ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΕΛΛΑΣ.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΑΠΟΤΙΝΑΞΙΝ

ΤΟΥ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥ ΖΥΓΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.

(1453—1821).

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΣΑΘΑ.

« Sous ce point de vue les Grecs impatiens
» du joug qui les écrase redeviennent intéres-
» sans. Et quelle est la nation moderne qui
» ait signalé son amour pour la liberté par
» une haine plus soutenue contre les tyrans,
» qui la lui ont ravie? N'est-ce rien après qua-
» tre siècles, de détester ses vainqueurs autant
» que le premier jour, de s'être révoltés mille
» fois, et d'être tous prêts à se révolter encore?»

Le comte Choiseul Gouffier, 1782.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

(ΕΝ ΟΔΩ ΕΡΜΟΥ, ΑΡΙΘ. 291.)

1869.

ΤΩι ΚΥΡΙΩι

ΜΑΡΚΩι ΡΕΝΙΕΡΗι

ΔΙΟΙΚΗΤΗι ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ,

Ἀνδρὶ διὰ μὲν τὰς πατριωτικὰς ἀρετὰς τῷ Πανελληνίῳ προσφιλεῖ, διὰ δὲ τὴν τῶν μουσῶν θεραπείαν Εὐρωπαϊκὴν φήμην κτησαμένῳ,

ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ.

ΕΙΔΗΣΙΣ.

« Ἐαν ἔθνος ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ σεμνύνηται διὰ τὸ εὐγενὲς τῆς καταγωγῆς του, ἀναντιῤῥήτως τοῦτο εἶνε τὸ Ἑλληνικόν. Ἡ περιβάλλουσα ταύτην αἴγλη ἐξηγοράσθη διὰ σειρᾶς μαρτυρίων, καὶ τὸ δίπλωμα τῆς τοιαύτης εὐγενείας εἶνε γεγραμμένον μὲ αἷμα. Φοβεραὶ κατὰ τῆς κεφαλῆς του ἐνέσκηψαν λαίλαπες, ἄγρια καὶ ἀπειλητικὰ ἐκυλίσθησαν κύματα, καὶ ὁ μαρτυρικὸς οὗτος λαὸς ἐδιώχθη, ἐδούλευσε, κατῴκησεν ἐντὸς ἐρειπίων, ἐκολύμβησεν ἐντὸς αἱμάτων· ἀλλ' ὁ ὑπὸ τὰ ζοφερὰ ἐκεῖνα νέφη στιγμιαίως κρυβεὶς ἥλιος τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐβράδυνε ν' ἀνατείλῃ καὶ διασκεδάσῃ τὴν ἐπικρεμασθεῖσαν ἀχλὺν, ἡ δὲ μυστηριώδης ἀποῤῥοφητικὴ αὐτοῦ δύναμις νὰ ἐξελληνίσῃ πᾶν τὸ ξενικόν.

» Μόλις ὁ ἄνεμος τῶν ἐθνικῶν ἐπαναστάσεων εἶχε σαρώσει τὸν ἐκ Δύσεως ἐπιδραμόντα τυχοδιωκτικὸν ἐκεῖνον συρφετὸν, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἀποῤῥοφήσει τὰ ἐπιμείναντα λείψανα αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἀνατολῶν στίφη ἐπιδρομέων ἠπείλησαν αὐτόν. Τὴν 29 Μαΐου 1453 οἱ Τοῦρκοι κατεσκήνωσαν ἐν μέσῳ τῶν καθημαγμένων ἐρειπίων τῆς πρωτευούσης τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

» Ἕνεκα τοῦ καταπληκτικοῦ θριάμβου τῶν ὁρδῶν ἐκείνων στιγμιαῖον θάμβος κατέλαβε τὸ ἔθνος, καὶ διασπειρόμενον ἤρξατο ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δύσιν καὶ Ἄρκτον. Οἱ πρόσφυγες ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν ναυάγια διαλυθείσης ἐθνικότητος, ἀλλὰ στοιχεῖα ζωτικὰ, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔφερεν ἐντὸς αὐτοῦ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος. Ὁ Ἑλληνισμὸς λαμπροτέραν τότε περιεδύθη αἴγλην, καὶ τὸ τέως μυκτηριζόμενον ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ Γραικύλου ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, τὴν ὁποίαν ἐξεπαίδευσε, καὶ τῆς ὁποίας τοὺς στρατοὺς ὡδήγησεν εἰς τὰ πεδία τῶν νικῶν.

» Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἐν αὐτῇ τῇ κοίτῃ του παραμείνας Ἑλληνισμὸς ἀμέσως ἀνακύψας καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων κατασκηνώσας κατὰ τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ πολυχρόνιον κλύδωνα, ἠνδροῦτο διωκόμενος, καὶ ἐναλλὰξ νικῶν καὶ νικώμενος παρθένος διετηρήθη, ὡς οἱ διασώσαντες αὐτὸν παρθενικοὶ βράχοι.

» Σύναμα δὲ ἑτέρα τάξις πατριωτῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν τὴν διάνοιαν ἐπαίρουσα, ὡσεὶ ἀσχάλλουσα ἵνα ῥίψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ πατρίδος βεβαρυμένης ὑπὸ τὸν φόρτον τῶν δουλικῶν ἀλύσεων, νέαν ἐκεῖ ἀνεζήτει πατρίδα. Καὶ ἐνῷ ἐκεῖνοι λυσσωδῶς διεξεδίκουν σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὴν γῆν τῶν πατέρων πρὸς τ' ἀναρίθμητα σμήνη τρομερᾶς καὶ ἀκμαζούσης αὐτοκρατορίας, οὗτοι ἐλάμβανον τὸν σταυρὸν ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ μετὰ χαρᾶς ἀνεκφράστου προσέφερον τὸν τράχηλον εἰς τὴν μάχαιραν τῶν δημίων.

» Ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἠγωνίσθη τὸ ἔθνος· διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ῥομφαίας ἀπέκτησε τὴν ἐλευθερίαν. Οἱ μάρτυρες τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ οἱ ἀρειμάνιοι τοῦ ἐθνισμοῦ πρόμαχοι εἰσὶν οἱ δίδυμοι τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἀστέρες. »

Ταῦτα ἔγραφον ἐν ἔτει 1865 ἀγγέλλων τὴν ἔκδοσιν τῶν *Ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἢ βίων τῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ* 1821 *ἀκμασάντων ἁρματωλῶν, καὶ μαρτυρησάντων ἁγίων, μετ' ἐξιστορήσεως τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπαναστάσεων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς* κλπ.

Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ἐπεξεργασθεὶς τὸ ἔργον τοῦτο ἠναγκάσθην ἵνα διαιρέσω αὐτὸ εἰς πέντε αὐτοτελῆ τμήματα. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνον τὴν διανοητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατάστασιν ἐξεδόθη πέρυσιν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Νεοελληνικὴ Φιλολογία». Τὸ δὲ δεύτερον ἐξιστοροῦν τὰς συνεχεῖς πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἀποπείρας εἶνε τὸ παρόν. Καὶ τὰ ὑπόλοιπα τρία τμήματα, περιέχοντα α) τοὺς βίους καὶ τὰ κατορθώματα τῶν ἁρματωλῶν, καὶ τῶν ἐπισημοτέρων πολιτικῶν ἀρχόντων β) τὰ κατορθώματα, τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ διαφόρων τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνων διαπρεψάντων ὁπλαρχηγῶν Ἑλλήνων γ) βίους τῶν ὑπὲρ πίστεως μαρτυρησάντων ἁγίων, καὶ πάντων τῶν πατριαρχῶν, καὶ ἄλλων ἐπισήμων κληρικῶν, θέλουσι προσεχῶς ἐκδοθῆ.

Σημειωτέον, ὅτι ἐν τῷ νῦν δημοσιευομένῳ τμήματι ἐξιστοροῦνται πρὸ πάντων αἱ ὑπὸ διαφόρων χριστιανικῶν κρατῶν ὑποκινηθεῖσαι ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεις, αἱ δὲ τῶν ἁρματωλῶν λεπτομερῶς ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἐκτεθήσονται.

Ἐν Ἀθήναις, 1 Σεπτεμβρίου 1869.

Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ.

Ἀπόπειραι πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς δουλείας.

Α'.

Τέλος πάντων τὴν 29 Μαΐου 1453 εἶδεν ἡ Δύσις ἐκπληρούμενον τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον πρὸ ἑξακοσίων ἐτῶν λυσσωδῶς ἐπεδίωκεν. Ἐν μέσῳ τῶν καθημαγμένων ἐρειπίων τῆς κλασικῆς τῶν σχισματικῶν Ἑλλήνων πρωτευούσης ὑπερηφάνως πλέον ἐκυμάτιζεν ἡ τροπαιοφόρος τοῦ Μωάμεθ σημαία. Ἀλλ' ἡ χαρὰ ἐκείνη ἦτο στιγμιαία, διότι ἀμέσως ἔμπλεκτοι οἱ Φράγκοι εἶδον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐχθροὺς ἐξ ἴσου ἐθεώρουν καὶ τοὺς λατρεύοντας τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἀσπαζομένους τὰ σανδάλια τοῦ διαδόχου τοῦ ἁλιέως. Κραυγὴ τότε σπαραξικάρδιος πανταχόθεν ἠκούσθη, καὶ σταυροφορίαι νέαι διωργανίζοντο πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος τὴν Εὐρώπην Ἀσιανοῦ χειμάρρου. Αἱ ἄθλιαι θρησκευτικαὶ διαιρέσεις ἐλησμονήθησαν ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ κινδύνου, καὶ οἱ τῇδε κακεῖσε διεσπαρμένοι Ἕλληνες ἀδελφικῶς ἤρξαντο συνεργαζόμενοι μετὰ τῶν αἰτίων τῆς καταστροφῆς τῆς ἐθνικότητός των. Ἰσίδωρος ὁ Πελοποννήσιος, Βησσαρίων ὁ Τραπεζούντιος, Ἀνδρόνικος ὁ Θεσσαλονικεὺς, καὶ ἄλλοι, διέτρεχον τὴν Εὐρώπην κηρύσσοντες τὸν ἱερὸν πόλεμον. Ὁ ἀφελὴς Ῥόδιος στιχουργὸς Ἐμμανουὴλ ὁ Γεωργιλᾶς ἐξεικονίζει κάλλιστα τὸ τότε ἐπικρατοῦν πνεῦμα ἐν τοῖς ἑξῆς στίχοις.

Νἄχεν ἀστράψει ὁ οὐρανὸς, νἄχε καγῆ ἡ ὥρα,
Ἥλιος, σελήνη μηδαμοῦ νὰ μ' εἶχαν ἀνατείλει,
Καὶ τέτοια 'μέρα μελανὴ νὰ μ' εἶχε 'ξημερώσει.
Εἰς τοῦ Μαΐου τοῦ μηνὸς στὰς εἴκοσι ἐννέα,
Τρίτην ἡμέραν δολερὴν, ποῦ αὐθέντευεν ὁ Ἄρης,
Ἡ φούσκωσις (1) Ἀνατολῆς ἐπήρασι τὴν Πόλιν,
Οἱ Τοῦρκοι σκύλοι ἀσεβεῖς. Ὢ συμφορὰ μεγάλη (2).
Ἐκεῖν' ἡμέρα σκοτεινὴ, ἀστραποκαϋμένη

(1) Πιθανὸν ἀντὶ φοῦσται τῆς Ἀνατολῆς.
(2) Ellissen Analekten, Leipzig 1857. tom. III. στίχ. 117–124.

Τῆς Τρίτης τῆς ἀσβολερῆς, τῆς μαυρογελασμένης,
Τῆς θεοκαρβουνόκαυτης, πουμπαρδοχαλασμένης (1).
Λοιπὸν μὴ ὀνειδίζετε τὸν βασιλέα, αὐθέντας,
Διατί ὅλον τὸ πταίσιμον ἦτον εἰς τοὺς ῥηγάδες,
Κ' εἰς τοὺς αὐθέντας τῆς Φραγκιᾶς, ὁποὖπαν νὰ βοηθήσουν
Τὴν Πόλιν τὴν θεόκτιστον, νὰ τὴν ἀποκρατήσουν (2).
Οὐδὲν εἰξεύρω τί νὰ πῶ, οὐδὲ τὸ τί νὰ λέξω,
Οἱ χριστιανοὶ μὲ χριστιανοὺς νἄναι τόση κατάρα
Νὰ σφάζωνται ἀλλήλους των καὶ νὰ μηδὲν λυποῦνται,
Νὰ χύνουσι τὰ αἵματα ὁμοῦ ἕνας καὶ ἄλλος.
Καὶ νὰ τὸ δέχεται ἡ γῆ κάθ' ἡμέρα νὰ πίνῃ.
Ὦ μέγα κρίμα κ' ἄδικον, καὶ μαυρισμένη μοῖρα!
Θεέ μου, διὰ τὴν δόξαν σου, βάλλε τους εἰς ἀγάπην,
Φραγγέζους, καὶ Ἀγκλέζιδες, Σπανιόλους, Ἀλαμάνους,
Πᾶσ' ἀφεντιὰ, πᾶσ' ἀρχὴ, τῆς Δύσεως τὰ μέρη,
Νὰ ὁμονοιάζουν ἔμπιστα νὰ πὰν κατὰ τὰ ἔθνη,
Τὴν Πόλιν τῶν Χριστιανῶν, Λατίνων καὶ Ῥωμαίων
Νὰ πάρουν ἀπ' τὰ χέριά των, νὰ κόψουν ἔπαρσίν των (3).
Ἂν θέλετε ναὐγάλλετε τὸν Τοῦρκον ἀπ' τὴν Δύσιν
Τὸν πρῶτον τῶν χριστιανῶν ποίσετε ἀρχηγόν σας,
Καὶ νὰ ὁμοφωνήσουσιν αἱ γλῶσσαι τῶν Λατίνων.
Τὸν Πάπαν δὲ τὸν ἅγιον νὰ στήσετε κεφάλι,
Καὶ τὸν σταυρὸν νὰ βάλλετε σημάδι στ' ἅρματά σας,
Ἀγαπημένα σπλαγχνικὰ ὅλοι νἄσθε τὸ ἕνα,
Ὁμόφωνοι, ὁμόψυχοι, ὁμόφυλοι οἱ πάντες,
Τὴν Δύσιν ὅλην ἔχετε σὰν ζῶσμα ἐδικόν σας.
Τοῦτο σᾶς λέγω ἀληθινὰ, πιστεύσατε τὸν λόγον,
Ὅτι τοῦ νὰ περάσετε τὸν Ντούναβιν ἐδῶθεν,
Τῆς Δύσεως οἱ Χριστιανοὶ εἰς μιὰν νὰ προσκυνήσουν.
Τοῦτο σᾶς λέγω, αὐθέντας μου, ἀλλοῦ μὴ πέσῃ ὁ νοῦς σας,
Τὸ πέρασμά σας νὰ γενῇ μέσον τοῦ μετοπώρου,
Νἄλθετε τὸν Νοέμβριον περάσετε τὰ Σκόπια,
Ἔχετε δὲ καὶ Καστοριὰν καὶ ὅλην τὴν Ἀχρίδα,
Ἔχετε καὶ τὴν Βουλγαριὰν καὶ τὴν Ἀρβανητίαν.
Οἱ Βλάχοι οἱ ἀνδρικώτατοι μετὰ Μποσνίων κ' ἄλλων,
Ἡ Σαλονίκη παραυτὰ ἕνι προσκυνημένη,
Αἱ Σέρραις, τὸ Δεμότειχον, ἡ Βέργεια καὶ τὰ Σέρβια,
Τὸ νὰ ἰδοῦσι τὸν σταυρὸν ὅλοι σᾶς προσκυνοῦσι.
Τοῦ Στήπι ὁ τόπος παραυτὰ, ὁ Γρεβενὸς στὴν ὥραν,
Νὰ προσκυνήσουν τὸν σταυρὸν χωρίς τινος ἐμπόδου.
Τὰ Τρίκκαλα μὲ τὴν Βλαχιὰν, Λάρισσος καὶ Φανάρι,

(1) Στίχ. 194—196. (2) Στίχ. 231—235. (3) Στίχ. 347—358.

Τὰ Φέρσαλα, ὁ Δομοκὸς, Ζητοῦνι, Λεβαδία,
Τὸ νὰ ἰδοῦσι τὸν σταυρὸν στὴν ὥραν προσκυνοῦσι.
Ἑλλάδα, Πάτρα, Ἄγραφα, Βελούχη καὶ Πρωτόλιο,
Ἀθῆνα, Θῆβα, Μέγαρα, Σάλωνα, τ' ἄλλα ὅλα,
Ἄρτα καὶ τὰ Γιάννινα, ὅλον τὸ Δεσποτάτον,
Τὴν ὥραν ἕνι στὸν σταυρὸν τὰ χέριά των δεμένα.
Ἠξεύρετε, αὐθένταις μου, ταὶς χώραις ὁποῦ εἶπα,
Ὅλαις ταὶς εἶδα, ἐπάτησα πεζὸς καὶ καβαλάρης,
Διὰ τοῦτο ταὶς ἐσύνθεσα μὲ θρῆνον διὰ στίχου.
Διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα ἔγραψα καὶ ἀνεσκέπασά τα,
Νὰ τὰ διαβάσῃ ὁποὖχει νοῦν καὶ νὰ μετρᾷ τὰ πάντα.
Βλέπετε 'ς πόσον τρομασμὸν στέκει ἡ Χριστιανότης.
Τοῦτο δὲ ἐνθυμίζω σας, αὐθένταις μεγιστάνοι,
Ποσῶς μηδὲν θελήσετε νὰ ποίσετε ἄλλον δρόμον,
Διατί ἕνι ὅλοι Χριστιανοὶ ὁ κόσμος ὁποῦ γράφω,
Ἕνι κ' οἱ τόποι θροφανοὶ ἀπὸ ζωὴν μεγάλην.
Ποιῶντα θέλετε εὑρεθῆ οὕτως κεφαλατωμένοι (1).

Οὕτω δ' ἐξακολουθεῖ ὁ Γεωργιλᾶς προτρέπων τὴν Δύσιν ἵνα συνασπισθῇ πρὸς ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων καὶ ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι

Ἡ Πόλις ἦτον τὸ σπαθὶ, ἡ Πόλις τὸ κοντάρι,
Ἡ Πόλις ἦτον τὸ κλειδὶ τῆς Ῥωμανίας ὅλης,
Κ' ἐκλείδωνε κ' ἐσφάλιζεν ὅλην τὴν Ῥωμανίαν,
Κ' ὅλον τὸ Ἀρχιπέλαγος ἐσφικτοκλείδωνέ το (2).

Καὶ Ἀνδρόνικος ὁ Κάλλιστος περιπαθῶς θρηνωδῶν ἐπὶ τῇ ἁλώσει τοῦ Βυζαντίου ἀναφωνεῖ. « Μακάριοι νῦν οἱ τεθνηκότες, ἐλεεινοὶ δὲ οἱ » ζῶντες καὶ θρήνων ἄξιοι... Ὦ Ῥώμη θεία, τί ποτε δράσεις τῆς » θυγατρὸς γενομένης δούλης! ὦ μακαριώτατε πάτερ, πῶς οἴσῃ τη- » λικοῦτον κακόν; Ὦ καὶ σὺ θειότατε πάτερ, πολιὲ καὶ τὰς τρίχας » καὶ τὰς φρένας ποιμὴν τῆς οὐκέτ' οὔσης; πῶς χρήσαιο σαυτῷ τῆς » φήμης ἐλθούσης; .. Ὦ θειοτάτη καὶ μεγίστη πόλις τῶν Ἑνετῶν, » τί δράσετε, νῦν τῆς ἀδελφῆς ὑμῶν καὶ φίλης φθαρείσης; ποῦ νῦν » αἱ τριήρεις ὑμῶν καὶ νῆες τὸν Εὔξεινον εἰσπλέουσαι πόντον προσορ- » μιοῦνται, φιλοφρονηθήσονται δὲ παρὰ τίνων, ὥσπερ προσῆκεν; Ἀπό- » τροπος πάντως ὁ λιμὴν ὑμῖν ἔσται, καὶ Σκύλλα καὶ Χάρυβδις (3). »

Ἀλλὰ καί τινες τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως δὲν ἔλειψαν νὰ μεμ-

(1) Στίχ. 955—995. (2) Στίχ. 231—235.
(3) Migne, cursus patrologiæ Græcæ tom. CLXI.

φθῶσι τὸν τότε πάπαν Νικόλαον Ε'. ὡς ἐκ μοχθηρίας μὴ προλαβόντα τὸ δυστύχημα. Φίλιππος δὲ ὁ Καλὸς δουξ τῆς Βουργωνδίας καὶ Φριδερῖκος Γ'. αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας, ἀμέσως ἐν διαίτῃ συνεσκέρθησαν τὸ περὶ ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐλεειναὶ μικροφιλοτιμίαι ἐναυάγησαν (1).

Ἰωάννης ὁ Λαστὶκ μέγας μάγιστρος τοῦ ἐν Ῥόδῳ ἑδρεύοντος τάγματος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων ἅμα μαθὼν τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔστειλεν ἐγκύκλια γράμματα πρὸς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας, ἐν οἷς ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα *πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων χυθέντος ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικοῦ αἵματος, καὶ σωτηρίαν τῆς Ῥόδου, τοῦ ἰσχυροτάτου τούτου προμαχῶνος τῆς χριστιανικῆς πολιτείας* (2).

Ἀλλ' ὁ πάπας Νικόλαος Ε'. οὐδεμίαν ἔδειξε προθυμίαν πρὸς ὑποκίνησιν τῆς ποθουμένης σταυροφορίας. Μετὰ τὸν θάνατον δὲ αὐτοῦ συμβάντα τὴν 24 Μαρτίου 1455 μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων πιθανωτέ-

---

(1) Charrière, Négociations de la France dans le Levant, Paris 1848. tom. I. préf.

(2) Bosio, Istoria della Sacra Religione di San Giovanni Gierosolimitano, Napoli 1684. tom. II σελ. 245. Ἐν ἔτει 1456 οἱ τῶν πέριξ νήσων κάτοικοι ἐζήτησαν παρὰ τοῦ τότε μαγίστρου Ἰωάννου Μιλλῆ ἵνα τοὺς παραλάβῃ εἰς Ῥόδον, διὰ τὸν τρόμον τῶν Τούρκων, γράψαντες αὐτῷ τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν. « Ἐντιμότατε, φρονιμώτατε, ἐνδοξότατε, καὶ πάσης τιμῆς ἄξιε αὐθέντη τῆς Ῥόδου, μέγα μαΐστορ Τζιάνα τὲ Μιλλῆ, μετὰ καὶ τοῦ κουφεντίου καὶ εἰς τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην τὸν ἐπίτροπον, τὸν παναγιώτατον πάπαν. Ἡμεῖς οἱ πτωχοὶ δοῦλοί σας οἱ Χριστιανοί, οἱ ἔμπρεποι ἄνθρωποι, ὅπου οἴκευαν εἰς τὴν Τουρκίαν, μικροί τε καὶ μεγάλοι, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, τὴν αὐθεντία σας νὰ τὸν ἠξεύρετε αὐθέντη, πῶς ἔχομεν ἀγανάκτησιν ἀπὸ τὸν Τοῦρκον· καὶ πέρνουν τὰ παιδιά μας καὶ κάμνουν τα μουσουλμάνους, καὶ διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν αὐθεντία σας καὶ τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην τὸ πρὸς ἑκατέρων διὰ τοῦ Χριστιανοῦ μὲ κάτεργα τοῦ πάπα, καὶ διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν αὐθεντία σας νὰ βάλλετε βουλὴν καὶ στείλῃ ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης τὰ κάτεργά του, νὰ μᾶς σηκώσετε ἀπ' ἐδῶ μὲ τὰς γυναῖκας καὶ μὲ τὰ παιδιά μας, ὅτι ἔχομεν μεγάλην ἀγανάκτησιν ἀπὸ τὸν Τοῦρκον, ὅτι νὰ μὴν χάσωμεν τὰ παιδιά μας, ἀμὴ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸν τόπον σας, νὰ ζήσωμεν καὶ νὰ ἀποθάνωμεν ὡς ὑποταχτικοὶ τῆς αὐθεντίας σας ἐντάμα μετὰ σᾶς πάντοτε, εἰδὲ καὶ ἀφήσετέ μας ἐδῶ εἰς τοῦτο νίκον (νησίον), ὅτι νὰ χαθοῦν τὰ παιδιά μας, νὰ τὸ δώσετε λόγον εἰς τὸν Θεὸν, καὶ τὸ κρίμαν μας νὰ ἔνεν ἀπάνω σας· καὶ διὰ τοῦτο παρακαλοῦν τὴν αὐθεντία σας καὶ τὸν ἁγιώτατον τὸν πατριάρχην, τὸ ἐγληγορότερον ὁποῦ ἐμπορίζετε, νὰ πέμπῃ τὰ κάτεργά του νὰ μᾶς σηκώσουν. Χριστὸς ὁ Θεὸς στερόνει τὰ χρόνια τῆς αὐθεντίας σας. » Acta et Diplomata Græca medii aevi, ed. Miklosich et Müller. tom. III. Vindobonæ 1865. σελ. 291.

ρας παρέσχεν ἐλπίδας ἐπιτυχίας ὁ Ἕλλην καρδινάλιος Βησσαρίων, διαπρύσιος κῆρυξ τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου· δυστυχῶς ὅμως ὁ ἐξεγερθεὶς φανατισμὸς ἑνὸς τῶν ψηφηφόρων καρδιναλίων, μὴ δυναμένου νὰ ἐννοήσῃ πῶς Ἕλλην, πρώην σχισματικὸς, ἠδύνατο νὰ γένῃ κεφαλὴ τοῦ καθολικοῦ κόσμου, διατηρῶν μάλιστα παρὰ τὰ ἔθιμα τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας τὸν μύστακα καὶ τὴν γενειάδα, ἐναυάγησε τὴν περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴν προαίρεσιν τῶν ὑπολοίπων καρδιναλίων. Ὁ εἰς διαδοχὴν τοῦ Νικολάου Ε'. ἐκλεχθεὶς πάπας Κάλλιστος Γ'. διεγειρόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ φίλου αὐτοῦ Βησσαρίωνος ἐνθέρμως εἰργάσθη πρὸς συνεννόησιν τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον (1). Οὗτος ἅμ' ἀναλαβὼν τὸ ποντιφικὸν ἀξίωμα διέταξεν ἵνα οἱ ἁπανταχοῦ Χριστιανοὶ νηστεύοντες καὶ προσευχόμενοι ἱκετεύσωσι τὸν Θεὸν ὅπως ἐπινεύσας χορηγήσῃ νίκην τοῖς πιστοῖς κατὰ τῶν βαρβάρων, καὶ τρὶς τῆς ἡμέρας σημαίνωνται οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν· συγχρόνως δὲ ἀπέστειλε πρέσβεις πρὸς ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἐχθροὺς τῆς Τουρκίας προσκαλῶν πάντας ἵνα λάβωσι τὰ ὅπλα πρὸς ἀποδίωξιν τοῦ ἀπίστου καὶ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ· Ἱεροκήρυκες διέτρεχον τὴν Εὐρώπην διεγείροντες τοὺς λαοὺς κατὰ τῶν *ἀθέων βαρβάρων*, καὶ παντοειδῆ ψυχοχάρτια (indulgenze) διενέμοντο εἰς τοὺς σωματικῶς ἢ χρηματικῶς συντελοῦντας ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ πολέμου (2). Καὶ πρὸ τῆς μάχης τοῦ Βελιγραδίου καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Οὐνιάδου νίκην δὲν ἔπαυσεν ἐργαζόμενος ὁ Κάλλιστος εἰς συγκρότησιν τῆς σταυροφορίας, τὴν ὁποίαν ἐναυάγησεν ἡ ἀκατανόμαστος ἀντίστασις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Ζ'. (3). Μολονοτοῦτο ἐκ τῶν περισυναχθέντων διὰ τῆς πωλήσεως συγχωροχαρτίων χρημάτων κατεσκευάσθησαν μερικαὶ γαλέραι, εἰς ἃς ἐπέβησαν οἱ θαρραλεώτεροι τῶν στρατολογηθέντων πειρατῶν, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Λουδοβίκου τοῦ πατριάρχου Ἀπουλίας ἐλθοῦσαι εἰς τὸ ἀρχιπέλαγος (1457) κατέ-

(1) Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βίος Βησσαρίωνος.

(2) Bosio, tom. II. p. 230. Ὁ Βόζιος ἀναφέρει, ὅτι ἐφ' ἑνὸς βιβλίου αὐτοῦ ὁ Κάλλιστος εἶχε γράψει τὰ ἑξῆς, μαρτυροῦντα τὸν πρὸς καταπολέμησιν τῶν Τούρκων ζῆλον τοῦ ἀνδρός. « Ἐγὼ Κάλλιστος ὁ πάπας ὑπόσχομαι εἰς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν καὶ ποιῶ ἐπίσημον ὁμολογίαν εἰς τὴν ἁγιωτάτην καὶ ἀδιαίρετον Τριάδα, ὅτι θέλω καταδιώξει διὰ τῶν ὅπλων, ἐπιτιμίων, καὶ ἀναθεμάτων τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Χριστιανικοῦ ὀνόματος Τούρκους, βλάψει καὶ κακοποιήσει αὐτοὺς δι' ὅλων τῶν ἐφικτῶν μοι μέσων. »

(3) Charrière, I, préf.

λαβον τὰς νήσους Λέσβον, Σαμοθράκην, καὶ Θάσον, ἐν αἷς ἡγεμόνευεν ὁ οἶκος τῶν Κατελουζίων, φόρου ὑποτελὴς τῷ Μωάμεθ. Αἱ πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ τοῦ στολίσκου ἐκείνου ἠρέθισαν τὸν σουλτάνον, ὅστις κινήσας πόλεμον κατὰ τῶν Κατελουζίων ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτῶν τὰς τρεῖς ταύτας νήσους, ἃς ἤνωσεν εἰς τὸ ἀπέραντον αὐτοῦ κράτος (1462) (1).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάπα Καλλίστου Γ'. ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Πῖος Β'. Αἰνείας Σίλβιος ἐκ Σιέννης ἀφιερώθη ψυχῇ καὶ σώματι εἰς πραγματοποίησιν τῆς ποθουμένης σταυροφορίας. Διαλύσας τὰς μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς ἐκκρεμεῖς διαφορὰς κρατῶν τινῶν τῆς Ἰταλίας, ἔγραψε πρὸς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης ἵνα ἢ αὐτοπροσώπως ἢ διὰ πληρεξουσίων παρευρεθῶσιν εἰς τὴν ἐν Μαντούῃ συγκροτηθησομένην σύνοδον, καθ' ἣν θέλει συζητηθῇ ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος. Ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Πίου μεγάλη πρεσβεία Ἑλλήνων παρουσιασθεῖσα εἰς διαφόρους Εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ἐξέθηκε τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης (2). Πάντες οἱ ἡγεμόνες προθύμως ἐδέχθησαν τὴν πρόσκλησιν τοῦ πάπα. Ὁ Βησσαρίων, φίλτατος τοῦ Πίου καὶ ἔνθερμος ὑποκινητὴς τῶν περὶ σταυροφορίας ἐνεργειῶν του, σταλεὶς εἰς Ἐνετίαν ἵνα προτρέψῃ τὴν Δημοκρατίαν ὅπως λάβῃ μέρος, μετὰ λύπης εἶδεν, ὅτι αὕτη προφασιζομένη ἔλλειψιν χρημάτων δὲν ἐπεθύμει ἵνα διαλύσῃ τὰς μετὰ τοῦ Μωάμεθ φιλικὰς σχέσεις. « Ἐγεννήθης, ἀπεκρίθη τὸ Συμβούλιον εἰς τὸν Βησσαρίωνα προσπαθοῦντα διὰ τῆς φλογερᾶς του εὐγλωττίας νὰ παραστήσῃ ὡς εὔκολον τὴν ἐπιχείρησιν, ἐγεννήθης πτωχὸς, καὶ δὲν γνωρίζεις πόσα ἀπαιτεῖ ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος. Πρέπει νὰ περιμείνωμεν τὴν ἀπόφασιν τοῦ μεγάλου βασιλέως (3). »

Τέλος πάντων τὸν Ἰούνιον τοῦ 1459 συνῆλθεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πίου Β'. ἡ ἐν Μαντούῃ σύνοδος. Ἡ πύρινος εὐγλωττία τοῦ ποντίφηκος δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκινήσῃ τοὺς παρευρεθέντας, οἵτινες ἄνω τοῦ χριστιανικοῦ συμφέροντος ἐθεώρουν τὸ ἀτομικόν. Μολονοτοῦτο τυπικῶς πάντες παρεδέχθησαν ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, πλὴν ὕστερον τὰ πράγματα ἐπεβεβαίωσαν, ὅτι ἡ ὁμολογία ἐκείνη δὲν ἦτο εἰλικρινής. Ὁ πάπας μὴ ἀπελπισθεὶς δὲν ἔπαυσεν

(1) Bosio. — Lacroix, Iles dela Grèce.
(2) Barante, Histoire des ducs de Bourgogne, Paris 1854, tom. VII, σελ. 328.
(3) Αὐτόθι σελ. 331.

ἐργαζόμενος· ὅθεν ἀμέσως ἔστειλε τὸν ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Κορδιλιέρων σοφὸν μοναχὸν Λουδοβῖκον νὰ περιέλθῃ ὅλην τὴν Ἀσίαν, καὶ ἐξετάσας τὰ πράγματα συνεννοηθῇ μετὰ πάντων τῶν ἐχθρῶν τῆς Τουρκίας. Ὁ σεβάσμιος ἐκεῖνος μοναχὸς ἐν μέσῳ πολλῶν καὶ μεγάλων κινδύνων διῆλθε τὴν Ἀσίαν, ἐστάθμισε καλῶς τὰ πνεύματα, καὶ μετὰ διετῆ ἀπουσίαν ἐπανῆλθεν εἰς Ῥώμην παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν πρέσβεων τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ σάχη τῆς Περσίας, τοῦ σουλτάνου τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γεωργίας καὶ Ἀρμενίας (1). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πῖος Β΄. δὲν ἔπαυσεν ἐξορκίζων τοὺς ἡγεμόνας, καὶ διεγείρων τοὺς λαοὺς ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Ἀπαντήσας ὅμως πανταχοῦ ἀναλγησίαν, ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ χριστιανικοῦ αὐτοῦ ζήλου ἔγραψε πρὸς τὸν Μωάμεθ ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ τὸν προέτρεπε νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα. « Δύο ῥανίδες ὕδατος, ἔγραφε, καὶ τὰ » πάντα εὐοδοῦνται. » Ἡ ἐπάνοδος τοῦ μοναχοῦ Λουδοβίκου ἀνεζωπύρησε τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ, ὅτις ὑποδεχθεὶς πομπωδῶς τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς ἀπεσταλμένους καὶ ὀνομάσας τὸν Λουδοβῖκον πατριάρχην Ἀντιοχείας, ἔστειλεν αὐτὸν μετὰ τῶν πρέσβεων εἰς τὸν δοῦκα τῆς Βουργωνδίας καὶ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Ὁ πρῶτος εὐχαριστηθεὶς ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν πρέσβεων καὶ τοῦ Λουδοβίκου ἐκτεθέντων περὶ τοῦ ἐν Ἀνατολῇ κατὰ τῶν Τούρκων ἐρεθισμοῦ ἀπεκρίθη, ὅτι εὐχαρίστως θέλει λάβει μέρος εἰς τὴν σταυροφορίαν, ἂν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἀνεδέχετο τὴν φύλαξιν τῶν χωρῶν του (2). Αἱ θερμαὶ παρακλήσεις τοῦ Πίου Β΄. καὶ ἡ ἀπειλητικὴ θέσις τῶν Τούρκων ἐνίσχυσαν τὴν περὶ σταυροφορίας ἰδέαν. Ἱεροκήρυκες διέτρεχον τὰς χώρας ἐξεγείροντες τὸ δημόσιον πνεῦμα, καὶ ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ διετάχθησαν πάντες οἱ πιστοὶ ν' ἀγοράσωσι συγχωροχάρτια, τῶν ὁποίων τὸ ἀντίτιμον ὡρίσθη μέχρις 20,000 δουκάτων (3). Ὁ Βησσαρίων ἐστάλη εἰς Ἐνετίαν καὶ μετεχειρίσθη πᾶν μέσον ἵνα καταπείσῃ τὴν Δημοκρατίαν, ἥτις ἕνεκα τῆς προβλεπομένης μετὰ τῆς Τουρκίας ῥήξεως, ἐδέχθη ἐπὶ τέλους τὴν πρότασιν τοῦ πάπα. Δυστυχῶς ὅμως ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκος ΙΑ΄. οὐ μόνον δὲν παρεδέχθη ἵνα λάβῃ μέρος, ἀλλὰ καὶ τὸν δοῦκα τῆς Βουργωνδίας ἠνάγκαζε ν' ἀρνηθῇ τὴν ὑπόσχεσίν του. Τοῦτο μαθὼν ὁ Πίος ἔγραψε πρὸς τὸν δοῦκα μακρὰν ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ εὐγλώττως τὸν προέτρεπε νὰ μὴ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Λουδοβίκου, λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις

(1) Ὁμοίως σελ. 380. (2) Ὁμ, σελ. 380.

(3) Laugier, Istoria della Republica di Venezia, 1778, tom. VII. σελ. 171.

καὶ τὰ ἑξῆς. « Ἡ φήμη διεσάλπισε καθ' ὅλην τὴν ὑφήλιον, ὅτι ὁ εὐγενέστατος καὶ ἰσχυρότατος δοὺξ τῆς Βουργωνδίας ἀπεφάσισε νὰ πολεμήσῃ τοὺς Τούρκους μετὰ τοῦ πάπα τῆς Ῥώμης. Ὅλος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἤκουσε τὴν ὑπόσχεσίν σας, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας οἱ Ἐνετοὶ ἀνεθάῤῥησαν, οἱ Οὔγγροι ἐλπίζουσι νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς σκληροὺς των ἐχθροὺς, ὅλη ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σλαβωνία σκέπτονται περὶ ἐλευθερίας, καὶ οἱ Τοῦρκοι τρέμουσιν εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός σας. Τίς λοιπὸν δύναται νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἡ ὑμετέρα εὐγένεια ἠθέλησε νὰ μεταβάλλῃ σκοπὸν, ὕστερον ἀπὸ τόσας ὑποσχέσεις καὶ ἐλπίδας; Ποῦ τότε ἡ τιμή σας; Τί γενήσεται ἡ φήμη σας; Τί θέλει εἴπει ὁ λαός σας; Ὅλη ἡ χριστιανοσύνη δὲν θὰ θεωρήσῃ, ὅτι ἐπροδόθη ὑφ' ὑμῶν; Ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν ὑπεσχέθητε, ὅτι θέλετε στείλει, δὲν ἔχει τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα τῆς παρουσίας σας. Οὐδεὶς στρατὸς καλλίτερος ὑμῶν. Οὐδὲν σπουδαιότερον ἐν πολέμῳ τῆς ἐξουσίας. Μόνη ἡ συμβουλὴ πολλάκις ἐκέρδισε τὴν νίκην. Ἐὰν μᾶς ἀπατήσητε λάβητε ὑπ' ὄψιν τὸ τραῦμα ὅπερ μᾶς καταφέρετε σεῖς τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶναι τόσον τρομερὸν παρὰ τοῖς ἐχθροῖς τῆς πίστεως καὶ τόσον τίμιον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Ἐὰν ἔλθητε ὁ βίος σας θὰ παραταθῇ, αἱ σωματικαί σας δυνάμεις θέλουσιν αὐξήσει. Θὰ ἐπανέλθητε νικηταὶ, καὶ πλήρης δόξης καὶ τιμῆς. Ἐὰν μείνητε φοβήθητε τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ. Ἀσθένειαι σᾶς ἐπεσκέφθησαν, ὡς προάγγελος αὐτῆς... Ἐγὼ θέλω ὑπάγει. Ἡ σωματικὴ ἀσθένεια καὶ τὸ ἱερατικὸν σχῆμα μοὶ ἀπαγορεύουσι νὰ πολεμήσω. Θὰ μιμηθῷ τὸν ἅγιον πατριάρχην Μωυσῆν, ὅστις προσηύχετο ἐν τῷ ὄρει, ἐνῷ ὁ Ἰσραὴλ ἐπολέμει τοὺς Ἀμαληκίτας. Γονατιστὸς ἐπὶ τῆς ὑψωμένης πρύμνης τοῦ πλοίου, θὰ θέσω ἔμπροσθέν μου τὴν ἁγίαν Εὐχαριστίαν καὶ μὲ καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην θὰ ζητήσω ἀπὸ τὸν Κύριον τὴν νίκην εἰς τοὺς στρατιώτας μου (1). » Τὴν 8 Νοεμβρίου 1463 ἔγραφε πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας Χριστόφορον Μαῦρον προτρέπων ἵν' αὐτοπροσώπως ὁδηγήσῃ τὸν στόλον κατὰ τῶν ἀπίστων. « Ἅμα φανῇς, τῷ ἔλεγε, ἐπὶ τοῦ Βουκενταύρου, ἐνδεδυμένος τὴν πολύτιμον στολὴν, οὐ μόνον ἡ Ἑλλὰς, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀσία θὰ λάβωσι τὰ ὅπλα. Μεγάλη τῇ Δημοκρατίᾳ τιμὴ καὶ ὄφελος τῇ χριστιανοσύνῃ θέλουσι προσγίνει ἅμα ὑμεῖς ἑνωθῆτε μεθ' ἡμῶν, ἀφοῦ μάλιστα πρόκειται περὶ πολέμου ὑπὲρ τῆς θρησκείας τοῦ

(1) Barante, tom. VIII, σελ. 54.

Σωτῆρος. "Οθεν ἔλθετε προσφιλὴς υἱὲ, καὶ μὴ προφασισθῆτε τοὺς κόπους τῆς ἐκστρατείας. Τὸ γῆρας μὴ σᾶς χρησιμεύσῃ ὡς πρόσχημα. Ὁ δοὺξ τῆς Βουργωνδίας, γέρων ὁμοίως, θέλει ὁδοιπορήσει πλειότερον ὑμῶν. Καὶ ἡμεῖς ἀνήκοντες εἰς τὸ γῆρας, ὡς ἔχοντες ἡλικίαν ἐξήκοντα δύο ἐτῶν, καὶ νυχθημερὸν κατατρυχόμενοι ὑπὸ διαφόρων ἀσθενειῶν ἀπεφασίσαμεν ν' ἀναχωρήσωμεν. Θέλομεν εἶσθαι τρεῖς γέροντες ἐν τῷ πολέμῳ. Ὁ Θεὸς συνίσταται ἐν Τριάδι. Ἡ ἐπουράνιος Τριὰς θὰ ὑπερασπισθῇ τὴν ἐπίγειον τριάδα, καὶ διὰ τῆς παρουσίας ἡμῶν συγχύσῃ τοὺς ἡμετέρους ἐχθρούς. Ὁ πόλεμος οὗτος θέλει ὀνομασθῆ πόλεμος τῶν γερόντων. Ἡμεῖς θέλομεν διατάσσει, καὶ οἱ νέοι θέλουσιν ἐκπληροῖ τὰς ἡμετέρας προσταγὰς ἐν τῇ μάχῃ. Μὴ φοβηθῆτε τὸν θάνατον, ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὴν αἰώνιον ζωήν. Πάντες θέλομεν ἀποθάνει, οὐδὲν δὲ ἐπιθυμητότερον τοῦ καλῶς θανεῖν. Καλλίτερος θάνατος τοῦ ὑπὲρ πίστεως δὲν ὑπάρχει. Θεία ἐπινεύσει θέλομεν ἐπανέλθει νικηταὶ, ἐὰν δ' ἄλλως ὁ Θεὸς ἀπεφάσισε, κύψομεν τὸν αὐχένα εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς θείας εὐσπλαγχνίας. »

Ὁ δόγης διαφοροτρόπως προφασιζόμενος δὲν ἤθελε νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλ' οἱ Σύμβουλοι διερμηνεύοντες τὴν κοινὴν γνώμην ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ πράξῃ τοῦτο, εἰπόντες σὺν τοῖς ἄλλοις. « Ἐὰν δὲν ὑπάγῃς ἐκ καλῆς προαιρέσεως θέλομεν σὲ στείλει διὰ τῆς βίας, διότι προτιμῶμεν τὸ καλὸν καὶ τὴν δόξαν τῆς Δημοκρατίας ἀπὸ τὸ ἄτομόν σου ». Ἡμέρα ἀναχωρήσεως τοῦ Μαύρου ὡρίσθη ἡ 30 Ἰουλίου. Πέντε καλῶς ἐξωπλισμέναι γαλέραι ἡτοιμάσθησαν ἵνα τὸν μεταφέρωσιν εἰς Ἀγκῶνα, σημεῖον συνενώσεως τῶν σταυροφόρων· πολλαὶ δὲ ἄλλαι ὑπὸ ἰδιωτῶν ἐξοπλισθεῖσαι ἔπρεπε νὰ τὸν συνοδεύσωσιν. Ὁ Βησσαρίων καὶ ἄλλοι τρεῖς καρδινάλιοι ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐξώπλισαν ἀνὰ μίαν ἕκαστος, ὁ δοὺξ τῆς Μοδένης δύο, ἡ πόλις τῆς Βολωνίας καὶ ἡ πολιτεία τῆς Λούκκας ἀνὰ μίαν. Ἐκ τῶν ἓξ Συμβούλων τῆς Δημοκρατίας τέσσαρες ἤθελον συνοδεύσει τὸν δόγην, οἱ δὲ δύο ἤθελον ἀναλάβει τὴν διοίκησιν (1).

Ὁ Βησσαρίων ἐκπληρώσας τὴν ἐν Ἐνετίᾳ ἀποστολήν του ἀνεχώρησεν εἰς Γερμανίαν κατὰ Φεβρουάριον, πρὸς οὐδὲν λογιζόμενος παγετοὺς καὶ βροχὰς, πλημμύρας καὶ τόσους ἄλλους κινδύνους, καὶ ἐλθὼν εἰς Νυρεμβέργην ἀπέστειλεν ἐγκυκλίους προσκαλῶν τοὺς ἡγεμόνας εἰς συνέ-

(1) Laugier, VIII, σελ. 171—180.

λευσιν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ προσεπάθησε δι' ἐνθέρμων καὶ πολεμικῶν ἀγορεύσεων νὰ διεγείρῃ τὸν λαὸν ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας. Συνελθόντων μετ' οὐ πολὺ διαφόρων ἡγεμόνων ὁ πυρετώδης Ἕλλην ἠγόρευσε λαμπρότατα καὶ περιπαθέστατα συνιστῶν τὴν ὁμόνοιαν καὶ ἐξορμῶν εἰς τὸν κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμον. Τὰ ἐσωτερικὰ ὅμως πάθη εἶχον φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα, καὶ αἱ μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων διενέξεις παρέλυον πᾶσαν ἐνέργειαν, ἀπαιτοῦσαν σύμπνοιαν, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς ψυχὰς πεπωρωμένας ὑπὸ τοῦ ἀμοιβαίου μίσους. Ὁ φιλοπόλεμος καρδινάλιος, ἱκετεύων, δακρυρροῶν, μάτην ἀνέμνησε τοῦ κινδύνου. Ἀποτυχὼν, πλὴν μὴ ἀπελπισθεὶς, ἦλθεν εἰς Βορματίαν καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἐξαπέστειλε πρέσβεις πρὸς τοὺς πέριξ ἡγεμόνας· πλὴν οὐδὲν καὶ ἐνταῦθα κατορθώσας κατέβη εἰς Βιέννην, καὶ παρουσιασθεὶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Φρεδερῖκον Γ'. ἐξήντλησεν ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα πυρετώδους εὐγλωττίας ἀναζωπυρουμένης ὑπὸ τοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος ἔρωτος. Καὶ μολονότι κατέδειξεν ἀνυπόστατα ὅλα τὰ παρεμβαλλόμενα προσκόμματα δὲν ἠδυνήθη νὰ παρασύρῃ τὸν Φρεδερῖκον ὑπὲρ ἀλλοτρίου πολέμου, ἀφοῦ τοσοῦτον περὶ τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῶν χωρῶν του ἀπησχολεῖτο. Ὅθεν μετὰ μακρὰν ἐν Γερμανίᾳ περιοδείαν ὁ Βησσαρίων σωματικῶς ἐξηντλημένος καὶ ψυχικῶς τεταραγμένος ἐπανῆλθεν εἰς Ῥώμην καὶ συνώδευσε μετὰ τῶν ἄλλων καρδιναλίων τὸν πάπαν Πῖον ἀπερχόμενον εἰς Ἀγκῶνα (1), ὅπου ὁ δοὺξ τοῦ Μιλάνου τῷ ἔστειλε τρεῖς χιλιάδας στρατιωτῶν, μέγας δὲ ἀριθμὸς σταυροφόρων ἐξ Ἰταλίας καὶ Γερμανίας εἶχε συσσωρευθῆ.

Κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐκστρατείας ὁ δοὺξ τῆς Βουργωνδίας ἐνούμενος μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Βοημίας καὶ Πολωνίας ἤθελεν ἐπιπέσει κατὰ τῆς Τουρκίας ἀφ' ἑνὸς, καὶ ὁ Σκενδέρβεης ἀφ' ἑτέρου, ἐνῷ ὁ στόλος ἤθελε προσβάλλει τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. Ἀναντιρρήτως μεγίστας πιθανότητας ἐπιτυχίας παρεῖχεν ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, ἐὰν μὴ μέγα δυστύχημα διέλυεν αὐτήν. Ὁ διαπρύσιος τῆς σταυροφορίας κῆρυξ, ἡ ψυχὴ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου πολέμου, ὁ Πῖος Β'. πάσχων ἐκ χρονίου ἀρθρίτιδος, τὴν ὁποίαν οἱ πόνοι τῆς ὁδοιπορίας παρώξυναν, ἅμα ἐλθὼν εἰς Ἀγκῶνα ἔπεσεν ἡμιθανής. Τὴν 12 Αὐγούστου ὁ δόγης κατέπλευσε, καὶ ὁ δυστυχὴς ποντίφηξ ἑτοιμοθάνατος ἤδη, ἅμα ἔμαθε τὴν ἐμφά-

(1) Platinæ, panegyricus in laudem Bessarionis. — Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σελ. 28—29.

νισιν τοῦ στόλου, ἐζήτησε νὰ τὸν φέρωσιν εἰς τὴν ἀκτήν. « Φεῦ! ἀνέκραξε περιπαθῶς, μέχρι τοῦδε μοῦ ἔλειπον τὰ πλοῖα, ἀλλὰ τώρα ἐγὼ θὰ λείψω ἀπὸ αὐτά (1). » Τὴν νύκτα τῆς 13 πρὸς τὴν 14 Αὐγούστου ἀπεβίωσεν ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ, ἡ δὲ διὰ τοσούτων μόχθων κατορθωθεῖσα σταυροφορία διελύθη ἅμ' ἀπέπτη ἡ ψυχὴ τοῦ κατορθώσαντος.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἀρχίσει τὰς ἐχθροπραξίας μετὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅστις ἀφοῦ ὠφελούμενος τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἐν Πελοποννήσῳ ἀδελφῶν Παλαιολόγων ἐλεεινῆς διαιρέσεως καθυπέταξε τὴν Χερσόνησον ταύτην (1458—1459), ἤρξατο νὰ διανοῆται καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ Ἐνετικῶν κτήσεων εἰς συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως. Ἡ Δημοκρατία ἐγκαίρως ἰδεασθεῖσα περὶ τῶν κατ' αὐτῆς σχεδίων τοῦ Μωάμεθ κατεσπευσμένως ἡτοιμάσθη πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου. Τὴν 25 Ἰανουαρίου 1463 ἀνεχώρησεν ἐκ Βενετίας ὁ ἐξοπλισθεὶς στόλος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Λουδοβίκου τοῦ Λορεδάνου. Ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀφίξεώς του Ἀλβανός τις δοῦλος τοῦ πασᾶ τῶν Ἀθηνῶν κλέψας πράγματά τινα τοῦ κυρίου του κατέφυγεν εἰς Ναύπακτον, καὶ ἐκεῖθεν μεταβιβασθεὶς εἰς Μεθώνην ἐζήτησεν ἄσυλον ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἁγίου Μάρκου, τὸ δὲ συμβεβηκὸς τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς πρόσχημα τῆς ἐκρήξεως τῆς πρὸ πολλοῦ ἀμφοτέρωθεν ἀναβραζούσης δυσαρεσκείας. Ἀφοῦ μάτην ἐζητήθη ἡ παράδοσις αὐτοῦ ὁ πασᾶς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ Ἰσᾶς υἱὸς τοῦ Ἐβρενοῦ ἐβάδισαν κατὰ τοῦ Ἄργους, καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐγένοντο κύριοι καὶ ἀπεδίωξαν τὸν Ἐνετὸν ἔπαρχον Νικόλαον Δάνδολον. Ὁ Λορεδάνος μαθὼν τὰ γενόμενα ἐζήτησε παρὰ τοῦ τοποτηρητοῦ τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐκκένωσιν τῆς καταληφθείσης πόλεως, καὶ λαβὼν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν ἔγραψεν εἰς Ἐνετίαν, ἐκτιθέμενος τὰ συμβαίνοντα, καὶ πρὸς ἐκδίκησιν προτείνων νὰ λάβῃ ἐκ Πελοποννήσου εἴκοσι χιλιάδας ἀνδρῶν καὶ πλεύσῃ πρὸς ἅλωσιν τῆς Μιτυλήνης, θέσεως λίαν σπουδαίας. Ἡ Γερουσία λαβοῦσα γνῶσιν τῶν διατρεξάντων ἀπεφάσισεν ἵνα ἐπιτοπίως ἱκανοποιηθῇ διὰ τὴν προσγενομένην προσβολήν· ὅθεν ὁ Βερτόλδος Ἔστης ἐκλεχθεὶς ἀρχιστράτηγος διετάχθη ὅπως ἐπὶ κεφαλῆς εἴκοσι χιλιάδων ἀνδρῶν μεταβῇ εἰς Ναύπλιον, καὶ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ στόλου προβῇ εἰς τὰς ἐχθροπραξίας. Οἱ Τοῦρκοι πρὸ τῆς κατ' Ἄργους ἐκστρατείας ἤρχισαν καὶ ἀλλαχοῦ τὸν κατὰ τῆς Δημοκρατίας

(1) Barante, tom. VIII, σελ. 99.

πόλεμον, καὶ ὁ μὲν Ὀμὰρ υἱὸς τοῦ Τουραχάνη κατέλαβε τὰς περὶ τὴν Ναύπακτον Ἐνετικὰς χώρας, ἕτερον δὲ σῶμα ἐλεηλάτησε τὰ πέριξ τῆς Μεθώνης. Ὁ Βερτόλδος στρατολογήσας καὶ ἐκ Κρήτης μέγαν ἀριθμὸν κακούργων, πρὸς οὓς ἐχαρίσθη ἡ ποινή, ἀπεβίβασεν ἀνενοχλήτως τὸν στρατόν του εἰς Ναύπλιον, καὶ ἐδημοσίευσε προκηρύξεις εἰς τοὺς Ἕλληνας καλῶν αὐτοὺς εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ ὑποσχόμενος μεγάλην συνδρομήν. Εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο ἡ Σπάρτη, οἱ Μανιᾶται, οἱ Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων. Συγχρόνως ὁ Λορεδάνος ἐφοδιάσας τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν, καὶ κυριεύσας τὸ φρούριον τῶν Βατίκων διέτρεξε τὰς νήσους τοῦ ἀρχιπελάγους ἐξεγείρων καὶ ληλατῶν, καὶ τὴν 1 Αὐγούστου ἐπανέστρεψεν εἰς Ναύπλιον, ἔνθα ὁ Βερτόλδος τὸν περιέμενεν. Ἐκστρατεύσαντες κατὰ τοῦ Ἄργους ἀνέκτησαν αὐτό· ἡ δ' ἐντὸς τοῦ Ἄργους ἀλβανικὴ φρουρὰ γενναίως ἀντιστᾶσα μετὰ τὴν ἅλωσιν κατέφυγεν εἰς Κόρινθον, ὅπου βαρβάρως κατεσφάγη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μετὰ τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο ἐγχείρημα τῶν Ἐνετῶν Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοὶ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Μιχαὴλ Ῥάλλη, Πέτρου Μπούα, καὶ ἄλλων, κατώρθωσαν πολλὰ ἀνδραγαθήματα. Ἐν τῷ γενομένῳ πολεμικῷ συμβουλίῳ ὁ Ἱερώνυμος Βαλαρέσος Σύμβουλος ἐν Κορώνῃ, προέτρεψε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορίνθου, λέγων ὅτι εἶχε συνεννοήσεις μετὰ τῶν φρουρῶν τῆς ἀκροπόλεως. Ἐνῷ ὁ στρατὸς ἐβάδιζε πρὸς τὴν Κόρινθον ὁ στόλος ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου διευθυνόμενος διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς Κεγχρεάς. Ὁ πασᾶς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Κορίνθου καὶ ὁ Βερτόλδος συνεκρότησε μάχην, τῆς ὁποίας ἀμφισβητεῖται ἀμφοτέρωθεν ἡ ἐπιτυχία· ὕστερον δὲ ἰδὼν, ὅτι τὰ ὑπὸ Βαλαρέσου ὑποσχεθέντα ἦσαν ψευδῆ (1), ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ ἐβάδισε πρὸς τὸ Ἑξαμίλιον (ἰσθμὸν), ὅπου μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ στόλου ἀπερασίσθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ ὑπὸ Μουρὰτ Β'. καταστραφέντος τείχους. Ὅλος ὁ στρατὸς μετεχειρίσθη εἰς τὴν ἐργασίαν, καὶ ἐντὸς δύο ἑβδομάδων τριάκοντα χιλιάδες ἐργατῶν κατεσκεύασαν λίθινον τεῖ-

(1) Ὁ Βαλαρέσος μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιορκίας τῆς Κορίνθου δραπετεύσας κατέφυγεν εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ παρουσιασθεὶς εἰς τὸν Μωάμεθ ἐπρότεινε σχέδιον εὐκόλου ἀποδιώξεως τῶν συμπατριωτῶν του ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἀλλ' ἀναγνωρισθεὶς ὡς ἀπαταιὼν ἐφυλακίσθη· κατορθώσας δὲ νὰ φύγῃ συνελήφθη καὶ μετ' ὀλίγον ἀνταλλαγεὶς δι' ἄλλου Τούρκου αἰχμαλώτου ἐστάλη εἰς Βενετίαν καὶ ἐκρεμάσθη μεταξὺ τῶν κιόνων τοῦ δουκικοῦ Παλατίου (Laugier, VII, σελ. 167).

χος δώδεκα ποδῶν ὕψους καὶ δύο λευγῶν μήκους ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ διπλῆς τάφρου καὶ ἑκατὸν τριάκοντα ἓξ πύργων. Ἐνῷ δ' ἔτι ἠσχολοῦντο εἰς τὸ τεῖχος ἔμαθον, ὅτι ὁ Ὀμὰρ κατέφθανε μετὰ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν. Τῷόντι τὴν 25 Σεπτεμβρίου ὁ υἱὸς τοῦ Τουραχάνη ἐπαρουσιάσθη πρὸς ἐπιθεώρησιν τοῦ τείχους εἰς ἀπόστασιν τριακοσίων βημάτων. Δεκαπέντε χιλιάδες Ἐνετῶν εἶχον πορευθῆ πρὸς ἀνανέωσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κορίνθου, καὶ ὑπὸ τὰ τείχη αὐτῆς συνεκροτήθη τὴν 20 Ὀκτωβρίου μάχη, καθ' ἣν ὁ Βερτόλδος πληγωθεὶς διὰ λίθου εἰς τὴν κεφαλὴν ἀπεβίωσε μετὰ δεκαπέντε ἡμέρας, διαδεχθεὶς ἐν τῇ στρατηγίᾳ ὑφ' ἑνὸς τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου του. Ὁ Ὀμὰρ ἀποσυρθεὶς εἰδοποίησε τὸν μέγαν βεζίρην Μαχμοὺτ πασᾶν, Ἕλληνα τὴν καταγωγὴν, ὅτι ὁ Ἰσθμὸς φρουρεῖται ὑπὸ διακοσίων πυροβόλων, δύο χιλιάδων πυροβολιστῶν καὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ὁπλιτῶν· ὁ δὲ Μαχμοὺτ παραστήσας εἰς τὸν σουλτάνον, ὅτι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν, διετάγη ἵνα παραλαμβάνων τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ ἄρτι καθυποτάξαντος τὴν Βοσνίαν στρατοῦ ἐκστρατεύσῃ. Τὴν 4 Νοεμβρίου οἱ Ἐνετοὶ ἔμαθον τὴν προσέγγισιν τοῦ μεγάλου βεζίρου ἡγουμένου ὀγδοήκοντα χιλιάδων λογάδων· εἰς δὲ τὸ ἄκουσμα ἐγκαταλιπόντες ἀνάνδρως τὸ τεῖχος καὶ λύσαντες τὴν πολιορκίαν τῆς Κορίνθου ἀτάκτως ἔφυγον εἰς Ναύπλιον. Ὁ Μαχμοὺτ ἀμαχητὶ διελθὼν τὸν Ἰσθμὸν ἐπροχώρησε κατὰ τοῦ Ἄργους τὸ ὁποῖον ἀμαχητὶ παρεδόθη. Ἑβδομήκοντα ἄνδρες τῆς Ἐνετικῆς φρουρᾶς φέροντες εἰς τὸν τράχηλον βαρείας ἁλύσεις ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἑξήκοντα Κρῆτες τουφεκισταὶ ἐτουφεκίσθησαν. Κατὰ τὸν Λωζιὲ (1), οἱ Τοῦρκοι ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ Ναυπλίου καὶ μάχης αἱματηρᾶς συγκροτηθείσης ὑπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως ἀπώλεσαν πέντε χιλιάδας εἰς νεκροὺς καὶ πολλοὺς πληγωμένους. Ὁ Μαχμοὺτ μεταβὰς εἰς Λεοντάριον καθήρεσε τὸν Ἰσᾶν ἐκ τῆς διοικήσεως τῆς Πελοποννήσου, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν Σαγάνον πασᾶν, καὶ τὸν μὲν Ἰσᾶν ἔστειλε νὰ ἐφοδιάσῃ τὰς Πάτρας καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Ἀχαΐας, τὸν δὲ Ὀμὰρ ἵνα λεηλατήσῃ τὰς Ἐνετικὰς χώρας. Ὁ τελευταῖος λεηλατήσας τὰ περιξ τῆς Κορώνης ἤγαγε πεντακοσίους αἰχμαλώτους εἰς τὸν μέγαν βεζίρην, ὅστις τοὺς ἔπεμψεν εἰς τὸν σουλτάνον, οὗτος δὲ διέταξεν ἵνα πάντες σχισθῶσιν εἰς δύο ἴσα μέρη.

(1) VII, σελ. 167.

Οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες, καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, τοσοῦτον ἀνάνδρως προδοθέντες ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐξηκολούθησαν τὸν κατὰ Τούρκων πόλεμον, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ παρατείνωσιν ἐπὶ πολὺ ἀγῶνα τόσον ἄνισον κατέφυγον εἰς τὰς δυσχωρείας τοῦ Ταϋγέτου, προτιμήσαντες νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ πάτριον ἔδαφος ἢ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου ὑπὸ ζυγὸν τὸν ὁποῖον συνέτριψαν καὶ καθημάτωσαν. Μάτην ὁ Ὀμὰρ καὶ ἰδίως ὁ Χασὰν προσεπάθησαν νὰ τοὺς ἐπαναφέρωσιν εἰς τὰς ἐγκαταλειφθείσας πόλεις των, προτείνοντες ἀμνηστείαν, καὶ κατὰ Χαλκοκονδύλην λέγοντες « Ἄνδρες Σπαρτιᾶται, ὁρᾶτε δήπου οἷα τὰ Οὐενετῶν πράγματα κατενήνεκται, ἐξότου πόλεμον βασιλεῖ ἀναιρούμενοι ἐνταῦθα, ἵνα τῆς δυνάμεως αὐτῶν μέγα μέρος ἐπιδείξαιντ' ἂν μάλιστα ἐν Πελοποννήσῳ, ὡς ἐτελεύτησεν αὐτῷ τὰ περὶ τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἄλλην χώραν τῆς Πελοποννήσου, ἔνθα τοῦ βασιλέως ἡ δύναμις ἐκποδών τε ἀπῴκισται, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Οὐενετῶν ἡ δύναμις ἐς τὰ μάλιστα ἤθροισται· εἰ γὰρ τὸν βασιλέως θεράποντα ἐπιόντα σφίσιν οὐχ οἷοί τε ἐγένοντο δέξασθαι, τί ἂν γένοιτο εἰ βασιλεὺς σὺν ταῖς θύραις αὐτοῦ εἰσβάλλοι ἐς Πελοπόννησον; Ἦ δῆλα, ὡς οὐκ ἂν ἔτι σφίσιν αὐτοῖς ὑπόλοιπον ὑπολειφθείη ἐν Πελοποννήσῳ χωρίον, ὃ μὴ ἀπολούμενον ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Νῦν, ὡς ἐν Θερμοπύλαις ἀφικόμενος, ἐπύθετο, ὡς ἀπολιπόντες τὸν Ἰσθμὸν οἴχοντο οἱ Οὐενετοὶ ὡς ἦρος ἐπιφανέντος, αὐτίκα ἴν' ἔλθωσιν ἐπὶ Εὔβοιαν, καὶ τάδε πάντα ὑφ' αὐτῶν ποιησόμενοι. Εἰ οὖν παρέχοντος βασιλέως συγγνώμην ἐφ' οἷς ἐξηπατήθητε ὑπὸ τῶν κάκιστ' ἀπολουμένων Πελοποννησίων τῶν πρὸς Οὐενετοὺς τετραμμένων, καὶ οὐδ' ὁτιοῦν ὑγιὲς τῇ χώρᾳ τῇδε διανοουμένων, οἶδα γὰρ ὡς ἐπετέλλετο βασιλεὺς, τῶν ἀπὸ Πελοποννήσου μηδὲν μηδαμῶς ἀεικὲς ἐπιφέρειν, ὥστε ἀνδραποδίζεσθαι, ἄλλο τι ἀνήκεστον ποιεῖν ἀλλ' ἐμμενόντων, ὑποστρέφοντες εἰς τὸν χῶρον αὐτοῦ ἕκαστος καὶ εἰς τὰ οἰκεῖα ... »

Μετὰ τὴν ἐλεεινὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐκστρατείας ὁ Λορεδάνος, τῇ προτροπῇ τοῦ Πελοποννησίου Κομνηνοῦ, ἀνδρὸς κατὰ Χαλκοκονδύλην ἀρίστου, καὶ αὐτοῦ ἐν τῇ Λήμνῳ τὴν ἀκρόπολιν κατακρατοῦντος, καὶ τὴν πάλαι πολίχνην τῆς Λήμνου ὑφ' αὐτῷ ποιησαμένου, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στόλου, καὶ παραλαβὼν παρὰ τοῦ Κομνηνοῦ τὴν Λῆμνον ἔστειλεν αὐτὸν εἰς Πελοπόννησον (1).

(1) Ὁ Λωζιὲ (VII, σελ. 178) ἐσφαλμένως λέγει, ὅτι ὁ Λορεδάνος ἐκυρίευσε τὴν

Τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῶν πραγμάτων, ὅταν οἱ Ἐνετοὶ ἐκ συμφέροντος πλέον εἰσήκουσαν τὰς ἐπανειλημμένας προσκλήσεις τοῦ πάπα Πίου Β'. καὶ ἀπεφάσισαν ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὴν σταυροφορίαν.

Ἅμα ὁ δόγης ἡτοιμάσθη ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τὸν Ἀγκῶνα ναύαρχος τοῦ ἐξοπλισθέντος στόλου διωρίσθη ὁ Ὀρσάτος Ἰουστινιάνης, ἀνακληθέντος τοῦ Λοredάνου. Μετὰ δὲ τὸ ναυάγιον τῆς σταυροφορίας οἱ Βενετοὶ ἐκτεθειμένοι πρὸς τὸν Μωάμεθ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Ὁ Ἰουστινιάνης μετὰ τοῦ νέου στόλου ἐλθὼν εἰς Λῆμνον παρέλαβε καὶ τὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Λοredάνου καὶ ἐξέπλευσε κατὰ τῆς Λέσβου. Ἀποβιβάσας δὲ τὸν στρατὸν ἐπολιόρκησε τὴν Μιτυλήνην ἐπὶ ἓξ ἑβδομάδας, ἀλλ' ἡ ἔλευσις τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ μετὰ στόλου ἀνωτέρου ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν (15 Μαΐου) καὶ παραλαβὼν πολλοὺς Ἕλληνας νὰ ἔλθῃ εἰς Εὔβοιαν. Τὴν 10 Ἰουνίου ἐπανῆλθεν εἰς Λέσβον καὶ ἠγκυροβόλησε πρὸ τοῦ φρουρίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου μὲ τὴν μονομερῆ πρόθεσιν νὰ παραλάβῃ ὅσους δυνηθῇ Ἕλληνας, ὡς ἐκτεθειμένους διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συμπαθείας εἰς τὴν θηριώδη τῶν Τούρκων ἐκδίκησιν. Ἡ Δημοκρατία θέλουσα ν' ἀνανεώσῃ τὸν ἐν Πελοποννήσῳ πόλεμον ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα, διότι τὰ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ στρατεύματα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ προβλεπτοῦ Ἀνδρέα Δανδόλου περιωρίσθησαν μόνον ἵν' ἀποκρούωσι τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων εἰς τὰς Ἐνετικὰς κτήσεις. Ὅθεν ὁ Σιγισμόνδος Μαλατέστας, αὐθέντης τοῦ Ῥιμινίου, διορισθεὶς ἀρχιστράτηγος ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον. Πολλαὶ πόλεις τῷ ἤνοιξαν τὰς πύλας, ἀλλ' ἡ Σπάρτη ἀναμιμνησκομένη τῆς περυσινῆς προδοσίας οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀκρόασιν εἰς τοὺς λόγους του· ὅθεν ἀποφασισθείσης τῆς πολιορκίας κατελήφθη ὁ δεύτερος προμαχὼν τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὸ φρούριον γενναίως ἀντιστὰν παρέλυσε τὰ σχέδια τῶν πολιορκητῶν. Ὁ Μαλατέστας ἀνήκων εἰς τὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπὸ Πλήθωνος τοῦ Σπαρτιάτου κηρυχθὲν δόγμα τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, κατορθώσας νὰ παραλάβῃ τὰ ὀστᾶ τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφου (1), ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. Μετὰ

Λῆμνον πολεμήσας κατὰ τοῦ κατέχοντος Κομνηνοῦ (contro un corsaro greco, che governavala come Sovrano.) Ὁ δὲ Σαβέλλικος (Historia rerum Venetarum, σελ. 724) λέγει, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Πελοποννήσιος πειρατὴς εἶχε διὰ δύο τριήρεων κυριεύσει τὴν νῆσον ἐκ τῶν Τούρκων.

(1) Βιογραφία Πλήθωνος ἐν Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ.

νία, Καρυνθία καὶ Στυρία διετρέχοντο ὑπὸ τῶν ἀγρίων *ακιντζίδων*, ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος Νικόλαος Κανάλης λεηλατήσας τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, καὶ Μακεδονίας (1), ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Αἴνου, ἔνθα ἀποβιβάσας τὸν στρατὸν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἐκυρίευσεν αὐτήν. Οἱ κάτοικοι μὴ ἀσπασθέντες τὸ φρόνημα τῶν Ἐνετῶν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἡ πόλις ἐπυρπολήθη, καὶ δύο χιλιάδες αἰχμαλώτων ὡδηγήθησαν ὑπὸ τοῦ στόλου εἰς Εὔβοιαν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ Δημοκρατία ἀνενδότως ἐργαζομένη κατώρθωσε νὰ συμπαρασύρῃ τὸν πάπαν, καὶ τοὺς δοῦκας τῶν Μεδιολάνων, τῆς Σαβοΐας, καὶ τῆς Μοδένης εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἡγεμόνες οὗτοι πέμψαντες τῇ Δημοκρατίᾳ μικρὰς βοηθείας εὐσχήμως ἀπέφυγον ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς πόλεμον κατ' ἐχθροῦ, δυναμένου νὰ διαθέσῃ ἄπειρα μέσα. Οὕτω δὲ πάλιν ἡ Δημοκρατία εὑρέθη μόνη παλαίουσα κατὰ τρομερᾶς καὶ ἀκμαζούσης αὐτοκρατορίας. Ὁ Μωάμεθ ἵνα ἐκδικηθῇ παραδειγματικῶς τοὺς Ἐνετοὺς ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Εὔβοιαν. Περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1470 ὁ πρώην μέγας βεζίρης Μαχμοὺτ πασᾶς, τότε ναύαρχος καὶ φλαμπουριάρης Καλλιπόλεως, ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου μετὰ τριακοσίων πλοίων φερόντων ἑβδομήκοντα χιλιάδας μαχητῶν, ταὐτοχρόνως δὲ ὁ Σουλτάνος ἐπὶ κεφαλῆς 120,000 στρατοῦ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ ξηρᾶς. Μοῖρα τοῦ στόλου διευθυνθεῖσα πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένην Ἴμβρον ἐκυρίευσεν αὐτὴν καὶ κατέσφαξε τοὺς ἀντιστάντας. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς ὕστερον διηυθύνθη κατὰ τῆς Λήμνου καὶ ἀποβιβάσας στρατὸν ἐποίησε πέντε ἐφόδους κατὰ τοῦ φρουρίου. Ὁ Ἐνετικὸς στόλος ἐπαρουσιάσθη καὶ ἡτοιμάσθη πρὸς μάχην, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι, εἰ καὶ ἀνώτεροι τὸν ἀριθμὸν, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἀφοῦ διερχόμενοι ἐκακοποίησαν τὴν Σύρον ἔφθασαν εἰς Εὔβοιαν, ὅπου ὁ Μαχμοὺτ ἀπεβίβασε στρατὸν καταλαβόντα τὰ χωρία Βασιλικὸν καὶ Στύρα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Κανάλης ἠγκυροβολημένος ὑπὸ τὴν Σαλαμῖνα καὶ περιμένων ἐπικουρίας ἐκ Κρήτης ἄφηκε νὰ διέλθῃ ὑπὸ τὰ ὄμματά του ἀβλαβὴς ὁ τουρκικὸς στόλος.

---

(1) Ὁ Σαβέλλικος (σελ. 733—34) λέγει, ὅτι μετὰ τὴν λεηλασίαν ταύτην ὁ Κανάλης ἦλθεν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ καταλαβὼν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγκαταλειφθεῖσαν Βοστίτσαν (Lagosticum), εἰργάσθη ἐν σπουδῇ πρὸς ὀχύρωσιν αὐτῆς, καὶ ἀποδιώξας τοὺς ἐπελθόντας Τούρκους, ἐγκατέλιπεν ἐνταῦθα τὸν Ἰάκωβον Βενιέρον μετὰ ἓξ γαλερῶν.

Μόνον ὁ πλοίαρχος Ἀντώνιος Ὀτοβόνης διελθὼν μετὰ τῆς γαλέρας του ἀβλαβὴς ἐν μέσῳ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ἠγκυροβόλησεν εἰς τὸν λιμένα Χαλκίδος· ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Στέφανος θελήσας νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ συνεπλάκη μεθ' ἑνὸς ἐχθρικοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον ἐπυρπόλησε τὴν γαλέραν του. Ὁ βάϊλος Παῦλος Ἐρίτζος ἦτο διοικητὴς τῆς νήσου, ὁ δὲ Λουδοβῖκος Κάλβος ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων, ἀμφότεροι ἄνδρες ἔμφρονες καὶ ἐμπειροπόλεμοι. Ἡ ἀνδρεία τῶν κατοίκων τῆς Χαλκίδος ἐκραταιοῦτο ἀναζωπυρουμένη ὑπὸ τῆς τῶν γυναικῶν, αἵτινες ἐσυντρόφευον αὐτοὺς ἐπὶ τῶν προμαχώνων, ἐπιμελούμεναι τοὺς πληγωμένους, καὶ πολλάκις πολεμοῦσαι ἀνδρικώτατα. Ἐν διαστήματι δέκα ἑπτὰ ἡμερῶν οἱ Τοῦρκοι ἐποίησαν πέντε τρομερὰς ἐφόδους. Τὸ πῦρ τοῦ φρουρίου κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας (25, 30 Ἰουνίου, καὶ 5 Ἰουλίου) ἐφόνευσε πλέον τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἐχθρῶν, καὶ τὰ λιθοβόλα κατέσρεψαν τριάκοντα γαλέρας. Ὁ Μωάμεθ ἀπελπισθεὶς, ὅτι ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ διὰ τῆς δυνάμεως τὴν πόλιν, κατέφυγεν εἰς τὴν προδοσίαν, καὶ διέφθειρε τὸν διοικητὴν τοῦ πυροβολικοῦ Θωμᾶν Σκλάβον· ἀλλ' ὁ Ἐρίτζος ἀνακαλύψας τὴν ἀπιστίαν διέταξε νὰ πνίξωσιν αὐτὸν καὶ κρεμάσωσιν ἐπὶ τῶν κιγκλίδων τοῦ παραθύρου του. Μετὰ τοῦτο ὁ Μωάμεθ διέταξε ν' ἀποβιβασθῇ τὸ ὑπόλοιπον τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων, καὶ ἐκ τῶν πέριξ χωρῶν ληφθῶσι νέοι στρατιῶται καὶ ναῦται. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἐφόδῳ οἱ Τοῦρκοι ἀπώλεσαν δεκαπέντε χιλιάδας μαχητῶν. Ἐπὶ τέλους τῇ 12 Ἰουλίου 1470 ἐγένετο ἡ πέμπτη καὶ τελευταία ἔφοδος. Μανιώδεις ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι διὰ τοῦ ἀνοιχθέντος ῥήγματος καὶ θηριωδῶς καταστρέφοντες πᾶν τὸ προστυχὸν ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως. Ὁ Ἐρίτζος κατέφυγεν εἰς τὸ φρούριον μετὰ μικροῦ ἀριθμοῦ κατοίκων καὶ στρατιωτῶν. Ὑπερασπισθεὶς γενναιότατα ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας καὶ θεωρῶν ματαίαν πᾶσαν περαιτέρω ἀντίστασιν ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅστις ὑπέγραψεν ἐν ἐγγράφῳ χορηγοῦντι τὴν ζωὴν εἰς τὸν Ἐρίτζον καὶ τοὺς στρατιώτας του· ἀλλὰ μόλις τῷ παρεδόθη τὸ φρούριον λησμονήσας τὴν τιμὴν τοῦ λόγου καὶ τῆς ὑπογραφῆς του, ἀπέναντι τῆς λύσσης τῆς ἐκδικήσεως τῶν πεσόντων πεντήκοντα χιλιάδων Ὀθωμανῶν, διέταξε νὰ θανατωθῇ πᾶσα ἡ φρουρὰ διὰ τῶν βαρβαρωτέρων μαρτυρίων. Ἐκ τούτων οἱ πλειότεροι ἀνεσκολοπίσθησαν, ἐξεδάρησαν, καὶ ἐλιθοτρίβησαν. Ὁ δυστυχὴς Ἐρίτζος ἐσχίσθη εἰς δύο ἴσα μέρη. Ἡ δὲ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἄννα ὁδηγηθεῖσα εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ σουλτάνου καὶ ἀντιστᾶσα εἰς τὰς ἀκο-

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ σάχης τῆς Περσίας ἐξακολουθῶν τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξαιτούμενος τὴν ὑποσχεθεῖσαν συνδρομήν. Μετὰ δὲ τὴν διαίρεσιν ὁ Μοτσενίγος ἀπάρας ἐκ Ναυπλίου ἦλθεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀτταλείας καὶ μάτην προσπαθήσας τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως κατέπλευσεν εἰς Ῥόδον, ὅθεν ἀναχωρήσας ἐβομβάρδισε τὴν Σμύρνην καὶ πλήρης λαφύρων προσωρμίσθη εἰς Μεθώνην.

Ἐνῷ ταῦτα διέτρεχον ὁ πασᾶς τῆς Βοσνίας εἰσελθὼν εἰς Φριούλην ἐλεηλάτησε μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ Οὐδινίου, ὁ δὲ Μωάμεθ ἡγούμενος ἀπειραρίθμου στρατοῦ ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ σάχη τῆς Περσίας, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἐκ νεφρίτιδος ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Μετὰ τὸ ναυάγιον τῆς προταθείσης εἰρήνης, ἐνῷ ὁ Οὐσοὺμ Χασὰν διαβὰς τὸν Εὐφράτην ἐλεηλάτει τὴν Κιλικίαν, οἱ Ἐνετοὶ στείλαντες πρέσβεις ἐξώρκιζον τοὺς βασιλεῖς τῆς Οὐγγαρίας καὶ Πολωνίας ἵν' ἀναβάλλοντες τὰς ἐγχωρίους διενέξεις ἑνωθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ, ὅστις ἀναῤῥώσας ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι νικήσαντες ἐν αἱματωδεστάτῃ μάχῃ πλὴν μετ' ὀλίγον ἡττηθέντες ὑπεχώρησαν καὶ ὑπεχρέωσαν τοὺς συνοδεύοντας πρέσβεις τῆς Ῥώμης, Νεαπόλεως καὶ Ἐνετίας ὅπως ἐπιστρέψαντες εἰς Εὐρώπην ἐπισπεύσωσι τὸν πόλεμον.

Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ **1474** ὁ Μωάμεθ ἔπεμψε πλέον τῶν ἑξήκοντα χιλιάδων στρατιωτῶν κατὰ τῶν ἐν Ἀλβανίᾳ Ἐνετικῶν κτήσεων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σουλεϊμάνου πασᾶ τῆς Ῥούμελης, ὅστις περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἐπολιόρκησε τὴν Σκόδραν γενναίως ὑπερασπισθεῖσαν ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ τὰ μέσα Μαΐου ὁ Σουλεϊμάνης διετάχθη ἵνα λύσᾳ τὴν πολιορκίαν ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Οὔγγρων, οἵτινες προσβαλόντες αὐτὸν ἐν Βλαχίᾳ ἔτρεψαν εἰς φυγήν. Ταὐτοχρόνως ὁ Οὐσοὺμ Χασὰν εἰσέβαλεν εἰς Τραπεζοῦντα, ἀλλ' ὁ Μωάμεθ διεγείρας κατ' αὐτοῦ ἕνα τῶν υἱῶν του κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὸν ἐν Ἀσίᾳ κίνδυνον. Οἱ Ἐνετοὶ ἀκαταπαύστως ἐργαζόμενοι πρὸς διέγερσιν τῆς Εὐρώπης μετὰ πολλὰς προσπαθείας κατώρθωσαν ἵνα οἱ δοῦκες τοῦ Μιλάνου καὶ τῆς Μοδένης μετὰ τῆς Φλωρεντινῆς Δημοκρατίας καταβάλλωσι τὰ πρὸς ἐξοπλισμὸν γαλερῶν τινων ἀπαιτούμενα χρήματα. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Φερδινάνδος δυσαρεστηθεὶς κατὰ τῆς Δημοκρατίας, ὡς καταστρεψάσης τὰ περὶ τῆς Κύπρου σχέδια του, διεκήρυξεν, ὅτι θέλει βοηθήσει τοὺς Τούρκους· συγ-

χρόνως δὲ καὶ ὁ πάπας στενῶς μετὰ τοῦ Φερδινάνδου συνδεδεμένος, ὑπὸ διαφόρους προφάσεις ἐξέφυγε τὴν παρὰ τῶν Ἐνετῶν ζητουμένην συνδρομήν· καὶ ἡ Δημοκρατία πρὸς ἐκδίκησιν ἀπέσυρε τοὺς ἐν Νεαπόλει καὶ Ῥώμῃ ἀντιπροσώπους της.

Περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ὁ Μωάμεθ ἐζήτησε τὴν μετὰ τῶν Ἐνετῶν εἰρήνην, ἐπειδὴ ὅμως οἱ ὅροι ἐφάνησαν αὐτοῖς βαρεῖς ἀπεφάσισαν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Ἀντώνιος ὁ Λορεδάνος ἐξελέχθη ἀρχιστράτηγος, καὶ πάντα τὰ ἐν Ἐνετίᾳ, Δαλματίᾳ καὶ Κρήτῃ ἐξοπλισθέντα πλοῖα διετάχθησαν ἵνα ἑνωθῶσι μετ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ (1475). Ἐνῷ δὲ οὗτος μεταβὰς εἰς Ἀσίαν ἐποίησεν ἐπιτυχεῖς τινας ἀποβάσεις, ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς ἐπολιόρκησε τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένην Λῆμνον, τὴν ὁποίαν ἔσωσεν ὁ ἡρωϊσμὸς μιᾶς Ἑλληνίδος, ὀνομαζομένης Μαρούλας. Ἐν τῇ πολιορκίᾳ τοῦ χωρίου Κοκκίνου ἡ Μαρούλα ἰδοῦσα πεσόντα τὸν πατέρα της ἔλαβε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της ἐμψυχώσασα τοὺς κατοίκους ἐξώρμησε κατὰ τοῦ Σουλεϊμάνου, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Εἰς ἀμοιβὴν τῆς μεγάλης ταύτης ὑπηρεσίας ὁ Λορεδάνος ἀντήμειψε γενναίως τὴν ἡρωΐδα, καὶ τῇ ἐπρότεινε νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων ἀξιωματικῶν τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ ὑποσχεθεὶς τὴν ἐκ μέρους τῆς Δημοκρατίας προικοδότησιν (1).

Ἐν ἔτει 1477 ὁ Μωάμεθ ἀπεφάσισε τὴν πολιορκίαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένης Ναυπάκτου, ἡ δὲ ἐκτέλεσις τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης ἀνετέθη εἰς τὸν ἄνω Σουλεϊμὰν πασᾶν. Ὁ Λορεδάνος σταθμεύων εἰς Ναύπλιον ἅμα ἐπληροφορήθη τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἐφωδίασε τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον γενναίως ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἐνετῶν ἐματαίωσε τὰς δύο ἐφόδους τοῦ Σουλεϊμάνου, ὅστις λυτσῶν ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ ἐξεδικήθη φεύγων ἐπὶ ἐγκαταλελειμμένων τινῶν φρουρίων καὶ τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων. Ἐνῷ δ' ἐπολιορκεῖτο ἡ Ναύπακτος ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ Κρόγιας εἰς ὑπεράσπισιν τῆς ὁποίας ἐστάλη ὁ Φραγκίσκος Κονταρίνης. Οἱ Τοῦρκοι νικηθέντες ἐν τῇ πρώτῃ ἐφόδῳ ἐπανῆλθον μετὰ νέων δυνάμεων καὶ στενῶς ἐπολιόρκησαν τὸ φρούριον, οἱ δὲ Ἐνετοὶ βλέποντες τὸν κίνδυνον ἔγραψαν εἰς τὸν Λορεδάνον νὰ

(1) Louis Moréri, grand dictionnaire historique. Paris 1732, tom. VI. σελ. 342 Κατὰ λάθος ὁ Μορέρης ἀνάγει τὸ γεγονὸς ἐν τῷ ΙΔ'. αἰῶνι, ὡς ὀρθῶς σημειοῖ ὁ Βάϋλος (Bayle Diction Histor. Basle 1738, tom. III. σελ. 77).

σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν· συγχρόνως δὲ ἡ Δημοκρατία ἐκλέξασα προβλεπτὴν Ἀλβανίας τὸν Φραγκίσκον Μικέλην διέταξεν ἵνα παραλαμβάνων τὰ στρατεύματα τῆς Φριούλης μεταβῇ ἐκεῖ. Πλὴν ἐνῷ ὁ Λορεδάνος ἐλθὼν παρέλυε τὰ σχέδια τοῦ Ἀχμὲτ, ὁ πασᾶς τῆς Βοσνίας εἰσβαλὼν εἰς Φριούλην ἐνίκησε τὰ Ἐνετικὰ στρατεύματα καὶ παρέδωκε τὰ πάντα εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μεγάλαι ἐπικουρίαι καταφθάσασαι ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐκκενώσωσι τὴν χώραν.

Οἱ Ἐνετοὶ ἀπελπισθέντες περὶ εὑρέσεως συμμάχων ἀπεφάσισαν ἵνα ἐπιδιώξωσι τὴν μετὰ τοῦ Μωάμεθ εἰρήνην, εἰς ἣν προσέφερον τὴν Κρόγιαν, τὴν Λῆμνον, καὶ τὴν Μάνην. Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Φερδινάνδος ἵνα ἐκδικηθῇ τοὺς Ἐνετοὺς οὐ μόνον ἠνάγκασε τὸν πάπαν νὰ μὴ ποιήσῃ οὐδεμίαν ἐνέργειαν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ τὸν ἐπὶ θυτρὶ γαμβρόν του σάχην τῆς Περσίας νὰ παύσῃ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, ἀλλὰ καὶ συμμαχίαν μετὰ τοῦ Μωάμεθ συνωμολόγησεν· οὕτω δὴ οὐ μόνον οἱ Ἐνετοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτῶν ἐκτεθέντες ἱππόται τῆς Ῥόδου ἔμενον μόνοι ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου, ὅστις συνομολογήσας εἰρήνην καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς δυστυχεῖς ἱππότας. Ὁ μέγας μάγιστρος Πέτρος Δ' Ὠβουσὼν ἐννοήσας τὸν κίνδυνον καὶ μάτην ἐπικαλεσθεὶς τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης, διὰ τῆς ἀπὸ 31 Ἰουλίου 1477 ἐγκυκλίου προσεκάλει τοὺς ἀπανταχοῦ διεσπαρμένους ἱππότας ἵνα σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν τῆς Ῥόδου, γράφων σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς. « Εὑρισκόμεθα ἐν μέσῳ τῆς πυρκαϊᾶς, καὶ ἂν δὲν σωθῶμεν ταχέως τὸ πᾶν ἀνεπιστρεπτεὶ ἀπόλλυται. Ἀλλ' ἂν δὲν θέλωμεν ν' ἀπολεσθῶμεν βοηθήσομεν ἀλλήλους, καὶ ἀντὶ νὰ στηρίζωμεν τὰς ἐλπίδας ἡμῶν εἰς τὰς βοηθείας τῶν ξένων, ζητήσομεν ἰδίως στήριγμα ἐν τῇ προστασίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ ἰδίᾳ ἡμῶν ἀξίᾳ. Ἔλθετε ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὸ κράτος ἡμῶν, ἢ μᾶλλον τὸ ὑμέτερον· ἔλθετε νὰ βοηθήσητε τὸ τάγμα, τὸ ὁποῖον σᾶς ἔθρεψε καὶ ἀνέπτυξεν ὡς τέκνα του· ἔλθετε νὰ ὑπερασπισθῆτε τοὺς λαοὺς, οὓς ὁ Θεὸς ἔθηκεν ὑπὸ τὴν προστασίαν σας, καὶ οἵτινες μέλλουσι νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὰς ἀλύσεις τῶν ἀπίστων, ἂν δὲν ὑπερασπισθῆτε τὴν ἐλευθερίαν των. Πρόκειται περὶ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς τιμῆς ὑμῶν αὐτῶν . . . » (1).

(1) Bouhours, Histoire de P. D'Aubusson-La-Feuillade, Paris 1806, σελ. 60—61.

Ὁ Μωάμεθ ἐπὶ κεφαλῆς πολυαρίθμου στρατοῦ ἐκστρατεύσας κατὰ τῶν ἐν Ἀλβανίᾳ Ἐνετικῶν κτήσεων ἐπολιόρκησε τὴν Κρόγιαν, ἥτις τῷ ἤνοιξε τὰς πύλας (1478). Μετὰ τοῦτο ἀποπειραθεὶς τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τῆς Σκόδρας ἀπέτυχε, καὶ κυριεύσας τὸ Σβενῖκον καὶ Ἀλέσιον ἦλθε κατὰ τοῦ Ἀντιβάρεως· ἀποκρουσθεὶς ὅμως ἐπανῆλθε κατὰ τῆς Σκόδρας, καθ' ὃν χρόνον ὁ πασᾶς τῆς Βοσνίας εἰσελθὼν εἰς Φριούλην ἐνικᾶτο ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Γαρδίσκας. Ὁ σουλτάνος βλέπων τὴν καρτερικὴν ἐπιμονὴν τῶν πολιορκουμένων ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀλβανίας ἀφήσας τὸν Ὁμάρβεην πρὸς διατήρησιν τῆς πολιορκίας τῆς Σκόδρας, εἰς ὑπεράσπισιν τῆς ὁποίας ἡ Δημοκρατία ἡτοίμασε νέα στρατεύματα.

Πλὴν ἐπὶ τέλους ἰδόντες, ὅτι παρὰ πάντων ἐγκατελείφθησαν, ἀπεφάσισαν ν' ἀποπειραθῶσιν ἐκ νέου πρὸς εἰρηνικὰς διαπραγματεύσεις, καὶ πρὸς τοῦτο ἔστειλαν εἰς τὸν Μωάμεθ τὸν γραμματέα τῆς Γερουσίας Ἰωάννην Δαρεῖον, ὅστις ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου 1479 κατώρθωσε τὴν συνομολόγησιν εἰρήνης, δι' ἧς ἡ μὲν Ἐνετικὴ Δημοκρατία ὑπεχρεοῦτο νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Μωάμεθ τὴν Λῆμνον, Σκόδραν, καὶ τὰς κατὰ τὸν δεκατετραέτη τοῦτον πόλεμον κατακτηθείσας χώρας, καὶ πληρώσῃ ἐντὸς τὸ πολὺ δύο ἐτῶν ἑκατὸν χιλιάδας δουκάτων εἰς λογαριασμὸν τῶν προοφειλομένων 500,000, ὁ δὲ Μωάμεθ νὰ παραδώσῃ τὰς ἐν Ἀλβανίᾳ, Δαλματίᾳ καὶ Πελοποννήσῳ κατακτηθείσας Ἐνετικὰς χώρας, ἐκτὸς τῆς Κρόγιας (1).

Τὰ ὁροθέσια ὅμως τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Πελοποννήσῳ Ἐνετικῶν καὶ Ὀθωμανικῶν κτήσεων διαφοροτρόπως ἠμφισβητήθησαν, καὶ πολλὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀντηλλάγησαν ἔγγραφα (17 Ἰανουαρίου 1479 —Ἀπριλίου 1481), γεγραμμένα πάντα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ἐπισήμῳ τότε γλώσσῃ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἐκ τούτων δὲ δημοσιεύομεν τὰ ἑξῆς δύο, διορθοῦντες τὰ ἐν αὐτοῖς ὀλίγα γραφικὰ ἁμαρτήματα.

« Ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμιρᾶς σουλτὰν Μεχεμέτπεης καὶ υἱὸς τοῦ μακαρίτου μεγάλου αὐθέντου τοῦ Μουράτπεη, ὀμνέγω εἰς τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, καὶ εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν προφήτην τὸν Μωάμεθ καὶ εἰς τὰ ἑπτὰ μουσάφια, τὰ κρατοῦμεν καὶ ὁμολογοῦμεν ἡμεῖς οἱ μουσουλμάνοι, καὶ

(1) Sabellicus, Historia rerum Venetarum. Decad. tert. lib. VIII—X. — Sansovino, Historia dell' origine, et guerre de Turchi. — Laugier, VII. lib. XXVI—VII. — Cappelletti, Storia di Venezia, tom. VI, lib. XXIII—IV.

εἰς τοὺς ρκδ'. προφήτας τοῦ θεοῦ πλειῶν τε καὶ ὀλίγων, καὶ εἰς τὴν πίστιν ὁποῦ πιστεύω καὶ ὁμολογῶ, καὶ εἰς τὴν ψυχήν μου καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πατρός μου, καὶ εἰς τὸ σπαθὶν τὸ ζώνομαι· ἐπειδὴ ἡ αὐθεντία μου εἶχε πρότερον ἀγάπην καὶ φιλίαν μετὰ τῆς ἐκλαμπροτάτης κ.ι ὑψηλοτάτης αὐθεντίας τῆς Βενετίας, νῦν δὲ πάλιν βουλομένη ποιῆσαι νέαν ἀγάπην καὶ ὁρκωμοτικὸν εἰς βεβαίωσιν καλῆς φιλίας καὶ νέας ἀγάπης, ἐπὶ τοῦτο ἔστειλε δὲ ἡ προειρημένη ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία τὸν ἐξηρημένον καὶ σοφὸν ἄρχοντα κῦρ Ἰωάννην τὸν Δαρεῖον σεκρετάριον ἀποκρισιάρην εἰς τὴν αὐθεντίαν μου, διὰ νὰ ποιήσωμεν τὴν λεγομένην ἀγάπην μὲ τὰ κάτω γεγραμμένα κεφάλαια, παλαιά τε καὶ νέα· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡ αὐθεντία μου ὑπόσχομαι διὰ τῶν ἄνω γεγραμμένων ὅρκων τὸ καθὼς ἦτον ἀγάπη καὶ φιλία πρότερον ἀνάμεσόν μας, ἦγουν μὲ τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀνθρώπους καὶ συμμάχους αὐτῶν, κάμνω δὲ πιστὴν, καλὴν καὶ καθαρὰν ἀγάπην τὸ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης μέσον καὶ ἔξω τοῦ Στενοῦ, μὲ χώραις, κάστρη, νησία, καὶ τόπους, ὁποῦ σηκώνουσι τὸ σημεῖον τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ ὅσαις θέλουσι σηκόνουν εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ ὅσοι τόποι εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν καὶ ἐπιστασίαν αὐτῶν, καὶ εἰς πράγματα ὁποῦ ἔχουσιν ἕως τὴν σήμερον καὶ μέλλουσιν ἔξειν εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον. Τὸ μὲν πρῶτον οὐδεὶς ἄνθρωπος τῆς αὐθεντίας μου νὰ μηδὲν τολμήσῃ νὰ ποιήσῃ ζημίαν ἢ ἐναντίον αὐθεντίας τῆς Βενετίας, οὔτε τοὺς ἀνθρώπους αὐτῶν· εἰ δὲ καὶ γένῃ νὰ ὀφείλῃ ἡ αὐθεντία μου νὰ παιδεύῃ αὐτοὺς κατὰ τὴν αἰτίαν τους· ὁμοίως καὶ ἡ ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία πρὸς ἡμᾶς. Ἕτερον δὲ ἐὰν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς αὐθεντίας μου ἐπαρθῇ ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ἔμπροσθεν ἢ τόποι ἢ ἄλλον πρᾶγμα τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας καὶ τῶν ἀνθρώπων της πάλιν νὰ ἐπιστρέφεται ἐξοπίσω, τὸ ὁποῖον νὰ ὀφείλουν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν αὐθεντίαν μου· καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ πραγματευταὶ αὐτῶν διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης νὰ ἔρχωνται εἰς πᾶν τόπον τῆς αὐθεντίας μου, καὶ νὰ ἦναι σιγοῦροι καὶ ἄνετοι μὲ πᾶσαν τὴν πραγματείαν καὶ μὲ κάτεργά τε καὶ καράβια· τὸ ὁμοίως καὶ αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς εἰς τόπους αὐτῶν, καὶ ὁ δούκας τῆς Ἀξίας (1), καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ ἄνθρωποί των μὲ τὰ καράβιά των καὶ ἄλλα πλευσίματα νὰ ἦναι εἰς τὴν ἀγάπην καὶ νὰ μηδὲν ὀφείλουσι καμιὰν δουλοσύνην τὴν αὐθεντίαν μου, ἀμὴ νὰ περνοῦν ὡς Βενέτικοι, καθὼς ἦσαν πρότερον. Ἕτερον δὲ ὅσα καράβια καὶ κάτεργα ἤγουν πραγματευτάδικα καὶ ἁρματωμένα τῆς αὐθεντίας μου, ὁπόθεν καὶ ἂν εὑρεθῶσι μὲ τὰ Βενέτικα νὰ ἔχουν καλὴν συντροφίαν καὶ ἀγάπην ἀλλήλως, τὰ κουρσαρικὰ δὲ καὶ κλεπτικὰ ὁπόθεν πιασθῶσι, νὰ ἔχουν παίδευσιν. Ἔτι ἄν τις Βενέτικος ποίσῃ χρέος εἴτε ἄλλον κακὸν εἰς τόπους τῆς αὐθεντίας μου οἱ ἄλλοι Βενέτικοι νὰ μηδὲν ἀνέχωνται, καὶ ὁμοίως καὶ ἡ αὐθεντία Βενετίας πρὸς τοὺς ἐδικούς μας. Καὶ εἰ μὲν φύγῃ σκλάβος Βενέτικος καὶ ἔλθῃ εἰς Τούρκων χέρια, εἰ μὲν γένῃ μουσουλμάνος νὰ δίδουν πρὸς τὸν αὐθέντην αὐτοῦ ἄσπρα ᾳ, εἴτε καὶ ἔναι χριστιανὸς νὰ στρέφηται ἐξοπίσω. Καὶ ἂν τζακισθῇ ξύλον Βενέτικον εἰς τὸν

(1) Νάξου.

τόπον τῆς αὐθεντίας μου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔναι ἐλευθερωμένοι, καὶ τὰ πράγματα νὰ στρέφωνται εἰς τοὺς νοικοκυρούς· τὸ ὁμοίως καὶ οἱ αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς. Καὶ εἰ μὲν ἀποθάνῃ Βενέτικος ἄνθρωπος εἰς τὸν τόπον τῆς αὐθεντίας μου ἄνευ διαθήκης ἢ κληρονομίας νὰ δοθοῦν τὰ πράγματα αὐτοῦ πρὸς τὸν μπάϊλον Βενετίας, ἐκεῖ δὲ ὁποῦ δὲν εὑρίσκεται μπάϊλος νὰ δοθοῦνται εἰς Βενετίκων χέρια, ὡς τοῦ νὰ γράψῃ ἡ Βενετία οὕτως νὰ γένῃ. Ἔτι δὲ ἡ ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία νὰ ἔχῃ ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν νὰ στέλνῃ μπάϊλον εἰς Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν φαμελίαν του κατὰ τὴν συνήθειαν, ὁποῖος νὰ ἠμπορῇ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ διοικῇ εἰς πράγματα τῶν Βενετίκων κατὰ τὴν συνήθειαν αὐτοῦ, καὶ ὁ σούμπασης νὰ ὀφείλῃ νὰ τὸν δίδῃ βοήθειαν καὶ συνδρομήν· καὶ ὁ λεγόμενος μπάϊλος ὁποῦ ὀφείλει εὑρίσκεσθαι κατὰ τοὺς καιροὺς νὰ δίδῃ τὴν αὐθεντίαν μου διὰ κανίσκιν φλουρία Βενέτικα χιλιάδες δέκα ἀπὸ τὴν πρᾶξιν τῆς πραγματείας αὐτῶν. Ἔτι δὲ ὀφείλει ἡ ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία Βενετίας, διὰ πᾶσαν αἰτίαν ὁποῦ ἐσυνέβη μέσον ἡμῶν καὶ διὰ πᾶν χρέος εἴτε κοινὸν, εἴτε ἴδιον, εἴτε τινῶν ἐδικῶν τους ἀνθρώπων διὰ ὅλον τὸν περασμένον καιρὸν πρὸ τῆς μάχης ἕως τὴν σήμερον, νὰ δώσουν τὴν αὐθεντίαν μου δουκάτα Βενέτικα ,ρ' ἕως χρόνους δύο, καὶ πλέον νὰ μηδὲν δύναται ἡ αὐθεντία μου ζητεῖν χρέος κανένα περασμένον, μήτε ἐκ τὴν ἐκλαμπροτάτην αὐθεντίαν Βενετίας, μήτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς. Ἕτερον δὲ ὀφείλει ἡ ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία Βενετίας νὰ παραδώσῃ τὴν αὐθεντίαν μου το κάστρον λεγόμενον Σκόδρα ἐν Ἀλβανίᾳ, σωζομένου νὰ τὸ ἐκβάλῃ, νὰ ἐπάρῃ τὸν ἄρχον ὁποῦ ἔναι κεφαλὴ, καὶ τοὺς ρογατόρους καὶ ὅλους ἄλλους ἀνθρώπους, οἵτινες θέλουν διὰ νὰ ὑπηγαίνουν, ἤγουν μὲ τὰ πράγματά των εἴ τι ἄρα καὶ ἂν ἔχουν, καὶ ἡ αὐθεντία νὰ ἐπαίρνῃ τὰς σκευὰς καὶ ἅπασαν ἄλλην ὕλην πολεμικὴν, εἴ τι ἄρα καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ παρὸν κάστρον, ἄνευ καμμίας ἐναντιώσεως. Ἔτι δὲ ὀφείλει ἡ ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία τῆς Βενετίας νὰ στρέψῃ εἰς τὴν αὐθεντίαν μου ἤγουν τὸ νησὶ τῆς Λήμνου, σωζομένου τὸ νὰ ἐπαίρνουν, τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι οἵτινες θελήσουν νὰ πηγαίνουν ὁπόθεν θέλουν, καὶ τινὲς ὁποῦ θελήσουν νὰ ἀπομείνουν εἰς τὸ παρὸν νησὶν νὰ ἦναι συμπαθημένοι εἰς εἴ τι ἔγινεν ἕως τώρη. Ἔτι δὲ ἡ παρὼν ἐκλαμπροτάτη αὐθεντία Βενετίας νὰ παραδώσῃ πρὸς τὴν αὐθεντίαν μου τὰ παρὸν κάστρη καὶ τόπους, ἅτινα ἐπάρθησαν ἐν τῇ μάχῃ ἐκ τὴν αὐθεντίαν μου, ἤγουν ἐν τὰ μέρη τοῦ Μωρέως, σωζομένου τὸ οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν των νὰ πηγαίνουσι ὁπόθεν θέλουν ἤγουν μὲ εἴ τι ἄρα καὶ ἂν ἔχουσι, καὶ εἰ μὲν θέλουν τινὲς διὰ νὰ ἀπομείνουν εἰς τοὺς παρὸν τόπους καὶ κάστρα, νὰ εἶναι καὶ αὐτοὶ πάντα συμπαθημένοι ἤγουν ἀπὸ πᾶσαν αἰτίαν, εἴ τι ἔγινεν ἕως τώρη. Ἔτι δὲ ὀφείλει ἡ αὐθεντία μου νὰ στρέψῃ πρὸς αὐτοὺς τὰς ἐμποδισμένας περιοχὰς, ἤγουν εἰς τὰ παλαιὰ σύνορα τῶν καστρῶν αὐτῶν, ὁποῦ γειτονεύουσι μὲ τοὺς τόπους τῆς αὐθεντίας μου πανταχόθεν. Διὰ βεβαίωσιν καὶ ἐπικύρωσιν τῶν ἄνωθεν γεγραμμένων κεφαλαίων καὶ ὁρκωμοτικῶν ἔγινε δὲ ἡ παροῦσα γραφὴ ἐν τῷ ἔτους ,ϛϡπζ' (1479) Ἰνδ. ιϐ'. μηνὶ Ἰανουαρίῳ κέ. ἐν Κωνσταντινουπόλει.»

Ἐνδοξότατε, ἐκλαμπρότατε, ὑπέρτιμε δοὺξ τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν κῦρ Ἰωάννη, τὸν ἄξιον καὶ πρέποντα χαιρετισμὸν μετὰ τῆς προσηκούσης διαθέσεως πέμπω τῇ αὐθεντίᾳ σου. Γνωστὸν ἔστω τῇ ἐκλαμπροτάτῃ αὐθεντίᾳ τῶν Βενετιῶν, ὅτι πρὸ τῆς ἄλλης ὁ ἐντιμότατος ἀποκρισιάριος κῦρ Νικόλαος Κόκος ἀνέφερε τῇ βασιλείᾳ μου περὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν συνόρων τοῦ τε Παστροβικίου καὶ Ζούπας καὶ Ἀντιβάρου καὶ Οὐλκίνου, ἔτι δὲ περὶ τῶν συνόρων Ναυπάκτου καὶ Μορέου, περί τε τῶν περιχώρων Μεθώνης καὶ Κορώνης, Μονεμβασίας τε καὶ Ναυπλίου, καὶ διὰ τοῦτο ἐπέμψαμεν πολλοὺς εἰς διόρθωσιν αὐτῶν, ἐκεῖνοι δὲ ἀπελθόντες οὐκ ἐποίησαν καθὼς ἦν ἀρέσκον τῇ τε βασιλείᾳ μου καὶ τῇ αὐθεντίᾳ τῶν Βενετῶν· διὰ τοῦτο μετὰ ταῦτα ἡ βασιλεία μου ἐξελέξατο τὸν πιστότατον δοῦλον αὐτῆς Σινάπεην, ὡς πεῖραν ἔχοντα πολλὴν τῶν τοιούτων πραγμάτων, ὅστις ἀπελθὼν εἰς τοὺς εἰρημένους τόπους ἐξετάσει καλῶς καὶ διορθώσει πάντα, ὡς ἔστι πρέπον καὶ δίκαιον· καὶ ἀπελθὼν νῦν ὑπέστρεψεν ἐνταῦθα καὶ ἀνέφερε πάντα τῇ βασιλείᾳ μου· ἡ δὲ βασιλεία μου ἀπεδέξατο πάντα καὶ ἐπεκύρωσε. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Παστροβικίου καὶ Ζούπας οὕτως ἐμαρτύρησαν οἱ ὄντες ἐκεῖ ἐπιστήμονες ἄνθρωποι, ὅτι οἱ εἰρημένοι τόποι ἐξ ἀρχῆς ἦσαν κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Τζερνοβίκη, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν ἦν δίκαιον ἵνα οὗτος ὁ τόπος ἡμέτερος ᾖ ἀλλ' ἐπεὶ πλῆθος ἀνθρώπων ἀφ' ἡμῶν τῶν Βενετιῶν ἐλθόντες ἐμαρτύρησαν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἦσαν τῶν Βενετιῶν, οὕτως δὲ ἀνέφερεν πρὸς τὴν βασιλείαν μου καὶ ὁ εἰρημένος πιστὸς δοῦλος τῆς βασιλείας μου, καὶ ὅτι συνεχεῖς εἰσι ταῖς χώραις τῶν Βενετιῶν, διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὴν καθαρὰν ἀγάπην καὶ φιλίαν ἡμῶν ἀπεφήνατο ἡ βασιλεία μου, ἵνα ὦσι πάλιν τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν βεβαίως ἀμετατρέπτως τε καὶ ἀμετακινήτως ἄνευ λόγου τινός· ἔτι περὶ τοῦ συνόρου τοῦ λεγομένου Μπάρ, καθὼς ὁ εἰρημένος πιστὸς δοῦλος τῆς βασιλείας μου ἐχώρισεν αὐτό, οὕτως στέργω καὶ ἀποδέχομαι καὶ ἐπιβεβαιῶ ἵνα ᾖ ἀμετάτρεπτον· ἔστι δὲ τοῦτο τὸ σύνορον τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπὸ νότου ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς θαλάσσης, καὶ ἔρχεται τὸ ἀκρωτήριον τὸ λεγόμενον Βολίτζαν, εἶτα ὅλην διερχόμενον τὴν ῥάχιν διέρχεται καὶ τὸν πρόποδα τοῦ μεγάλου βουνοῦ τοῦ ὄντος πρὸς τὸ κάστρον, εἶτα ἀνέρχεται εἰς τὸν βουνὸν τὸν λεγόμενον Βαρσόνα· ταύτην οὖν τὴν περιοχὴν σὺν τοῖς ἐν αὐτῇ ἑπτὰ χωρίοις ἀπεφήνατο ἡ βασιλεία μου ἵνα ᾖ τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἄνευ λόγου τινός· ἔτι δὲ περὶ τοῦ συνόρου τοῦ Οὐλκινίου, ὅπερ ἄρχεται ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ καταντᾷ εἰς τὸ Μπελέπορτον τὸν βουνόν, εἶτα εἰς βουνὸν τὸν λεγόμενον Κόντον καὶ πάλιν εἰς ποταμὸν λεγόμενον Μολίνα· εἶτα διαβαῖνον τὸν ποταμὸν καὶ διερχόμενον παρὰ τὸν λόγγον κατέρχεται εἰς λίμνην λεγομένην Κάνινα, καὶ ἀπὸ τῆς λίμνης πληροῦται εἰς τὴν θάλασσαν· τοῦτο τὸ σύνορον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ τριῶν χωρίων ἀπεφήνατο ἡ βασιλεία μου ἵνα ᾖ τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν. Ἔτι περὶ τοῦ συνόρου τοῦ Ναυπάκτου, ὅπερ ἄρχεται ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν τοῦ ποταμοῦ τοῦ λεγομένου Ὀφιδάρου καὶ ἀνερχόμενον διέρχεται ἀπὸ τὸ κάστρον τὸ λεγόμενον Βρομιάριν καὶ πάλιν διερχόμενον τὸν ποταμὸν ἀνέρχεται εἰς τὴν πηγὴν τὴν λεγομένην Πλάκα καὶ εἰς τὴν χώραν τὴν λεγομένην Ζιλιτζὰν καὶ διέρχεται

ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ παρὰ τὴν χώραν τὴν λεγομένην Ἀχιλλίαν, εἶτα ἀνέρχεται ἕως Ὀρθοπλάκας, καὶ ἀπ' αὐτῆς γυρίζει πρὸς μεσημβρίαν καὶ κατέρχεται ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ λεγομένου Κορμόσδου, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ καταντᾷ εἰς ἕτερον ποταμὸν λεγόμενον Τάρναν, εἶτα κατέρχεται εἰς τὴν ῥίζαν τοῦ βουνοῦ, ὁποῦ καταντῶσιν οἱ δύο ποταμοὶ εἰς τόπον λεγόμενον Μόρνον, καὶ ἀπὸ τοῦ Μόρνου πληροῦται εἰς τὴν θάλασσαν· ταύτην τὴν περιοχὴν ἐμαρτύρησαν, ὅτι ὑπάρχει σύνορον τοῦ Ναυπάκτου· ἀλλὰ ὁ κῦρ Δαρεῖος, ὃς ἦν μετὰ τοῦ εἰρημένου δούλου τῆς αὐθεντίας μου καὶ ὁ καπετάνος τοῦ Ναυπάκτου οὕτως εἶπον, ὅτι τὰ ἀληθινὰ σύνορα τοῦ Ναυπάκτου εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Φραγγοκεφάλου καὶ τῆς Κόκας· ἐπειδὴ οὖν τὰ εἰρημένα ὅρια ἦσαν στενά, συγκαταβαίνουσα ἡ βασιλεία μου διὰ τὴν εἰρήνην ἐκ τῶν εἰρημένων τόπων προσέθηκα τοῖς εἰρημένοις ὁρίοις τὸν τόπον τὸν ἀπὸ τοῦ Μόρνου, ὃς καὶ Διπόταμον λέγεται, ὑπὸ τὸ Λαμπινόν, καὶ διερχόμενον τὸν ποταμὸν, ὃς καὶ Ζιμπόζια λέγεται, κατέρχεται παρ' αὐτὸν τὸν ποταμὸν ἕως θαλάσσης· τοῦτον τὸν τόπον σὺν τοῖς περιεχομένοις αὐτῷ ὁρίζει ἡ βασιλεία μου ἵνα ᾖ τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν βεβαίως καὶ ἀπαρασαλεύτως ἄνευ λόγου τινός. Ἔτι περὶ Μεθώνης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν χωρίων ὁρίζει ἡ βασιλεία μου, ὅτι ὅσα χωρία ἐν ταῖς χερσὶν τῶν Βενετιῶν καὶ νῦν ἔτι εἰσὶν, ἵνα ὦσι πάλιν τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν βεβαίως καὶ ἀπαρασαλεύτως ἄνευ τινὸς λόγου, καὶ πάλιν ὅσας χώρας ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ δεσπότου ἔλαβον ἐγὼ, καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐν τῷ καιρῷ τῆς πρώην ἀγάπης ἦσαν ἡμέτεροι, καθὼς ἐξετάσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐμίνη τῆς βασιλείας μου καὶ κυροῦ Δαρείου μετὰ χρησίμων ἀνθρώπων, διὸ καὶ εἰς τρόπον τιμαρίου τοῖς ἡμετέροις ἐδόθησαν δούλοις, ὁρίζει ἡ βασιλεία μου ἵνα ὦσι πάλιν ἡμέτεροι ἄνευ λόγου τινὸς καὶ ὀχλήσεως τῆς ἀφ' ὑμῶν. Περὶ δὲ τῆς Κορώνης καθὼς διεχώρισαν τὸ σύνορον αὐτῆς ὅ τε εἰρημένος πιστὸς δοῦλος τῆς βασιλείας μου καὶ ὁ κῦρ Δαρεῖος καὶ ὁ τῆς Κορώνης καπετάνος στέργω τοῦτο καὶ ἀποδέχομαι, καὶ ἐπιβεβαιῶ ἵνα ᾖ ἀμετάτρεπτον καὶ ἀπαρασάλευτον. Ἔτι περὶ τῆς Μονεμβασίας, καθὼς διεχώρισαν τὰ σύνορα αὐτῆς οἱ εἰρημένοι, ἔστωσαν καὶ αὐτὰ βέβαια καὶ ἀμετακίνητα· ἔτι περὶ τοῦ Ναυπλίου καὶ Ἄργους καὶ τῶν μεθορίων αὐτῶν ὁρίζει ἡ βασιλεία μου, ὅτι καθὼς οἱ εἰρημένοι διεχώρισαν αὐτὰ ἵνα ὦσι βέβαια καὶ ἀμετάτρεπτα. Περὶ δὲ τοῦ Θερμιτζίου καὶ τῆς ἁλυκῆς αὐτοῦ καὶ Καστριτζίου, ἅπερ ἐν τοῖς ἡμετέροις καταστίχοις ἐγράφησαν καὶ εἰς τρόπον τιμαρίου ἐδόθησαν τοῖς ἡμετέροις δούλοις, οὕτω γὰρ ἀπεφήναντο καὶ οἱ ἐκεῖσε ἐπιστήμονες ἄνθρωποι, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐμὴν καὶ αὐτὰ ἐξουσίαν ἦλθον, ὅτε ἐπῆρα τὸν Μορέαν, καὶ ἕως τοῦ νῦν τὰ περίχωρα αὐτῶν οἱ ἡμέτεροι νέμονται δοῦλοι· ἀλλὰ διὰ τὴν ἡμῶν ἀγάπην καὶ καθαρὰν φιλίαν καὶ διότι προσεχῶς εἰσὶ τοῖς ὑμετέροις τόποις ἔστωσαν τῇ αὐθεντίᾳ τῶν Βενετιῶν, αὐτὰ δηλονότι τὰ εἰρημένα κάστρα, ἔστω δὲ καὶ τόπος αὐτοῖς περὶ αὐτὰ, ὅσου ἀναγκαίως χρήζουσι, τοὺς δὲ περὶ αὐτὰ τόπους, οὓς οἱ ἡμέτεροι νέμονται δοῦλοι, νεμέσθωσαν ἄνευ λόγου τινὸς καὶ ὀχλήσεως τῆς ἀφ' ὑμῶν. Τὸ δὲ Τζιβέριν, ὅπερ ἐστὶ κεχαλασμένον νῦν, ἔστω μὲν τῇ αὐθεντίᾳ τῶν Βενετιῶν, μὴ κτισθήτω δέ· ὁμοίως καὶ ὅσοι μῦλοι εὑρεθῶσιν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτοῦ, ἥτις μέλλει γενήσεσθαι, ἔστωσαν καὶ οὗτοι τῆς

αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν, τὸν δὲ περὶ αὐτοὺς τόπον, ὅντινα ἡμέτεροι νέμονται δοῦλοι, νεμέσθωταν ἄνευ λόγου τινὸς καὶ ὀχλήσεως τῆς ἀφ' ὑμῶν, ὡς δεδήλωται. — (Ἀπρίλιος 1481) (1).

Συμφιλιωθεὶς μετὰ τῶν Ἐνετῶν ὁ Μωάμεθ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν κατὰ τῆς Ῥόδου, καθ' ἧς μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου πολλάκις εἶχεν ἐκτοξεύσει βλοσυρὸν ὄμμα. Ἐν ἔτει 1454 ὁ τουρκικὸς στόλος λεηλατήσας τὰ παράλια τῆς Καρίας καὶ τὴν Κῶν διερχόμενος ἔπραξε τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τῆς Ῥόδου, τὴν ὁποίαν καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λέσβου (1462) διὰ μόνης τῆς παρουσίας του ἐτρόμαξε, καὶ ἐν ἔτει 1467 τριάκοντα τουρκικαὶ γαλέραι ἀποβιβάσασαι εἰς τὴν νῆσον πολυάριθμα στρατεύματα ἀπεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν, οἵτινες προβλέποντες τὸν κίνδυνον συνεσωρεύοντο ἐκ τῶν περάτων τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνενδότως εἰργάζοντο πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κλασικῆς αὐτῶν πρωτευούσης. Εἰς τὸν κατὰ τῆς Ῥόδου πόλεμον ἠρέθιζον τὸν Μωάμεθ δύο Ἕλληνες ὁ ἐκ Χαλκίδος Δημήτριος Σοφιανὸς καὶ ὁ Ῥόδιος Ἀντώνιος Μελίγαλος, εὐνοούμενοι τοῦ μεγάλου βεζίρου Μεζὶχ Παλαιολόγου, καταγομένου, ὡς ἐφημίζετο, ἐκ τοῦ ὁμωνύμου αὐτοκρατορικοῦ οἴκου. Ἀπὸ τοῦ 1478 ὁ σουλτάνος μελετῶν τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου εἶχε λάβει ἀκριβεῖς τοπογραφικὰς πληροφορίας διὰ τοῦ Σοφιανοῦ, τὸν ὁποῖον ὡς πρέσβυν εἶχε στείλει παρὰ τῷ μεγάλῳ μαγίστρῳ, καὶ ἰδίως τοῦ Γερμανοῦ μηχανικοῦ Γεωργίου. Τὴν 4 Δεκεμβρίου 1479 ὁ Μωάμεθ πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἐξοπλίσεως τοῦ στόλου προέπεμψεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ μεγάλου βεζίρου ναυτικὴν μοῖραν πρὸς κατασκόπευσιν τῆς νήσου· ἀλλ' αὕτη γενναίως ἀποκρουσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν ἐκ τῆς Ῥόδου καὶ τῆς ὑποκειμένης τῷ τάγματι νήσου Τήλου ἀπεχώρησεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Φενίκης ἀναμένουσα τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μεγάλου στόλου, ὅστις ἀποτελούμενος ἐξ ἑξήκοντα πλοίων ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1480 καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τῆς ἐν Φενίκῃ παραχειμασάσης μοίρας ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Ῥόδου τὴν 23 Μαΐου 1480.

Ἀρχιστράτηγος τῆς ἐκστρατείας ταύτης εἶχε διορισθῆ ὁ μέγας βεζίρης Μεζὶχ πασᾶς ὁ Παλαιολόγος. Ὁ Μελίγαλος καὶ ὁ Σοφιανὸς παρηκολούθησαν αὐτῷ ὡς ἀρχηγοὶ τῶν ἐθελοντῶν, ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος νοσή-

---

(1) Miklosich et Muller, Acta et Diplomata Græca, tom. III. σελ. 295, καὶ 306.

τας ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν, ὁ δὲ Σοριανὸς ἅμα τῇ ἐλεύσει ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον καὶ συμπλακεὶς μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν ὑποκόμητα Μοντὲλ ἱππο-τῶν ἐπολέμησεν ἀνδρικώτατα, πλὴν φονευθέντος τοῦ ἵππου του ἔπεσε καὶ ἐθανατώθη καταπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ.

Ὁ τότε μέγας μάγιστρος Πέτρος Δ' Ὠβουσὼν, σεβάσμιος καὶ ἐμπει-ροπόλεμος πρεσβύτης, ἀφοῦ μάτην ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τῆς Εὐ-ρώπης, ἐξησφάλισε κάλλιστα τὴν νῆσον καὶ συγκαλέσας τοὺς ἱππότας καὶ τοὺς κατοίκους ἐδημηγόρησε περιπαθέστατα ἀνακράζων· « Ὦ μέγα ὄνειδος, καὶ ἀτιμία, καὶ αἰσχύνη τῶν ἡμετέρων χρόνων! Ἕκαστος βλέπει τὴν πυρκαϊὰν καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῆς Χριστιανικῆς πολιτείας, πλὴν οὐδεὶς τρέχει εἰς βοήθειαν τῆς πίστεως, καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνό-ματος, χάριν καὶ αὐτῆς τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του... Πολιορκεῖται καὶ πολεμεῖται ἡ Ῥόδος, ἡ κεφαλὴ, ὁ προμαχὼν, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ ἡμε-τέρου τάγματος, τὸ κοινὸν καταφύγιον, τὸ πανδοχεῖον, καὶ ἡ οἰκία τῶν ἐν Ἀνατολῇ Χριστιανῶν. Περικυκλοῦται ὑπὸ ἀπιστοτάτων καὶ ἀχρείων κυνῶν ἡ εὐγενεστάτη καὶ ἀρχαιοτάτη αὕτη πόλις . . . [1] »

Ὁ Ὀθωμανικὸς στόλος προσήγγισεν εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς πό-λεως ὄρος τοῦ ἁγίου Στεφάνου, ἔνθα μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀπεβίβασε στρατεύματα καταλαβόντα ἀμέσως τὴν κο-ρυφὴν καὶ τὴν ὑπώρειαν τοῦ ὄρους· καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Παλαιολό-γος κατεσκεύασε κανονοστιχίαν ἐκ τριῶν τερατωδῶν πυροβόλων διευ-θυνομένην κατὰ τοῦ πύργου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κειμένου ἐπὶ τῆς ἀντικειμένης τῇ πόλει γλώσσης. Συνεχὴς καὶ πολυήμερος κανονοβο-λισμὸς ἐκρήμνισε κατὰ μέγα μέρος τὸν πύργον τοῦτον, θεωρούμενον ὡς τὸ ἐπισημότερον ὀχύρωμα, καὶ ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ τῶν γενναιο-τέρων ἱπποτῶν ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς αὐτὸν τὸν μέγαν μάγιστρον. Τὴν 9 Ἰουνίου οἱ γιανίτσαροι ἀγρίως ἀλαλάζοντες ἐφορμῶσιν ἐν μέσῳ τῶν καπνιζόντων ἐρειπίων, ἀλλ' ὁ μάγιστρος ξιφήρης ἐπιτίθεται καὶ σταματᾷ τὴν ὁρμὴν αὐτῶν. Λίθος ἐκσφενδονισθεὶς κατεσύντριψε τὴν περικεφαλαίαν τοῦ λεοντοκάρδου γέροντος, ὅστις ἀταράχως λαβὼν ἄλλην ἐξ ἑνὸς στρατιώτου ἀπεκρίθη μειδιῶν εἰς τοὺς ἐξορκίζοντας αὐτὸν ν' ἀποχωρήσῃ — « εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον ἀνήκει ἡ θέσις τῆς τιμῆς. » Ἡ ἀπαράμιλλος γενναιότης τοῦ Δ' Ὠβουσὼν ἠλεκτρί-ζει τοὺς ἱππότας, ἐπιπεσόντας κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες κατα-

[1] Bosio, II, σελ. 394, καὶ 401,

κεραυνοβολούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν πυροβόλων τῆς πόλεως φεύγουσιν ἔντρομοι καὶ ῥίπτονται εἰς τὴν θάλασσαν ἐν μέσῳ νέφους βελῶν καὶ σφαιρῶν.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ὁ Μεζὶχ πασᾶς μετέβαλε σχέδιον, καὶ ἐγκαταλιπὼν τὴν διὰ θαλάσσης προσβολὴν περιωρίσθη εἰς τὴν ξηράν. Ἐνέα μεγάλα πυροβόλα κατεκεραυνοβόλησαν τὴν ἐν τῇ πόλει Ἰσραηλιτικὴν συνοικίαν· ἀλλ' ὁ μέγας μάγιστρος ἐννοήσας τὸν κίνδυνον διέταξε νὰ κατακρημνισθῶσιν αἱ οἰκίαι, καὶ τὸ ὑλικὸν χρησιμεύσῃ εἰς κατασκευὴν δευτέρου ἐσωτερικοῦ τείχους προασπιζομένου ὑπὸ τάφρου. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, παιδία καὶ γέροντες μετ' ἀπαραδειγματίστου ζήλου εἰργάσθησαν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου τούτου πραμαχῶνος, ἐνῷ τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τῶν ἐχθρικῶν πυροβόλων ἐκεραυνοβόλει τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος μετὰ τοσούτου κρότου, ὥστε οἱ πυροβολισμοὶ ἠκούοντο εἰς ἀπόστασιν ἑκατὸν μιλίων. Αἱ ἐντὸς τῆς πόλεως ῥιφθεῖσαι βόμβαι ὀλίγους ἔβλαψαν, διότι τὰ μὲν γυναικόπαιδα εἶχον καταφύγει εἰς τὸ φρούριον, ἡ δὲ φρουρὰ ἐπροφυλάσσετο ἐν τοῖς ὑπογείοις τῶν ἐκκλησιῶν. Μετὰ τοῦτο οἱ Ὀθωμανοὶ ἀποφασίσαντες δευτέραν κατὰ τοῦ πύργου τοῦ ἁγίου Νικολάου προσβολὴν κατεσκεύασαν γέφυραν τῆς ὁποίας θελήσαντες νὰ ἐφαρμόσωσιν ὑπὸ τὸ φρούριον τὸ ἓν ἄκρον ἔδεσαν ἐν μεγίστῃ σιωπῇ ἄγκυραν ἐπὶ τῶν σκοπέλων, καὶ ἐν τῷ κλοιῷ αὐτῆς ἐπέρασαν κάμηλον προδεδεμένην εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἄκρον, τὸ ὁποῖον συρόμενον ἐφήρμοζεν ἀκριβῶς τὴν γέφυραν ὑπὸ τὸ φρούριον. Ἀλλὰ τὴν νύκτα γενναῖος Ῥόδιος ναύτης ῥιφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν ἦλθεν εἰς τὸ μέρος, ἔνθα ἦτο δεδεμένη ἡ ἄγκυρα καὶ ἐπιδεξίως λύσας ἀφῆκεν αὐτὴν ἐφηρμοσμένην ἐπὶ τῶν σκοπέλων, εἰς τρόπον ὥστε μόλις ἐγγιζομένη κατέπιπτε (1). Οἱ Τοῦρκοι ὅμως μὴ ἀποθαρρήσαντες μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐφήρμοσαν τὴν γέφυραν διὰ λέμβων, καὶ ἐν τῇ θυελλώδει νυκτὶ τῆς 19 Ἰουνίου ἤρχισαν τὴν ἔφοδον τοῦ πύργου. Ἡ πάλη διήρκεσεν αἱματωδεστάτη ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς δεκάτης ὥρας τῆς ἡμέρας, ὅτε οἱ ἐχθροὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπολέσαντες 2,500 ἄνδρας, ἐν οἷς καὶ τὸν Σουλεϊμάνην σανζιάκβεην τῆς Καστεμούνης.

Ὁ Μεζὶχ πασᾶς ἤνωσεν ὅλον τὸ πυροβολικόν του κατὰ τοῦ προσεγγίζοντος τὸν πύργον τοῦ ἁγίου Νικολάου τείχους τῆς πόλεως, ἐν ᾧ

(1) Οὕτω διηγεῖται ὁ Βόζιος (II, σελ. 406), ὁ δὲ Λακρουὰ λέγει Ἄγγλον τὸν ναύτην ἐκεῖνον (σελ. 172).

καὶ ριφθεῖσαι 3,500 σφαῖραι ἤνοιξαν πλατέα ῥήγματα· ἀλλ' οἱ Ῥόδιοι ἀντέταξαν κατὰ τῆς κανονοστιχίας ταύτης μηχανὴν ἐκσφενδονίζουσαν παμμεγίστους λίθους. Ἡ μηχανὴ ἐκείνη ἀνατρέπουσα τὰ ἔργα τῶν Τούρκων ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων *φόρος*, πρὸς γελοίαν παρῳδησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ ζητουμένου, τὸ δὲ περιεργότερον ἐπληροῦτο ὑπ' αὐτῶν τῶν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐκσφενδονιζομένων παμμεγίστων λιθοσφαιρῶν, καὶ τῶν πρὸς πλήρωσιν τῶν τάφρων ῥιπτομένων τμημάτων βράχων, τὰ ὁποῖα ἀφήρουν οἱ Ῥόδιοι παραμένοντες ἐντὸς κρυπτοστοῶν, πρὸς μεγάλην τῶν Τούρκων ἔκπληξιν μὴ δυναμένων νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐκκένωσιν τῶν τάφρων. Ὁ μέγας μάγιστρος ἀναμένων γενικὴν ἔφοδον διέταξε νὰ φέρωσιν ἐπὶ τῶν προμαχώνων θεῖον, ἄσφαλτον, κηρὸν καὶ ἄλλας εὐφλέκτους ὕλας, χαρτίνους κυλίνδρους, καὶ σακκίδια πλήρη πυρίτιδος καὶ βελονωτοῦ σιδήρου, ἅτινα ἔπρεπε νὰ ῥιφθῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἀλλ' ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Ὀθωμανῶν βλέπων ἀποτυγχανούσας τὰς προσβολάς του προσεπάθησε νὰ καταλάβῃ τὴν Ῥόδον διὰ συνθήκης, καὶ πρὸς τοῦτο ἔπεμψεν Ἕλληνά τινα, ὅστις ὅμως ἐπανῆλθεν ἄπρακτος. Ἐν τούτοις πολλοὶ ἱππόται ἀποφασίσαντες νὰ δεχθῶσι τὴν συνθηκολόγησιν ἠθέλησαν ν' ἀναγκάσωσιν εἰς τοῦτο καὶ τὸν μέγαν μάγιστρον, ὅστις ἅμα πληροφορηθεὶς προσεκάλεσεν αὐτούς, καὶ ὀργίλως τοῖς ἐλάλησεν οὕτω. « Ἐάν τις ἐξ ὑμῶν δὲν εὑρίσκηται ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς τὸ φρούριον, ὁ λιμὴν δὲν εἶνε τόσον στενῶς πολιορκημένος ἵνα μὴ φύγῃ. Ἀλλ' ἂν θέλητε νὰ μείνητε μεθ' ἡμῶν μὴ ποιήσατε ποτὲ περὶ συνθηκολογήσεως λόγον, διότι ἄλλως θέλω διατάξει νὰ σᾶς θανατώσωσιν ὅλους »

Ὁ Μεζιχ πασᾶς ἐξοργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀποῤῥίψει τῶν προταθέντων διέταξε γενικὴν ἔφοδον, ὑποσχεθεὶς τὴν λείαν εἰς τοὺς στρατιώτας· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐκτὸς τῶν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει ἀπαιτουμένων προετοιμασιῶν ἐφωδιάσθησαν μὲ σάκκους ἵνα θέσωσι τὴν λείαν των, σχοινία ἵνα δέσωσι τὰς νεάνιδας καὶ τοὺς νεανίσκους, καὶ μὲ ὀκτὼ χιλιάδας πάλων ἵν' ἀνασκολοπίσωσι τὸν μέγαν μάγιστρον καὶ τοὺς ἱππότας. Τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ἀντήχει καθ' ὅλην τὴν προηγηθεῖσαν τῆς ἡμέρας τῆς ἐφόδου νύκτα ἐκ τῶν κραυγῶν *ἀλλάχ*! Ἡ ὀκτώστομος κανονοστιχία κατὰ τὴν παραμονὴν εἶχε τόσον προσβάλλει τὴν Ἰσραηλιτικὴν συνοικίαν, ὥστε τὰ τείχη τῆς πόλεως εἶχον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος καταστραφῆ καὶ αἱ τάφροι πληρωθῆ μέχρι χειλέων. Τὴν 28 Ἰουλίου ἡμέραν παρασκευὴν κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἐκπυρ-

σοκρότησις ὅλμου ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς μάχης. Οἱ Τοῦρκοι ὥρμησαν ἐπὶ τοῦ ῥήγματος, ἔνθα τρεῖς χιλιάδες ἐξ αὐτῶν συνεκρότησαν τρομερὰν μάχην· ὄπισθεν δὲ αὐτῶν συνωθοῦντο τεσσαράκοντα χιλιάδες ἀνδρῶν προσβαλλόντων ταὐτοχρόνως πανταχόθεν τὴν πόλιν. Ἀμφοτέρωθεν ἐξετελέσθησαν τεράστια ἀνδρεῖας· οἱ πολιορκηταὶ ὥρμησαν κατὰ τῆς πόλεως, κατὰ τὸν Ὀθωμανὸν ἱστορικὸν Σαδεδὶν, *ὡς Λέοντες ἀπολυόμενοι κατὰ τῆς Λείας των*, οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἐπολέμησαν, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Βραϊδεμπὰχ, *ὡς οἱ Μακκαβαῖοι ὑπὲρ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας των*. Ἤδη ἡ σημαία τοῦ Μεζὶχ Παλαιολόγου εἶχεν ἀναστηλωθῇ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, καὶ τέσσαρες κλίμακες ἐφηρμοσμέναι ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τείχους ἐχρησίμευον ὡς δίοδος τῶν πολιορκητῶν, ὅταν ὁ μέγας βεζίρης διέταξε νὰ κηρυχθῇ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, ὅτι ἡ λεία δὲν ἐσυγχωρεῖτο, διότι οἱ θησαυροὶ τοῦ τάγματος ἀνῆκον εἰς τὸν σουλτάνον. Ἡ προκήρυξις αὕτη ἐψύχρανε παραχρῆμα τὸν ζῆλον τῶν πολιορκητῶν, καὶ τὰ ἔτι ἐκτὸς τῆς πόλεως στρατεύματα ἠρνήθησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἀγωνιζομένων. Ταὐτοχρόνως δὲ ὁ μέγας μάγιστρος εἰδοποιηθεὶς ὅτι ὁ ἐχθρὸς εἰσέρχεται ἐν τῷ φρουρίῳ ἐξορμᾷ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἱπποτῶν του, καὶ ἀποκρούσας τοὺς Τούρκους πέραν τοῦ πρώτου τείχους καὶ ἀναβὰς μετ' αὐτῶν ἐπὶ τοῦ προμαχῶνος συνεκρότησε φοβερὰν μάχην, μανιωδεστέραν τῶν προλαβουσῶν. Ὁ πασᾶς ὄρθιος ὑπὸ τὸ τεῖχος εἶδε τοὺς ἀνθρώπους του ἐνδιδόντας, καὶ τρέμων ἐξ ὀργῆς ὥρμησε κατὰ τῶν φυγάδων, οὓς κτυπῶν διὰ τῆς σπάθης ἐπανέφερεν εἰς τὴν μάχην. Ἐκ τῶν ὑποσχέσεών του ἐμψυχωθέντες δώδεκα γιανίτσαροι ζητοῦσι τὸν μέγαν μάγιστρον ἐν μέσῳ τῆς τρομερᾶς συμπλοκῆς καὶ ὁρμήσαντες τὸν κτυπῶσιν ὅλοι διὰ μιᾶς, πλὴν πίπτουσι σφαγέντες. Ὁ Δ' Ὠβουσὼν φέρων πέντε μεγάλας πληγὰς καὶ αἱματόφυρτος περικυκλοῦται ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν ζητούντων διὰ τῆς βίας νὰ τὸν ἀπομακρύνωσιν· ἀλλ' ὁ ἡρωϊκὸς γέρων ἀνθίσταται λέγων· « Ἂς ἀποθάνωμεν κάλλιον ἐδῶ, ἀδελφοί μου, παρὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν. Δυνάμεθά ποτε ν' ἀποθάνωμεν ἐνδοξότερον ἢ ὑπερασπιζόμενοι τὴν πίστιν καὶ τὸ τάγμα μας; » Ἀπηλπισμένοι ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἀναζωπυρούμενοι διὰ τοῦ παραδείγματός του, οἱ ἱππόται ὁρμῶσι μανιωδῶς κατὰ τῶν φαλάγγων τῶν ἀπίστων, καὶ διασπείρουσιν ἐν αὐταῖς τὸν θάνατον καὶ τὸν τρόμον. Ἐπὶ τέλους δὲ οἱ Ὀθωμανοὶ τρέπονται εἰς φυγὴν, καὶ αὐτὸς ὁ μέγας βεζίρης παρασύρεται καταδιωκόμενος μέχρι τοῦ στρα-

τοπέδου του, ἐγκαταλείπων εἰς χεῖρας τῶν ἱπποτῶν τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ὡς ἐπίσημον τῆς νίκης τρόπαιον. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔφοδον οἱ Τοῦρκοι ἄφησαν ἐπὶ τῶν ῥηγμάτων καὶ τῶν τάφρων τρεῖς χιλιάδας πεντακόσια πτώματα, καέντα ὕστερον· κατὰ δὲ τὸ δίμηνον τῆς πολιορκίας διάστημα ἐφονεύθησαν ἐννέα χιλιάδες, καὶ ἐπληγώθησαν 15,000. Ὁ Μεζὶχ Παλαιολόγος ἐπανέστρεψε μὲ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του εἰς τὸν κόλπον τῆς Φενίκης, ἐκεῖθεν δὲ ἀφοῦ μάτην ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ (Petronium) ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπουλιν, ἔνθα κακῶς ὑποδεχθεὶς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ ὑπεβιβάσθη ἐν τῇ διοικήσει τῆς Καλλιπόλεως (1).

Κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην ἔλαβον μέρος καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ῥόδου καὶ τῶν πέριξ νήσων, περὶ ὧν ἰδίᾳ προσεχῶς λόγος γενήσεται.

Ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία μετὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως Φερδινάνδον, διὰ τὴν προδοτικὴν διαγωγήν του ἐν καιρῷ τοῦ μετὰ τῶν Τούρκων πολέμου καὶ τὰς ἐν Κύπρῳ δολοπλοκίας αὐτοῦ, προσεπάθησεν ἵνα τὸν μὲν πάπαν Σίξτον Δ'. ἀποσπάσῃ τῆς μετ' αὐτοῦ φιλίας, πρὸς δὲ τὸν Μωάμεθ στείλασα πρέσβεις παρέστησεν, ὅτι αἱ πόλεις Βρεντήσιον, Τάρας καὶ Ὑδροῦς ἐξαρτώμεναί ποτε ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, κατὰ φυσικὸν λόγον ἀνῆκον ἤδη αὐτῷ ὡς αὐτοκράτορι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μωάμεθ ἀμέσως διέταξε τὸν ἀρχιναύαρχον ἵνα πορευθεὶς εἰς Αὐλῶνα καὶ παραλαμβάνων στρατεύματα μεταβῇ εἰς κατάκτησιν τοῦ Ὑδροῦντος (Otranto). Οὕτω δὴ τὴν 28 Ἰουλίου 1480, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Μεζὶχ Παλαιολόγος ἔδιδεν ἐν Ῥόδῳ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐφόδου, ὁ Ὀθωμανὸς ἀρχιναύαρχος κατελάμβανε τὴν Νεαπολιτανικὴν ταύτην πόλιν, πρὸς μεγίστην τῆς Εὐρώπης ἔκπληξιν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας, οἱ δοῦκες τοῦ Μιλάνου καὶ τῆς Φερράρας, αἱ δημοκρατίαι τῆς Γενούης καὶ Φλωρεντίας συνεκρότησαν ἀμέσως μετὰ τοῦ Φερδινάνδου συμμαχίαν πρὸς ἀποδίωξιν τῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τῶν πυλῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ διὰ πρέσβεων προσεκάλεσαν εἰς τοῦτο καὶ τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν, ἥτις ἠρνήθη λέγουσα, ὅτι *ὑποστηρίξασα πολυετῆ κατὰ τοῦ Μωάμεθ πόλεμον ἄνευ βοηθείας οὐδενὸς*

(1) Ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς πολιορκίας ταύτης παρηκολούθησα τὸν Λακρουὰ (Iles de la Grece, σελ. 170), παραπέμπων τὸν βουλόμενον λεπτομερεστέρας πληροφορίας εἰς τὸν Βόζιον (Istoria della Militia di San Giovanni Gierosolimitano, tom. II), καὶ τὸν Bouhours (Biographie de P. D' Aubusson-La-Feuillade).

λάβωσι καὶ παραδώσωσιν εἰς χεῖρας του βεηλέρβεη. Συνελθὸν τὸ Συμβούλιον διὰ ψήφων ἑβδομήκοντα ἐννέα κατὰ πεντήκοντα ἑπτὰ ἀπεφάσισεν ὅπως ἀμοιβὴ δέκα χιλιάδων Μεθωναϊκῶν ὑπερπύρων, ἀντιστιχούντων πρὸς 90,000 σημερινῶν δραχμῶν, δοθῇ εἰς τὸν συλλαβόντα καὶ παραδώσοντα ζῶντα τὸν Κλαδᾶν. Ἡ δὲ περὶ τούτου ἐκδοθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου ἔχει ὡς ἑξῆς.

« 1480, 23 Ἰανουαρίου. Ἡ διαγωγὴ τοῦ Κορκοδείλου Κλαδᾶ, ἀνθρώπου ἀπιστοτάτου, σκανδαλωδεστάτου, καὶ ἀνατροπέως τῆς ἡσυχίας τῆς Μάνης, ἀνηκούσης εἰς τὸν Τοῦρκον κυριάρχην εἶνε τοιαύτη, ὥστε ἀμέσως ἡ ἐν Κορώνῃ κυβέρνησίς μας ἀπεκήρυξεν αὐτὸν ἀντάρτην τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς· αἱ δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ ἐπιστολαὶ τοῦ ἄνω κυριάρχου ἐγχειρισθεῖσαι ἡμῖν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν δικαίως πρέπει νὰ συγκινήσωσιν ἡμᾶς πρὸς λῆψιν καταλλήλων προβλεπτικῶν μέτρων τοιούτων, ὥστε ὁ ἴδιος Τοῦρκος κυριάρχης νὰ ἐννοήσῃ ἐκ βεβαιοτάτης ἀποδείξεως τὴν περὶ τούτου ἡμετέραν ἐγκάρδιον δυσαρέσκειαν, καὶ τὴν εἰλικρινεστάτην ἡμῶν διάθεσιν πρὸς ἀπαραβίαστον διατήρησιν τῆς μετ' αὐτοῦ εἰρήνης, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἡμῶν ἐξαρτᾶται· τοσούτῳ δὲ μᾶλλον πρέπει νὰ γίνῃ τὸ τοιοῦτο, διότι ὁ ἄνω μνημονευθεὶς Κλαδᾶς ἐμμένων ἐν τῷ κακίστῳ αὐτοῦ σκοπῷ μεταχειρίζεται κατὰ τοὺς ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι γενομένους νεωτερισμοὺς καὶ ἐπιδρομὰς τὴν σημαίαν τοῦ ἁγίου Μάρκου. Τούτων δ' ἕνεκα ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ἐκρίθη καὶ ἀπεφασίσθη ἵνα γράψωμεν καὶ παραγγείλωμεν εἰς τοὺς ἐν Μεθώνῃ, Κορώνῃ, Ναυπλίῳ, Ναυπάκτῳ, Μονεμβασίᾳ, καὶ Κρήτῃ ἡμετέρους ἁρμοστὰς ὅπως οὗτοι δημοσιεύσωσι καὶ προκηρύξωσιν, ὅτι ὅστις δήποτε παραδώσῃ ζῶντα εἰς ἀνθρώπους τοῦ ἡμετέρου κράτους τὸν εἰρημένον Κορκόδειλον Κλαδᾶν, ἀντάρτην τῆς Δημοκρατίας, νὰ λαμβάνῃ ἀμέσως δέκα χιλιάδας ὑπερπύρων τῆς Μεθώνης. Καὶ περὶ τῆς παρούσης ἡμῶν ἀποφάσεως νὰ εἰδοποιηθῇ ὁ ἡμέτερος ἀρχιναύαρχος (1). »

Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθον πρὸς τὰς ἐν Κορώνῃ Ἐνετικὰς ἀρχὰς γράμματα τοῦ σουλτάνου, ἐν οἷς ἔλεγεν ὅτι ἔμαθε περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Κλαδᾶ, καὶ ἤκουσεν ὅτι συνέλαβον τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ παραδώσωσιν εἰς χεῖρας τοῦ σανζιὰκ τῆς Πελοποννήσου νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἀμέσως πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἀνταρσίας, χωρὶς νὰ περιμείνωσι τὰς ἐξ Ἐνετίας διαταγάς.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ὁ βεηλέρβεης Βούμικος ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον καὶ συλλέξας ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἓξ χιλιάδας πεζῶν καὶ ἱππέων μετέβη εἰς Σπάρτην, καὶ τὴν 16 Ἰανουαρίου ἐξεστράτευσε πρὸς

(1) Τὸ λατινικὸν πρωτότυπον ἐξαχθὲν ἐκ τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ ἀρχείου τῶν Φράρων ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς ἡμετέροις Ἑλληνικοῖς Ἀνεκδότοις (τόμ. Α', σελ. ξή.—ξθ'.)

τὴν Μάνην. Ἐν πρώτοις δὲ κυριεύσας τὸν πύργον τοῦ Τριγοφίλου ἠχμαλώτισε δεκαεννέα ἀνθρώπους, καὶ τὴν 19 μετέβη εἰς Οἴτυλον, τὴν κυριωτέραν εἴσοδον τῆς Μάνης. Ἀλλ' ὁ Κλαδᾶς δραμὼν εἰς συνάντησιν αὐτοῦ καὶ συγκροτήσας φονικὴν μάχην κατέκοψεν ἑπτακοσίους Ὀθωμανοὺς καὶ κατησχυμένον τὸν βεηλέρβεην ἠνάγκασε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σπάρτην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία μαθοῦσα τὴν ἐκ Ναυπλίου φυγὴν τοῦ Θεοδώρου Μπούα ἔγραψεν εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα εἰδοποιήσωσι τὸν σουλτάνον περὶ τῆς ἀληθείας τῶν συμβάντων, ἵνα μὴ τυχὸν ἄλλοι παραμορφώσωσιν αὐτά. Συγχρόνως δὲ πληροφορηθεῖσα περὶ τῶν εἰς Κορώνην πεμφθέντων γραμμάτων τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ παραγγελλομένων, τῇ 1 Φεβρουαρίου ἔγραψεν εἰς τὸν ἐν Κερκύρᾳ ἀρχιναύαρχον νὰ παραλάβῃ τὴν ἐκεῖ ἀποσταλεῖσαν οἰκογένειαν τοῦ Κλαδᾶ καὶ φέρῃ αὐτὴν εἰς Ἑνετίαν· ἐπὶ τῷ αὐτῷ δὲ σκοπῷ ἀπέστειλεν ἐκεῖ καὶ μίαν γαλέραν κυβερνωμένην ὑπὸ τοῦ Πέτρου Τριβιζάνου, ὅστις τὴν 12 Φεβρουαρίου καταπλεύσας εἰς Κέρκυραν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν παραλαβὼν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κορκοδείλου ἀνεχώρησε διὰ Ἑνετίαν. Ἐντεῦθεν δὲ αὕτη ἐστάλη εἰς Πατάβιον ὑπὸ αὐστηρὰν φυλακήν.

Ὁ σουλτάνος ἀνακαλέσας τὸν βεηλέρβεην τῆς Ῥούμελης Βούμικον διώρισε διὰ τὸν κατὰ τοῦ Κλαδᾶ πόλεμον τὸν σανζιάκβεην Ἀχμὲτ, ὅστις μετὰ δύο χιλιάδων γιανιτσάρων, ἱππέων, καί τινων *ἀζαπίδων* τὴν 16 Φεβρουαρίου εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐλθὼν ὑπὸ τὸ Ἄργος ἔστειλε τὸν βοεβόδαν μετὰ δεκαπέντε ἱππέων καὶ δώρων εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐν Ναυπλίῳ προβλεπτοῦ, ὅστις ἔσπευσε ν' ἀνταποδώσῃ αὐτήν. Ἐκεῖθεν δὲ ἀναγγείλας τὴν ἄφιξίν του εἰς τὴν Δημοκρατίαν καὶ διευθυνθεὶς εἰς Σπάρτην πρὸς περισύναξιν ἀνδρῶν ἔστειλε γράμματα τοῦ σουλτάνου πρὸς τοὺς ἐν Κορώνῃ Ἑνετοὺς ὑπαλλήλους, παραγγελλομένους ἵνα, καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ Κλαδᾶς ἢ ἄλλοι τῶν ἀνταρτῶν καταφύγουσιν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των, συλληφθῶσι καὶ παραδοθῶσιν εἰς χεῖρας τοῦ σανζιάκβεη.

Ὁ Μωάμεθ μεγάλως εἶχεν ὀργισθῇ κατὰ τοῦ Κλαδᾶ· ὅθεν ἅμα λαβὼν τοὺς ἐν τῷ πύργῳ τοῦ Τριγοφίλου συλληφθέντας δεκαεννέα ἀνθρώπους, ἐξ ὧν τρεῖς μόνον ἦσαν πολεμισταί, οἱ δ' ἐπίλοιποι χωρικοί, διέταξεν ἵνα κατακερματίσωσιν αὐτούς.

Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἕνεκα διαγέξεως μετὰ τοῦ Κλαδᾶ ἠναγκάσθη

ἵνα φύγῃ μετὰ τῶν ἀνθρώπων του ἐκ Μάνης· ἐπανελθὼν δ' εἰς Ναύπλιον ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν συγγενῆ του βοεβόδαν Ἰσμαὴλ, τῇ μεσολαβήσει τοῦ ὁποίου ὁ Ἀχμὲτ ἐχορήγεσεν αὐτῷ τὴν ζητηθεῖσαν συγχώρησιν· συστηθεὶς ὅμως ὑπὸ τοῦ σανζιάκβεη καὶ τοῦ βοεβόδα πρὸς τὰς ἐν Κορώνῃ Ἐνετικὰς ἀρχὰς παρακαλουμένας ἵνα τὸν ἐφοδιάσωσι μὲ τὸ ἀναγκαιοῦν πιστοποιητικὸν πρὸς ἀνανέωσιν τῆς στρατιωτικῆς του ὑπηρεσίας μετ' ἐκπλήξεως εἶδεν, ὅτι τῷ ἠρνήθησαν τὴν ἐκπλήρωσιν τοιαύτης παρακλήσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθον δύο χιλιάδες ἀζαπίδων καὶ χίλιοι ἀρκασίδες εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀχμὲτ, ὅστις συναθροίσας καὶ ἐντοπίους καὶ ἀναβιβάσας τὸν στρατόν του εἰς δέκα χιλιάδας ἔφυγεν ἐκ Σπάρτης καὶ διαμοιράσας αὐτὸν εἰς δύο μοίρας, ἔστειλε τὸν μὲν βοεβόδαν μετὰ χιλίων εἰς τὰς Καλάμας, αὐτὸς δὲ μὲ τοὺς ἐπιλοίπους ἐπορεύθη πρὸς τὴν Καστανιὰν καὶ κατορθώσας νὰ καταλάβῃ τὴν δίοδον τοῦ ὄρους Μαυροβουνίου ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς Μάνην τῇ 4 Ἀπριλίου. Προχωρῶν δὲ συνεπλάκη μετὰ τοῦ Κλαδᾶ, ὅστις κατέφυγεν εἴς τι φρούριον ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Καστανιᾶς. Ἐπὶ τέλους ὁ σανζιάκβεης καὶ ὁ ἐκ Καλαμάτας ἐλθὼν βοεβόδας ἑνωθέντες εἰσῆλθον εἰς τὴν κυρίως Μάνην καὶ ἐπιτρέχοντες ἐλεηλάτουν τὸν τόπον, κυριεύσαντες τὰ χωρία Καστανιὰν καὶ Λεφτίνι, καὶ τὸ ὁμώνυμον καταφύγιον, ὡς καὶ τὴν Ἀρδουίσταν, Πράτον, καὶ Πιάλαν. Τότε δὲ πρῶτον ἐπάτησε ποῦς ὀθωμανικὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα. Συγχρόνως ἦλθεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βασιλοποτάμου πρὸς βοήθειαν τοῦ Ἀχμὲτ καὶ τὸ ἐκ Χαλκίδος κάτεργον.

Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον, τὴν νύκτα τῆς 6 Ἀπριλίου εὑρέθησαν εἰς τὸ ἐν Μάνῃ ἀκρωτήριον τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου τρεῖς γαλέραι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου μεταβαίνουσαι εἰς Ῥόδον καὶ Ἑλλήσποντον ἵνα μάθωσιν ἂν ὁ Μωάμεθ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Νεαπόλεως. Ἐντὸς αὐτῶν εὑρίσκετο καί τις Γιάγγος (Giangho da Venezia) ἀδελφοποιητὸς τοῦ Κλαδᾶ, πρὸς τὸν ὁποῖον παρήγγειλεν, ὅτι δύναται νὰ τῷ προσφέρῃ πᾶσαν βοήθειαν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως μεταβιβάζων αὐτὸν ὅπου ἤθελε· καὶ ἀφοῦ περὶ τούτου συνεννοήθησαν ὁ στόλος μετέβη τὴν ἐπιοῦσαν εἰς Πορτοκάλιον. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ σανζιάκβεης Ἀχμὲτ κατεσκήνου ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Καστανιᾶς, ὁ ἐν τῷ αὐτῷ ὄρει καταφυγὼν Κλαδᾶς ἐπιπεσὼν ἐφόνευσε καὶ ἠχμαλώτησε πολλοὺς τῶν ἐχθρῶν, τὴν δὲ 13 Ἀπριλίου ἀνενοχλήτως μετὰ πεντήκοντα ἑταίρων ἐπεβιβάσθη εἰς τὰς γαλέρας.

Ἐν Νεαπόλει ἐλθὼν ὁ Κορκόδειλος ὑπεδέχθη λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἐπειδὴ δὲ τότε πρεσβεία ἐξ Ἠπείρου ἐλθοῦσα προέτρεπε τὸν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ δουκὸς τῆς Καλαβρίας μετ' ἄλλων Ἀλβανῶν εὐπατριδῶν ὑπηρετοῦντα υἱὸν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου Ἰωάννην, ὁ βασιλεὺς ἵνα μᾶλλον ἀντιπερισπάσῃ τοὺς κατέχοντας τὸν Ὑδροῦντα Ὀθωμανοὺς ἀπεφάσισεν ἵνα στείλῃ αὐτὸν μετά τινων βασιλικῶν γαλερῶν, συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Κλαδᾶ. Ὁ Καστριώτης ἀποβὰς εἰς τὰ πέριξ τοῦ Δυρραχίου ἐνθουσιωδῶς ἀνευφημίσθη ὑπὸ τῶν κατοίκων ὡς ἡγεμών· πλὴν τοῦτο πληροφορηθεὶς ὁ ἐν Αὐλῶνι ἐστρατοπεδευμένος καὶ ἐπιθεωρῶν πᾶν κατὰ τοῦ Ὑδροῦντος ἐχθρικὸν κίνημα βεηλέρβεης Σουλεϊμάνης Ἀλήβεης διέταξε τὸν φλαμπουριάρην αὐτοῦ ἵνα παραλαβὼν δύο χιλιάδας ἀνδρῶν δράμῃ πρὸς ἀποδίωξίν των (1).

Ὁ Κλαδᾶς ἐπανελθὼν εἰς Νεάπολιν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λαβὼν μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ δουκὸς τῆς Καλαβρίας ἀνάκτησιν τοῦ Ὑδροῦντος (Μάϊος 1481) ἀντεμείφθη γενναίως ὑπὸ τοῦ Φερδινάνδου, ὅστις εἰ καὶ εὑρισκόμενος εἰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας ἐχορήγησεν αὐτῷ διὰ τοῦ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1481 βασιλικοῦ διατάγματος ἐτήσιον σύνταξιν ἐκ τριακοσίων χρυσῶν Καρολικῶν δουκάτων, παραγγέλλων καὶ εἰς προβρηθέντα υἱὸν αὐτοῦ, δοῦκα τῆς Καλαβρίας, ἵνα καὶ μετὰ θάνατον εὐλαβῶς ἐκπληρώσῃ τὴν βασιλικήν του θέλησιν. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο περισωθὲν ἐν τοῖς ἀπογόνοις τοῦ Κλαδᾶ ἔχει ἀπαραλλάκτως ὡς ἑξῆς.

Ferdinando per la dio gracia Re di Cicilia Gerusaleme etc. Al magnifico signor Corcondilo Clada soldato et à noi diletto alla nostra gratia e buona volontà; devono i christiani regi e principi esercitare verso ogni sorte di huomini la realità et magnificenza, ma specialmente verso di queli che gueriggiando fortemente per la religione christiana sono stati sforzati lasciar la loro patria, e propii beni; per il che essendo ancor voi Corcondilo uno del numero di queli, li quali per la difesa dela nostra fede molti incommodi e pericoli hanno sostenuti, e finalmante sono stati sforzati a ceder à quel barbarico furore, et essendo voi in persona dà noi venuto ci parve che con avenga ala nostra dignità palesare à voi con qualche segno la benignità e manificenza nostra, la onde benchè per la scorreria et à salti degli stessi inimici contra il nostro Regno fatti siamo apresi da grandissime ne-

(1) Χειρόγραφον Βρεττανικοῦ Μουσείου, σελ. 218.

cessità, accioché habbiate con che vi potiate sostentar nei nostri servigii, per tenore non di meno delle presenti per certa nostra scienza à voi istesso Corcondilo, come a nostro benemerito annual provisione di trecento ducati carlini, di dieci charlini argento compitando ogni ducato, doviamo per doverla goder, conseguir, et haverla, e che vi sia pagata in tre termini o vero donativi dal giorno che le presenti littere sono scritte per l'avenire, ogni anno mentre che la vostra vita durerà dal danaro dela nostra Corte qualunque pervenga in mano, o poter del magnifico e diletto Consigliere Pascacio d'Argalons soldato, general ricevitore, maggior domo, guardaroba nostro, e per mano del nostro general thesoriere presente cioè futuro intieramente e senza diminuziune alcuna, stabiliamo, diamo, doniamo, vi sia pagata, e per causa di donatione dà instinto del nostro proprio moto concediamo per vera liberalità e special grazia, per il che voi istesso Corcondilo per l'avenire mentre durerà il tempo dela vita vostra l'istessa provisione di tresento ducate del danaro dela predita nostra camera al modo già deto, godiate, conseguiate, e l'habbiate applicatte à i vostri commodi et uttilità, per la quale siate obligato a servirsi quando voremo in ogni occorenza, oltra ciò investiamo voi istesso Corcondilo di questa nostra concessione e grazia per le speditione dele presente, laquale investitura vogliamo tenga forza e vigore di vera e reale possessione, et aquisto di questa nostra provisione, di più facendo saper quel che si dice all'illustrissimo et clarissimo mio figliolo primogenito Alfonso di Aragona, ducha di Calavria, vicario nostro generale, commandiamo per ordine dele presenti per la detta certa nostra scienza al'istesso magnifico Pasqualio dù Argalon à Pietro Bernardo presente general nostro thesiero, et agl'altri, che successivamente sono pervenire, che dal denaro dela prefatta nostra camera in mano di esso Pasqualio perverà la provisione già detta di tresento ducati in tre termini prefatti ogni anno dal giorno che le presenti sono scritte per l'avenire fin che durerà la vostra vita à voi istesso Corcodilo, over al vostro procurator per voi che mandi esso general regente del nostro thesoro faccia sia pagata data et assegnata intieramente, e senza diminuzione alcuna, et il detto regente generale del nostro thesoro pagi dia et assegna, accio che cessando ogni contraditione et oppositione l'istesso regente del nostro thesoro ogni volta et in ogni pagamento da voi Corcondilo, overo da quelo, à cui per voi havera data la paga, riceva le scritture del pagamento, nela prima dele quali sia compreso il tenor dele presenti, e nele altre sia fatta solamente mentione particolare, che sono per haver vigore appresso l'istesso regente, o siano dapo di lui per sola esateza senza segno di contrasto alcuno, percioché per tenor dele presenti per la già detta certa nostra scienza commadiamo al gran camerlengo di questo Regno, et al

suo luogotenante, ali presidenti, ragionati dela nostra sumaria chamera, che l'istesso regente del nostro general thesoro metta ne suoi computi, et dica haver pagati à voi istesso Corcondilo, overo al vostro procurator per voi ogn'anno l'istessa provisione degli ducati 300 nele volte et prefati termini, e restituendo le presenti scritture del ricevimento, non faciamo dubbio o difficultà alcuna, anzi che deve metter il numero dela pagata quantità ne' li suoi computi, e sia il tuto autato, cessando ogni dubio e difficultà; per testimonianza dela qual cosa habbiamo ordinato che fossero statte fatte le presenti, et habbiamo comandato fossero confermate con il gran pedente singilio dele mani nostra.

Datta nella terra nostra Baroli per il Magnifico dottor De Luna et l'altra provisione conselier nostro, e per le auditore Antonio de Chapeleti D'Ateno logotenente del illustrissime conte, e logotenente di questo Regno, e per le notario coloterali nostro fedel conseglier moltodiletto.

Il di XII di Luglio 1481.

Μετὰ ταῦτα ὁ Κορκόδειλος καὶ ὁ Καστριώτης λαβόντες παρὰ τοῦ Φερδινάνδου τέσσαρας γαλέρας ἀπέβησαν εἰς Ἤπειρον καὶ θύοντες καὶ ἀπολλύοντες πᾶν τὸ τουρκικὸν ἔφθασαν μέχρις Αὐλῶνος, ὅθεν κατέβησαν εἰς τὰ ὄρη τῆς Χειμάρας· εἰς δὲ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ τῶν μερῶν ἐκείνων κατοικοῦντες πλέον τῶν πεντήκοντα χωρίων ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς Τούρκους. Μετὰ τοῦτο προσέβαλον διὰ τῶν γαλερῶν τὸ ὁμώνυμον τῇ Χειμάρᾳ φρούριον (castello chiamato Cimera, principal fortezza di quella provincia)· ὁ δ' ἐν αὐτῷ ὀθωμανὸς σούμπασης βλέπων τὸν κίνδυνον ἔγραψεν εἰς τὸν ἐν Αὐλῶνα βεηλέσβεην Σουλεϊμάνην, ὅστις ἀμέσως ἐξαπέστειλε τρεῖς χιλιάδας ἀνδρῶν· ἀλλὰ τούτους περικυκλώσαντες οἱ κάτοικοι καὶ οἱ τῶν γαλερῶν ὁπλῖται ἔν τινι κλεισούρᾳ ἐφόνευσαν καὶ ᾐχμαλώτισαν περὶ τοὺς χιλίους, οἱ δὲ ὑπόλοιποι περίτρομοι ὠπισθοχώρησαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ σούμπασης καὶ βλέπων πάντα τὰ πέριξ κατειλημμένα ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν ἐγκατέλειψε τὸ φρούριον καὶ ἐπιβὰς ἔν τινι λέμβῳ ἔφθασε τὴν 31 Αὐγούστου 1481 εἰς Κέρκυραν. Ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβεν ἀμέσως τὸ ἐγκαταλειφθὲν φρούριον, ὡς καὶ τὸ τοῦ Παπάλου, ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου (1).

Πολὺς δὲν παρῆλθε χρόνος καὶ ἡ ἀείποτε τὴν ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ὀνειρευομένη Εὐρώπη εὑρέθη εἰς τὴν εὐάρεστον θέσιν ἵνα ἐπιτύχῃ ἀνετώτερον τὴν ἐπιδιωκομένην ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Βοσπόρου ἀνίδρυσιν

(1) Χειρόγρ. Βρετ. Μουσ. σελ. 220.

χρισιανικοῦ βασιλείου· πλὴν ἐνῷ προηγουμένως εἰς βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐναυάγησε διὰ τῆς ἀκατονομάστου διαγωγῆς του τὰ κατὰ τῆς Τουρκίας φιλοπόλεμα σχέδια τοῦ πάπα Πίου Β΄, ἤδη Ῥωμαῖος ποντίφηξ αἰσχρῶς προδίδει τὰς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν ἐνεργείας τοῦ Γάλλου κυριάρχου.

Ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Μωάμεθ Β΄. οἱ δύο αὐτοῦ υἱοὶ Βαϊαζίτης καὶ Ζὲμ (1) εὑρέθησαν μεμακρυσμένοι τῆς πρωτευούσης, διότι ὁ μὲν πρῶτος ἐκυβέρνα τὴν Παφλαγονίαν, ὁ δὲ δεύτερος τὴν Λυκαονίαν. Ἀμφότεροι δὲ ἅμα μαθόντες τὴν τελευτὴν τοῦ πατρὸς διενοήθησαν τὴν κατάληψιν τῆς ἀρχῆς. Καὶ ὁ μὲν Βαϊαζίτης σπεύσας κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐνεθρονίσθη, ὁ δὲ Ζὲμ κυριεύσας τὴν Προῦσαν προσεπάθησεν ἵνα διενεργήσῃ ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις ἀποστείλας τὸν ἐμπειροπόλεμον πασᾶν Ἀχμὲτ διέλυσε τὰ ἐπαναστατικὰ στίφη. Πλὴν μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς μάχης ὁ Ζὲμ μὴ ἀπολέσας καὶ τὸ θάρρος ὀπισθοχωρήσας ἐζήτησε βοήθειαν παρὰ τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου, καὶ τοῦ ἐν Ῥόδῳ μεγάλου μαγίστρου. Ὁ πρῶτος ἀξιοπρεπῶς ὑποδεχθεὶς τὸν ἐν Καΐρῳ καταφυγόντα ἡγεμονίδην ἀντὶ βοηθείας τῷ ὑπεστρέθη τὴν μεσολάβησίν του παρὰ τῷ Βαϊαζίτῃ πρὸς συμφιλίωσιν· ἀλλ' οὗτος μὴ δεχθεὶς τὰς προτάσεις ἦλθε παρὰ τῷ ἡγεμόνι τῆς Καραμανίας καὶ λαβὼν βοήθειαν συνήθροισε καὶ ἄλλους στρατοὺς καὶ ἡτοιμάσθη πρὸς εἰσβολήν. Μόλις δὲ ὁ Βαϊαζίτης μαθὼν τὰ γενόμενα ἐπὶ κεφαλῆς ἑκατὸν χιλιάδων στρατοῦ διέβη εἰς Ἀσίαν καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ Ἀχμὲτ ἐβάδισε κατὰ τοῦ Ζὲμ, ὅστις ἰδὼν τὴν ταραχὴν τῶν συμμάχων ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ἐπρότεινεν εἰς τὸν ἀδελφὸν μονομαχίαν λύσουσαν τὴν μεταξὺ αὐτῶν διένεξιν. Ἀλλ' ὁ Βαϊαζίτης ἀπορρίψας τὴν πρότασιν ἐπρόβαλλεν αὐτῷ πρὸς συμφιλίωσιν τὴν παραχώρησιν οἱασδήποτε ἐπαρχίας μετ' ἐτησίου ἐπιχορηγήσεως διακοσίων χιλιάδων φλωρίων. Ὁ Ζὲμ ἱπποτικῶς ἀπέρριψε τὸ σουλτανικὸν δῶρον, πλὴν μὴ ἔχων καὶ δυνάμεις ἱκανὰς πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἀντιπάλων ὑπεχώρησε καὶ περιεπλανήθη εἰς τὰ ὄρη τῆς Κιλικίας· μαθὼν ὅμως, ὅτι κατεδιώκετο, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πιστοῦ του φίλου ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας, καταβὰς ἐπροχώρησεν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ δι' ἀπεσταλμένων ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἐν Ῥόδῳ μαγίστρου Πέτρου Δ' Ὠβουσὼν ἄσυλον· οὗτος δὲ κατανοήσας τὸ ὠφέλι-

(1) Ὁ Ζὲμ (Dschem) εἶναι γνωστότερος παρὰ τοῖς Δυτικοῖς ἱστοριογράφοις ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζιζίμ, καὶ Τζιτζίμης.

μον τῆς περιστάσεως ἀσμένως ἐδέχθη τὴν παράκλησιν καὶ ἀμέσως ἔστειλεν ἀνθρώπους πρὸς παραλαβήν του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Ζὲμ καταδιωκόμενος ἠναγκάσθη νὰ ῥιφθῇ ἐντὸς παρατυχόντος πλοίου καὶ ἀλλαχοῦ ζητήσῃ σωτηρίαν, στείλας καὶ τὴν ἐξῆς πρὸς τὸν ἀδελφόν του ἐπιστολήν. « Ὁ σουλτάνος Ζὲμ πρὸς τὸν σουλτάνον Βαϊαζίτην τὸν σκληρὸν αὐτοῦ ἀδελφόν. Ἐὰν πράττω ἔγκλημα ζητῶν καταφύγιον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς σὺ εἶσαι ὁ κυρίως ἔνοχος ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ἠρκέσθης στερήσας με τῆς ἀρχῆς ἐναντίον ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων, ἀλλ' ἔτι μὲ ἀναγκάζεις νὰ ζητήσω ἐπονειδιστον ἄσυλον πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς μου. Ἐὰν ὁ Μωάμεθ, ὁ ὑμέτερος πατὴρ, προέβλεπεν ὅτι ἦτο πεπρωμένον νὰ στιγματίσῃς τὴν τιμὴν τοῦ μουσουλμανικοῦ ὀνόματος καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς φυλῆς ὁ ἴδιος ἤθελε γίνει δήμιός σου. Πλὴν ἐλπίζω, ὅτι ὁ θεὸς θὰ μ' ἐκδικηθῇ κατὰ τῆς τυραννίας σου, καὶ ἱκετεύω τὸν μέγαν προφήτην νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν τιμωρίαν, τῆς ὁποίας ἄξιος εἶσαι. »

Οἱ ἱππόται συναντήσαντες τὸν φυγάδα ἐν τῷ πελάγει παρέλαβον καὶ ἐντίμως ὡδήγησαν εἰς Ῥόδον, ἔνθα ἡγεμονικῶς ὑπεδέχθη ὑπὸ τοῦ τάγματος. Ἀλλ' ὁ Βαϊαζίτης ἅμα μαθὼν τὸ ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ καταφύγιόν του ἐζήτησε τὴν παράδοσιν αὐτοῦ, ὑποσχόμενος τὴν ἐκπλήρωσιν οἱασδήποτε ἀπαιτήσεως. Οἱ ἱππόται ὅμως γενναιοφρόνως ἀπέῤῥιψαν τὰς προτάσεις καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπέστειλαν αὐτὸν εἰς Γαλλίαν. Ὁ δὲ μέγας μάγιστρος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν σουλτάνον τὴν φυγὴν τοῦ Ζὲμ διὰ τῆς ἐξῆς ἑλληνιστὶ συντεταγμένης ἐπιστολῆς.

« Τῷ ἀνικητοτάτῳ καὶ κραταιοτάτῳ καὶ ὑψηλοτάτῳ βασιλέως (sic) τῶν βασιλέων καὶ μεγάλῳ αὐθέντῃ σουλτὰν Παϊαζὴτ Χάν. Ἐκλαμπροι αὐθέντται καὶ τετιμημένοι φίλοι, γνωστὸν ἔστω σας τὸ πῶς ὁ ἐκλαμπρότατος αὐθέντης ὁ Τζιτζίμη σουλτὰν ἦλθεν ἐδῶ, καὶ διὰ τὸ γένος αὐτοῦ ἐπαραλάβαμέν τον μὲ τιμὴν κατὰ τρόπον τῶν αὐθεντῶν, καὶ διὰ τὴν καλὴν ἀφορμὴν ἐστείλαμέν τον εἰς τὴν Φράντζαν, διὰ νὰ εἶνεν μὲ τιμὴν κατὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, νὰ ἔχῃ ζωὴν καὶ βλέπησιν εἰς τοὺς τόπους ἡμῶν· καὶ ταῦτα ἐγίνησαν μὲ καθαρὴν καρδίαν καὶ μὲ μεγάλαις ἔξοδαις, ἡ ποίαις δὲν σᾶς λανθάνουσιν, καὶ ἐκεῖ ὅπου εἶνεν θέλει πολλαὶς ἔξοδαις κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ τόσα πολλὰ μηδὲν τὸν καταφρονέσητε διὰ νὰ ἔχῃ νὰ ζῇ τιμημένα, ὡσὰν πρέπῃ κατὰ τὸ γένος αὐτοῦ, ὡσὰν ἐσυντύχαμεν τὸν εὐγενῆν καὶ τετιμημένον ἀποκρισιάρην τὸν Χαγριατίνην ἄρχον μὲν φρόνιμον καὶ ἄξιον κατὰ τὴν τάξιν καὶ φρόνησιν ὅπου ἐκράτησεν μετ' ἐμᾶς εἰς τὴν δουλίαν αὐτὴν, ὡσὰν ἠγαπημένος τῆς τιμῆς καὶ τοῦ διαφόρου τοῦ αὐθεντὸς, κατὰ τὰς γραφὰς ὁποῦ μᾶς ἔφερεν ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς, καὶ θαῤῥοῦμε νὰ ποιήσετε πλειοτέρας σιωπῆς.

Ὅ,τι ἐποιήσαμεν ἐγέγονεν διὰ νὰ λίπῃ πᾶν σκάνδαλον καὶ πολλαὶ ὀχλήσεις τὰ ὁποῖα ἠξεύρει καὶ ἀνεφέραμεν καὶ τὸν λεγόμενον ἀποκρισιάρην. Ἐδῶ ἐν Ῥόδον κατὰ μηνὶ Δεκέμβριον ζ', ἀπὸ τῆς σαρκώσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ᾳυπβ'. Φρὰ Πέτρος Δὲ Ὀβουσὼν μαΐστωρ τοῦ Ὀσπιταλίου τῶν Ἱεροσολύμων (1). »

Ἅμα τῇ ἀναχωρήσει τοῦ Ζὲμ ὁ μέγας μάγιστρος ἔγραψεν ἐγκύκλια γράμματα καὶ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας συνιστῶν τὴν συγκρότησιν τῆς σταυροφορίας, καὶ λέγων, ὅτι λαμπροτέρα περίστασις δὲν θέλει παρουσιασθῇ πρὸς ἀποδίωξιν τῶν ἀπίστων, καθότι ὁ Ζὲμ τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς ἤξιζεν ἀντὶ πολλῶν στρατευμάτων, καὶ ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Καραμανίας καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες τῆς Ἀσίας ἀνέμενον κίνημά τι ἐξ Εὐρώπης ἵνα λάβωσι τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ Βαϊαζίτου. Ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ τότε οἱ ἡγεμόνες ἀσχολούμενοι εἰς ἐμφυλίους πολέμους οὐδεμίαν προσοχὴν ἔδωκαν εἰς τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ Δ' Ὠβουσών (2).

Ταραχθεὶς ἐπὶ τοῖς γενομένοις ὁ Βαϊαζίτης ἔστειλεν εἰς Ῥόδον διαφόρους, καὶ ἐν πρώτοις συνομολογήσας εἰρήνην διαρκῆ μετὰ τοῦ τάγματος ὑπεσχέθη τὴν ἐτήσιον ἐπιχορήγησιν τεσσαράκοντα χιλιάδων Ἐνετικῶν φλωρίων, πρὸς διατροφὴν δῆθεν τοῦ Ζέμ. Συγχρόνως δ' ἔστειλε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον ΙΑ', πρεσβείαν κομίζουσαν αὐτῷ πολλὰ ἅγια λείψανα περισυναχθέντα ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀντὶ πάσης θυσίας ἐξαιτούμενος τὴν παράδοσιν τοῦ εἰς τὰς χώρας του καταφυγόντος ἀδελφοῦ του. Ὁ Λουδοβῖκος δὲν ἠθέλησεν ἵνα οὐδόλως ἀναμιχθῇ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ

(1) Περὶ τοῦ Ζὲμ ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τοῦ Βαϊαζίτου καὶ τοῦ Δ' Ὠβουσὼν ἐννέα ἑλληνιστὶ συντεταγμέναι ἐπιστολαί, αἵτινες τὸ πρῶτον ἐξεδόθησαν ὑπὸ Πάολη (Codice Diplomatico del Sacro Ordine Gerosolimitano, Lucca 1737, 2), ἀνατυπωθεῖσαι ἐν Πανδώρᾳ ὑπὸ Σπ. Ζαμπελίου καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τοῦ Μίκλοζιτς (Acta et Diplomata Græca).

(2) Πρὸ ὀλίγων χρόνων ἕτερός τις ἀπαιτητὴς τοῦ σουλτανικοῦ θρόνου ἐπαρουσιάσθη ἐν Γερμανίᾳ. Ἦτο δὲ οὗτος Βαϊαζίτης τις, λεγόμενος ἀδελφὸς Μωάμεθ τοῦ Β', ὅστις μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἦχθη εἰς Ῥώμην καὶ ἀπαρνηθεὶς τὸν μωαμεθανισμὸν ἐπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ πάπα Νικολάου Ε'. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ μεταβὰς εἰς Γερμανίαν ἐθεωρήθη ὡς ἀνὴρ ὠφέλιμος εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους, καὶ διατρίψας ἐπ' ὀλίγον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ αὐτοκράτορος Φρεδερίκου ἦλθεν εἰς Οὐγγαρίαν. Ἡ μεταξὺ Βαϊαζίτου καὶ Ζὲμ ἐπισυμβᾶσα διένεξις ἐξήγαγεν αὐτὸν τῆς σκοτίας, καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον καὶ ἄλλους ζητῶν βοήθειαν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ σουλτανικοῦ θρόνου. Πλὴν ἐκ δυσπιστίας ἢ ἄλλης περιστάσεως οὐδεὶς ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὰς προτάσεις αὐτοῦ.

Ζὲμ, διατρίβοντος ἐν φρουρᾷ ἱπποτῶν εἴς τινα ἐπαρχίαν τοῦ κράτους του, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἀπαρνήσεως τοῦ μουσουλμανικοῦ θρησκεύματος. Ἀλλ' ἐὰν ὁ μονάρχης ἐκεῖνος ἠδιαφόρει, δὲν ἠδιαφόρουν ὁμοίως καὶ οἱ μετὰ τῆς Τουρκίας διαφερόμενοι μονάρχαι. Καὶ λοιπὸν ἐπανειλημμένως ἐζήτησαν ἀπὸ τοῦ μεγάλου μαγίστρου τὴν παράδοσιν τοῦ Ζὲμ. Ματθίας ὁ Κορβῖνος βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας, Φερδινάνδος ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἄλλοι. Ἐπὶ τέλους τὸ τάγμα συνῆνεσεν ἵνα παραδώσῃ τὸν δυστυχῆ ἡγεμονόπαιδα εἰς τὸν ἄρτι ἐκλεχθέντα πάπαν Ἰννοκέντιον Η', ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει συγκροτήσεως σταυροφορίας. Ὁ προζητήσας Κορβῖνος εἶχε τῳόντι διοργανίσει σπουδαίαν κατὰ τῶν Τούρκων ἐκστρατείαν συνεννοηθεὶς καὶ μετὰ πολλῶν ἐγκρίτων Ὀθωμανῶν καὶ πασάδων ὑποσχομένων ἵνα λάβωσι τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ Βαϊαζίτου, ἅμα ὁ Ζὲμ ἐπαρουσιάζετο εἰς τὰ σύνορα τῆς Οὐγγαρίας. Συγχρόνως δὲ καὶ ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου στείλας εἰς Ῥόδον τὸν Κύπριον εὐπατρίδην Μαρκέτην ἐζήτει αὐτὸν ἵνα τὸν θέσῃ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν κατὰ τῆς Τουρκίας στρατευμάτων του. Μολονοτοῦτο τὸ τάγμα ὁριστικῶς πλέον εἶχεν ἀποφασίσει τὴν εἰς τὸν πάπαν παράδοσιν αὐτοῦ, καὶ οὕτως ὁ Ζὲμ ἐν συνοδίᾳ ἱπποτῶν ἀναχωρήσας ἐκ Γαλλίας ἔφθασεν εἰς Σιβιταβέκιαν καὶ τὴν **13** Μαΐου **1489** πομπωδῶς εἰσῆλθεν εἰς Ῥώμην.

Ἅμα ὁ Ἰννοκέντιος παρέλαβε τὸν Ζὲμ ἐνθέρμως εἰργάσθη εἰς ἐξέγερσιν τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων κατὰ τῶν μουσουλμάνων. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου ἀπαντῶν εἰς τὸ παπικὸν κήρυγμα ἔστειλε πρέσβυν δι' οὗ ἀνήγγειλεν ὅτι εἰσήρχετο εἰς τὴν συμμαχίαν καὶ ὑπέσχετο μεγάλας βοηθείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ καὶ ἡ Ἑλλὰς, ἡ ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ τῶν συμμάχων ἢ ἐξ αὐτομάτου, ἐπανέστη κατὰ τοῦ σουλτάνου, ὅστις ἐν ἔτει **1489** ἔγραφεν εἰς τὸν πάπαν ἐπιστρέφων ἐκ τῆς κατὰ τῆς Μακεδονίας ἐκστρατείας, καὶ πρὸς στερεωτέραν διαβεβαίωσιν τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης ἔστελλεν εἰς Ῥώμην αὐτὴν τὴν λόγχην δι' ἧς εἶχε διατρυπηθῇ ἡ πλευρὰ τοῦ Σωτῆρος.

Δυστυχῶς ὅμως ὁ ἀντὶ τοῦ Ἰννοκεντίου ἐκλεχθεὶς πάπας Ἀλέξανδρος ἐχαλάρωσε τὸ ἐν Εὐρώπῃ φιλοπόλεμον πνεῦμα καὶ ἐφυλάκισε τὸν δυστυχῆ Ζὲμ ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου (1).

(1) Bosio, tom. II, lib. XII—XV.—Bouhours, Histoire de D' Aubusson.—Vertot, Histoire des chevaliers de Malte.

Ἐνῷ ταῦτα διεδραματίζοντο Κάρολος ὁ Η', ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Γαλλίας ἐνεφύσησε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ πνεῦμα τῆς σταυροφορίας. Ὅθεν εἴτε θέλων νὰ καλύψῃ τὰ ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κατακτητικὰ αὐτοῦ σχέδια ἢ καὶ εἰλικρινῶς σκεπτόμενος ἵν' ἀναλάβῃ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον διεκήρυξεν, ὅτι ἐρχόμενος εἰς τὴν χώραν ταύτην ὡς ἁπλοῦς ταξειδιώτης ἐπροτίθετο ἵνα περάσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀποδιώξῃ τοὺς ἀπίστους· πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέστειλεν ἐν ἔτει 1492 τὸν Ἰωαννίτην ἱππότην Γουΐδον Βλαγχεφὸρ, ἄνδρα εἰδημονέστατον τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων, εἰς Ῥώμην ἵνα διακοινώσῃ τοὺς στοχασμούς του εἰς τὸν πάπαν. Ὁπωσδήποτε τὸ κήρυγμα τοῦ Καρόλου τοσαύτης ἔτυχεν ἐνθέρμου ὑποδεξιώσεως, ὥστε πάντες ἠλεκτρίσθησαν· ποιήματα δὲ προφητεῖαι καὶ ἐνύπνια ἐπενοήθησαν πρὸς ἐξυπηρέτησαν τῶν περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος προθέσεων τοῦ μονάρχου τῆς Γαλλίας (1). Συγχρόνως δὲ καὶ διάφοροι τῶν παρ' αὐτῷ ἐπιφανῶν, εἴτε ἵνα κολακεύσωσι τὴν φιλοδοξίαν τοῦ ἰσχυροῦ καὶ νεαροῦ ἐκείνου ἡγεμόνος, εἴτε ἵνα ἐνισχύσωσι τὰ περὶ κατακτήσεως τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως θρυλλούμενα, παρίστων αὐτῷ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλικῆς ταύτης χώρας ὡς ἀναγκαίαν ἀφετηρίαν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. « Μεγαλειότατε, ἔλεγεν ὁ κόμης Βελγιοζόζος, ἀπὸ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως εἴκοσι μίλια ἀπέχει ἡ Ἑλλὰς, ἥτις στενάζουσα ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν τυραννίαν ἀνυπομόνως περιμένει ἵνα χαιρετήσῃ τὰς χριστιανικάς σου σημαίας (2)! » Τέλος πάντων ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλου στρατοῦ ἀναχωρήσας ἐκ Γαλλίας ὁ Κάρολος διεκήρυξεν ὅτι *ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι διέπραξαν ἀπείρους κατὰ τῶν Χριστιανῶν σκληρότητας, βαίνων ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν εὐσεβῶν προκατόχων βασιλέων τῆς Γαλλίας ἀπεφάσισεν ἵν' ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, ἐλπίζων ὅτι ὁ θεὸς θέλει εὐλογήσει*

(1) Ὁ Γάλλος ποιητὴς Guiloche de Bordeaux ἔψαλλε περὶ τῶν κατὰ τῆς Τουρκίας σχεδίων τοῦ Καρόλου.

Il fera de si grant batailles
Qu' il subjuguera les Italiens.
Ce fait d'ilec il s' en ira
Et passera de-là la mer,
Entrera puis dedans la Grèce
Où par sa vaillante proesse
Sera nommé le roi des Grecs.

(2) Guicciardini, Istoria d'Italia lib. I.

τὰς ἀγαθὰς αὐτοῦ προθέσεις· καὶ ἐπειδὴ ἄλλοτε οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἶχον κυρ εὐσει ἀπὸ τῶν ἀπίστων τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως ἐσκόπει τὴν ἀνάκτησιν αὐτοῦ, ὅπως διὰ τῶν λιμένων καὶ τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα προσεγγίσεώς του δυνηθῇ ἵνα εὐχερέστερον ἐκπληρώσῃ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων σκοπὸν αὐτοῦ (1).

Ἀλλὰ τὰς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος προθέσεις τοῦ φιλοπολέμου τῆς Γαλλίας μονάρχου ἐναυάγησεν ἡ προδοτικὴ διαγωγὴ τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλεξάνδρου Ϛ'. διέποντος τὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐξωλεστάτου Βοργία, ἀμέσως καταμηνύσαντος εἰς τὸν σοὐλτάνον Βαϊαζίτην τοὺς σκοποὺς τοῦ Καρόλου. Ἀτιμάζει δὲ μεγάλως τὴν μνήμην τοῦ ποντίφηκος τούτου τὸ γεγονὸς, ὅτι τότε πρῶτον ὁ αὐτοφημιζόμενος ἀρχηγὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ διενήργησεν αἰσχρὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ μιᾶς κεκηρυγμένης χριστιανομάχου φυλῆς. Ὁ Βαϊαζίτης ἀπαντῶν εἰς τὴν διὰ τοῦ Γεωργίου Βαζὰρ σταλεῖσαν καταμηνυτικὴν ἐπιστολὴν ἔγραφε πρὸς τὸν πάπαν τὰ ἑξῆς·

« Σουλτάνος Βαϊαζίτης Χὰν, υἱὸς τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ, ἐλέῳ θεοῦ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀσίας, τῆς Εὐρώπης, καὶ ὅλων τῶν θαλασσῶν, πρὸς τὸν πατέρα καὶ κύριον ὅλων τῶν Χριστιανῶν Ἀλέξανδρον τὸν Ϛ', θείᾳ προνοίᾳ ἄξιον ἱεράρχην τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἀφοῦ σᾶς ἀποδώσωμεν τὸν ὀφειλόμενον χαιρετισμὸν ἡ καθαρὰ καὶ εἰλικρινὴς φιλία μᾶς ὑποχρεοῖ νὰ σᾶς εἴπωμεν, ὅτι ἐμάθομεν ἀπὸ τὸν Γεώργιον Βαζὰρ, ὑπηρέτην καὶ ἀπεσταλμένον τοῦ Μεγαλείου σας, τὴν αἰσίαν κατάστασιν τῆς ὑγείας σας, καὶ ἐπληροφορήθημεν περὶ πάντων κατὰ τὰς διαταγὰς τῆς Μεγαλειότητός σας, τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν ἡμῖν πολλὴν χαρὰν καὶ μεγάλην παρηγορίαν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνέφερεν ἡμῖν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας προτίθεται νὰ λάβῃ τὸν Ζὲμ, ἡμέτερον ἀδελφὸν εὑρισκόμενον εἰς τὰς χεῖρας τῆς ὑμετέρας Μεγαλειότητος· πρᾶγμα ὅπερ καὶ ἡμᾶς θέλει δυσαρεστήσει, καὶ τὴν ὑμετέραν Μεγαλειότητα, καὶ ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς βλάψει. Διὰ τοῦτο ἀφοῦ ἐπὶ πολὺ συνωμιλήσαμεν καὶ συνεφωνήσαμεν μετὰ τοῦ εἰρημένου Γεωργίου περὶ τῶν μέσων τῆς ἡμετέρας ἡσυχίας, ὠφελείας, καὶ τιμῆς, ταὐτοχρόνως δὲ ἡμετέρας εὐχαριστήσεως, ἐκρίναμεν, ὅτι καλλιτέρα τῆς ὑποθέσεως ἔκβασις εἶνε νὰ διατάξητε τὸν θάνατον τοῦ ἡμετέρου ἀδελφοῦ Ζὲμ, τὸν ὁποῖον κρατεῖτε εἰς χεῖρας σας, καθότι εἶνε ἔνοχος καὶ ἄξιος θανάτου, ὅστις ἂν καλῶς ἐκτελεσθῇ θὰ ἦνε εἰς αὐτὸν μὲν ἀληθὴς ζωὴ, εἰς τὴν Μεγαλειότητά σας ὠφέλιμος, ἁρμόζων δὲ πρὸς τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, καὶ λίαν εὐχάριστος εἰς τὸ ἡμέτερον ὕψος. Ἐὰν ἡ Μεγαλειότης σας διατίθηται νὰ μᾶς ἀρέσῃ εἰς τοῦτο, ὡς προεικάζομεν διὰ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν πρὸς ὑμᾶς ὑμετέραν καλοκἀγαθίαν, ὀφεί-

(1) Biographie Générale, tom. I. σελ. 887.

λει πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὑποθέσεών της καὶ πρὸς μεγαλειτέραν ἡμῶν εὐχαρίστησιν ν' ἀποφασίσῃ καὶ ἀπαλλάξῃ ταχύτερον καὶ διὰ τοῦ μᾶλλον ἀρέσκοντος αὐτῇ τρόπου τὸν Ζὲμ ἀπὸ τῶν ἀθλιοτήτων τῆς ζωῆς ταύτης, στέλλουσα τὴν ψυχήν του εἰς ἄλλον αἰῶνα πρὸς εὕρεσιν καλλιτέρας ἀναπαύσεως. Ὅταν δὲ συναινέσῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου καὶ στείλῃ ἡμῖν τὸ σῶμα τοῦ Ζὲμ πέραν τῶν θαλασσῶν, ἡμεῖς σουλτάνος Βαϊαζίτης ὑπογραφόμενος ὑποσχόμεθα τὴν πληρωμὴν τριακοσίων χιλιάδων δουκάτων πρὸς ἀγορὰν γαιῶν καὶ αὐθεντειῶν διὰ τὰ τέκνα της. Τὰς δὲ 300,000 δουκάτων θέλομεν μετρήσει καὶ παραδώσει εἰς οἱονδήποτε ἡ ὑμετέρα Μεγαλειότης ἀποστείλῃ πρὸς τοῦτο, ἀφοῦ ὅμως παραδώσῃ εἰς χεῖρας τῶν ἀπεσταλμένων τὸ προειρημένον σῶμα τοῦ ἀδελφοῦ μας. Ἔτι δὲ ὑποσχόμεθα, ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡμετέρας βασιλείας καὶ ἑνόσῳ μένει ἡμῖν στιγμὴ ζωῆς θέλομεν διατηρήσει ἀείποτε ἀγαθὴν καὶ εἰλικρινῆ ἀγάπην πρὸς τὴν Μεγαλειότητά σας... Ἐγράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ἡμετέρῳ παλατίῳ τὴν 15 Σεπτεμβρίου ἔτει 1494 τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ (1). »

Ἐνῷ δὲ ὁ ἄθλιος οὗτος τοσοῦτον ἀσυνειδήτως κατεπρόδιδεν ἐκεῖνον, εἰς ὃν εἶχεν ὑποσχεθῇ προηγουμένως συμμαχίαν, ἔμαθεν, ὅτι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα θριαμβευτικῶς ἐπροχώρουν. Ὅθεν ἀμέσως ἔσπευσε νὰ ὑποδεχθῇ διὰ πρέσβεων τὸν νικητὴν, τοῦ ὁποίου φοβούμενος τὴν δικαίαν ὀργὴν ἐκλείσθη μετ' ὀλίγων πιστῶν εἰς τὸ φρούριον τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου, παρὰ πάντων σχεδὸν ἐγκαταλειφθείς. Οὕτω δὲ ἡ Ῥώμη μετὰ τῶν ἄλλων Ἰταλικῶν πόλεων ἀμαχητὶ ἤνοιξε τὰς πύλας εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Καρόλου.

Ἀπὸ τοῦ 1491 διατρίβων ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καρόλου ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος, υἱὸς τοῦ Θωμᾶ δεσπότου τῆς Πελοποννησίου καὶ ἀνεψιὸς τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων αὐτοκράτορος (2), συνήργησε καὶ οὗτος εἰς

---

(1) Négociations de Levant, préf.—Ὁ πάπας προέγραφεν εἰς τὸν Βαζὰρ, « ideo praedictus rex Franciae qui non solum properabit ut dictum Gem Sultan capiat, sed etiam in Graeciam tranfretare et patrias Celsitudinis suae debellare queat. » Biograph. Gén. σελ. 889.

(2) Ἐπειδὴ περὶ Παλαιολόγου ὁ λόγος ἀναγκαῖον κρίνομεν ἵνα ἐπισυνάψωμεν μικρὰν σημείωσιν περὶ πάντων τῶν ἀπογόνων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τοῦ Βυζαντίου, ἀρυόμενοι ἐκ τοῦ περισπουδάστου συγγράμματος τοῦ διασήμου μεσαιωνοδίφου Καρόλου Χόπφ. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος, ὁ μὲν Δημήτριος λαβὼν παρὰ τοῦ σουλτάνου τιμάριον ἐν Θράκῃ διῆγε βίον τρυφηλὸν, καὶ ἐπὶ τέλους τὸν μοναχικὸν βίον ἀσπασθεὶς ᾧ Δαυὶδ μετονομασθεὶς ἐτελεύτησεν ἐν Ἀδριανουπόλει κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1470· ὁ δὲ Θωμᾶς παραλαβὼν ἐκ Πατρῶν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου κατέφυγεν εἰς Ῥώμην, ἔνθα ὁ πάπας Πῖος Β' δεξιωθεὶς αὐτὸν ἐγκαρδίως ὥρισεν αὐτῷ ἐτήσιον σύνταξιν ἐκ 3,600 φλωρίων, εἰς ἃ ὁ Σύλλογος τῶν καρδιναλίων προσέθηκεν ἕτερα 2,400, ἡ δ' Ἐνετικὴ Δημοκρατία 500 δουκάτα. Οὗτος καὶ

ὑποκίνησιν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας κατὰ τῶν Τούρκων· ἐλθὼν δὲ εἰς Ῥώμην ἠθέλησεν ἐπὶ τέλους ἵνα εἰς μὲν τὴν κεφαλὴν ἐκείνου περιβάλλῃ τὸ ἀληθὲς τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου στέμμα, δι' ἑαυτὸν δὲ ποριθῇ ὠφελείας τινας ἐξαρκούσας εἰς ἄνετον καὶ ὀπωσοῦν ἔνδοξον ἐν τῷ μέλλοντι βίον. Ὅθεν μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ καρδιναλίου Γοὺρκ, ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Καρόλου, συνωμολογήθη ἡ ἑξῆς ἐπίσημος πρᾶξις.

« Τὸ Σάββατον, 6 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1494, ἀφοῦ ὁ Καρδινάλιος Γοὺρκ ἱερούργησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου (in Montorio), αὐτὸς ὁ καρδινάλιος καὶ ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος Δεσπότης τῆς Ῥωμανίας, ἐστάθησαν μεταξὺ τῶν κιόνων τῶν περικλειόντων τὸ γήπεδον ἐφ' οὗ ὁ πρωτόκλητος τῶν

ἐν τῇ δυστυχίᾳ ἀκόμη τιτλοφορούμενος ἡγεμὼν καὶ κληρονόμος τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου, κατ' Αὔγουστον τοῦ 1462 ἐπρότεινε τῇ Δημοκρατίᾳ συμμαχίαν κατὰ τῆς Πύλης, παρακαλῶν ἵνα προστατεύῃ τὰ πλοῖα τῶν ὑπηκόων του κατὰ τῶν πειρατῶν, μὴ ἐπιβάλλῃ φόρον εἰς τὰ ἐξαγόμενα τρόφιμα, δέχηται ἐν Μονεμβασίᾳ τοὺς ἐξ Ἀχαΐας φυγάδας, ἀποδιώξῃ τοὺς ἐχθρούς του ἐκ τῶν κτήσεών της, καὶ ἀξιοπρεπῶς προσφερθῇ πρὸς τοὺς ἐν Κερκύρᾳ διαμένοντας ὑπηρέτας καὶ τὴν θυγατέρα του Ἑλένην, χήραν τοῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Λαζάρου. Ἡ δ' Ἐνετία παρεδέχθη τὰς προτάσεις του ταύτας τὴν 12 Αὐγούστου. Ἡ σύζυγός του Αἰκατερίνη Ζαχαρία ἡτοιμάσθη ν' ἀκολουθήσῃ αὐτὸν εἰς Ἰταλίαν, πλὴν ἀπεβίωσεν ἐν Κερκύρᾳ τῇ 16 Αὐγούστου 1462 ταφεῖσα ἐν τῇ μονῇ τῶν ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου. Ὁ Θωμᾶς ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ τῇ 12 Μαΐου 1465. Ἡ σύζυγος τοῦ Δημητρίου Ζωὴ παρηκολούθησεν αὐτὸν μετ' ὀλίγον εἰς τὸν τάφον, ἡ δὲ θυγάτηρ του, σύζυγος τοῦ Μωάμεθ, προηγήθη αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ πενθερός του Ματθαῖος Ἀσὰν ἀποθανὼν τὴν 29 Μαρτίου 1467. Ὁ Θωμᾶς ἐγκατέλιπε τέσσαρα τέκνα, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ἑλένη χηρεύσασα κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1458, ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ Ὑπομονὴ μετονομασθεῖσα ἀπεβίωσε τῇ 7 Νοεμβρίου 1474 ἔν τινι τῆς Λευκάδος μονῇ· ἡ δὲ δευτέρα θυγάτηρ Ζωὴ ἐνυμφεύθη ἐν ἔτει 1466 μετά τινος Καρατζιόλου. Ἐκ δὲ τῶν υἱῶν του ὁ Μανουὴλ ἀηδιάσας τὸν παρὰ τῇ παπικῇ αὐλῇ μοναχικὸν βίον ἔφυγε κατὰ συμβουλὴν τῶν οἰκείων του Μαγγαφᾶ Κοντοῦ καὶ Νικολάου εἰς Κωνσταντινούπουλιν, ἔνθα ὑπεδέχθη αὐτὸν φιλικῶς ὁ Μωάμεθ ἐπιχορηγήσας ἑκατὸν ἄσπρα καθ' ἑκάστην, ὑπηρέτας, καὶ τὰς κώμας Συρέτσιον, Ἀμπελίτσιον, καὶ δύο ἄλλας πρὸς διατροφήν του· μεγάλως δὲ τιμώμενος ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ πιστὸς ἐμμείνας ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, διήγαγεν ἡσύχως τὸν βίον του ἐν Συρετσίῳ, ἐν τῇ μητροπόλει τῆς ὁποίας ἐνεταφιάσθη· μετ' ὀλίγον δ' ἠκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον ἡ ἀδελφιδή του Μαρία, χήρα τοῦ βασιλέως τῆς Βοσνίας, εἰς ἣν ὁ σουλτάνος εἶχε χορηγήσει τὴν παρὰ τὰς Σέρρας Ἐζοβάν. Ὁ Μανουὴλ ἐγέννησεν ἐκ τῶν ὑπὸ Μωάμεθ δωρηθεισῶν αὐτῷ δύο ὡραίων δούλων δύο υἱούς, τὸν Ἰωάννην, ὅστις ὀλίγον χρόνον μετ' αὐτὸν ἀπέθανεν ὡς χριστιανὸς καὶ ἐνεταφιάσθη εἰς τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὸν Ἀνδρέαν, ὅστις ἀσπασθεὶς τὸν ἰσλαμισμὸν ὠνομάσθη Μωάμεθ καὶ ἔζησεν ἐπὶ Σουλεϊμάνου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς. Τοὐναντίον δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Θωμᾶ Ἀνδρέας, περὶ οὗ λόγος, ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, Δεσπότης τοῦ Μωρέως, ἔμεινεν εἰς Ῥώμην, καὶ νυμφευθεὶς φαυλόβιόν τι γύναιον ἔμεινεν ἄτεκνος. Τῷ δὲ 1481 διανοηθεὶς ν' ἀνακτήσῃ τὴν

Ἀποστόλων ἔλαβε τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου, καὶ ἐκεῖ ἐπὶ παρουσίᾳ μαρ-
τύρων καὶ συμβολαιογράφων ὁ προρρηθεὶς Δεσπότης εἶπεν· ὅτι διὰ τοῦ θανά-
του τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, θείου αὐτοῦ, ἀποθανόντος ἀτέκνου, μένει
αὐτὸς μόνος ἄμεσος κληρονόμος τῆς αὐτοκρατορίας Κωνσταντινουπόλεως· καὶ
ὅτι ἐξόριστος τῆς πατρίδος αὐτοῦ πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, ἀπεκδυθεὶς τῆς Δεσπο-
τείας τοῦ Μωρέως, ἐγκαταλελειμμένος ὑφ' ὅλων τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων
τῶν ὁποίων ἀνωφελῶς ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομήν, καὶ μὴ ὢν εἰς κατάστα-
σιν νὰ ἐπιδιώξῃ τὰς νομίμους αὐτοῦ ἀξιώσεις, ἤρξατο ἀποβάλλων τὴν ἐλπίδα
τοῦ νὰ ἴδῃ τὸν τόπον αὐτοῦ ἐκδικούμενον ἐκ τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων, ὅταν
διεδόθη ἡ φήμη, ὅτι ὁ Χριστιανικώτατος βασιλεὺς Κάρολος, ἀήττητος τῶν
Γάλλων μονάρχης, ἐλάμβανε τὰ ὅπλα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Χριστιανῶν.
Ὅτι ἐν τῇ χαρᾷ ἐξ ἧς ἡ εἴδησις αὕτη ἐπλήρωσεν αὐτὸν ἠνώθη, θείᾳ ἐμπνεύ-

---

Πελοπόννησον τῇ βοηθείᾳ τῆς Νεαπόλεως ἀπέτυχε, καὶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1491 ἐλ-
θὼν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καρόλου Η'. συνετέλεσεν ἵνα διεγείρῃ τὸν φιλεπόλεμον ἐκεῖνον
ἡγεμόνα εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, ὡς
ῥηθήσεται, δὲν ἐπραγματοποιήθη, ὁ Ἀνδρέας κατέστησεν ἐν τῇ διαθήκῃ του τὸν κληρονό-
μους τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου Φερδινάνδον τὸν Καθολικὸν καὶ Ἰσαβέλλαν τῆς Καστιλ-
λίας (7 Ἀπριλίου 1502). Ἡ δὲ ἀδελφή του Ζωὴ, προώρως χηρεύσασα συνῆλθε τῷ
1472 εἰς δεύτερον γάμον καὶ προικισθεῖσα ὑπὸ τοῦ πάπα ἐνυμφεύθη τὸν ἡγεμόνα
τῆς Ῥωσσίας Ἰβὰν Γ' Βασιλιέβιτζ, εἰς ὃν προσήνεγκε τὰς ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου
ἀξιώσεις της. Ἐπ' ἐσχάτων δὲ διεδόθη, ὅτι καὶ εἰς Ἀγγλίαν περιεσώθη μέχρι τῆς
ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος κατ' εὐθεῖαν ἀπόγονος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γένους τῶν Παλαιο-
λόγων· ἀλλ' ὅμως ὁ Ἰωάννης οὗτος Παλαιολόγος, ὁ ὡς υἱὸς παρουσιαζόμενος τοῦ ἐν
λόγῳ Θωμᾶ, δὲν εἶνε ποσῶς ἱστορικὸν πρόσωπον, καὶ ἐπομένως ἀνήκει εἰς ἐκείνους
τοὺς μύθους καὶ τὰ πλάσματα, κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἐκ Δριβάστου Ἄγγελοι θέλουσι νὰ
παρουσιάζωνται κατ' εὐθεῖαν κληρονόμοι τοῦ Ἀγγελωνύμου αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, οἱ
δὲ τετυφωμένοι Φλάβιοι Κομνηνοὶ τῆς ΙΓ' καὶ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος καὶ οἱ ὅμοιοι
αὐτοῖς κατ' εὐθεῖαν ἀπόγονοι τοῦ μεγάλου Ἀλεξίου Α' ἢ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τρα-
πεζοῦντος. Ἡ αὐτοκρατορικὴ γραμμὴ τῶν Παλαιολόγων ἠφανίσθη τῷ 1502, θανόν-
τος τοῦ Ἀνδρέα, ἡ δὲ νεωτέρα παραφυὰς ἐξέλιπεν ἐν Μομφερράτῳ τῷ 1503 μετὰ
τοῦ τελευταίου κόμητος Ἰωάννου Γεωργίου. Τοὐναντίον δὲ Ἄννα τις Παλαιολογίνα,
μὴ ἐπικυρωθεῖσα μέχρι τοῦδε γενεαλογικῶς, ἐπέζησε πολλὰ ἀκόμη ἔτη μετὰ τὴν
πτῶσιν τοῦ Βυζαντίου· αὕτη δὲ ἦτο θυγάτηρ τοῦ μεγάλου ναυάρχου Λουκᾶ Νοταρᾶ
καὶ μνηστὴ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου. Καταφυγοῦσα εἰς Ἰταλίαν
ἐζήτησεν ἐν Σιέννῃ ἄσυλον διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου της Φραγκούλη Συροπούλου, ἡ δὲ
δημοκρατία ἐχορήγησεν αὐτῇ τῇ 22 Ἰουλίου 1473 τὸ καταπεπτωκὸς φρούριον Μον-
τακούτον· καὶ βραδύτερον ἐλθοῦσα εἰς Ἐνετίαν ἔλαβε σύνταξιν. Κατὰ δὲ τὸν Ἰούνιον
τοῦ 1475 ἐπετράπη αὐτῇ καὶ τῇ Εὐδοξίᾳ Καντακουζηνῇ, συζύγῳ τοῦ Ματθαίου Σπαν-
δουγινοῦ, ν' ἀναγινώσκηται ἡ λειτουργία ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν κατὰ τὰ ἑλληνικὰ
ἔθιμα, χωρὶς ὅμως νὰ συμμετέχωσιν ἄλλοι Ἕλληνες· καὶ τῇ 27 Σεμπτεμβρίου
1480 καὶ 26 Μαΐου 1489 ἀνενεώθη τὸ αὐτὸ προνόμιον. Εἰ καὶ ἀπολαύουσα μετρίας
καταστάσεως ἡ αὐτοκρατορικὴ μελόνυμφος ἐκαλλιέργει τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστή-
μας, περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΖ'. ἑκατονταετηρίδος ἀπεδίωσεν ἐν Ἐνετίᾳ. (Ersch
und Gruber, Algemeine Enkyclopädie, erste section, tom. 86, σελ. 131—2).

στει, αἰφνίδιος ἐπιθυμία ἵνα συντελέσῃ παντὶ σθένει εἰς ἐκτέλεσιν τόσον ἐνδόξου ἐπιχειρήσεως· ὅτι οὐδὲν τῷ ἐφαίνετο ἐπαξιώτερον τοῦ ζήλου ἐξ οὗ συνησθάνετο ἑαυτὸν ἀναζωπυρούμενον, ἢ νὰ παραχωρήσῃ τὰ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα αὐτοῦ εἰς τὸν βασιλέα Κάρολον ὡς τὸν ἱκανώτερον εἰς πραγματοποίησιν αὐτῶν. Ὅτι ἕνεκα τούτων διὰ καθαρᾶς, ἐλευθέρας, καὶ εὐχαρίστου θελήσεως, διὰ πλήρους καὶ ἐντελοῦς γνώσεως, παραχωρεῖ, δίδει, καὶ μεταβιβάζει ἀμετακλήτως καὶ τίτλῳ δωρεᾶς μεταξὺ ζώντων, ἄνευ μηδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως ἢ μεταμελείας, εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ χριστιανικώτατον βασιλέα τῶν Γάλλων, ἅπαντα, δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς νομίμους διαδόχους αὐτοῦ ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Γαλλίας, ὅλα τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἔχει καὶ δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Δεσποτείας τῆς Σερβίας, καὶ ὅλων τῶν αὐθεντειῶν, δουκάτων, κομητειῶν, τῶν ἐξαρτωμένων ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας ταύτης μετὰ τῶν τιμῶν, πρωτείων, καὶ ἄλλων, ἅτινα δύνανται νὰ παρακολουθῶσιν. »

Ἀμέσως δ' ἐγένετο καὶ ἡ ἑπομένη πρᾶξις.

« Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν αὐτῶν μαρτύρων ὁ σεβασμιώτατος καρδινάλιος Γοὺρκ, ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστιανικωτάτου βασιλέως τῶν Γάλλων, ἐπὶ τῷ ὅρῳ καὶ τῇ ἐλπίδι ἐπικυρώσεως τῶν ἀποφασισθησομένων, ἀφ' ἑνὸς, καὶ ὁ ἔνδοξος αὐθέντης Ἀνδρέας Παλαιολόγος ἀφ' ἑτέρου, ἐποίησαν καὶ ἀπεφάσισαν ὁμοῦ τὰ ἑξῆς.

« Ὁ σεβασμιώτατος καρδινάλιος ὑπόσχεται διὰ τὸν βασιλέα, ὅτι ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ὁ ἡγεμὼν οὗτος δεχθῇ τὴν προρρηθεῖσαν δωρεὰν, (ἥτις θέλει θεωρηθῆ παραδεκτὴ, ἐὰν πρὸ τῆς προσεχοῦς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Πάντων δὲν κηρύξῃ ῥητῶς, ὅτι ἀποβάλλει αὐτὴν), ὁ ῥηθεὶς αὐθέντης βασιλεὺς θέλει πληρόνει κατ' ἔτος εἰς τὸν ἔνδοξον αὐθέντην Δεσπότην διὰ βίου τέσσαρας χιλιάδας τριακόσια χρυσᾶ δουκάτα, ἐξ ὧν αἱ δύο χιλιάδες θὰ μετρηθῶσι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπικυρώσεως.

« Ἐν περιπτώσει παραδοχῆς τῆς προλεχθείσης δωρεᾶς, ὡς ἔχει, καὶ ἐπικυρώσεως τῶν παρουσῶν συμφωνιῶν, ὁ σεβασμιώτατος καρδινάλιος ἐν τῷ αὐτῷ ὀνόματι ὑπόσχεται νὰ κατορθώσῃ ἵνα ὁ μεγαλειότατος βασιλεὺς, ἐκτὸς τῆς ῥηθείσης ἐτησίου συντάξεως, δώσῃ εἰς τὸν αὐθέντην Δεσπότην τὴν διοίκησιν ἑκατὸν στρατιωτῶν διατηρουμένων καὶ μισθοδοτουμένων ὑπὸ τοῦ χριστιανικωτάτου βασιλέως κατὰ τὴν συνήθη τάξιν τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων· τούτου δὲ γενομένου ὁ λεχθεὶς αὐθέντης Δεσπότης ὑποχρεοῦται νὰ ὑπηρετῇ αὐτοπροσώπως μετὰ τῶν ἑκατὸν στρατιωτῶν τόσον τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα, ὡς καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, ἅμα ζητούμενος.

« Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑπόσχεται νὰ κατορθώσῃ ἵνα ὁ μεγαλειότατος βασιλεὺς ἐντὸς ἓξ μηνῶν ἀσφαλίσῃ εἰς τὸν αὐθέντην Δεσπότην, εἴτε ἐν Ἰταλίᾳ, εἴτε εἰς τὰς ἄλλας ὑποκειμένας τῇ Α. Μ. χώρας, γαίας παραγούσας πέντε χιλιάδας χρυσῶν δουκάτων ἐτήσιον εἰσόδημα, καὶ τῷ πληρόνηται ἐτησίως εἰς μετρητὰ ἡ ἄνω ποσότης, μέχρις οὗ αἱ λεχθεῖσαι γαῖαι πραγματικῶς

τῷ παραδοθῶσιν. Εἰς τοῦτο θέλουσιν εἶσθαι ὁμοίως ὑπόχρεοι καὶ οἱ διάδοχοι βασιλεῖς τῆς Α. Μ.

« Ὁμοίως ὑπόσχεται ἵνα ὁ μεγαλειότατος βασιλεὺς μεταχειρισθῇ τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ ὅπως τὸν ἀποκαταστήσῃ πάλιν Δεσπότην ἐν τῇ Δεσποτείᾳ τῆς Πελοποννήσου· τότε δὲ ὁ λεχθεὶς Δεσπότης θὰ παρουσιάζῃ εἰς τὸν μεγαλειότατον καὶ χριστιανικώτατον βασιλέα, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Λουδοβίκου, λευκὴν εὔδρομον ἵππον ἐν τίτλῳ φόρου.

Ὁμοίως ὑπόσχεται, ὅτι ὁ μεγαλειότατος βασιλεὺς νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀγαθοεργὸν αὐτοῦ μεσολάβησιν ὅπως κατορθώσῃ καὶ πληρώνηται τακτικῶς εἰς τὸν αὐθέντην Δεσπότην ἡ σύνταξις χιλίων ὀκτακοσίων δουκάτων, χορηγηθεῖσα αὐτῷ ἐπὶ τῆς ἀρχιερωσύνης Σίξτου Δ', ἐπὶ τοῦ ταμείου τῆς Σταυροφορίας.

« Ἀλλ' ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ μεγαλειότατος βασιλεὺς δὲν παραδεχθῇ τὴν προλεχθεῖσαν δωρεὰν καὶ διακηρύξει πρὸ τῆς προσεχοῦς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Πάντων, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν δεχθῇ, ὅλα τ' ἀνωτέρω ῥηθέντα, τόσον ἡ δωρεὰ ὡς καὶ αἱ συνεπείᾳ αὐτῆς γενόμεναι συμφωνίαι, θέλουσι θεωρηθῇ ἄκυροι καὶ ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος.

« Εἰς πίστωσιν τούτων ὡρκίσθη ὁ μὲν σεβασμιώτατος καρδινάλιος θεὶς τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ, ὁ δ' ἔνδοξος αὐθέντης Δεσπότης ἁψάμενος τῶν ἁγίων Γραφῶν (1). »

Τὴν 31 Δεκεμβρίου 1494 ὁ Κάρολος Η'. εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων προκαταληφθεῖσαν Ῥώμην, καὶ πρώτη αὐτοῦ φροντὶς ὑπῆρξεν ἡ παραλαβὴ τοῦ Ζὲμ, ὃν ἐσκόπει ἵνα θέσῃ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Σπεύδων δὲ ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας παρέλαβεν αὐτὸν καὶ εἰσέβαλεν εἰς τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, πλὴν καθ' ὁδὸν ὁ ὑπὸ τοῦ ἐπιβούλου πάπα δηλητηριασθεὶς Ζὲμ ἀπεβίωσε. Κύριος πλέον καὶ τῆς Νεαπόλεως γενόμενος ὁ Κάρολος ἤρξατο μελετῶν καὶ παρασκευαζόμενος διὰ τὸν κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμον· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἔγραψεν ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν ἐν Ῥόδῳ μέγαν μάγιστρον προσκαλῶν αὐτὸν ἵνα συμβουλευθῇ περὶ τούτου. Συγχρόνως δὲ συνεννοήθη μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν, οἵτινες, κατὰ τὸν γάλλον χρονογράφον, *ἐπληροφοροῦντο περὶ τῶν προσδωρ αὐτοῦ, διὰ τῶν ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ Ἀπουλίᾳ φιλων των, καὶ ἔγραφον, ὅτι διαταγὴν περιέμενον ἵνα ἐπαναστατήσωσι.* Κύρια δὲ ὄργανα τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἑλλάδι ἐνεργειῶν τοῦ Καρόλου ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δυρραχίου, ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγας, Κωνσταντῖνος Ἀριανίτης ὁ ἐκ Κομνηνῶν, καὶ διάφοροι ἄλλοι προὔχοντες Ἕλληνες. Καθὰ γράφει ὁ Κομίνης ἐκ στό-

(1) Mémoires de l'Academie des inscriptions tom. XVII. Paris 1751 σελ. 539.

ματος τοῦ Ἀριανίτου, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ πέντε χιλιάδες ἐπαναστατῶν εἶχον καταλάβει τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα μέρη. Ἤθελε δὲ γενικευθῆ ἡ ἐπανάστασις ἐὰν μὴ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Δυρραχίου, ἐκρατεῖτο εἰς Ἐνετίαν (1)· διότι ἡ Δημοκρατία ἅμα μαθοῦσα τὴν εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως παράδοσιν τοῦ Ζὲμ ἐμήνυσε τοῦτο εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἀπηγόρευσε τὸν ἐκ τῶν λιμένων της ἀπόπλουν οἱουδήποτε πλοίου διὰ τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Τὴν δὲ νύκτα καθ' ἣν ἐδόθη ἡ διαταγὴ αὕτη, ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐν συνεννοήσει μετὰ Κωνσταντίνου τοῦ Ἀριανίτου φέρων ἀρκετὰ ξίφη, ἀσπίδας καὶ δόρατα πρὸς ἐξοπλισμὸν τῶν ἐπαναστατῶν ἐπεβιβάσθη εἰς ἓν Ἠπειρωτικὸν πλοῖον καὶ ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐνετίας· ἀλλὰ μόλις ἔφθασεν εἰς τὰ πρὸ τοῦ λιμένος φρούρια συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη, κατασχεθέντων τῶν ἐπ' αὐτοῦ εὑρεθέντων ἐγγράφων. Ἡ Δημοκρατία ἔχουσα οὕτως ἀνὰ χεῖρας τὸ νῆμα τῆς συνωμοσίας ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς Τούρκους περὶ τῶν τεκταινομένων, καὶ συγχρόνως διέταξε τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀριανίτου, ὅστις εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου τοῦ κατασχεθέντος πλοίου ἔφυγεν ἀμέσως εἰς Ἀπουλίαν (2).

Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ θρίαμβοι τοῦ Καρόλου καὶ ἡ εἰς Ἑλλάδα θρυλλουμένη ἀπόβασίς του τοιοῦτον ἐνέσπειρε παρὰ τοῖς Τούρκοις τρόμον, ὥστε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, Ἠπείρου, Ακαρνανίας, καὶ Μακεδονίας ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ μεσόγεια, συγχρόνως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Βαϊζίτης ἡτοιμάσθη ἵνα ἐγκαταλίπῃ τὸ Βυζάντιον καὶ περάσῃ εἰς Ἀσίαν. Ὁ τότε διοικητὴς τοῦ ἐν Ἑλλάδι Ἐνετικοῦ στόλου Γριμάνης ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Γερουσίαν, ὅτι ἅμα ἐπαρουσιάσθη εἰς τὰ παράλια τῆς Αἰτωλίας οἱ Τοῦρκοι νομίσαντες, ὅτι ἦτο ὁ στόλος τοῦ Καρόλου ἔφυγον καὶ ἐγκατέλιπον ἄνευ φρουρᾶς τοὺς τόπους (3).

---

(1) Ἀκριτόμυθον τὸν ἀρχιεπίσκοπον τοῦτον καλεῖ ὁ Κομίνης « homme leger en paroles ».

(2) Mémoires de Philippe de Comines σελ. 191—2 édit Michaud et Poujoulat.

(3) « Interim fama de adventu, deque succesu rerum Caroli ad Turcas perlata, propterea quod rex palam dictaverat, Neapolitano regno capto, se in Turcas profecturum, eisque bellum terra marique illaturum, tanta fuit ejus rei opinio, tantusque omnes eas gentes terror invasit, ut in Illyrico, Epiro, Acarnania, Macedonia, qui maritimas earum regionum oras atque portus incolebant, se introrsus reciperent, atque in longinquas a littoribus et remotas latebras abderent. Literae etiam ab Antonio Grimano ad Senatum venerunt, cum ad Naupactum Aetoliae littora navibus longis prætervche-

Πλὴν καὶ τότε ἀπεδείχθησαν φροῦδα τὰ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος θρυλλήματα· διότι ὁ Κάρολος ἰδὼν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐνεργουμένην Εὐρωπαϊκὴν συμμαχίαν ἠναγκάσθη ἵνα ἐν σπουδῇ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐπανέλθῃ εἰς Γαλλίαν. Οἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἐπανάστασιν προσκληθέντες Ἕλληνες διὰ ποταμῶν αἱμάτων ἐτιμωρήθησαν ὡς *ἀναθέμενοι τὰς ἐλπίδας των εἰς τὰς νίκας τῶν Γάλλων* (1).

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Κάρολος ἐγκαταλιπὼν τὰ περὶ Ἑλλάδος ὀνειροπολήματα ἐπανήρχετο εἰς Γαλλίαν, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Μαξιμιλιανὸς ἐμελέτα τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον καὶ πρὸς τοῦτο ἔστειλε πρέσβεις εἰς Ῥόδον (1595).

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία ὑπούλως ἐφρόντιζεν ἵνα ἐκμεταλλεύηται τὰς περιστάσεις πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἄλλοτε μὲν ὠθοῦσα τὰ πράγματα εἰς πόλεμον, ἄλλοτε δὲ ταπεινουμένη ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου, ὅστις γενναιοφρόνως τῇ ἔῤῥιπτε ψιχία τινὰ εἰς ἀμοιβὴν τῆς δουλικῆς ὑποκλίσεως. Αἱ νῆσοι Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, καὶ Λευκὰς, ἐξαρτώμεναι ἀπὸ τῆς ἐν Ἠπείρῳ δεσποτείας τῶν Τόκων, πρὸ πολλοῦ εἶχον περιέλθει εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, οἵτινες κατηρήμωσαν καὶ κατηφάνισαν αὐτάς. Ὕστερον δὲ Ἀντώνιος ὁ Τόκος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, κατέλαβε τὰς δύο πρώτας νήσους· πλὴν οἱ Ἐνετοὶ ἐξαπατήσαντες καὶ τὸν σουλτάνον εὐκόλως ἐγένοντο κύριοι αὐτῶν (1483), καὶ ἵν' ἀποζημιώσωσι τὸν προκάτοχον τὴν μὲν Κεφαλληνίαν παρέδωκαν εἰς τοὺς Τούρκους, τὴν δὲ Ζάκυνθον ἐκράτησαν δι' ἑαυτοὺς, ἀντὶ ἐτησίου πληρωμῆς πεντακοσίων δουκάτων εἰς τὸ σουλτανικὸν ταμεῖον. Τὸ δὲ περὶ τούτου σουλτανικὸν φιρμάνεον ἔχει ὡς ἑξῆς. « Ἡμεῖς σουλτὰν Παγιαζὶτ χὰν, θεοῦ χάριτι μέγιστος βασιλεὺς Ἀσίας, Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑξῆς, πρὸς τὸν ὑψηλότατον, ἐνδοξότατον, καὶ ἐκλαμπρότατον κῦρ Ἰωάννην Μοτζενίγον καὶ μέγαν

---

tur, Turcas eam esse classem Gallicam verentes, omnes aufugisse, vacuaque littora custodiis reliquisse; ut quilibet existimare potuerit, si se modo Carolus illis in locis ostendisset, parvo eum negotio omnes eas regiones in suam potestatem redigere potuisset. (Bembi, Historiae Venetae lib II). — « Qu' il fist (Βαϊζίτης) venir tout son equipage de mer au détroit du Bras de St Georges pour se sauver delà en Asie avec tout son train, si cela fust advenu. (Mémoires de l'Académie des inscriptions, tom XVII, 1751, σελ. 567). — Sansovino, orationi da molti uomini illustri, σελ. 47.

(1) Sismodi, Histoire des Francais, tom. XV, σελ. 193.

δούκαν τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντείας τῶν Βενετίκων, τὸν ἄξιον καὶ πρέποντα, καὶ τετιμημένον χαιρετισμὸν νὰ δέξηται ἡ ἐκλαμπρότης σου ἐκ τῆς αὐθεντείας μου· μετὰ δὲ ταῦτα νὰ ἐγνωρίσητε τὸ πῶς ἦλθεν εἰς τὴν Πόρταν μου ὁ ἐντιμότατος καὶ ἐξηρημένος ἄρχων καὶ ἀποκρισιάριος τῆς αὐθεντείας σας κῦρ Ἰωάννης ὁ Δαρεῖος περὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν νησίων τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, ὁποῦ εἴχαμεν γράψαι πρὸ καιροῦ πρὸς τὴν ὑψηλότητά σας μὲ τὸν σκλάβον τῆς αὐθεντείας μου τὸν Τζαβοὺς Μεχμέτην διὰ νὰ παραδοθοῦσι τὰ εἰρημένα νησία πρὸς τὴν αὐθεντείαν, καθὼς τὰ εἴχαμεν καὶ ἀπὸ πρῶτα· νῦν δὲ ὁ τίμιος ἀποκρισιάριος τῆς ὑψηλότητός σου ἐζήτησε καὶ ἐσπούδασε πολλὰ διὰ νὰ μηδὲν ἐπάρωμεν τὰ αὐτὰ νησία, ἀμὴ νὰ ἀπομείνωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἐκλαμπρότητός σου· τὸ λοιπὸν οὕτως διεκρίναμεν δικαίως διὰ τὴν καθαρὰν ἀγάπην καὶ καλὴν φιλίαν, ὁποῦ ἔχομεν μὲ τὴν ἐκλαμπρότητά σας, καὶ διὰ τὴν ἐγνωριμίαν τοῦ τιμίου ἀποκρισιαρίου σας εἴπαμεν, ὅτι τὸ νησὶ τῆς Κεφαλληνίας νὰ παραδοθῇ πρὸς τὴν αὐθεντείαν μου, ὡς καθὼς ἦτον καὶ πρῶτα, καὶ διὰ τὸ νησὶ τῆς Ζακύνθου νὰ δίδῃ ἡ ἐκλαμπρότης σου κατ' ἔτος φλουρία βενέτικα πεντακόσια εἰς τὴν Πόρταν τῆς αὐθεντείας μου, καὶ τὸ νησὶν, ἤγουν τῆς Ζακύνθου, νὰ τὸ ἔχῃ ἡ ἐκλαμπρότης σας βέβαια καὶ ἀσάλευτα ἄνευ λόγου τινος καὶ ὀχλήσεως. Ἐπὶ ἔτους ,ϛ͡ϡπ͡ζ΄, (1485) (1).

Ἐν ἔτει 1499 ὁ Βαϊαζίτης ἀπεφάσισε τὸν κατὰ τῆς Ἐνετίας πόλεμον, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ διαφόρων ἐν Ἰταλίᾳ ἐχθρῶν αὐτῆς· ὅθεν ἀφοῦ ἔρριψεν εἰς τὰ δεσμὰ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπον αὐτῆς καὶ πάντας τοὺς Ἐνετοὺς ὑπηκόους ἀπέστειλε πολυαρίθμους δυνάμεις πρὸς κατάληψιν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἐνετικῶν κτήσεων. Ἔντρομος ἡ Δημοκρατία ἔσπευσεν ἵνα ὀχυρώσῃ τὴν Κέρκυραν, Ζάκυνθον, καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ φρούρια αὐτῆς, ἀποστείλασα πολυάριθμον στόλον ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει. Κύριος ὅμως σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἦτο ἰδίως ἡ Ναύπακτος, πρὸς κυρίευσιν τῆς ὁποίας ἐστάλη ὁ βεηλέρβεης τῆς Ῥούμελης Μουσταφᾶς πασᾶς. Ταυτοχρόνως δὲ ὁ ναύαρχος Δαοὺδ πασᾶς ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τριακοσίων πολεμικῶν πλοίων καὶ ἄλλων φορτηγῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ. Ἄνεμοι ἐναντίοι ἠνάγκασαν τὸν στόλον ἵνα μείνῃ ἠγκυροβολημένος ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἀντικρὺ τῆς Μεθώνης. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ ὑπὸ τὸν Μουστα-

(1) Miklosich, Acta etd. tom. III, σελ. 332—3.

φᾶν στρατὸς ἐπροχώρησε μέχρι τῶν πλησιοχώρων τῇ Ναυπάκτῳ. Ἅμα ὁ Χαλὴλ μπέης τοπάρχης τοῦ Μορέως ἐγνωστοποίησε τὴν ἐν τοῖς Μεσσηνιακοῖς παραλίοις βιαίαν διαμονὴν τοῦ στόλου, ὁ γηραιὸς μέγας βεζίρης Ἐρσὲκ Ἀχμὲτ πασᾶς ἔδραμε μετὰ πολλῶν μυριάδων γιανιτσάρων καὶ ἔφθασεν εἰς Κυλλήνην, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ὀθωμανικὸς στόλος συνήντησε τὸν τῆς Ἐνετίας, ὅστις συγκείμενος ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα πλοίων ἤρχετο ἵνα διαφιλονεικήσῃ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Ὁ στόλαρχος Ἀντώνιος Γριμάνης, καί τοι ἔχων κατωτέρας τοῦ ἐχθροῦ δυνάμεις, ἡτοιμάζετο πρὸς μάχην, ὅτ' ἔφθασεν ἐκ Κερκύρας ὁ ναύαρχος Ἀνδρέας Λορεδάνος μετ' ἐπικουρίας δεκαπέντε καλῶς ἐξωπλισμένων πλοίων. Ἀλλ' ἡ ἄφιξις τοῦ τελευταίου, ὃν ἡ Δημοκρατία ἐθεώρει τὸν ἐπιδεξιώτερον ναύαρχον, διήγειρε τὸν φθόνον τοῦ μοχθηροῦ Γριμάνη. Οἱ δύο στόλοι ἑτοιμοπόλεμοι ἔπλεον ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας κατέναντι ἀλλήλων. Ὁ Ἐνετὸς Ἀλβανὸς Ἀλμέριος διῴκει τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν, οἱ δὲ Λορεδάνος καὶ Γριμάνης τὰς ὑπὸ τὰς διαταγὰς των ναῦς. Τρεῖς ἀρχηγοὶ οὐχ ἧττον ἔμπειροι ἐμερίσθησαν τὴν διοίκησιν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ στόλῳ· ὁ καπετὰν πασᾶς Δαοὺδ, καὶ οἱ ὑπὸ τὰς διαταγάς του Κιαμὰλ μπέης καὶ Μπορράκ μπέης.

Τέλος οἱ δύο ἐχθρικοὶ στόλοι συνεπλάκησαν παρὰ τὴν νῆσον Σαπιέντσαν. Ὁ Ἀλμέριος ἰδὼν τὴν μεγάλην ναῦν τοῦ Μπορράκ κεχωρισμένην τοῦ λοιποῦ στόλου καὶ προχωροῦσαν πρὸς τὴν Κυλλήνην ἐξώρμησε κατ' αὐτῆς, ὁ δὲ Λορεδάνος ἔδραμε πρὸς ὑποστήριξίν του. Οἱ δύο Ἐνετοὶ ναύαρχοι ἔρριψαν ταυτοχρόνως σχεδὸν τὰς ἁρπάγας ἐπὶ τοῦ ἐχθρικοῦ πλοίου καὶ ξιφήρεις ἐπήδησαν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος. Ἀλλ' ὁ γενναιόκαρδος Μπορράκ βλέπων προφανῶς τὸν κίνδυνον τῆς αἰχμαλωσίας ἔθηκε πῦρ ἐπὶ τῶν δύο Ἐνετικῶν πλοίων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε τὸ ἰδικόν του. Ἡ πυρκαϊὰ ταχέως μετεδόθη εἰς τὸ σῶμα καὶ τὰ ἐξάρτια· τὰ τρία πλοῖα μετεβλήθησαν εἰς μέγαν πύρινον σίφωνα, καὶ οἱ μᾶλλον περίφημοι ναυτικοὶ τῶν δύο στόλων, ὁ Λορεδάνος καὶ ὁ Ἀλμέριος, ὁ Μπορράκ καὶ ὁ Καρὰ-Χασὰν οἰκτρῶς ἀπωλέσθησαν ἐν μέσῳ τῆς καταναλισκούσης πλοῖα καὶ πληρώματα φλογὸς (28 Ἰουνίου 1499). Ὁ κακεντρεχὴς Γριμάνης, ὅστις εἰ καὶ δυνάμενος δὲν ἠθέλησεν ἵνα σπεύσῃ εἰς σωτηρίαν τοῦ Λορεδάνου, ἐπέστρεψεν εἰς Κέρκυραν, ἐγκαταλιπὼν εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον ἐλευθέραν τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ναυπάκτου εἴσοδον. Μετ' ὀλίγον δ' ἐπέστρεψε βοηθούμενος ὑπὸ εἴκοσι δύο γαλλικῶν καὶ δύο Ῥοδίων

νηῶν, πλὴν ἠρκέσθη ἵνα μακρόθεν κανονοβολήσῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, ὅστις ἐλθὼν ἀνενοχλήτως ἠγκυροβόλησεν ἐνώπιον τῆς Ναυπάκτου, ἥτις στενῶς διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολιορκουμένη καὶ οὐδαμόθεν βλέπουσα βοήθειαν ἠναγκάσθη ἵνα παραδοθῇ (28 Αὐγούστου) ἐπὶ τῇ συμφωνίᾳ τριετοῦς ἀσυδοσίας. Ἅμα δὲ ὁ σουλτάνος Βαϊαζίτης, ὅστις ἦτο παρὼν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν γενομένων, ἐγένετο κύριος τοῦ σημαντικωτέρου ἐν Ἑλλάδι προμαχῶνος τῶν Ἐνετῶν, διέταξεν ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ εἴσοδος τοῦ κόλπου διὰ τῆς ἀνεγέρσεως δύο φρουρίων ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων Ῥίου καὶ Ἀντιῤῥίου, ἀναθέσας τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν τούτων εἰς τὸν Σινὰν πασᾶν βεηλέρβεην τῆς Ἀνατολῆς. (1).

Ὁ ἄθλιος Γριμάνης ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ τὴν Κεφαλληνίαν, πλὴν ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπέπλευσεν εἰς Κέρκυραν, ἡ δὲ Γερουσία μαθοῦσα τὰ γενόμενα ἀφῄρεσεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν στολαρχίαν καὶ διεπιστεύθη εἰς ἄλλον.

Ἡ Δημοκρατία ταραχθεῖσα ἐπὶ τῷ μηνύματι τῆς ἁλώσεως τῆς Ναυπάκτου ἠθέλησεν ἵνα ζητήσῃ τὴν εἰρήνην, θαῤῥοῦσα εἰς τὰς ὑπὲρ αὐτῆς ἐνεργείας εὐνοουμένων τινῶν τοῦ Βαϊαζίτου. Ὅθεν στείλασα πρέσβυν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐζητεῖτο τὴν παράδοσιν τῆς ἀδίκως κυριευθείσης Ναυπάκτου, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν φυλακισθέντων Ἐνετῶν ὑπηκόων, καὶ ἐπὶ τέλους τὴν εἰρήνην. Παρ' ἐλπίδα ὅμως ὁ σουλτάνος ἀπεκρίθη, ὅτι ἂν ἀληθῶς ἡ Δημοκρατία ἐπεθύμει τὴν εἰρήνην εὐκόλως ἠδύνατο νὰ τὴν ἀπολαύσῃ, παραχωροῦσα αὐτῷ τὴν Μεθώνην, Κορώνην, καὶ Ναύπλιον. Ὁ Βαϊαζίτης ἐπισπεύδων τὸν πόλεμον διέταξεν ἵνα ῥιφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν διακόσια πλοῖα, ὅλον δὲ τὸ ἱππικὸν μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, αὐτὸς δ' ἐπιβὰς τοῦ στόλου ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (17 Ἀπριλίου 1500).

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἅμα μαθόντες τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου μετὰ σπουδῆς διέταξαν τὴν παντοειδῆ ἐφοδίασιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῷ Ἰονίῳ πελάγει κτήσεών των. Τὸ Ὀθωμανικὸν ἱππικὸν ἐλθὸν εἰς Ἀργολίδα προσεπάθησεν ἵνα καταλάβῃ τὰ πέριξ τοῦ Ναυπλίου, πλὴν μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἐκδιωχθὲν διετάχθη ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ καταπλεύσαντος Βαϊαζίτου ἵνα μεταβῇ εἰς Μεσσηνίαν. Ἐν τῷ σουλτανικῷ συμβουλίῳ ἀπεφασίσθη ἵνα πρὸ τῆς πολιορκίας τῆς Μεθώνης ἐκβιασθῇ ἡ ἅλωσις τῆς Πύλου (Junca), ὡς λίαν συντε-

(1) Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σελ. 18—21.

λούσης εἰς διευκόλυσιν τῶν κατὰ τῆς Μεθώνης στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀλλ' ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἑλληνοενετικὴ φρουρὰ ἠνάγκασε τοὺς Τούρκους ἵνα περιορισθῶσιν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης.

Ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς Δημοκρατίας ἀναθαρρήσας ἐκ τῶν δύο τούτων ἀποτυχιῶν τῶν σουλτανικῶν ὅπλων ἀπεφάσισεν ἵνα μὴ περιορισθῇ ἀμυνόμενος, καὶ ἀπάρας ἐκ Πύλου μεθ' ὅλου τοῦ στόλου διευθύνετο πρὸς τὴν Μεθώνην· ἀλλὰ πρὶν πλησιάσῃ ὁ ἐν τῷ νησιδρίῳ τῆς Σαπιέντσας ἐστρατοπεδευμένος σουλτάνος διέταξεν ἵνα ἑκατὸν γαλέραι σπεύσωσιν εἰς ἀπάντησίν του. Αἱματωδεστάτη συνεκροτήθη ναυμαχία, καὶ ἀμφότεροι ἐπιδείξαντες θαυμάσια ἔργα ἀνδρίας καὶ ἐμπειρίας ἐπὶ πολὺ διεφιλονείκησαν τὴν νίκην, ἥτις ἐπὶ τέλους ἔκλινε πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Τὰ ὀθωμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν ἤδη νὰ τρέπωνται, ὅτε αἰφνιδίως μεταβληθέντος τοῦ ἀνέμου οἱ φεύγοντες μὲ ἀναπεπταμένα ἱστία ἐφώρμησαν κατὰ τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου, μὴ δυναμένου νὰ κινηθῇ ἕνεκα τοῦ ἐναντίου πνεύματος. Ἡ ναυμαχία ἐπὶ τέλους ἀνενεώθη μετὰ τῆς αὐτῆς μανίας, οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ βυθίσαντες μίαν γαλέραν, αἰχμαλωτίσαντες ἑτέραν, καὶ κακοποιήσαντες τὴν ναυαρχίδα ἠνάγκασαν τὸν στόλον τῆς Δημοκρατίας νὰ σωθῇ φεύγων εἰς Ζάκυνθον.

Ὁ σουλτανικὸς στόλος εἶχε περιφράξει διὰ διπλῆς σειρᾶς πλοίων τὸν λιμένα τῆς Μεθώνης, ἣν στενῶς ἐπολιόρκει καὶ ὁ στρατὸς διὰ ξηρᾶς. Μετὰ πολυήμερον καὶ ἀδιάκοπον βομβαρδισμὸν διετάχθη ἡ ἔφοδος, ἡ δ' ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Βαϊαζίτου μετὰ τοσαύτης μανίας καὶ ἀταξίας ἐξώρμησεν, ὥστε αἱ πρῶται αὐτῆς φάλαγγες κατεπατήθησαν ὑπὸ τῶν ἑπομένων, οἵτινες πατοῦντες ἐπὶ σωρῶν ἐκ νεκρῶν καὶ τραυματιῶν ἀνέβησαν εἰς τὸ ἀνοιχθὲν ῥῆγμα τοῦ φρουρίου. Πλὴν ἡ φρουρὰ καρτερικώτατα ἀντιστᾶσα ἠνάγκασε τοὺς ἐφορμήσαντας ἵνα μετὰ μεγάλων ζημιῶν ὀπισθοχωρήσωσι.

Ἐνῷ ταῦτα ἐλάμβανον χώραν ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος διατρίβων ἐν Ζακύνθῳ ἐπεσκεύαζεν ἐν σπουδῇ τὸν παθόντα στόλον· πλὴν ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἀκροσφαλὲς τῆς θέσεως τῶν ἐν Μεθώνῃ δι' ἔλλειψιν ἐπικουρίας, ἐξέλεξε τοὺς καλλιτέρους κατεργοκύρας τοῦ στόλου, διατάξας αὐτοῖς ἵνα παραλαβόντες πᾶν τὸ ἀναγκαιοῦν εἰς πολιορκουμένην πόλιν δράμωσιν εἰς Μεθώνην (1). Οἱ ἀτρόμητοι οὗτοι ἀποφασί-

(1) Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ ἑξῆς: Βαλέριος Μαρκέλλος, Ἰωάννης Μαρῆς, Πέτρος Βενετσιάνος, Ἀλέξανδρος Γότης, καὶ Φραγκίσκος Χερβούρχης Κερκυραῖοι, Ἰάκωβος Βαρβεσινιάνος, καὶ Γριόνης Κρής. (Spandugino, commentari, σελ. 77).

σαντες ἵνα προκινδυνεύσωσιν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως κατώρθωσαν ἵνα διέλθωσιν ἀβλαβεῖς ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἀγκυροβολήσωσιν ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἡ ἔλευσις αὐτῶν ὑπῆρξε μία τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν τῆς παραδόσεως· διότι οἱ πολιορκούμενοι ἔξαλλοι γενόμενοι ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῆς ἐπικουρίας ἔδραμον εἰς προϋπάντησιν αὐτῆς καὶ ἀφρόνως ἐγκατέλιπον τὰς θέσεις των. Τοῦτο παρατηρήσας ὁ ἐχθρὸς διέταξεν ἀμέσως γενικὴν ἔφοδον, καθ' ἣν κατελήφθη τὸ τεῖχος καὶ ἡ πόλις (1), σφαγέντων τῶν ἀνθισταμένων. Οἱ περισωθέντες τῶν πολιτῶν θέντες πῦρ εἰς τὴν ξυλώδη ὕλην τῆς πόλεως κατέφυγον ἐντὸς τοῦ φρουρίου, πλὴν τοῦτο παρώξυνεν ἔτι μᾶλλον τὴν λύσσαν τῶν νικητῶν, οἵτινες ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔσφαζον ἄνευ διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας. Ὁ διοικητὴς, ὁ ἐπίσκοπος, οἱ ἀξιωματικοὶ, καὶ πλέον τοῦ τρίτου τῶν κατοίκων διῆλθον ἐν στόματι μαχαίρας (2).

Τὴν 10 Αὐγούστου 1500 ὁ Βαϊαζίτης γενόμενος κύριος τῆς Μεθώνης ἠθέλησεν ἵνα εὐχαριστήσῃ τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ νίκῃ ἐντὸς χριστιανικοῦ ναοῦ· ἐπὶ τούτῳ δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν πόλιν καὶ παρατηρήσας ἀπὸ τῆς γεφύρας τὸ βάθος τῆς τάφρου εἶπε « διὰ τὴν ἀνδρίαν τοῦ βεηλέρβεη Σινὰν πασᾶ, καὶ τὴν ὁρμητικὴν ἔφοδον τῶν γιανιτσάρων, ὁ θεὸς μοὶ ἔδωκε τὴν πόλιν ταύτην (3). »

Μετὰ τοῦτο ὁ σουλτάνος ἔστειλε κατὰ τῆς Πύλου καὶ Κορώνης στρατὸν ὑπὸ διαφόρους σωματάρχας, οἵτινες προσελθόντες ἀπήγγειλαν, ὅτι εἰ μὲν παρεδίδοντο πρὸ τῆς πολιορκίας ἤθελον ἀξιωθῆ συνθηκῶν ὠφελίμων, εἰ δὲ προέκρινον νὰ δεχθῶσι τὴν δύναμιν ἤθελον ἅπαντες ἀποθάνει ἐν στόματι μαχαίρας. Εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ ὁ Ἐνετὸς διοικητὴς τῆς Πύλου Κάρολος Κονταρίνης παρέδωκε τὴν πόλιν (15 Αὐγούστου). Τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῆς ἠκολούθησε καὶ ἡ Κορώνη.

Κύριος γενόμενος ὁ Βαϊαζίτης τῶν Μεσσηνιακῶν φρουρίων ἦλθε καὶ κατὰ τοῦ Ναυπλίου· πρὶν δὲ ἀρχίσῃ τὰς ἐχθροπραξίας ἔστειλε τὸν ἐν Κορώνῃ αἰχμαλωτισθέντα Παῦλον Κονταρίνην ἵνα πείσῃ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ πρὸς ὑποταγήν. Ἀλλ' ὁ φιλόπατρις ἐκεῖνος Ἐνετὸς ἔπραξε

(1) Ὁ πρῶτος ἐπὶ τοῦ τείχους ἀναβὰς γιανίτσαρος διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Βαϊαζίτου φλαμπουριάρης (sandjac) μετ' ἐτησίου ἐπιχορηγήσεως 80,000 δουκάτων (Αὐτόθι, σελ. 77).

(2) Laugier, VIII, σελ. 108.

(3) Spandugino, σελ. 77–78.

τὸ ἐναντίον, διότι εἰσελθὼν καὶ τοὺς στρατιώτας ἐνεψύχωσε, καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων παρέστησεν ὡς ἀθλίαν. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ σουλτάνος ἀκούσας καὶ τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν (1).

Ὁ νεοεκλεχθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Δημοκρατίας Βενέδικτος Πέζαρος καταπλεύσας εἰς Ζάκυνθον συνήθροισε τὸν δεσπαρμένον στόλον καὶ παραλαβὼν ἐκλεκτὸν σῶμα Ἑλλήνων ἱππέων (stradiotti) ἐξώρμησεν εἰς καταδίωξιν τοῦ ἐπιστρέφοντος εἰς Κωνσταντινούπολιν σουλτανικοῦ στόλου. Ἐντυχὼν δὲ περὶ τὸν Ἑλλήσποντον τὸν Ἀχμὲτ πασᾶν κατεδίωξεν αὐτὸν, καὶ συλλαβὼν εἴκοσι γαλέρας, ἀπεβίβασεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τοὺς Ἕλληνας ἱππεῖς, οἵτινες ἔφθειραν καὶ ἀπώλεσαν πᾶν τὸ τουρκικόν (2). Ὕστερον λεηλατήσας τὴν Μιτυλήνην καὶ τὴν Τένεδον, ὑποτάξας τὴν Σάμον, καὶ ἀνακτήσας τὴν Αἴγιναν, ἦλθεν εἰς Πύλον καὶ εὐκόλως ἐγένετο κύριος τοῦ Μεσηνιακοῦ τούτου φρουρίου.

Ἐνεργείᾳ τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου Γ', ἐπείσθη ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας καὶ Νεαπόλεως ἵνα βοηθήσῃ τοὺς Ἐνετοὺς ἐν τῷ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμῳ· ὅθεν ὁ διάσημος Γονζάλβος Κορδούβιος, ναύαρχος τοῦ Φερδινάνδου, ἐλθὼν μετὰ ἑξήκοντα ἱσπανικῶν γαλερῶν ἠνώθη τῷ Πεζάρῳ ἐν Ζακύνθῳ. Οἱ σύμμαχοι μετὰ πολλὰ ἀνεμώλια σχέδια ἀπεφάσισαν ἐπὶ τέλους ἵνα πειραθῶσι τὴν ἅλωσιν τῆς Κεφαλληνίας. Οἱ ἐν τῇ νήσῳ Τοῦρκοι ἅμα ἰδόντες τοὺς συμμάχους ἀγκυροβολήσαντες ἐν τῷ νησιδρίῳ *Βαρδιάνοι* περίτρομοι κατέφυγον εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ βράχου τοῦ ἁγίου Γεωργίου φρούριον. Τότε δὲ ὁ Κεφαλλὴν Γιαννούλης Πατρίκιος ἐλθὼν παρὰ τῷ Πεζάρῳ παρέστησεν αὐτῷ τὸ σαθρὸν τοῦ φρουρίου, τὸν τρόμον τῶν Τούρκων, καὶ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων (3). Οἱ δύο στόλαρχοι ἀπεβίβασαν στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ὁδηγηθέντα ὑπὸ τοῦ Πατρικίου περιέζωσαν τὸ φρούριον, ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ τριακοσίων μόνων Τούρκων ἀνδρικώτατα ἀντιστάντων ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Αἱ πέριξ στηθεῖσαι κανονοστοιχίαι, ἕνεκα τοῦ φαραγκώδους τῆς θέσεως, οὐδὲν κακὸν ἐπροξένησαν εἰς τοὺς πολιορ-

(1) La Morea combattuta dall' armi Veneti con li successi in Levante nella campagnia 1686. Venetia 1686. σελ. 149—163.

(2) Spandugino, σελ. 79.

(3) Francesco Lucissa, constituzione, overo statuti municipali della città et isola della Ceffalonia, etc. (Χειρόγραφον ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακίῳ Κεφαλληνίας).

κόμενους, οἵτινες γενναίως ἀπέκρουσαν τὰς ἐφόδους τῶν ἐχθρῶν ῥίπτοντες κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν χάλαζαν πετρῶν, καὶ παντὸς εἴδους ἐμπρηστικῶν ὑλῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἠγέρθησαν πανταχοῦ τῆς περικλειούσης τὸ φρούριον κοιλάδος ὑψώματα ἀνώτερα τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· καὶ οὕτως οἱ Τοῦρκοι ἀποδεκατιζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐκτοξευομένων σφαιρῶν καὶ κακούμενοι ὑπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ ἄλλων στερήσεων ἠναγκάσθησαν ἵνα παραδοθῶσι (1).

Πεσούσης τῆς Κεφαλληνίας ὁ Πέζαρος βλέπων τὴν ἐρήμωσιν τῆς νήσου προσεκάλεσε πάντας τοὺς ἐγκαταλιπόντας τὰς πατρίδας των Πυλίους καὶ Κορωναίους, καὶ ἄλλους ἀπάτριδας Ἕλληνας, ἵνα ἔλθωσι πρὸς συνοικισμὸν τῆς νήσου, προθύμως προσφέρων δημόσια πλοῖα εἰς μεταφορὰν, καὶ ὑποσχόμενος τὴν παραχώρησιν ἀναλόγων καλλιεργησίμων γαιῶν.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κεφαλληνίας ὁ μὲν ἱσπανικὸς στόλος ἀνεχώρησεν, ὁ δὲ Πέζαρος πληροφορηθεὶς, ὅτι ἐν Πρεβέζῃ καταδρομικαὶ νῆες εἶχον παρασκευασθῆ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἐφωδίασε τὴν Κεφαλληνίαν καὶ καταπλεύσας μετὰ τοῦ στόλου εἰς Λευκάδα ἐξέλεξεν ὀκτὼ ταχυπλόους τριήρεις καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπιβιβάσας τοὺς ἀρίστους τῶν ναυτῶν καὶ στρατιωτῶν ἔπλευσεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Πρεβέζης. Διευθυνθεὶς δὲ πρὸς τὸ μέρος τῶν νεωρίων ἀπεβίβασε τὸν στρατὸν, ὅστις προσέβαλε καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς ἐξελθόντας τοῦ φρουρίου Τούρκους· αὐτὸς δὲ πυρώσας ὅλα τὰ νεώρια καὶ τὰς πέριξ οἰκοδομὰς καὶ καταλαβὼν διὰ στρατιωτῶν ὅλην τὴν ἀκτὴν πρὸς διακώλυσιν τῶν κατ' αὐτοῦ ἐνδεχομένων ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων, ἐρρυμούλκησε τὰ καινουργῆ πλοῖα καὶ ἐξήγαγε τοῦ λιμένος, πυρπολήσας δύο μόνον παλαιά. Μετὰ τὴν τολμηρὰν ταύτην ἐπιχείρησιν, καθ' ἣν ἀπώλεσε τεσσαράκοντα στρατιώτας, διῆλθε μεθ' ὅλων τῶν πλοίων ἀβλαβὴς ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς καὶ κατέπλευσεν εἰς Λευκάδα καὶ Κέρκυραν (2).

Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ διεπράττοντο, ὁ διαβόητος ὀθωμανὸς πειρατὴς Καμαλῆς μετά τινων καλῶς ἐξωπλισμένων φουστῶν ἦλθεν εἰς Πύλον, ἄρτι ἀνακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, καὶ κύριος γενόμενος τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐν τῷ λιμένι γαλερῶν ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Πέζαρος μαθὼν τὸν κίνδυνον τοῦ φρουρίου ἔσπευσεν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, πλὴν ἐλθὼν ἔμαθε τὴν ἐλεεινὴν

(1) Bembi, Historia Rer. Venet. — Π. Χιώτου, Ἱστορ. Ἀπομνημ. σελ. 338.
(2) Bembus. — Χιώτης, Β'. σελ. 340—1.

διαγωγὴν τῶν ὑπερασπιστῶν. Ὁ εὐνοῦχος Ἑλὴ πασᾶς εἶχε καταλάβει τὴν πόλιν καὶ ἐκπληρῶν τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης παρέδωκεν εἰς τὸν Ἐνετὸν ἀρχιστράτηγον πάντας τοὺς ἐν Πύλῳ ὑποταχθέντας. Ὁ Πέζαρος λαβὼν ἀνὰ χεῖρας αὐτοὺς διέταξεν ἵνα κόψωσι τὴν κεφαλὴν τοῦ φρουράρχου, ὅστις δυνάμενος ἴν' ἀντιστῇ ἐπροτίμησεν ἐπονείδιστον συνθήκην (1). Μετὰ δὲ τοῦτο ἐλθὼν εἰς Κέρκυραν ἔμαθεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Δρίνου, ποταμοῦ τῆς ἄνω Ἀλβανίας, ἐξωπλίζοντο ἐχθρικαὶ φοῦσται προτιθέμεναι ἵνα παραβλάψωσι τὰς Ἐνετικὰς παραλίους πόλεις· ὅθεν ἀμέσως κατασκεύασε πλοιάρια δυνάμενα νὰ διαπλεύσωσι τὸν ἀβαθῆ ἐκεῖνον ποταμὸν, καὶ ἐλθὼν διέσπειρε τὸν τρόμον παρὰ τοῖς πολεμίοις· πλὴν ὁρμητικὴ ἐνσκήψασα λαῖλαψ ἀνέτρεψε τὰ πλοιάρια καὶ πολλοὶ τῶν στρατιωτῶν διασωθέντες συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων (2). Ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς τὰ Μεσηνιακὰ παράλια παραλαμβάνει καὶ ἄλλους Κορωναίους, οὓς μετοικίζει εἰς Κεφαλληνίαν.

Μέχρι τοῦδε ἡ Δημοκρατία μόνη ἐγκαταλειφθεῖσα ἐξηκολούθει, οὐχὶ πλέον ἐκ χριστιανικοῦ αἰσθήματος, ὡς διεκήρυττεν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης, τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Τέλος πάντων, τῇ συντόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πρὸ μικροῦ προδόντος εἰς τὸν Βαϊαζίτην τοὺς φιλοπολέμους σκοποὺς τοῦ Καρόλου Η', πάπα Ἀλεξάνδρου ς', κατωρθώθη ὁ συνασπισμὸς τῶν βασιλέων τῆς Ἱσπανίας, Γαλλίας, Οὐγγαρίας, τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας, καὶ τοῦ ἐν Ῥόδῳ τάγματος, διὰ τὸν κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμον.

Ἵνα δὲ καταδειχθῇ, ὅτι ἁπλοῦν συμφέρον καὶ οὐδὲν αἴσθημα φιλελληνισμοῦ ὤθει τὴν τότε πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης ἵνα ἑκάστοτε ποιῇ τὰς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν θεατρικὰς ἐκείνας ἐπιδείξεις, τὰς ὁποίας πρὸς φενακισμὸν τῆς θρησκείας ὠνόμαζε *σταυροφορίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανῶν καὶ διωγμὸν τῶν ἀπίστων*, ἀναφέρομεν, ὅτι ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία διὰ τοῦ εἰς Λαδίσλαον τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας σταλέντος ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ πρέσβεως Σεβαστιανοῦ Ἰουστινιάνου ἐξέφραζεν ἐνθέρμους συμπαθείας ὑπὲρ τῆς δυστυχοῦς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν πρὸ πέντε ἐτῶν ἀναιδέστατα εἶχε καταμηνύσει εἰς τὸν Βαϊαζίτην ὡς βουλευομένην τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, μὴ παραλείψασα μάλιστα εἰς ἐπισφράγισιν τῆς ἀναιδείας ἵνα μνημονεύσῃ καὶ αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Καρόλου Η'. (3).

(1) Spandugino, σελ. 80. (2) Αὐτόθι σελ. 78.

(3) Sansovino, orationi da molti nomini illustri, Venetia. σελ. 44—49.

Μολοντοῦτο καὶ πάλιν ἑτοιμασίαι κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, καὶ φόβοι τῶν Τούρκων. Ὁ Γαλλικὸς καὶ Πορτογαλλικὸς στόλος καταπλεύσας εἰς Ζάκυνθον συνέμιξε τὸν τοῦ Πεζάρου, πλὴν ἕνεκεν ἀσυμφωνίας ἔλαβεν ἀντιθέτους διευθύνσεις. Ὁ πάπας, εἰ καὶ γράφων πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον Πέτρον Δ' Ὠβουσὼν, ὅτι αὐτοπροσώπως θέλει ὁδηγήσει τὸν στόλον, οὐ μόνον δὲν ἐξεπλήρωσε τὴν ὑπόσχεσίν του, ἀλλ' οὔτε κἂν λόγον περὶ σταυροφορίας πλέον ἐποίησε. Μόνον δὲ ὁ μέγας μάγιστρος ἔδειξε ζῆλον ἀξιομνημόνευτον, καὶ ἀφοῦ ματαίως ἀνέμεινε τὴν ἔλευσιν τῶν συμμάχων, ἐξοπλίσας τριάκοντα ἓξ πλοῖα καὶ ἐπιβιβάσας διαφόρους πειρατὰς, Ῥοδίους, Ἱσπανοὺς, καὶ Ἰταλοὺς, ἀνεχώρησεν ἐκ Ῥόδου τὴν 21 Νοεμβρίου 1501 καὶ ἐλθὼν εἰς Κῶν ἔμαθεν, ὅτι ὁ Γαλλικὸς στόλος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Φίλιππον Κλέβην, καὶ ὁ Ἐνετικὸς ἐνισχυθεὶς διὰ δέκα Κρητικῶν κατέργων, ἐπολιόρκουν τὴν Μιτυλήνην. Ἀλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος, ἕνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς μὴ ἐμφανίσεως τῶν συμμάχων ἀπεφάσισε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ ἐπανέλθῃ εἰς Γαλλίαν. Ὁ Δ' Ὠβουσὼν μάτην προσεπάθησε ν' ἀποτρέψῃ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως τὸν Κλέβην, ὅστις ἐπὶ τέλους ἀναχωρήσας ἐναυάγησεν ἐκ μεγάλης τρικυμίας εἰς Κύθηρα. Ὁ δὲ Πέζαρος ἦλθεν εἰς Νάξον, ἔνθα μετέβη καὶ ὁ στόλος τῆς Ῥόδου. Ἀλλὰ συμβουλίου γενομένου, ἐθεωρήθησαν ἀνεπαρκεῖς αἱ δυνάμεις αὐτῶν πρὸς ἐκβίασιν τοῦ πορθμοῦ τοῦ Ἑλλησπόντου· οὕτω δὲ ὁ δυστυχὴς γέρων ἐπανελθὼν εἰς Ῥόδον ἔστειλεν ἐγκυκλίους πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, Ἱσπανίας, καὶ Πορτογαλλίας, ἐξορκίζων ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας ἐλθὼν εἰς Ῥόδον διεκοίνωσε τῷ μεγάλῳ μαγίστρῳ, ὅτι πρὸς εὐχερεστέραν ἐπιτυχίαν ἀπῃτεῖτο σύντονος ἐνέργεια πρὸς διέγερσιν τῶν ἡγεμόνων τῆς Καραμανίας, καὶ Περσίας, ὁ ἀκούραστος γέρων γράψας καὶ πάλιν πρὸς τὸν πάπαν καὶ μὴ λαβὼν ἀπάντησιν, προσεπάθησε δι' ἐπανειλημμένων ἐγκυκλίων καὶ ἀπεσταλμένων ἵνα διεγείρῃ τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνας· πλὴν καὶ οὗτοι ἐλεεινῶς ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων προδοθέντες οὐδεμίαν ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὰ πολεμικὰ κηρύγματα τοῦ Δ' Ὠβουσών (1).

Ἀκολούθως ὁ Πέζαρος λεηλατήσας διάφορα τουρκικὰ παράλια καὶ καταναυμαχήσας ἐν τῷ Θερμαϊκῷ κόλπῳ πειρατικὸν στόλον διέπλευ-

(1) Bosio, tom. II.—Bembi, lib. VI.

σε τὸ Αἰγαῖον. Περὶ τὸν Μαλέαν συνήντησε τέσσαρας γαλλικὰς γαλέρας διοικουμένας ὑπὸ τοῦ Πέτρου Σάντη, πέντε Ῥοδίας ναῦς, καί τινας παπικὰς τριήρεις πλοιαρχουμένας ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Πεζάρου ἐπισκόπου Πάφου. Ὅθεν ἅπας ὁ συμμαχικὸς ἐκεῖνος στολίσκος, συγκείμενος ἐξ ἑξήκοντα μικρῶν καὶ μεγάλων πλοίων, κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἔνθα ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ ἀπεφασίσθη ἡ ἅλωσις τῆς Λευκάδος. Ἐνῷ δὲ ὁ λοιπὸς στόλος περιπλέων τὴν νῆσον κατεναυμάχει τὰ προσεγγίζοντα ὀθωμανικὰ πλοῖα, ὁ στόλαρχος τοῦ πάπα κατορθώσας ἵνα καταλάβῃ τὸν πρὸς τὴν Ἀκαρνανίαν τεναγώδη πορθμὸν τῆς νήσου ἀπεβίβασεν ὅλους τοὺς ἱππεῖς καὶ πεζοὺς καὶ παρεκελεύσατο νὰ δράμωσιν ἀμέσως κατὰ τῆς πόλεως καὶ ὅσον τάχιστα διαπορθήσωσιν αὐτήν· οὗτοι δὲ ταχέως διατρέξαντες τὸ μεταξὺ τοῦ μέρους τῆς ἀποβάσεως καὶ τῆς πόλεως διάστημα προσέβαλλον τοὺς Ὀθωμανούς, οἵτινες καρτερικῶς ἀντιστάντες ἠναγκάσθησαν ἵνα ὑποκύψωσιν εἰς τὸ πλῆθος καὶ παραδώσωσι τὴν πόλιν, καταφυγόντες εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος μαθὼν τὰ κατορθώματα τοῦ παπικοῦ στολάρχου ἐπλησίασεν εἰς τὸ φρούριον, καὶ ἀποβιβάσας τὸ πυροβολικὸν ἤρξατο νὰ κανονοβολῇ τὸ τεῖχος. Καρτερικῶς ἀνθίσταντο οἱ πολιορκούμενοι Τοῦρκοι, πεντακόσιοι τὸν ἀριθμόν, κατὰ τῶν πολυπληθεστέρων πολεμίων ἐπὶ ἓξ ἡμέρας κανονοβολούντων τὸ τεῖχος καὶ διαῤῥηξάντων εἰς πολλὰ μέρη αὐτό. Τὴν 30 Αὐγούστου 1502, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι ἐσκέπτοντο περὶ παραδόσεως, οἱ Ἐνετοὶ ξιφῆρεις εἰσεπήδησαν καὶ φονεύσαντες τοὺς ἀνθισταμένους ἐγένοντο κύριοι τοῦ φρουρίου, καὶ ἐπομένως ὅλης τῆς νήσου (1).

Ἡ Δημοκρατία εὐχαριστηθεῖσα ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Πεζάρου ἐκέλευσεν αὐτὸν ἵνα παύσῃ τὰς ἐχθροπραξίας, διότι ἐπιστολὴ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνήγγελλον τὴν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προσεχῆ συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Βαϊαζίτης ὅμως κατορθώσας ἵνα εἰρηνεύσῃ μετὰ τοῦ σάχη τῆς Περσίας Ἰσμαὴλ Σοφῆ ἀπέῤῥιψε τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, καὶ δραστηριώτερον ἐπελάβετο τοῦ κατὰ τῶν Ἐνετῶν πολέμου· τὸ Δυῤῥάχιον ἠλώθη, καὶ ἡ Πύλος νεωστὶ περιελθοῦσα εἰς τὴν Δημοκρατίαν παρεδόθη μετ' ἄλλων ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετικῶν κτήσεων εἰς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐξεφρά-

(1) Bembi, VI, 83. — Laugier, VIII, σελ. 125. — Spandugino σελ. 82. — Πρ. Χιώτου Β', σελ. 344.

σθη ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ παραδόσει τῆς Λευκάδος. Ἐκ προοιμίων δ' ἐζητήθη ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ αἰχμαλωτισθέντων γυναικοπαίδων, καὶ πρὸς τοῦτο ἐξεδόθη τὸ ἑξῆς σουλτανικὸν φιρμάνιον.

« Σουλτὰν Παγιαζὴτ, Θεοῦ χάριτι βασιλεὺς μέγιστος ϗ αὐτοκράτωρ ἀμφοτέρων τῶν ἠπείρων Ἀσίας τε Εὐρώπης, καὶ τῶν ἐφεξῆς, εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἐκλαμπρότατον καὶ ὑπέρτιμον δοῦκα τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν, κυρὸν Λεονάρδον Λορδὰν χαίρειν. Γνωστὸν ἔστω τῇ ἐκλαμπρότητί σου πῶς στέλλομεν τὸν παρὸν σκλάβον μας τὸν Μουσταφᾶ διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν μουσουλμάνων ὅπου ἐπάρθησαν ἐκ τὴν Ἁγίαν Μαύραν· λοιπὸν ἔσωντας αὐτοῦ νὰ ὁρίσῃ ἡ ἐκλαμπρότης σου νὰ ἐξετάσουν εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ κάστρια ὅθεν εὑρεθοῦν παιδία, γυναῖκες, ἄνδρες, μικροὺς καὶ μεγάλους νὰ τοὺς παραδώσετε τοῦ παρόντος σκλάβου μου νὰ τοὺς φέρῃ εἰς τὴν βασιλείαν μου, ἐπειδὴν στέλλομέν σας καὶ τὸ κατάστιχόν των, ἡ ποσότητα ὁποῦ ἀπόμειναν αὐτοῦ σκλάβοι ἀπὸ μικροῦ τε καὶ μεγάλου· διὰ τοῦτο πρέπει κατὰ τὴν συμφωνίαν καὶ καπίτουλα ὅπου ἔχομεν διὰ μέσου μας, ὅτι νὰ κάμετε ἐξέταξιν κατὰ ἀκριβείας νὰ εὑρεθοῦν ὅλα τὰ σκλάβια, ὅσα εἶνε εἰς τὸ κατάστιχον ὅπου σὲ στέλλομεν νὰ ἐλευθερωθοῦν, καὶ ἡ ἐξέταξις νὰ γένῃ εἰς ὅλους τοὺς τόπους σας εἰς ἐκείνους ὅπου τὰ εἶχαν, καὶ ἔμαθαν πῶς γένηται ἡ ἀγάπη καὶ ἐπούλησάν τα, καὶ ἐκείνους πρέπει νὰ ὁρίσετε νὰ τὰ εὕρουν ὅθεν τὰ ἐπούλησαν διὰ νὰ εὕγουν τὰ σκάνδαλα ἐκ τὸ μέσο μας, ὡς καθὼς ποιοῦμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τοὺς ἐδικούς σας· ἐπειδὴ ἔναι χρεία νὰ εὑρεθοῦν ὅλοι ὅσοι ἀπόμειναν αὐτοῦ σκλάβοι, κατὰ τὴν συμφωνίαν μας, καὶ περὶ τούτου πλέον ἀφορμὴ νὰ μὴν ἔχωμεν νὰ σᾶς γράφωμεν, διὰ νὰ αὐξάνῃ καὶ ἡ ἀγάπη μας τὴν κα' ἑκάστην. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μηνὶ Ὀκτωβρίου κθ', (1502).»

Τὴν 14 Δεκεμβρίου 1502 συνωμολογήθη ἡ μεταξὺ Δημοκρατίας καὶ Βαϊαζίτου εἰρήνη, τὸ δὲ περὶ τούτου ἐκδοθὲν σουλτανικὸν διάταγμα ἔχει ὡς ἑξῆς.

« Σουλτὰν Παγιαζὶτ Χὰν θεοῦ χάριτι βασιλεὺς μέγιστος καὶ αὐτοκράτωρ ἀμφοτέρων τῶν ἠπείρων Ἀσίας τε καὶ Εὐρώπης καὶ τῶν ἑξῆς, εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἐκλαμπρότατον καὶ ὑπέρτιμον τούζιον (1) τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν χαίρειν. Εἰς ἐτοῦτον τὸν καιρὸν ἀπὲ τῆς Βενετίας τῶν αὐθεντῶν εἰς τὴν μεγάλη μου Πόρτα ἦρθεν ἀποκρισιάρης, καὶ ὡς ἐγύρεψας ἵνα γένῃ εἰς τὴν μέση ἀγάπην, καὶ ἐγὼ τὴν ἀγάπην ἔστερξά την ἀπάνου εἰς αὐτά· ὅτι τῆς ἁγίας Μαύρας τὸ κάστρον μὲ τὸν λαὸν, ὅπου ἔχει, καὶ μὲ τὸ νησίν του καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του καὶ μὲ τοῦ κάστρου ὅλαις ταὶς λουμπάρδαις μικραὶς καὶ μεγάλαις καὶ μὲ τὰ σκαιπέτα καὶ μὲ τὰ ἄλλα πράγματά του, εἴτε καὶ ἄν ἔνε, ὅλα νὰ τὰ δώσουσιν, καὶ ὁ τόπος ὅπου ἐπάρ-

(1) Δόγην.

θη ἀπὸ τοῦ Τζήρνου τὸν υἱὸν (1), ἀπ' ἐκεῖνον τὸν υἱὸν, ὅπου τὸν ἐπῆρα ἐγὼ εἴτι καὶ ἂν εἶχε καὶ ὥριζεν ἐκεῖ, θέλει νὰ τὸ εἶχεν ἀπὸ πρῶτα ἵνα τὸ ἔχασι δώσει ὕστερα οἱ αὐθέντας τῆς Βενετίας, ὅλα νὰ τὰ δώσουσιν· ὅμως ἀπὸ τὴν Πόρτα μου τὴν μεγάλη ἕνας ἐμπιστεμένος ἄνθρωπος καὶ ἀπὲ τῶν αὐθεντῶν τῆς Βενετίας πάλε ἕνας καλὸς ἄνθρωπος νὰ πάγουσιν ἀπάνω εἰς ἐκείνους τοὺς τόπους, καὶ μὲ τὰ καθάρια καὶ φανερὰ σύνορά των νὰ χωριστοῦν καὶ νὰ δοθοῦν χωρὶς λόγον καὶ ὄχλησιν, καὶ νὰ σηκωθῇ ἡ ὄχλησις ἀπὲ τὴν μέση· καὶ μὲ τὸν ἀποκρισιάρη τῆς Βενετίας ἐδῶ στὴν Πόρτα μου τὴν ὑψηλοτάτην ὅνταν ἐκάμαμεν λόγον διὰ τὴν ἀγάπην, καὶ ἠὗγασι τῆς Ἀνάπολης (2) ἄνθρωποι καὶ ἐπήρασιν ἀπὸ τὸν Μορέα σουπασίδες καὶ ἄλλους τιμαρίτιδες, σιπαχίδες, ἀπ' ἐκείνους ὅσοι καὶ ἂν ἔνε κρατημένοι ὅλους νὰ τοὺς δώσουσι μὲ εἴτι ἔχουσι, καὶ μὴν τῶν ἀπομείνῃ ἕνα τίποτες· καὶ ἐγὼ πάλε εἰς τὸν καιρὸν ὅπου ἦτον ἐδῶ ὁ ἀποκρισιάρης εἴτι ἂν ἐπάρτηκε ἀπὲ τὰ καράβια καὶ εἴτις ἐπιάστην εἰς τοὺς γιαλοὺς, ὅποιοι εὑρεθοῦν νὰ τοὺς δώσω. Καὶ τὸ νησὶν τῆς Ζάκυνθος ὅπου ἐδίδασι διὰ τ' ἐκεῖνον πᾶσαν χρόνον πεντακόσια φλωρία, πάλε πᾶσα χρόνον νὰ δίδουσι διὰ τ' ἐκεῖνο πεντακόσια φλουρία σωστά· καὶ διὰ τῆς Ἀνάπολης καὶ τῆς Μονοβασίας τὰ σύνορα νὰ ἔλθῃ ἀπ' ἐκείνους καλὸς ἄνθρωπος, καὶ νὰ ὑπάγῃ πάλε ἀπὲ τὴν μεγάλη μου Πόρτα ἐμπιστεμένος ἄνθρωπος, καὶ νὰ ἰδοῦσι τῆς Ἀνάπολης καὶ τῆς Μονοβασίας τὰ σύνορα, καὶ νὰ φανερωθῇ πᾶσα ἕνα εἰς τὸν τόπον του· καὶ ἐγὼ πάλε ἐκείνην τὴν ἀγάπην νὰ τὴν στέρξω, καὶ ὀμνύω μὲ μεγάλους ὅρκους, ὅτι μὰ τὸν θεὸν ὅπου ἔπλασεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ὅτι μὲ τὸν τούζην τῆς Ἐνετίας, καὶ μὲ τοὺς ἄλλους τοὺς αὐθέντας καὶ μὲ τὰ κάστριά των καὶ μὲ τοὺς πύργους των καὶ μετ' ἐκείνων ἀνθρώπων μὲ ὅλους ὅπου σηκόνουσι τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ φλάμπουρον, καὶ μὲ ὅλους τοὺς τόπους των θάλασσαν καὶ στερηὰν, μὲ τοὺς τόπους καὶ μὲ τὰ χωρία ὅπου ἔχουσιν ἐτοῦτον τὸν καιρὸν εἰς τὰ χέριά των, καὶ ὅποιους τόπους θέλουν πάρη ἀπὲ τώρα καὶ ὕστερα ἀπὲ τοὺς χριστιανοὺς, ὅπου νὰ μὴ ἔνε εἰς τὸ σύνορό μου καὶ νὰ μὴν μὲ δίδῃ χαράτζι· καὶ μὲ τῆς Ναξίας τὸ νησὶν καὶ μὲ τὰ ἄλλα νησία ὅπου ἔνε πρὸς ἐκείνης νὰ ἦναι εἰς τὴν μέση μας φιλία καὶ ἀγάπη, καὶ ἀπὲ τοὺς σαντζακπέηδές μου, ὅπου ἔνε εἰς τοὺς τόπους μου, καὶ ἀπὲ τοὺς σουπασίδες μου καὶ ἀπὲ τοὺς τιμαριτιδές μου καὶ ἀπὲ ὅλους τοὺς σκλάβους καὶ δούλους μου οὐδὲ κανεὶς τοὺς τόπους των καὶ τὰ κάστρα των καὶ τοὺς πύργους των καὶ τοὺς ἀνθρώπους των κανεὶς νὰ μὴν βλάψῃ οὐδὲ ζημιώσῃ· καὶ ἂν βλάψῃ κανεὶς ἀπὲ τοὺς ἀνθρώπους μου ἐκείνων τοὺς τόπους ἢ τὰ κάστρια, ἢ τοὺς πύργους των ἢ τοὺς ἀνθρώπους των ἐκείνην τὴν ζημίαν καὶ τὴν βλάβην νὰ τὴν βάλλω εἰς τὸν τόπον της, καὶ ἐκείνους ὅπου ἐβλάψασι νὰ τοὺς παιδεύσωσι σὰν πρέπῃ· καὶ ἐκεῖνοι πάλιν ἔτζι νὰ τὸ πάρουν ἀπάνου των, ὅτι τοὺς τόπους μου καὶ τὰ κάστρα μου, καὶ τοὺς πύργους μου ἀπ' ἐκείνων τῶν αὐθεντῶν καὶ ἀπὲ τοὺς ἀνθρώπους των οὐδὲ τινὰ κακὸν καὶ ζημίαν νὰ μὴν ποίσουσι, καὶ ἂν κακὸν ἢ ζημίαν ποίσουσιν ἐκεῖνον τὸ κακὸν καὶ τὴν ζημίαν

(1) Τοῦρνος ἢ Κύρνος Τόκος. (2) Ναυπλίου.

νὰ τὰ βάλλουσιν εἰς τὸν τόπον του, καὶ ἐκείνους ὅπου θέλουν ποίσει τὸ κακὸν νὰ τοὺς παιδεύσουσι, 'σὰν πρέπει.....»

'Αλλὰ καὶ μολοντοῦτο ἡ ὁριστικὴ συνθήκη τῆς εἰρήνης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπισήμως κυρωθῆ· ὅθεν ἡ Δημοκρατία παραδοῦσα τὴν Λευκάδα διέταξε τὸν ἀρχιστράτηγον, εἰς ἀνάκτησιν αὐτῆς· οὗτος δὲ ἀποβιβασθεὶς ἐν τῇ νήσῳ κατέσχεν αὐτὴν καὶ πολλοὺς μουσουλμάνους ἠχμαλώτισεν. Ἡ πρᾶξις αὕτη φθάνουσα εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ σουλτάνου ἤθελεν ἔχει σοβαρὰς συνεπείας, ὁ δὲ μέγας βεζίρης 'Αχμὲτ πασᾶς, ὅστις κατὰ τὸ φαινόμενον σπουδαίως εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ἔσπευσε νὰ παραγγείλῃ τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεσταλμένῳ τῆς Δημοκρατίας περὶ τῆς ταχείας παραδόσεως τῆς Λευκάδος, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ τῆς Κεφαλληνίας, διότι ἄλλως ἐπέκειτο ὁ πόλεμος. Ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ αὐτοῦ χρονολογουμένη ἀπὸ 21 Δεκεμβρίου 1502 ἔχει ὡς ἑξῆς.

« 'Αχμὲτ πασᾶς καὶ πρῶτος βεζίρης τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ μεγάλου αὐθεντὸς πρὸς τὸν εὐγενέστατον καὶ ἐντιμότατον καὶ κατὰ θεὸν ἀδελφὸν μισὲρ 'Ανδρέαν Γρίτι κονσολιάριον τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν χαίρειν. Κατὰ τὸ παρὸν γινώσκεις καλὰ ἡ ἀντίληψίς σου τὴν ἀγανάκτησιν ὅπου ἔλαβα ἔσωντας εἰς τὸ μέσον διὰ νὰ ποίσω φιλίαν καὶ ἀγάπην διὰ μέσου τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθεντός μου καὶ τῆς αὐθεντίας τῶν Βενετιῶν, τὸ ὁποῖον ἔλαβα πολὺν κόπον καὶ ἀγανάκτησιν ὡστότου νὰ τὴν ἀποκαταστήσω εἰς ἐκεῖνο ὅπου ἡ ἀντίληψίς σου καλὰ ἠξεύρεις· λοιπὸν ἔσωντας ἡ δουλιὰ εἰς καλὸν τέλος ἐφάνη, ὅτι τὸ κάστρον τῆς 'Αγίας Μαύρας ἐχρειάζετον φτιάσιμον καὶ οἰκονομίαν· λοιπὸν ἡμεῖς θαῤῥῶντας καὶ πιστεύοντας εἰς τὰς γραφὰς ὅπου ἐσυντύχαμεν διὰ μέσου μας εἴχαμεν ὁρίσει καὶ ἐδιέβησαν καὶ εἶχαν βάλλει χέρι νὰ κτίζουν ἐκεῖνο τὸ κάστρο, παρευθὺς ὁ τζενεράλης εἶχεν ὑπάγει ἐξαίφνης καὶ ἐπῆρεν ἐκεῖνο τὸ κάστρο καὶ ἔκαμεν ἐκείνη τὴν ἀσφάλειαν, τὸ ὁποῖον εἴχαμεν στείλει καὶ εἰς τὸν Παντολέον εἰς τὸν τζενεράλην μὲ τὰς γραφαίς σου καὶ ἀβιζάρισέ τον· λοιπὸν ἐκεῖνος δὲν τὸ ἔχρηξεν καὶ ἔκαμε μεγάλην ἀσφάλειαν, καὶ αἰχμαλώτισε καὶ πολλοὺς μουσουλμάνους, μᾶλλον ἐπῆρε καὶ πολὺν βίον τοῦ αὐθεντὸς ὅπου εὑρέθη μέσα εἰς τὸ κάστρο· λοιπὸν ἐσὺ καλὰ ἠξεύρεις πῶς ἐκοπίασα καὶ πόσο ἀγανάκτησα εἰς τὸ μέσον ὡστότου νὰ φέρω τὴν δουλιὰν εἰς καλὸ τέλος, νὰ εὐγάλω τὴν ἔχθρα καὶ τὴν μάχην ἐκ τὸ μέσον, καὶ ὁ τζενεράλης ἦλθε καὶ ἔκαμεν αὐτὸ ὅπου ἔγινε. Διὰ τοῦτο πληροφορῶ σε βέβαια ἐὰν μὲν θέλετε τὴν ἀγάπην τοῦ αὐθεντὸς νὰ στρέψετε τὴν 'Αγίαν Μαύραν, ὅτι καὶ ἂν τὸ κάστρο τῆς 'Αγίας Μαύρας δὲν στρέψετε ἀγάπη οὐδὲν γίνεται, οὐδὲ ἔναι δυνατὸν πλέον νὰ γένῃ ἀγάπη· καὶ οὕτω σὲ πληροφορῶ, ἐπειδὴ οὐδὲ ἐμέναν ἐπέμεινε πλέον πρόσωπον κοντὰ εἰς τὸν αὐθέντην, ὡς καθὼς θέλετε τὸ πληροφορηθῆ καὶ ἀπὸ τὰς γραφὰς τοῦ ἀποκρισαρίου σας. Λοιπὸν καὶ ἐγὼ φαίνεταί με καλὰ ὡς φίλος σας, ὅτι νὰ στρέψετε τὸ κάστρο, μὴ νὰ δώσῃ

ὁ θεὸς νὰ τελειωθῇ ἡ δουλειὰ ὡς καθὼς ἐσυντύχαμεν ἀλλήλως. Λοιπὸν τελειόνοντας ἡ δουλειὰ καὶ γ' ἀγάπη ἐτούτη νὰ συντύχῃ τῆς αὐθεντίας ἐκ μέρους μου, διὰ φιλία ὅπου εἶχαν οἱ γονεοί μου ἔκπαλαι, φαίνεταί με καλὸ διὰ πλέαν βεβαίωσιν καὶ θεμέλιον τῆς ἀγάπης νὰ δώσουν καὶ τὸ νησὶν τῆς Κεφαλλονίας· ἐπειδὴ δὲν ἔνε καλὸν νὰ ἔναι εἰς τὸ μέσον. Λοιπὸν πάσχισον εἰς τοὺς αὐθέντας μὴ νὰ δοθῇ καὶ αὐτὸ πρὸς ἡμᾶς· καὶ ἐτούτην τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κεφαλλονίας σὲ τὴν γράφω ὡς ἀπὸ λόγου μου νὰ τὸ συντύχῃς τοὺς αὐθέντας, ἐπειδὴν ἐδῶ ἄλλος κανεὶς δὲν τὸ ἠξεύρει περὶ ἐτοῦτο· λοιπὸν πάσχισε καὶ περὶ αὐτὸ, καὶ ἂς ἔχωμεν γοργὰ ἀπόκρισιν, ὅσον ἔνε δυνατό. Οὐχὶ ἄλλο, μόνον τὰ ἔτη σου πολλά. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μηνὶ Δεκεμβρίου 21 (1). »

Τὴν 8 Αὐγούστου 1503 ἡ Δημοκρατία ἐδήλωσε διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεσταλμένου της Γρίτη, ὅτι παραδέχεται τοὺς ἐν τῷ ἀπὸ 14 Δεκεμβρίου 1502 σουλτανικῷ ὁρκωμοτικῷ διαλαμβανομένους ὅρους· πλὴν ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος εἶχε παραγγείλει νὰ τῷ σταλῇ παρόμοιον ὁρκωμοτικὸν καὶ ἐκ μέρους αὐτῆς, αὕτη, εἴτ' ἐκ παρεννοήσεως εἴτ' ἐκ κακῆς διαθέσεως, ἐποίησεν ἁπλῆν καὶ ἀμετάτρεπτον τοῦ σουλτανικοῦ ἀντιγραφήν. Ὁ δὲ Βαϊαζίτης τῇ 22 Δεκεμβρίου 1503 διὰ τοῦ εἰς Ἐνετίαν σταλέντος ἀπεσταλμένου του Γιακούπη τῇ παρήγγειλεν, ὅτι παρόμοιον ὁρκωμοτικὸν καὶ ἐκ μέρους της ἐζήτησεν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἁπλοῦν ἀντίγραφον τοῦ ἐδικοῦ του (2).

Β'.

Ὁ ΙΓ' αἰὼν εἶνε πιστὴ ἀπομίμησις τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐξ Εὐρώπης ἀπελάσεως τῶν Τούρκων. Τὸ ὁσημέραι μεγαλυνόμενον κατ' Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν Ὀθωμανικὸν κράτος καὶ ἡ κατὰ τῆς Εὐρώπης ἀπειλητικὴ θέσις αὐτοῦ ἐξαναγκάζουσιν ἐκάστοτε τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνας ἵνα διοργανίζωσι σταυροφορίας, τὰς ὁποίας ἐλεειναὶ μικροφιλοτιμίαι καθιστῶσι θνησιγενεῖς, οἱ δὲ δυστυχεῖς Ἕλληνες καὶ ἄλλοι ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου ἐν πρώτοις ὑποκινούμενοι μετ' ὀλίγον δ' αἰσχρῶς ἐγκαταλειπόμενοι σφάζονται καὶ ἐξανδραποδίζονται.

Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ὁ πάπας Ἰούλιος Β', προσεπάθησε δι' ἐγκυκλίων καὶ ἀπεσταλμένων νὰ καταπείσῃ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας (1505), τὸν βασιλέα τῆς Πορτογαλλίας, καὶ τὸ ἐν

---

(1) Miklosich, III, σελ. 344, καὶ 351.

(2) Αὐτόθι σελ. 353—358.

Ῥόδῳ τάγμα (1506—1507) ἵν' ἀναλάβωσι τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Οὐδεὶς ὅμως ἔδωκε μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰ παπικὰ ἐκεῖνα κηρύγματα, πάντες δὲ ὑποκινούμενοι ὑπὸ ἀμοιβαίου φθόνου εἰργάζοντο ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ὁμόρου ἢ συμμάχου κράτους. Οὕτω δ' ἐν ἔτει 1508 διὰ τῆς ἐν Καμβραὶ συνθήκης ὅλη ἡ Εὐρώπη συνώμοσε τὴν καταστροφὴν τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας, ἥτις μόνη παραταχθεῖσα διεξήγαγεν ἀξιοπρεπῶς τὸν μέγαν καὶ πολυχρόνιον ἐκεῖνον ἀγῶνα, καταδείξασα οὕτως ἀπίστευτον σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν ἀξιοθαύμαστον.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος οἱ Ἐνετοὶ ἀπηυδημένοι πλέον διενοήθησαν ὅπως ἐπικαλεσθῶσι τὴν συμμαχίαν τοῦ Βαϊαζίτου, καὶ πρὸς τοῦτο ἐξέλεξαν ἔκτακτον πρεσβευτὴν τὸν Λουδοβῖκον Ῥιμόνδον μετὰ διαταγῶν ἵνα μεταβαίνων εἰς Κωνσταντινούπολιν *ἐκθέσῃ εἰς τὸν σουλτάνον τὴν οἰκτρὰν θέσιν τῆς Δημοκρατίας πολεμουμένης ὑφ' ὅλων τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων, καὶ τὸν παρακαλέσῃ ἵνα προλάβῃ τὴν πτῶσιν αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἀναπόφευκτος θέλει παρακολουθήσει γενικὸς συνασπισμὸς τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς Τουρκίας.* Ἡ ἐπελθοῦσα ὅμως λύσις τῆς πολιορκίας τῆς Παδούης ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ μὴ προβῇ εἰς πραγματοποίησιν τοῦ τελευταίου τούτου μέτρου (1).

Ἐν ἔτει 1510 ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκος ΙΒ', λαβὼν τὴν πρωτοβουλίαν εἰργάσθη πρὸς συγκρότησιν σταυροφορίας, περὶ ἧς ὁ ἐν τῇ διαίτῃ τῆς Αὐγούστης πρέσβυς αὐτοῦ ἐλάλησε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Γερμανίας. Ὁμοίαν δὲ πρότασιν ἐπρόβαλλε καὶ ὁ πάπας Ἰούλιος Β', ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Λατράνου.

Τῷ 1513 ὁ φιλέλλην πάπας Λέων Ι', ὁ ἐκ Μεδίκων, παρακινούμενος ὑπὸ ταῦ σοφοῦ Κρητὸς Μάρκου τοῦ Μουσούρου (2), ἔγραψε πρὸς τοὺς

(1) Laugier VIII, σελ. 245.

(2) Βλέπε τὴν πρὸς Λέοντα ἐξαίσιον τοῦ Μουσούρου ὠδὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ σελ. 85—90. Ἡ ὠδὴ αὕτη προετάχθη τῆς ἐν ἔτει 1513 ὑπὸ τοῦ Μουσούρου γενομένης ἐκδόσεως τοῦ Πλάτωνος, δαπάνῃ Ἄλδου τοῦ Μανουτίου, ὅστις ἐν τῷ πρὸς τὸν αὐτὸν φυλόμουσον πάπαν λατινικῷ προσφωνήματι προτρέπει αὐτὸν ἵνα συνεργήσῃ εἰς ὁμόνοιαν τῶν Χριστιανῶν καὶ πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἐν τέλει δὲ τῆς ἐκδόσεως ἀναγινώσκονται καὶ τὰ ἑξῆς ἐπὶ τῷ αὐτῷ γεγραμμένα σκοπῷ. «Ἐνετίησιν ἐτυπώθη παρὰ τοῖς περὶ τὸν Ἄλδον, παλαιοῖς τισι καὶ ἀξιοπίστοις κεχρημένον ἀντιγράφοις, χιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ τρισκαιδεκάτῳ ἀπὸ τῆς θεογονίας ἐνιαυτῷ, καθ' ὃν Ἰωάννης Μεδικεὺς ὁ Λαυρεντίου, καλοῦ πατρὸς καλὸς υἱός, τῆς ἄκρας δὴ καὶ παντοκρατορικῆς ἀρχιερατείας ἀξιωθεὶς ἐν Ῥώμῃ Λέων μετωνομάσθη

βασιλεῖς τῆς Πολωνίας καὶ Ἀγγλίας, καὶ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Μαξιμιλιανὸν ἐξεγείρων εἰς τὸν κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμον. Πλὴν οἱ προσκαλούμενοι οὐ μόνον δὲν ἔδειξαν τὴν ἐλαχίστην προθυμίαν, ἀλλ' ὁ Μαξιμιλιανὸς τετυφλωμένος ὑπὸ τοῦ κατὰ τῆς Δημοκρατίας μίσους του ἔστειλε πρέσβυν εἰς Κωνσταντινούπολιν προτρέπων τὸν νεωστὶ ἁρπάσαντα τὸν σουλτανικὸν θρόνον Σελὶμ ἵνα εἰσβάλῃ εἰς τὰς ἐν Δαλματίᾳ Ἐνετικὰς κτήσεις, διότι αἱ δυνάμεις αὐτῆς ἦσαν ἀλλαχοῦ ἀπησχολημέναι (1). Ἀλλ' ὁ Σελὶμ μόλις στηριχθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην μᾶλλον φίλων ἢ ἐχθρῶν, οὐ μόνον δὲν εἰσήκουσε τὰς αὐτοκρατορικὰς προτάσεις, ἀλλὰ πέμψας ἀπεσταλμένον τῇ Δημοκρατίᾳ ἀνήγγειλε τὰς ἐν Ἀσίᾳ νίκας του γράφων σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς: *Λοιπὸν διὰ τὰ ἦστεν φίλοι μας ἐγκαρδιακοὶ καὶ διὰ τὰ ἔχωμεν εἰς τὸ μέσον μας καλὴν ἀγάπην καὶ φιλίαν στέλλομεν τὸν παρὸν σκλάβον μας τζαοὺς Σουλεϊμὰν εἰς εὐχαρίστησιν τῆς νίκης καὶ τῆς αὔξησις τῆς βασιλείας μου, εἰς τὸ νὰ εὐφραν θῆτε καὶ χαρῆτε ἐκ καρδίας ὡς καλοὶ καὶ πιστοὶ φίλοι μας ὅπου ἦστεν* (2).

Ἐν ἔτει **1514** ὁ αὐτὸς πάπας ἐδημηγόρησεν ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ

δέκατος, ᾧ πᾶς ὁ χριστώνυμος λαός, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες, γέροντες βίον πολυετῆ καὶ πάντα συνεύχονται τ' ἀγαθά· πάντες γὰρ ἐλπίζουσιν αὐτὸν εἰρηνοποιὸν μὲν καὶ πολέμων οἷς νῦν ἅπαντα πυρπολεῖται καταβεστῆρα, τῆς δ' ἀληθινῆς παιδείας τῶν ἑλληνικῶν λόγων ἀνακαινιστήν· καὶ τῆς μὲν Ἰταλίας νοσούσης καὶ στασιαζούσης ἰατρὸν, αὐτῆς δὲ τῆς Ἑλλάδος, πάλαι καταδεδουλωμένης ἐλευθερωτὴν, καὶ ὅλως τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εὐεργέτην ἔσεσθαι καὶ διορθωτήν.»

(1) **Laugier, VIII, σελ. 377.**

(2) **Miklosich, Acta, III, σελ. 360.** Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ Δημοκρατία ἀποστείλασα εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβευτὴν τὸν Ἀντώνιον Ἰουστινιανὸν ἀνενέωσε τὰς μετὰ τῆς Πύλης φιλικὰς σχέσεις. Περὶ τούτων δ' ἔγραφεν αὐτῇ τὴν 25 Ὀκτωβρίου **1513** ὁ Σελὶμ· «Τὸ ὁμοίως ἐζήτησε τὸ νὰ ἐξανακαινουργώσωμεν καὶ τὰ καπίτουλά μας, ὅπερ εἴχετε καὶ μὲ τὸν μακαρίτην τὸν πατέραν μου, τὸ ὁποῖον ἐστέρξαμεν καὶ ἐβεβαιώσαμεν καὶ ἐξανακαινουργώσαμεν αὐτὰ, καὶ ἐδώσαμέ τα εἰς χεῖρας τοῦ εἰρηθὲν ἀποκρισιαρίου σας, τὰ ὁποῖα θέλετε ἰδεῖ καὶ καταλάβειν, ὡς καθὼς ἦταν καὶ μὲ τοὺς γονέους μας, καὶ καλλίτερα, μάλιστα εὐγάλαμεν καὶ κάποιαις διαφοραῖς, ὅπου δὲν τὴς ἠθέλησεν ὁ ἀποκρισιάριός σας διὰ νὰ μὴν ἦνε πρέπον· ἀλήθεια ἐβάλλαμεν καὶ ἡμεῖς ἕναν ποῦντον, τὸν ὁποῖον ὁ ἀποκρισιάριός σας δὲν τὸν ἔστρεξε ποσῶς, ἀλλὰ ἐμεῖς διὰ νὰ ἔνε πλέα σφικτότερη ἡ ἀγάπην μας ἐβάλλαμεν τὸν ποῦντον ἐκεῖνον, ὅπερ θέλετε ἰδεῖ· καὶ ἂν σᾶς φανῇ καλὸν νὰ τὸν στέρξετε· εἰ δὲ καὶ ἄλλως τότε κάμετε ὅσα σᾶς φαίνεται, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία μου χωρὶς ἐκεῖνον τὸν ποῦντον δὲ στέργομεν τὴν ἀγάπην σας, καὶ οὕτως νὰ τὸ ἠξέρετε . . .» Αὐτόθι.

Λατράνου περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως (1). Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 1518, ἐπειδὴ αἱ μεγάλαι κατακτήσεις τοῦ Σελὶμ, καὶ αἱ ἐν Αὐλῶνι παρακαταθῆκαι ἀφθόνων τροφίμων καὶ πολεμεφοδίων κατεφόβισαν τὴν Εὐρώπην, ὁ ἴδιος πάπας ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ καὶ ἀναθέματος προσεκάλεσε πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας ἵν' ἀφέντες τὰς ἐμφυλίους ἔριδας συνασπισθῶσι κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν ἀποταθεὶς ὁ Λέων ἐζήτει ἵνα διαθέσῃ αὕτη τὰς κατὰ θάλασσαν δυνάμεις της ὑπὲρ τοῦ πολέμου· πλὴν ἐκείνη ἀπεκρίθη, ὅτι γειτονεύουσα τῷ σουλτάνῳ δὲν δύναται ἵνα πρώτη ἐκτεθῇ κατ' αὐτοῦ καὶ διακινδυνεύσῃ τὰς χώρας της, ἅμα ὅμως πάντα τὰ τῆς σταυροφορίας ἑτοιμασθῶσι τότε εὐχαρίστως προσέφερε τὸν στόλον της ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἀγῶνος. Ἀλλ' ὁ μετ' ὀλίγον ἐπελθὼν θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ ἠνάγκασε τὴν Εὐρώπην ἵνα καὶ πάλιν ἀναμιχθῇ εἰς ἐμφυλίους ἔριδας (2).

Ἐνῷ ἡ Εὐρώπη ἐν τοιαύτῃ διατέλει καταστάσει φοβερὰ ἐνέσκηψεν ἐν Ῥόδῳ καταιγὶς, ἥτις ἀστέγους καὶ ἀπάτριδας κατέστησε τοὺς τελευταίους ἐν τῇ Ἀνατολῇ προμάχους τοῦ χριστιανισμοῦ. Διὰ τῆς ἐν ἔτει 1480 νίκης τὸ τάγμα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου στιγμιαίως εἶχεν ἐξασφαλίσει τὴν ἐν τῇ νήσῳ διαμονήν του· διότι καὶ μετὰ τὴν ἧτταν ἐκείνην ὁ Μωάμεθ εἶχεν ἑτοιμάσει στρατὸν ἐκ 300,000 ἀνδρῶν, κατὰ τῶν ἱπποτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ μετ' ὀλίγον ἐπελθὼν θάνατος τοῦ

---

(1) Charrière, Négociations de France au Levant. préf. Αἱ περὶ σταυροφοριῶν ἐγκύκλιοι τῶν παπῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τόμῳ ΚΘ'. τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Χρονικῶν τοῦ Ῥαϋνάλδου, τινὲς δὲ καὶ ὑπὸ Χαρριέρου. Ἐν ἔτει 1516 Ἰάνος ὁ Λάσκαρις παρεκίνει τὸν πάπαν Λέοντα ἵν' ἀνανεώσῃ τὰς περὶ σταυροφορίας προσπαθείας του, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς πρὸς ἐκεῖνον προσφωνήσεως τῆς τότ' ἐκδοθείσης δαπάνῃ τοῦ Ἄλδου ὑπὸ Μάρκου τοῦ Μουσούρου περιηγήσεως τοῦ Παυσανίου, περὶ ἧς λόγος γενήσεται κατωτέρω. Πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν προσφωνῶν καὶ Ἀρσένιος ὁ Ψευδο-Μονεμβασίας τὴν ὑπὸ τοῦ πατρός του Μιχαὴλ Ἀποστολίου συλλεχθεῖσαν Ἰωνιὰν ἐξορκίζει πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς. « Νῦν γὰρ οὐκ ἔστιν ἔτι τοῦ μέλλειν καιρός· ἀνάστηθι τοίνυν, ἀνάστηθι ὦ μακαριώτατε, ἀνάλαβε κατὰ βαρβάρων ἀθέων τὸ σταυρικὸν τρόπαιον, ἐκκάλεσον τοὺς ἡγεμόνας τῶν Εὐρωπαίων, ὀψὲ γοῦν κατὰ τῶν Τεύκρων στρατεύσασθαι, ὧν εἴγε καὶ δύο μόνον οἱ μέγιστοι συμφωνήσωσι καὶ τοῖς γενναιοτάτοις καὶ μεγαλοψύχοις Ἐνετοῖς ξυμμαχήσωσι, πᾶσαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Τεύκρων καὶ δύναμιν καταστρέψουσιν. Ἀπόδος οὖν τὸ παντα-χοῦ διεσπαρμένον γένος ἡμῶν τῇ πατρίδι, τὸ ποτὲ μὲν ὑψηλότατον καὶ σοφώτατον, νῦν δ' ἐξουθενημένον οἵμοι καὶ ταπεινότατον . . . » Ἀρσενίου Ἰωνιὰ, ed. Walz, Stuttgartiae 1832.

(2) Laugier, IX, σελ. 91.

Πορθητοῦ ἀπήλλαξε καταστροφῆς βεβαίας, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι δὲν ἔπαυσαν κακὰ βουλευόμενοι κατὰ τοῦ τάγματος. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου μαγίστρου Ἐμερῆ Δ' Ἀμβουὰζ ὁ Βαϊαζίτης ἀπέστειλε κατὰ τῆς Ῥόδου στόλον γενναίως ἀποκρουσθέντα ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν (1503)· μετὰ παρέλευσιν δὲ δύο ἐτῶν ὁ αὐτὸς σουλτάνος διέταξε τὸν περίφημον πειρατὴν Κεμὰλ Ῥαΐς ὅπως ἐπέλθῃ κατὰ τῆς νήσου καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς· οὗτος ὅμως ἀποτυχὼν ἵνα διενεργήσῃ ἀπόβασιν ἐν Ῥόδῳ ἐξέπλευσε κατὰ τῶν νήσων Σύμης, Τήλου, καὶ Νισύρου, ὅπου εὐτυχέστερος δὲν ὑπῆρξε, καὶ μὴ τολμήσας νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν καλῶς φρουρουμένην Κῶν διηυθύνθη κατὰ τῆς Λέρου, τὴν ὁποίαν νεανίας ἱππότης δι' εὐφυοῦς στρατηγήματος ἔσωσεν ἀπὸ τοῦ κινδύνου. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου μαγίστρου Φαβρικίου Καρρέττη ὁ Σελὶμ πολλάκις ἠπείλησε τὴν ἕδραν τοῦ τάγματος, ὅπερ συνέτρεχε τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἐχθροὺς αὐτοῦ· μετὰ δὲ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιστροφὴν διέταξε τὴν ἐξόπλισιν στόλου ἐξ ἑκατὸν πλοίων προωρισμένου κατὰ τῆς Ῥόδου. Οἱ βεζίραι καὶ οἱ στρατηγοὶ ἐφαίνοντο λίαν ἀνυπόμονοι ἵνα ἐπὶ τέλους προσβάλλωσι τὴν ἀείποτε συντρίψασαν τὴν ὀθωμανικὴν ἀνδρείαν νῆσον· ἡ ἀνάμνησις ὅμως τῆς ἐξευτελιστικῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Μωάμεθ ἐνέπνεεν ἀμφιβολίας εἰς τὸν Σελὶμ, σπουδαίως ἤδη σκεπτόμενον ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἐκτεθῇ εἰς ἐπιχείρησιν ἴσως ἀμαυρώσουσαν τὴν δόξαν αὐτοῦ. *Μὲ παρακινεῖτε*, εἶπεν ἡμέραν τινὰ εἰς τοὺς βεζίρας, *πρὸς κατάκτησιν τῆς Ῥόδου! Πλὴν γνωρίζετε τί ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο, καὶ δύνασθε νὰ μοὶ δείξητε τὰ πολεμεφόδιά σας;* Ἀφοῦ δὲ οὗτοι τῷ ἀπήντησαν, ὅτι εἶχον πολεμεφόδια ἀρκοῦντα εἰς πολιορκίαν τεσσάρων μηνῶν, ἐπανέλαβε· *καὶ τί θὰ κάμωμεν μ' ἐφόδια τεσσάρων μηνῶν, ἀφοῦ ὁ διπλοῦς χρόνος δὲν ἀρκεῖ; Θέλετε νὰ ἴδητε ἀπαρνουμένην εἰς ἐμὲ τὴν ἧτταν Μωάμεθ τοῦ Β'; Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω τὸν πόλεμον, καὶ δὲν θὰ ὑπάγω εἰς Ῥόδον μὲ τοιαύτας προετοιμασίας· ἄλλως τε καὶ πιστεύω, ὅτι δὲν ἔχω ἄλλην ὁδοιπορίαν νὰ κάμω εἰμὴ τὴν τοῦ ἄλλου κόσμου!*

Ἐν τούτοις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεσπεύδοντο αἱ κατὰ τῆς Ῥόδου πολεμικαὶ παρασκευαί, ἐνῷ ὁ Καρρέττης ἐπολλαπλασίαζε τ' ἀμυντικὰ μέσα. Ἀλλ' ὁ θάνατος κατέλαβεν ἀμφοτέρους ἐν ἔτει 1521, ἡ δὲ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν ἱπποτῶν ἔρις ἔμελλε νὰ λυθῇ μεταξὺ τῶν διαδόχων αὐτῶν. Καὶ τὸν μὲν Καρρέττην διεδέχθη ὁ Βιλλιὲρ Δελὶλ Ἀδὰμ, τὸν δὲ Σελὶμ ὁ Σουλεϊμάνης.

Ὁ νέος σουλτάνος ἐγκαινιάσας τὴν βασιλείαν του διὰ τῆς ἁλώσεως τοῦ Βελιγραδίου ἀπεφάσισεν ἵνα καταλάβῃ τὴν Ῥόδον πρὸς εὐκολωτέραν συγκοινωνίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν δύο ἀρτίως κατακτηθεισῶν ὑπὸ τοῦ Σελὶμ ἐπαρχιῶν, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Κατὰ δὲ τὸν ἰατρὸν τοῦ Σουλεϊμάνη Ῥαμαδὰν ὁ σουλτάνος προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν χάριν ἀπελευθερώσεως τῶν ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις τῆς Ῥόδου στεναζόντων αἰχμαλώτων. « Ὅσοι μουσουλμάνοι, λέγει ὁ προρρηθεὶς ἄραψ ἱστορικὸς, εἶχον τὴν δυστυχίαν νὰ ἐμπέσωσιν εἰς χεῖρας τῶν ἱπποτῶν οὐδέποτε ἤλπιζον τὴν ἀπελευθέρωσίν των. Ἐὰν ἦσαν πλούσιοι ἐζητοῦντο λύτρα ὑπέρογκα, ἐὰν δὲ πένητες ἐστέναζον διὰ βίου εἰς τὰ δεσμά. Οἱ ῥωμαλέας κρίσεως αἰχμάλωτοι ὑπεβάλλοντο εἰς ἐπαχθεστάτας ἐργασίας λαμβάνοντες καθ' ἡμέραν δύο δραχμὰς, τὰς ὁποίας ὕστερον τοῖς ἀφῄρουν. Τὴν νύκτα πάντες φορτωμένοι μὲ ἁλύσεις ἐθρήνουν ἐντὸς σκοτεινῶν φυλακῶν, ἐν αἷς ἀπειρία ἐντόμων ἐξεμύζα τὸ αἷμα αὐτῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀνυποφόρου ἀποφορᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέθνησκον. Ὅσοι εἶχον ἀρκετὴν ῥώμην νὰ ἐπιζήσωσιν εἰς τὰς κακουχίας διήρχοντο τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν δακρύοις καὶ στεναγμοῖς. Ὅλα τὰ μεταξὺ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐνοικοῦντα πνεύματα ἔλαβον οἶκτον ἐπὶ τοῖς παθήμασιν αὐτῶν, καθὼς καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ οὐρί. Ἐπὶ τέλους δ' αἱ προσευχαί των συνεκίνησαν τὸν θεὸν ἵνα ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Σουλεϊμάνην τὸν κατὰ τῆς Ῥόδου πόλεμον (1). »

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων παρεκίνουν τὸν Σουλεϊμάνην εἰς προσβολὴν τῆς νήσου ὁ βεζίρης Μουσταφᾶς, ὁ ἀρχιναύαρχος Κουρδογλῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἐν Ῥόδῳ καγγελάριος τοῦ τάγματος Ἀνδρέας Ἀμαρὰλ, ὅστις ἀποτυχὼν τῆς ἐκλογῆς τοῦ μεγάλου μαγίστρου συνέλαβεν ἄσπονδον μῖσος κατὰ τοῦ νέου ἡγεμόνος τοῦ τάγματος, καὶ κατεπρόδιδεν εἰς τοὺς Τούρκους τὰ ἐν Ῥόδῳ διατρέχοντα.

Ἀποφασισθείσης τῆς ἐκστρατείας ὁ Σουλεϊμάνης ἔγραψε πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον ἀπαιτῶν τὴν ἐκκένωσιν τῆς νήσου· τὴν δὲ 18 Ἰουνίου 1521 ὁ τουρκικὸς στόλος, συγκροτούμενος ἐκ τριακοσίων πλοίων διηυθύνθη κατὰ τῆς Ῥόδου ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ βεζίρου Μουσταφᾶ, διορισθέντος σερασκέρου, ἐνῷ στρατὸς ἐξ ἑκατὸν χιλιάδων ἀνδρῶν ἐβάδιζε διὰ ξηρᾶς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου. Ὁ σερασκέρης αἰσίως καταπλεύσας ἀπεβίβασε πλησίον τῆς Ῥόδου τὰ στρα-

(1) Tercier, Mémoire sur la prise de Rhodes.

τεύματα καὶ τὰ πολεμεφόδια, καὶ κατασκευάσας τὸ στρατόπεδον ἀνέμεινε τὴν ἔλευσιν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τὴν 28 Ἰουλίου ἀπεβιβάσθη ἐν τῇ νήσῳ ἐν μέσῳ τοῦ ἀδιακόπου πυρὸς τῶν κανονοστιχιῶν. « Ὁ σουλτάνος, λέγει ὁ ἄραψ Ῥαμαδὰν, ἐπιβαίνων δρόμωνος ἐλαφροῦ ὡς τὸ *βαρὰκ* τοῦ προφήτου, ἢ ὡς τὰ πτηνὰ τὰ μεταφέροντα τὸν Σολομῶντα ὅπου ἤθελε, διῆλθεν εἰς τρεῖς ὥρας τὸν μεταξὺ ξηρᾶς καὶ τῆς Ῥόδου πορθμόν. Εἰς δὲ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐπλήσθησαν ἀγαλλιάσεως τὰ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς πνεύματα, καὶ αἱ οὐρί. Πλὴν οὐδενὸς ἡ χαρὰ ἐξισοῦτο πρὸς ἐκείνην τῶν ἐν Ῥόδῳ αἰχμαλώτων μουσουλμάνων. »

Ὁ μέγας μάγιστρος ἐγκαταλειφθεὶς ὑφ' ὅλων τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων μόλις κατώρθωσε νὰ περισυνάξῃ 4,500 στρατιώτας καὶ ἑξακοσίους ἱππότας· διὰ τοιούτων δὲ μικρῶν δυνάμεων μὴ θελήσας ἵνα ἐκτεθῇ εἰς παρεμπόδισιν τῆς ἀποβιβάσεως τῶν ἐχθρῶν, περιωρίσθη εἰς τὴν πυρπόλησιν τῶν χωρίων, τὴν κατεδάφισιν πάντων τῶν ἐξωτερικῶν κτιρίων, καὶ τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως περισύναξιν ὅλων τῶν ἀγροτῶν. Οἱ ἐν Ῥόδῳ καὶ ταῖς ἐξηρτημέναις νήσοις Ἕλληνες ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸ τάγμα καὶ ἀπέῤῥιψαν τὰς ἐπωφελεῖς προτάσεις τοῦ σουλτάνου· ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἱππόται διαθερμαινόμενοι ἐκ τῆς ἀφωσιώσεως καὶ τῆς ἀνδρίας τοῦ μεγάλου μαγίστρου πάντες ἔδειξαν ζῆλον πρὸς ὑποστήριξίν του μέχρις ὑστάτης πνοῆς. Ὁ Ἰλαδὰμ διένειμεν εἰς διαφόρους γλώσσας τοῦ τάγματος (1) τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἑπτὰ προμαχώνων τῆς πόλεως.

Τὴν 1 Αὐγούστου ὁ βεηλέρβεης τῆς Ῥούμελης Ἀγιὰζ πασᾶς ἤρξατο τῆς πολιορκίας προσβαλὼν τὴν ὑπὸ τῶν γερμανῶν ἱπποτῶν ὑπερασπιζομένην θέσιν· ὁλόκληρος δὲ ὁ μὴν παρῆλθεν εἰς κατασκευὰς ὑπονόμων καὶ ἀνθυπονόμων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν οἱ πολιορκούμενοι ἀντέτασσον τὴν μεγάλην ἐπιδεξιότητα τοῦ μηχανικοῦ Γαβριὴλ Μαρτινέγγου, ἐκ Κρήτης ἐλθόντος εἰς ὑπεράσπισιν τῆς Ῥόδου. Οὕτω δὴ ἡ μέχρις ἡρωϊσμοῦ γενναιότης τοῦ μεγάλου μαγίστρου καὶ ἡ ἱκανότης τοῦ Μαρτινέγγου ἐναυάγησαν πάσας τὰς πρώτας ταύτας τοῦ ἐχθροῦ ἀποπείρας.

Τὴν 4 Σεπτεμβρίου δύο ὑπόνομοι ἀνέτρεψαν μέρος τοῦ ἀγγλικοῦ προμαχῶνος, οἱ δὲ γιανίτσαροι ὁρμήσαντες διὰ τοῦ ῥήγματος κατέ-

(1) Τοιαύτη ἦτο ἡ διαίρεσις τοῦ τάγματος.

λαβον τὴν κορυφὴν τοῦ τείχους καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀνεπέτασαν τὰς σημαίας των. Ἀλλ' ὁ μέγας μάγιστρος κρατῶν ἀνοικτὴν τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ ἔδραμε καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὀπισθοχωρήσωσι μὲ ἀπώλειαν δύο χιλιάδων ἀνδρῶν· εἰς δευτέραν δ' ἔφοδον γενομένην μετὰ ἓξ ἡμέρας ὑπέστησαν οἱ μὲν Τοῦρκοι ἰσάριθμον ζημίαν, οἱ δὲ ἱππόται ἀπώλεσάν μόνον τριάκοντα ἄνδρας, ἐν οἷς τὸν στρατηγὸν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τὸν σημαιοφόρον τοῦ μεγάλου μαγίστρου. Τὴν 13 Σεπτεμβρίου οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὸν ἀγγλικὸν προμαχῶνα ἐφ' οὗ ἀνεπέτασαν πέντε σημαίας· πλὴν ὁ μὲν Γερμανὸς ταξίαρχος Βάλδνερ ἀνεχαίτισε τὴν ὁρμήν των, ὁ δὲ μέγας μάγιστρος ἐπεσφράγισε τὴν ἧτταν αὐτῶν.

Τὴν 24 Σεπτεμβρίου ἀνηγγέλθη γενικὴ ἔφοδος καθ' ὅλης τῆς γραμμῆς τῶν ὀχυρωμάτων. Ἀπὸ τῆς μεσημβρίας μέχρι τοῦ μεσονυκτίου κήρυκες διέτρεχον τὸ στρατόπεδον φωνάζοντες « Αὔριον θὰ γίνῃ ἔφοδος· ἡ πέτρα καὶ τὸ χῶμα ἀνήκουν εἰς τὸν πατισάχ· τὸ αἷμα καὶ τὰ ὑπάρχοντα τῶν κατοίκων εἶνε λεία τῶν νικητῶν. » Περὶ τὰ χαράγματα οἱ Ὀθωμανοὶ ὥρμησαν πρὸς ἄρκτον, ἀνατολὴν, καὶ μεσημβρίαν τῆς πόλεως, αἱ δὲ προσπάθειαί των συνεκεντρώθησαν ἰδίως κατὰ τῶν προμαχώνων τῆς ἀγγλικῆς καὶ ἱσπανικῆς γλώσσης. Ὁ ἀγᾶς τῶν γιανιτσάρων κατώρθωσε μάλιστα νὰ καταλάβῃ τὸν τελευταῖον καὶ ἀναπετάσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὴν σημαίαν του· ἀλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος ὑπῆρξε στιγμιαῖος, διότι ὁ μέγας μάγιστρος ἀποκρούσας τὴν κατὰ τοῦ ἀγγλικοῦ προμαχῶνος ἔφοδον ἔδραμε καὶ συνεκρότησε κατὰ τῶν γιανιτσάρων λυσσώδη μάχην. Ἐπὶ τέλους οἱ Τοῦρκοι ἀπεκρούσθησαν πανταχόθεν ἐγκαταλιπόντες 15,000 ἑταίρων ἐπὶ τοῦ ῥήγματος καὶ τῶν τάφρων. Κατὰ τὴν ἔφοδον ταύτην, τὴν τρομερωτέραν πασῶν, πᾶς ὁ λαὸς τῆς νήσου συνέδραμε γενναίως τοὺς λεοντοθύμους ἱππότας. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ γυναῖκες ἔλαβον ἔνδοξον μέρος κατὰ τὴν αἱματηρὰν ἐκείνην ἡμέραν, διότι χωρὶς νὰ τρομάζωσιν ἐκ τῶν κραυγῶν τοῦ θριάμβου καὶ τῆς σφαγῆς, ἔφερον αἱ μὲν πολεμεφόδια καὶ ἀναψυχητικὰ ποτὰ εἰς τοὺς ἀκαταπαύστως μαχομένους, αἱ δὲ χῶμα πρὸς πλήρωσιν τῶν ῥηγμάτων, καὶ πέτρας ἐσφενδονιζομένας κατὰ τῶν ἐφορμώντων.

Ὁ Ῥαμαδὰν περιγράφει οὕτω τὴν ἔφοδον ταύτην. « Τὴν 2 τοῦ μηνὸς ζουλκαδῆ ὁ σουλτάνος θέλων ἵνα διὰ πάσης θυσίας καταλάβῃ τὴν πόλιν διέταξεν ἔφοδον ὑποσχεθεὶς βαθμὸν φλαμπουριάρου εἰς τὸν

πρῶτον ἐπὶ τῶν τειχῶν ἀναβάντα, καὶ ἐπιτρέψας τὴν λεηλασίαν. Ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου ὅλα τὰ στρατεύματα ἡτοιμάσθησαν καὶ ἐξέβαλλον μεγάλας κραυγὰς χαρᾶς· ἐπὶ τέλους δὲ ἤρχισαν νὰ κινῶνται μετὰ τῆς ζωηρότητος τοῦ μέλλοντος νὰ καταβροχγίσῃ ζῶον λέοντος ἢ δράκοντος. Ὁ ὑπὸ τῶν ποδῶν των ἐγερθεὶς κονιορτὸς ἐπεσκίασε τὸν ἥλιον, καὶ ἐτάραξε τὸν ἀέρα. Ὁ σουλτάνος θέλων νὰ βλέπῃ τὰ διατρέχοντα ἐτοποθετήθη ἐπὶ ὑψώματος, καὶ ἔδωκε τὸ διάταγμα τῆς προσβολῆς. Οἱ οὐλεμάδες ἤρχισαν νὰ προσεύχωνται ἀναγνώσαντες καὶ κατάλληλον εἰς τὴν περίστασιν κεφάλαιον τοῦ κορανίου. Αἱ σάλπιγγες καὶ τὰ κύμβαλα ἔδωκαν τὸ σημεῖον τῆς ἐφόδου, καὶ ἡ σημαία τοῦ σουλτάνου ἀνεπετάσθη. Τὰ στρατεύματα διεχωρίσθησαν εἰς δύο σώματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἀνέβη ἐπὶ τῶν προμαχώνων, τὸ δ' ἕτερον ἐκ δειλίας ὠπισθοχώρησεν. Οἱ ἐφορμήσαντες ἐδιπλασίασαν τὸν ζῆλόν των ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἐχθρῶν, ἀπορρίψαντες πρὸς εὐκινησίαν καὶ θώρακας καὶ περικεφαλαίας· ἀναβάντες δ' ἐπὶ τῶν τειχῶν συνεπλάκησαν οὐχὶ διὰ σπάθης καὶ λόγχης, ἀλλὰ διὰ πυροβόλων καὶ τουφεκίων. Τὸ αἷμα ἔῤῥεεν ἀπὸ τοῦ φρουρίου, ὡς ἡ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πίπτουσα βροχὴ, καὶ ἡ γῆ ἐκαλύφθη ἐξ αὐτοῦ. Ἕκαστος τῶν μαχομένων ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἀμεριμνῶν περὶ πατρὸς, ἀδελφοῦ, καὶ φίλου. Αἱ προσευχαὶ τῶν μουσουλμάνων ἀνέβησαν μέχρις οὐρανοῦ, οἱ δὲ ἄγγελοι καὶ τὰ μακάρια πνεύματα (Ἀδὰμ, Μωάμεθ, Μωϋσῆς, Ἰησοῦς, καὶ Σολομὼν) ἐζήτουν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν νίκην διὰ τοὺς πιστοὺς, οἵτινες ἐπολέμησαν μεθ' ὅλης τῆς φανταζομένης ἀνδρίας ἀπὸ πρωΐας μέχρι μεσημβρίας. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ τῶν τειχῶν ἀναβάντες ἔπεσαν μάρτυρες τῆς πίστεως, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τινες φλαμπουριάραι καὶ στρατηγοί. »

Ὁ σουλτάνος ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ ἠτιᾶτο τὸν βεηλέρβεην τῆς Ῥούμελης Ἀγιὰζ πασᾶν, ὃν καθήρεσε καὶ ἐφυλάκισεν, ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον μετανοήσας ἠλευθέρωσε καὶ ἀποκατέστησεν ἐν τῇ πρώτῃ περιωπῇ· ἤδη δὲ ἤρξατο νὰ συλλογίζηται περὶ ἀναχωρήσεως, ὅταν ἀπεσταλμένος τοῦ προδότου Ἀμαρὰλ ἐξιστορήσας τὴν οἰκτρὰν θέσιν τῶν πολιορκουμένων ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ παραμείνῃ. Περὶ τὰ χαράγματα τῆς 12 Ὀκτωβρίου ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς ἀντικαταστήσας τὸν βεζίρην Μουσταφᾶν ἐν τῇ διευθύνσει τῆς πολιορκίας ἀπεπειράθη τὴν κατάληψιν τοῦ ἀγγλικοῦ προμαχῶνος· οἱ γιανίτσαροι εἶχον σχεδὸν καταλάβει αὐτὸν, ὅταν πληγωθέντος τοῦ ἀγᾶ αὐτῶν ὠπισθοχώρησαν,

Περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ μηνὸς οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν νέαν κατὰ τῶν προμαχώνων τῆς Ἰταλίας καὶ Προβηγκίας ἔφοδον, πλὴν μετὰ αἱματηρὰν ἀντίστασιν ἀπεκρούσθησαν. Ἐν τούτοις πληγωθέντος τοῦ Μαρτινέγγου ὁ Ἰλαδὰμ μόνος ἐπετήρει πάσας τὰς ἐργασίας τῆς ὑπερασπίσεως, ἔνοπλος ἀναπαυόμενος, καὶ ὡσεὶ καταστὰς ἀναίσθητος εἰς τοὺς πόνους καὶ τοὺς κινδύνους. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἀνακαλυφθεὶς ὁ προδότης Ἀμαρὰλ καθηρέθη τοῦ βαθμοῦ καὶ ἐθανατώθη (30 Ὀκτωβρίου 1522).

Τὴν 23 Νοεμβρίου ἐποίησαν οἱ Ὀθωμανοὶ ἔφοδον κατὰ τοῦ ἰταλικοῦ προμαχῶνος, ἀλλ' ἀπεδιώχθησαν μὲ ζημίαν πεντακοσίων ἀνδρῶν· τὴν δὲ 30 ὁ ἱσπανικὸς καὶ ὁ ἰταλικὸς προμαχὼν προσεβλήθησαν μεθ' ὁρμῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων· οἱ ἀπηυδημένοι ἱππόται ἔκλιναν, καὶ ὁ ἐχθρὸς διασπαρεὶς ἐν τοῖς περιφράγμασιν ἐνέβαλε τὴν πόλιν εἰς μέγιστον κίνδυνον· πλὴν ἐξαίφνης ἠχησάντων τῶν κωδώνων πανταχόθεν ἔδραμον ἱππόται, πολῖται, χωρικοί, οἵτινες σταματήσαντες τοὺς Τούρκους ἀνέκτησαν τὸ ῥῆγμα, ἡ δὲ ποταμηδὸν ῥέουσα βροχὴ παρέσυρε τὰ ἔργα τῶν μουσουλμάνων ἐγκαταλιπόντων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τρεῖς χιλιάδας ἑταίρων.

Ἐκ τῆς νέας ταύτης ἀπωλείας δειλιάσας ὁ σερασκέρης ἀπεφάσισεν ἵνα μὴ ἀποπειραθῇ πλέον ἐφόδους, ἀλλὰ περιορισθῇ εἰς τὰ ὀρύγματα, καὶ τὰς ὑπονόμους.

Ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ ἀπωλέσθησαν ἑκατὸν χιλιάδες Ὀθωμανῶν, ἐξ ὧν οἱ ἡμίσεις ἀπέθανον πολεμοῦντες, οἱ δ' ἕτεροι ἐθερίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀσθενειῶν. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἐνῷ ὁ σουλτανικὸς στρατὸς καθ' ἑκάστην ἐπολλαπλασιάζετο διὰ νεοσυλλέξιῶν, εἰς τὰς τάξεις τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ῥόδου ὁ θάνατος ἐγκατέλιπε κενὰ δυσαναπλήρωτα.

Ἀξιοπερίεργος δ' ἐστὶν ἡ διήγησις τοῦ μωαμεθανοῦ ἱστορικοῦ, οἰκτρῶς κατειρωνευομένου τῆς ὑπὸ τῶν προμάχων τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπικλήσεως τῆς ἄνωθεν βοηθείας ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ ὥρᾳ. « Οἱ Ῥόδιοι, λέγει, καταπτοηθέντες ἐπρότειναν ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς ἱππότας τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως. *Συμβουλεύθητε τὸν ἅγιον Ἰωάννην!* τοῖς ἀπεκρίθησαν ἐκεῖνοι. Ἆρ' ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἔδραμον εἰς τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων των, καὶ ἐκεῖ ἔκλαυσαν καὶ ἐταπεινώθησαν, οἱ δὲ ἱερεῖς ἔτυψαν τὰς κεφαλὰς αὐτῶν κατὰ τῶν μαρμάρων. Ὁ Σατανᾶς τοῖς ἀπεκρίθη ἀπὸ τοῦ κοίλου τῶν εἰδώλων. *Τίς ἡ αἰτία τῶν δακρύων σας; ἐὰν ἡ μετάνοια ἦτε μεγαλειτέρα τῶν ἁμαρτημάτων σας, συγχωρῶ*

αὐτά. Παύσατε τοὺς στεναγμοὺς, καὶ ἐγερθέντες εἴπατέ μοι τί εὔχεσθε! Γνωρίζω εἰς ποίαν στενοχωρίαν σᾶς ἔφερον οἱ Τοῦρκοι· πλὴν μὴ φοβηθῆτε οὐδόλως τὸν Ἀχμὲτ πασᾶν, ἂν καὶ κατεκρήμνισε τοὺς πύργους καὶ ἐπλήρωσε τὰς τάφρους σας, κατασκάψας ἐκ θεμελίων καὶ κατακαύσας τοὺς προμαχῶνάς σας. Θαῤῥεῖτε, καὶ διὰ τῆς ἡμετέρας βοηθείας θέλετε καταπολεμήσει καὶ νικήσει τοὺς ἐχθρούς. Θὰ σᾶς στείλωμεν μεγάλας βοηθείας τῶν στρατευμάτων μας τὰ ὁποῖα θέλουσι φθάσει περὶ τὰ μέσα τοῦ ρουχαῤῥέμ, ὅταν οἱ Τοῦρκοι θὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ φρούριον. Τὰ στρατεύματά μας εἶνε πολυαριθμότερα τῶν τοῦ προφήτου Σολομῶντος, δυνάμενα νὰ πληρώσωσι τὸ μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ διάστημα. Πρὸς τούτοις ἔχομεν καὶ ἄλλα συγκείμενα ἐκ πνευμάτων καὶ μάγων, ὡς τὰ τοῦ Φαραὼ, τὰ ὁποῖα εἶνε εἰς τὴν διάθεσίν σας. Ταῦτα εὑρίσκονται ἐν τῇ νήσῳ Χαμὰν, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ στείλωμεν ταχυδρόμον θέλομεν ὑπάγει ἡμεῖς οἱ ἴδιοι αὔριον τὸ μεσονύκτιον, καὶ ἐπανερχόμενοι μετ' αὐτῶν θέλομεν καταπολεμήσει τοὺς βαθέως κοιμωμένους Τούρκους. Περιπλέον ὁ Σατανᾶς ὑπεσχέθη εἰς τοὺς χριστιανοὺς, ὅτι οἱ μουσουλμάνοι θέλουσι κατατρομάξει ἐκ πυκνῶν νεφῶν ἀποκρυφόντων αὐτοῖς τὸ φῶς, καὶ ἀπὸ τοῦ κρότου τοῦ κεραυνοῦ, τῶν ἀστραπῶν, καὶ ὁρμητικῶν ἀνέμων· ὅτι θέλει πέσει ἄφθονος βροχὴ, χιὼν, ὄφεις, καὶ σκορπίοι· ὅτι θέλουσιν ἀπολεσθῆ ἐν τῷ ὕδατι, καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη φανῆ αὐτοῖς ὡς ἡ τοῦ κατακλυσμοῦ· ὅτι τὰ μέλη των θέλουσι παγώσει ἀπὸ τοῦ ψύχους καὶ τῆς χιόνος, καὶ δὲν θέλουσι δυνηθῆ νὰ κινηθῶσι, καὶ βαδίσωσι, μήτε μάλιστα ὁμιλήσωσιν· ὅτι οἱ πόδες, αἱ χεῖρες, καὶ οἱ τράχηλοί των θέλουσι δεθῆ διὰ σιδηρῶν ἁλύσεων καὶ ὄφεων. Ἀπεναντίας δὲ ἡ ἡμέρα ἐκείνη θέλει εἶσθαι διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ ὡραιοτέρα τοῦ ἔαρος. Οὕτως, ἐξακολουθεῖ ὁ Ῥαμαδὰν, ὁ Σατανᾶς ὑπεσχέθη τὴν νίκην κρατῶν αὐτοὺς ἐν τῇ ψευδεῖ θρησκείᾳ, ὡς προβλέπων ὅτι μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν οἱ πλείονες αὐτῶν ἤθελον ἀσπασθῆ τὴν ὑπὸ τοῦ προφήτου εὐαγγελισθεῖσαν ἀληθῆ πίστιν (1). »

Τὴν 10 Δεκεμβρίου ὁ Σουλεϊμάνης γνωρίζων τὴν οἰκτρὰν θέσιν τῶν πολιορκουμένων προέβαλλεν εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον συνέντευξιν προτείνας καὶ ἔντιμον συνθηκολόγησιν, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν. Τὸ συμβούλιον τοῦ τάγματος ἐν

(1) Tercier, Mémoire sur la prise de Rhodes. (Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles lettres tom. XXVI, Paris 1759, σελ. 728.

πρῶτοις παρεδέχθη τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, πλὴν ἕνεκα διενέξεως ἀναβαλὸν τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ προέβαλλεν εἰς τὸν σουλτάνον παράτασιν προθεσμίας. Ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀντὶ ἀπαντήσεως διέταξε τὴν ἐπανάληψιν τῆς πολιορκίας, καὶ διαφοροτρόπως συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν τῇ νήσῳ κατώρθωσε νὰ ἐμβάλλῃ τὴν διαίρεσιν μετὰ τῶν ἱπποτῶν, ἀπηυδημένων ἤδη ἐκ τῶν πόνων καὶ ἐστερημένων πολεμεφοδίων καὶ ζωοτροφιῶν. Ὁ μέγας μάγιστρος, ἀφοῦ μάτην ἐπεκαλέσθη τὸ φιρμάνιον τοῦ Βαϊαζίτου, τὸ χορηγοῦν τοῖς ἱππόταις τὴν πλήρη τῆς νήσου κατοχὴν, ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ σουλτάνου περὶ παραδόσεως (22 Δεκεμβρίου). Οἱ ὅροι τῆς συνθήκης ἦσαν λίαν ἔντιμοι διὰ τοὺς ἡττηθέντας, καὶ συνεκεφαλαιοῦντο ἐν τοῖς ἑξῆς: αἱ ἐκκλησίαι νὰ μὴ βεβηλωθῶσιν, ἐπιτρεπομένης ἐλευθέρας ἐξασκήσεως τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος, ὁ δὲ λαὸς νὰ μείνῃ ἀσύδοτος ἐπὶ πενταετίαν, καὶ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς βουλομένους ἡ ἐκ τῆς νήσου ἀναχώρησις· οἱ ἱππόται ἠδύναντο ν' ἀναχωρήσωσι μετὰ παντὸς ἀνήκοντος αὐτοῖς εἰς ὅπλα, λείψανα, καὶ ἱερὰ σκεύη, καὶ πάντα τὰ φρούρια νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς Τούρκους· καὶ ἐπὶ τέλους ἀποσυρομένου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ εἰς ἀπόστασιν μιλίων τινῶν, μόνον ὁ ἀγᾶς καὶ τέσσαρες χιλιάδες γιανιτσάρων νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν.

Μόλις ἡ συνθήκη αὕτη ἀμφοτέρωθεν ὑπογραφεῖσα παρεβιάσθη ὑπὸ τῶν νικητῶν ἐν τοῖς κυριωτέροις αὐτῆς ὅροις· διότι τὴν 25 Δεκεμβρίου 1522 οἱ γιανίτσαροι ἀφηνιάσαντες διεσπάρησαν εἰς τὴν πόλιν καὶ διέπραξαν πᾶν εἶδος ἀγρίας ἐκδικήσεως. Ἐλεηλάτησαν τὰς οἰκίας τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν καὶ εἰσβαλόντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου κατέστρεψαν τὰς τοιχογραφίας, συνέτριψαν τ' ἀγάλματα, ἤνοιξαν τοὺς τάφους τῶν μεγάλων μαγίστρων, ἀνέτρεψαν τοὺς βωμούς, ἔσυραν τοὺς ἐσταυρωμένους ἐν τῷ βορβόρῳ, καὶ διήρπασαν τὰ ἱερὰ σκεύη· ἀπὸ δὲ τοῦ ὕψους τοῦ κωδωνοστασίου οἱ ἰμάμαι ἐκάλεσαν τοὺς πιστοὺς εἰς προσευχήν.

Τὴν 1 Ἰανουρίου 1523 ὁ μέγας μάγιστρος παρουσιασθεὶς εἰς τὸν σουλτάνον ἐφίλησε τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ ἡτοιμάσθη πρὸς ἀπόπλουν. Οὕτω δὴ τὰ λείψανα τοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου συνοδευόμενα καὶ ὑπὸ τεσσάρων χιλιάδων κατοίκων ἐγκατέλιπον διὰ παντὸς τὴν νῆσον, ἐφ' ἧς ἐπὶ διακόσια εἴκοσιν ἔτη ἡγεμόνευσαν (1).

(1) Lacroix, iles de la Grèce, σελ. 177—181. — Παραβλ. Bosio, tom. II.—Vertot, tom. II.—Hammer, tom. V.

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἱπποτῶν εὐχερῶς ὑπέταξαν καὶ τὰς ἐκ τῆς Ῥόδου ἐξαρτωμένας νήσους Κῶν, Λέρον, Κάλυμνον, Νίσυρον, Χάλκην, Τῆλον, Λιμονίαν, Σύμην, καὶ τὸ φρούριον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ (1), ἐκτισμένον διὰ τῶν λειψάνων τοῦ Μαυσωλείου.

Μετὰ τὴν ἐν Παβίᾳ ἧτταν τῶν Γάλλων καὶ τὴν αἰχμαλώτισιν τοῦ βασιλέως Φραγγίσκου Α΄ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Καρόλου Ε΄ (24 Φεβρουαρίου 1525), ὁ πάπας Κλήμης Ζ΄ ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἐν λόγῳ αὐτοκράτορα τὸν περίπυστον ἐν πολιτικοῖς καὶ φιλολόγοις Ἕλληνα Ἰάνον τὸν Λάσκαριν ἵνα ἐξ ὀνόματος τοῦ ῥωμαίου ποντίφηκος προτρέψῃ αὐτὸν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τὸν ἀπὸ κοινοῦ πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων. Ὅθεν παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος ὁ Λάσκαρις ἐξεφώνησε λαμπρὸν περὶ τῆς ὑποθέσεως λόγον, τοῦ ὁποίου τὸ προοίμιον ἔχει ὡς ἑξῆς.

« Προχθὲς ἐπαρουσίασα εἰς τὴν ὑμετέραν Μεγαλειότητα τὸ διάταγμα τῆς Α. Ἁγιότητος τοῦ πάπα, καὶ τῇ εἶπον μόνον, ὅτι ἤμην προῦχων Ἕλλην εὐπατρίδης καὶ εἰδήμων τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων· ὅτι ἡ Α. Ἁγιότης μ' ἔπεμπε καὶ ἐγὼ εὐχαρίστως ἠρχόμην, ἐκτιμῶν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ὑμετέρας Ὑψηλότητος διὰ τὴν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐπιχείρησιν, ὡς δυνάμενος νὰ τῇ εἴπω, ἐξ ὅσων ἔμαθον καὶ ἐγνώρισα, πόσον αὕτη ἦτο ἁρμοδία, καὶ ὅτι ἤθελον δεχθῇ τὰς διαταγὰς τῆς Υ. καισαρικῆς Μεγαλειότητος περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, τῆς τόσον δικαίας καὶ ἐντίμου, ὠφελίμου καὶ ἀναγκαίας τῇ χριστιανικῇ πίστει, εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς διηνεκῆ καὶ ἀσύγκριτον δόξαν τῆς ὑμετέρας Ὑψηλότητος.

» Ἐκ τοῦ ἐγγράφου ἰδίως γιγνώσκετε τὰ κατ' ἐμέ. Ἀλλ' ἐὰν εἰσέτι δὲν τὸ εἴδετε θέλετε λάβει τὰς πληροφορίας ταύτας ἅμα εὐδοκήσητε νὰ τὸ ἀναγνώσητε. Πλὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν θέλω παρασιωπήσει πᾶν τὸ ἀφορῶν με περὶ τῆς λεχθείσης ἐπιχειρήσεως καὶ ἐκστρατείας.

» Ἕνεκα τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας μου ἀρξάμενος νὰ ἔχω γνῶσίν τινα τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, διότι διώχθην ὑπὸ τῶν ἀπίστων ἐκ τῆς πατρίδος μου ἀείποτε ἐσκέφθην ἐὰν ἦτο τρόπος νὰ ἐπανέλθω ἐν αὐτῇ ἐλευθέρᾳ.

» Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὀθωμανικὴ φυλὴ διαδοχικῶς ἁρπάζει καὶ καταλαμβάνει τὰς ὁμορούσας ἐπαρχίας τῆς Χριστιανοσύνης, ἕνεκα τῶν διχογνωμιῶν καὶ συνεχῶν διενέξεων τῶν χριστιανικῶν ἡγεμόνων, ἔλαβον ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐπειδὴ τόσαι μεγάλαι καταστροφαὶ χριστιανικῶν λαῶν ἀκαταπαύστως γίνονται, ἴσως τίς ἢ τινὲς ἐξ αὐτῶν ἤθελον παρατηρήσει τὸ τόσον μέγα κακὸν καὶ ἀσχοληθῇ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ, προσκαλοῦντες τὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν καὶ στρέφοντες τὰ ὅπλα κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ

(1) Ἕνεκα τοῦ ἐν αὐτῇ κτισθέντος ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν φρουρίου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Πέτρου ἡ Ἁλικαρνασσὸς ἐκλήθη Petronium, καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων Βουδροῦμι.

τοῦτῳ κατέβαλλον πᾶσαν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχὴν εἰς ἐξέτασιν καὶ γνῶσιν τῶν σχετιζομένων μετὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιχειρήσεως πραγμάτων, διότι ἐκτελουμένης, καὶ ἐγὼ αὐτὸς (εἰ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἁπλοῦς ἰδιώτης) ἠδυνάμην νὰ λάβω μέρος εἰς τοιαύτην ἐκστρατείαν κατὰ τὸ ἐφικτόν μοι.

» Διατρίβων ἐν Φλωρεντίᾳ κατώρθωσα ν' ἀποσταλῶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Τούρκων ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Λαυρεντίου τοῦ ἐκ Μεδίκων ὑπὸ πρόσχημα ἔντιμον καὶ οὐχὶ ἀνωφελές (1). Δὶς ἐπῆγα μετὰ διαπιστευτηρίων ἐπιστολῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ διετίαν διατρίψας εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πηγαινοερχόμενος διὰ διαφόρων ὁδῶν καὶ ἅπαξ διὰ θαλάσσης, εἶδον καὶ ἐξήτασα ὅλον σχεδὸν τὸν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενον Εὐρωπαϊκὸν τόπον, λαβὼν καὶ σημειώσεις περὶ παντὸς ἀναγκαιοῦντος ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἐξήτασα τὰς δυνάμεις τῶν Τούρκων, καὶ τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν κατάστασιν αὐτῶν, τὰ ἐν πολέμῳ ἔθιμα, τ' ἀμυντικὰ καὶ ἐπιθετικὰ αὐτῶν ὅπλα, ὡς καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν βαδίζουσιν ἐν περιπτώσει συγκροτήσεως μάχης. Κατὰ τὰ ἐν Τουρκίᾳ ταῦτα ταξειδιά μου ἐξήτασα ὁμοίως καὶ ἐπληροφορήθην περὶ τῆς ἀξίας τῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους Χριστιανῶν, περὶ τῆς θελήσεως ἢ διαθέσεώς των, καὶ περὶ τῶν βοηθειῶν, τὰς ὁποίας ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Χριστιανῶν. Προσέτι συνωμίλησα μετά τινων Τούρκων, υἱῶν Χριστιανῶν, καὶ ἐννόησα τὸ πνεῦμά των, διότι τὰ ὅπλα καὶ αἱ δυνάμεις τῶν Τούρκων εὑρίσκονται εἰς τὰς χεῖρας χριστιανῶν ἐξωμοτῶν· ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω τὰ περὶ πολέμου σχέδια αὐτῶν, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐμπιστεύεται εἰς τοὺς ἑαυτοῦ ὡς μὴ ἔχοντας τὴν γενναιότητα τῶν ἀρνησιθρήσκων τούτων, οἵτινες ἀναμιμνήσκονται ἔτι τῆς θρησκείας τῶν προγόνων καὶ συγγενῶν των. Ἀλλὰ μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἔσχον καὶ διατηρῶ πολλὰς σχέσεις, χαίρων τὰ πιστὰ ἐν γένει παρὰ τῷ ἔθνει, οὐ μόνον ἕνεκα τῆς οἰκογενείας εἰς ἣν ἀνήκω, ἀλλὰ καὶ διότι γνωρίζω νὰ συνεννοῶμαι μετ' αὐτῶν.

» Τοιαῦτά εἰσιν ὅσα εἶδον καὶ ἐξήτασα. Κάτοχος τῶν πληροφοριῶν τούτων καὶ διατηρῶν τοιαύτας σχέσεις οὐδέποτε ἔπαυσα τοῦ νὰ ὁμιλῶ, διεγείρω, καὶ εἰσδύω ὅπου μοὶ ἦτο δυνατὸν καὶ παρ' οἱῳδήποτε ἔχοντι συγγενεῖς, ἐπικαλούμενος τὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐκστρατείαν.

» Ὅταν ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Η' ἐκάλεσεν ἐκ Γαλλίας εἰς Ῥώμην τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Τούρκων ἵνα τὸν ἀποστείλῃ, ὡς ἐλέγετο, κατὰ τῶν Τούρκων, ἐπῆγα νὰ τῷ ὁμιλήσω καὶ πληροφορήσω περὶ παντὸς ὅ,τι ἐγνώριζον. Ἀλλ' ὁ προρρηθεὶς ἡγεμὼν ἢ δι' ἄλλο αἴτιον, ἢ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπιλθόντα θάνατον τοῦ βασιλέως Ματθίᾳ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι δημοσίᾳ ἐκήρυξε. Μετά τινα χρόνον ὁ βασιλεὺς Κάρολος Η' μετέβη εἰς Ἰταλίαν μετὰ λαμπροῦ στρατοῦ ἱππέων καὶ πεζῶν· ὡμίλησα ὁμοίως αὐτῷ, πληροφορῶν περὶ πάντων· καὶ ἐπειδὴ ὑπέσχετο, ὅτι ἐπιστρέφων εἰς Γαλλίαν καὶ ἐπαυξάνων τὰς δυνάμεις του ἤθελεν ἀσχοληθῇ περὶ τῶν τῆς Τουρκίας ἡκο-

(1) Πρὸς περισύναξιν ἑλληνικῶν χειρογράφων (Βλ. ἐν Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ βίον Ἰάνου Λασκάρεως).

λούθησα αὐτῷ Μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλάκις ὡμίλησα εἰς τὸν βασιλέα Λουδοβίκον ΙΒ', ὅστις μ' ἔστειλεν εἰς Ἐνετίαν, ἔνθα ὡς πρέσβυς αὐτοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διέτριψα, καὶ πολλάκις ἐλάλησα εἰς τοὺς κυρίους τούτους. Ὡμίλησα εἰς τὸν μακαρίτην πατέρα τῆς ὑμετέρας Μεγαλειότητος ὅταν διήρχετο τὴν Γαλλίαν, διὰ μέσου τοῦ ἐξοχωτάτου Λινύ. Ἐλάλησα εἰς τὸν πατρικὸν πάππον τῆς ὑμετέρας καισαρικῆς Μεγαλειότητος ἐν Σαβόνῃ, καὶ τὸν προκάτοχον ὑμῶν ἐν Τριδέντῳ, ἐπὶ τέλους δὲ εἰς τοὺς πάπας Ἰούλιον Β', καὶ τὸν Λέοντα Γ'. Ὁ τελευταῖος ἵνα δοκιμάσῃ μ' ἔστειλεν εἰς τὸν σουλτάνον ἐπιφορτισμένον μεγάλην ἐντολήν, συναινοῦντος τοῦ προλεχθέντος ὑμετέρου πατρικοῦ πάππου, ὅστις, Μεγαλειότατε, εἶνε καὶ πάππος τοῦ ἐνταῦθα παρόντος βασιλέως τῆς Γαλλίας, καὶ ὑποσχομένου ναυτικὰς ἐπικουρίας κατὰ τῶν Τούρκων. Ἡ συμφιλίωσις αὕτη ἐπροτάθη ὑπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ ὁ Τοῦρκος καταστῇ ἰσχυρότερος, ὡς ἐγένετο· καὶ ἐὰν δὲν ἐπροτιμᾶτο τὸ ἀτομικὸν ὄφελος ἀπὸ τοῦ γενικοῦ, τὰ πράγματα ἤθελον λάβει ἑτέραν φάσιν, διότι ὁ σουλτάνος γενόμενος κύριος τοῦ Βελιγραδίου, ὅπερ εἶνε ἡ θύρα καὶ ἡ γέφυρα τῆς Χριστιανοσύνης, δὲν ἤθελε κυριεύσει καὶ τὴν Ῥόδον, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον συμφέρει, ὡς καθεὶς κάλλιστα τὸ ἐννοεῖ (1).

---

(1) Περὶ τῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος πολλῶν ἐνεργειῶν τοῦ περιφανοῦς Λασκάρεως, ἐκτὸς τῆς ἰδίας ὁμολογίας, ἔχομεν καὶ σύγχρονον ἀψευδῆ μάρτυραν. Μάρκος ὁ Μουσοῦρος ἐκδοὺς ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1516 δαπάνῃ τοῦ Ἄλδου τὴν περιήγησιν τοῦ Παυσανίου καὶ προσφωνῶν αὐτὴν τῷ Λασκάρει διὰ μακρῶν περιγράφει τὰς πρὸς τὸ γένος πολλὰς καὶ μεγάλας ἀγαθοεργίας τοῦ ἀκραιφνοῦς ἐκείνου πατριώτου, λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα παρατιθέμεθα εἰς πίστωσιν τῶν ἀνωλεγομένων. « Ταύτην δέ σοι μάλιστα πάντων τὴν βίβλον πρεπῶδες ἦν ἀνατεθῆναι· σὺ γὰρ τῶν ἄλλων τὰ καθ' ἑαυτοὺς σκοπούντων κοινὸς ἁπανταχοῦ τῶν Ἑλλήνων καθίστασαι προστάτης· σὺ ὡς οὐδεὶς ἕτερος ὑπὲρ τῆς Ἑλλήνων σωτηρίας ἐγρήγορας, πᾶσι τοῖς καιροῖς ἐπακολουθῶν καὶ πάντα κάλων σείων, καὶ νῦν μὲν Κελτῶν βασιλεῖς, νῦν δὲ Ῥώμης ἀρχικράτορας θεραπεύων ἐφ' ᾧ τε τοὺς Ἕλληνας ἀπαλλαγέντας τῆς πικροτάτης καὶ χαλεπωτάτης δουλείας εἰς ἐλευθερίαν ἐξελέσθαι· τούτου γὰρ ἐφίεσαι μόνον· τοῦτο φροντίζεις· τοῦτο νυκτὸς καὶ μεθ' ἡμέραν ἐννοεῖς· ὑπὲρ τούτου καὶ τοὺς ἐσχάτους κινδύνους ὑποσταίεις ἄν, καὶ μυρίων ἄν θανάτων καταφρονήσαι γενναῖος ὤν· πρὸς ταῦτα πάντα σου τὰ πολιτεύματα τείνει· πρὸς τοῦτό γ' ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ μηδαμοῦ χαμαίζηλός σου φύσις ἀνακλίνασα τὴν ψυχὴν ἀτενὲς ἀφορᾷ. Τοὺς γοῦν ἐπὶ τὸν ἀρχιερέα τὸν ἄκρον ἀνακοινουμένους ἑκάστοτέ σοι ἐπὶ τῶν μεγίστων οὐ παύῃ παροξύνων προστῆναι μὲν τῶν εὐσεβῶν διαλλαγέντων πρὸς ἀλλήλους ξυμβάσεώς τε καὶ ὁμονοίας, προστῆναι δὲ τῆς πάλαι θρυλλουμένης τε καὶ ποθουμένης τῶν σταυροφόρων συνωμοσίας καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιστρατείας· αἰσχρόν τε ἦ λέγων τοὺς Εὐρώπης ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἐπὶ μὲν ἑνὸς ἢ δυοῖν πολιχνίοιν δυστήνοιν τοσαῦτ' ἔτη ταλαιπωρεῖσθαι πολεμοῦντας, στάσεις τε καὶ σφαγὰς καὶ ταραχὰς ἐν Ἰταλίᾳ ποιοῦντας καὶ τῷ χριστιανικῷ αἵματι καταμιαίνοντας τὰ ῥεῖθρα τῶν ποταμῶν· τοσαύτας δὲ πόλεις καὶ χώρας παμφορωτάτας καὶ συνοικίας καὶ προσόδους διατελεῖν προϊμένους καὶ καρποῦσθαι τοὺς ἀθέους ἐᾷν· καὶ ταῦτα ῥᾴδιον ὂν εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν ἁπάσης αὐτῆς τῆς Ἀσίας ἐκβαλεῖν, ἐκνενευρισμένους ἤδη ταῖς συνεχέσιν ἥτταις καὶ μὴ πάντως ἔχοντας ἀστασιάστως· τοὺς μὲν γὰρ τῷ Βυζαντίῳ

» Ὡμίλησα καὶ εἰργάσθην μετὰ τῶν ἡγεμόνων τούτων, ἐφ' ὅσον μοὶ ἦτο δυνατόν. Ἐπ' ἐσχάτων ὅμως μαθὼν τὴν μεγάλην καὶ σπανίαν νίκην τῆς ὑμετέρας Μεγαλειότητος ἀπεταθην πρὸς τὸν νῦν πάπαν Κλήμεντα. Ἡ δὲ Α. Ἁγιότης, ὡς καὶ ἐγὼ, κρίνουσα κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον παρίσταται ὁ χρόνος καὶ ἡ περίστασις ὅπως ἡ ὑμετέρα Ὑψηλότης συνομολογήσῃ εἰρήνην μεθ' ὅλων τῶν Χριστιανῶν καὶ στρέψῃ ἐπωφελῶς τὰ πνεύματα κατὰ τῶν ἀπίστων, ἐπὶ τῇ προτάσει μου μ' ἔστειλε λίαν προθύμως πρὸς Αὐτὴν, εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς αὐτῆς ἐντολῆς, τὴν ὁποίαν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἡγεμόσιν ἐπειράθην· καθόσον μάλιστα, Μεγαλειότατε, εἶσθε ἱκανώτερος παντὸς ἄλλου νὰ τὴν ἐκτελέσητε ἕνεκα τῆς δυνάμεως καὶ τῆς νίκης, καὶ μᾶλλον διατεθειμένος, ἕνεκα τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀρετῆς δι' ὧν κοσμεῖσθε, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοιαύτης ἐπιχειρήσεως. Ἡ Αὐτοῦ Ἁγιότης προσφέρει ὑμῖν πάσας τὰς παρούσας καὶ μελλούσας δυνάμεις ὑποσχομένη ἕνα καὶ διὰ παντὸς μέσου βοηθήσῃ τὴν ὑμετέραν Μεγαλειότητα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου. Διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην καὶ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἐστάλην ἵνα λαλήσω ἐνταῦθα. Ὅ,τι δὲ εἶπον τῇ ὑμετέρᾳ Ὑψηλότητι τὸ λέγω οὐ μόνον ἐν ὀνόματι τοῦ ἀποστέλλοντός με, ἀλλὰ, μὴ σᾶς φανῇ παράδοξον, καὶ ἐξ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἥτις μὲ στέλλει ὅπως σᾶς καθικετεύσω, Μεγαλειότατε, ἵνα λάβητε περὶ αὐτῆς ἔλεος.

» Λέγων δὲ ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐννοῶ, ὅτι λαλῶ περὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους παρήγαγε, καὶ οἵτινες ἐξῴκειωσαν ϗ καθωράϊσαν τὸν κόσμον μετὰ πάσης ἀρετῆς καὶ σοφίας. Τοιοῦτοι εἶνε οἱ ἥρωες Ἡρακλῆς, Θησεὺς, Ἰάσων, καὶ ἄλλοι ὅμοιοι αὐτοῖς· οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ πολῖται Θεμιστοκλῆς, Ἀριστείδης, Ἐπαμινώνδας· οἱ βασιλεῖς Ἀγησίλαος, Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος· οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς τῆς ἀνθρωπίνου ἐπιστήμης, ποιηταὶ καὶ ἱστορικοὶ, καὶ ταμίαι τῶν ἐναρέτων πράξεων τῶν ἡγεμόνων, Ὅμηρος, Πίνδαρος,

---

τυράννῳ, τοὺς δὲ τῷ δυνάστῃ τῆς Περσίδος ὡς ὀρθοτέρας ἔχειν ἐπὶ τοῦ θείου δόξας νομιζομένῳ προσκεῖσθαι . . . . . Ἡμεῖς δ' οἷς πάνυ φαύλως καὶ ἀσθενῶς ὁ λόγος ἔχει τῶν μειζόνων ἢ καθ' ἡμᾶς ἀφέμενοι, τῆς διανοίας πρὸς τὴν περιλάμπουσαν οἵαν αὐγὴν τοῦ μεγάλου Λασκάρεως δόξαν μὴ τολμώσης ἀντιβλέπειν, γονυπετεῖς εὐξόμεθα τῷ πάντ' ἀφορῶντι καὶ κυβερνῶντι θεῷ, ἵν' εἴπερ οἱόν τ' ἐστὶ περιαλγήσας τῇ ἀνεκδιηγήτῳ παγωλεθρίᾳ τῶν ἐλεεινῶν Ἑλλήνων τῶν πρὶν μὲν στρατηγίαις καὶ νομοθεσίαις, ἐπιστήμαις τε καὶ τέχναις πολυειδέσι καὶ ταῖς εἰς ἅπαντα τὰ πέρατα τῆς γῆς ἀποικίαις τὸ ἀνθρώπειον γένος παιδευσάντων τε καὶ νομοθετησάντων, ἡμερωσάντων τε καὶ κατακοσμησάντων, νῦν δὲ φθόνῳ καὶ ἐπηρείᾳ τῆς κακῆς τύχης μηδ' αὐτοκρατορικοῖς σκήπτροις ἐρειδομένων, μήτε πατρίδα (φεῦ τῶν κακῶν) ἢ πόλιν αὐτόνομον ἐχόντων, ἐς βαθὺ καὶ μακρὸν καὶ λιπαρὸν γῆρας διασώζει κἀπιδέκα παρατείναντας γενεὰς ὑγιεῖς διαφυλάττῃ Λέοντα τὸν ὑπέρτατον ἱεράρχην καὶ σέ· τοῦ μὲν παρορμῶντος, τοῦ δὲ καὶ κατορθοῦντος ὑμῶν, ἐλευθερωθήσεται μὲν ἡ Ἑλλὰς, οἱ δὲ φιλομαθεῖς καὶ φιλοθεάμονες ἐμφιλοχωρήσουσιν ἀδεῶς τῇ Πελοποννήσῳ, τῶν βαρβάρων ἄρδην ἀφανισθέντων, καὶ τὸν Παυσανίαν ἀνὰ χεῖρας ἔχοντες, ἀνέσεως χάριν, περιοδεύσουσι τὰ πάντα κύκλῳ, τά τε συγγεγραμμένα τιθέντες τῶν ὁρωμένων ἐγγὺς μεγάλης ἐμπλησθήσονται τῆς ἡδονῆς. »

Ἡσίοδος, Ξενοφῶν, Θουκυδίδης, Πλούταρχος· οἱ ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως καὶ ἑρμηνευταὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων Πλάτων, Ἀριστοτέλης, καὶ πολλοὶ ἄλλοι τούτοις ὅμοιοι· οἱ μαθηματικοὶ καὶ γεωγράφοι Ἵππαρχος, Στράβων, Πτολεμαῖος· οἱ περὶ ὑγείας συγγραφεῖς Ἱπποκράτης καὶ Γαληνός· ὁ χορὸς τῶν θεολόγων, ὁ μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, καὶ πλῆθος ἄλλων διαπρεψάντων ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις. Οἱ Ἕλληνες εἰσήγαγον αὐτὰς διδάξαντες καὶ τ' ἄλλα ἔθνη, καὶ ἰδίως τοὺς κατοίκους τῆς Εὐρώπης, ὡς Ἰταλοὺς, Γερμανοὺς, Ἱσπανοὺς, Γάλλους, καὶ ἄλλους. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἔδωκαν τοὺς νόμους, τὴν θρησκείαν, καὶ τὰ ἤθη, ἅτινα καθιστῶσι τοὺς ἀνθρώπους ἐντελεῖς.

» Ὅθεν δύνασθε, Μεγαλειότατε, ἐν τῇ ὑμετέρᾳ δικαιοσύνῃ νὰ λάβητε ὑπ' ὄψιν ὁπόσας ὑποχρεώσεις ἔχουσι πάντες οὗτοι πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος· καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὤφειλον ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν Ἑλλάδα ὡς μητέρα αὐτῶν καὶ διατηρῶσι τὴν ἀνάμνησιν τῶν προαναφερθέντων ἀνδρῶν, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς διδασκάλους καὶ προστάτας των. Πάντες οὗτοι μὲ ἀποστέλλουσι πρὸς τὴν Ὑμετέραν καισαρικὴν Μεγαλειότητα. Μὴ νομίσητε δὲ, Μεγαλειότατε, ὅτι τοῦτο εἶνε ὄνειρον, ἀλλ' ἀγαθὴ ὑπόθεσις· διότι ἂν ὅλοι ἠδύναντο νὰ συνέλθωσιν ἓν τινι τόπῳ καὶ ἐν σώματι συνδιασκεφθῶσι, ἤθελον ἀληθῶς μὲ στείλει πρὸς τὴν ὑμετέραν Μεγαλειότητα καὶ ἤθελον ζητήσει παρ' Ὑμῶν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των κατεχομένης ὑπὸ ἀνθρώπων ἀπίστων καὶ ὀλετήρων, ἵνα οἱ παρόντες ἀπόγονοι αὐτῶν καταλάβωσι τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς ἕδραν τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ ζῶντες κατεῖχον, διδάσκοντες τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν διδαχῶν καὶ παραδειγμάτων των, ἵνα μὴ οὕτω σβεσθῇ ἡ φήμη, ἡ δόξα, καὶ σοφία αὐτῶν, ὡς νῦν ἔσβεσται ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ἄλλοις τόποις, ἔνθα μόνον θετική τις σκιὰ παρέμεινε.

» Ὑποθέσατε, Μεγαλειότατε, ὅτι πάντες οὗτοι νῦν περιϊπτάμενοι, δηλαδὴ τὰ πνεύματα αὐτῶν, μὲ στέλλουσι πρὸς ὑμᾶς καθικετεύοντες: Da propriam rex magne domum, da moenia pulsis. Οὕτως οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, νῦν ὑπὸ ζυγὸν δουλεύοντες, καὶ καθ' ἑκάστην βλέποντες ἀποσπώμενα ἐκ τῶν ἀγκαλῶν τὰ τέκνα αὐτῶν ἵνα βιασθῶσι πρὸς ἐξωμοσίαν καὶ πόλεμον κατὰ τῶν Χριστιανῶν, διὰ μηνυμάτων καὶ συνεχῶν ἀπεσταλμένων ἐν κρυπτῷ καὶ διὰ παντὸς ἄλλου μέσου καθικετεύουσι τὴν ὑμετέραν καισαρικὴν Μεγαλειότητα διὰ μέσου ἐμοῦ τοῦ εἰς τοὺς τόπους τούτους διατρίβοντος, ἵνα λάβητε ἔλεος καὶ εὐσπλαχνίαν ὑπὲρ αὐτῶν, ὑποσχόμενοι ἵνα ἐκθέσωσι τὴν ζωήν των ἐν παντὶ κινδύνῳ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θέλουσιν ἰδεῖ ἐνέργειάν τινα ἐκ μέρους τῆς ὑμετέρας Μεγαλειότητος. Καὶ μὴ νομίσητε, ὅτι εἶνε εὐάριθμοι, ἢ ἄνανδροι, καὶ ἀσθενεῖς, καὶ διὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν πολεμεφοδίων τὰ ὁποῖα ἔχουσι δὲν δύνανται νὰ προξενήσωσι μεγάλα ἀποτελέσματα εἰς εὐόδωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως. Ταῦτα, Μεγαλειότατε, ἐπεφορτίσθην ἐκ μέρους τοῦ ἁγίου Πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος μου ὅπως σᾶς εἴπω, καὶ σᾶς καθικετεύσω ἵνα ποιήσητε τὴν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐκστρατείαν (1). »

(1) A. Papadopoulo, De l'idée dominante des Grecs. Athènes 1834. Ὁλό-

Πλὴν δυστυχῶς καὶ τότε ὁ φιλόπατρις Ἕλλην εἶδε ματαιωθείσας τὰς ἐλπίδας του, καὶ βαρυπενθῶν κατέβη εἰς τὸν τάφον διατάξας ἵνα ἐπὶ τοῦ μνημείου του χαραχθῇ ἐπίγραμμα ἐξεικονίζον τὴν πικρίαν τοῦ ἀπάτριδος (1).

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ ἐκ Ῥόδου διωχθέντες ἱππόται ἐπλανῶντο τῇδε κακεῖσε ἀπάτριδες καὶ ἀνέστιοι. Ἐκ τρικυμίας προσορμισθέντες εἰς Κρήτην καὶ Κύθηρα ἐζήτησαν ἐν τοῖς τόποις τούτοις ἄσυλον, πλὴν ἡ φιλύποπτος Ἐνετικὴ δημοκρατία ἐκώφευσεν εἰς τὰς προτάσεις αὐτῶν. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες ἦλθον εἰς Μεσσήνην καὶ Νεάπολιν, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς Σιβιταβέκιαν καὶ Βίτερβον, ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ καὶ ἄλλων κακουχιῶν. Τούτους δὲ παρηκολούθουν πολλοὶ ἐκ Ῥόδου φυγάδες, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ὁσημέραι ἐπλεόναζε· διότι ὁ Σουλεϊμάνης κύριος γενόμενος τῆς νήσου διέταξε πάντας τοὺς ἐναπομείναντας λατίνους ἵνα μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν ἀναχωρήσωσι, καὶ συγχρόνως πληροφορηθείς, ὅτι ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης Κλήμης παρακολουθήσας τὸ τάγμα ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν πάπαν καὶ ὡμολόγησε τὸν καθολικισμόν, διέταξε τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον ἵν' ἀμέσως ἀντ' ἐκείνου ἐκλέξῃ ἕτερον· τοιοῦτος δ' ἐξελέχθη ὁ Ῥόδιος Εὐθύμιος.

Ἐνῷ δὲ τὸ τάγμα ἐν Βιτέρβῳ διατρίβον διεπραγματεύετο μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' τὴν παράδοσιν τῆς νήσου Μελίτης ἡ λιβυρνὶς αὐτοῦ καλῶς ἐξωπλισμένη ἐπὶ σκοπῷ λείας ἀνεχώρησε διὰ τὸ ἀρχιπέλαγος· πλὴν ἐπειδὴ τὸ πλήρωμα συγκείμενον ἐκ Ῥοδίων καὶ ἄλλων νησιωτῶν ἐπεθύμησεν ἵνα μάθῃ περὶ τῆς πατρίδος καὶ τῶν οἰκείων προσήγγισεν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἔνθα ἁλιεῖς ἰδόντες τὴν σημαίαν τοῦ τάγματος προσῆλθον καὶ ἐξέθηκαν τὴν μετὰ τὴν φυγὴν τῶν ἱππότων κατάστασιν τῶν νήσων, καὶ τὴν παρ' ὅλων ἐκφραζομένην εὐχὴν πρὸς ἐπάνοδον αὐτῶν. Ἐνῷ δὲ ἡ λιβυρνὶς παραλαβοῦσα καὶ τοὺς ἁλιεῖς ἐκείνους ἐπανήρχετο εἰς Βίτερβον, ὁ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου σταλεὶς Ἀντώνιος Βόζιος πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς παραδόσεως τῆς Μελίτης ἐπιστρέφων ἀνήγγειλεν εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον τὴν σχεδὸν ἀποτυχίαν τῆς ἀποστολῆς του. Συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοῦ Σουλεϊμάνου ἐπαναστατή-

κληρος ὁ λόγος τοῦ Λασκάρεως ἰταλιστὶ συντεταγμένος καὶ ἀντιγραφεὶς ἐκ χειρογράφου τῆς Ῥώμης ἐδημοσιεύθη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1845 ὑπὸ τοῦ Κ. Σκανδέλλα.

(1) Βλέπε κατ' ἔκτασιν βίον Λασκάρεως ἐν Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ.

σας Ἀχμὲτ πασᾶς στείλας εἰς τὸν Βιλιὲρ Δελίλ-Ἀδὰμ τὸν Ἕλληνα Ζόπον μετὰ δύο γιανιτσάρων καί τινων Ῥοδίων ἐμπόρων προέτρεπεν αὐτὸν ἵν' ἀποπειραθῇ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ῥόδου, ὑποσχόμενος πᾶσαν συνδρομὴν ἐκ μέρους τῶν ἐν τῇ νήσῳ φρουρούντων γιανιτσάρων. Ταῦτα πάντα λαβὼν ὑπ' ὄψιν ὁ μέγας μάγιστρος διέταξε τὸν Βόζιον ἵνα ἐν πάσῃ μυστικότητι μεταβῇ εἰς Ῥόδον καὶ ἐξετάσῃ τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν· συγχρόνως δὲ ὁ ἱππότης Ἰωάννης Βρεζόλξ ἐστάλη μετὰ τῆς γαλέρας του εἰς τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας ὅπως ἐξακριβώσῃ τὰ περὶ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Ἀχμὲτ πασᾶ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1525 ὁ Βρεζόλξ ἐπανελθὼν εἰς Βίτερβον ἐξέθετο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς του, συγχρόνως δ' ἔφερε συνθηματικὰ γράμματα τοῦ Βοζίου ἐκ Κρήτης ἀναγγέλλοντος ὅτι ἐκπληρώσας τὴν εἰς Ῥόδον ἀποστολὴν αὐτοῦ ἦλθεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἵνα κρυφίως ἀποστείλῃ κιβώτιά τινα ὅπλων ἀναγκαιούντων εἰς τοὺς ἐν Ῥόδῳ. Μετ' ὀλίγον δ' ἐπέστρεψε καὶ αὐτὸς ὁ Βόζιος, ὅστις ἀνήγγειλεν ὅτι εἶχε προετοιμάσει τὰ ἐν Ῥόδῳ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε μικρός τις ἀντιπερισπασμὸς τῆς Τουρκίας ἀπῃτεῖτο ἵνα σχεδὸν ἁμαχητεὶ ὁ στόλος τοῦ τάγματος ἀνακτήσῃ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ ἕδραν. Ἐν Ῥόδῳ ἰδίως ὁ Βόζιος εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Εὐθυμίου, ὅστις μετὰ ταῦτα γράφων εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον ἐδήλου τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀναβρασμὸν τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὴν μετ' αὐτῶν τῶν ἐν τῇ νήσῳ προϋχόντων Ὀθωμανῶν εὔκολον συνεννόησιν. Ὅθεν ἀποφάσει τοῦ τε μεγάλου μαγίστρου καὶ τοῦ πάπα ἐκρίθη ἐπάναγκες ὅπως ὁ αὐτὸς Βόζιος, ὡς εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μετὰ χρημάτων καὶ δώρων σταλῇ εἰς Ῥόδον πρὸς διαφθορὰν τῶν Ὀθωμανῶν.

Οὗτος λοιπὸν μεταμφιεσθεὶς εἰς ἕλληνα ἔμπορον ἐπέβη πλοιαρίου ἔχοντος φορτίον ἐμπορευμάτων καὶ κατηυθύνθη εἰς Κρήτην· ἐντεῦθεν δὲ διὰ μέσου τοῦ εὐγενοῦς Ῥοδίου Ἰωάννου Καλορίτη συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπίσης Ῥοδίου καὶ συγγενοῦς τοῦ Καλορίτη Βενεδίκτου Ῥουγιέρη κατώρθωσε νὰ μεταβῇ εἰς Ῥόδον καὶ κρυφθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ μητροπολίτου Εὐθυμίου, πρὸς ὃν ἐπαρουσίασε παπικὸν γράμμα, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν παρεκινεῖτο ἵνα παράσχῃ πᾶσαν συνδρομὴν εἰς αἰσίαν διεξαγωγὴν τοῦ *ἱεροῦ ἐκείνου ἔργου*, καὶ ὑποσχομένου τοῦ πάπα οἱανδήποτε ὑλικὴν θυσίαν καὶ ἀμοιβήν. Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ οἴκῳ, προσκλήσει τοῦ Εὐθυμίου, ἦλθον ὁ πρωτοπαπᾶς τῆς Ῥόδου Σεβαστὸς,

καὶ ὁ πρωτοπαπᾶς τῆς Λίνδου Ψιχιδάλης, οἵτινες ἐβεβαίωσαν τὸν Βόζιον, ὅτι οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ πόλει, ἀλλὰ καὶ πᾶς ὁ λαὸς τῆς νήσου εἶνε πρόθυμος ἵνα λάβῃ τὰ ὅπλα κατὰ τῶν ἀπίστων, καὶ ὅτι οὗτοι εἶν' ἐπὶ τοσοῦτον ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ τάγμα, ὥστε οὐδὲ αὐτῶν τῶν τέκνων των ἐν ἀνάγκῃ θέλουσι φεισθῆ, καὶ εἰς πίστωσιν τῶν λεχθέντων ὡρκίσθησαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ἵνα μὴ δὲ τὸ πρᾶγμα διακοινωθῇ εἰς πάντας ἀπεφάσισαν ὅπως προσκαλέσωσι μόνον τοὺς δύο ἀδελφοὺς Ζιλάρδη, Ἀνθέμιον Προκαθήμενον, Στεφανῆν Μακρινάρην, Ἀντώνιον Ζαχαρίαν, καὶ Στέφανον Καλομέρην πρωτόγερον τῆς Λίνδου, τῇ συναινέσει τῶν ὁποίων ἐκρίθη ἐπάναγκες ἵνα ὁ μητροπολίτης διὰ μέσου καὶ τῶν συνεννοημένων ἱερέων ὁρκίσῃ τοὺς κυριωτέρους ἀρχηγοὺς τῶν ἐν Ῥόδῳ, Κῷ, καὶ ταῖς ἄλλαις νήσοις οἰκογενειῶν, πρὸς οὓς μυστικῶς νὰ διανεμηθῶσιν ὅπλα, καὶ ἐν σημείῳ δοθησομένῳ ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Ἁγίου Στεφάνου νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν Τούρκων καὶ κατασφάξωσιν αὐτούς. Ὁ μητροπολίτης δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν συνωμοτικὴν ἀπόφασιν, καὶ μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἡμερῶν παρέδωκεν εἰς χεῖρας τοῦ Βοζίου κατάλογον, ἐν ᾧ ἰδίᾳ χειρὶ ἦσαν ὑπογεγραμμένοι οἱ προλεχθέντες οἰκογενειάρχαι, ὁρκιζόμενοι πίστιν. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὁ Ἰωάννης Μιλιάος μετὰ τοῦ ἀναφερθέντος πρωτογέρου τῆς Λίνδου ὑπέσχοντο τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου τῆς Ἁλικαρνασσοῦ ἢ τοῦ Ἁγίου Πέτρου (Petrumi), καὶ ὁ Ἰωάννης Φανῆς μετὰ τοῦ Ἰωάννου Ψακῆ ἀνεδέχοντο τὴν ἅλωσιν τῆς Πηλῆς, καί τινος ἑτέρου φρουρίου τῆς Κῶ. Ἐπειδὴ δὲ δύο μεγάλαι δυσκολίαι παρίσταντο, δηλαδὴ ἡ ἔλλειψις ὅπλων, καὶ τὸ σπουδαιότερον ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατοχὴ τῶν ἐν τῷ στομίῳ τοῦ λιμένος δύο πύργων, μετὰ πολλὰς σκέψεις ἐκρίθη ἐπάναγκες ἵνα ὁ Βόζιος παριστάμενος ὡς προσκυνητὴς τῶν ἁγίων τόπων γράψῃ ἐπιστολὴν ἐπὶ χάρτου φέροντος τὴν ὑπογραφὴν τοῦ μεγάλου μαγίστρου πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ τε φρουρίου καὶ τῶν δύο πύργων ἀγᾶν τῶν γιανιτσάρων, ὅστις κατὰ τὴν ἐκ Ῥόδου φυγὴν τῶν ἱπποτῶν ἔδειξεν ἀξιέπαινον διαγωγὴν διασώσας ἀπὸ τῆς λείας τὰ πράγματα αὐτῶν. Ὅθεν διὰ μέσου τοῦ μητροπολίτου προσκληθέντος τοῦ εἰρημένου ἀγᾶ ὁ Βόζιος ἐνεχείρισεν αὐτῷ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ μεγάλου μαγίστρου συνοδευομένην μετὰ λαμπροῦ δώρου ἐξ ἐσθήτων χρυσοϋφῶν καὶ ἄλλων κοσμημάτων, εἰπὼν ἅμα ὅτι εἶχεν ἐντολὴν ἵνα διαβιβάσῃ αὐτῷ ταῦτα ὡς ἐγθύμημα τῶν πρὸς τὸ τάγμα εὐεργεσιῶν του· πρὸς

δὲ τούτοις, ὅτι ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς συνίστα αὐτὸν εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον ὡς πρόθυμον ἵνα προσενέγκῃ σπουδαίαν ὑπηρεσίαν, ἐπιδείξας τὴν περὶ τούτου ἐπιστολὴν τοῦ ἀποστάτου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀγᾶς ἐξωμόσας ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ τὸ πάτριον δόγμα ἠσθάνετο κλίσιν πρὸς ἐπάνοδον ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, πρὸ πάντων δ' ἐφοβεῖτο μὴ αἱ μετὰ τοῦ ἀντάρτου Ἀχμὲτ σχέσεις αὐτοῦ ἀνακαλυφθῶσι, μετὰ μικρὰν σκέψιν ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισεν ἵν' ἀπαντήσῃ πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον γράψας, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Βοζίου, ἰδιοχείρως ἐπιστολὴν ἐν ᾗ ἔλεγεν, ὅτι εἶνε πλέον διατεθειμένος νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν Χριστὸν, καὶ ὑπέσχετο τὴν παράδοσιν τῶν δύο πύργων, ἐν οἷς πρὸς περισσοτέραν ἀσφάλειαν ἤθελε θέσει φρουροὺς χριστιανοὺς πλειοτέρους τῶν Τούρκων. Καθ' ὅσον δ' ἀφώρα τὴν δυσκολίαν τῶν ὅπλων ὁ ἀγᾶς ὑπεσχέθη εἰς τὸν μητροπολίτην, ὅτι ἠδύνατο νὰ διευκολύνῃ τὴν κατ' ὀλίγον εἰσαγωγὴν πεντακοσίων ἀκινάκεων καὶ ἄλλων τόσων ἀσπίδων (targhe), διανεμηθησομένων εἰς τοὺς συνωμότας. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ Βόζιος ἐπανελθὼν εἰς Κρήτην ἔφερε πέντε κιβώτια ξιφῶν καὶ λογχῶν, καὶ ἀπεβίβασεν ἔν τινι ἀμπελῶνι πέριξ τῆς πόλεως, ὅλην παραλαβὼν ὁ γαμβρὸς τοῦ μητροπολίτου Θωμᾶς Σιμεώνης ἀπέκρυψεν. Ὕστερον δὲ ὅ τε Βόζιος, ὁ Σιμεώνης, καὶ ὁ Ῥουγιέρης, μετημφιεσμένοι εἰς χωρικοὺς μετέβησαν εἰς τὴν νῆσον Κῶν, τὸ φρούριον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, καὶ τὰς ἄλλας νήσους, καὶ συνεννοηθέντες μετὰ τῶν κατοίκων περὶ τῶν ληπτέων μέτρων, ὥρισαν καὶ ὡς χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως τὸν μῆνα Αὔγουστον. Πλὴν ἕνεκα παρεμπεσόντων κωλυμάτων σταλεὶς εἰς Ῥόδον ὁ Βενέδικτος Ῥουγιέρης μετ' ἐπιστολῶν τοῦ πάπα καὶ τοῦ μεγάλου μαγίστρου ἀνήγγειλε τὴν ἀναβολήν· οὗτος ἐπισκεφθεὶς αὐτοὺς ἔγραψεν εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον, ὅτι τὸ θάρρος τῶν συνωμοτῶν κατ' οὐδὲν εἶχε μειωθῆ, καὶ ὅτι τὰ πράγματα εἶχον καλλίτερον παρασκευασθῆ, καὶ μόνον διαταγαὶ περιεμένοντο· ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ δύο πλοιάρια (bergantini) ἔμενον ἐν Ὑδροῦντι καὶ Κρήτῃ ὑπὸ φόρτωσιν δῆθεν τοῦ ἱππότου Ἰωάννου Παρέδη, καὶ τοῦ προρρηθέντος Βενεδίκτου Ῥουγιέρη, ὅστις διὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγενοῦς του Ἰωάννου Καλορίτη εἶχεν ἀποκατασταθῆ ἐν Κρήτῃ.

Ταῦτα πάντα διακοινώτας ὁ μέγας μάγιστρος διὰ στόματος αὐτοῦ τοῦ Βοζίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον Ε', ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν ἐκείνου· οὗτος δ' εὐχαρίστως ἀκούσας τὰς περὶ ἀνακτήσεως τῆς Ῥόδου ἐνεργείας αὐτῶν ὑπεσχέθη ἵνα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ χορηγήσῃ

εἴκοσι πέντε χιλιάδας σκούδων, καὶ ἐν ἀποτυχίᾳ τῆς ἀπόπειρας τὴν παραχώρησιν τῆς Μελίτης ὑφ' ὅρους συγκαταβατικωτέρους.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἔρθασαν εἰς Σιβιταβέκειαν τὰ ἐν Ὑδροῦντι καὶ Κρήτῃ σταθμεύοντα δύο πλοῖα· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου ἐπέβαινον οἱ Ῥόδιοι Χρυσολωρᾶς Γρατιανὸς, Μανόλης Κοσκινιάτης, καὶ Φραγγούλης Ζακούρης, ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου οἱ Ἄνθιμος Προκαθήμενος, Γρηγόριος Βλάχος, καὶ ὁ ἐξ Ἁλικαρνασσοῦ Ἰωάννης Μιλιάος ἀποστελλόμενοι ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Εὐθυμίου καὶ τοῦ ἀγᾶ τῶν γιανιτσάρων ἵνα μάθωσι περὶ τῆς βραδύτητος τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὑποσχεθέντος στόλου. Ὁ μέγας μάγιστρος ἐξηγηθεὶς αὐτοῖς ὅτι μόνον αἴτιον τῆς τοιαύτης ἀργοπορίας ἦτο ὁ παρασκευαζόμενος στόλος, παρεκάλεσεν ἵνα ἐπιστρέψωσι μετ' ἐπιστολῶν ἐνθαρρητικῶν πρὸς τὸν μητροπολίτην καὶ τὸν ἀγᾶν. Συγχρόνως δ' ἔπεμψε τὸν ταξίαρχον Βόζιον μετὰ τοῦ Βενεδίκτου Ῥουγιέρη καὶ τοῦ παραμείναντος Προκαθημένου ὅπως πληροφορήσῃ τοὺς ἐν Ῥόδῳ καὶ ἀλλαχοῦ φίλους περὶ τῶν ἀναφανέντων ἀπροόπτων κωλυμάτων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προεκτεθέντων. Ὁ δ' ἐν λόγῳ ἀπεσταλμένος ἐφοδιασθεὶς μετ' ἰδιαιτέρων ἐπιστολῶν τοῦ πάπα πρὸς τὸν μητροπολίτην καὶ πρὸς πάντας τοὺς συνεννοημένους ἱερεῖς, ἐξορκιζομένους ἵνα διαμείνωσι πιστοὶ ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῶν σκοπῷ, ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἀνατολὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους **1526**.

Ἐλθὼν εἰς Ῥόδον ὁ Βόζιος εὗρεν ὀλίγον ἀνησύχους τοὺς συνωμότας, τοὺς ὁποίους ἐνθαρρύνας δι' ἐλπίδων προσεχοῦς ἐκπληρώσεως τοῦ σχεδίου, ἐπέστρεψεν εἰς Βίτερβον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑπομένου ἔτους, καὶ ἐκθεὶς τὰ διατρέχοντα εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον ἀπεστάλη εἰς Ῥώμην ὅπως ἐγχειρίσῃ τὰς πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολὰς τοῦ μητροπολίτου Εὐθυμίου, καὶ παριστῶν τὴν κρίσιμον τῶν πραγμάτων κατάστασιν προτρέψῃ αὐτὸν ἵνα γράψῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς ἄλλους Χριστιανοὺς ἡγεμόνας ὅπως συνδράμωσι εἰς ἀνάκτησιν τῆς Ῥόδου. Ὁ Βόζιος ἐκπληρώσας τὴν παρὰ τῷ πάπᾳ ἀποστολήν του περὶ τὰς ἀρχὰς τοὺς ἔτους **1528** ἐπέμφθη παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκῳ, ὅστις ἐγκρίνας τὰ περὶ τῆς Ῥόδου σχέδια τῶν ἱπποτῶν ὑπεσχέθη συνδρομὴν εἴκοσι χιλιάδων χρυσῶν σκούδων.

Τὴν 4 Ἰουνίου **1528** ὁ μητροπολίτης Ῥόδου ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν, ἐν ᾗ ἐξώρκιζεν αὐτὸν ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν προσχεδιασθεῖσαν κατὰ τῆς Ῥόδου ἐπιχείρησιν, διότι ἐκινδύνευεν ἡ ζωὴ καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν πολυαρίθμων μεμυημένων, λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις;

« Ἐπὶ πλέον δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποφέρωμεν τὴν ἐλεεινὴν δουλείαν καὶ ἀθλιότητα, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα· ἀδυνατοῦμεν ν' ἀνεχθῶμεν ἐπὶ πλέον βλέποντες τὰς σκληροτάτας καταφρονήσεις, τὰς ὁποίας ὁσημέραι ὁ ἄθλιος καὶ ἀξιοδάκρυτος οὗτος λαὸς ὑποφέρει. Πολὺ δὲ φοβούμεθα μήπως ἡ τόση βραδύτης προξενήσῃ τὸν θάνατον καὶ ἡμῶν καὶ πασῶν τῶν οἰκογενειῶν, καὶ ἡμετέρων συγγενῶν. Τὴν ἡμετέραν ζωὴν ἑτοίμως θυσιάζομεν ὑπὲρ σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ τούτου. Ἡ δὲ ὑμετέρα ἁγιότης θέλει ἀπολέσει τὴν ἐντιμοτέραν καὶ καταλληλοτέραν περίστασιν τοῦ νὰ προσφέρῃ σπουδαιοτάτην ὑπηρεσίαν εἰς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστὸν, βοηθοῦσα τὴν ἁγίαν αὐτοῦ πίστιν. Διὰ τοῦτο καὶ πάλιν μετὰ πάσης ὀφειλομένης ταπεινότητος καθικετεύομεν τὴν ὑμετέραν ἁγιότητα ὅπως μᾶς εἰδοποιήσῃ περὶ τοῦ πρακτέου. »

Ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἔστειλεν ὁ πάπας πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον. Ἐπειδὴ δ' ἔμαθεν, ὅτι τινὲς τῶν ἱπποτῶν ἦσαν ἐναντίοι τῶν περὶ ἀνακτήσεως τῆς Ῥόδου σχεδίων ἔγραψε μακρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Δελίλ-Ἀδὰμ, ἐν ᾗ διεκήρυττεν ὅτι αὐτὸς ὁ πάπας ἦτο ὁ κυρίως ὑποκινήσας τὸ ἐν λόγῳ σχέδιον, καὶ προέτρεπεν ἵνα ἐπισπευθῶσιν οἱ ἐξοπλισμοὶ τοῦ τάγματος.

Περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου 1529 ὁ ἀκούραστος Βόζιος διετάχθη ἵνα καὶ πάλιν μεταβῇ εἰς Ῥόδον. Ἀναχωρήσας δ' ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ πάπα πρὸς τὸν μητροπολίτην Εὐθύμιον, δι' ἧς ἐπετρέπετο αὐτοῖς ὅπως ὑποσχεθῶσιν οἱανδήποτε ἀμοιβὴν πρὸς τοὺς μεμυημένους (14 Ἀπριλίου). Πλὴν ἡ μέχρι προδοσίας ἀργοπορία τῶν ἱπποτῶν ἐξέθηκεν αὐτοὺς εἰς προφανῆ κίνδυνον· διότι οἱ ἐν τῇ νήσῳ Τοῦρκοι λαβόντες ὑπονοίας περὶ τῶν διενεργουμένων βαρβάρως κατέσφαξαν πολλοὺς Ἕλληνας καὶ μουσουλμάνους, ἐξ ὧν πολλοὶ οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχον τῆς συνωμοσίας· συγχρόνως δ' ἡ φυλακὴ τῶν δύο πύργων ἀφῃρέθη ὑπὸ τοῦ ἀγᾶ, καὶ ἐδόθη εἰς πιστοτέρους. Εἰς τοιαύτην εὐρὼν τὴν Ῥόδον κατάστασιν ὁ Βόζιος μετὰ μεγάλης δυσκολίας καὶ κινδύνου κατώρθωσε νὰ σωθῇ, καὶ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1529 ἐπανελθὼν διηγήθη εἰς τὸ τάγμα τὸ οἰκτρὸν ναυάγιον τῶν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου ἐνεργειῶν (Andò dunque il trattato di ricuperar Rodi in fumo)(1). Ὁ μέγας μάγιστρος ἀναγγέλλων τὰ ἐν Ῥόδῳ συμβάντα

(1) Οἱ ἱππόται ἵνα δικαιολογήσωσι τὴν οἰκτρὰν αὐτῶν ἀποτυχίαν, ἐν ἐλλείψει ἑτέρου ἐπιχειρήματος, δὲν ἠσχύνθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὸν παρὰ Διοδώρῳ μῦθον τῶν

πρὸς τὸν πάπαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον Ε', ἔλεγεν ὅτι *οὐδεμία πλέον μένει ἐλπὶς εἰς ἐξακολούθησιν τῆς ἱερᾶς ἐπιχειρήσεως.*

Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ Βόζιος ἐξέθηκεν εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον ὅτι δὲν ἐθεώρει δύσκολον τὴν ὑπὸ τοῦ τάγματος κατάληψιν τῆς Μεθώνης, ἥτις καλῶς ὀχυρουμένη ἠδύνατο ν' ἀποβῇ ἀσφαλεστέρα ἕδρα αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῆς θέσεως, ὡς ἐξ αὐτοψίας ἠδυνήθη νὰ κρίνῃ· διότι ἐπ' ἐσχάτων πορευόμενος εἰς Ῥόδον διῆλθεν ἐκ Μεσσήνης, ἔνθα συναντήσας τὸν Πέτρον Λομελλίνον εὐγενῆ Ῥόδιον, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρὸς δύο ἐν Μεθώνῃ Ἕλληνας· οὗτοι δὲ ἦσαν ὁ κὺρ Καλογιάννης Μεθωναῖος, καὶ ὁ Ζακύνθιος Νικόλαος Σκανδάλης, δοῦλοι ποτὲ τοῦ Λομελλίνου μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ῥόδου ἐλευθερωθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἐξωμοσίας λαβόντες ἀξιώματα, καὶ ἐγκαταστάντες εἰς Μεθώνην, ὅπου ὁ μὲν Καλογιάννης ἦτο λιμενάρχης καὶ ἐπιστάτης τῆς ἐν τῇ προκυμαίᾳ πύλης τῆς πόλεως, ὁ δὲ Σκανδάλης τελώνης καὶ διοικητὴς τῶν πύργων τῆς προκυμαίας. Ἀμφότεροι δὲ οἱ κατ' ἐπιφάνειαν οὗτοι μωαμεθανοί, ἐνδομύχως ὅμως χριστιανοὶ καὶ μάλιστα ἀδελφοποιητοί, διετήρησαν τὸ πρὸς τὸν ποτὲ κύριόν των σέβας, συνεχῶς γράφοντες αὐτῷ. Λαβὼν τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ὁ Βόζιος ἦλθεν εἰς τὴν πρὸ τῆς Μεθώνης νῆσον Σαπιέντσαν καὶ κρυβεὶς ἔστειλε τὸν Ῥόδιον Στεφῆν Μαρκέτον μετὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λομελλίνου. Τὴν ἀκόλουθον νύκτα ἀμφότεροι ἦλθον παρ' αὐτῷ, καὶ τότε ὁ ἱππότης ἐλάλησεν αὐτοῖς ἑλληνιστί, ὅτι δὲν ἀρμόζει εἰς τὴν τιμὴν καὶ πρὸ πάντων τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν ὅπως ἕνεκεν ἐπιθυμίας πλούτου, καὶ μόνον χάριν τῶν ἐγκοσμίων, παραμένωσιν ἐπὶ πλέον ἐν τῇ μιαρᾷ τοῦ Μωάμεθ πίστει, καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς δόξα καὶ ἡ πραγματικὴ τοῦ χριστιανοῦ ἀξία ἀπαιτεῖ ὅπως ἐξομολογηθῶτι δημοσίᾳ τὸν Χριστὸν, ὑπερασπίζοντες παντοιοτρόπως τὴν ἁγίαν αὐτοῦ πίστιν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἀνάγκη νὰ ὑποφέρωσι μυρίας βασάνους καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. Οὕτω δὲ θέλουσιν ἀποκτήσει τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς μακαριότητα, ἥτις εἶνε ὁ μόνος ἀληθὴς, διαρκὴς, καὶ ἐντελὴς πλοῦτος. Εἰς ταῦτα ἀπεκρίθη ὁ κὺρ Καλογιάννης, ὅτι θλίβεται

ἐν Ῥόδῳ ὄφεων, περὶ ὧν ἐζητήθη χρησμὸς ἐκ Δήλου· « Ὄφεις δ' ἐννοεῖ ὁ χρησμὸς (;) τοὺς Τούρκους ἐχθροὺς τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν τάγματος! » Πλὴν τὸ περίεργον, ὅτι ἐν τῇ ἐλεεινῇ ταύτῃ ἐξηγήσει τῆς τερατωδῶς παραμορφωθείσης διηγήσεως τοῦ Διοδώρου, παρελείφθη ὑπὸ τοῦ Βοζίου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ καταστροφέως τῶν ἐν Ῥόδῳ ὄφεων Φόρβα.

ἡ καρδία του νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν προσφιλῆ ταύτην πατρίδα, ὅπου ἐγεννήθη αὐτὸς καὶ πάντες οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔνδυμα δὲν ποιεῖ τὸν μοναχὸν, ὁ θεὸς ὁ τῶν καρδιῶν ἐταστὴς γνωρίζει, ὅτι εἰ καὶ ἐνδεδυμένος τουρκιστὶ δὲν ἔπαυσεν ὢν ἀληθὴς χριστιανὸς, γενόμενος πρόξενος πολλῶν καλῶν εἴς τε τοὺς οἰκείους καὶ συμπατριώτας ἕνεκα τῆς μετὰ τοῦ διοικοῦντος τὴν Μεθώνην ἀγᾶ φιλίας. Τότε ὁ Βόζιος ἐπιδεξίως ἤρξατο ὑποσχόμενος αὐτῷ μεγάλας ἀμοιβὰς ἐν ὀνόματι τοῦ πάπα καὶ τοῦ μεγάλου μαγίστρου, ἐπιδείξας τὸ περὶ τούτου παπικὸν γράμμα, καὶ προσθεὶς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀναδεχθῇ ἀληθὴς χριστιανὸς, καλὸς πολίτης, καὶ πατὴρ τῆς πατρίδος του ἀπελευθερῶν αὐτὴν ἐκ τῆς βαρβάρου δουλείας, καὶ τῆς σκληρᾶς τυραννίας τῶν μουσουλμάνων, ὑπὸ τὴν ὁποίαν νῦν στενάζει, παραδίδων αὐτὴν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πολιτείαν, καὶ τὴν δικαίαν καὶ εὐσεβῆ κυβέρνησιν τοῦ τάγματος τῶν Ἱεροσολύμων, οὕτω δὲ ἀπολαμβάνων ἐκτὸς τῆς μετὰ θάνατον αἰωνίου ζωῆς, ἐντίμους καὶ ἐπωφελεῖς ἀμοιβὰς τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, ἠδύνατο νὰ κατοικῇ ἐν τῇ προσφιλεῖ αὐτοῦ πατρίδι τιμώμενος ὡς ἀληθὴς εὐπατρίδης μεταξὺ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων. Οὕτω λαλῶν ὁ ἐπιδέξιος ἱππότης κατώρθωσεν ἵνα πείσῃ ἀμφοτέρους ὅπως ὑποσχεθῶσιν ἔνζηλον ἐνέργειαν πρὸς παράδοσιν τῆς Μεθώνης εἰς τὸ τάγμα. Μετὰ δὲ τοῦτο ὁ Βόζιος μεταμφιεσμένος εἰς Ἕλληνα ἔμπορον εἰσήχθη μυστικῶς εἰς Μεθώνην, ἀνεγνώρισεν ἐπιτοπίως πάσας τὰς θέσεις, καὶ πολλὰ μετ' αὐτῶν λαλήσας, συνεφώνησαν ἵνα ὁ μὲν στόλος τοῦ τάγματος ἐνεδρεύσῃ ἐν Σαπιέντσα, πλοιάριον δέ τι μετὰ φορτίου ξύλων ἔχον κεκρυμμένους πολλοὺς ἱππότας ἤθελε προπορευθῇ, καὶ οἱ ἐντὸς αὐτοῦ τῇ συνεργείᾳ τοῦ Σκανδάλη ἤθελον καταλάβει ἐν πρώτοις τὸν πύργον τῆς προκυμαίας, καὶ δι' ἑνὸς πυροβολισμοῦ εἰδοποιήσει τὸν στόλον· ἀμέσως δὲ οἱ αὐτοὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ Καλογιάννη νὰ καταλάβωσι τὴν ἐν τῇ προκυμαίᾳ θύραν τῆς πόλεως μετὰ τοῦ ἄνω αὐτῆς πύργου· μετ' οὐ πολὺ δ' ἐρχομένων καὶ τῶν γαλερῶν, εὐκόλως ἤθελον γινει κύριοι τῆς πόλεως. Ὅθεν οὕτω διοργανίσας τὰ ἐν Μεθώνῃ ὁ Βόζιος ἔλαβεν ἐπιστολὰς τοῦ Καλογιάννη καὶ Σκανδάλη πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον παρακελευόμενον ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀσφαλοῦς ταύτης ἐπιχειρήσεως. Ἐπανελθὼν δ' ἐκ Ῥόδου εἰς Μεσσήνην διεκοίνωσε τὰ ἐνεργηθέντα πρὸς τὸν Λομελλῖνον ὅστις καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν μέγαν μάγιστρον συνιστῶν αὐτῷ τοὺς ἐν Μεθώνῃ ὡς ἀξίους πάσης ἐμπιστοσύνης.

Λεπτομερῶς ἐκθέσας τὰς περὶ Μεθώνης ἐνεργείας αὐτοῦ ὁ Βόζιος προσεπάθησε νὰ καταπείσῃ τὸν Δελίλ-Ἀδὰμ ὑπὲρ τῆς ἐπιχειρήσεως, μικροῦ ἄλλως τε στόλου ἀπαιτοῦσαν σύμπραξιν· ὁ δὲ μέγας μάγιστρος λαβὼν ὑπὸ σπουδαίαν τὸ πρᾶγμα ἔπεμψεν ἀπέστειλε διὰ τοῦ Πέτρου Λομελλίνου τὸν Στεφῆν Μαρκέτον εἰς Μεθώνην μετὰ δώρων καὶ ἐπιστολῶν φιλικωτάτων πρὸς τὸν Καλογιάννην καὶ Σκανδάλην, ἐνθαρρυνομένους ἐπὶ τῷ ἔργῳ.

Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1530 ἐπιστρέψας ὁ Μαρκέτος ἐκ Μεθώνης ἀνήγγειλεν, ὅτι οἱ δύο συνωμόται ἔμενον ἀκλόνητοι ἐν τῇ ἀποφάσει αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βόζιος κατορθώσας τὴν ὑπὸ Καρόλου Ε' παραχώρησιν τῆς Μελίτης εἰς τὸ τάγμα (24 Μαρτίου 1530) καὶ νομίζων τὸ αὐτοκρατορικὸν δίπλωμα ἀπεβίωσε καθ' ὁδόν· παραδοὺς δὲ τοῦτο εἰς τὸν Ῥόδιον Ἰωάννην Στρατηγόπουλον διεκοίνωσεν αὐτῷ καὶ τὰς περὶ Μεθώνης ἐνεργείας αὐτοῦ. Ὁ μέγας μάγιστρος πρὶν ἀποφασίσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐρήμου ἐκείνου βράχου ἐγκατάστασιν τοῦ τάγματος ἀπεφάσισε ν' ἀνανεώσῃ τὰς περὶ Μεθώνης ἐνεργείας τοῦ Βοζίου, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψε τὸν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν Μαρκέτον διὰ τῆς φούστας τοῦ Λεονάρδου Μιρίτη εἰς Ζάκυνθον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μεθώνην, ἵνα κομίσωσι δῶρα καὶ καλῶς ἐξετάσωσι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο ἀρνησιθρήσκων, πρὸ πάντων δὲ λάβωσι τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς πόλεως ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ῥυθμισθῇ ἡ ἐκστρατεία. Ὁ Στρατηγόπουλος μετημφιεσμένος εἰς Ἕλληνα ἔμπορον κατέπλευσεν εἰς Μεθώνην καὶ εὑρὼν ἀμφοτέρους σταθεροὺς ἐν τῇ πρώτῃ ἀποφάσει συνεσκέφθη περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκστρατείας, ἥτις καλὸν ἐκρίθη ὅπως ἀναβληθῇ μέχρι τοῦ προσεχοῦς θέρους, καθότι ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας οἱ Τοῦρκοι πληροφορούμενοι περὶ τὸ φθινόπωρον τὰ διατρέχοντα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐν καιρῷ χειμῶνος, καὶ οὕτω τὸ τάγμα ἤθελε λάβει καιρὸν πρὸς τελείαν ἐγκατάστασιν ἐν τῷ κατακτηθέντι τόπῳ. Ὁ Στρατηγόπουλος κατ' εὐχὴν ἐκπληρώσας τὴν εἰς Μεθώνην ἀποστολήν του ἐπανῆλθε κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1531 εἰς Μελίτην, μόλις καταληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ τάγματος, καὶ μετ' ὀλίγον ἐστάλη εἰς Μεσσήνην ὅπως διακοινώσῃ τὸ σχέδιον εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Σικελίας καὶ ζητήσῃ ἀνάλογον τῶν δυνάμεών του βοήθειαν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἅλωσιν τῆς Μεθώνης ἐθεωρήθησαν ἀναγκαῖαι τοὐλάχιστον ἓξ γαλέραι καὶ ὀκτακόσιοι ἄνδρες, ὁ ναύαρχος τοῦ τάγματος Σαλβιάτης ἀνεχώρησεν ἐκ Μελίτης τὴν 30 Μαΐου μετὰ τῶν τριῶν γαλερῶν αὐτοῦ

διὰ Σιβιταβέκιαν μετὰ διαταγῶν ἵνα ἐξοπλίσῃ δύο ἑτέρας, ἢ μισθοδοτήσῃ τοιαύτας ἐκ τοῦ στόλου τοῦ πάπα ἢ τῆς Γενούης, στρατολογῶν ἅμα καὶ ἀρκετοὺς μαχητὰς, ἐξ ὧν ν' ἀφήσῃ διερχόμενος ἐκ Μεσσήνης τοὺς ἀναγκαιοῦντας εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ἀντιβασιλέως δωρηθὲν πλοῖον. Οὗτος μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐξοπλίσῃ ἐν Σιβιταβεκίᾳ τὰς παραγγελθείσας γαλέρας, μετὰ τοῦ στολίσκου τοῦ τάγματος μετέβη εἰς Γενούην, ὅπου ἐμισθοδότησε δύο γαλέρας τοῦ Ἰακώβου Γριμάλδου, ἀναδεχομένου ὅπως καλῶς ἐξοπλίσῃ καὶ αὐτοπροσώσπως διοικήσῃ αὐτὰς ἀντὶ μισθοῦ πεντακοσίων χρυσῶν δουκάτων κατὰ μῆνα. Μισθώσας δ' ἐκ Ῥώμης πολλοὺς ἀφεθέντας ἐμπειροπολέμους στρατιώτας, ἦλθεν εἰς Μελίτην, ἔνθα δραστηρίως ἐπεσπεύσθησαν αἱ λοιπαὶ ἑτοιμασίαι, συμπληρωθέντων τῶν πληρωμάτων ἐξ Ἑλλήνων καὶ Μελιταίων. Ἐκτὸς τῶν ἐξ γαλερῶν ἐξωπλίσθησαν δύο γρίποι, καὶ δύο βριγαδίνια· καὶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον γρίπον ἐπέβη ὁ Ζακύνθιος Ἰωάννης Σκανδάλης, υἱὸς τοῦ ἐν Μεθώνῃ, εἰς δὲ τὸν δεύτερον ὁ Ἰωάννης Νικολὸς, ἀμφότεροι διατελοῦντες εἰς συνεχεῖς μετὰ τῆς Μεθώνης ἐμπορικὰς σχέσεις· καὶ ἐπ' αὐτῶν πεφορτωμένων ἐκ ξυλείας, λίαν περιζήτητου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐκρύβησαν διακόσιοι καλῶς ἐξωπλισμένοι Ἕλληνες.

Περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου 1531 ἡτοιμάσθη ὁλοτελῶς ὁ κατὰ τῆς Μεθώνης στολίσκος, ἐν ᾧ διωρίσθη ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τοῦ τάγματος ναύαρχος ὁ ἡγούμενος τῆς Ῥώμης Βερνάρδος Σαλβιάτης μετ' ἀπολύτου ἐξουσίας, καὶ ἰδιαιτέρων διαταγῶν, ὅπως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως παραλάβῃ αὐτὸς τὴν διοίκησιν μὲ τὸν τίτλον τοποτηρητοῦ τοῦ μεγάλου μαγίστρου, εἰδοποιῶν ἀμέσως περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ φρουρίου, καὶ τῶν πολεμοφοδίων, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ἀποσταλῶσιν ἀμέσως τὰ χρειώδη.

Τὴν 17 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς αἱ γαλέραι ἀναχωρήσασαι ἐκ Μελίτης ἦλθον νύκτωρ καὶ ἐκρύβησαν ἔν τινι ὅρμῳ τῆς Σαπιέντσας· οἱ δὲ γρίποι ἔλαβον διαταγὴν ἵνα ἐκ Ζακύνθου πλεύσωσι κατ' εὐθεῖαν εἰς Μεθώνην, ἀφοῦ προηγουμένως συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν παραπλεόντων βριγαδινίων. Ἐκ τῆς Σαπιέντσας ὁ ναύαρχος τὴν πρώτην νύκτα ἔστειλε λάθρα εἰς Μεθώνην τοὺς Ῥοδίους Στρατηγόπουλον καὶ Μαρκέτον, ἐπιστρέψαντας τὴν πρωΐαν μετὰ τοῦ Καλογιάννη καὶ Σκανδάλη, οἵτινες συνεννοηθέντες καλλίτερον περὶ τοῦ τρόπου τῆς προσβολῆς ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ Στρατηγοπούλου, Μαρκέτου, τοῦ ταξιάρχου Σχιατέζη, τοῦ ἱππότου Βρὸκ, καὶ τοῦ Γενουησίου

κάτεργοκύρου Γριμάλδου, μετημφιεσμένων εἰς Τούρκους καὶ Ἐνετοὺς ἐμπόρους, οἵτινες ἀφοῦ ἐπεθεώρησαν τήν τε πόλιν καὶ τὸν πύργον τῆς προκυμαίας, ἐπανῆλθον καὶ ἐξέθηκαν εἰς τὸν Σαλβιάτην, ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν καθίστατο ἀδύνατος ἡ κατάληψις τοῦ πύργου ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ ἐκ γιανιτσάρων φρουρᾶς. Ἀλλὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς δυσκολίας ταύτης ἀνεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Σκανδάλη, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ὁποίου ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννη Νικολοῦ κυβερνώμενος γρίπος παραλαβὼν καὶ ἄλλους ἱππότας καὶ τὸν μετὰ τοῦ Καλογιάννη συνεννοούμενον Μαρκέτον ἦλθε περὶ τὴν ἑσπέραν καὶ ἠγκυροβόλησεν ὑπὸ τὴν πύλην τῆς προκυμαίας. Ὁ Καλογιάννης, ὡς τελώνης, ἐπιθεωρήσας αὐτὸν καὶ ἀναγγείλας τὰ περὶ αὐτοῦ εἰς τὸν διοικοῦντα τὴν πόλιν ἀγᾶν ἔδωκεν ἀμέτως ἄδειαν ἐλευθεροκοινωνίας καὶ ἀποβιβάσεως τοῦ φορτίου· πρὸς δὲ διευκόλυσιν τούτου οἱ ἐν τῷ γρίπῳ ἔθηκαν στερεὰν ξυλίνην γέφυραν μεταξὺ τῆς προκυμαίας καὶ τοῦ πλοίου, ὅπως δι' αὐτῆς οἱ κεκρυμμένοι ἱππόται ἐξερχόμενοι κυριεύσωσι τὴν πύλην. Ὁ δ' ἕτερος γρίπος ἐποίησε λοξοδρομίας τινὰς μέχρις ὅτου νυκτώσῃ, διότι ὁ κυβερνῶν αὐτὸν Σκανδάλης ἐγνώριζεν ἐκ πείρας, ὅτι τὰ κατὰ ταύτην ὥραν καταπλέοντα πλοῖα διετάσσοντο ν' ἀγκυροβολήσωσιν ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ τοῦ πύργου μέχρι τῆς ἐπιούσης ἡμέρας. Ἐπὶ τοῦ προαναφερθέντος γρίπου ἐπεβιβάσθησαν οἱ Ἰωάννης Στρατηγόπουλος, Σίδερος Μετάξης, Μανόλης Κορνέλης, Κωνσταντῖνος Σημαδούρας, Μανόλης Κακούρης, Ἰωάννης ὁ Λέριος, Μανόλης Ἀνδρονοῦσος, καὶ Γεώργιος ὁ Λίνδιος, πάντες Ἕλληνες εἰδημονέστατοι τῆς τουρκικῆς διαλέκτου, ἐνδεδυμένοι φορέματα γιανιτσάρων, καὶ προσποιούμενοι, ὅτι ἦρχοντο ἐκ Πατρῶν καὶ Ναυπάκτου· ὅθεν ἀγκυροβολήσαντος τοῦ γρίπου ὑπὸ τὸν πύργον ὁ νέος Σκανδάλης, ἕνεκα τοῦ πατρός του διοικητοῦ τοῦ πύργου καὶ τῶν φιλικῶν μετὰ τῶν γιανιτσάρων σχέσεων αὐτοῦ, ἔλαβε τὴν ἄδειαν οὐ μόνον νὰ ἐξέλθῃ παρὰ τὰ κεκανονισμένα, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐν τῷ πλοίῳ του ψευδογενιτσάρων εἰσέλθῃ ἐν τῷ πύργῳ, ὅπου ὁ πατήρ του προσέφερεν ἀμέσως γεῦμα καὶ ἄφθονον ἐκ τοῦ γρίπου οἶνον (1). Ἀφοῦ δ' ἐκ τῆς πολλῆς πόσεως (2) οἱ φρουροὶ τοῦ πύργου παρεδόθησαν εἰς βαθὺν ὕπνον, περὶ τὰ χαράγματα τῆς Κυρια-

(1) Ὁ Βόζιος λέγει, ὅτι οἱ γιανίτσαροι οὗτοι ἔπινον οἶνον, ἐναντίον τῶν διατάξεων τοῦ Κορανίου, ὡς τέκνα Χριστιανῶν ἐξομόσαντα (Tom. III, σελ. 105).

(2) Τὸν συνήθη παρὰ τοῖς Ἕλλησι διὰ τοῦ οἴνου χαιρετισμὸν συνηνωμένως οὕτω γράφει ὁ Βόζιος Stinyamas=Σ' τὴν ὑγειά μας.

κῆς (3 Σεπτεμβρίου) οἱ ψευδογιανίτσαροι μετὰ τοῦ Σκανδάλη πατρὸς καὶ υἱοῦ ἄλλους μὲν ἔσφαξαν, ἄλλους δ' ἐδέσμευσαν, χωρὶς νὰ λάβῃ παραμικρὰν γνῶσιν τῶν συμβαινόντων οὐδεμία τῶν πέριξ φυλακῶν· ἐξελθόντων δὲ καὶ τῶν ἐν τῷ γρίπῳ κεκρυμμένων κατελήφθη ὁ πύργος, καὶ ἀνεπετάσθη σημαία εἰς σημεῖον συνεννοήσεως. Μετὰ τοῦτο οἱ ψευδογιανίτσαροι ἐξελθόντες εἰς ζήτησιν δῆθεν τῆς ἀπαιτουμένης ἀδείας τῆς ἐλευθεροκοινωνίας ἠνώθησαν μετὰ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καλογιάννη ἀφ' ἑσπέρας ληφθέντων Μαρκέτου, Νικολοῦ, καί τινων στρατιωτῶν, μετημφιεσμένων εἰς ἐμπόρους, καὶ ἐπιτεθέντες ἐνόπλως κατὰ τῶν φρουρῶν, κατέλαβον μετὰ μικρᾶς δυσκολίας τὴν πύλην τῆς προκυμαίας, καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς πύργον, καὶ ἐκανονοβόλησαν. Εἰς δὲ τὸ σύνθημα τοῦτο ἀναπηδήσαντες ἐκ τῶν γρίπων τριακόσιοι ὑποκρυπτόμενοι τουφεκισταὶ ἐγένοντο κύριοι ὅλων τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, πρὶν προλάβῃ ὁ ἀγᾶς καὶ δράμῃ εἰς ὑπεράσπισιν. Οἱ Τοῦρκοι συνελθόντες ἐκ τῆς πρώτης ἐκπλήξεως καὶ ἰδόντες τὸ εὐάριθμον τῶν Χριστιανῶν συνεκρότησαν μετ' αὐτῶν αἱματηράς τινας ἀψιμαχίας. Τὸ μεγαλείτερον ὅμως τούτων δυστύχημα ἦτο, ὅτι ἕνεκα τοῦ πνέοντος ἀνέμου δὲν ἠκούσθη τὸ συνθηματικὸν πυροβόλον ὑπὸ τοῦ στόλου, ὅστις μόλις περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰδοποιηθεὶς διὰ λέμβου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννη Σκανδάλη ἐνεφανίσθη.

Ἐν τούτοις ὁ ἀγᾶς εἰδοποιηθεὶς περὶ τῆς ἐλεύσεως τῶν ἐξ γαλερῶν φερουσῶν τὰς σημαίας τοῦ τάγματος (1), καὶ ἀδημονῶν ἐπὶ τῇ βραδύτητι τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀμέσως ζητηθείσης βοηθείας, κατέφυγε μεθ' ὅσων ἠδυνήθη ἐν τῷ πύργῳ τῶν πολεμεφοδίων καὶ καλῶς ἐξησφαλίσθη· ὁ δὲ στρατὸς τῶν ἱπποτῶν ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸς ἐντελῆ τῆς πόλεως κατάληψιν ἀτάκτως ἐπεδόθη εἰς λεηλασίαν. Ὁ στρατηγὸς Σαλβιάτης ἀναγνωρίσας ἐκ τοῦ πολλοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκσφενδονιζομένων λίθων καὶ σφαιρῶν, ὅτι οἱ ἐν τῷ πύργῳ Τοῦρκοι καὶ πολυάριθμοι ἦσαν καὶ καλῶς ἐπολέμουν, προσεπάθησε νὰ περισυνάξῃ τοὺς στρατιώτας διὰ κανονοβολισμοῦ· ἐπὶ τέλους δὲ μετὰ πολλὰς προσπαθείας κατορθώσας νὰ καλέσῃ τινὰς διέταξε γενικὴν κατὰ τοῦ πύργου προσβολήν, ἐξ ἧς ὅμως ὑπεχώρησαν μετὰ μεγάλων ζημιῶν, καὶ ἡτοίμασαν τὰ πυροβόλα. Πλὴν, ἐνῷ οὕτω παρήρχετο ὁ χρόνος, μίαν ὥραν πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐνεφανίσθησαν τουρκικὰ στρα-

(1) Σύμβολον εἶχον λευκὸν σταυρὸν ἐν ἐρυθρῷ πεδίῳ.

πεύματα σπεύδοντα εἰς βοήθειαν τοῦ ἀγᾶ· διότι κατὰ τύχην ὁ φλαμπουριάρης τῆς Πελοποννήσου διατεταγμένος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἵνα στρατολογήσῃ πολυάριθμον στράτευμα διὰ τὸν κατὰ τῆς Οὐγγαρίας πόλεμον ἐστρατοπέδευε τότ' ἐκεῖ πλησίον, καὶ ἅμα πληροφορηθεὶς περὶ τοῦ ἐν Μεθώνῃ κινδύνου προέπεμψε λόχους πεζῶν καὶ ἱππέων, αὐτὸς δ' ὄπισθεν ἤρχετο ἡγούμενος ἓξ χιλιάδων. Τούτων γνωσθέντων τὸ πολεμικὸν συμβούλιον ἀπεφάσισεν ἵνα διαταχθῇ ἡ παῦσις τῆς λεηλασίας καὶ ἡ φυγή. Τότε δ' ἐδημοσιεύθη καὶ τὸ βάρβαρον κήρυγμα, δι' οὗ διὰ πάντα αἰχμάλωτον ὡρίζετο ἀμοιβὴ τριῶν σκούδων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν δυστυχῶν τούτων ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥστε οἱ ἀπαγωγεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι πολλοὺς δι' ἔλλειψιν θέσεως ἐν τοῖς πλοίοις, τὰ ὁποῖα κατεφορτώθησαν ἐξ ἐνδυμάτων καὶ πλέον τῶν ὀκτακοσίων γυναικῶν παρθένων καὶ ὑπάνδρων.

Οὕτω λοιπὸν ἐλεεινῶς ἐγκατελείφθη ἡ Μεθώνη κρατηθεῖσα ἀπὸ πρωΐας τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1531 μέχρι μιᾶς ὥρας τῆς νυκτὸς, ὅτε ὁ στρατηγὸς ἐπιβιβάσας εἰς τὰς γαλέρας ὀθωμανικά τινα πυροβόλα διέταξε νὰ σημάνῃ ἡ ὑποχώρησις καὶ ῥιφθῇ τὸ πυροβόλον τῆς φυγῆς. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, λέγει ὁ Βόζιος, ὠφέλησε μᾶλλον τινὰς τῶν ἱπποτῶν ἢ τὸ τάγμα, διότι πάντες πεφορτωμένοι ὡραιοτάτων λαφύρων ἐπανῆλθον. Μεταξὺ τῶν συνεργησάντων εἰς τὴν κατὰ τῆς Μεθώνης ἐλεεινὴν ταύτην ἐπιχείρησιν εὑρίσκετο καὶ ὁ διάσημος τυχοδιώκτης Βισκόντης Τσιγάλας, ὁ ὁποῖος λαβὼν εἰς μερίδιον ὡραιοτάτην ὀθωμανίδα καὶ νυμφευθεὶς αὐτὴν ἐγέννησε τὸν Σκιπίωνα, ὅστις ἀνδρωθεὶς ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξομόσας ἐξεδικήθη ὕστερον τοὺς ἐν Μεθώνῃ Τούρκους διὰ τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν πολέμων αὐτοῦ.

Τὴν 21 Σεπτεμβρίου 1531 ἐπανῆλθεν εἰς Μελίτην ὁ κατὰ τῆς Μεθώνης σταλεὶς στόλος. Πάντες δικαίως ἐμέμφθησαν ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τῆς ἐπιχειρήσεως τὸν ἀρχιστράτηγον Σαλβιάτην, ὅστις ἅμα ἐλθὼν εἰς Σαπιέντσαν ὤφειλε νὰ τοποθετήσῃ σκοποὺς ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ὅπως εἰδοποιηθῇ ἅμα ῥιπτομένου τοῦ συνθηματικοῦ πυροβόλου· ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ πάπα, οὐ μόνον οὐδεὶς ἐτόλμησεν ἵνα κατὰ πρόσωπον κατηγορήσῃ αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ὁ μέγας μάγιστρος ἐπῄνεσε τὴν ἀνδρείαν του. Μετὰ τοῦ στόλου εἶχον ἀναχωρήσει ὁ Καλογιάννης, καὶ οἱ δύο Σκανδάλαι, τοὺς ὁποίους ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία ἅμα μαθοῦσα τὸ συμβὰν ἐφυγάδευσεν ἐκ Ζακύνθου. Πάν-

τας δὲ τούτους καλῶς ὑπεδέχθη τὸ τάγμα χορηγῆσαν εἰς ἕνα ἕκαστον ἰσόβιον σύνταξιν ἐκ διακοσίων χρυσῶν δουκάτων κατ' ἔτος. Ἐκτὸς τούτων ἐπαξίως τῶν ἐκδουλεύσεων καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἔλαβε τὸ ἔνδυμα τοῦ ἱππότου ὁ Ῥόδιος Ἰωάννης Στρατηγόπουλος, πρὸς ὃν μετ' οὐ πολὺ παρεχωρήθη ἡ ταξιαρχία τοῦ Τιάνου καὶ τοῦ Πόντε Κόρβου, εἰς ἣν ὁ Σαλβιάτης προσέθηκε τὸ ἐξάρτημα τοῦ ἁγίου Γουλιέλμου ὑπαγομένου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Περουγίας. Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ μέγας μάγιστρος ἀντήμειψε διὰ συντάξεως καὶ ἄλλων δωρεῶν καὶ τὸν Στεφῆν Μαρκέτον.

Τῶν ἐν Μεθώνῃ αἰχμαλωτισθέντων οἰκτρὸν ὑπῆρξε τὸ τέλος· διότι πυρποληθείσης τῆς παλαιᾶς τριήρεως τοῦ τάγματος, ἐν ᾗ ἕνεκεν ἐλλείψεως τόπου εἶχον τεθῆ, ἐλεεινῶς καὶ οὗτοι ἐκάησαν ἢ ἐπνίγησαν (1).

Ὀλίγον μετὰ τοῦτο ἀνακαλυφθείσης τῆς ἐν Ῥόδῳ συνωμοσίας ἐφονεύθησαν ὁ μητροπολίτης Εὐθύμιος καὶ ἄλλοι τῶν ἐπισημοτέρων συνωμοτῶν, ἐξ ὧν δύο ὁ Καστροφύλακας Βεστιαρίτης γαμβρὸς τοῦ μητροπολίτου καὶ ὁ Νικόλαος Λαζάρου Καντακουζηνός, μετὰ δύο ἔτη σωθέντες εἰς Μελίτην πρεπόντως ὑπεδέχθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου μαγίστρου (2).

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ σουλτάνος Σουλεϊμάνης ἡγούμενος πολυαρίθμου στρατοῦ εἰσέβαλεν εἰς τὴν Γερμανίαν προκαλῶν εἰς μάχην τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον Ε', καὶ πομπωδῶς διακηρύττων ἑαυτὸν *αὐθέντην τοῦ κόσμου*, καὶ *σκιὰν τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς*. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐν σπουδῇ ἡτοιμάσθη κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου, καὶ διορίσας ἀρχιναύαρχον τὸν Ἀνδρέαν Δόριαν, νεωστὶ τιμηθέντα τῷ τίτλῳ τοῦ πρίγκηπος τῆς Μέλφης, διέταξεν αὐτὸν νὰ περισυνάξῃ ἐν Μεσσήνῃ τὸν στόλον καὶ καταπλεύσας εἰς Ἑλλάδα ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὀθωμανοῦ ναυάρχου Ἰμὲρ Ἀλῆ διοικουμένου ἐχθρικοῦ στόλου. Τὴν 6 Αὐγούστου 1532 ἐξαρτύσας ὁ Δόριας στόλον ἐξ ὀγδοήκοντα πλοίων, εἰς ὃν ἠνώθη ὅ τε παπικὸς καὶ ἱπποτικὸς στολίσκος, ἀπέπλευσεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, καὶ μαθὼν ὅτι ὁ Ἰμὲρ Ἀλῆς εὑρίσκετο ἐν Ἄρτῃ διηυθύνθη εἰς Ζάκυν-

(1) Busio, tom. III, lib. IV—VI. — Vertot, tom. IV, σελ. 4—17. — Καὶ ἄλλοτε δὲ τὸ τάγμα τοῦτο, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, πρεσεπάθησεν ἵνα καταλάβῃ μέρος τι τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ περὶ τούτων θέλω προσεχῶς ἐκδώσει ἰδίαν πραγματείαν.

(2) Busio, tom. III, σελ. 124.

θον, ὅπου εὑρὼν τὸν Ἐνετὸν ναύαρχον Βικέντιον Καπέλλον προσεπάθησε νὰ καταπείσῃ πρὸς σύμπραξιν, παριστῶν εὔκολον τὴν διάβασιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀφοῦ ὅμως ὁ Καπέλλος ἀπήντησεν, ὅτι ἡ κυβέρνησίς του ὁρκισθεῖσα πρὸς τὸν σουλτάνον ἀπόλυτον οὐδετερότητα, τὴν ὁποίαν αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ λύσῃ παρὰ τὰς διαταγὰς τῆς Γερουσίας, ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀρχιναύαρχος ἦλθεν ἀμέσως εἰς τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, ὅπου μαθὼν ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον πλεύσει πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἔστειλε μετὰ μιᾶς μοίρας τὸν Ἀντώνιον Δόριαν, ὅστις πλεύσας μέχρι Ναυπλίου ἔμαθεν ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἶχε διευθυνθῆ πρὸς τὴν Εὔβοιαν. Μετ' ὀλίγον ἐλθὼν μετὰ τοῦ ἐπιλοίπου στόλου ὁ Δόριας εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια συνεκρότησε πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ ὁ ναύαρχος τοῦ Ἱεροσολυμικοῦ τάγματος Σαλβιάτης ἐπρότεινε τὴν ἅλωσιν τῆς Μεθώνης, ἐξ ἧς πρὸ μικροῦ κατηχυμένος εἶχεν ὑποχωρήσει· ἀλλ' ἀπορριφθείσης τῆς προτάσεως αὐτοῦ ἀπεφασίσθη ἡ ἐκπόρθησις τῆς Κορώνης. Ἐνῷ δ' ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ ὁ χριστιανικὸς στόλος προσέπλεε, οἱ κατοικοῦντες τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐξάρτημα τῆς πόλεως Ἕλληνες ἔδραμον εὐθὺς καὶ παρεκάλουν τὸν Δόριαν νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν, ὑποσχόμενοι νὰ συμπράξωσιν αὐτῷ λαμβάνοντες τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀποβιβάσας στρατὸν καὶ στήσας κανονοστιχίας ἐν τῇ ξηρᾷ διέταξεν ὁ ἀρχιναύαρχος προσβολὴν ταυτόχρονον ἐκ πάντων τῶν μερῶν. Ἑκατὸν πεντήκοντα πυροβόλα ἐκ θαλάσσης καὶ δεκατέσσαρα ἐκ ξηρᾶς ἀδιακόπως ἐκτύπων τὰ τείχη τῆς πόλεως, τὰ ὁποῖα πολλαχοῦ κατερράγησαν καὶ κατεκρημνίσθησαν. Τρεῖς ἔροδοι ἐγένοντο, τὰς ὁποίας γενναίως ἀπέκρουσαν οἱ πολιορκούμενοι Τοῦρκοι ῥίπτοντες, ἐκτὸς χαλάζης βελῶν καὶ σφαιρῶν, ζέον ὕδωρ, πῦρ, καὶ τετηγμένην ἄσφαλτον κατὰ τῶν πολιορκητῶν, οἵτινες κατεκρημνίζοντο ἀπὸ τῶν κλιμάκων καὶ ἔπιπτον νεκροὶ, τραυματίαι, καὶ ἀνάπηροι. Ἐπὶ τέλους νέαι ἐπικουρίαι ἐνεθάρρυναν τοὺς ἐφορμῶντας, οἵτινες ἐν τετάρτῃ ἐφόδῳ κατώρθωσαν ν' ἀναβῶσι καὶ καταλάβωσι τὸ τεῖχος, ἐν ᾧ ἀνεπετάσθη ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν ἡ Ἱεροσολυμικὴ σημαία. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ὑποχωρήσαντες ἐκλείσθησαν ἐν τοῖς πύργοις καὶ καρτερικῶς ἐμάχοντο μέχρι νυκτός.

Ἅμα διεδόθη ἡ εἴδησις τοῦ ἐν Κορώνῃ κινδύνου ἑπτακόσιοι σπαῖδες ἔσπευσαν ἐκ Σπάρτης εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ζαδὰρ καὶ Τραδίτου, καὶ περὶ τὸ λυκαυγὲς κατώρθω-

σαν νὰ εἰσέλθωσι διὰ τῶν προαστείων. Πλὴν οἱ πολιορκηταὶ ἐπιπεσόντες κατέκοψαν αὐτοὺς καὶ ταμόντες τὰς κεφαλὰς τῶν δύο ἀρχηγῶν ἐνέπηξαν μετ' ἄλλων εἰς δόρατα· μετὰ δὲ τοῦτο οἱ πολιορκούμενοι καὶ ὑπ' ἄλλων κακουχούμενοι στερήσεων ἀνεπέτασαν λευκὴν σημαίαν καὶ ἐζήτησαν συνθήκας. Καὶ οὕτω τὴν 22 Σεπτεμβρίου, ἐξελθόντων τῶν Τούρκων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἡ Κορώνη παρεδόθη εἰς τὸν Δόριαν, ὅστις διατάξας ἵνα ψαλῇ δοξολογία εἰς τ' ἀμέσως μεταβληθέντα εἰς ἐκκλησίας τσαμία, καὶ διατάξας τὴν ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν, διώρισε διοικητὴν αὐτῆς τὸν ταξίαρχον Ἱερόλυμον Μενδόζαν, συστήσας αὐτῷ τὴν περιποίησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν κατὰ τὰ ἴδια ἔθιμα κυβέρνησιν αὐτῶν.

Εἰς ἐκπόρθησιν τῆς Κορώνης συνετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ Ἕλληνες, ἰδίως δὲ Θεόδωρος ὁ Ἁγιαποστολίτης, Μιχαὴλ ὁ Καλόφωνος, Νικόλαος ὁ Μαμουνᾶς, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἑξῆς λόγος γενήσεται, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσόντος Θεοδώρου Βοσκίτου.

Μετὰ τοῦτο παραδεχθέντος τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Πατρῶν, ὁ Δόριας ἐγκαταλιπὼν εἰς φρούρησιν τῆς Κορώνης δύο χιλιάδας Ἱσπανῶν ἀπάρας ἐκεῖθεν ἠγκυροβόλησεν εἰς Πύλον καὶ λεηλατήσας καὶ κατασχὼν τὰ πέριξ, ἔπλευσεν εἰς Πάτρας καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πολιορκήσας τὴν πόλιν ἠνάγκασε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει καταφυγόντας Τούρκους νὰ παραδοθῶσιν ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα ἐλευθέρως διαβῶσιν εἰς Ναύπακτον φέροντες ἓν μόνον ἔνδυμα. Ἐγκαταλιπὼν δὲ καὶ ἐνταῦθα φρουρὰν ἔπλευσε πρὸς τὴν Ναύπακτον καὶ προσβαλὼν τὸ Ῥίον μετὰ μικρᾶς δυσκολίας κατέκτησεν αὐτό. Οἱ ἐν τῇ ξηρᾷ ἀποβάντες στρατιῶται καὶ οἱ πρὸς φρούρησιν τῶν Πατρῶν ἀφεθέντες παρεξετράπησαν εἰς πᾶν εἶδος διαρπαγῆς, μηδ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων φειδόμενοι. Μετὰ τοῦτο ὁ Δόριας ἐπολιόρκησε τὸ ἕτερον τῶν φρουρίων (Ἀντίῤῥιον), εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου ἔσπευσαν ἐκ Ναυπάκτου πολλοὶ ἱππεῖς, ἀποδιωχθέντες ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν. Μετὰ στενὴν πολιορκίαν καὶ μανιώδη πυροβολισμὸν οἱ ἐν αὐτῷ γιανίτσαροι ἔθηκαν πῦρ ἐν τῇ πυριτοθήκῃ, καὶ ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνατιναχθέντος φρουρίου, ἐν ᾧ ὁ Δόριας εὗρε πολλὰ γιγαντιώδη πυροβόλα ἐπιβιβασθέντα ἐν τοῖς πλοίοις καὶ μετακομισθέντα εἰς Γενούην (1).

(1) Bosio, tom. III, σελ. 112—116. — Hammer, Histoire de l'empire ottoman, tom. V.

Ἀλλὰ καὶ τότε οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες ἐξαπατηθέντες ἐκ τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Δορία ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ κατέσφαξαν τοὺς Τούρκους. Περὶ δὲ τούτου γράφει τὴν 1 Νοεμβρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α'. « Ὡς ἀληθὲς φημίζεται, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Δόριας κατέλαβε τὰς Πάτρας καὶ πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, ἣν ἐλπίζει νὰ καταλάβῃ· καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες λαβόντες τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ἐφόνευσαν ὅσους Τούρκους ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσι. Ἀλλὰ τοῦτο θέλει τοὺς βλάψει, διότι ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν οἱ Ἕλληνες οὗτοι θέλουσι κακοποιηθῆ ὑπὸ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατευσόντων Τούρκων. » Τοῦτο δὲ πραγματικῶς καὶ συνέβη· διότι ἐπιστολὴ τῆς 5 καὶ 10 Ἰανουαρίου 1533 ἐξ Ἐνετίας πρὸς τὸν αὐτὸν Φραγκῖσκον διευθυνομένη ἀναγγέλλει τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέτρα τοῦ σουλτάνου. (1)

Ὕστερον ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλαρχος λεηλατήσας τὰ παράλια τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς Κορίνθου, ἕνεκα τοῦ προσεγγίζοντος χειμῶνος ἐπανῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. *Ὅθεν*, κατὰ Νερούλην, *μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα Χριστιανοῖς ἐγεγόνει· τοῦθ' ἕνεκα Τοῦρκοι τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπιτίθενται· καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ξῆν πολυτρόπως ἀπήλλαττον, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπαράστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες* (2).

Ὁ Κάρολος κατανοῶν, ὅτι ἀδύνατος καθίστατο ἡ διατήρησις τῆς Κορώνης, τόσον ἀπομεμακρυσμένης τῶν κρατῶν αὐτοῦ, ἔγραψε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1533 εἰς τὸν μέγαν μάγιστρον τοῦ ἱεροσολυμικοῦ τάγματος προτρέπων ἵν' ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως· λαβὼν δὲ ἀποποιητικὴν ἀπάντησιν προσήνεγκεν αὐτὴν εἰς τὸν σουλτάνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἐπικυρώσεως τοῦ θρόνου τῆς Οὐγγαρίας εἰς τὸν ἀδελφόν του Φερδινάνδον· πλὴν ὁ Σουλεϊμάνης ἀντὶ ἀπαντήσεως διέταξεν ὅπως ὁ μὲν φλαμπουριάρης τῆς Σεμενδρίας Γιαγιᾶς πασᾶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ Λουφτήβεης ἡγούμενος τοῦ στόλου, ἔλθωσι κατὰ τῆς Κορώνης.

Ὁ Μενδόζας ἀναγγείλας εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Σικελίας τὴν

(1) Charrière, Négociations du Levant, I, σελ. 235 καὶ 237.

(2) Π. Χιώτου, ἱστορία Ζακύνθου Γ', σελ. 86. — Ὁ Νερούλης συγχέει τὰ γεγονότα, τάσσων τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Πατρῶν, καὶ Ῥίου καὶ Ἀντιῤῥίου, μετὰ τὴν ὑπαῦτῶν Τούρκων ἀνάκτησιν τῆς Κορώνης. Ὁ Βερνάρδος Σέστης (Storia Fiorentine, libro VI) ἐσφαλμένως λέγει, ὅτι καὶ ἡ Ναύπακτος στενῶς πολιορκηθεῖσα διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης παρεδόθη εἰς τὸν Δόριαν.

κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν στενὴν πολιορκίαν ἐζήτησε κατεπειγόντως βοηθείας λέγων, ὅτι ἡ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀφοσίωσις τῶν Ἑλλήνων ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἅμα ἐμφανιζομένης δυνάμεως προθύμως ἤθελον λάβει τὰ ὅπλα καὶ ἀποδιώξει τοὺς Τούρκους ἐξ ὅλης τῆς Πελοποννήσου. Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ Κάρολος τὸν μὲν Δόριαν διέταξε νὰ συγκεντρώσῃ τὸν στόλον καὶ τρέξῃ εἰς βοήθειαν, τὸν δὲ πάπαν δι' ἐπιστολῶν παρεκάλεσε νὰ συντελέσῃ ὑπὲρ τούτου παραχωρῶν τὸν ῥωμαϊκὸν καὶ ἱεροσολυμικὸν στολίσκον. Ἐν τάχει παρασκευασθεὶς ἐν Μεσσήνῃ ὁ ϛόλαρχος προαπέστειλε μίαν γαλέραν ἵνα ἐνθαῤῥύνῃ τοὺς ἐν Κορώνῃ· αὐτὸς δὲ ἀναχωρήσας μετὰ πεντήκοντα ἑπτὰ πλοίων τὴν 2 Αὐγούστου 1533 ἦλθεν εἰς Ζάκυνθον, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σαπιέντσαν, ὅπου ἑλληνικὸν πλοιάριον τὸν εἰδοποίησεν, ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ ὀγδοήκοντα πλοίων. Ὁ πρὸς κατασκόπευσιν τῶν ἐχθρῶν σταλεὶς εἶδε τὸν Λουφτήβεην ἠγκυροβολημένον ἔν τινι ὅρμῳ πλησίον τῆς Κορώνης, τὴν δὲ πόλιν στενῶς πολιορκουμένην καὶ κανονοβολουμένην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης.

Ὁ Δόριας, εἰ καὶ ὀλιγώτερα ἔχων πλοῖα, ἀπεφάσισε νὰ συγκροτήσῃ μάχην, ἐξαναγκάζων οὕτω τὴν εἰς τὴν πόλιν εἰσαγωγὴν τῶν ἀναγκαίων βοηθειῶν· ὅθεν πρὸς τοῦτο διατάξας νὰ ἑτοιμασθῇ ὁ στόλος, ὡς ἐμπροσθοφυλακὴν προέταξε δύο μεγάλα γαλόνια ἐξωπλισμένα διὰ καλοῦ πυροβολικοῦ, κατόπιν δ' ἐτάχθη αὐτὸς ἔχων ἐν μὲν τῷ δεξιῷ κέρατι τὸν στολίσκον τοῦ πάπα καὶ τῶν ἱπποτῶν, ἐν δὲ τῷ ἀριστερῷ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Δορία διοικουμένην μοῖραν. Φθὰς εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἀκρίταν (Gallo) ἔξειλε βριγαδίνιον, δι' οὗ διέτασσε τὰ προπλέοντα γαλόνια νὰ προσεγγίσωσι τῷ ἐχθρῷ καὶ ἀπαύστως κανονοβολήσωσι κατ' αὐτοῦ μέχρις ἐξερεθίσεως πρὸς μάχην· καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ στόλος ἤθελε σπεύδει εἰς βοήθειαν αὐτῶν, αἱ παρακολουθοῦσαι γαλέραι εἶχον ἐνταλθῇ ὅπως ὠφελούμεναι τῆς συγχύσεως καὶ ἀπασχολήσεως τῶν ἐχθρῶν σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορώνῃ. Ἀλλ' ἡ ἀπόστολος ναῦς κανονοβοληθεῖσα μέχρι καταβυθίσεως μόλις ἐσώθη καταφυγοῦσα ὑπὸ τὰ πυροβόλα τοῦ φρουρίου. Παραδόξως ὁ ὀθωμανικὸς στόλος δὲν ἐκινήθη ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ, καὶ οὕτως ὁ χριστιανικὸς ἀνενοχλήτως ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Κορώνην, ἐκτὸς δύο γαλερῶν μὴ δυνηθεισῶν νὰ παρακολουθήσωσιν· ἐκ τούτων τῆς μὲν μιᾶς τὸ πλήρωμα ἐκ δειλίας πεσὸν εἰς τὴν θάλασσαν ἐπνίγη ἢ ἠχμαλωτίσθη, ἡ δ' ἑτέρα καρτερικώτατα ἀντέστη κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων,

ἐχθρῶν, μέχρις οὗ ὁ στόλαρχος ἐξασφαλίσας ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ φρουρίου τὰς βεβλαμμένας ναῦς ἐσήμανεν ὀπισθοχώρησιν καὶ μετὰ εἴκοσι τριῶν γαλερῶν ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν. Ὁ Λουφτήβεης ἔχων διαταγὰς ἵνα μὴ συμπλακῇ πρὸ τῆς ἐλεύσεως καὶ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ στόλου, ὑπεχώρησε καὶ καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ Δορία ἦλθε καὶ ἠγκυροβόλησεν ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Μεθώνης, ἀπολέσας ἐν τῇ φυγῇ δύο γαλέρας, ἐν αἷς ἠχμαλωτίσθησαν πλέον τῶν διακοσίων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γιανιτσάρων μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Ἰσοὺφ βέη, τὸν ὁποῖον ὁ νικητὴς ἐνδύσας διὰ λαμπρᾶς ἐσθῆτος καὶ χρυσοῦ περιδεραίου γενναιοφρόνως ἀπέστειλεν εἰς Μεθώνην.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου ἔσωσε τοὺς ἐν Κορώνῃ πολιορκουμένους, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον εἶχον στενοχωρηθῆ καὶ ὑπὸ τῆς πείνης ταλανισθῆ, ὥστε ἀπὸ εἴκοσιν ἤδη ἡμερῶν ἔτρωγον χόρτα, ἵππους, ὄνους, καὶ αὐτὰ τῶν ὑποδημάτων τὰ δέρματα. Καὶ ἡ καταπόνησις ἐκείνη πρὸ πολλοῦ ἤθελεν ἐξαναγκάσει αὐτοὺς εἰς παράδοσιν, ἐὰν τὸ σκληρὸν παράδειγμα τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἐνέβαλλεν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸν τρόμον· διότι δέκα Ἕλληνες ὑπὸ τῆς πείνης ἐλαυνόμενοι προσῆλθον εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες συλλαβόντες ἐξέδειραν, καὶ εἰς ἐσχάρας ἔψησαν. Ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ στόλου ἀναθαρρήσαντες οἱ πολιορκούμενοι ἀπεδίωξαν τοὺς ἐν τῇ ξηρᾷ πολεμίους, φονεύσαντες πολλοὺς, καὶ λαβόντες ἐκτὸς τῆς ἄλλης λείας καὶ τρία κανόνια.

Ὁ Δόριας καλῶς ἐφοδιάσας διὰ τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων τὸ φρούριον, καὶ ἀντικαταστήσας τὸν διοικητὴν Μενδόζαν διὰ τοῦ γενναιοκάρδου στρατηγοῦ Ῥοδρίγου Μακικάου, ὑποσχεθεὶς δὲ ἅμα τοῖς Ἕλλησι τὴν προσεχῆ ἀπελευθέρωσιν πάσης τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, ἐξέπλευσεν ἐκ Κορώνης μετὰ τοῦ στόλου καὶ ἐλλιμενισθεὶς ἐν τῷ πρὸ τοῦ Ἀκρίτα νησιδρίῳ (Βενέτικον), ἐπρότεινε καὶ πάλιν ναυμαχίαν εἰς τὸν ἐν Μεθώνῃ ἠγκυροβολημένον Λουφτήβεην· πλὴν λαβὼν καὶ δευτέραν ἄρνησιν ἐπανέστρεψε τροπαιοφόρος εἰς Μεσσήνην (1).

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Δορία οἱ Τοῦρκοι στρατοπεδεύσαντες εἰς Ἀνδροῦσαν (2) ἀνενέωσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, μετὰ τῆς ὁποίας

(1) Bosio, III, σελ. 125—127.

(2) Κατὰ λάθος ὁ Ἰόβιος λέγει τὴν Ἀνδροῦσαν τὸ νῦν Πεταλίδιον. (Andrussa città di Messena, hoggi detta Petalidia, lunge da Corone trentacinque miglia). Ὁ δὲ Βόζιος (σελ. 132) λέγει, ὅτι ἀπέχει ἑπτὰ μόνον μίλια.

ἀπέκοψαν πᾶσαν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν. Ὁ Μακικάος ἔγραψεν ἀμέσως πρὸς τὸν Δόριαν ἐξαιτούμενος ταχεῖαν συνδρομὴν, καὶ παριστῶν τὴν οἰκτρὰν θέσιν τῶν πολιορκουμένων· πλὴν ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος οὐ μόνον δὲν διέταττε τὸν περίπυστον στόλαρχον ἵνα σπεύσῃ εἰς βοήθειαν, ἀλλὰ καθορῶν τὸ ἀδύνατον τῆς διατηρήσεως προέτεινε τὴν παραχώρησιν τῆς πόλεως εἰς τὴν Ἐνετικὴν δημοκρατίαν καὶ τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν. Ὁ διοικητὴς τῆς Κορώνης μάτην ἀναμείνας τὴν ἐλπιζομένην ἐπικουρίαν, ἀφοῦ ἀπέκαμεν ὑπομένων πολυειδεῖς ταλαιπωρίας, ἀπετόλμησε, τῇ προτροπῇ ἰδίως τῶν περὶ αὐτῶν, παραβολώτατον ἐπιχείρημα· ὅθεν καταλιπὼν εἰς φρούρησιν τῆς πόλεως δύο γενναίους ἀρχηγοὺς μετὰ μικροῦ σώματος, ἐξῆλθεν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὑπολοίπου φρουρᾶς, καὶ ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος Βαρβατίου δι' ἀποκρύφων ἀτραπῶν ἐπορεύετο πρὸς τὴν ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῆς Ἰθώμης κειμένην τουρκικὴν κωμόπολιν Ἀνδροῦσαν. Καὶ τὴν μὲν πρώτην νύκτα φθάσαντες ἐν τῇ κοιλάδι μικροῦ τινος δάσους διημέρευσαν πρὸς ἀνάπαυσιν, τὸ δ' ἑσπέρας ἐξηκολούθησαν συντόνως τὴν πρὸς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ὁδοιπορίαν. Ἰδόντες αὐτοὺς οἱ φρουροὶ τῶν ἱπποστασίων εἰδοποίησαν τὰς φυλακὰς, καὶ κατατεθορυβημένοι ἤρχισαν ν' ἀντικρούωσι τοὺς ἐφορμήσαντας διὰ τῶν θυρῶν τῶν οἰκημάτων· πλὴν οὗτοι καταλαβόντες τὰ ἱπποστάσια κατέκοψαν πολλοὺς, καὶ ἔθηκαν πῦρ ἐν αὐτοῖς.

Οἱ ἐν Ἀνδρούσῃ Ὀθωμανοὶ συμποσούμενοι εἰς χιλίους γιανιτσάρους, πολλοὺς ἀζαπίδες, καὶ χιλίους ἱππεῖς, ἔλαβον ἀμέσως τὰ ὅπλα καὶ πειρασματώδη συνεκρότησαν μάχην, ἣν τρομερωτέραν καθίστων τὰ φρυάγματα τῶν ἐκ τῶν φλογῶν ἐξαγριωθέντων ἵππων. Δυστυχῶς ἔπεσε πληγεὶς διὰ σφαίρας τουφεκίου ἐν τῇ κεφαλῇ ὁ ἀνδρεῖος Μακικάος, οἱ δὲ χριστιανοὶ καταπονηθέντες καὶ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν πολυαριθμοτέρων πολεμίων ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἱσπανοῦ Ἐρμοσίλια. Ἐν τῇ ὀπισθοχωρήσει ἐφονεύθη διὰ πυροβόλου ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἱππέων Ἀχμὲτ (Acomate), ὅστις, φλεγόμενος ὑπὸ πάθους ἐκδικήσεως τῶν ἐν τῇ πυρκαϊᾷ καέντων ἵππων αὐτοῦ, προέτρεχεν ἐν τῇ καταδιώξει. Οἱ Τοῦρκοι ἐσταμάτησαν ἕνεκα τούτου, ὁ δ' Ἐρμοσίλιας ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ ἐν καλῇ τάξει τὴν φρουρὰν ἐν Κορώνῃ. Μολοντοῦτο καὶ τὸ ἀπελπιστικὸν τοῦτο τόλμημα μεγάλως ἤθελεν ὠφελήσει τοὺς πολιορκουμένους, ἐὰν μὴ ἐφονεύετο ὁ Μακικάος. Οἱ Τοῦρκοι πεφοβισμένοι διέλυσαν τὸ ἐν Ἀνδρούσῃ στρα-

τόπεδον, ὅπερ μετέφερον εἰς Λεοντάριον, οἱ δ' ἐν Κορώνῃ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῶν ἐπιστρέψαντες ἐκεῖ ἐνεταφίασαν τοὺς πεσόντας καὶ παραλαβόντες τὴν κεφαλὴν τοῦ Μακικάου, ἐμπεπηγμένην ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ μακροῦ δόρατος, ἔφερον ἐν Κορώνῃ καὶ ἐντίμως ἐκήδευσαν (1).

Φρικτὸς λοιμὸς ἐνσκήψας ἀπεδεκάτιζε τοὺς ἐν Κορώνῃ, ἀπηλπισμένους περὶ ἐλεύσεως ἐπικουρίας. Ὁ αὐτοκράτωρ οὐ μόνον δὲν ἐφρόντισε περὶ τούτου, ἀλλὰ ταραχθεὶς καὶ ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ περιλάλητος πειρατὴς Χαϊρεδὶν διωρίσθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἀρχιναύαρχος ἔστειλεν εἰς Κορώνην πέντε φορτηγὰ πλοῖα πρὸς παραλαβὴν τοῦ τε στρατοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ τοῦ πολέμου. Οἱ δυστυχεῖς Κορωναῖοι μετὰ δακρύων προσφυγόντες εἰς τοὺς ναοὺς ἐπεκαλέσθησαν τὴν θείαν ἀντίληψιν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ συμφορᾷ· ἐπὶ τέλους δὲ προτρεπόμενοι ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως αὐτῶν Βενεδίκτου ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν φίλην πατρίδα, καὶ περὶ τὰς πέντε χιλιάδας συμποσούμενοι ἀνεχώρησαν μετὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ μετέβησαν ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Νεαπόλεως.

Οἰκτρὰ ἦτο ἡ κατάστασις τῆς τε φρουρᾶς καὶ τῶν πολιτῶν τῆς Κορώνης. Πάντες σχεδὸν προσβεβλημένοι ὑπὸ τῆς πανώλους ἀπέθνον κατὰ μέγα μέρος ἐν τοῖς πλοίοις καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, οἱ δὲ καταπλεύσαντες εἰς Μεσσήνην ἐτέθησαν εἰς τὸ λοιμοκαθαρτήριον· πλὴν ἀπελπισθέντες ἐξώρμησαν εἰς τὴν πόλιν πρὸς μέγιστον τρόμον τῶν κατοίκων, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἀναθαρρήσαντες ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ μετέβησαν ἄλλοι μὲν εἰς καταβύθισιν τῶν πλοίων, ἄλλοι δὲ συναντῶντες ἐφόνευον ἐν τοῖς ὁδοῖς τοὺς δυστυχεῖς λοιμοβλήτους. Ἐπὶ τέλους δ' ἐπεμβάσης τῆς ἐξουσίας ἐσώθησαν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἀναγκασθέντες νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ λοιμοκαθαρτήριον καὶ ὑπὸ αὐστηρὰν φυλακὴν διαμείνωσι μέχρις ἐντελοῦς καθάρσεως. Ὁ Βόζιος λέγει περὶ τῶν εἰς Μεσσήνην ἐλθόντων Κορωναίων, ὅτι *ἦσαν ἄξιοι ἐλέους καὶ συνεκίνουν τοὺς βλέποντας, ἐπειδὴ ἦσαν τόσον πειναλέοι, ἰσχνοί, καὶ καταπεπονημένοι, ὥστε μόλις ἠδύναντο νὰ κινήσωσι τοὺς πόδας των* (2).

Ἐν τοσούτῳ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ σκοπῷ νὰ μετριάσῃ ὁπωσοῦν τὰ δεινὰ τῆς μεταναστεύσεως ταύτης, διώρισε πεντακισχίλια σκοῦδα

(1) Giovio, compendio dell' istorie, σελ. 300—302.
(2) Bosio, III, σελ. 132, 133.

κατ' ἔτος εἰς τοὺς ἐν τῇ πρωτευούσῃ κατοικήσαντας Κορωναίους, καὶ ἐπεχορήγησεν εἰς αὐτοὺς ἀτέλειαν δασμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τακτικοῦ ἢ ἐκτάκτου δικαιώματος ἐπιβεβλημένου ἢ ἐπιβληθησομένου, πρὸς δὲ καὶ ἀπαλλαγὴν τῶν βαρονικῶν καὶ κοινοτικῶν δικαιωμάτων, ὁπουδήποτε τοῦ βασιλείου ἤθελον μετοικήσει (1).

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Σουλεϊμάνης κατανοῶν, ὅτι πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν κατὰ θάλασσαν δυνάμεων τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου ἀπηντεῖτο ἀνὴρ ἐφάμιλλος τοῦ Δορία ἔῤῥιψε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν τροπομερὸν πειρατὴν Χαϊρεδῖν, τὸν ὁποῖον ἐπισήμως ἐξ Ἀλγερίας καλέσας εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπεδέχθη μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν, καὶ ὠνόμασε βεηλέρβεην (2).

---

(1) Ἑλληνομνήμων, σελ. 157. — Παραχωρῶν ὁ Κάρολος Ε' τοῖς ἐν Νεαπόλει Κορωναίοις τὴν ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Ἀσάνη Παλαιολόγου κτισθεῖσαν ἐκκλησίαν, λέγει ἐν τῷ διατάγματι σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς· « Prædicti supplicantes (Κορωναῖοι) humiliter exposuerunt majestati Nostræ, quod cum nuper pro exercitu Turcarum civitatem Coronensem in Græciam invadente, atque ex nostro dominio, cui parebat, postquam Ioannes Andreas de Auria copiarum navilium nostrarum generalis ductor eam e manibus Turcarum eripuit abstrahente anno millesimoquinquagesimotrigesimosecundo, fuisset direptam, atque depopulatam, supplicantes ipsi, qui maximam adhibuerunt operam, ut civitatem prædictam in manibus nostris perveniret, salvandæ vitæ profugi, et omnium bonorum expoliati in hac nostra civitatis Neapolis, partimque in Regno Siciliæ ultræ Farum confugere debuerunt. » Achille Duplessis, In difesa dei nazionali Greci per la chiesa di rito Greco orientale esistente fin dal 1518 nella città di Napoli. 1861. σελ. 12.

(2) Πολλοὶ ἐξ ἐσφαλμένων εἰδήσεων ἔπλασαν, ὅτι ὁ Χαϊρεδῖν ἦτο Γάλλος τὴν καταγωγήν· ἐκ τῆς βιογραφίας ὅμως, ἣν αὐτὸς οὗτος διαταγῇ τοῦ Σουλεϊμάνη ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν τσαούσην Σινάν, καὶ τῆς ὁποίας λεπτομερῆ ἀνάλυσιν ἐδημοσίευσεν ὁ Χατζῆ Κάλφας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν κατὰ θάλασσαν πολέμων τῶν Ὀθωμανῶν, πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ περιλάλητος καταδρομεὺς ἦτο τριτότοκος υἱὸς τοῦ Ῥουμελιώτου σπαχῆ Γιακοὺβ ἐγκαταστάντος ἐν Μιτυλήνῃ μετὰ τὴν ὑπὸ Μωάμεθ Β' κατάκτησιν τῆς νήσου. Ὁ πρωτότοκος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰσὰκ ἐγένετο ἔμπορος, οἱ δὲ ὑπόλοιποι δύο Οὐροὺτζ καὶ Ἐλιᾶς ἐπεδόθησαν μετὰ τοῦ Χαϊρεδῖν εἰς πειρατικὰς ἐκδρομάς. Ἐν μάχῃ πρὸς τοὺς ἱππότας τῆς Ῥόδου ὁ Ἐλιᾶς ἐφονεύθη, ὁ δὲ Οὐροὺτζ αἰχμαλωτισθεὶς καὶ λυτρωθεὶς ὕστερον ἐξηκολούθησε μετὰ τοῦ Χαϊρεδῖν τὸ πειρατικὸν στάδιον· ἕνεκα δὲ τῆς τόλμης καὶ ἀνδρείας των ἐζητήθησαν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν Βαρβαρικῶν κρατῶν, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ στόλος αὐτῶν διεκρίνετο μεταξὺ τῶν πλοίων τοῦ σουλτάνου τῆς Τύνιδος Μωχαμέτ. Μετ' ἐπιτυχεῖς πειρατικὰς ἐκδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Γιακοὺβ, πρὸς οὓς ἡνώθη καὶ ὁ τρίτος Ἰσὰκ, ἐγένοντο κύριοι διαφόρων πόλεων. Σφαγέντων ἐν τῇ κατὰ τῶν Ἱσπανῶν ὑπερασπίσει ἑνὸς φρουρίου τῆς περιφερείας Τελμεζὰν τῶν δύο ἀδελφῶν του ὁ μόνος ἐπιζήσας Χαϊρεδῖν ἐγένετο κύριος τοῦ Ἀλγὲρ καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑποτελὴς ἡγεμὼν

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος τοῦ ἔτους 1534 ὁ Χαϊρεδὶν ἡγούμενος ὀγδοήκοντα τεσσάρων γαλερῶν ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐλθὼν εἰς Ἰταλίαν ἐλεηλάτησε τὰ παράλια τῆς Ἀπουλίας, καὶ ἰδίως τὸ Ῥήγιον, ἐν ᾧ εἶχον συνοικισθῆ πολλοὶ τῶν ἐκπατρισθέντων Κορωναίων· θύων δὲ καὶ ἀπολλύων ὁ τρομερὸς καταγωγεὺς διέτρεξε τὰ παράλια τῆς Νεαπόλεως, καὶ μετὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς Τύνιδα ἐξεθρόνισε τὸν ἡγεμόνα Μουλεὶν Χασὰν, ὅστις ὅμως ὕστερον, τῇ βοηθείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀνέκτησε τὸν πατρογονικὸν θρόνον. Ὁ Χαϊρεδὶν ἀποσυρθεὶς εἰς Ἀλγέριον ἐξώρμησεν ἐκεῖθεν καὶ ἐκάκωσε τὰ παράλια τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, μετὰ δὲ ταῦτα προσκληθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐτιμήθη διὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ καπιτὰν πασᾶ.

Περὶ τὸν Μάϊον τοῦ 1537 ὁ Σουλεϊμάνης ἡγούμενος τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δι' Αὐλῶνα, ἐν ᾧ ὁ Χαϊρεδὶν ἔπλεε πρὸς τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον. Ὁ στόλαρχος τοῦ Καρόλου πυρπολήσας δέκα τουρκικὰ πλοῖα, καὶ συναντήσας τὴν 22 Ἰουνίου ἄνω τῆς νήσου Παξῶν δώδεκα ἐχθρικὰς γαλέρας διοικουμένας ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Τσελεπῆ κεχαγιᾶ τοῦ φλαμπουριάρη τῆς Καλλιπόλεως, προσέβαλλε καὶ μετὰ λυσσώδη ἀγῶνα κατέστρεψε, μηδενὸς σωθέντος ἐκ τῶν ἐν αὐταῖς. Μετὰ τὴν νίκην ὁ Δόριας πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ Χαϊρεδὶν μετὰ ἑκατὸν πλοίων ἐπήρχετο κατ' αὐτοῦ ἐπανῆλθεν εἰς Μεσσήνην. Ὁ δὲ Ὀθωμανὸς στόλαρχος συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Λουφτῆ πασᾶ διηυθύνθη πρὸς τὰ παράλια τῆς Ἀπουλίας καὶ ἀποβιβάσας πλησίον τοῦ

ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Σελίμ. Πολιορκηθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τῆς Τύνιδος καὶ τῶν ἀραβικῶν φυλῶν ὁ τολμηρὸς πειρατὴς ἐγκατέλιπε τὸ Ἀλγὲρ καὶ ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ τοῦ στόλου διέπραξε πολλὰς καταστροφὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας. Μετ' οὐ πολὺ ἀνακτήσας τὸ Ἀλγὲρ ἐκυρίευσε τὴν ὑπὸ τῶν Ἱσπανῶν κατεχομένην πρὸ τοῦ λιμένος νῆσον, ζωγρήσας καὶ πάντα τὸν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτῆς ἐλθόντα στόλον μετὰ δύο χιλιάδων ἑπτακοσίων αἰχμαλώτων. Ὕστερον διορίσας τὸν πλοίαρχον Οὐδὶν Ῥαῒς εἰς κατασκοπείαν τῶν παραλίων τῆς Γαλλίας καὶ Ἱσπανίας ἐξώγρησεν ὁ ἴδιος δεκαπέντε ἱσπανικὰς ναῦς καὶ ἐπυρπόλησε τρεῖς. Ἀποκρούσας τὸν κατὰ τῆς νήσου Δερτζὲλ ἐπελθόντα στόλαρχον τοῦ Καρόλου Δόριαν ἐλεηλάτησε καὶ κατέστρεψε τὰ παράλια τῆς Γενούης καὶ τῆς Γαλλίας. Ὕστερον δὲ διὰ τοῦ στόλου του μετέφερεν ἐξ Ἱσπανίας καὶ ἀπεβίβασεν καθ' ὅλην τὴν Βαρβαρικὴν παραλίαν ἑβδομήκοντα χιλιάδας Μαύρων. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Χαϊρεδὶν, καθ' ἣν στιγμὴν προσεκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάνη καὶ ἀνελάμβανε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὁ περιβόητος οὗτος πειρατὴς εἶνε γνωστὸς παρὰ τοῖς χρονογράφοις τῆς Δύσεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Βαρβαρόσας (Ἐρυθρογένειος), ἕνεκα τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος τῶν τριχῶν του. Ἀπέθανε τὴν 4 Ἰουλίου 1546. (Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, tom. V, σελ. 257).

Ὑδροῦντος μέγαν ἀριθμὸν πεζῶν καὶ ἱππέων παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον πᾶν τὸ προστυχόν. Ἐπὶ ἕνα μῆνα ἐξακολουθήσας τὰς ἐν Ἰταλίᾳ λεηλασίας ὁ Χαϊρεδὶν ἐπανῆλθεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Πρεβέζης κομίζων δέκα χιλιάδας αἰχμαλώτων (1). Ἐπειδὴ δὲ οἱ Χιμαιριῶται διὰ συνεχῶν ἐπιδρομῶν παρέβλαπτον τοὺς Τούρκους ὁ Χαϊρεδὶν ἐπελθὼν κατ' αὐτῶν ἐδήωσε τὰ πέριξ καὶ ἐπολιόρκησε κωμόπολίν τινα Κάστρας καλουμένην, ἥτις ὑπετάγη διὰ συνθηκῶν, τὰς ὁποίας μὴ σεβασθεὶς ἐξηνδραποδίσατο τοὺς κατοίκους, καὶ κατέσκαψεν αὐτήν.

Ἐν τούτοις ὁ Σουλεϊμάνης παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ Χαϊρεδὶν καὶ ἄλλων μεγιστάνων ἀπεφάσισε νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας, καθ' ἧς πολλὰς ἀφορμὰς ἀπιστίας εἶχεν. Ἀποφασίσας δὲ ἵνα κατὰ πρῶτον προσβάλλῃ τὴν Κέρκυραν ἦλθε καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν Αὐλῶνι, καὶ διέταξε τὸν Χαϊρεδὶν ὅπως παραλαμβάνων τὸν στόλον καὶ τὸν στρατὸν ἐφορμήσῃ κατὰ τῆς νήσου. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὴν πολιορκίαν ἐκείνην λεπτομερῶς ὁπωσοῦν ἐξιστοροῦνται ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν Παρούτα, Γουάτσου, καὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρμορα· αὐτόπτης δὲ Κερκυραῖος, Νίκανδρος ὁ Νούκιος, περιγράφει ὡς ἑξῆς τὰ τότε λαβόντα χώραν.

« Μαθὼν δὲ ταῦθ' ὁ Τούρκων δυνάστης, ἀπαρακαλύπτως λοιπὸν τὸν πρὸς Οὐενετοὺς ἐκήρυττε πόλεμον, Ἰαννούζῃ καὶ Χαϊρατίνεω ἐπὶ τοῦτο παροτρυνάντων, ὡς ἐλέγετο. Ὅθεν ἐς Κέρκυραν, οἵμοι, πατρίδα ἐμὴν ἀπᾶραι τὸν στόλον ἐπέταξεν. Αὐτὸς δὲ διὰ ξηρᾶς μεθ' ἅπαντος ἀπῆρε τοῦ στρατοῦ καὶ ἐξ Ἀργυροπολίχνης διελθὼν ἐς τὰ τῆς Ἠπείρου χωρία, πρὸς τὴν καλουμένην Παραμυθίαν ἐσκήνωσεν. Ἐν τούτῳ δ' οἱ ἐν τῷ κατὰ Βουθρωτὸν οἰκοῦντες φρουρίῳ τὴν Σουλαϊμάνεω ἄφιξιν αἰσθανόμενοι, ὅ, τ' ἀρχηγὸς σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν, Τούρκοις ἐνεχείρισαν, ἀσυλίαν αἰτοῦντες, ἧς καὶ ἐπέτυχον εὐμοιρήσαντες. Ὁ μὲν οὖν Χαϊρατίνης σὺν τῷ Λουτούφῳ, τὸν στόλον λαβόντες ὡς Κέρκυραν ἔπλεον, καὶ τῇ γῇ προσπελάσαντες δῃοῦν ἤρξαντο καὶ πιμπρᾶν τὰ παραθαλαττίδια τῶν κτημάτων, τοὺς προστυχόντας διαφθείροντες. Ὁ δὲ ναύαρχος Οὐενετῶν, τὴν κηρυχθεῖσαν κατ' αὐτῶν Σουλαϊμάνεω μάχην ἐνωτισθείς, οὐ συμφέρον εἶναι νομίσας τῇ Κερκυραίων προσμεῖναι πόλει, ἀλλὰ τὰ κατ' αὐτὴν, ὡς ἐξὴν αὐτῷ, καταστήσας καὶ πρόνοιαν

(1) Ὁ σύγχρονος Κερκυραῖος περιηγητὴς Νίκανδρος ὁ Νούκιος, δὲν ἀναφέρει τὴν πρὸς τὰ Ἰταλικὰ παράλια ἐπιδρομὴν τοῦ Χαϊρεδίν.

ὅσην ὁ καιρὸς ἀπήτει ποιήσας, μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν τριήρεων ἐς τὸν Ἀδρίαν εἰσέπλεε, τῷ ἑτέρῳ Οὐενετῶν ναυάρχῳ συμμίξαι ἐν Δαλματίᾳ ὄντι ἱμειρόμενος. Ὁ δὲ Χαϊρατίνης σὺν ταῖς ἀμφ' αὐτὸν τριήρεσιν ὡς τὴν πόλιν ἐλθὼν καὶ πλησίον ταύτης τὸν ἐμβάντα ταῖς ναυσὶ στρατὸν ἐς γῆν ἀποτιθεὶς, τὰς ἐκ τῆς ἀντιπέραν Ἠπείρου τῶν δυνάμεων ταῖς ναυσὶ διεπόρθμευε. Διαβιβάσας δ' ἱκανοὺς, τὸ μὲν ἔξωθεν οἰκούμενον τῆς πόλεως, ὃ δὴ συνήθως ἐμπορεῖον ὀνομάζομεν, καί τοι πλεῖστον ὂν καὶ οἰκιῶν κατάπλεον, ἀλλ' οὖν ἀτείχιστον εὑρίσκετο, διὸ καὶ ἐξ ἐφόδου τούτου κατέστη κύριος, μὴ ὄντων ἱκανῶν ἀντιστῆναι τῶν οἰκητόρων, οὐδὲ πολλοστημόριον. Οἱ μὲν οὖν ἐν τῇ πόλει καὶ τοῖς φρουρίοις καὶ ὀχυρώμασιν ὄντες, τὰς πύλας καὶ τὰς εἰσόδους περιφράξαντες, ἔμενον τὴν πολιορκίαν, οἱ δ' ἔξωθεν οἰκοῦντες πρὸς τὴν πόλιν ἐτράποντο· ὅθεν οἱ τὰς πύλας ἐπιτετραμμένοι τούτους ἐκώλυον τῆς ἐς τὸ ἄστυ ἐλεύσεως. Οἱ δὲ ποῦ προσφυγεῖν οὐκ ἔχοντες, ἔς τι ἀκρωτήριον ὑπερανεστηκὸς, πρὸς ἕω νεῦον τῆς πόλεως, θαλάττῃ μὲν κύκλωθεν εἰργόμενον, βάθει τε ἀποχρῶντι καὶ πέτραις ἀπορρώγασιν ἀσφαλιζόμενον καὶ τῷ τείχει τοῦ ἄστεως ὁριζόμενον, τὸ τοῦ Ἰσιδώρου καλούμενον, ἐτράπησαν, ἀσπαστὸν ἡγούμενοι ἐν ὑπαίθρῳ καὶ σκληροτάτῳ καὶ ἀνίκμῳ ἐγκαρτερεῖν χωρίῳ, ἢ τοῖς βαρβάροις σφᾶς ἐκδιδόναι. Καὶ πολλοὶ μὲν τούτων ταῖς ἐν τῷ ἐπινείῳ καὶ λιμένι ναυσὶν ἐπέβαινον, τινὲς δ' αὖ ἐν ἄλλαις τισὶ γωνίαις ὑπεκρύπτοντο, ἕτεροι δ' ἔνθεν κἀκεῖθεν, ἄλλος ἄλλῃ ἐτράπετο, ὑπὸ μὲν τῶν ἔξωθεν βαρβάρων, ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ὄντων, διωκόμενοι, ὑπὸ δὲ τῶν ἔσωθεν πόλεως νομιζομένων φίλων ἀποσοβούμενοι, μὴ τῷ τείχει προσψαύειν τῆς πόλεως. Ὦ πῶς ἀδακρυτὶ τὴν μνήμην ἐνέγκω τῇ ἐνσκηψάσῃ σοι συμφορᾷ, γλυκεῖά μοι πατρίς! Πῶς δ' αὖ ἐπιλήσμων ἔσομαι μὴ γραφῇ παραδοῦναι, ἃ οἰκείοις ἐθεασάμην ὀφθαλμοῖς; Εἴθε μὴ ταῦθ' ἑωράκειν, οὐ τοσοῦτον ἂν ἠνιάσθην παρ' ἄλλου μαθών. Ἀλλὰ συνερχόμενος τῷ πάθει, εἰ καὶ ἐν ἀλλοδαπῇ τυγχάνω, ἐπείγομαι τὰς τῆς πατρίδος συμφορὰς προσαφηγήσασθαι· εὔηθες γὰρ, εἰ πρὸς τὰ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀφήγησιν ἐντάξας, τὰ ἡμέτερα μνήμης ἄξια ὄντα παρασιωπήσαιμι.

» Δέδοκτο τοίνυν ὑπὸ Σουλαϊμάνεω, τὴν μὲν νῆσον πυρὶ καὶ σιδήρῳ καταναλῶσαι, τὴν δὲ πόλιν, εἰ δυνατὸν, παραστῆσαι. Οἱ μὲν οὖν βάρβαροι, ἀνὰ τὴν πόλιν σκεδασθέντες, τὰς οἰκίας κακῶς διετίθουν ἐκκενοῦντες καὶ πῦρ ταῖς ὑπολειφθείσαις ἐνιέντες, τοὺς δ' ἁλισκομένους ἐς ἀνδραπόδων ἐπεῖχον τάξιν, πολλοὺς δὲ κατέκτεινον.

Ὁ δὲ βασιλεὺς Τούρκων πέμψας τινὰς ἐκ τῶν ἁλισκομένων ὡς τὴν πόλιν αἰτήσοντας, ὁμοίως δ' αὖ τοῖς οὖσιν ἔξωθεν τῶν τειχέων, διδόναι σφᾶς αὐτοὺς, εἶναι δ' ἐλευθέρους, καὶ ἀσυλίαν ἔχοιεν σὺν τοῖς κτήμασιν· οἵτινες ἀπελθόντες πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει ταῦτα ἀνέφερον. Οἱ δὲ τῆς πόλεως οὐδὲν πρὸς ταῦτ' ἀνταπεκρίναντο, ἑλόμενοι πασσυδεὶ μᾶλλον ἀπολέσθαι, ἢ τῷ βαρβάρῳ ἑαυτοὺς ἐγχειρεῖν. Ταῦτα Σουλαϊμάνης ἐνωτισθεὶς, ἀφῆκε τὴν πόλιν πολιορκεῖν. Ὁ μὲν οὖν Χαϊρατίνης, ἐν τρισὶ γηλόφοις χωρίοις, ἄντικρυς τῆς πόλεως, ἐν τοῖς ἐπικαιροτάτοις μέρεσιν, ἐπιτειχίσματά τινα ἐκ χωμάτων καὶ σανίδων ποιήσας καὶ τηλεβόλους μεγίστους ἐνθεὶς, τὴν πόλιν εἰσβαλεῖν ἔμελλε. Μὴ ὄντος δὲ προσφόρου τοῦ καιροῦ, ἔμενε καραδοκῶν, οἳ τὰ πράγματα προχωρήσειν ἔμελλεν. Αἱ δὲ λοιπαὶ δυνάμεις, περαιωθέντες, ὡς εἴρηται, ἐς τὰ πέριξ ἐφέροντο χωρία τῆς πόλεως, καὶ ἐπὶ πᾶσαν διασκεδασθέντες τὴν νῆσον, ὠμότατα τοῖς ἐντυγχάνουσι διετίθεντο, κτείνοντες, ζωγροῦντες, λεηλατοῦντες, σκυλεύοντες, ἐμπιπρῶντες, διαφθείροντες, πρὸς ὕβρεις παρθένων καὶ γυναικῶν ὑπάνδρων ἐμπαροινοῦντες, παίδων καὶ μειρακίων οὐ φειδόμενοι, πρεσβύτας καὶ πρεσβύτιδας ἀνηλεῶς κατασφάττοντες, εὐκτηρίους οἴκους καταμιαίνοντες, κτήνη καὶ ζῶα παντοῖα ἐς τὰς ἐκκλησίας ἐμβιβάζοντες, αἵματι ἀνθρωπείῳ τοῖς ἀλόγων μιγνύντες, καὶ τῷ λύθρῳ τοῦ ἀνθρωπείου αἵματος τῶν κτηνῶν συμφύροντες, καὶ τ' ἄλλ' ὁπόσα βάρβαρος χεὶρ κατὰ πολεμίων ποιεῖν εἴωθεν οὐδὲν ἀπολιμπάνοντες. Ἐν τούτῳ δέ τινες τῶν ἐκ τῆς νήσου ἐς φρούριόν τι τοῦ Ἀγγέλου καλούμενον, πρὸς λίβα κατὰ θάλατταν ἐπιτετραμμένον ἐν ἐρυμνῷ τινι τόπῳ καὶ κρημνώδει καὶ πέτραις ἀπορρώγασιν ἐρηρεισμένῳ σφᾶς κατησφαλίσαντο, ἐκεῖθέν τε γενναίως τοὺς βαρβάρους ἀμυνόμενοι, λίθοις ἄνωθεν καὶ βέλεσι βάλλοντες, ὥς τε πολλοὺς τῶν πολεμίων ταύτῃ διαφθεῖραι. Κεῖται δὲ τὸ φρούριον ἔξωθεν τῆς νήσου, ὡς ἔφημεν, πρὸς λίβα, ὀχυρὸν πάνυ καὶ δυσπρόσοδον. Ἄλλοι δ' ἐς τὰς τῶν ὀρέων κορυφὰς ἀνέβαινον, ἀσφάλειαν σφίσι πραγματευόμενοι, ἕτεροι δ' ἐς ἕλη καὶ δρυμῶνας κατεκρύπτοντο.

» Καὶ τί με δεῖ τάξωθεν ἀπαριθμεῖσθαι κατ' εἶδος, ὅπου καὶ οἱ δοκοῦντες τὴν πόλιν φυλάττειν ἐς τοὺς ὁμοπίστους ἐμπαροινήκεσαν. Οἱ μὲν οὖν, ἅτε βάρβαροι καὶ ἀλλογενεῖς προσέτι δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας καὶπίστεως ἀλλότριοι καὶ ἐχθροὶ τυγχάνοντες, ταῦτ' εἰκότως ἂν ἐπεπράκεσαν. Οἱ δὲ φίλοι δοκοῦντες καὶ τῆς αὐτῆς θρησκείας εἶναι

διϊσχυριζόμενοι, οὐ τὴν ἀνάγκην τῶν ὁμοφύλων ὁρῶντες, οὐ τὴν σφαλερὰν καὶ ἄσκεπτον καταφυγήν, οὐ τὴν πολλὴν καὶ ὑπερβάλλουσαν ἔνδειαν τῶν ἀναγκαίων ἐννοοῦντες, ἀλλὰ τούτους, ἐπάνωθεν τῶν τειχέων ἑστῶτες ὕβρεσι παντοίαις ἔβαλλον, καὶ ὑπὸ λιμοῦ ψυχορραγοῦντας ὁρῶντες οὐκ ἠλέουν, ἀλλ', εἴ τυχόν τις τρυφῶν τι σιτίου ἄνωθεν ἐλεῶν ἐκ τοῦ τείχους τῷ ὑπὸ λιμοῦ ὅσον οὔπω ἀποθνήσκειν μέλλοντι προσέῤῥιπτε, τοῦτον ἀφορήτοις βασάνοις ἐκόλαζον καὶ τοῦ ἄστεως βιαίως ἐξώριζον. Οὐ μήν γε, ἀλλ' εἴ καί τις ὑπὸ κόλπου φθάσας ἔφερεν ἀργύριον ἢ χρυσίον, ἐκ τῆς οἰκίας λαβών, καὶ ἀπέδωκεν ἄν, τὴν εἰς τὸ ἄστυ εἴσοδον ἐπέτρεπον. Οἳ καὶ λαμβάνοντες τὸ κατατεθὲν χρυσίον, ἀνεβίβαζον ἄνωθεν τῶν τειχέων ἐν νυκτὶ, μετὰ κάλων σύροντες, καὶ πολλοὺς μὲν ἄνδρας, πλείστας δ' αὖ γυναῖκας οὕτω πως ἀνήγαγον. Οὐ μόνον δὲ τοῖς κατατεθεῖσιν ἀργυρίοις ἠρκοῦντο, ἀλλ' εἴ καί τι λείψανον ὑπὸ μάλης τυχὸν ἔχοιεν, βιαίως ἀφῄρουν, ἐπαπειλοῦντες ἐκ τοῦ τείχους ἐπὶ κεφαλὴν ἄνωθεν ἐξωθεῖν. Ὅσας δὲ γυναῖκας ὥραν ἐχούσας, ταύτας βιαίως ἐνίας ἐνύβριζον, ἀπειλοῦντες ἐκβάλλειν τοῦ ἄστεως. Ὁ δὲ δικαιῶν οὐδείς, ἀλλ' ἁπαξάπαντες κατὰ τούτων ἐμαίνοντο. Τοιαύτη τις τῶν ἐξ Ἰταλίας στρατιωτῶν ὠμότης ἐν ἀνάγκης καιρῷ τοῖς ταλαιπώροις Ἕλλησιν ἐπεδείχθη, καὶ γὰρ τὰς ὁμοπίστων συμφορὰς οἰκείας ἐνόμιζον ὠφελείας καὶ ἡδονάς. Οἱ μὲν οὖν ἐκ τοῦ ἄστεος τὰς τῶν βαρβάρων τριήρεις τηλεβόλοις ἔβαλλον, αἱ δ' ἀντέβαλλον, προσπελάζουσαι ἐς τὰς ἐν τῷ λιμένι ναῦς, ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ τοῦ Ἰσιδώρου ὄντας ἀκρωτηρίῳ αἱ ἐν τῷ νησιδίῳ, τῷ ἄντικρυς εὑρισκομένῳ πρὸς ἑσπέραν τοῦ ἄστεως, τριήρεις ἀντέπεμπον. Ἦν δὲ τὸ δεινὸν ἀνύποιστον· οἱ γὰρ ἐν τῷ τοῦ Ἰσιδώρου ὄντες ἀκρωτηρίῳ στενοχωρούμενοι καὶ τόπον οὐχ ἱκανὸν ἔχοντες, ἀναμὶξ ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, σὺν τέκνοις καὶ γονεῦσι καὶ τοῖς προσήκουσιν, ἄστεγοι καὶ ἄσιτοι προκαρτεροῦντες δίψει τε καὶ πείνῃ προσπαλαίοντες, καὶ τὰ φίλτατα οἰκτρῶς ὑπ' ὄψεσιν ἔχοντες ψυχορραγοῦντα καὶ ὑπὸ λιμοῦ καὶ τῆς ἄλλης ἐνδείας δαπανώμενα καὶ ὅσον οὔπω τῆς ζωῆς στερίσκεσθαι μέλλοντα, βαρέως μὲν ἔφερον τὸ συμβάν, οὐκ εἶχον δ' ὅ,τι καὶ δράσειεν· ἐλπίδας μέντοι εἶχον χρηστὰς, τοὺς βαρβάρους ὁρῶντες πῦρ ἐς τὰς σφῶν ἐνιέντας οἰκήσεις, τεκμήριον ἐκ τούτου λαμβάνοντες τοὺς πολεμίους μὴ προσμεῖναι τῇ νήσῳ, ἐπεὶ τὰς οἰκίας οὐκ ἂν ἐμπιπράκεσαν. Ἔτυχε δὲ μᾶλλον κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ ἄνωθεν ἐκραγῆναι ἀμυθήτων ὑδάτων καταῤῥοιαι, ὑετοί τε ῥαγδαῖοι

καὶ βίαιοι, ἀνέμων τε ἐξαισίων μεγέθη. Τοσαῦται δὲ χαλάζης ἀνυποίστου καταγωγαὶ γεγόνασιν, ὡς τὰ τῶν πολεμούντων καὶ πολεμουμένων εἴργοντο ἔργα. Τινὲς δ' αὖ τῶν ἐκ τῆς πόλεως, ἀκμάζοντες τὰς ἡλικίας, καταλοχισμούς τινας καὶ ἐπιθέσεις ἐποίουν καὶ τοῖς Τούρκοις καταφρονητικῶς ἑστῶσι προσέπιπτον, κτείνοντες μὲν αὐτῶν τινας καὶ τὰς κεφαλὰς τοῖς σφῶν ξίφεσιν ἀπαιωροῦντες ἐς τοὺς οἰκείους ἐπανέστρεφον, ἄλλοι δ' ἐξερχόμενοι, τοῦ ζῆν ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐστερίσκοντο. Τοιαύτη τις ἀψιμαχία καὶ ὑφ' ἑκατέρων ἐγίγνετο. Ὁρῶν οὖν ὁ βασιλεὺς Τούρκων μὴ προχωρήσαντα αὐτῷ κατὰ γνώμην τὰ πράγματα καὶ τὸν χειμῶνα ἀρχόμενον ἤδη, μᾶλλον δ' Ἀνδρέαν τὸν δ' Αὐρίαν ὑφορώμενος, καὶ δεδιὼς, ἵνα μὴ τοῖς Οὐενετοῖς συμμίξας ἐπιθεῖτο πεπονημένον ὄντα τὸν ἑαυτοῦ στόλον τῷ χρόνῳ, ἀλλὰ καὶ λοιμώδει πιεζόμενον νόσῳ, ὑπὸ δὲ Λουτούφου καὶ τῶν ἑτέρων πρυτάνεων ἐρεθιζόμενος τὴν νῆσον καταλιπεῖν, ἐναντιουμένων μάλιστα δὴ τῇ Χαϊρατίνεω γνώμῃ καὶ φθονούντων αὐτὸν ἕνεκεν εὐνοίας καὶ οἰκειότητος, ἧς ἐκ βασιλέως ἐτύγχανεν, ἔγνω τὴν μὲν πολιορκίαν ἐκ τοῦ ἄστεος ἀφαιρεῖν, λεηλατῆσαι δὲ καὶ σκυλεῦσαι τὴν νῆσον ὅσον ἐξῆν τῷ στρατῷ ἐπέτρεψε· καὶ τὸν μὲν στόλον διὰ θαλάττης προστάξας τὰς καθ' ὁδὸν Οὐενετῶν οὔσας πόλεις ἐκπολεμεῖν, αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν δυνάμεων ἐς Βυζάντιον ἐπανελθεῖν· καὶ γὰρ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ἔπεισαν, τὴν μὲν πόλιν καταλιπεῖν, ἐν ἑτέρῳ δὲ ταμιευθῆναι χρόνῳ τὰ κατ' αὐτήν, τὸ δὲ νῦν ἔχον λεηλατῆσαι καὶ ἐμπρῆσαι καὶ, ὡς δυνατὸν, ἀφανίσαντα ἐς Βυζάντιον ἐπαναστρέψαι. Ταύτην γὰρ τίσιν εἶναι δικαίαν ἐπάξειν Οὐενετοῖς ἀνθ' ὧν ἐς αὐτοὺς ἡμαρτήκεσαν κατεψηφίζοντο. Τοιαύτης τοίνυν τῶν γνώμης δοθείσης, πρόσταγμα τῷ Χαϊρατίνῃ καὶ Λουτούφῳ ἐπέμπετο, ἀφελεῖν μὲν τὴν πολιορκίαν τοῦ ἄστεος, λεηλατῆσαι δὲ καὶ ἐμπρῆσαι, καὶ πᾶν ὁτιοῦν δεινὸν ἐπαγαγόντας ἐς Βυζάντιον ἐπανελθεῖν.

» Ἐλθόντος οὖν τοῦ προστάγματος, ἤρξαντο τὰ λάφυρα ἐς τὰς ναῦς ἐμβιβάζειν οἱ βάρβαροι, τοὺς δ' αἰχμαλώτους ἐς τὸ ἀντιπέραν Ἠπείρου διαπερᾶν. Ὅσα μὲν οὖν τίμια τῶν λαφύρων, ἐς τὰς τριήρεις ἐπεσώρευον, ὅσα δ' αὖ ἄχθος ἔχοντα καὶ μετακινεῖν οὐκ ἐδύναντο, πυρὶ κατεδαπάνων. Ἦν δ' ὁρᾶν γηραιῶν πλῆθος, πολιᾷ πεπυκασμένων, ἀγομένων μεθ' ὕβρεων καὶ σκυλμῶν ὡς πρὸς τὰς ναῦς, καὶ τοὺς μὲν ὀρθοποδοῦντας καὶ ἐμβαίνοντας, ταῖς κώπαις παρακαθίζοντες, ἀπεκλήρουν· τοὺς δὲ γήρᾳ πιεζομένους, ἢ νόσῳ τετρυχωμένους καὶ νω-

θρῶς ἐκ τούτου βαδίζοντας, ξίφεσι κατέκοπτον· ὁμοίως δὲ καὶ τὰς γυναῖκας ἐτίθουν, οὐ χῆρας αἰδούμενοι, οὐχ ἡλικίαν οἰκτείροντες, οὐ νεότητος φειδόμενοι, οὐ νηπιότητα ἐλεοῦντες, ἀλλ' ἁπαξαπλῶς ἅπαντας ταῖς τριήρεσιν ἐνεβίβαζον, ἐς δουλείαν ἀποταμιεύοντες, ἢ ἔργον μαχαίρας ἀνηλεῶς κατεργάζοντες. Οὐ μόνον δ' ἐν ἀνθρώποις τὸ δεινὸν ἦν, ἀλλ' ἤδη καὶ ἀλόγοις ζώοις ἐπίσης τὸ κακὸν ἐνέσκηψε. Καὶ γὰρ ὅσα μὲν τῶν ζώων ἐνόμιζον ἐς διατροφὴν ἕξειν, ταῖς ναυσὶν ἐνεβίβαζον· ὅσα δ' ὑπὸ τοῦ πλήθους λαβεῖν οὐκ ἠδύναντο, ξίφεσι κατέκτεινον καὶ τοῖς ἀνθρωπείοις σώμασι κατέταττον. Ἦν δ' ὁρᾶν ἵππεια τῶν πτωμάτων, ἀνθρώπειά τε καὶ ὄνεια, ἔστι δ' ὅτε καὶ κύνεια, μεληδὸν κατατετμημένα καὶ ἀναμὶξ κατὰ γῆς καὶ ἐν ταῖς παραθαλαττιδίοις ἀκταῖς κείμενα, καὶ τὰ μὲν οἰδῶντα, τὰ δὲ ὄζοντα, ἄλλα δὲ πελιδνοῦντα, τινὰ δὲ νεωστὶ κατεσφαγμένα σπαίροντα ἐφαίνοντο. Πολλοὺς δ' αὖ ἐκ τοῦ στόλου, ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ καὶ τῆς δυσχωρίας καταδεδαπανημένους ἡμιθανεῖς τῇ θαλάττῃ προσέῤῥιπτον, ὡς πάντα τὸν αἰγιαλὸν σωμάτων ἀνθρωπείων τυγχάνειν ἀνάμεστον. Τούτων μὲν μὲν οὖν οὕτω πραττομένων, ἄλλοι τοὺς τηλεβόλους, δι' ὧν τὴν πόλιν εἰςβάλλειν ἔμελλον, ταῖς τριήρεσιν ἐνεβίβαζον. Ἡνίκα δ' οἱ ἀνὰ τὴν νῆσον διασκεδασθέντες ἐς τὸ λεηλατεῖν ἐπανέστρεψαν βάρβαροι, ἁπάσας τὰς ἐν τῷ ἐμπορείῳ οἰκήσεις οἱ περιλειφθέντες πυρὶ κατηνάλωσαν. Ὅσα μὲν ἀνθρωπίνης χειρὸς ἐτύγχανον ἔργα, ταῦτα κατεδαπάνων καὶ ἔφθειρον· ὅσα δὲ γῆς φυτὰ, ἤτοι δένδρα, ἀμπελῶνες καὶ καρποὶ, τούτων οὐχ ἥπτοντο οὔτε μὴν διέφθειρον, διὰ τὸ μὴ ἔχειν οἶμαι ἄδειαν ἐκκόπτειν, αἰφνιδίως τοῦ προστάγματος προσπεσόντος, τοῦ τὴν νῆσον καταλιμπάνειν. Ἐμβιβασάντων δὲ τοὺς τηλεβόλους, τήν τε λείαν καὶ τὰ ἀνδράποδα καὶ τὴν ἄλλην ἀποσκευὴν, ἀπέπλεον· εἰργόμενοι δ' ὑπὸ πνευμάτων ἐναντίων αὐτοῦ που πλησίον ἐπέμενον. Ἐς δὲ τὴν ἐπιοῦσαν, ὄντος προσφόρου τοῦ πνέοντος, ᾤχοντο ἀπιόντες, ἔχοντες μὲν ἐκ τῶν τῆς νήσου ἀνδραπόδων δισχιλίους ἐπὶ μυριάσι δυοῖν, χρυσοῦ δὲ καὶ ἀργύρου σωρηδὸν ὕλην ἐξέφερον, ᾤχοντο μέντοι καταλείψαντες τὴν νῆσον καὶ τὴν πόλιν. Οἱ οὖν Κερκυραῖοι, ὡς τὸν τῶν βαρβάρων στόλον εἶδον τὴν νῆσον καταλιπόντα, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ἀντιπέραν τῇ Ἠπείρῳ ἐσκηνωμένους ἀπελθόντας, ἐξέθορον μὲν οἱ ἐς τὴν πόλιν ὄντες κεκλεισμένοι, ἐξήεσαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ τοῦ Ἰσιδώρου ἀκρωτηρίῳ καταφυγόντες, καὶ πρὸς τὰς ῥύμας καὶ ἀγυιὰς τῆς πόλεως διασκεδασθέντες, οὐδὲν οὐδ' ὁτιοῦν ἐφευρίσκοντες, ἀλλ' ἢ

νεκρῶν σωμάτων ἀνθρωπείων ἐξ ἀπάσης ἡλικίας καὶ ζώων παντοίων ἀνάριθμον πληθύν, οἰκίας δὲ κατακεκαυμένας καὶ κατηδαφισμένας, ἐκκλησίας τε καὶ εὐκτηρίους οἴκους πιμπραμένους καὶ ἀστέγους. Καὶ γὰρ τοσοῦτον ἐνέσκηψε τὸ δεινόν, ὡς οὐδὲ τῶν ἐν μνήμασι καὶ τάφοις ἀπέσχοντο, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὸ γῆν κεκαλυμμένα ἀνθρωπείων σωμάτων οἰκτρὰ λείψανα ἀνώρυττόν τε καὶ τῷ ἀέρι ἐναπέῤῥιπτον, ὑποτοπάζοντές τι τῶν τιμίων ἐναποκεκλεῖσθαι τοῖς μνήμασι. Διὸ καὶ ὑπονόμοι καὶ ἀγυιαὶ κατεσκάπτοντο καὶ πῆγαι καὶ φρέατα ἀνερευνῶντο πάνθ' ὅσα ὑποψίαν ἔχοντα ἐναποκεκλεῖσθαί τι τῶν τιμίων ἀπεκαλύπτοντο. Τοιαύτη τις περίστασις τὴν Κερκυραίων ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς κατειλήφει πόλιν. Ὅθεν μοι δοκεῖ θεομηνία τὴν νῆσον καταλαβεῖν ἢ ἐπήρειά τινος βασκάνου δαίμονος ἀνερεσήσαντος τὴν οὖσαν τότε τῶν πολιτῶν εὐημερίαν, ἤ, ὡς οἱ καθ' ἡμᾶς φασιν, ἁμαρτιῶν πλῆθος τὸ θεῖον παρώξυνε καὶ διὰ παραχωρήσεως τίσιν δικαίαν ἐς σωφρονισμὸν διὰ χειρὸς ἀσεβεστάτης ἐπελθεῖν τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἀνθρώποις ἐδικαίωσε. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Ὁ δ' Οὐενετῶν ναύαρχος, τὴν Τούρκων ἀπέλευσιν ἐκ Κερκύρας ἐνωτισθείς, ἐς ταύτην ἀφίκετο, ἀνακτώμενος, ὡς εἰκός, καὶ κατατάττων τὰ πράγματα. Εὑρὼν δέ τινας τῶν μισθοφόρων Ἰταλῶν ἐν τῷ τῆς πολιορκίας καιρῷ πρὸς τοὺς ἐκ τῆς πόλεως ἁμαρτήσαντας, τούτους ἀπηγχόνησεν. Ἀλλὰ καὶ Ζαχαρίαν τινὰ τριήραρχον ἐκ τῶν Ἐνετίησιν εὐγενῶν, ἁπλήστως τῷ καιρῷ χρησάμενον, ἐς γυναῖκας ἐμπαροινοῦντα, ἐκαρατόμησεν. Οὐ μήν γε ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἐμπρησθέντων οἰκημάτων ἐρείπια, τὰ ἔξωθεν ἄστεος, ἐς γῆν ἀπέῤῥιψε, τὰς οἰκήσεις ἀπωτέρω τῶν τειχέων ὁρίσας καὶ τὰς ἐγγὺς γηλοφίας κατεδαφίσας » (1).

Τέλος πάντων ὁ τουρκικὸς στρατὸς, ἀφοῦ εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον παρέδωκε τὰ ἐν Κερκύρᾳ μὴ δυνηθεὶς νὰ γίνῃ κύριος τῆς πόλεως, ἐπεβιβάσθη εἰς τὰ πλοῖα καὶ διελθὼν ἐκ Παξῶν διέπραξε καὶ ἐνταῦθα στυγερὰς κακουργίας, καὶ ἐπὶ τέλους ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν Ἤπειρον κατέλαβε τὸ Βουθρωτὸν καὶ τὴν Πάργαν, ὑποκειμένας τῇ Ἐνετικῇ δημοκρατίᾳ. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐπολιορκεῖτο ἡ Κέρκυρα ὁ ἐν Γομενίτσῃ ἐστρατοπεδευμένος σουλτάνος παρ' ἐλπίδα νὰ ὑποστῇ ἀνέλπιστον ἦτταν ὑπὸ δρακὸς Ἑλλήνων· διότι οἱ ὀρεσίβιοι Χιμαριῶται (2),

(1) Ἀνδρονίκου Νουκίου ἀποδημιῶν κεφάλαια οθ'—πθ' τοῦ λόγου Γ'. Ἐν Κερκύρᾳ 1865, σελ. 7—14.

(2) Ὁ Βόζιος περιγράφει οὕτω τοὺς Χιμαριώτας. « Contadini feroci e bestiali,

ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν γενναῖον ὁπλαρχηγὸν Δαμιανὸν (1), ἀπεφάσισαν νὰ ἐφορμήσωσι νύκτωρ καὶ διαρπάσωσι τὸ σουλτανικὸν στρατόπεδον· ὀλίγον ὅμως πρὸ τῆς ἐφόδου ὁ Δαμιανὸς θέλων νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς θέσεως τῆς σουλτανικῆς σκηνῆς διηυθύνθη πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, πλὴν ἐκ κρότου συντριβέντος κλάδου ἐννοηθεὶς ὑπὸ τῶν φυλακῶν τῶν γιανιτσάρων συνελήφθη καὶ παραδοθεὶς εἰς τὰ βασανιστήρια ὡμολόγησε τὸν σκοπὸν τῆς κατασκοπεύσεως· καὶ αὐτὸς μὲν ἐλεεινῶς κατεσπαράχθη, μέγας δὲ ἀριθμὸς Τούρκων εἰσβαλὼν εἰς Χιμάραν κατέκοψε πολλοὺς καὶ κατηφάνισε πλεῖστα χωρία (2).

Ὁ Χαϊρεδὶν καταπλεύσας εἰς τὸν λιμένα τῆς Πρεβέζης καὶ ἐκεῖθεν ἀπάρας ἐλεηλάτησε τὴν Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον, καὶ Κύθηρα, καὶ ἐκυρίευσε τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας νήσους Σύρον, Γύαρον, Ἴον, Ἀστυπάλαιαν, Αἴγιναν, Πάρον, Ἀντίπαρον, Τῆνον, καὶ Νάξον, καθ' ὃν χρόνον ὁ βιζίρης Κασὶμ διοικητὴς τοῦ Μορέως ἐπολιόρκει τὸ Ναύπλιον.

Ἅμα τῇ λύσει τῆς πολιορκίας τῆς Κερκύρας ὁ Κασὶμ διετάχθη ἵνα ἐκπορθήσῃ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ δύο Ἐνετικὰ φρούρια, Ναύπλιον καὶ Μονεμβασίαν. Τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1537 ὁ ἄνω βιζίρης ἐξελθὼν τοῦ Ἄργους ἤρξατο ν' ἀπαγάγῃ τὰ ποίμνια, ἀλλ' ὁ Ἐνετὸς διοικητὴς τοῦ Ναυπλίου Βίκτωρ Βουζίκης εἰς ἀντεκδίκησιν ἐποίησε δύο ἐξόδους μέχρι τῶν τειχῶν τοῦ Ἄργους (4 καὶ 28 Ὀκτωβρίου). Ἐπὶ πέντε μῆνας ὁ Κασὶμ διέτρεχε τὰ πέριξ τοῦ Ναυπλίου, τρὶς τῆς ἑβδομάδος ἐφορμῶν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, διότι ἡ ἔλλειψις πυροβολικοῦ τὸν ἠνάγκαζε νὰ περιορισθῇ εἰς τοιοῦτον εἶδος προσβολῆς. Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1538 ἔστησε τηλεβολίσκους τινὰς, τοὺς ὁποίους τὰ πυροβόλα τῶν πολιορκουμένων ἔθεσαν εἰς ἀχρηστίαν. Τὴν 5 Ἀπριλίου διακόσιοι ἄνδρες τῆς φρουρᾶς ἐξελθόντες πρὸς ὕδρευσιν συνήντησαν μικρὸν τουρκικὸν σῶμα, πλὴν μόλις ἐλθόντες εἰς χεῖρας

---

habitatori del monte Cimera, poverissimi, e di tutte le cose bisognosi, e però avezzi alle rubberie, et a scorrere quei contorni, depredando et assassinando chiunque incontrano, senza religione e senza fede alcuna. » Ταὐτὰ δὲ περίπου λέγει καὶ ὁ Ἰόβιος.

(1) Περὶ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ τούτου λέγει ὁ Βόζιος· « uomo d'ogni pericolo di morte, ancorche certa, sprezzator grandissimo, e di tutte le strade che sono in quelle balze, et in quei boschi pratichissimo. »

(2) Bosio, III, σελ. 172—173. — Giovio, compendio dell' istorie, σελ. 331.

περιεκυκλώθησαν ὑπὸ τοῦ Κασὶμ, ἐπὶ κεφαλῆς πλέον τῶν χιλίων ἱππέων ἐφορμήσαντος ἐκ τῆς ἀντιθέτου κλιτύος τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου Ἠλία· λυσσώδης συνεκροτήθη ἀγὼν καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν ἀπολέσαντες πεντήκοντα γενναίους μετὰ τῶν δύο ἀρχηγῶν Ῥογγόνη καὶ Βουζίκη. Ὁ Κασὶμ στοχασθεὶς νὰ ἐπωφεληθῇ τοῦ συμβάντος ἠσχολήθη εἰς κατασκευὴν κανονοστιχίας ἐπὶ τοῦ ὄρους Παλαμηδίου, ἥτις ἐπροξένησε πλειότερον τρόμον ἢ βλάβην εἰς τὴν πόλιν. Τὴν 8 Ἰουνίου κανονοβολήσας τοὺς πολιορκουμένους διὰ συνεχοῦς πυρὸς ἤγειρε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἐκ Παλαιοκάστρου καὶ ἔπηξεν αὐτὸ πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Παρασκευῆς εἰς ἀπόστασιν χιλίων βημάτων ἀπὸ τῆς πόλεως. Διὰ πρώτης ἐφόδου ἐγένετο κύριος τοῦ ἐξωτερικοῦ προπυργίου, τὸ ὁποῖον ὠχύρωσε καὶ κατεκεραυνοβόλησε τοὺς ἐν Ναυπλίῳ, καὶ τὴν 20 Αὐγούστου ἔστησε τεραπῶδες κανόνιον ἐκσφενδονίζον καθ' ἡμέραν εἴκοσι σφαιρολίθους τριακοσίων λιτρῶν, καὶ ἐπονομασθὲν ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων ὀσπεοθλάστης (fracalosso). Δεκαπέντε μικρὰ καὶ μεγάλα πυροβόλα ἐξέρευγον συνεχὲς πῦρ ἀπὸ τοῦ Παλαμηδίου καὶ τοῦ προπυργίου, διατηροῦντα ἐν συνεχεῖ ἀγωνίᾳ τοὺς πολιορκουμένους καὶ προκαλοῦντα τοὺς στρατιώτας, οἵτινες ἤνοιξαν ὄρυγμα μέχρι τοῦ ἀντοχθίου τῆς τάφρου, ἔχον πλάτος εἴκοσι βημάτων. Συνεχῶς οἱ πολιορκούμενοι κατέβαινον τὴν νύκτα ἀπὸ τῶν τειχῶν διὰ κλιμάκων καὶ ὑπερπηδῶντες τὰς τάφρους, ἐπήδων τὸ ἀντόχθιον, καὶ ἐπέπιπτον κατὰ τῶν ἐν τοῖς ὀρύγμασι Τούρκων, ἐξ ὧν φονεύοντες πολλοὺς ἀπανήρχοντο κομίζοντες καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους. Ἐπὶ τέλους ὁ Κασὶμ ἀπηυδηκὼς ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοσούτων προσπαθειῶν αὐτοῦ καὶ τῶν συνεχῶν ἐξόδων τοῦ ἐχθροῦ ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τὴν 14 Νοεμβρίου 1538 καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἄργος, ἐγκαταλιπὼν ἀρκετὸν στράτευμα ἵν' ἀπασχολῇ τοὺς ἐν Ναυπλίῳ· πλὴν οὗτοι ἅμα τῇ φυγῇ αὐτοῦ γενόμενοι κύριοι τοῦ Παλαμηδίου γενναίως ἀπέκρουσαν τὰς καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα καὶ τὸ προσεχὲς ἔαρ συνεχῶς ἐπαναλαμβανομένας ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων (1).

(1) Hammer, V, σελ. 284—286. — Δωρόθεος ὁ Μονεμβασίας διηγεῖται ὡς ἑξῆς τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου. « Καὶ ὑπῆγε λόγος εἰς τὰς ιδ' τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς τὸ Ναύπλι, ὅτι εἶνε μάχη· καὶ ἦτον μπάϊλος τότε καὶ καπετάνιος Ναυπλίου Βιτόρος Γαρτζόνης, καὶ ἔπεψε τὸν ἀνδρειωμένον Μποζίκην, καὶ ἐκούρσευσεν ἀπὸ τὰ χωρία σιτάρι, ζῶα, καὶ τροφίμματα· καὶ πάλιν οἱ Τοῦρκοι ἔδραμαν εἰς τὰς χώρας τοῦ Ναυπλίου, καὶ ἔκοψαν ἀνθρώπους καὶ ζῶα, καὶ ἐπῆραν ἄνδρας καὶ γυναῖκας. Καὶ μετέπειτα ἐπῆγεν ὁ Κασὶμ πασίας εἰς τοὺς πύργους τοῦ Καστρίου, καὶ δὲν ἠμ-

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πάπας Παῦλος Γ′ πάντα λίθον ἐκίνει, ἵνα συμβιβάσῃ τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον μετὰ τοῦ φιλοτούρκου ἡγεμόνος τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου, καὶ συγκροτήσῃ σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων. Ὅθεν διὰ τῶν ἀκαμάτων προσπαθειῶν αὐτοῦ τὴν 8 Φεβρουαρίου 1538 συνωμολογήθη ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ συμμαχία μεταξὺ τοῦ Καρόλου, τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας, καὶ τοῦ πάπα, καθ' ἣν ὁ μὲν πάπας ὑπεχρεοῦτο νὰ χορηγήσῃ ἐκτὸς τοῦ στολίσκου τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν, τριάκοντα καὶ ἓξ γαλέρας, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ Ἐνετία ἀνὰ ὀγδοήκοντα, καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐν Δαλματίᾳ, Ἀλβανίᾳ, καὶ Ἑλλάδι κατακτηθησόμεναι χῶραι ἢ φρούρια νὰ ὦσιν ἀποκλειστικὸν κτῆμα τῆς Δημοκρατίας. Καὶ τῶν μὲν αὐτοκρατορικῶν πλοίων στόλαρχος διωρίσθη καὶ πάλιν ὁ Ἀνδρέας Δόριας, τῶν παπικῶν ὁ Μάρκος Γριμάνης πατριάρχης Ἀκυλίας, καὶ τῶν Ἐνετικῶν Βικέντιος ὁ Καπέλλος, γενικὸς δὲ ἀρχηγὸς τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Σικελίας Φερράνδος ὁ Γονζάγας.

πόρεσε νὰ τοὺς πάρῃ, καὶ ἔκαψέ τους, καὶ ἐπαραδόθησαν διὰ νὰ μὴ καγοῦν, καὶ πολλοὶ ἔπεσαν κάτω μὲ σχοινία, καὶ ἐσκλαβώθηκαν διὰ νὰ μὴ πεθάνουν· τότε ἐπῆρε καὶ τοὺς Παλαιολόγους, τὸν κὺρ Ἀνδρόνικον, τὸν κὺρ Νικόλαον, τὸν κὺρ Θεόδωρον, καὶ κὺρ Δημήτριον, καὶ εἰς τὸ Ἄργος ἔκοψε τὰ κεφάλιά τους· καὶ τότε παρεδόθη καὶ τὸ Θερμίσι· καὶ ἡ ἁρμάδα ὅταν ὑπήγαινεν ἤλθεν εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ ἐπῆρέ την ἁφλ' ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, καὶ ἄφηκέ την ἔρημον, καὶ ἄλλα νησία, καὶ ἐφόρτωσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ὑπάγει εἰς τὴν Πόλιν. Καὶ ἡ μάχη ἐκράτειε χρόνους γ', καὶ ἐπολεμοῦντο τὰ δύο κάστρη τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Μονεμβασία, καὶ ἐσκοτώθησαν πολλοὶ Χριστιανοί, διότι τόσοι Τοῦρκοι ἦτον, ὅτι ἕνας Χριστιανὸς εἰς χιλίους Τούρκους ἐμετρεῖτο. Ἀπέθαναν γοῦν εἰς τὸ Ναύπλιον ζ' χιλιάδες ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν πεῖναν καὶ τὴν δίψαν, ὅτι δὲν εἶχαν νερὸν καὶ ἔπιναν βλυχὸν, καὶ τῆς ὥρας ἐμαύριζαν καὶ ἀπέθαναν· καὶ ὅσοι ἔζησαν, ὅταν ἐβασίλευεν ὁ ἥλιος πλέον δὲν ἔβλεπον ἕως τὴν αὔριον· καὶ πολλοὶ ἔκαμαν καὶ δέκα ἡμέρας ὁποῦ δὲν ἔφαγον παρὰ μόνον χόρτα· καὶ πόλεμοι δὲν ἔπαυσαν· καὶ ἐσκοτώθη ὁ θαυμαστὸς ἄνθρωπος καὶ ἀνδρειωμένος κὺρ Βρετὸς ὁ Μποζίκης, ὅτι τὸν ἐκτύπησαν εἰς τὴν πλάτην μὲ τὸ τουφέκι· καὶ λέγουν ὅτι ἀπὸ τὰς πολλὰς νίκας ὁποῦ ἔκανεν ἐφθόνησέν τον ὁ γοβερναδόρος Λύγουστὴς Κλουζὸς φράγκος, καὶ ἔβαλλεν ἀνθρωπον, καὶ ἐσκότωσέ τον τῇ μεγάλῃ ἑ, καὶ ἔγινε μέγας θρῆνος εἰς τὸ Ναύπλιον, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐχάρηκαν καὶ ἔδωκαν λουμπάρδαις· καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι ἔβραμαν εἰς τὸ φουσάτον τῶν Ῥωμαίων καὶ ἔκοψαν πολλοὺς, καὶ ἦλθαν ἕως τὴν πόρταν τοῦ κάστρου· τότε εὐγῆκεν ὁ γενναιότατος κὺρ Δομένιγος ὁ Μπαζίζκης ἀπάνω τους, καὶ ἄλλους ἔκοψε καὶ ἄλλους ἐκρέμνισε, καὶ ἐλευθέρωσε πολλοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Τουρκῶν· καὶ μετὰ ἕνα χρόνον εὐγῆκε πάλιν ὁ κὺρ Δομένιγος μὲ τὸ φουσάτον, καὶ ἕνας Τοῦρκος μὲ τὸ τουφέκι κρυμμένος τὸν ἐκτύπησεν εἰς τὸ κεφάλι καὶ ἀπέθανε, καὶ ἤφεράν τον μέσα καὶ ἀπέθανεν ἐκείνην τὴν νύκτα, καὶ ἔγινε μέγας θρῆνος εἰς ὅλους. » (Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας. Ἐνετήσιν 1681, σελ. υλζ').

Ὁ Σουλεϊμάνης ἅμα μαθὼν τὰ περὶ τῆς συμμαχίας διέταξε τὸν Χαϊρεδῖν νὰ προσβάλλῃ τὰς Ἐνετικὰς κτήσεις· ὡς πρῶτον δὲ κατόρθωμα τῆς νέας ταύτης ἐπιδρομῆς διαμνημονεύεται ἡ σφαγὴ τῶν ἐν τῇ νήσῳ Στροφάδων ἀθώων μοναχῶν ἐπὶ τῷ μαρτυρικῷ τῶν ὁποίων θανάτῳ ὁ σοφὸς Ζακύνθιος Παχώμιος ὁ Ῥουσάνος ἐποίησεν ἀκολουθίαν, μήπω ἐκδοθεῖσάν, ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὸ ἱστορικὸν διήγημα ἔχον ὡς ἑξῆς.

« *Μηνὶ Ἀπριλίῳ κθ'. Ἀκολουθία ψαλλομένη εἰς τοὺς ὁσίους πατέρας τοὺς ἐν Στροφάσιν ἀναιρεθέντας, καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς παραπλήσιον τέλος λαχόντας. Ποίημα Παχωμίου μοναχοῦ.*

Τμηθέντας ἄνδρας τῷ ξίφει μονοτρόπους,
Ἰδοῦσα ῥομφαία λίπε στρωφουμένη.
Εἰκάδι πειραταὶ ἠδ' ἐννάτῃ ἄζυγας κτεῖναν.

» Κατὰ δυσμῶν μὲν τῆς νήσου Πέλοπος, κατὰ νότον δὲ τῆς Ζακύνθου, νῆσοι δύο τῶν ἐρήμων εἰσί, Στροφάδες ὀνομαζόμεναι, ἀπέχουσαι τῆς μὲν Πέλοπος σημεῖα ἑξήκοντα, τῆς δὲ Ζακύνθου τεσσαράκοντα, ὅσον ἐξ εἰκασμοῦ οἷόν τ' ἐστὶν ἐπιστοχάσασθαι· εἰσὶ δὲ εὐφορώταται καὶ πάνυ εὔκρατοι· πεδιάσιμοι γάρ εἰσιν, ἄλσει τε καὶ πλήθει ὑδάτων καλλιῤῥόων καὶ διειδεστάτων, καὶ βοτανῶν παντοδαπῶν, καὶ ἐδωδίμων αὐτοφυῶν, καὶ παραδείσων κοσμούμεναι, καὶ ἄμοιροι θηρίων ὅλως· καὶ τοιαῦταί εἰσιν, ὥστε οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι αὐτὰς Μακάρων νήσους προσονομάσας. Ἐν γοῦν τῇ μείζονι τούτων σύστημα κατῴκει μοναχῶν· ἦπερ στόλοι Ἀγαρηνῶν προσορμήσαντες, οὐ μόνον ἅπαξ ἀλλὰ δὶς καὶ τρὶς κατὰ διαφόρους καιρούς, καὶ ἄλλος ἄλλοθεν ἐμβάντες τῇ μάνδρᾳ τῶν μοναχῶν, μηδενὸς ὄντος τοῦ κωλύοντος, τοὺς μὲν ἐξ ἐλευθέρων δούλους φεῦ ἐπεποιήκεσαν, τοὺς δὲ καὶ ἀνηλεῶς κατέσφαζαν, εἶτα καὶ ἅπασαν τὴν μονὴν ἀκριβῶς λῃϊσάμενοι, καὶ ἵνα μήτι τῆς πονηρίας αὐτῶν κεύθοιτο, μετὰ ταῦτα ἐμπρήσαντες ἐκεῖθεν ἀνήχθησαν τὰ φίλα δρῶντες οἱ ἀλάστορες, πάσας τὰς παραλίους κατατρέχοντες. Διὸ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀναιρεθέντων ὁσίων πατέρων τὴν μνήμην ἐτησίως ἄγομεν, ὡς καλῶς τὸν ἀγῶνα διανυσάντων, καὶ ὑπὲρ Χριστοῦ ἀνθεστηκότων μέχρις αἵματος· ὧν ταῖς πρεσβείαις ἐλεήσει καὶ (ἡμᾶς) » (1).

(1) Ἡ ἀκολουθία αὕτη εὑρηται μετ' ἄλλων γραμματικῶν καὶ θεολογικῶν σημειωμάτων ἐν ἰδιογράφῳ κώδηκι τοῦ Ῥουσάνου ἀνακαλυφθέντι ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῇ Ζακυνθίῳ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν, καὶ νῦν εὑρισκομένῳ ἐν τῷ Γ'πουργείῳ τῶν

Ἀλλ' ὡς φαίνεται ἡ κατὰ τῶν Στροφάδων ἐπιδρομὴ δὲν ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χαϊρεδὶν, διότι οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διέτριβεν ἔτι ἐν Βυζαντίῳ ἀναμένων τὴν ἐξόπλισιν σύμπαντος τοῦ στόλου, καὶ μόλις τὴν 7 Ἰουλίου πιστεύσας τὴν ἐπίτηδες διασπαρεῖσαν φήμην περὶ ἐμφανίσεως τοῦ Δορία ἔξω τῆς Κρήτης ἐπεβίβασεν ἐπὶ τῶν ἑτοιμασθέντων πλοίων τρεῖς χιλιάδας γιανιτσάρων καὶ τοὺς βέηδας τῆς θαλάσσης καὶ ἐλθὼν ἐπολιόρκησε τὴν Σκίαθον, τῆς ὁποίας τὸ φρούριον μετὰ ἑπταήμερον ἁλώσας πόλεμον διεπέρασεν ἐν στόματι μαχαίρας τὸ μεγαλείτερον μέρος τῆς φρουρᾶς, καὶ ἐξηνδραποδίσατο τρεῖς χιλιάδας τετρακοσίους Ἑνετοὺς καὶ Ἕλληνας. Ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Σκιάθου προσῆλθον ἐννενήκοντα ἄρτι ἐξοπλισθεῖσαι γαλέραι καὶ εἴκοσιν ἕτεραι τοῦ Σαλὶχ Ῥεΐς· καὶ οὕτως ὁ τρομερὸς καπιτὰν πασᾶς ἡγούμενος στόλου ἀπαρτιζομένου ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα πλοίων ἔπλευσε κατὰ τῆς Σκύρου, τῆς ὁποίας διὰ μόνης τῆς ἐμφανίσεώς του κύριος γενόμενος ἐπέβαλλεν ἐτήσιον φόρον ἐκ χιλίων δουκάτων, καὶ ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πέντε πλοῖα πλήρη λείας. Ἐκεῖθεν ἀπάρας ἀνέκτησε τὴν πρὸ μικροῦ περιελθοῦσαν εἰς τοὺς Ἑνετοὺς Τῆνον ἐπιβαλὼν φόρον ἐτήσιον πέντε χιλιάδων δουκάτων, καὶ μετὰ ταύτην τὴν Σέριφον καὶ Ἄνδρον φορολογήσας ἑκατέραν διὰ χιλίων δουκάτων ἐτησίως (13 Ἰουλίου 1538). Μετ' οὐ πολὺ πλεύσας πρὸς τὴν Κρήτην ἀπεβίβασε στρατεύματα εἰς τὰς ἐπαρχίας Ῥεθύμνου καὶ Χανίων, ὁπόθεν ἀπεκρούσθησαν μετὰ ζημιῶν, πλὴν ἐλεηλάτησαν τὸ Μηλοπόταμον καὶ τὴν Σιτίαν. Ἐκ Κρήτης ὁ Χαϊρεδὶν πλεύσας ἐκυρίευσε τὴν Κάρπαθον καὶ διατρίψας ἐπ' ὀλίγον εἰς Πισκοπίαν ἦλθεν εἰς Κῶν, καὶ ἐκ τῆς Ἀστυπαλαίας ἔπεμψε πειρατὰς καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις πρὸς καταδίωξιν χριστιανικῶν πλοίων καὶ λεηλασίαν. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ταύτης εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐπιδρομῆς ὁ Χαϊρεδὶν ἀπεβιβάσθη εἰς εἴκοσι πέντε Ἑνετικὰς νήσους, ἐξ ὧν δεκατρεῖς ἐλεηλάτησε, εἰς δὲ τὰς δώδεκα ἐπέβαλλε φόρον κατακτήσεως.

Τὴν 31 Αὐγούστου ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ἀπάρας ἐκ Μεσσήνης ἦλθεν εἰς Κέρκυραν καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ παπικοῦ καὶ τοῦ Ἑνετικοῦ ἔπλευσαν εἰς Γομενίτσαν. Ὁ Χαϊρεδὶν ἅμα μαθὼν τὴν ἐμφάνισιν αὐ-

---

Ἐκκλησιαστικῶν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἐν τῷ κώδηκι τούτῳ σημειοῦται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ῥουσάνου ἐρυθροῖς γράμμασι καὶ τὸ τέως ἀγνοούμενον ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ὡς ἑξῆς: « Ἐν ἔτει ,ζιζ', μηνὶ Νοεμβρίῳ ἐγεννήθην »: ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ ἀπὸ Χριστοῦ 1510.

τοῦ ἐξέπλευσε μετὰ ἑκατὸν εἴκοσι δύο νηῶν καὶ ἀπελθὼν εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον ἠγκυροβόλησεν ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Πρεβέζης (25 Σεπτεμβρίου), καὶ θέσας ἐν ἐμπροσθοφυλακῇ τοὺς πειρατὰς Μουρὰδ, Τοργοὺδ, Γυζελτζὲ, καὶ Σαλὶχ Ῥεὶς τοὺς διέταξεν ἵνα ἐμποδίσωσι πᾶσαν ἀπόπειραν τῶν συμμάχων πρὸς ἀποβίβασιν. Ἐν τῷ χριστιανικῷ, στόλῳ ἐλλιμενισμένῳ εἰς Γομενίτζαν, εἶχε προταθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου Γονζάγα ἡ ἀποβίβασις τοῦ στρατοῦ καὶ ἡ διὰ ξηρᾶς πολιορκία τῆς Πρεβέζης, ἀλλ' ὁ Δόριας ἀντεπρότεινε τὴν ἅλωσιν τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Ναυπάκτου, καὶ τὴν κατάκτησιν πάσης τῆς Πελοποννήσου. Ἡ πρότασις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στολάρχου εἶχε παραδεχθῇ, καὶ ἵνα δοκιμάσωσι τὸ θάρρος καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ φοβεροῦ πειρατοῦ ἔπλευσαν πρὸς τὴν Πρέβεζαν, ἀλλ' ὁ πονηρὸς Χαϊρεδὶν καὶ ὅπως καλῶς διαρρυθμίσῃ τὰ τῆς μάχης καὶ τὸ σπουδαιότερον βεβαιωθῇ περὶ τῶν δυνάμεων τῶν ἀντιπάλων διέταξε μερικὰς γαλέρας ἵν' ἀποπειραθῶσιν ἔξοδον, πλὴν αὗται μανιωδῶς κανονοβοληθεῖσαι ὑπὸ τοῦ μοιράρχου Ἰωάννου Δορία, ἀνεψιοῦ τοῦ στολάρχου Ἀνδρέα, καὶ τοῦ παπικοῦ στόλου ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἐξασφάλισιν ὑπὸ τὸ φρούριον. Δυστυχῶς ὁ Δόριας εἴτε γνωρίζων τὴν τόλμην τοῦ Χαϊρεδὶν εἴτ' ἐξ ἄλλων αἰτιῶν δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπιθέσεως· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ καπιτὰν πασᾶς ἐξελθὼν τοῦ κόλπου προσεκάλεσε τοὺς Χριστιανοὺς εἰς μάχην. Ὁ Δόριας ἐπιδεξίως ὠπισθοπόρησε, πλὴν ὁ ἐν τῇ ὀπισθοφυλακῇ Καπέλλος ὥρμησε μετὰ μεγάλης τόλμης κατὰ τῶν πολεμίων, οἵτινες τραπέντες εἰς τὰ ὀπίσω ἀτάκτως συνωθοῦντο ἐν τῷ στομίῳ τοῦ κόλπου ὑπὸ τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τοῦ Ἐνετοῦ στολάρχου· παρ' ἐλπίδα ὅμως ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλαρχος ἀντὶ νὰ σπεύσῃ εἰς συμπλήρωσιν τῆς νίκης, ἐσήμανε τὴν ὀπισθοχώρησιν. Ὁ συμμαχικὸς στόλος ἐλθὼν ἠγκυροβόλησεν ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ Λευκάτα (capo Ducato), καὶ τὴν 28 Σεπτεμβρίου συγκροτηθέντος πολεμικοῦ συμβουλίου ὁ Δόριας ἐπρότεινε ν' ἀποφύγωσι τὴν ναυμαχίαν· ἀλλ' ἡ πρότασις αὐτοῦ ἀπερρίφθη, καὶ οἱ σύμμαχοι ἡτοιμάσθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν πρόσκλησιν τοῦ Χαϊρεδὶν, ὅστις εἶχεν ἐξέλθει τοῦ κόλπου μετὰ σύμπαντος τοῦ στόλου αὐτοῦ, τοσοῦτον ἐπιδεξίως διηυθετημένου, ὥστε ἐπέσυρε τὸν θαυμασμὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων. Καὶ τῳόντι ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ἐξεικόνιζεν ἀετὸν, τοῦ ὁποίου τὴν μὲν κεφαλὴν ἀπήρτιζον εἴκοσι γαλέραι καὶ δέκα γαλόνια, διοικούμενα ὑπὸ τοῦ τρομεροῦ πειρατοῦ Τοργοὺδ, τὸ δὲ σῶμα ἡ ὑπὸ τὰς διατα-

γὰς τοῦ Χαϊρεδὶν μοῖρα ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας διεκρίνετο ἡ ναυαρχὶς σημαιοστόλιστος, τὴν δεξιὰν πτέρυγα ἡ μοῖρα τοῦ Ταμπὰκ Ῥεὶς, τὴν ἀριστερὰν ἡ τοῦ Σαλὶχ Ῥεὶς, καὶ τὴν οὐρὰν μέγας ἀριθμὸς φουστῶν καὶ βεργαδινίων. Ὁ χριστιανικὸς στόλος, ἀνώτερος τοῦ ἐχθρικοῦ κατὰ τὸν ἀριθμὸν, παρετάχθη ἐν καλῇ τάξει, πλὴν τ' ἀναποφάσιστα κινήματα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στολάρχου παρέλυσαν πᾶσαν καλὴν προαίρεσιν τῶν λοιπῶν συναρχόντων. Μολοντοῦτο ὁ Χαϊρεδὶν τολμηρῶς ἐπιπεσὼν ἀνετίναξεν εἰς τὸν ἀέρα δύο ἐνετικὰς γαλέρας, καὶ ἐζώγρησε μίαν ἐνετικὴν καὶ ἑτέραν παπικὴν κατασφάξας τὰ πληρώματα, ἤθελε δ' ἐξακολουθήσει τὰς ἐν τῷ χριστιανικῷ στόλῳ καταστροφὰς εἰ μὴ ἐκωλύετο ὑπὸ τῆς ἐπελθούσης νυκτός.

Ἐπαναστρέψας εἰς Πρέβεζαν ὁ θριαμβεύσας καπιτὰν πασᾶς ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ μετὰ δύο αἰχμαλώτων Χριστιανῶν πλοιάρχων εἰς τὸν σουλτάνον πρὸς ἀγγελίαν τῆς νίκης. Ὁ Σουλεϊμάνης εὐχαριστηθεὶς ἐπὶ τῇ εἰδήσει διέταξε φωτοχυσίαν, καὶ ἀναγνωρίζων τὰς ἐξιδιασμένας ὑπηρεσίας τοῦ περιλαλήτου καπιτὰν πασᾶ ηὔξησε τὴν ἐτήσιον αὐτοῦ ἐπιχορήγησιν κατὰ ἑκατὸν χιλιάδας ἄσπρων εἰς βάρος τῶν εἰσοδημάτων τοῦ θρόνου.

Ὁ χριστιανικὸς στόλος ὑπεχώρησεν εἰς Κέρκυραν, ὁ δὲ Χαϊρεδὶν ἐξελθὼν περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου ἐκ Πρεβέζης ἦλθεν εἰς Παξοὺς καὶ ἐπροκάλεσε τὸν Δόριαν εἰς ἀνανέωσιν τῆς μάχης. Οἱ σύμμαχοι μὴ τολμήσαντες ν' ἀντιμετρηθῶσιν ἐκ νέου ἀπεφάσισαν ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ τὴν ἄλωσιν τοῦ ἐν Δαλματίᾳ Καστελνουόβου· ὁ δὲ Χαϊρεδὶν σπεύδων εἰς καταδίωξιν αὐτῶν προσεβλήθη ὑπὸ τρομερᾶς τρικυμίας, καθ' ἣν ἀπολέσας ἑβδομήκοντα ναῦς μόλις ἐσώθη ἐν τῷ λιμένι τοῦ Αὐλῶνος.

Τὴν 24 Ὀκτωβρίου οἱ Χριστιανοὶ μετ' ἐπίμονον καὶ αἱματηρὸν ἀγῶνα ἐγένοντο κύριοι τοῦ Δαλματικοῦ φρουρίου, ὅπερ κατ' Αὔγουστον τοῦ ἑπομένου ἔτους ὁ Χαϊρεδὶν ἀνακτήσας ἐξηνδραποδίσατο τὴν μανιωδῶς ἀντιστᾶσαν φρουράν (1).

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1540, μετὰ πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας, ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία ἠδυνήθη νὰ συνομολογήσῃ τὴν μετὰ τοῦ Σουλεϊμάνη εἰρήνην, παραχωρήσασα αὐτῷ Ναύπλιον, Μονεμβασίαν (2), δύο ἐν Δαλματίᾳ φρούρια, πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ Χαϊρεδὶν ἐν

(1) Hammer, V, σελ. 293—297. — Bosio, III, σελ. 178—183.

(2) Ἀξιοσημείωτός ἐστιν ἡ πρὸς τοὺς Μονεμβασιώτας ἐπιστολὴ τοῦ φιλοπάτριδος

τῷ Αἰγαίῳ κατακτηθείσας νήσους, καὶ τριακοσίας χιλιάδας δουκάτων πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν τοῦ πολέμου.

Οἱ ἐν Εὐρώπῃ πλανώμενοι Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως διαφοροτρόπως παρορμῶντες τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς φίλης πατρίδος, ἥτις καὶ τότε δὲν ἔπαυε δια-

---

ἀρχιερέως Μητροφάνους, προτρέποντος τοὺς συμπατριώτας του ἵνα μὴ ζητήσωσι τὸν εἰς Κύθηρα ἀποικισμόν, ὡς ἡ Δημοκρατία προέτεινεν, ἀλλὰ τὴν εἰς τὴν Κέρκυραν μετοικεσίαν. « Διὸ καὶ μὴ θέλουσα ἡ γαληνοτάτη καὶ φιλεύσπλαγχνος μήτηρ ἡμῶν, φημὶ δὴ τὴν θεοφύλακτον αὐθεντίαν, ἐλεεινῇ τῇ ψυχῇ παρεχώρησε μὲν τοῦ λαβεῖν ἐκεῖνον τὸν ἄθεον τὰς πόλεις αὐτὰς (Μονεμβασίαν καὶ Ναύπλιον) οὕτω κενὰς, ἡμᾶς δὲ ἅπαντας ἐπὶ τὰ Κύθηρα ἐπανάξειν καὶ μετοικήσειν. Ταῦτα ἀκούσαντες ἐπὶ τὴν κεφαλὴν κόνιν ἤραμεν, καὶ σπαραττόμενοί τε τὰς παρειὰς καὶ τὰς τρίχας τίλλοντες ἐστόναμεν ὑποβρύχια. Οἴμοι τίς δώσει ὕδωρ τῇ κεφαλῇ μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου πηγὴν δακρύων, καὶ κλαύσομεν τὴν πάγκοινον ἡμῶν συμφοράν; Οἴμοι τῶν συμβάντων ἕνεκα· ἐν ἀπωλείᾳ γὰρ τὰ ἡμέτερα. Καὶ γὰρ ἣν παρελάβομεν ἤδη παρὰ τῶν προγόνων ἡμῶν φίλην πατρίδα ἁμαρτάσι, φεῦ, ἡμετέραις ἀπωλέσαμεν· ὅτι οὐκ ἔτι δὴ πόλις ἡμῶν, οὐκ ἔτι ἣν βασιλεῖς ἱδρύσαντο, καὶ πατριάρχαι συνεστήσαντο, καὶ σύνοδοι ἁγίων Πατέρων ἐκλείσαν· ἀπόλιδες δῆτα ἡμεῖς καὶ ἀπάτριδες· καὶ τίς ταῦθ' ὑπομεῖναι δυνήσεται, πεθεινῆς γενέσθαι πατρίδος ἐξόριστος; τίς ὑποδέξασθαι δυνηθείη ἐν τῇ αὐτοῦ οἰκίᾳ μιαιφόνους τε καὶ ἀσεβεῖς Τούρκους; οὐδεὶς βεβαίως. Ἀλλὰ χρεῖσσον σὺν τῇ πατρίδι θανεῖν· τίς οὐ λιθίνην ἔχων καρδίαν ἐξελθεῖν βουλεύσεται; Ἆρ' ἀκούσῃ τῆς φωνῆς ἑλκομένου Χριστοῦ βοώσης μέγα, λαός μου ποῦ πορεύεσθε; ποῦ δὴ ἀπελθεῖν τολμᾶτε; τὸν ἐμὸν περικαλλῆ καὶ θεόδμητον ἀφέντες ναὸν, τὸν γέμοντα δόγματα εὐσεβείας καὶ διδασκάλων, σπήλαιον ἀνόμων λῃστῶν; Ταῦτα μέν ὀλοφυρόμενος, στενάζων, καὶ μεταξὺ ὀδυρόμενος, ταὐτὶ δήπου τὰ λύπης γέμοντα γράμματα ἐξέπεμψα οὐ παρὰ ψυχῆς χάριν. Τίς γὰρ ἂν λόγος εὑρεθείη τοσαύτης συμφορᾶς ἰατρός; Ἀλλ' ἵνα πάντα ὄκνον ἀφέντες ἀναλάβητε τοὺς κόπους οὓς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐλάβετε, καὶ μὴ ἀνασχῆσθε ἀποσβεσθῆναι καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχετε ὑπὲρ τῆς θεοδοξάστου ἡμῶν αὐθεντίας μὴ περιίδητε τὴν πόλιν ἡμῶν. Τί οὖν ποιήσαντες περιεώσασθαι ταύτην οὐ δέεσθε πάντως μαθεῖν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑμῖν ὑποθήσεται. Πλὴν τοῦτο ἀναμιμνήσκομεν, ὅτι τάχους χρεία ἐστὶ τοῦ ἀποστεῖλαι ἄνδρας ἱκανοὺς ἐκ τῆς ὑψηλοτάτης ἡμῶν αὐθεντίας λῃψομένους χάριν τοῦ ἀπελθεῖν ἡμᾶς γοῦν ἔν τινι τόπῳ, ὃν μὴ γένοιτο κύριε, καὶ μὴ εἰς τὰ Κύθηρα· ἐπεὶ ἀνιαρὸς ὁ τόπος καὶ λιμώδης τε καὶ πετρώδης καὶ λιψώδης τὰ μάλιστα, καὶ τὸ χεῖρον οὐ βέβαιος, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο δὴ μεῖζον πάντων κακὸν τὸ εἰς παροικίαν πεσεῖν· εἰ γὰρ καὶ μὴ κατ' ἀρχὰς οἱ πάντ' ἐλεύθεροί γε ἡμεῖς, ἀλλ' οὖν οἱ παῖδες ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἔπειτα ἀναμφιβόλως πεσοῦνται, μέλλοντες τοῖς ἐκεῖ παροίκοις νομίμῳ γάμῳ συζευχθῆναι. Τίνα δὲ τόπον ζητήσωμεν, εἶποιτε κατὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀρίστων ἀνδρῶν γνώμην; Συμβουλεύομεν καὶ ἡμεῖς τὴν τῶν Κορυφῶν· ἐπιτήδειος γὰρ πᾶσιν ἡμῖν ὁ τόπος ἐκεῖνος ὁ πολλὰς ὁδοὺς ἔχων πρὸς τὸ ζῆσαι ἡμᾶς ἄνευ καμάτων πολλῶν. Ἐκλέξατε οὖν ὅσον τάχος πρὸ τῆς ἐξελεύσεως ἡμῶν οὓς ἂν ἀξίους ἡμῖν ἄνδρας δοκεῖ περὶ τὴν . . . . Σπεύσατε δὴ κατὰ τάχος. Οὐ γὰρ ὑπὲρ χρημάτων, οὐχ ὑπὲρ δόξης, οὐχ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς πολεμούμεθα· ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ προ-

λύουσα τὴν ἐπικαλύπτουσαν τὰς χώρας τῆς Δύσεως ἀχλὺν τῆς ἀμαθείας. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων ὁ σοφὸς Κερκυραῖος Ἀντώνιος Ἔπαρχος ἔγραφεν ἐν ἔτει 1543 πρὸς τὸν περιλάλητον Γερμανὸν Φίλιππον τὸν Μελάγχθωνα· « Ἀσπαζόμενος τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ τῆς δουλείας ἐπάρατον αἶσχος ἀποφυγὼν ἐν ἀλλοδαπῇ νυνὶ διατρίβω, ὅθεν οὐδ' ἐξ ἀπόπτου μοι γίνεται θεάσασθαι τὸ πατρῷον ἔδαφος ἀδακρυτί, Ἑλλάδα τὴν ποτὲ κλεινὴν ζυγὸν δουλείας ἀκλεινῶς ὑποφέρουσαν· συμφέρομαι δὲ ὁπωσδήποτε τοῖς παροῦσιν ἀρκούμενος τῇ κοινῇ ταύτῃ τῶν χριστιανῶν εὐδαιμονίᾳ, ἧς ἀρχὴν ἤγημαι καὶ πηγὴν τὴν ἀοίδιμον ἐλευθερίαν » (1).

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Ἕλλην οὗτος ἐδημοσίευσεν ἐν Ἐνετίᾳ εἰς ἡρωελεγείους στίχους *Θρῆνον εἰς τὴν Ἑλλάδος καταστροφὴν*, ἐνῷ περιπαθῶς θρηνωδῶν ἐπὶ τῇ δουλείᾳ τῆς πατρίδος ἐξορκίζει τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς (2). Τῷ δὲ 1550 ἔγραφεν ἐξ Ἐνετίας πρὸς τὸν σύμβουλον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίκιον τὸν Περενότον προτρέπων αὐτὸν νὰ συνεργήσῃ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὀνείρου τοῦ ἀπάτριδος Ἕλληνος, καὶ λέγων· « Τοῦτο χρηστὰς παρέχει τὰς ἐλπίδας πᾶσι τοῖς Ἕλλησι τοῦ γενέσθαι σὲ πρόξενον καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν· ὑπομνήσεις γὰρ καὶ κινήσεις ἴσως τὸν αὐτοκράτορα πρὸς τὰ ὅπλα, ἀναγινώσκων τὰς τῶν προγόνων ἡμῶν βίβλους, τὴν ἀρετὴν προτιθεὶς τῶν ἀνδρῶν, τὴν περὶ λόγους δύναμιν, τὴν σοφίαν, τὴν στρατηγίαν, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀγαθῶν· ἃ δὴ πάντα οὐ μόνον ἐξεῦρον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ λαμπρῶς ἐξειργάσαντο. Ἀδύνατον οὖν ἀκούσαντά ποτε ταῦτα τὸν αὐτοκράτορα μὴ ἐκπηδῆσαι πρὸς τὰ ὅπλα, ὥσπερ φασὶ τὸν Ἀλέξανδρον ὑπὸ τοῦ κιθαρῳδοῦ κινηθέντα » (3).

πατορικοῦ κτήματος, τῆς προσφιλεστάτης πατρίδος. Ἀλλὰ τί δὴ τὸ αἷμα ἡμῶν ἐκχύσεται; ταύτης γὰρ ἕνεκα στῆτε φιλοπάτριδες ἀδελφοί, καὶ τὰ εἰκότα ποιήσατε θελήματι τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἡμῶν ἡγεμόνος. Ἀντιστήθητε τοῖς πολεμίοις, καὶ μὴ ὡς κατάδικοί γε ὑποχωρήσετε· μείνατε ἐν τῇ πατρίδι οἱ καλοὶ τοῦ Χριστοῦ ἀγωνισταί. » (Lamii Deliciæ eruditorum. — Π. Χιώτου, Γ'. σελ. 107).

(1) Krusii Turco-Grecia.

(2) Βλέπε ὁλόκληρον τὸν θρῆνον ἐν Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ σελ. 165—168.

(3) Φιλίστωρ, ἐν Ἀθήναις 1862. Τόμ. Γ'. σελ. 432. — Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα γράφει ἐν ἔτει 1569 καὶ Εὐγένιος ἐπίσκοπος καὶ καθηγούμενος Σινᾶ πρὸς Κάρολον τὸν ἀρχιδοῦκα, ἀναγγέλλων αὐτῷ, ὅτι « Ὁ μέγας Τοῦρκος, ὃς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παραχωρήσει θεοῦ, τυραννεῖ ἅμα ταῖς ὑπ' αὐτὸν πόλεσιν, ἐξέθετο πρόσταγμα κρατεῖν ἐν ὅλῳ τῷ κράτει αὐτοῦ, ἵνα πωληθῶσιν αἱ πρόσοδοι πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν,

Ὁ παρὰ τῷ Σουλεϊμάνῃ πρέσβυς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Φερδινάνδου Αὐγέριος ὁ Βουσβέκιος κάλλιστα ἐξεικονίζει τὴν ἀναλγησίαν τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῆς δυστήνου Ἑλλάδος, γράφων ἐν ἔτει 1555. « Ἡ Ἑλλὰς, ἡ ἄλλοτε εὐκλεεστάτη, νῦν δὲ ἀναξίως πιεζομένη ὑπὸ δουλείαν, ἡ πάλαι διδάσκαλος τῶν ὡραίων τεχνῶν καὶ ἐλευθερίου μαθήσεως, φαίνεται ἀναζητοῦσα τὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν εἰς ἡμᾶς παρέδωκε, καὶ χάριν τῆς κοινῆς πίστεως ἱκετεύουσα ἀρρωγὴν κατὰ τῆς Σκυθικῆς βαρβαρότητος Ἀλλ' εἰς μάτην· διότι ὁ νοῦς τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων ἀλλαχοῦ πλανᾶται. Οὕτω πιέζουν οἱ Τοῦρκοι τοὺς Ἕλληνας μὲ δυναστείαν βαρυτέραν ἐκείνης, δι' ἧς πιέζουν ἡμᾶς αἱ μοχθηρίαι, αἱ κραιπάλαι, ἡ ὀκνηρία, αἱ ἡδοναί, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ φιλαργυρία, τὰ μίση, ὁ φθόνος καὶ αἱ ζηλοτυπίαι » (1).

Περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον δύο Ἕλληνες, Ἰάκωβος ὁ Βασιλικὸς *δεσπότης Σάμου καὶ Πάρου*, καὶ Ἰάκωβος ὁ Διασωρῖνος *κύριος τῆς Δωρίδος*, διατρίβοντες ἐν Εὐρώπῃ ἔγραψαν πρὸς Μελάγχθωνα καὶ ἄλλους πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος βοηθηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιδουκὸς τῆς Αὐστρίας Φερδινάνδου κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον τῆς Μολδαβίας (10 Νοεμβρίου 1562), ὁ δὲ Διασωρῖνος ἀποτυχὼν τῶν προσδοκιῶν αὐτοῦ ἦλθεν εἰς Ἱσπανίαν καὶ προσποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐξ ἀντιγραφῆς χειρογράφων δὲν ἔπαυσε προτρέπων δι' ἐπιγραμμάτων τὸν βασιλέα Φίλιππον Β' νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς λύτρωσιν τῆς πατρίδος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ (2).

Ἐν ἔτει 1565 οἱ Ἀλβανοὶ μὴ θελήσαντες νὰ πληρώτωσι τὸν σουλτανικὸν φόρον, καὶ χορηγήσωσι στρατευσίμους (παιδομάζωμα) ἤγει-

---

καὶ πάντων τῶν μοναστηρίων... ἀπειλῶν οὕτω τέλειον ἀφανισμὸν τῶν τε ἁγίων ναῶν μετὰ τῶν Χριστιανῶν τῶν ὑπὸ τῇ τυραννίδι αὐτοῦ οἰκούντων. » Davidis Chytraei oratio de statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Africa etc. Witebergae 1582.

(1) Aug. Busbequii, Opera omnia, Lugdun. Batav. 1633. — Ὁ γάλλος περιηγητὴς Βελὼν γράφων ὀλίγα πρὸ τοῦ Βουσβεκίου ἔτη παρατηρεῖ ἐν κεφαλαίῳ τρίτῳ, ὅτι οἱ Ἕλληνες στενάζοντες ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ Ἑνετῶν ἀπολαμβάνουσι πλείονος θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τοὺς δευτέρους· ἐκπλήττεται δὲ μὴ βλέπων ἀνιδρυμένα ἐν Ἑλλάδι πανεπιστήμια! (Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie etc. par Pierre Belon du Mans. Paris 1554).

(2) Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σελ. 179—181, 210—211.

μαν τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας, εἰς κατάπνιξιν τῆς ὁποίας ἐστάλησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατεύματα. Τοῦτο δὲ γνωρίζομεν ἐξ ἐπιστολῆς γραφομένης κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Κάρολον Θ' ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως αὐτοῦ (1).

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ ὑπὸ τὸν Πιαλῆν πασᾶν ὀθωμανικὸς στόλος καταλαβὼν τὴν ὑπὸ τοῦ Γενουηνσίου οἴκου τῶν Ἰουστινιανῶν κατεχομένην Χίον (14 Ἀπριλίου 1566), καὶ ἐφοδιασθεὶς ἐν Μεθώνῃ καὶ Πύλῳ ἦλθεν εἰς τὴν Ἤπειρον πρὸς καθυπόταξιν τῶν Χιμαριωτῶν, οἵτινες οὐ μόνον ἠρνοῦντο τὴν πληρωμὴν τοῦ νενομισμένου φόρου, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς ἐλεηλάτουν τὰς ὁμόρους χώρας. Οἱ Χιμαριῶται, ἅμα μαθόντες τὴν ἀποβίβασιν ὀκτὼ χιλιάδων στρατιωτῶν ἐπερχομένων κατ' αὐτῶν ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ ἐν καταλλήλῳ ὥρᾳ ἐπιπεσόντες μετὰ μεγάλης ὁρμῆς κατ' αὐτῶν ἐφόνευσαν πολλοὺς, τρέψαντες τοὺς ὑπολοίπους εἰς ἄτακτον φυγήν (2). Μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην ὁ Πιαλῆς ἐπιβιβάσας τοὺς σωθέντας εἰς τὰ πλοῖα ἔπλευσε πρὸς τὴν Κέρ-

---

(1) « On ne parle icy que de quelque sollevation qu'on faict ces jours passez les Albanois coutre les officiers du Grand Seigneur, qui estoient allez pour recevoir le tribut annuel, et recueillir les enfants comme la costume estoit, contre lequels le G. Seigneur depesche V^c (500) janissayres, harquebusiers de cette Porte, avec la garnison et soldats des sangiacsbegs voisins. » Charrière, Négociations du Levant, tom. II, σελ. 802.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἴσως ἐκείνην ἐποιήθη καὶ τὸ ἑξῆς μέχρι τοῦδε ψαλλόμενον ἐν Ἠπείρῳ δημοτικὸν ἆσμα.

Ἀνάθεμά σε βασιλειὰ, καὶ τρὶς ἀνάθεμά σε,
μὲ τὸ κακὸν ὅπ' ἔκαμες, καὶ τὸ κακὸ ποῦ κάνεις.
Στέλνεις δένεις τοὺς γέροντας, τοὺς πρώτους τοὺς παπάδες,
νὰ μάσῃς παιδομάζωμα νὰ κάνῃς γιανιτσάρους.
Κλαῖν' οἱ γονέοι τὰ παιδιὰ, κ' ἡ ἀδελφαὶς τ' ἀδέλφια,
κλαίγω κ' ἐγὼ καὶ καίγομαι καὶ ὅσω ζῶ θὰ κλαίω,
πέρσυ πῆραν τὴν γυναῖκά μου, φέτο τὸν ἀδελφόν μου.

(Ἀραβαντινοῦ Ἠπειρωτικὰ, σελ. 218).

(2) Bosio, III, σελ. 773. — Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς κατακτήσεως τῆς Ἠπείρου οἱ Χιμαριῶται διετέλουν ἀνεξάρτητοι, κυβερνώμενοι κατὰ τὰ πάτρια. Ὁ ἐν ἔτει 1518 διορισθεὶς διοικητὴς τῆς Ἠπείρου Ἀλὶ πασᾶς, ἀρνησίθρησκος Χιμαριώτης, κατώρθωσε νὰ ὑπαγάγῃ ὀνομαστικῶς τοὺς συμπατριώτας του ὑπὸ τὴν σουλταγικὴν κυριαρχίαν, χορηγηθέντων αὐτοῖς ἱκανῶν προνομίων, ἐλευθέρας δηλαδὴ ὁπλοφορίας, ἀπαλλαγῆς ἐκ τοῦ προσωπικοῦ φόρου, καὶ ἄλλων δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπικυρωθέντα ἐπὶ τοῦ σουλτάτου Ἀμουράτ Δ' παρέμειναν μέχρι τοῦδε. (Ἀραβαντινοῦ Ἠπειρωτικὰ, σελ. 191).

κυραν, ἀναγγείλας τῇ Ἐνετικῇ δημοκρατίᾳ, ὅτι ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ οὐδένα ἔπρεπε νὰ τῇ ἐμπνεύσῃ φόβον. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐλθὼν εἰς Πρέβεζαν καὶ ἐφοδιασθεὶς διηυθύνθη πρὸς τὴν Ῥαγούζαν καὶ Τεργέστην πλὴν ἐνῷ ἡ Δημοκρατία ὑποπτευθεῖσα ἤρξατο ἐν σπουδῇ νὰ ἐξοπλίζηται, ὁ πανοῦργος ὀθωμανὸς προσορμισθεὶς εἰς Αὐλῶνα, καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσας εἰς Ἀπουλίαν ἐλεηλάτησε τὰ παράλια.

Τὴν 19 Ἰουνίου 1547, συνωμολογήθη μετὰ τῆς Πύλης καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἡ εἰρήνη, μ' ὅλας τὰς ἀποτροπὰς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἑρρίκου, ὅστις ἐξακολουθῶν τὴν φιλότουρκον πολιτικὴν τοῦ Φραγκίσκου Α', ὑπέσχετο τῷ σουλτάνῳ ἔνοπλον σύμπραξιν ἐν περιπτώσει ἐξακολουθήσεως τοῦ πολέμου.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Σουλεϊμάνην Σελὶμ Β' ἀποφασίσας, τῇ προτροπῇ τοῦ διαβοήτου Ἑβραίου Ἰωσὴφ Νάζη βασιλέως τῆς Νάξου (1), ἵν' ἁρπάσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένην Κύπρον, ὡς φόρον ἄλλοτε ὑποτελῆ τῶν σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου, ἀπέστειλε πρὸς τὴν Δημοκρατίαν τὸ ἑξῆς ἀλαζονικὸν τελεσίγραφον.

« Ἀφεντὴν σουλτὰν Σελὶμ τῆς Κωνσταντινούπολης, νέας Ῥώμης, Ἀφρικας, Τραπεζόντιας, ῥήγας τοῦ Πόντου, τῆς Βεντᾶς, Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Σικελίας, Μπαφυλίας, Λυκίας, Χαρίας, Σιγίας, Σκουντζίας, Ἀρμενίας, Ἀρβανίας, αὐθέντης τῆς Ταρταρίας, Οὐγγαρίας, αὐθέντης καὶ βασιλεὺς ὁλωνῶν καὶ πᾶσα τοῦ σκεπουμένου ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν ἄνω πρόνοια τοῦ μεγάλου θεοῦ, καὶ χαλαστὴς τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν, αὐθέντης τε καὶ βασιλεὺς ὁλωνῶν ἐσᾶς, ὅπου εἶστε φταίσταις καὶ ἁρπακταὶ τοῦ τόπου καὶ αὐθεντίας, ὅπου ἐμένα ἀκαρτερεῖ, πέμπω σας χαιρετίσματα, γιὰ νὰ ἠμπορέσω μὲ τὸ χέρι τῆς ἐμῆς ἀνδρείας νὰ τελειώσω ἐκεῖνο, ὅπου ἔνεστὸ ὑψηλὸ καὶ μεγάλο αἷμα τὸ δικό μου χρεώστης ἐναντίο ἐσᾶς, καὶ ἔτζι εἰς ἐναντίο ἐκείνου ὅπου θέλου εἰπεῖ, ὅτι νὰ σᾶς εἰδοποιήσω(:) κάνωντας νὰ τὸ ἠξεύρητε, θέλω χύσει τὸ ἐδικό σας αἷμα μὲ τὴν μάχαιράν μου τὴν ἀκονισμένην καὶ κοπτερὰ εἰς τιναν ἔτη, ὅτι ἐμπροστὰ τῆς ὁποίας μάχαιρας δὲ θέλει ἀξίζει ἡ δύναμίς σας, μήτε ἡ ὀλπίδα τοῦ τριζοροῦ σας, διατὶ ἔχω νὰ ἦμαι ποταμὸς τρεχόμενος, καὶ θέλω σᾶς κάμει νὰ φύγετε καὶ ἂν ἔχετε τόση ἀνδρείαν ὅπου νὰ σᾶς βαστάξῃ ἡ ψυχή σας. Τὸ ῥένιο τῆς Κύπρος, ὅπου ἔνε μοι χρεωφειλέταις, νὰ μοῦ

(1) Βλέπε τὸν βίον τούτου δημοσιευθέντα ὑφ' ἡμῶν ἐν Ἀθήναις 1863.

τὸ ἀφήσετέ ὡς κύριος νοικοκύρης ὅπου εἶμαι ἐγὼ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σουλτάνου τοῦ Καΐρου· εἰ δὲ θέλω ἐρθῆ κατ' ἐπάνου σας μὲ ὅλη μου τὴ δύναμι τόσο διὰ ξηρᾶς ὡσὰν καὶ διὰ θαλάσσης, καὶ δὲ θέλετε μπορέσει νὰ βοηθηθῆτε, διατὶ ἀπὸ ἐμένα θέλετε εἶσται χαλασμένοι καὶ ἀποθαμένοι, σφαμένοι καὶ τροπιασμένοι, διατὶ ὁ ἡμέτερος μέγας καὶ ὑψηλὸς προφήτης μοῦ τὸ ἔταξε· ἀμὴ διὰ νὰ ἐμφανισθῆ πλέο καθαρότερα ἡ δικαιοσύνη μου ἠθέλησα καὶ ἔπεψα τὸν παρόντα μου ἀποκρισάρη, τοῦ ὁποίου ἐδόθη ὁλοτελῆς ἐξουσία νὰ ἠμπορῆ νὰ σᾶς εἰπῆ τὴ μάχη διὰ τὸ ρένιο, ὅπου ἐμένα εἶναι χρεωφειλέτης, καὶ ἂ δὲ θέλετε τὸ δώσει δὲ θέλετε λείψει ἀπὸ χαλασμὸ καὶ τρομάρα τοῦ ἐδικοῦ σας στάδου, καὶ θέλω σᾶς κάμω τὸν πλέον τροπιασμένον θάνατο, ὅπου νὰ ἠμπορέσω (1). »

Ἐπειδὴ δὲ λεπτομερῶς ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πατρίδος του συμβάντα ὁ Κύπριος ἀρχιμανδρίτης Κυπριανὸς ἐν τῷ περισπουδάστῳ καὶ σπανιωτάτῳ αὐτοῦ πονήματι, προτιμῶμεν ἵνα μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ περὶ τοῦ δεινοῦ καὶ αἱματηροῦ ἐκείνου πολέμου ὑπ' αὐτοῦ διηγούμενα (2).

« *Ἱστορία τοῦ πολέμου τῆς νήσου, καὶ τῆς ἁλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐν ἔτει* 1570 *τῷ Σωτηρίῳ.*

» Ἡ μακρὰ εἰρήνη ἦν ἔχαιρεν ἡ ἀριστοκρατία τῆς Ἐνετίας ἔμελλε νὰ ταραχθῆ ἐντὸς ὀλίγου. Ἀφοῦ οἱ σουλτάνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπέταξαν τὸ Μισίριον ἔτει 1517, διώξαντες τοὺς Μαμαλούκκους σουλτάνους, ὁ Σελὶμ Α' μάλιστα, ἡ ὑπερηφάνειά των ἔκρινε νὰ ἑνώσουν εἰς τὴν Αἴγυπτον τὸ τῆς Κύπρου βασίλειον. Ἐθεμελίοναν τὰ δίκαιά των ἐπάνω εἰς τὸ δόσιμον, ὁποῦ εἶχον διὰ τὴν κυρίευσιν τῆς νήσου, τὴν ὁποίαν ἐστοχάζοντο ὡς ἕνα ἀπόκτημα, καὶ ἕνα διαχώρισμα ἀπὸ τὴν παλαιὰν μοναρχίαν τῶν σουλτάνων τοῦ Μισιρίου.

» Ἡ ἐπιθυμία δὲ διὰ νὰ κρατοῦσι μακρὰν ἀπὸ τοὺς αἰγιαλούς των τὰς γαλέρας τῆς Μάλτας, καὶ τῶν κουρσάρων Χριστιανῶν τοῦ πο-

(1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κρουσίου (Turco-Graecia), καὶ ἀνετυπώθη ὑπὸ Μίκλοσιτζ (Acta et Diplomata Græca, tom. III, σελ. 366).

(2) Ἱστορία Χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου, κλπ. Ἐνετίησι, 1788, σελ. 275—299.

νέντε, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς νέας ἀφορμὰς, καὶ δίκαια διὰ νὰ τὴν ὑποτάξωσιν. Οἱ ναύκληροι Τοῦρκοι, καὶ οἱ χατζῆδες τῆς Μέκκας πολλάκις ἐπαραπονέθησαν διὰ τὰς ἐπιδρομὰς, καὶ λῃστείας, εἰς τὰς ὁποίας ἐξέπεφτον, διαπερῶντες ἔξωθεν τῆς νήσου. Ἔλεγον φωνάζοντες, πῶς δὲν ἦσαν ἀσφαλεῖς ἕως ὁποῦ ἡ νῆσος εὑρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν Βενετζιάνων. Ἀνάμεσα εἰς τοὺς Κυπρίους τοὺς ἰδίους ἦτον ἕνα μέρος ἀρκετὸν λαοῦ πολλὰ δυσαρεστημένον, ὁποῦ ἐπεθύμει ἐναλλαγὴν τῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ ἦτον ἕνα πλῆθος, τὸ ὁποῖον παλαιόθεν εἶχον ὑποτάξει οἱ εὐγενεῖς τῆς Κύπρου, ὑποχρεωμένον εἰς σκλαβίαν καὶ μάλιστα νὰ πληρόνῃ, καὶ νὰ κυβερνᾷ τὴν διωρισμένην καβαλλαρίαν διὰ τὴν φύλαξιν τῶν αἰγιαλῶν. Οἱ Βενετζιάνοι γενόμενοι κύριοι τῆς νήσου ἄφησαν ἀχαλίνωτον τὴν τυραννίαν τῶν ἀρχόντων, διὰ φόβον τῆς ἀποστασίας. Ὁ βεζίρης Μεεμὲτ ἐπὶ τοῦ μπαΐλου Βραγαδίνου ἐφανέρωσεν αὐτῷ, πῶς ἀπὸ τὴν Κύπρον ἦλθον δύω χωριάται μὲ γράμματα καὶ μὲ γνώμην πολλῶν χωριανῶν παροίκων διηγούμενοι τὰς τυραννίας, ὁποῦ ὑπόφεραν, καὶ ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἐξουσιάζωνται ἀπὸ τὸν σουλτάνον του. Αὐτοὶ οἱ δυστυχεῖς ἐδόθησαν εἰς χεῖρας τοῦ μπαΐλου, καὶ πλέον δὲν ἐφάνησαν.

» Οἱ μεγιστάνοι τοῦ Σουλεϊμὰν Β΄ διήγειραν αὐτὸν πολλάκις διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς νήσου· ἀλλ' αὐτὸς εἰς ἄλλας ἐπιχειρήσεις προσηλωμένος, καὶ μὴ θέλων νὰ παρέβῃ τὴν δοθεῖσαν πίστιν εἰς τοὺς Βενετζιάνους, ἀντιστάθη πάντοτε εἰς αὐτῶν τὴν παρακίνησιν.

» Σελὶμ ὁ Β΄, υἱὸς καὶ διάδοχος, ζῶντος τοῦ πατρὸς ἐξουσιάζων ἐν Μαγνησίᾳ, ἔλαβεν ἀφορμὴν νά ἐρευνήσῃ, καὶ νὰ μάθῃ τὴν ἔκτασιν, τὸ κλῖμα, τὴν καρποφορίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς νήσου, καὶ ἀπὸ τότε ἔδειξε μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ. Εὐθὺς ὁποῦ ἀνέβῃ εἰς τὸν θρόνον, ἐβουλήθη νὰ οἰκοδομήσῃ εἰς Ἀνδριανούπολιν μίαν περιφανῆ μοσκέαν, ἢ τζαμίον· ἀλλ' ἔμαθε παρὰ τοῦ μουφτῆ, ὅτι κατὰ νόμους τοῦ Μωάμεθ, δὲν ἦταν συγχωρημένον εἰς σουλτάνους νὰ ἐξοδεύουν εἰς τὰς τοιαύτας ἱερὰς οἰκοδομὰς, παρὰ τὰ λάφυρα τῶν νικημένων λαῶν. Διεγειγερμένος ἀπ' αὐτὴν τὴν δεισιδαίμονα ἰδέαν, ἔκαμεν ἐκλογὴν ποῦ νὰ φέρῃ τὸν πόλεμον ἢ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, ἢ εἰς τὴν Περσίαν. Ἀλλὰ τῶν τελευταίων χρόνων αἱ πράξεις ἐδίδαξαν αὐτὸν, πῶς τὸ κέρδος δὲν ἀνταπεκρίνετο καθόλου εἰς τὰ ἔξοδα, καὶ εἰς τοὺς σκοπούς του. Ὅθεν ἔκρινε πῶς ἡ ἀπόκτησις τῆς Κύπρου, ἤθελε τοῦ προξενήσει ἴσην δόξαν, καὶ περισσότερον ὄφελος. Αὐτὴ ἡ ἐπιχεί-

ρησις δὲν ὑπέκειτο εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς δυσκολίας, ὁποῦ ἀπέδειξε ματαίαν εἰς τὴν Μάλταν τὴν τύχην τοῦ Σουλεϊμάνου. Ἦτον πεπεισμένος, πῶς τὰ στρατεύματά του εὕρισκον εἰς Κύπρον ζωοτροφίαν μὲ ἀφθονίαν. Ἡ νῆσος μὴ οὖσα χωρισμένη ἀπὸ τοὺς τόπους του, παρὰ ἀπὸ ἕνα μικρὸν πέραμα θαλάσσης, ἦτον εὔκολον καὶ τὰ στρατεύματά του καὶ κάθε βοήθεια νὰ περάσῃ εὐθὺς εἰς αὐτὴν, καὶ ὁ μέγας ἀπομακρυσμὸς αὐτῆς ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς τῶν Ἑνετῶν δεσποτείας, ἤθελεν ἀναγκαίως ἀδυνατήσει, καὶ νὰ ἀργήσῃ τὰς βοηθείας διὰ τὴν αὐτῆς διαυθέντευσιν.

» Εὐθὺς ὁ Σελὶμ ἔκρυψε τὸν σκοπόν του, ἕως εἰς τὴν στιγμὴν, ἦν ἔμελλε νὰ τὸν βάλῃ εἰς πρᾶξιν. Ἔκαμεν ἀνακωχὴν πολέμου διὰ ὀκτὼ χρόνους μὲ τὸν ἰμπεράτορα. Ἀνανέωσε τὰ κεφάλαια τῆς συνθήκης μὲ τοὺς Βενετζιάνους, καὶ ὑπεκρίθη ὅλα τὰ φαινόμενα ἑνὸς εἰρηνοποιοῦ πρίγκηπος. Μεμὲτ ὁ μέγας βεζίρης, καὶ γαμβρός του, ἐστοχάζετο τοὺς Βενετζιάνους φίλους ὠφελίμους, τῶν ὁποίων ἡ πραγματία ἐπλούτιζε τὰ τελώνια τοῦ βασιλέως του. Αὐτὸς δὲν εἶχε πνεῦμα πολεμικόν. Ὅθεν οἱ πραγματευταὶ Βενετζιάνοι, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς φιλίας του ἐπροχώρουν μὲ θερμότητα, εἰς τρόπον ὅτι εἰς τὴν νέαν βασιλείαν ἐβάλλοντο εἰς κάθε εἶδος πραγματείας εἰς τὰς σκάλας τοῦ λεβάντε, καὶ ἔπεμπον τὰ δηνάριά των μὲ ἀσφάλειαν.

» Ἀλλ' ὁ σουλτάνος ἐμελέτα τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ στοχασμοῦ του, καὶ ἠθέλησε νὰ λάβῃ διὰ τοῦτο τὴν γνώμην τοῦ συμβουλίου του. Ἔταξε λοιπὸν ἕνα κυνήγιον εἰς τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖ συνεκρότησεν ἕνα διβάνιον ἐφ' ἵππου λεγόμενον. Ἐκοινολόγησε τὸν στοχασμόν του εἰς τοὺς πασάδες του. Ὁ βεζίρης Μεμὲτ, οὗ ἐζήτησε τὴν γνώμην, ἀπεκρίθη: Ὅτι ἂν ἡ ὑψηλότης του ἤθελε νὰ κάμῃ πόλεμον, ἡ ἀγάπη τῆς δόξης, ἡ σωτηρία τοῦ βασιλείου, καὶ ὁ ζῆλος τῆς θρησκείας, ἔπρεπε νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ βοηθήσῃ τοὺς Μαύρους τῆς Ἱσπανίας, ὁποῦ ἐκαταδυναστεύοντο· ὅτι ἐσύμφερεν εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους νὰ μὴν ἀφήσῃ νὰ κατατρέχωνται, διατὶ ἦσαν πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ προφήτου, καὶ ὅτι δὲν ἤθελεν εἶναι μία πρᾶξις λίαν ἔνδοξος, καὶ ἀξιέπαινος, ἀντὶς διὰ νὰ κτυπήσῃ λαοὺς φίλους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἐφοβεῖτο, καὶ ὅτι ἦτον εὔλογον νὰ τοὺς ἔχῃ συμμάχους, νὰ διορίσῃ ὅλας του τὰς δυνάμεις ἐναντίον τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Ἱσπανίας, ἐχθροῦ ἀσπόνδου τῶν μουσουλμάνων.

» Πιαλῆς καὶ Μουσταφᾶς, δύο ἀπὸ τοὺς πρωτίστους τοῦ σεραγίου ἐρισταί, καὶ ἐχθροὶ τοῦ Μεεμὲτ ἐπολέμησαν ἀνδρειωμένα τὴν γνώμην του. Ὁ πρῶτος ἔμπνεε νὰ μετακερδίσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ καπετὰν πασᾶ, οὗπερ ὁ μέγας βεζίρης αὐτὸν ἠστέρησεν· ὁ δεύτερος ἐπεθύμει νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐξουσίαν τῶν τῆς ξηρᾶς στρατευμάτων. Ἐπροσπάθησαν ὑποστηρίζοντες τὴν γνώμην τοῦ αὐθέντου των, καὶ κολακεύοντες τὴν κλίσιν του διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὴν εὔνοιάν του εἰς ζημίαν τοῦ πρώτου ὑπηρέτου. Διϊσχυρίζοντο λέγοντες, ὅτι τὰ δίκαια τῆς βασιλείας, καὶ ἡ αἰτία τῆς θρησκείας ἐσύντρεχαν νὰ κάμῃ τὴν προτίμησιν διὰ τὴν Κύπρον· ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς Ἀριστοκρατίας ἦσαν ἀδύναται καθ' ἑαυτάς· ὅτι αἱ βοήθειαι, ὁποῦ ἐπρόσμενεν ἀπὸ τοὺς πριγκίπους χριστιανοὺς ἦσαν σχεδὸν ἀβέβαιοι· ὅτι ἡ θέσις τῆς νήσου ἔδιδεν ἀρκετὰς ἐλπίδας, καὶ τὸ δὴ κυριώτερον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν τουρκικῶν πλοίων, διὰ τοῦτο ἦτον ἀνάγκη ἡ ἀπόκτησίς της· ὅτι ἦτον μία καταισχύνη εἰς τὸ ὀθωμανικὸν κράτος νὰ τὴν ἀφήσῃ εἰς μακρὸν καιρὸν διὰ καταφύγιον τῶν κουρσάρων, τῶν ὁποίων ἡ ἐνόχλησις ἀποκατέστησε τὸ ταξείδιον τῆς Μέκκας ἀνενέργητον εἰς ἕνα πλῆθος εὐσεβῶν μουσουλμάνων· ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐννοῆται ὁ πόλεμος τῆς Κύπρου ἕνας ἱερὸς, καὶ ἅγιος πόλεμος· καὶ τελευταῖον, ὅτι ὁ Σελὶμ ἔπρεπε νὰ τὸν ἔχῃ εἰς τὴν καρδίαν του, διατί ἐδύνετο νὰ κερδίσῃ τὰ ἀναγκαῖα εἰς τελείωσιν τῆς μοσκέας, ὁποῦ ἄρχισε νὰ ὑψώσῃ εἰς τὴν Ἀνδριανούπολιν.

» Αὐτὴ ἡ ὁμιλία, καθολικὰ σύμφωνος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ σουλτάνου, τοῦ ἤρεσεν ὑπερβολικὰ, καὶ ἡ ἐπιχείρησις τῆς Κύπρου ἀπεφασίσθη· δὲν ἐπραγματεύετο ἄλλο πλέον, παρὰ ἡ ἐκλογὴ τοῦ καιροῦ. Ἠκούσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ πυρκαϊὰ τοῦ ἀρσεναλίου τῆς Βενετίας, καὶ ὅτι ἦτον μεγάλη ἀκρίβεια, καὶ πεῖνα εἰς αὐτήν· ὅθεν ἐνομίσθη πρόσφορος ἡ περίστασις. Ὁ Σελὶμ ἔδωκε τὰς προσταγὰς νὰ ἑνωθοῦν τάγματα στρατιωτῶν, καὶ νὰ γίνῃ μεγάλη ἁρμάτωσις.

» Μαρκαντώνιος Βάρβαρος, μπάϊλος εἰς τὴν ὀθωμανικὴν πόρταν, δὲν ἄργησε νὰ ἐξανοίξῃ τὸν ἀληθινὸν σκοπὸν τούτων τῶν ἑτοιμασιῶν. Ἔδωκεν εἴδησιν εἰς Βενετίαν, ἀλλὰ ἀπὸ μίαν τυφλότητα ἀτυχῆ αὐτῆς τῆς γερουσίας ἐπαράβλεψαν τοὺς λόγους τοῦ μπαΐλου· ὡς ἔλεγον, πλανᾶται, ἐπειδὴ δὲν ἐφοβοῦντο ἀπὸ τὸν σουλτάνον, καθ' ὃ ὑπεσχέθη αὐτοῖς ἔγγραφον εἰρήνην μεθ' ὅρκου, καὶ ἀσφάλειαν φιλίας, καὶ ὅτι νὰ μεταχειρισθοῦν προφυλάξεις ἐναντίον εἰς ἐκεῖνον, ἤθελαν

δείξει μίαν δυσπιστίαν ἀνωφελῆ καὶ ἄκαιρον, καὶ νὰ τὸν κάμουν νὰ ἔμβῃ εἰς ἰδέας, ὁποῦ δὲν ἐφαντάζετο. Αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ συλλογίζεσθαι ἐστάθη ἐκεῖνος τῶν γερουσιαστῶν, ὁποῦ κατεγήρασαν εἰς τοιαῦτα ἔργα· ὅθεν ἀπεφασίσθη τὸ μέρος, ὁποῦ ἐλήφθη νὰ μὴν ἀρματώσουσιν.

» Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ χρόνου 1570 νέα γράμματα τοῦ μπαΐλου ἐβεβαίωσαν τὴν Γερουσίαν τὸν σκοπὸν τοῦ σουλτάνου Σελὶμ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς Κύπρου, ὁ ὁποῖος ἐστηρίχθη εἰς τὸ ὕστερον διβάνι. Ἐδόθη διότι προσταγὴ τοῦ μπεϊλέρμπεη τῆς Ἀνατολῆς νὰ ἑνώσῃ τὰ στρατεύματά του, καὶ νὰ τὰ φέρῃ εἰς τὴν Καραμανίαν. Πλοῖα ἐκατασκευάζοντο εἰς διαφόρους λιμένας πλῆθος διὰ τὸ μεταφέρσιμον τῶν στρατευμάτων. Αὐτὴ ἡ εἴδησις ἐξύπνησε τοὺς Βενετζιάνους ἀπὸ τὸν λήθαργόν τους. Ἔγραψαν εἰς ὅλους τοὺς κυβερνήτας ὅλων τῶν νησίων, ὁποῦ ὥριζαν εἰς τὸ Ἀρχιπέλαγος νὰ στέκωνται ἄγρυπνοι. Ἐπροστάχθη ἐκεῖνος τῆς Κρήτης νὰ ἑτοιμάσῃ ἕνα καλὸν ἀριθμὸν μαρινάρων διὰ εἴκοσι γαλέρας, ὁποῦ ἦσαν ἐκεῖ εἰς τοὺς λιμένας. Ἀρμάτωσαν καὶ εἰς Βενετίαν ἐννενήκοντα μίαν γαλέραν, ἕνα γαλεόνι, καὶ ἄλλα μικρὰ πλοῖα. Ἐσύναξαν σολδάτους, ἐκλέχθη ἀρχιθαλάσσιος Γερόλαμος Ζάννες, ἀνὴρ ἔμπειρος, καὶ εὐτυχὴς εἰς τὰς ἐκστρατείας του. Ὁ κόμης Ῥουχιᾶς, εὐγενὴς Κύπριος δουλεύων εἰς τὴν Βενέτικην Λομπαρδίαν ὡς τενέντε γενεράλες, ἐστάλθη εἰς Κύπρον μὲ χιλίους πεζοὺς, καὶ ἄλλος Γερόλαμος Μαρτινέγκος, ὡς μὲ δύω χιλιάδας ἄλλους διὰ τὴν Ἀμμόχουστον, ὅστις εἰς τὸ ταξείδιον ἀπέθανε, καὶ οἱ σολδάτοι του ἄλλοι ἐπορεύθησαν εἰς Κύπρον, καὶ ἄλλοι ἐστράφησαν.

» Μεγάλαι ὅμως ἑτοιμασίαι εἰς τὸ ἀρσενάλι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἴδιος Σελὶμ καθ' ἡμέραν ἐπαράστεκε. Δύο πλοῖα πραγματευτῶν Βενετζιάνων διὰ διαφόρους ἀφορμὰς ἐκρατήθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὰ γράμματα τοῦ μπαΐλου πλέον εἰς τὸν δρόμον ἐκρατοῦντο· καὶ ὁ μπάϊλος στενοχωρημένος ἐζήτησε τοῦ βεζίρη νὰ τὸν δεχθῇ εἰς μίαν ἀκρόασιν, ἥτις τοῦ ἐσυγχωρήθη. Ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν βεζίρην, τοῦ ἐφανέρωσε πόσον ἦτον ἐναντίον εἰς τὴν δόξαν ἑνὸς τοιούτου σουλτάνου, γενναίου, καὶ ἰσχυροῦ, νὰ κτυπήσῃ ἔξαφνα ἕνα γένος, τοῦ ὁποίου ὤμοσεν εἰρήνην, καὶ τὸ ὁποῖον ἐνεμπιστεύετο εἰς τοὺς λόγους του, καὶ ὅτι ἡ ὑψηλότης του, ἂν ἐγνώριζε, πῶς ἔχει δίκαια ζητήματα εἰς τοὺς Βενετζιάνους, ἔπρεπε πρῶτον νὰ δώσῃ νὰ καταλάβουν τὰ δίκαιά του, καὶ γὰ ζητήσῃ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν,

καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν, παρὰ ἀφ' οὗ ἤθελε δοκιμάσει τὴν στράταν τοῦ συμβιβασμοῦ.

» Ὁ Μεμὲτ ἀνέφερε τῷ σουλτάνῳ τὴν συνομιλίαν τοῦ μπαΐλου. Ἔπεισεν αὐτὸν νὰ στείλῃ ἕνα ὀφφικιάλον του εἰς Βενετίαν νὰ ζητήσῃ νὰ τοῦ στρέψουν τὸ βασίλειον τῆς Κύπρου, μὲ προσταγὴν, ἂν δὲ τοῦ εἰσακούσουν νὰ τοὺς κηρύξῃ τὸν πόλεμον. Ἐκλέχθη διὰ τοῦτο ὁ τζαβοὺς Κουπάτ. Ἐσυντρόφευσεν αὐτὸν ὁ μπαΐλος μὲ τὸν Λουΐγην Πουονρίζον σεκρετάριον, καὶ μὲ τὸν υἱόν του δι' ἀσφάλειαν εἰς τὸν δρόμον του. Φθάσας ὁ σεκρετάριος εἰς Ῥαγούζιον, ἔστειλε τὴν εἴδησιν τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Κουπὰτ εἰς γερουσίαν, καὶ ἀπεφασίσθη, ὅτι νὰ δεχθοῦσι τὸν πόλεμον. Ἡ αὐθεντία ἐπροσπάθει μίαν συμμαχίαν μετὰ τοῦ πάπα Πίου Ε', καὶ μετὰ τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Ἱσπανίας, τῆς ὁποίας ἤλπιζε τὴν καλὴν ἔκβασιν.

» Ὁ τζαβοὺς Κουπὰτ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Βενετίας μὲ μίαν γαλέραν αὐθεντικήν. Ἐφέρθη μὲ φύλαξιν εἰς τὸ κολλέγιον μὲ τὸν σεκρετάριον, καὶ μὲ δύο δραγουμάνους· δὲν τοῦ ἐδόθη οὐδεμία συνειθισμένη τιμὴ, τοῦ ἐδόθη ὅμως ὁ συνήθης τόπος τῶν ἀποκρισιαρίων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ δουκικοῦ θρόνου. Εἰσελθὼν εἰς τὸ κολλέγιον ἐφίλησε τὴν χλαμύδα τοῦ δουκὸς, καὶ ἀφ' οὗ ἠσπάθη πάντας τῆς συνάξεως ἐκάθησεν. Ἐπαράστησεν εἰς τὸν δοῦκα Πέτρον Λορεδὰν ἕνα σακκούλιον ὁλόχρυσον λέγων, γαληνότατε πρίγκιψ ἐδῶ εἶναι ἐγκεκλεισμένη ἡ γραφὴ τοῦ αὐθέντου μου, ἐξ αὐτῆς θέλεις μάθει ἐκεῖνο, ὁποῦ αὐτὸς ζητεῖ ἀπὸ ἐσᾶς, καὶ προσμένω τὴν ἀπόκρισιν. Ὁ πρίγκηψ τοῦ ἀπεκρίθη, πῶς ὀγλήγορα θέλει λάβει τὴν ἀπόκρισιν. Τότε ὁ τζαβοὺς ἐπρόσθεσεν, αὐθέντα, ὁ μέγας βεζίρης ἐδιώρισέ με νὰ τῆς εἰπῶ, πῶς εὑρίσκετο εἰς μεγάλην λύπην, βλέπων τὴν εἰρήνην, ὁποῦ μετὰ πολλοῦ κόπου ἐπάσχιζε νὰ κρατῇ, ὅτι μέλλει ἐντὸς ὀλίγου νὰ χαλασθῇ. Τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα παράπονα, ὁποῦ ἔγιναν εἰς τὴν Πόρταν διὰ τὸ καταφύγιον, ὁποῦ οἱ κυβερνῆται τῆς Κύπρου συγχωροῦσι τῶν κουρσάρων τοῦ πονέντε, τόσον ἐτάραξαν τὸν σουλτάνον ἐναντίον εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν σας, ὁποῦ δὲν ἐστάθη δυνατὸν εἰς τὸν βεζίρην νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, τὴν ὁποίαν ἔχω προσταγὴν νὰ σᾶς προβάλλω. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ἐγνωρίζει, πῶς δὲν δύνασθε νὰ ἀντισταθῆτε εἰς ἕνα τοσοῦτον ἰσχυρὸν μονάρχην, σᾶς παρακινεῖ, ὡς φίλος, νὰ διαλέξετε τὸ ὠφελιμώτερον. Δι' αὐτὴν τὴν ἀφορμὴν αὐτὸς ἐνέργησε νὰ σταλθῶ ἐνταῦθα, καὶ σᾶς προσφέρει τὴν καλήν του δούλευσιν, ἐὰν

θέλετε νὰ ἀποφύγετε τὰς ἐπικειμένας δυστυχίας τοῦ πολέμου. Τί εἶναι ἡ Κύπρος, παρὰ ἕνας σκόπελος; ἕνα μικρὸν νησάκιον, τί κάμνει νὰ τὸ παραιτηθῆτε τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος, διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσετε; Ἀφ' οὗ οὕτως ὡμίλησεν, ἔδειξε μίαν γραφὴν τοῦ βεζίρη, ἥτις περιεῖχε σχεδὸν τὰ αὐτά.

» Τότε ὁ πρίγκηψ ἀπεκρίθη τῷ Κουπάτ. Ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸν αὐθέντην σου προαπεφασίσθη ἀπὸ τὴν γερουσίαν, ἥτις καὶ ἀνεγνώσθη παρόντος αὐτοῦ. Αὐτὴ ἔλεγεν, ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος, χωρὶς νὰ λάβῃ ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατίαν, ἐναντίον εἰς τοὺς ὅρκους, ὁποῦ πρὸ ὀλίγου ἔδωκεν αὐτῇ νὰ φυλάξῃ τὴν εἰρήνην μετ' αὐτῆς ἀβίαστον, ἐζήτει νὰ τῆς κηρύξῃ τὸν πόλεμον ἀδίκως, αὕτη ἠσπάζετο αὐτὸν μετὰ χαρᾶς, καὶ δὲν ἤθελε λείψει τὰ δίκαιά της νὰ διαυθεντεύσῃ μὲ ἀνδρείαν ἐλπίζουσα ἀπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ ὑπερίσχυσιν, καὶ τὴν παρὰ ἀνθρώπων βοήθειαν. Ἀπέλυσεν ἐκεῖθεν τὸν τζαβούσιον, καὶ πρὶν ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ δεξίωσις αὐτοῦ, καὶ ἡ ἄτρομος ἀπόφασις τῆς γερουσίας. Καὶ ὁ σουλτάνος ὅλος θυμὸν, δὲν ὑπέφερεν ἕως ὁποῦ ἤκουσε καὶ παρ' αὐτοῦ λεπτομερῶς τὰ ὁμιληθέντα μὲ μεγάλον του δισταγμὸν καὶ ἀγανάκτησιν. Εὐθὺς ἐπερικυκλώθη τοῦ μπαΐλου τὸ παλάτιον ἀπὸ γιανιτσάρους. Ἐπροστάχθησαν οἱ πασάδες τοῦ Μισιρίου, καὶ Χαλεπίου, νὰ κρατηθῶσι καὶ κόνσολοι, καὶ πραγματευταὶ τῶν Βενετζιάνων. Αἱ ἐργασίαι τῆς ναυτικῆς ἁρμάδας ἐβιάσθησαν, αἱ ἑτοιμασίαι τοῦ πολέμου μὲ ταχύτητα ἐγίνοντο, μὲ σκοπὸν διὰ νὰ ἐμποδίσῃ ἡ ναυτική του τῶν Χριστιανῶν τὸν στόλον ἀπὸ τοῦ νὰ δώσῃ βοήλειαν εἰς τὴν Κύπρον.

» Ἡ ἀριστοκρατία ἐνεργήσασα ἐσυμφώνησε συμμαχίαν μετὰ τοῦ Φιλίππου Ἱσπανίας, καὶ πάπα Πίου Ε' κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στόλος αὐτῶν ἄργησεν, ἡ τῶν Τούρκων ἁρμάδα ἔφθασεν εἰς Τένεδον συνθεμένη ἀπὸ ἑκατὸν γαλέρας, χωρὶς ἄλλα πολλὰ τοῦ φορτώματος, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πιαλῆ πασᾶ, ὅστις ἐλεηλάτησεν αὐτὴν τὴν νῆσον, ἐπειδὴ ἦτον τῶν Βενετζιάνων, καύσας, φθείρας, θανατώσας, καὶ ἁρπάζας πᾶν τὸ παρατυχὸν, καὶ ἄραξεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἀτταλείας διὰ νὰ δεχθῇ τὸ ἐκεῖ συναγμένον στράτευμα.

» Πρὸ καιροῦ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ μπαΐλου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀπὸ τῆς Βενετίας ἦλθον γράμματα εἰς τοὺς ρετόρους τοῦ βασιλείου, τὰ ὁποῖα ἐπαρακίνουν τοὺς Κυπρίους εἰς τὴν μάχην, καὶ ἡ γερουσία ὑπέσχετο αὐτοῖς βοήθειαν οὐ μετ' οὐ πολὺ, καὶ ἐσυμβούλευεν

αὐτοὺς νὰ τραβηχθῶσιν εἰς τὰ καστέλλια, καὶ εἰς τὰ ὄρη, καὶ ἐρχομένου τοῦ ἐχθροῦ νὰ ἤθελον χυθῆ κατ' αὐτοῦ μὲ ἀνδρείαν διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὰς πρώτας ὁρμὰς αὐτοῦ, καὶ τὴν ἔξοδον εἰς τὴν γῆν, νομίζουσα πῶς ἐδράδυνεν ἔτι ἡ Τούρκικη ἁρμάδα νὰ φανῆ. Ἐδιώριζε γενικὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ στρατεύματος τὸν περιφανέστατον Ἕκτωρα Βαγλιόνε, καὶ ὑποαρχιστράτηγον τὸν κόμητα Ῥουχιᾶς. Ἀλλ' ἤλπιζον οἱ Κύπριοι νὰ στείλῃ αὐτοῖς ἡ γερουσία, λέγω, καὶ ἕνα ἄξιον τοποτηρητὴν διὰ νὰ διαφεντεύσῃ τὴν νῆσον μὲ τὴν φρόνησιν, καὶ ἀνδρείαν του εἰς τοιαύτην κινδυνώδη περίστασιν, ἐπειδὴ τοῦ εὑρισκομένου ἐτελείωσεν ἡ διορία τῆς ἐπιστασίας του, καὶ διὰ τὸ νὰ ἦτον καθ' ὅλην τὴν Βενετίαν ἐγνωσμένη ἡ ἀνεπιτηδειότης καὶ ἀναξιότης τοῦ Νικολῶ Δάνδουλου, ἀνάνδρου, καὶ ταπεινοῦ πνεύματος. Ἐπρόσμεναν προσέτι ἄξιον τινὰ προβλεπτὴν εἰς τὰ στρατεύματα, ὡς ἀποθανόντος τοῦ ἀνδρειοτάτου Λωρέντζου Βέμβου πρὸ καιροῦ, καὶ μάλιστα τὴν ἀναγκαίαν βοήθειαν τῶν στρατιωτῶν, καὶ ἀρίστων καπετανέων τῆς Ἰταλίας καὶ γεγυμνασμένων, ὁποῦ νὰ ἐδύναντο νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τοιοῦτον ἐχθρὸν ἰσχυρότατον.

» Ἀλλ' οἴμοι, ὅπου καπνίζει, ψωμὶ πάντοτε δὲν μυρίζει. Ἐλπίδες, ὑποσχέσεις ἀπὸ τὸν πτερωτὸν λέοντα, ἀλλὰ κεναί. Ἀλλ' ἐὰν καὶ κατὰ μέρος πλήρεις, ἀλλ' ἀργαλέαι καὶ λίαν· ἡ νῆσος διότι καὶ μακρὰν τῆς Βενετίας ὡς δύο χιλιάδας μίλια, καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἐχθροῦ κειμένη, καὶ ἡ Λευκοσία μέσον τῆς αὐτῆς θεμελιωμένη, δὲν ἦτον ἀρκετὴ οὔτε νὰ λάβῃ, οὔτε νὰ δώσῃ καμμίαν βοήθειαν. Ἐθεμελιοῦτο ἡ διαφύλαξίς της ἐπάνω εἰς τὰς μεγάλας, καὶ ἀδρὰς προσφορὰς τῆς αὐθεντίας, εἰς τὴν αὐτῆς ἄγρυπνον προστασίαν, καὶ εἰς τὰς νουνεχεῖς, καὶ ἐλπιδοφόρους συμβουλάς της, ἡ ὁποία ὅτε ἐκτίζετο τὸ νέον τειχόκαστρον τῆς Λευκοσίας, λαβοῦσα ὑποψίαν ἔστειλεν εὐθὺς μίαν ἀρκετὴν φύλαξιν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἐχθρὸν αὕτη ἦτον κώνωψ πρὸς λέοντα. Κηρυχθέντος δὲ τοῦ πολέμου, καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν θύραν ὄντος, ἐλπίζετο κἂν τοὐλάχιστον μία βοήθεια στρατιωτῶν ὡς δέκα χιλιάδας· ἤξευρε καλότατα ἡ αὐθεντία, πῶς ὁ λαὸς τῆς Κύπρου σκλάβος ὑπὸ τὴν τυραννίαν τῶν ἀρχόντων, καὶ εὐγενῶν, ἦτον ἄπρακτος εἰς ἅρματα παντάπασι. Τὸ τειχόκαστρον μετὰ βίας ἐτελείωσε, καὶ χωρὶς τὰ ἀναγκαῖα παραπετάσματα μὲ ἕνδεκα ἐπιτειχίσματα ναί, ἢ προμάχους, μπαλουάρδα Ἰταλιστὶ, ἀλλὰ χωρὶς τῆς χρειαζομένης φρουρᾶς σχεδὸν ἄχρηστα. Τὸ ὀλιγώτερον ἐχρειάζ-

ζετο ἀπὸ πεντακοσίους σολδάτους τὸ καθ' ἕνα διὰ μίαν οὐδὲ τόσον ἀρκετὴν διαυθέντευσιν.

» Ἔδραμον λοιπὸν οἱ φοβερισμένοι Λευκοσιάται εἰς δεήσεις, καὶ λιτανίας ὁλονυχθίους, καὶ Λατῖνοι, καὶ Ῥωμαῖοι, καὶ παντὸς ἄλλου γένους ἀρχιερεῖς, καὶ ἱερεῖς ἐπικαλούμενοι τὴν μόνην ἐλπίδα, καὶ προστασίαν τοῦ πανοικτίρμονος θεοῦ, ἅμα μετὰ τῶν ἐξοχωτάτων ῥετόρων, ἀρχόντων, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ. Ὁ δὲ Ἕκτωρ Βαγλιόνες, μὲ τοὺς καπετανέους καὶ σολδάτους, καθ' ὅλην τὴν τεσσαρακοστὴν ἔφερε τὸ χῶμα τοῦ νέου χάνδακος καὶ ἐγέμιζε τὸν παλαιὸν, ἵνα μὴν ἤθελεν εὕρει ὁ ἐχθρὸς ἐκείνου τὰ χώματα ἁρμόδια διὰ τὸ ἔργον του· καὶ αὐτὸς, συναθροισθέντος τοῦ συμβουλίου, ἐπρόβαλλεν, ὅτι ἦτον ὠφέλιμον νὰ παρουσιασθῇ μὲ τὸ στράτευμα εἰς τὰ παραθαλάσσια, ἂν ἦτον δυνατὸν νὰ ἐμποδίσῃ τοῦ ἐχθροῦ τὴν ἔξοδον εἰς γῆν, καὶ νὰ τὸν βάλλῃ εἰς σύγχυσιν. Τὴν γνώμην ταύτην ὁ λαὸς, καὶ οἱ ἄρχοντες Κύπριοι τὴν ἀσπάσθησαν, καὶ τὴν ἐπήνεσαν. Οἱ δὲ ῥετόροι τὴν ἀπέῤῥιψαν, λέγοντες, ὅτι ἦτον ἀδιάκριτος, καθότι ὁ ἐχθρὸς ὢν εἰς πλῆθος, πανταχόθεν ἐδύνετο νὰ τρέξῃ, νὰ ἁρπάξῃ τὰ καστέλλια, ἀφύλακτα, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ὀλίγη ποσότης τῶν στρατιωτῶν, μακρὰν ἀπὸ καστέλλια, ἐμελλε νὰ καταφθαρῇ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, μὴ ἔχουσα ποῦ νὰ καταφύγῃ· καὶ ἐπειδὴ οἱ τῆς Λευκοσίας ἐστοχάζοντο πῶς ὁ ἐχθρὸς μέλλει πρῶτον νὰ βάλῃ εἰς πολιορκίαν τὴν Ἀμμόχουστον, ὁ Ἕκτωρ Βαγλιόνες μὲ μερικὰς συντροφίας ἐπορεύθη εἰς φύλαξιν αὐτῆς, διορίσας εἰς Λευκοσίαν ἐπιστάτας τοῦ στρατεύματος τὸν κόμητα τῆς Τρίπολης ἀρχηγὸν εἰς τὴν ἐπιστασίαν τῶν κανονίων, καὶ ἄλλους εὐγενεῖς Κυπρίους τοὺς ἐμπειροτέρους εἰς τὴν πολεμικήν.

» Στράτευμα τακτικὸν εἰπεῖν δὲν εὑρίσκετο, παρὰ δύο χιλιάδες πεζῶν, καὶ ὡς τέσσαρας χιλιάδας ἕτερον ἐκ Βενετίας σταλθέν. Τὸ ἱππικὸν συνίστατο εἰς πεντακοσίους μόνον. Ὅλον τοῦτο ἦτον διωρισμένον ἀπὸ τριακοσίους εἰς Πάφον, Χρυσοχοῦν, Αὐδίμουν, Λεμεσὸν, Ἀλικαῖς, Λάπιθον, Κυθραίαν, Λακατάμιαν, Νῆσον, Περιστερῶναν, καὶ Λεῦκαν, καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Τῶν ἄνωθεν τόπων αἱ συντροφίαι τῶν στρατιωτῶν μετὰ τῶν καπετανέων ἐκαλέσθησαν εἰς Λευκοσίαν, ὄντων καὶ Ἰταλῶν, καὶ Κυπρίων. Ἔγινε σύναξις καὶ ἀπὸ τοῦ λαοῦ τῆς Λευκοσίας ὡς 2600 ἄνδρες, τεχνῖται ὅμως, δοῦλοι, ἄπρακτοι εἰς τὰ τοῦ πολέμου, καὶ ἄπειροι οἱ περισσότεροι. Ἀλλ' ἂν ὄχι διὰ διαυθέντευσιν, κἂν διὰ φύλαξιν τοῦ τείχους, καὶ ἐπίδειξιν εἰς τὸν ἐχθρόν. Ἐκ

τούτων πολλοὺς ἔστειλαν εἰς τὰ ὄρη νὰ φυλάττουσι τινὰ στήματα, καὶ πολλοὺς χωρὶς τουφέκιον. Μόλις διότι εὑρέθησαν εἰς τὴν ὁπλοθήκην τῆς Λευκοσίας χίλια τεσσαράκοντα τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν τῶν σολδάτων, ὁποῦ δὲν εἶχον. Ἀπὸ τὴν μεγάλην των ἐμπειρίαν τούτων τῶν τεχνίτων ἔκαιον τὰ γένειά των, λέγει ὁ Καλλέπιος ἱστορικὸς, ὅταν ἔβριπτον τὸ τουφέκιον. Τὰ τῆς τροφῆς ἀπρόβλεπτα, καὶ ἐλλειπῆ σχεδόν. Πυρῖτις καὶ μόλυβδος καὶ ἄλλα, σπάνια. Καὶ τὸ δὴ χείριστον ὁ χωριάτης λαὸς ἐχθρὸς τῶν ἀρχόντων, καὶ φευδαταρίων, μάλιστα ὁ πάροικος, ὅστις ἐπεθύμει ἐναλλαγὴν ἐξουσίας ὡς μεγάλην του ἐλευθερίαν, καὶ εἰς τοῦτο ἴσως δὲν ἔσφαλλεν. Ἐσυνάχθη ὅλον τὸ μέρος τῶν εὐγενῶν τοῦ συμβουλίου, καὶ ἐδιαχωρίσθη εἰς δύω μέρη, διορισθέντες ἐπ' αὐτοὺς δύω ἀνδρεῖοι καπετανέοι, ὁ Φέπος Ζάππες εὐγενὴς Κύπριος εἰς τὸ νὰ διαυθεντεύῃ τὸ μπαλοάρδον τοῦ Ποδοκατάρου, ἔνθα ἡ μεγάλη προσβολὴ τοῦ ἐχθροῦ, ἔχων ὑπ' ἐξουσίαν 750 εὐγενεῖς, πολίτας, καὶ δούλους, καὶ ὁ Οὖγος Φλάτρος εὐγενὴς Κύπριος τὸ τοῦ Κωστάντζου, ἔχων καὶ αὐτὸς ὑπ' ἐξουσίαν ἄλλους ὁμοίως. Οἱ δὲ ἄλλοι καπετανέοι καὶ στρατιῶται μὲ 200 ἵππους, καὶ ὡς δύω χιλιάδας σολδάτους, ἐπῆγαν εἰς Ἀμμόχουστον μὲ τὸν ἀρχιστράτηγον Βαγλιόνε.

» Τῇ 16 Μαρτίου 1570, ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἀρχηγὸς δευτέρας μοίρας τοῦ στόλου μὲ 36 γαλέρας, 12 φούστας 4 καράβια τούρκικα, καὶ δύω Βενέτικα, μὲ τὸ γαλεόν τοῦ Μεμὲτ πασᾶ, μαούνας 8, ἄλλα 40 ἱπποπεράματα, μὲ πλῆθος καραμουσαλινίων φορτωμένων τροφὰς καὶ ἅρματα, ὑποκείμενα πάντα εἰς τὸν Μουσταφὰ πασᾶν γενικὸν στρατηγὸν τῶν τῆς ξηρᾶς στρατευμάτων, ἐκίνησεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐσυναπαντήθη εἰς Φοίνικα μετὰ τοῦ Πιαλῆ πασᾶ, ὅστις τὴν 20 Ἰουνίου ἔστειλεν ἕξη γαλεότας διὰ νὰ ἐξανοίξουν, καὶ ἄραξαν εἰς χωρίον Ἄραν πλησίον τῆς Ἀλεξανδρέττας. Εὔγησαν ἔξω οἱ Τοῦρκοι, ἐκατεδίωξαν τινὰς βοσκούς. Εἰκοσιεννέα ὅμως ἐκεῖ φύλακες στρατιῶται ὥρμησαν κατ' αὐτῶν, καὶ θανατώσαντες ὄχι ὀλίγους, τοὺς λοιποὺς ἠνάγκασαν νὰ ἔμβουν εἰς τὰς γαλέρας των, καὶ δύο ἢ τρεῖς ἐκράτησαν, καὶ ὁ καπετάνος ἐλθὼν εἰς Λευκοσίαν ἔφερε τὰς κεφαλὰς ἐκείνων καὶ τοὺς αἰχμαλωτισθέντας, καὶ ἐλπίζων βραβεῖον ἀπὸ τὸν τοποτηρητὴν Δάνδολον, οὐδὲν ἔλαβε καὶ ἀπῆλθε λυπούμενος.

» Τότε ὁ ἐπίσκοπος τῆς Πάφου Κονταρίνης, ἐπειδὴ ὁ ἀρχιεπίσκοπος πρὸ καιροῦ ἐπορεύθη εἰς Βενετίαν ἔπεχε τὸν τόπον τούτου, καὶ διὰ τὰς

ἐπικειμένας κινδυνώδεις περιστάσεις τοῦ πολέμου πρὸς ἐγκαρδίωσιν τῶν εὐγενῶν, καὶ παντὸς τοῦ στρατεύματος, καὶ τοῦ λαοῦ, ἔκαμε μίαν ὁμιλίαν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, παρόντων πάντων καὶ ῥετόρων, καὶ ἀρχόντων, καὶ ἀρχηγῶν τῶν στρατιωτῶν, καὶ τοῦ λαοῦ οὕτω.

» Πολῖται, ὅσος μέγας ὁ κίνδυνος εἶναι ὁποῦ σᾶς φοβερίζει, τόσον ἐλπίζω ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν σας, ἀπὸ τὴν μεγαλοψυχίαν, καὶ καρτερίαν σας. Ἡ πρόνοια ὁποῦ ἀγρυπνεῖ ἐπάνω εἰς ἐσᾶς, δὲν μὲ ἀφήνει νὰ ἀμφιβάλλω τὴν νίκην, καὶ τὸν θρίαμβον. Αἱ δυσκολίαι δὲν εἶναι τὸ οὐδὲν εἰς τοὺς ἥρωας· καὶ τὰ ἴδια πράγματα τὰ πλέον ἀδύνατα, καθίστανται εὔκολα εἰς τὰς ψυχὰς τὰς κατὰ ἀλήθειαν χριστιανικάς. Ἂν οἱ στοχασμοὶ τῶν προπατόρων σας διὰ τὴν πίστιν, καὶ διὰ τὴν πατρίδα δὲν ἀπόκαμαν εἰς τὰς καρδίας σας, ἔχω στερεὰν ἐλπίδα πῶς ἡ καρτερία σας θέλει στεφανωθῆ μὲ ἀθάνατον δόξαν. Αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ, ὁποῦ ὀλίγος ἀριθμὸς στρατιωτῶν ὑπερέβη στρατεύματα ἰσχυρότατα, καὶ πολυάριθμα. Ὅλοι οἱ λαοὶ, ὁποῦ ὁ θεὸς ἠθέλησε νὰ φυλάξῃ, ἔφθασαν νὰ ἰδοῦν τὴν ἀδυναμίαν των νὰ θριαμβεύσῃ, ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐχθρῶν των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς παρατάξεις τῆς φύσεως, καὶ εἰς τὰς ἀντιστάσεις τῶν στοιχείων. Τὰ νερὰ τῆς θαλάσσης ἀνοίχθησαν εἰς τὴν παρουσίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν, διὰ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἕνα εὐρύχωρον πέραμα χρειαζόμενον. Ἔπιπτε τὸ μάννα ἀπὸ τὸν οὐρανὸν διὰ νὰ τοὺς θρέψῃ. Ἐσχίσθησαν αἱ πέτραι διὰ νὰ χορηγήσουν εἰς αὐτοὺς νερὰ ἄφθονα. Ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ἀπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ βοήθειαν, ἐξ ἴσου ἰσχυρὰν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, ὁποῦ καθὼς ὁ Φαραὼ, εἶναι ὁ σκληρὸς τώρα διώκτης τοῦ λαοῦ του. Ἐνθυμηθῆτε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, εἰς ὃν εὑρέθη ἡ νῆσος τῆς Μάλτας, πέντε χρόνοι εἶναι. Πολιορκουμένη ἀπὸ μίαν ἁρμάδα ἀναρίθμητον, μὲ ὀλίγους διαυθεντὰς, ἠστερημένη παντάπασιν ἀπὸ τὰ ἀναγκαιότερα, ἀπρόβλεπτος ἀπὸ πᾶσαν ἐλπίδα ἔξωθεν· καὶ ὅμως αὐτὴ ἐλευθερώθη ἀπὸ μόνην τὴν ἀνδρείαν τῶν αὐτῆς ἱππέων, καὶ ἀπὸ τὴν πίστιν των, τῶν ὁποίων ὁ οὐρανὸς συνυπερασπίζετο. Ἰδοὺ ὁ τύπος ὁ ἐδικός σας. Ἰδοὺ ἡ εἰκόνα τῆς τύχης σας. Οἱ καβαλλιέροι τῆς Μάλτας ἀπὸ διάφορα γένη δὲν ἐμάχοντο παρὰ διὰ τὴν πίστιν, καὶ διὰ τὴν δόξαν· ἐσεῖς, ἔξω ἀπὸ αὐτὰς τὰς δυω αἰτίας, ἔχετε νὰ διαυθεντεύσετε τὴν πατρίδα σας, τὰς γυναῖκάς σας, τὰ ὑποστατικά σας, καὶ ὅλα σας τὰ ἀγαθά. Εἶσθε ἄνδρες ἐλεύθεροι, καὶ ἀνδρεῖοι. Οἱ ἐχθροί σας δὲν εἶναι παρὰ ἕνα συνάθροισμα ἀπὸ ἀχρείους σκλάβους.

Ἔχετε καλὴν ἀρτιγλιαρίαν (μηχανοπυροβολικὴν), καὶ ἀρματολογίαν. Δειχθῆτε, ὦ ἀνδρεῖοι, καθὼς πρέπει, καὶ σᾶς ὑπόσχομαι τὴν νίκην. Ἡ βοήθεια, ὁποῦ προσμένομεν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀργήσῃ. Ἠξεύρετε, πῶς ἡ αὐθεντία ἀρμάτωσε διὰ τὴν ἀγάπην σας μίαν φλόταν δυνατήν, καὶ ὅτι αὕτη κανένα πρᾶγμα δὲν θέλει ἀμελήσει διὰ νὰ βαστάσῃ τὴν κυριαρχίαν ἑνὸς βασιλείου τοσοῦτον ἠγαπημένου. Βέβαιοι λοιπὸν εἰς αὐτὰς τὰς ἀνθρωπίνους βοηθείας, πασχίσατε ἐκείνας τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὰς δεήσεις σας, μὲ μίαν τελείαν συντριβὴν τῆς καρδίας, καὶ ἀποχὴν τῶν ἁμαρτιῶν σας. Ὁ θεὸς σᾶς φοβερίζει, ἀλλὰ δὲν τὸν βάλλετε εἰς ἀνάγκην νὰ σᾶς τιμωρήσῃ. Αὐτὸς σᾶς δείχνει τὰ σημεῖα τῆς ὀργῆς του, διὰ νὰ διατεθῆτε νὰ ἐξιλεώσετε τὴν εὐσπλαγχνίαν του, καὶ διὰ νὰ ἐλπίζετε παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπολύτρωσίν σας, καὶ δοξολογήσετε αὐτὸν ὡς ἀληθινόν, καὶ μεγαλόδωρον παροχέα πάντων τῶν δωρημάτων.

» Αὐτὴ ἡ ὁμιλία ἐθέρμανε πάντας, καὶ ὁ ἕνας ἐγκαρδίονε τὸν ἄλλον. Ἐδιαμοιράζοντο τὰ στήματα καὶ οἱ τόποι εἰς τὸν καθ' ἕνα, καὶ συνερίζοντο καθ' ἕνας νὰ διαυθεντεύσῃ τὴν πατρίδα του μὲ τὴν ἰδίαν χύσιν τοῦ αἵματος. Τότε ἠνάγκασαν οἱ ρετόροι νὰ φέρουν εἰς τὰ καστέλλια τὰ ἀναγκαῖα τῆς τροφῆς. Ἐπορεύθησαν οἱ ἴδιοι εἰς Ἀσχιανὴ προσμένοντες ἐκεῖ τὸν τοποτηρητὴν τῆς Ἀμμοχούστου διὰ νὰ διορίσουν τὰ σιτάρια, τὰ πρόβατα, καὶ ὅσα ἄλλα χρειαζόμενα· καὶ δὲν ἔκαμον ἄλλο παρὰ νὰ ἁρπάζουσι τὰ ζῶα τοῦ καθ' ἑνός, τὰ κριθάρια, καὶ σιτάρια. Οἱ δυστυχεῖς πάροικοι ἐπρόσμενον μὲ ἐπιθυμίαν μεγάλην νὰ ἀκούσουν, ὅτι ἐλευθερώθησαν ἀπὸ τὴν σκλαβίαν· ἐπειδὴ ἤκουσαν, πῶς ἦλθον γράμματα ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν, ὁποῦ ἔγραφον νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν, τὴν ὁποίαν ἐλευθερίαν δὲν ἀπόκτησαν, μήτε ἤλπιζαν νὰ ἀποκτήσουν, ἔξω ἀπ' ἐκείνην τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ.

» Τῇ δὲ 27 Ἰουνίου φεύγουσα ἀπὸ τὸν Φοίνικα ἡ ναυτικὴ ἁρμάδα τοῦ ἐχθροῦ ἔφθασεν εἰς Πάφον τῇ α' Ἰουλίου, καὶ μετὰ δύω ἡμέρας ἄραξεν εἰς Λεμεσὸν, καὶ τὴν ἐλεηλάτησεν ἕως εἰς τὸ Ἀκρωτήριον, καὶ ἁρπάζοντες, καὶ καίοντες οἱ Τοῦρκοι, ἔφθασαν ἕως εἰς χωρίον Πολεμίδια. Ἐκεῖ ὁ καπετάνος τῆς Πάφου Μαλιπιέτρος μὲ τοὺς στρατιώτας τῆς φυλακῆς ὥρμησεν εἰς τὴν μέσην τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἐκατάχαλασε πολλοὺς, ἔβαλεν εἰς φυγὴν, καὶ ἐπῆρε δύω ζωντανοὺς, οὒς ἐφόρτωσε δύω σάκκους κεφαλὰς, καὶ ὕστερον ἔφερεν εἰς Λευκοσίαν ἐπάνω εἰς κοντάρια αὐτὰς, καὶ τοὺς δύω αἰχμαλώτους μετὰ θριάμβου. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἡ ἁρμάδα ἦλθεν εἰς Ἀλικιὰς χωρὶς νὰ

ἀπαντήσῃ παραμικρὴν ἐναντιότητα. Εὔγαλεν εὐθὺς εἰς γῆν ὅλον τὸ ἱππικὸν, καὶ πεζὸν στράτευμα, καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, καὶ ἔκαμεν ἐκεῖ τὰς ἑτοιμασίας του ὁ Μουσταφὰ πασᾶς. Ἐπορεύθη τότε ἐκεῖθεν ὁ Πιαλῆ πασᾶς μὲ ἑκατοντάδα γαλέρας, καὶ ἄλλα πλοῖα εἰς τὸν κόλπον τοῦ Παγιασίου, καὶ ὁ Ἀλῆ πασᾶς εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἀτταλείας, καὶ τῇ 21 Ἰουλίου ἔφερον ἄλλα πολυάριθμα στρατεύματα. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτου τοῦ καιροῦ ὁ Μουσταφὰ πασᾶς ἔστειλε γράμματα εἰς Λευκοσίαν μὲ τινὰ τυφλὸν καλόγερον, Νικόδημον Κορφιάτην, παρακινητικὰ καὶ φοβεριστικὰ, παρακινῶν ὅλους νὰ ἤθελαν ὑποταχθῆ μὲ εἰρήνην εἰς τὸν αὐθέντην του, συγχωρῶν τοὺς ὑποταχθέντας μεγάλην ἐλευθερίαν καὶ ἐξουσίαν εἰς τὰ πράγματα αὐτῶν. Πολλοὶ δὲ τῶν Τουρκῶν ἔκαμαν ἐπιδρομὰς διαφόρους, ἁρπάζοντες καὶ λεηλατοῦντες τὰ χωρία, καὶ φθάνοντες εἰς τὰ Λεύκαρα, χωρίον μέγα, ὁδηγούμενοι ὑπὸ ἑνὸς ἱερέως Ῥωμαίου ἐκεῖ, ἔπεισαν τοὺς Λευκαρίτας νὰ ὑποταχθοῦν, καὶ ἐλθόντες τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐπίτροποι εἰς τὸν Μουσταφὰ πασᾶν ἔδωκαν ὅρκον ὑποταγῆς, καὶ ἔλαβον ἐξ αὐτοῦ κάποια τινὰ προνόμια καὶ ἀσυδοσίας, τὰ ὁποῖα μετὰ παρέλευσιν χρόνων ἔχασαν οἱ Λευκαρῖται. Οἱ ῥετόροι τῆς Λευκοσίας μαθόντες τῶν Λευκαριτῶν τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς Τούρκους, ἔστειλαν τινὰ Μεαδούκαν Δημήτριον Λάσκαρην καπετάνον μὲ τὴν συντροφίαν του διὰ νὰ περάσῃ ὅλους ἀπὸ τὸ σπαθίον, καὶ νὰ κατακαύσῃ τὸ χωρίον τους· ἀλλὰ κατατρεχθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε ἐχθρῶν ἐν μέσῳ δύω ὀρέων, σκοτωθεὶς ὁ ἵππος του, ὀλίγον ἔλειψε νὰ ληφθῇ αἰχμάλωτος, ἐὰν δὲν ἔπαιρνεν ἄλλον ἵππον, καὶ νὰ φύγῃ εἰς Λευκοσίαν.

» Τῇ 24 Ἰουλίου ὁ Μουσταφὰ πασᾶς κροτήσας συμβούλιον ἀπεφάσισε τὴν πολιορκίαν πρῶτον τῆς Λευκοσίας, ὡς πρωτεύουσα πόλις τῆς νήσου, καὶ ὡς περιφυλάττουσα ὅλους τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς, ἐξ ὧν ὁ γιανίτζαρος ἐγκαρδιόνετο περισσότερον νὰ πολεμῇ διὰ νὰ ἁρπάζῃ. Καὶ δὴ ἀποστείλας πρῶτον εἰς τὰ μέρη Ἀμμοχούστου 500 ἱππεῖς διὰ νὰ ἐμποδίσῃ κάθε βοήθειαν ἐκεῖθεν τῆς Λευκοσίας, (τῶν ὁποίων ὁ Ἕκτωρ Βαγλιόνες μέγαν ἀρανισμὸν ἐπροξένησεν εἰς ἅγιον Σέργιον), καὶ ἀρκετὸν στράτευμα εἰς Λευκοσίαν διὰ προφυλακὴν, τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἦλθε καὶ αὐτὸς μὲ τὸ ἐπίλοιπον. Ἔταξε τὸ στρατόπεδον εἰς τὸ βουνὸν τῆς Μανδιᾶς, σκηνοποιησάμενος ἐκεῖ. Μέρος δὲ τοῦ στρατεύματος ἔστειλε νὰ σκηνοποιήσῃ εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον, ἔνθα νῦν ὁ ἅγιος Δομέτιος χωρίον, πλησίον τῶν δύω πηγῶν τῶν νε-

ρῶν τῆς Λευκοσίας· καὶ ἄλλο μέρος στρατεύματος ἐσκηνοποίησε μεταξὺ χωρίων Ἀγλαγγιᾶς καὶ Ἀθαλάσσης, ὅπου εἶναι καὶ νερὰ ἀρκετὰ μακρὰν τῆς Λευκοσίας ὡς πέντε μίλια ἰταλικά. Τῇ 26 ἔστειλεν ὁ Μουσταφὰ πασᾶς μερικοὺς ἱππεῖς προσκαλῶν εἰς τὰς πρώτας προσβολὰς τοὺς τῆς Λευκοσίας ἀνδρείους. Ἐσυμποσοῦτο τὸ ὅλον στράτευμα τῶν Τουρκῶν ὡς ὀγδοήκοντα χιλιάδας πεζῶν, καὶ δύω χιλιάδας καὶ πεντακοσίους ἱππικὸν ἕως τότε, μὲ πλῆθος κανονίων καὶ ἀρμάτων ἀνεκδιήγητον. Εἰς αὐτὴν τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἐχθροῦ, οἱ Ἰταλοὶ καὶ Ῥωμαῖοι πάντες ἐζήτησαν ἄδειαν νὰ εὔγουν ἔξω τῆς χώρας εἰς τὴν πάλην, ἀλλὰ μερικῶν ἐσυγχωρήθη ἱππέων ὑπὸ τοῦ συμβουλίου. Οὗτοι ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Καίσαρος Πιοβὰν, ἑνὸς τῶν συμβουλατόρων, ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐδὲν ἀξιοσημείωτον ἔπραξαν, μὲ τὸ νὰ ἐζήτουν τὸν ἐχθρὸν νὰ πλησιάσῃ ὑπὸ τὰ τείχη. Τὴν ἐρχομένην ἔχασαν ἕνα καπετάνον Ἀνδρέαν Κορτέση, σκλαβωθέντα καὶ παρασταθέντα εἰς τὸν Μουσταφὰ πασᾶν. Τῇ 30 ἐξαίφνης ἐφάνη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κτισθεὶς ἕνας πύργος εἰς τὴν Μανδιὰν, καὶ αὐτὸν ἐστόλισε μὲ τὰ κανόνια, μὴ ἀπέχων τοῦ τείχους τῆς χώρας 140 πόδας γεωμετρικοὺς ἢ ὀργυιὰς κατ' εὐθεῖαν γραμμήν. Οἱ πολιορκούμενοι ἐπροσπάθησαν νὰ ῥίψουν αὐτὸν τὸν πύργον πολὺ, ἀλλὰ δὲν ἐδυνήθησαν. Ἔκτισεν ἄλλον πύργον εἰς ἅγιον Γεώργιον, ὅπου εἶναι ὕψωμα. Ἔκτισε τρίτον ἀντικρυς τοῦ μπαλουάρδου τοῦ Κωνστάντζου, καὶ Ποδοκατάρου εἰς βουνὸν ὀνόματι Μαργαρίτα. Ἔκτισε τέταρτον εἰς τὸ μέσον τοῦ βουνοῦ τῆς Μανδίας. Ἄνοιξε χαντάκια πλατύτατα, καὶ βαθύτατα, ὥστε ἔφθασαν ἕως εἰς τὰ παλαιὰ τειχόκαστρα. Ἐκεῖθεν ὡς ὀγδοήκοντα ὀργυίας ἔκτισεν ἄλλους τέσσαρους πύργους ἀντικρυς τῶν μπαλουάρδων Ποδοκατάρου, Κωνστάντζου, Δαβίλα, καὶ Τρίπολης, ἐνδυναμώσας αὐτοὺς μὲ χαντάκια βαθύτατα, μισοφέγγαρα, καὶ τετράγωνα, ἔνθα ἐφύλαττον γιανίτζαροι, ὥστε ὁποῦ τὰ κανόνια τῶν ἀποκλεισμένων, ἡ καβαλλαρία, καὶ τὸ πεζὸν δὲν ἐδύναντο εὔκολα νὰ τοὺς βλάψουν, καὶ διὰ τέσσαρας ἡμέρας ὁ ἐχθρὸς δὲν ἔκαμεν ἄλλο, παρὰ νὰ κτυπᾷ τὰ τείχη τῆς χώρας μὲ μεγάλην ὁρμὴν καὶ συνέχειαν μὲ τὰ πλέον μεγάλα του κανόνια. Δὲν ἀνεπαύετο παρὰ μόνον τρεῖς ὥρας τῆς ἡμέρας, διὰ τὴν καῦσιν τοῦ ἡλίου τὴν μεγάλην. Καὶ ἐπειδὴ τὰ βόλια ἐχώνοντο εἰς τὸ τειχόκαστρον, χωρὶς νὰ προξενήσουν χαλασμὸν, ἄφησεν αὐτὴν τὴν πρᾶξιν, καὶ λαβὼν τζάπαις, κούσσους, καὶ φτυάρια κτλ. ἦλθεν ὑποκάτω εἰς τὸ τειχόκαστρον, καὶ μ' ὅλον τοῦτο οἱ ἀποκλεισμένοι

δὲν ἐδύναντο νὰ τὸν βλάψουν. Ἔκαμεν ἐκεῖ ἕνα μεγάλον χάνδακα, ἔρριψε τὸ χῶμα κατὰ τὰ μέρη τῆς πόλεως, καὶ ἐπαραμόνευον ἐκεῖ πολλοὶ μὲ τὰ τουφέκια, οἵτινες ἐπρόσεχαν, ἂν τινὰ ἔβλεπον ἐπάνω εἰς τὰ τείχη ὡς βροχὴν ἔρριπταν κατ' αὐτοῦ τὰ βόλια. Ἐξάνοιγαν ἐκεῖθεν τὰ κινήματα τῶν ἔσω, καὶ ἀφ' οὗ ἔσκαψαν χαντάκια, καὶ πέντε δρόμους κατὰ τὸν χάνδακα τῆς χώρας, ὄντα πλατὺν ὡς εἴκοσι ὀργυίας, ἔφεραν ξύλα καὶ ἐπεριτριγύρισαν ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα, ἔκαμαν ὑψώματα διὰ νὰ φυλάττωνται ἀπὸ τὰ βόλια τῆς χώρας, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐτύφλωσαν τοὺς ἔνδον στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι παντελῶς πλέον δὲν ἐδύνοντο νὰ τοὺς βλάψουν, καὶ ἀκολούθως ἐκυρίευσαν τὸν χάνδακα τοῦ κάστρου, ὥστε ὁποῦ ἦλθον νὰ κατασκάψουν τὸ ἔξω μέρος τοῦ μπαλουάρδου. Ἔκαμαν διώρυγας, ἤτοι λαγούμια, χωρὶς νὰ δοκιμάσουν καμμίαν ἐνόχλησιν ἀπὸ τοὺς μέσα. Ἐμπόδισεν ὁ τοποτηρητὴς νὰ μὴ τοὺς ῥίπτουν τουφέκια ἐὰν δὲν ἦτον ὡς δέκα ἢ περισσότεροι οἱ ἐχθροί, λέγων, ὅτι δὲν ἔδιδε χέρι εἰς τὸν Σὰν Μάρκον, καὶ πολλοὺς φοβερισμοὺς εἰς τοὺς μπομπαρδιέρους ἐπιβάλλων ἐὰν ἔφθειρον τὴν πόλβερην καὶ τὰ μολύβια, εἰς καιρὸν ὁποῦ ὁ ἐχθρὸς ἀκατάπαυστα δὲν ἔπαυε πλήττων τὸ τεῖχος καὶ τὴν χώραν ἔνδον μὲ τὰ κανόνια.

» Πολλάκις ἐπιπλήχθη ὁ τοποτηρητὴς Νικολὸς Δάνδολος ἀπὸ τὸν Πιζάνην, συγκάθεδρόν του, νὰ ἀφήσῃ τοὺς στρατιώτας νὰ πολεμοῦσιν ὡς δύνανται, καὶ οἱ πομπαρδιέροι νὰ πράττουν ἐκεῖνο ὁποῦ τοὺς φανῇ εὔλογον διὰ τὴν διαυθέντευσιν, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ παστρέψῃ τὸν χάνδακα, νὰ ἀποδιώξῃ τοὺς ἐχθροὺς, ἐπειδὴ μὲ τζάπαις καὶ σίδηρα ἔκαμαν λαγούμια, καὶ ἐχάλουν τὸ τειχόκαστρον. Ἐκεῖνος ἀπεκρίνετο πῶς τὰ ἕνδεκα μπαλουάρδα ἦσαν τόσα βουνά. Ἐκατέβησαν τὴν νύκτα ἄνθρωποι νὰ ἐξετάξουν τὰς πράξεις τοῦ ἐχθροῦ, καὶ πολλάκις ἀπεδιώχθησαν. Ἔσκαπταν οἱ ἐχθροὶ, καὶ ἐγέμιζαν τὸν χάνδακα τῆς χώρας. Ἐζήτησαν πάλιν οἱ Ἰταλοὶ νὰ ἐξέβουν ἔξω νὰ ἐμποδίσουν τὸν ἐχθρὸν νὰ μὴ σκάπτουν τὰ τείχη, ἀλλὰ διατὶ ὀλίγοι δὲν τοὺς ἐσυγχωρήθη. Ὁ κολονέλλος Παλάτζος ἔκτισεν ἕνα πύργον ξύλινον, διὰ νὰ δουλεύῃ τὰ κανόνια μὲ φύλαξιν· ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ τὸ βουνὸν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τὸν ἔῤῥιψε μὲ ἄλλα προφυλακτικὰ εἰς μίαν στιγμήν. Ἠθέλησε νὰ κάμῃ ἕνα λαγοῦμι ἀπὸ τὸ μπαλουάρδον, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ ἄρχισε νὰ κλονῆται ἀπὸ τὰς προσβολὰς τὰς ἀμέτρους τοῦ ἐχθροῦ, ἐπαραιτήθη καὶ τοῦτο. Ὄντες εἰς τοιαύτην στενοχωρίαν

οἱ τῆς Λευκοσίας ἔγραψαν ζητοῦντες βοήθειαν ἀπὸ τὴν Ἀμμόχουστον, ἀλλ' ἐπιάσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ· καὶ δὴ ἔστειλαν καπετάνον Ἰωάννην Βαπτιστὴν, ἄνθρωπον ἀνδρεῖον, τὸν ὁποῖον καταδιώκοντες οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἅρπαξαν τὸ καπέλλον καὶ τὸν πουνιάλον, καὶ ἐλθόντες ὑπὸ τὰ τείχη τὰ ἔδειχναν. Ἔγραψε πάλιν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς γραφὰς εἰς τὸν κόμητα Γιάκουμον Δενῶρες γενεράλην τῆς ἀρτιγλιερίας καὶ εἰς τὸν λαὸν, παρακινῶν πάντας νὰ παραδοθοῦσι μὲ τὸ ἥσυχον, διὰ τὴν τιμὴν καὶ ζωήν των, ἀλλ' οὐδὲν ἀπεκρίθησαν.

» Ἔφθασε τέλος πάντων ὁ καπετάνος Βαπτιστὴς εἰς Ἀμμόχουστον, καὶ τοῦ συμβουλίου ἐκεῖ συναχθέντος, ἀνεγνώσθη ἡ γραφὴ τῶν τῆς Λευκοσίας, ἥτις περιεῖχε τρία ζητήματα· ἕνα, ὅτι ὁ Ἕκτωρ Βαγλιόνες ἐζητεῖτο διὰ τὴν διαυθέντευσιν αὐτῆς· δεύτερον, βοήθειαν ἀπὸ Ἰταλοὺς στρατιώτας, καὶ τρίτον πομπαρδιέρους. Ὁ μὲν Ἕκτωρ Βαγλιόνες ἐπεθύμει νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς Λευκοσίας, ἀλλὰ τὸ συμβεβηκὸς τοῦ Βαπτιστοῦ τὸν ἐμπόδισεν. Ἔστειλε λοιπὸν ἀντ' αὐτοῦ ἕνα καπετάνιον ἀπὸ τὴν Βερώναν πομπαρδιέρην μὲ σύντροφον, καὶ μετὰ πολλοὺς κινδύνους, φόβους, καὶ ὁλοκλήρους ἡμέρας νηστικοὶ, φυγόντες ἀπὸ τρεῖς φυλάξεις τῶν ἐχθρῶν ἔμβησαν εἰς Λευκοσίαν τῇ 10 τοῦ Αὐγούστου. Ὅσοι ἐστάλησαν εἰς τὰ ὄρη νὰ συνάξουν ἀνθρώπους ἐπιάσθησαν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν, καὶ τούτους ἐπαράστησαν ἔμπροσθεν τῶν τειχίων εἰς τοὺς ἔσωθεν. Βλέποντες πῶς δὲν ἤλπιζον καμμίαν βοήθειαν ἄρχισαν νὰ ῥίπτουν κανόνια ἀπὸ τὸ τοῦ Ποδοκατάρου ἕως εἰς τὸ τοῦ Κωνστάντζου, καὶ τοῦτο εἰς ἐκεῖνο, διὰ νὰ κλείσουν τοὺς λαιμοὺς τῶν μπαλουαρδίων, τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ τῆς Τρίπολης, καὶ εἰς τὸ τοῦ Δαβίλα, ὁ ἐκεῖ Σωζόμενος πομπαρδιέρης, καὶ ἄλλοι μὴν ἀφήνοντες τὸν τόπον ἐλεύθερον τοῦ ἐχθροῦ. Μετὰ ταῦτα ὅλοι οἱ πομπαρδιέροι ἔδωκαν μεγάλην ἐνόχλησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ πολλοὺς ἐθανάτωσαν. Ἀλλ' ὁ τοποτηρητὴς ἐμπόδισε διὰ νὰ μὴ φθείρεται ἡ πόλβερη. Τῇ 13 Αὐγούστου ἐστάλθη ὁ κεχαγιὰ Τζελεπῆς μὲ ἕξη γαλέρας, καὶ εἰς τὰ νερὰ τῆς Κρήτης ἔμαθε, ὅτι ἡ ἁρμάδα τῶν Χριστιανῶν ἦτον πολλὰ πλησίον, καὶ οἱ πασάδες στείλαντες εἰς τὰ νερὰ τῆς Πάφου ἐξάνοιγαν δι' αὐτὴν, τὸ ὁποῖον ἰδόντες οἱ χωριάται ἄναψαν φωτίαν δι' ὅσα πλοῖα εἶδον, καθὼς ἦτον προσταγμένοι νὰ κάμωσι. Τοῦτο μεγάλην παρηγορίαν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς ἀποκλεισμένους Λευκοσιάτας. Ἀλλ' ἡ χαρὰ αὐτῶν οὐ μετ' οὐ πολὺ διελύθη ὡς καπνὸς τῶν δυστυχῶν. Τῇ 15 ἔβαλλον εἰς τάξιν μὲ πᾶσαν ἡσυχίαν

τὴν στρατιωτικὴν καβαλλαρίαν, καὶ πρὸς τὸ μεσημέριον, ὅτε ὁ ἐχθρὸς ἀνεπαύετο ἀμέριμνος, εὔγησαν ἀρματωμένοι εἰς τὸν ποταμὸν ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς Ἀμμοχούστου ὁδηγοὶ καπ. Καῖσαρ Πιοβένε Βικεντῖνος, ὁ κόμης Ἀλβέρτος Σκύττος, Νικολὸς Γραδενίγος, Τζαννέτος Δάνδολος, Γεώργιος Πανδίας, ὁ καβαλλιὲρ Μακρίνος ἰνγεγνιέρης, καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ὁρμήσαντες μὲ ἀνδρείαν εὗρον τὸν ἐχθρὸν ἥσυχον, καὶ ἐκυρίευσαν τὰ δύο πρῶτα φρούρια τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ δὲ Τοῦρκοι τὴν ὁρμὴν ἐννοήσαντες ἔφυγον εἰς τὴν Μανδιὰν, καὶ ἔδωκαν τὴν εἴδησιν μὲ πολὺν τρόμον, ἀφήνοντες ὅλα των, καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἅρπαξαν δοξάρια, σαΐτας, σπαθία, ἕως καὶ τὰ τσουκάλια ζεστὰ μὲ τὸ φαγί, καὶ ἐστράφησαν. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐπιστρέφειν ἐκαταδίωξεν αὐτοὺς ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἄφησαν τὰ οὐτιδανὰ ἐκεῖνα λάφυρα, καὶ ἐθανατώθησαν καὶ μερικοὶ, καὶ αἰχμαλωτίσθησαν· καὶ ἐθανατώθησαν ὡς ἑκατὸν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν· καὶ οἱ λοιποὶ μὲ ἀταξίαν εἰσῆλθον τὴν Λευκοσίαν φέροντες τινὰ λάφυρα.

» Ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἐγένετο ἄφοβος, καὶ αὐθάδης, ὥστε νὰ καταρημάξῃ τὰ μπαλουάρδα, καὶ δουλεύων μὲ μεγάλην βίαν ἐσχημάτισε μίαν εὐρύχωρον στράταν διὰ νὰ ἀνέβῃ αὐτά. Ὥρμησε πολλάκις, καὶ ἔστησε καμμίαν σημαίαν του, ἀλλ' ἀπεδιώχθη μὲ φθορὰν καὶ τοῦ ἑνὸς μέρους καὶ τοῦ ἄλλου. Τῇ δὲ 18 Αὐγούστου ἄρχισε τὴν ἐφόρμησιν ἀπὸ τὰς 4 ἕως τὰς 6 ὥρας· ἔφερνε μαζύ του ὁ καθ' ἕνας ἀπὸ ἕνα σακκούλιον γεμάτον πόλβεργην, τὴν ὁποίαν ῥίπτοντες ἐπάνω εἰς τοὺς σολδάτους ἐπροξένουν μεγάλον κακόν· καὶ ὅποιος ἐπίανε νὰ τὰ ῥίψῃ εἰς αὐτοὺς ἐκαίετο. Ἄλλος τρόπος δὲν ἦτον παρὰ μὲ τὰ κοντάρια ῥίπτοντές τα ἔξω. Δὲν ἡσύχασε πλέον ὁ ἐχθρὸς ῥίπτων ἀκατάπαυστα κανόνια, καὶ μουρτάρια, καὶ τὰς Κυριακὰς ἐπάνω εἰς τὰς ἐκκλησίας, καὶ παλάτια· καὶ αὐξάνων ὁ ἐχθρὸς τὰς ἐφορμήσεις εἰς τὸ μπαλουάρδον τοῦ Ποδοκατάρου, Κωστάντζου, Δαβίλα, καὶ Τρίπολης, ἐκατεδιώκετο ἀπὸ τοὺς ἔνδον μὲ ἀνδρείαν, καὶ μὲ φωτίας τεχνικάς. Ἀλλὰ τὰ νοσοκομεῖα ἦτον γεμάτα ἀπὸ λαβωμένους, ὁ λαὸς ἐπείνα φωνάζων, καὶ οἱ πλούσιοι σκληροκάρδιοι ἐφύλαττον τὸν σῖτον καὶ τὸ ἄλευρον, διὰ τοὺς ἐχθροὺς ὕστερον. Ξύλα τῆς φωτίας δὲν εὑρίσκοντο κἂν διὰ τὸ ψωμί. Ἐπῆραν ὡς 1600 βολίκια τῶν μοναστηριακῶν διὰ νὰ κάμουν κρεββάτια τῶν κανονίων. Ἐδόθη ὀλίγον σιτάρι εἰς τοὺς πτωχοὺς, ὁποῦ ἐφύλαττον νύκτα καὶ ἡμέραν εἰς τὸ κάστρον, μετὰ τὰς πολλὰς φωνάς. Οἱ ἀρχον-

τες θέλοντες τὰς ἀναπαύσεις των ἐκοιμοῦντο εἰς τοὺς οἴκους των. Ὁ λαὸς ἀγανάκτει καὶ ἐλύσσα κατ' αὐτῶν, ἕτοιμος νὰ φθάσῃ εἰς ἐπανάστασιν. Ὅθεν οἱ προεστῶτες ἐπρόσταξαν πάντας νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ τειχόκαστρον, νύκτα καὶ ἡμέραν, καὶ οἱ ἴδιοι ῥετόροι ὁμοῦ.

» Ἀφ' οὗ ὁ ἐχθρὸς ἑτοίμασε τὴν στράταν ἕως εἰς τὰ μπαλουάρδα Ποδοκατάρου καὶ Κωστάντζου, ῥίψας μὲ τὴν βολὴν τῶν κανονίων του ὅλα τὰ παραπετάσματα τοῦ τείχους, ἐβίασεν ἕνα γαΐδαρον, πρὸς ἐμπαιγμὸν καὶ χλεύην τῶν ἀποκλεισμένων καβαλλιέρων, νὰ περάσῃ τὴν αὐτὴν στράταν, φωνάζοντες, ἀφήσατε, ἀφήσατε τὸν δυστυχῆ γαΐδαρον, μὴ τὸν θανατώσετε ὁποῦ τίποτε κακὸν εἰς ἐσᾶς δὲν ἔπραξε· καὶ πάλιν ἐφώναζον, παραδοθῆτε, παραδοθῆτε, διότι θέλετε δοκιμάσει πολλὰ κακά, καὶ μὲ μίαν σαΐταν ἔῤῥιψαν μίαν γραφὴν, ἥτις τὰ αὐτὰ ἔγραφεν. Ἀλλὰ στενοχωρημένοι οἱ ἀποκλεισμένοι ἀπὸ κάθε μέρος, περικυκλωμένοι ἀπὸ ἀκαταπαύστους κινδύνους, ἐδιώρισαν νὰ συναχθῇ ἐλεημοσύνη διὰ νὰ κτίσουν εἰς ἐκείνας τὰς ὥρας ἐκκλησίαν εἰς ὄνομα τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ ἐσυνάχθησαν ὡς δύω χιλιάδες δουκάτα· καὶ ἐπειδὴ αὐτὴ ἔμελλε νὰ γένῃ διὰ τοὺς Λατίνους, οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐβοήθησαν τὸ οὐδέν. Τῇ 30 Αὐγούστου, στραφέντος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀπὸ τὴν Ῥόδον, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἰδοποίησεν αὐτὸν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς Λευκοσίας, ζητῶν νὰ στείλῃ καὶ ἄλλην βοήθειαν, ἐπειδὴ ἔσωζε σκοπὸν εἰς μίαν γενικὴν ἐφόρμησιν. Εἰς αὐτὸν τὸν καιρὸν οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν πολέμου μίαν ἡμέραν, καὶ συμβουλὴν ποιησάμενοι ἐσυγχώρησαν αὐτῶν οἱ ἀποκλεισμένοι· ὅθεν ἐλθόντες παρὰ τοῦ πασᾶ ἀποκρισάριοι ἔξωθεν τῶν τειχῶν, ὡμίλησαν παρακινοῦντές τους νὰ παραδοθοῦσιν· οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, ὅτι ἀπεφάσισαν νὰ ἀποθάνουσι μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας· καὶ ὁ ἐχθρὸς πάλιν ἤρχισε νὰ δουλεύῃ τὰ κανόνια μὲ περισσοτέραν σφοδρότητα καὶ γενναιότητα. Τῇ 7 Σεπτεμβρίου Πιαλῆς, καὶ Ἀλῆς τῆς ναυτικῆς ἁρμάδας, ἔστειλε τῷ Μουσταφᾷ ἱκανὸν ἀριθμὸν πολεμιστῶν, καὶ ἑτοίμασεν ὅλον τὸ στράτευμα διὰ τὴν γενικὴν ἐφόρμησιν, διαλαλήσας εἰς τὸν κάμπον, ὅστις πρῶτος ἀνέβῃ τὸ κάστρον, νὰ τὸν χειροτονῇ σαντζάκμπεην, ἀκολούθως εἰς τὸν δεύτερον, μέχρι τοῦ πέμπτου ὑποσχόμενος ἀξιώματα καὶ χαρίσματα. Καὶ διαμοίρασεν εἰς τὸ μπαλουάρδον τοῦ Ποδοκατάρου τὸ πλῆθος τῆς Ῥούμελης, καὶ Καραμανίας μὲ τὸν πασᾶν των Καραμὰν, εἰς τὸ τοῦ Κωστάντζου τὸν Μουσαφὲρ πασᾶν μὲ τὸ πλῆθός του, εἰς δὲ τὸ τοῦ Δαβίλα καὶ τὸ τοῦ κόμητ

τος τῆς Τριπολης εὑρίσκετο αὐτὸς ὁ ἴδιος γενεράλης Μουσταφᾶ πασᾶς, καὶ Ἀλῆ πασᾶς.

» Τῇ 9 τοῦ Σεπτεμβρίου, ἡμέρᾳ Σαββάτου πρὸς τὰ ξημερώματα, κακὴ καὶ θανατηφόρος ἡμέρα καὶ ὀλέθριος, ἔξαφνα ὅλοι ὁμοῦ εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ τὰ διωρισμένα μέρη ὥρμησαν πρὸς τὰ τείχη μὲ ὁρμὴν ἀνεκδιήγητον, ὄντες οἱ περισσότεροι εἰς τὸ τοῦ Ποδοκατάρου, μὲ τὸ νὰ ἦτον τὸ πλέον καταχαλασμένον, καὶ εὐκολώτερον εἰς ἀνάβασιν, μὲ τόσον θυμὸν, μὲ τόσας φωνὰς καὶ ἀλαλαγμοὺς, ὁποῦ ὑψώθησαν ἕως εἰς τὸν οὐρανόν. Οἱ χωριάται, ὁποῦ ἐφύλαττον μὴ δυνάμενοι νὰ δουλεύσουν τὰ ἄρματά των ἀπὸ τὸ πλῆθος, ἐτραβήχθησαν πολεμοῦντες. Ἔκοψεν αὐτοὺς ὁ ἐχθρὸς εἰς λεπτὰ, καὶ εἰς μίαν στιγμὴν ὁ ἔσω χάντακας ἐγέμισεν ἀπὸ νεκρὰ σώματα. Ἐσήμανεν ἡ καμπάνα τοῦ πολέμου, ὅλοι οἱ κακόμοιροι ἀποκλεισμένοι ἐβάλθησαν εἰς τὰ ἄρματα καὶ πηδῶντες ἀπὸ τοὺς λαιμοὺς ἐπάνω εἰς τὰ τείχη ἐπολέμησαν εἰς τὰς δύω πόρτας σφοδρῶς, καὶ ὁ ἐχθρὸς ἐξανάπεσεν· ἀλλ' αὐξάνων εἰς πλῆθος ἄρχισε νὰ ἀποκτᾷ τὰ τείχη· εὑρῆκεν ἐκεῖ Ἰταλοὺς, ἄρχοντας καὶ πολίτας ἁρματωμένους, ἐπολέμησε ὡς δύω ὥρας· ὅλοι τῆς χώρας πολεμοῦντες ἀνδρειωμένα ἐθανατώθησαν. Ἔφυγεν ὁ τοποτηρητὴς ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς Ἀμμοχούστου, καὶ ἐκρύφθη εἰς τὸ παλάτιον. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Πάφου ἐνδυθεὶς ὡς στρατιώτης ἐγκαρδίονε τοὺς ἀνθρώπους του. Τότε ὁ πομπαρδιέρος τοῦ μπαλουάρδου Καράφα ἐλθὼν εἰς τὴν πόρταν ὁποῦ ἦσαν οἱ ῥετόροι, εἶπεν αὐτοῖς μὲ τολμηρίαν, σκύλλοι ἐχθροὶ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς αὐθεντίας, δὲν βλέπετε πῶς ὁ ἐχθρὸς ὑπερίσχυσε διότι δὲν εἴχαμεν πόλβερην νὰ τὸν διώξωμεν; Οἱ ῥετόροι εὐθὺς ἔστειλαν εἰς τὸν Ἀλμορόνην νὰ τοῦ εἰποῦν, ὅτι ἐὰν ἰδῇ τὸν ἐχθρὸν νὰ ὑπερισχύσῃ νὰ δώσῃ φωτίαν εἰς τὰ λαγούμια, καὶ ὀγλήγορα νὰ στείλῃ ἓν ἀμάξιον πόλβερην εἰς τὸ μπαλουάρδον τοῦ Καράφα. Τρέχων ὁ ἀπεσταλμένος ἀπάντησεν εἴκοσι πέντε γιανιτσάρους εἰς τὴν στράταν, ὁποῦ ἐπήγαιναν κατὰ τὸ ὀσπίτιον τοῦ Γιαννούτζου Μουσκόρνου, καὶ ὁμοῦ μὲ τὸν ὑποκαπετάνον τὸν πομπαρδιέρον ἔκραξαν τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ῥωμαίους διὰ νὰ τοὺς καταπρέξουν. Ἀλλ' αὐξηθέντες οἱ ἐχθροὶ ὥρμησαν ὡς λέοντες, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνορίαν ἐχύθη πολὺ αἷμα. Αὔξησεν ὁ ἐχθρὸς εἰς τὰ δύο μπαλουάρδα· ἐθανάτωσαν ἄσπλαγχνα τοὺς εὐγενεῖς, καὶ στρατιώτας. Δὲν ἔμεινεν ἐλπίδα σωτηρίας πλέον. Ἕνα πλῆθος ἐχθροῦ εἰσῆλθεν εἰς τὴν χώραν μὲ ἀλαλαγμόν· ἄλλο μέρος τούτου ἔτρεξε κατὰ τῶν

διαυθεντευτῶν τοῦ μπαλουάρδου τοῦ Κωστάντζου, καὶ τοὺς ἐπῆρεν ἀπὸ τὰ ὀπίσω· τοὺς ἔβαλαν εἰς τὴν μέσην, καὶ τοὺς ἐκατάκοψαν. Πολλοὶ δὲ τῶν στρατιωτῶν μὲ μεγάλην στενοχωρίαν κατέφυγον εἰς τὰς ἐνορίας, ἔνθα εὗρον πολλοὺς τοῦ λαοῦ, ὁποῦ ἐδιαυθεντεύοντο ἀνδρειωμένα: καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς, στρατιῶται καὶ χωριάται μάλιστα, βλέποντες τὸν ἐχθρὸν αὐξανόμενον, καὶ τὸ πλῆθος τῶν φονευθέντων, ἔφυγον ἀπὸ τὸν φόβον των καὶ μήτε ἡ παρακάλεσαις, μήτε ἡ φοβέραις τῶν μεγάλων ἐδυνήθησαν νὰ τοὺς κρατήσουν. Ὡς τόσον εἰς τὰς ἐνορίας ἐδιαυθεντεύοντο ἀνδρειωμένα οἱ τῆς χώρας, καὶ μάλιστα εἰς τὸ μέρος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ Παύλου, ἔμπροσθεν τῆς καθεδρικῆς ἐκκλησίας τῶν Ῥωμαίων, εἰς ἐκείνας τὰς δύω στενὰς στράτας, εἰς τὸ ἐπισκοπάτον τῶν Ῥωμαίων, καὶ εἰς τὰ πέριξ, ἔνθα ἐθανατώθησαν πολλοὶ μοναχοὶ, καὶ ἱερεῖς τοῦ αὐτοῦ γένους, λέγουσι, πῶς καὶ δύο ἐπίσκοποι Ῥωμαῖοι. Ἕνα πλῆθος μέγα δυστυχῶν ἔτρεχεν εἰς τὴν πλατεῖαν, κλαῖον καὶ ὀλολύζον. Ὁ ἡγούμενος φράτωρ δὲ Κάρμινε ἔδραμε μὲ ἕνα σταυρὸν, παρακαλῶν τοὺς πεζοὺς καὶ ἱππεῖς μὲ δάκρυα νὰ διαυθεντεύσουν τὴν χώραν, ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλησε· καὶ ὁ ἐχθρὸς δὲν ἄφηνε ζωντανὸν μήτε ἄνδρας μήτε γυναῖκας μήτε βρέφος· τέλος πάντων ὅ,τι ἠπάντει ἠφάνιζε μὲ τὴν μάχαιραν· καὶ ἦν ἰδεῖν εἰς μίαν στιγμὴν τὴν ὡραιοτάτην ἐκείνην πόλιν ἕνα ἄμορφον θέαμα, εἰς τοὺς δρόμους νὰ τρέχῃ τὸ αἷμα, καὶ νὰ κοκκινίζῃ τὸ ἔδαφος· καὶ εἰς κάθε ὀλίγον διάστημα βουνὰ ἀπὸ θανατωμένους. Ποίων αἱ κεφαλαὶ, ποίων τὰ χέρια, ποίων ποδάρια διαχωρισμένα, ποίων ὁ ἐμυαλὸς ἔξω, ποίων τὰ ἐντόσθια χυμένα εἰς τὴν γῆν καὶ μεμιγμένα μετὰ τῶν χοίρων, εἰς τοὺς ὁποίους ἦτον ἡ ἴδια τύχη μετὰ τῶν ποιλιτῶν. Αἱ φωναὶ, τὰ δάκρυα, οἱ ὀλολυγμοὶ, οἱ ἀναστεναγμοὶ ἐβοοῦσαν, ἀγχολόγουν, ἀνέβαινον ἕως εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀλλὰ δὲν ἦτον εὐσπλαγχνία, δὲν ἦτον συμπάθεια. Καὶ τῳόντι ἡμέρα ἐκδικήσεως τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ κατ' ἐκείνου τοῦ λαοῦ.

» Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, καὶ θηριογνώμων καὶ φυσικὰ αἱμοβόρος, πλὴν ἐτράπη εἰς οἶκτον βλέπων τὴν τοσαύτην σφαγὴν, ἐπρόταξεν εὐθὺς νὰ παραδοθῶσι καὶ ὅτι τοὺς ἤθελε χαρίσει τὴν ζωήν. Πολλοὶ ἔῤῥιψαν τὰ ἅρματα ἐπάνω εἰς τὰς ταράτσας, καί τινες τῶν Ἰταλῶν καὶ Ῥωμαίων ἐτσάκισαν τὴν πόρτα Μπέμπα τῆς Κυρηνίας διὰ νὰ φύγουσιν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλ' οἱ περισσότεροι ἐθανατώθησαν. Ὁ Ἰωάννης Φίλιππος, ὁ Φλάτρος, Ζαννέτος Δενῶρες, Ἕκτωρ υἱός του, ἔφθασαν καὶ

ἔφυγαν εἰς τὰ ὄρη. Τινὲς ἐδιαυθέντευαν τὴν πλατεῖαν τοῦ κονσιλιερίου Πιζάνη, καὶ ἐκείνην τοῦ παλατίου, ἀλλὰ εἰς μάτην ἡ τοιαύτη διαυθέντευσις. Ὅλοι ἔγιναν θυσία τοῦ ἐχθροῦ. Πρὸ ὀλίγου ὁ Ἀνδρέας Λάζαρος, πατρίκιος Βένετος, ἐλθὼν εὗρε τὸν τοποτηρητὴν εἰς τὸ παλάτιον, τοῦ εἶπεν ἔκαμες τόσον, ὁποῦ ἔδωκες τὴν χώραν εἰς τὸ χέρι τοῦ ἐχθροῦ· ποῖον ἄλλον ἐπίβουλον θέλω ἐγώ; Ἔβαλεν εὐθὺς τὸ χέρι του εἰς τὸ σπαθὶ, καὶ φωνάξας ὁ τοποτηρητὴς τοὺς ἀνθρώπους του τὸν ἐθανάτωσαν. Ἐβάσταξε λοιπὸν ὁ πόλεμος καὶ ἡ σφαγὴ ἀπὸ τὰς ἑπτὰ ἕως εἰς τὰς ὀκτὼ ἥμισυ ὥρας. Ἐκυρίευσαν τὴν πόρτα τῆς Ἀμμοχούστου οἱ ἐχθροὶ, ἄνοιξαν αὐτὴν καὶ εἰσῆλθεν ὅλη του ἡ καβαλλαρία, καὶ ἡ χώρα ἐγέμισεν ἀπὸ Τούρκους. Ἄλλαξε τὸ πρόσωπον ἀπὸ καπέλλους εἰς καβούκια καὶ τουλουπάνια, διάφοραι μορφαὶ, ἀσχημοειδῆ πρόσωπα, τρόμον προξενοῦντα εἰς τὸν δυστυχῆ χωραΐτην. Καθ' ἕνας ἐρρίφθη εἰς ἁρπαγὴν, εἰς μακελλεῖον. Ὁ Παῦλος δὲ Γουάστο ἐπιστατῶν εἰς τὸ μπαλουάρδον πλησίον τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ, ἐγύρισε τὰ κανόνια κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἔστεκε διαυθεντευόμενος. Ὁ τοποτηρητὴς εὑρισκόμενος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ καντσελλιέρου, τὸν ἐφώναζε νὰ γράψῃ εἰς τὸν πασᾶν νὰ προστάξῃ νὰ παύσῃ τὸ μακελλεῖον, καὶ ὅτι τοῦ ἐπαράδιδε τὴν χώραν μὲ συμφωνίαν νὰ φυλαχθοῦν οἱ μείναντες καὶ τὸ ἔχει των. Τοῦτο ἐφάνη κατά τι πικρὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' ἐπείσθη· καὶ ἐπειδὴ οἱ τῆς χώρας ἐξαρματώθησαν, ὥρμησαν οἱ ἐχθροὶ νὰ κάμουν σκλάβους πλέον, νὰ ἁρπάζουν, καὶ τοὺς ἀπαντῶντας μὲ ἄρματα νὰ θανατόνουσιν. Εἰς τὸ παλάτιον ἐδιαυθεντεύθησαν ἀνδρειωμένα· ἀλλ' ἡ σάλαις γεμάταις ἀπὸ ἐχθροὺς ἐκυριεύθησαν, καὶ εὐθὺς ἔστησαν τὴν Ὀθωμανικὴν σημαίαν, καὶ ἔρριψαν ἐκείνην τοῦ ἁγίου Μάρκου. Ἐπιάσθη ὁ τοποτηρητὴς Δάνδολος, καὶ ὁ πασᾶς ἐπρόσταξε καὶ τοῦ ἔκοψαν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὴν ἔστειλεν εἰς τὸν καπετάνον τῆς Κυρηνίας, ὅστις ἰδὼν αὐτὴν ἐπαρεδόθη· καὶ ἐκεῖθεν τὴν ἐπῆγαν εἰς Ἀμμόχουστον, δεικνύοντές την ἐκεῖ τῶν Ἀμμοχουστιανῶν. Ὁ καπετάνος ἀπεκρίθη εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους, ὅτι ἐπεθύμει τὸν πασᾶν τους μὲ τὸ στράτευμα νὰ τὸν ἰδοῦν ὑποκάτω εἰς τὰ τείχη, καὶ ἤθελεν ἐγνωρίσει τὴν δύναμίν του· (ἀλλὰ φεῦ τὴν ἐγνώρισεν καὶ αὐτὸς ὁ ὑψηλόφρων). Τότε ἐπιάσθη ὁ ἐπίσκοπος Κονταρίνης ἀπὸ ἕνα μουλᾶν ὑποσχέθη του τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν γιανιτσάρων κατεκόπη ὁ ἄθλιος.

» Ἔπαυσε τέλος πάντων ἐκεῖνο τὸ ἀγχολόγισμα τῶν κανονίων,

καὶ τουφεκίων ἀπὸ τοῦ νὰ βροντολογοῦσι· ἀλλ' ἐμετεβάλθη ἡ σκηνὴ εἰς ἕνα ἄλλο δυστυχὲς καὶ ἄθλιον· διότι δὲν ἠκούετο ἄλλο, παρὰ δάκρυα, ὀδυρμοί, κλαυθμοί, φωναὶ, καὶ ἀναστεναγμοὶ ἀκατάπαυστοι τῶν εὐγενίδων γυναικῶν, ὁποῦ ἐχωρίζοντο ἀπὸ τοὺς ἄνδρας των. Ἐκείνας τὰς φωνὰς τῶν βρεφῶν, καὶ παιδίων, ὁποῦ ἁρπάζοντο ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν μητέρων· τῶν παρθένων αἱ κραυγαὶ ἀπὸ τὴν βίαν, καὶ δυναστείαν τῶν ἀσελγεστάτων νικητῶν· τῶν νέων τὴν βίαν· παῖος νὰ κλαίῃ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ πατρὸς, τοῦ φίλου, τοῦ συγγενοῦς, τῆς μητρὸς, τῆς ἀδελφῆς· καὶ ὅσους μὲ δυσκολίαν ὑποτάσσοντο εὐθὺς ἡ μάχαιρα εἰς τὸν λαιμόν· τῶν γερόντων καὶ γραίων ἔκοπτον τὰς κεφαλὰς διὰ δοκιμὴν τῶν σπαθίων τους· καὶ δήσαντες πολλοὺς ἔπληττον, καὶ ἔσυρνον ὅπου ἤθελον.

» Αὐτὴ ἡ φοβερὰ σφαγὴ καὶ ἁρπαγὴ ἐβάσταξε σχεδὸν τρεῖς ἡμέρας. Ἔγδυσαν τὰς ἐκκλησίας, τὰς ἱερὰς τραπέζας ἐκατατσάκισαν, τὰς εἰκόνας ὑβρίζοντες ἔσχιζαν εἰς λεπτά· ὅσους εὗρον εἰς τὰς ἐκκλησίας καταφυγόντας ἐθανάτωσαν· μέγας φόνος εἰς τοὺς χοίρους μεμιγμένους μὲ τὰ ἀνθρώπινα σώματα. Ἔκαμαν ἕνα πλούσιον λεηλατισμὸν, ὁποῦ οἱ ἴδιοι ἔλεγον, πῶς ὑπερέβαινεν ἐκεῖνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τὰ ὄρη ἦλθον Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ὀρέων, Σκιπίων Καράφας, Ἰωάννης Συγκλητικὸς, καὶ ἄλλοι, καὶ ὑπετάχθησαν· καὶ ὁ πασᾶς ἐφόρεσεν αὐτῶν καββάδια. Ἡ κομήτησσα τῆς Τρίπολης ἐφυλακώθη μὲ τοὺς συγγενεῖς της μέσα εἰς τὸ παλάτιόν της· ἔβαλε καρότσας ἔμπροσθεν τῆς πόρτας καὶ ξύλα λέγουσα, πῶς εἶναι σκλάβα τοῦ ἰδίου Μουσταφᾶ πασᾶ εἰς τοὺς γιανιτσάρους, ὁποῦ ἐκεῖθεν ἐπέρνουν. Ὁ πασᾶς ἀφ' οὗ ἔλαβεν ἐξ αὐτῆς μεγάλα χαρίσματα, ἐφύλαξεν ὀλίγην πίστιν εἰς αὐτὴν, καὶ ἴσως ἐστάθη ἡ πλέον δυστυχής. Τῶν σκλάβων μὲ τὰ ὑπάρχοντα τῆς εἰρημένης ἐβάλθησαν εἰς μίαν μαούναν, καὶ, ὡς εἶπον, ἐβυθίσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ πασάδες τῆς θαλάσσης μὲ τὸ στράτευμά των φοβούμενοι νὰ μὴ φθάσῃ ἡ ἁρμάδα τῶν χριστιανῶν, εὐθὺς ἀπὸ Λευκοσίαν ἦλθον εἰς Λάρνακα· καὶ ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εὐθὺς ὁποῦ ὑπέταξε τὴν Λευκοσίαν, ἀνεκαίνισε τὰ χαλασμένα τείχη, ἔσκαψε τὸν χάνδακα, ἔφερε μέσα τὰ κανόνια, ἔβαλεν εἰς τάξιν πολέμου διὰ κάθε ἐναντίον τὴν χώραν. Ἐπρόσταξε, καὶ ἔθαψαν τὰ σώματα τῶν νεκρῶν Τουρκῶν, τῶν δὲ Χριστιανῶν συνάζοντες εἰς τὰ σπίτια ἐκατέκαυσαν αὐτά. Μία βρώμα καὶ δυσωδία ἀνυπόφορος εἰς ὅλους τοὺς δρόμους. Τὴν δὲ ἁγίαν

Σοφίαν, εὐγάλλοντες ἔξω τὰ στασίδια, καὶ καταχαλάσαντες τῶν Λατίνων τὰ ἀλτάρια, τὴν ἐκατάστησε προσκύνημα, καὶ τὴν παρασκευὴν, 15 Σεπτεμβρίου, ἐπῆγε μὲ μεγάλην παράταξιν νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν θεὸν διὰ τὴν νίκην, ὁποῦ ἀπόκτησε. Τότε κάτω οἱ κώδωνες ἀπὸ τὰ καμπαναρία, καὶ οἱ ἐφέντιδες νὰ βροντοῦσιν ἀπὸ τὰς φωνὰς ἐπάνω εἰς αὐτά. Ὁ φρὰ Ἄγγελος Καλλέπιος, πιασθεὶς σκλάβος ἔξω καὶ φερθεὶς εἰς Λευκοσίαν, εἶδε πολλὰ κανόνια τσακισμένα, τὰ μπαλουάρδα ἀνακαινισμένα, τὰ παλάτια τῶν εὐγενῶν κυριευμένα ἀπὸ τοὺς μεγάλους τῶν Τουρκῶν, τὰ σιτάρια, τὰ ὄσπρια, τὰ βαμπάκια, τὰ μαλλία, τὰ λάδια, τὰ κρασία χυμένα, τὰ χοιρόμερα, τὰ λαρδία νὰ τραβοῦν εἰς τοὺς δρόμους οἱ σκύλλοι, ἐσκαμμένους τοὺς τάφους, τὰς ἱερὰς τραπέζας διὰ νὰ εὕρουν θησαυροὺς, καὶ δυσωδία μεγάλη ἀπὸ τὴν καῦσιν τοῦ ἡλίου ἀνυπόφορος.

» Παρελθούσης τῆς ἡμέρας, ὁποῦ ἐπάρθη ἡ χώρα, ἔγινε παζάρι, καὶ πρῶτον ἐπωλοῦντο τὰ ὡραῖα παιδία καὶ αἱ ὡραῖαι παιδίσκαι. Οἱ ἀγορασταὶ μήτε ἐστοχάζοντο τὸ εὐγενὲς αἷμα, ἀλλὰ τὴν εὐμορφίαν· τοὺς σκλαβωμένους ἐπώλουν εἰς ἀχρείαν τιμὴν, τοὺς δὲ δυνατοὺς διὰ τὴν γαλέραν μὲ περισσοτέραν. Τὰ διαμάντια, τὰ χρυσαφικὰ, ἀσημικὰ εἰς εὐτελεστάτην τιμήν. Ἄρχισαν νὰ καταισχύνουν τὰ παιδία, τὰς παρθένους, τὰς τιμίους γυναῖκας, καὶ ὅσοι ἐναντιοῦντο ἔκοπταν τὰς κεφαλάς των. Εἰς τὴν Λευκοσίαν εὑρίσκετο μὲ καταγραφὴν ὅταν ἐκλείσθη ὁ λαὸς πενηνταὲξ χιλιάδες καὶ πεντακόσιαι ψυχαί. Οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν χίλιοι τριακόσιοι, μόλις τετρακόσιοι διὰ τὸν πόλεμον. Οἱ εὐγενεῖς Κύπριοι, καὶ πολῖται μὲ τοὺς δούλους των ὡς χίλιοι πεντακόσιοι. Δοῦλοι τοῦ λαοῦ δύω χιλιάδες καὶ ἑξακόσιοι. Ἐκεῖνοι τοῦ Γιάκουμου Ζαχαρία καὶ Μουσκόρνου ἦσαν χωριανοὶ ἑπτακόσιοι πεντήκοντα. Ἱππεῖς τῶν φευδαταρίων πεντακόσιοι, καὶ ἕτεροι ἄλλοι ἱππεῖς τρακόσιοι. Ἡ χώρα, μὲ ὅλον ὁποῦ εἶχε τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου καὶ τροφὰς διὰ δύω χρόνους, ἦτον ὅμως χωρὶς καλὴν κυβέρνησιν, ὥστε ὁποῦ ἡ ἀπραξία καὶ ἡ σκληρότης τοῦ ἐξουσιάζοντος ἔφερεν εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν καὶ ἀξιοδάκρυτον τὴν πατρίδα, καὶ τοῦτο διὰ τὰς ἁμαρτίας ἐκείνου ταῦ λαοῦ, ὁποῦ οὕτως, ὁ Θεὸς ἠθέλησε διὰ νὰ τιμωρηθῇ. Ἐφονεύθησαν δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ἀποφράδα ἡμέραν περισσότερον ἀπὸ εἴκοσι χιλιάδες εὐγενῶν, λαοῦ, καὶ στρατεύματος.

» Μετὰ τὴν κατὰ θείαν συγχώρησιν σκλαβίαν τῆς Λευκοσίας, ὁ

καπετὰν πασᾶς Ἀλῆς, ἐσήκωσεν ἀπὸ ταὶς Ἀλυκαὶς τὴν ἀρμάδα, καὶ ἄραξεν εἰς τὸν κάβον τῆς Γραίας, καὶ τῇ 18 Σεπεμβρ. ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, διατάξας τὰ πράγματα εἰς Λευκοσίαν ἔδραμε νὰ καταπίῃ καὶ τὴν Ἀμμόχουστον. Ἐλθὼν οὐ πολλὰ μακρὰν ταύτης ἔστησε τὸ στρατόπεδον, προέστειλε διαφημίσας εἰς Συρίαν, καὶ Ἀνατολὴν ὅσοι πιστοὶ εἰς τὸν προφήτην καὶ σουλτάνον νὰ ἔλθουν νὰ δείξουν τὴν θερμότητα καὶ ζῆλόν τους εἰς τὸν πόλεμον τῆς Ἀμμοχούστου, καὶ διατὶ εἶναι ἡ πλέον πλουσιωτέρα χώρα τοῦ κόσμου διὰ βραβεῖον θέλουν χαρῇ τὴν λαφυραγωγίαν της, καὶ λέγουσιν, ὅτι ἐσυνάχθη λαὸς Τουρκῶν ὡς 200 χιλ., τῇ ἀληθείᾳ δὲ 80 χιλ. ἦτον ἡ πληρωμέναις χωρὶς τῶν αὐτοθελήτων 60 χιλ. Τῇ 23 εὐθὺς ὕψωσε καστέλλιον εἰς τὸν ἐκεῖ σκόπελον διὰ νὰ πλήττῃ μὲ τὰ κανόνια καὶ τὰ τείχη καὶ τὰ καράβια ὁποῦ ἐφύλαττον εἰς τὸν λιμένα. Τῇ 29 ὕψωσεν ἄλλα δύο καστέλλια καὶ ἔστησε χονδρὰ κανόνια ὁποῦ ἔφερεν ἀπὸ τὴν Λευκοσίαν, καὶ ἤρχισε πρώτῃ Ὀκτωβρίου νὰ κτυπᾷ τὰ τείχη μὲ σφοδρότητα, ἀλλὰ στενοχωρηθεὶς ἀπὸ μίαν σφοδροτέραν φωτίαν τῶν τῆς Ἀμμοχούστου ἐτραβήχθη τῇ τρίτῃ Ὀκτωβρίου τρία μίλια ἰταλικὰ μακρὰν τοῦ κάστρου, εἰς χωρίον λεγόμενον Πόμο δ' Ἀδάμο. Τότε οἱ ἀποκλεισμένοι ὥρμησαν ἔξω καὶ ἐχάλασαν ὅλας τὰς ἑτοιμασίας του. Ὅλον δὲ τὸ στράτευμα τῆς Ἀμμοχούστου τῶν Χριστιανῶν ἦτον μόνον 4 χιλ. πολῖται καὶ χωριάται, καὶ διακόσιοι Ἀλβανέζοι· στρατηγοὶ καὶ κυβερνῆται τούτου ἦσαν, ὁ ἐκλαμπρότατος Μαρκαντώνιος Μπραγαδῖνος ἄριστος εἰς τὰ πολεμικὰ, καὶ γενναῖος καπετάνος τῶν ἀρμάτων, ὁ ἀνδρεῖος Ἕκτωρ Βαγλιόνες ἀρχιστράτηγος, καὶ Λουρέντζος Πέπολος καπετάνος Πάφου, Ἀνδρέας Μπραγαδῖν, ἄλλοι ὀφφικιάλοι καὶ ἀξιωματικοὶ, καὶ Κύπριοι καὶ ξένοι· ἀλλὰ τί; ὡς πρὸς τὸ πολυάριθμον πλῆθος τῶν ἐχθρῶν δὲν ἦτον ἕνας πρὸς τριάκοντα σχεδὸν, ἐὰν συμπεριλάβωμεν καὶ τοὺς λεβέντας τῆς ἀρμάδας· ἤλπιζαν ὅμως οἱ ἀποκλεισμένοι ὥραν τῆς ὥρας βοήθειαν ἐκ Βενετίας, κατὰ τὰς εἰδήσεις ὁποῦ εἶχαν πῶς ἔμελλε νὰ φθάσῃ ἡ φλότα τῆς αὐθεντίας τὸ ὀγληγορήτερον.

» Ἡ φλότα λοιπὸν τῆς αὐθεντίας ἀφοῦ ὑπερέβη πολλὰς δυσκολίας συνθεμένη ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι γαλέρας, χωρὶς ἄλλα πολλὰ κάτεργα, γαλεάτσαις, καὶ τρικάταρτα, φέρουσα στράτευμα 25 χιλ. ἐκλεκτῶν, 44 πλεούμενα, διότι εἶχε στείλει ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας ὡς σύμμαχος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τινὸς Δορία, 12 γαλέρας ὁ Πά-

πας ὑπὸ τὴν φροντίδα τοῦ Δούκα Παλιὰν, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς αὐθεντείας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ γενεράλε Ζάνε ἀρχιθαλασσίου· μία φλότα, ἀληθινὰ ἀρκετὴ νὰ βάλῃ τὸν ἐχθρὸν εἰς φόβον, ἔφυγεν ἀπὸ τῆς Κρήτης καὶ μὲ εὔδιον καιρὸν εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἔφθασεν εἰς Καστελλόριζον τέλη Σεπτεμβρίου Ἐκεῖ ἔμαθον τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς Λευκοσίας ὑπὸ τῶν Τουρκῶν καὶ ἐξεπλάγησαν· ὅθεν ἐκάλεσαν συμβούλιον πάντων τῶν γενεραλέων καὶ ὀφφικιάλων, καὶ ὅσον μὲν οἱ λοιποὶ ἔκλιναν διὰ νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν κἂν τῆς Ἀμμοχούστου, ἄλλο τόσον ὁ Σπανιόλος Δορίας ἀντιστέκετο ἐναντιούμενος, προφασιζόμενος πῶς ὁ σκοπός του δὲν ἦτον ἄλλος καὶ ἡ ὑπόσχεσις παρὰ διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν Λευκοσίαν· πῶς ἦτον μία ἀνοησία νὰ συμπλακῇ μὲ ἕνα ἐχθρὸν τόσον ἰσχυρὸν καὶ ἀνώτερον εἰς τὰς δυνάμεις, πῶς ὁ χειμὼν τὸν ἀνάγκαζε νὰ προστρέξῃ εἰς λιμένας φίλων τοῦ βασιλέως του διὰ νὰ φυλάξῃ τὰς γαλέρας του· ἐσκοτίσθη ὁ Ζάνες καὶ οἱ λοιποὶ ἀπὸ τὴν λύπην τους, καὶ πολλὰ ἐπάσχισε τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι νὰ τὸν καταπείσουν, ἀλλὰ δὲν ἐστάθη τρόπος νὰ καταμαλάξουν τὴν ἀμείλικτον ψυχὴν, καὶ διὰ νὰ εἰπῶ δόλιον, τοῦ Σπανιάλου. Μεγάλον φθόνον ἔφερον διότι τότε τὰ ἄλλα βασίλεια κατὰ τῆς αὐθεντείας, καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς συμμαχίας ἐζήτουν τὴν βλάβην της· δὲν ἔβλεπον τὴν στιγμὴν πότε νὰ τὴν ἰδοῦσι νὰ γονατίσῃ καὶ νὰ ξεπέσῃ τῆς δόξης καὶ ἰσχύος, ἧς ἀπόκτησε κατὰ πάντων μὲ τὴν τακτικήν της καὶ μὲ τὴν καλήν της διοίκησιν. Τέλος ὁ Δορίας χωρὶς ἄλλην ἀπόκρισιν μηδὲν ἐντραπεὶς ἔπλευσε κατὰ τὰ νερὰ τῆς Νεαπόλεως· καὶ οἱ λοιποὶ ὡς ἀδύνατοι, τί νὰ κάμουν, ἐστράφησαν καὶ αὐτοὶ ὅθεν ἦλθον, ἀφήσαντες τοὺς Τούρκους νὰ τοὺς περιγελοῦσι καὶ νὰ τοὺς περιπαίζουσιν, ἀνάνδρους καὶ δειλοὺς ἀποκαλοῦντές τους.

» Ὁ καπετὰν πασᾶς λαβὼν τὴν εἴδησιν τῆς φλότας τῶν Χριστιανῶν, ἄφησε καὶ λάφυρα καὶ σκλάβους εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐλθὼν ἕως Πάφου ἔστειλε ταχύπλοα, καὶ εἰς ὀλίγας ἡμέρας βεβαιωθεὶς τὴν φυγὴν τῶν Χριστιανῶν, ἐστράφη εἰς Ἀμμόχουστον, ὅπου οἱ Τοῦρκοι μαθόντες ἐπεριγέλουν καὶ ὕβριζαν τοὺς Χριστιανοὺς, καὶ ἐδόθησαν τότε εἰς χοροὺς καὶ παιγνίδια, μὴν ἐλπίζοντες φόβον ἀπὸ τινὰ πλέον· καὶ ὁ καπετὰν πασᾶς ἑτοιμάζετο διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐνῷ δὲ ἐβάρκαρε τοὺς σκλάβους καὶ τὰ λάφυρα, ἕνα γαλεόνι τοῦ Μεμὲτ πασᾶ γεμάτον σκλάβους ἀπὸ τὸ ἄνθος τῶν εὐγενῶν καὶ εὐγενίδων νέων τῆς Λευκοσίας, ὁποῦ ἔστειλε τῷ σουλτάνῳ, υἱῷ του, καὶ τῷ

βεζίρη Μεεμὲτ, ἄναψε φωτίαν ἔξαφνα, καὶ ἐκάησαν καὶ σκλάβοι καὶ λάφυρα εἰς μίαν στιγμήν· ἔθλιψε πολλὰ τὸν Μουσταφᾶν τὸ συμβεβηκὸς, καὶ κοντὰ εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλα δύο ἐκάησαν. Ἀρνάλδα, ἀρχόντισσα εὐγενὴς Λευκοσιάτισσα, θυγατέρα τοῦ κόμητος Ῥουχιᾶ ἀξιοπρεπεστάτου, ὃς ἐφονεύθη εἰς πόλεμον, ὡραία κατ' ἐξοχὴν, διωρισμένη διὰ τὸ χαρέμι τοῦ Σουλτάνου, ἱστοροῦσι Στέφανος καὶ Καλλέπιος, ἔπραξε τοῦτο τὸ ἡρωϊκὸν κατόρθωμα, καὶ ἐπὶ τούτου ἔδωκε φωτίαν, καὶ εὐχαριστήθη νὰ γένῃ πυρὸς παρανάλωμα μὲ τὰς ἄλλας παρὰ νὰ καταισχύνῃ τὴν δόξαν τοῦ γένους της, καὶ νὰ καταντήσῃ ἐντρύφημα τῶν ἀσεβῶν νικητῶν τῆς πατρίδος της. Ἔφυγε μὲ ὅλον τοῦτο ὁ καπετὰν πασᾶς, ἀφήσας μόνον 8 γαλέρας ἔξωθεν τῆς Ἀμμοχούστου, καὶ ἔφθασε εἰς Πόλιν 14 Δεκεμβρίου, ὅπου μετὰ θριάμβου ὑπεδέχθη ἡ ἀρμάδα, σύροντες τὰς σημαίας τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀλαλάζοντες. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ Ἀλῆς ἐξώσθη τῆς ἀξίας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, διότι δὲν ἐκατέτρεξε τὴν φλότα τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἠξιώθη τῆς ἀξίας ὁ Περτοὺ, νέος ὑπερήφανος καὶ τολμηρότατος.

» Ἀφοῦ ἔφυγεν ὁ καπετὰν πασᾶς ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀμμόχουστον ὁ Κουερίνης Μαρκαντώνιος μὲ 12 γαλέρας φέρων ἀρκετοὺς στρατιώτας καὶ ζωοτροφίας ἀπὸ τὴν Κρήτην διὰ τοὺς ἀποκλεισμένους· ἐκαταχάλεσε τὰς γαλέρας τῶν Τουρκῶν, ἄλλας ἔτρεψε εἰς φυγὴν, ἐπίασεν καὶ μίαν καὶ ἔμβη τοῦ λιμένου· ἔδωκε κάποιαν ἀναψυχὴν εἰς τὴν χώραν ὁ ἐρχομός του εἰς ὅλους, καὶ αὐτὸς ἐστράφη πάλιν εἰς Κρήτην ἀκίνδυνος· κατόπιν τούτου ἔφθασε καὶ ὁ Νικολὸς Δονάτος ἐκ Βενετίας μὲ ὀκτακοσίους σολδάτους· ἀλλ' αἱ τοιαῦται βοήθειαι ἦσαν πολλὰ ἀδύναται, ὡς πρὸς τὸν ἐχθρόν τους. Τότε οἱ προεστῶτες τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατεύματος συμβουλευθέντες εὔγαλαν ἔξω τῆς χώρας τὰ ἀνωφελῆ στόματα, στείλαντές τα εἰς τὰ χωρία, καὶ ἔμειναν μέσα ὡς ἑπτὰ χιλιάδες ἄξιοι διὰ τὸν πόλεμον· πολλὰ ἄλλα ἐπρόβλεψεν ὁ ἄξιος Μπραγαδῖνος, ὀχυρώσας τὸ κάστρον, γυμνάζων τοὺς πολίτας καὶ χωριάτας εἰς τὸν πόλεμον, καὶ διορίσας τὸ ψωμὶ νὰ γίνεται εἰς ἕνα μόνον τόπον, καὶ νὰ διαμοιράζεται εἰς καθ' ἕνα ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Πέπολου.

» Ἂν οἱ ἀποκλεισμένοι ἐπρόβλεπαν κάθε ἑτοιμασίαν νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὁ ἐχθρὸς ἔξω δὲν ἔστεκεν ἀμέριμνος· ἑτοίμασε σάκκους, ξύλα, μαλλία, πίσσας, κατράμια, σίδηρα, ἐργαλεῖα, πέτρας,

ἅρματα, πόλβερην, διὰ νὰ ῥίψῃ εἰς γῆν τὰ τείχη τῆς δυστυχοῦς Ἀμμοχούστου κατὰ τὴν ἄνοιξιν· οἱ χωριάται ἀπὸ κάθε μέρος τῆς νήσου ἤρχοντο καὶ αὐτοκάλεστοι καὶ ἀπὸ τὸν φόβον τους, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν, ὁποῦ εἶχον νὰ ἀλλάξουσι ἐξουσιαστὴν, νομίζοντες ἐλευθερίαν των ἀπὸ τὴν μάστιγα τῶν ἀρχόντων τὴν τυραννίαν τῶν Τουρκῶν, καὶ ἐδούλευον εἰς τὸ στράτευμα τῶν αὐτῶν.

» Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀπριλίου λοιπὸν ἔφθασε καὶ ὁ νέος καπετὰν πασᾶς μὲ 80 γαλέρας φέρων στράτευμα καὶ κάθε χρείαν, καὶ προστάγματα εἰς τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν νὰ ταχύνῃ τὴν ἀπόκτησιν τῆ πόλεως, καὶ τῇ 14 ἐσήκωσε τὸ στράτευμα καὶ ἐλθὼν ἔστησε τὸ στρατόπεδον πρὸς τὰ ὑψώματα, διορίσας μέρος εἰς τὰ περιβόλια τῆς Ἀμμοχούστου, μέρος γύρωθεν τοῦ κάστρου· ὕψωσε σειρὰς κανονίων ἐπάνω εἰς νέους πύργους ὁποῦ ἔκτισε, καὶ 40 χιλιάδες σκάπται ἄνοιξαν χαντάκια, καὶ ὑποκάτωθεν ἕως εἰς τὸ τειχόκαστρον διάφορα λαγούμια· καὶ τῇ 16 ἄρχισε νὰ ῥίπτῃ κατὰ τοῦ κάστρου ἀκατάπαυστα, ἀλλὰ τὰ τείχη ἰσχυρά· εἶδεν ὁ πασᾶς πῶς δὲν ὠφελοῦν τὰ κτυπήματα ἀπὸ μακρὰ, καὶ ἐδιώρισε χανδάκια πλησίον ἕνα τοῦ ἄλλου βαθύτατα, ὥστε νὰ κρύπτωνται οἱ τουφεκλίδες ἀπὸ τὰς προσβολὰς τῶν ἀποκλεισμένων. Οἱ τῆς χώρας καταλαμβάνοντες ποῖον μέρος ὁ ἐχθρὸς ἐστοχάζετο νὰ κτυπήσῃ πρῶτον, ἐπρόσθεσαν τὰς φυλάξεις, καὶ ὠχύρωσαν τὸν τόπον μὲ ἄλλα προπύργια, ἐστοχάσθησαν νὰ εὐγαίνουν ἔξω ἔξαφνα, νὰ συγχίζουν τὸν ἐχθρὸν, ἀλλὰ εἰς μίαν ἐκβολὴν ἀπὸ τριακόσιοι μὲ σπαθία μὲ κοντάρια καὶ τουφέκια, μὲ ὅλον ὁποῦ ἔβαλαν τοὺς ἐχθροὺς εἰς φυγὴν, καὶ ἐθανάτωσαν καὶ πολλοὺς, ἀλλ' ἐθανατώθησαν καὶ ἐξ αὐτῶν 30 καὶ 60 ἐπληγώθησαν, ὅθεν ἐκρίθη πλέον ἔξω νὰ μὴ εὐγαίνουσιν, καὶ νὰ στέκωνται μόνον εἰς διαυθέντευσιν τῆς πόλεως· τότε οἱ ἐχθροὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ τὴν φύλαξιν τῶν χαντακίων τους ἔφθασαν ἕως εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἔξω κάστρου, καὶ τῇ 19 Μαΐου ὁ ἐχθρὸς ἄρχισε νὰ πολεμῇ τὸ κάστρον ἀπὸ ἕνδεκα καστελλόπουλα· ἡ πόρτα τῆς Λεμεσσοῦ ἐπλήττετο μὲ 33 κανόνια, ἐπιστάτει ἐκεῖ ὁ ἴδιος Μουσταφᾶ πασᾶς· ὁ πύργος τοῦ ἀρσεναλίου μὲ 5 κανόνια· ἀπὸ τὸ καστέλλι τοῦ σκοπέλου τὸ πτερύγιον τοῦ ἀρσεναλίου ἀπὸ ἕνδεκα, ὁ πύργος τῆς ἁγίας Νάπας μὲ 4 μεγάλα, ὁ πύργος τοῦ Ἀνδρούτζη μὲ ἕνδεκα. Οἱ ἀποκλεισμένοι δὲν ἔλειψαν νὰ ἀνταποκρίνωνται καὶ νὰ προξενοῦσι φοβερὰς ζημίας τοῦ ἐχθροῦ μὲ τὰ κανόνια, ἀλλὰ ἄρχισε νὰ λείπῃ ἡ πόλβερη· ἕνας σκλά-

ος Ἀλπανέζος φυγὼν ἦλθεν εἰς τὴν χώραν, καὶ ἔφερεν εἴδησιν πῶς ἐσκοτώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ ταῖς 19 ἕως ταῖς 24 Μαΐου ὡς τρεῖς χιλιάδες, ἀλλὰ μὲ ὅλην αὐτὴν τὴν φθορὰν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐβίαζε τὴν φωτίαν τῶν κανονίων τόσον διὰ νὰ ἀνοίξῃ χαλάστραν εἰς τὸ κάστρον καὶ νὰ ῥίψῃ τὴν πόρταν, ὥστε ἔπιπταν τὰ βόλια ὡς χάλαζα μήτε ἡμέραν μήτε νύκτα ἀναπαυόμενος. Ἄνοιξε, φεῦ, ἡ χαλάστρα καὶ τῇ 25 ἔστειλεν ἕνα τζαβούσι μὲ γράμματα εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἀποκλεισμένους γράφων αὐτῶν μὲ θυμὸν νὰ παραδοθοῦσιν, ἂν θέλουν νὰ φυλάξωσι τὴν ζωήν των, τὴν τιμὴν καὶ τὸ ἔχει των· ἀλλ' ὁ Ἕκτωρ Βαγλιόνες ἦλθεν εἰς τὴν πόρταν, εἶπε τοῦ γραμματοφόρου νὰ εἰπῇ τοῦ πασᾶ του νὰ ἀκολουθῇ τὸ ἔργον του, καὶ ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ τοῦ ἀποκριθοῦσιν ἕως εἰς τὸν θάνατον. Τὴν αὐγὴν πάλιν εὑρέθη μία σαΐτα μὲ γράμμα εἰς τὸν χάνδακα ὁποῦ ἔγραφε τὰ αὐτά· οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι στρατιῶται ἀληθινὰ ἄξιοι, οἱ ὁδηγοὶ τούτου τοῦ μικροῦ τάγματος ἀνδρεῖοι, ἄγρυπνοι, καὶ σπουδαῖοι εἰς τὴν πολεμικὴν, ἀλλ' ἄρχισαν νὰ λείπουν τὰ μέσα, ὁποῦ εἶναι ἡ τροφὴ καὶ ἡ πόλβερη. Ὅθεν ὁ ἐκλ. Μπραγαδῖνος ὥρισε μὲ γνώμην τοῦ συμβουλίου τοὺς πομπαρδιέρους νὰ μὴν ῥίπτουν παρὰ τριάκοντα φοραὶς εἰς τριάντα κανόνια τὸ ἡμερονύκτιον, εἰς καιρὸν ὁποῦ ὁ ἐχθρὸς ἔῤῥιπτε ἀναρίθμητα· καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ Ἰουνίου ἐκυρίευσε τελείως τὰ ἔξω τείχη τοῦ χάνδακος, μὲ πολλὴν του φθορὰν ὅμως, καὶ ἄρχισε νὰ ῥίπτῃ εἰς αὐτὸν ξύλα, πέτρας, σάκκους μὲ χῶμα καὶ κάθε ὕλην, σχηματίσας στράταν νὰ κάμῃ τὴν ἐξόρμησιν. Οἱ ἀποκλεισμένοι ἐπενόησαν φωτίας τεχνικὰς καὶ ἄλλας μηχανὰς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ χιλιάδες τουφεκλίδες ἔστεκον ἕτοιμοι, ἂν ἐφαίνετο τινὰς εἰς τὸ κάστρον χιλιάδες τουφεκίαις ἔπιπταν ἐπάνω του, φυλάττοντες ἐκείνους ὁποῦ ἐγέμιζαν τὸν χάνδακα, εὔγαλαν ἀρκετὰ λαγούμια ὑποκάτωθεν τοῦ κάστρου, καὶ ἑτοιμάζοντο οἱ ἐχθροὶ διὰ μίαν γενικὴν ἐξόρμησιν.

» Τῇ 21 Ἰουνίου λοιπὸν οἱ ἐχθροὶ ἔδωκαν φωτίαν εἰς τὸ λαγοῦμι τοῦ πύργου τοῦ ἀρσεναλίου, ὁ κρότος ἔσεισεν ἐκεῖνο τὸ μέρος καὶ πάντας ἐτρόμαξεν, εὐθὺς ὥρμησαν οἱ ἐχθροὶ ἀλαλάζοντες, ἔφθασαν νὰ στήσουν τὰς σημαίας εἰς τὴν κορυφὴν, ἀλλὰ Πέτρος Κώμης καὶ Μαρτινέγκος μὲ τὰς συντροφίας των ἀποφασισμένοι νὰ ἀποθάνωσιν ἀντιστάθησαν μὲ ἀνδρείαν ἀληθινὰ ἀμίμητον, κατέσφαξαν πλῆθος τῶν ἐχθρῶν, καὶ ὁ Μπραγαδῖνος καὶ Βαγλιόνες καὶ Κουερίνης ἔστεκαν ἀναχαιτίζοντες τοὺς στρατιώτας· τέλος μὴ δυνάμενοι οἱ ἐχθροὶ νὰ

ἀνέβουν τὰ τείχη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐστράφησαν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ μὲ ὅλας τὰς φοβέρας τοῦ Μουσταφᾶ καὶ ὑποσχέσεις. Πλῆθος πολὺ τῶν ἐχθρῶν ἐθανατώθησαν, καὶ ἀπὸ τοὺς μέσα ὡς ἑκατὸν φονευμένοι καὶ πληγωμένοι, μὲ μερικοὺς ὀφφικιάλους ἐκλεκτούς· ἐβάστασεν ἡ ὁρμὴ ἀρκετὰς ὥρας. Τὴν νύκτα μὴ ἔχοντες καιρὸν οἱ ἀποκλεισμένοι νὰ διορθώσουν τὰ τείχη, ἐμεταχειρίσθησαν πετσία, κανναβάτσαις, ξύλα, πεύκια, ὡς καὶ σενδόνια, τὰ ὁποῖα γεμίζοντες χῶμα βρεγμένον ἔβαλαν εἰς τὰ χαλασμένα τείχη· οἱ στρατιῶται καὶ στρατηγοὶ ἀγρύπνουν νύκτα καὶ ἡμέραν, μὴ δίδοντες αὐτοῖς καιρὸν οἱ ἐχθροὶ οὐδὲ σχεδὸν τὸ μεσημέριον νὰ ἀναπαυθοῦσι.

» Τῇ 29 Ἰουνίου πάλιν οἱ ἐχθροὶ ἔδωκαν φωτίαν εἰς τὸ λαγοῦμι τοῦ Ῥιβελλίνου, ἐχάλασε πολὺ μέρος τοῦ τείχους, ἐκεῖθεν εὗρον οἱ ἐχθροὶ εὐκολίαν καὶ ὥρμησαν, παρὼν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς· ἀλλ' ὁ κόντε Ἔρκολες ἔδειξε τὴν ἀνδρείαν του, μετὰ τοῦ καπετὰν Μεάνη Κέλιου, Ἐρασμίου, καὶ πολλῶν ὀφφικιάλων ἔσπρωξε τὸν ἐχθρὸν μὲ πολλήν του φθοράν· πολλαὶ γυναῖκες εἰς αὐτὴν τὴν ὁρμὴν ἔδειξαν ἀνδρείαν θαυμαστήν, διατὶ μὲ ἄρματα, μὲ πέτρας, μὲ ξύλα ἀπὸ πάνω ἐκτύπουν τοὺς ἐχθροὺς, καὶ ὑπηρετοῦσαν εἰς τὰς χρείας τῶν πολεμούντων, φέρουσαι νερὸν, βοηθοῦσαι εἰς τὴν μεταφορὰν ἢ ξύλων, ἢ ἁρμάτων, καὶ εἰς κάθε ἄλλο, ἔχουσαι πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κίνδυνον τῆς Λευκοσίας· βλέποντες δὲ οἱ ἐχθροὶ, ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὁρμὴν ἀπέτυχαν, ἄρχισαν νὰ πλήττουσι τὴν πόλιν καὶ τὸ τεῖχος μὲ ἀκατάπαυστον φωτίαν τῶν κανονίων, καὶ μετὰ ταῦτα ἡσύχασαν ἕως εἰς τέσσαρας ἡμέρας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἀποκλεισμένοι ἔπασχον νὰ διορθώσουν τὰ χαλασμένα μέρη, καὶ νὰ φέρουν χῶμα μέσα διὰ νὰ ὑψώσουσι προφυλακάς.

» Τῇ 10 Ἰουλίου ὥρμησαν οἱ ἐχθροὶ νὰ κυριεύσουν τὴν πόρτα τῆς Λεμεσσοῦ, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν συμπλοκὴν ὁ ἀνδρεῖος Βαγλιόνες μὲ ἕνα ἐξαίρετον σῶμα σουλδάτων ὥρμησε κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἐθανάτωσε πολλοὺς, καὶ ἄλλους ἐσκλάβωσεν, ἄλλους ἐφυγάδευσεν, ἔδωκε φωτίαν εἰς ἕνα λαγοῦμι ἐκεῖ ἀγνώριστον ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐπέταξεν εἰς τὸν ἀέρα ἕως 400, ἀπόκτησε καὶ ἕνα μπαϊράκι τῶν ἐχθρῶν, καὶ οἱ λοιποὶ πάλιν ἐστράφησαν εἰς τοὺς τόπους των ὅσοι ἔμειναν ζωντανοί· ἡ σταθερότης τῶν ὀλίγων τούτων ἡρώων ἐξέπληξε τὸν Μουσταφᾶν, διὰ τοῦτο ἐπενόησε καὶ ἔρριψαν εἰς τὸν χάνδακα πλῆθος ξύλα καὶ πίσσαν καὶ κατράμια, καὶ κάθε ἄλλην ὕλην βρωμερὰν, καὶ ἔδωκαν φωτίαν, ὥστε αὐτὴ ἡ δυσωδία πολλὰ ἐστενοχώρησε τοὺς ἀπο-

κλεισμένους εἰς τέσσαρας ἡμέρας· ἀλλὰ τί; οἱ δυστυχεῖς δὲν εἶχον σχεδὸν οὐδὲ νερὸν νὰ πίουν, τὸ κρέας τῶν ἵππων, τῶν σκύλλων, καὶ τῶν ἀκαθάρτων ζώων μὲ ὀλίγον κριθόψωμον μὲ ὀλίγα κουκκία καὶ ξεῖδι ἦτον ἡ καλλιτέρα των τροφή· ἐπενόησαν μηχανὰς διὰ νὰ ἀντισταθοῦσι καὶ διὰ ξίφων καὶ διὰ φωτίας, ἀλλ' ἡ πεῖνα εἶχε περισσοτέραν ἰσχὺν ἀπὸ αὐτάς.

» Τῇ 24 Ἰουλίου ἔδωκαν φωτίαν οἱ ἐχθροὶ εἰς τὰ λαγούμια ἀπὸ δύο μέρη καὶ ὥρμησαν, ὁμοίως καὶ τῇ 26 πρὸς τὰ ξημερώματα, ἀλλ' ἡ καῦσις τοῦ ἡλίου τοὺς ἐχθροὺς κατέστησεν ἀδυνάτους εἰς τὴν ἐξόρμησιν, ἐφονεύθησαν ὡς τριακόσιοι, καὶ Χριστιανοὶ μὲ πληγωμένους μόλις ἑκατόν· ἐτραβήχθησαν οἱ ἐχθροί, καὶ ἔνδον ἄρχισαν νὰ τρομάσσουσι πλέον πῶς εἰς ἄλλην ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἐδύνοντο νὰ ἀντισταθοῦσι, διατὶ ἀπὸ πολλὰ μέρη καταχαλασμένα τὰ τείχη, στράται εἰς τὸν χάνδακα διάφοραι, φωτία τοῦ ἐχθροῦ ἀκατάπαυστος, ἡ στενοχωρία εἰς αὐτοὺς τῶν ἀναγκαίων τῆς τροφῆς καὶ τοῦ πολέμου ηὔξανε, αἱ ἀσθένειαι ἐπολυπλασιάσθησαν, αἱ φωναὶ τοῦ λαοῦ καὶ οἱ ἀναστεναγμοὶ ἐγέμιζαν τὸν ἀέρα, ἀπὸ κάθε μέρος θλῖψις καὶ κίνδυνος, καὶ ἐλπίδα βοηθείας οὐδεμία· διὰ τοῦτο καὶ λαὸς καὶ στρατιῶται παρεστάθησαν εἰς τὸν Μπραγαδῖνον φωνάζοντες ἔλεος, νὰ τοὺς λυπηθῇ καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἂν ἦνε τρόπος νὰ γλυτώσουσι τὴν ζωὴν, διατὶ ἢ οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι χαμένοι, καὶ ἀπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ ἐχθροῦ δὲν εἶναι τρόπος νὰ ἀποφύγουσιν· ἐστοχάσθη ὁ Μπραγαδῖνος, ἐσυμβούλευσέ τους νὰ καρτερήσουν ἔτι ὀλίγας ἡμέρας πῶς ἐλπίζει βοήθειαν, ἀλλὰ τοῦ ἀπεκρίθησαν ἐκεῖνο ὁποῦ δὲν ἤλπιζεν· ὅθεν σκεφθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν ἀπεφάσισεν, ἀφ' οὗ ὑπέγραψαν ὅλοι τὴν γνώμην, καὶ ἔβαλαν εἰς τὸ τειχόκαστρον σημαίαν λευκὴν, πρώτῃ Αὐγούστου. Οἱ ἐχθροὶ ἰδόντες τὴν σημαίαν ἐχάρησαν, εὐθὺς ὁ πασᾶς ἔστειλε τζαβούσην νὰ ἰδῇ τί ζητοῦσιν, ἄνοιξαν τὴν πόρταν, ἐδέχθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀποσταλμένων, καὶ ἐσυμφώνησαν ὅτι τὴν αὔριον ὁ πασᾶς νὰ στείλῃ διὰ ἐνέχυρον δύο μεγάλα ὑποκείμενα, καὶ νὰ στείλουν καὶ αὐτοὶ εἰς ἐκεῖνον ἄλλα δύω, καὶ ἔπειτα νὰ πραγματεύσουν τὰ τῆς συμφωνίας· ἐδέχθη ὁ πασᾶς τὸ ζήτημα τῶν Ἀμμοχουστιανῶν, καὶ τὴν αὐγὴν ἔστειλε τὸν κεχαγιᾶν του καὶ τὸν γιανιτσάραγα, καὶ αὐτοὶ ἔστειλαν τὸν κόντε Ἔρκολεν Μαρτινέγκον, καὶ Ματθιὸν Κολίτην Ἀμμοχουστιανὸν πολίτην. Αἱ δεξιώσεις καὶ ἀπὸ τὰ δύω μέρη ἐστάθησαν εἰς τὰ ἐνέχυρα ἀξιόλογοι· ἐσυμφω-

νηθη λοιπὸν, ὅτι νὰ φυλαχθῇ ἡ ζωὴ καὶ κατοίκων καὶ στρατιωτῶν, νὰ εὔγουν οἱ στρατιῶται μὲ τὰ ἄρματά των καὶ ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ των ἀπὸ τὴν πόλιν μὲ τιμὴν, νὰ πάρουν πέντε κανόνια καλὰ, τρία καλὰ ἄλογα, καὶ νὰ ἦναι ὑπόχρεος ὁ πασᾶς μὲ καράβια τοῦ σουλτάνου νὰ περάσῃ ὅλους, καὶ στράτευμα καὶ πράγματά των, καὶ ἀπὸ τοὺς πολίτας ὅσοι θέλουν ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἕως εἰς τὴν Κρήτην ἀβλαβεῖς καὶ διαφυλαγμένοι· ὅσοι δὲ ἀπὸ τοὺς Ἀμμοχουστιανοὺς μένουν ραγιάδες κάτοικοι νὰ χαίρωνται τὴν ἐλευθερίαν των, καὶ τὰ πράγματά των, καὶ νὰ μένουν ἀβίαστοι εἰς τὴν πίστιν των καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας των. Αὐτὰ ὅλα ὑπέγραψεν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς μεθ' ὅρκου νὰ φυλάξῃ ἀμετάβλητα, ἕως ὁποῦ εἶδε τελειωμένον τὸν σκοπόν του.

» Οὕτω συμφωνηθέντων τῶν μαχομένων, παρευθὺς ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐδιώρισε καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸν λιμένα ὡς 40 γαλέραι καὶ πλοῖα, καὶ οἱ δυστυχεῖς σολδάτοι ἄρχισαν νὰ βαρκάρουσι καὶ τὰ πράγματά τους καὶ ἑαυτοὺς, καὶ πολλοὶ τῶν Ἀμμοχουστιανῶν· καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀνεβοκατέβαιναν εἰς τὴν χώραν καὶ ἐσυναναστρέφοντο μὲ σολδάτους καὶ Ἀμμοχουστιανοὺς φιλικῶς συντρώγοντες καὶ συμπίνοντες χωρὶς πάθους ἢ διαφορᾶς. Τὴν αὐγὴν λοιπὸν 6 Αὐγούστου, ὁ Μαρκαντώνιος Μπραγαδῖνος ἔστειλε τὸν Νέστωρα Μαρτινέγκον μὲ γράμμα εἰς τὸν πασᾶν, νὰ τοῦ φανερώσῃ πῶς πρὸς τὸ δεῖλι ἔμελλε νὰ ὑπάγῃ ἔξω νὰ τοῦ προσφέρῃ τὰ κλειδία τῆς πόλεως, καὶ νὰ τὸν χαιρετήσῃ, δίδωντάς του εἴδησιν πῶς ἄφηνεν εἰς τὴν χώραν τὸν Τιέπολον νὰ φυλάττῃ διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ κανένα σκάνδαλον μεταξὺ γιανιτσάρων καὶ σολδάτων. Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐδέχθη τὸν Νέστωρα μὲ δεξίωσιν καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὁπόταν ἀγαπᾷ ἂς ἔλθῃ καὶ τὸν δέχεται μὲ εὐχαρίστησιν, καὶ ὅτι δὲν ἤθελεν ἀφήσει εἰς τὴν χώραν νὰ ἀκολουθήσῃ ἐναντίον ἀπὸ τὸ μέρος τῶν ἰδικῶν του· ἐπαίνεσε τὴν ἀνδρείαν τοῦ Μπραγαδίνου καὶ τῶν λοιπῶν ὀφφικιάλων, καὶ ἐπέστρεψεν ὁ Νέστωρ φέρων τὴν ἀπόκρισιν. Περὶ τὴν 21 ὥραν ὁ Μπραγαδῖνος συντροφίᾳ μὲ τὸν Ἔκτωρα Βαγλιόνεν, μὲ τὸν Ἀλβίζε Μαρτινέγκον, μὲ τὸν Ἀντώνιον Κουερίνην, Ἀνδρέαν Μπραγαδῖνον, Κάρλον Ῥαγωνάσκην, Φραντζέσκον Στραμπῆν, Ἔκτωρα Δὲ Πρέσα, Γερόλαμον Δὲ Σατζὶλ καπετανέους, καὶ μὲ ἄλλους ὀφφικιαλέους καὶ μὲ πεντήκοντα σολδάτους, οἱ μὲν αὐθένται μὲ σπαθία, οἱ δὲ σολδάτοι μὲ τουφέκια, ἔφθασαν εἰς τὸ τσατίρι τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, ἐπροσκαλέσθησαν μέσα, καὶ τοὺς ἐδέχθη κατὰ πρῶτον μὲ μεγάλην δεξίωσιν

βαστιανὸν Βενιέρην μετ' ἀπολύτου ἐξουσίας πρὸς ἐπιθεώρησιν καὶ τακτοποίησιν τῶν φρουρῶν, καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων. Κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1570, πρὶν ἔτι οἱ Τοῦρκοι ἀρχίσωσι τὰς κατὰ τῆς Κύπρου ἐχθροπραξίας, ὁ Βενιέρης προτρεπόμενος ὑπὸ τοῦ Ναυπλιέως Ἐμμανουὴλ Μόρμορη, ἀνδρὸς γενναίου καὶ εἰδήμονος τῶν ἐν Ἠπείρῳ τοποθεσιῶν (1), ἀπεφάσισε ν' ἀποπειραθῇ τὴν κατάκτησιν τοῦ Σοποτοῦ, ὡς θέσεως λίαν ἐπικαίρου· ὅθεν ἀναχωρήσας ἐκ Κερκύρας μετὰ δώδεκα καλῶς ἐξωπλισμένων γαλερῶν προέπεμψε τὸν Μόρμορην πρὸς κατασκόπευσιν τῶν μερῶν (2). Ἀλωθέντος τοῦ Σοποτοῦ, διάφοροι περὶ τὴν Χιμάραν λαοὶ οἰκειοθελῶς ὑπετάγησαν εἰς τὴν Δημοκρατίαν. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἐνετικὸς στόλος ἐλθὼν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου ἀπεφάσισε τὴν κατάληψιν διαφόρων τουρκικῶν πόλεων, καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς καλῶς φρουρουμένης κωμοπόλεως Μαργαριτίου, ὡς θέσεως λίαν στρατηγικῆς (3). Εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Σφόρζαν Παλλαβιτσίνην ἀνετέθη ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐπιχειρήσεως, δι' ἣν ὡρίσθησαν τεσσαράκοντα ὀκτὼ γαλέραι, πέντε χιλιάδες πεζῶν, καὶ τέσσαρα βαρέα πυροβόλα· ἀλλ' οὗτος, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πολλὰς στρατηγικὰς καὶ γενναίας ἀποπείρας ἠναγκάσθη, ἐνδίδων εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν δύναμιν τῶν πολεμίων, νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μαργαριτίου (4). Μετὰ τοῦτο ἐπροτάθη ἡ ἄλωσις τῆς Πρεβέζης καὶ τῆς Ἁγίας Μαύρας, πλὴν τὸ πολεμικὸν συμβούλιον ἀπέρριψε τὰς προτάσεις ταύτας ὡς δυσκολοεκτελέστους.

Ὀλίγας δὲ ἡμέρας πρότερον καὶ ὁ κολπάρχης Μάρκος Κουερίνης, ἀναχωρήσας ἐκ Χανίων τῆς Κρήτης ἦλθεν εἰς Πορτοκάλιον καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἅλωσιν τοῦ ἄρτι ὑπὸ τῶν Τούρκων κατασκευασθέντος εἰς Λιμάνι φρουρίου τῆς Μάνης. Ὅθεν συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν Μανιατῶν,

---

(1) « Per consiglio di Emmanuele Mormori da Napoli di Romania, persona valorosa e molto esperta di quei pæsi. » Paruta, Storia della guerra di Cipro. Siena 1827, σελ. 71.

(2) « E per assicurare l'impresa fu avanti d'ogni altra cosa deliberato di prendere diversi passi ne' luoghi de' monti vicini, onde si teneva che a' nemici potesse venire il soccorso, e fu questo carico imposto al Mormori, come a primo autore di questa deliberazione. » Αὐτόθι.

(3) « Il castello di Malgariti luogo per sè stesso ignobile, ma per lo sito suo opportuno ad altri acquisti. » σελ. 74.

(4) Ἵνα δικαιολογηθῇ ὁ Παλλαβιτσίνης ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς λέγει ὁ Παρούτας.

τὴν 29 Ἰουνίου περὶ τὰ χαράγματα ἀπεβίβασεν αἰφνιδίως τοὺς τουφεκιστάς, οἵτινες κατέλαβον τὸν ἐγγὺς τῷ φρουρίῳ λόφον. Οὕτω δὴ ὁ ἐχθρὸς ἀνελπίστως προσβληθεὶς διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν ἀπεσύρθη εἴς τινα πύργον· οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Κουερίνην εἰσελθόντες εἰς τὸ φρούριον ἐγένοντο κύριοι εἴκοσι τεσσάρων πυροβόλων, δι' ὧν ἤρχισαν τὴν κατεδάφισιν τοῦ πύργου, ὑποχρεωθέντων οὕτω τῶν πολεμίων νὰ παραδοθῶσι. Μετὰ τοῦτο ὁ Κουερίνης θεωρήσας ἐπικίνδυνον τὸ ἐν Μάνῃ φρούριον, διότι σκοπὸς τῆς ἀνεγέρσεως αὐτοῦ ἦτο ἡ προφύλαξις τουρκικῶν γαλερῶν προωρισμένων νὰ παρακωλύωσι τὰς ἐξ Ἑνετίας πεμπομένας εἰς Κύπρον προμηθείας, ἀνετίναξεν αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα δι' ὑπονόμων (1), καὶ ὕστερον ἐλθὼν ἐλεηλάτησε τὴν Ἄνδρον (2).

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ἐν Κύπρῳ Λευκοσίας (9 Σεπτεμβρίου 1570) οἱ Ἀλβανοὶ ἐπανέστησαν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ στείλαντες πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἐζήτουν βοηθείας καὶ ὅπλα, προσφέροντες ὡς ὁμήρους τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς ἀπόδειξιν τῆς πρὸς τὴν Δημοκρατίαν πίστεως. Οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον λαβόντες τὰ ὅπλα ὑπέταξαν ἐν ὀνόματι τῶν Ἑνετῶν ἑκατὸν τουρκικὰς πόλεις, ὁ

(1) Ὁ Παρούτας οὐδόλως μνημονεύει τῶν βοηθησάντων τὸν Κουερίνην Μανιατῶν, εἰς οὓς ἰδίως ὀφείλεται ἡ ἅλωσις τοῦ φρουρίου. Ἕτερος ὅμως Ἑνετὸς συγγραφεὺς ἐκτίθησιν οὕτω τὰ περὶ τούτου. « La portezza di Maina, ove era Cenepoli, al presente non si vengono che le rovine, imperochè si legge che del 1570 il Querini capitan di golfo, si portò al porto delle Quaglie, mentre li Turchi all'hora havevano fabricato questo forte di Maina da essi detto Monige, il capitan havea secreta intelligenza con li Mainotti; L'armata del Querini era composta di 24 galere attacorno una crudel zuffa, li Mainotti diedero saggio del loro valore, si che doppo lungo contrasto con esterminio de Turchi l'ottenne, non volle il Querini che l'Ottomano più s'annidasse, la fece demolire.» L'Origine della Morea etc. Venetia 1686, part. II, σελ. 51. — Ὁ Κορονέλης λέγει, ὅτι ὁ Κουερίνης ἀναχωρήσας ἐκ Κρήτης μετὰ 24 γαλερῶν καὶ ἐλθὼν εἰς Κέρκυραν ἐπληροφορήθη, ὅτι οἱ Τοῦρκοι πρὸς εὐχερεστέραν καθυπόταξιν τῶν φιλελευθέρων καὶ ὀρεσιβίων Μανιατῶν εἶχον κτίσει τὸ ἐν Μάνῃ φρούριον, εἰς θέσιν ὑπ' αὐτῶν μὲν ὀνομαζομένην Turcotogli-Olimionas ἢ Monige, ὑπὸ δὲ τῶν ἐγκατοίκων Κάστρο τῆς Μάνης. Ὅθεν καταπλεύσας ἐκεῖ κατέλαβε τοὺς δύο λιμένας τῆς Μάνης (Πορτοκάγιον καὶ Λιμάνι), καὶ βοηθείᾳ τῶν Μανιατῶν ἀναδειξάντων κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἔκτακτον ἀνδρείαν, κατέλαβε μετ' ἰσχυρὰν ἀντίστασιν καὶ κατηδάφισεν αὐτό. (Description géographique et historique de la Morée reconquise par les Venitiens. Paris 1687, σελ. 41).

(2) Paruta, σελ. 78 καὶ 80.

δὲ Ἀλέξανδρος Δονάτος, διοικητὴς τῆς Ἀλβανίας, διεπραγματεύθη μετὰ τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας Μουσταφᾶ τὴν παραχώρησιν τῆς διοικήσεώς του ἐπὶ μεγίσταις ἀμοιβαῖς. Οὕτω δ' ἐντὸς ὀλίγου πᾶσα ἡ Ἄνω Ἀλβανία εἶχε συνταχθῆ τοῖς Ἐνετοῖς (1).

Ἐνῷ ταῦτα διέτρεχον ὁ διαβόητος πειρατὴς Οὐλοὺτζ Ἀλῆς-λεν-λατήσας τὰς ἐν Δαλματίᾳ Ἐνετικὰς κτήσεις ἦλθε μετὰ τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγάς του ὀθωμανικοῦ στόλου εἰς Αὐλῶνα, ὅθεν λαβὼν ἐπικουρίας κατηυθύνθη πρὸς τὴν Κέρκυραν, καὶ ἀπεβίβασεν εἰς Μανδράκιον στρατὸν πρὸς καταστροφὴν καὶ λαφυραγώγησιν· ἀλλ' οἱ ἐπιδρομεῖς ἐμπεσόντες εἰς ἔνεδραν Ἑλλήνων ἱππέων διοικουμένων ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μόρμορη κατεσφάγησαν καὶ ἠχμαλωτίσθησαν μέχρις ἑνός. Μεταξὺ δὲ τούτων ἦτο καὶ ὁ Χασὰν Βάφος, περιώνυμος ἀρνησίθρησκος Κρής (2). Ἐκ Μανδρακίου ὁ Οὐλοὺτζ Ἀλῆς ἐλθὼν εἰς Ποταμὸν ἀπεβίβασεν ἀρκετοὺς στρατιώτας διευθυνθέντας κατὰ τῆς πόλεως, ἥτις ἔμενε σχεδὸν ἀφρούρητος, διότι οἱ στρατιῶται εἶχον ἐξέλθει καὶ καταλάβει τὰ πέριξ στενώματα. Ἐν τῇ πόλει εὑρίσκετο φρουρὸς μόνος ὁ Φίλιππος Ῥογκόνης μετὰ τετρακοσίων πεζῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν, οἵτινες ἰδόντες τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν ἐτράπησαν εἰς φυγήν, πλὴν καθ' ὁδὸν ἑνωθέντες μετ' ἄλλων ἐπανῆλθον καὶ ἐσταμάτησαν τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ματαίως προσεπάθησαν τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου, πυρπολήσαντες πολλὰς οἰκίας καὶ ἐκκλησίας ἀπῆλθον (3).

Ἡ Ἐνετία μόνη ἐγκαταλειφθεῖσα ἐν τῷ μετὰ τοῦ Σελὶμ πολέμῳ παντοιοτρόπως προσεπάθει νὰ εὕρῃ συμμάχους· τέλος πάντων δὲ τῇ συντόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πάπα Πίου Ε' κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος κατωρθώθη, καὶ τὴν 25 Μαΐου 1574 ὑπεγράφη ἐν Ῥώμῃ ἡ μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας, τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας, καὶ τοῦ πάπα κατὰ τῶν Τούρκων συμμαχία, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ περιλάλητος περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον καταστροφὴ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου (4).

---

(1) Paruta, σελ. 134.

(2) « E fra gli altri Cassan, detto Baffo, Candioto rinnegato, uomo per l'esperienza dell'arte marinaresca, ma molto per la sua crudeltà famoso. » σελ. 226. (3) Paruta, σελ. 225.

(4) Τὰ κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτης λεπτομερῶς ἐξετέθησαν ἐν Χρονικῷ Γαλαξειδίου σελ. 21—32. Ὁ βουλόμενος λεπτομερεστέρας πληροφορίας ἀναγνώτω τὸν Παρούταν (Storia della guerra di Cipro), τὸν Σερένον (Commentari), τοὺς Ἱσπανοὺς Ἐρρέραν (Relacion della batalla naval de Lepanto) καὶ Ῥόζελ (Combate

Πρὶν ὅμως πλεύσῃ ἐκ Μεσσήνης ὁ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Δὸν Ζουὰν τοῦ Αὐστριακοῦ συμμαχικὸς στόλος διετάχθησαν ἵν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς παράβλαψιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπολοίπων Ἐνετικῶν κτήσεων ὁ ἀρχιστράτηγος Περτὲβ πασᾶς καὶ ὁ ἀρχιναύαρχος Ἀλῆς (25 Ἀπριλίου). Ὁ στόλος καταπλεύσας εἰς Χαλκίδα καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ βεηλέρβεη τῆς Ἀλγερίας Οὐλοὺτζ Ἀλῆ καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Τριπόλεως ναυτικῶν μοιρῶν ἦλθεν εἰς Κρήτην καὶ λεηλατήσας τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνων (Appecorno) ἐπυρπόλησε πεντήκοντα χωρία καὶ ἠχμαλώτισεν ὀκτακοσίους Χριστιανούς· ἐκεῖθεν δὲ μεταβὰς καὶ λεηλατήσας Κύθηρα, Ζάκυνθον, καὶ Κεφαλληνίαν, ἀπήγαγεν ἐκ τῆς τελευταίας πλέον τῶν ἓξ χιλιάδων ψυχῶν. Ἐντεῦθεν ὁ ἀρχιναύαρχος διαπεράσας εἰς Ἤπειρον ἐπολιόρκησε τὸ πρὸ μικροῦ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἁλωθὲν Σοποτόν. Οἱ κάτοικοι ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν ὁπλαρχηγὸν Μανόλην ἀντέστησαν γενναιότατα καὶ δι' ὑπονόμων ἐφόνευσαν πεντακοσίους Τούρκους· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνδόντες εἰς τὴν δύναμιν παρεδόθησαν, καὶ οἱ μὲν ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ μετὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Μανόλη ἐξηνδραποδίσθησαν (1). Μετὰ ταῦτα κατέλαβε τὸ Δούλχινον, Βουδούην, Ἀντίβαρι, καὶ ἄλλας ἐνετικὰς κτήσεις, καὶ ἐπαρουσιάσθη πρὸ τοῦ Καττάρου, καθ' ὃν χρόνον ἔφθανε καὶ ὁ στρατὸς τῆς ξηρᾶς. Ἀλλ' ἐνῷ ἐπολιόρκει τὸ Κάτταρον, μαθὼν ὅτι ὁ χριστιανικὸς στόλος ἡτοιμάζετο πρὸς ἀπόπλουν, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ ἀποπλεύσας ἐλεηλάτησε χωρία τινὰ τῆς Κερκύρας καὶ ἦλθεν εἰς Πρέβεζαν καὶ Ναύπακτον, ἔνθα ἐν σπουδῇ ἡτοιμάσθη πρὸς ἀντιπαράταξιν κατὰ τῶν ἐπερχομένων πολεμίων (2). Μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἐχαιρέτησαν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου οἱ Ἕλληνες, ἐλπίζοντες, ὡς γράφει ὁ Σερένος, ὅτι πλέον ἤθελον ἀπαλλαγῆ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ (3)· πλὴν καὶ τότε οἱ τλήμονες εἶδον τὰς ἐλπίδας των διαψευδο-

---

naval di Lepanto), τὸν ἐν Μαδρίτῃ τῷ 1843 ἐκδοθέντα τρίτον τόμον τῶν ἱσπανικῶν ἐγγράφων (Coleccion de documentos ineditos para la historia de Espana), τὸν Πρεσκὼ (Histoire de Philippe II), τὸν τρίτον τόμον τῆς συλλογῆς τοῦ Χαρρὶερ (Négociations de Levant), τὸν Φολιέταν (Sacra lega contra Selim), τὸν Διέδον (Lettera all'illust. Barbaro), καὶ τὸν Καρατζιόλον (Commentarii delle guerre passe c.i Turchi da D. Giovanni d'Austrie).

(1) Bart. Sereno, commentari della guerra di Cipro. Monte-Cassino 1845. σελ. 129.

(2) Négociations de Levant III, σελ. 185—186.

(3) « Aggiungeva che l'ardore dei Greci cristiani, che con sommo desi-

μένας, καὶ ἐκ τῶν προτέρων προδοσιῶν μὴ συνετισθέντες ἐπείσθησαν καὶ αὖθις εἰς τὰς προτροπὰς τῶν χριστιανῶν τούτων καὶ ἔλαβον τὰ ὅπλα. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ χειμάρρων καὶ πάλιν αἱμάτων ἐτεμωρήθη ἡ νέα αὐτῶν ἀσύνετος ἀπόπειρα.

Μετὰ τὴν νίκην, ὑπὲρ ἧς τὰ μέγιστα συνετέλεσαν καὶ οἱ Ἕλληνες ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς λόγος γενήσεται, οἱ ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ στόλου πεμφέντες ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πρέσβεις, ἐξώρκισαν τοὺς νικητὰς νὰ ὑποβοηθήσωσι τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνης τῆς παρουσίας τοῦ στόλου. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ ἐπροτάθη ἡ ὑπόθαλψις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ παρεδέχθη ἡ εἰς Ῥούμελην ἀποβίβασις πρὸς κατάληψιν τόπου καταλλήλου διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ στόλου, καὶ ἡ ἐκεῖθεν ἐξάπλωσις τῶν κατακτήσεων. Ἀλλ' ἐνῷ αἱ γαλέραι λαβοῦσαι τοιαύτας διαταγὰς ἡτοιμάζοντο πρὸς ἐκτέλεσιν, οἱ διάφοροι ναύαρχοι ἔδειξαν ἀκατανόητον ἀσυμφωνίαν, καὶ ὁ δὸν Ζουὰν διέταξε τὸν στόλον νὰ μεταβῇ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Καλογήρου. Ἐκεῖ δὲ προταθείσης τῆς ἁλώσεως τῆς Λευκάδος, ἄνδρες εἰδήμονες τῆς πολιορκητικῆς ἐστάλησαν πρὸς κατασκόπευσιν τοῦ φρουρίου· ἀλλ' ἐπειδὴ ὑπ' αὐτῶν ἐθεωρήθη πολυχρόνιος καὶ δύσκολος ἡ ἐκπόρθησις ἀνεβλήθη ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφασισθέντων κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος. Ἐπὶ τέλους δ' ἐκ Καλογήρου ἀπάραντες οἱ σύμμαχοι ἦλθον εἰς Κέρκυραν, ὅθεν ὁ δὸν Ζουὰν ἔπλευσεν εἰς Μεσσήνην (1).

Ἐν τῷ μετὰ τὴν νίκην συγκροτηθέντι πολεμικῷ συμβουλίῳ ἐπροτάθη ὑπό τινων καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Εὐβοίας, ὑπ' ἄλλων δὲ καὶ ἡ τῶν φρουρίων τῆς Ναυπάκτου (2). Πλὴν ἕνεκα τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας

derio aspettano di veder che contra il Turco si facia impresa per sollevarsi a scuotere il giogo della lor misera servitù. » Commentari, σελ. 84.

(1) Paruta, σελ. 301.

(2) « Qu'elle s'achemineroyt vers Morée soubz espérance d'une rebellion des peuples, desquelz les Venitians avoient ambassadeurs sur leurs galléres, qui mesmes devant que la bataille se donnast faisoient instance que l'armée chretienne seulement comparust en ces mers-là. Aultres avoient opinion qu'elle s'achemineroyt vers Negrepont pour cette isle-là l'ung des principaulz magazins des munitions du Turc, dépourvue d'hommes, sans forteresse, et peu d'espérance de pouvoir estre secourue par mer, ou bien qu'elle essayeroit de prendre les chasteaux du golfe de Lepanto. Mais enfin ces discours et infiniz aultres semblables s'en sont allez en fumée. » Negociations de Levant. III, σελ. 191. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ ἐλέχθησαν καὶ ταῦτα περὶ Ἑλλήνων. « I quali bramando d'uscire una volta della misera servitù in che vivono prontamente piglieranno l'armi con noi. » Sereno, commentarii, σελ. 218.

ἐναυάγησαν πάντα τὰ σχέδια ταῦτα, καὶ ἡ τὰ χριστιανικὰ ὅπλα δοξάσασα ναυμαχία οὐδὲν ἔσχε τὸ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, διότι καὶ ὁ ζυγὸς τῶν τουρκοκρατουμένων χριστιανῶν κατέστη σκληρότερος, καὶ ἡ ἀκμάζουσα τοῦ Σελὶμ αὐτοκρατορία πρὸς οὐδὲν θεωρήσασα τὰς μεγάλας ἐκείνας ἀπωλείας ἐν τάχει ἀντικατέστησε τὸν ἀπολεσθέντα στόλον διὰ καινουργοῦς καὶ πολυαριθμοτέρου.

Οἱ Ἕλληνες ἀναπτερωθέντες ἐκ τῆς περὶ Ναύπακτον νίκης ἔλαβον ἀμέσως τὰ ὅπλα. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου (σελ. 212—214) περιγράφει οὕτως τὰ τότ' ἐν Παρνασσίδι καὶ Δωρίδι λαβόντα χώραν.

« Ἔστοντας οἱ Φράγκοι νὰ νικήσουνε τὴν Τούρκικη ἁρμάτα ἐπαραγγείλασι σὲ ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς πῶς νὰ σηκώσουνε ἅρματα κατὰ τοὺς Τούρκους, καὶ αὐτοὶ θὰ τοὺς συντρέξουνε. Ἀκούοντας γοῦν τέτοια παρηγορητικὰ λόγια οἱ Χριστιανοὶ μὲ μεγάλη χαρὰ καὶ πολὺ κρυφὰ ἑτοιμασθήκασι γιὰ νὰ βαρέσουνε τοὺς Τούρκους. Ἤρθασι γοῦν πολλοὶ Μωραῖται στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐκάμασι μὲ τοὺς Γαλαξειδιώτας ταὶς συμφωνίας μὲ ὅρκο γιὰ νὰ σηκωθοῦνε τὴν ἴδια ἡμέρα· καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις τὸ ἐπαραδεχθήκασι, καὶ οἱ Σκλονίταις, ὅσοι ἤρθασι κρυφὰ στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἐμείνασι σύμφωνοι πῶς ἄλλοι τῆς στερηᾶς καὶ ἄλλοι τοῦ πελάγου νὰ βαρέσουσι τοὺς Τούρκους, λέγοντας ἢ νὰ πεθάνωμε ἢ νὰ ξεσκλαβωθοῦμε· καὶ ὅποιος μετανοιώσει ἢ προδώσει αὐτὰ ποῦ εἴπαμε νὰ μὴν ἰδῇ θεοῦ πρόσωπο. Καὶ ἐβάλλασιν ὅλοι τὰ χέρια ἀπάνου σταὶς εἰκόναις, καὶ ἐπήκασι φοβερὸν ὅρκον. [Ἐρχόμενος ὁ] συμφωνημένος καιρὸς ἕνας Βοστιτζιάνος ἐπρόβωκε τὸ μυστικὸ στοὺς Τούρκους· [καὶ τοὺς] ἐβάλανε χάψι, καὶ ἐκεῖ μὲ ἀδιήγη[τα μαρτύρια] τοὺς ἐσκοτώσασι μὲ σπαθιὰ καὶ πιστόλιαις, βιάζοντάς τους νὰ μαρτυρήσουνε τοὺς συντρόφους. Καὶ ὅσοι Μωραῖται ἐγλύσασι, ἐπήγασι στὴν Μάνη, καὶ ἐκεῖ ἐσηκώσασι σεφέρι, σφάζοντας τοὺς Τούρκους. Τρεῖς Μωραῖται ἐρχάμενοι κρυφὰ στὸ Γαλαξεῖδι ἀφηγηθήκασι τὰ τρεχάμενα, καὶ τοὺς ἐλέγασι νὰ σηκώσουνε σεφέρι· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις ἐστείλασι γοργὸν τὴν νύχτα στὸ Λοιδορίκι, στὴν Βιτρινίτζα, καὶ στὸ Σάλονα, παραγγέλοντας στοὺς συντρόφους τὰ μαντάτα· καὶ ἤρθασιν οἱ Λοιδορικιῶταις, Βιτρινιτζιῶταις στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἀποφασίσασι νὰ σηκώσουνε σεφέρι, καὶ νὰ σκοτώσουσι τοὺς Τούρκους, θαρρῶντας καὶ στὴ βοήθεια τῶν Φραγκῶν. Καὶ ἐμαζωχθήκασι τρεῖς χιλιάδες καὶ ἐπήγασι καταπάνω στὸ Σάλονα, στέλνοντας μαντατοφόρους νὰ σηκωθοῦνε καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὸ Βενέτικο (1). Καὶ ἀπόξω ἀπὸ τὸ Σάλονα ηὗρασι τὸ τούρκικο ἀσκέρι, ποῦ μαθαίνοντας τὰ μαντάτα ἐβγῆκε νὰ τοὺς βαρέσῃ. Ἐκεῖ ἤρθασι οἱ μαντατοφόροι τὸ πῶς ἀπὸ τὸ Βενέτικο κανένας δὲν σηκόνει ἅρματα, καὶ οἱ Φράγκοι πουθενὰ δὲν φαίνονται, καὶ πῶς τοὺς ἐγελάσασι

(1) Ἡ νῦν ἐπαρχία Ναυπακτίας.

καὶ βοήθεια δὲν στέλνουνε. Ἀκούοντας αὐτὰ τὰ μαντάτα ἄλλοι ἐδειλιάσασι καὶ ἐφύγασι, καὶ τὸ ἀσκέρι τῶν Ῥωμαίων ἐδιαλύθηκε ἄταχτα. Περνῶντας δύο ἡμέραις ἤρθασι στὸ Γαλαξεΐδι γράμματα ἀπὸ τὸν μπέη, τὸ πῶς τοὺς συμπαθάει, καὶ νὰ ἔρθουσι στὸ Σάλονα οἱ κεφαλάδες γιὰ νὰ εἰποῦσι στὸ μπέη τὸ πῶς ἐγίνηκε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, καὶ νὰ μὴν ἔχουνε κανένα φόβο καὶ τοὺς ἔβαλλε ὅρκο τὸ σπαθὶ καὶ τὸ κεφάλι του. Οἱ γοῦν Γαλαξειδιῶταις ἐμπήκασι σὲ μεγάλη ἔννοιαν· καὶ ἐκεῖ ἤρθασι καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις καὶ τοὺς ἀφηγηθήκασι τὰ ἴδια. Ἐτότες ἀποφασίσασι νὰ πηγαίνουσι στὸ Σάλονα, ἐλπίζοντας στοὺς ὅρκους τοῦ μπέη τὸ πῶς δὲ θὰ τοὺς πειράξῃ. Ἐξεκινήσασι γοῦν εἰκοσιτρεῖς οἱ πρῶτοι νοικοκυραῖοι Γαλαξειδιῶται· μαζὶ μὲ τοὺς Βιτρινιτζιώταις καὶ Λοιδορικιώταις καὶ ἐπήγασι στὸ Σάλονα· καὶ ὁ μπέης τοὺς ἐδέχτηκε μὲ τιμαὶς καὶ χαρὰ ψεύτικη· καὶ ἀφηγῶντας τὸ πῶς ἐγελασθήκασι ἀπὸ τοὺς Φράγκους· καὶ ἐσηκώσανε ἅρματα, μὰ κανένα κακὸ δὲν ἐκάμασι, ὁ μπέης τοὺς ἐσυχώρησε καὶ ἐσυβούλευψε νὰ ἦνε πάντα φρόνιμοι καὶ νὰ τηράγουν τὴ δουλιά τους, καὶ τὸ πουρνὸ σύνταχα νὰ μισέψουσι. Ἀκούσατε γοῦν τὸ τρομερὸ γέλασμα, ποῦ τοὺς ἔκαμε ὁ μπέης, καὶ τὸ μαρτυρικό τους θάνατο. Τὸ βράδυ ἐδιάταξε καὶ τοὺς ἐπιάσασι ἕνα ἕνα, καὶ τοὺς ἔδεσασι μὲ σίδερα, καὶ τοὺς ἐβάλλασι σὲ ἕνα σκοτεινὸ μπουτροῦμι· καὶ ἐκεῖ μὲ τὰ σπαθιά τοὺς ἐσφάξασι ὅλους, ὀγδοῆντα χωρὶς νὰ λείπῃ κανένας· καὶ ἕνας μονάχα ἀπὸ χωριὸ Βουνοχώρα, ποῦ τὸν ἐλέγασι Δημήτρη Λυκοθανάση, ἔστωντας ἀνδρειωμένος ἄνθρωπος, ἔσπασε τὰ σίδερα, καὶ ἁρπάζωντας τὸ σπαθὶ ἑνοῦ τζελάτη ἔσφαξε δύο Τούρκους καὶ τὸν πορτιέρη, καὶ τρέχωντας ὡσὰν ἐλάφι ἔγλυσε ἀπὸ τὸ μακελειό· καὶ ὕστερα ἀπὸ πέντε ἡμέραις, ἐρχάμενος στὸ χωριό του, ἐπέθανε. Ἐσκοτωθήκασι γοῦν μὲ χίλια βασανιστήρια οἱ ἄλλοι ὀγδοῆντα, οἱ πρῶτοι κεφαλάδες καὶ τὰ ἀνδρειότερα παλληκάρια, μὲ ἀπιστιὰ μεγάλη· ἀκούσατε· εἴκοσι δύο Γαλαξειδιῶται, τρεῖς Βουνοχωρίται, δύο Πεντεορίται, τρεῖς Ἁγιαθυμιῶται, δέκα Βιτρινιτζῶται, τρεῖς Κισσελίται, δύο Βιδαβίται, εἴκοσι Λοιδορικιῶται, καὶ δεκατέσσαρες Σαλονίται· ὅλοι γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκεία, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταὶς ἁμαρτίαις. »

Ἐνῷ δὲ ταῦτα διεδραματίζοντο, οἱ αὐτάδελφοι Μελισσηνοί, Μακάριος ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ἤγειραν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς εἴκοσι πέντε χιλιάδων πεζῶν καὶ τριῶν χιλιάδων ἱππέων ἐπὶ διετίαν ἐξ ἰδίων ἀναλωμάτων διετήρησαν τὸν ἀγῶνα, μάτην ἐξορκίζοντες τὸν δὸν Ζουὰν ἵν' ἀποστείλῃ τὰς ὑποσχεθείσας βοηθείας. Οὗτος ἐκ Μεσσήνης ἐξηκολούθει γράφων ἐγκυκλίους καὶ προτρέπων τοὺς Ἕλληνας ν' ἀναθαρρήσωσι μέχρι τῆς προσεχοῦς ἐλεύσεως αὐτοῦ (1). Μεταξὺ τῶν ἄλλων σώζεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως

(1) Charrière, III, σελ. 264.

καὶ ἡ ἑξῆς ἑλληνιστὶ συντεταγμένη καὶ πρὸς τὸν Μακάριον καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας διευθυνομένη ἐπιστολή.

« Πανιερώτατε ἐν Χριστῷ πατὴρ, εὐλαβεῖς Χριστιανοὶ καὶ πνευματικοὶ, ἀνδράγαθοι στρατιῶται καὶ τιμιώτατοι λαοὶ τῆς Πέλοπος νήσου (1), καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς· ἔλαβα μίαν γραφὴν γραμμένην εἰς τὰς κ΄ τοῦ ἀπερασμένου Φευρουαρίου, καὶ εἰς τί μὲ γράφετε καλῶς οἶδα, πεθυμῶντας τὴν ἐμὴν βοήθειαν εἰς αὐτὰ τὰ μέρη τοῦ ἐλευθερῶσαι ἀπὸ τὴν δουλείαν καὶ ζυγὸν, εἰς τὴν ὁποίαν σᾶς ἐκρατεῖ ὁ ἐχθρὸς τοῦ σέβας τῶν χριστιανῶν. Ἐν πρώτοις ἐντίμως πράττετε, καὶ τὸ ἀρεσκόμενον τοῦ θεοῦ παντοκράτορος, ὃς οὐκ ἀμνημονεῖται τοῦ πλάσματος, ὃ ἂν ἐν μετανοίᾳ καὶ ἐλεημοσύνῃ τὸν προσκαλῇ καὶ παρατίθεται εἰς αὐτὸν, καὶ οὕτως ἀληθῶς πίστευσον καὶ ἔλπισον. Ὅσον εἰς τὴν ὄρεξιν καὶ προθυμίαν ὅπου εἰς ἐμὲ ἔχετε, ἐγὼ θέλω κάμει τὸ δύναμαι, καὶ εἰς τοῦτο θέλετε γνωρίσει μετὰ εὐσπλαγχνίας τὸ θαῤῥεύεσθαι εἰς ἐμὲ, ὅτι δὲν θέλω σαλεύσει στιγμὴν ἄκαρπα, καὶ εἰς τοῦτο τὰ ἔργατα θέλουν τὸ ἀποδείξει. Νὰ ἠξεύρετε ἄλλο δὲν ἔλειψε διὰ νὰ σᾶς ἀναπαύσω εἰμὴ μόνον ἡ ἄργητα τῆς ἁρμάδας διὰ νὰ ἔρθω καὶ σᾶς συνδράμω, καὶ σᾶς ἐλευθερώσω, καὶ σᾶς μεταφέρω εἰς ἐλευθερίαν· ἡ αἰτία ἦτον ἡ κοίμησις τοῦ ἁγιωτάτου πατρὸς καὶ εὐσπλάγχνου πάπα πέμπτου, καθὼς ἠκούσατε, ὃν ἐπροσκάλεσεν ὁ Θεὸς ταῖς ἡμέραις ταῖς περασμέναις. Εἰς τὸ παρὸν μᾶς ἔδωκε μεταγενέστερα τοῦ ἐκεῖθεν ἁγίου θρόνου μεγάλου παραδείγματος καὶ μεγάλης φιλανθρωπίας, καὶ εἰς αὐτὸ ἐλπίζω βραχέως νὰ ἔλθω εἰς αὐτὰ τὰ μέρη εἰς αὔξησιν τῆς συνοδίας τῶν Χριστιανῶν καὶ εἰς κοινὴν ἀγαθοποιΐαν, καὶ μὲ τοιοῦτον σκοπὸν θέλω μισεύσει ἀπὸ ἐδῶ μὲ τὴν ἄνωθεν ἁρμάδα μέσα εἰς τέσσαρας ἢ πέντε ἡμέρας τὸ ἀργότερον διὰ τοὺς Κορφοὺς, καὶ ἐκεῖ μοῦ θέλετε ἀποστείλει καθαρότερον τοῦ αὐτοῦ τόπου τὰ γενόμενα, καὶ πάντα καταλεπτῶς παραγγέλλοντάς μου Τὸ ὅλον θέλει συνέλθει δίδοντας θάῤῥος τὸ πρεπόμενον τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, βεβαιόνοντάς τους θαῤῥετικῶς ὅτι ἄλλον δὲν ἐπιθυμῶ εἰμὴ τὴν ἐλευθερίαν σας καὶ τὴν ὠφέλειαν. Διατὶ ὁ κομίζων τὴν παροῦσαν σᾶς θέλει ἐξηγήσει, καὶ σᾶς θέλει παραγγείλει ἁπλότερα εἰς ὅλον ἐκεῖνο ὅπου ἐδῶ ἤθελα γράψει στέργωντας. Τὸ ὅλον αὐτὸς σᾶς θέλει ἀποκαλύψει. Παύομαι παρακαλῶντας τὸν Θεὸν ἡμῶν τοῦ φυλάξαι ὑμᾶς.

Ἐγράπτη ἐν Μεσσήνῃ εἰς τὰς ζ΄ Ἰουνίου ᾳφοβ΄. Δὸν Ζουάν. »

Ἅμα ὁ δὸν Ζουὰν ἀπέπλευσεν ἐκ Κερκύρας οἱ Ἐνετοὶ ἀνανεώσαντες τὰς πρὸς ἅλωσιν τῆς ἐν Ἠπείρῳ κωμοπόλεως καὶ φρουρίου τοῦ Μαργαριτίου ἀποπείρας, ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ τριάκοντα γαλέρας μετὰ ἓξ χιλιάδων πεζῶν. Οἱ Τοῦρκοι ἐκπεπληγμένοι ἀπὸ τῆς τρομερᾶς ἀγγελίας τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ἥττης ἀμαχητὶ παρέδωκαν τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον παραχρῆμα κατηδαφίσθη. Ἐκεῖθεν μετέβησαν πρὸς ἐκπόρ-

(1) Τὸ ἱσπανικὸν ἀντίγραφον λέγει « valeroso pueblo de las provincias de la Morea, Epiro, y otros convecinos. » Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σελ. 150.

θησιν τῆς Λευκάδος, πλὴν ἰδόντες ὅτι οἱ ἐνταῦθα Τοῦρκοι δὲν ἐδείκνυον τὴν δειλίαν τῶν ἐν Μαργαριτίῳ, μετὰ πολλὰς καὶ ματαίας ἀπειράς διέλυσαν τὴν πολιορκίαν (1).

Οἱ Τοῦρκοι μαθόντες τὴν παρὰ τὰς Ἐχινάδας συμφορὰν ὑπὸ πανικοῦ κατελήφθησαν φόβου, ὥστε, ὡς γράφει ὁ ἐν Ἐνετίᾳ ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Θ΄, ἐὰν οἱ νικηταὶ ἐπωφελούμενοι καὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστατικοῦ ὀργασμοῦ ἐπεδίωκον κατακτήσεις, εὐχερῶς ἤθελον καταστρέψει τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου, διότι ὁ μὲν στόλος εἶχε καταστραφῆ, ὁ δὲ στρατὸς τῆς ξηρᾶς ἀπολεσθῆ ἐν τῷ πολέμῳ τῆς Κύπρου καὶ τῇ ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίᾳ· πρὸς τούτοις δὲ ἤθελον ἔτι μᾶλλον ἐπισφραγίσει τὴν νίκην διὰ τῆς καταλήψεως καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ οἱ ἐν τῇ ὀθωμανικῇ πρωτευούσῃ κατοικοῦντες καὶ εἰς τεσσαράκοντα χιλιάδας συμποσούμενοι Χριστιανοὶ ἤθελον μεγάλως πρὸς τοῦτο συντελέσει (2). Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἀσυμφωνία τῶν Χριστιανῶν ἐνέπνευσε νέον θάρρος πρὸς τοὺς Τούρκους. Ὁ σουλτάνος καὶ οἱ ὑπουργοὶ αὐτοῦ ἰδιεασθέντες περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων συνέλαβον ὑπονοίας κατὰ πάντων· ὅθεν οἱ μὲν διοικηταὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν μετετέθησαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, καὶ οἱ πλείονες ἀπεστάλησαν εἰς Ἀσίαν· τρομεραὶ δὲ σφαγαὶ καὶ αἰχμαλωσίαι διεπράχθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων προυχόντων καὶ κληρικῶν, ἰδίως ἐν Αἰγαίῳ, Θεσσαλονίκῃ, καὶ Ἄθωνι. Περὶ τὰς τριάκοντα χιλιάδας ἐκ τῶν δυστυχῶν τούτων ἐσφάγησαν, ἐρρίφθησαν εἰς τὰς γαλέρας, καὶ ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύοντο, οἱ νεανίαι καὶ αἱ παρθένοι ἐλαμβάνοντο εἰς τὸ σεράγιον, καὶ οἱ ῥωμαλέοι ἄνδρες εἰς τὰ κάτεργα. Εἰς ἐπισφράγισιν δὲ τῆς βαρβαρότητος οἱ ἀρχιεπίσκοποι τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς (3).

Ἐνῷ ἐπεσπεύδοντο οἱ ἐξοπλισμοὶ καὶ ἡ ἡμισέληνος τολμηροτέρα ἔμελλε ν' ἀντιμετρηθῇ πρὸς τὸν σταυρὸν, ὁ Σελὶμ ἐκτιμῶν τὴν ἀνδρείαν τοῦ στολάρχου τῶν Χριστιανῶν ἔστειλεν αὐτῷ δῶρα μετὰ τῆς ἐξῆς πλήρους σουλτανικῆς μεγαλοπρεπείας καὶ ἀσιατικοῦ κόμβου ἐπιστολῆς·

« Σελὶμ υἱὸς τοῦ ὑψηλοτάτου, ἀηττήτου καὶ ἐνδοξοτάτου Σουλεϊμάνη, δέκατος τρίτος σουλτάνος τῶν Τούρκων, βασιλεὺς τῶν βασιλέων, ἐκπορθητὴς

(2) Paruta σελ. 306.

(1) Charrière, Neg. du Levant, III. σελ. 262, 259.

(2) Αὐτόθι, σελ, 262.

τῶν ἐπαρχιῶν, νικητὴς τῶν στόλων καὶ στρατῶν, τρομερὸς κατὰ γῆν καὶ τὰς θαλάσσας, πρὸς Ζουὰν τὸν Αὐστριακὸν, ἀρχηγὸν παραδόξου ἀνδρείας, τὸν ὁποῖον δὲν καταδέχεται νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν κατὰ τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ σκέψεις, καὶ ἀξιώσῃ τῆς χρυσῆς αὐτοῦ σφραγίδος, τῆς καθιστώσης μακαρίους τοὺς ὁρῶντας αὐτήν. Ἡ ἀρετή σου, Ἰωάννη γενναῖε, ἤτις ἐπέπρωτο μετὰ τόσον διάστημα χρόνου νὰ γίνῃ ἀρχὴ τῶν ζημιῶν τὰς ὁποίας ὁ κυρίαρχος, πανευδαίμων, καὶ σεβαστὸς ὀθωμανικὸς οἶκος ἠσθάνθη ποτὲ ἀπὸ Χριστιανούς, μὲ παρακινεῖ, ἂν καὶ προσβεβλημένον, νὰ σοὶ δώσω δῶρα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ θεωρήσῃς, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐκτιμήσῃς, ὡς προερχόμενα ἐξ ἐκείνου, ὅστις ὢν ὁ μεγαλείτερος ὅλων τῶν ἀνθρώπων, γίνεται σχεδὸν διὰ τῆς παρούσης φιλοδωρίας του ὅμοιος πρὸς σὲ, καθιστάμενον ἄξιον γνωριμίας ἀπὸ τῆς ὑψηλότητος αὐτοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πολλοὶ μέχρι τοῦδε ἐπεθύμησαν, πλὴν δὲν ἤλπισαν ν' ἀπολαύσωσι. Παρακάλει τὸν Θεὸν νὰ σὲ διαφυλάττῃ ἀπὸ τῆς ὀργῆς μας. »

Ὁ δὲ δὸν Ζουὰν ἔγραψεν εἰς ἀπάντησιν τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν.

« Διὰ τῶν χειρῶν τοῦ Ἀνατολίτου Ἀχμὲτ (Acomatz) ἔλαβον ἐκ μέρους σου ὑπὸ καλὸν οἰωνὸν τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὰ δῶρά σου, τὸ μὲν ἀνταξιον τῆς ἐλευθεριότητός σου, τὸ δὲ μαρτύριον τῆς ἀρετῆς ἣν ἠὐδόκησε νὰ μοὶ χαρίσῃ ὁ Θεὸς πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν πιστῶν αὐτοῦ, καὶ προσβολὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ οἴκου, εἰς τὸν ὁποῖον αὐτὸ τὸ παιδίον, ὡς μὲ ἀποκαλεῖς, ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῆς ζημίας ἣν ἐδοκίμασάν ποτε τὰ στρατεύματά σου. Δύνασαι νὰ λάβῃς ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς συνεπείας, ἀφοῦ μὲ ἀποκαλεῖς ἀρχηγὸν μὲ παράδοξον ἀρετήν. Σ' εὐχαριστῶ δι' ὅλα, καὶ πρὸς ἀμοιβὴν μετὰ τοῦ Ἀχμὲτ σοὶ ἀποστέλλω τὸν Σκολοτζέλτην (Scolot Scelte) Ἕλληνα ἐλθόντα ἵνα κατασκοπεύσῃ τὰς ἑτοιμασίας τῶν Χριστιανῶν, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον, εἰ καὶ καταδεδικασμένον εἰς θάνατον, οὐ μόνον χαρίζω τὴν ζωὴν ἀλλὰ δίδω καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιθεωρήσῃ καὶ ὅλας τὰς ἐργασίας μας, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουσι τὸν κατὰ σοῦ ἀέναον πόλεμον. Ἐν τούτοις δὲν θὰ καταφρονήσῃς νὰ θεωρήσῃς ὡς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς μεγαλοδωρίας, ὅτι Ἰωάννης ὁ Αὐστριακὸς, Χριστιανὸς, ἐδέχθη τὰ δῶρά σου, καὶ ἀπεκρίθη εἰς τὰς ἐπιστολὰς Σελὶμ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Τούρκων (1). »

Κατὰ τὴν ἐν Ναυπάκτῳ καταστροφὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου μόνος ὁ διαβόητος πειρατὴς τῆς Ἀλγερίας Οὐλοὺτζ Ἀλῆς κατώρθωσεν ἵνα διασώσῃ μέρος τοῦ στόλου διελθὼν ἐν μέσῳ τῶν νικητῶν. Ὁ Σελὶμ ἀνταμείβων τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ προήγαγεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καπετὰν πασᾶ, καὶ διέταξεν ὅπως εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Οὐλοὺτζ μεταβληθῇ εἰς *Kilitz*, σημαῖνον Ῥομφαίαν. Ὁ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἀπολεσθέντος στόλου ζῆλος τοῦ νέου ναυάρχου ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥστ' ἐντὸς τοῦ χειμῶνος ἐρρίφθησαν ἐκ τῶν νεωρίων τῆς Κωνστατινουπό-

(1) Charrière, σελ. 248—49.

λεως ἑκατὸν πεντήκοντα γαλέραι καὶ ὀκτὼ μαῶναι. « Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δύναμις τῆς αὐτοκρατορίας, ἔλεγεν ὁ μέγας βεζίρης, εἶνε τοιαῦτα, ὥστε δυνάμεθα νὰ ἐξοπλίσωμεν τὰ πλοῖα μὲ ἀργυρᾶς ἀγκύρας, καὶ ἐξάρτια καὶ ἱστία μεταξωτά. » Ὁ αὐτὸς δὲ ὁμιλῶν εἰς τὸν Ἐνετὸν Βάρβαρον παρέβαλλε τὴν μὲν κατάκτησιν τῆς Κύπρου πρὸς βραχίονα ἀποκοπέντα καὶ οὐδέποτε ἀναγεννώμενον, τὴν δ' ἐν Ναυπάκτῳ ἥτταν πρὸς γένειον ξυριζόμενον καὶ ἀκμαιότερον ἀναγεννώμενον. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους ὁ Κιλίτζ Ἀλῆς ἡγούμενος στόλου ἐκ διακοσίων πεντήκοντα πλοίων ἐξῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἵνα καὶ πάλιν ἀντιμετρηθῇ πρὸς τοὺς νικητάς (1).

Ἐκ τῶν συμμάχων μόνοι οἱ Ἐνετοὶ ἐνζήλως εἰργάζοντο πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ζητοῦντες παντοιοτρόπως νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς νίκης, καὶ τῆς συνεπείᾳ ταύτης ἐκραγείσης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁσημέραι λαμβανούσης σημαντικὰς διαστάσεις (2). Δυστυχῶς ὅμως ἡ μέχρι δειλίας ἀδράνεια τοῦ δὸν Ζουὰν ἐναυάγησε πᾶσαν ἀγαθὴν προαίρεσιν. Ὅθεν καὶ οἱ Ἐνετοὶ κυριεύσαντες τὸ ἐν Δαλματίᾳ Καστελνουόβον δὲν εἶχον τὸ θάρρος νὰ ἐπεκτείνωσι μόνοι τὰς κατακτήσεις. Τέλος πάντων ὁ δὸν Ζουὰν πληροφορηθεὶς τὴν ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου ἔξοδον τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ἐν τάχει προητοιμάσθη καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τῶν συμμάχων κατέπλευσεν εἰς Κύθηρα· τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας τέως διαμένων Κιλίτζ Ἀλῆς ἔπλευσε πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρον, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 7 Αὐγούστου διελθὼν αὐτὸ ἔπλευσε πρὸς ἀναζήτησιν τῶν πολεμίων· πλὴν εὑρὼν τὸν ἄνεμον ἐναντίον ἦλθεν εἰς Ἐλαφονήσια (isola di Cervi), ὅθεν ἐξορμήσας ἐπετέθη κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου, καὶ ἐπιδείξας τὴν στρατηγικὴν καὶ ναυτικὴν αὐτοῦ ἱκανότητα ἀπῆλθεν εἰς Μάνην. Μετ' οὐ πολὺ οἱ σύμμαχοι συνεκεντρώθησαν περὶ τὴν Μεθώνην καὶ Πύλον, πλὴν δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των περιπλέοντος ἐχθρικοῦ στόλου. Τέλος πάντων μετὰ πολλὰ συμβούλια ἀπεφασίσθη ἡ ἐκπόρθησις τῆς Πύλου, πρὸς ἐμψύχωσιν δῆθεν τῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων (3), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιχείρησις αὕτη

(1) Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σελ. 33.

(2) « Veggendosi in molte parti i popoli sudditi dell'imperio Turchesco sollevati, e pronti a ribellarsi. » Paruta, σελ. 316.

(3) « Che potesse dare animo a' popoli della Morea, e mantenergli in fede a migliori speranze. » Αὐτόθι, σελ. 383.

μετὰ πολυήμερον καὶ ματαίαν ἀπόπειραν ἐγκατελείφθη ὡς ἀδύνατος. Ὕστερον ὁ δὸν Ζουὰν ἀπεβίβασε στρατὸν πρὸ τῆς Μεθώνης, τὸν ὁποῖον διέταξε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ πλοῖα, ἅμα πληροφορηθεὶς περὶ ἐμφανίσεως τουρκικοῦ ἱππικοῦ (1).

Οὕτως ὁ ἀγέρωχος πειρατὴς θριαμβευτικῶς ἐπανήγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν σῶον τὸν στόλον, πρὸς ὃν ἡ Εὐρώπη ἐφοβήθη ν' ἀντιπαραταχθῇ, *ἀποκτήσας*, ὡς λέγει ὁ σύγχρονος τῆς Ἑνετίας ἱστοριογράφος, *φήμην ἐμπειροτάτου καὶ γενναιοτάτου ναυάρχου, καὶ φόβος ὑπάρχει μὴ γένῃ παραίτιος μεγαλειτέρων κακῶν εἰς τὴν χριστιανοσύνην* (2).

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ χριστιανικοῦ στόλου οἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαναστάται ἀπελπισθέντες περὶ συνδρομῆς κατέφυγον εἰς τὰ μᾶλλον ἀπρόσιτα ὄρη, πλὴν μετ' οὐ πολὺ συνεφώνησαν ἵνα καὶ πάλιν κύψωσι τὸν τράχηλον ὑπὸ τὸν ζυγὸν σκληροτέρας δουλείας (3). Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐν Μάνῃ ἀπαναστάσεως Μακάριος καὶ Θεόδωρος οἱ Μελισσηνοὶ διαπεράσαντες εἰς Νεάπολιν ἀπέθανον ἐκεῖ, ὁ μὲν δεύτερος τῇ 25 Μαρτίου 1582, ὁ δὲ Μακάριος τῇ 12 Σεπτεμβρίου 1585. Ἄνθρωποι τιμῶντες τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰς ἀρετὰς ἀμφοτέρων ἀνήγειραν αὐτοῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου μημνεῖον, ἐφ' οὗ ἐπεγράφη τὸ ἑξῆς ἐπιτύμβιον.

« Μακάριος ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, ἀπὸ Βυζαντίων αὐτοκρατόρων ἐκ τῆς περιφανεστάτης Μελισσηνῶν καὶ Κομνηνῶν οἰκίας, καὶ Θεόδωρος αὐτάδελφος, δεσπότης Αἴνου, Ξάνθης καὶ ἑτέρων πολιχνίων ἐν Θράκῃ, ἔτι δὲ Σάμου, Μιλήτου, Ἀμβρακίας, Μεσσηνιακοῦ κόλπου ἐν Πελοποννήσῳ, κεῖνται ἐνθάδε· νικητικοῖς Ἰωάννου Αὐστριακοῦ ὅπλοις ἐν ναυμαχίᾳ προτραπέντες, στρατιᾶς ἐξ ἰδίων πολιχνίων μὲν καὶ πόλεων συλλεχθείσης πεζῶν μὲν 25

(1) Charrière, III, σελ. 295.

(2) « Lasciando ad Uluzzali libera e sicura la via di poter condurre l'armata salva a Constanttnopoli, con riportarne nome di peritissimo e valorosissimo capitano, e d'acquistarsi tanto di riputazione e di grazia, che temere ancora si possa, che non sia instrumento d'altri gravi mali alla Cristianità. » Paruta, σελ. 385.

(3) « Dipartita l'armata della lega, i popoli della Morea, e di Brazzo di Maina sollevati a favore de' Cristiani, i quali aspettando i successi dell'armata, non avendo nè forze in campagna, nè terre forti da mantenersi, si stavano ritirati ne' monti per assicurarsi della violenza de' Turchi, convennero d'arrendersi in poter loro, e di ritornare a porre il collo sotto il giogo di più grave servitù, privi d'ogni speranza di poterlo sottragere giamai.» Paruta, σελ. 391.

χιλιάδων, ἱππέων δὲ τρισχιλίων, πόλεμον κατὰ Τούρκων διετῆ ἰδίοις ἐπεκράτησεν ἀναλώμασι· τῆς δὲ ἐλπιζομένης βοηθείας ἀποτυχόντες, δειχθείσης ἰδίοις πίστεως ἐχθροῖς δυνάμεως, Φιλίππου δευτέρου τοῦ Ἰσπανῶν βασιλέως εὐεργεσίαις περαθέντες ἐν Νεαπόλει, οὐ πρότερον ταῖς ψυχαῖς ἢ τὸ ζῆν κατέπεσον, Θεόδωρος εἰκοστῇ πέμπτῃ Μαρτίου ἀφπδ', Μακάριος δὲ δωδεκάτῃ Σεπτεμβρίου ἔτει σωτηρίῳ ἀφπέ » (1).

Οἱ σύμμαχοι ἵνα δικαιολογήσωσι τὴν πρὸς τὴν δυστυχῆ Ἑλλάδα προδοτικὴν αὐτῶν διαγωγὴν ἠθέλησαν νὰ ἐνοχοποιήσωσι τὸν φιλότουρκον βασιλέα τῆς Γαλλίας Κάρολον Θ', ὡς ἐπενεργήσαντα διὰ τοῦ παρὰ τῷ Σελὶμ ἀποσταλέντος πρεσβευτοῦ αὐτοῦ Noailles ἐπισκόπου Δ' Ἄκ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ ἐπιδέξιος οὗτος πολιτικὸς γράφων κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1572 πρὸς τὸν Κάρολον προτρέπει αὐτὸν ἵνα συνομολογήσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ σουλτάνου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν συμφερόντων τῆς Γαλλίας· ἐν ἑτέρῳ δ' ἐγγράφῳ διὰ μακρῶν συμβουλεύει τὸν εἰρημένον βασιλέα νὰ μὴ κηρύξῃ τὸν κατὰ τῆς Ἱσπανίας πόλεμον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Φίλιππος Β' ἤθε-

(1) Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σελ. 153. — Ὁ δυτικὸς ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας Ματθαῖος Βενιέρης λέγει, ὅτι καὶ διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος ὁ Μακάριος εἶχε μεταβῇ εἰς Ἰταλίαν πρὸς ζήτησιν ὅπλων καὶ βοηθειῶν. (Zinkeisen, geschichte des Osmanischen reiches in Europa, III)· πλὴν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως ἐγγράφων, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος μεταβὰς εἰς Μεσσήνην ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν τὴν 10 Ἰουνίου 1572 κομίζων τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Δὸν Ζουὰν μετὰ τῶν ἀναγκαίων ὁδηγιῶν, καὶ ἑτέραν Γαβριὴλ ἀρχιεπισκόπου Ἀγρίδος, πιθανῶς συνενοημένου ἐν τῷ κινήματι, ἀμφοτέρας δὲ διευθυνομένας πρὸς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ διατρίβοντα Μακάριον. Ἐν τῇ αὐτῇ βιβλιοθήκῃ διασώζεται καὶ πιστοποιητικὸν τῶν ἐν Ἐνετίᾳ καταφυγόντων Μωρεμβασιωτῶν διακηρυττόντων τὰς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Πελοποννήσου ἐνεργείας τοῦ Μακαρίου, ὅστις — « subditos suæ diocœsis christianos, in notabili numero, in provincia Peloponnesis, contra inimicos Turcos levare non cessavit et elevavit, et multa alia in subsidium et auxilium christianorum et catholicæ fidei peregit. » Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Μακαρίου πρὸς τὸν διάδοχον τοῦ Πίου Ε' Γρηγόριον ΙΓ', ἐν ᾗ διακηρύττει, ὅτι ἀφ' ἧς ὥρας ἤρχισε νὰ διακρίνῃ τὸ καλὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ μόνος πόθος αὐτοῦ εἶνε ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἡ ὑπαγωγὴ αὐτῆς εἰς τὸν καθολικισμόν. « Da che prima cominciai a discernere il male dal bene, lo intento et il fine d'ogni mio desiderio et pensiero fu sempre mai di procurare à tutto mio potere che il Peloponneso ritornasse in mano et dominio de' principi christiani, et per conseguente che tutte le chiese del medesime pæse si venissero ad unire sotto il suo vero capo, che è questa santa et unica madre chiesa comune catholica et apostolica. » Buchon, Nouvelles Recherches, σελ. 242—244. Περὶ τοῦ Θεοδώρου Μελισσηνοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ κατόπιν λόγος γενήσεται.

λεν ἀναγκασθῆ ν' ἀποσυρθῆ τῆς κατὰ τῶν Τούρκων συμμαχίας, ὅπερ οὐδόλως ὠφέλει τῇ Γαλλίᾳ, τῆς ὁποίας συμφέρον ἦτο ἡ παράτασις τοῦ πολέμου, ἔτω δὲ καὶ ἡ κατάκτησις μερῶν τινων τῆς Ἀλβανίας καὶ Πελοποννήσου, χωρῶν λίαν ἀπομεμακρυσμένων τῆς Ἱσπανίας, μέχρις οὗ ἐξ ἀσυμφωνίας ἐπέλθῃ ῥῆξις μεταξὺ τῶν συμμάχων καὶ πόλεμος κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, καὶ ὅταν ὁ ἡττηθησόμενος ἤθελε ζητήσει τὴν συμμαχίαν τοῦ Καρόλου, εὐκόλως τότε οὗτος ἐπωφελούμενος τῆς περιστάσεως ἠδύνατο νὰ διαπραγματευθῇ περὶ τῶν συμφερόντων. Ἀνακεφαλαιωτικῶς δ' ἐπαναλαμβάνει, ὅτι τὸ συμφέρον τῆς Γαλλίας ἦτο νὰ διαμείνῃ θεατὴς τῶν συμβαινόντων (star e veder), καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ῥυθμίζῃ τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὴν αὐτῆς (1).

Τὴν 7 Μαρτίου 1573 ὑπεγράφη μεταξὺ τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ Σελὶμ συνθήκη, δι' ἧς ἡ πρώτη ἐξηγόραζε τὴν εἰρήνην διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ Σοποτοῦ, τῆς ῥυθμίσεως τῶν ἐν Δαλματίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ ὁρίων, καὶ τῆς πληρωμῆς τριακοσίων χιλιάδων δουκάτων πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν εἰς κατάκτησιν τῆς Κύπρου ὑπὸ τῆς Πύλης δαπανηθέντων.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, οἱ Τοῦρκοι φοβούμενοι τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἀρτίως λαβόντων χώραν, ὠχύρωσαν τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀνήγειραν φρούριον ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ λιμένος τῆς Πύλου, ὁ δὲ Κιλὶτζ Ἀλῆς διαρκῶς περιέπλεεν εἰς τὰ ὕδατα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου (2).

Μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν καὶ τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης, οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἀποστρέφοντες τὸ πρόσωπον ἐκ τῆς Δύσεως, καὶ τότε πρῶτον ἤρξαντο συλλογιζόμενοι τὴν ἐν Ἄρκτῳ ὕπαρξιν κράτους ὁμοδόξου, δι' οὗ ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσι τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο δὲν διέλαθε τὴν προσοχὴν τῆς Δύσεως, ἥτις ἔκτοτε συνέλαβε τὴν ἀνόητον περὶ ἐκρωσσίσεως τῆς Ἀνατολῆς ἰδέαν. Περὶ δὲ τούτου γράφει ἐν ἔτει 1576 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας Ἰάκωβος Σοράνζος. « Ἀπὸ τοῦ Μοσκοβίτου φοβεῖται ὁ μέγας αὐθέντης (σουλτάνος), ἐπειδὴ ὁ μέγας δοὺξ τῆς Ῥωσσίας ἀνήκει εἰς τὴν

(1) Charrière, III, σελ. 211, καὶ 239.

(2) Αὐτόθι, σελ. 439. « La venue que dom Juan y fist l'an passé a servi aux Turcs d'advertissement pour y pourvoir comme ils font à cette heure, » γράφει ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας.

ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, ὡς καὶ οἱ λαοὶ τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας, Πελοποννήσου, καὶ Ἑλλάδος, οἵτινες διὰ τοῦτο εἰσὶν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἑτοιμότατοι πάντοτε νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα ἀνὰ χεῖρας, καὶ ἐπανιστάμενοι ἀπελευθερωθῶσι τῆς τουρκικῆς δουλείας, καὶ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸ κράτος ἐκείνου (1). »

Ἡ Ἑνετικὴ δημοκρατία βαρέως φέρουσα τὴν ἀπώλειαν τοῦ βασιλείου τῆς Κύπρου ἀπεπειράθη μετ' οὐ πολὺ ἵνα διενεργήσῃ ἐπαναστατικὴν ὑπὲρ ἑαυτῆς διαδήλωσιν. Ὅθεν ἐν ἔτει 1578 οἱ ἐν τῇ νήσῳ Χριστιανοὶ συνεννοημένοι καὶ μετὰ πολλῶν ὀθωμανῶν ἤγειραν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ σφάξαντες τὸν βεηλέρβεην ἄραβα, Ἀχμὲτ πασᾶν, προσεκάλεσαν εἰς βοήθειαν αὐτῶν τὸν πάπαν, τὸν βασιλέα τῆς Ἱσπανίας, καὶ τὴν Ἑνετικὴν δημοκρατίαν. Πλὴν ἐλεεινῶς καὶ οὗτοι καταπροδοθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν σουλτανικὴν δύναμιν, διότι ὁ πεμφθεὶς νέος βεηλέρβεης τιμωρήσας τοὺς πρωταιτίους ἀποκατέστησε τὴν τάξιν (2).

Κατὰ τὸ ἔτος 1585 ὁ περιλάλητος ἀρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, ὑποκινούμενος ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας ὕψωσεν ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ Ἠπείρῳ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐπιπεσὼν ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος, οἵτινες ἐπελθόντες κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὤδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, θύοντες καὶ ἀπολλύοντες. Οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Τοῦρκοι συσσωματωθέντες ἦλθον εἰς βοήθειαν τῶν Ἰωαννίνων, καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν χιλιάδων ἐχώρει κατὰ τῆς Ἀκαρνανίας. Ὁ Γρίβας ἔδραμεν εἰς Ἀχελῶον, καὶ πολεμήσας πρὸς τοὺς Τούρκους ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ φέρων πολλὰς πλη-

(1) Zinkeisen, geschichte des Osmanischen reiches in Europa III, σελ. 529. — Ταῦτὰ δὲ περίπου γράφει πρὸς τὸν πάπαν Κλήμεντα Η' ἐν ἔτει 1594 καὶ ὁ ἐπίσκοπος Λεσίνης Πέτρος Κεδολίνης. « Ha (il Moscovito) per conformità della lingua illirica ver schiava e della fede christiana secondo il rito greco la devotione della maggiore parte de' popoli dell' Europa et alcuni dell' Asía soggetti al Turco, et pretende al imperio di Constantinopoli, si per il patrimonio d' Anna sorella di Basilio et Constantino imperatore di Constantinopoli... et sopra tutto per havere egli solo fra tutti i principi del mondo, come ha il Turco, li suoi del tutto in potere. » Zinkeisen, III, σελ. 593.

(2) Charrière, III, σελ. 743, 752, 755.

γὰς' καταλαβὼν δὲ τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὀρέων παρήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφόν του Γκίνον Μπούαν νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν· ἀλλ' ἐνῷ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἀνέμενε τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν ἔμαθεν, ὅτι οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατανικηθέντες διελύθησαν, καὶ ὅτι ὁ ἀδελφός του διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔφθασεν εἰς Περατιὰν, ἔνθα γενναίως μαχόμενος ἔπεσεν. Ὁ Θεόδωρος καθορῶν τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον ὑπεχώρησε, πρὶν οἱ ἐξ Ἠπείρου ἐρχόμενοι ἐχθροὶ καταλάβωσι τὰ νῶτα, καὶ μετ' ὀλίγων πιστῶν ὀπαδῶν περάσας εἰς Ἰθάκην ἀπεβίωσεν ἐκεῖ ἐκ τῶν πληγῶν. Ἀντὶ δὲ τοῦ Γρίβα διωρίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀρματωλὸς ὁ ἐκ Βάλτου Τριμπούκης ὁ Συντεκνιώτης (1).

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1585 ὁ πάπας Σίξτος Ε' λαλῶν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἀπεσταλμένους ἐξέφρασεν ἐλπίδας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς τυραννουμένης Ἑλλάδος, προτρέψας καὶ τὴν Δημοκρατίαν νὰ συνεργήσῃ εἰς τοῦτο (2).

Ἐν ἔτει 1588 οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Νικόλαος Ὀρσίναι, τῶν ὁποίων οἱ πρόγονοι ἐγένοντό ποτε κύριοι χωρῶν τινων τῆς Ἠπείρου, διηύθυναν λόγον ἱκετήριον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ῥοδόλφον Β', καὶ τὸν συγγενῆ αὐτῶν δοῦκα Γουλιέλμον Ὀρσίνην, ἐξορκιζομένους ἵνα συνεργήσωσι πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐν ταῖς Ἠπειρωτικαῖς κτήσεσιν. Ἐκ τοῦ ἑλληνιστὶ συντεταγμένου λόγου τοῦ Γεωργίου ἀποσπῶμεν τὰ ἑξῆς συμβάλλοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἡμετέρου θέματος.

« Ἀνὴρ Ἕλλην ἐγὼ, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν Οὐρσίνων ἀρχαιοτάτης κατάγων τὸ γένος σειρᾶς, οἳ πρὸς τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα στρατείαν μετὰ τῶν κλεινῶν ἡρώων πάλαι παραγενόμενοι, κατὰ τὴν Ἑλλάδα διά τινας αἰτίας παρέμειναν· οὗτοι δὴ οἱ ἐμοὶ πρόγονοι πολλά τε τῶν ἄστεων, καὶ τῶν φρουρίων κατὰ τὴν Ἤπειρον ἐπεκτήσαντο, ἐξ ὧν, φεῦ τῆς

(1) Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα τόμ. Α'. σελ. ρλά—ρλβ'.—Περὶ τῶν προγόνων καὶ ἀπογόνων τοῦ Θεοδώρου βλέπε αὐτόθι. Ἐπειδὴ δ' ἐν σελίδι ρλγ', στίχ. 11 ἐτέθη ἐξ ἀβλεψίας ἔν τισι τῶν ἀντιτύπων ἀδελφοὶ τοῦ Σίμου Μπούα, διορθούσθω υἱοί.

(2) « S. S. leur dit qu'elle avoit des advis dudit royne (τῆς Κύπρου) et de la Morée, et de plusieurs autres endroicts de la Grèce, de l'estat auquel se retrouvoient les chrestiens, et qu'elle avoit espérance d'y mettre la main à bon escient et de les délivrer de la tyrannie où ils étoient; et que de leur costé y pensassent. » Charrière, IV, σελ. 422, σημ.

συμφορᾶς, οὐκ ἀδακρυτὶ ἀναμνησθῆναί τε καὶ διηγήσασθαι δύναμαι, οἱ βάρβαροί τε καὶ ἀπηνεῖς τῶν Ἀγαρηνῶν τότε ἡμᾶς δετάραξαν, ὅτε πᾶν τὸ τῆς ἐπαρχίας ἐπίλοιπον δι' ὅπλων νικῶντες προσέλαβον· ἔκτοτε τοίνυν ἡμεῖς πλάνοι τε καὶ φυγάδες, παντὸς ὁτουοῦν πράγματος ἐνδεεῖς ὧδε κακεῖσε φερόμενοι περιήχθημεν, καὶ τὴν Κυθήραν τελευταῖον κατελάβομεν· ἀλλ' ἐγὼ τὴν τῶν ἡμετέρων προγόνων ἀξίαν τε καὶ δύναμιν ἀκροώμενος, καὶ τὸ τῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἐν ᾗ κείμεθα, ταπεινὸν ἀναθεωρῶν, πρὸς τὸ τῆς τύχης νεμεσήσας πικρόν τε καὶ ἀηδὲς, ἐπιπνοίᾳ τινὶ θειοτέρᾳ ἐνδότερον τὴν καρδίαν βληθεὶς, πρὸς σὲ τὸν τῶν βασιλέων βασιλέα καταφυγεῖν ἔγνωκα, ἅτε δὴ εὐσπλαγχνότατόν τε ἅμα καὶ ἰσχυρότατον, τὸ σὸν τὰ πρῶτα ἀπαιτήσων μεγαλοπρεπὲς, ἵν' εἴπερ ὁ τῶν πάντων καὶ ἄριστος καὶ μέγιστος διανομεὺς Θεὸς, ὃ δέομαι καὶ δι' ὃ εὔελπίς εἰμι, καὶ μετὰ πάσης τῆς τῶν χριστιανῶν οἰκουμένης παρὰ τῆς ὑπερτάτης Θεότητος ὅσαι ἡμέραι διηνεκέσιν εὐχαῖς αἰτῶ τε καὶ ἐξαιτῶ, σοί τε καὶ τῷ μεγίστῳ τε καὶ καθολικῷ σῷ πρὸς μητρὸς θείῳ, Φιλίππῳ τῷ τῶν Ἰσπανῶν βασιλεῖ, νίκην τῆς πρὸς τὰς Ἐχινάδας ἐκείνης πολλῷ μείζονα διαπράξασθαι καὶ θυμηρέστερα τρόπαια κατὰ τῶν ἀπηνεστάτων ἐχθρῶν τῶν Ἀγαρηνῶν στῆσαι χαρίσαιτο, ὅπερ τάχα οὐ μάτην καταμαντεύομαι· φήμη γὰρ ἐπέδωκε, Σίξτον τὸν πέμπτον μέγιστον Ἀρχιερέων, τῆς Πίου τοῦ πέμπτου ζηλωτὴν ὄντα δόξης, διὰ μέγα τι δυναμένων ῥητόρων Φίλιππον αὐτὸν τὸν βασιλέα εἰς τὸν πόλεμον ἐπαγαγεῖν τοῖς Ἀγαρηνοῖς κατεπείγειν, σπουδὰς μείζους, ἅπερ ἐκεῖναι ἐτύγχανον οὖσαι, μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἀρχόντων ἀπάρχεσθαι, τόν τε βάρβαρον αὐτὸν ἐξ Ἠπείρου τε καὶ Ἑλλάδος ἐξῶσαι δοίη, ἡμῖν συνεκστρατευομένοις τε ἅμα κἀν ταῖς παρατάξεσιν ἀναστρεφομένοις, ἅτε δὴ ἔκπαλαι Κυρίους, τοιαύτης νίκης γέρας τά τε ἀρχαῖα ἡμῶν φρούρια, καὶ τόπους καὶ χωρία, ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν γραφαῖς ἀκριβέστερα ὠνομασμένα, ὑπὸ τῆς ἐμφύτου σοι καλοκαγαθίας ὁρμώμενος ἀποδῷς. Ἐγὼ γὰρ, ὦ Καῖσαρ, ἵνα μὴ τάχα λῆρόν τινα καὶ φενακά με εἶναι ὑποτοπάσῃς, τὰς καθολικάς σοι τῶν γραφῶν προσεκόμισα χρυσαῖς ἐγκεχαραγμέναις σφραγίσιν, ἐν αἷς τοῖς ἐμοῖς δισπάπποις ἄλλως τε Ἰωάννῃ Ζάφῳ τῷ Οὐρσίνῳ, μεγάλῳ τῆς τῶν Σέρβων ἀρχῆς Κοντοσταύλῳ παρὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος τε καὶ Σερβίας ἀρχόντων καὶ Δεσποτῶν ἐκείνων τῶν τόπων, ἡ ἀρχὴ μετὰ καὶ τοῦ τίτλου τοῦ Δούκα δίδοταί τε καὶ ἐπιβεβαιοῦται, ὥσπερ ἐξ αὐτῶν τῶν γραφῶν καταφα-

νές ἐστιν· ἤδη δὲ ὅ τε τῆς νεαρᾶς ἡλικίας πυρσὸς, καὶ ὁ τῆς δόξης ἔρως μὲ παροτρύνει, ἵνα παρὰ τῆς σῆς δυνάμεως ἔνοπλον στρατιωτῶν χεῖρα ζητήσω, ᾗ συνασπιζόμενος τῇ τε Ἠπείρῳ εἰσβάλω, καὶ Ἀμβρακίαν, τὴν ἡμετέραν ἀρχαίαν πατρίδα, καὶ φρουρία, τὰ τοῖς ἐμοῖς ἤδη προσπάπποις κεκυριευμένα, ἐκ τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν χειρὸς ἀνακτήσωμαι· ἀλλὰ πῶς ἂν μικρὰ χεὶρ ἀριθμὸν ὑπερβαίνοντι πλήθει ἀντιστῆναι δυνήσαιτο; Τοῦτ' οὖν ὑπόλοιπόν ἐστιν, ἄριστε Καῖσαρ, τὴν σὴν ἱκετικῶς φιλανθρωπίαν καθικετεῦσαί τε καὶ προσλιπαρῆσαι, ἵν' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ σὴ χρηστότης τιμῇ φιλοδωρήσασθαί με καὶ ἐπισημᾶναι προέληται, ἥν τινα τῶν Ἀρχόντων οἱ πλείους πολλοῖς τοῖς γένους λαμπρότητι οὖσιν ἐνδόξοις, ταῖς αὐταῖς, αἷς καὶ αὐτὸς, τῆς τύχης μεταβολαῖς τε καὶ ῥοπαῖς παρακρουσθεῖσί τε καὶ διαπεπτηκόσι χαρίζεσθαι εἰώθασι, τῷ Κόμητος Παλατίνου φημὶ ἀξιώματι μετὰ πληρεστάτης ἐξουσίας, ἢ τῇ τοιαύτῃ τιμῇ προσνέμεσθαι εἴωθε· πρὸς δὲ καὶ τοῦτο ἀντιβολῶ, ὅπως μοι τῶν τε τίτλων τοὺς ἀρχαίους ἀνακαινίσῃς, καὶ τὴν προτέραν ἀποδῷς ἀξίαν, τῇ αὐτῇ τάξει τε καὶ εἱρμῷ, καθ' ὃν ἐν ταῖς παρ' ἐμοῦ προσκομισθείσαις γραφαῖς ὑπὸ τῶν γαληνοτάτων ἐκείνων δεσποτῶν τῇ ἡμετέρᾳ οἰκίᾳ μετὰ καὶ τῆς ἐπικρατείας συγκεχώρηνται· ἂν γάρ μοι τοῦτο παρὰ σοῦ γένηται, τοῦ τε παλαιοῦ κράτους, καὶ τῆς τῶν πάππων ἀξίας ἐκείνης ἴχνος τι διατηρεῖν δόξει μοι· καὶ οἷά τις νεώτερος Διονύσιος τῆς ἐν Σικελίᾳ πλουσιωτάτης ἐκείνης τυραννίδος ἀποκρουσθεὶς φυγὰς ἐν Κορίνθῳ παιδιὰν ἀνοίξας, φησὶ, καὶ τοῦτο βασιλεύειν ἐστὶ, ταὐτὰ κἀγὼ διὰ τοῦ σοῦ φιλανθρώπου ἐρῶ, καὶ τοῦτο σημεῖον τοῦ κυριεύειν ἐστίν· οὐ μὴν οὐδὲ τοῦτο, ὦ Καῖσαρ, βαρέως φέρειν ὀφείλεις· ὥσπερ γὰρ ἀνημμένος τις λύχνος, εἴπερ λύχνον ἄλλον προσανάψειεν, οὐδὲν ἐκ τῆς τοῦ φωτὸς διαδόσεως τοῦ ἑαυτοῦ φωτὸς ἀπόλλυσι, μᾶλλον δ' ἵνα βέλτιόν τε καὶ ἁρμοδιώτερον εἴπω, ὥσπερ ὁ ἥλιος εἰ καὶ πάντας τοὺς κατ' οὐρανὸν ἀστέρας ἀνάπτοι τε καὶ φωτίζοι, τῆς μέντοι οἰκείας λαμπηδόνος οὐ μόνον οὐδὲν ἀπόλλυσιν, ἀλλ' ἐκεῖθεν μᾶλλον ἑαυτῷ μείζω δόξαν καὶ ἔπαινον προσλαμβάνει, ἅτε δὴ φωτὸς πηγὴ τυγχάνων, μηδέν τε καθ' ἑαυτὸν ἐλαττούμενος, τοσαῦτα συνεκλάμπειν ἄστρα ἐν τῷ στερεώματι διδούς τε καὶ ἐργαζόμενος, οὐκ ἄλλως γε καὶποὺς, μέγιστε Καῖσαρ, κἂν τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ τῆς σῆς ἀξίας φωτὸς μεταδιδῷς, οὐ μὴν παρὰ τοῦτο ἀμυδρότερος γίγνῃ, ἀλλά σου τὰ τῆς δόξης λαμπρότερόν τι ὑπεραυγάζει καὶ φαεινότερον, τῷ διὰ σοῦ τοὺς κατωτέρους οἷά τινα

σκιώδη σώματα, ἀξιώματός τε καὶ τιμῆς τινι τίτλῳ καταφαιδρύνεσθαι· ὥστε εἴπερ (ὃ τῆς σῆς ἂν εἴη ἔργον χρηστότητος) τῶν παλαιῶν ἐκείνων κτημάτων ἔμοιγε τοὺς τίτλους ἀνακαινίσας, τὸ τοῦ Παλατίνου Κόμητος ἐπὶ τούτοις ἀξίωμα καὶ ἐξουσίαν προσθεὶς, διὰ σοῦ καὶ αὖθις ξύμπαν τοὐμὸν γένος, ὥσπερ ἕτερος φοῖνιξ ἀνακαινισθήσεται, ὥσπερ καὶ ἄλλοτε διὰ Συμεῶνος τοῦ Παλαιολόγου, μεγίστου τῶν Σέρβων Δεσπότου, καὶ αὐταδέλφου τοῦ Στεφάνου ἀνακεκαίνισται· ὃς, Ἀμβρακίας τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἐμπρησμῷ ἀναλωθείσης, καὶ τῶν γραφῶν, αἷς τὰ τῆς ἡμετέρας ἐπικρατείας μετὰ καὶ τῶν τίτλων ἐμπεριείχετο, πυρικαύστων γεγονυιῶν, τάς τε κτήσεις ἡμῖν ἀπέδοτο, καὶ προσεπεβεβαίωσε, καὶ γραφὰς ταῖς ἤδη πυρὶ ἀναλωθείσαις ὅτι μάλιστα ὁμοίας ἀνεκαινίσατο, καὶ χρυσοβούλλοις ἐνεσημήνατο, καθάπερ ἐκ τῶν αὐτῶν γραφῶν καὶ ἡλίου λαμπρότερον δείκνυται· ὅθεν δὴ ἡ ἡμετέρα οἰκία, ἡ πρότερον οἷά τις τρυγὼν χηρεύουσα ἐγκαταλελειμμένη ὠλοφύρετο, τῇ τοῦ φιλανθρωποτάτου Συμεῶνος ἐλευθεριότητί τε καὶ εὐσπλαγχνίᾳ εἰς τὰς προτέρας τιμὰς ἀποδοθεῖσα, τοῦ παλαιοῦ μεταξὺ στέμματος διέγραψε φοίνικα, δίκην ἐκείνου τοῦ πτηνοῦ δήπουθεν ἀνακαινισθεῖσα. Τὸ τῶν ἀναλωμάτων ὅπερ ἀνάλωκα μέγεθος, αἱ τραχεῖαί τε καὶ μακραὶ τῶν πορειῶν, ἃς ὑπέστην, τὸ τῶν πόνων, ὅπερ εἰσέδυν λίαν ἐπίμοχθον, οἱ κίνδυνοι, οὓς ὑπερέβην, ὁ θάνατος, ᾧ πολλάκις προσεπάλαισα, ἡ ἐλπὶς, ἣν περὶ σοῦ βεβαίαν συνείληφα τὰ τοῦ ἐλέους σου σπλάγχνα συγκινῆσαι, τὸ σὸν μεγαλοπρεπὲς ἐκδυσωπῆσαι, καὶ παρὰ τῆς σῆς ἀμέτρου φιλανθρωπίας ταύτης ποτὲ τῆς ἐλαχίστης χάριτος εὐμοιρῆσαι ἂν δυνηθείησαν· δι' ὧν ὥσπερ ἡμῖν ἄῤῥητόν τινα παραμυθίαν μεγάλην σεαυτῷ δόξαν προσαποκτήσῃ, καὶ πολλῶν ψυχῶν περὶ σεαυτὸν προσάξεις ἀγάπησιν· εἰ γὰρ τοσαῦτα ἀγαθὰ ἀπολωλεκότες, δίχα τινὸς ἀξίας, καὶ ἐνδεεῖς τό γε νῦν ὄντες, ὀλοφυρόμεθα, τοὺς ἔκπαλαι τίτλους παρὰ τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας οἷόν τινα κόσμον ἑαυτοῖς περιθέμενοι, εἰ καὶ μὴ δι' ἔργων, διὰ τῶν κενῶν μέντοι ὀνομάτων, καὶ τοῦ κενοῦ ἐκείνου τίτλου, καὶ προνομίου, τὰς ἡμετέρας συμφορὰς καὶ δυστυχίας, ἅτε δὴ μὴ δι' ἁπλῆν ζημίαν λυπηρῶς διακείμενοι, παραμυθησόμεθα ἄλλως τε ὥσπερ πορίσματί τινι τῇ Παλατίνου Κόμητος ἀξίᾳ τε καὶ ἐξουσίᾳ παρὰ σοῦ διασημανθέντες. Καὶ τηνικαῦτα οὕτω περιποθήτῳ τε καὶ διὰ πάσης εὐχῆς ἡμῖν γενομένῳ δώρῳ παρὰ τῆς σῆς χρηστότητος δεδωρημένοι, ἀθανάτους εἰσόμεθά σοι καὶ ἕξομεν χάριτας, τὸ Ῥοδούλφου τοῦ Καίσ-

σαρος ἄμετρον πρὸς ἡμᾶς φιλεύσπλαγχνον, τὸ τῆς μεγαλοψυχίας ἀσύγκριτον, τὸ τῆς φιλανθρωπίας ἀνερμήνευτον, δι' ἁπάσης τῆς τῶν Ἑνετῶν ἐπικρατείας, δι' ὅλων τῶν κατὰ Ῥώμην ἀγυιῶν καὶ ἀμφόδων, δι' ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν χωρίων, τῶν κατὰ γῆν τε καὶ θάλατταν, ἀνακαλύψομέν τε καὶ εἰς τοὐμφανὲς προθησόμεθα. Ὦ ποίας σοι τότε χάριτας ἀποδώσουσι; πῶς σου εἰς οὐρανὸν ἐπαροῦσι τοὔνομα ὡς περιχαρεῖς σου τὸ μεγαλοπρεπὲς, ὥσπερ τινα οὐρανίαν σεβασμίως αἰδεσθήσονται δύναμιν οἱ τῆς Ἠπείρου ἐκεῖνοι πάλαι ποτε ἡμῖν ὑποκείμενοι; οὐδὲν γὰρ τοσοῦτον ὑπερποθοῦσιν, οὐδὲν οὕτω δι' εὐχῆς παρ' αὐτῆς πρὸς Θεοῦ ἀπαιτεῖται, ὥσπερ ἡμῖν παρὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐκεῖθεν καταφευγόντων ἀπηγγέλθη, ὡς καὶ αὖθις ἐπὶ τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν ἐπαναστρέψειν ἐπικράτειαν· ἡ γὰρ τῶν πάλαι ἡρώων μνήμη ἄχρι τοῦδε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἀναστρέφεται· πῶς γὰρ οὔ; ὅπου γε δυστυχέστατοί τε καὶ αἰχμάλωτοι ὑπὸ τοῦ τῶν Ἀγαρηνῶν δεινοτάτου ζυγοῦ συνθλίβονταί τε καὶ καταπιέζονται· μᾶλλον δὲ τῷ τῶν πάλαι κυριευόντων οὕτω πόθῳ συνέχονται, ὡς εἴ τινος ἡμῶν παρὸν τὸ πρόσωπον καθορᾷν, πρόθυμοί τε καὶ ἐμπαράσκευοι καὶ ὅπλα ἀνήρπασαν ἄν, καὶ ἄλλους συμπαρεκίνησάν τε καὶ παρώξυναν, καὶ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀποστάντες, κατ' αὐτῶν τὴν προτέραν ἧτταν ἀνεμαχέσαντο. Πρὸς τούτοις ἡμεῖς τοσαύτης ὑπὸ τῆς σῆς ἐλευθεριότητος ἀπολαύσαντες ἐνεργείας, δι' ἧς ἅπαν τὸ ἔμοιγε προσῆκον γένος ἐπίχρεών τε κατακτήσεις, ἡ τιμὴ γὰρ αὕτη τῇ τε ἡμετέρᾳ οἰκίᾳ συμπαραμενεῖ εἰς ἀΐδιον, καὶ εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μεταδήσεταί τε καὶ ἐκχυθύσεται, ἐπίχρεώ σοι διὰ παντὸς γινόμενοι, τῷ σῷ νεύματι καθυπείξομεν, τῇ σῇ προστάξει ὑπακουσόμεθα, ὅ,τι οὖν προστάξεις, τῶν ἀρχόντων μέγιστε καὶ ἀκρότατε, ἑτοίμως ἐπιτελέσαντες, κἀπειδὰν ἐπὶ τὰ σὰ παραγενέσθαι κελεύσῃς στρατόπεδα, δρομαῖοί τε καὶ μετὰ γνώμης ὅτι μάλιστα προθύμου ὑπὸ σοὶ ἀμισθὶ στρατευσόμεθα, παρεσκευασμένοι, ἐπὰν ἀπαιτήσῃ τὰ πράγματα, ἅπαν τε τὸ αἷμα, καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν ὑπὲρ σοῦ, Ῥοδοῦλφε Καῖσαρ, ἐκχέαι. . Εἴρηκα » (1).

---

(1) Γεωργίου Οὐρσίνου τοῦ Δουκαταρίου, Λόγος ἱκετήριος κλπ. Ἐν Βενετίαις ἀφπή. — Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα τόμ. Α' σελ. κέ—κθ'. — Καὶ Παῦλος ὁ Μέλισσος ἐν λατινικῷ ἐπιγράμματι προτασσομένῳ τῆς ἐν Φραγκοφούρτῃ τῷ 1596 γενομένης ἐκδόσεως τοῦ Γραικο-Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου τοῦ Λεουγκλαβίου προτρέπει τὸν αὐτὸν αὐτοκράτορα πρὸς ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ἐκ τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτὰ δὲ λέγει καὶ ὁ ἐκδότης Φρέχερος ἐν τῇ πρὸς Ῥοδόλφον προσφωνήσει.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣ' αἰῶνος (1598) στόλος τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης Φερδινάνδου Α' ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ὀρσίνον κατέλαβε τὴν νῆσον Χίον. Πλὴν ἕνεκα λαίλαπος ἀναγκασθεὶς ὁ Ὀρσίνος ν' ἀπομακρυνθῇ ἐγκατέλιπεν εἰς φρουρὰν τῆς νήσου πεντακοσίους στρατιώτας, τοὺς ὁποίους οἱ ἀμέσως ἀνακτήσαντες τὴν Χίαν ὀθωμανοὶ ἐν στόματι μαχαίρας διεπέρασαν (1).

Γ'.

Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ δοῦκες τῆς Σαβοΐας ἐπανειλημμένως προσεπάθησαν νὰ ἐξεγείρωσι εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Κυπρίους, πολλὰ μὲν δι' ἐπιστολῶν ὑποσχεθέντες, πράγματι ὅμως μηδὲν οὐδέποτε ἐκτελέσαντες.

Ἡ Κύπρος κατακτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ῥιχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου (1191), παρεχωρήθη μετὰ ἓν ἔτος εἰς τὸν Γάλλον Γουΐδον Λουζινιὰν, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος ἐπὶ διακόσια ὀγδοήκοντα ἓν ἔτη ἐδέσποσεν αὐτῆς (1192—1473). Ἐν ἔτει 1465 Ἰάκωβος ὁ Λουζινιὰν, νόθος υἱὸς τοῦ τελευταίου Ἰωάννου Γ', ἀρχιεπίσκοπος θερμουργὸς καὶ ἀκόλαστος, ἀποῤῥίψας τὰ ῥάσα καὶ πᾶν εἶδος αἰσχρότητος καὶ βίας μετελθών, ἥρπασε τὸ βασίλειον τῆς Κύπρου ἀπὸ τῆς νομίμου διακατόχου, Καρλότας θυγατρὸς τοῦ προῤῥηθέντος Ἰωάννου, ἥτις μεταβᾶσα εἰς Ἰταλίαν ἐνυμφεύθη μετὰ Καρόλου Α' δουκὸς τῆς Σαβοΐας. Ἡ δ' ἐνετικὴ Πολιτεία ἐποφθαλμιῶσα τὴν νῆσον ἐπέβαλλε τῷ ἅρπαγι· ὡς σύζυγον τὴν ὡραίαν Αἰκατερίνην Κορνάρου (1471), παραχωρήσασαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (1473) τὸ βασίλειον εἰς τὴν Δημοκρατίαν (1489). Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀποβιώσασα καὶ ἡ Καρλότα Λουζινιὰν (1482) ἐκληροδότησε τὸν ἄγονον τίτλον βασιλέως τῆς *Κύπρου*, *Ἱερουσαλὴμ* καὶ

(1) Τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐνέπηξαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου, ὅπου ὁ μετὰ πολλὰ ἔτη ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον Δάππερ εἶδεν ἔτι διατηρουμένας (Description de l'Archipel σελ. 224). Ἔκτοτε οἱ Τοῦρκοι ἔθηκαν φρουρὰν ἐν τῷ φρουρίῳ, καὶ ἀπηγόρευσαν τὴν ἐν αὐτῷ εἴσοδον τῶν Χριστιανῶν· ἐσκόπουν δὲ ἵνα μεταβάλλωσιν εἰς τσαμία καὶ πάσας τὰς ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο ἀνεστάλη διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ παρὰ τῷ Μουσταφᾷ Β' πρέσβεως τῆς Γαλλίας Σαβαρὺ Δεμπρὲθ (Lacroix, Iles de la Grèce, σελ. 280.

Ἀντιοχείας, εἰς τὸν σύζυγον αὐτῆς, καὶ ἐπομένως εἰς τὸν Σαβοϊκὸν οἶκον.

Κατὰ τὴν ἐν Καμβραὶ συνομολογηθεῖσαν πρὸς καταστροφὴν τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας συμμαχίαν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ δοὺξ τῆς Σαβοΐας Κάρολος Β΄ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς παραδόσεως τοῦ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν διακατεχομένου βασιλείου τῆς Κύπρου, ὡς τοῦτο καὶ ἐξ ἄλλων δηλοῦται καὶ ἐξ ἐγκυκλίου τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΒ΄ (19 Μαΐου 1509). Διαρκοῦντος δὲ τοῦ πολέμου ὁ Κάρολος πέμψας ἀπεσταλμένον εἰς Ἐνετίαν ἐζήτησε τὴν παράδοσιν τῆς νήσου (1), πλὴν οὐδεμίαν ἔλαβεν ἀπάντησιν. Ὁ σουλτάνος Σουλεϊμάνης γνωρίζων τὰς ἐπὶ τῆς Κύπρου ἀξιώσεις τοῦ Σαβοϊκοῦ οἴκου, ἔστειλεν εἰς Πεδεμόντιον τὸν Χῖον Νικόλαον Πετροκόκκινον ἵνα διαπραγματευθῇ περὶ τῆς μεταβιβάσεως τῶν δικαιωμάτων, ἵνα οὕτω λάβῃ εὔλογον πρόφασιν τοῦ κατὰ τῶν Ἐνετῶν περὶ τῆς Κύπρου πολέμου, πλὴν αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐπὶ πολὺ παραταθεῖσαι εἰς οὐδὲν κατέληξαν (2). Ὀλίγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς νήσου ὁ δοὺξ τῆς Σαβοΐας στείλας εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβευτὴν τὸν Καββαλῖνον ἐνετείλατο νὰ ἐνεργήσῃ παρὰ τῷ σουλτάνῳ περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου ἐπὶ πληρωμῇ φόρου. Τὴν δὲ 20 Ἰουλίου 1583 ὁ ἐν Παρισίοις διατρίβων Κύπριος εὐπατρίδης Εὐγένιος Πενάκης προέτρεψε τὸν δοῦκα Κάρολον Ἐμμανουὴλ Α΄ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ σουλτάνου περὶ τούτου, ἀναλαμβάνων οὗτος τὴν διαπραγμάτευσιν (3).

Ἐν ἔτει 1590 ὁ ἐκ Πάφου Μάρκος Μέμος ἐλθὼν εἰς Ῥώμην καὶ ὕστερον εἰς Τουρῖνον προσεκάλεσε τὸν δοῦκα τῆς Σαβοΐας ν' ἀποπειραθῇ τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου, ἐν ᾗ, ὡς ἔλεγεν, εὑρίσκοντο μόναν 4,800 Τοῦρκοι διεσπαρμένοι κατὰ σώματα ἐκ διακοσίων καὶ τριακοσίων ἀνδρῶν (4). Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἐποχὴν οὐ μόνον ἡ Κύπρος, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἤπειρος εἶχον ῥίψει τοὺς ὀφθαλ-

(1) « Ut ipsum regnum Cypri cum suis fructibus, per eos indibite perceptis nobis tanquam vero, et recto illius domino restituere et relexero velint. » Reinhards, Geschichte des Konigreichs Cypern. 1766, tom. II, beylagen.

(2) Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σελ. 177—8.

(3) Mas Latrie, Histoire de Chypre, tom. III, σελ. 566.

(4) Αὐτόθι σελ. 575, σημ.

μοὺς πρὸς τὸν δοῦκα τῆς Σαβοΐας, παρ' οὗ καὶ μόνου ἀνέμενον τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν, καὶ ἐν ὀνόματι τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ Κροΐας μεταβὰς εἰς Ἱσπανίαν καὶ Πεδεμόντιον καθικέτευσε τὸν Φίλιππον Γ' καὶ τὸν Κάρολον Ἐμμανουὴλ Α' νὰ συντελέσωσιν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων (1). Ὁ τελευταῖος, ἵνα λάβῃ ἀκριβῆ γνῶσιν περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ πνευμάτων ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ τὸν Ῥόδιον Φραγκῖσκον Ἀκκίδαν, ὅστις ἀναχωρήσας ἐκ Μεσσήνης τὴν 5 Νοεμβρίου 1600 ἦλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἔνθα ἰδὼν τὸν τότε πατριαρχεύοντα Σωφρόνιον Δ' τὸν Πελοποννήσιον ἐξέθηκεν αὐτῷ τὸ αἴτιον τῆς ἀποστολῆς του· ὁ δὲ φιλόπατρις ἐκεῖνος ποιμενάρχης καταληφθεὶς ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ ὕψωσε τὰς χεῖρας πρὸς οὐρανὸν καὶ περιπαθῶς ἠσπάθη τὰ πρὸς τοὺς Κυπρίους γράμματα τοῦ δουκὸς, συστήσας τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἐγχειρίσας αὐτῷ δύο ἐπιστολὰς ἐξ ὧν ἡ μὲν ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς Κύπρου, ἡ δ' ἑτέρα πρὸς τὸν δοῦκα. Ἐξ Ἱερουσαλὴμ ὁ Ἀκκίδας μεταβὰς εἰς Κύπρον εὗρε τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἐν Ἀμμοχώστῳ καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὸ πατριαρχικὸν γράμμα. Ὁ συνετὸς γέρων ἐννοήσας τὴν σπουδαιότητα τοῦ πράγματος παρεκάλεσε τὸν ἀπεσταλμένον νὰ ἱππεύσῃ καὶ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς Λεμισσὸν, καὶ μόνον ὅταν φθάσαντες κατέλυσαν εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς τῶν στενωτέρων φίλων αὐτοῦ, Τιμοθέου Ποτόζη, παρεδέχθη νὰ τὸν ἀκροασθῇ. Ἀφοῦ δὲ ἤκουσε τὸ αἴτιον τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ῥοδίου εἶπεν, ὅτι ὁ μακαριώτατος πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων πολὺ εὐκόλως ἐξεφράζετο περὶ τοσοῦτον ἀκροσφαλοῦς ὑποθέσεως, τὴν ὁποίαν ἐδυσκολεύετο νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ δοὺξ ἠδύνατο νὰ διεξαγάγῃ, ὡς περιπεπλεγμένος εἰς τὸν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας πόλεμον. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ἀκκίδας ἐβεβαίωσεν αὐτὸν περὶ προσεχοῦς εἰρήνης, ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶπεν, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εὐκόλως καὶ ἄνευ μεγάλης δαπάνης ἠδύνατο νὰ κατακτήσῃ τὴν νῆσον, διότι οἱ μὲν Ἕλληνες ἤθελον σφάξει τοὺς Τούρκους, ὁ δὲ δοὺξ θέλει ἔλθει καὶ παραλάβει τὸ φρούριον, ἀποστέλλων τρεῖς ἢ τὸ πολὺ τέσσαρας χιλιάδας ἀνδρῶν, προσθέσας ἐπὶ τέλους, ὅτι πρὸ ὀλίγου συγκροτήσας σύνοδον μετὰ

(1) « Non solo i Cyprioti, ma tutta la Macedonia, e l'Epiro altro non bramavano, che de rivedere questo nuovo Alessandro da loro aspettato come l'unico ristoratore della loro libertà. » Reinhards, II, beyl. σελ. 142.

τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων συνέστησεν ὡς προφυλακτικὸν μέτρον νὰ κατηχηθῇ ὁ λαὸς, ὅπως ἦ ἕτοιμος νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα καὶ ἀρχίσῃ τὴν κατὰ τῶν Τούρκων σφαγὴν κατὰ τὸ προσεχὲς Πάσχα τρεῖς ὥρας πρὶν ψαλλῇ τὸ *δόξα ἐν ὑψίστοις*, ὅτε οὗτοι ἀμερίμνως κοιμῶνται. « Εἰς ἕνα λόγον μου μόνον οἱ Τοῦρκοι σφάζονται! » ἀνέκραξεν ὁ φιλόπατρις ποιμενάρχης. Κυριώτερος πράκτωρ τοῦ ἐπαναστατικοῦ προσηλυτισμοῦ ἦτο ὁ Κλαύδιος Κέγχης, ἐπιστάτης τῶν ἁλυκῶν, ὅστις ἔγραψε καὶ ἑλληνιστὶ τὰς συνθήκας τῶν Κυπρίων καὶ παρέδωκεν αὐτὰς τῷ Ἀκκίδᾳ ἵνα τὰς ἐγχειρίσῃ εἰς τὸν δοῦκα. Συνεφωνήθη δὲ, ὅτι ἐν περιπτώσει μὴ ἐπιστροφῆς τοῦ Ῥοδίου πρὸς ἀγγελίαν τῆς ἀναχωρήσεως τῶν στρατευμάτων, ὁ δοὺξ ἤθελε στείλει ἕνα ἢ δύο ἐμπίστους φοροῦντας συνθηματικὸν ἔνδυμα προσκυνητῶν καὶ συνοδευομένους ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ τοῦ Ἀκκίδα ἰατροῦ Πέτρου Ἀνέλη, φέροντος σημεῖον ἀναγνωρίσεως, παρόμοιον πρὸς τὸ ἀφεθὲν καὶ εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν ὁποῖον μάτην παρεκάλεσεν ὁ ἀπεσταλμένος ἵνα ἰδιοχείρως ἐκθέσῃ πρὸς τὸν δοῦκα τὰ γενόμενα.

Τὴν 3 Δεκεμβρίου ὁ Ἀκκίδας ἀναχωρήσας ἐκ Λεμισσοῦ κατέπλευσε τῇ 16 Ἰανουαρίου 1601 εἰς Μεσσήνην, καὶ ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς Τουρῖνον ἐνεχείρισεν εἰς τὸν δοῦκα τὴν ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, καὶ ἐξέθηκε τὰ λαβόντα χώραν.

Ἡ μεταξὺ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν Κυπρίων συνθήκη ἀπαρτιζομένη ἐξ εἴκοσι τεσσάρων ἄρθρων περιεῖχε τὰ ἑξῆς: Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου ὁ δοὺξ ὤφειλε νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως καὶ διατρίψῃ ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη, καὶ ἀφοῦ καλῶς ὀχυρώσῃ αὐτὴν νὰ ἐγκαταλείψῃ ἕνα τῶν υἱῶν του ὡς βασιλέα ἢ τοποτηρητήν. Νὰ ἐπιτραπῇ ἀπόλυτος ἀνεξιθρησκεία. Οἱ ἀξιωματικοὶ, διοικηταὶ, καὶ ἄλλοι ὑπάλληλοι νὰ ὦσιν ἐγχώριοι. Ν' ἀφεθῇ εἰς τὸν λαὸν τὸ δικαίωμα ἐλευθέρας ἐκλογῆς τῶν δημογερόντων, ἐπικυρουμένης καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Εἰς οὐδένα ξένον νὰ παραχωρηθῇ τιμάριον. Νὰ μὴ ἐπιτραπῇ ἡ ἐν τῇ νήσῳ ἐγκατάστασις αἱρετικῶν, Καλβινιστῶν, Λουθηρανῶν, κλπ. καὶ ἡ σύστασις Ἰησουϊτικοῦ καταστήματος. Νὰ ἱδρυθῶσι σχολεῖα, καὶ οἱ καθηγηταὶ πληρόνωνται ὑπ' αὐτοῦ. Ἐν ἑκάστῃ πόλει ἢ κώμῃ ἀποτελουμένῃ ἐκ διακοσίων τοὐλάχιστον οἰκιῶν νὰ διορισθῇ ἀξιωματικὸς πολιτοφυλακῆς ἔμπειρος τῶν ὅπλων καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐπιστήμης, ὅστις καθ' ὅλας τὰς ἑορτὰς ἐκγυμνάζῃ τοὺς κατοίκους περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων, ὅπως ἐν ἀνάγκῃ ὑπερασπίζωνται τὸν τόπον καὶ

τὸ στέμμα. Πλήρης ἐλευθερία τῶν παροίκων (1). Ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ μέχρι τετάρτου βαθμοῦ νὰ ὦσιν ἐλεύθεροι παντὸς τέλους καὶ πάσης ὑποχρεώσεως, θεωρούμενοι ὡς εὐγενεῖς τοῦ στέμματος τῆς Κύπρου. Νὰ ἱδρυθῇ ἱεροσπουδαστήριον ἢ πανεπιστήμιον πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ, *βασιλικὸν* ἐπικληθησόμενον, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν πεπειραμένου ἐπισκόπου ἢ ἄλλου κληρικοῦ, ἀντικαθισταμένου κατὰ τετραετίαν.

Μεταξὺ τῶν ἐν τῇ νήσῳ συνωμοτῶν ἦσαν καὶ δύο ἀρνησίθρησκοι Κύπριοι Μεμῆς καὶ Μουσταφᾶς, οἵτινες ἤθελον ἐξοπλίσει τὸν ὑπείκοντα αὐτοῖς ὄχλον καὶ καταλάβει τὸ φρούριον τῆς Ἀμμοχώστου, ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ἐπιστρέφοντες εἰς τὸ ἀνατολικὸν θρήσκευμα νὰ λάβωσι τὰ πατρικὰ κτήματα, ἡ δὲ πρώτη κενωθησομένη ἐπισκοπὴ νὰ δοθῇ εἰς τὸν θεῖον αὐτῶν Παρθένιον (2).

Ἑπτὰ εἶχον παρέλθει ἔτη, πλὴν οὐδεμία ἐγένετο παρὰ τοῦ δουκὸς ἐνέργεια πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποσχέσεών του, οἱ δὲ δυστυχεῖς Κύπριοι ἀδημονοῦντες ἐπὶ τούτῳ συνεχῶς ἔγραφον καθικετεύοντες νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν εὐχῶν αὐτῶν. Οὕτω περὶ τὰ τέλη τοῦ 1608 ἔτους ὁ Πέτρος Γουνέμης διερμηνεὺς τοῦ πασᾶ τῆς Κύπρου, ἔγραφεν τῷ εἰρημένῳ Καρόλῳ ἰταλιστὶ τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν.

« Ὑψηλότατε δοὺξ τῆς Σαβοΐας. Γνωρίζων τὸ φιλελεύθερον φρόνημα τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου Κύπρου, ἀφωσιωμένων εἰς τὴν ὑμετέραν ὑψηλότητα, ὡς ἀρχαῖον κυρίαρχον τοῦ λεχθέντος βασιλείου, ἤδη εὑρισκομένων ὅμως ὑπὸ τὴν τυραννίαν τῶν κυνῶν τούτων Τούρκων, καθικετεύω ὑμᾶς νὰ συνεννοηθῆτε μετὰ τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως Φιλίππου Γ′, εἰς ἔκδοσιν διαταγῶν καὶ βοηθειῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν πτωχῶν τούτων Χριστιανῶν ἀπὸ τῆς δουλείας τοῦ τυράννου, διότι εἶναι μεγάλη ἁμαρτία τοιοῦτον βασίλειον νὰ εὑρίσκηται εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, κυβερνηθὲν ὑπὸ τῶν ποτὲ προ-

(1) Ἐν τῷ μεσαιῶνι ὁ λαὸς τῆς Κύπρου διῃρεῖτο εἰς παροίκους (coloni), φραγκομάτους ἢ ἐλευθέρους, περπυριαρίους, καὶ λευκοὺς Ἐνετούς. Οὐδαμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ὡς παρατηρεῖ ὁ Λεουγκλάβιος, ὁ πάροικος ὑπέστη τὴν καταφρόνησιν καὶ τὴν φορολογίαν τοῦ ἐν Κύπρῳ. « Il parico, che vuol dire obligato, era quasi schiavo di quel signore del feudo, ò del casale, nel quale egli si ritrovava. Teneva obligo di dar 50 bisanti all'anno (era la valuta d'un bisante simile a quella d'un Giulio), e la terza parte dell'utile de' terreni al patrone, e di servirlo due giorni alla settimana. Poteva esser venduto à piacero del signor di feudo, permutato anche con una bestia. » Henrico Giblet, Historie de re' Lusiguani. Bologna, 1647, σελ. 8.

(2) Mas Latrie, III.

γόνων τῆς Ὑμετέρας Ὑψηλότητος. Καὶ ἂν ὁ Θεὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα φωτίσωσι τὴν Α. Μεγαλειότητα τὸν βασιλέα Φίλιππον καὶ τὴν Ὑμετέραν Ὑψηλότητα νὰ ἑτοιμάσητε στόλον καὶ πέμψητε πρὸς ἐκτέλεσιν τοιαύτης ἱερᾶς ἐπιχειρήσεως, γνωστοποιῶ Ὑμῖν, ὅτι εὑρίσκονται ἐν τῇ νήσῳ τριάκοντα πέντε χιλιάδες ἀνδρῶν μαχίμων, ἐκτὸς τῶν ξένων, οἱ δὲ Τοῦρκοι δὲν ὑπερβαίνουσι τὰς ὀκτὼ χιλιάδας. Πρὸς τούτοις εἰδοποιῶ τὴν Ὑμ. Ὑψηλότητα ὅπως φέρητε ὅπλα διὰ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ σᾶς καθικετεύω, Ὑψηλότατε αὐθέντα, νὰ μᾶς ἀξιώσητε ἀπαντήσεως διὰ τοῦ κομιστοῦ τῆς παρούσης καὶ οὐχὶ δι' ἄλλου, πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν λαῶν τούτων, οἵτινες ἀναμένουσι μετὰ μεγάλης ἐπιθυμίας νὰ ἴδωσι τὴν σημαίαν τῆς Α. Μεγαλειότητος καὶ τῆς Ὑμ. Ὑψηλότητος, καὶ ἅμα ἐρχομένων τῶν βοηθειῶν βεβαιωθῆτε, ὅτι καὶ διὰ τῆς θείας χάριτος θέλουσι καταστρέψει τοὺς Τούρκους καὶ ἀπελευθερωθῇ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἀπολαύοντες ἐλευθερίας. Καὶ περὶ τούτων εἰδοποιοῦσι τὴν Ὑμ. Ὑψηλότητα, ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεὸν, ὅτι περίχαροι θέλομεν δυνηθῇ νὰ σᾶς ἴδωμεν βασιλέα τῆς Κύπρου, ὡς καὶ τοὺς ὑμετέρους προγόνους, καὶ καταφιλοῦμεν τοὺς πόδας τῆς Ὑμ. Ὑψηλότητος.

Ἐκ Λευκοσίας τῇ 8 Ὀκτωβρίου 1608.»

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ὁπλαρχηγὸς τῆς Κύπρου Βίκτωρ Ζεμπετὸς ἤγειρε τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας, καὶ φονεύσας πολλοὺς Τούρκους κατέφυγε παρὰ τῷ δουκί. Τότε δὲ καὶ Χριστόδουλος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου καὶ Λεόντιος ὁ ἐπίσκοπος Πάφου (1), ἔγραψαν πρὸς τὸν Κάρολον καθικετεύοντες ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἐκστρατείαν, διότι μετὰ τὴν ἀνταρσίαν τοῦ Ζεμπετοῦ ἡ τυραννία τῶν Τούρκων εἶχε καταστῇ πλέον ἀνυπόφορος. Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὸν δοῦκα ἐπιστολὴ αὐτῶν εἶνε γεγραμμένη λατινιστὶ, ἀθλία δὲ μετάφρασις αὐτῆς διασώζεται ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Τουρίνου ἔχουσα ὡς ἑξῆς.

« Τὸν δεσπότην καὶ ὑψηλότατον καθολικὸν τὸν αὐθέντην μας τὸν δοῦκα δὲ Σαβόγια, Κύπρου ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος καὶ μετ' ἐμοῦ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ ἅπας τοῦ κυρίου λαὸς κράτος, νίκην, εὐδαιμονίαν, καὶ ὑγείαν, σωτηρίαν καὶ εὐλογίαν.

» Θεόσωστε καὶ καθολικώτατε αὐθέντη μας βασιλεῦ, νὰ ἔχῃς τόσον καιρὸν καὶ δίχου νὰ μᾶς ἐβγάλῃς ἀπὸ τὰ χέρια τοὺς ἀπίστους· καὶ τὸ ὁποῖον ἐμάθαμεν καὶ [εὑρίσκεται] ἀφέντης ὁ Βετόργιος Ζεπετοῦ εἰς τὰ χέρια τῆς βασιλείας σου, καὶ δεόμεθα κύριον Θεὸν, ἐπεὶ αὐτὸν παρακαλοῦμεν τὰ χρόνιά της μακρωμένα μέρα καὶ νύκτα, καὶ κατηχούμεθα ἀπὸ ὥραν εἰς ὥραν· καὶ ἀφ' ἧς ἐσηκώθηκε ὁ καπιτάνιος Βετόριος καὶ ἐχάλασε κάμποσους Τούρκους, ἀγριώθησαν ἐπάνω μας σὰν τοὺς ἀγρίους λύκους, καὶ παίρνουν τὰ παιδιά μας ἀπὸ

(1) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὗτός ἐστιν ὁ λόγιος Κύπριος Λεόντιος Εὐστράτιος, περὶ οὗ βλέπε Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν (σελ. 182).

τὰς ἀγκάλας μας, καὶ δὲν ἔχομεν τὸ θάρρος μας, μόνον εἰς αὐτὸ τῆς βασιλείας σου, καὶ πέμπομεν τὸν κατ' αὐτῆς Ζαχαρία Μαῦρον (1), ἄρχοντα εὐγενέστατον, καὶ ἕνε πρακτικὸς τῶν πραγμάτων ὅλων ..... καὶ ἔρχεται ἀπὸ τὸ νεγόζιον τῆς Κύπρου καθολικὸς τὰ μυστήρια. Καὶ στεκόμεθα ἀπὸ τὴν Πάφον καὶ νὰ πάγῃ ὡς τὸ Καρπάσι χιλιάδες χριστιανοὶ δέκα, καὶ θέλομε ἅρματα, καὶ ἐμεῖς νὰ τὰ δώσωμεν ἄλλαις δέκα καὶ τὴν Ἀμ[μόχουστον]· καὶ φέρνει τὸν ἐξαμὸν ὁ ἀποκομιστὴς ὁ αὐτὸς καὶ ἐκ παντὸς τόπου μὲ ταὶς βούλαις μας ἀπάνω εἰς τὸ αὐτὸ [νεγόζιο] τῆς βασιλείας σου τῶν ἀπάντων, νὰ μᾶς ἐβγάλῃς ἀπὸ τὰ χέρια τοὺς Ἀγαρηνούς. Ὄχι ἄλλο καὶ ἡ εὐχή μου, καὶ ἡ εὐλογία καὶ ἡ συχώρησι. Ἀμήν.

Μηνὶ Νοεμβρίῳ ἰνδ. ιέ » (2).

Τὴν 8 Ἰουλίου 1609 ὁ προρρηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου γράφων

---

(1) Ἐν τῷ λατινικῷ κειμένῳ ὀνομάζεται Ζαχαρίας Σιλάρας.

(2) Miklosich, Acta et Diplomata Græca, III. Τὸ δημοσιευθὲν κείμενον τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον ἠλλοιωμένον, ὥστ' ἐὰν δὲν διωρθοῦμεν ἐν πολλοῖς αὐτό, δυσνόητον καθίστατο· οὕτω π. χ. ἑπαυτὸν ἀντὶ ἑπεὶ αὐτὸν, καὶ τινὰ μ... ἀντὶ καὶ τὴν Ἀμμόχωστον κ.λ.π. Παρατιθέμεθα δὲ καὶ τὸ ὑπὸ Guichenon καὶ Reinhard ἐκδοθὲν λατινικὸν κείμενον: « Magnanimo, Supremo catholico Domino nostro Duci Sabaudiæ et Regi Cypri, Christodulus archiepiscopus Cypri nomine totius populi dat benedictionem et gratiam a Deo mihi in terris datam. Supremo christiano domino nostro Regi, magnum temporis spatium est quod expectamus a dominatione tua redemptionem nostram ex infidelibus istis hostibus nostris. Compertum etiam habemus, quod in potestate Majestatis tuæ Regiæ est capitaneus Victorius Zebetus, et gratias agimus Domino Deo, quem rogamus pro incolumitate tuæ, tam magni tam parvulli diu noctuque, et horatim expectamns aliquid novi a tua Majestate. Et postquam capitaneus Victorius sublevavit populum multis ex Turcis interfectis, ipsi stati sunt adversus nos ut animalia ferociora et filios nostros e sinu nostro avellere exoptant ut eos vorent. Nos in aliquo nullam spem habemus preterquam in dominatione tua, ut auxilietur nobis et e potestate infidelium nos eripiat. Mittimus hujus nostræ latorem cui nomen Zacharius Silarras nobilissimus et egregiæ conditionis, qui versatus est in hoc negotio et qui male tractatus est ab infidelibus, quem ex Cypro vere et realiter mittimus sed secreto. Nam ab ora Paphi usque ad fines Carpassi Christiani omnes usque ad decem reperiuntur qui nisi arma petant et exoptent. Nam termino decem dierum habebimus Famagustam, mittimus delineationem ipsius civitatis. Et quia bonus servus est, optime inserviet in hoc negotio et qui maximo effectu dominationi tuæ inservit ac Majestati. Et libertatem speramus e potestate Agarenorum, nil aliud quam quod rogamus Majestati tuæ sanitatem et incolumitatem. Christodulus archiepiscopus Cypri. Leontius Paphi episcopus. » (Geschichte des Königreichs Cypern, I, beylagen σελ. 134).

ἰταλιστὶ ἐξ Ὀνεγούστης (1) εἰς τὸν δοῦκα ἀναγγέλλει, ὅτι οἱ Κύπριοι πεισθέντες εἰς τὰς ὑποσχέσεις αὐτοῦ, ἀναγγείλαντος ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ φθινοπώρου θέλει ἔλθει πρὸς βοήθειαν, ἤρχισαν τὰς κατὰ τῶν Τούρκων ἐχθροπραξίας καὶ καταφυγόντες εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς κλεισούρας τῆς Στρυγονίας καὶ Ἀλβανίας, ἀνέμενον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ὅπως καταβῶσιν εἰς τὰς πεδιάδας καὶ συμπλακῶσι μετὰ τῶν ἐχθρῶν· δυστυχῶς ὅμως ψευσθέντες τῶν ἐλπίδων των εὑρίσκοντο εἰς δύσκολον θέσιν, καὶ ἠτιῶντο αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ διὰ τὴν προδοσίαν (2).

Κατὰ δὲ τὸν Ὀκτώβριον ὁ αὐτὸς Χριστόδουλος μετὰ πάντων τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν τῆς νήσου, ἔπεμψεν αὐτῷ τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ κατὰ γράμμα ἐπαναλαμβάνονται ὅσα καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἔγραφεν ὁ διερμηνεὺς τοῦ πασᾶ Γουνέμης.

« Τῷ Ὑψηλοτάτῳ δούκᾳ δὲ Σαβοΐα ταπεινὸς Χριστόδουλος ἀρχιεπίσκοπος πάσης Κύπρου καὶ νέας Ἰουστινιανῆς.

» Θεωρῶντας ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων τόσον ἔξυπναις εἰς τὸ νησὶν τῆς Κύπρου εἰς εὐλάβειαν τῆς σῆς ὑψηλότητος, ὡς ἀφέντης παλαιὸς ἐτούτου τοῦ ριάμου, τὸ ὁποῖον πλῆθος εὑρίσκεται εἰς τόση τυραννία ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ διὰ τοῦτον ἀποστέλνομεν νὰ παρακαλέσωμεν τὴν ὑψηλότητά σου νὰ ὑπηρετήσῃ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ῥηγὸς Φιλίππου νὰ δώσῃ ὀρδινίαν καὶ βοήθειαν νὰ ἐλευθερώσῃ ἐτοῦτον τὸν τόπον ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ τυράννου, ὅτι εἶνε μεγάλον ἁμάρτημα τέτοιον ριάμον νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ χέριά του, ὁποῦ ἦτονε ἀφεντεμένον ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ἐδικούς τῆς Ὑψηλότητός σου, καὶ ἂν ἡ ἁγία τριὰς φωτίσῃ τὴν βασιλείαν τοῦ ῥὲ Φιλίππου [καὶ] τῆς ὑψηλότητός σου νὰ κάμετε ἁρμάτα, ἤξευρε ἡ ὑψηλότητά σου πῶς εὑρίσκονται ἄνδρες τῶν ἁρμάτων τριάντα πέντε χιλιάδες, καὶ Τοῦρκοι δὲν εἶνε παρὰ μόνε ὀκτὼ χιλιάδες· θυμῶντας τὸ πλέον τῆς ὑψηλότητάς σου νὰ φέρετε ἅρματα διὰ τοὺς Χριστιανούς, καὶ παρακαλοῦμεν τὴν ὑψηλότητά σου νὰ μᾶς κάμῃς χάριν διὰ ἀπόκρισιν μὲ τὸν κομιστὴν, ὅπου νὰ φέρῃ ταῖς γραφαῖς, ὀνόματι Λοΐζον, διὰ νὰ δώσωμεν πληροφορίαν ἐτούτου τοῦ λαοῦ, ὅπου στέκουν ἀναμένοντας μὲ μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ γιδοῦν φλάμπουρον τῆς βασιλείας καὶ τῆς ὑψηλότητάς σου, ὅτι βλέποντας ἐτούτην τὴν βοήθειαν εἶνε ἄξιοι μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ νὰ ἀφανίσουν τοὺς Τούρκους τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως, καὶ εἰς ἐτοῦτον ἂς ἦνε βέβαιη ἡ ὑψηλότητά σου, καὶ θέλεις κερδίσειν ἐτοῦτον [τὸν] τόπον ὡσὰν καὶ πρῶτα. Καὶ διὰ βεβαίωσιν θέλουν ὑπογράψει καὶ ἕτεροι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ πρῶ-

(1) Κατὰ λάθος ὁ Mas Latrie λέγει, ὅτι ὁ Χριστόδουλος καταφυγὼν εἰς Ἀλβανίαν ἔγραφεν ἐκ τῶν συνόρων τῆς Οὐγγαρίας.

(2) Reinhards, σελ. 135—136.

τοι τοῦ νησίου καθένας τὸ ὄνομά του, καὶ ἀπὸ πᾶσα πρᾶμα δίδομε εἴδησιν τῆς ὑψηλότητάς σου, ὀλπίζοντας ἀπὸ τὸν θεὸν πᾶσα εὐχαριστίαν νὰ ἠμπορέσωμε νὰ σὲ ἰδοῦμεν γλήγορα βήγαν τῆς Κύπρου ὡσὰν τοὺς παλαιούς. Οὐχὶ ἕτερον εἰμὴ κύριος ὁ θεὸς ἔστω σοι φύλαξ, καὶ ἡ εὐχὴ τῆς ἡμῶν μετριότητος ἔσται μεθ' ὑμῶν. Ὀκτωβρίῳ ε, τὸ ᾳχθ' ἔτος.

† Χριστόδουλος ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ἰνδ. ζ'. † Ταπεινὸς Μωϋσῆς ἐπίσκοπος Ἀμμοχούστου. † Ταπεινὸς Ἰάκωβος ἐπίσκοπος Λεμεσοῦ. † Ταπεινὸς Λεόντιος ἐπίσκοπος Πάφου. † Ταπεινὸς Ἱερεμίας ἐπίσκοπος Κυρήνης. † Ἰάκωβος μέγας πρωτοπαπᾶς Λευκάργων. † Τουμάζος πρωτοπαπᾶς. † Τουμάζος πρωτοπαπᾶς Βατίλης. † Γερόλυμος Φραγκίσκου Βατίλη. † Μιχαήλης Τουμάζου πρωτονοτάριος. † Ἡσαΐας ἐπίσκοπος Ἀμαθοῦντος. †Κυριάκος μέγας πρωτοπαπᾶς Λαρνάκου. † Γερόλεμος Δαμιλᾶς χαρτοφύλαξ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας. Δελέβικος γραμματικὸς τῆς σκάλας Λεμεσοῦ » (1).

Ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ὁ φιλόπατρις τῆς Κύπρου ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἔπαυσε γράφων καὶ ἐξορκίζων τὸν δοῦκα τῆς Σαβοΐας νὰ ἀποφασίσῃ τέλος πάντων τὴν προαγγελθεῖσαν ἐπιχείρησιν. Τὴν 6 Ἀπριλίου 1611 ἐπιστέλλων πρὸς τὸν κόμητα Μὸν-Βασίλειον αὐλάρχην τοῦ δουκὸς, παρακαλεῖ αὐτὸν ἵνα συστήσῃ τοὺς ἀπεσταλμένους Λοΐζον τοῦ Νικολοῦ, καὶ Κωνσταντῖνον τοῦ Δήμου διὰ *τὸ ἄγιον ἔργον, ὅπου θέλουν λυτρωθῆν τόσαι ψυχαὶς ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου, ὅπου καθημερινῶς χάνον[ται] ἀπὸ τὴν μεγάλη τυραννία καὶ τὴν ἀτιμωρίαν τοῦ τυράννου* (2).

Κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1632 Θεόκλητος ὁ Κύπριος, ἱερομόναχος καὶ προηγούμενος τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ μοναστηρίου τῆς Κοσινίτσης διατρίβων ἐν Παρισίοις δι' ὑποθέσεις τῆς μονῆς, ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ δουκὸς τῆς Σαβοΐας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κύπρου, γράψας τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν ὁ γάλλος Γραδνὼν συνώδευσε μεθ' ὑπομνήματος περὶ τῆς καταστάσεως τῆς νήσου, πρὸς κατάκτησιν τῆς ὁποίας ἀπῃτοῦντο εἴκοσι πέντε πλοῖα, εἴκοσι πέντε χιλιάδες στρατοῦ, καὶ τ' ἀναγκαιοῦντα ὅπλα πρὸς ἐξόπλισιν δέκα χιλιάδων χωρικῶν Κυπρίων (3).

« Ἐκλαμπρότατε, ὑψηλότατε, πολυχρονεμένε ἀφέντη, φυλάξοι κύριος ὁ θεὸς τὸ ἔνθεον ὕψος τῆς ὑψηλοτάτης σου αὐθεντίας.

» Ὑψηλότατε ἀφέντη, κάτεχε πῶς ἐγὼ ὁ ἀνάξιος δοῦλος τῆς ὑψηλοτάτης σου ἀφεντίας Θεόκλητος ἱερομόναχος καὶ προηγούμενος τοῦ μοναστηρίου τῆς

(1) Acta et Diplomata Græca. III, σελ. 266.
(2) Σελ. 267—268.
(3) Mas Latrie, III, σελ. 577.

Παναγίας ὀνομαζομένης Κοζινίτζι εἰς τῆς Μακεδονίας τὸν τόπον, κοντὰ εἰς τοῦ Φιλίππου τοῦ κυροῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ καστέλλιν, καὶ ἔχω μέσα ἑκατὸν πενῆντα ἀκολογέρους, καὶ ἡ πατρίδα μου εἶνε ἀπὸ τὴν Κύπρον, καὶ κάμνω τὴν πρέπουσαν μετάνοιαν, καὶ προσκυνῶ τὸ ὑποπόδιον τῆς ὑψηλοτάτης σου ἀφεντίας. Ἀκόμη, πολυχρονεμένε ἀφέντη, ἐγὼ εὑρίσκομαι παρακαλεμένος πολλαὶς καὶ πολλαὶς φοραὶς ἀπὸ πολλοὺς συντοπίταις, καὶ παραγγελμένος ἀπὸ τὸ γένος μου, καὶ εἶνε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου πάρμπας μου, καὶ ζῇ καὶ ὁ πατέρας μου καὶ ἄλλη πολλὴ μου γενεὰ, ὡς καθὼς φαίνονται, καὶ κάμνουν τὴν πρέπουσαν μετάνοιαν καὶ προσκυνοῦν τὸ ὑποπόδιον τῆς ὑψηλοτάτης σου ἀφεντίας, ὡς ῥήγαν καὶ ἀφέντην τους, ὁποῦ ἦτον ὁ θρόνος σου πάντοτε εἰς τοῦ λόγου τους· τώρα παρακαλοῦν καὶ δέουνται τὸν πολυεύσπλαχνον Χριστὸν διὰ τὴν ὑγείαν τῆς ἐκλαμπροτάτης σου ἀφεντίας. Εἰς τοὺς καιρούς σου νὰ κάμῃς ἐνθύμησιν νὰ τοὺς ἐλεημονηθῇς καὶ νὰ τοὺς ἐβγάλῃς ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Ἀγαρηνῶν, καὶ θέλουν ἐστὶν πάντοτε σκλάβοι σου, καὶ νὰ παρακαλοῦν ἡμέραν καὶ νύκτα τὸν θεὸν διὰ τὴν ὑγείαν σου· καὶ διὰ τοῦτον εἰς καλὴν βεβαίωσιν κάμνω ἐγὼ προμέσαν μὲ τὸ ἴδιόν μου χέριν, πῶς ὁπόταν (ἡ) ὑψηλότητά σου νὰ μοῦ ἀκούσῃς ὡς καθὼς ἐγὼ θέλω νὰ γουβερνάρῃς το, καὶ νὰ μὴν ἔχῃς τὴν Κύπρον εἰς τὸ χέριν σου τόσον εὔχολα ὡσὰν νὰ ἐκράτουν ἕνα μῆλον εἰς τὸ χέριν μου καὶ νὰ σοῦ τῷ ἔδωκα, κάμνω τὸ κορμίν μου διὰ σιγουρτὰν νὰ ἔχῃς ἐξουσίαν νὰ κάμῃς τὰ κομμάτιά μου ὡσὰν τ' αὐτιά μου, διότις ἔχω θάῤῥος εἰς τὸν Χριστὸν πῶς μὲ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, καὶ μὲ τὸ ῥιζικὸν τῆς πολυχρονημένης σου ἀφεντίας, ὁπόταν ἐγὼ νὰ πάγω καὶ νὰ ἀκούσουν τὸ ὄνομά μου πῶς νὰ ἔχω τὴν Κύπρον εἰς τὸ χέρι μου χωρὶς καμμίαν πείραξιν· καὶ ἔτζι δίδω τῆς πολυχρονημένης σου ἀφεντίας νὰ βεβαιωθῇς ἀκόμη, ἐπειδὴ καὶ νὰ ἤρτα ἐδῶ εἰς τὴν Φράντζαν εἰς τὸ Παρίσι διὰ κάποιον σερβίτζιον τοῦ μοναστηρίου, ἐγνώρισα τὸν εὐγενέστατον τίμιον ἄρχοντα κύριον Γρανὸν διὰ φρόνιμον, προκομμένον, καὶ ἄξιον διὰ τέτοια πράγματα, καὶ πρακτικὸν εἰς αὐτὸν τὸν τόπον, ἔκαμά του τὸ ῥαζουναμέντον καὶ πολλὰ τοῦ ἐκαλοφάνη, καὶ δὲν θέλει νὰ μὲ ἀφήσῃ νὰ πάγω πούποτε, ὥστε νὰ ἰδοῦμεν ῥεσπόσταν ἀπὸ τὴν ὑψηλότητά σου, διότι λέγει μου καθημέρα πῶς εἶσαι ἀφέντης του, καὶ μὲ ἐξέταξεν πολλὰ καὶ μὲ ἔβαλλεν καὶ ἔκαμα τὸ δεσένγιον τῆς Κύπρου διὰ νὰ σοῦ τὸ στείλῃ. Μὰ δι' ἀγάπην Χριστοῦ ἂς ἦναι σεκρεταμέντη ἐτούτη ἡ ὑπόθεσις ὅσον νὰ ἠμπορῇς, διὰ νὰ μὴν ξεφωνιστῇ τέτοιος λόγος καὶ χαλάσει τὴν γενεά μου καὶ τὸ μοναστῆρι μου καὶ ἄλλους πολλοὺς Χριστιανούς, καὶ κάμνω σου τὴν φέδεν ἔμπροσθεν εἰς τὸν Χριστὸν πῶς νὰ ἦσαι σιγούρου εἰς ἐτοῦτα ὁποῦ σοῦ γράφω, καὶ ἂν ὁρίζῃς στεῖλέ μου γράμμαν νὰ πρεζενταριστῶ ἔμπροσθέν σου. Οὐχὶ ἕτερον καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἡ πρεσβεία τῆς Παναγίας μας νὰ ἦνε πάντα βοηθοί σου, καὶ νὰ σοῦ δίδῃ πάντα νίκην εἰς τοὺς ἐχθρούς σου. Ἰουλίου 1632 (ἀπὸ) Χριστοῦ.

Ὡς ἀνάξιος δοῦλος προσκυνῶ καὶ γράφω,

† Θεόκλητος ἱερομόναχος καὶ προηγούμενος Κοσινίτζης » (1).

(1) Miklosich, III, σελ. 274—275.

Μὲ ὅλας ὅμως τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας παρακλήσεις τῶν Κυπρίων ὁ Σαβοϊκὸς οἶκος οὐδέποτε σπουδαίως διεσκέφθη τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξηκολούθει καταγελῶν τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων, ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει προσεχοῦς ἀπελευθερώσεως. Ἀλαζονικῶς δὲ προσθέσας ἐν τοῖς τίτλοις αὐτοῦ καὶ τὸν τοῦ *βασιλέως τῆς Κύπρου, Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἀντιοχείας*, παρ' ὀλίγον χάριν τούτου νὰ περιπλακῇ εἰς πόλεμον πρὸς τὴν ἐπίσης διεκδικοῦσαν αὐτοὺς Ἐνετικὴν δημοκρατίαν· διότι ἐν ἔτει 1633, ἐπιταγῇ τοῦ δουκὸς Βίκτωρος Ἀμεδαίου, ἐδημοσιεύθη ἐν Τουρίνῳ φυλλάδιον πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ νομίμου ταύτης τιτλοφορίας (1), ἐν ᾧ προσεβάλλετο καὶ ἡ Ἐνετία, ἥτις διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζιλιόλη γραφείσης ἀπαντήσεως ἀπεκάλεσεν αὐτὸ *τερατῶδες σύγγραμμα ἐκδοθὲν μὲ τὴν πρόθεσιν ἐπισκιάσεως τῆς δόξης αὐτῆς* (2). Ἐκ τῶν ἀμοιβαίων τούτων ἀντεγκλήσεων ἐπῆλθε τοιαύτη μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ψυχρότης, ὥστ' ἐπὶ πολλὰ ἔτη διεκόπησαν αἱ ἀμοιβαῖαι διπλωματικαὶ σχέσεις, εἰς μάτην δὲ προσεπάθησαν οἱ πάπαι Οὐρβανὸς Η', Ἰννοκέντιος Ι', καὶ Ἀλέξανδρος Ζ', καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας νὰ συμφιλιώσωσιν αὐτούς. Καὶ μόλις μετὰ τριακονταετῆ περίπου διπλωματικὴν ῥῆξιν κατώρθωσεν ὁ ἐν Ἐνετίᾳ πρέσβυς τοῦ δουκὸς τῆς Μοδένης νὰ τοὺς συνδιαλλάξῃ ἐν ἔτει 1662, ὑποχρεωθέντος τοῦ δουκὸς ν' ἀπαγορεύσῃ ἐπ' αὐστηρᾷ ποινῇ τὴν κυκλοφορίαν ἢ μετατύπωσιν τοῦ πολυκρότου φυλλαδίου, καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ἀλληλογραφίᾳ αὐτοῦ παύσῃ προσαγορευόμενος *βασιλεὺς τῆς Κύπρου* (3).

Ἀλλὰ καὶ πολὺ ὕστερον διάφοροι προσεπάθησαν νὰ διαγείρωσι τοὺς δοῦκας τῆς Σαβοΐας εἰς κατάκτησιν τῆς νήσου. Τὴν 9 Δεκεμβρίου 1664 Νικηφόρος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου παρεκίνει τὸν Κάρολον Ἐμμανουὴλ Β' νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκστρατείαν, παριστῶν εὐκο-

---

(1) « Trattato del titolo Regio dovuto alla Serenissima casa di Savoia, insieme con un ristretto delle revoluzioni del reame di Cipri, appartenenti alla corona dell'altezza reale di Vittorio Amadeo, duca di Savoia, prencipe di Piemonte, rè di Cipri etc. In Torino 1633. » Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Ῥαϊνάρδ ἐν παραρτήματι τοῦ πρώτου τόμου (σελ. 54—137).

(2) Καὶ Ἰωάννης ὁ Μεούρσιος ἔγραψεν ἐν ἔτει 1639 λατινιστὶ διατριβὴν εἰς ἀναίρεσιν τοῦ φυλλαδίου, καὶ ἀπόδειξιν τῶν ἐπὶ τῆς Κύπρου νομίμων ἀξιώσεων τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας.

(3) Reinhard, I, beyl. σελ. 226.

κολωτάτην τὴν κατάληψιν (1). Τέσσαρα δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ὁ ἐκ Πίζης Πέτρος Σέννης, εἰδήμων τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων, ὑπέβαλλεν εἰς Τουρῖνον ὑπόμνημα περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Καὶ ἐπὶ τέλους ἐν ἔτει 1670 ὁ Κύπριος Λουδοβῖκος Βάρριος συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Κασανδριώτου, ὡς διερμηνέως, σταλεὶς ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του εἰς Τουρῖνον ὑπέστη τακτικὴν ἐξομολόγησιν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς νήσου, καὶ παρέδωκε τὰς ἐπιστολὰς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου, τὰς ὁποίας ὁ φιλόπατρις ποιμενάρχης τῷ παρέδωκεν ἐπὶ παρουσίᾳ ἑνὸς ἱερέως εἰπὼν αὐτῷ. « Τέκνον μου σκέψου, ὅτι ἔχεις ψυχὴν, ὡς καὶ ἐγὼ· εἶσαι κύριος τῆς ἐδικῆς σου, ὡς καὶ τῆς ἐδικῆς μου, καὶ πρόσεχε νὰ μὴ μὲ ἀπατήσῃς. Πρέπει νὰ μοὶ χορηγήσῃς ὑπηρεσίαν, καὶ σοὶ ὑπόσχομαι πλουσίαν ἀμοιβήν. » Ἀφοῦ δὲ τὰς ἔλαβε, διαταγῇ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιεπισκόπου, μετέβη εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, ἔνθα πειρατικὰ πλοῖα παραλαβόντα μετέφερον εἰς Ἰταλίαν. Ἀλλὰ καὶ τότε οὐδὲν ἐνεργήσας ὁ Σαβοϊκὸς οἶκος ἐβόσκετο ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ἄλλα ἔθνη κατακτῶντα τὴν νῆσον ἤθελον χαρίσει αὐτὴν τῷ τιτλοφορουμένῳ βασιλεῖ τῆς Κύπρου· διότι ἐν ἔτει 1670 ἢ 1671 ὁ ἐν Γαλλίᾳ πρέσβυς τοῦ δουκὸς μαρκήσιος Σαὶν-Μαυρίκιος ἔγραφεν αὐτῷ, ὅτι ὁ βασιλεὺς Λουδοβῖκος ΙΔ' μελετῶν νὰ καταλάβῃ αὐτὴν καὶ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Σαβοϊκὸν οἶκον, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Ἑνετῶν, ἐπὶ τούτῳ προσεκάλει καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ δουκός. Τὸ δὲ γελειωδέστερον, ὅτι ὠνόμαζε καὶ ἐμισθοδότει ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους τοῦ ἀνυπάρκτου *βασιλείου τῆς Κύπρου* (2).

Καθ' ὃν χρόνον ταῦτα ἐν Κύπρῳ διεδραματίζοντο στόλος τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν, καὶ τῆς Νεαπόλεως διέτρεχε τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας διαφοροτρόπως παραβλάπτων τοὺς Τούρκους καὶ διασπείρων παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἰδέας ἀπελευθερώσεως. Ὅθεν ἐν ἔτει 1606 ὁ Τοσκανικὸς στόλος κατανικήσας τὸν τοῦ Μουρὰτ Ῥεὶς ἔξω τῆς Θάσου ἔπλευσεν εἰς Κύπρον, καὶ ἐπειράθη τὴν κατάληψιν αὐτῆς, ἀποβιβάσας στρατεύματα εἰς τὰ παράλια

(1) « Che vostra altezza si degna di venir, tosto il nostro regno sarà nelle sui mani, poichè adesso non si ritrova altro che 5000 Turchi, et noi siamo 40 mille persone; et li Turchi sono sparsi per le ville. » — Mas Latrie, III, σελ. 573, σημ.

(2) Mas Latrie, III, σελ. 557—589.

τῆς Πάρου καὶ τὸ πρὸς τὴν Λεμισσὸν ἀκρωτήριον τῶν Γάτων (1). Ἐπὶ τῷ αὐτῷ δὲ σκοπῷ καὶ μετὰ ταῦτα ἐλθὼν καὶ συμπλακεὶς μετὰ τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἕλληνος ἐξωμότου Μουσταφᾶ ὀθωμανικοῦ στόλου, κατενίκησε μὲν αὐτὸν δὲν ἠδυνήθη ὅμως καὶ νὰ ἐκτελεσῃ τὰ ἐπὶ τῆς νήσου σχέδια αὐτοῦ (2). Ὀλίγον δὲ πρότερον οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης προσπαθήσαντες ματαίως τὴν κατάληψιν τῆς Ναυπάκτου καὶ τῶν Πατρῶν (1603) περιῆλθον τὸ Αἰγαῖον καὶ λεηλατήσαντες τὴν Κῶν ἀπήγαγον ἑκατὸν ἑξήκοντα πέντε αἰχμαλώτους (3). Μετὰ ταῦτα οἱ αὐτοὶ ἱππόται ἑνωθέντες μετὰ τῶν Νεαπολιτῶν διέτρεξαν τὸ Αἰγαῖον, καὶ τὴν 6 Ἰουνίου 1616 προσβαλόντες ἐκ νέου τὴν Κῶν, ἐλεηλάτησαν τὴν πόλιν, πλὴν μὴ δυνηθέντες νὰ γίνωσι κύριοι τοῦ φρουρίου ἀπεχώρησαν. Διατηροῦντες δὲ μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ μυστικὰς συνεννοήσεις ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτῶν προδοθείσης τῆς συνωμοσίας, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἷς δὲ ἱερεὺς ἐξεδάρη ζῶν, καὶ τὸ δέρμα αὐτοῦ γεμισθὲν δι' ἀχύρων μετὰ πολλῶν κεφαλῶν τῶν υἱῶν τῶν συνωμοτῶν ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν (4). Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης μετὰ πέντε γαλερῶν προσέβαλλον τὴν Πύλον, πλὴν ἀποκρουσθέντες ἔπλευσαν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, καὶ ἀποβάντες εἰς Κόρινθον ἐλεηλάτησαν αὐτὴν καὶ ἀπήγαγον πεντακοσίους αἰχμαλώτους, οὐδὲν παθόντες ὑπὸ τῶν πολυαριθμοτέρων ἐχθρῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ οἱ Φλωρεντινοὶ καταλαβόντες τὸ φρούριον τῆς Κῶ, καὶ ἀπαγαγόντες χιλίους διακοσίους αἰχμαλώτους, ἐκυρίευσαν μετὰ ταῦτα τὸ ἐν Σελευκίᾳ φρούριον Ἀγᾶ Λιμάνι, καὶ ἐξανδραποδίσαντες πολλοὺς ὀθωμανοὺς, ἀπηλευθέρωσαν πολλοὺς χριστιανοὺς αἰχμαλώτους.

Τότε καὶ οἱ Μανιάται ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καταδρομέων ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν Τούρκων. Εἰς ὑποταγὴν τῶν ἀρτιφίλων τούτων κατοίκων τοῦ Ταινάρου ἐπέμφθη ὁ Ἀρσλὰν πασᾶς, πλὴν

(1) Mas Latrie, III, σελ. 577.

(2) Hammer VIII, 169.

(3) Vertot, Histoire des chevaliers de Malte, tom. V, σελ. 137—138.

(4) « Prete scorticato, la pela sua piena di paglia portata in Constantinopoli con molte teste dei figli d'Albanesi, che avevano intelligenza colli Spagnuoli « Relat. Venet. (Hammer, VIII, σελ. 204).—Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἐν λόγῳ ἱερεὺς εἶνε ὁ ἐπίσκοπος Τρίκκης Διονύσιος, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἑξῆς θέλομεν λαλήσει.

μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐκπληρώσῃ εὐχερῶς τὴν ἀποστολήν του παρέλαβε μετὰ ταῦτα βοηθείας ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν καπιτὰν πασᾶν Χαλὶλ στόλου καὶ κατώρθωσεν ἵνα ὀνομαστικῶς καὶ πάλιν ὑπαγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν σουλτανικὴν κυριαρχίαν (1). Ἐνῷ δὲ οἱ Μανιάται ἐπὶ τῶν ἐρυμνῶν αὐτῶν βράχων ἐπολέμουν, χριστιανικὸς στόλος ἐμφανισθεὶς πρὸ τῆς νήσου Σαπιέντσας, ἀπέκρουσε καὶ ἐφόνευσε τὸν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ σταλέντα Μεμὶν ἀγᾶν, πλὴν ὡσεὶ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο τρόπαιον ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια.

Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα διέτρεχον σπουδαιότεραι κατεβάλλοντο ἐνέργειαι ὑφ' ἑνὸς γάλλου εὐπατρίδου πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος. Κάρολος ὁ Γονζάγιος δοὺξ τοῦ Νεβὲρ, τυχοδιωκτικὸν διαγαγὼν βίον καὶ παρευρεθεὶς εἰς διαφόρους ἐν Οὐγγαρίᾳ κατὰ τῶν Τούρκων μάχας, συνέλαβεν ἐν τῇ θερμουργῷ αὐτοῦ διανοίᾳ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων, ἐφ' οὗ ἠξίου κληρονομικὰ δικαιώματα, ὡς ἔγγονὸς καὶ κληρονόμος τῆς Μαργαρίτας Μομφερράτου (2), καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ διέτρεξε πᾶσαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην θυροκοπῶν, καὶ πάντα λίθον κινῶν πρὸς ἐπιχορήγησιν οἱασδήποτε ὑλικῆς ἢ ἠθικῆς συνδρομῆς. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων ὁ πυρετώδης δοὺξ καὶ πρὸς διαφόρους Ἕλληνας ἐκμυστηρευθεὶς τὰ φιλόδοξα σχέδιά του μεταχειρίσθη αὐτοὺς ὡς ὄργανα πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῶν.

Πρῶτοι οἱ Μανιάται μετὰ προθυμίας ἤκουσαν τὰς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους προτάσεις τοῦ Νεβὲρ, καὶ ἐκ συνεννοήσεως μετ' ἄλλων Πελοποννησίων ἀπέστειλαν αὐτῷ ἕνα ἀρχιεπίσκοπον καὶ

---

(1) Hammer, VIII, σελ. 204—205.—Εἰς τὰς πρὸς τὸν δοῦκα τοῦ Νεβὲρ ἀναφορὰς αὐτῶν οἱ Μανιάται λέγουσιν, ὅτι μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἀπέκρουσαν τὸν κατ' αὐτῶν ἐκστρατεύσαντα ἐξωμότην Τσιγάλαν. « La honte qu'il y receut Sigalle avec une grande et puissante armée, laquelle il fut contraint de retirer avec perte de plusieurs soldats. (Buchon, Nouvelles Recherches sur la Morée, I. σελ. 254).—Παρ. Ῥάγχε, Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίας (Πανδώρα, ΙΓ', 8).

(2) Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Πρεσβύτερος νυμφευθεὶς τὴν Ὑολάνδην (Εἰρήνην) Μομφερράτου ἐγέννησε δύο υἱοὺς, τὸν ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαδεχθέντα αὐτὸν Ἀνδρόνικον τὸν Νεώτερον, καὶ τὸν δεσπότην Θωμᾶν, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Δικαίου ἐκληρονόμησε τὴν μαρκιωνίαν τοῦ Μομφερράτου. Ἀπὸ τοῦ Θωμᾶ τούτου κατήγετο ἡ ἐν λόγῳ Μαργαρίτα, θυγάτηρ Βονιφατίου Β' τοῦ Παλαιολόγου, νυμφευθεῖσα ἐν ἔτει 1532 τὸν Φρεδερῖκον Γονζάγιον δοῦκα τῆς Μαντούης καὶ πάππον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος δουκὸς Νεβὲρ, εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὁποίου μετεβίβασε τὰς ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου ἀξιώσεις της, ὡς μόνη ἐπιζῶσα τῶν Παλαιολόγων ἀπόγονος.

δύο ἐπισκόπους ἵνα ἐκθέσωσιν, ὅτι ποθοῦντες τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπολύτρωσιν, *πιστεύουσιν, ὅτι ὁ θεὸς θέλει εὐλογήσει τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὡς καταγομένου ἀπὸ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων, τελευταίων καὶ νομίμων αὐτῶν Χριστιανῶν βασιλέων*, παρακαλοῦντες ἅμα ὅπως τοῖς ἀποστείλῃ ἄνδρας γεγυμνασμένους περὶ τὰ πολεμικὰ μετά τινων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, πρὸς διοργάνωσιν καὶ διοίκησιν δέκα χιλιάδων Ἑλλήνων κατοικούντων εἰς τὰς πεδιάδας, καὶ ὑποσχόμενοι ἵνα οὕτως ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν *ἡγεμόνα τοῦ τόπου, ὡς ἄλλοτε τοὺς προγόνους του.*

Οἱ ἐξ Ἑλλάδος ἀπεσταλμένοι συζητήσαντες μετὰ τοῦ δουκὸς περὶ τῶν μέτρων καὶ ἐνεργειῶν πρὸς αἰσίαν διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνος, ἐπὶ τέλους παρεδέχθησαν τοὺς ἑξῆς ὅρους. Οἱ Μανιάται προσεφέροντο νὰ ὑπηρετήσωσιν ἄνευ οὐδεμιᾶς πληρωμῆς μέχρις ἐντελοῦς ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἀποδιώξεως τῶν Τούρκων, ὅτε ἐὰν ὁ δοὺξ ἤθελε νὰ τοὺς μεταχειρισθῇ εἰς πολέμους ὤφειλε νὰ τοῖς χορηγήσῃ κατ' ἀξίαν τοὺς αὐτοὺς βαθμοὺς, μισθὸν, καὶ τιμὰς, ὡς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς καὶ στρατιώτας· πρὸς τούτοις ὑπέσχοντο νὰ καταλάβωσι δύο παράλια φρούρια καὶ ἄλλα πεδινὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, δεχόμενοι καπουσίνους, καὶ ἄλλους μοναχοὺς πρὸς διδαχὴν, κατήχησιν καὶ ἐξομολόγησιν αὐτῶν (1). Πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμεναι γαῖαι αὐτῶν θέλουσι τοῖς ἀποδοθῇ, ἐπὶ ἀποδείξει ἐπισήμου τίτλου προκατοχῆς. Οἱ κάτοικοι τοῦ Βραχίονος τῆς Μάνης, Οἰτύλου, Τεγαίας (;) καὶ Καλαμάτας ἀπαλλάσσονται παντὸς δικαιώματος φόρου, τόσον κεφαλικοῦ ὅσον καὶ ἐγγείου, ἐκτὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν ὑπουργῶν του ἐπιβληθησομένου δασμοῦ ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων, πωλουμένων, καὶ ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων. Αἱ κρημνισμέναι μοναὶ θέλουσιν ἀνακτισθῆ, κτιζομένων καὶ νοσοκομείων μετ' εἰσοδημάτων πρὸς θεραπείαν τῶν τραυματιῶν, ἀναπήρων, καὶ γηραιῶν στρατιωτῶν, τόσον Ἑλλήνων, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου χριστιανοῦ παθόντος ὑπὲρ ἱεροῦ σκοποῦ. Τὰ λύκεια τῆς Λακεδαίμονος θέλουσιν ἀνιδρυθῆ πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων αὐτῶν, καθισταμένων οὕτως ἱκανῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἡγεμόνος ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ δικαστικοῖς

(1) Πιθανῶς τὸν ὅρον τοῦτον ἔθηκεν ὁ δοὺξ ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ ἵνα δελεάσῃ καὶ τὸν πάπαν καὶ τὸν βασιλέα τῆς Ἱσπανίας πρὸς βοήθειαν.

ἀξιώμασι, κατὰ τὴν ἱκανότητα ἑκάστου, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι. Θέλουσιν ἱδρυθῆ δικαστήρια ἵνα διατηρῶσι τοὺς λαοὺς ἐν φόβῳ θεοῦ, καὶ ὑπακοῇ τοῦ ἡγεμόνος· καὶ εἰς τὰς θέσεις ταύτας θέλουσι διορισθῆ κατὰ πρῶτον πάντες οἱ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ἐκλεχθησόμενοι καὶ κριθησόμενοι ὡς ἱκανώτεροι, ὑπὸ τοιούτων καὶ μετὰ θάνατον διαδεχθησόμενοι. Πάντα τὰ εἰς τοὺς Ἑβραίους ἀνήκοντα ἐμπορεύματα καὶ ἄλλα πολύτιμα εἴδη, θέλουσι παραδοθῆ εἰς τὸν δοῦκα ἢ τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ἵνα χρησιμεύσωσι διὰ τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ὅπλα, ζωοτροφίαι, πολεμεφόδια, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ἐν πολέμῳ θελει ἀνήκει αὐτῷ.

Ὁ δὲ δοὺξ ὑπέσχετο, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄνω ζητουμένων πρὸς ἐκγύμνασιν καὶ διοργάνωσιν στρατιωτικῶν, ἤθελεν ἀποστείλει μέχρι δεκαπέντε χιλιάδων ἀνδρῶν καλῶς ἐξωπλισμένων, καὶ τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς διεξαγωγὴν τοιαύτης ἐπιχειρήσεως, οἷον πυροβολικὸν, πολεμεφόδια, κ.λ.π.

Πλήρεις ὑποσχέσεων καὶ ἐλπίδων ἀπολύσας τοὺς πρέσβεις τῶν Πελοποννησίων ὁ δοὺξ ἤρξατο μελετῶν σπουδαιότερον τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔστειλεν ἐκεῖ τρεῖς πεπειραμένους καὶ πιστοὺς εὐπατρίδας, οἵτινες ἀποβάντες εἰς Μάνην περιῆλθον τὰ μεσόγεια, ἐξερευνῶντες τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων, σχεδιάζοντες τοπογραφίας, καὶ ἐξετάζοντες καλῶς τὴν κατάστασιν τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων πόλεων καὶ φρουρίων. Συνεννοηθέντες δὲ καλλίτερον μετὰ τῶν Μανιατῶν ἀνενέωσαν τὰς συνθήκας, τὰς ὁποίας ἐνόρκως ὑπέγραψαν οἱ φατριάρχαι, ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς, καὶ καλλίτερον διαῤῥυθμίσαντες τὰ περὶ τῆς ἀποβάσεως τοῦ δουκὸς, τῆς προσβολῆς τῶν κυριωτέρων φρουρίων, καὶ ὀχυρώσεως ἀκροσφαλῶν τινων θέσεων, ἐπανῆλθον φέροντες χαρμοσύνους εἰδήσεις εἰς τὸν δοῦκα περὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς πίστεως τῶν συνωμοτῶν.

Κυριώτερα ὄργανα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὲρ τοῦ δουκὸς ἐνεργειῶν ἦσαν ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, καὶ Χρύσανθος ὁ Λάσκαρις μητροπολίτης Λακεδαίμονος, οἵτινες καὶ συνεχῶς ἔγραφον αὐτῷ προσονομάζοντες Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, καὶ προτρέποντες ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ. Τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1612 γράφων ὁ Νεόφυτος ἐπιστολὴν ἰταλικὴν δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων λέγει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀνέμενον τὸν δοῦκα, ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸν Μεσσίαν (*E γου ασπετεμο ντε λα βοστρα σιγιορια κομο ασπετα η Επρεοι ελ Με-*

σήα). Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δ' ἐγράφη καὶ ἡ ἑξῆς πρὸς τὸν Νεβὲρ διευθυνομένη ἐπιστολή.

« Κωνσταντίνου βασιλέως πολυχρονεμένου μετὰ πάσης τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

» Ἐντιμότατε, ἐνδοξότατε, σοφώτατε, καὶ συνετώτατε, πάσης τιμῆς καὶ ἀξίας ὑπέρτιμε, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ καὶ ἡμέτερε κουμπάρε σινιὸρ Τζουὰν καβαλιὲρ Φράτζης καὶ Μάλτης, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἔλεος ἀπὸ θεοῦ παντοκράτορος. Δέομαι τοῦ παναγάθου θεοῦ ἵνα σὲ εὕρῃ ἡ γραφή μας καλὰ, διότι καὶ ἡμεῖς ὑγιῶς ἔχομεν τῷ σώματι, τὴν δὲ ψυχὴν κύριος οἶδεν. Ὅμως τὸ παρὸν εἶνε νὰ γνωρίσῃς ἡ αὐθεντία σου ὅπως ἐλάβομεν τὴν τιμίαν σου γραφὴν Σεπτεμβρίου 29 παλαιὸ καὶ ἐχάρημεν τὴν ὑγείαν σου· δεύτερον ἐμάθαμεν τὰ πάθη σου καὶ ἐδοξάσαμεν τὸν θεὸν ποῦ ἐλευθερόνει τοὺς φυλακωμένους, καὶ τῶν χειμαζομένων λιμὴν καὶ τῶν ἀνελπίδων ἐλπὶς καὶ βοήθεια. Ἕτερον τὴν γραφὴν δὲν ἀνεγνώσαμε, διάτι δὲν εἴδαμεν (:) τὸν ἄνθρωπόν σου, πλὴν τὰ ἤθελα γράψει ὅλα τὰ γινώσκεις. Ὁ λαὸς καὶ τόπος μας στέκονται στὰ τεμένη τους, καὶ ὅσα ἐπρομετάριζες ὅλα τὰ πάντ' ἔχουν μὲ Θεοῦ δύναμις. Καὶ ταχέως μὴ βραδύνῃς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ· ὁ κόσμος καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰρηνεύτησαν καὶ ἐξέννοιασαν, καὶ τώρη θέλει νὰ σὲ ἰδῶ ἂν ἦσαι Χριστιανὸς καὶ φίλος. Ὁ κουμπάρος σου ὁ στρατηγὸς σὲ προσκυνεῖ καὶ ἐχάρισέ του ὁ θεὸς υἱὸν, καὶ στέκει διὰ τὴν αὐθεντία σου. Ἔπαρε καράβι καὶ μουνίτζιὸν καὶ σολδία καὶ κόπιασε, ὅπου νὰ ἐνωθοῦμεν στὸ πόρτο Λεκάγιο, νὰ πληροφορηθοῦν ὁ λαὸς καὶ νὰ βάλλωμε πᾶσα ὄρδινο, καὶ ἂν ὁρίσῃς καὶ εἶνε μπεζδένια νὰ ἔρθουμε εἰς τοὺς ὁρισμούς της. Φρονιμώτατοι λίγα γράφουν καὶ πολλὰ καταλαμβάνουν. Οὐχὶ ἕτερον καὶ ὁ Θεὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ἔστω μετὰ τῆς εὐγενείας σου. Ἐρρῶσο. 1612 ..... Ὀκτωβρίου 8 παλαιό » (1).

Τοῦ δὲ Χρυσάνθου σώζεται ἐπιστολὴ πρὸς τὸν δοῦκα ἰταλιστὶ γεγραμμένη τὴν 28 Αὐγούστου 1613, δι' ἧς συνιστᾷ αὐτῷ πέντε εὐπατρίδας Ναυπλιεῖς, καὶ δύο Πελοποννησίους, πιθανῶς ἕνεκα πολιτικῶν λόγων ἐγκαταλιπόντας τὴν πατρίδα, καὶ ἐλθόντας εἰς Ῥώμην, ἐπὶ τῷ σκοπῷ εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ.

(1) Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης σώζεται καὶ ἰταλικὴ μετάφρασις, ἐκ δὲ τῆς ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Καλαποθῆ καὶ Μιχαλάκη Κοσμᾶ ἐπισυνημμένης γραφῆς δηλοῦται, ὅτι μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅρων ὑπῆρχε καὶ, ὅτι ἡ Μάνη ὑπεχρεοῦτο νὰ χορηγῇ τῷ δουκὶ ἱέρακας κυνηγετικοὺς εἰς σημεῖον δῆθεν φορολογίας. Ἐν ταύτῃ ὑπογράφονται ἐκτὸς τοῦ Νεοφύτου καὶ οἱ προὔχοντες τῆς Μάνης Ἀνδρέας, Νικολὸς, καὶ Καλαποθῆς Κοσμᾶ, Δημήτριος, Δαμιανὸς, Μιχαλάκης, Νικήτας, Ἰωάννης Κοντόςαυλοι, Ἰωάννης Νίκλος, Κατελάνος καὶ Παντολέων Κοσμᾶ. Ἐν τῇ σφραγίδι τοῦ Νεοφύτου ἐξεικονίζονται δύο χεῖρες, ἐξ ὧν ἡ μὲν κρατεῖ ξίφος, ἡ δ' ἑτέρα σταυρὸν μετὰ δύο ἀστέρων· μεταξὺ δὲ τῶν χειρῶν ἕτερος σταυρὸς καὶ ἄνω μὲν αὐτοῦ τὰ γράμματα V, O, εἰς τὰ πλάγια Η, Ρ, Κ, καὶ πρὸς τὰ ἄνω Μ. Ν. Πέριξ δὲ τὸ ὄνομα, ΝΕΟΦΥΤΟϹ ΤΑΠΗΝΟϹ ΕΠΗϹΚΟΠΟϹ ΜΑΝΙΗϹ. (Berger de Xivrey, Mémoires de l'institut Royale, tom V).

Οὕτω διοργανίσας τὰ ἐν Ἑλλάδι ὁ δοὺξ Νεβὲρ ἤρξατο ἐργαζόμενος πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ὑποσχεθεισῶν βοηθειῶν. Καὶ κατὰ πρῶτον μεταβὰς παρὰ τῷ πάπᾳ (1612) ἐξέθηκεν ἐν τρισὶν ἀκροάσασι τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν Ἑλλάδι διαθέσεις. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐπεσκέφθη τὸν μέγαν δοῦκα τῆς Τοσκάνης, καὶ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, καὶ ἐζήτησε βοηθείας εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς θεαρέστου ἐκείνης ἐπιχειρήσεως. Πλὴν πάντες εὐχαρίστως ἀκούσαντες τὰ λεγόμενα αὐτοῦ καὶ διὰ κενῶν λόγων προτρέψαντες εἰς ἐπιδίωξιν τοιούτου ἱεροῦ ἔργου ὑπεσχέθησαν τὴν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι σύμπραξιν αὐτῶν. Ἀποτυχὼν ἐντεῦθεν τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ ὁ Γονζάγιος μετέβη εἰς Γαλλίαν ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ, πλὴν ἕνεκα τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας τοῦ τόπου ἀναγκασθεὶς ν' ἀναβάλλῃ ἐν καταλληλοτέρῳ χρόνῳ τὰς προτάσεις του ἔστειλεν εἰς Ἑλλάδα τὸν Σατωρενὼλ καὶ ἄλλους ἵνα ἐγκαρδιώσωσι τοὺς μεμυημένους. Οὗτοι δ' ἐπισκεφθέντες τὴν Πελοπόννησον καὶ καλῶς τὰ πάντα διαθέσαντες, ἐπιστρέφοντες διὰ ξηρᾶς συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἠπείρου, Σερβίας, Δαλματίας, καὶ Κροατίας, ὑποσχεθέντων πρόθυμον σύμπραξιν ὑπὲρ ἀγῶνος ἀφορῶντος τὴν ἑαυτῶν ἀπελευθέρωσιν.

Διὰ τῶν ἀποστόλων τούτων καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι μεμυημένων εἶχε πλέον διαδοθῆ ἡ συνωμοσία καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὸν κράτος, καὶ σπουδαῖαι κατεβάλλοντο ἐνέργειαι πρὸς τακτικωτέραν διοργάνισιν γενικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ τὴν 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνελθόντες ἐν Κούκῃ τῆς Ἀλβανίας οἱ ἐπισημότεροι τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν τῆς Ἀλβανίας, Βοσνίας, Μακεδονίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ἑρζεγοβίνης, καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν, συνεσκέφθησαν περὶ τῶν πρὸς ἀποτελεσματικὴν τοῦ ἔργου ἔκβασιν ἀπαιτουμένων μέσων. Καὶ ἐν πρώτοις ἐθεωρήθη ἐπάναγκες ἡ εἰσαγωγὴ ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων εἰς Χιμάραν καὶ Μαυροβούνιον πρὸς ἐξοπλισμὸν πάντων τῶν ὀρεινῶν κατοίκων τῆς ἄνω καὶ κάτω Ἀλβανίας, ὑπολογιζομένων εἰς τριάκοντα χιλιάδας μαχητῶν, οἵτινες ἑνούμενοι μετὰ δώδεκα χιλιάδων Σέρβων, Ἑρζεγοβινίων, Μακεδόνων καὶ Βοσνίων ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ νὰ ἐπαναστήσωσι.

Τότε δὲ οἱ μὲν Χιμαριῶται συμποσούμενοι εἰς ὀκτὼ χιλιάδας ὤφειλον νὰ ἐφορμήσωσιν ἀμέσως κατὰ τοῦ Αὐλῶνος πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου, τοῦ ὁποίου καὶ ἡ φρουρὰ συνέκειτο ἐκ Χριστιανῶν, καί τινες τῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἦσαν μεμυημένοι ἐν τῇ συνωμο-

σίᾳ. Οἱ δὲ τῆς ἄνω Ἀλβανίας νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Κροΐας, καὶ ἄλλοι κατὰ τῆς Σκόδρας, ἔνθα ὑπῆρχε συνεννόησίς τις, καὶ οἱ Μαυροβουνιῶται νὰ ἐπιπέσωσι νύκτωρ κατὰ τοῦ φρουρίου τοῦ Καστελνουόβου, τοῦ ὁποίου ἡ νυκτερινὴ φρουρὰ συνέκειτο ἐκ Χριστιανῶν συνωμοτῶν. Ταὐτοχρόνως δ' ἐπανιστάμενοι καὶ οἱ ἐπίλοιποι συνωμόται νὰ σφάξωσι τοὺς Τούρκους καὶ ὁδεύσωσι πρὸς τὰ Σκόπια, ἔνθα ἑνούμενοι μετὰ τῶν ἄνω τεσσαράκοντα δύο χιλιάδων, καὶ εἰς ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας συμποσούμενοι, νὰ διευθυνθῶσιν εἰς Ἀδριανούπολιν ὁδεύοντες διὰ φιλικῶν μερῶν καὶ αὐξάνοντες ἐν ἀνάγκῃ κατὰ τεσσαράκοντα χιλιάδας. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας, ὡς διεβεβαίου ὁ μητροπολίτης τῆς Βλαχίας, προθύμως ὑπέσχοντο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν ἐν τῷ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνι. Καταλληλότερος δὲ χρόνος τῆς τοιαύτης ἐξεγέρσεως ὡρίσθη ὁ μὴν Ὀκτώβριος, ὅτε τὰ μὲν ἐν Εὐρώπῃ τουρκικὰ στρατεύματα εἰσὶ διαλελυμένα, μέχρις ὅτου δὲ προσκληθῶσι καὶ ἔλθωσι τὰ ἐν Ἀσίᾳ οἱ ἐπαναστάται ἤθελον εἰσέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐκτὸς τούτων ἐπροτάθη ἐν τῇ ῥηθείσῃ συνελεύσει, ὅτι ἐν περιπτώσει τοιαύτης ἐπαναστάσεως ἔπρεπε νὰ κοπῇ νόμισμα ἐκ κράματος ἐπηργυρωμένου, καὶ διαταχθῶσι πάντες οἱ λαοὶ νὰ δέχωνται αὐτὸ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν εἰς πληρωμὴν τῶν ζωοτροφιῶν, μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ὁ κάτοχος παρουσιάζων αὐτὸ νὰ λαμβάνῃ τὸ ἰσότιμον εἰς ἀληθῆ κυκλοφοροῦντα νομίσματα. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ ὅπως οἱ στρατιῶται πληρονόμενοι κατὰ μῆνα μὴ ἐπιβαρύνωσι τοὺς λαούς. Πρὸς τούτοις ἀπεφασίσθη ἵνα πάντα τὰ ἐκ τῶν Τούρκων καὶ Ἑβραίων ληφθησόμενα λάφυρα, εἰς χρυσὸν, κοσμήματα, καὶ ἄργυρον, παραδίδωνται εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον πρὸς διατήρησιν τοῦ στρατοῦ· καὶ ἐκ τούτου θέλουσι συσσωρευθῆ μεγάλοι θησαυροὶ, δι' ὧν δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ διατηρηθῇ ὁ πόλεμος ἄνευ ἑτέρας βοηθείας. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ περισυναχθῇ καὶ ἐξαργυρωθῇ τὸ διανεμηθὲν νόμισμα.

Ταῦτα συσκεφθέντες καὶ ἀποφασίσαντες οἱ ἐν Κούκῃ συνελθόντες ἐξέλεξαν τὸν ὁπλαρχηγὸν Ἰωάννην Ῥένεσην ἵνα μεταβὰς ἐκθέσῃ ὅπου δεῖ τὰ λαβόντα χώραν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάσημός τις τυχοδιώκτης, πιθανῶς Ἕλλην, προσαγορευόμενος σουλτάνος Ζαχιᾶς, καὶ διακηρύττων ἑαυτὸν ὡς ἀδελφὸν τοῦ σουλτάνου Ἀχμὲτ, διέτρεχε τὴν Εὐρώπην καθικετεύων

τοὺς ἡγεμόνας ἵνα τὸν βοηθήσωσι πρὸς κατάληψιν τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου, καὶ πιστευθεὶς ὡς τοιοῦτος εἶχεν ἐξαπατήσει πολλούς. Ἡ ἐν Κούκῃ συνέλευσις μαθοῦσα τὴν εἰς Νεάπολιν ἐμφάνισιν αὐτοῦ δὲν ἔλειψε τοῦ νὰ συστήσῃ εἰς τὸν δοῦκα τὴν μετὰ τοῦ περιλαλήτου ἀγύρτου συνεννόησιν. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, ὡς δηλοῦται ἐκ δύο ἐπιστολῶν τοῦ Ζαχιᾶ γράφοντος τῷ δουκὶ περὶ τῆς κοινῆς ὑποθέσεως, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Φίλιππον Γ' ὑπομνήματος τοῦ Νεβὲρ, ἐν ᾧ λέγει, ὅτι συνεργαζόμενος μετ' αὐτοῦ εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννοήσεις μετὰ διαφόρων ἐν Τουρκίᾳ πασάδων ὑποσχομένων τὴν συνδρομήν των.

Τὴν 24 Σεπτεμβρίου 1615 ὁ Γονζάγιος ὑπέβαλλεν ὑπόμνημα εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἱσπανίας Φίλιππον τὸν Γ', ἐν ᾧ λεπτομερῶς ἐκτιθέμενος τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ, καὶ προσπαθῶν νὰ καταδείξῃ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσγινομένην ὠφέλειαν ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως, παρακαλεῖ αὐτὸν ὅπως συντελέσῃ δι' ὑλικῶν βοηθειῶν πρὸς εὐόδωσιν αὐτῆς. Ὁπωσδήποτε διὰ τῶν ἐπανειλημμένων παρακλήσεων καὶ προτροπῶν αὐτοῦ ὁ δοὺξ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ πείσῃ τὸν πάπαν, τὸν Φίλιππον Γ', καὶ ἄλλους ἵνα τῷ ὑποσχεθῶσι χρηματικὰς καὶ ἄλλας ὑλικὰς βοηθείας. Ἐν ἑτέρῳ δὲ ὑπομνήματι ὑπολογίζων, ὅτι πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου ἀπῃτοῦντο ἐξ ὑπαρχῆς δύο ἑκατομμύρια λιρῶν, καὶ ἓν ἕτερον κατ' ἔτος μέχρις ἀποπερατώσεως αὐτοῦ, προτρέπει τὸν μὲν πάπαν νὰ προσφέρῃ 300,000, τὸν βασιλέα τῆς Ἱσπανίας 600,000, καὶ διαφόρους ἄλλους τὰ ὑπόλοιπα. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἀπῃτοῦντο τεσσαράκοντα δύο γαλέραι, καὶ πεντήκοντα ταρτάναι, πρὸς ἀπόβασιν δεκαεννέα χιλιάδων στρατιωτῶν εἰς Ἑλλάδα, ἐξ ὧν δέκα μὲν γαλέρας ἐξωπλισμένας ἐχορήγει ὁ πάπας, εἴκοσιν ὁμοίας ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας, ἓξ οἱ ἐν Μελίτῃ ἱππόται, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἰσαρίθμους ἡ Γένουα.

Ἐξακολουθῶν μετὰ μεγάλου ζήλου τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ὁ Νεβὲρ ἠθέλησε νὰ ἱδρύσῃ ἢ μᾶλλον ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ ἐν Μελίτῃ ἑδρεύοντος τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων τὸ ἀρχαῖον τάγμα τοῦ Ἁγίου Τάφου. Πλὴν τοῦτο μαθόντες οἱ ἱππόται ἀπέστειλαν εἰς Γαλλίαν τὸν περὶ τοιαύτας διαπραγματεύσεις ἐπιτηδειότατον Βασκογγέλον βάϊλον τῆς Ἄκρης, ὅστις κατώρθωσε νὰ ναυαγήσῃ τὰ περὶ τοῦ τάγματος τούτου σχέδια τοῦ δουκὸς (1), ὅστις μὴ ἀποθαρ-

(1) Vertot, V, σελ. 140.

Ῥυνθεὶς ἵδρυσε μετ' οὐ πολὺ, τῇ συνεργείᾳ τοῦ περιφήμου μοναχοῦ Ἰωσὴφ, τὴν *Χριστιανικὴν Στρατιὰν*, ἐκλεχθεὶς ὁ ἴδιος ἀρχηγὸς αὐτῆς. Διάφοροι εὐπατρίδαι ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου κατεγράφησαν εἰς τὸ τάγμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου προορισμὸς ἦτο ὁ κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμος, καὶ διπλώματα βαθμολογίας ἐστάλησαν εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι συνωμότας.

Δυστυχῶς ὅμως, ἐνῷ καὶ κυβερνήσεις καὶ ἰδιῶται ἐδείκνυον εὐδιαθεσίαν πρὸς σύμπραξιν, ἐν Γαλλίᾳ ὁ δοὺξ οὐ μόνον δὲν εὗρε τὴν ἐλαχίστην κυβερνητικὴν ὑποστήριξιν, ἀλλὰ καὶ σάτυραι ἐδημοσιεύθησαν εἰς διακωμώδησιν τῶν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου φαντασμαγοριῶν αὐτοῦ (1).

Μολοντοῦτο τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐλάμβανε σπουδαιότερον χαρακτῆρα. Οἱ συνωμόται ἀνενδότως εἰργάζοντο, οἱ δὲ Τοῦρκοι πληροφορηθέντες τὰ τεκταινόμενα οὐ μόνον δὲν ἔλαβον τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου, ἀλλ' ὑπὸ πανικοῦ καταληφθέντες φόβου ἐφαντάζοντο τὰς ἐκκλησίας, τὰ μοναστήρια, καὶ πάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας πλήρεις ὅπλων, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἕτοιμοι νὰ λάβωσι καὶ κατασφάξωσιν αὐτούς. Εἰς ἐπισφράγισιν δὲ τῶν φόβων τούτων ἀνεπολήθη καὶ παλαιά τις προφητεία λέγουσα, ὅτι ἅμα ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυματίσῃ ἡ σημαία τοῦ σταυροῦ ἦτο σημεῖον καταστροφῆς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας· καὶ ἐπειδὴ κατὰ σύμπτωσιν τότε ὁ εἰς Κωνσταντινούπολιν σταλεὶς πρέσβυς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Κζερνὶν εἰσῆλθε προπορευομένης σημαίας ἐξεικονιζούσης ἀφ' ἑνὸς τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν δικέφαλον ἀετὸν, τοῦτο συνετέλεσεν εἰς ἐπαληθευτικὴν ἑρμήνευσιν τῆς προφητείας (2).

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἕνεκα ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεως αὐτοῦ αἰτίων ὁ δοὺξ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τότε τὰς πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι συνωμότας ὑποσχέσεις αὐτοῦ, οὗτοι ἐν ἀδημονίᾳ διατελοῦντες ἐπανειλημμένως ἐζήτησαν λόγον τῆς τοιαύτης βραδύτητος, καθιτευόντες ἅμα ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ποθητὴν κάθοδον αὐτοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν περὶ ἀπελευθερώσεως εὐχῶν καὶ διαθέσεων αὐτῶν. Ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐστάλη ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Πραστείου Πέτρος Μέ-

(1) Mémoires de l'institut Royale, V.
(2) Hammer, VIII, σελ. 227.

δικος, ὅστις παρουσιασθεὶς ἐξέθηκε τὴν κατάστασιν τῶν συμπατριωτῶν του σταθερῶς ἐμμενόντων ἐν τῇ πρώτῃ ἰδέᾳ καὶ παρακαλούντων ἵνα μὴ ἀναβάλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑποσχεθέντων. Ἁπαντῶν ὁ δοὺξ εἶπεν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον, ὅτι ἐξακολουθεῖ ἐργαζόμενος μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας τῶν Ἑλλήνων, καὶ χάριν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑποχρεώσεων, καὶ χάριν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἰδίως ὡς Ἕλλην, ἕλκων τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων, παρακαλέσας αὐτὸν ἵνα γνωστοποιήσῃ εἰς τοὺς ἐντολεῖς του, ὅτι καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες δείκνυνται λίαν εὐδιάθετοι ὑπὲρ τῆς ἐπιχειρήσεως, πλὴν ἐπειδὴ δὲν δύνανται αὐτοπροσώπως νὰ λάβωσι μέρος, ἔκριναν καταλληλότερον τὴν συγκρότησιν σταυροφορίας πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἐχθροῦ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ὅτι πάντων τῶν σταυροφόρων σκοπὸς καὶ θέλησις εἶνε νὰ ἔλθωσι καὶ ἀποθάνωσι πολεμοῦντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὰς διαβεβαιώσεις ταύτας πεισθέντες οἱ ἐν Ἑλλάδι δὲν ἔπαυσαν καὶ πάλιν διαβεβαιοῦντες τὸν δοῦκα περὶ τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῶν, καθικετεύοντες ἅμα ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον ἀναβάλλῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων των, ὡς καταδείκνυται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς ἐπιστολῶν.

« Ὑψηλότατε καὶ ἀφέντη δούκα τῆς Ναβερσίας Παλαιολόγο.

» Ἐγροίκησα μὲ μεγάλη χαρὰ καὶ ἀγαλλίασιν ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατον κόντε ντὶ Καστελ-Ῥινάλδο; (1) μαζῆ μὲ τὸν ἐκλαμπρότατον σινιὸρ Πιέρο ντὶ Μέδιτζι, σύντροφός του καὶ συμπατριώτης μας, τὴν ἀγάπη τῆς ὑψηλοτάτης σου ἀφεντίας καὶ τὴν μεγάλην προθυμίαν ὁποῦ ἔχεις διὰ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων, τοῦ ὁποίου εὐχαριστοῦμε καὶ προσκυνοῦμε τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία νὰ σοῦ δώσῃ ὁ θεὸς χάρι νὰ ἐλευθερώσῃς μὲ νίκαις καὶ δύναμαις καὶ τάξις ὁποῦ πρέπει διὰ νὰ πᾶμε κόντρα τῶν Ἀγαρηνῶν. Καὶ ὁπότε ἔρτης μὲ ταὶς δυνάμαις ἐκείναις ὁποῦ μᾶς ἐπροεῖπαν οἱ ἄνωθεν εἰρημένοι, καὶ ὁπότε ἡ ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία θέλεις ἔρτει μὲ ἐκείναις ταὶς δύναμαις καὶ τάξεις ὁποῦ μᾶς εἶπαν οἱ ἄνωθεν, εἴμεστεν πρόθυμοι νὰ προσκυνήσωμε τὴν ἀλτέτζα σου καὶ νὰ τὴν ἀκολουθήσωμε καὶ νὰ χύσωμε τὸ αἷμά μας διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ, τοῦ ὁποίου θέλομε ζητήσει καὶ ἀποθάνωμε ἀντάμα; ἕως ἐφ' ὅρου τῆς ζωῆς μας. Μετὰ τοῦτο νὰ ἔχωμε δύναμι καὶ ἐπιστοσύνη ἀπὸ τὸν γαληνότατον καὶ χριστιανικώτατον ῥήγαν νὰ μὴ μᾶς ἐξαφήσῃ εἰς ἀπωλείας καὶ χαθοῦμε ἐμεῖς καὶ τὰ παιδία μας, ὅτι τώρα δὲν εἶνε ὡσὰν ἄλλαις βολαὶς νὰ μᾶς συμπαθήσουν, ὁποῦ ὁ Ἀγαρηνὸς

(1) Κόμης Chateaurenault, ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς σταλεὶς μετὰ τοῦ Μεδίκου εἰς Μάνην.

μᾶς ἐχάλα καὶ πάλι μᾶς ἐσυπάθει, ἀμὴ τώρα ἂ μᾶς νικήση δὲν εἶνε νὰ ἀφήση ψυχὴ ἀπὸ τὸν κόσμον ἐτοῦτον. Τὸ λοιπὸν ἡ ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία θελεις κάμει νὰ δώση πίστι τῶν ἄνωθεν δύων τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμε ὅ,τι κάμνει χρεία εἰς τὸ θεῖον ἔργον. Καὶ στέλνομε τὸν ἄνωθεν σινιὸρ Πιέροντὶ Μέδιτζι, ὡς συμπατριώτης μας καὶ ὁ πρῶτος τοῦ τόπου μας, καὶ ... ὁποῦ τὸν ἔχομε τὸν ἔχομε ἀπὸ τὸν κάβο τῆς Μάνης ἕως τὴν Καλαμάτα, καὶ ἐδώκαμέ τον θύμισι διὰ νὰ γυρέψη ζητήματα διὰ τὸν τόπον μας, καὶ εἴτι ὁποῦ νὰ μείνη καὶ νὰ ζητήση διὰ τὸν τόπον μας τὸ στεργόμεστεν. Νὰ δώσωμε τέλος τῆς γραφῆς ἵνα δίδη ὁ οὐρανὸς τῆς ὑψηλοτάτης σου ἀφεντίας πᾶσαν δύναμιν καὶ νίκην εἰς ταὶς ἀξίαις σου ἀντρίαις καὶ προθυμίαις καὶ ὡς πρίτζιπον ἐδικό μας.

» Εὐλαβεῖς δοῦλοι καὶ εὐσπλαχνικοὶ κατὰ πάντα γράφομε ἀπὸ τὸν κάβο τῆς Μάνης ἕως τὴν Καλαμάτα καὶ σὲ προσκυνοῦμε, καὶ ὑπογράφουνται καὶ κάτωθεν πάρτι ἀπὸ τοὺς προεστούς μας.

» Νικήτας ἐπίσκοπος καὶ ἔξαρχος πατριαρχικὸς Ζυγοῦ.

» Ἐγὼ [Γ]ληγόρης Κλινοδῆς στέργομε τὸ ἄνωθε μὲ τὴν γενεά μου καὶ μὲ τὸ χωριὸ ὅλο.

» Καὶ ἐγὼ Πατρίκιος Φωκᾶς προσκυνῶ τὴν ὑψηλότητά σου ἀφεντία.

» Κ' ἐγὼ Δημητράκης Κοντόσταυλος μὲ τὴν γενεά μου καὶ μὲ τὸν τόπον μου ὅλον προσκυνῶ τὴν ὑψηλότητά σου ἀφεντία.

» Κ' ἐγὼ Δημήτρης Νίκλος μὲ τὴν γενεά μου προσκυνῶ τὴν ὑψηλότητά σου ἀφεντία.

» Ἰώσαφος ἱερομόναχος καὶ ἡγούμενος Χέλμου.

» Ἐγὼ Οἰκονόμος Νέρη χώρας Μηλέα προσκυνοῦμε τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία τὲ Νοβερτίας.

» Καὶ ἐγὼ Δημήτριος Νίκλος προσκυνῶ τὴν ὑψηλότη σου ἀφεντία μὲ τὴν γενεά μου ὅλην καὶ μὲ τὸν τόπον.

» Καὶ ἐγὼ Φρατζῖσκος Οἰτύλου στέργομὲ τὰ ἄνωθε μὲ Ζαρνάτα ... ἡμετέρου τοῦ βασιλέως.

» Καὶ ἐγὼ Κωνσταντῆς Πούβαλος στέργομε τὰ ἄνωθε μὲ τὴ γενεά μου καὶ μὲ ὅλη τὴ Ζαρνάτα.

» Γεώργιος Σκοῦμπλος καὶ ταβουλάριος Ἀρδουβίστας μὲ ὅλην μου τὴν χώρα προσκυνῶ τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία.

» Νικήτας Μελισσηνὸς καὶ ταβουλάρης χώρας Πραστίου προσκυνοῦμε τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία.

» Οἰκονόμος Κουτήφαρης μὲ τὴ γενειά μου καὶ μὲ τὰ χωρία τοῦ Ζυγοῦ προσκυνοῦμε τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία.

» Δημήτρης Στυλιανὸς (;) μὲ τὰ χωρία μου καὶ μὲ τὴ γενεά μου προσκυνῶ τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία.

» Ἐγὼ Δημέας Βελκοῦνος χώρας Ἀράχοβας προσκυνοῦμε τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία δούκα τὲ Νοβερσίας.

» Γεῶργος Κορωναῖος μὲ τὰ χωριά μου προσκυνῶ τὴν ὑψηλοτάτην σοῦ ἀφεντίαν.

» Καὶ ἐγὼ Λουκᾶς δὲ Μέδιτζης ἀπὸ τὸ Βοίτιλο προσκυνῶ τὴν ὑψηλότητά σου ἀφεντία.

» Καὶ ἐγὼ Θεόδωρος Στεφανόπουλος μὲ τὴν γενειά μου καὶ μὲ τὸ Βοίτυλο προσκυνῶ τὴν ὑψηλότητά σου ἀφεντία.

» Καὶ ἐγὼ Θεοδωράκης Μαλεύρης μὲ τὴν γενειά μου καὶ μὲ ὅλο τὸ χωρίο Μάννα προσκυνῶ τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία.

» Καὶ ἐγὼ Κωνσταντῆς Στεφανόπουλος μὲ τὴν γενειά μου καὶ μὲ τὸν Βοίτυλο προσκυνῶ τὴν ὑψηλότη σου ἀφεντία.

» Μιχαλάκης Κοσμᾶς μὲ τὴν γενειά μου καὶ μὲ τὸ χωριό μου προσκυνῶ τὴν ὑψηλότη σου ἀφεντία.

» Καὶ ἐγὼ Λουῆς Μέδιτζης ἀπὸ τὸν Βοίτυλο προσκυνῶ τὴν ὑψηλοτάτη σου ἀφεντία » (1).

« Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ καὶ γαληνοτάτῳ δουκὶ Νοβερσίας Καρόλῳ Παλαιολόγῳ.

» Τὴν ἐκλαμπρετάτην καὶ σεβασμιωτάτην εἰκόνα τῆς σῆς ἐνδοξότητος εἶδον καὶ προσεκύνησα καὶ ἡδέως κατεφίλησα, δεόμενος τοῦ θεοῦ ἀξιῶσαί με προσκυνεῖν αὐτὴν ἐγώ τε καὶ πάντες οἱ ἡμέτεροι μέχρις ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς... ὃς ποιῆσαι καὶ διαφυλάξαι αὐτὴν ἀνωτέραν παντὸς λυπηροῦ καὶ πονηροῦ συναντήματος.

» Ἰουλίου ιγ' (1618), ἰνδ. ιά. Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Διονύσιος καὶ εὐχέτης καὶ οἰκέτης τῆς σῆς ἐκλαμπρότητος » (2).

« Τῷ γαληνοτάτῳ καὶ ὑψηλοτάτῳ δουκὶ Νιβερσίας τῷ Παλαιολόγῳ.

» Ὅλον τὸν κατὰ θεὸν πόθον καὶ ζῆλον ὁποῦ ἔχεις διὰ τὸ γένος τὸ ἡμέτερον μᾶς τὸ ἐγνώρισεν ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν Δυρράχιου μητροπολίτης κὺρ Χαρίτων. Γνώρισε ἡ σὴ γαληνότης καὶ ὑψηλότης πῶς θέλομε νὰ ἤμεστεν πάντοτες δοῦλοί σου καὶ ἑτοιμότατοι σκλάβοι νὰ σὲ δουλεύσωμεν διὰ τὴν δούλευσιν τοῦ Θεοῦ. Πίστευσε τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν κὺρ Χαρίτωνος, ὅτι σοῦ λέγει τὴν ἀλήθειαν. Τὸ ὄνομά σου τὸ ἐφανερώσαμεν καὶ τὸ φανερόνομεν εἰς ἅπαντας ἀρχιερεῖς τε καὶ ἄρχοντας καὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς δώσῃ χάριν νὰ τὸν ἀπολαύσωμεν βασιλέαν μας. Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἴη μετὰ τῆς σῆς γαληνότητος.

» Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριὴλ, καὶ δοῦλος τῆς σῆς γαληνότητος ἔχων καὶ πολλῶν ἐπισκόπων καὶ ἄλλων πλείστων ἀρχόντων τὴν γνώμην, ἅπαντες δοῦλοι τῆς σῆς γαληνότητος ».

---

(1) Ἡ ὑπὸ Βουσὼν δημοσιευθεῖσα ἐπιστολὴ αὕτη τῶν Μανιατῶν γεγραμμένη ἄνευ πνευμάτων καὶ τόνων βρίθει ἀνορθογραφιῶν, τὰς ὁποίας διώρθωσα πρὸς κατάληψιν τῶν λεγομένων.

(2) Ἐν ἔτει 1613 ἀρχιεπίσκοπος Λακεδαίμονος ἦτο, ὡς ἐρρέθη, Χρύσανθος Λάσκαρις, μετὰ ταῦτα ἀποθανὼν ἢ μετατεθείς. Τῆς δημοσιευομένης ἐπιστολῆς τοῦ Διονυσίου εὕρηται καὶ ἰταλικὴ μετάφρασις. Ἀπαράλλακτον δ' ἐπιστολὴν ἰταλιστὶ γράφει πρὸς τὸν δοῦκα καὶ Μητροφάνης ὁ Μονεμβασίας μητροπολίτης (14 Ἰουλίου 1618).

Τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου Γαβριὴλ τοῦ Βλασίου εὑρηνται καὶ δύο ἕτεραι ἐπιστολαὶ ἰταλιστὶ γεγραμμέναι, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία πρὸς τὸν καρδινάλιον Βοργέζην διευθυνομένη εἶνε ἁπλῆ μετάφρασις τῆς ἀνωτέρω, ἡ δ' ἑτέρα ὑπογραφομένη ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ, καὶ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, ἐν ὀνόματι καὶ τῶν δέκα ὑποκειμένων αὐτοῖς ἐπισκόπων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ ἀποστέλλεται πρὸς τὸν πάπαν, συνεργοῦντα ὑπὲρ τῶν σχεδίων τοῦ δουκὸς Νεβὲρ, καὶ ἔχει οὕτως ἐξελληνιζομένη.

« Διὰ τοῦ ἡμετέρου ἀδελφοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κὺρ Χαρίτωνος καὶ τοῦ ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ἀπεσταλμένου εὐγενοῦς κυρίου Ἰωάννου Κλὲρ πληροφορηθέντες ἡμεῖς οἱ ἀρχιεπίσκοποι, καὶ πᾶς ὁ χριστιανικὸς λαὸς, τὴν χριστιανικὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ τὸν θεῖον ζῆλον, ὃν διατρέφει ἡ Ὑμετέρα Μακαριότης πρὸς σωτηρίαν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν καὶ σωμάτων, παραχρῆμα ᾐνέσαμεν τὴν δόξαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ πατρὸς καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐμπνεύσαντος τοιαύτην φιλάνθρωπον ἰδέαν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος. Διὰ τοῦτο, μακαριώτατε ποντίφηξ, ἐξομολογούμεθα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, ὅτι ἡμεῖς οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ πᾶς ὁ λαὸς θέλομεν νὰ ὦμεν ἀείποτε δοῦλοι τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος. Εἰς τὸν ἀπισταλμένον τοῦ βασιλέως ἐδείξαμεν, κατὰ τὸ δυνατὸν, μέρος τῶν τόπων καὶ χωρῶν, τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ ἐπιθυμοῦντα νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, τοὺς ἀναριθμήτους θησαυροὺς τῶν Τούρκων καὶ Ἑβραίων, καὶ πρὸς τούτοις τὴν κατάλληλον περίστασιν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου, καθότι ὁ Τοῦρκος διατελεῖ πεφοβισμένος, καὶ δὲν εἶνε πλέον ἰσχυρὸς κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν. Ταῦτα δὲ καὶ ἕτερα μεγαλείτερα θέλει προφορικῶς ἐκθέσει τῇ Ὑμετέρᾳ Μακαριότητι ὁ ἡμέτερος ἀδελφὸς Δυρραχίου, τὰ ὁποῖα ἐκ φόβου ἀδυνατοῦμεν ἐν τῇ παρούσῃ νὰ ἐκθέσωμεν. Ὁ θεὸς, μακαριώτατε ποντίφηξ, ηὐδόκησεν ἵνα δειχθῇ ἤδη τὸ σημεῖον τοῦτο, καὶ ἡμεῖς ἐλπίζοντες εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν καλοκαγαθίαν Ὑμῶν χαιρόμεθα πάντες καὶ εὐφραινόμεθα, καθικετεύοντες ἅμα τὸν Θεὸν ὅπως διατηρῇ πολυχρόνιον τὴν Ὑμετέραν Μακαριότητα. Ἀμήν.

» Γαβριὴλ μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, ἔχων καὶ τὴν συναίνεσιν τῶν ὑπ' ἐμὲ πέντε ἐπισκόπων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, δοῦλος καὶ ἱκέτης τῆς Υ. Μ.

» Σύμφημι κἀγὼ μητροπολίτης Ἰωαννίνων, ἔχων καὶ τὴν συναίνεσιν τῶν ὑπ' ἐμὲ πέντε ἐπισκόπων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, δοῦλος καὶ ἱκέτης τῆς Υ. Μ. »

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ δουκὸς καὶ Διονύσιος Ῥάλλης, ὁ ἐκ Παλαιολόγων, ἀρχιεπίσκοπος Τορνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας, τοῦ ὁποίου διασώζονται δύο ἐπιστολαὶ ἐκ Βιέννης χρονολογούμεναι· καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης (26 Αὐγούστου 1618) λατινιστὶ

γεγραμμένης ἐνθαῤῥύνει τὸν δοῦκα εἰς ἐκτέλεσιν τῶν περὶ Ἑλλάδος σχεδίων αὐτοῦ, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας ἰταλικῆς (6 Ἀπριλίου 1619) ὁμολογεῖ, ὅτι ἔλαβε παρὰ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ δουκὸς ἱππότου Πετριανὴ εἴκοσι δύο γαλλικὰ σκοῦδα. Οὐχ ἧττον ὅμως σπουδαῖον ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Ἀθηναῖος Λεονάρδος Φιλαρᾶς (1).

Κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἀπηυθύνθησαν τῷ δουκὶ Νεβὲρ τέσσαρα περίεργα ὑπομνήματα περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῷ πρώτῳ περιγράφεται ἡ Πελοπόννησος, καὶ ἰδίως ἡ Μάνη δυναμένη νὰ χορηγήσῃ δεκαπέντε χιλιάδας μαχητῶν εὐδοκίμως ἄλλοτε πολεμησάντων κατὰ 60,000 καὶ 80,000 Τούρκων. Τὸ δεύτερον λέγει, ὅτι ὁ ἐν Σοφίᾳ ἐδρεύων βεηλέρβεης τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ὑπ' αὐτὸν εἴκοσιν βέηδας, ἐξ ὧν ἰσχυρότερος ἦτο ὁ τῆς Πελοποννήσου ἐξουσιάζων ὀκτακόσια τιμάρια δυνάμενα νὰ χορηγήσωσι χιλίους διακοσίους μαχητὰς, καὶ τὰς φρουρὰς τῆς Κορώνης, Μεθώνης, Ναυαρίνων, καὶ Ναυπλίου συμποσουμένας εἰς ὀκτακοσίους στρατιώτας. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ εὑρίσκοντο διεσπαρμένοι τέσσαρες χιλιάδες Τούρκων μὴ μισθοδοτουμένων ὑπὸ τοῦ σουλτάνου· ὥστ' ἐν γένει ἡ Πελοπόννησος ἠρίθμει ἓξ χιλιάδας Τούρκων μαχίμων. Ἐν συνόλῳ δὲ ὁ βεηλέρβεης τῆς Ἑλλάδος ἐξουσίαζε 15,674 τιμάρια, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τῆς Πελοποννήσου.

Τὸ τρίτον εἶνε ἀτελὴς ἀπαρίθμησις τῶν τότε πόλεων τῆς Πελοποννήσου, συγχεομένων πρὸς τὰς παλαιάς.

Καὶ τὸ τέταρτον ἰταλιστὶ συντεταγμένον, πιθανῶς ὑπὸ Πέτρου τοῦ Μεδίκου, ἐπιγράφεται «Villaggi da Calamata fin al capo di Mayna et ritorno di Colochitia fin a Passava nel sopradetto territorio, di quanti fuochi sono» καὶ εἶνε πολύτιμος τῶν τότε χρόνων στατιστικὴ τῆς Μάνης, διότι λεπτομερῶς ἐν αὐτῇ κατονομάζονται αἱ 125 κῶμαι καὶ χωρία αὐτῆς, κατοικούμενα ὑπὸ 4,913 οἰκογενειῶν, μετὰ τῶν τούτοις ὁμορούντων 38.

Δυστυχῶς, ὅμως μετὰ τοσαύτας ἐνεργείας καὶ τηλικοῦτον πάταγον, ἐπέπρωτο νὰ ἴδωσιν οἱ μὲν Ἕλληνες καὶ πάλιν τὰς ἐλπίδας αὐτῶν διαψευδομένας, ὁ δὲ πυρετώδης δοὺξ τὰ ὄνειρα τῆς φιλοδοξίας αὐτοῦ οἰκτρῶς καταστρεφόμενα ἐξ ἀπροόπτων πολιτικῶν

(1) Βλέπε τὸν βίον τοῦ λογίου καὶ πολιτικοῦ τούτου Ἕλληνος ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ (σελ. 289), ὡς καὶ τὸν τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου Γαβριὴλ τοῦ Βλασίου (σελ. 302).

συμβάντων, εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθη ὕστερον καὶ δυσμενὴς τῆς τύχης καταφορά· διότι ὁ Νεβὲρ μὴ ἀπελπισθεὶς ἐκ τῆς ἐλεεινῆς ἐκείνης παλιμβουλίας τῶν κυβερνήσεων κατώρθωσε νὰ ἐξοπλίσῃ πέντε πλοῖα, ἐφ' ὧν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβῶσιν οἱ νέοι πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολῆς σταυροφόροι, πλὴν πυρκαϊὰ, ἄδηλον ὑπὸ τίνος ἐμβληθεῖσα χειρὸς, κατηνάλωσεν αὐτά.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ δυστύχημα τοῦτο δὲν ἔπαυσεν ἐργαζόμενος ὁ ἀνήρεμος δοὺξ ὑπὲρ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ὀνείρου. Τὸ τάγμα τῆς Χριστιανικῆς Στρατιᾶς ἐξηκολούθει τακτικῶς συνεδριάζον καὶ συσκεπτόμενον περὶ ἐξευρέσεως τῶν πρὸς ἐπιτυχίαν ἀναγκαιούντων μέσων. Τυχοδιώκτης τις ὀνομαζόμενος Γάσπαρ Βενεμερὲν, παρουσιασθεὶς ὡς Μαῦρος ἄρτι δηθεν τὸν χριστιανισμὸν ὁμολογήσας, καὶ γελοιωδῶς τιτλοφορούμενος *ἰσφάντης τοῦ Φὲζ*, ἐγένετο μετὰ ταῦτα (1623—1624) τὸ κυριώτερον ὄργανον τῶν φιλοδόξων σχεδίων τοῦ Νεβὲρ, συνεννοούμενος ἐν μὲν τῇ Λευκάδι μετά τινος Εὐσταθίου Μαρίνου, ἐν δὲ τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι μετά τινος Ἕλληνος τυχοδιώκτου αὐτοκαλουμένου *ἡγεμόνος τῆς Μακεδονίας*, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐλθόντος ἐν ἔτει 1623 εἰς Νεάπολιν (1). Ἐπὶ τέλους ὅμως καὶ ἡ ἐπιχείρησις τοῦ δουκὸς καὶ τὸ χάριν αὐτῆς ἱδρυθὲν τάγμα οἰκτρῶς ἐναυάγησαν, ἀφοῦ ὁ πάπας, ὅστις μὲ τὴν πρόθεσιν ὑπαγωγῆς τοῦ *σχισματικοῦ ποιμνίου τῆς Ἀνατολῆς* εἰς τὴν *καθολικὴν θρησκείαν* εἶχε τὸ κατ' ἀρχὰς προστατεύσει πάντα τὰ λαβόντα χώραν, ἔπαυσεν ἕνεκεν ἀγνώστων αἰτίων σκεπτόμενος πλέον περὶ τούτου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀείμνηστος Διονύσιος ἀρχιερεὺς Τρίκκης, ἀνὴρ φιλελεύθερος καὶ ῥέκτης, εἴτε μεμυημένος εἰς τὴν συνωμοσίαν τοῦ δουκὸς Νεβὲρ, εἴτε, ὡς πιθανώτερον, ὑποκινηθεὶς ὑπὸ τῶν Νεαπολιτανῶν καὶ τῶν ἱππότων τοῦ Ἱεροσολυμικοῦ τάγματος (2), ἀνεπέ-

(1) Buchon, Nouvelles Recherches, etc. tom I. σελ. 253—303.—Mémoires de l'institut Royal, tom. V. (Mémoire sur une tentative d'insurrection organisée daus la Magne, par Berger de Xivrey).

(2) Κλίνομεν μᾶλλον ὅπως παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπὸ τῶν τελευταίων ὑπεκινήθη ὁ ἀοίδιμος Διονύσιος, διότι ἐν ἔτει 1611, ὅτε μνημονεύεται συμβὰν καὶ τὸ τόλμημα αὐτοῦ, ὁ δουξ Νεβὲρ δὲν εἶχεν ἔτι ἔλθει εἰς οὐδεμίαν μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι συνεννόησιν, καὶ τὸ σπουδαιότερον, διότι ἡ Ἐνετικὴ ἔκθεσις τοῦ 1616 ἀναφέρει, ὅτι προδοθείσης τῆς ἐν Ἠπείρῳ ὑπὸ τῶν Νεαπολιτανῶν καὶ Μελιταίων διενεργουμένης ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάσεως ἱερεύς τις ἐξεδάρη, καὶ τὸ δέρμα του μετὰ πολλῶν ἄλλων συνωμοτῶν ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, τοῦτο δὲ καθ' ὅλα συμ-

τασεν ἐν Ἠπείρῳ τὴν σημαίαν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰσῆλθεν εἰς Ἰωάννινα· πλὴν καταπολεμηθεὶς ὑπὸ τῶν ὕστερον συνελθόντων Τούρκων, καὶ πιθανῶς προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ἑταίρων, ἐνικήθη καὶ κατεσφάγη. Φιλότουρκός τις Ἕλλην ἐξιστορῶν τὰ τότε λαβόντα χώραν οἰκτρῶς διασύρει καὶ χλευάζει τὴν μνήμην τοῦ φιλελευθέρου ἐκείνου ἱεράρχου, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ ἀπόφασις δὲν ἠδύναντο κατὰ τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας τῆς δουλείας περιστάσεις πρεπόντως παρὰ πάντων νὰ ἐκτιμηθῶσι.'

« *Ἀποστασία Διονυσίου τοῦ κοινῶς λεγομένου Σκυλοσόφου, καὶ ἔξωσις τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὸ κάστρον.*

» Ἀλλ' ὡς νὰ μὴν ἦτον ταῦτα τὰ κακὰ ἱκανὰ, ὁ ἐχθρὸς τοῦ καλοῦ διάβολος ἐφθόνησε, βλέπων ὅτι οἱ τῆς Ἠπείρου Χριστιανοὶ οὔτε ἀπὸ τουρκικὴν μάχαιραν κατεκόπησαν, οὔτε τὴν πολιτικήν των δύναμιν ἔχασαν, ὅτι ὅλη ἡ ἐξουσία ἦτον αὐτῶν· αὐτοὶ εἶχον τὰ σπαϊλίκια καὶ τιμάρια (1), αὐτοὶ καὶ διέτασσον καὶ ἐσύναζον τοὺς φόρους,

---

φωνεῖ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἠπειρώτου χρονογράφου περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διονυσίου ἐξιστορούμενα (Παράβαλλε σελ. 196).

(1) Καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ὡς καὶ ἐν Στερεᾷ, κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ὑπῆρχον σπαΐδες καὶ τιμαριῶται κατὰ τὸ πλεῖστον Χριστιανοί. Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάζων πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος λέγει περὶ τούτου· « Εἰς τούτους τοὺς καιροὺς (ἐπὶ Σελὶμ Β') ὁ Μορέας εἶχε Τούρκους ὀλίγους, καλὰ καὶ νὰ τὸν ὥριζεν ὁ βασιλεὺς τῶν Τουρκῶν· διὰ τοῦτο οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου οἱ Χριστιανοὶ ὥριζαν τοὺς τόπους καὶ τὰ χωρία, ὁποῦ ἔχουσι τώρα οἱ Τοῦρκοι, οἱ λεγόμενοι σπαΐδες· καὶ ἦσαν ἄρχοντες Χριστιανοὶ σπαΐδες ἐπάνω εἰς τὸν τόπον· καὶ εἰς καιρὸν πολέμου ἔκαμναν καὶ αὐτοὶ σιφέρι ὁμοίως μὲ τοὺς Τούρκους, ὁποῦ ἦτον τοῦ βασιλέως τὸ πρόσταγμα. Ἀπὸ τούτους τοὺς Χριστιανοὺς σπαΐδες τοῦ Μορέως εὑρίσκεται ἀκόμη ἕνα γένος· εἰς τὴν Παλαιὰν Πάτραν, καὶ λέγεται ἀκόμη Σπαΐδες, ὅμως ἔχουσι μόνον τὸ ὄνομα χωρὶς τὸ ἀξίωμα. Ἐκ τῶν Χριστιανῶν τούτων ἦτο μέγας τις ἄρχων Τσερνοτᾶς λεγόμενος, τιμώμενος καὶ ἀγαπώμενος διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς ἀρετάς του· καὶ ἐγένετο μπέης τοῦ Μορέως Τσερνοτάμπεης (τούτου οἱ ἀπόγονοι εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὸν Μορέαν). » Ὁ Τσερνοτάμπεης μετὰ τῶν ἄλλων σπαΐδων τοῦ Μορέως ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Αἰγύπτου, καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν καταλαβὼν τὸ Σιναϊτικὸν μετόχιον διέσωσεν ἀπὸ τῆς σφαγῆς τοὺς καλογήρους καὶ ἄλλους Χριστιανούς. Διὰ μεσιτείας τοῦ Τσερνοτάμπεη τούτου οἱ Σιναΐται παρουσιασθέντες εἰς τὸν Σελὶμ ἀπέλαυσαν πολλῶν καὶ μεγάλων δικαιωμάτων, ἐπιδείξαντες καὶ τὸ παρ' αὐτοῖς σωζόμενον πρωτότυπον τῆς ὑπὲρ τοῦ Σινᾶ διαθήκης Μωάμεθ τοῦ προφήτου. (Ἱεροκοσμικὴ Ἱστορία, Ἐνετίησι 1758, σελ. 432—33.—Βλέπε ἐν Χρυσαλλίδι ἡμετέραν διατριβὴν περὶ τῆς διαθήκης τοῦ Μωάμεθ. Τόμ. Γ', σελ. 609).

καὶ αὐτὴ ἡ πολεμικὴ δύναμις ἦτον ὅλη εἰς χεῖράς των· οἱ δὲ Τοῦρκοι ὄχι μόνον κανόνι τοῦ κάστρου νὰ ῥίξουν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ κατοικήσουν εἰς αὐτὸ εἶχον ἄδειαν.

» Κατὰ τὸ 1611 ἔτος ἐφάνη ὁ Τρίκκης Διονύσιος, ἄνθρωπος ἀγραμμάτιστος καὶ λεκανομάντης, ὅστις διὰ τοιαῦτα ἄσεμνα καὶ ἄτοπα ἔργα καὶ ἀπὸ τὸν θρόνον του ἐξώσθη, καὶ ἔμεινεν ἡ Τρίκκη ὑπὸ τὴν τῆς Λαρίσσης ἐπίσκεψιν διὰ φόβον τῶν Τούρκων ἕως τὸ 1709 ἔτος, ὅτε ἦλθεν ἀρχιερεὺς εἰς αὐτὴν ὁ Κωνστάντιος, ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ σοφός. Ὁ δὲ κακο-Διονύσιος, ὁ τοῦ αὐτοῦ ἐπαγγέλματος ἀνάξιος, φυγὼν μετ' αἰσχύνης πολλῆς καὶ φόβου ἐκεῖθεν πρὸς τὰ μέρη τῆς Ἰταλίας κατέφυγεν· ὀλίγον δὲ καιρὸν διατρίψας εἰς τὰς ἐκεῖ πόλεις, ἦλθε κακῇ τύχῃ ἡμῶν εἰς τούτους τοὺς τόπους, καὶ ἐκατοίκησεν εἰς τὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μοναστήριον τὸ μεταξὺ τῶν χωρίων Κερασόβου καὶ Ῥαντοβίστη κείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτον πρότερον· διατρίψας δὲ ἐκεῖ ἀρκετὸν καιρὸν κατέβη ἔπειτα εἰς τὰ Ἰωάννινα, ὅπου εἶχε τινὰς φίλους, καὶ ἰδὼν τοὺς Τούρκους ὀλίγους καὶ κατοικοῦντας ἔξω τοῦ κάστρου ἐμελέτησε βουλὴν δυστυχεστάτην εἰς τὴν πόλιν ταύτην· καὶ εἰσελθὼν εἴς τινα φίλον του, Ταγᾶν τὸ ὄνομα, καὶ ἄλλους γνωρίμους, κοινολογεῖται πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἔκαμε τὸ θεμάτιον, καὶ διὰ τῆς ἀστρολογίας ἐγνώρισεν ὅτι μέλλει νὰ γένῃ ἐλευθερωτὴς ὄχι μόνον τῶν Ἰωαννίνων ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων, μάλιστα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς νὰ τὸν σηκωθῇ· ἐκεῖθεν δὲ ἐξελθὼν, τὰ τῶν Ἰωαννίνων περίχωρα καὶ τὰ τοῦ ἀνωτέρω μοναστηρίου καὶ ἄλλας χώρας περιήρχετο φέρων πλόσκαν ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ κιρνῶν τοὺς γεωργοὺς, ποιμένας, βουκόλους, καὶ ἄλλους χωρικοὺς, προσοικειοῦτο τοιούτους ἀπαιδεύτους καὶ ἀπολέμους στρατιώτας.

« Μετὰ δὲ πολλὰς ἀταξίας, τὰς ὁποίας μεθύοντες καὶ ἀπὸ μίαν

Κατὰ τὸν Ῥικὼ περὶ τὰ μέσα τοῦ IZ αἰῶνος ὑπῆρχον ἐν μὲν Εὐβοίᾳ δώδεκα ζαϊμέτια, καὶ 188 τιμάρια, ἐν Ἀκαρνανίᾳ (Κάρλιλι) ἕνδεκα ζαϊμέτια καὶ 119 τιμάρια, ἐν Σπάρτῃ δεκαὲξ ζαϊμέτια καὶ 91 τιμάρια, καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ 100 ζαϊμέτια, καὶ 242 τιμάρια. Ἐν δὲ τῇ ἐπαρχίᾳ Τρικκάλων 26 ζαϊμέτια καὶ 545 τιμάρια, καὶ ἐν τῇ τῶν Ἰωαννίνων 62 ζαϊμέτια, καὶ 345 τιμάρια. Σημειωτέον δὲ, ὅτι οἱ ζαΐμαι οὗτοι ἀντιστιχοῦντες πρὸς τοὺς βαρόνους τῆς Δύσεως ἦσαν πρὸ πάντων Τοῦρκοι· ἡ δὲ πρόσοδος ἑκάστου ζαϊμετίου ἦτο ἀπὸ 20 χιλιάδων μέχρις 99,000 ἀσπρων. (Histoire de l'état présent de l'empire Ottoman par Ricaut. Amsterdam 1670, σελ. 407, 409, καὶ 422).

εἰς ἄλλην χώραν διαβαίνοντες ἔκαμαν, μίαν ἡμέραν συναθροισθέντες ὅλοι ἐπέπεσαν ἔξαφνα κατὰ τῆς Τουρκογρανίτζης καὶ Ζαραβούστης, χωρίων ὡς δύω ὥρας μακρὰν τοῦ προρρηθέντος μοναστηρίου κειμένων, καὶ εὑρόντες τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας Τούρκους ἀμερίμνους τοὺς κατέσφαξαν ὅλους καὶ τὰ χωρία ἐρήμωσαν.

» Ἔπειτα, τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὴν δεκάτην Σεπτεμβρίου, ἐκστράτευσαν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των καλογήρου κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἔβαλαν εὐθὺς φωτίαν εἰς τὴν τοῦ τότε πασᾶ Ἀσουμὰν κατοικίαν, ὁ δὲ πασᾶς μὲ τὴν γυναῖκά του πηδήσαντες ἀπὸ τὸ παράθυρον ἔφυγον γυμνοὶ τὴν νύκτα, καὶ ἐσώθησαν· τὸ δὲ ἄθλιον ἐκεῖνο τῶν γεωργῶν καὶ βοσκῶν στράτευμα μὲ τὸν ψευδαστρολόγον στρατηγόν του ἐφώναζαν τὸ *κύριε ἐλέησον*, καὶ *χαράτζι χαρατζόπουλον*, καὶ *ἀναζουλόπουλον*, αἰνιττόμενοι τὸν νέον φόρον, τὸν ὁποῖον πρὸ πολλῶν ἡμερῶν οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐπιβάλλει. Οὗτοι δὲ ἀκούσαντες τὸ *κύριε ἐλέησον* ἐγνώρισαν ὅτι ἦλθον κατ' αὐτῶν οἱ χριστιανοί, καὶ παρευθὺς ἔδραμον ὅλοι ἔφιπποι καὶ δυνατὰ ἁρματωμένοι, καὶ τρέψαντες αὐτοὺς εἰς φυγὴν εὐκόλως, ὡς πεζοὺς καὶ μὴ ἔχοντας ἅρματα πολέμου, κατέκοψαν πολλοὺς ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς πολεμίους ἀλλὰ καὶ ἀναιτίους· διότι ἐπειδὴ ἐξημέρωνε Κυριακὴ, ἐδέχοντο εἰς τοὺς δρόμους τοὺς ἐρχομένους εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τοὺς ἔκοπταν· μάλιστα ἤθελαν νὰ κάμουν κοινὴν σφαγὴν ὅλων τῶν κατοικούντων τὸ κάστρον χριστιανῶν· ὅμως τινὲς φρόνιμοι καὶ ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους αὐτῶν τοὺς ἐμπόδισαν· οἱ δὲ Ἰωαννῖται δὲν ἐφείσθησαν τὴν κατάστασίν των παντάπασιν εἰς ἀποφυγὴν ταύτης τῆς βαρβάρου σφαγῆς.

» Ὁ δὲ τῆς ἀποστασίας ἀρχηγὸς Διονύσιος, ὡς ἤκουσε τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν Τούρκων καὶ εἶδε τοὺς μεθ' ἑαυτοῦ σκορπισθέντας, ἔφυγε καὶ ἐλθὼν ἐκρύφθη εἰς τὸ σπήλαιον τῆς ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ὅπου τώρα κεῖται τὸ τζαμὶ τοῦ Ἀσλὰν πασᾶ· ἔγινε δὲ μεγάλη περὶ αὐτοῦ ζήτησις, καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἐδυνήθη νὰ τὸν εὕρῃ παρὰ τὸ μισόχριστον τῶν Ἰουδαίων γένος, οἱ ὁποῖοι φέροντές τον δέσμιον τὸν παρέδωσαν εἰς τοὺς κριτὰς, καὶ διὰ προσταγῆς τῶν ἀρχόντων Τούρκων, χωρὶς τινος ἐξετάσεως, τὸν ἔγδαραν ζωντανὸν, καὶ γεμίσαντες τὸ δέρμα του ἄχυρον τὸ περιέφεραν ἀπὸ πόλιν εἰς πόλιν, καὶ τέλος καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν· λέγεται δὲ ὅτι ἐσηκώθη καὶ ὁ βασιλεὺς νὰ τὸ ἰδῇ, καὶ οὕτως ἐπληρώθη τὸ τῆς προφητείας

του λοξὸν, ὅτι ἔμελλε νὰ ὑπάγῃ καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς νὰ τὸν σηκωθῇ.

» Ὅσοι δὲ ἀπὸ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ἐσυλλήφθησαν, τούτους ἐπαρακίνησαν οἱ Ἑβραῖοι τοὺς Τούρκους νὰ μὴ τοὺς θανατώσουν, ἀλλὰ νὰ τοὺς δώσουν διαφόρους κολάσεις καὶ βασάνους, ἕως οὗ εἰς αὐτὰς ἀποθάνωσι· καὶ οὕτως ἐπειδὴ οἱ βάρβαροι τοὺς παρέδωσαν πρὸς τοῦτο τοὺς ἀνθρώπους, τὸ πονηρὸν γένος ἄλλους μὲν ἐσούβλισε καὶ ζωντανοὺς ἔψησεν, ἄλλους δὲ εἰς πυρκαϊὰν κατέκαυσεν, ἄλλους ἀπὸ κρεάγρας ἐκρέμασε, καὶ πρὸς ἄλλους ἄλλα σκληρότατα μετεχειρίσθη μαρτύρια, τὰ ὁποῖα νὰ διηγηθῶ κατὰ μέρος ἀποφεύγω διὰ τὴν βαρβαρότητα αὐτῶν, ἕκαστος δὲ ἠμπορεῖ νὰ κρίνῃ, μανθάνων μόνον ὅτι οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν εἰς τοῦτο πᾶσαν ἐξουσίαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ ἐνθυμούμενος εἰς πόσην ἦτον ἱκανοὶ νὰ φθάσουν ὠμότητα καὶ διὰ χάριν πρὸς τοὺς κρατοῦντας καὶ διὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἄσπονδον μῖσός των.

» Κατηδάφισαν δὲ οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Δημητρίου μοναστήριον ἀπὸ τὰ θεμέλια, ἀφήσαντες μόνον τὸν ἱερὸν ναὸν ἀβλαβῆ, καὶ τοὺς ἐκεῖ πατέρας διασκορπίσαντες διήρπασαν τὰ πλούσια κτήματα καὶ ὑπάρχοντά των, τῶν ὁποίων παρατρέχων τἆλλα, ἀναφέρω μόνον ὅτι εἶχεν εἰς διάφορα χωρία δεκαοκτὼ μετόχια, ἕκαστον μὲ τὴν ἰδίαν του ἐκκλησίαν.

» Τέλος, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἔγραψαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν βασιλέα των, κηρύττοντες τοὺς χριστιανοὺς ἀπειθεῖς τῆς βασιλείας καὶ ἀποστάτας ἦλθεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν χάτι σεριφι νὰ τοὺς ἐξώσουν ἀπὸ τὸ κάστρον, ἀφαιροῦντές τους ὅλην ὅσην εἶχαν τιμὴν καὶ δύναμιν κατὰ τὰς συνθήκας. Οὕτως ἀπωσθέντες ἔκτισαν ἔξω οἰκίας μικρὰς καὶ ἔζων ταπεινοὶ καὶ καταφρονημένοι » (1).

Τότ' ἐνοχοποιηθεὶς καὶ ὁ ἀείμνηστος ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου Σεραφεὶμ ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἡ Ἐκκλησία τιμῶσα τὰς ἀρετὰς καὶ τὸν πατριωτισμὸν αὐτοῦ συγκατέλεξεν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἁγίων, ἡ δὲ ἀκολουθία τοῦ νεομάρτυρος τούτου συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου ἐξεδόθη ἐν Μοσχοπόλει κατὰ τὸ ἔτος 1740, καὶ ἐκ ταύτης ἐξαχθεὶς ὁ βίος αὐτοῦ συμπεριελήφθη ἐν τῷ Νέῳ Μαρτυρολογίῳ, ἔχων ὡς ἑξῆς.

---

(1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Pouqueville, καὶ ἀνετυπώθη ἐν σώματι Βυζαντίδος ἐν Βάσῃ 1859 ὑπὸ Ἐμμανουὴλ Βεχκέρου.

« Οὗτος ἦτον ἀπὸ ἕνα χωρίον τῆς ἐπαρχίας τῶν Ἀγράφων ὀνομαζόμενον Μπεζῆλα· γεννηθεὶς δὲ ἀπὸ γονεῖς θεοσεβεῖς ὀνομαζομένους Σωφρόνιον καὶ Μαρίαν, ἀνετράφη ὑπ' αὐτῶν ἐναρέτως τε καὶ θεοφιλῶς, καὶ εἰς σχολεῖον ἐξεδόθη ἱερῶν γραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐντὸς ὀλίγου καιροῦ ἔμαθε μὲ τὸ νὰ ἔτυχε φύσεως δεξιᾶς· ἀφοῦ δὲ ἔφθασεν εἰς μέτρον ἡλικίας ἠγάπησε τὴν τῶν μοναχῶν ζωήν, καὶ μισήσας κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου τερπνὰ, ὑπῆγεν εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τῆς Κυρίας Θεοτόκου ἐπονομαζομένης Κορῶνα καὶ Κρυερὰ Βρύσι, καὶ ἐκεῖ ἐνεδύθη τὸ ἀγγελικὸν σχῆμα· ἀπὸ τότε δὲ ἐδόθη εἰς ἀγῶνας πνευματικοὺς, καὶ ἐμιμεῖτο τοὺς ἐκεῖ ἐναρέτους πατέρας, συλλέγωντας ὡς φιλεργὸς μέλισσα ἀπὸ τὸν κάθε ἕνα τὰ διάφορα ἄνθη τῶν ἀρετῶν· καὶ τοσοῦτον ἐπρόκοψεν εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν πολιτείαν, ὥστε ὁποῦ ἐφάνη ἄξιος κοντὰ εἰς τὸν προεστῶτα τοῦ μοναστηρίου νὰ δεχθῇ καὶ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα· ὃ καὶ ἐγένετο. Μετὰ δὲ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου ἀποθανόντος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου ψήφῳ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν τοῦτον θρόνον ἀναβιβάζεται· λαβὼν οὖν ὁ ἅγιος τὸ μέγα τοῦτο φορτίον τῆς ἀρχιερωσύνης ἔδωκε τὸν ἑαυτόν του εἰς περισσοτέρους ἀγῶνας, ποιμαίνων ὡς ἀληθινὸς ποιμὴν τὸ ποίμνιόν του εἰς νομὰς σωτηρίους τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, καὶ ποτίζων αὐτὸ καθ' ἑκάστην μὲ τὰ νάματα τῆς ἐνθέου διδασκαλίας του, καὶ διὰ τῶν ἔργων τύπος γενόμενος παντὸς ἀγαθοῦ. Πλὴν μὲ ὅλας του ταύτας τὰς ἀρετὰς τόσην ταπείνωσιν εἶχεν ὁ ἀοίδιμος ὁποῦ ὠνόμαζε δοῦλον ἀχρεῖον τὸν ἑαυτόν του, καὶ δὲν ἐνόμιζε ποτὲ πῶς κάμνει κανένα ἔργον εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν· διὰ τοῦτο ἐπεθύμει ν' ἀξιωθῇ τοῦ διὰ Χριστὸν μαρτυρίου, καὶ περὶ τούτου ἐδέετο καθ' ἑκάστην τοῦ Θεοῦ, ὅστις καὶ τὸν ἠξίωσε νὰ τὸ ἀπολαύσῃ μὲ τοιοῦτον τρόπον.

» Κατὰ τὸ αχιά [1] ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἐχρημάτισε μητροπολίτης Λαρίσσης [2] Διονύσιος ὀνομαζόμενος· ὁ ὁποῖος ὄντας κακογνώμων καὶ κακότροπος, ἐπείσθη εἰς λόγους καὶ ὑποσχέσεις Φράγκων, καὶ συνεργείᾳ δαιμονικῇ ἐμάζωξε πλῆθος ἱκανὸν, καὶ ἐκίνησε κατὰ τῶν κρατούντων Τούρκων πόλεμον, ὁρμήσας πρὸς τὰ μέρη τῶν Ἰωαννίνων· ὅθεν πολλοὺς ἐφόνευσε· καὶ ἄλλοι μὴν ὑπομένοντες τὰς

(1) Κατὰ λάθος σημειοῦται αχά, παραλειφθείσης τῆς δεκάδος.

(2) Τρικκάλων λέγει τὸ Ἱπειρωτικὸν χρονικόν.

καταδρομάς του ἔφυγον ἀπὸ τοὺς τόπους ἐκείνους, ἀλλ' ὅμως εἰς ὀλίγον καιρὸν πιασθεὶς ἔδωκε τὴν πρέπουσαν δίκην, ἐλεεινῶς φονευθεὶς παρ' αὐτῶν, παραχωρήσει Θεοῦ, ὡς ἀνάξια ποιήσας τοῦ ἐπαγγέλματός του. Ὁ δὲ ἅγιος οὗτος Σεραφεὶμ, καὶ ζῶντος τοῦ Διονυσίου, ἐγνώριζε τὴν κακογνωμίαν του, καὶ ὅσον ἐδύνετο ἀπόφευγε τὴν συναναστροφήν του, περιερχόμενος πάντοτε εἰς τὰ καθ' αὐτὸν χωρία καὶ τὸν λαὸν τοῦ Χριστοῦ διδάσκων. Πιασθέντος δὲ ὡς εἴπομεν τοῦ Διονυσίου καὶ φονευθέντος, καὶ τῶν Τούρκων εὑρισκομένων ἔτι εἰς τὴν ταραχὴν ἐκείνην, ἔκαμνε χρεία νὰ κατέβῃ ὁ ἅγιος εἰς Φανάριον, τοῦ καιροῦ ἐλθόντος διὰ νὰ μοιράσῃ εἰς τοὺς ἐκεῖσε ἀγάδες τὰ συνήθη πεσχέσια· εἰς δὲ τὸ Φανάρι ἦσάν τινες Τοῦρκοι ἀγάδες φθονοῦντες τὸν ἅγιον διὰ τὴν ἀρετήν του, ὑπὸ τοῦ δαίμονος παροξυνθέντες, καὶ ἐζήτουν καιρὸν καὶ τρόπον ἐπιτήδειον ὥστε ἢ νὰ τὸν ῥίψουν ἀπὸ τὸ τόσον ὕψος τῆς ἀρετῆς εἰς ἀσέβειαν, ἢ νὰ τὸν εὐγάλλουν ἀπὸ τὴν παροῦσαν ζωήν. Ὅθεν αἰτίας δραξάμενοι εὐλόγου τῆς ἀποστασίας τοῦ Διονυσίου, καθὼς εἶδον τὸν ἅγιον ἤρχισαν νὰ λέγουν ἀναμεταξύ τους, *καὶ οὗτος μετὰ τοῦ Διονυσίου ἦτον· καὶ τώρα πῶς ἐτόλμησε καὶ ἦλθεν ἐμπρός μας ἐπίβουλός μας ὄντας;* Ὁ δὲ ἅγιος ἀκούων ταῦτα ἠπόρει, καὶ ὡς ἀναίτιος ὢν ἐνόμιζε νὰ τὰ λέγουν περὶ ἄλλου τινός· οἱ δὲ ἀποκριθέντες μετὰ θυμοῦ εἶπον, *διὰ λόγου σου, ὦ ἀποστάτα καὶ ἐπίβουλε· νὰ ὁποῦ ἦλθες εἰς τὰς χεῖράς μας, τώρα θέλεις λάβει καὶ ἐσὺ ἐκεῖνο ὁποῦ σοῦ πρέπει· ἔξω μόνον ἀνίσως καὶ θελήσῃς νὰ ἀφήσῃς τὴν πίστιν σου, καὶ νὰ γίνῃς Τοῦρκος τότε θέλομέν σὲ συγχωρήσει καὶ σὲ τιμήσει μεγάλως, ὡσὰν ὁποῦ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον γνωρίζομεν πῶς ἐμετανόησες καὶ ἔγινες ἕνα μὲ τοῦ λόγου μας·* ὁ δὲ ἅγιος καίτοι παρ' ἐλπίδα ταῦτα ἀκούσας, ποθῶν δὲ καὶ ὡς εἴρηται τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτύριον, δὲν ἐδειλίασε τελείως, ἀλλὰ σταθεὶς μὲ καθαρὸν καὶ ἀσύγχιστον πρόσωπον τοὺς εἶπεν· *ὅτι μὲν ἐγὼ ἀπὸ τὴν τοιαύτην κατηγορίαν εἶμαι τελείως ἀμέτοχος ὄχι μόνον ἅπαντες οἱ Χριστιανοὶ τὸ ὁμολογοῦτε, ἀλλὰ καὶ ἐσεῖς οἱ Τοῦρκοι, ἐὰν θέλετε νὰ φανερώσετε τὴν ἀλήθειαν, τὸ γνωρίζετε καλλίτερα· τοῦτο δὲ ὁποῦ λέγετε ν' ἀφήσω τὴν πίστιν μου διὰ νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ τὸν θάνατον, δὲν θέλω τὸ καταδεχθῇ κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀφήσω τὸν γλυκύτατόν μου Ἰησοῦν καὶ Θεόν μου, καὶ πλάστην μου, καὶ μάλιστα ὁποῦ θέλω πάθω ἀδίκως, καὶ διὰ τοῦτο ἐλπίζω ἀπὸ τὸν δεσπότην μου νὰ τύχω καὶ περισσοτ

τέρας τιμῆς· τὴν δὲ τιμὴν τὴν ἐδικήν σας οὔτε νὰ τὴν ἀκούσω δὲν τὸ καταδέχομαι. Ταῦτα ἀκούσαντες ἐκεῖνοι, καὶ ἰδόντες ὅτι ἀπέτυχον τοῦ πρώτου σκοποῦ, ὥρμησαν κατὰ τοῦ ἁγίου, καὶ ἕλκοντες αὐτὸν μὲ βίαν μεγάλην καὶ σκληρότητα τὸν ἤφεραν εἰς τὸν ἡγεμόνα (τὸν παρ' αὐτοῖς Χαμουζάμπεην ὀνομαζόμενον) καὶ ἐβόων κατὰ τοῦ δικαίου καὶ ἀθώου λέγοντες, *καὶ οὗτος μετὰ τοῦ καταράτου Διονυσίου ἦν, ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπίβουλός μας· διὰ τοῦτο εὐγαλλέτον ἀπὸ τὴν ζωήν του μὲ κακὸν θάνατον διὰ νὰ σωφρονιστοῦν καὶ ἄλλοι.* Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνοι· ὁ δὲ ἡγεμὼν καθήσας ἐπὶ θρόνου παρέστησε τὸν ἅγιον ἐμπρός του, καὶ πρῶτον μὲν ἄρχισε μὲ τρόπον ἥμερον νὰ λέγῃ πρὸς τὸν ἅγιον, *βλέπω σε, ἄνθρωπε, πῶς εἶσαι φρόνιμος, καὶ θαυμάζω πῶς ἐσυμφώνησες μὲ ἐκεῖνον τὸν κακὸν ἄνθρωπον, καὶ δὲν ἐμέτρησες εἰς τὸν νοῦν σου πῶς ἠθέλετε νὰ ἐπιχειρισθῆτε πρᾶγμα ἀδύνατον, καὶ τῆς ζωῆς σας ὀλέθριον; καὶ ἰδοὺ βλέπεις πῶς ἐκεῖνος ὁ κακὸς κακῶς ἀπώλετο· καὶ ἐσὺ νὰ ὁποῦ ἐπιάσθης καὶ κινδυνεύει ἡ ζωή σου νὰ ἀποθάνῃς μὲ ἐλεεινὸν θάνατον καὶ ἐπώδυνον· ὅμως ἐγὼ βλέπωντας τὴν φρονιμάδα σου, λέγω πῶς ὡς ἄνθρωπος ἠπατήθης, καὶ λυπούμενος νὰ σὲ θανατώσω σὲ συμβουλεύω νὰ γένῃς Τοῦρκος, καὶ μὲ τοῦτο ὄχι μόνον τὴν ζωήν σου θέλομεν χαρίσει, ἀλλὰ καὶ εἰς τιμὴν θέλομεν μεγάλην σὲ ἔχει διὰ τὴν φρονιμάδα σου.* Ὁ δὲ ἅγιος μὲ συντομίαν ἀποκριθεὶς εἶπε, *ὅτι μὲν ἄδικα πάσχω καὶ ἀναίτιος ὢν ὡς ὑπαίτιος παρεδόθην τὸ γνωρίζεις καλώτατα· ὅμως ἐγὼ τὴν πίστιν μου δὲν θέλω τὴν ἀρνηθῶ, οὔτε θέλω χωρισθῶ ποτὲ ἀπὸ τὸν γλυκύτατόν μου δεσπότην καὶ Θεὸν, Ἰησοῦν Χριστὸν, κἂν μυρίους θανάτους ἤθελα λάβω διὰ τὸ ὄνομά του τὸ ἅγιον χαρὰν μου καὶ εὐφροσύνην τὸ ἔχω· πρὸς ταῦτα, ὦ ἡγεμὼν, δέρνε, σφάττε, ποίει ὅ,τι εἶναι τῆς ἐξουσίας σου.* Ταῦτα ἀκούσας ὁ δικαστὴς δὲν ἔχασε καιρὸν, ἀλλὰ ἐπρόσταξε νὰ τὸν δείρουν ὥραν πολλὴν, καὶ ἀνηλεῶς νὰ κατακόψουν τὴν μύτην του εἰς λεπτά. Τούτου γενομένου καὶ τοῦ ἁγίου πάσχοντος τὰ τοιαῦτα ὡς ἐν ἀλλοτρίῳ σώματι, καὶ εὐχαριστοῦντος καὶ εὐλογοῦντος τὸν Θεόν, ἐπρόσταξεν ὁ ἐξουσιαστὴς νὰ τὸν ῥίψουν εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ οὔτε τροφήν τινα νὰ τὸν δώσουν, οὔτε ποτὸν, μήπως καὶ μετανοήσῃ καὶ κάμῃ τὸ θέλημά τους. Ὁ δὲ ἅγιος ἐν τῇ φυλακῇ εὑρισκόμενος καὶ βλέπων εἰς τοῦ λόγου του τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ ἔχαιρε, καὶ τῷ Χριστῷ μεγάλας ὡμολόγει τὰς χάριτας, ὁποῦ τὸν ἠξίωσε νὰ πάθῃ

διὰ τὸ ὄνομά του τὸ ἅγιον, καὶ τὸν ἐπαρακάλει νὰ τοῦ δώσῃ ὑπομονὴν νὰ τελειώσῃ τὸ μαρτύριον. Τῇ δὲ ἐξῆς καθήσας πάλιν ὁ ἄρχων ἐπὶ τοῦ δικαστικοῦ θρόνου μὲ ἄμετρον ἔπαρσιν, ἐπρόσταξε καὶ ἔφεραν τὸν ἅγιον ἐμπρός του, καὶ ἄρχισε πάλιν νὰ λέγῃ πρὸς αὐτόν. Ἄρά γε, ὦ Σεραφεὶμ, ἐσωφρονίσθης ἀπὸ τὴν χθεσινὴν παιδείαν; ἐγνώρισες τὸ συμφέρον σου ὁποῦ νὰ κάμῃς ἐκεῖνο ὁποῦ σὲ λέγω, καὶ ὡς φίλος σου σὲ συμβουλεύω, ἢ στέκεις ἀκόμη εἰς τὴν κακογνωμίαν ἐκείνην; Ὁ δὲ ἅγιος ἱστάμενος φαιδρῷ τῷ προσώπῳ εἶπεν, ἔπρεπεν ὦ ἡγεμὼν, πρὸς ταῦτα νὰ μὴ δώσω καμμίαν ἀπόκρισιν, ἐπειδὴ καὶ λέγεις πῶς εἶσαι φίλος μου, καὶ μὲ συμβουλεύεις τοιαύτην κακὴν συμβουλὴν, ὁποῦ νὰ ἀφήσω τὸν κύριόν μου Ἰησοῦν, τὸν ποιητήν μου, καὶ πλάστην μου, καὶ νὰ πιστεύσω εἰς ἕνα ἄνθρωπον θνητὸν, ἀγράμματον, ἐχθρὸν, καὶ πολέμιον τοῦ Χριστοῦ μου! Ταῦτα λέγοντος τοῦ ἁγίου ὁ ἐξουσιαστὴς δὲν ὑπέμεινε νὰ τελειώσῃ τὸν λόγον του, ἀλλὰ εὐθὺς ἐπρόσταξε πάλιν νὰ τὸν δείρουν σφοδρότατα, ἔπειτα νὰ τὸν τανύσουν χεῖρας καὶ πόδας καὶ νὰ βάλλουν ἐπάνω εἰς τὴν κοιλίαν του μίαν μεγάλην πέτραν, καὶ ἀνηλεῶς νὰ κατακόπτουν καὶ νὰ ξεσχίζουν τὰς σάρκας του. Ὁ δὲ ἅγιος τὸ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ πάθος ἰδὼν γενόμενον εἰς αὐτὸν ἔχαιρεν εἰς τοσοῦτον, ὁποῦ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνηλεεῖς δήμιοι βλέποντές τον ὁποῦ ὑπέμεινε τὰ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα μετ' εὐχαριστίας, καὶ τὸ πρόσωπόν του ὁποῦ ἦτον λαμπρὸν καὶ εὐφραινόμενον ὡσὰν νὰ ἦτον εἰς εὐωχίαν καὶ ὄχι εἰς τιμωρίαν, ἐθαύμαζον. Ὁ δὲ ἐξουσιαστὴς βλέπωντας τὸ στερεὸν καὶ ἀμετάθετον τῆς γνώμης του ἔδωκε τὴν τελευταίαν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν νὰ τὸν παλουκώσουν διὰ νὰ λάβῃ βίαιον θάνατον. Φερομένου δὲ τοῦ ἁγίου εἰς τὸν τῆς καταδίκης τόπον, μία ἀράπισσα μελανωτέρα εἰς τὴν ψυχὴν παρὰ εἰς τὸ σῶμα, ἱσταμένη ἀπό τινα τοῖχον ὕβριζε καὶ ἀτίμαζε τὸν ἅγιον μὲ αἰσχρὰς καὶ ἀτίμους ὕβρεις. Ὁ δὲ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ θεράπων πιστότατος, μιμούμενος καὶ κατὰ τοῦτο τὸν Χριστὸν, κατάραν μὲν κατὰ τῆς ἀθέου ἐκείνης οὐδεμίαν εἶπεν, ἀλλὰ μόναν στραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν μὲ τὸ ἱλαρόν του ἐκεῖνο πρόσωπον, ὡσὰν νὰ εὐγῆκε δύναμις ἀπὸ τὸ εὐλογημένον του πρόσωπον καὶ τὴν ἐκτύπησε, καὶ ὦ τοῦ θαύματος! ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω ἡ ἀναιδὴς καὶ μεμελανωμένη ἐκείνη ὄψις, ὁμοίως καὶ τὸ στόμα καὶ τὰ ὀμμάτιά της ἐστράφησαν, καὶ ἔγινεν ὁμοία τῷ πατρί της διαβόλῳ, καὶ ἔζησε μὲ τὴν πληγὴν ἐκείνην χρόνους δεκαπέντε, γενομένη θέαμα ἐλεεινὸν εἰς

τοὺς ὁρῶντας· πλὴν δύστροπος καὶ δαιμονιώδης οὖσα, καὶ τοιαῦτα παθοῦσα δὲν ἄφησε τὴν κακογνωμίαν της, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ ὁμοίᾳ δυστροπίᾳ διέῤῥηξε τὴν μιαράν της ψυχὴν, ἀπελθοῦσα εἰς τὸν ἑτοιμασμένον αὐτῇ καὶ πᾶσι τοῖς ὁμοίοις αὐτῆς τόπον τῆς κολάσεως. Ὁ δὲ ἅγιος ῥθάσας εἰς τὸν τῆς καταδίκης τόπον, ἔνθα ἐγίνετο κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς τὰ συναλλάγματα (παζάρι), πλησίον εἰς τὴν εὑρισκομένην ἐκεῖσε κυπάρισσον, καὶ σουβλισθεὶς παρὰ τῶν ἀσπλάγχνων, εὐχαριστῶν παρέδωκε τὴν ἱεράν του καὶ τρισολβίαν ψυχὴν εἰς χεῖρας Θεοῦ τῇ δ' Δεκεμβρίου. Τὸ δὲ ἅγιόν του σῶμα ὥρισεν ὁ θηριώδης ἐκεῖνος ἄρχων νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ ξύλου ἡμέρας πολλὰς, τάχα διὰ σωφρονισμὸν ἄλλων· ἀλλὰ καὶ μόνον ὁποῦ ἔμεινε νεκρὸν ἡμέρας ἱκανὰς δὲν ἔπαθε τίποτε διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ὅσα εἶνε τῆς φύσεως τῶν νεκρῶν σωμάτων νὰ πάσχουν, οὔτε ἐξωγκώθη δηλαδὴ, οὔτε δυσοσμίαν τινὰ εὔγαλεν· ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον ἔγινε, καὶ ὡσεὶ ζῶν ἐφαίνετο, καὶ εὐωδίαν εὔγανεν ἄῤῥητον· τὸ ὁποῖον καὶ οἱ ἀλλοεθνεῖς βλέποντες ἐθαύμαζον· οἱ εὐσεβεῖς ἔχαιρον, καὶ τῷ θεῷ μεγάλας ἀπέδιδον τὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν καλὴν ὁμολογίαν τοῦ ἁγίου, καὶ ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην ἐσχάτην γενεὰν τοὺς ἠξίωσε νὰ ἰδοῦν ἐκεῖνα, ὁποῦ εἶχον ἐξ ἀκοῆς νὰ ἔγιναν εἰς τοὺς παλαιοὺς καιρούς· θέλοντες δὲ νὰ πάρουν τὸ ἀθλητικὸν ἐκεῖνο σῶμα νὰ τὸ ἔχουν εἰς ἐπίσκεψιν καὶ βοήθειάν τους, δὲν ἠδυνήθησαν, διότι ὁ ἐξουσιαστὴς ἔβαλλεν ἱκανοὺς φύλακας καὶ τὸ ἐφύλαγαν ἡμέραν καὶ νύκτα. Μετὰ δὲ ἡμέρας ἔκοψαν τὴν μακαρίαν του κεφαλὴν καὶ τὴν ἔφεραν εἰς Τρίκκαλα μαζὶ μὲ ἄλλας κεφαλὰς κακούργων, τὰς ὁποίας βάνοντές τας εἰς κοντάρια τὰς ἔστησαν κατὰ σειρὰν ὅλας βλεπούσας πρὸς δυσμάς· καὶ ταῦτα μὲν ἔκαμνον τὸ ἑσπέρας, τὸ δὲ πρωῒ αἱ μὲν λοιπαὶ ἅπασαι κεφαλαὶ τῶν κακούργων ἐστέκοντο καθὼς τὰς ἔβαλλον, τὴν δὲ τοῦ ἁγίου τὴν κεφαλὴν τὴν εὗρισκον ὁποῦ ἔβλεπε κατ' ἀνατολὰς, καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ εἰς πολλὰς ἡμέρας γενόμενον. Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον ὁποῦ ἐτελεῖτο τὸ τοιοῦτον θαυμάσιον κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ ἔτυχεν ἐκεῖ εἰς Τρίκκαλα ὁ ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς καλουμένης Δούσικον, καὶ ἰδὼν ὀφθαλμοφανῶς τὸ θαῦμα ἔθετο εἰς τὴν καρδίαν του βουλὴν καλὴν κατὰ ζῆλον Θεοῦ, νὰ κάμῃ τρόπον νὰ πάρῃ τὴν ἱερὰν ἐκείνην καὶ πολύτιμον κεφαλὴν εἰς τὸ μοναστήριόν του, νὰ τὴν ἔχῃ εἰς ἁγιασμὸν καὶ θησαυρὸν τοῦ μοναστηρίου του· ὅθεν συμφωνήσας μετά τινος Ἀλβανίτου χριστιανοῦ τὸν ἔταξε γρόσια πεντήκοντα νὰ κάμῃ

τρόπον νὰ κλέψῃ τὴν θαυματουργὸν ἐκείνην κεφαλὴν νὰ τοῦ τὴν φέρῃ· ὅστις ἐπιτηρήσας τὸν καιρὸν ὅλην τὴν νύκτα, καὶ κοντὰ πρὸς τὴν αὐγὴν θεασάμενος τοὺς φύλακας ὁποῦ ἀπὸ τὴν ἀγρυπνίαν νικηθέντες ἐτράπησαν εἰς ὕπνον, ἐπῆγεν ὅσον ἐδύνατο ἀψοφητί· πλὴν κατεβάζωντας τὴν τιμίαν κεφαλὴν ἀπὸ τὸ ξύλον ἀπό τε τὴν βίαν καὶ τὸν φόβον του ἄφησε τὸ ξύλον, καὶ πεσὸν ἐκτύπησε, καὶ τοὺς φύλακας ἐξύπνησεν· οἱ ὁποῖοι βλέποντες τὸν καλὸν ἐκεῖνον χριστιανὸν, ὁποῦ ἔκαμνε τὴν τοιαύτην θαυμαστὴν κλεψίαν, ἔδραμον νὰ τὸν πιάσουν· ὁ δὲ γενναῖος ἐκεῖνος, τοῦτο μὲν διὰ τὸν ζῆλον, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὸν μισθὸν τολμήσας ἥρπασε τὸν πολύτιμον ἐκεῖνον θησαυρὸν ἀπὸ τὰς τρίχας καὶ τὸν ἔρριψεν εἰς τοὺς ὤμους του, καὶ ὅσον ἐδύνετο ἔφευγεν· ἐδίωκάν τον δὲ καὶ οἱ φύλακες μὲ πολλὴν ὁρμὴν διὰ τὴν ἐντροπήν τους· ὁ δὲ καλὸς ἐκεῖνος χριστιανὸς γενόμενος ἐπάνω εἰς ἕνα γεφύρι τῆς Σαλαμβρίας, καὶ βλέπωντας τοὺς φύλακας ὁποῦ τὸν ἐπλησίαζαν καὶ φοβηθεὶς, ἔρριψε τὸ θαυμαστὸν κλέψιμον εἰς τὸν ποταμόν. Ὅθεν καὶ οἱ φύλακες ἰδόντες τὸ γεγονὸς ἐγύρισαν ἄπρακτοι. Εἰς δὲ τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον κάτωθεν τοῦ γεφυρίου ἱκανὸν διάστημα κάποιοι ψαράδες εἶχαν φράκτας κατασκευασμένας διὰ νὰ πιάνουν ὀψάρια, εἰς τὰς ὁποίας φερομένη ἡ τρισόλβιος ἐκείνη κεφαλὴ ἐπιάσθη ἀπὸ τὰς τρίχας· δύο δὲ ὄντων τῶν ψαράδων, ὁ μὲν εἷς ἐπῆγεν εἰς τὸ ὀσπίτιόν του, ὁ δὲ ἕτερος ἔμεινε τὴν νύκτα ἐκείνην νὰ φυλάττῃ τὰς φράκτας· καθήμενος δὲ εἰς τὸ κρεββάτι καὶ βλέπων τὴν φράκτην (ὦ τῶν θαυμασίων σου Χριστὲ βασιλεῦ!) εἶδε ἕνα πύρινον στύλον, ὁποῦ ἐκράτει ἀπὸ τὴν φράκτην καὶ ἔφθανεν ἕως τὸν οὐρανὸν, καὶ ψαλμῳδίας θαυμαστὰς ἤκουεν· ἔμφοβος δὲ γενόμενος εὐγῆκεν ἀπὸ τὸν ποταμὸν καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη εἰς ἑνὸς δένδρου κούφωμα, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ ὅλην τὴν νύκτα ἐκείνην. Ἀφοῦ δὲ ἐξημέρωσεν ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ἐπῆγεν εἰς τὰ Τρίκκαλα, καὶ ἐδιηγήθη τῷ συντρόφῳ του τὸ θαυμάσιον. Ὅθεν τὴν ἑξῆς νύκτα ἐπῆγαν καὶ οἱ δύο νὰ ἰδοῦν τί ἦτον τὸ φανέν· καὶ διανυκτερεύσαντες εἶδον πάλιν ὁμοίως τὸν πύρινον στύλον καὶ τὰς ψαλμῳδίας ἤκουσαν· καὶ μὴν ὑπομείναντες τὸ φοβερὸν τοῦ θαύματος φεύγοντες ἐκεῖσε ἐπῆγαν πάλιν εἰς τὸ κουφωτὸν δένδρον, καὶ εἰσελθόντες ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἀπὸ τὴν τρύπαν τὸ τεράστιον ὅλην τὴν νύκτα, μὴ κοιμηθέντες τελείως ἀπὸ τὸν φόβον τους. Ἐλθούσης δὲ τῆς ἡμέρας ἐπῆγαν νὰ ἰδοῦν τί ἦτον τὸ θαῦμα ὁποῦ τὴν νύκτα ἔβλεπον· καὶ στοχαζόμενοι πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος ὁποῦ ἔβλεπον τὸν πύρινον

στύλον ὑψηλὴν τὴν μαρτυρικὴν καὶ χαριτόβρυτον κεφαλήν, περιπεπλεγμένην ἀπὸ τὴν φράκτην· γνωρίσαντες δὲ αὐτὴν ἐχάρησαν εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ πολυτίμου θησαυροῦ. Τοιγαροῦν περιστείλαντες αὐτὴν καὶ ἀναλαβόντες τὴν ἕφερον τῷ ῥηθέντι ἡγουμένῳ· ὁ δὲ καλότυχος ἡγούμενος ἰδὼν τὸ ποθούμενον ἀνεσκίρτησε, καὶ λαβὼν τὸ θαυμαστὸν κυνῆγι ἔδωκεν αὐτοῖς χάριν τῆς εὑρέσεως γρόσια πεντήκοντα. Μετὰ δὲ παρέλευσιν καιροῦ μαθόντες οἱ ἀδελφοὶ τῆς Κρυερᾶς Πηγῆς τὴν ὑπόθεσιν ἔπεμψαν τὸν ἡγούμενόν τους μετά τινος προεστοῦ Παναγιώτου Κωσκολᾶ ὀνομαζομένου διὰ νὰ πηγαίνουν νὰ ζητήσουν τὴν ἱερὰν καὶ μαρτυρικὴν κάραν ἀπὸ τὸ Δούσικον, ὡς αὐτοῖς ἀνήκουσαν, διὰ τὸ εἶναι τὸν ἅγιον κοινοβιάτην τους. Ἀπερχόμενοι δὲ κατ' οἰκονομίαν θεοῦ εὗρον εἰς Τρίκκαλα καὶ τὸν μητροπολίτην Λαρίσσης, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφανέρωσαν τὴν γνώμην τους καὶ τὸν παρεκάλεσαν νὰ τοὺς ἐνεργήσῃ εἰς τὸ δίκαιόν τους ζήτημα. Ὁ ὁποῖος κρίνων τὸ δίκαιον ἀπεφάσισε νὰ λάβουν οἱ Δουσικιῶται τὰ πεντήκοντα γρόσια καὶ νὰ δώσουν τὸν θησαυρόν· ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὁ δὲ ἡγούμενος καὶ ὁ ῥηθεὶς Παναγιώτης λαβόντες τὸ ποθούμενον τὸ ἕφερον εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Κρυερᾶς Πηγῆς, καὶ κατασκευάσαντες κιβώτιον θαυμαστὸν τὴν ἔβαλλον, καὶ εἰς τόπον ἱερὸν καὶ ἐπιτήδειον τὴν ἀπέθεσαν, ἡ ὁποία μένει καὶ μέχρι τοῦδε σώα, εὐωδιάζουσα καὶ θαύματα βρύουσα ἄπειρα, ἐλευθερόνουσα τοὺς πιστῶς προσερχομένους παντοίων νοσημάτων, καὶ εἰς τὴν ὀλέθριον πανούκλαν ἐφάνη μυριάκις θαυματουργοῦσα, καὶ πολλὰς χώρας εὐσεβῶν ἐλευθεροῦσα μέχρι τῆς σήμερον ἀπὸ τὴν χαλεπὴν ταύτην ἀσθένειαν » (1).

---

(1) Ψάλλων τὴν ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ νεομάρτυρος Σεραφεὶμ ἀκολουθίαν ὁ δοῦλος Ἕλλην καθικέτευε τὸν Θεὸν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ τουρκοκρατουμένου γένους, ἀναφωνῶν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς. « Ἴδε τὴν ἡμῶν ὀδύνην καὶ κάκωσιν, ὡς πάλαι, δέσποτα, ἐν Αἰγύπτῳ ἔβλεψας κεκακωμένους Ἰσραηλίτας σου, οὐχ ἧττον γὰρ δεδούλωται καὶ κατατρύχεται τῶν πιστῶν σου τὸ στίφος, φιλάνθρωπε, Ἰσμαὴλ ἀπηνοῦς τῇ θρασύτητι. » Ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς, ὁ ἀείποτε ἀνδραγαθήματα ἐξυμνήσας ἡρώων, ἐξαιρετικῶς ὕμνησε καὶ τὸν φιλελεύθερον τοῦτον ἱεράρχην διὰ τοῦ ἑξῆς δημοτικοῦ ἄσματος.

Καλόγερο τὸν Σεραφεὶμ οἱ Τοῦρκοι τὸν παράειδαν,
στὸ μοναστῆρ' ἀσκήτευε τὸ λένε τῆς Κορώνας.
Εἰς κυπαρίσσινο κλαδὶ τὸν κρέμασαν τὸν δόλιο,
καὶ τὸ κλαδὶ ξεράθηκε, τὸ κυπαρίσσ' ἀνθίζει·
χλωρὴ εἶνε ἡ ῥίζα του, χλωρὴ κ' ἡ κορυφή του.
Τοῦ ῥίξαν τὸ κεφάλι του μ' ἄλλα κλεφτῶν κεφάλια.

Ἐν ἔτει 1620 οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης συνεννοημένοι, ὡς φαίνεται, μετὰ τῶν Πελοποννησίων προσέβαλλον τὸ φρούριον τῆς Γλαρέντσας (Καστὲλ Τορνέζε). Ὁ ταξίαρχος Σαιμπιὲρ διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῶν γαλερῶν ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων ἐξῆλθε, καὶ διὰ τριῶν πυλοκλαστῶν (pétards) ἤνοιξε ῥῆγμα ἐπ' αὐτοῦ, πλὴν ἐνῷ οἱ ἱππόται ἡτοιμάζοντο πρὸς ἔφοδον εἰδοποιηθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τέσσαρες χιλιάδες Τούρκων ἐπήρχοντο κατ' αὐτῶν, ἐσήμαναν ὑποχώρησιν καὶ ἀπεμακρύνθησαν τῆς παραλίας (1).

Ἡ μεταξὺ τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ σουλτάνου ἐπικρατήσασα πολυετὴς εἰρήνη διερρήχθη τέλος πάντων περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, μετὰ δὲ πολυχρόνιον καὶ μυριόνεκρον ἀγῶνα ἀνεπετάσθη καὶ ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης ἡ ἡμισέληνος.

Περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου πολλὰ μὲν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεζὰ, ἐγραψαν οἱ Ἐνετοὶ καὶ ἄλλοι τῆς Δύσεως ἱστοριογράφοι, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων τρία συνέθεσαν ποιήματα ὁ Κεφαλλὴν Ἀκάκιος Διακρούσης, καὶ οἱ Κρῆτες Ἀθανάσιος Σκληρὸς, καὶ Μαρῖνος Τζάνες ὁ Μπουνιαλῆς. Ἀλλὰ τὸ μὲν στιχούργημα τοῦ πρώτου γραφὲν κατὰ τὴν

Τσοπάνης στὸν ἀφέντην του στὰ Τρίκκαλα πηγαίνει·
ἀκοίμητ' ἀπ' τὸν οὐρανὸ φῶς στὰ κεφάλια βλέπει,
τὸ εἶπε στὸν ἀφέντη του κι' αὐτὸς τοῦ εἶπε—σύρε
κεφάλι ποὔβρῃς λαμπερὸ στὴν ἐκκλησιὰ νὰ φέρῃς.
Τὴν νύχτα πάγει, κάθησε, βλέπει τὸ φῶς νὰ φέγγῃ,
κατὰ μεσῆς ἡ κεφαλὴ τοῦ Σεραφεὶμ φωτίζει,
ξαμόνει στὰ πολλὰ μαλλιὰ, καὶ πέρνει τὸ κεφάλι.
Γιανίτσαροι τὸν ἀπαντοῦν θέλουν νὰ τοῦ τὸ πάρουν,
τρέχει αὐτὸς, τὸν κυνηγοῦν, στὴ Σαλαμπριὰ ἐφτάσαν.
Εἰς τὸ ποτάμι πέταξε τσοπάνης τὸ κεφάλι,
γυρίζει στὸν ἀφέντη του λέγει τὸ κάμωμά του.
Οἱ δυὸ πηγαίνουν διὰ νυκτὸς στὸ σιγαλὸ ποτάμι,
εἶδαν λαμπάδα στὰ νερὰ, καὶ τὸ κεφάλι βρῆκαν,
στὸν Ντοῦσκο στ' Ἀσπροπόταμο, στὴν ἐκκλησιὰ τὸ θέτουν.
Οἱ Ἀγραφιῶταις ἄρχοντες κι' αὐτοὶ στὴ Πόλι στέλνουν,
τὸ ζήτησαν, τὸ πήρανε, ἔχουν το στὴ Κορώνα,
καὶ τὸ πανηγυρίζουνε σὰ κάρα τοῦ ἁγίου.
Οἱ δύο οἱ γιανίτσαροι εἶνε ζωγραφισμένοι
στὸ ἅγιο τὸ κόνισμα μαζὶ μὲ τὸν τσοπάνη.
Ἀπὸ πανοῦκλα ὁ ἅγιος χώραις, χωριὰ γιατρεύει,
μὲ τὸ καμάκι τὴν βαρεῖ καὶ τὴν πατεῖ στὰ πόδια.

(Passow, Τραγούδια Ῥωμαϊϊκα, σελ. 372—73).

(1) Vertot, Histoire de Malte, V, σελ. 142.

διάρκειαν τοῦ πολέμου (1667) περιέχει ἐν ὀλίγοις γενικάς τινας εἰδήσεις, καὶ δὲν ἔχει τὴν ἀξίαν τῶν δύο ἄλλων ἐξ αὐτοψίας λεπτομερῶς ἀφηγουμένων τὰς περιπετείας τοῦ αἱματηροῦ ἐκείνου ἀγῶνος· ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν ποίημα τοῦ Σκληροῦ ἐξεδόθη ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἡμετέρων Ἑλληνικῶν Ἀνεκδότων, τὸ δὲ τοῦ Μπουνιαλῆ, μνημεῖον πολύτιμον διὰ τὴν νεοελληνικὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν, εἰ καὶ δὶς τυπωθὲν ἐν Ἐνετίᾳ ἐπὶ τοσοῦτον κατέστη σπάνιον, ὥστε ὁ φιλόβιβλος δύναται νὰ θεωρήσῃ σπουδαῖον ἀληθῶς εὕρημα τὴν ἀπόκτησιν ἀντιτύπου, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐπισυνάψωμεν μικρὰν τούτου ἀνάλυσιν.

« Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτης γενομένου, ἡ ὁποία περιέχει τὴν σκληρότητα καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ φόνον, ὅταν ἐκυρίευσαν οἱ Ἀγαρηνοὶ τὴν δυστυχισμένην χώραν τῶν Χανίων καὶ Ῥεθύμνου, καὶ ὅ,τι ἐσυνέβη εἰς τὸ μεγάλον Κάστρον καὶ εἰς ταῖς ἄρδαις καὶ εἰς τὰ νησία, ἀπὸ τοὺς αχμέ ἕως αχξθ' ὁποῦ τοῦ ἐδώκανε τὸ μεγάλο Κάστρο, καὶ ἐγίνη ἡ ἀγάπη, συνθεμένη ἐν συντομίᾳ παρὰ Μαρίνου Τζάνε τοῦ λεγομένου Μπουνιαλῆ τοῦ Ῥεθυμναίου ἐκ Κρήτης. Ἐνετίησιν αχπά. Παρὰ Ἀνδρέᾳ τῷ Ἰουλιανῷ, κοντὰ εἰς τὸν πόντε τοῦ ἁγίου Φαντίνου. » (Εἰς μικρὸν $8^{ον}$ ἐκ σελίδων XIV—447) (1).

Μετὰ τὸν προμετώπιον τίτλον ἕπεται ἡ πρὸς τὸν ποιητὴν ἐξῆς στιχηρὰ προσφώνησις τοῦ Κερκυραίου Γ. Θ.

Στὸν Παρνασσὸ τῆς ἀρετῆς ἐτούτου τοῦ αἰῶνος,
σταὶς βρύσαις ταὶς μουσαϊκαὶς τοῦ νέου Ἑλικῶνος,
ὦ κλάδοι τῆς ποιητικῆς δεῦτε νὰ ποτισθῆτε,
υἱοὶ τοῦ Τζάνε ποιηταὶ γνήσιοι νὰ γενῆτε.
Θέλετε δεῖ Φοῖβο λαμπρὸ 'ς τοῦτα τ' ἄσπρα λειβάδια,
μὲ ἄνθη εὐωδέστατα 'ς ἐγκάθετα λαγγάδια.
Τώρα σὲ κάμπους τἄστησε λουλουδοστολισμένους,
μὲ ῥόδα καὶ μὲ ὑάκινθους κρινομοσκοπλεμένους.

---

(1) Ἡ μετὰ εἴκοσιν ἐννέα ἔτη γενομένη ἀνατύπωσις ἔχει τοιαύτην ἐπιγραφὴν, ἣν παραλαμβάνω ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ λογίου ἀρχιμανδρίτου Κυρίου Κυρίλλου Ἀθανασιάδου συντεταγμένου καταλόγου τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης. « Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ γενομένου, καὶ τῶν περιπτώσεων τῶν γενομένων ἀπὸ αχμέ μέχρι τοῦ αχξθ', συντεθεῖσα ἐν μεγάλῃ συντο-

Κ' εἰς τὸν κλεινὸν Ἀπόλλωνα στὸν Πέγασον ἐπάνω
τώρα ἐδῶ καὶ τώρα κεῖ θωρῶ κι' αἰφνίδια ἄνω.
Γιατὶ ἀπετᾷ πολλὰ ψηλὰ, τρέχει στὴν οἰκουμένην
ὁ νοῦς του σὲ διάφορα λόγια, καὶ μέσα μένει.
Στῆς Κρήτης τῆς πατρίδος του ταὶς αἱματυχυσίαις,
πολεμικοτυραννικαὶς, ἀμὴ ἄξιαις τραγωδίαις,
Ἐλίγο διάστημα καιροῦ ἐγύρισε, κι' ἀπέκει
ἐστράφη εἰς τὸν Παρνασσὸ καὶ στ' ἄνθη τώρα στέκει.
Γι' αὐτῶς κ' ἐγὼ, ποῦμαι παιδὶ τῶν κηπουρῶν Ἑλλήνω,
τοῦ Ἀλκινίου Φαίακος, τὸ λογισμό μου ἀφίνω
νὰ θεωρῇ τὰ θαύματα, κ' ἤρθαμ' ὁμάδι τώρα
στοὺς κήπους τοὺς πολύανθους, νὰ ἰδῶ 's ὀλίγην ὥρα
τοὺς κάμπους, κι' ἀπὸ τοὺς καρποὺς στοὺς κήπους μας νὰ σπείρου,
ν' ἀνοίξουν καὶ ν' ἀνθήσουνε, φυτεύωντας τριγύρου.

Μετὰ τὴν προσφώνησιν ἔπονται ἰταλιστὶ ἥ τε ἄδεια τῶν λογοκριτῶν τοῦ Παταυϊνοῦ γυμνασίου περὶ ἐκδόσεως τοῦ ποιήματος ὡς μὴ περιέχοντος οὐδὲν ἀπᾷδον εἰς τὴν καθολικὴν θρησκείαν, καὶ τὸ εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ τυπογράφου Ἀνδρέα Ἰουλιανοῦ χορηγούμενον προνόμιον· εἶτα δὲ ὁ *πίναξ τῆς διηγήσεως* ἐν σελίσιν ὀκτὼ, καὶ μετὰ ταῦτα, ἐν εἴδει προλόγου, ἐπίκλησις τοῦ στιχουργοῦ πρὸς τὴν ἁγίαν Τριάδα καὶ τὴν Θεοτόκον, τελευτῶσα οὕτω.

Τὸν κῆπον ὁποῦ ἔβαλα ν' ἀρχίσω καὶ νὰ δώσω
στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν, καλὰ νὰ ξετελειώσω,
ὀγιὰ νὰ ἰδοῦν τὸν παιδωμὸν, τὴν μάχην νὰ γνωρίζουν,
κι' ἐμένα ὁποῦ τἄκαμα πάντα νὰ μακαρίζουν.
Νὰ σᾶς ἐδείξω σήμερον ὅλα τὰ βάσανά μας,
φόβους, θανάτους, καὶ σκλαβιαὶς, ὁποῦλθε στὰ κορμιά μας,
γιὰ νὰ κατανοήσετε τὴν ἄγριαν ὥραν κείνην
ὁποῦ στὴν Κρήτην ἔτυχε μὲ δίχως σπλαγχνοσύνην.

Ἀκολουθεῖ δὲ ἀφιέρωσις στιχηρὰ πρὸς τοὺς Ῥεθυμνίους αὐθέντας τοῦ Μπουνιαλῆ, ὅστις εἰ καὶ μὴ καυχώμενος ἐπὶ ποιητικῇ δεινότητι ἠθέλησεν ὡς αὐτόπτης νὰ στιχουργήσῃ τὰς περιπετείας του δεινοῦ ἐκείνου πολέμου, καθ' ὃν

μίᾳ παρὰ Μαρίνου Τζάνε τοῦ λεγομένου Μπουνιαλῆ τοῦ Ῥεθυμνίου ἐκ Κρήτης. Ἐνετίησι ἀψί, παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. » — Εἰς 8ον.

ΣΗΜ. Ἐπειδὴ ἡ πρώτη ἔκδοσις, ἣν ἔχω ὑπ' ὄψιν, τυπωθεῖσα πιθανῶς ἄνευ τῆς ἐπιστασίας τοῦ στιχουργοῦ, βρίθει σφαλμάτων ἀλλοιούντων τὴν ἔννοιαν, ἀναγκάζομαι νὰ διορθώσω αὐτὰ ἐν τῇ ἀναλύσει πρὸς κατάληψιν τῆς διηγήσεως.

Ταὶς ἐκκλησίαις τσ' ἁγίαις ξεστολίσαν
ταὶς εὔμορφαις εἰκόναις ἐτζακίσαν,
ἐσπούσανε τοὺς τάφους κι' ὅλους τσ' ἀνοῖξαν,
τὰ λείψανα ὅλα εὖγαλαν καὶ τὰ ῥίξαν,
κ' ἦτον τὰ περιγιάλια στολισμένα
κορμιὰ τῶν Ῥεθεμνιώτων σαπημένα·
ἐκεῖ στὰ τείχη κάτου ὅλους τοὺς καῖγαν,
κι' οὐδὲ τοὺς μνημονεῦγαν, οὔτε τοὺς κλαῖγαν.
Ὀρθοὺς ἀνθρώπους εἴδαμεν ἀποθαμένους
νὰ στέκουν στὰ χαράκια καὶ μαυρισμένους·
κι' ὡσὰν ἀσκιὰ χοντρ' ἦτονε πρησμένοι,
ἄταφοι οἱ πτωχοὶ καὶ βρωμισμένοι.
στὸ πέλαγος ἐθώρειε τ' ἄντερά τους,
κι' ἀπέξω εἰς τὴν γῆν ἤτουνε τὰ κορμιά τους.
δὲν εἴχασίνε τόπον γιὰ νὰ τοὺς θάπτουν,
εἰς τὸν γιαλὸν τοὺς ῥίχτανε κάτω.
κορμιὰ ἀνοιμένα θώρειες κ' ἐμυρίζαν
σκουλήκια εἰς ταὶς καρδιαὶς καὶ μηρμυρίζαν.
κεφάλια καὶ μασέλαις χωρισμέναις,
καὶ σάρκαις εἰς τὰ χαράκια κολλημέναις,
εἰς τὸν γιαλὸν νὰ πλέουν σὰν τοὺς καρλάκους,
κι' ἀπόξω ἐκεῖ θώρειες κορμιὰ 'ς τοὺς λάκκους,
Ὁ χάρος δὲν ἠμπόρειε τότε νὰ φθάνῃ,
ποῦ κόπτε τόσα πλείσια τὸ δραπάνι.
Ὀλόγδυμνα κοράσια ἐκεῖ καῆκαν
εἰς τὸ καστέλλι κάτω καὶ χαθῆκαν.
Θανατικὸν καὶ πόλεμος ἦτον, ὁμάδι
πτωχοὶ καὶ πλούσιοι ἐπηαίνασι στὸν ἅδη.
Ὅ,τι εἴδαμεν ἐτότες ἄλλοι μὴν δοῦσι,
οὐδὲ στὸν κόσμον πλέον μήτε γενοῦσι.
. . Εἴδα πῶς στὰ καντούνιά σου ἀποθαῖναν
κι' οὐδένας δὲν τὰ κύτταζε τὰ ξένα·
Χανιῶταις, Ῥεθεμνιῶταις στὸν κόσμον πᾶτε,
στὴν Ζάκυνθο, Κορφοὺς καμπόσοι ἐλᾶτε,
νὰ βρῆτε καλοσύνην κ' ἐλεημοσύνην,
φιλοξενίαν πλείσιαν καὶ χριστιανοσύνην.
. . Πρᾶγμα ποῦ δὲν ἠκούσθηκε στὴν κτίσιν
'ς ἀνατολὴν ποτὲ οὐδὲ εἰς δύσιν,
νὰ τὸ γροικᾷ τινας εἶνε τρομάρα,
γιατ' ἦτον τοῦ Θεοῦ πλείσια κατάρα.·

Μετὰ ταῦτα ἔπονται δύο στιχηραὶ προσφωνήσεις πρὸς Μελέτιον Χορτάκιον τὸν Φιλαδελφείας, καὶ τὸν ἄρχοντα Μάρκον Καγιάννην

καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐξυμνοῦσα τὴν σοφίαν καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ λογίου ἐκείνου ποιμενάρχου, ἔχει οὕτω.

Φῶς ἄκτιστον, ὁποὺκτισες ἥλιον καὶ φεγγάρι,
γῆς κι' οὐρανοῦ τὰ τάγματα, σήμερον δός μου χάριν
στὸν νοῦν, στὰ μάτια, στὴν καρδιὰν, στὴν γλῶσσαν, στὴν ψυχή μου,
στὴν ἀναπνοιὰν, στὰ χέριά μου, κ' εἰς ὅλον τὸ κορμί μου,
τὸ θενὰ γράψω σὲ χαρτὶ νὰ μὴν μὲ ἐμποδίσῃ
τῆς λησμονιᾶς ἡ ἄργητα, μαὒκολα νὰ κινήσῃ
ἡ γλῶσσά μου πρὸς ἔπαινον, ὡς πρέπει γιὰ νὰ δείξῃ
τὰ ἄμετρα χαρίσματα ποὒχεν ἡ φύσις σμίξει
εἰς τὸν πανιερώτατον, μυριοχαριτωμένον,
λαμπρότατον, σεμνοπρεπῆ, καὶ πλείσια παινεμένον,
περὶ ἀγγέλων καὶ ψυχῆς καὶ εἰς φιλοσοφίας
ἐπιστημονικώτατον κι' ἄξιον Φιλαδελφείας,
ὅσιον, ἀγγελόφρονα εἰς τὴν θεολατρείαν,
πανάριστον ἐν λόγοις τε καὶ εἰς ἀστρολογίαν,
ἀκρότατον, ἀγχίνουν τε εἰς τὴν θεολογίαν,
καὶ συνετὸν ἐν διδαχαῖς καὶ εἰς τὴν εὐγλωττίαν.
Ποῦ τοῦ δουλεύουν αἱ τιμαὶ ὁγιὰ εὐχαριστησίν του,
γιὰ νὰ πληθαίνουν εἰς τὴν γῆν τὴν φήμην τὴν δικήν του,
πῶς διώχνει ταῖς διπροσωπιαῖς καὶ ταῖς ζηλοφθονίαις,
τὸ σκότος μεταλλάσσοντας εἰσὲ φωτοφανίαις.
Αἱ ἀρεταὶς τὸν δείχνουσιν ἐδῶ στὸν κόσμον κάτω
πῶς εἶνε ἄξιος ἰατρὸς ψυχῶν τε καὶ σωμάτων,
καὶ ἡ μάθησές του αἱ πολλαὶ τρέχουσι καὶ κροτοῦσι,
καὶ πανταχοῦ ὡς σάλπιγγες τὸν καταμαρτυροῦσι.
Πίστις, ἀγάπη, καὶ ἐλπὶς στέκουσι καὶ κρατοῦσι
στέφανον ἀχειρόπλοκον καὶ τὸν περικυκλοῦσι,
καὶ λέγουσίν του βάλλε το, καθὼς ἐμᾶς τυχαίνει
νὰ βάνωμεν ἀπὸ θεοῦ, καὶ εἰς τὴν κορφήν σ' ἂς μένῃ·
στεφάνι εἶνε θεϊκὸν, στεφάνι τῆς σοφίας,
στεφάνι πάσης ἀρετῆς, καὶ τῆς ἱεραρχίας,
στεφάνι πλούτου καὶ τιμῆς, σμικτὸν μὲ σπλαγχνοσύνην,
ποῦ διώχνει κάθε σκάνδαλον καὶ πᾶσαν κακοσύνην·
καὶ τοῦτο ποῦ σοῦ φέραμεν εἶνε ὁ ἀῤῥαβῶνας
τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, νὰ ζῇς εἰς τοὺς αἰῶνας·
ἐσένα ὁμοιάζομεν στὴν πλείσια καλοσύνην,
στοῦ ἡλιου τὴν λαμπρότητα κ' εἰς τὴν καθαροσύνην.
Μελέτιε, μέλι γλυκὺ ποῦ γίνεται ἀπ' ἄνθη,
καὶ μετὰ τούτων κόπτονται πολλῶν πενήτων πάθη.
Εἰς τὴν γενειὰν Χορτάκιος, ποῦ κάθε πληγωμένος
βοήθειαν παίρ' ἀπὸ σὲ καὶ μένει γιατρεμένος.

Κι' ἄλλους γιατρεύεις ψυχικὰ, κι' ἄλλους μ' ἐλεημοσύνην,
κι' ἄλλους μὲ γλυκομίλητα λόγια καὶ πραοσύνην.
Γιὰ ταύτως εἰς τοὺς οὐρανοὺς εὑρίσκεσαι γραμμένος
εἰς τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς, κ' εἶσαι προωρισμένος.
Κ' ἔπρεπεν ὅλοι οἱ Κρητικοὶ ἐδῶ νὰ μαζωχθοῦσι,
νὰ βλέπουν τὴν ἰδέαν σου καὶ νὰ τὴν προσκυνοῦσι.
Ἀστεροστόλιστοι οὐρανοὶ, λαμπροφορεμένα ἤμερα,
κι' ἀργυροκρυστάλλια νερὰ, καὶ ζωηφόρ' ἀέρα,
καὶ χρυσοπράσινα δενδρὰ ἀσπαργυρανθισμένα,
κλίνετε κλάδους καὶ κορφὰς καὶ φύλλα μυρισμένα,
τώρα ποῦ σκύπτω κεφαλὴν καὶ γόνατα συγκλίνω,
καὶ μὲ πολλὴν ταπείνωσιν τοὺς στίχους μου σοῦ δίνω·
βάνετε ἄνθη καὶ νερὰ τρέξετε μετ' ἐμένα,
καὶ ζέφειροι γλυκύτατοι γενῆτε ὅλα ἕνα,
διὰ νὰ στεφανώσωμεν τὸ ἄνθος τῶν χαρίτων,
σοφίας τὸν ὠκεανὸν, καὶ ἄνεσιν πενήτων.
Ὦ δέσποτα παμπόθητε, πανιερώτατέ μου,
περίλαμπρε καὶ πάμφρονα καὶ φίλε ἀκριβέ μου,
δουλοπρεπῶς τὴν χάριν της δέομαι νὰ θελήσῃ,
νὰ τοὺς δεκτῇ στὸ χέρι της κ' ἐμένα νὰ τιμήσῃ.
Κι' ἂν εὕρῃς στίχους ἄμετρους μέσα συγχώρησέ με,
καὶ σήκωσον τὸ χέρι σου μόνον κ' εὐλόγησέ με,
γιὰ πόθον καὶ εὐλάβειαν ποὖβαλα κ' εὐγαλά της,
εἰς χάριν τῆς πατρίδος μου, τῆς νῦν δυστυχεστάτης.

Λαμπροὶ δὲ καὶ χαρίεντες εἶνε καὶ οἱ πρὸς τὸν συμπατριώτην του Καγιάννην ἀποτεινόμενοι στίχοι, οὓς παρατιθέμεθα.

Ἀπῆς ἡ τύχη μ' ἔφερε εἰς τοῦτο νὰ μιλήσω,
ἐβάλθηκα σὲ πέλαγος νἄμπω νὰ κολυμπήσω·
τὰ κύματ' ἔχω τήρησιν ἀτὸ βάθος μὴ βουλήσω,
κι' ὡς ἀμαθὴς ἐτύχαινε ὀπίσω νὰ γυρίσω,
νὰ μὴ μὲ πνίξουν τὰ νερὰ καὶ νὰ μὲ καταπιοῦσι,
καὶ νὰ μὲ ῥίξουν εἰς τὴν γῆν, κομμάτια νὰ μ' εὑροῦσι
στὴν ἄμμον στὴν ἀκρογιαλιὰν, ἢ στὰ χαράκια πάνω,
ἢ στ' ἀγριωμένα κύματα νὰ πέσω ν' ἀποθάνω.
Μὰ πάλιν δίχως τήρησιν, δίχως καὶ νὰ φοβοῦμαι
θὰ κάμω τὸ ταξεῖδί μου, κι' ἐλπίζω δὲν πλανοῦμαι
νὰ ταξειδεύσω μὲ χαρὰν κι' ὅλος διαφορεμένος,
μ' ὅλο ποῦ δὲν εὑρίσκομαι καλὰ δασκαλεμένος,
γιατὶ δὲν ἔχω γράμματα, μάχω καμπόση πρᾶξιν,
καὶ τὸ βαρκάκι γύρισε στὸν τόπο του ν' ἀράξῃ,
ἔξω νὰ βγάλλῃ τσ' ἀγοραὶς ὁποὖθελε φορτώσει,
τοὺς κόπους καὶ τοὺς στίχους μου εἰς ἅπαντας νὰ δώσῃ.

κι' ἀπῆτις τοὺς διαβάσουσι καὶ ἀκριβῶς τοὺς 'δοῦσι,
ὅλοι ν' ἀναστενάξουσι, καὶ νὰ τοὺς λυπηθοῦσι·
κουμέρκι σὲ κακόγλωσσαις ἔχουσι νὰ φανοῦσι,
σὰν δοῦσι τὸ γομάρι μου, τί θέλουσι νὰ ποῦσι;
πῶς δὲν ἐτύχαινε ποτὲ νοῦς, ὁποῦ δὲν σπουδάξῃ
γράμματα, νἄχῃ αὐθάδειαν τέτοιας λογῆς νὰ πράξῃ.
Γι' αὐτῶς τοὺς στίχους τ' ἄμετρους ἐβάλθηκα νὰ βάλλω
σὲ πρόσωπον εὐγενικὸν κι' ἀξιώτατον μεγάλο,
νὰ τοὺς φυλάξῃ ἀπὸ βρονταὶς κι' ἀπ' ἀστραπαὶς νεφάλων,
κι' ἀπὸ βροχαὶς κι' ἀνεμικαὶς, κι' ἀπὸ κινδύνων ἄλλων.
Κι' ἀφέντη μ' ἀξιώτατε, ποῦ σοῦ δουλεύουν τόσοι,
στὴν ἀρετὴν, στὴ διάκρισι, στὴν τάξιν, καὶ στὴ γνῶσι,
τσὴ στέλλω εἰς τὸ λαμπυρὸν ὄνομα τὸ δικό σου,
καὶ μὲ πολλὴν ταπείνωσιν συγχώρησιν ζητῶ σου,
γιὰ τέτοιο λίγο χάρισμα ἀποκοτιὰ εἶχα πάρει
νὰ δώσω στὴν πολλ' ἀκριβὴ κ' εὐγενική σου χάρι·
γιὰ ταύτως κ' ἡ καϋμένη μου καρδιὰ εἶχε λαῦρα τόση,
μὲ τ' ὄνομά σου στόλισι τοῦ κόπου μου νὰ δώσῃ.
Καθὼς ὁ ἥλιος στὰ ψηλὰ λάμπει καὶ διαφωτίζει,
καὶ στέκεται στὸν κύκλον του, κι' ὅλην τὴν γῆν στολίζει,
καὶ δὲν ἀλλάσσει σκοτεινὸς ποτὲ οὐδὲ μαυρισμένος,
γιατ' εἶνε φυσικὰ λαμπρὸς κι' ἀκτινοστολισμένος,
τέτοιας λογῆς κ' ἡ φρόνησις λάμπει κ' ἡ εὐγένειά σου,
ὡσὰν τὸν ἥλιο τσ' οὐρανοὺς, καὶ τὰ καμώματα σου.
Πέλαγος ἄμετρης τιμῆς, βρύσι τσ' ἐλεημοσύνης,
ποτάμι τῆς φρονήσεως, πηγὴ τῆς καλοσύνης,
τῆς γνώσεως καὶ τάξεως πέτρα 'σαι τιμημένη,
κι' ἀπὸ τὸ στόμα σου ποτὲ λόγος ψευδὴς δὲν βγαίνει·
γι' αὐτῶς ἐσένα θέλουσιν οἱ φρόνιμοι πῶς νἆσαι
στὴ διάκρισι ξεχωριστὸς, κι' ἀπ' ὅλους μαρτυρᾶσαι.
Κ' αἱ Μοῦσαι ἡ οὐρανικαὶς, κ' αἱ ἀρεταὶς τοῦ κόσμου
εἰς τὸν ἀέρα πέρνουνται καὶ συντηρῶ τσ' ἐμπρός μου,
καὶ λάμψιν ἀπὸ λόγου τως βλέπω στὴ γῆν ἐφάνη,
κ' ἐδιάλεξε νὰ κατοικᾷ στὸν Μάρκο τὸν Καγιάννη.
Στὰ λόγιά του τὰ γνωστικὰ καὶ πλείσια παινεμένα,
ποῦ στῶν ἀνθρώπων ταὶς καρδιαὶς εὑρίσκονται γραμμένα.
'Σ ὅλην τὴν γῆν σὲ μελετοῦν, στὴν Βενετιὰ τιμᾶσαι,
κι' ἀπ' ἄρχοντες εὐγενικοὺς κυττάζω καὶ ἀγαπᾶσαι,
γιατὶ μιμᾶσαι τὸ καλὸ, καὶ τὸ κακὸν ἀφίνεις,
καὶ συμβουλεύεις τοὺς πτωχοὺς μὲ λόγια σωφροσύνης.
Καὶ βλέπω κ' ἡ πατρίδα μας γιὰ σένα μελετᾶται,
κι' ἂν στέκεται κ' εἰς τὴν σκλαβιὰ αἴρεται καὶ τιμᾶται.

Ἀκρόασι παρακαλῶ σὲ τούτους νὰ μοῦ δώσῃ,
ἡ εὐγενεία σου ἡ πολλὴ κ' ἡ ἀρχοντιά σου ἡ τόση.
Γιατὶ ὅσα θέλουσι θεριὰ ἀπάνω μου πηδήσουν
σὲ φύλαξιν θὰ σὲ κρατῶ νὰ μὴν μὲ ἐμποδίσουν.
γιατὶ κατέχω βέβαια στὰ χέριά σου σὰν ποῦσι
φύλαξι πέρνει ὁ κόπος μου, κι' ὅλοι θὰ τὸν παινοῦσι (1).

Ἀπὸ τῆς σελίδος 15 ἀρχόμενος ὁ ποιητὴς τῆς διηγήσεως τοῦ πολέμου, προλογίζεται ὡς ἑξῆς·

Γράφω σας ν' ἀγροικήσετε, ἄρχοντες τιμημένοι,
τὸν πόλεμο καὶ τὴν σκλαβιὰ ποῦ πάθαν οἱ καϋμένοι
τῆς Κρήτης, ὅλον τὸ νησὶ, χώραις, χωριὰ καὶ τόποι,
ποῦ πέφτανε σὰν τὰ πουλιὰ μὲ βόλια οἱ ἀνθρῶποι.
Κ' ἔρχομ' ἀπὸ τὰ Χανιὰ τὸν πόλεμο ν' ἀρχίσω,
καὶ νὰ τὰ 'πῶ καταλεπτῶς τὸν κόσμον νὰ τ' ἀφήσω.
νὰ τὰ διαβάζουνε συχνιὰ, κι' ὅλα νὰ τὰ θυμοῦνται,
ποῦ τόσοι ἐχαθήκανε νὰ κλαῖνε, νὰ θρηνοῦνται.
Κι' ἂν ἦνε καὶ πτωχήνασι, κι' ἄλλος πολλὰ πλουτίζει,
ἔτζ' ἀποφάσισ' ὁ θεὸς ἀπ' ὅλους μᾶς ὁρίζει.
Νὰ δείξω Χάντακα, Χανιὰ, Ῥέθεμνον νὰ κυττάξῃ
νὰ κλαύσῃ ἀπὸ τὴν καρδιὰ, κι' ὅλος ν' ἀναστενάξῃ.
Νὰ χύσου δάκρυα ποταμὸν πῶς αἱχμαλωτισθῆκαν
ἀπὸ τὸ γένος τῶν Τουρκῶν καὶ καταρημασθῆκαν.
Λοιπὸν τώρα γροικήσετε τὸ τέλος πῶς ἐγίνη
πῶς ἐρημάσθη τὸ νησὶ, κ' ἔτυχε σκλαβοσύνη.
Πῶς ἦτονε ἡ ἀφορμὴ ὁ Τοῦρκος ν' ἁρματώσῃ
νἄρθῃ τσῆ Κρήτης τὸ νησὶ τὸν πόλεμον νὰ δώσῃ.

Ἀμέσως δὲ διηγεῖται πῶς μία σουλτάνα φέρουσα προσκυνητὰς καὶ φορτίον ἐκ πολυτίμων εἰδῶν πορευομένη εἰς Μέκκαν ἡχμαλωτίσθη καθ' ὁδὸν καὶ διηρπάγη ὑπὸ τῶν κατέργων τοῦ ἐν Μελίτῃ ἱεροσολυμικοῦ τάγματος· τοῦτο μαθὼν ὁ Σουλτάνος διέταξε νὰ ἐξοπλισθῇ καὶ πλεύσῃ δῆθεν κατὰ τῆς Μελίτης ὁ στόλος, ὅστις ἀναχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἦλθεν εἰς Πύλον, καὶ ἐκεῖ δηλώσας τὰς κατὰ τῆς Κρήτης προθέσεις διηυθύνθη πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σπάθα, καὶ τὴν πρωΐων τῆς παρασκευῆς ἐθεάθη ὑπὸ τῶν ἐν Χανίοις σκοπῶν. Οἱ εἰς συγκομιδὴν τῶν γεννημάτων καταγινόμενοι Ἕλληνες εἰδοποιη-

(1) Αἱ ἐν τῇ προσφωνήσει ταύτῃ ποιητικαὶ παραβολαὶ ἐλήφθησαν ἐκ τῆς εἰς Γεώργιον Μόρμορην προσφωνήσεως τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάκη (Παράδ. Νεελληνικὴν Φιλολογίαν σελ. 341.

θέντες ὑπὸ τῶν ἀρχῶν περὶ τοῦ κινδύνου ἀμέσως περίχαροι σπεύδουσιν εἰς βοήθειαν. Τὴν 13 ἰουνίου 1645 ἡμέραν παρασκευὴν περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀπέβησαν οἱ ἐχθροὶ εἰς Θοδωρὸν, τὸν ὁποῖον οἱ φρουροῦντες παρέδωκαν μὲν πλὴν ἐμβαλόντες πῦρ εἰς τὴν ὑπόνομον μετὰ τῶν Τούρκων συνεκάησαν. Τὸ Σάββατον ἐπροχώρησαν εἰς τὰ πέριξ καὶ

Ἐπιάσασίνε τὰ χωριὰ, τοὺς χριστιανοὺς ἐγδῦσαν
κ' ἐκαίγανε τὰ λῃόφυτα κι' ὅλους τοὺς ἀδικῆσαν,
τὰ περιβόλια καὶ δενδρὰ εὔγαλε κ' ἔκοψέν τα,
καὶ τὰ παλάτια τἄμορφα τότες ἐχάλασέν τα.
Σαββάτο καὶ τὴν Κυριακὴ ἔκαμαν στὰ χωρία
καὶ ῥίχνασι ταὶς ἐκκλησιαὶς χωρὶς παρηγορία.

Μετὰ τοῦτο προσέβαλον τὸ φρούριον τῶν Χανίων,

Καὶ μουγκισμὸς ἐγίνηκε σταὶς μπάλαις ποῦ πετοῦσαν,
ὁποῦ ταὶς πέτραις τῶν σπιτιῶν ἔδιδαν κ' ἐχαλοῦσαν.

Ἅμα ἐγνώσθη εἰς τὸ Ῥέθυμνον καὶ τὸ Κάστρον ἡ πολιορκία, ὁ Ἐνετὸς στρατηγὸς προσεκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν πάντας τοὺς τιμαριούχους, καὶ τοὺς ἐντοπίους ὁπλαρχηγοὺς, οἵτινες προθύμως ἔδραμον εἰς Ῥέθυμνον.

Ῥωμαῖοι Φράγκοι ἦτονε συντροφιασμένοι ὅλοι,
κι' ἀπάνω 'ς ὅλους προεστὸν εἶχαν τὸν Φηναρόλη.

Διαταχθέντες οὗτοι ἵνα εἰσέλθωσιν εἰς Χανία φθάνουσιν εἰς τὰ Καλάμι καὶ Ἁγίαν Μαρίναν, καὶ στρατοπεδεύουσι πλησίον μιᾶς βρύσεως. Οἱ δ' ἐν Χανίοις στενῶς πολιορκηθέντες ἀνδρικώτατα μάχονται.

Καὶ στὰ μουράγια οἱ χριστιανοὶ νὰ τρέχουν γύρου γύρου
νὰ παίζουν τότες τουφεκιαὶς, καὶ λουμπαρδιαὶς νὰ σύρου.
Τὴν χώραν ὅλην ἔβλεπες ὡσὰν καμίνι 'νάφτει,
ὁλημερνὶς κι' ὁληνυκτὶς ποτὲ νὰ μηδὲν παύτῃ
νὰ ῥίκτῃ τότες λουμπαρδιαὶς ἀπ' ὅλαις της ταὶς πάνταις,
ἄλλαις μὲ μπάλαις ἄμετραις, κι' ἄλλαις καρφιὰ γεμάταις.
Καὶ τῶν Τουρκῶν τὰ κάτεργα στὸ πέλαγο νὰ μένουν
καὶ τὴν ἁρμάδα τῶν Φραγκῶν μὲ φόβον ν' ἀναμένουν.

Οἱ εἰς Καλάμι ἐστρατοπεδευμένοι ἐκκινήσαντες ἔρχονται εἰς τὰ Τζικαλαρία, πλὴν προσβληθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ μεγάλων ζημιῶν ὑποχωροῦσι. Νέα δ' ἔφοδος κατὰ τῶν Χανίων ἐγένετο, καθ' ἣν

Μέσα κι' ἀπάνω στὰ τειχιὰ ἀρίφνητ' ἐχαθῆκαν,
στὸ αἷμα ἐταράσσασι μέσα κ' ἐτελειωθῆκαν.

Λουμπάρδαις δὲν ἐπαύτανε 'ποῦ μιὰ μεριὰ κι' ἀπ' ἄλλη,
καὶ πέφταν Τοῦρκοι Χριστιανοὶ, κ' ἦτον ζημιὰ μεγάλη.

Κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἱερομόναχοι καὶ πρεσβύτεροι συσσωματωθέντες λαμπρῶς ἠγωνίσθησαν τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα, καὶ αὐταὶ δ' αἱ γυναῖκες συνετέλουν ἐγκαρδιοῦσαι τοὺς πολεμιστὰς καὶ μεταφέρουσαι χῶμα.

Οἱ πολιορκούμενοι ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ πολέμου εἰς μάτην ἀνέμενον τὴν βοήθειαν τοῦ στόλου, ὑπὲρ οὗ νυχθημερὸν ἐδέοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις· ἐπὶ τέλους ὁ προβλεπτὴς συσκεφθεὶς μετὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν Φεναρόλου καὶ Πασκῆ ἔστειλε μετὰ γραμμάτων τὸν ἐξ Ἀκρωτηριανῆς Στέλιον Κεργίκην εἰς τὸν ἐν Σούδᾳ ἐλλιμενισμένον στόλον· ὁ δὲ ριψοκίνδυνος οὗτος Ἕλλην ἐπιβὰς ἀκατίου ἀνεχώρησε περὶ μέσας νύκτας καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν στόλαρχον ἐνεχείρισε τὰ γράμματα, καὶ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν ἐκόμισεν εἰς Χανία, μετὰ δὲ τοῦτο δεύτερον καὶ τρίτον ἐξελθὼν ἀβλαβῶς ἐπανῆλθεν. Ἐπὶ τέλους τρία κάτεργα ἐπιβαινόμενα ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μοροζίνη, Κορνάρου Κατερίνη, καὶ Βαρβάρου Βαδοὲρ ἐλθόντα εἰς τὸ ἀκρωτήριον τῆς Μελάχας καὶ παραφυλάξαντα σκοτεινὴν νύκτα διῆλθον ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ ἔφερον στρατιώτας, πολεμεφόδια καὶ ζωοτροφίας εἰς τοὺς πολιορκουμένους, μετὰ τῆς ἀγγελίας, ὅτι ὁ στόλος εἶχε φθάσει εἰς Ζάκυνθον. Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμονῆς καὶ καταστροφῆς ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.

Φόβος καὶ τρόμος ἦτονε τῶν λουμπαρδιῶν ἡ μπάλαις,
ὁποῦ στὴν χώρα ἤρχουντα πλείσιαις πολλὰ μεγάλαις.
Ἐρρίχνασι κ' οἱ χριστιανοὶ λουμπάρδαις ἀπὸ μέσα,
σπαχίδων καὶ γιανίτζαρων πολλὰ κεφάλια πέσαν.
Κορμιὰ νὰ 'δῇς ἀμέτρητα, ὁποὖσανε κομμένα,
χέρια, μεριὰ, καὶ κεφαλαὶς πῶς ἦτον χωρισμένα.
Πλείσια τὴν νύκτα ἐπέφτανε ὡσὰν καὶ τὴν ἡμέρα,
μὲ τουλουπάνια κεφαλαὶς ἐπαίναν στὸν ἀέρα.
Ἦτον ἀπὸ τὴν Ῥούμελη σαλμάδες ἀντρωμένοι,
μπέηδες καὶ τζαούσιδες, Τατάροι δοξασμένοι,
ποῦ κειτοντάνε πήμπουρα, κι' ἄλλ' ἦταν ξαπλωμένοι,
κι' ἑνὸς τ' ἀλλοῦ τὰ αἵματα ἦτονε κυλισμένοι.
Λέγω δὲν εἶχαν μετρημὸν ποῦ πέφτασίνε τόσοι,
ποῦ σκότονε κάθε βολὰ πλέον παρὰ διακόσιοι.
Οἱ ἄντρες δὲν ἐσώνασι τόσους νεκροὺς νὰ θάπτου,
κ' ἡ μπάλαις νὰ σκοτόγονσι ἄλλους καὶ νὰ μὴ παύτου.

Τέσσαρα πλοῖα φέροντα πολεμεφόδια καὶ ζωοτροφίας ἀνεχώρησαν ἐκ Κερκύρας, πλὴν πλησιάσαντα εἰς Χανία καὶ ἀκούσαντα τὸν κράτον τῶν κανονίων πεφοβισμένα διηυθύνθησαν εἰς Σφακία.

Κι' ὁ Τοῦρκος πόλεμο ἔδιδε μὲ μάνητα μεγάλη,
ποῦ πέφταν οἱ γιανίτζαροι, ἄρχοντες μέσα πάλι.
Ὕπνον δὲν ἐχορταίνασι ἡ μιὰ μεριὰ κ' ἡ ἄλλη,
κι' ἀποὺ τὴν τόσην ἀγρυπνιὰν τοὺς πόνειε τὸ κεφάλι.
Κ' ἦτον χλωμοὶ καὶ κίτρινοι, κι' ὡσὰν ἀποθαμένοι
ἀποὺ τὸν κόπον τὸν πολὺν οἱ παραπονεμένοι.
Ὁποῦ τὰ βόλια ἤρχουντα στὴ χώρα καὶ κτυποῦντα
καὶ κεφαλαὶς ἀνοίγανε καὶ ἀμυαλοὶ ἐσκορποῦντα.
Τὰ χέρια ἐξεχωρίζανε, κι' ἄλλους ἐξεντερίζαν,
καὶ ἄλλους μπάλαις ἤπερναν στὴ μέση κ' ἐχωρίζαν.
Καὶ κύτταζες κοιλάντερα καὶ σάρκες κομματάκια,
σταὶς ρούγιαις αἵματα πηκτὰ κι' ἀπάνω στὰ χαντάκια.

Ὁ πασᾶς ἀδημονῶν ἐπὶ τῇ μακροθυμίᾳ τῶν πολιορκουμένων ἐν συμβουλίῳ ἀποφασίζει νὰ στείλῃ καὶ ζητήσῃ τὴν ἐπ' ἐντίμοις συνθήκαις παράδοσιν τοῦ φρουρίου, λέγων

Ἂ θέλετε μὲ τὸ καλὸ γιὰ νὰ παραδοθῆτε,
νὰ παύσουν οἱ πολέμοι μας καὶ σεῖς μηδὲν χαθῆτε,
κι' ἀνάμεσά μας νὰ γενῇ ὁμόνοια, εἰρήνη,
καὶ νὰ γραφτῇ τὸ πρᾶμά σας, καὶ σπίτια σᾶς ἀφίνει
γιὰ νἄχετε ἐλεύθερα, ραγιάδες νὰ γενῆτε,
κ' ἐλᾶτε προσκυνήσητε ὅλοι, μηδὲν κοπῆτε.

Ἀλλ' εἰς τὰς προσκλήσεις ταύτας οἱ ἐν Χανίοις ἀπαντῶσι.

Ἡμεῖς καλλίτερά 'χομεν ὅλοι μας νὰ κοποῦμεν,
παρὰ νὰ τήνε δώσωμεν, καὶ νὰ παραδοθοῦμεν.
Μ' ἂν ἔχῃ τὸ σιφέρι σου δύναμιν, κ' ἔχει χάρι,
τὴ χώρα μας μὲ τὸ σπαθὶ ἂς κόψῃ, κι' ἂς τὴν πάρῃ.
Καὶ τοὺς Ῥωμαίους θέλει 'δεῖ πῶς εἶνε παλληκάρια,
σαΐταις, βόλια δὲν ψηφοῦν, λουμπάρδαις καὶ κοντάργια.

Λυσσῶν ὁ πασᾶς διέταξεν ἵνα κατασκευασθῶσιν ὑπόνομοι πρὸς ἀνατίναξιν τοῦ φρουρίου εἰς τὸν ἀέρα. Τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην Ἰουλίου ἐδόθη τὸ πῦρ, καὶ μετὰ μεγάλου πατάγου ἀνετινάχθη ὁ προμαχὼν ποῦ ἁγίου Δημητρίου.

Σὰν ἐκρεμίστη τὸ τειχιὸ, σκόνη πολλὴ ἐσηκώθη
κι' ὅλη τὴ χώρα ἐσκέπασε καὶ ἥλιος ἐθαμπώθη.
Φωναὶς Τουρκῶν καὶ σαΐτιαὶς καὶ νὰ κτυποῦν τουφέκια,
καὶ νὰ βροντοῦν ἡ λουμπαρδιαὶς, μπάλαις, ἀστροπελέκια.

Ἡ χώρα ὅλη ἄναπτε εἰς τὰ τειχιὰ τριγύρου,
κι' ὅλ' οἱ Ῥωμαῖοι ἐβιάζοντα ἀρκομπουζαὶς νὰ σύρου.

Ἀκράτητοι ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι διὰ τοῦ ῥήγματος καὶ φόνον πολὺν ἐπροξένησαν.

Καὶ κοπτασίνε τοὺς πτωχοὺς Ῥωμαίους εἰς ταὶς στράταις,
κ' ἡ χώρα μπόμπαις ἔῤῥιχνε ἀπ' ὅλαις της ταὶς πάνταις.
Ἀπάνω κάτω ἔβλεπες ἄντρες ἀποθαμένους,
καὶ καίγοντα ἐδῶ καὶ κεῖ, στὸ κάμπο ξαπλωμένους.
Τὸ χάρο ἐκυττάζανε στὴν μέση νὰ πετᾶται
νὰ κόπτῃ Τούρκους καὶ Ῥωμιοὺς, Φράγκους νὰ μὴ λυπᾶται.
Ψυχαὶς νὰ βγάλλῃ ἀπὸ κορμιὰ, αἷμα πολὺ νὰ χύνῃ,
κ' ἡ ὄργητά του ἡ κακὴ ν' ἀνάπτῃ σὰν καμίνι.
Ἐπέτα μὲ διχὼς πτερὰ καὶ κράτιε τὸ δραπάνι,
ἔξω καὶ μέσα νὰ κολλᾷ κακὸ πολὺ νὰ κάνῃ·
ἀστάχυα ἐθέριζε ξερὰ, κι' ἄλλα ξεσταχυασμένα
κι' ἄλλα 'κοπτε πλεισότατα μόνο ξεφυτρωμένα.

Οἱ εἰσορμήσαντες ὁδηγούμενοι ὑφ' ἑνὸς γιανιτσάρου φθάνουσι σφάζοντες μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου. Εἷς Ἕλλην φονεύει τὸν ὁδηγὸν, καὶ πάντες οἱ Τοῦρκοι ἔντρομοι ὀπισθοχωροῦσι, καὶ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἀνακαρδισάντων Χανιωτῶν φονεύονται καὶ κατακρημνίζονται ἀπὸ τῶν τειχῶν. Τὸ ῥῆγμα φράττεται διὰ πίθων καὶ χωμάτων, καὶ οὕτως ἡ πόλις σώζεται ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. Καρτερικῶς ἐξακολουθοῦσιν ἀμυνόμενοι οἱ ἐν Χανίοις.

Σπίτι δὲν ἦτον κ' ἐκκλησιὰ ποῦ νὰ μὴν εἶχε τρύπα,
κ' ἡ μπάλαις ἐσταυρόνανε κ' ἡ μνιὰ τσ' ἀλλῆς ἐκτύπα,
ἀνάπτανε τὰ σάρμπανα καὶ ῥίκτνε ταὶς σφαῖραις,
κ' ἐγίνετο πολὺ κακὸν 'ς ἐκείναις ταὶς ἡμέραις,
ποῦ σὰν κομῆταις ἤρχουνταν εἰς τῶν Τουρκῶν τὴν μέση,
κ' ἀνοῖγαν κ' ἐσκορπούσανε ὁπούχασίνε πέσει.

Διὰ πυρῶν ἐπὶ τῶν κωδωνοστασίων ἐσήμαναν οἱ πολιορκούμενοι εἰς τοὺς ἐν Καλάμι ἑστρατοπεδευμένους χριστιανοὺς τὴν ἀπελπισίαν αὐτῶν. Ὁ Ἐνετὸς στρατηγὸς μεταβὰς παρὰ τῷ στολάρχῳ Καπέλλῳ παρακαλεῖ νὰ τῷ παραχωρήσῃ πλοῖα πρὸς μεταφορὰν ἐπικουριῶν.

Μὰ κεῖνος τ' ἀπεκρίθηκε, πῶς εἶνε ἡ ὀρδινιά του
ἀπὸ τὴν Σούδα νὰ μὴ βγῇ μὲ τὰ πλεούμενά του.

Τὴν 6 Αὐγούστου οἱ Τοῦρκοι δι' ὑπονόμων ἤνοιξαν νέον ῥῆγμα ἐν τῷ τείχει καὶ δι' αὐτοῦ εἰσώρμησαν· φονικὸς συνεκροτήθη ἀγὼν καὶ πολλοὶ ἀμφοτέρωθεν ἔπεσαν.

Ὁ Κέρβερος ἐτρόμαξε στὸν μαυρ σμένον ἅδη,
ἀπὸ τὸν φόνον τὸν πολὺν ποῦ πῆραν οἱ σολντάδοι,
ὁποῦ διαβῆκαν ἄμετροι καὶ παύσασιν ἀράδα.

Γενναίως ἀπεκρούσθησαν οἱ ἐχθροὶ καὶ τότε, πλὴν καθημερινῶς ἐπανελάμβανον μετὰ πλειοτέρας μανίας τὰς ἐφόδους.

Φρίξ' οὐρανὲ καὶ στέναξε θλίψιν γιὰ αὐτοὺς νὰ δείξῃς,
καὶ κλάψε, καὶ τὰ δάκρυά σου στημάδι νὰ στραγγίξῃς,
σὲ τοῦτον τὸν ἀσκόλαστον θάνατον, ποῦ θερίζει
μὲ δίχως δίκαιο, καὶ κολλᾷ κι' ὅλους τοὺς τυραννίζει.

Ὁ προβλεπτὴς τῶν Χανίων βλέπων, ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ μάχιμοι εἶχον πέσει, ἐπικουρίαι δὲν κατέφθανον, τὰ πολεμεφόδια καὶ αἱ ζωοτροφίαι ἐξέλειπον,

καὶ χαλασμένα τὰ τειχιὰ, κ' ἡ χώρα κρημνισμένη,

συγκαλεῖ ἐν συμβουλίῳ πάντας τοὺς προκρίτους, ἦγουν Καλλέργας, Κόκον, Μάγκανον, Πολάνην, Μανολέσην, Κάλπον, Μπολάνην, Περμαρῆν, Μπαρότζους, Πιτσαμάνους, Τζαγγαρόλους καὶ Βιτζαμάνους, καὶ παραστήσας τὴν κακὴν κατάστασιν τοῦ φρουρίου, ἀποφασίζει μετ' αὐτῶν τὴν συνθηκολόγησιν.

Καὶ φλάμπουρον ἐδείξανε τ' ἅρματα γιὰ νὰ πέσουν,
καὶ τὰ Χανιὰ τὴν χώραν τως μ' ἀγάπη νὰ τὴν δώσουν.

Οἱ Τοῦρκοι περίχαροι ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν, καὶ τρεῖς ἄρχοντες ἐξῆλθον ἵνα συνομολογήσωσι μετὰ τοῦ πασᾶ τοὺς ὅρους τῆς παραδόσεως.

Ἔφταξαν στὸ παβιόνιν του κλιτοὶ γιὰ νὰ τοῦ ποῦσι
τὸ πῶς τὴν χώραν νίκησε, καὶ τόνε προσκυνοῦσι.
Κι' ὁμπρός του ἐσταλάρανε τὰ χέρια σταυρωμένα,
μὲ πρόσωπον λυπητερὸν, τὰ μάτια βουρκωμένα.
Λέγουν, ἀφ' ἧντη σήμερον τὸ κάστρο εἶνε δικό σου,
κ' ἡ χώρα κι' ὅλος ὁ λαὸς εἶνε στὸν ὁρισμόν σου.
Ζητούμενε ἐλευθεργιὰ πρῶτα νὰ μᾶς ἐδώσῃς,
σπίτια, ἐκλησιαὶς, καὶ στάμενα νὰ μᾶς ἐβεβαιώσῃς.
Καὶ νὰ γραφτῇ νὰ ἔχωμεν ὅλοι ἐλευθερίαν,
γυναῖκες, ἄνδρες καὶ παιδιὰ, κι' ὅσ' εἶνε στὰ χωρία.
Χαράτσι νὰ πληρόνωμεν ὅλοι τοῦ βασιλέως,
κι' οὐδένας ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς νὰ μηδὲν κάμῃ ἀλλέως.
Καράβια καὶ τὰ κάτεργα νὰ βγοῦνε νὰ μισέψουν,
κ' οἱ Τοῦρκοι νὰ μακρύνουσι καὶ νὰ μὴν τὰ γυρέψουν.

Οἱ Φράγκοι νὰ μισέψουνε μὲ τσ' ἄρχοντ-ς ὁμάδι,
κ' ἡ συντροφιαὶς μὲ τ' ἄρματα ὁποῦνε οἱ σολντάδοι,
καὶ νὰ μὴν τσ' ἀμποδίσουνε τσὴ πόρταις νὰ περνοῦσι,
κι' ἄλλοι στὴ Σούδα νἄρθουσι κι' ἄλλοι ὁποῦ μποροῦσι.
Φράγκοι ὅσοι κι' ἃ θέλουσι ραγιάδες νὰ γενοῦσι,
τὰ σπίτια καὶ τὸ πρᾶγμάν τους ποῦχανε νὰ κρατοῦσι.
Δύο πασάδες ἔστειλε στὴ χώρα γιὰ νὰ μποῦσι,
ὀγιὰ νὰ ποῦσι τῶν Ῥωμνιῶν στὴν χώραν νὰ σταθοῦσι.
Ἔγραψαν τὰ καπίτολα 'ς ὅλους 'φχαριστημένα,
ρωμέϊκα καὶ τούρκικα, νἄνε βεβαιωμένα.

Ὁ πασᾶς δεχθεὶς τὰς συνθήκας διέταξεν εἰς τὰ στρατεύματά του ἵνα εἰσερχόμενα εἰς Χανία

. . . . . δείξουν καλοσύνη,
καὶ νὰ μὴ κάμουν τῶν Ῥωμνιῶν ὕβρισιὰ καὶ κακοσύνη.

Τὴν πρωΐαν τῆς τρίτης (12 Αὐγούστου) ἀνεχώρησεν ἡ φρουρὰ, καὶ οἱ Τοῦρκοι καταλαβόντες τὰ Χανία διέπραξαν πολλὰς βιαιοπραγίας, ἐφ' αἷς θρηνωδῶν ὁ ποιητὴς ἀναφωνεῖ.

Μὰ νὰ χαλοῦν ταὶς ἐκκλησιαὶς, νὰ ῥίκτουν ταὶς εἰκόναις,
ποῦ στέκανε στὰ βήματα μὲ ταὶς χρυσαὶς κολόναις·
κι' ὅπου κι' ἂν εὕρουσι σταυρὸν γιαμνιὰ τόνε χαλοῦσι,
ταὶς τράπεζαις νὰ σπούσουνε μετζίτια νὰ γενοῦσι.
Κι' ἄρχοντες ἐκυττάζανε τὰ λείψανα κ' ἐβγάλα,
κ' εἰς τὸν γιαλὸν τὰ ῥίκτανε ὅλα μικρὰ μεγάλα.
Ἤλιε, φεγγάρι, καὶ πουλιὰ, κι' ἀστέρες θρηνηθῆτε,
ποῦ τόσους πλούσιους ἄρχοντες δίχως τιμὴν θωρεῖτε,
νἄχουν καταφρονέματα, σκλάβοι θενὰ γενοῦσι,
κ' οἱ Τοῦρκοι πῶς τοὺς σέρνουσι καὶ νὰ 'τῶνε κολλοῦσι.
Ξένοι θενὰ γενούσινε ὅλοι μικροὶ μεγάλοι,
γιατὶ κι' ἀπὸ τὰ σπίτιά τους μέλλει νὰ τοὺ· ἐβγάλλῃ.
Ἔκλαιγαν κ' ἐφωνιάζανε, χόρτασε τώρα, χάρε,
πῶς σκίζουν τὰ 'κονίσματα καὶ ῥίκτουν τὰ ἁλτάρε.

Ἀπὸ τῆς σελίδος 47 ὁ ποιητὴς ἀρχόμενος τῆς διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ῥεθύμνου συμβάντων, προλογίζεται ὡς ἑξῆς.

Στὸ Ῥέθεμνος ὁποὖμουνα μοῦ φάνηκε πῶς εἶδα
γυναῖκα ὡσὰ νἄτονε ἡ ἴδιά μας πατρίδα,
καὶ τουφεκιαὶς ἀσκόλασταις ἄκουα νὰ λαλοῦσι,
ἀπόξω οἱ Τοῦρκοι στὰ τειχιὰ νὰ τήνε πολεμοῦσι,
καὶ λουμπαρδιαὶς ἀπὸ μακρὰν στὸ κάστρο νὰ πετοῦσι,
καὶ σκάλαις γιὰ νὰ βάνωσιν ἀπάνω ν' ἀνεβοῦσι·

κ' ἐκείνη νὰ σκοτόνεται καὶ νὰ μυριολογᾶται,
κ' εἰς τὰ παιδιὰ π' ἀνάθρεψε γιὰ νὰ παραπονᾶται.

Ἐρωτηθεῖσα δ' ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ περὶ τοῦ αἰτίου τῶν ὀδυρμῶν καὶ θρήνων αὐτῆς διηγεῖται τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τῆς Κρήτης, καὶ τὸν παρακαλεῖ, ἐὰν ἦνε γνήσιος Ῥεθυμνιώτης, νὰ περιγράψῃ λεπτομερῶς τὰ κατ' αὐτὴν λαβόντα χώραν. Τὴν 2 Ἰουλίου 1646 ἐθεάθη πλέων κατὰ τοῦ Ῥεθύμνου ὁ τουρκικὸς στόλος, καὶ ἐλθὼν πλησίον τῆς Σούδας ἀπεβίβασε στρατὸν, ὅστις ἐστρατοπέδευσεν εἰς Καλάμι κτίσας καὶ φρούριον. Ὁ ἐν Σούδᾳ ἐλλιμενισμένος ἐνετικὸς στόλος προσβληθεὶς καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἔφυγε, οἱ δ' ἐχθροὶ πολιορκοῦσι τὸ Ῥέθυμνον, εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου ἔσπευσαν πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Ἐνετοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γονζάγα, Κορνάρου, καὶ Μολῆ. Τὴν 11 Σεπτεμβρίου τεσσαράκοντα Τοῦρκοι ἱππεῖς ἦλθον μέχρι τῶν Πετσακάδων, καὶ συμπλακέντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ἐφόνευσαν τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Τσαπάγνιαν.

Εἷς Τοῦρκος τότες γέροντας μεγάλος, ἀνδρειωμένος,
γιατ' ὁ Τζιαπάγνιας ἦτονε ὅλος σιδερωμένος·
κ' εἰς τὸν γιαλὸ τὸν ἔβαλε καὶ κόψε τὸν λαιμόν του,
κ' ἔπεσε τὸ κεφάλι του, καὶ πῆρε τ' ἄλογόν του.
Καὶ τὸ πουρνὸ τὴν κυριακὴν τὴν δωδεκάτην ὥραν
ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι σὰν θεριὰ νὰ μπούσινε στὴν χώραν.
Ὄμπρὸς σαλαβατίζασι τὸν πόλεμον λογιάζαν,
τὸ ἀλλαλλὰ ἐκράζασι καὶ δυνατὰ χουγιάζαν.

Γενναίως ἀποκρουσθέντες οἱ ἐχθροὶ ὑπεχώρησαν μετὰ μεγάλων ζημιῶν, καὶ κατέφυγον εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη.

Στιὰν βάνασι στὰ λημόφυτα, τὰ μοναστήρια σποῦσαν,
καὶ τὰ μετόχια τῶν πτωχῶν ἔκαιαν κ' ἐχαλοῦσαν.
Πηαίνοντας ἐχουγιάζασι, καὶ τὰ χωριὰ ἐφεῦγαν,
κι' ἀφήνασι τὰ σπίτιά τους, κ' οἱ Τοῦρκοι τὰ κουρσεῦγαν.
Τὰ δένδρη ἐξερριζώνασι, τὸν κόσμον ἀφανίσαν,
τὴν γῆν ἐμεταθέκασι ὅπου κι' ἂν ἐπατῆσαν.
Ἐπαῖρναν τὰ ζευγάριά τως, κι' ὅλα τὰ πρόβατά τως,
κι' ὅ,τι φτωχιὰ κι' ἂν εἶχασι καὶ τὰ 'ποστατικά τως.
Κ' ἐπήγασιν οἱ Χριστιανοὶ στὰ σπήλια νὰ χωστοῦσι,
γιατὶ γροικοῦσαν ταὶς φωναὶς μὴν πὰ καὶ σκλαβωθοῦσι.
Κ' οἱ Τοῦρκοι πὰν καὶ εὑρίσκου τση ὁπού 'τονε χωσμένοι,
καὶ λόγιασε πόσον κακὸν ποῦ πάθαν οἱ καϋμένοι·
ποῦ πιάσαν τὰς γυναῖκάς τως ἐκεῖ καὶ τσὴ ἐφιλῆσαν,
καὶ τσ' ἄνδρες ὁπού βρήκασιν ἐδείρασι κ' ἐγδύσαν.

Ἐνῷ οἱ ἐχθροὶ πυρπολοῦσι τὰ πέριξ ὁ Γονζάγας προσκαλεῖ πάντας ἵνα συντρέξωσιν εἰς ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν τοῦ Ῥεθύμνου. Ὁ πασᾶς προσκαλεῖ εἰς βοήθειαν τοὺς ἐν Χανίοις Τούρκους.

Κ' ἐκεῖνοι ὁποῦ ἐκίνησαν ἦτον πολλαὶ χιλιάδες,
καὶ μὲ τὰ βοΐδια σέρνασι κι' ἐφέρναν ταὶς λουμπάρδαις.
Καὶ τὸ φουσάτο του μετρᾷ κ' ἦτονε ζημνιωμένος,
γι' αὐτῶς ἐξαναγύρισε περίσσια μανιωμένος·
κ' ἦλθε μὲ πλειότερον λαὸν, καὶ ταὶς λουμπάρδαις σέρνει,
γυρεύει τόπον γιὰ φορτὶ καὶ πρὸς τὴν Ῥούγα πέρνει.
Τότες στοὺς κάμπους ἦλθασιν ὅλοι νὰ πολεμήσουν,
τὸν βασιλέα καὶ πασιᾶν περίσσια νὰ τιμήσουν.
Δεύτερον πόλεμόν 'δωκε, ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ τοῦ ῥίξαν
χαμαὶ λαὸν μὲ τουφεκιαὶς, καὶ πιστοσύνη ἐδεῖξαν.
Καὶ τὰ παβιόνιά τ' ἔστησε, κι' ὅλην τὴν γῆν στολίσαν,
ἄσπρα, γαλάζια, κόκκινα, κ' οἱ κάμποι ἐλουλουδίσαν.

Μάχη μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν, καὶ ἀδιάκοπος πυροβολισμὸς ἀπὸ τῶν κατέργων, καὶ ἀμφοτέρων τῶν στρατοπέδων.

Καὶ τὰ δεντρὰ σηκόνασι ἡ μπάλαις κ' ἐπλακόναν
τσὴ Τούρκους, κι' ὅλοι ἐτρέχασι καὶ πλείσιους ἐσκοτόναν.
Καράβια, κάτεργα λιγνὰ ὅλα τῶν ἐκολλοῦσαν,
καὶ καβαλάροι καὶ πεζοὶ εἰς τὰ βουνὰ γλακοῦσαν.
Ὁ κορνιακτὸς καὶ ὁ καπνὸς ἔσμιξαν κ' ἐπλακῶσαν
τὸν κρουσταλλένιον οὐρανὸν, κι' ὅλον τὸν ἐθαμπῶσαν.
Τέσσαρες ὥραις μοναχὰ λουμπάρδαις ἐκτυποῦσαν,
κι' ὁ κόσμος ἐταράσσετο, καὶ τὰ βουνὰ βροντοῦσαν,
καὶ συννεφιάζει ὁ οὐρανὸς, κι' ὁ ἥλιος σκοτινιάζει,
κ' ἡ μπάλαις ἐκεῖ ἐπέφτασιν ὡσὰν χοντρὸ χαλάζι.

Οἱ Τοῦρκοι παύουσι τὸν πόλεμον, τὸ δὲ φρούριον ἐξακολουθεῖ κανονοβολοῦν. Οἱ πολιορκούμενοι ἀποφασίζουσιν ἐν συμβουλίῳ ἔξοδον, καὶ

διελαλημὸν ἐκάμασιν ὅλοι νὰ 'ρδιναστοῦσι,
νὰ πὰν νὰ κοινωνήσουνε καὶ νὰ σημαδευθοῦσι.

Τὴν πρωΐαν τῆς τρίτης ἠχεῖ τὸ σάλπισμα τῆς ἐξόδου, καὶ αἱματηρὰ συγκροτεῖται συμπλοκὴ, καθ' ἣν πολλοὶ ἀμφοτέρωθεν πίπτουσιν. Οἱ ἱππεῖς τῶν πολιορκουμένων, εἰς ἐννεακοσίους συμποσούμενοι, τρὶς ἐφορμῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν· εἷς γενναῖος σαλπιγκτὴς πεζὸς προηγεῖται καὶ κρατῶν δόρυ ἀπειλεῖ τοὺς Τούρκους, οἵτινες τὸν σφάζουσιν· οἱ δὲ ἱππεῖς ἔντρομοι ὀπισθοχωροῦσιν ἀνάνδρως. Ὁ στρατηγὸς συγκροτεῖ πολεμικὸν συμβούλιον καὶ τουφεκίζει τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἐπὶ δειλίᾳ. Οἱ Τοῦρκοι μανιωδῶς κανονοβολοῦσι τὸ φρούριον. Οἱ ἐν Ῥεθύ-

μνῳ ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ τῶν ἀσθενειῶν ἱκετεύουσι τὸν στρατηγὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν γυναικοπαίδων· οὗτος δὲ μετὰ πολλὰς παρακλήσεις συναινεῖ νὰ μεταφερθῶσιν εἰς Χάνδακα οἱ γέροντες, καὶ τὰ γυναικόπαιδα, τὰ ὁποῖα ἐξερχόμενα τοῦ Ῥεθύμνου θρηνοῦσιν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ.

Τειχιὰ τῆς χώρας πέσετε, κ' οἱ ἀναστεναγμοί μας
μήτα νὰ δώσουν στὴν καρδιὰν, νὰ σβύσουν τὴν ζωήν μας.
Κρήτης ποτάμια κίνησε, κλαῖγε κ' ἐσὺ καὶ θρήνου
πατρίδα κακοτείχιστη καὶ χώρα τοῦ Ῥεθύμνου.
Νὰ μᾶς πολέσου τἄμορφα ὄρη τὰ χιονισμένα,
καὶ τὰ λαγγάδια καὶ δεντρὰ νὰ κλαῖτε μετ' ἐμένα.
Κλάψε καὶ δάρσου Ῥέθεμνος τὴν πετραπονεσίν σου,
πατρίδα πῶς τὰ τέκνα σου μισεύγουν νὰ σ' ἀφήσουν.
Πρόβατα, βόες, κλαῖτέ μας, κιόνι, θεριὰ τοῦ δάσου,
καὶ λυπηθῆτέ με πουλιὰ καὶ ψάρια τοῦ θαλάσσου.
Ποτάμια ὅλα κλαύσατε, λίμναις ποτίσατέ μας,
φαρμάκι βρύσαις τ' ἔχετε καὶ φαρμακώσατέ μας.
Ἀνάθεμα στὴν μοίρα μας κι' ἂς ἤθελε μᾶς θάψει
ἐδῶ, γιὰ νἄπεφτε φωτιὰ τώρα νὰ μᾶς ἐκάψῃ.
Τάχα Θεέ μου θὰ βρεθῇ ποθὲς νερὸ νὰ πιοῦμε;
Ῥέθεμνος τώρα φεύγομε καὶ πλειὰ δὲν σὲ θωροῦμε.

Συγκινητικὴ περιγραφὴ τῆς ἀναχωρήσεως καὶ ἀποβιβάσεως αὐτῶν εἰς Φρακιὰ καὶ Χάνδακα.

Ἐμπαίνασι βιαστικὰ κ' ἤτανε πικραμέναις,
κίτριναις κι' ἀνεγνώριστα ἦτον κι' ἀῤῥωστημέναις.
Στὴν στράταν ἀῤῥωστούσανε κ' ἔλεγαν νὰ τοῖ βγάνουν
στὴν γῆν καὶ στὴν ἀκρογιαλιὰ, κι' ἔπειτα ἂς ποθάνουν.
Γυμνοὶ ἦτονε καὶ ἄταφοι κ' ἐκείτουντα στὸν δρόμον,
κ' ἡ μυῖγαις τσ' ἐσκεπάζασιν ἀπὸ τὸν τόσον βρῶμον.

Οἱ Τοῦρκοι ἐξακολουθοῦσιν ἐπιμόνως τὴν πολιορκίαν.

Ὁλονυκτὶς καὶ ὁλημερὶς ἐκεῖνος ἐπολέμα,
κ' ἐσκότονε πολλοὺς χριστιανοὺς, κ' ἔχυνε πλείσιον αἷμα.
Σαΐταις ἐμολέρνασι καὶ μπάλαις ἐπετοῦσαν,
ἡμέραις μόνον 'κοσιδυὸ τὴν χώραν πολεμοῦσαν·
καὶ σκάφτοντας ἐπαγαίνασι, τσὴ Λάκκους ἐσημῶναν,
γιατ' ἦτονε Ὀκτώβριος καὶ πρῶταις τοῦ χειμῶνα.

Ὁ Χουσεὶν πασᾶς στέλλει γράμμα προσδεδεμένον εἰς βέλος εἰς τοὺς πολιορκουμένους, ἐν ᾧ ἔλεγε.

Κ' ἐσεῖς Ῥωμαῖοι φίλοι μου ξεύρετε νὰ χωσθῆτε,
καὶ ῥίξετε ὅλοι τ' ἄρματα κι' ἀπ' ἔξω μὴ φανῆτε.
Τόσην ἁρμάδα εὔγαλε τόσον φλωρ' εἶχε δώσει
ὁ βασιλειᾶς γιὰ λόγου σας νὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ.
Γιατὶ θἀμποῦν γιανίτσαροι στὴν χώρα σας ν' ἁρπάξουν,
τσὴ Φράγγους ὅσους κι' ἂν εὑροῦν θέλουν νὰ κατασφάξουν.

Παλαιὰ πρόῤῥησις ἐκυκλοφόρει ἐν Ῥεθύμνῳ, ὅτι ἅμα ἡ πρὸ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου ἐκτισμένη ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, ἡ ἐπιλεγομένη Παλαιοκαστριανὴ, ἐκρημνίζετο, τὸ Ῥέθυμνον ἤθελε παραδοθῆ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολιορκούμενοι θεωρήσαντες ἀναγκαίαν τὴν κατεδάφισιν κατέστρεψαν αὐτὴν, ἡ προφητεία ἐπληρώθη. Οἱ Τοῦρκοι ἐλθόντες μέχρι τῶν Λάκκων, τὴν 10 Ὀκτωβρίου ἡμέραν Σάββατον, ἐποίησαν ἔφοδον, δέκα δ' ἐξ αὐτῶν ἀνέβησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν. Ἕπεται ὁ ἑξῆς διάλογος μεταξὺ Πατρίδος καὶ Χριστοῦ.

—Χριστέ μου σὲ παρακαλῶ παῦσ' ἀπὸ τὸν θυμόν σου,
γιατὶ θὰ μποῦσιν οἱ ἐχθροὶ νὰ σφάξουν τὸν λαόν σου·
νὰ πέψῃς τῶν Χριστιανῶν δύναμιν νὰ μαλώσουν,
γιατὶ γνωρίζω σήμερον πῶς θενὰ μὲ σκλαβώσουν.
—Γιὰ τὰ πολλά σου κρίματα τσὴ Τούρκους ἔστειλά σου
νὰ πάρουν νὰ σκλαβώσουσιν ἐσὲ καὶ τὰ παιδιά σου.
—Μὴ τοὺς σκλαβώσῃς, Κύριε, καὶ νὰ μετανοήσουν.
μικρὰ παιδιὰ καὶ τσ' ἐκκλησιαὶς κύτταξε καὶ λυπήσου.
—Κι' ὅλους ὁποῦ σοῦ φύγασι θὰ πέψω νὰ τσὴ σφάξω.
—Ἀπῆτις ἀποφάσισες, κ' εἶναι τὸ θέλημά σου,
ἂς ἔχῃ δόξα ἡ χάρις σου πάντα καὶ τῶνομά σου.
Ἥλιε μὴ δώσῃς σήμερον στὰ σπίτια τὰ δικά μου,
κι' ἄνεμε σὺ ξερρίζωσε καὶ σπάσε τὰ δεντρά μου.

Ὁ πρίγκηψ Κεσαρίνης ἀποκρούει καὶ κατασφάζει τοὺς ἐφορμήσαντας· οἱ Ἑνετοὶ στρατιῶται φοβηθέντες ἐκ τινος ἐκπυρσοκροτήσεως ἐγκαταλείπουσι τὰς θέσεις των, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀνανεώσαντες τὴν ἔφοδον εἰσέρχονται καὶ καταλαβόντες τὴν συνοικίαν Ἄμμου συμπλέκονται μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ῥεθύμνου, καὶ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Χριστιανῶν, γίνονται κύριοι τοῦ πεδίου, καὶ ἐξαπλοῦνται εἰς τὰς ὑπολοίπους συνοικίας τῆς πόλεως. Ὁ στρατηγὸς ἐνδεδυμένος τὴν πορφυρᾶν στολὴν, καὶ ὁ Γονζάγας ἐγκαρδιοῦσι τοὺς ἀποδειλιάσαντας καὶ εἰσάγουσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τὸ πλῆθος, ἐν ᾧ ἡ φρουρὰ λυσσωδῶς ἀγωνίζεται. Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίστασιν καὶ ὁ ποιητὴς ἔλαβε τοῦ μαχητοῦ τὴν θέσιν.

Κ' εἴχαμεν ὅλοι τὰ σπαθιὰ ἔξω ξεσπαθωμένα.
Κ' ἐγίνη τόσ' ἀναμιχὴ κ' εἴχαμεν τόσους φόβους,
καὶ γροίκας ἀναστεναγμούς, θρήνους πολλοὺς καὶ τρόμους.
τσ' εἰκόνες ἐβαστούσανε πολλοὶ κ' ἐπολεμοῦσα,
κ' οἱ Τοῦρκοι ἐρρίκτα σαΐτιαίς, κ' εἰς τὰ τειχιὰ κολλοῦσα.
παπάδες ἐκρατούσανε τὰ δισκοπότηρά τους,
στὴν σκάλα προπατούσανε χωρὶς τὰ ἱερά τους,
περνῶντας ἀπὸ τὸν λαὸν ὅλοι τὰ προσκυνοῦσαν,
καὶ λαβωμένοι κι' ἄρρωστοι ἐκεῖ ἔξω κοινωνοῦσαν.

Ὁ γενναῖος στρατηγὸς ξιφήρης ἐπὶ ἡμιόνου ἐνεθάρρυνε τὰ πλήθη καὶ διηυκόλυνε τὴν εἰς τὴν ἀκρόπολιν εἴσοδον αὐτῶν· ἀφοῦ δὲ πάντας ἐξησφάλισεν ἔδραμεν ἵνα ἐπιθεωρήσῃ μὴ τυχόν τις εἶχε παραμείνει ἐκτός· πλὴν ἐγγὺς τῆς Παλαιοκαστριανῆς πληγωθεὶς ὑπὸ ἐχθρικῆς σφαίρας ἐπὶ τοῦ στήθους, καὶ μόλις εἰσελθὼν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τελευτᾷ. Οἱ δὲ Τοῦρκοι

Τσὴ Χριστιανοὺς ἐσφάζασι τότες κ' ἐκόφτασίν τση,
κ' εἰς τὸν πασιᾶν ταὶς κεφαλαὶς ἐμπρὸς ἐφέρνασί τση.
Κι' ἀπῆτις τσὴ ἀπόκοψαν κι' ὡσὰν τσ' ἀποσκοτῶσαν,
νέφελα σκοτεινότατα τὴν χώραν ἐπλακῶσαν.
Ὅλα τὰ σπίτια σκέπασε, ποῦτον' ἐκεῖ στὸν τόπον,
καὶ ἔβρεξε, καὶ τὰ αἵματα ἔπλυνε τῶν ἀνθρώπων.
Καὶ ἄδης ἀναστέναξε τόσον κακὸν ποῦ γίνη,
κι' ὁ οὐρανὸς ἐμαύρισε θολὰ καὶ δάκρυα χύνει,
κι' ἄστραψε μὲ πολὺ θυμὸν, κ' εἶχε πολλὰ βροντίσει,
κ' εἰς τὸ καστέλι ἔβρεξε νερὸ νὰ μᾶς ποτίσῃ.
Κ' ἐπέφτασι σὰν τὰ σκυλιὰ χαμαὶ καὶ τὸ ἐπίναν,
γιατὶ εἶχαν φόβον, κούρασιν, δίψαν πολλὴν, καὶ πεῖναν.

Ἡ πατρὶς ὀδύρεται ἐπὶ τῇ αἰχμαλωσίᾳ τῶν γυναικοπαίδων, καὶ διότι

ἐρρίξασίνε τὸν σταυρὸν κ' ἔβαλλαν τὸ φεγγάρι.
Ὦ κρουσταλλένιοί μ' οὐρανοὶ, πλανῆται τώρ' ἐλᾶτε,
καὶ σεῖς πουλιὰ πετάξετε, σμίξετε νὰ μὲ φᾶτε.
Μαύρισε τώρα χάλασε Ῥέθεμνος σκοτινιάσου,
γιατὶ Τουρκιὰ θὰ κράζουσι νὰ λέσι τ' ὄνομά σου.

Ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τοῦ Σαββάτου μέχρι τῆς ἑσπέρας οἱ Τοῦρκοι ἀδιακόπως διαπράττουσιν ἀνεκδιηγήτους ὠμότητας ἐν τῇ πόλει.

Τὰ παραθύρια βγάνασι, τὰ σπίτια ξεπατόνα,
τσὴ πόρταις ἐσηκώνασι, τὰ μνήμητα ἀναχόνα.

κ' ἐβγάνασίνε τοὺς νεκροὺς τότες γιαμιὰ τὴν νύκτα,
τσὴ 'πέρνα τὰ 'κονίσματα, κ' εἰς τὸν γιαλὸ τσ' ἐρρίκτα.
Ἐπράξασι σκληρότητα στὴν χώραν μας περίσσιαν,
τὰ σπίτια κατακαύσασι, καὶ τσ' ἐκκλησιαὶς ἐγδύσαν.
Καὶ σὺ καλοθεμέλιωτη γῆ ἀνθρωποφαγοῦσα
κλαῦσον, γιατὶ μὲ αἵματα τῶν Χριστιανῶν σ' ἐλοῦσαν.

Οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀσφαλισθέντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἁρμοστοῦ Γεωργίου Κουϊρίνη, τοῦ προβλεπτοῦ Ζαχαρία Βάλβη, καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου, ἤρχισαν ν' ἀποδεκατίζωνται ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ τῶν ἀσθενειῶν.

Ἐπέρνασι τὸ πρᾶγμά μας κ' ἔξω τὸ κουβαλοῦσαν,
κι' ἀπὸ τὰ παραθύριά μας μπάλαις μᾶς ἐπετοῦσαν.
Ἐμεῖς τὸ βράδυ ἐρρίχναμεν ἀδύναταις λουμπάρδαις,
κ' οἱ Τοῦρκοι ἐλαλούσανε τύμπαν' ἀνακαράδες.
Τοῦρκος ἐσαλαβάτιζεν εἰς ἕνα καμπανέλι,
κι' ἀκούαμέν του τὴν φωνὴν ἀπάνω στὸ καστέλλι.
Καὶ ὅσοι ἀποθαίνασι 'κεῖ στὸν γιαλὸ τσ' ἐρρίκτα,
καὶ τσ' ἔπαιζε τὸ πέλαγος κ' ἔστεκα μέρα νύκτα.
Γιατ' ἦτον τὸ θανατικὸ ὁποὖκοφτε, κ' ἐκράτει,
καὶ τὴν ἡμέρ' ἀπόθαιναν πλεῖ ἀπὸ 'κατὸ νομάτοι.
Τὰ κύματα τσὴ ῥίχνασι τσὴ πέτραις καὶ κολλοῦσαν,
κ' εἰς τὰ χαράκια δίδασι κ' ἐσποῦσαν κ' ἐσκορποῦσαν.
Καὶ κύτταζες κοιλιάντερα, μασέλαις χωρισμέναις,
πόδια καὶ χέρια καὶ καρδιαὶς, καὶ κάραις μαδισμέναις.

Οἱ ἐχθροὶ κατασκευάζουσι προμαχῶνας εἰς Σκέρος καὶ Ἅγιον Ἀθανάσιον, καὶ ἐξακολουθοῦσι προσβάλλοντες λυσσωδέστερον τοὺς πολιορκουμένους.

Κ' ἤρχοντα τόσαις τουφεκιαὶς ποῦ πιάναμεν τ' αὐτιά μας,
κ' ἡ μπάλαις κ' ἡ σαΐταις τους ἐπέφτασι σιμά μας.

Ἐνετικὰ κάτεργα φέρουσι βοηθείας, καὶ ἀποβιβάσαντα τὸν προβλεπτὴν Φραγκίσκον Μινότον μετὰ πολλῶν Σκλαβούνων παραλαμβάνουσι τὸν Ζαχαρίαν Βάλβην μετὰ τοῦ ἁρμοστοῦ Κουϊρίνη καὶ ἄλλων ἀρχόντων, καὶ ἀναχωροῦσι. Οἱ Τοῦρκοι κατασκευάζουσι ὑπονόμους ἀπὸ τῆς Σκάλας μέχρι τοῦ Σκέρου, καὶ πέριξ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐννοήσαντες τὸν κίνδυνον σκάπτουσιν ἄνωθεν ὅπως εὕρωσιν τὴν πυρίτιδα αὐτῶν καὶ ματαιώσωσι τὴν ἔκρηξιν· μετὰ πολλοὺς δὲ ἀγῶνας φθάνουσι μέχρι τῆς ὑπονόμου, πλὴν ἕνεκα τοῦ σκότους καὶ κουράσεως τῶν ἐργατῶν ἀναβάλλεται διὰ τὴν ἑπομένην πρωΐαν ἡ ἐκκένωσις τῆς πυρίτιδος· ἀλλ' οἱ μισθοφόροι Χι-

μαριῶται προδίδουσιν εἰς τοὺς Τούρκους τὸν σκοπὸν τῶν πολιορκουμένων, καὶ ὁ πασᾶς διατάσσει ν' ἀναφθῇ ἡ ὑπόνομος.

Ἡ πατρὶς δέεται εἰς τὸν Θεὸν ἵνα τὴν σώσῃ ἀπὸ τοῦ κινδύνου.

Στράφου νὰ δῇς τὸν Χουσαΐμ στὸ κάστρο ἀποκάτου,
ποῦ στέκει ἀπάνω ν' ἀνεβῇ μὲ τὸ πολὺ φουσάτο.
Θεὲ τώρα βοήθησε ποῦ 'στιὰν στὰ τείχη βάνουν,
καὶ πόσοι δόλιοι χριστιανοὶ μέλλουσι ν' ἀποθάνουν.
Στὸ γένος τῶν χριστιανῶν τόσον κακὸν μὴ δώσῃς.
Θεὲ τὴν χώρα πήρασι, τὸ κάστρο μὴ σκλαβώσῃς.
Βάνουν φωτιὰ στὴν πόλβερη κ' ἐσείσθηκε τὸ κάστρο,
κ' ὁ Δίας ἐσκοτίνιασε τὸ φωτισμένο ἄστρο,
σεισμὸν στὸ κάστρο ἔκαμε, δυὸ κτύποι ἐγροικηθῆκα,
καὶ ἀνοίξασίνε τὰ τειχιὰ καὶ κάτω 'γκρεμιστῆκα.
Ὦ Δία ἄστρο φωτεινόν, τοῦ οὐρανοῦ πλανήτη,
τρέξε φθάσε στὸ Ῥέθεμνος καὶ βλέπε καὶ τὴν Κρήτη.

Πλὴν τ' ἀποτελέσματα τῆς ὑπονόμου δὲν ἐγένοντο τόσον τρόμερὰ, ὅσον προεμαντεύετο· ἐκτὸς στρατιωτῶν τινων εὑρεθέντων ἄνω τῆς ὑπονόμου, οὐδεὶς ἕτερος ἔπαθε. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν οἱ Τοῦρκοι ἐποίησαν μεγάλην κατὰ τῶν τειχῶν ἔφοδον.

Κι' ἄλλοι ἀνεβῆκα βιαστικὰ καὶ φλάμπουρα βαστοῦσαν,
κι' ὡσὰν λεοντάρια τρέχασι, καὶ τ' ἄρματα κρατοῦσαν.
Καὶ ἀπὸ ταὶς τόσαις τως φωναὶς τὰ ὄρη ἀντιλαλοῦσαν,
καὶ ἀπὸ τοὺς τάφους οἱ νεκροὶ λογιάζω τὸ γροικοῦσαν.
Σαΐταις, μπάλαις, τουφεκιαὶς ἐρρίχνασι χιλιάδες,
καὶ ἄκουες κτύπους, βροντισμοὺς, ποῦ βγάναν ἡ λουμπάρδαις.

Ἐξάωρος λυσσώδης συνεκροτήθη ἀγὼν ἀμφοτέρωθεν, ἐπὶ τέλους δ' οἱ Τοῦρκοι ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ τυχνοῦ πυρὸς τῶν πολιορκουμένων ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσωσι.

Ὁ ἐπίσκοπος Ῥεθύμνου προτρέπει τὸν προβλεπτὴν καὶ τὸν διοικητὴν ἵνα παραδώσωσι τὸ φρούριον ἐπὶ συνθήκαις.

Φλάμπουρον ἄσπρο βάλασι κ' ἔτζ' ἐξεκουραστῆκα,
κι' ὁλονυκτὶς μετὰ χαρᾶς οἱ Τοῦρκοι κοιμηθῆκα.

Τὸ ἑσπέρας τῆς 3 Νοεμβρίου, ἡμέραν τρίτην, δύο πασάδες ἀνέβησαν εἰς τὸ φρούριον, καὶ συγχρόνως δύο χριστιανοὶ ἀρχηγοὶ καταβάντες ἦλθον εἰς τὸν Χουσεΐν πασᾶν, καὶ

τοὔπαν Φράγκοι καὶ Ῥωμνιοὶ τῶς τόνε προσκυνοῦσι,
τὸ πῶς τὸ κάστρο δίδου του στὰ χέρια τὰ δικά του,
κι' ἂς κάμῃ τὰ καπίτολα ὡς εἶν' τὸ θέλημά του.

Τὴν πρωΐαν τῆς τετάρτης ὑπεγράφησαν αἱ συνθῆκαι τῆς παραδόσεως τοῦ Ῥεθύμνου.

Μέρα 'τονε εὐμορφότατη, γιάντα δὲν θλίβεσ' ἥλιε,
'πουδαμεν τὸν Ἀγαρηνὸν, κ' ἕνας τὸν ἄλλον φίλειε!
Ἐκάμανε τσὴ σύμβασες, πῶς τῶν Ῥωμιῶν χαρίζουν
νὰ πάρουσι τὰ σπίτια τους, τὸ πρᾶγμα νὰ ὁρίζουν.
Καὶ τοῦ Ῥωμαίου τοῦ παπᾶ δίδει τὴν ἐκκλησιά του,
σπίτια, χωράφια, στάμενα, νἄνε στὴν λευθεριά του.
Κ' οἱ Φράγκοι νὰ μισέψουσι τότε κ' οἱ προβεδόροι,
φραγκοπαπάδες, κι' ἄρχοντες, κ' οἱ δυὸ γοβερναδόροι,
γι' ἂν θέλουν νὰ ἀπομείνουσι νἄνε κι' αὐτοὶ ραγιάδες,
χαράτζι νὰ πληρόνουσι ἄρχοντες καὶ παπάδες.
Καὶ ὁ 'πίσκοπος ἀρρώστησε ἐτότες τὴ τετράδην,
μιὰ μέρα μόνον ἔζησε καὶ πέρασε στὸν ᾅδην·
δὲν εἶδε τὰ καπίτολα τοῦ Τούρκ' ἀπ' ἀναμένει,
γιατὶ ὁ θεὸς τὸν ἔκοψε τὴν πέμπτην καὶ ἀποθαίνει.

Ἐξ ἀπροσεξίας καπνίζοντος στρατιώτου ἀνάπτει παρατυχοῦσα πυρῖτις, καὶ προξενεῖ μεγάλην ταραχὴν εἴς τε τοὺς χριστιανοὺς καὶ τούρκους, οἵτινες διατάσσουσι νὰ περισυναχθῶσι τὰ πολεμεφόδια εἰς ἀσφαλὲς μέρος καὶ ἐμποδισθῇ ἡ ἐκεῖθεν διάβασις οἱουδήποτε. Ὁ Χουσεὶν πασᾶς προτρέπει τοὺς Κρῆτας νὰ μὴ ἐγκαταλίπωσι τὸ Ῥέθυμνον. Διάλογος μεταξὺ πατρίδος καὶ Ῥεθυμνιωτῶν.

—Ἐπειδὴ καὶ θὰ μισεύσετε καὶ νὰ μὲ ἀρνηθῆτε,
ἀμέτε ὅλοι στὸ καλὸ, καὶ μὴ μοῦ θυμηθῆτε.
—Πῶς εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ μὴν σοῦ θυμηθοῦμεν,
σὲ ξενιτιὰ ποῦ πάμενε, καὶ πρᾶγμα δὲν βαστοῦμεν;
—Ποῦ θενὰ σταματήσετε, ποῦ νἄν' ἡ κατοικιά σας,
τάχα ναὑρῇτ' ἀνάπαυσιν ὀγιὰ παρηγοριά σας;
—Ἔχομεν τὰς εἰκόνας μας γιὰ νὰ τσὴ προσκυνοῦμεν,
νὰ πολεμοῦμεν τσὴ ἐχθροὺς πάντα νὰ τσὴ νικοῦμεν.

Τὰ γυναικόπαιδα ἐπιβαίνουσιν εἰς τὰ πλοῖα τὴν ἐννάτην Νοεμβρίου, οἱ δὲ ἄνδρες παραμένουσι πρὸς παραλαβὴν τῶν πραγμάτων· μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ ποιητὴς, ὅστις λέγει·

Καὶ πιάνω ὅτ' ἠμπόρεσα βάνω σὲ μιὰ σακκοῦλα,
κ' ἔξω 'δεκεῖ τὴν ἔθεσα σὲ μιὰ λομπαρδοποῦλα.

Ὁ Χουσεὶν εἰσέρχεται εἰς τὸ φρούριον ἐξηγριωμένος, καὶ ῥαβδίζει τοὺς χριστιανούς. Ὁ ποιητὴς ὡς ἐκ θαύματος διαφεύγει τὸν θάνατον.

Ῥίχνει ἄγρια τὸ χέρι του κ' ἐγὼ τὸν μετανίζω,
καὶ κάτω κλίνω τὴν κορφὴν κι' ὅλος τοῦ γονατίζω.

καὶ κεῖνος δὲν μοῦ βάρηκε, μὰ μοναχὰς μὲ 'βρίζει,
καὶ τὴ ζωή μου γνώρισα τότες καὶ μοῦ χαρίζει.
Κ' οἱ Τοῦρκοι ἐσημώσασι καὶ δεῖχναν καλοσύνη
σὲ μένα, καὶ θαυμάζασι τὴν χάριν ὁποῦ γίνη·
τὸ πῶς δὲν ἐσκοτώθηκα 'πού τοῦ πασιᾶ τὴν χέρα,
μοῦπανε γιὰ νὰ λειτουργῶ ἐκείνη τὴν ἡμέρα.
Ὥρισε καὶ 'καρφώσανε τὰ σπίτια τὰ δικά μας,
κ' εἶπε νὰ μηδὲν πάρωμεν ἀπὸ τὰ πράγματά μας.
Κ' οἱ ἀδελφοί μου ἤλθασι καὶ πέρνω τὸ σακκάκι,
καὶ βάνω το τσὴ νώμους μου μὲ λίγο πραγματάκι.
Δυὸ Τούρκους μᾶς ἐδώκασι γιὰ νὰ μᾶς ἀκλουθοῦσι,
κι' ἂν λάχου Τοῦρκοι ἄτυχοι νὰ μὴ μᾶς ἐβαροῦσι.
Κ' εἰς τὸ Μαντράκι ἐπήγαμεν νὰ βροῦμεν τσ' ἐδικούς μας,
δὲν εἴδαμεν τοὺς φίλους μας οὐδὲ καὶ γνώριμούς μας.
Κ' οἱ Τοῦρκοι σὰν ἐμπήκασι τὰ μνήματα ἀνοῖξαν,
κ' εὐγάλλασι τὸν 'πίσκοπον ἔξω καὶ τόνε ρίξαν.
Εἰς τὸ καράβι μπήκαμεν νομάτοι ἑπτακόσιοι,
κι' ἄλλοι τσῆ γῆς ἐπήγασι καὶ χίλιοι πεντακόσιοι.
Ψωμὶ νερὸ δὲν εἴχαμεν, οὐδὲ τόπος νὰ σταθοῦμεν,
καὶ μέραις δέκα 'κάμαμεν ὅλοι νὰ κοιμηθοῦμεν.
Γυναῖκες καὶ ἄνδρες ἄρρωστοι εἰς τὸ καράβι μπαίνουν,
γιὰ νἄλθουσι τὰ κάτεργα στέκουν καὶ ἀνημένουν.
Οἱ Τοῦρκοι νερὸ φέρνασι μέσα στ' ἀσκιὰ ἐκεῖνοι,
κ' ἐκεῖ μᾶς τὸ πουλούσανε μιὰ λίτρα τὸ λαΐνι.
Καὶ γροίκας ἀναστεναγμοὺς κι' ὅλο βρυσαὶς, καὶ λέγαν
τσῆ τύχης ὁποῦ τσ' ἔκαμε, κ' εἰς τὸ καράβι ἐκλαῖγαν.
Κ' οἱ Τοῦρκοι νὰ τσὴ βλέπουσι τὰ χέρια ἐκτυποῦσαν,
κ' ἐλέγασι πεισματικὰ ὅλοι τως κ' ἐγελοῦσαν.
Καὶ ὁ πασιᾶς ἦλθεν ἐκεῖ κ' ἔκραζε γιὰ νὰ βγοῦμεν,
νὰ πάρωμεν τὸ πρᾶγμά μας, στὴ χώρα νὰ σταθοῦμεν.
Ὅλοι τὰ σπίτια 'βλέπομεν 'πού τὸ καράβι μέσαν,
κ' εἴπαμεν νὰ βουλήσανε κι' ἀπὸ τὴν γῆν νὰ πέσαν.
Καὶ μπαίνουσι τὰ κάτεργα μέσα κ' εὐγάνουσί μας,
καὶ λάμναν κι' ἀρμενίζασι καὶ ὀπίσω στέρνασί μας.

Ἡ πατρὶς ὀδυρομένη ἐπὶ τῇ φυγῇ τῶν Ῥεθυμνιωτῶν θρηνωδεῖ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἐκ' ἤμουν ἡ βαρυόμοιρη μαζῆ μὲ τὰ παιδιά μου,
κ' ἔκλαιγα κ' ἐσκοτόνομου κ' ἐσέρνα τὰ μαλλιά μου,
κ' οὐδένας δὲν ἐσήμονε νὰ μὲ παρηγορήσῃ,
νὰ πιάσουσι τὰ χέριά μου, ἢ κἂν νὰ μοῦ μιλήσῃ·
κι' ἀνάθεμα ὀλῶλεγα ἀντίδικα τσ' ἐχθρούς μου,
κ' ἐκαταρώμου μοναχὰς τοὺς τόπους τοὺς δικούς μου.

Ὤ, ἡμέρα ποῦ ξημέρωσες κακὰ γιὰ ὄνομά μου,
σκοτίνιασε νὰ μὴ θωρῶ πῶς φεύγουν τὰ παιδιά μου.
Τοῦ Ψηλορίτη τὰ βουνὰ τὰ παχνοχιονισμένα
σήμερον ἂς σκορπίσουσι, κι' ἂς εἶν' σκοτινιασμένα,
καὶ τοῦ Βρυσίνου τὸ βουνὶ ἂς πέσῃ κι' ἂς βουλήσῃ,
καὶ πλειὸ ἐκεῖ μηδὲ φανῇ, μὰ σὰν ἀφρὸς ἂς λύσῃ.
Αἱ βρύσαις ἂς φυράξουσι κι' ὅλαις ἂς ξεραθοῦσι,
νὰ μὴν εὑρούσινε νερὸ ποτὲ νὰ ποτισθοῦσι.
Ἥλιε λαμπρὲ καὶ φωτεινέ, σκοτίνιασε μὴν φέξῃς,
ἀλλ' αἷμα ρίξε οὐρανέ, καὶ πλειὸ νερὸ μὴν βρέξῃς.
Ἀέρα παῦσεν δροσερέ, πέσε φωτιὰ καὶ καῦσε
τὸν Κουσαίνη τὸν πασιὰ, καὶ σὺ οὐρανέ μου κλαῦσε.
Ὁ Θεὸς νὰ σ' εὕρῃ, Χουσαΐμ, τώρα κι' ἀκόμη πάλιν,
καὶ νὰ σοῦ κόψουσι καὶ σὲ τὸ δόλιό σου κεφάλιν,
νὰ πλερωθοῦν τὰ αἵματα ὁποῦ 'χυσες στὴν Κρήτην,
κ' ἕνας τζελάτης νὰ χυθῇ στοῦ βασιλειοῦ τὸ σπίτι,
νὰ σφάξουν καὶ νὰ κόψωσι καὶ σὲ τὴν κεφαλή σου,
κ' εἰς τόπον τὸν κατάκριτον νὰ ρίξουν τὸ κορμί σου,
κι' ὅλος ὁ βίος νὰ χαθῇ ὁποῦνε καμωμένος
ἀποὺ τὰ σπίτια τῶν Ῥωμνιῶν, κ' εἶναι καταραμένος,
νὰ τόνε πάρῃ ὁ βασιλιᾶς νὰ τὸν κληρονομήσῃ,
καὶ τὤνομά σου παντελῶς ἀπὸ τὴν γῆν νὰ σβύσῃ.
Παιδιά μου, σᾶς παρακαλῶ ὅλοι νὰ μοῦ θυμᾶστε,
γῆ λάχῃ σας καλὸν κακὸν νὰ μὴ μοῦ καταρᾶστε.
Γυναῖκες, ἄνδρες, τέκνα μου, γέννα κι' ἀναθροφή μου,
ἀμέτε κ' εὕρετε καλὸν, πάγετε στὴν εὐχή μου. »
Στοῦ Φότελεν τσ' ἐπήγασι στὴ Στίαν τοὺς ἐπῆραν,
'ς ἄλλον καράβι μπήκασι κ' ἤλθασι στὴν Κερκύραν.

Ἐν τέλει ἔπεται μικρὸς διάλογος μεταξὺ πατρίδος καὶ τοῦ ἀποχαιρετῶντος αὐτὴν ποιητοῦ.

—Εἶπά σου ὅ,τι γίνηκε στὴν χώρα τὴν δική σου,
μ' ἀφίνω σε πατρίδα μου καὶ δός μου τὴν εὐχή σου.
Κ' ἐκείνη σκύφτει ταπεινὰ γλυκὰ κ' ἐφίλησέ με,
στὰ χέριά τση μ' ἐγκάλιασε κ' ἀποχαιρέτησέ με.
Κ' εἶπέ μου'— Σύρε στὸ καλὸ, κόπιασε στὴν εὐχή μου,
γιατὶ γνωρίζω σήμερον πῶς εἶσαι σὺ παιδί μου.
—Πατρίδα μου μισεύγω σου, ψυχή μου καὶ καρδιά μου,
καὶ τὤνομά σου μοναχὰς θ' ἀκούετε στ' αὐτιά μου.
—Ὅλοι σας νὰ γυρίσετε τὰ σπίτιά σας νὰ βρῆτε,
μὲ 'γειὰ νὰ τ' ἀνακτήσετε καὶ μέσα νὰ σταθῆτε.
—Ἀπῆτις θέλου σ' ἀρνηθῆ οἱ Τοῦρκοι οἱ ἐχθροί σου,
θέλουν γυρίσει γάλθουσι στὴν χώρα τὴ δική σου.

καλὰ καὶ νὰ χαλάσασι τὰ σπίτια τὰ δικά μας,
θέλομ' ἐμπῆ σὲ σπήλαια νᾶνε γιὰ κατοικιά μας.
—Ὅπου κι' ἂν ἦσαι, φίλε μου, θυμοῦ μου τῆς καϋμένης
νὰ λέγῃς καὶ γιὰ μὲ καλὸ τσῆ παραπονεμένης.
—Ἤξευρ' ὅπου κι' ἂν λάχωμεν μαζῆ μὲ τὰ παιδιά σου,
μέλι στάζει τὸ στόμα μας νὰ λέσιν τὤνομά σου.
Καὶ Ῥεθεμνιῶταις εἴμεσταν κ' ἔτζι μᾶς ἐκρατοῦσι,
καὶ χαιρετοῦν θωρῶντάς μας ὅσοι μᾶς ἀγαποῦσι.
Μ' ὅλον ποῦ στέκουν δίχως σοῦ, τοῦτο σοῦ λέγω πάλιν
πῶς βρίσκουνται πολλὰ καλὰ κ' ἔχουν τιμὴν μεγάλην·
γιατὶ στὴν Δύσιν ἔπεμψας ὅλην σου τὴν σοφίαν,
κ' ἐγέμισεν ἀνατολὴ, ἄρκτος, καὶ μεσημβρία·
κινοῦνται τ' ἀργυρότρεχα νερὰ τοῦ ποταμοῦ σου
'ς ὅλον τὸν κόσμον ζάχαρι, καὶ χαίρουν μὲ τὸ νοῦ σου,
πῶς τρέχουσιν ἡ βρύσαις σου πάντοθεν καὶ ποτίζουν,
καὶ πλύνονται πολλότατοι ξένοι καὶ καθαρίζουν.
Μὰ ὅτε σοῦ θέλω θυμηθῆ, ὦ Ῥέθεμνος ψυχή μου,
τὰ μάτιά μου δακρύουσι, καὶ τρέμει τὸ κορμί μου.
—Ἔτσι κ' ἐγὼ ὅτε γροικῶ τσ' ἐχθροὺς καὶ μὲ πατοῦσι
κλαίω πολλὰ καὶ θρήνομαι, κ' ἐκεῖνοι μὲ χαλοῦσι.
—Παρακαλῶ τὸν Κύριον, Ῥέθεμνος νὰ σ' ἀφήσουν
μὲ χριστιανοσύνη νὰ σὲ 'δοῦ καὶ νὰ σὲ προσκυνήσουν.
—Κ' ἐγὼ τόνε παρακαλῶ οἱ Χριστιανοὶ νὰ βγάλλουν
φεγγάρι τὴν παντιέρα τους, καὶ τὸν σταυρὸν νὰ βάλλουν.
—Ζητῶ κ' ἐγὼ μὲ τὴν καρδιὰ νἄλθω νὰ σὲ πατήσω,
νὰ σκύψω μὲ τὰ γόνατα χαμαὶ νὰ σὲ φιλήσω.
Καὶ τὸν θεὸν παρακαλῶ ἀνθρώπου ἀλλοῦ μὴ δώσῃ
τόσον κακὸν ὡσὰν ἐμᾶς, ἀλλὰ νὰ μᾶς ἀξιώσῃ
νὰ δούμενε τὴν λύτρωσιν τσῆ Κρήτης νὰ χαροῦμεν,
καὶ νὰ τὴν φέρ' ἡ τύχη μας ὡσὰν τὴν πεθυμοῦμεν.
Μὰ 'ρέγεσαι καὶ 'πιθυμᾶς νὰ μάθῃς τὤνομά μου,
πᾶσ' ἀρετὴ ἐστόλισες τ' ἀδέλφια τὰ δικά μου·
Μαρῖνον μ' ἐβαπτίσασι, Τζάνες εἶν' ἡ γενειά μου,
καὶ Μπουνιαλῆ μὲ κράζουσι, κ' ἔτσ' εἶνε τὤνομά μου.

Ἀπὸ τῆς σελίδος 103 ἄρχεται ἡ διήγησις τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ῥεθύμνου συμβάντων, καὶ τῶν πρὸ τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν.

Ποιὰ χεῖρα γοργορότρεχη μὲ δίχως νὰ σκοντάψῃ
νὰ διηγηθῇ τὰ βάσανα τοῦ Χάντακος νὰ γράψῃ;
ἢ ποιῶν φρονίμων λογισμὸς ἢ ποιηταὶς μεγάλοι,
ἢ φιλοτόφων μάθησες διὰ γὰ ἀναθιβάλλῃ

μάχην εἴκοσι δυὸ χρονῶν καὶ ταὶς 'ματοχυσίαις,
τὸν χαλασμὸν ὁπούκαμε μέσα σταὶς ἐκκλησίαις,
ὁποῦτον τόσαις ἐκκλησιαὶς στὴν Κρήτην στολισμέναις,
σταὶς χώραις κι' ὄξω στὰ χωριὰ εὔμορφα στορισμέναις;
καὶ χάλασε κι' ἀφάνισε καὶ πλέον δὲν λειτουργοῦνται,
οὔτε παπάδες φαίνονται, οὔτε καὶ μελετοῦνται.
Ὦ παιδομὴν τῶν χριστιανῶν, ζωὴν τυραννισμένη,
ἦτον πολλὰ καλλίτερα νᾶταν ἀποθαμένοι.
Νὰ φάσινε δὲν ἠμποροῦν, οὐδ' ἐμποροῦν νὰ πιοῦσι,
καὶ τὰ μικρὰ παιδάκιά τως διὰ παντὸς πεινοῦσι.
Ψωμὶ δὲν τοὺς ἀφίνουσι, κρασὶ δὲν γεματίζουν,
ἀνὴν καὶ τίποτ' ἔχωσι χωσμένο δὲν τὸ ρίζουν.
Ἂν κάμουν πῆτταν ἢ πτωχαὶς χωστὰ θενὰ τὴν ψήσουν,
ἔχουσι φόβον ὡσὰν ψηστῆ μήπως δὲν τὴν δειπνήσουν.
Ὁποῦ κι' ἂν κάμνουν ἐργατιαὶς, κ' οἱ Τοῦρκοι νὰ περνοῦσι
ψωμὶ δὲν τοὺς ἀφίνασιν οὐδὲ κρασὶ νὰ πιοῦσι.
Κι' ἀντὶς χαράτσι τὰ παιδιὰ παίρνουν τα καὶ πουλοῦν τα,
κι' ἀλλοῦ ποθὲς δὲν ἔτυχε, οὔτ' ἐγενῆκαν τοῦτα.
Διὰ ταύτως κ' οἱ χριστιανοὶ τοὺς στίχους σὰν διαβάσουν
τῶν Κρητικῶν τὰ βάσανα τυχαίνει νὰ λογιάσουν.
Ἕνα νησὶ περίφημον πῶς ἐκαταπατήθη
καὶ σκοτωθῆκαν ἄμετροι καὶ πόσον αἷμα 'χύθη'
ὁποῦχεν ὅλον τὸ νησὶ χιλιάδες ἑξακόσιαις
ἀνθρώπους κ' ἐστολίσαν το μὲ τέχναις ἄξιαις τόσαις.
ποῦ τόσον αἷμα χύθηκε κι' ἀκόμη πλείσια χύνουν ...
Ἂν μαζωκτοῦν οἱ Κρητικοὶ ὅλοι, δὲν εἶνε κρίνω
δέκα χιλιάδες ζωντανοὶ 'πού τὸν καιρὸν ἐκεῖνον,
διατὶ ἐσκοτωθήκανεν, διατὶ ἐσκλαβωθῆκαν,
σταὶς χώραις οἱ κακότυχοι ἐδιαμοιρασθῆκαν,
κι' ἂν σμίξουν δὲν γνωρίζουνται, μόνον ὁποῦ 'ρωτοῦσιν
ἀπὸ ποιὸ τόπο ξένε μου εἶσαι; μὰ δὲν μποροῦσιν
ἄλλο νὰ συντυχαίνουσι, μ' ἀπὸ τὴν Κρήτην λέσι,
κι' ὁ εἷς τὸ χέρι τ' ἀλλουνοῦ πιάνουσι καὶ κλαῖσιν.
Καὶ ἀρχόντισσαις εὐγενικαὶς εἰς διακονιὰν γυρίζουν,
κ' οἱ δοῦλοί τους δὲν τὰς θωροῦν οὔτε τὰς ἐγνωρίζουν...
'Απῆτις ἀποφτιάσανε στὸ κάστρο τοῦ Ῥεθέμνου
ἐπῆρε τὰ φουσάτα του καὶ στὰ χωριὰ ἐμπαίνου,
ἐκαῖγαν κ' ἐχαλούσανε τὰ σπίτια καὶ τ' ἀμπέλια,
τὰς μέλισσας ἀφήσανε μόνον ὁγιὰ τὰ μέλια,
τὰ ἐλαιόφυτα ἐκόπτανε καὶ καίγασιν τὰ δάση,
στὸν χαλασμὸν ποῦ κάμασι πᾶσα κανεὶς νὰ κλαύσῃ.
Ἄνδρες γυναῖκες ἔσυρναν, καὶ τὰ μικρὰ παιδάκια
ἐπιάναν καὶ τὰ ῥίπτασι ἀπάνω στὰ χαράκια.

Κι' ὅπου κἂν ἤθελες ἰδῇ, κ' ὅπ' ἤθελες πατήσει,
ἀνθρώπων αἷμα ἔβλεπες, καὶ ποιὸς νὰ μὴ δακρύσῃ;
Τάργιο ἐκυριεύασι τὴν ἴδια ἑβδομάδα,
τὸν Ἅγιον Δημήτριον, καὶ τὴν Ἁγιὰν Τριάδα,
Ἄδελε, καὶ τοῦ Μαρουλᾶ, καὶ τὴν Πηγὴν τὴν Μέση,
καὶ τὶς μπορεῖ νὰ διηγηθῇ καὶ νὰ μὴν δὲν πονέσῃ;
Καὶ τὴν Ἁγιὰν Παρασκευὴν, Τουνίσπιτα, τ' Ἀστέριν,
Ἀμυγδαλέα, Πλακωτὴ, Ἀρσάνι, Χαμαλεῦριν.
Τότες περνᾷ τὴν Πισκοπὴ, στὸ Πρίνο κατεβαίνει,
καὶ στ' Ἁγιασμάτση τὸ νερὸν πεζεύει καὶ χορταίνει.
Κ' ἔπιασι κι' ἀκουμπήσανε, λίγο ξεκουρασθῆκαν,
καὶ τοὺς χωριάταις τοὺς πτωχοὺς ἐπλάκωσε ἡ πίκρα.
Μπαίνει στὸ Μηλοπόταμον, στὸ Βόσακ' ἀποτώνει,
Σκαφὴ, καὶ Ἀξέτη, Σκεπαστὴ, καὶ Ἀγγελιανὰ σκλαβόνει.
Ἔκαυσα τὰ Ταπεγλιανὰ, καὶ τὸ Παγκαλοχῶρι,
γυναῖκες ἡ βαρυόμοιραις ἐπιάσανε τὰ ὄρη.
Καὶ μὲ μεγάλη τως χαρὰ στὰ τρίγυρα σιμόνει,
στὰ ὄρη τὰ Κουλουκιανὰ, κ' εἰς τ' ἄξιο Μελιδόνι.
Τοὺς Μαργαρίταις ἔπιασεν ἄνδρες γυναῖκες ὅλους,
παπάδες, νέαις, καλογραῖς καὶ ἄρχους τοὺς Τατόλους.
Ἐρφοὺς, Σκουλούφια ἔγδυσεν καὶ τὴν Λάκα χαλοῦσιν,
Ἐλεύθερνα, κι' ὁσάτονε σιμὰ χωριὰ πατοῦσιν.
Γρινδιὰ κι' Ἀξιὸν ἐκαύσασι, Πέραμα, καὶ Αὐδανίταις,
Καλανταρέα, Καλαμὰ, Ὀρθέα, Πασσαλίταις,
Χούμερη, καὶ τοῦ Κηραμὲ, Λεμέρι, καὶ Δαμάστα,
Τοῦ Μάμα, καὶ τὰ κούρση του ὀπίσω του τὰ βάστα.
Καὶ τὸ κλεψίμιον ἔφυγε καὶ ὅλοι τοῦ Δαμαβόλου,
τοῦ Φόντελε ἐπρόδωκεν ὅλοι μαζῆ δι' ὅλου.
Καὶ μέσα 'ς τοῦτα τὰ χωριὰ πολὺ κακὸ ἐκάνα,
Ἀλέκκα, Χάλκια πέρνουσι, καίγουσι καὶ Κυράνα.
Στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ στὴν Ἁγιὰ Μαρίνα
ταὶς καλογράδες ἐπιάσασι καὶ ὅλαις ταὶς ἐγδύναν·
τὰ μοναστήριά τως χαλοῦν τσ' εἰκόναις κατασκίζουν,
κ' ἐκείναις νὰ καταπατοῦν, τὴν πίστιν τως νὰ βρίζουν.
Κι' ἄρχομαι γιὰ νὰ διηγηθῶ ὀγιὰ καὶ τὴν Ἀμνάτο,
στοῦ Ζοὺν τὸ λάκκο ποὖτονε στὸ Ψηλορίτην κάτω.
Στ' Ἀνώγεια τὰ βασιλικὰ, στὴν Ἴδα ἀναβαίνουν,
καὶ τὰ κοπάδια παίρνουσι ὅλα καὶ κατεβαίνουν,
κ' ἠῦραν ἐκεῖ καὶ πήρασι τοῦ Φώκιου τὸ κοπάδι.
Νὰ ἰδῆτε τί ἐκάμασιν ἐτότες εἰς τ' Ἀρκάδι·
κι' ὁ ἡγούμενος ἐμίσευσεν, κ' οἱ καλογέροι ἐφύγαν
μὲ τὰ κοπάδια, κ' ἤλθασι σταὶς Μεσαραὶς ἐπῆγαν,

μάζῃ κ' ἱερομόναχοι πᾶσι κ' οἱ διακόνοι,
καὶ στὸ Βροντίσι μπαίνουσι στὸν Ἅγιον Ἀντώνη.
Στὸ μοναστῆρι ἔστειλε νὰ δοῦσι πῶς τὸ κάμα,
καὶ τὸ καταχαλάσασιν οἱ Τοῦρκοι ἐν τῷ ἅμα.
Κ' οἱ Τοῦρκοι ἐρρίξαν διάστηλα καὶ τὰ κονίσματά του,
καὶ μεταθέσαν τὰ θρονιὰ καὶ ἀνοῖξαν τὰ κελλιά του.
Δύο καλογέροι γέροντες ἤθελαν 'κεῖ νὰ μείνουν,
καὶ κόπτουν τὰ κεφάλιά τως, ζωὴν δὲν τοὺς ἀφίνουν.
Τὸ Ῥέθεμνος σὰν ἔκοψε κ' ἤθελε τὸ νικήσει,
ἐλόγιασεν ὁ 'γούμενος νὰ πᾶ νὰ προσκυνήσῃ,
καὶ φθάνει μία βραδυνὴ στὴν χώρα μέσα μπαίνει
εἰς τὸ παλάτι τ' ἀφεντὸς μὲ ὅλους ἀνεβαίνει,
καὶ κλίνουν τὰ κεφάλιά τους ὁμπρὸς εἰς τὸν βεζίρη,
νὰ κάμωσι καπίτολα διὰ τὸ μοναστῆρι,
ὀπίσω νὰ γυρίσουνε, τοὺς μοναχοὺς νὰ φέρῃ,
καὶ λαϊκοὶ νὰ πάσινε νὰ γίνουν καλογέροι.
Ἡγούμενον τὸν Συμεὼν ἔκραζαν τὤνομά του
σὲ μνήμην, καὶ Χαλκιόπουλος ἦτονε ἡ γονειά του.
Θάπῶ καὶ διὰ τὴν Σεριτὸ τὴν καρποφορτωμένην,
στὰ 'πωρικὰ καὶ στὰ καλὰ περίσσια μυρισμένην.
Τὸ Κέντρος, ποὖχεν ἑκατὸν βρύσαις στὰ τρίγυρά του,
καὶ ἀπαράδεισον ἐτύχαινε νὰ λέσιν τὤνομά του.
Καὶ Ἀγαρηνὸς τὸ πάτησε καὶ οἱ τόπ' εἶνε δικοί του,
τὰ ὄρη καὶ ὅλα τὰ χωριὰ διὰ ξεφάντωσίν του.
Θάνατος πλείσιος ἦτονε ὁποὖχε τότες φέρει
στῆς Κρήτης ὅλο τὸ νησὶν μὲ δίστομον μαχαῖρι.
Οὐδένα δὲν ἀπέμεινε σπίτι ποῦ νὰ μὴν 'γγίξῃ,
γυναῖκες, ἄνδρες καὶ παιδιά, καὶ τὰ χωριὰ νὰ ῥίξῃ.
Ἀῤῥωστημένοι φεύγασι σταὶς στράταις ἀποθαῖναν,
κι' οὐδὲ τινὰς τοὺς ἔθαπτε, μόνον ἔτσι ἐμέναν.
Ν' ἀρχίσωμεν ὀκ' τὰ Χανιὰ 'ς κάθε χωριὸ νὰ δοῦμεν
οἱ Χριστιανοὶ τί πάθασι, μὰ πῶς θέλει νὰ τὸ ποῦμεν,
ὁποῦ σκλαβῶσα ἄμετρους καὶ πήρασι παπάδες
καὶ πέψασι στὸ Ῥέθεμνος ἕως δώδεκα χιλιάδες;
Τῶν γυναικῶν τὰ βάσανα ἀνθρώπου νοῦς δὲν βάνει,
τὰ ἤθη τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ τὴν κακήν τους πλάνη·
ταὶς ἐπανδρες χωρίζασι οἱ ἀσεβεῖς καὶ πέρναν,
καὶ στὴν Τουρκιὰ καὶ στὰ νησιὰ ἤρχονταν καὶ τὰς φέρναν.
Χρομεναστῆρι ἄφηκα καὶ τὤμορφο Γεράνι,
Πρινέαν καὶ Ἀτζιμπόπουλο, ποὖχασιν οἱ Τυράνοι,
καὶ τοῦ Μπαρότζη τὰ χωριὰ, τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον,
καὶ ταὶς Βετζίλαις τὰ νερὰ καὶ τὸ περιβόλι ἐκεῖνο.

Μόνον θὰ πῶ τὰ βάσανα τοῦ κάστρου τοῦ Χανδάκου,
καὶ τὴν μανίαν Χουσεγίν, τοῦ θυμωμένου δράκου.
Ποῦ φθάσασιν εἰς τὸ χωριὸ μέσα τοῦ Καμαργιώτη
ὁ Χουσαΐνης ὁ πασιᾶς καὶ ἄρχοντες οἱ πρῶτοι.
Σταὶς τέσσεραις τοῦ Δεκεμβριοῦ κινοῦν οἱ καβαλάροι
κ' εἰς τὸ Φαράκι μπαίνουσι, στὴν Τυλισσὸ σταλάρει·
κ' ἀφοῦ τὸ Κάστρο εἴδασιν ἀδυνατὰ χουγιάζει,
κι' ἀκούσθη ὡς τὴν Τυλισσὸ καὶ κάτω πρὸς τὸ Γάζι·
ἔφευγεν ὅλος ὁ λαὸς κ' οἱ Τοῦρκοι τοὺς ζυγόναν
ὀπίσω τους καὶ τρέχασι καὶ τοὺς κατασκοτόναν·
καὶ στὰ μετόχια οἱ Καστρινοὶ ἐστέκασιν ἐτότες
νὰ φύγουν τοῦ θανατικοῦ Χανιῶταις, Ῥεθυμνιῶταις.
Ἔρχεται μέσα στὸ χωριὸ στὸ Γάζι κι' ἀποσώνει
κι' ἐμάζωξε τό πρᾶγμά τους καὶ τὸν λαὸν σκλαβόνει.
Πάλ' ἀπ' τὴν χώρα βγήκασι πολλότατοι· καὶ σώνουν
καὶ μέσ' αὐτοὺς μαλόνουσι κ' ἐκεῖ τοὺς ἐσκοτόνουν·
πολλὰ κεφάλια οἱ χριστιανοὶ ἐκόψασίνε μόνον
καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν χαρὰν οὐδένα πῆραν πόνον.
Τὸ πρᾶγμα ὅλο πήρασι καὶ μὲ σπουδὴν κινοῦσι,
στὸ Καμαργιώτι ἐφέρασι τοὺς σκλάβους καὶ τὰ κούρση.
Πᾶσιν εἰς τὰ Σαββατιανὰ λεβένταις καὶ τεντόνουν,
τοὺς καλογέρους πιάνουσιν ὅλους καὶ παλουκόνουν·
κι' ἀποφασίσασιν ἐκεῖ νὰ στέκουν κι' ὀρδινιάζουν
μέσα κι' ἀπόξω στὰ χωριὰ γιὰ νὰ ξεχειμωνιάζουν.
Σκλαβιαὶς καὶ φόνους ἔκαμε καὶ χαλασμοὺς τσ' ἀνθρώπους,
καὶ χαλασμοὺς καὶ βάσανα στῶν Κρητικῶν τοὺς τόπους.
Τοῦρκοι στὸ Μηλοπόταμον ἐπῆγαν νὰ σταθοῦσιν,
καὶ δὲν ἐλογαριάζασι πῶς ἔχουν νὰ χαθοῦσιν.
Κι' ἀφοῦ ἡ Κρήτης τὤμαθε κράζουσι τὸν Γιλτάσην,
κ' ἐδώκασί του κάτεργα νὰ πάγῃ νὰ τοὺς πιάσῃ·
κ' ἔβαλλε μέσα τὸν λαὸν μὲ δύναμιν μεγάλην
νύκτα στὸ Μηλοπόταμον νὰ πάγῃ νὰ τοὺς βγάλλῃ.
Κρυφὰ καὶ τοὺς ἐπλάκωσε, κ' ἤθελε τοὺς νικήσει,
κ' ἐσκλάβωσε κ' ἐσκότωσε πλειὸ 'κεῖ νὰ μὴ γυρίσῃ.
Τὰ κούρση ὅλα ἤφερε στὸ Κάστρο κ' ἔδειξέ μας,
τρουμπέταις ὅταν ἔμπαινε τῆς νίκης ἔπαιξέ μας.
Ἔκαμέ φόνους καὶ σκλαβιαὶς ὅσους ἐκεῖ κιὰν ἠὗραν,
κι' ὅλα τὰ πράγματά τωνε στὰ κάτεργα τὰ πῆραν.
Πολλότατους ἐσκότωσε πρίχου νὰ ξημερώσῃ,
πρίχου κινήσει ἀπ' ἀλλοῦ λεσκέρι νά σιμώσῃ.
Τοὺς Τούρκους ὁποῦ πιάσασι στὰ κάτεργά 'χε βάλλει,
καὶ στὴν ἀρμάδα μὲ χαρὰν κινάει νὰ προβάλλῃ·

τοῦ γενεράλε τσ' ἔδωκε καὶ στὸ κουπὶ τοὺς δένει,
ὁ κόμης νὰ τῶνε κολλᾶ γιὰ νὰ τοὺς ἀποθαίνῃ.
Κι' ἀφοῦ ὁ Τοῦρκος τῶμαθε, μὲ τ' ἄλογα κινοῦσι
ἀπού τὸ Ῥέθεμνος ἐκεῖ ὁγιὰ ν' ἀντισταθοῦσι,
καὶ φθάνουν καὶ γυρεύουσιν τοὺς φράγκους νὰ μποδίσουν,
καὶ νὰ τοὺς διώξουν ἀπ' ἐκεῖ καὶ νὰ τοὺς καταλύσουν.
Κὶ τρέχασι μὲ τ' ἄλογα ἐπάνω καθισμένοι,
κ' οἱ Τοῦρκοι ἐκείτουνταν διπλοῖ κουτζουκεφαλιασμένοι.
Βλέπησιν πλείσια ἔβαλλε 'ς ὅλον τὸ περιγιάλι,
κι' ἄρχισεν ἀπὸ τὰ Φρασκιὰ κ' ἐπῆγεν ὥς τὰ Τάλη,
πλεούμενον νὰ μὴν πορῇ ἐκεῖ γιὰ νὰ σιμώσῃ,
χωργιάτης νὰ μὴν κατεβῇ βρῶσιν νὰ τῶν ἐδώσῃ.
Ἤκουσα εἰς τὸ Τέμενος οἱ Τοῦρκοι μαζωχθῆκαν
καβαλαρέοι καὶ πεζοί, κ' ἐκεῖ καστελλωθῆκαν.

Ἐνῷ δὲ ἀμερίμνως οἱ ἐν Τεμένει Τοῦρκοι ηὐθύμουν, ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν ὁ στρατηγὸς τῆς Δημοκρατίας, καὶ ἄλλους μὲν φονεύει, ἄλλους δ' αἰχμαλώτους σύρει εἰς Χάνδακα. Ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου φοβηθέντες οἱ ἐχθροὶ ἀπεσύρθησαν εἰς Μεσαράς. Ὁ Γιλδὰς ἔρχεται κατὰ τῶν ἐν Μηραμπέλῳ κατεσκηνωμένων διακοσίων Τούρκων,

κι' ἄλλους ἐκαταλύσασι, κι' ἄλλους ἀλυσιδιάσαν.

Ὁ ἐν Χανίοις ἐχθρικὸς στόλος ἑτοιμάζεται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς παραχείμασιν, τὸ δὲ κάτεργον τοῦ Θωμᾶ Μοροζίνη ἐλλιμενισμένον ἔξω τῶν φρουρίων προσβάλλεται ὑπὸ τεσσαράκοντα ἐχθρικῶν. Ἡρωϊκὴ ἀντίστασις τοῦ Ἐνετοῦ πλοιάρχου, καὶ καταστροφὴ πολλῶν ὀθωμανικῶν σκαφῶν. Ὁ Μοροζίνης φονεύεται, τὸ κάτεργόν του αἰχμαλωτίζεται, πλὴν διὰ τῆς ἐπικουρίας τεσσάρων ἑτέρων λυτροῦται.

Καὶ τὸ καράβ' ἐγύρισε κ' εἶχε καὶ Τούρκους μέσα
κ' ἔξω Φιαμέγγοι ἐδώκασι καὶ πιάνουν καὶ τοὺς δέσα.
Τέτοιο καράβι θαυμαστὸν τοῦρκ' ἤτονε γεμάτο,
νεκρὰ κορμιὰ καὶ ζωντανοὶ εἰς τὸν ἀπάνω πάτο.
Τὰ τουρκοκάτεργα γιαμιὰ ἐμπῆκαν στὰ καστέλλια,
κ' ἐτρέμαν οἱ Ἀγαρηνοὶ πῶς δὲν ἐπῆγαν τέλεια.

Οἱ ἐν Μεσαραῖς Τοῦρκοι, ἐλθόντος καὶ τοῦ Χουσεὶν πασᾶ, καταβαίνουσιν εἰς κώμην Χάρακα, καὶ στρατοπεδεύσαντες διαπράττουσιν ἀνεκδιηγήτους βιαιοπραγίας, καὶ ἐξαναγκάζουσι πολλοὺς τῶν Χριστιανῶν ν' ἀπαρνηθῶσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ διοικητὴς τοῦ Χάνδακος εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ ἱερέως, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὀχυροῦνται ἐν Χά-

ρακι διατάσσει τοὺς ἀρχηγοὺς Μάρραν καὶ Γιλδὰς ἵνα παραλάβωσι στρατεύματα καὶ ἐλθόντες ἀποδιώξωσιν αὐτούς. Συμπλοκῆς γενομένης οἱ Χριστιανοὶ νικῶσι κατὰ πρῶτον τοὺς Τούρκους, πλὴν μετ' ὀλίγον τρέπονται εἰς φυγὴν ὑπὸ τῶν ἀναθαρρησάντων ἐχθρῶν καὶ ἀτάκτως φεύγουσιν, ἐγκαταλιπόντες εἰς χεῖρας αὐτῶν καὶ τὸν υἱὸν τοῦ στρατηγοῦ Νικολάου Δολφίνου.

Χωργιὰ μεγάλα καὶ μικρὰ ἦτονε συγχισμένα,
κι' ὀγιὰ νὰ προσκυνίσουνε ἦτον ἑτοιμασμένα.
Πολλοὶ ὀποὖχασι φλωριὰ ἐκεῖνοι ἐμισεῦγαν
στὴν Σπιναλόγγα ἤρχονταν κ' ἐμπαίνασι κ' ἐφεῦγαν,
στὸ Κάστρο νὰ τοὺς πάσινε κ' ἐκεῖ νὰ κατοικήσουν,
κ' εἶχασι πίκραις καὶ καϋμοὺς πῶς ἔχουσι νὰ ζήσουν.
Κι' οἱ Τοῦρκοι 'ς ὅλον τὸ νησὶ ἐπιάσανε τριγύρου,
κ' ἐλογαριάζαν τοὺς πτωχοὺς νὰ γδύσουν καὶ νὰ δείρου.
'Σ ὅποιον χωριὸν ἐμπαίνασι τοὺς πρώτους νὰ ῥωτοῦσι,
ἂν εἶνε Φράγκοι ἐδεκεῖ μέσα νὰ τοὺς κρατοῦσι.

Οἱ δυστυχεῖς χωρικοὶ προσπαθοῦντες νὰ ἐξιλεώσωσι τὸν ἀδυσώπητον ἐχθρὸν διὰ τοῦ προσκυνίσματος, ἐπιβούλως ἐξανδραποδίζονται. Ἀνδραγάθημα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀγγαράθου Ἀθανασίου Χριστοφόρου. Διὰ πολλῶν κινδύνων εἰσάγουσιν οἱ ἀγρόται ἄρχοντες τὰ πράγματα αὐτῶν ἐντὸς τοῦ Χάνδακος. Πᾶσα σχεδὸν ἡ ἐπαρχία Σιτίας παρεδόθη ἕρμαιον τῶν βαρβάρων ἐπιδρομέων, ἐκτὸς μικροῦ φρουρίου, ἐν ᾧ ἀποσυρθέντες οἱ ἐχθροὶ διέφυγον τὸν ὄλεθρον. Μετὰ διήμερον πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τούτου, οἱ Τοῦρκοι διηυθύνθησαν κατὰ τῆς Ἀκρωτηριανῆς, ἔνθα εὗρον τὰ πάντα διηρπαγμένα ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης.

Χιλιάδες ἄνδρες καὶ παιδιὰ ἐπῆγαν στὴν Σουρίαν,
μαζῆ μὲ ταὶς γυναίκαις τως κι' ἀφῆκαν τὰ χωρία.
Οἱ Τοῦρκοι ἐπληθαίνασι στὸ Κάστρο ἐσιμόναν,
εἰς τῶν ἀρχόντων τὰ χωριὰ ἐμπαῖναν κ' ἐξαπλόναν.
Στὸ μοναστῆρι φτάνουσι ποῦ κράζουτον Καράθουν,
καὶ κάμανε συμβούλιον ὅλοι στὴν Κρήτην νἄλθουν.
Στὸν Μακρυτοῖχον ἤλθασι στὰ περιβόλια μπαίνει,
γυναῖκες ἄνδρες καὶ παιδιὰ ἐφύγαν οἱ καϋμένοι.
Κι' ὀπίσω νὰ τοὺς κυνηγοῦν μὲ μανιωμένην ὄψιν
στὸ Καρυδάκι σώνουσι καὶ τὸ νερὸ 'χα κόψει,
στὴν χώραν νὰ μὴν ἔρχεται νὰ τρέχῃ στὸ Τζιμάντε,
καὶ χούγιαζε, ὀγλήγορα τὰ γάντουλα χαλᾶτε.

Τὸ Κάστρο δὲν τὸ γνοιάζεται γιατὶ νερά 'χε τόσα,
ἔξω καὶ μέσα βρυσικὰ καὶ ἄλλα πηγάδια τόσα.
Μετόχια καὶ σιμὰ χωριὰ μέσα κουβαληθῆκαν,
κ' ἐφεῦγαν καὶ γλακούσανε μ' ὅ,τι κι' ἂν εὑρεθῆκαν.
Οἱ Τοῦρκοι συγνωμίσανε χωστὰ γιὰ νὰ σιμώσουν
στὸ Κάστρον καὶ στὴν Γέφυρον νὰ πᾶνε νὰ τεντώσουν.
Κ' οἱ Χριστιανοὶ ἐσμίγανε τὴν νύκτα καὶ τοὺς φθάναν,
σταὶς στράταις ὀπ' ἐμπαίνασι πολλότατους ἐπιάναν,
σὰν πρόβατα τοὺς φέρνασι κ' ἦτον ἁρματωμένοι·
μὰ τῶχασι γιὰ θαύμασμα πῶς ἦτονε πιασμένοι,
ἄνδρες ὁποῦχαν δύναμιν νὰ πιάσουνε νὰ δέσουν
χωριάταις δίχως ἄρματα, στὰ χέργιά τους νὰ πέσουν.

Ἀπὸ τῆς σελίδος 128 ἐπιγράφεται ἡ διήγησις « Ἀρχὴ τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ Μεγάλου Κάστρου. »

Οἱ ἐχθροὶ κατασκηνοῦσιν εἰς τὸν Γέφυρον καὶ ἀρχίζουσι τὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος· οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὑπὸ τὸν Γονζάγαν κρημνίζουσι τὰς οἰκίας, καὶ τοὺς μύλους, κενοῦσι τὰς ἐκκλησίας τοῦ Μαρουλᾶ, περισυνάζουσι ξυλείαν, κατασκευάζουσι προμαχῶνας, τάφρους, ὑπονόμους, καὶ ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Γιλδὰς καὶ Μάραν ἐξέρχονται κατὰ τῶν ἐχθρῶν· ὁ στρατηγὸς Γριμάνης προκηρύττει, ὅτι

Ὅποιος γυρίσει ζωντανὸς καὶ νὰ βαστᾷ κεφάλι,
σολδάτοι νἄχουν φίτζια, καὶ ἄρχοντες οἱ ἄλλοι
βραβεῖα ν' ἀπολαύσωσι, στὸν τράχηλον καδέναις
ὁλόχρυσαις κ' εὐγενικαὶς, κι' ἄξια στολισμέναις.
Ταῦτα τῶν ἐπαράγγειλε καὶ τὸν Γιλδάση πιάνει
ὀμπρὸς εἰς ὅλον τὸν λαὸν καὶ πρῶτον τὸν ἐβάνει.

Οἱ Τοῦρκοι καταπολεμηθέντες τρέπονται εἰς φυγὴν καὶ ἐρχόμενοι στρατοπεδεύουσιν ἐν τῇ κώμῃ Βενεράτο, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐν θριάμβῳ κομίζουσι τὴν λείαν εἰς τὸ φρούριον. Ὁ ἐνετικὸς στόλος προσβάλλει τὰς νήσους Πάρον, Νάξον, Κάρπαθον, Ἴον, Θήραν, Μῆλον, Κίμωλον, Σίφνον, Σύμην, Πολύκανδρον, Ἀμοργὸν, Μύκωνον, καὶ ἄλλας. Οἱ στρατιῶται διαπράττουσι πολλὰς ὠμότητας κατὰ τῶν ἀόπλων ἐκείνων Χριστιανῶν, καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ ποιητὴς ἀναφωνεῖ.

Δὲν φέρνω περισσότερον ὀγιὰ νὰ μὴ πομπεύγω
τὸ ῥίτο τὸ Ῥωμέϊκον, γι' αὐτὸ στὸν λόγον φεύγω.
Μόνο σᾶς λέγω κλαύσατε γιὰ τὴν χριστιανοσύνην,
γιὰ τοῦτα ὅλα τὰ νησιὰ στὸ κρίμα ὁποῦ γίνη.
Ἂν στέκουν μὲ τσ' Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
εἰς ὅποια χέρια τύχουσι, τοῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τἄχουν.

Τὰ κάτεργα σηκόνονται καὶ πιάνουσι τὴν Σύραν,
καὶ τὰ χαράτζια ὥρισεν ἀπὸ 'δεκεῖ καὶ πῆραν.
Φθάνουν στὴ Σέρφο κάτεργα καὶ βγάνουν πολεμάρχοι,
καὶ τὰ κανδύλια τ' ἀργυρᾶ πέρνου τοῦ Ταξιάρχη.
Μὲ δίχως φόβο τοῦ θεοῦ ταὶς ἐκκλησιαὶς ἐγδύσα,
τῶν καλογέρων κάμασι πάθη πολλὰ περίσσα.
Δυὸ καλογέρ' ἐπήγασι ὁμπρὸς στὸ γενεράλε,
καὶ τοὔπανε, γιὰ τσ' ἐκκλησιαὶς εἰδησ' ἀφέντη βάλλε.
Κ' ἐκεῖνος ὡς τὸ γροίκησεν εἶπεν ὁγιὰ νὰ πιάσουν
τοὺς καλογέρους τοὺς πτωχοὺς γιὰ νὰ τσ' ἀλυσιδιάσουν.
Ἡ Βενετιὰ τὸν ἔστειλε τοὺς Τούρκους νὰ γυρεύῃ,
τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς γιάντα νὰ τοὺς παιδεύῃ;
Κι' ἀπὸ τὰ κούρση τῶν νησιῶν ἤτονε φορτωμένοι,
κι' ἀπὸ τ' ἀναστενάγματα ἤτονε βαρεμένοι,
ὁποὖγδυνεν ὅσᾶχ' εὑρεῖ μὲ δίχως φόβον ἄλλο,
κι' ἤλεγε καὶ τὸν Ἰσμαὴλ στὰ πόδιά μου θὰ βάλλω.
Μ' ἀφοῦ ἐσηκωθήκασι κι' ἀπὸ 'δεκεῖ κινοῦσι
τὰ κρίματα ποῦ κάμασιν ὅλα τῶν ἀκλουθοῦσι.
Ἀνέμοι ἐφυσήσασι, τὸ πέλαγος ἀφρίζει,
γιατὶ ὁ βοργηᾶς ἐκίνησε μ' ἐκείνους νὰ μανίζῃ·
κι' ἀμιραλῆς ἐγύρευε λιμνιόνα γιὰ νἀμποῦσι
νὰ φύγουσι τὴν ταραχὴν τ' ἀνέμου, μὴν χαθοῦσι.
Καὶ μὲ κινδύνους ἄμετρους ἕνα νησὶν ἐπιάσαν,
κι' ἀπὸ τὰ κάτεργα κουπιὰ αἱ θάλασσαις ἐσπάσαν.
Ἐκατεβάσαν τἄρμενα κ' ἐλάμναν νὰ πηγαίνουν,
καὶ κύματα στὸ κάτεργο στοῦ γενεράλε μπαίνουν.
Νέφαλα σκοτεινότατα ὁ οὐρανὸς γεμίζει,
κ' ἡ κατσιφάρα ἤρχισε λίγο νὰ ψυχαλίζῃ,
καὶ τοῦ πτωχοῦ τ' ἀμιραλῆ μέσα ἡ καρδιὰ νὰ τρέμῃ,
γιατ' ηὗρηκεν ἀντίδικους 'ς αὐτὸν οἱ ὀκτὼ ἀνέμοι.
Ἄκουεν καὶ τῆς θάλασσας περίσσα κι' ἐμουγκᾶτο,
καὶ τῶν κατέργων ὡς ἐχθρὸς ἐτότες ἀπονᾶτο.
Ἐπήγασι τὰ κάτεργα εἰς τὰ Ψαρὰ κι' ἀράσουν,
κ' ἡ τύχη τὸν ἐχούγιαζε, Γριμάνη τώρα στάσου.
Ψηλὰ σηκόνουν κύματα κι' ὡσὰν βουνὰ φουσκόνουν,
κ' ἕνα καράβι πέρνουσι καὶ πᾶνε καὶ πλακόνουν
στὴν μέσην ἕνα κάτεργον, ὁποὖτον τοῦ Γριμάνη,
καὶ τὥσπασε κι' ἐβούλησε ποσῶς καὶ δὲν ἐφάνη.
Καὶ τἄλλα ποὖτονε σιμὰ ἀνοίγασι κ' ἐσποῦσαν,
κρούγοντας τότες ὁ εἷς τἄλλοῦ σύμψυχα κ' ἐβουλοῦσαν·
καράβια χοντρὰ κάτεργα τὸ πέλαγος ἐπιάσαν,
καὶ τὰ σκηνιὰ καὶ σίδερα ἀφήκασι κ' ἐχάσαν,

μόνον γιὰ νὰ γλυτώσουνε, μόνον γιὰ νὰ μὴ σπάσουν,
ποῦ τρέχασι τὰ κύματα ἄγρια νὰ τοὺς πιάσουν.
Πολλότατ' ἀποθάνασι τὴν νύκτα κ' ἐπνιγῆκαν,
κ' οἱ καλογέροι εἰς τὴν γῆν μὲ τὰ κανδύλια βγῆκαν
ὁμάδι, κ' ἐγλυτώτασι· θαύμασμα τὸ κρατεῖτε,
πῶς τσ' ἔπνιξεν ὁ Μιχαὴλ ξεύρετε καὶ θαρρεῖτε.
Χιλιάδες ἀποθάνασιν ἔξη ἐκεῖ νομάτοι . . . .
Ἡμέρα ἦτον Κυριακὴ κ' ὁ Μάρτης εἶχ' ἐννέα . . . .
Μονάχας δεκατέσσαρα κάτεργα ἐγλυτῶσαν,
κ' ἦτο τσὴ σαράντα ὀκτὼ ὅταν ἀποτελειῶσαν.

Μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἔμαθον οἱ Τοῦρκοι τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐνετικοῦ στόλου. Ὁ Χουσεὶν πασᾶς μεταφέρων τότ' ἐκ Χανίων τὸ πυροβολικὸν,

εἶπε νὰ ῥίξουν τουφεκιαὶς καὶ νὰ σαλαβατίσουν,
εἰς ὅλα τὰ περίχωρα ὀγιὰ νὰ τ' ἀγροικήσουν
τὸ πῶς οἱ Φράγκοι ἐπνίγηκαν μὲ τὰ πλεούμενά τους,
καὶ τὰ νησιὰ τῆς Βενετιᾶς ὅλα θενᾶν' δικά τους.

Οἱ χωρικοὶ διὰ τῆς βίας ἀγγαρεύονται πρὸς μεταφορὰν τῶν πυροβόλων.

Δέκα χιλιάδες ἦτονε ἐκεῖνοι ποῦ βοηθοῦσαν
καὶ βόϊδια ἐτραβίζανε, κι' ἄνδρες κ' ἐκουβαλοῦσαν
χώματα, πέτραις καὶ κλαδιὰ τὰ ῥυάκια νὰ γεμίζουν
γιὰ νὰ μὴ δυσκολεύωνται ὅταν θενὰ γυρίζουν.
Μῆνες ἐκάμασιν πολλοὺς νἄμπῃ νὰ τὰ περάσῃ,
τὰ ῥεύματα νὰ φράξουσι καὶ τὰ βουνὰ νὰ σάσῃ.
Στὸν Καμαριώτη τἄσωσε κι' ὅλ' ἀπογύρισέν τα
ὀπίσω ἀπὸ τὰ βουνὰ στὴν Τίλησσο ἔσωσέν τα.
Σέρνοντας πόσοι πέφτανε τότες κι' ἀπεσταθῆκαν,
πόσ' ἀποθάναν μὲ ῥαδδιαὶς καὶ πόσοι ἐκοπῆκαν.

Τέλος πάντων τὰ πυροβόλα ἔφθασαν εἰς τὸ πρὸ τοῦ Χάνδακος στρατόπεδον καὶ κατάλληλως τοποθετηθέντα ἤρχισαν ἀδιάκοπον κατὰ τῶν τειχῶν βομβαρδισμόν.

Καθημερνῶς ἐμάχουντον κι' ἄδικ' ἀποθαῖναν
'πού τὸ πουρνὸ ὥς τὸ βραδὺ στὸν πόλεμον εὐγαῖναν.
Νὰ βλέπῃς τοὺς Ἀγαρηνοὺς εἰς τ' ἄλογα νὰ τρέχουν,
σὰν νἄθελε ἦτον τοπικοὶ ταὶς στράταις νὰ κατέχουν.
Κι' ἀπὸ τὴν χώραν νὰ πετοῦν πόμπαις μὲ τὸ βοτάνι,
νὰ σποῦσι κ' εἰς τὸν θάνατό πολλότατους νὰ βάνῃ,
κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τουφεκιαὶς ἀπάνω τους νὰ σώνου,
νὰ πέμπουν ταὶς ψυχούλαις τους στὸν τόπον τοῦ δαιμόνου.

Μὰ μίαν ἡμέραν ὑστερινὴν, ὁποὺ τὸν μαζωμένοι
τὴν πέμπτην τῆς ἁγιᾶς Δωρᾶς ἦτον ὀρδινιασμένοι·
καὶ τὰ κανόνια εἶχασι τριγυρα ξαμωσμένα,
'ς ἕναν καιρὸν καὶ ρίχνουν τα ὅλα τὰ σβολωμένα,
καὶ γίνη μέγας βροντισμὸς στὰ βόλια ποῦ πετοῦσαν,
στὰ σπίτια στὰ καμπαναριὰ ποῦ 'όιναν κ' ἐχαλοῦσαν.
Στὸν ἅγιον Τίτον νἄρχωνται νὰ τοὺς καταπλακώσῃ,
ποῦ τ' ἁγιὸν αἷμα δείχνασι, κ' ἦταν ἀνθρῶποι τόσοι,
ἄρχοντες τόσοι ἱερεῖς, τόσος λαὸς νὰ στέκῃ
νὰ προσκυνοῦσι τὸν Χριστὸν κι' ὀμπρὸς εἰς τούτους φέγγει,
τόσαις λαμπάδες ἄφτουσι τόσ' ἱερεῖς νὰ ψάλλουν,
ἔβριξαν ταὶς λουμπάρδαις τους σύχυσιν γιὰ νὰ βάλλουν,
γιὰ ν' ἀνακαταθούσινε, νὰ καταπλακωθοῦσι,
φόβον πολὺν νὰ πάρουσι κ' ἔτσι νὰ σκοτωθοῦσι·
ἔτσ' ὁ πασιᾶς τὸ λόγιαζε καὶ τσ' ἔβριξε νὰ σκωθοῦσι
στὴν ἑορτὴν ποῦ κάμνασι νὰ μὴ τὴν ἐπαινοῦσι.
Δὲν ἔλειψεν νὰ σκοτωθοῦν, πέτραις νὰ τοὺς πλακώσουν,
αἱ μπάλαις ὅπ' ἐβρίχνασι πολλοὺς νὰ θανατώσουν.
Θρῆνος ἐγίνη ἄμετρος εἰς ταὶς γυναίκαις ὅλαις,
εἰς τὴν χαρὰν ποῦ βλέπανε κι' ὁποὺχασιν αἱ δόλιαις.
Ὀκτὼ φορτίνια ἔστησε καὶ τὰ ὀκτὼ κολλοῦσαν
καὶ τουφεκιαὶς καὶ σαΐτιαὶς καὶ δὲν ἐκαταλοῦσαν·
κ' ἡ χώρ' ἀρχίζει νὰ κολλᾶ, ν' ἀνάπτουν τὰ μοράγια.
Καὶ τίς 'μπορεῖ νὰ διηγηθῇ τὴν ἄμετρον τραβάγια,
τοὺς τόσους κτύπους, βροντισμοὺς ποὺβγαιναν καὶ γροικοῦνταν
ἀπάνω κάτω στὰ φορτιὰ, κι' ὅλοι τως' ἐφοβοῦνταν;

Ὁ Χουσεὶν ἔφιππος περιτρέχει τὸ φρούριον, πλὴν ἀποδιώκεται ὑπὸ τοῦ συχνοῦ πυρὸς τῶν πολιορκουμένων, οἵτινες δὶς ἐξελθόντες ἀποκρούουσι τοὺς ἐχθρούς. Ἐκτὸς τῶν ἀνδρῶν μάχονται καὶ αἱ γυναῖκες

Γυναῖκες ἦτον συντροφιαὶς μέσα καὶ πολεμοῦσαν,
κι' ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἤρχονταν ἐκεῖναις ἐπετοῦσαν
πέτραις ἀπάνω τῶν Τουρκῶν μὲ προθυμιὰν μεγάλην,
καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐδίδασι βοήθειαν τόσην ἄλλην.

Τὴν 2 Ἰουνίου 1648 οἱ Τοῦρκοι προσέβαλλον τὸν ἰσχυρὸν προμαχῶνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Κ' ἐγίνη μέγας σκοτωμὸς 'ς ἐκείνους καὶ σὲ τούτους,
εἰς τοὺς Ῥωμαίους τοὺς ἀλλοὺς καὶ σὲ μεγάλους Τούρκους.
Ἡ λουμπαρδιαὶς ἐβράζασι, κ' ἡ μπόμπαις ὅπ' ἐσποῦσαν
τὰ βόλια ὅπ' ἐδίδασι ταὶς πέτραις ἐπετοῦσαν.

Οἱ Χριστιανοὶ εἰς 2,000 συμποσούμενοι ἐξέρχονται ὑπὸ τὸν Γιλὶ

δὰς καὶ τὸν κόμητα Μάρκον, καὶ συμπλακέντες μετὰ τῶν πολεμίων προξενοῦσιν αὐτοῖς μεγάλην θραῦσιν καὶ νικηταὶ ἐπανέρχονται εἰς τὸ φρούριον.

Λέσινε πόλεμος πολὺς σὰν ἐκεῖνον δὲν ἐστάθη,
καὶ πᾶσα εἷς μὲ κεφαλὴ μέσα στὴ χώρ' ἐβάλθη.

Οἱ Τοῦρκοι δι' ὑπονόμων καὶ τάφρων φθάνουσιν ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Μαρτινέγκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ. Εἷς τῶν πολιορκουμένων προσκαλεῖ δι' ἐπιστολῶν τὸν Χουσεὶν κατὰ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Στέμματος (Κορόνας)· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπιτεθέντες καταλαμβάνουσιν αὐτὸν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποδιώκονται. Οἱ Ἕλληνες ἐξέρχονται ὑπὸ τὸν Γιλδὰς καὶ ῥίπτουσιν εἰς τὰς τάφρους βόμβαν, ἥτις ἐκραγεῖσα καταστέφει τοὺς ἐν αὐταῖς ἐργαζομένους. Οἱ ἐχθροὶ προσβάλλουσι καὶ διὰ μεγάλων θυσιῶν κυριεύουσι τὸν προμαχῶνα τῆς Βάγιας. Ὁ στρατηγὸς Μάῤῥας ἐπελθὼν κατ' αὐτῶν πίπτει ἡρωϊκῶς. Ἔρχονται ἐπικουρίαι τῶν πολιορκουμένων ἐξ Ἑπτανησίων καὶ Γερμανῶν, καὶ ζωοτροφίαι. Οἱ Τοῦρκοι ἐξακολουθοῦσι τὴν ὑπὸ τὸν προμαχῶνα τοῦ Μαρτινέγκου ὑπόνομον, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὑπονομοποιοὶ ἀδιακόπως ἐργάζονται πρὸς ἐξουδετέρωσιν αὐτῆς.

Στὰ βάθη ἦτον οἱ πτωχοὶ ἐκεῖνοι οἱ τεχνῖται,
βαθειὰ στὸν ἅδην σκοτεινὰ, κι' εἶχασιν ὅλο νύκτας·
λίγην φωτιὰν τῶν εἶχασι μέσα εἰς τὰ φανάρια,
κι' ἐδαμηνὰ ἐβλέπασιν ὅλα τὰ παλληκάρια.
Συζωντανοὺς τοὺς θάπτανε καὶ δὲν τοὺς μνημονεῦαν,
οὔτε τοὺς μελετούσανε, οὔτε τοὺς ἐγυρεῦαν.
Δίχως νὰ παίρνουν πλερωμὴν, μὰ παξιμάδι μόνον,
κ' εἶχασιν ὅλοι στὰ κορμιὰ λαβωματιὰ καὶ πόνον.
Ἐτοῦτοι ἦτον οἱ Ῥωμνιοὶ, κ' ἦτον καὶ μέρος Φράγκοι.

Οἱ ἐχθροὶ ἐμβάλλουσι πῦρ εἰς τὴν ὑπόνομον, καὶ ἀνατινάξαντες τὸν προμαχῶνα τοῦ Μαρτινέγκου ἐφορμῶσι διὰ τοῦ ῥήγματος, πλὴν καρτερικῶς ἀποδιώκονται. Ἡρωϊσμὸς ἑνὸς ἱερέως. Λυσσώδης ἀγὼν ἐν τῷ αὐτῷ προμαχῶνι, καθ' ὃν

Ῥωμαῖοι, Φράγκοι, κι' ἄρχοντες ἐπᾶσι χιλιάδες,
κ' ἐμεῖναν τέκνα ὀρφανὰ, γυναῖκες καὶ χηράδες.
Κεφάλια μὲ τσὴ μυαλοὺς ἀνοῖγαν στὰ χαράκια,
κι' ὡσὰν ταὶς βρύσαις αἵματα ἐτρέχαν στὰ χαντάκια·
μασέλαις ἀπὸ τὰ σπαθιὰ καὶ χέρια καὶ ποδάρια,
κι' ὅλοι Ῥωμαῖοι ἦτονε γίγαντες παλληκάρια.
Τὰ τείχη ἐγεμίσανε κορμιὰ ἀνθρώπων τόσων,
ὁποῦ ποσῶς δὲν δύνομαι τὸν ἀριθμὸν νὰ δώσω.

Τὰ τείχη τὰ ψηλόκτιστα μὲ τέχναις τὰ 'γκρεμίσαν,
καὶ τὰ χαράκια τῶν τειχῶν ἀπού τὰ βάθη γδύσαν.
Οἱ ζωντανοὶ χριστιανοὶ ἐτότες ἐγινῆκαν,
σὰν τιμημένοι στρατηγοὶ ὅλοι τους ἐφανῆκαν.
Θάνατον δὲν ἐβλέπανε, μὰ σὰν λέοντες ἀράσσαν
ἀπάνω στοὺς 'Αγαρηνοὺς καὶ τους κατασπαράσσαν.
Ὅλοι ὁποὖτονε ἐκεῖ τότες νὰ μὴ λαγιάζουν,
μὰ νὰ κολλοῦν ἀρκομπουζαὶς καὶ νὰ μηδὲν σιγάζουν.
Κι' ἀπέξ' ὁ Τοῦρκος λουμπαρδιαὶς μέσα νὰ πέμπῃ βόλια,
νὰ σπᾷ τὰ σπίτια, νὰ χαλᾷ τὰ δέντρη καὶ περβόλια.
Νὰ σμίγουν, ν' ἀντιμάχωνται, νὰ πεύτουν, ν' ἀποθαίνουν,
καὶ νὰ τοὺς κόπτουν μὲ σπαθιὰ, κ' ἐκεῖνοι νὰ πληθαίνουν.
Αἱ μπόμπαις νὰ τοὺς πέρνουσιν εἰς τὰ μοράγια 'πάνου
ὀγιὰ κακὸν καὶ θάνατον τοῦ καθενὸς σιλμάνου.
'Ετότες ἐσκοτόνετον πᾶσα καϋμένη μάναν,
ποῦ βλέπανε τὰ τέκνα τους στὸν θάνατον κ' ἐβάναν.
Οἱ Τοῦρκοι ὅλοι μὲ βοὴν στὸν πόλεμον ἐδράμαν,
κι' ὅταν ἐπαῖζαν ἀνάκαρα σημάδι τῶν ἑκάναν,
νἀμπάσουν κι' ἀπ' ἀλλοῦ λαὸν καὶ ν' ἀνεβοῦν 'πὸδῶθεν,
μὰ θάνατον πὼλάβανε μέσα στὸν νοῦν σου γνῶθε.
Ποῦ τρέχαν οἱ 'Αγαρηνοὶ μὲ κτύπους τῶν ἁρμάτων,
λουμπάρδιαις τόσαις, τουφεκιαὶς, χύσαις πολλῶν αἱμάτων.
Τ' Ἁγίου Μάρκου νὰ λαλῇ ἐτότες ἡ καμπάναν,
κι' ἀπὸ τσ' ἁρμάδαις στρατηγοὺς ἠπέμπασιν κ' ἐβγάναν,
κ' ἤρχοντα εἰς τὸν πόλεμον καὶ δίδασι καὶ πέρναν,
καὶ λουμπαρδιαὶς καὶ τουφεκιαὶς τοῦτοι κ' ἐκεῖνοι σέρναν.
Μὲ τὰ μορτάρια δίδασι κακὸν πολὺ στὴν μέσην,
αἱ μπόμπαις ὅπ' ἀνοίγασι. Καὶ ποιὸς νὰ τὰ συνθέσῃ
τσὴ φόνους ὅπ' ἐπάθασιν, αἵματα καὶ θανάτους,
τοὺς λαβωμένους, καὶ νεκροὺς, καὶ τοὺς κοτσουποδάτους,
ποῦ τσ' εἶχασι τοὺς ἰατροὺς γιὰ νὰ τοὺς θεραπεύσουν,
κ' ἐκόπταν τὰ ποδάριά τους ὀγιὰ νὰ τοὺς γιατρεύσουν;
Κι' ὁ πόλεμος δὲν ἔπαυε, μὰ τ' ἅρματα κτυποῦσαν,
αἱ κόρδαις καὶ ἀρκομπουζαὶς νεκροὺς στὴν γῆν πετοῦσαν.
Τὸ μεσημέρι ἔφτασε κι' ἄνεμος δὲν ἐφύσαν,
θέρμην καὶ φλόγαν ἤφερνεν ὁ ἄνεμος περίσσαν.
Ἕνας μὲ δύο ἔμπαινε κ' ἦτο 'νακατωμένοι,
κι' ὅλοι μεγάλοι καὶ μικροὶ ἦτονε προκομμένοι·
κ' ἐπέρνασίνε σαγιτιαὶς στὸ στῆθος, στὰ ποδάρια,
στὰ χέργια, καὶ ὅλον τὸ κορμὶ μὲ μπάλαις, μὲ λιθάρια,
ποῦ ρίχναν οἱ 'Αγαρηνοὶ ἀπάνω στὰ χαντάκια,
καὶ οἱ Σκλαβοῦνοι νὰ κολλοῦν νὰ ἐμπαίνουσι μὲ γλάκια.

Καὶ μὲ σπαθιὰ μαλόνασι τὴν μέσην οἱ Ῥωμαῖοι,
καὶ μὲ κοντάρια νὰ κολλοῦν ἐράσσαν καὶ Ἑβραῖοι.
Οἱ κάμποι ἐγεμίσασιν κορμιὰ νεκρὰ κομμένα,
κι' ἄλλᾶτον δίχως κεφαλαὶς, κι' ἄλλα ξεκοιλιασμένα.
Τότες ἐγίνη χαλασμὸς καὶ φόνος εἰς τὴν μέσην,
δὲν ἐμετασηκόνετον ὅποιος ἐκ' εἶχε πέσει.
Ὥραις ἐννέα κάμασιν ἀπάνω 'κεῖ σταμένοι,
κ' ἡ γῆς ὁποῦ πατούσανε ἦτον αἱματωμένη.
Λουμπάρδαις ἀμολέρασιν, ὁποῦτον γεμισμέναις
πέτραις μικραὶς καὶ σίδηρα, κ' ἦτον 'ς αὐτοὺς φερμέναις.
Καὶ μέσα στὴν ἀναμιγὴν, στὴν ματωμένην μάχην
χριστιανοὶ εἰς πόλεμον ποτὲ σὰν κεῖνον νὰ μὴ λάχῃ.
Πέφτουν στὴ μέση τῶν Τουρκῶν ἡ μπόμπαις κ' ἐσκορπίσαν,
κι' ἀπήτις ἐσκοτόνουνταν πίκουπα ἐγυρίσαν,
νὰ φεύγουν καὶ νὰ τρέχουσι καὶ κάτω νὰ πηδοῦσι,
ἀποὺ τὰ τείχη τὰ ψηλὰ μὲ θάρρος νὰ βρεθοῦσι
σὲ τόπον νἄχουσιν ἀδειὰ νὰ 'κλίσουν νὰ γλυτώσουν,
κ' εἰς τὰ παβγιόνια καὶ φορτιὰ στὰ ἰδιά τως νὰ σώσουν.
Καὶ πέφτοντας ἐσπούσανε τὰ χέργια καὶ ποδάρια,
κι' οἱ Φράγκοι τσ' ἀποκάνασι μὲ τ' ἄπονα κοντάρια.
Καὶ τότες ῥάσσουν οἱ Ῥωμνιοὶ καὶ ὅλον τὸ φουσάτο,
καὶ ῥίξαν τοὺς Ἀγαρηνοὺς ἀπὸ τὰ τείχη κάτω.

Καταδιωκόμενοι οἱ ἐχθροὶ ὑπὸ τοῦ Γιλδὰς καταφθείρονται.

καὶ νὰ θωροῦν οἱ χριστιανοὶ τὸν ὀχουθρὸ νὰ πέσῃ,
ἀπὸ τὴν τόσην τως χαρὰν ἀρχίσασι νὰ κλαῖσι.

Οἱ Χριστιανοὶ ἀποκρούσαντες τὴν τρομερὰν ἐκείνην ἔφοδον (25 Ἰουλίου) καταγίνονται εἰς ἐπιδιόρθωσιν τῶν τειχῶν· οἱ δὲ Τοῦρκοι κατασκευάσαντες νέαν ὑπόνομον ἀνατρέπουσι τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀγρίως ἀλαλάζοντες ὁρμῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀνοιχθέντος ῥήγματος, καὶ στήνουσι τὴν ἡμισέληνον.

Μὰ οἱ Φράγκοι μὲ τὸν πόλεμον αἷμα πολὺν ἐχύσαν,
κι' ὅσοι κι' ἂν ἀνεβαίνασι κάτω δὲν ἐγυρίσαν.
Τὰ παλληκάρια τῶν Τουρκῶν, ποῦτον ἀρματωμένοι
ἐμείνασι εἰς τὰ τειχιὰ πίκουπ' ἀποθαμένοι.
Τότες γρανάταις ἄμετραις ἐπάνω τους ἐπέσαν . . .
Νὰ γράψω ὅλα τὰ κακὰ καὶ νὰ τὰ πῶ τρομάσω,
καὶ τρέχουσι τὰ μάτιά μου μόνο νὰ τὰ λογιάσω.
Ποῦ τόσοι Φράγκοι καὶ Ῥωμνοὶ ἐτότες ἐχαθῆκαν,
σπαχίδες καὶ γιανίτζαροι ἐκεῖ ἐτελειωθῆκαν.

Οἱ Χριστιανοὶ ματαιοῦσι τὰς ὑπογείους ἐργασίας τῶν πολεμίων,

ἐξ ὧν δέκα τολμηρότεροι προχωρήσαντες συλλαμβάνονται καὶ διαταγῇ τοῦ στρατηγοῦ ἀποκεφαλίζονται. Δευτέρα ἀνατίναξις τοῦ προμαχῶνος Μαρτινέγκου, καὶ νέα ἔφοδος, καθ' ἣν ἠκούοντο

φωναὶς Τουρκῶν καὶ βροντισμοὺς, καπνοὺς 'πού τσὴ λομπάρδαις,
καὶ νὰ σαλαβατίζουσι ἀπῶξω κ' οἱ χοντζάδες.

Οἱ ἐχθροὶ ἀναβαίνουσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν, πλὴν κατακρημνίζονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπιδιορθοῦνται τὰ τείχη, καὶ περιποιοῦνται οἱ πολυάριθμοι τραυματίαι, καὶ θάπτονται οἱ νεκροί. Οἱ Τοῦρκοι δὲν παύουσι τὰς ἐφόδους· θέτουσι πῦρ εἰς τὴν ὑπὸ τὸν προμαχῶνα τοῦ Βιτούρη ὑπόνομον, πλὴν ἀποτυγχάνει ἡ ἔκρηξις. Τὴν νύκτα ἀνανεοῦσι τὴν ἔφοδον, πλὴν παῖς φρουρῶν εἰδοποιεῖ τοὺς κοιμωμένους στρατιώτας, οἵτινες ἐγερθέντες ἀποκρούουσιν αὐτούς. Ὁ Χουσεὶν ἀποσύρεται, καὶ στρατοπεδεύει εἰς Μαραθίτην, ὅπου μετὰ σπουδῆς κτίζει φρούριον (Νέαν Κρήτην). Ἡ στρατηγία τοῦ Γιλδὰς λήγει, καὶ ὁ περίπυστος τῆς Κρήτης ὑπερασπιστὴς ἀναχωρεῖ μετὰ τοῦ στόλου διὰ τὴν Ἑνετίαν· περὶ τὰ Κύθηρα συναντᾶται μετ' ἐχθρικῆς μοίρας, ἥτις κατατροποῦται. Ὁ Βαδοέρης καὶ Βάρβαρος ἀπέρχονται μετὰ κατέργων κατὰ τῶν ἐν Ἱεραπέτρᾳ Ὀθωμανῶν, οἵτινες μαθόντες τοῦτο ἐνεδρεύουσι καὶ ἅμ' ἀποβάντας σφάζουσι τοὺς δύο Ἑνετοὺς στρατηγούς. Ὁ Καλλέργης συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Μαχαιριώτη καὶ Πασκῆ ἔρχεται εἰς Σφακιὰ, καὶ διεγείρων τοὺς ὀρεσιβίους τούτους προσβάλλει τὸ φρούριον τοῦ Ἀρμυροῦ, πλὴν ἡττηθεὶς ἐπανέρχεται εἰς Σούδαν. Οἱ ἐχθροὶ ἐπανέρχονται καὶ προσβάλλουσι τὸν Χάνδακα, πλὴν ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἰδίως τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Πασκῆ, ὅστις μετ' ὀλίγον ἀποθνήσκει βληθεὶς ὑπὸ βέλους. Ἕλληνες καὶ Ἑνετοὶ ἐπιβιβασθέντες εἰς βεργαδίνια τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης ἀποβαίνουσιν εἰς Μηλοπόταμον καὶ πολιορκοῦσι τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ πολεμίους, οἵτινες λαβόντες ἐπικουρίας ἐκ Ῥεθύμνου τοὺς ἀποδιώκουσι καὶ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν φονεύουσι.

Στὰ κάτεργα ἐμπήκανε καὶ τὸν λαὸν ἀφῆκαν,
κ' ὁ Τοῦρκος τοὺς κομμάτιασε τοὺς ὁλίους κ' ἐχαθῆκαν.
Πολλοὶ ἐδῶκαν στὸ γιαλὸ μόνο γιὰ νὰ γλυτώσουν,
κ' εἴχασι κάλλιο νὰ πνιγοῦν παρὰ νὰ τοὺς σκοτώσουν.
Τὰ μπεργαδιὰ ἐμακρύνασι γιὰ νὰ μηδὲν χαθοῦσι,
κι' ἀφῆκαν τοὺς συντρόφους τως ἔξω γιὰ νὰ κοποῦσι.
Καὶ καβαλιέρους περισσοὺς τότες ἐκομματιάσαν,
καὶ τὰ μαντάτα τὰ κακὰ στὸ Κάστρο ὅλα ἐφθάσαν.

Καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὁ ποιητὴς δὲν λείπει ν' ἀναμνησθῇ τῆς ἀνδρίας τοῦ ἀναχωρήσαντος Γιλδάση.

Ποῦσαι Γελντάση εὐγενικὲ, καὶ ποῦνε ἡ κατεχιά σου,
'ς τούτη τὴ μάχη νὰ σταθῇς νὰ παίξουν τἄρματά σου;
καὶ νὰ φανῇς στὸν ὀχουθρὸν 'σὰν πάντα σου ἀνδρειωμένος,
νίκαις νὰ πάρῃς καὶ τιμαὶς σὰν ἤσουν μαθημένος;

Πλοῖα ἐξ 'Αλγερίας ἀποβιβάζουσιν εἰς Κλίμα ἐπικουρίας· οἱ 'Αλγερινοὶ ἀποφασίζουσι νὰ προσβάλλωσιν ὑπογείως τὸν προμαχῶνα τὸν ἐπονομαζόμενον Ὄπερα Μοτζενίγα, πλὴν συναντηθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὑπονομοποιῶν ἀγωνίζονται λυσσωδῶς, καὶ κατακόπτονται.

Λίγοι ἐγυρίσαν ἀπὸ 'κεῖ οἱ καταφρονεμένοι,
καὶ μέρος ἦτονε νεκροὶ καὶ μέρος λαβωμένοι.

Ὁ ὑπὸ τὸν Ῥίβαν ἐνετικὸς στόλος κατανικᾷ τοὺς Τούρκους εἰς Φώκαις (6 Μαΐου). Οἱ Χριστιανοὶ ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου ἐξέρχονται καὶ ἀποδιώκουσι τοὺς πολεμίους, ἐξ ὧν πολλοὶ προσέρχονται καὶ ἀπαρνοῦνται τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα. Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ὠφελῆθεὶς τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ στολάρχου Μοτζενίγου εἰσέρχεται εἰς Φρασκιὰ, καὶ προσβάλλει τὸ Παλαιόκαστρον· ἡ ὀλιγάριθμος φρουρὰ γενναίως ἀντιστᾶσα παραδίδεται καὶ ἐξανδραποδίζεται. Τὸ φρούριον τῆς Σούδας προσβάλλεται, πλὴν οἱ ἐχθροὶ μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἀποδιώκονται. Θάνατος τοῦ καπετὰν πασᾶ.

Λιγάκοι ἐγλυτώσανε στὰ Κόπανα ἐγυρίσαν,
καὶ τοῦ μπασιᾶ τὸν θάνατο 'ς ὅλους ὡμολογοῦσαν.

Ὁ ἐν Χανίοις ὀθωμανικὸς στόλος ἐκ φόβου διὰ νυκτὸς φεύγει πρὸς Ῥόδον· ὁ δ' ἐνετικὸς ἐν μέσῳ μεγάλων χαρῶν ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ Χάνδακος.

Μπαίνει ὁ γενεραλίσιμος στὸ Κάστρο καὶ 'ξανοίγει
τρίγυρα τόσαις κεφαλαὶς, καὶ τὸ μπουκίν του ἀνοίγει,
καὶ τῶν σολντάδων ἔδωκε διπλᾶ καὶ τοὺς πλερόνει.

Ὁ στόλαρχος Μοτζενίγος στέλλει τὸν προβλεπτὴν Χάνδακος κατὰ τῶν Χανίων· ἡ Θεωδουρὼ ἁλοῦται, καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι αἰχμαλωτίζονται.

Στὰ κάτεργα τσὴ φέρνανε καὶ μέσα ἐβάλλασί τση,
τσὴ μπάγκους καὶ μὲ τσ' ἅλυσες κάτω καρφώσασί τση.

Οἱ ἐν Χάνδακι ἐξέρχονται καὶ προσβάλλουσι τοὺς Τούρκους, οἵτινες

ἀποδεκατίζονται διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μαρούδη ἐφευρεθείσης πολεμικῆς μηχανῆς.

Καθημερνὸ ἐβγαίνασι κάθε ὥρα ἐμαλόνα,
καθημερνὸ ἐπεύτασι οἱ Τοῦρκοι κ' ἐξαπλόνα.
Λουμπάρδαις νὰ βροντήσουνε ποτὲ δὲν ἐσκολάζαν,
κι' ἀρκομπουζαὶς ἀπάνω τως ἐπεύτανε καὶ βρυάζαν.

Ἐν σελίδι 205 περιγράφεται ἡ τότε συμβᾶσα ἔκρηξις τοῦ ἐν Θήρᾳ ἡφαιστείου (29 Σεπτεμβρίου 1650) (1).

Νὰ διγηθῶ γιὰ τὰ νησιὰ Μῆλο καὶ Σαντορίνη,
εἰς τσὴ πενῆντα τὰ κακὰ ὁποῦ σὲ τοῦτα ἐγίνη.
Σὲ τρεῖς ἡμέραις παραμπρὸς εἴδασι νὰ φυράξῃ
ἡ θάλασσα τσ' ἀκρογιαλιαὶς, κ' ἡ φύση τση ν' ἀλλάξῃ·
κ' εἰς τὸ νησὶν τοῦ Κιστιργιοῦ σὰ κάστρο ἐκεῖ ἐφάνη,
ὡσὰν κτισμένο ἔδειχνε, κ' ἦτο γεμάτο πλάνη.
Στὴ Μῆλο ἄλλο ὅμοιο ἐγίνη ἄλλο ἕνα,
κ' οἱ Χριστιανοὶ θωρῶντάς το σὲ λογισμὸν ἐμπαῖνα.
Καὶ μιὰ ἡμέρα Κυριακὴ κυττάζουν τοῦ ἡλίου,
κ' ἤτονε τσ' εἴκοσι ἐννηὰ μηνὸς τοῦ σεπτεμβρίου,
τσ' ἀκτίναις καὶ μαυρίζουσι σὰ νὰ μὴν εἶχε λάμψι.
Στὴν Μῆλο πέφτει ἀστραπὴ κ' εἶχε τὸ διάφι ἄψει·
κι' ὅλοι οἱ ἀνθρῶποι ἐκλαίγασι εἰς ταὶς καταστασίαις,
καὶ τῶν δαιμόνων ἤτονε ἐκεῖνα φαντασίαις.
Τότες τὰ κάστρη ἀρχίζουσι πόλεμον μοναχά τως,
καὶ χάνετον ἡ θάλασσα, καὶ φαίνετον ὁ πάτος.
Κι' ἀποὺ τὴ Μῆλο ἤρχοντα φωτιαὶς στὴ Σαντορίνη,
καὶ πάλε ἔρριχταν ἀστραπαὶς 'πού τὸ Κισίρι ἐκείνη·

---

(1) Περὶ τῆς ἐκρήξεως ταύτης γράφει καὶ ὁ Ἐνετὸς ἱστοριογράφος Βαπτιστὴς Νάνης. «Nel fine di questo (1650) uno degli sforzi violenti della natura passo per prodigio. L'isola di Sant'Erini giace discosta quasi cento miglia da Candia; e perche tiene nelle viscere copiose vene di zolfo, se ne viddero varii efetti ne' tempi antichi, et hora agito per più giorni quasi vascel fluttuante; indi spavorò un'incendio due miglia lontano sott'acqua, bollendo il mare, e nomitanto quasi nubi di fumo, e di fuoco. Tremando ogni cosa muggivano l'onde, e 'l suolo, che si cuopri di ceneri e pietre. Una squadra di nave della Republica, che volteggiava in quelle parti, appena potè sottrarsi dal naufragio. In Candia senza sapere ciò, che à San Erini passasse, videsi d'improviso gonfiar l'acqua del porto, e rotte le funi, conquassarsi le galee, e rompersi qualche navi. Mentre tenevano gli habitanti, che la citta sobissasse, calò il mare in momenti, e sfumata l'esaltatione, apparvero tutti per la paura, e per il vapore pallidi e tinti.» Storia Veneta, tom. II, σελ. 276.

ν' ἀστράπτῃ ὁ κόσμος μὲ βρονταὶς καὶ νὰ παρακουνιέται
ἡ Κρήτης, καὶ τὸ πέλαος δίχως ἀφροὺς νὰ σειέται·
κι' ὥρας ἐφύρα μοναχὴ, καὶ εἰς ὥραις νὰ πληθαίνῃ,
κι' ἀποὺ τὰ τείχια ἤρασε σὰν ὁ ἐχθρὸς νὰ μπαίνῃ·
ἐπλήθαινε καὶ γιάργερνε δίχως ἀνέμου χάρι,
καὶ τὰ καράβια ἔσερνε στὰ βάθη της νὰ πάρῃ.
Καράβια κάτεργα γιὰ μιὰ ἐφύγασι μὲ βίαν,
καὶ πῆγαν καὶ σταλάρανε ἀντίπερα στὴν Τίαν.
Βάρκαις πολλαὶς ἐπνίγησαν μπαίνοντας στὸ Μανδράκι,
πληθαίνοντας τὸ πέλαος καὶ λίγαινε δαμάκι.
Κάτεργο ἕνα ἦτο ἐκεῖ καὶ στάθη νὰ τὸ σπάσῃ,
καὶ τοῦ 'σπασε ταὶς γούμεναις κ' ἤθελε τὸ πλαγιάσει.
Καὶ κάτεργα δαιμονικὰ εἴδασι καὶ προβαίνου,
σὰν νὰ "θελέ τον ἀπαρθανὰ ἐκεῖ λουμπάρδαις σέρνου,
κ' εἰς τὸ καστέλλι ἐσίμωσαν γιὰ νὰ τὸ πολεμήσουν,
καὶ λουμπαρδιαὶς τοῦ σύρασι ὁγιὰ νὰ τὸ βουλήσουν·
κι' ἀπήτις τὸ νικήσανε κι' ἀπῆς ἐπαραδόθη,
ἀποὺ τὸ μπάτο τοῦ γιαλοῦ ὅλο ἐξερρίζώθη.
Τὰ κάτεργα ἐχαθήκανε σὰν ἐξεθεμελιώθη,
τὸ πέλαγος ἐτάραξε περίσσα καὶ 'θολώθη.
Καὶ τὰ κισίργια σὰ βουνιὰ τὸ πέλαος γεμίζει,
καὶ παύτουσιν ἡ ἀστραπαὶς, κι' ὁ ἥλιος ξεφωτίζει.
"Ητονε ὥραις εἰκοσιτρεῖς ὁποὖσβυσε τὸ διάφι,
καὶ τὸ κακὸ ποῦ στάθηκε ποιὸς ἠμπορεῖ νὰ γράφῃ;

Μετὰ ταῦτα (σελ. 207) περιγράφει τὴν ἐν Νάξῳ καταναυμάχησιν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἀρχόμενος οὕτω.

Τώρ' ἄρχομαι νὰ διηγηθῶ καὶ πάθη νὰ κινήσω,
φόνους, θανάτους, καὶ πνιγμοὺς νὰ γράψω καὶ ν' ἀρχίσω.
Στοῦ κόσμου τούτη τὴ ζωὴν ὁποῦ τὴ μπορπατοῦμε,
ὁποῦ θωρούμενε χαραὶς πλείσιαις καὶ τραγουδοῦμε,
ἢ σὲ πρεβόλια μὲ δεντρὰ κ' εἰς ὠργιωμένα δάση,
ἐβάλθηκε ὁ λογισμὸς σήμερο νὰ περάσῃ,
σὲ τούτη ὁποῦ ζούμενε καὶ χίλια λόγια λέμε,
καὶ τὸ πουρνὸ γελούμενε, καὶ πρὶν τὸ βράδυ κλαῖμε.
Πόσοι ἀπὸ 'σπέρας στοῦ γιαλοῦ τὴν ὄψιν τραγουδοῦσι,
κι' αὔριο κινδυνεύουσι καὶ στέκουν νὰ πνιγοῦσι;
τὰ νέφκλα ν' ἀστράπτουσι καὶ νὰ συχνοβροντοῦσι,
καὶ νὰ σκοτινιαστούσινε κι' ὅλα νὰ θολωθοῦσι,
κι' ἀέρα νὰ σηκώσουνε καὶ ταραχὴν νὰ δείξουν,
καὶ τ' ἄρμενα τοῦ καραβιοῦ νὰ σκίσουν καὶ νὰ ῥίξουν;

Ὁ Ἑνετικὸς στόλος ἠγκυροβολημένος ἐν Κυθήροις εἰδοποιεῖται ὑπὸ

Στὰ κάτεργα τοὺς φέρανε καὶ μέσα ἐκεῖ τοὺς δένου,
στὴν σκλάβωσι νὰ λάμνουσι πάντα καὶ ν' ἀποθαίνου·
καὶ κατεργάροι νὰ γενοῦ ὄχι γιὰ νὰ πουλιῶνται,
ὄχι νὰ ξαγοράζουνται, ἀμὲ νὰ τυραννιῶνται.
Εἰς τοὺς Κορφοὺς τοὺς βγάνασι τσὴ πόρταις ἐγυρίζα
ζόρκοι καὶ διακονίζουνται, καὶ λέγαν δὲν τὸ 'λπίζα
εἰς τὴν σκλαβιὰν νὰ στέκουνε στῶν Χριστιανῶ τὸ χέρι.

Οἱ ἐν Χάνδακι πολιορκούμενοι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμητος Μάρκου ποιοῦσιν ἔξοδον πρὸς τὸν Γέφυρον, καὶ κατανικῶσι τοὺς Τούρκους. Ὁ Φόσκολος προσβάλλει τὴν Μονεμβασίαν καὶ λεηλατήσας τὰ πέριξ, πλέει κατὰ τοῦ Βώλου· εἰς τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ οἱ Τοῦρκοι περίτρομοι φεύγουσιν, οἱ δ' Ἐνετοὶ ἀποβιβασθέντες διαρπάζουσι.

Βίο ἐπῆραν, πράματα πλεούμενα φορτόνου,
στάρια κρασιὰ, κι' Ἀγαρηνοὺς οἱ Φράγκοι θανατόνου.
Χαλοῦσι σπίτια τῶν Ῥωμνιῶν, κι' ὅξω τὰ στάρια βγάνουν,
παιδιὰ, γυναίκαις, γέροντες στὰ κάτεργα τοὺς βάνουν.
Τοὺς τόπους ἀφανίσανε ποὖτονε τόσα πλούτη,
σωροὺς μὲ τὰ γεννήματα γεμάτ' οἱ τόποι τοῦτοι.
Ἄλλοι ἐκόπταν τὰ δενδρὰ, ἄλλοι τὰ σπίτια ἐρρίκταν,
ἄλλοι φωτιαὶς ἀνάφτανε κ' ἐλάμπρυνε ἡ νύκτα.
Ἐπῆραν πρόβατα πολλὰ ὅσἄβρανε καὶ βόδια,
καὶ μαγερέματα, κρασιὰ, καὶ στάρια τόσα μόδια.
Δύο τρεῖς ἡμέραις ἦτον κεῖ τρίγυρα καὶ κρουσεῦγαν
τοὺς τόπους, κι' ὁποῦ ἐπηαίνασι ὅλοι ἀνθρῶποι ἐφεῦγαν.

Ὁ Φόσκολος ἑνοῦται μετὰ τοῦ Μοροζίνη, ὁ δὲ στόλος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στολάρχου Λαζάρου Μοτζενίγου ἔρχεται πρὸ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ κωλύει τὴν διάβασιν παντὸς ἐχθρικοῦ πλοίου. Ὁ Μοροζίνης μετὰ τῆς ὑπὸ τὰς διαταγάς του μοίρας καταπλέει πρὸ τοῦ Ναυπλίου, καὶ συναντήσας τὸν τουρκικὸν στόλον νικᾷ. Μετὰ ταῦτα ἔρχεται εἰς Εὔβοιαν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Δῆλον καὶ Μονεμβασίαν, ἔνθα πληροφορηθεὶς, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς,

Ἐφτάξασι τὰ κάτεργα κ' εἰς τὸ γειοφύρι 'γγίζουν,
καὶ βίκτουσίν του λουμπαρδιαὶς καὶ κάτω τὸ κρεμνίζουν.

Ἀφοῦ δὲ οὕτω διέκοψε τὴν συγκοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τοῦ φρουρίου προσκαλεῖ τοὺς ἐν αὐτῷ Ἕλληνας εἰς παράδοσιν.

Δυὸ τρεῖς ἐκατεβήκανε τοῦ προβεδόρου λέσι,
ἐτούτ' ἡ χώρα δὲ μπορεῖ ἔτσι εὔκολα νὰ πέσῃ·
κ' ἐμεῖς νὰ τήνε δώσωμε δὲν εἶν' στὴν ἐξουσιά μας,
καλὰ κ' οἱ Τοῦρκοι λείπουνε ἔξω στὰ πράματά μας.

Καὶ πιδουλιὰ δὲν κάνομε, οὐδὲ καὶ τὸ γροικοῦμε,
μόνο σὲ προσκυνούμενε, συμπάθειο σοῦ ζητοῦμε.
Κι' ὁ πρεβεδόρος λέει τως γιὰ νὰ παραδοθοῦσι,
τὸ κάστρο νὰ τοῦ δώσουνε, κι' ἂς κάμου ὅ,τι μποροῦσι,
τὸν ἅγιον Μάρκον βλέπω δὰ στὰ τείχη, κ' εἶνε 'δικός μας.
Κι' ἀκρόασιν, οἱ γέροντες τοῦ λὲν, ἀφέντη δό μας.
'Απόκρισι τοῦ δώκανε φρόνιμη μετὰ γνώση,
τὸ πῶς δὲν τοῦ τὴ δίδουνε, ἂν ἤλθαν ἄλλοι τόσοι.
Τόπους πολλοὺς κι' ἀμέτρητους ὁρίζει ἡ ἀφεντιά σας,
καὶ μέσα 'κεῖ δὲ βρίσκεται, μόνο τὸ πρόσταγμά σας
γίνεται ὁγιὰ νὰ φανοῦ πιστοί, νὰ παινεθοῦσι,
καὶ μπαίνουνε στὸν πόλεμον ὅλοι νὰ σκοτωθοῦσι,
τ' ὅμοιο κάνομε καὶ 'μεῖς ὁγιὰ τὸ βασιλειό μας,
γιατὶ τὸ ἐγνωρίζομε πάντα πιστὸ βοηθό μας.
"Οταν τὴν πῆρε ὁ βασιληᾶς σεφέρι εἶχε φέρει
Τούρκους, καὶ πολεμήσανε μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι·
καὶ πλείσιους τοῦ σκοτώσανε καὶ πέσασίνε χόμαι,
καὶ ἡ ὑψηλότη σου καὶ σὺ σήμερο τοῦτο κάμε,
γιὰ νὰ φανῇ μὲ πόλεμο πῶς εἶχες τὸ νικήσει,
ὄχι πῶς σοῦ τὴν δώκαμε, χωρὶς νὰ πολεμήσῃ.
'Ετούτη τὴν ἀπηλογιὰ δίδουν οἱ Μονοβασιῶται,
κι' ὁ πρεβεδόρος ὥρισε λαὸ καὶ βγάνουν τότες
εἰς τὴ στερηὰ, κι' ἀρχίζουνε ὁγιὰ νὰ πολεμοῦσι,
καὶ λουμπαρδιαὶς τὰ κάτεργα ρίκτουσι νὰ χαλοῦσι
τὰ τείχη, μᾶτον δυνατὰ καὶ ἤτονε καὶ χαράκια,
κι' ὄξω στὴ γῆ ἐκάνασι τριντζέραις μὲ τ' αὐλάκια·
ἡ χώρα ἀρχίζει λουμπαρδιαὶς κι' ἀρκομπουζία τόση
στὰ κάτεργα νὰ δίδουνε, ὁγιὰ νὰ τοὺς σκοτώσῃ.
Κι' οἱ ὄξω νὰ κολλούσινε ἀρκομπουζαὶς στὴ χώρα,
καὶ νὰ μηδὲν λαγάζουνε, νὰ φοβηθοῦν μιὰν ὥρα,
γιὰ νὰ παραδοθούσινε τὴ χώρα νὰ τοῦ δώσου,
γῆ ὅλους ἀποῦτον ἐδεκεῖ ἤθελε νὰ σκοτώσου.
Τοῦρκοι δὲν ἦτον ἐδεκεῖ, μονῶτον πατριῶταις,
καὶ δῶκαν πόλεμον πολὺν τοῦτοι 'Ρωμαῖοι τότες.
Σαράντα μέραις ἔστεκαν τὰ κάτεργα τριγύρου
καὶ λέγαν πῶς πεινούσανε, κ' ἔντα καιρὸν νὰ σύρου,
κι' ἀπόκης θὰ παραδοθοῦ νὰ μποῦσι νὰ τοὺς πιάσουν,
νὰ πάρουν ταὶς γυναίκαις τως κι' ὅλους νὰ τοὺς χαλάσουν.
Κ' οἱ Χριστιανοὶ εἶχανε κρασιὰ, κρέτα, φαγιὰ, καὶ στάρι,
κ' ἐθέλαν καὶ τὸν πόλεμον ἀκόμη νὰ σταλάρῃ.
Ταὶς λουμπαρδιαὶς κι' ἂς ἄφτουνε, κ' ἡ μπόμπαις ἂς σκροποῦσι,
μὰ πηαίναν ὅλαις στὸ γιαλὸ χωρὶς νὰ βαρηστοῦσι.

Μόναχα; μιὰν γερόντισσα στὸ σπίτι ἐσκοτῶσαν,
μόνο ποῦ δίδα τουφεκιαὶς καὶ βόλια πέφταν τόσα.
Μὰ ἀποὺ τὰ κάτεργα ὁ λαὸς ἄρχιζε νὰ λιγαίνῃ,
καὶ τσ' ἔβαλλε στὰ κάτεργα μιὰ νύκτα κι' ὄξω βγαίνει.
Κ' ἐμίσευσε ἀπὸ δεκεῖ κι' ὥλπιζε νὰ τὴ πιάσῃ,
κ' ἤτονε κρίμα ὁ λαὸς ὁποῦ 'πεσε νὰ χάσῃ.
Καὶ τότες ἡ Μονοβασιὰ κυττάζει πῶς μισεύγου,
καὶ πῶς ἀποχυθήκανε καὶ πλειὸ δὲν τοὺς γυρεύγου,
ἡ πόρταις ἀνοικτήκανε, καὶ τὸ γεφύρι φτιάνου,
καὶ παλληκάρι μὲ γραφὴ ἔξω στὴ γῆ εὐγάνου,
ὁποῦ καὶ ἂν ἤτον ὁ πασᾶς νὰ πᾷ νὰ τοῦ τὴ δώσῃ,
ὀγιὰ νὰ δώσῃ εὐχαριστιὰ στὴ λύτρωσι τὴν τόση.
Κι' ἀπήτις φτάνει τοῦ πασᾶ, καὶ τὴ γραφὴ κυττάζει,
ἐχάρην ἀπὸ τὴν καρδιὰ καὶ τὸν θεὸν δοξάζει.
Τοὺς Τούρκους ἀναμάζωξε κ' ἔρχεται καὶ σιμόνει,
καὶ βλέπει τ' ἀναχύματα κ' εἰς τὸ γειοφύρι σώνει
καὶ λουμπαρδιαὶς ἐρρίξανε ὀγιὰ χαρὰ δικήν τως,
πῶς οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάμανε τὴν νίκην μοναχοί τως.
Ξεφάντωσαις πολλαὶς χαραὶς ὅλοι τως τότες κάνουν,
καὶ τὰ μουράγια 'ς ὀρδινιὰ γιὰ νὰ φτιάσου βάνουν.
Κ' εὐχαριστιαὶς ἀμέτρηταις ἠτότες τῶνε κάνει
πῶς ἐφανῆκαν πιστικοὶ, κ' εἰς ἄλλους δὲν ἐφάνη
νὰ κάμουν τόσον πόλεμον ὀγιὰ τὸ βασιλειόν τως,
καὶ τότες τσὴ συμμάζωξε καὶ γράφειν τ' ὄνομά τως,
καὶ στέλλει τα τοῦ βασιλειοῦ νὰ δῇ τὴ πιστοσύνη,
ποῦ κάμανε οἱ Χριστιανοὶ μέσα στὴ χώρα κείνη.

Διὰ μακρῶν περιγράφεται ἡ πρὸ τοῦ Ἑλλησπόντου ναυμαχία τῶν δύο ἐχθρικῶν στόλων (14 Ἰουνίου 1656), ἡ νίκη τῶν Ἐνετῶν, ὁ θάνατος τοῦ στολάρχου Λωρέντζου Μαρκέλλου, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Βόρρου ἅλωσις τῆς Τενέδου καὶ Λήμνου, (σελ. 242—260). Ἐν τῷ μεταξὺ Λάζαρος ὁ Μοτζενίγος, ἀνδραγαθήσας ἐν τῇ ναυμαχίᾳ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ κομιστὴς τῆς εἰδήσεως τῆς νίκης εἰς Ἐνετίαν, ἐκλεχθεὶς στόλαρχος καταβαίνει εἰς Ἐπτάνησον.

Νὰ κάμῃ τὸ ταξεῖδί του εἰς τοὺς Κορφοὺς νὰ σώσῃ,
στὴ στράτα τὸν διαλαλημὸν ἔγραψε γιὰ νὰ δώσῃ
ναύγου χωριάταις τοῦ σπαθιοῦ, νὰρθοῦ κ' οἱ ξωρισμένοι
κι' ἀποὺ τὴν ἐξορίαν τους νᾶνε 'λευθερωμένοι.
Ἔτσι κ' εἰς τὴν Κεφαλονιὰ ἔγραψε νὰ κινήσουν,
ὅλοι νὰ ἔχου λευθεριὰ νὰ πᾶν νὰ τ' ἀκλουθήσουν.
Ἀπὸ 'δεκεῖ σηκόνεται τὴ Ζάκυνθο νὰ πιάσῃ,
καὶ πῆρε κι' ἀπὸ 'κεῖ λαὸ τότες μαζὴ νὰ πᾶσι.

Κ' εἰσὲ καράβια τσὴ 'βαλλε κι' ἀπὸ ἐδεκεῖ μισεύγει,
καὶ πάει στ' 'Αρτζιπέλαο τὰ κάτεργα γυρεύει.

Καταπλεύσας δὲ, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ τουρκικὸς στόλος ἐξελθὼν τοῦ 'Ελλησπόντου ἐπειρᾶτο τὴν ἀνάκτησιν τῆς Τενέδου, συλλαμβάνει ἐν Χίῳ τὸ καραβάνιον τῆς Αἰγύπτου, καὶ καταστρέψας τὸν στόλον τῆς Βαρβαρίας ἔρχεται εἰς 'Ελλήσποντον, ὅπου συμπλακεὶς μετὰ τῶν πολεμίων φονεύεται ἐντὸς τῆς πυρπολουμένης ναυαρχίδος αὐτοῦ (1657). Μετὰ τοῦτο οἱ Τοῦρκοι εὐκόλως ἀνακτῶσι τὴν Τένεδον καὶ Λῆμνον (260—272). Τῆς διηγήσεως τούτων προτάσσεται πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ὁ ἐξῆς ἐνθαρρυντικὸς μονόλογος τῆς καταπολεμουμένης νήσου.

Ὦ Βενετιὰ πλουσιώτατη κι' ὥμορφα στολισμένη,
ποῦ βρίσκεσαι στοὺς βασιλεῖς περίσσα ζηλεμένη,
ἔνδεκα χρόνους φαίνεται δύναμι ἡ δική σου,
καὶ πολεμᾷς μ' ἕνα θεριὸ μόνια καὶ μοναχή σου.
Στὸ ἴδιο στέκε Βενετιά, ὁγιὰ νὰ σὲ δοξάσουν·
τώρα ποῦ βάλα τὴν ἀρχὴν τοὺς Τούρκους νὰ χαλάσουν,
νὰ μὴν ἀφήσῃς νὰ χαθῶ γῆ νὰ μὲ παραδώσῃς
κ' εἰς ταὶς καρδιαὶς τῶν ὀχουθρῶν θαράπαυσι νὰ δώσῃς.
Μὴ ποῦνε πῶς ἐπήρανε τὴν Κρήτην τὴ δική σου,
ὁποὖδειχνες τόσον καιρὸ 'ς αὐτοὺς τὴν πόρεσί σου.
Μηδὲ σταθῶ σὲ βάσανα κι' εἰς τῶν Τουρκῶν τὸ χέρι,
μὰ δὲ κατέχω ἡ τύχη μου τί θὰ μὲ θέλῃ φέρει.
Μὴ δώσῃς ταὶς λουμπάρδαις μου γιὰ νὰ σὲ πολεμοῦσι
κι' ἃ θὲς νὰ μπῇς στὴ χώρα μου ὅλαις νὰ σοῦ κολλοῦσι.
Νὰ δέσουν τὸ Μανδράκι σου κι' ὄξω νὰ σὲ σφαλίξουν,
κι' ἀποὺ τὸν κάβο τῶν Φρασκιῶν κι' ὄξω νὰ σ' ἐξορίσουν.
Οὐδὲ μὴ δώσῃς Βενετιὰ θέλημα νὰ μ' ἀφήσῃς,
μὰ πέψε μαθηματικοὺς ἄνδρες νὰ μοῦ βοηθήσῃς.
Τ' 'Ανάπλι, τὴ Μονοβασιὰ, καὶ τοὺς Βυζαντινέους,
κ' εἰς τὸ Μωρέα ἤσουνε ἀφέντης στοὺς 'Ρωμαίους,
τὴ Σαλονίκην ὥριζες, τὴν Κύπρο ἐκυβέρνας,
κ' εἰς ὅλο τ' 'Αρτζιπέλαγος ἤσουν ἀφέντης ἕνας.
Μὰ τώρα τσ' ἔχουν τσὴ πτωχοὺς οἱ Τοῦρκοι καὶ κρατοῦ τση
τσὴ χώραις τοὺς Χριστιανοὺς, καὶ πλείσια τυραννοῦ τση.
'Εκείναις δὲν ἐκάμανε πόλεμο σὰν ἐμένα,
καὶ θενὰ κόψουν τὸν λαὸν νὰ μὴν ἀφήσουν ἕνα.
Γι' αὐτῶς σοῦ λέω, Βενετιὰ, ποτὲ νὰ μὴ μὲ δώσῃς,
οὔτε ποτὲ μὴ μ' ἀρνηθῇς, μὰ κράτει ἐμὲ νὰ σώσῃς
τὴ φήμη ὁποῦ σοὖχανε στὸ κόσμο καὶ γροικᾶται,
κι' 'Αγαρηνὸς σὲ σκιάζεται καὶ πλείσια σὲ φοβᾶται.

Σταμάτησε κι' ὀγλήγορα γιὰ μένα θέλει πέσει
ὁ Χουσαΐνης ὁ μπασᾶς, καθὼς γροικῶ καὶ λέσι·
κι' ὅσο περίσσα πολεμᾷ εἶνε γιὰ χαλασμόν του,
καὶ τὸ σπαθὶ τοῦ βασιλειοῦ θὰ κόψῃ τὸν λαιμόν του.

Ὁ ἐπὶ δεκατρία κατὰ συνέχειαν ἔτη καταπολεμῶν τὴν Κρήτην Δελῆ Χουσεὶν ἀνακληθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποκεφαλίζεται (1658). Ὁ ποιητὴς ἀναθεματίζων τὸν ἄγριον καταστροφέα τῆς πατρίδος του ἐπιφωνεῖ ταῦτα.

Τὰ κρίματα ὅπ' ἔκαμε στὴ Κρήτη τώρα δέτε
ὁ Χοσαΐμ, μὰ κόπηκε, κι' ἀνάθεμα ὅλοι πέτε.
Χίλιαις βολαὶς θέλω νὰ πῶ χίλιαις ἀνάθεμά σε,
ὅτ' ἔκαμες τῶν Κρητικῶν τώρα δὲν τὰ θυμᾶσαι;
Μὰ 'κόπης τώρα, μιαρὲ, ἀπόθανες, κ' ἐχάθης,
καὶ πλειὸ στῆς Κρήτης τὸ νησὶ δὲν ἠμπορεῖς γιὰ νἄλθῃς.
Στὴ κόλασι θὰ κρίνεσαι γιὰ τὴ κακή σου γνώμη,
καὶ παιδωμαὶς εἰς τὴν ψυχὴ θέλεις νὰ δῇς ἀκόμη.
Δαίμονες θὰ σὲ δέρνουσι, νὰ φθείρου τὴ ψυχή σου,
καὶ νὰ μὴ δείκτης ἐδεκεῖ ποτὲ τὴ δύναμί σου.
Οὔτε νὰ 'ρίζῃς ἄρχοντες, οὐδὲ νὰ πολεμάῃς,
γιατὶ στὸ χάος σύρνεσαι στὸ χάος γιὰ νὰ πάῃς.
Οὔτε καὶ πλούτη σὲ 'φελοῦν, οὔτε καὶ τ' ἅρματά σου,
μόνο πλερόνεις ἐδεκεῖ ὅλα τὰ κρίματά σου.
Οὐδὲ θυμᾶσαι τὴ ζωὴν ἔντἄχεις καμωμένα,
μὰ καίγεσαι καθημερνὸ, καὶ λέγεις τ' ὄχ οἰμένα.
Θωρεῖς ὅσους ἐσκότωσες Τούρκους Χριστιανοὺς νὰ λέσι
νὰ τοὺς 'γδικιώσῃ ὁ θεὸς, καὶ κάρβουνα σὲ καῖσι.
Ἔχεις μεγάλη συντροφιὰ δαιμόνους γιὰ νὰ μένῃς·
κ' ἔντα καλὸ ἐκέρδισες, τί στέκεις κι' ἀνημένεις;
Ἂν ἦσου καὶ Χριστιανὸς γιὰ τὰ πολλὰ κακά σοῦ,
ὁποῦ στὸν κόσμον ἔκαμαν ἀπάνω τ' ἅρματά σου,
ἤθελες μπῇ στὴν κόλασι σὰν ἦσαι νὰ σὲ δέρνουν,
κι' ἀπ' ὅλους πλειὰ χειρότερος στὸ σκότος νὰ σέ σέρνουν.
Τὸ Ῥέθεμνος ἐνίκησες καὶ τὰ χωριὰ ἐπιάσες,
χειρότερα καὶ τὴ ψυχὴ τὴν ἐδική σου ἐχάσες.
Καλὰ κι' ἂν ἦσουν ἄτυχος καὶ νἄχῃς καλοσύνην,
ἤθελες βρῇς στὴν κόλασιν λίγη ἐλεημοσύνην.
Οὐδένας μὴ βαρυγομᾶ πῶς ἀναθεματίζω,
γιατὶ κ' ἐγὼ στὴ ξενιτιὰ μὲ τὴ φτωχιὰ γυρίζω,
κ' ἐπῆρέ μου τὸ σπίτι μου κι' ἄλλος σὲ κεῖνο μένει,
καὶ τὴν πατρίδα δὲ θωρῶ τὴν πολυαγαπημένη.

Ἀντὶ τοῦ Χουσεὶν ἀποστέλλεται εἰς Κρήτην ὁ Μεεμὲτ πασᾶς ὁ ἐπιλεγόμενος Κατριζόγλης, ὅστις

Ἦτονε στ' ἄλογο καλὸς κ' ἐκράτειε τ' ἅρματά του,
καὶ φόβο οὔτε 'ντίῤῥησι δὲν εἶχε ἡ καρδιά του·
κ' εἰς τὸ φουσάτο τῶν Τουρκῶν τότες δὲν ἦτον ἄλλος,
καὶ μέσα στὴν Ἀνατολὴ ἦτον αὐτὸς μεγάλος.
Ὁ βασιλειᾶς τὸν ἔστειλε καὶ πρῶτο τόνε κάνει,
νἄρθῃ στὴν Κρήτην νὰ σταθῇ, στὴ μάχη ν' ἀποθάνῃ.
Ἔσ ὅλους τοὺς καβαλλάρους του τοῦτον ὁμπρὸς ἐβάναν,
κι' ὅπου κι' ἂν ἤθελε σταθῆ τὴ μάχη δὲν ἐχάναν.
Σὰν τὸ λειοντάρι ἔτρεχε κ' ἔμπαινε τὸ κορμίν του,
καὶ κόπτε καὶ πολλότατους φράγκους μὲ τὸ σπαθίν του.
Θάνατον δὲν ἐκύτταζε, οὔτε τὸν φράγκο ἐλείλια,
μἄτρεχε ἔξω τῶν τειχῶν ποῦτον τουφέκια χίλια.

Φραγκίσκος ὁ Μοροζίνης διορισθεὶς στόλαρχος ἔρχεται εἰς Μεσσηνίαν καὶ λεηλατήσας μετὰ τῶν Μανιατῶν τὰς Καλάμας ἀποβιβάζει εἰς Χάνδακα τὸν πρώην οἰκουμενικὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον Β'· μετὰ δὲ τοῦτο πλεύσας εἰς Πάτμον, καὶ ὑποπτευθεὶς ἀπιστίαν τῶν κατοίκων λεηλατεῖ τὴν νῆσον, καὶ ἐπελθὼν κυριεύει καὶ διαρπάζει τὸ Καστελλόριζον, ὅπου

Ἐπιάσαν ὅλους τοὺς Ῥωμνιοὺς σὰν Τούρκους καὶ τοὺς δένουν,
κι' ὅλα τὰ πράγματά τωνε καὶ κείνους, καὶ τοὺς σέρνουν·
ὅσοι κι' ἂν ἐγλυτώσανε ἀπῆτις τοὺς νικῆσαν
τοὺς πήρανε γιὰ τὸ κουπὶ γιαμνιὰ καὶ δὲν ἀργῆσαν.
Ἐῤῥίξανε καὶ τὰ τειχιὰ καὶ τὸ λαὸ ἐπῆραν,
τὶς κορασαὶς ἐδέσανε κι' ὅλαις μαζὴ ταὶς σύραν,
παιδιὰ μικρὰ χριστιανῶν, γυναῖκες τιμημέναις
καὶ σύρνα τση σὰν πολιτικαὶς καὶ καταδικασμέναις.
Χρυσάφι ἐπήρανε πολὺ ἀσῆμι κι' ὅ,τι εὑρῆκαν,
κ' ἤρθασι εἰς τὰ κάτεργα καὶ μέσα ὅλοι ἐμπῆκα.
Εἰς ἓξη ὥραις πόλεμον ἐδῶκαν καὶ νικῆσαν,
καὶ πῆραν ὅλον τὸν λαὸν, κι' ἀπὸ 'δεκεῖ κινῆσαν,
κ' ἐρχοῦνται καὶ γυρίζουνε νὰ πὰν κ' εἰς ἄλλους τόπους,
καὶ δυὸ καστέλλια ἐπήρανε ποῦχαν πολλοὺς ἀνθρώπους.
Ἐπῆρε βιὸν ἄπειρον, καὶ σκλάβωσις ἐγίνη,
καὶ βάλλα τους στὰ κάτεργα τότες τὴν ὥρα ἐκείνη.

Μετὰ τοῦτο πλεύσας εἰς κατάκτησιν τῆς Χίου παραπείθεται ὑπὸ τῶν κατοίκων νὰ μὴ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῆς νήσου σχέδια αὐτοῦ.

Γιατ' εἶχασιν ἐλευθεριὰ, κ' ἦτον ἀναπαυμένοι
πλειὰ ἀπ' ἄλλον τόπον καὶ νησὶν 'ς ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Κ' εἶπανε σὰ θελήσουνε γιὰ νὰ παραδοθοῦνε
ἐκόψασι ταὶς σύβασαις, καὶ πλειό τους δὲ 'μποροῦνε
νἄχουσι τὴν ἐλευθεριὰ, μὰ θέλουσι τοὺς πιάσει
ὅλους νὰ τοὺς χαλάσουνε, κι' ὅλους νὰ τοὺς πᾶσι
στὰ κάτεργα νὰ λάμνουνε, νὰ πάρουν τὰ παιδιά τως,
κι' ἀπὸ τὴ Χιὸ νὰ λυώσουνε ὅλα τ' 'νόματά τως.
Φράγκοι Ῥωμαῖοι στέκανε σὰν νἄτον χριστιανοσύνη,
σὰν νὰ μὴν ἦτονε τουρκιὰ ἔχουσι καλοσύνη.
Γιὰ ταύτως λέσιν ὅλοι τως τῆς ὑψηλότητάς σου
νὰ μηδὲ δώσῃ πόλεμον νὰ ζήσῃ τ' ὄνομά σου.
Στὴ Πόλι μηδὲ γροικηθῆ πῶς θὰ παραδοθοῦνε,
καὶ κόψουνε ταὶς σύβασαις, κι' ὅλοι νὰ χαλαστοῦνε.
Τοῦτο ἀπηλογήθησαν ὁμπρὸς στοῦ γενεράλε,
καὶ τοῦ 'πανε, στὸ κόρφο σου τὸ χέρι ἀφέντη βάλλε.
Τὸ δίκηόν τους ἐγροίκησε καὶ ἐλυπήθηκέ τση,
καὶ μίσεψε καὶ λεύθερους ἐτότες ἄφηκέ τση.
Στὴν Πόλι σὰν τὸ μάθανε ὅλοι 'φχαριστηθῆκαν,
κ' ὅλος τσῆ Χίος ὁ λαὸς μ' ἀγάπη ἐπαινεθῆκαν.

Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος (1660) ὁ Μοροζίνης ἁλώσας τὴν Σκίαθον ἔρχεται εἰς προϋπάντησιν τῶν πρὸς βοήθειαν στελλομένων Γάλλων, οἵτινες εἶχον ἀποβιβασθῆ εἰς Νάξον.

Μὰ γίνη ἀνακάτωσις εἰς τὸ νησὶν ἀπάνω
ποῦ φάγαν ὅλα τὰ αὐγά, μὰ δὲν ἀναθιβάνω.
Μιὰ λίτρα πήγαινέ τ' αὐγὸ ὁποῦ ταρνίθια φάγαν,
γιατ' εἶχανε πολλὰ σολντιὰ καὶ σέρνα πολλὴν πάγαν.
Ὅλους ἀποὺ τὰ σπίτιά τως τοὺς βγάνασι κ' ἐμπαῖναν,
κ' οἱ χριστιανοὶ ἐπηαίνασι εἰς τὰ βουνὰ καὶ μέναν.

Παραλαβὼν αὐτοὺς ὁ Μοροζίνης ἀποβιβάζει εἰς Σούδαν, ἐκ δὲ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐνθαῤῥυνθέντες καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ χριστιανοὶ ἀποδιώκουσι τοὺς ἐν Ἀποκορώνοις Τούρκους.

Μὲ λουμπαρδιαὶς καὶ μὲ βοὴ καὶ σύγχυσι μεγάλη
μπαίνου στὸν Ἀποκόρωνα Φραντζέζοι τόσοι, κι' ἄλλοι
Ῥωμαῖοι, καὶ μαλόνουσι μέσα καὶ τοὺς νικοῦνε
ταὶς πόρταις ἐτζακίσανε τσ' Ἀγαρηνοὺς ἀρποῦνε.
Φονεύγου καὶ σκλαβόνουσι, κουρσεύγου καὶ χαλοῦσι
ὁμπρὸς στὸν Ἀποκόρωνα, κι' ἀπὸ δεκεῖ περνοῦσι
καὶ πᾶσι 'ς ὅλα τὰ φορτιὰ ὁποὖτονε τριγύρου,
κ' οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐμείνασι μιὰ τουφεκιὰ νὰ σύρου.
Μὰ τρέχου οἱ Ἀγαρηνοὶ εἰς τὰ Χανιὰ καὶ μπαίνου,
καὶ οἱ 'ξωχωρῖταις χαίροντας μὲ βιάσι κατεβαίνου,

Ζυγόνουν Τούρκους ποὖχανε καὶ πιάνου καὶ χαλοῦνε,
κ' εἰς τὴν ἁρμάτα ἤλθανε κ' ἐκεῖνοι νὰ βοηθοῦνε.
Ὡς τὴ Κολάτα ἔφταξε καὶ σταματῆσαν τόσοι,
καὶ μπαίνει στὰ Τσικαλαργιὰ κι' ἄρχισε νὰ τεντώσῃ.
Καὶ λουμπαρδιαὶς 'ποὺ τὰ Χανιὰ ἀρχίζουν νὰ πετοῦσι
γιὰ νὰ σκοτόνου τὸ λαὸ, μήπως καὶ φοβηθοῦσι.
Εὐγαίνασι οἱ βροντισμοὶ, κ' οἱ Τοῦρκοι τὸ 'γροικοῦνε
ὁμπρὸς ἀπὸ τὴ Κάντιαν, κι' ἀποδεκεῖ κινοῦνε
καὶ φτάνουσι στὸ Ῥέθεμνος ν' ἀνταμωθοῦνε ὅλοι,
κι' ὁγιὰ μπασιά τως εἶχνε 'ς ὅλους τὸ Κατριτζόγλη.
Ἔφταξε ὥς τὸν Ἁρμυρὸ ἀρίφνητο φουσάτο....
Κ' οἱ Φράγκοι κάνουσι φορτὶ ἐκεῖ καὶ μεταλλάξαν,
μὲ τάβλαις καὶ μὲ χώματα κάτωθε στὴ Μαλάξαν.
Κι' οἱ Τοῦρκοι σώνουσι σιμὰ καὶ τὸ φορτὶ θωροῦσι,
κ' ἔρχονται καὶ σιμόνουσι καὶ τὸ φορτὶ πετοῦσι.
Μὰ οἱ Φράγκοι κάτω τοῦ φορτιοῦ ἤτονε φυλαμένοι,
κ' οἱ Τοῦρκοι ὁποῦ σημώνασι ἤτονε σκοτωμένοι·
ἔτρεχαν νὰ τὸ πιάσουνε κι' ἀπάνω ν' ἀνεβοῦνε,
κι' ἀνθρώπους εἶχαν ξύλινους τρίγυρα νὰ τσ' ἰδοῦνε,
καὶ ῥίκτασίν τως τουφεκιαὶς ὡσὰν ἀνθρῶποι νἄτον,
κ' οἱ Φράγκοι τοὺς σκοτώνασι ἀπὸ τὴ γῆ ἀποκάτω.
Μὰ ὁ Κατριτζόγλης νὰ θωρῇ πῶς δὲ μπορεῖ νὰ τὸ πιάσῃ,
ὀπίσω στρέφει τὸ λαὸ ὅλο νά μὴν τοὺς χάσῃ,
καὶ μοναχός του ἐκίνησε κ' εἰς τὰ βουν' ἀνεβαίνει
μὲ τ' ἄλογό του κ' ἔτρεχε, τσὴ φόσαις κατεβαίνει,
καὶ δίδει λόγο στὰ Χανιὰ νὰ μὴν παραδοθοῦνε,
καὶ Τούρκους ἔχει κ' ἔρχονται γιὰ νὰ τόνε βοηθοῦνε.

Οὕτω ἐνθαῤῥυνθέντες οἱ ἐν Χανίοις πολιορκούμενοι Τοῦρκοι ἀνθίστανται, ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν Γάλλων πρίγκηψ Ἀλμερίγος ἀπελπισθεὶς περὶ ταχείας παραδόσεως λύει τὴν πολιορκίαν καὶ ἐπιβιβασθεὶς εἰς τὰ πλοῖα ἔρχεται πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Τουρκικοῦ Χάνδακος (Candia Nova), ἐγκαταλιπὼν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ τοὺς ἐπαναστάντας χωρικούς.

Ἀμὲ σὰν ἐμισέψανε, οἱ Τοῦρκοι ἐπεράσαν
κ' ἤρθαν στὸν Ἀποκόρωνα, τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιάσαν.
Τοὺς πύργους χάμαι νὰ θωροῦν ὁποὖτονε ῥιμμένοι,
κ' οἱ Τοῦρκοι ἤτονε στὴ γῆ κομμάτια καμωμένοι,
τότες ὁγιὰ νὰ πλερωθοῦν τοὺς χωριανοὺς εὑρῆκαν,
κ' ἐκεῖ νὰ τοὺς κυττάξουνε ὅλοι τως ἐχαρῆκαν·
κι' ὅλους στὰ καταλύματα τοὺς δέσαν καὶ τοὺς πιάσαν,
καὶ φέρασι ξύλα, κλαδιὰ, καὶ βάλλαν καὶ σκεπάσαν.

Ἄναψε καὶ καήκανε ὅλοι τως ἐκεῖ μέσαν,
καὶ δείχνω σας τί πάθανε κ' εἰς ἴντα ὥρα ἐπέσαν.
Κι' ἀπόκις σὰν τοὺς καύσανε εἰς τὰ Χανιὰ ἐμπῆκαν,
καὶ κάμανε πολλαὶς χαραὶς γιατὶ δὲν ἐπαρθῆκαν.

Ἐκστρατεία τῶν Γάλλων μετ' ἄλλων Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ Χάνδακος, καὶ καταστρεπτικὴ ὑποχώρησις (1660).

Γεώργιος ὁ Μοροζίνης ἐκλεχθεὶς στόλαρχος καταπολεμεῖ τὸν τουρκικὸν στόλον ἔξω τῆς Μήλου, καὶ αἰχμαλωτίζει τὸ καραβάνιον τῆς Αἰγύπτου (1661—1662).

Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος ἐξακολουθεῖ μετὰ μεγαλειτέρας ἀμφοτέρωθεν λύσσης. Μισθοφόροι τινες στρατιῶται, οἱ Σαβογιάνοι, ἵνα ἐκδικηθῶσι τοὺς πεσόντας ἑταίρους καννιβαλικῶς εὐωχοῦνται μὲ τὰ κρέατα τῶν αἰχμαλωτιζομένων ἢ φονευομένων ἐχθρῶν.

Μ' ἀπήτις τοὺς φονεύγανε ἔτρεχα καὶ τοὺς πιάνα,
γῆ ζωντανοὺς τσῆ σώνασι κ' εἰς τὰ φορτιὰ τοὺς βάνα,
κι' ὡσὰν ἀρνιὰ τοὺς σφάζανε, καὶ κομματιάζασί τση,
καὶ μερτικὰ τοὺς κάνασι καὶ μαγειρεύγασί τση
μὲ βίζι, καὶ τσ' ἐτρώγανε· ὦ ἀπογνιὰ μεγάλη,
τάχατες ν' ἀγροίθηκε ποτὲ σὲ μάχη ἄλλη;
Τάχατες δὲ τοὺς σκαίνουντα καὶ νὰ μὴν ἐθωροῦσαν
τὰ χέρια καὶ ταῖς κεφαλαῖς, ἀμὲ τοὺς καταλοῦσαν;
Τὰ πόδια ἔξων ἐβρίκτανε, ἂν ἔρθουν νὰ τὰ δοῦσι,
πῶς ὅσους καὶ ἂν ἐπιάσουσι θενὰ τοὺς καταλοῦσι,
καὶ θέλου νὰ τοὺς τρώγουσι ὁγιὰ νὰ πλερωθοῦσι
στὸ φόνο ὁποῦ κάνουσι, νὰ παρηγορηθοῦσι.
Ὄφου ἁμαρτίαν στὸ λαό! ὦ Χάνδακα θρηνήσου,
κ' εἰς ἴντα ἐκατάντησε ἡ μάχη ἡ ἐδική σου!
Καὶ τρώσινε τσ' Ἀγαρηνοὺς τάχαντες ναῦρουν χάρι;
μὰ βλέπω ἀποὺ τὴ κεφαλὴ ἐβρώμεψεν τὸ ψάρι.
Στὸ κόσμον δὲν ἀκούστηκε ἐτούτη ἡ καταδίκη,
μόνο τὸ κάνουν οἱ κακοὶ κι' ἀγριωμένοι λύκοι.
Φαγιά 'χανε πλεισιώτατα ὁποῦ ἐπερισεῦγα,
κ' ἐκεῖνοι τὸν Ἀγαρηνὸ νὰ φᾶσιν ἐγυρεῦγα.
Στὰ ὄρη, Τοῦρκοι, φύγετε, στὰ σπήλια φυλαχθῆτε,
στὸ Κάστρο μὴ σιμόνετε κ' ἐσεῖς μὴ φαωθῆτε.
Μεγάλη παραχώρησις ἔγινε κι' ἁμαρτίαν
στοῦ Σαβοργιάνου τὸ λαὸ, κ' εἰς ὅλην τὴν στρατίαν.
Θεὸ δὲν ἐλογιάζανε, οὔτε καὶ τὸν κυττάζαν,
μόνο νὰ κάμουν πλειότερα τότες ἐλογαριάζαν.

Ὅποιος κι' ἂν ἤθελεν εὐγῆ ἔξω τὸν ἀνακράζαν
νὰ φάγῃ ἀπού τὰ κρέατα, γῆ ὅλοι τὸν ἀτιμάζαν.

Ἐκλογὴ νέου στολάρχου (1663).

Ἀνδρέας εἶχε τ' ὄνομα, Κορνάρος ἡ γενειά του,
στὴ φρόνεσι ξεχωριστὸς κ' εἰς τὰ καμώματά του.

Ἀποστολὴ τοῦ ἀρχιστρατήγου μαρκεσίου Βίλλα, καὶ περιγραφὴ τῆς ἅμα τῇ ἐλεύσει αὐτοῦ ἐγερθείσης τρικυμίας (1666).

Ὁποὺκανε τὰ κύματα ὡσὰν βουνιὰ κι' ἀφρίζαν,
κι' ὥραις ἐκοκκινίζανε, κι' ὥραις ἀπομαυρίζαν.
Οἱ οὐραν' ἐθολώθησαν, κ' ἡ θάλασσα βρουχᾶτον,
καὶ τὴν ἀρμάδα ἤθελε νὰ ῥίξῃ ἄνω κάτω.
Ἔστραπτεν ἡ ἀνατολὴ, κ' ἡ δύσις ἐμουγκᾶτον,
καὶ διπλοσφύριζ' ὁ βορηᾶς, κι' ὁ νότος ἀπονᾶτον·
ὅλα τὰ κάλλη τ' οὐρανοῦ πάραυτας ἐχαθῆκαν
καὶ μὲ μαγνιὰ σοῦ φαίνετον μαύρη κ' ἐσκεπασθῆκαν.
Τὰ νέφη ἐτρέχαν σὰν θεριὰ μαῦρα, σκοτινιασμένα,
κ' ἡ θάλασσαις στὰ κάτεργα πληθύνοντας ἐμπαῖνα.
Καὶ κινδυνεύσανε πολλὰ κ' ἐστάθη νὰ πνιγοῦσι,
στὴν Σούδαν δὲν ἐμπόρεσαν ἐτότες γιὰ νὰ μποῦσι.
Κι' ἀπήτις ἐγαλήνευσε, κι' ὁ ἄνεμος 'μερόνει,
στὴν Σούδα νὰ γυρίσουνε, ἔῤῥιξε πολὺ χιόνι,
τόσον περίσσο ποῦ 'φραξε ταὶς στράταις καὶ γεμόνουν...

Ὁ ὑπὸ τὸν νέον ἀρχιστράτηγον εἰς Κολάτα ἀποβιβασθεὶς στρατὸς καταλαβὼν τὰ Τσικαλαριὰ, τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα, Ξώπορτο, καὶ κατασφάξας τοὺς Τούρκους ἐξορμᾷ κατὰ τῶν Χανίων, πλὴν μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἀποδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἔρχεται εἰς Χάνδακα. Ὁ Βίλλας ὀχυροῖ καλῶς τὸ φρούριον, καὶ διὰ συνεχῶν ἀψιμαχιῶν παραβλάπτει τοὺς πολιορκοῦντας ἐχθρούς. Ὁ πλοίαρχος Ἀλέξανδρος Μολίνος αἰχμαλωτίζει ἑπτὰ πλοῖα τῆς Ἀλεξανδρείας (1667). Οἱ Ἐνετοὶ ἀναγκάζουσι τοὺς προὔχοντας τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἵνα μεταβῶσι παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ παραπονεθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων, ὡς δῆθεν τῶν μόνων αἰτίων τῆς καταστροφῆς.

Ἀπήτις βάρη ἄμετρα εἰς τὰ, νησιὰ ἐβάλλα,
πρωτόγερους εὑρήκανε ἀπὸ 'δεκεῖ κ' ἐβγάλλα
νὰ πάσινε στοῦ βασιλειοῦ ὁγιὰ νὰ τοῦ τὸ ποῦνε,
μήπως κι' ἀπὸ τοὺς μπένδες λίγο νὰ λαφρωθοῦνε.
Κ' εἰσὲ καράβι ἐμπήκανε περίσσα πρικαμένοι,
στὴν Ἀντρανόπολ' ἤρθανε σὰν νάτον σκλαβωμένοι,

σὲ μνιὰ ὁδὸ νὰ καρτεροῦ ποῦ μέλλει νὰ περάσῃ
ὁ βασιλειὸς γιὰ νὰ τοὺς δῇ, κι' ὁπρός του γιὰ νὰ πᾶσι.
Κι' ὅντεν ἐπέρα στρέφεται καὶ βλέπει ξεσκισμένους
ἀνθρώπους, ἀνεγνώριστους καὶ ξετραχηλισμένους,
ποιοί 'τονε κεῖνοι, ἐρώτησε, καὶ τοὔπανε, δικοί σου
κ' εἶνε νησιῶταις σκλάβοι σου, Ῥωμαῖοι ἐμπιστικοί σου.
Νὰ πὰν νὰ σταματήσουνε ὥρισε στὸ σεράγιο,
καὶ τότες εἶχανε βοηθὸ ἄξιο μεγάλο ἄγιο.
Καὶ γύρισε ὁ βασιλειὸς καὶ πρόσταξε γιὰ νἄλθῃ
ὁ δραγουμάνος κ' οἱ Ῥωμνοὶ τὴν ἀφορμὴ νὰ μάθῃ.
Ἐπήγανε καὶ τοὔπανε τὰ βάρη δὲ μποροῦνε
ὁποὖχουνε καθημερινὸ, καὶ στέκουν νὰ χαθοῦνε,
τοὺς Φράγκους ἀπὸ μνιὰ μεριὰ, τοὺς μπέηδες ἀπ' ἄλλη,
ὥστε νὰ δώσωμε κεινῶν ἔρχονται ἀκόμη κι' ἄλλοι,
καὶ θέλουσι κι' ἄλλα σολντιὰ, καὶ ποὖχουν νὰ τὰ βροῦνε,
καὶ τόσα πάθη τῶν Φραγκῶν νἄχουνε δὲ μποροῦνε·
γιὰ ταύτως εἰς τὸ βασιλειὸ ἦλθανε νὰ τὸ ποῦσι,
ἀνάπαυσιν ἀλλοῦς ποθὲς νὰ τοὺς ἐλευθεροῦσι
νὰ πᾶνε ταὶς γυναίκαις τως καὶ τὰ παιδιὰ νὰ σώσουν,
καὶ τὰ νησιὰ ν' ἀφήσουνε καὶ σπίτια νὰ 'ρημώσουν.
Καὶ τὸ βιζίρη ἔκραξε ὁ βασιλειὸς καὶ γνώθει,
καὶ τοὔπε γιὰ τὸν πόλεμο τὸ πῶς δὲν ἐτελειώθη
τῆς Κρήτης, καὶ τοῦ ξήγησε ἐτότες κάθε πρᾶμα,
καὶ γροίκησε τὸν πόλεμον καὶ λέγει ἐν τῷ ἅμα,
τόσους καιροὺς ὁ πόλεμος στέκει καὶ δὲν ἐσώθη,
κ' ἐγὼλπιζα ἀπὸ καιροὺς στὰ χέργιά μας ἐδόθη.
Μὰ κεῖνος τ' ἀποκρίθηκε, οἱ Φράγκοι μᾶς κρατοῦσι
ταὶς στράταις καὶ πολὺ λαὸ ἃ στείλωμαι χαλοῦσι.
Τὸ Κάστρο εἶνε δυνατὸ τσὴ γῆς καὶ τοῦ θαλάσσου,
γιὰ ταύτως ὅσοι πάσινε δὲν ἠμποροῦ νὰ πιάσουν.
Ὥρισε νἄλθουν στὰ νησιὰ ὁγιὰ νὰ σταματήσουν,
κ' οἱ μπέηδες νὰ μὴν πορροῦν ἐκεῖ γιὰ νὰ πατήσουν.
Τῶν ἔδωκε χρυσόβουλλο πλειό τως νὰ μὴν πληρόνουν
χαράτζι Τούρκου γῆ πασᾶ, ποῦ δίδαν κάθε χρόνο.

Ὁ μέγας βεζίρης Ἀχμὲτ Κιουπρουλῆς ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου πρὸς καθυπόταξιν τῆς Κρήτης φθάνει συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ περιλαλήτου Παναγιώτου Νικουσίου, ὡς διερμηνέως, περὶ οὗ ὁ Μπουνιαλῆς λέγει ταῦτα.

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ῥωμνιὸ Παναγιωτάκη,
ἔντιμον, ἄξιον ἄνθρωπον, νὰ τοῦ μιλοῦν οἱ Φράγκοι,

γιατ' εἶχε γλῶσσα ἔξοχη, λαλινοστολισμένη,
φρονιμομαθηματικὴν κ' ἦτον συντροφιασμένη.
Γλήγορος σταὶς ἀπηλογιαὶς, στὰ λόγια μετρημένα,
νὰ συντυχαίνῃ φρόνιμα μ' ἀφέντη πᾶσα ἕνα.
Πρόθυμος στὰ 'ρωτήματα μὲ τὴ σωστήν του γνῶσι,
τὴν ἐξουσία τοῦ βασιλειοῦ ὅλη νὰ φανερώσῃ
ταὶς χάραις καὶ ταὶς δόξαις του, τὴ μονοκρατορία,
τὴ 'λευτεργιὰ καὶ ἀνάπαυσι γιὰ καθενὸς τὴ χρεία.
Γι' αὔτως τὸν εἶχε ὁ βασιλειὸς πλησίον τοῦ βιζίρη
νὰ στέκῃ εἰσὲ μάζωξι καὶ τοὺς Ῥωμνιοὺς νὰ σύρῃ
ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
νὰ κάμουνε ταὶς σύβασαις, καὶ νὰ καταπαυτοῦνε.
Εἶχε πολλὴν ταπείνωσι, πραότης τὸ κορμίν του,
καὶ τοῦ βεζίρη συντροφιὰ τὸν ἔδωκε δικήν του,
νἄνε καὶ τοῦτος σὲ βουλὴ, καὶ νὰ τόνε κρατοῦσι
'ς ὅ,τι κι' ἃ θενὰ κάμουνε κ' ἐκεῖνον νὰ 'ρωτοῦσι.

Ὁ Κιουπρουλῆς στενῶς πολιορκεῖ τὸν Χάνδακα.

Ἄρχισε πόλεμον φρικτὸν τὴ χώρα νὰ χαλοῦσι,
καὶ πάλε ἡ χώρα ἐκεινῶν ἐκόλλα νὰ χαθοῦσι.
. . Καὶ γίνη τόσος σκοτωμὸς σὲ Τούρκους καὶ σὲ Φράγκους,
ποῦ πέφτανε διπλοῖ, τριπλοῖ ἀνάποδα στοὺς λάκκους.
Φόβος περίσσος καὶ πολὺς εἰς ὅλους εἶχε ἀρχίσει,
ποῦ 'δείλια τότες πᾶσα εἷς νὰ μπῇ νὰ πολεμήσῃ.
. . Μεγάλο φόβο ἔδιδε στὴ χώρα νὰ θωροῦνε
τσὴ μπόμπαις τῶν 'Αγαρηνῶν ποῦ μπαῖναν κ' ἐσκορποῦσαν.
Ποῦ μέσα ἐμπαῖναν τὸ συχνὸ καὶ λυοῦσαν οἱ ἀνθρῶποι,
καὶ 'ματωμένοι ἦτονε τοῦ Χάνδακος οἱ τόποι.

Ἡ Δημοκρατία πληροφορηθεῖσα περὶ τοῦ κινδύνου λαμβάνει δραστήρια μέτρα εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ Χάνδακος, καὶ διορίζει ἀρχιστράτηγον ἀντὶ τοῦ Βίλλα τὸν μαρκέσιον Σαντανδρέαν Μομπρούν, τὸν δὲ Κατερίνην Κορνάρον γενικὸν προβλεπτὴν τῆς θαλάσσης. Ἡ πολιορκία ἐξακολουθεῖ πεισματώδης ἐπὶ ἓν κατὰ συνέχειαν ἔτος.

'Αμ' ὁ βεζίρης ἔστεκε μ' ἀπομονιὰ μεγάλη
καὶ λογισμὸν ἀσκόλαστον ἔβανε στὸ κεφάλι,
ὁποῦ τὴ γῆ ἐσκάπτανε καὶ ξεπατῶσα τόσα,
νὰ τὴ γεμίσουν πόλμπερη, ἀπῆς ἐκεῖ σιμώσῃ
φουσάτο, νὰ τὴν ἄψουνε ὀγιὰ νὰ καταλύσῃ.
Μ' ἀπού τ' 'Ανάπλι ἔβγαινε καθημερνὸ λεσκέρι
τσὴ λόντραις κ' ἐφορτόνα τση στὴ Κρήτη νὰ τοὺς φέρῃ.
Πασάδες ἦτον ἐδεκεῖ τσὴ λόντραις γιὰ νὰ βιάζουν,
τὰ μπεϊλίκια ν' ἀκλουθοῦ γιὰ γὰ τοὺς συντροφιάζουν,

ταὶς λόντραις πούτονε πολλαὶς κ' ἤτονε μοιρασμέναις,
κι' ἅμ' ἔφταναν οἱ ἡμισαὶς, ἤτονε φορτωμέναις
ἡ ἄλλαις μὲ πολὺ λαὸ κι' ἀπὸ δεκεῖ κινοῦσαν,
γυρίζοντες ἡ ὄφκαιραις καὶ ταὶς συναπαντοῦσαν.
Ὅσο λεσκέρι ἤθελε στὴ Κρήτη ἐκουβαλοῦσαν,
κ' εἰς τὸ νησὶ τοὺς βγάνασι, καὶ δὲ τοὺς ἐρωτοῦσαν·
κι' ὅσο κι' ἂν τοῦ σκοτόνουντα πλειότεροι τοῦ πληθαῖνα,
καὶ κύτταζες καθημερνὸ καινούργιοι καὶ προβαῖνα.
Εἴκοσι εἴχανε φορτιὰ τσὴ μπάλαις νὰ πετοῦσι
σὲ κάθε ἕνα τέσσαρα κανόνια νὰ χαλοῦσι.
Γυάλινα εἴχανε ἀγγειὰ βοτάνι (1) φορτωμένα
κι' ἅφταν τα κ' ἐπετοῦσάν τα ὅταν τοὺς ἀνημένα.

Ὁ Κρὴς Ἀνδρέας Βαρότσης προδίδει εἰς τὸν Κιουπρουλῆν τὰ σχέδια τῶν πολιορκουμένων, καὶ τ' ἀδύνατα μέρη τοῦ φρουρίου.

Φράγκικα δὲν ἐπίστευγε, δὲν ἤτονε Ῥωμαῖος,
μόνο γιατ' εἶχε βάπτισμα, μὰ πέρνα σὰν Ἑβραῖος.

Ἔφοδος κατὰ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ὑποδειχθέντος ὡς ἀσθενοῦς καὶ ἀφυλάκτου ὑπὸ τοῦ Βαρότση, λυσσώδης ἐπ' αὐτοῦ ἀγὼν, καὶ θριαμβευτικὴ ἀπόκρουσις τῶν πολεμίων.

Ἔξοδος τοῦ φρουράρχου Βερνάρδου Νάνη καὶ θάνατος αὐτοῦ. Ἑτέρα τῶν Γάλλων καὶ θάνατος τοῦ Κατερζόγλη. Ἔφοδος τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, καὶ ἡρωϊκὴ ἀντίστασις τῶν πολιορκουμένων ὑπὸ τὸν γενναῖον Κατερίνην Κορνάρον, ὅστις

στὸ Χάνδακα ἐφάνηκε περίσσα παινεμένος,
ὁπού δὲν ἐκοιμάτονε, ἅμ' ἦτον ξυπνημένος.
Δούλευσι δὲν ἐστάθηκε ὡσὰν τὴν ἐδικήν του,
ὅτ' ἔκανε κι' ἀρμήνευγεν ἐτότες τὸ κορμίν του.
Τάχα τσ' Ἀθήνας οἱ σοφοὶ τοῦ δώκασι τὴν γνῶσιν,
τὴν πολιτείαν, τὴν ἀντρειὰν, καὶ δύναμιν τὴν τόσην;
Ὁποῦ οἱ ἄρχοντες τσῆ Βενετιᾶς γιὰ τοῦτον ροζονάρουν,
πῶς ἃ γυρίση ζωντανὸς θὰ τόνε κορονάρουν,
ὄχι κορόνα βασιλειοῦ ἀμὴ προκουρατίας,
γιατ' ἔκαμε πολλὴν τιμὴ τοῦτος τῆς Βενετίας.

Ἀνατίναξις τοῦ αὐτοῦ προμαχῶνος πρὸς τὴν Ἄμμον (Sabionera).

Κ' ὕστερα βγαίνει μιὰ βροντὴ μεγάλη καὶ μουγκᾶται,
καὶ τὸ τειχιὸ κυττάζουνε στὴν Ἄμμον καὶ κρεμνᾶται
ἀκαίριο, καὶ κρεμνίστηκε καὶ πλάκωσε ταὶς φόσαις,
καὶ τότες ρίχνουν τουφεκιαὶς, μπόμπαις, γρανέταις τόσαις.

(1) Πυρῖτις.

Ὁ Κορνάρος ἀποκρούσας καὶ τὴν νέαν ταύτην προσβολὴν κλείει τὸ ἀνοιχθὲν ῥῆγμα.

Ἡ Κρήτη θρηνωδεῖ ἐπὶ τοῖς παθήμασιν εἰκοσιπενταετοῦς πολέμου.

Ποιαὶς βρύσαις μὲ κρυὰ νερὰ, ποῖοι κάμποι μὲ χορτάρια,
ποιὰ δάση πυκνοφύτευτα, ποιὰ ζῶα ἢ λειοντάρια
ν' ἀκούσουνε τὰ βάσανα, ὁποὖχω παθημένα,
νὰ μὴν ἀναστενάξουνε καὶ νὰ θλιβοῦν γιὰ μένα;
Ὁποὖρθε τσ' ἐξηνταοκτὼ κοντὰ κ' ἐσίμωσέ μου
σὲ δυὸ μεριαὶς τῆς χώρας μου, καὶ κατακρήμνισέ μου
τὰ τείχη μου τὰ δυνατὰ, καὶ βρίσκομ' ἀνοιμένη,
μάχει ἀντίῤῥησιν πολλὴν καὶ μέσα δὲν ἐμπαίνει!
Ἔμπα στὴ χώρα μου λοιπὸν, ἔμπα καὶ μὴν τηρᾶσαι,
ἔμπα καὶ τοὺς σολτάδους μου τοὺς πλείσιους μὴ φοβᾶσαι.
Ἄπονε δίχως λύπησιν, βεζίρη, δὲν γνωρίζεις
ἄδικα νὰ μὲ πολεμᾷς κι' ὅλο νὰ μ' ἀφανίζῃς;
καὶ δὲν ἐβαρεθήκετε χάμαι νὰ κατοικᾶτε,
στὰ χώματα νὰ κοίτεσθε γιὰ νὰ μὲ πολεμᾶτε;
Πληγαὶς βαστῶ στοῦ λόγου μου πολλαὶς μὲ τὴν πικρότη,
κι' ἐφέτος μοῦ ξανάρθανε πλατύτερ' ἀπ' τὴν πρώτη.
Βροχὴ ταὶς πέτραις ῥίχνει μου τσὴ μπάλαις σὰν χαλάζι,
ἀστροπελέκια λουμπαρδιαὶς, καὶ νὰ μηδὲν σκολάζῃ.
Ἀφάνισέ μου τσ' ἐκκλησιαὶς, τοὺς πύργους εἶχε ῥίξει,
ὡσὰν σιφοῦνι ἔτρεχε νὰ μὲ καταῤῥοφήξῃ.
Τοὺς ἄρχοντας ἐσκότωσε καὶ φόβον εἶχαν πάρει,
καὶ τοὺς σολτάδους τοὺς καλοὺς ὁποῦ 'χανε τὴν χάρι.
Ἄνθρωπος δὲν ἐπήγαινε σὲ σπίτι νὰ κοιμᾶται,
οὔτε ποθὲς νὰ προπατῇ καὶ νὰ μηδὲν φοβᾶται.
Ὅλη θλιμμένη βρίσκομαι, γιατ' εἶμαι στολισμένη
κορμιὰ νεκρὰ χριστιανῶν, καὶ καταματωμένη.
Κορμιὰ ἐθώρειες ξαπλωτὰ, κομμάτια καιμωμένα,
κεφάλια χέργια καὶ μεργιὰ κ' ἤτονε χωρισμένα.
Ἄθαπτους τοὺς ἀφήνασι, γιατὶ δὲν εἶχαν τόπον,
καὶ λύπησι δὲν ἤτουνε στὰ κάλλη τῶν ἀνθρώπων.
Ὅσοι κι' ἃ μὲ κατέχασι πλέον δὲν μὲ γνωρίζουν,
καὶ δέρνουσι τὰ στήθη τως γιὰ μένα καὶ δακρύζουν.
Ἐλᾶτε οἱ Ζακυθηνοὶ, Κορφιάταις, κι' Ἀπαξίταις,
καὶ σμίξετε προθυμενὰ μὲ τοὺς Κεφαλλονίταις
ἀντίδικα εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὁποῦ πολεμᾷ καὶ κρίνει.
Κι' ἃς ἔχῃ δόξα τῶνομα Φρατζέσκου Μοροζίνη,
καὶ τοῦ Κορνάρου Κατερῆ, ποῦ σμίξασι σὲ μένα
καὶ διώχνωμ τοὺς Ἀγαρηνοὺς, τὰ μῶχουν καμωμένα.

Ἕνα θεριὸ ὁ Ἡρακλῆς ἤθελε θανατώσει
κι' ἄφηκε μνήμη εἰς τὴν γῆν γιατ' ἤθελε γλυτώσει,
κ' ἐτοῦτοι κόπτουνε θεργιὰ, καὶ τὰ θεργιὰ γεννοῦσι
θεργιὰ μὲ δέκα κεφαλαὶς, κι' ὄχαις μὲ πολεμοῦσι.
Λειοντάρι χρυσοπτέρυγο στὸ κόσμον δοξασμένο
ἐγύρισε πρὸς τὸν ἐχθρὸν κ' ἐγίνου μανιωμένο,
πέταξε κ' ἐξωλόθρευσε φουσάτο τ' Ὀτουμάνο,
κι' ὅλους γιαμνιὰ τοὺς ξέσκισε καὶ ἕνα προδότη πλάνο,
ποῦ βγῆκε καὶ τ' ἀρμήνευσε τέχναις κ' ἐχάλασέ με,
κ' ἐκεῖνον πρωτοφόνευσε καὶ μένα 'γδίκησέ με.
Ἄνδρες, γυναῖκες, καὶ παιδιὰ κι' ὅσοι μὲ καρτερεῖτε
ὀγιὰ νὰ μὴ μὲ πάρουσι συχνιὰ παρακαλεῖτε.
Ὅλ' ἂς μὲ ῥίξουν εἰς τὴν γῆν κι' ὅλ' ἂς μὲ καταχλήσουν,
μονάχας οἱ Ἀγαρηνοὶ μὴ μὲ σαλαβατίσουν,
μηδὲ μοῦ βγάλουν τὸν σταυρὸν καὶ βάλλουν τὸ φεγγάρι,
τὸ Μαουμέτη μηδὲ 'δῶ ἀπάνω στὸ λειοντάρι.
Μὴ μπούσινε τσὴ ῥούγιαίς μου τ' ἅρματα νὰ κρατοῦνε,
τοὺς Χριστιανοὺς νὰ κυνηγοῦν καὶ νὰ τῶνε κολλοῦνε.
Δέομαι μὲ τὰ δάκρυα, θεὲ ἐπάκουσέ με,
κι' ἀπὸ τὰ τόσα βάσανα ὁποὖχω λύτρωσέ με
στ' ἄδικ' ὁποῦ μ' εὗρηκε τόσους καιροὺς καὶ χρόνους,
κ' ἔχω πληγαὶς εἰς τὴν καρδιὰ ἀμέτρηταις καὶ πόνους.
Καὶ σὺ, ὦ ὑπερθαύμαστη κυρία Μαριά μου,
ξελύτρωσέ με τὴν πτωχὴ, Μεσοπαντήτισσά μου.
Κι' ἅγιοι Δέκα Μάρτυρες, κι' ἅγιε Τίτε δικέ μου,
σμίξετ' ἐσεῖς οἱ ἕντεκα τώρα βοηθήσατέ μου,
μὴ μποῦνε οἱ Ἀγαρηνοὶ καὶ μὲ καταπατήσουν,
καὶ βγάλλουν ταὶς εἰκόναις σας ὅλαις νὰ ταὶς τσακίσουν,
καὶ νὰ ταὶς βάλλουσι στὴν 'στιὰν μέσα γιὰ να ταὶς κάψουν,
κ' ἐμένα τὰ 'ματάκιά μου γιὰ λόγου σας νὰ κλάψουν.

Οἱ Τοῦρκοι προσπαθοῦσι δι' ὑπονόμου ν' ἀνατινάξωσι τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, πλὴν ὁ Κορνάρος κατασκευάσας ἀνθυπόνομον ἐμβάλλει τὸ πῦρ, καὶ συγχρόνως διατάξας ἔξοδον, καταφθείρει τοὺς πολεμίους.

Ἐμπῆκαν ὅλοι 'ς ὀρδινιὰ, ὦ γλῶσσά μου τί λέγεις;
καὶ δάκρυα κινήσετε μάτιά μου νὰ τοὺς κλαίῃς,
στὸ χαλασμὸ ποῦ θὰ σταθῇ ποῦ ὅλοι μελετοῦσαν,
κι' ὁ τόπος θενὰ 'νομαστῇ γῆς ἀνθρωποφαγοῦσα.
Τότες ἐβάλλανε φωτιὰ κι' ἀρχίζανε ν' ἀνοίγουν
ἡ πέτραις νὰ τοὺς πέρνουσι μέσα τως, καὶ νὰ σμίγουν
τοὺς Τούρκους, καὶ πολὺς σεισμὸς ὥστε νὰ τὸ σηκώσῃ
τέτοιον χαράκι ἀμέτρητον νὰ τὸ ξεθεμελιώσῃ.

Καὶ τότες ἐσηκώθηκε ἀπάνω στὸν ἀέρα,
καὶ νὰ κρημνίσουν τὸ τειχιὸ, καὶ τὸ φορτὶ ἐφέραν.
Ἔγινε τόσος χαλασμὸς, κ' οἱ Τοῦρκοι ἐπλακωθῆκαν,
καὶ πέσανε καὶ τὰ τειχιὰ σὲ τόπον κι' ἀνοικτῆκαν.
Καὶ τὸ φορτὶ ἐχάθηκε κ' οἱ λάκκοι ἐφρακτῆκαν,
καὶ τότες οἱ Χριστιανοὶ μὲ προθυμνιὰν ἐβγῆκαν
ἔξω, καὶ τοὺς ζυγώνασι τοὺς ζωντανοὺς νὰ φτάσουν,
κι' ὅλαις τως ταὶς κατοικιαὶς ὁποὖχανε νὰ πιάσουν.
Δὲν λέγω στὸν λογαριασμὸν τὸ πλῆθος τοῦ θανάτου,
τὸν χαλασμὸν τοῦ Ἰσμαὴλ ποῦ στάθηκε σιμά του.
Ὦ θάνατε ἀλύπητε, ὦ μάχη μανιωμένη,
ὦ Χάνδακα σίντα 'τυχες καὶ τί σοῦ παραμένει;
Ἴντ' ἀναμένεις Χάνδακα χαρὰν νὰ σὲ πλακώσῃ,
μάχαιρα ἀκονίστηκε νὰ σὲ κατασκοτώσῃ,
γιατὶ σοῦ πέσαν τὰ τειχιὰ, καὶ στέκεις χαλασμένη,
καὶ τώρα τί σοῦ μέλλεται, χώρα δυστυχισμένη!
νὰ ἔμπουνε στὴν χώραν σου θεργιὰ νὰ σὲ ξεσκίσουν,
νὰ σὲ καταμοιράσουνε, καὶ χήρα νὰ σ' ἀφήσουν,
ὁποῦ τὰ αἵματα κινοῦν καὶ τρέχουν σὰν τὴν βρύση
ἔξω, κι' ἀκόμη ἀνήμενε κ' ἡ χώρα νὰ γεμήσῃ.

Οἱ πολιορκούμενοι δραστηρίως ἐργάζονται ἵνα κλείσωσι τὸ ἀνοιχθὲν μέγα ῥῆγμα. Ὁ δὲ Μοροζίνης πληροφορηθεὶς ὑπὸ χριστιανοῦ, ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος ἐκ προσταγῆς τοῦ μεγάλον βεζίρου ἔμελλε νὰ πλεύσῃ ἐκ Χανίων ἵνα προσβάλλῃ τὸν Χάνδακα ἐξέρχεται λάθρα καὶ συναντήσας καταστρέφει τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα.

Καὶ δύο ἐβουλήσανε καὶ ἔξη τῶν ἐπῆραν
σύμψυχα, καὶ τὰ δέσανε ἐτότες καὶ τὰ σύραν,
τὰ φέρανε μὲ ταὶς χαραὶς κι' ἀντίπεραν τὰ στέσαν
ὅλα, ὁ βιζίρης νὰ τὰ δῇ τὸ πῶς τοῦ τὰ κερδέσαν.
Καὶ τ' ἄλλα πᾶνε στὰ Χανιὰ μὲ δίχως τὰ καταρτια,
κ' εἶχανε λίγα τὰ κουπιὰ, κ' ἦτονε καὶ κομμάτια.

Ὁ Κιουπρουλῆς ἐξακολουθεῖ τὴν πολιορκίαν δι' ἀνατινασσομένων πρὸ πάντων ὑπονόμων, οἱ δ' ἐν Χάδακι πολυτρόπως παραβλάπτουσι τοὺς πολεμίους.

Ὅπου στὴ χώρα νὰ θωρῇς φουρνέλα νὰ κεντοῦνε,
κ' εἰς τὸν ἀέρα νἄρχουνται οἱ Τοῦρκοι νὰ πετοῦνται,
χῶμα μιὰ πήχη ἂν ἤθελε σκάπτοντας γιὰ νὰ πιάσῃ,
χιλιάδαις Τούρκους ἔπρεπε νὰ κόψουνε, νὰ χάσῃ.
Ὁποῦ κουφώνανε τὴν γῆν καὶ μπόλμπερη ἐβάναν,
καὶ φράσσοντας τὴν ἄπτανε, καὶ πᾶσα ἕνα πλάνα

νὰ στέκῃ γιὰ νὰ πολεμᾷ, κ' ἔξαφνα νὰ σηκόνουν
τὴν γῆν κι' ὅλα τὰ χώματα ν' ἀνοίγουν νὰ τοὺς χώνουν.
Κ' ἔξω νὰ εὐγαίνου δεύτερον νὰ τοὺς ἐκυνηγοῦσι,
καὶ νὰ τοὺς ἐξορίζουνε καὶ νὰ τοὺς καρτεροῦσι.
Καὶ ν' ἄπτουν ὅλα τὰ τειχιὰ κ' ἔξω τριντζέραις οὔλαις,
καὶ νὰ δουλεύγουν, νὰ κοπιοῦν ὡς κ' ἡ ἀρχοντοπούλαις,
ὁληνυκτὶς νὰ κουβαλοῦν νὰ κτίζουνε τριντζέραις,
καὶ νὰ μηδὲν λογιάζουνε 'ς ὅλαις ἐκεῖ τσὴ μέραις.
Ἔξω μπασάδες πέφτουνε, σπαχίδες ἀπομεῖναν,
ἀγάδες καὶ τζαούσιδες νεκροὶ στὴν γῆν ἐμεῖναν,
γιανίτζαροι, τζαμόγλανα, τζαλμάδες, σουμπασίδες
τοῦρκοι μὲ δίχως 'φίτζια ὁποῦταν ἀτζαμίδες.
Χωργιάταις ὁποῦ σκάπτανε τσὴ λάκκους ἀποθαῖναν,
κι' ἄλλοι τοὺς ἐσκεπάζανε μὲ χώματα καὶ μέναν.
Τώρα, βιζίρη, μέτρησε λαὸν τὸν ἐδικόν σου
νὰ 'δῇς πόσοι σοῦ λείπουνε καὶ πέσαν στανικῶς σου·
τόσαις χιλιάδες ἔφερες, τάχατες νὰ σοῦ ζιοῦσιν;
καὶ πάλε κι' ἄλλους ἔστειλες ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐβγοῦσιν·
κ' ἄλλους ἀκόμη καρτερεῖς στὴν Κρήτην νὰ σοῦ βγοῦσιν
γιὰ νὰ μᾶς πολεμήσουνε· μ' ἂς ἔρθουν νὰ χαθοῦσιν.
Ὁ Μορεζίνης ὥριζε, Κορνάρος ἐκυβέρνα,
καὶ μὲ ταὶς συμβουλαίς των ε τὸ Κάστρο ὅλο ἐπέρνα.

Θάνατος ἐκ ῥήζεως βόμβας τοῦ λεοντοθύμου Κορνάρου, τὴν πρώτην Μαΐου 1669, ἡμέρᾳ Σαββάτῳ.

Κ' ἐτρύπησέν του τὴν κοιλιὰ, καὶ τἄντερα ἔκοψέν του,
καὶ τὸ κορμίν του τ' ἄξιον ὅλον θανάτωσέν του.
Ὅλοι μεγάλοι καὶ μικροὶ μὲ δάκρυα τὸν ἐκλάψαν,
πῶς τέτοιον ἄξιον στρατηγὸν ἐπήγανε κ' ἐθάψαν.

Ἡ Κρήτη ἀποτεινομένη πρὸς τὸν ἡρωϊκῶς πεσόντα ὑπερασπιστὴν αὐτῆς ἐπιφωνεῖ.

Μὰ γὼ φιλῶ τὸ ῥοῦχό σου, τὸ αἷμά σου θὰ χώσω,
γιὰ ν' τὸ κρατῶ σὲ καύχησιν εἰς ὅποια χέρια δώσω.

Ὁ μέγας βεζίρης ἀπελπισθεὶς ἐπὶ τῇ ἁλώσει τοῦ Χάνδακος προτείνει συνθηκολόγησιν.

Τὰ κερδεμένα νὰ κρατοῦν, κ' ἡ μάχη νὰ περάσῃ,
χαράτζι νὰ πληρόνουνε, κι' ἀπέκει νὰ γυρίζουν
κι' ὡσὰν καὶ πρῶτας τὰ χωργιὰ οἱ ἄρχοντες νὰ ῥίζουν.
Πάλε Χανιὰ καὶ Ῥέθεμνος, ὁποὖχανέ του δώσει,
ὁποῦ ἐπροσκυνήσανε καὶ χρόνοι εἶνε τόσοι,
ἐκεῖνα νᾶν' τοῦ βασιλειοῦ, κ' ἡ Κρήτης νᾶν δική σας,
κι' ἂν ἦνε καὶ θελήσουνε ἔχετε τὴν ζωή σας.

Οἱ πολιορκούμενοι δὲν δέχονται τοὺς προτεινομένους ὅρους, καὶ ὁ πόλεμος λυσσωδέστερον ἐξακολουθεῖ.

Ὁλημερνῆς ἀρχίζουνε τσὴ μπόμπαις νὰ πετοῦνε,
κι' ὁ πόλεμος δὲν ἔπαυτε, τἄρματα νὰ κτυποῦνε,
στὴν Ἄμμον νὰ μαλόνουσι, στοῦ Δερματὰ νὰ χώνουν
κλαδιὰ καὶ χῶμα στὸν γιαλὸν, ὁγιὰ νὰ θεμελιόνουν
τριντζέραις εἰς τὸ πέλαγος, ὦ τέχνη πιστεμένη,
τὸ βάθος νὰ γεμίσουνε νὰ στέκῃ καὶ νὰ μένῃ.
Χώματα τότες πάσινε κ' ἐκεῖ στὸν τόπον μπαίνει,
καὶ ρίκτουν τα στὸ πέλαος κ' ἕνα καστέλλι σταίνει,
γιὰ νὰ κολλοῦν τῶν καραβιῶν, ποῦ μπαῖναν στὸ Μανδράκι,
κ' οἱ Τοῦρκοι σταὶς τριντζέραις τως, ἤτουνε τόσοι λάκκοι,
καὶ σκεπαστοὶ σιμόνουσι τὰ χώματα ἐῤῥίξαν,
ὁποὖχανε στὸ χάλασμα, κι' ὅλον τὸν τόπον 'νοῖξαν.
Στὴν χώραν μέσα σκάπτοντας ἐμπήκανε λιγάκοι,
καὶ τουφεκιαὶς ἀσκόλασταις ἐῤῥίκτασι οἱ Φράγκοι.
Μάχανε λάκκους καὶ φορτιὰ μέσ' ἀπὸ 'κεῖ νὰ πᾶσι
καὶ ῥίξουνε τὰ χώματα, νὰ μὴν μπορ' ἀπεράσῃ.
Οἱ σαρμπανέρ' ἐπέσανε καὶ δὲν τῶ ἀπολοῦσαν
μπόμπαις ἀπάνω τῶν Τουρκῶν, μὰ οἱ Τοῦρκοι ἐπετοῦσαν
ἀσκόλασταις ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ἀποὖτονε φουσάτον,
κ' εἰς τὰ μουράγια, τρίγυρα κ' εἰς ταὶς τριντζέραις κάτω,
γρανάταις τόσαις μπρούτζιναις ὁγιὰ νὰ τοὺς σκοτώνουν,
κ' οἱ ζωντανοὶ νὰ σκάπτουνε λάκκους γιὰ νὰ τοὺς χώνουν.
Σ' ὅλην τὴν χώραν νὰ θωρῇς κ' ἤτουνε σκοτωμένοι
νὰ κείτουνται καὶ τσ' ἐκκλησιαὶς περίσσοι λαβωμένοι.
Καὶ τὰ μουράγ' ἐδέσανε κ' εἶχάν τα κερδεμένα
στ' Ἁγιοῦ Ἀνδρέα τὴ μεριὰ τὰ καταχαλασμένα.
Καὶ νὰ γροικᾶς 'ς ἕναν καιρὸν τὰ βόλια νὰ σβουρίζουν,
καὶ τὰ κανόνια τρίγυρα τσὴ χώραις νὰ μουγκρίζουν,
καὶ τὰ φορτιὰ τ' Ἀγαρηνοῦ βόλια γιὰ νὰ πετοῦσι
τσὴ τοίχους μέσα τῶν σπιτιῶν νὰ δίδουνε νὰ σποῦσι.

Οἱ Τοῦρκοι κατασκευάζουσι διώρυγὰ καὶ πληρώσαντες θαλασσίου ὕδατος καταπνίγουσι τοὺς ὑπογείως ἐργαζομένους Χριστιανούς.

Ἕνα κανάλε κάμνοντας ἐσκάπτανε κ' ἐφτάσαν
τὴν θάλασσαν ἐμπώσανε κ' εἰς λάκκον τὴν ἐμπάσαν.
Κ' οἱ Χριστιανοὶ ἐσκάπτανε· κάτωθεν κι' ὀρδινιάζουν,
κ' ἤτουνα 'κεῖ πολὺς λαὸς τὰ χώματα ν' ἀδειάζουν,
καὶ μέσα ὁποῦ σκάπτανε οἱ Τοῦρκοι ἐτρυπῆσαν
καὶ ῥίκτοντας τὴν θάλασσαν τοὺς λάκκους ἐγεμίσαν.

Κι' ὅσοι κι' ἂν ἤτουνα 'δεκεῖ ἐτότες ἐχαθῆκαν,
πληθαίνοντας ἡ θάλασσα ὅλοι τως ἐπνιγῆκαν.

'Ανδραγαθία τοῦ ἱερομονάχου Εὐγενικοῦ τοῦ Σιναΐτου. Ἔλευσις Γάλλων εἰς βοήθειαν τοῦ Χάνδακος· ἡρωϊκὴ αὐτῶν ἔξοδος, καταστροφὴ καὶ φυγὴ τῶν ἐπιζησάντων. Ἡ Κρήτη ἀπελπισθεῖσα περὶ ξενικῆς ἐπικουρίας ἀποτείνεται πρὸς τοὺς Ἕλληνας

Ῥωμαῖοι ἠγαπημένοι μου σήμερο ἀρματωθῆτε,
καὶ μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ ὅλοι δυναμωθῆτε.
Τρέξετε σὰν κατέχετε, σφάξετε, κόψετέ τση
κι' ἀπὸ τσὴ λάκκους καὶ φορτιὰ ὅλους εὐγάλλετέ τση,
γιὰ νὰ θωροῦσι τοὺς Ῥωμνιοὺς κοντὰ νὰ μὴν σιμόνουν,
κ' εἰς τὸν πονέντε ν' ἀκουσθῇ οἱ θρέγοι πῶς μαλόνουν.
Μὰ τί κυνῆγι τό 'κανε ὁ γυμνωμένος χάρος
κ' ἔκοπτε τόσον ἄνθρωπον κ' εἶχε περίσσο θάρρος!
Ὦ θάνατε ἀλύπητε, σταμάτησε κοντά σου
στὸ αἷμα ὁποῦ χύνεται, καὶ κλεῖσε τὴ φωλειά σου.
Ποτὲ δὲν ἐγανάκτησες στὴ μέση νὰ γυρίζῃς
μὲ τὸ δρεπάνι τ' ἄπονο πάντα νὰ τοὺς θερίζῃς.
Ζηλόφθονε, ἀδιάκριτε, ἀλύπητε, καὶ πόσαις
ζωαὶς στὸ θάνατο κρατεῖς κι' ἀκόμα θέλεις τόσαις
ψυχαὶς Τουρκῶν Χριστιανῶν στὸν ἅδη νὰ σφαλίζῃς
ἀλλόφυλλων, καὶ λύπησι στὸν νοῦ σου δὲν γνωρίζεις;
Καὶ δὲ χορταίνεις νὰ θωρῇς, καὶ χορτασμὸ δὲν ἔχεις!
στὴ χώρα τούτη τὴ φτωχὴ ἀκόμα θὰ ξετρέχῃς
ὥστε ποῦ νἄνε μιὰ ζωὴν ἀνθρώπου νὰ τὴ βλάψῃς
καὶ σὰ δὲν ἔχεις στανικῶς σοῦ πρέπει γιὰ νὰ πάψῃς;
Ξέχωρα 'ς ὅλαις ταὶς ψυχαὶς ἔπρεπε νὰ διαλέξῃς
τῶν Καστριν' ὅλα τὰ κορμιὰ κλαίοντας νὰ τὰ βρέξῃς
ῥανίδ' ἀπὸ τὰ μάτιά σου λίγο γιὰ νὰ πλυθοῦσι,
γιατὶ τσ' ἐπῆρες ξαφνικὰ πρίχου νὰ καρτεροῦσι
τὸν θάνατον, καὶ τάχατες νἄτον διωρθωμένοι,
κ' ἐλεημοσύνη ναὔρασι ἐτοῦτ' οἱ φονεμένοι;
Σκορπᾷ μὲ κύματα ὁ γιαλὸς τσ' ἀφροὺς στὸ περιγιάλι,
ἐξάφτει λαύρα τσὴ φωτιαὶς μὲ δύναμι μεγάλη,
μιὰ πέτρα πέφτει ἀπὸ ψηλὰ μὲ βάρος γεμισμένη
καὶ τρέχει στὰ βαθύτερα μέρη καὶ κατεβαίνει,
δυὸ ἐχθροὶ συναπαντούσινε καὶ εἷς τ' ἀλλοῦ θὰ δώσῃ,
γυρεύγει τέλος μὲ σπαθὶ νὰ τόνε θανατώσῃ·
σὰν πολυαφρίσῃ κι' ὁ γιαλὸς κι' ὡσὰν πολυφουσκώσῃ
σὲ μέραις πάλι ἡσυχᾷ τὴ μάχην του τὴν τόση,

κι' ὡσὰν ψυχώσῃ τσῆ φωτιᾶς ἡ φλόγα ἡ μεγάλη
καὶ ξύλα δὲν τσὴ ῥίξουνε σβύνεται ἀγάλι ἀγάλι,
κ' ἡ πέτρα ὡσὰν κατεβῇ στὴ γῆ ἔρχεται καὶ σώνει
κι' ὥς ἐδεκεῖ τὸ τρέξιμο 'γγίζοντας τσῆ τελειόνει,
σὰν ἀπαντήξουν κ' οἱ ἐχθροὶ καὶ σμίξουσι ἀντάμι
κ' ὁ 'νοὺς τ' ἀλλοῦ νὰ μὴ μπορῇ ποτὲ κακὸ νὰ κάμῃ,
τότες τὴ μάχη παύτουνε, ἢ ἄλλος κανεὶς λαχαίνει
καὶ γιὰ νὰ μηδὲν φονευτοῦν τρέχει στὴν μέση μπαίνει·
ἀμὴ τοῦ Τούρκου ὁ πολὺς πόλεμος δὲ σκολάζει,
ἀμὴ σὰ δράκος βλαβερὸς ῥάσει καὶ μὲ σπαράζει.

Ὁ Μοροζίνης διατάσσει νὰ μεταφερθῶσι εἰς τὴν νῆσον Δίαν τὰ γυναικόπαιδα, τὰ ὁποῖα κοπτόμενα καὶ θρηνοῦντα ἀποχωρίζονται τῶν εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ φρουρίου παραμεινάντων οἰκείων.

Δάκρυα ποτάμνια ἐτρέχασι ἀποὺ τὰ δυό τως μάτια,
τὰ μάγουλα καὶ στήθιά τως ἐκάνασι κομμάτια.
Λύπη εἰς ὅλους ἤτανε, καϊμὸς στὰ σώθικά τως,
καὶ μὲ τὰ δάκρυα νὰ φιλοῦν τὰ βρέφη τὰ δικά τως,
νὰ τῶνε λένε τάχατες ἡ τύχη σας νὰ φέρουν
ἐπῶδες τοὺς γονέους σας καὶ νἄλθουν νὰ σᾶς εὕρουν;
Καὶ νὰ παρακαλούσινε καὶ λειτουργιαὶς νὰ τάσουν
στὴν Ντία ὅλους ζωντανοὺς σὰν πεθυμοῦν νὰ φθάσουν.

Ἔξοδος τῶν πολιορκουμένων ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἱερομονάχου Εὐγενικοῦ, καὶ σφαγὴ πολλῶν Τούρκων.

Οἱ Τοῦρκοι προσκαλοῦσι τοὺς Κρῆτας εἰς παράδοσιν, ἀλλ' οὗτοι ἀποδιώκουσι τοὺς ἀπεσταλμένους λέγοντες,

γιατὶ τὴν Κρήτην εὔκολα δὲν ἠμποροῦν νὰ δώσουν,
ἔξω νὰ τοὺς φονεύσουνε καὶ χάμαι νὰ τοὺς χώσουν.

Ὁ μέγας βεζίρης ἀνανεοῖ τὰς προτάσεις ἀποστείλας τὸν Παναγιώτην Νικούσιον πρὸς τὸν Μοροζίνην, ὅστις ἀξιοπρεπῶς ἀπορρίπτει τὰ προταθέντα. Μετ' οὐ πολὺ ἐπαναλαμβάνονται αἱ διαπραγματεύσεις.

Καὶ δυὸ μπασάδες ἔξοχους ἐδιάλεξε στὴ γνῶσι
τὸν Παναγιώτη ἔκραξε σύντροφο νὰ τοὺς δώσῃ,
γιατὶ Ῥωμαῖος ἤτονε κ' ἤξερε καὶ τὴ γλῶσσα,
καὶ πάντα ἦτο πρόθυμος εἰς τὸ φουσάτο τόσα
νὰ χάσῃ ὅλην τὴν ζωὴν ὁγιὰ τὸ βασίλειόν του,
κ' ἔβλεπε καὶ τοὺς Χριστιανοὺς σὰν καὶ τὸν ἀπατόν του.
Τῶν δυὸ μπασάδων ἔδωσε τοῦτον τὸν Παναγιώτη,
κ' ἐκράτηξε μὲ λόγου του Ἀνδρέα τὸ Μηλιώτη,

κ' εἰς τὴν ταπεινωσύνην του τὸν ἤθελε γνωρίσει
τοῦτον ὁ βεζίρης πιστικὸ κ' εἶχέν τον ἀγαπήσει,
ὅ,τι κι' ἂν ἤθελε γενῇ τὸν ἔστελλε νὰ σάζῃ,
κ' εἰσὲ τιμὴ ἀξιώτατη πλείσα τὸν ἀνεβάζει.

Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Κιουπρουλῆ προτείνουσιν εἰς τὸν Μοροζίνην τὴν παράδοσιν τῆς νήσου, οὗτος δὲ ἀντιπροτείνει τὴν διανομὴν αὐτῆς. Ὁ Νικούσιος ἐπιστρέφει εἰς τὸν μέγαν βεζίρην ἵν' ἀναγγείλῃ ταῦτα, καὶ ἐπανελθὼν λέγει, ὅτι ὁ Κιουπρουλῆς παραχωρεῖ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τοὺς τρεῖς μόνον λιμένας, Σπιναλόγκαν, Σούδαν, καὶ Γραμποῦσαν. Ὁ Μοροζίνης δημοσιεύει τὰς προτάσεις τῶν Τούρκων, καὶ μυστικῶς εἰδοποιεῖ νὰ παραλάβωσιν ὅλα τὰ κοσμήματα καὶ τὰς εἰκόνας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μεταφέρωσιν εἰς Δίαν. Ὁ ἀγὼν ἐξακολουθεῖ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν λύσσης. Νέα ἡρωϊκὴ ἔξοδος τοῦ ἱερομονάχου Εὐγενικοῦ. Ὁ Μοροζίνης ἀπαγορεύσας νέαν ἔξοδον, παραχωρεῖ ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς Τούρκους τὸν κατηρειπωμένον Χάνδακα ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, καὶ προσκαλεῖ τοὺς Ἕλληνας νὰ δηλώσωσιν ἐὰν ἐπιθυμῶσι νὰ παραμείνωσι ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἵνα προσθέσῃ εἰς τὰς συνθήκας τὴν διατήρησιν τῶν ἐκκλησιῶν, κτημάτων καὶ ἄλλων δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν. Ἀλλ' οἱ μεγάθυμοι Κρῆτες τῷ ἀναγγέλλουσιν ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον στέργουσιν ἵνα ζήσωσιν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν, καὶ ἑτοιμάζονται πρὸς ἐγκατάλειψιν τῆς αἱματοβρέκτου αὐτῶν πατρίδος.

Ἐσκίζασι τὰ ροῦχά τως κ' ἐβράγη ἡ καρδιά τως,
θωρῶντας τὴν ἐλπίδα τως πῶς φεύγει ἀπὸ κοντά τως.
Κλαῖσι, λυποῦνται, δέρνονται, μὰ 'λπίδα ἄλλη δὲν εἶνε.
Ἀδειάσαν τὴ Τριμάρτυρο καὶ τἄλλα ὅλα ἐκεῖνα,
καὶ τὸ Χριστὸ τοῦ Κεφαλᾶ, κι' ἁγιὰ Αἰκατερίνα,
τὸ ἅγιο αἷμα πιάνουσι τότες καὶ κασελιάζουν,
καὶ τὴ Μεσοπαντήτισσα, καὶ λείψανα φυλάζουν.
Τοὺς Ἁγίους Δέκα νὰ χαλοῦν κι' ὅσαις εἰκόναις ἦτον
τρίγυρα ἐκεῖ στὴν ἐκκλησιὰ ποῦ λέγουν Ἅγιον Τίτον.

Θρηνῳδία τῆς Κρήτης.

Κλάψε Ἀχμέλη καὶ Βαρουχ, θρηνήσου Ἱερεμία,
γιατ' εἶδαμε τὸν Χάνδακα σὲ πλείσιαν ἐζημία.
Ἡ ἐκκλησιαὶς θ' ἀλλάξουνε καὶ θὰ γενοῦν σμαΐδαις,
κι' ἀντὶς δασκάλους καὶ σοφοὺς θὰ μποῦσιν ἀτσαμίδες.
Χόρτα καὶ δένδρη καὶ κλαδιὰ καὶ φύλλα ἂς δακρύσου
στὸ χάλασμό μου, Χάνδακα, κ' εἰς τὴν κατάστασίν σου.

Οἱ ἄγγελοι ἂς μὲ θλιβοῦ, ἀπόστολοι, προφῆται,
ποῦ τώρα τσ' ἐκκλησίαις μου ἀδειάζουνε θωρεῖτε.
Ὄφου! νεκρὴ δὲ βρίσκομαι, οὔτε κι' ἀποθαμένη,
καὶ μόνια μὴ μ' ἀφήσετε τὴν πολυαγαπημένη,
τὴ Κρήτη σας τὴ θαυμαστὴ, τὸ θαύμασμα τοῦ κόσμου,
ὁποῦστε μετὰ λόγου μου, κ' ἦτονε στολισμός μου.
Μὰ ποιὸ θεριὸ ἀλύπητο κι' ἀμέρωτο λειοντάρι
στὴ σκλάβωσι ποῦ καρτερῶ λύπησι νὰ μὴν πάρη,
σὲ τούτη τὴν ἀμέτρητη πληγὴ τὴν ἐδικήν μου,
κ' εἰς τὸ κακὸ τ' ἀγιάτρευτο ὁποῦρθε στὸ κορμί μου;
Κλαῖτέ με φίλοι καὶ 'δικοί, κλαῖτέ με τὴ καϋμένη,
κλαῖτέ με ὅλοι Χριστιανοὶ τὴν παραπονεμένη.
Γῆς, καὶ φωτιὰ, καὶ τὸ νερὸ συγκλάψετε ὁμάδι,
καὶ οὐρανὲ τὴν ὄψι σου σκέπασε μὲ μαγνάδι,
καὶ τ' ἀστραποβροντίσματα στὸ νέφαλο ἂς παίξη,
νὰ σκοτιστῆ ὁ ἥλιος σὲ μένα νὰ μὴ φέξη.
Κλαῖτέ με βρύσαις, ποταμοὶ, λίμναις κι' ὀργυάκια, κι' ὅλα,
ὄρη καὶ κάμποι, καὶ βουνὰ, ῥόδα, καὶ πᾶσα βιόλα.
Μὲ δάκρυα κλαῖτε σήμερο λουλούδια μυρισμένα,
καὶ κάμποι ἀνθοστόλιστοι, καὶ δέντρα μου ἀνθισμένα.
Κλαῖτέ με τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ, τὰ νέφη, τὸ φεγγάρι,
ὅλοι οἱ πλανῆταις, κ' ἡ πουλιὰ πρίκα γιὰ μένα ἂς πάρη.
Ἥλιε τὸ φῶς σου σήμερα σὲ σκότος ἂς γυρίση,
ὀγιὰ σημάδι νὰ σὲ 'δοῦ 'ς ἀνατολὴ καὶ δύσι,
γιὰ νὰ γνωρίσουν πῶς ἐγὼ εὑρίσκομαι στὸ τέλος,
νὰ κλάψουν ὅσοι μ' ἔδασι μὲ τῆς καρδιᾶς τὸ μέλος.
Μηδὲ γενοῦσι πωρικὰ, βότανα ξεραθῆτε,
στὰ τόσα πλείσια βάσανα ὁποῦ σὲ μὲ θωρεῖτε.
Τὸ πῶς μ' ἐδῶκαν τῶν Τουρκῶν, καὶ πῶς μ' ἐπαραδῶσαν
στὰ χέρια τῶν Ἀγαρηνῶν, καὶ τὸ σταυρὸ ἐλυῶσαν.
Ἂς κλαίγη καὶ τὸ πέλαγος, τὰ ψάρια ἂς χωστοῦσι,
κι' ὅ,τι κι' ἂν ἔχη μέσα του γιὰ λόγου μου ἂς θλιβοῦσι.
Τὰ κτήνη κι' ὅλα τὰ 'ρπετὰ ἂς κλάψουν ὀγιὰ μένα,
ὅσα στὴ Κρήτη κατοικοῦν τὰ πολυπικραμένα.
Ἂς κλάψουνε καὶ τὰ πουλιὰ, πέρδικαις καὶ τρυγόνια,
τ' ἀηδόνια, κι' ὅσα κηλαδοῦν, κι' ὅλα τὰ χελιδόνια.
Φωτιὰ κι' ἀέρας καὶ νερὸ, κ' ἡ γῆς ἡ πλουμισμένη,
ὁ οὐρανὸς, τὰ κτίσματα, κι' ἀνθρῶποι πλουτισμένοι,
στὴ πρίκα μου τὴ σημερινὴ ὀγιὰ νὰ τὴν ἐδοῦσι
τὴν πλείσια καὶ τὴν ἄδικη, ὀγιὰ νὰ μὲ λυπηθοῦσι.

Δοθείσης ὀκταημέρου προθεσμίας, οἱ ἐν Χάνδακι κενοῦσι τὸ φρούριον.

Κι' ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴ χώρα σφαλισμένη,
κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.
Μὰ πήρανε καὶ τὰ σκυλιὰ ὁγιὰ νὰ μὴν τ' ἀφήσουν,
νὰ ταῦρουν οἱ 'Αγαρηνοὶ νὰ τὰ κληρονομήσουν.
Τετράδη βράδυ ἤτονε ἀπ' ἀποχωριστῆκα
πατρίδα τὴν εὐγενικὴ, κ' εἶχασι ὅλοι πρίκα.
Κι' ὅταν ἐσηκωθήκανε νὰ εὔγουν 'ξόδια κάνουν,
τὸ στῆθός τως νὰ δέρνουσι καὶ τὰ μαλλιὰ νὰ βγάνουν.

Ὁ θρῆνος, διακοπτόμενος ὑπό τινων ἐν τῷ μεταξὺ ἐξιστορήσεων, ἐξακολουθεῖ οὕτω.

Ὄφου, ποιὸς νἄτον ἀφορμὴ, ποιὰ τύχη ἀσβολωμένη,
γῆ ποιὸ τυφλὸ μελούμενο, ποιὰ τύχη τυφλωμένη,
καὶ σ' ἔφερε στὰ μέρη μου γιὰ τὴ κακή μου μοίρα,
ποιοὶ ἀνέμοι σοῦ βοηθήσανε, ποιὰ κύματα σὲ σύρα,
ποιὸ ἄστρο στράτα σοῦ 'δειξε, ποιὸς ἄτυχος πλανήτης,
καὶ σ' εὔγαλλε γιὰ λόγου μου εἰς τὸ νησὶ τῆς Κρήτης!
Κ' ἤρθες καὶ μὲ πολέμησες καὶ θέλεις τὸ δηγᾶσαι,
μὰ πῶς μ' ἐπῆρες μὲ σπαθὶ ποτέ σου μὴν καυχᾶσαι.
Τὰ κρίματα ἐσυντρέξανε ἄμ' ὄχι ἡ δύναμί σου,
μὰ πάλι δὲ μ' ἐνίκησες τώρα μὲ τὸ σπαθί σου.
'Επαύσασι ἡ λουμπαρδιαὶς μαζὴ κ' ἡ κακοσύνη,
κ' οἱ φόνοι οἱ ἀμέτρητοι ποῦ δίδασιν ἐκεῖνοι,
γιατὶ ὁ Θεὸς ἔτσ' ὥρισε, κ' εἶχεν ἀποφασίσει
πλειὸ αἷμα δῶ νὰ μὴ χυθῇ, καὶ μόνια νὰ μ' ἀφήσῃ,
νὰ δώσῃ τέλος ὡς ἐπᾶ μ' ἀγάπη τιμημένη
στὴ χώρα τὴν ἀδυνατὴ κ' εἰς τὴν ἀντρειωμένη.
Τῆς Κρήτης τ' ὁμορφότατο κάστρο τὸ φημισμένο,
ὁποῦ στὰ πέρατα τῆς γῆς κράζεται τιμημένο,
μ' ἀπού τὸ σήμερο κι' ὁμπρὸς Τουρκιὰ θενὰ μὲ κράζουν,
κ' ἐκείνους ὁποῦ πλούτιζα θέλουν νὰ μ' ἀτιμάζουν.
Σκίσου καρδιά μου σήμερο, χίλια κομμάτια γίνου,
'ς τοῦτα λοιπὸν τὰ βάσανα τὰ τόσα ὁποῦ μὲ κρίνου.
Ὄφου, ἀλλαξὰ ποῦ θὰ γενῇ, ἄλλους θὰ κάμω τώρα
ἀφένταις, φίλους, καὶ δικοὺς καὶ θὰ μοῦ δώσου γνώρα.
Σήμερο τὰ παλάτιά μου Τοῦρκος θὰ τὰ πατήσῃ
καὶ τὰ τειχιὰ τῆς χώρας μου ὁποῦ ῥιζε θὰ κτίσῃ.
Μάτιά μου τί κυττάζετε, τώρα σκοτινιαστῆτε,
τοὺς Τούρκους ὁποῦ θενὰ μποῦν ὁγιὰ νὰ μὴν τοὺς δῆτε.
Τ' αὐθιά μου ἂς κουφαθήσινε ὁγιὰ νὰ μὴ γροικήσου
τὸ στόμα τῶν 'Αγαρηνῶν νὰ μὲ σαλαβατίσου.
—Ρωμαῖοι ἀγαπημένοι μου κι' ἀνάπαυσις τοῦ νοῦ μου,
καύχησις τοῦ στομάτου μου, κι' ὀλπίδα τοῦ κορμιοῦ μου,

γιάντα θενὰ μοῦ φύγετε, γιάντα θὰ μ' ἀρνηθῆτε,
μὰ τάσω σας μὲ δάκρυα θενὰ μοῦ θυμηθῆτε.
Ἄπονοι δίχως λύπηση, μὲ δίχως καλοσύνη,
ἄδικοι δίχως διάκρισι καὶ δίχως δικηοσύνη,
κουφοὶ μὲ δίχως ἀκοὴ, λωλοὶ μὲ δίχως γνῶσι,
τυφλοὶ καὶ δὲ στοχάζεστε τί θέλει σᾶς πλακώσει;
γιατὶ κατέχω ὁ πόνος μου πῶς θὰ σᾶς ἐγυρεύγῃ
νὰ κατοικᾷ στοῦ λόγου σας, καὶ νὰ σᾶς ἐπαιδεύγῃ,
κι' ὀπίσω νὰ σᾶς ἀκλουθᾷ ὅλους νὰ σᾶς φωνάζῃ
πῶς μ' ἀποχωριστήκετε, ὅλους νὰ σᾶς ἐσφάζῃ.
Σήμερο εἶν' τὸ τέλη μου γιατὶ θὰ μ' ἀρνηθῆτε,
γιατὶ θωρῶ μὲ προθυμιὰ σταὶς βάρκαις πῶς θὰ μπῆτε.
Ἀμ' ἐπειδὴ θὰ φύγετε, νὰ τρέξω νὰ σιμώσω
στοὺς γενεράλους ὁμπροστὰς φχαρίστησι νὰ δώσω.
Πρῶτο στὸν ὑψηλότατον κύριον Μορεζίνη,
γιὰ λόγου μου ἡ φήμη σου 'ς ὅλη τὴ γῆ θὰ μείνῃ.
Σκύπτω τὰ γόνατα στὴ γῆ τὴν κεφαλὴ ὁμπρός σου,
φιλῶ τὸ σκιὸ ὁποῦ πατεῖς, τ' ὄνομα προσκυνῶ σου,
καὶ τὰ μαλλιὰ ὁποῦ βαστῶ σοῦ ρίκτω νὰ πατήσῃς
σὲ θύμησι αἰώνιον, νὰ μὴ μοῦ λησμονήσῃς,
γιατὶ ὅ,τι κόπον ἔκαμε ἡ φρόνεψί σου ἐσένα
στοὺς βασιλειάδες φαίνεται κ' ἔχουν τα παινεμένα.
Νὰ πῶ νὰ πᾶνε στὸ καλὸ κάτεργα τὰ δικά σου,
κι' ὁ κόσμος ὅλος σὲ 'παινᾷ καὶ τρέμει τ' ὄνομά σου.
Ἀκόμη τὰ καράβιά σου γλυκὰ γιὰ ν' ἁρμενίζουν,
τοὺς Ἀφρικοὺς νὰ διώχνουσι καὶ νὰ τοὺς φοβερίζουν,
ὁποῦ μ' ἀγάπησες πολλὰ μ' ὅλη τὴν ὄρεξί σου,
κ' οἱ φίλοι σου σὲ τρέμουνε ἀκόμη κ' οἱ ἐχθροί σου.
Φχαρίστησαις πολλαὶς βολαὶς δίδω καὶ συχωρῶ σου,
στὴν κόπο κ' εἰς τσὴ δούλεψαις πῶλαβα φχαριστῶ σου.
Κι' ἀφένταις μου ἐπίλοιποι καὶ σεῖς νὰ μοῦ θυμᾶστε,
ὅλοι πῶς ἐμαλώσατε γιὰ λόγου μου καυχᾶστε.
Μὰ κλαύσατε στὴ χώριση κι' ὅλοι μὲ λυπηθῆτε
τὸ πῶς θενὰ γενῶ Τουρκιὰ, καὶ πλειὸ δὲ μὲ πατεῖτε.
Τί' αὐτῶς θὰ κλαύσω μὲ καρδιὰ μὲ λόγια θεν' ἀρχίσω
τοὺς Κρητικούς μου τσ' ἄξιους γιὰ ν' ἀποχαιρετήσω.
Χριστιανοὶ, τὰ μάτιά μου, θάρρος, κι' ἀπαντοχή μου,
ἀπήτις θὰ μισεύσετε, σύρετε στὴν εὐχή μου.
Χρόνους πολλοὺς νὰ ζήσητε καὶ νᾶστε εἰρηνεμένοι,
καὶ μὲ ταὶς χάραις τοῦ Χριστοῦ νᾶστε συντροφιασμένοι.
Κοπιάσετε, κ' ἡ στράτα σας σπλάγχνος καὶ καλοσύνη,
ἀγάπη, καὶ πολὺ καλὸ, χαρὰ, καὶ λεημοσύνη

γιὰ ν' ἀκλουθᾷ στὸ πλάγι σας, κ' ἡ πρίκα νὰ γυρίσῃ
μέλι καὶ γάλα νὰ γενῇ νὰ σᾶς παρηγορήσῃ.
Ἀντίπερα ἐκάθησεν Ἀδὰμ τοῦ παραδείσου,
τὸ ὅμοιο γιὰ τοὺς Κρητικοὺς κλάψε ψυχὴ, θρηνήσου.
Ψυχή μου νᾶτο μπορετὸ στὴ Σούδα νὰ σ' ἐπῆγαν
ὀγιὰ νὰ δῇς τί κάνουσι ἐκεῖνοι ὁποῦ φύγαν,
ἂν ἔχουνε παρηγοριὰ, γῆ κλαῖνε λυπημένα,
γῆ δέρνουν τὸ στομάχιν τως καὶ μοῦ θυμοῦνται ἐμένα.
Ἀμέτε ὅλοι οἱ Κρητικοὶ νὰ στέκετε στὰ ξένα,
καὶ πλειὸ νὰ μηδὲ καρτερῶ νὰ δῶ ἀπὸ σᾶς κανένα.
Ἐκείνους ὁποῦ στόλιζα κ' εἶχασι πλείσια χάρι,
καὶ τώρα μένουν μετὰ μὲ ἄτυχοι γιανιτσάροι.
Μηδὲ καυχᾶστε Κρητικοὶ πῶς εἶστε ἀγαπημένοι,
μὰ τί καλὸ ἐδείξατε σὲ μὲ τὴν πικραμένη;
Τόσους καιροὺς μ' ἐβλέπετε, γιὰ μένα 'πολεμᾶτε,
τοὺς Τούρκους ἂμ' ἐφύγετε, καὶ πλειὸ δὲ μ' ἀγαπᾶτε.
Θεέ μου, μὴ μ' ἀπαρνηθῇς εἰς τὰ πολλά μου βάρη,
καὶ δῶσέ μου παρηγοριὰ νὰ βλέπω τὸ φεγγάρι.
Ἔχε χαρὰ Ἀγαρηνέ, ἔχε Ἰσμαηλίτη,
χαῖρε βεζύρη μὲ καρδιὰ πῶς ἔπιασες τὴ Κρήτη.
Κόκκαλα τοῦ Σελτὰρ πασᾶ γιὰ χόρεμα ἀσπαράσσου,
πῶς ἐνικήθη τὸ νησὶ ὅλο γιὰ ὄνομά σου,
ποῦ Ἔβαλλες πρῶτος τὴν ἀρχὴ εἰς τοῦ νησοῦ τὴ μάχη,
καὶ τὰ Χανιὰ ἐνίκησες, κ' ὁ βασιλεύς σου τἄχει.
Καὶ Χουσαΐνη γρὰν πασᾶ, λειοντάρι μανισμένο,
ὁποῦ Ἔπιασες τὸ Ῥέθεμνος κ' ἔμεινε χαλασμένο.
Κι' ὁ Σὰν πασᾶς ὁ φρόνιμος, ὁποῦχε πλείσια χάρι,
νὰ μηδὲν εἶνε ζωντανὸς χαρὰ πολλὴ νὰ πάρῃ.
Μὰ πέσαν τὰ κεφάλιά τως πρίχου τὸ τέλος δοῦσι,
πρίχου τὴ χώρα πιάσουσι καὶ μὲ χαρὰ νὰ μποῦσι,
πρὶ ταὶς καμπάναις σπάσουνε καὶ ταὶς Ἐκλησιαὶς νὰ γδύσου,
πρὶ τὰ παλάτια τά Ἔμορφα νὰ Ἔδοῦ νὰ ξεστολίσου.

Ἡ Κρήτη ἀφηγεῖται τὴν εἴσοδον τοῦ Κιουπρουλῆ ἐν Χάνδακι, τὴν ἀποκαθήλωσιν τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν μεταβολὴν τῶν ἐκκλησιῶν εἰς τσαμία.

Καὶ ὁ βεζύρης μ' ἔπιασε κ' ἐγλυκοφίλησέ με,
ὁποὖμουνε χριστιανὴ κι' ὅλη Ἔμαγάρισέ με.
Δίχως σταυρὸ μὲ ἐθάψανε καὶ δίχως ἅγιο λάδι..
Τώρα γδυμένη μὲ κρατοῦ, τσὴ ρούγιαίς μου γυρίζω,
καὶ συντηρῶ νὰ δῶ Ῥωμνιὸ κι' οὐδένα δὲν γνωρίζω,

γιατὶ τὸν Τοῦρκο δὲ μπορῶ νὰ βλέπω τὸν ἐχθρό μου,
καὶ σφάζουσί μου τὴν καρδιὰ ὄντα τοὺς βλέπω ὁμπρός μου.

Ἀποτεινομένη εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένους ἔτι λιμένας καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν Δημοκρατίαν ἀνακράζει.

Σούδα ἠγαπημένη μου, ὁποῦσον ἐδική μου,
τώρα δουλεύγω τῶν Τουρκῶν καὶ τρέμει τὸ κορμί μου.
Παρακαλῶ σε Σούδα μου, στέκε μὲ τὸ λειοντάρι,
κ' ἔχε στὸ σκῆπτρο τὸ σταυρὸ καὶ πάταε τὸ φεγγάρι.
Τώρα κερά μου ἐγίνηκες, κι' ἀφέντρα μου σὲ κράζω,
πῶς ἔμεινες στῆ Βενετιᾶς τὰ χέργια ἐγὼ θαυμάζω·
καὶ Σπιναλόγγα σὲ χαρὰ στέκε κι' ἀναπαυμένη,
γιατ' εἶσαι μὲ τοὺς χριστιανοὺς, κερά μου ἠγαπημένη.
Γραμποῦσα κακοπάτητη, τώρα σὲ καθαρίζου
ταὶς πέτραις κι' ὅλα τὰ βουνὰ, καὶ τὰ τειχιά σου κτίζου.
Μὰ τί νὰ πῶ νὰ διηγηθῶ γιὰ τὴ βασίλισσά μου,
τὴ δοξασμένη Βενετιὰ, καὶ τὴν παρηγοριά μου,
τὸ στέμμα τὸ βασιλικὸ, τοῦ κόσμου ἡ ἐλπίδα,
τσῆ δικηοσύνης ζυγαριὰ, τσῆ θάλασσας ἀΐδα,
μαχαῖρι στοὺς Ἀγαρηνοὺς, τῆς ἀρχοντιᾶς στολίδι,
στὴ φρόνευσι ξεχωριστὴ, καὶ στερεὸ στασίδι.
Στὴ γῆ εἶσαι πλείσια δυνατὴ, στ' ἄρματα μπορεμένη,
κι' ἀπ' ὅλα τὰ βασίλεια βρίσκεσαι ζηλεμένη.
Κύριε μεγαληνότατε, πρίντζιπε βασιλειά μου,
ποῦ ξώδιασες τὰ πλούτη σου μόνο γιὰ ὄνομά μου,
δέομαι νίκαις καὶ χαραὶς νάχῃς ὁποῦ πατήσῃς
καὶ χώραις ἀνερίφνηταις καὶ κάστρη νὰ ὁρίσῃς.
Στὴν ἐξοδιὰ ποῦ γνώρισα ὥς τώρ' ἀπ' ὄνομά σου
ἡ πικραμένη μου καρδιὰ περίσσα εὐχαριστᾷ σου.
Ἡ γλῶσσα καὶ τὰ μέλη τως, ἡ σάρκα, κ' ἡ καρδιά τως,
ὁ νοῦς, τὰ μάτια, καὶ ἡ ψυχὴ, τ' αὐτιὰ, κ' ἡ ἀναπνοιά τως
θὰ σμίξουνε τῶν Καστρινῶν κι' ὅλοι νὰ μαζωκτοῦσι
ταὶς δόξαις σου τσ' ἀμέτρηταις πάντα νὰ φχαριστοῦσι.

Ἐπὶ τέλους δὲ θρηνωδοῦσα λέγει ταῦτα πρὸς τοὺς Κρῆτας.

Ὄφου, καὶ νᾶτο μπορετὸ νὰ ξανακαιργιώσου
ἡ λουμπαρδιαὶς στοῦ λόγου μου κ' εἰς τὰ τειχιὰ νὰ δώσου.
Οἱ Μπαρπαρίγοι ἂς ἔρθουνε, Ντάντολοι, καὶ Βενιέροι,
Ντεμέτσοι, καὶ Κουρίνιδες, Κορνάροι, καὶ Φαλιέροι,
Μουδάτζοι, Φοσκαρίνιδες, Φραδελομποὶ, Σκνοῦτοι,
Τσάνιδες, καὶ Σαγρέδιδες, ἂς μαζωκτοῦνε τοῦτοι
νὰ διηγηθοῦ τὰ βάσανα τῆς Κρήτης νὰ τὰ γράφου,
καὶ τὰ χωριὰ ὁποῦ χανε καὶ ἐχάσανε νὰ κλάφου.

Γυναῖκες, κι' ἄντρες, καὶ παιδιὰ, μαῦρα ἂς τὰ κουκλώσουν,
εἰς ὅποιο τόπο βγούσινε πρίκα γιὰ νὰ μὲ δώσου.
Ὅφου, καϋμένοι Κρητικοί, καὶ ποῦνε τ' ἄλογά σας,
καὶ ποῦνε τὰ μουλάργιά σας, καὶ τὰ λαγώνικά σας,
γῆ ποῦνε τὰ γεράκιά σας, καὶ ποῦνε οἱ λογισμοί σας,
καὶ ποῦν' τὰ σπίτια τὰ ψηλά, ποῦν' οἱ γραμματικοί σας;
Ποῦνε τὰ λάδια, τὰ κρασὰ, τὰ στάργια, τὰ μετάξα,
γῆ ποῦν' τὰ περιβόλιά σας, τὰ μοναστήργια τ' ἄξια;
Στ' ἄλογα νὰ καθίζετε κ' εἰς τὰ χωργιὰ νὰ μπῆτε,
νὰ ξεκαλοκαιρεύσετε περίσσα νὰ χαρῆτε!
Ἡ βρύσαις ποῦνε, τὰ νερὰ, κ' οἱ ἀνθισμένοι κῆποι,
κι' ὅσοι κι' ἂν τὰ κυττάζανε ποτὲ δὲν εἶχαν λύπη;
Τὰ ρόδα, τὰ τραντάφυλλα, κ' οἱ μυρισμένοι κρῖνοι,
κ' οἱ δοῦλοι οἱ ἐμπιστικοὶ τάχατες ποῦν' ἐκεῖνοι,
νὰ πιάσουν ὅμορφο χορὸ μὲ τέχναις νὰ πηδοῦνε,
κι' ἄλλοι νὰ ρίκτου τουφεκιαῖς, κι' ἄλλοι νὰ τραγουδοῦνε;
Βγιολιὰ νὰ παίζουν, τσέτεραις, λαγοῦτα νὰ λαλοῦσι,
ὁλονυκτὶς νὰ χαίρουνται καὶ νὰ μὴν κοιμηθοῦσι;
Τ' ἀηδόνια νὰ σφυρίζουνε κι' ὁμπρός τως νὰ πετοῦσι,
καὶ γιάντα τοῦτα οἱ Κρητικοὶ ὅλα νὰ στερευτοῦσι;
Τώρα σπαχίδες τἄχουνε, γιανίτσαροι τὰ ρίζου,
κ' οἱ Τοῦρκοι στὰ περβόλιά τως πᾶνε καὶ σιργιανίζου.
Κι' ἀντὶς καμπάναις χουγιατὰ, κι' ἀντὶς ναοὺς ντιβάνια,
κι' ἀντὶς γιὰ σκιάδια τῶν φραγκῶν μοῦ βάλλαν τουλουπάνια.
Κι' ἀντὶς γιὰ νέους μὲ μαλλιὰ ὅμορφα κτενισμένα,
μὲ πιάσανε ἀράπιδων κεφάλια ξυρισμένα.
Τσαμόγλανα μὲ παίζουνε, μπέηδες μὲ γελοῦσι,
σπαχίδες ἔχω ἀφένταις μου καὶ μὲ καταπατοῦσι.
Ἐβρίξαν τὰ καμπαναργιὰ καὶ κτίσανε δικά τως,
γιὰ νὰ φανοῦν ἡ τέχναις τως καὶ τὰ καμώματά τως.
Νὰ βλαστημοῦσι τσ' ἐκκλησιαὶς καὶ σταύλους νὰ τσὴ κάνου,
νὰ ρίκτουσίνε τοὺς σταυροὺς φεγγάρια γιὰ νὰ βάνου.
Ὅντε θωρῶ τσ' ἀράπιδες ἀγγαλιαστοὺς νὰ σμίγου,
νὰ κράζουν τσὴ Χριστιανοὺς τὰ μνήματα ν' ἀνοίγου,
μέσα ἡ καρδιά μου δέρνεται, τὰ σωθηκά μου σκοῦσι
ὄντα τὰ κόκκαλα θωρῶ κι' ὄξω τὰ κουβαλοῦσι.
Κι' ὄντα κυττάξω Κρητικὸ σὲ ρούγα νὰ γυρίζῃ
στολίζει τὴ καϋμένη μου καρδιὰ καὶ τὴ μυρίζει.
Ὦ Κάστρο μου περίδοξο, τάχατες ὅσοι ζοῦνε,
τάχατες νὰ σὲ κλαίσινε καὶ νὰ σ' ἀναζητοῦνε;
Ἔπρεπε ὁλ' οἱ Καστρινοὶ μαῦρα γιὰ νὰ βαστοῦσι,
νὰ κλαίγουνε καθημερνὸ, κι' ὄχι νὰ τραγουδοῦσι,

ἄντρες, γυναῖκες, καὶ παιδιά, καὶ πᾶσα κορασίδα
νὰ δείχνου πῶς ἐχάσανε τέτοιας λογῆς πατρίδα.

Ὁ μέγας βεζίρης ἀναγγέλλει τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος εἰς τὸν σουλτάνον, ὅστις κατευχαριστηθεὶς διατάσσει τὴν πανηγύρισιν τῆς μεγάλης νίκης.

Κ' ἐσήκωσε τὰ χέργιά του κ' εἰς τὴν κορφή του 'γγίζει,
καὶ τρεῖς βολαὶς ἐχούγιαξε, Θεὲ, Θεὲ δικέ μου,
ἂς ἔχῃς πάντα εὐχαριστιαὶς χίλιαις φοραὶς θεέ μου.
Εἶπε νὰ κάμουνε χαραὶς, φωτοφανίαις ν' ἄψουν,
καὶ ξύλα διὰ τὴν νίκην τως νὰ φέρνουσι νὰ κάψουν.
Νὰ προσκυνήσουνε γιαμνιὰ, πίφεραις νὰ λαλήσου,
καὶ νἄρθουν κ' οἱ χοντσάδες του γιὰ νὰ σαλαβατίσου.
Κι' ἀπήτις ἐπροσκύνησε, κ' εἶχε σαλαβατίσει,
τοῦτα τὰ λόγια σὲ χαρὰ ἄρχισε νὰ μιλήσῃ.
« Κράζομαι μόνος βασιλειὸς τοῦ κόσμου, καὶ κρατοῦμαι,
καὶ βασιλειοὺς δὲν σκιάζομαι κι' ἅρματα δὲν τηροῦ με.
Ὁρίζω χώραις ἄμετραις, καὶ τόπους ἀφεντεύγω,
καστέλλια πλείσια καὶ πολλὰ ἔχω καὶ βασιλεύω.
Καὶ τοῦτοι δοῦλοι στέκουνε ὅλοι ἀποκατωθιό μου,
καθὼς, καὶ τῶν γονέων μου ἔστεκαν καὶ τῶν θειῶν μου.
Ἐγῶμαι μόνος βασιλειὸς, κι' ὡσὰν ἐμένα ἄλλος
'ς ὅλη τὴ γῆ δὲ βρίσκεται μικρὸς οὔτε μεγάλος.
Κύπρο καὶ Κρήτης τὰ νησιὰ εἶνε στὴν ἐξουσιά μου,
κ' ἐπλήθυνε ἡ δόξα μου, καὶ λάμπει ἡ βασιλειά μου.
Ἐμένα κράζου βασιλειὸ εἰς τὴν δικαιοσύνη,
στὴ μοναρχία τῶν Ῥωμνιῶν ὁποῦ ἡ βασιλεία μου κρίνει.
Κι' ὡσὰν ἐμένα βασιλειὸς καυχοῦμαι δὲν ἐφάνη
νἄλθῃ ὀμπροστάς μου νὰ φορῇ στὴν κεφαλὴ στεφάνι·
ν' ἀντισταθῇ στοῦ λόγου μου, γιατὶ ὅλα τὰ κτισμένα
κάστρη τὰ δυνατότατα ἐγῶχω κερδεμένα.
Γιατὶ ὅσοι θέλουν βασιλεῖς ἀπάνω μου νὰ δώσουν
δὲν ἠμπορ' νὰ μὲ βλάψουνε, οὔτε νὰ μὲ πληγώσουν.
Ἃ σκίσουν τὴ καζάκα μου δὲ βλάπτου τὸ κορμί μου,
γιατὶ 'ντιρροῦνται βέβαια καὶ τρέμουν τὸ σπαθί μου.
Σ' ποιὸ κάστρο ἐγὼ κίνησα κ' ἤφυγε ἀπὸ μένα,
γῆ ἂν ἦνε καὶ μοῦ πήρανε γιὰ πέτε μου κανένα;
Ὅσα 'ρισε ὁ Ἀλέξανδρος ἐγῶχω κερδεμένα,
κι' ἄλλ' ἄφηκα καὶ στέκουνε, κι' ἀλλάχω χαλασμένα.
Αἴγυπτο καὶ Καρτάγενε, καὶ κάτω τὴ Σουρία,
Ἑλλάδα, Ἀλεξάνδρεια, καὶ μέσα τ' Ἰβερία,
τὴ Βαβυλῶνα τὴ ψηλὴ τὰ θαυμαστὰ τειχία,
Ἀσία, καὶ τὴν Ἀρμενιὰ, καὶ τὴν Ἀντιοχεία.

Βλέπω τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ, ταῖς ἐκκλησιαῖς ὁρίζω,
καὶ ὅλη τὴν Ἱερουσαλὴμ μ' ἀγάπη τὴ στολίζω.
Ἀλμάταις ἔχω δούλους μου, κρατῶ τὴ Βουλγαρία,
κ' ἐπιάσα χώραις καὶ χωριὰ μέσα στὴ Οὐγγαρία.
Ὁρίζω ἀφέντας ὑψηλοὺς καθὼς θωρεῖτε ὅλοι,
καὶ μένω στὴν ἐπτάλοφο καὶ δοξασμένη Πόλι.
Βλαχίας ἀφέντης κράζομαι, καὶ κείνους δούλους ἔχω,
Μπογδάνους καὶ τοὺς Τάταρους, μ' ἀκόμη καὶ τὸ Λέχο.
Τῆς Κρήτης ὅλο τὸ νησὶ, τὸ θαύμασμα τοῦ κόσμου,
σήμερο τὸ νικήσαμε, καὶ βρίσκεται δικό μου.
Τώρα μποροῦν οἱ βασιλεῖς νὰ δοῦν τὴ δύναμίν μου,
τὴ μπόρησι τοῦ Ἰσμαὴλ, τοῦ γένους τοῦ δικοῦ μου.
Τώρα πληθαίνει τ' ὄνομα τομάνω Μαουμέτη,
νὰ μὲ τρομάσουν οἱ χριστιανοὶ νὰ λέσινε μεντέτι.
Ποιῶν φιλοσόφων γράμματα, μαθήσεις διδασκάλων,
γῆ ποιὰ τουφέκια σολνταδῶν, γῆ στρατηγῶν μεγάλων
σκῆπτρα, κορόναις, φρόνευσις, γῆ θησαυροὶ περίσσοι,
γῆ ποιῶν τεχνίτων μάθησις ἐμένα νὰ νικήσῃ!
Ἐγὼ τ' ἀνίκητα χαλῶ κάστρη τὰ μπορεμένα,
καὶ τίς μπορεῖ ν' ἀντισταθῇ νὰ μὲ νικήσῃ ἐμένα;
Θρονιὰ μεγάλων ἀφεντῶν στὸν νοῦν μου δὲν λογιάζω,
μ' ἀκόμη νίκαις καὶ τιμαὶς νὰ λάβω λογαριάζω. »

Ἐν σελίδι 436 ὁ ποιητὴς περαιῶν τὴν λεπτομερῆ ἀφήγησιν πασῶν τῶν περιπετειῶν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, ἐπισυνάπτει καὶ τὰ ἑξῆς περὶ ἑαυτοῦ.

Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς τὰ σύνθεσε ἐτοῦτος,
ὁ Ῥεθεμναῖος ὁ πτωχὸς εἰσὲ μεγάλο πλοῦτος.
Γιατὶ τὰ πλούτη χάνονται καὶ μὲ καιρὸ χαλοῦνται,
καὶ ἄλλοι τ' ἀποκτίζουνε κ' ἐκεῖνοι λησμονοῦνται,
καὶ τοῦτοι θενὰ βρίσκωνται παντοτεινὰ νὰ μένου,
γιὰ νὰ παινοῦνται πανταχοῦ κ' εἰς δόξαις ν' ἀνεβαίνου.
Κι' ὅποιος τοὺς πιάσῃ νὰ τοὺς δῇ, κι' ὅλους νὰ τοὺς διαβάσῃ,
ἂν εὕρῃ μέσα σφάλματα μὴ μὲ καταδικάσῃ.
Χωράφια ποὖχανε δεντρὰ κ' ἔχουν τα κουκλωμένα,
ἐκεῖνα δὲν καρποφοροῦν, μηδ' εἶνε προκομμένα,
στὸ ἴδιο βρίσκομαι κ' ἐγὼ, ὁποῦ ἡ φτωχιὰ μὲ κρίνει
κι' ἃ θενὰ κάμω πλειότερα ἐκείνη δὲ μ' ἀφίνει,
γιατὶ κρατεῖ τὸ χέρι μου, τὸν νοῦν μου ταπεινόνει,
ξελησμονῶ τὸ θενὰ πῶ, τὸ στόμα μου στουμπόνει.
Μὴ μὲ καταδικάσετε, μὰ μοναχάστα δέτε,
κι' ἕνα μικρὸ συγχώρεμα γιὰ τὴ ψυχή μου πέτε.

ὀγιὰ νὰ λάβω ἄφεσιν εἰς τ' ἁμαρτήματά μου,
καὶ μὲ τοὺς δίκηους καὶ ἐγὼ νἄχω τὴν κατοικά μου.

Μετὰ ταῦτα ἔπεται μικρὸν ποιημάτιον τοῦ αὐτοῦ στιχουργοῦ, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀπαριθμοῦν πολλοὺς ἀγνώστους ἡμῖν λογίους καὶ ἄλλους διασήμους Κρῆτας, ἐπισυνάπτομεν ἐνταῦθα.

Φιλογεικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ῥεθέμνου.

Ἐμένα λέσι Χάνδακα, καὶ Ῥέθεμνος ἐσένα,
καὶ χώραν ἔχω θαυμαστὴν, καὶ τείχη ξακουσμένα,
καὶ Κρήτη μ' ὀνομάζουσι τουρκοπολεμισμένη,
κ' ἡ χώραις ἂς τ' ἀκούσουσι πῶς εἶμαι τιμημένη.
Τάχα 'ς τὴν γῆν ἀκούσθηκε σὰν τὴν δική μου μάχη,
γῆ ἀλλοῦ ποθὲς νὰ γίνηκε ἢ τάχα θέλει λάχει;
Τὴν Βαβυλῶνα ἐπίασε τὴν θαυμαστοκτισμένην,
κ' εἰς μῆνας δεκατέσσαρας τὴν εἶχε νικημένην,
καὶ ἄλλους πολέμους ἔκαμε κ' ἤκουσα καὶ τσὴ πιάσε,
κ' ἔτσι δὲν ἐλυπήθηκε τοὺς Τούρκους ὁποῦ χάσε.
Καὶ τὰ Χανιὰ μαλώτασι, ἀμὴ ἐπαραδοθῆκαν,
κ' ἐπήρασίν τα οἱ ἐχθροὶ σὲ λίγον κ' ἐχαρῆκαν.
Εἶχε λαὸν τὸ Ῥέθεμνος καὶ ἁρμάδα φημισμένη,
περίσσια κ' εἶχε βλέπησι καὶ καστροφυλαμένη,
κ' ἐμπήκασι κ' ἐκόψασι περίσσιους κ' ἐνικῆσαν
τὴν χώρα κάτω, κ' ὕστερα τὸ Κάστρο τοῦ χαρίσαν.
Καὶ ἀπήτις τὴν ἐνίκησε ἐπῆρε τὸ φουσάτο,
κ' ἦλθε καὶ πέντωσε σιμὰ στὰ τείχη μ' ἀποκάτω'
καὶ πολεμοῦμ' ἀμέτρητα κ' ὁλημερνὶς μαλόνω,
εἴκοσι χρόνους καὶ κολλῶ τσ' ἐχθροὺς καὶ τσὴ σκοτόνω.
Καὶ σὺ καϋμένο Ῥέθεμνος, ἐπῆγαν τὰ παιδιά σου,
κ' ἐχάλασεν ἡ χώρα σου κ' ἐλυῶσε τ' ὄνομά σου.

Ἀπόκρισις καὶ καύχησις τοῦ Ῥεθέμνου.

Γροικῶ περίσσιαις καύχησαις, δίκηα καὶ σοῦ τοκάρουν,
νὰ λέγῃς χρόνους εἴκοσι πῶς δὲν μπορεῖ νὰ σὲ πάρουν,
μὰ μένα πῶς μὲ πήρασι κ' ἄπονα σφάξασίν με,
καὶ καύσασι τὰ σπίτιά μου, καὶ ὅλη σκλαβώσασίν με.
Καὶ χαίρεσαι καὶ ἀγάλλεσαι τὸ πῶς δὲν σὲ σκλαβόνουν,
γιατὶ τὰ χέρια τῶν πολλῶν πλείσια σὲ δυναμόνουν.
Καὶ κάνω σου προγνωστικὸ ὀγιὰ νὰ τ' ἀγροικήσῃς
πῶς θέλεις γὰ παραδοθῇς εἰς ὅ,τι κ' ἂν ἀργήσῃς.

Καὶ νὰ σοῦ φύγου οἱ χριστιανοί, νὰ μείνῃς μοναχή σου,
ν' ἀδημονᾷς, νὰ βλασφημᾷς τὴν τύχη τὴ δική σου.
Μὰ δίκηον ἔχεις νὰ μιλῇς, νὰ λέγῃς πῶς μ' ἐγδύσαν,
κ' οἱ χριστιανοὶ μοῦ φύγασι, κ' ἤλθασι καὶ σ' ἐνδύσαν.
Καὶ δὲν θυμοῦμαι νὰ σοῦ πῶ γιατ' εἶνε περασμένοι
ἄνδρες ὅπου χεις ἀπὸ μὲ, κ' εἶνε λησμονισμένοι.
Μὰ φέρνω παραδείγματα πᾶς ἕνας νὰ νοήσῃ·
πρῶτας ἂν εἶχαν ἔλθει αὐτὸν εἶχασι συνοικήσει.
Καὶ μὴ μὲ ψέγεις, Χάντακα, γιατ' εἶμαι 'ρημασμένη,
γιατὶ μοῦ πῆραν τὰ παιδιὰ, κ' ἔμεινα χηρεμένη.
Γιατὶ ἔχω τὴ φινίτζα μου μεγάλη καὶ πετάει,
κ' εἰς τὸν ἀέρα πέρνεται 'ς ὅλον τὸν κόσμον πάει,
κ' ἔτσι γυρίζει ὁλημερὶς, τὸ βράδυ ἐδῶ καθίζει,
καὶ φέρνει ἀπὸ τὰ λούλουδα τοῦ κόσμου καὶ μυρίζει.
Κ' εἶδα πῶς ἡ φινίτζα μου καιρὸ ὁποῦ θὰ ζήσῃ
θενὰ μὲ τίσῃ μὲ τιμὴν καὶ νὰ μὲ ξανακτίσῃ.
Μὰ Χάνδακα δὲν ἔλαμπες μὲ τ' ἄστρα τὰ δικά μου,
καὶ πάντα σὲ στολίζασι μὲ τέχναις τὰ παιδιά μου;
Ποτέσου μὴ δὲν καυχηθῇς σὲ τέχναις ὀμπροστάς μου,
γιατὶ εἶχε τὸ περιβόλι σου δένδρη, νερὰ, δικά μου.
Τὸν ψάλτην τὸν ἐξάκουστον, τὴν τιμημένην γλῶσσαν,
στέκουτα στὴ χέρε του καὶ ἀκόμη δὲν ἐλυῶσαν,
σοῦ λέγω τὸν κὺρ Πενεδῆ νἄχῃς στὴν θύμησίν σου,
ποῦ 'μαθε τὸν μισὲρ Ταμνιὰ ποὖτονε καύχησίς σου.
Πλανήτης δεκαφώτιστος στὸν κόσμον ἦλθε κάτω,
κ' ἐσμίξαμεν κ' ἐγέννησα γιατρὸν τὸν Κοταγάτο.
Κ' ἀπήτις τὸν ἐσόφισα γιαμιὰ ἀπὸ μένα φεύγει,
κ' ἦλθε 'ς ἐσένα Χάνδακα ὑγιὰ νὰ σὲ γιατρεύῃ.
Κι' ἂς σοῦ τὸ ποῦν οἱ γέροντες, κι' οὐδένας μὴν τὸ χώσῃ
πόσαις ὑγιαῖς στὴ χώρα σου ἐτοῦτος εἶχε δώσει.
Πάλαι τὸν κὺρ Μελέτιον Βλαστὸν καὶ τοὺς Λαμπάρδους,
ὁποὖχες ἀπὸ λόγου μου ἀξιώτατους δασκάλους.
Τσὴ Φρὰ Μπενέτους σοῦ 'δωκα, κ' ἐκεῖνοι σ' ἐτιμῆσαν,
κ' ἔκαμε τὸ τζιγάτι σου καὶ εὔμορφα σ' ἐστολίσαν.
Καὶ τσὴ Ταρόνους σοῦ 'πεμψα νὰ στέκουσι σιμά σου,
νὰ ζωγραφίζουν εἰς ἐσὲ ἀνὰ τὸ πρόσταγμά σου.
Καὶ τότε τὸ ῥεποτζιὸν δὲν εἶχες ἀπὸ μένα,
ποῦ πάντα σὲ διαυφέντευε μὲ λόγια τιμημένα.
Χριστόφορον τὸν Παλμεζὰν καὶ ἄλλους σοῦ φανερώνω,
καὶ τὸ στεφάνι τσ' ἀρετῆς ὁποὖχαν δὲν τὸ χρόνω.!
Κ' ὕστερα πάλιν σοῦ 'δωκα Φιορέντζα τὴν τιμή μου,
παπᾶ τὸν κὺρ Νικόλαον, ὁποὖτονε ψυχή μου.

Κι' ἄλλοι τεχνίται ἦλθασιν 'ς ἐσένα κι' ἐδουλεῦγαν,
καὶ τῶν παιδιῶν σου φρόνιμαις τέχναις τοὺς ἐρμηνεῦγαν.
Τσὴ χρείαις σου τὸν Νικολὸ Μαρούδη ἐγὼ δωκά σου,
ὅταν οἱ Τοῦρκοι μὲ φωτιὰ ἐρρίχναν τὰ τειχιά σου.
Φέρνω σου καὶ διδάσκαλον παπᾶ Βαρθολομαῖον
Συρόπουλον τὸν διδακτὴν, καὶ ἄξιον Ῥεθυμναῖον.
Τούτους τοὺς ἄξιους δείχνω σου πῶς ἦτον ἐδικοί μου,
κ' ἦτον ἀπὸ τὴν χώραν μου γέννα κι' ἀνατροφή μου.
Ὡς τώρ' ἀπὸ τὸ Ῥέθεμνος εἶχες κι' ἔχεις βοήθεια,
κι' οὐδένας μὴ ἀντισταθῇ τὸ πῶς δὲν εἶν' ἀλήθεια.
Κ' οἱ Ῥεθεμνιῶται φίλοι σου εἶνε καὶ σ' ἀγαποῦσι,
καὶ στέκουν κ' εἰς τὴν χώρα σου πλείσιοι καὶ πολεμοῦσι.
Μάχω δοτόρους ἄξιους, κ' εἶνε γιατροὶ δασκάλοι,
κ' εἰκονογράφους θαυμαστοὺς τεχνίταις λέγω πάλι.
Ἔχω μέσα στὴ Βενετιὰ πλούσιους πραγματευτάδες,
γερομονάχους φρόνιμους, στὴ χώρα σου παπάδες.
Μ' ἂ θὲς νὰ μὴ βαρυγωμᾷς νὰ σὲ παρηγορήσω,
ἂν λάχῃ καὶ δὲν σκλαβωθῇς πέμπω νὰ σὲ στολίσω.
Καὶ ὡς τώρα ἐπέτουν χαμηλὰ μὰ δῶ 'χω τὰ πτερά μου
μεγάλα, καὶ θὰ καυχισθῶ κι' ἐγὼ γιὰ ὄνομά μου.
Τσῆ Κρήτης τσ' ἑκατόνπολις καρδιὰν ἐμένα λέσι,
γιατὶ κτισμένη εὑρίσκομαι εἰς τοῦ νησιοῦ τὴν μέση.
Ὄχι στὴ μέση στὰ βουνὰ, ἀμὴ στὸ περιγιάλι,
κι' ὅσοι κι' ἂν μὲ κυττάζουνε χαρὰν 'χασι μεγάλη.
Κ' εἶχα γενεαὶς τῆς Βενετιᾶς δέκα κι' αὐταὶς μ' ὡρίζαν,
καὶ στέκαν μετὰ λόγου μου πάντα καὶ μ' ἐστολίζαν.
Μπαρότζοι, Σεμιτέκολοι, γιὰ τσὴ Καλλέργους λέσι,
Κορνάροι, καὶ Πολάνιδες, Μουάτζοι, Μανολέσοι.
Καὶ Μπεργαδίδες ἄξιους Μπολάνοι, Κονταρῆνοι,
σοῦ δείχνω πῶς τσ' ἀνέθρεψα καὶ τὴν τιμ' εἶχαν κεῖνοι.
Καὶ ἀκόμη ἄνδρες μετὰ 'μὲ εἶχαν καὶ μ' ἐκρατοῦσαν,
τσῆ Κρήτης τ' ἀρχοντόπουλα, ὁποῦ μ' ἐκυβερνοῦσαν.
Γριμπίλλοι, Σαϊνάτζιδες, Τακιότζοι, καὶ Τατόλοι,
Λίμιδες, Πισκοπόπουλοι, Τζάνιδες, καὶ Κανιόλλοι.
Γρίτοι, Φουρλάνοι, Σοφιανοὶ, Ἀχέλιδες, Ταρτόνοι,
καὶ Μοτζενίγοι, Κατεροὶ, Βίσκοτοι, Ταβερόνοι,
Σουργιάδες, Ταμπιατζέντζιδες, Πέρκουτοι, Ταφεράροι,
Βαροῦχοι καὶ Βεργίτζιδες, Λαμπάρδοι, Πατελάροι.
Τεχνίταις ἐπιτήδειους εἶχα κ' εἰκονογράφους,
καὶ πατριάρχους εὔγαλα καὶ ἄξιους ἀρχιεράρχους.
Τὸν Πατελάρο λέγω σου πῶς ἔστεκε στὴν Πόλιν,
κ' ἦτονε οἰκουμενικὸς, καθὼς τὸ ξεύρουν ὅλοι.

Καὶ γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάντα στὸν νοῦν σου βάνε,
πῶς πατριάρχη τσ' Αἴγυπτος εἶχα τὸν Κλαροτζάνε.
Στὴν Χιὸν ἐκάθηκε ὁ Λιακῆς πλούσιος ἀρχιερέας,
κ' εἰς τὸ Τσιρίγο Πάγκαλος, κι' ἐχάρη ὁ Μωρέας.
Ἡ στράφου 'δὲ στὴν Βενετιὰν πλειοιάμετροι σοφία,
Χορτάκιον τὸν θαυμαστὸν καὶ ἄξιον Φιλαδελφίας.
Παπᾶ Νικόλαον Βλαστὸν ἐδῶ σοῦ παραστένω,
ἂν 'πῶ πῶς ἦτον ποιητὴς καὶ δάσκαλος δὲν σφένω.
Μὰ ἱερεῖς ἀξιώτατους ἔρχομαι καὶ σοῦ φέρνω,
κι' ἀφήνω κι' ἄλλους παλαιοὺς ὁγιὰ νὰ μὴ μακραίνω.
Νικόλαον πρωτοπαπᾶ, θυμοῦμαι τσὴ δουλειαίς του,
πόσαις φοραὶς μ' ἐστόλισε πολλὰ μὲ τσ' ἀρεταίς του·
Φιλάρετος Φιλάρετης ἔκραζαν τὴ γενειά του,
κ' ἡ Κρήτης ἐτιμάτονε γιὰ τὰ καμώματά του·
καὶ τὸ νερό μου χάθηκε καὶ τεχνομάζωξέ το,
καὶ τὸ 'φερε στὸ φόρος μου στὴ βρύση μέτρηξέ το.
Στὴν ἄσκησιν τσὴ μοναχοὺς αἰδέσιμους παπάδες,
δυὸ διδασκάλους καὶ σοφοὺς εἶχα τσὴ Κολονάδες.
Θυμίζω σου τὸν Κομνηνὸ τὸ τιμημένο κεῖνο,
τῶν ψάλτων σαλπιγγόφωνον παπᾶ τὸν κὺρ Μαρίνο.
Καὶ τὸν παπᾶ κὺρ Μανουὴλ τὸν ἁγιογράφο βάνε,
τὸν Ῥεθεμνιώτη Μπονιαλὴ, καὶ Κωνσταντῖνο Τζάνε.
Τὸν Κωνσταντὴ τὸ Ῥόδαβα στοῦ λόγου μου φημίζω,
ποῦ στόριζε στὴ χώρα μου καὶ τόνε μακαρίζω.
Τὸν Φούρλ' Ἀνδρέα παλαιὰ θαῤῥῶ θυμοῦνται οὖλοι,
καὶ Κιότζα τὸν ἐξακουστὸν, δοτόρε τὸν Καβούλη.
Κ' εἶχες καὶ ἀπὸ τοῦ λόγου μου δοτόρε τὸν Λαμπάρδον,
καὶ Μανωλίτζη, στὴ βουλὴ εἶχα τὸν Σιλιγάρδον.
Καὶ ὅσον μιλᾷ τόσον πολλὰ τὸν λογισμὸν μ' ἀνοίγω,
πῶς εἶχα μετὰ λόγου μου Φραντζέσκον Μοτζενίγο,
Βεργίτζη τὸν Γεώργιον, Γεώργιον Βαρούχαν,
Γεώργιον τὸν Καλονᾶ, κι' ἄλλους δοτόρους ποῦχα.
Γιατροὺς μὲ πλείσιαν μάθησιν σὲ καύχησίν μου βάνω,
δοτόρε γνωστικώτατον καὶ Κιότζα τὸν Φλουργιάνο,
καὶ τὸν Ἐπισκοπόπουλον ἰατρὸν, ὁποῦχε χάριν,
δοτόρε μαθηματικὸν· καὶ ποῦνε οἱ Πατελάροι·
τσὴ ῥήτορες τσὴ θαυμαστοὺς σὲ κάθε καλοσύνην,
καὶ σταὶς πιστήμαις λόγιοι, καὶ ἄξιοι στὴν ἰατροσύνην.
Στὴν χώραν μ' ὁ Εὐστάθιος ἦτον ὁ Πατελάρος,
κ' εἰς τὴν Νεροθεμελιατὴν ὁ Τζώρτζης ὁ Κορνάρος,
καὶ στέκεται στὴν Βενετιὰν ἀρετοστολισμένος,
πλούσιος ἰατρὸς στὴν μάθησιν πολλὰ καὶ τιμημένος.

Τὸν Σανγινάτζο Νικολὸ καὶ τοῦτον μέσα βάνω,
δόκτορα καὶ ἔκαμε τιμαὶς καὶ δόξαις Παδουβάνο.
Πολλοὶ τονὲ ὀρέγονται καὶ ὅλοι τὸν ἐπαινοῦσιν,
κι' ὅλοι τοῦ θέλουσι καλὸν, καὶ ὅλοι τὸν εὐφημοῦσιν.
Κι' ἕνα στὴν φήμη θαυμαστὸν ὁποὖχε πλείσιαν γνῶσι,
καὶ ἀπάνω στὰ πλεούμενα τονὲ τιμοῦσαν τόσοι,
καὶ τὸν ὠνοματίσασι εἰς σὲ χρυσὸ κονδύλι
πολλῶν ἀρχόντων στόματα καὶ διδασκάλων χείλη,
κ' ἦτον ἀπὸ τοῦ λόγου μου ἄρχος σωστὸς τῆς Κρήτης,
Τζουάνες ὁ σοφώτατος καὶ παινεμένος Γρίτης.
Στίχους τσῆ Μάλτας διάβασε σοφώτατους ἂν θέλῃς,
ν' ἀκούσῃς πῶς τσὴ σύνθεσεν Ἀντώνιος Ἀχέλης.
Ἕνα παιδί μου παλαιὸν ὁποὖθελα γεννήσει,
κ' ἐκεῖνο μὲ πολλὴν τιμὴν ἤθελε μὲ στολίσει,
Γεώργιον Χορτάκιον ἐκράζαν τ' ὄνομά του,
κ' οἱ στίχοι του φημίζονται καὶ τὰ ποιήματά του,
καὶ κάμε τὴν πανώρηάν του μὲ ζαχαρένια χείλη
μαζὴ μὲ τὸν Κατζάροπον τὴν ἄξιαν Ἐρωφίλη.
Τὸν Κιότζα τὸν φιλομαθῆ εἶχα τὸν ἀξιωμένον,
Τζανάκην τὸν εὐγενικὸν καὶ πλείσια ἀγαπημένον.
Ἰωάνν' Ἀνδρέα Τρόϊλον μὲ χάραις θενὰ πλύνω,
γιατ' εὔγαλε καὶ τύπωσε τὸν ῥήγα Ῥοδολίνο.
Εἶχα καὶ Σάντο στῶνομα καὶ στὴν φιλομαθίαν,
τὸν Σανγινάτζο στὴν γενειὰν κ' εἰς πᾶσαν βοηθείαν.
Τασέγνα καὶ τὸν νειότερον Πορτάλιον τὸν Κανιόλα,
γιατὶ μ' ἐλέγαν παλαιὰ τῆς Κρήτης ὅλης βιόλα.
Καὶ τὸν Φούρλα Γερώνυμον τὸν νέον ἀβοκάτο,
ὁποῦ καὶ αὐτὸν ἐστόλισα ἄξιο στὸν κόσμο κάτω.
Δόκτορη ἀλησμόνησα τὸν Σανγινάτζο Πόλο,
καὶ στόλισα γιὰ λόγου σου Νικόλαον τὸν Βόλο.
Τὸν Καλομμάτη τὸν Φραγγιὰ πάλε σοῦ λέγω κεῖνο,
δίχως δασκάλου μάθησι πῶς εὔγαλε τιτίνο.
Μὲ τέσσαρους Νικόλαους ἐτίμησα τὴν Κρήτη,
Ταρώνα, καὶ Φιλάρετον, Ζοῦρον, καὶ Λεταρίτη.
Καὶ Νικολάους τέσσαρης Βλαστὸν καὶ Κλατζογιάννε,
καὶ Ταφιορέντζα Καλονά. Γιάντος κοντέλι πιάνε
νὰ γράφῃς διὰ λόγου μου καὶ γιὰ τὴν θύμησί μου,
πῶς εἶχα τέτοιους γιερεῖς στὴν χώρα τὴ δική μου.
Κι' ἀξιώτατος Χαλκόπουλος Ἀνδρῆας, καὶ ὅλοι τοῦτοι
εὑρίσκονται μὲ μάθησες κι' ἔχουσι πλείσια πλούτη.
Κι' οἱ Ῥεθεμνιῶταις πανταχοῦ βρίσκονται καὶ γυρίζουν,
καὶ κάστρη κυβερνούσινε καὶ στρατηγοὺς ὁρίζουν.

Κ' ἤτονε κρίμα τὰ λαμπρὰ ἄστρα νὰ βασιλεύσουν,
καὶ νὰ μὴ στέκουν ζωντανὰ πολλοὺς νὰ μαθητεύσουν.
Στὰ γράμματα τὰ σφιτεὰ καὶ βρύσαις λέγω κείναις,
ὁποὖχαν, μ' ὠνομάζουσι σὲ παλαιαὶς Ἀθήναις.
Καὶ τώρα πρέπει, Χάνδακα μὲ σένα νὰ συντρέξω,
μὲ ἄνθη πολυποίκιλα στεφάνι νὰ σοῦ πλέξω
γιὰ τὸν λαμπρόν σου ἥλιον κι' ἄξιον μητροπολίτην
Βλάχον τὸν κὺρ Γεράσιμον, τὸν νέον Σταγειρίτην,
γιὰ ν' ἀκουσθῇ ἐδῶ καὶ 'κεῖ εἰς τὴν κοσμογραφίαν,
πῶς ἔχης εἰς τὴν Βενετιὰ μέγα Φιλαδελφεία.

Διαρκοῦντος τοῦ Κρητικοῦ πολέμου μνημονεύονται δύο ἑλληνικαὶ ἐπαναστάσεις, ὑποκινηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς νήσου συγκεντρωμένων ἐχθρικῶν δυνάμεων.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ **1647** ὁ Ἐνετὸς στόλαρχος Ἰωάννης Βαπτιστὴς Γριμάνης καταδιώξας τὸν τουρκικὸν στόλον εἰς Εὔβοιαν, Βῶλον, Χίον [1], Μιτυλήνην, καὶ κύριος γενόμενος τοῦ ἐν Τσεσμὲ φρουρίου, ἐπὶ τέλους στενῶς ἐπολιόρκησεν αὐτὸν ἐντὸς τοῦ λιμένος τοῦ Ναυπλίου. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Ἀλβανοὶ ἐπαναστάντες ἐπυρπόλησαν τουρκικά τινα χωρία, καὶ ἄλλας διαπράξαντες βιαιοπραγίας ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν Ἐνετικῶν πλοίων. Τότε δὲ καὶ Ἕλλην τις συνέλαβε τὴν τολμηρὰν ἀπόφασιν πυρπολήσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλ' ἀποκαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ καπιτὰν πασᾶ ἐν βασάνοις ἐτελεύτησε [2].

Μετὰ δεκατέσσαρα ἔτη οἱ Μανιάται ἀναπετάσαντες τὴν σημαίαν

---

[1] Εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου οἱ ἐν Χίῳ Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου νομίζοντες βεβαίαν τὴν ἅλωσιν τῆς νήσου. « Nondimeno la città era tutta in scompiglio; et ogn' uno credendo che i Venetiani sbarcassero, alcuni fuggivano, altri nascondevano le case pretiose, e molti Turchi combiando le vesti co' Greci, speravano di preservarsi dagl' insulti, ò dal sacco. » Bat. Nani, Istoria della Republica Veneta. Venezia 1720, parte II, σελ. 130.

[2] « Anche nel paese i popoli chiamati Albanesi, benche habitino nella Morea, inclinatissimi alla Republica, s'ammutinarono, abbruciando casali, et inferendo danni; onde dispertato il perdono in buon numero s' imbarcarono sopra le galee venetiane. Non mancò un Greco, che s' asibi di ardere l'armata nemica, ma scoperto dal capitan bassà fù con supplicio crudele punito. » Αὐτόθι σελ. 134.

τῆς ἐπαναστάσεως ἐλεηλάτησαν μετὰ τῶν Ἐνετῶν τὰς Καλάμας. Εἶνε μὲν ἀληθὲς, ὅτι οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι πλήρους ἀπολαμβάνοντες ἀνεξαρτησίας ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν ἐν Κρήτῃ ἐχθροπραξιῶν ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τούτων ὑποσχεθέντες προμήθειαν ζωοτροφιῶν καὶ πλοίων (3), πλὴν εἰς τὰς τυπικὰς ἐκείνας φιλοφρονήσεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαναπαυθῶσι περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν συμμάχων τούτων οἱ διὰ μακρᾶς πείρας καλῶς μελετήσαντες τὸν χαρακτῆρα τῶν Μανιατῶν Ἐνετοὶ, ἀφοῦ μάλιστα οὗτοι κατὰ τὰς μετέπειτα πειρατικὰς αὐτῶν ἐκδρομὰς παρέβλαπτον μὲν τοὺς ἐν Κρήτῃ πολεμοῦντας Ὀθωμανοὺς, ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἐκωλύοντο ἀπὸ τοῦ νὰ λεηλατῶσι καὶ τὰ φέροντα τὴν σημαίαν τοῦ ἁγίου Μάρκου πλοῖα (4). Τέλος πάντων πρὸς ἀσφαλε-

(3) Nani, σελ. 51.

(4) Περὶ τοῦ τότε βίου τῶν Μανιατῶν σύγχρονος περιηγητὴς δίδωσι τὰς ἑξῆς πληροφορίας. « Τὸ σπουδαιότερον ἐπιτήδευμα τῶν Μανιατῶν εἶνε ἡ πειρατία, τὸ δὲ μεγαλείτερον ἐμπόριον εἶνε τὸ τῶν αἰχμαλώτων. Τὸ Οἴτυλον ἐκαλεῖτο Μέγα Ἀλγέριον. Παντοχοῦ αἰχμαλωτίζουσι, πωλοῦντες τοὺς μὲν Χριστιανοὺς εἰς τοὺς Τούρκους, τοὺς δὲ Τούρκους εἰς τοὺς Χριστιανούς. Ἀρέσκονται διηγούμενοι μετά τινος ὑπερηφανίας τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐκδρομὰς, καὶ μοὶ ἔδειξαν ἕνα τῶν περιφημοτέρων παρ' αὐτοῖς πειρατῶν, ὡς ἄνδρα ἐκτελέσαντα ἐπὶ τῆς ἀκμῆς του ἐκτάκτους ἀνδραγαθίας· ὅταν τὰ γειτονικὰ χωρία ἐμάνθανον, ὅτι ἔμελλε νὰ ἐξέλθῃ πρὸς λείαν, μεγάλη ταραχὴ ἐπεκράτει ἐν αὐτοῖς, καὶ οἱ ἔχοντες ἀνθηρὰ καὶ ἀκμαῖα τέκνα πατέρες ὡς καὶ οἱ ὡραίας συζύγους ἔκρυπτον ἀσφαλῶς φοβούμενοι μὴ οὗτος συλλαβὼν ἀπαγάγῃ πρὸς πώλησιν. Ἐν τῇ αὐτῇ ὑποψίᾳ διατελοῦσι καὶ ὅταν οἱονδήποτε ξενικὸν πλοῖον καταπλεύσῃ εἴς τινα λιμένα αὐτῶν, καθότι ἐὰν Μανιάτης τις πειρατὴς διάκηται ἐχθρικῶς πρὸς τὸν γείτονα αὐτοῦ ἀπάγει καὶ πωλεῖ αὐτὸν εἰς τοὺς ξένους. Ὅταν ἤμην αἰχμάλωτος ἐν Βιζέρτῃ, εὑρίσκετο εἰς τὰ δεσμὰ καὶ νέος τις Ἕλλην, υἱὸς μονογενὴς τῆς πλουσιωτέρας ἐν Μεθώνῃ οἰκογενείας· διότι πλούσιός τις Τοῦρκος θελήσας ν' ἁρπάσῃ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ συνεννοήθη μετὰ τῶν Μανιατῶν, οἵτινες ἐλθόντες εἰς Μεθώνην ἀπήγαγον καὶ ἐπώλησαν εἰς ἓν πλοῖον τῆς Βιζέρτης . . . Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς προσορμήσεως ἡμῶν ἐν τῷ λιμένι τῆς Μάνης συνέβη παράδοξόν τι ἀνέκδοτον ἐν ταῖς μεταξὺ Μάνης καὶ Οἰτύλου καλύβαις. Δύο Μανιάται, Θεόδωρος καὶ Ἀναπλιώτης, διαβόητοι πειραταὶ, ἄλλοι στενοὶ φίλοι, φιλονεικήσαντες ἐν τῇ διανομῇ κοινῆς λείας, ταὐτοχρόνως συνέλαβον τὸ σχέδιον τῆς ἀπαγωγῆς τῶν γυναικῶν των. Εἰς Μελιταῖον τινὰ πειρατὴν διαμένοντα ἔν τινι ὅρμῳ ὁ Θεόδωρος ἀπαγαγὼν τὴν σύζυγον τοῦ Ἀναπλιώτου ἔφερε πρὸς πώλησιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐδυσκολεύοντο νὰ συμβιβασθῶσι περὶ τοῦ ἀντιτίμου, ὁ Μελιταῖος ἐπιθεωρήσας καλλίτερον τὴν αἰχμάλωτον εἶπεν, ὅτι πρὸ δύο ὡρῶν εἶχεν ἀγοράσει ὡραιοτέραν ἀντὶ τοῦ ἡμίσεως τοῦ ζητουμένου ποσοῦ, καὶ διέταξε νὰ παρουσιάσωσιν αὐτὴν ἵνα καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος πεισθῇ περὶ τῆς ὑπεροχῆς. Ἀλλὰ μόλις ὁ πειρατὴς ἰδὼν αὐτὴν ἔμεινε κεραυνόπληκτος ἀναγνωρίσας τὴν σύζυγόν του, τὴν ὁποίαν ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ πρωϊαίτερον εἶχεν ἀπαγάγει. Μολονοῦτο ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸς παραλαβὴν αὐτῆς, προέτρεψε τὸν Μελιταῖον ν' ἀγοράσῃ καὶ τὴν προσφερομένην εἰς οἱανδήποτε ἐνέκρινε τιμὴν, ὅπως ἀμ-

στέραν ἐπωφέλησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων μίσους τῶν Μανιατῶν οἱ Ἐνετοὶ ἐθεώρησαν ἐπάναγκες ἵνα μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλατήριον τῆς θρησκείας. Ὅθεν ἐν ἔτει 1659 ὁ στόλαρχος Φραγκίσκος Μοροζίνης καταπλεύσας εἰς Σίφνον παρέλαβε καὶ ἐντίμως ἐδεξιώθη τὸν ἐκεῖ μονάζοντα Ἰωαννίκιον Β΄, ὅστις τρὶς ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε παραιτηθῆ ἐν ἔτει 1655 βίᾳ τῶν κρατούντων. Μετὰ τοιοῦτον δὲ πολυτίμου φορτίου καταπλεύσας εἰς Κύθηρα ἔγραψε πρὸς τοὺς Μανιάτας καὶ ἐν μέσῳ χειμῶνι ἦλθε μετὰ δέκα γαλερῶν ἐν τῷ λιμένι Κυτριῶν, ἔνθα τρεῖς χιλιάδες Ἕλληνες ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τοὺς προκρίτους τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἐνθουσιωδῶς ὑπεδέχθησαν αὐτὸν καὶ τὸν Ἰωαννίκιον, τοῦ ὁποίου ἐν συγκινήσει κατησπάζοντο τὰς χεῖρας. Τότε ὁ Μοροζίνης ἐπρότεινεν ἵνα ἐπιχειρήσωσι διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης τὴν ἅλωσιν τῆς Κορώνης καὶ Μεθώνης, εὔκολον προοιωνιζόμενος τὴν μετὰ ταῦτα ἀπελευθέρωσιν πάσης τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Μανιάται ἀντεπρότειναν τὴν ἅλωσιν τῶν Καλαμῶν, ὑποσχόμενοι ἔνθερμον σύμπραξιν, ὁ Ἐνετὸς στόλαρχος ἀπάρας

φότεροι ὦσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτοῦ, καὶ μὴ ἐκτεθῇ αὐτὸς μόνος εἰς τοὺς σαρκασμοὺς τῶν συμπατριωτῶν του. Μετ' ὀλίγον ὁ Ἀναπλιώτης μαθὼν τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συζύγου του ἐξώπλισε μίαν κανονοφόρον, ὁ δὲ Θεόδωρος λησμονήσας τὸ παρελθὸν ἠνώθη αὐτῷ· ὅθεν ἐλθόντες ἠπείλησαν μυριοτρόπως τὸν Μελιταῖον, ὅστις εἴτε φοβηθεὶς τὴν ἐπίθεσιν εἴτε μὴ θέλων νὰ καταστρέψῃ τὰ μετὰ τοῦ τόπου συμφέροντά του ἠναγκάσθη ν' ἀφήσῃ ἀμφοτέρας τὰς συζύγους ὅπως ἀναχωρήσωσι. Μετὰ τὸ συμβὰν τοῦτο κοινοὶ φίλοι συνδιήλλαξαν τοὺς δύο τούτους ἀντιπάλους, οἵτινες μετὰ δύο ἡμέρας ἐξῆλθον εἰς λείαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πλοίου . . . Ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ τῶν Μανιατῶν συμμετεῖχον τῆς πειρατίας, διότι διημερεύοντες ἐντὸς σπηλαίων, ἅμα διέκρινον πλοῖα ἔσπευδον καὶ εἰδοποίουν τὰ χωρία ἢ νὰ ἑτοιμασθῶσι πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν, ἢ νὰ ἐκπλεύσωσι πρὸς λεηλασίαν αὐτῶν. Πολλοὶ δ' ἐκ τούτων ἐπέβαινον καὶ ἐπὶ τῶν καταδρομικῶν πλοίων, καὶ πρὸς δικαιολόγησιν τοῦ ἀναρμόστου τούτου εἰς τὸ ἔνδυμα αὐτῶν ἐπαγγέλματος ἔλεγον, ὅτι μεταβαίνουσι πρὸς εἰσπραξιν τοῦ ἐκ τῆς λείας δεκάτου ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν.» Guillettière, Athènes ancienne et nouvelle, etc. Paris 1675, σελ. 28—38. Κατὰ τὸν περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος περιηγηθέντα τὴν Ἀνατολὴν γάλλον Θεβενὼ οἱ Μανιάται πειραταὶ ἔφθανον λεηλατοῦντες μέχρι Πολυκάνδρου (Voyage de Mr de Thevenot en Europe, Asie, et Afrique, I partie. Amsterdam 1727, σελ. 341), Κατὰ δὲ τὸν Ἐνετὸν γερουσιαστὴν καὶ ἱστοριογράφον Φοσκαρίνην οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Μανιατῶν ἐκ πνεύματος ἰσότητος οὐδένα μεταξὺ των ἀνεγνώριζον ἀνώτερον, καὶ ἕνεκα τούτου ὅτι εἰς ἠρνεῖτο νὰ πράξῃ οἱ ἄλλοι προθύμως ἐξεπλήρουν. « Non si sono capi di credito; tutti si reputano, uguali, cosi che divise le fattioni della dipendenza e del comando, mentre ogn'uno nega d'ubbidire, tutti servono.» Istoria della Republica Veneta 1722, σελ. 175.

ἔπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἐξαγαγὼν στρατὸν ἐκ τῶν πλοίων διέταξεν ἵνα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἱππότου Γριμονβίλ βαδίσῃ κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ ἐν Καλάμαις Τοῦρκοι ἀθρόοι ἐξῆλθον πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν, πλὴν προσβληθέντες ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ διοικουμένου ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Κορνάρου, ἠναγκάσθησαν περίτρομοι νὰ ὀπισθοχωρήσωσι. Μετὰ τοῦτο οἱ ἐν Καλάμαις Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι ὑπὸ πανικοῦ καταληφθέντες φόβου ἔφυγον καὶ ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἐλεηλάτησαν καὶ κατέκαυσαν αὐτήν. Οὐχ ἧττον δὲ συνετέλεσεν εἰς ἐκφόβισιν τῶν ἐν Καλάμαις καὶ ἡ ἐμφάνισις δέκα χιλιάδων Μανιατῶν, καὶ τριῶν χιλιάδων ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες εἰσβαλόντες εἰς τὴν πόλιν παρέδωκαν τὰ πάντα εἰς τὸ πῦρ καὶ τὴν διαρπαγήν (1).

Ὁ Μπουνιαλῆς περιγράφει ὡς ἑξῆς τὰ ἐν Καλάμαις λαβόντα χώραν.

Κι' ἀπῆς ἀποφασίσανε σηκόνεται ἡ ἀρμάτα
κ' εἰς τὸ Μορέα ἔφτασε, βγαίνου στὴν Καλαμάτα.
Τὸν τόπον βγαίνου καὶ θωροῦ ὅλα τὰ σύνορά του,
καὶ κράξε κι' ὅλους τοὺς Ῥωμνιοὺς νἄρθου στὸ πρόσταγμά του.
Κ' ἐλέγασίν του οἱ Ῥωμνιοί, κάμε νὰ μᾶς ἐφέρου
ἄρματα γιὰ νὰ σώσωμε εἰς τὰ ταχιὰ τἀκτέρου.
Μὰ πᾶσα Τοῦρκος τοῦ χωργιοῦ ἀπὸ μακρὰ ξανοίγει,
πῶς βγάνει ὄξω τάλογα, καὶ πρέπει γιὰ νὰ φύγῃ.
Κ' οἱ Τοῦρκοι τότες κι' ὁ ἀγᾶς κι' ὅλοι καβαλικεύγου,
τὴ Καλαμάτα ὄφκαιρη ἀφίνουσι καὶ φεύγου.
Καλὰ κ' ἡ χώρα νὰ κολλᾷ μὲ τὴ μοσκεταρία,
ἀμὲ δὲν ἔκανε κακὸ ἐκεῖ οὐδὲ ζημία.
Τότες ἀναπλωρίζουνε τὰ κάτεργα καὶ ῥίκτου
λουμπάρδαις, βόλια τῶν σπιτιῶν νὰ δοῦν τὴν δύναμίν του.
Ἀπού τὰ βόλια γίνηκε μεγάλη ἐζημίαν,
κὶ βλέπαν καὶ τριγύρουν τως τόση πολλὴν μανίαν.
Ζημίαν κι' ἂν ἐγίνετον στὰ σπίτια δὲν τὸ χρῆζαν,
γιατὶ σὰν ἐμισεύγανε πάλε τὰ μετακτίζαν.
Ὁ γενεράλες ἔλεγε τρίγυρα μαζωκτῆτε,
γιατὶ τὴ χώρα παίρνομε τώρα καὶ καρτερεῖτε.
Ἄνθρωπον μέσα ἔστειλεν νὰ μπῇν μὲ τὴ γραφήν του,
γιὰ νἄρθῃ ὅλος ὁ λαὸς εἰς τὴν ὑποταγήν του·

(1) Nani, 429. — Ἀθανασίου Σκληροῦ Κρητικὸς πόλεμος, τμῆμ. Κ', στίχ. 329—420. — Coronelli, Description Geographique et historique de la Morée, etc. Paris 1687, σελ. 36.

νὰ μὴ δὲν σκοτωθούσινε ἀμὲ νὰ προσκυνήσουν,
μὰ κεῖνο δὲν ἐλπίζανε πῶς ἔχουν νὰ τσ' ἀφήσουν.
Ὡσὰν παραδοθούσινε τὴ χώρα θὲν ν' ἀδειάσουν,
καὶ τοὺς Ῥωμαίους τοὺς πτωχοὺς οἱ Τοῦρκοι θὰ χαλάσουν.
Τότες ἐπαραδόθησαν στὴ Καλαμάτα μέσαν,
κ' οἱ Τοῦρκοι ὅλοι ἐφύγανε κ' εἰς ἄλλη χώρα ἐπέσαν.
Οἱ πόροι ἀνοικτήκανε, κ' οἱ φράγκοι μέσα πῆκαν,
κι' ἀνοίξανε τὰ μαγαζὰ καὶ τὰ κρασὰ εὑρῆκαν,
κ' ἠπιᾶνε ὅσοι θέλασι, καὶ χύνα' κ' ἐτσακίσαν
ταὶς πόρταις ὅλων τῶν σπιτιῶν κι' ὅλα 'δεκεῖ τὰ γδύσαν.
Οἱ κατεργάροι ἐμπαίνασι προθημερὰ νὰ σώσου
μὲ τὰ βαρέλια νὰ βαστοῦ κρασιὰ νὰ τὰ γεμώσου.
Κ' οἱ Καλαμάταις ὤλπιζαν νὰ μποῦν καὶ νὰ ποδίσουν,
κι' ὄχι νὰ γδύνου τοὺς πτωχοὺς καὶ ζόρκους νὰ ἀφήσουν,
πυῦχανε τὴν ἐπιθυμνιὰ μὲ χριστιανοὺς νὰ σώσουν,
τσὴ Τούρκους νὰ ξορίσουνε, καὶ νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν.
Στὸ πρόσταγμα τοῦ ἀφεντὸς ἦσανε ξεχωρίταις,
πλείσιοι Μανιάταις ἦτον κεῖ, καὶ μέρος Ἀρβανίταις,
καὶ κεῖνοι ἐκάμα τὸ κακὸ, ὁποῦ τὴ χώρα ἐκλέψαν,
ποῦ πήρανε τὰ πράματα οἱ κλέπταις καὶ μισέψαν.
Μ' ἀπήτις τὴν ἐπήρανε ὅλοι τὴν ἐκρουσεύγουν,
τὰ τζούρματα ἐγυρίσανε κι' ἀπὸ 'δεκεῖ μισεύγουν.
Μ' ἀπόμεινε ἔξω ὁ λαὸς κ' ἦτον ἁρματωμένοι,
καὶ πέσανε νὰ κοιμηθοῦ, γιατ' ἦτον μεθυσμένοι.
Καὶ πάει στοὺς Ἀγαρηνοὺς μαντάτο νὰ γλακοῦσι
στὴ χώρα κ' οἱ σολτάτοι τως κοιμοῦνται καὶ μεθοῦσι.
Κι' ὅλη ἡ ἁρμάτα ἐμίσεψε καὶ κείνους εἶχε ἀφήσει,
ὄχι γιὰ νὰ μαλώσουνε, μᾶχε τοὺς λησμονήσει.
Τότες κινοῦσι βιαστικὰν οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ μποῦνε,
καὶ τὴν ἀλήθεια βλέπουνε κι' ἄλλο δὲν καρτεροῦνε.
Μὰ σφάζουν μέρος ἐδεκεῖ καὶ μέρος τότε δένουν,
κι' ἀπὸ δεκεῖ μισεύγουνε κ' εἰς ἄλλη χώρα μπαίνουν.
Ἐπῆραν καὶ ταὶς κεφαλαὶς νᾶνε γιὰ μαρτυριά τως,
καὶ βάλανε τοὺς ζωντανοὺς σκλάβους στὰ κάτεργά τως (1).

Ὁ Νάνης λέγει, ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Καλαμῶν μὴ βλέπων ὁ Μοροζίνης τοὺς Μανιάτας προθύμους νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κατακτήσεις ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας, ἐπυρπόλησε τὴν χώραν καὶ δυσηρεστημένος ἀνεχώρησεν (2). Ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ ἐπίσης

(1) Διήγησις τοῦ ἐν Κρήτῃ πολέμου. σελ. 277—279.
(2) Istoria della Republica. σελ. 429.

σύγχρονος Κρὴς Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἀφηγεῖται, ὅτι ὁ Ἐνετὸς στόλαρχος εὐχαριστηθεὶς ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ τῶν Μανιατῶν ἀπέπεμψεν αὐτοὺς εἰπών, ὅτι ὁ χρόνος δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξιῶν, εἰς ἐξακολούθησιν τῶν ὁποίων ἐν καιρῷ θέλει ἐπικαλεσθῆ τὴν συνδρομήν των, ὡς τοῦτο μετ' ὀλίγον καὶ ἐγένετο.

Ἀολλέες κατῆρον ἢ ὥρμει στόλος
Ταιναρίων ἄγυρις ὡσεὶ μυρίων,
καὶ Λακεδαιμόνων τε ὡς τρισχιλίων,
καὐτοὺς σφᾶς ᾧ πρόσοιμα παντάρχῃ φέρον,
καὶ ἠγγυῶντο πρόφρονας δεδειχέναι
παντοίαν ἐς πόρθησιν ἄστεων ἄλλων,
περαιτέρω ἢν μῆδος ἐγκατασκῆψαι,
εἴ που τε χρειὼ πεδεινῆς ὑσμήνης
οὓς συγκροτεῖν μὲν ἀντιτάξηας σφοδράς.
Ἰαίνεται στόλαρχος ἀθρῶν ὧν εὔνουν,
πίστιν τε ἀκλόνητον ἐς πολιτείην,
καὶ χάριτας γνοὺς πατριαῖς ὁμοδρόμων
προσηύδα οἷον ἐν φίλοισιν ἀρθμίοις.
« Καιρὸς, δ' ἔφη, οὗτοι γε τηλίκων ἔργων,
εὖτ' ἐνδιδοῖ μέντοιγε εὐφρονεστέρως,
δὴ τῆμος ἀρθμίους τε καὐπιταῤῥόθους
ἀπαξιοῦν ἀπεικὸς ἀσμένως δέχθαι. »
Τέως παρῄνει ἄρτι οἷκαδ' ἐμμένειν,
καὶ προσμένειν σύμπτωσιγ ἀσφαλεστέρην (1).

Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ αὐτὸς ὁ σύγχρονος Ἐνετὸς γερουσιαστὴς καὶ ἱστοριογράφος Φοσκαρίνης ῥητῶς λέγει, ὅτι ἕνεκα τῆς ἀλλαχοῦ ἀπασχολήσεως τοῦ στόλου ἀνεβλήθη ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις (2), καὶ ἐν τῇ προσεχῶς δημοσιευομένῃ πρὸς τὸν αὐτὸν Μοροζίνην, ἀρχιστράτηγον ἤδη τῆς Δημοκρατίας, ἀναφορᾷ τῶν Μανιατῶν (30 Αὐγούστου 1684), μνημονεύεται τὸ γεγονὸς τοῦτο.

Μετὰ τοῦτο ὁ Μοροζίνης διαπλεύσας μέχρις Ἑλλησπόντου καὶ ὑποτάξας καὶ φορολογήσας νήσους τινὰς περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1660 κατέπλευσεν εἰς Κρήτην, ἔνθ' ἀπεβίβασε τὸν Ἰωαννίκιον ἐνθουσιωδῶς

(1) Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα. τόμ. Β'. σελ. 254.

(2) « Nella passata guerra di Candia diedero (οἱ Μανιάται) molte speranze, *le quali non potero effetuarsi per la distrattione dell'armata in altri impegni.* » Istoria della Republica Veneta, σελ. 164.

παρὰ πάντων ὑποδεχθέντα. Ὁ Μπουνιαλῆς περιγράφει ὡς ἑξῆς τὴν εἰς Χάνδακα ἄφιξιν τοῦ πρώην οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Ἀπὸ τὴν Πόλιν εὐγάλλανε τότες τὸν πατριάρχη,
καὶ μίσευσεν ἀπὸ ὲκεῖ σὲ θάνατον μὴ λάχῃ,
ναῦρῃ ποθὲς ἀνάπαυσιν μετάνοιαν νὰ δείξῃ,
καὶ μὲ τοὺς Φράγκους ἔτυχε εἰς τὰ νησιὰ νὰ σμίξῃ.
Τὸ γενεράλε προσκυνεῖ κ' εἰς τὴν ἁρμάτα μπαίνει,
στοῦ Μορεζὴν τὸ κάτεργο καὶ μετὰ κεῖνο μένει.
Στὸ κάστρο τὸν ἐφέρανε μ' εὐλάβεια μεγάλη,
γιὰ νὰ ποιμαίνῃ τοὺς Ῥωμνιοὺς, τοὺς ἱερεῖς νὰ βάλλῃ.
Ὅλους νὰ ξαγορεύγουνε, κι' ὅλους νὰ πολεμοῦσι,
κι' ὅσοι 'χασίνε κρίματα νὰ τῶνε συχωροῦσι.
Κι' ὡσὰν τὸν ἐκυττάξανε πλείσιοι ἐμετανοῖσαν,
καὶ τότες τσ' ἁμαρτίαις τως μὲ τὰ καλὰ πατῆσαν.
Κ' εἰς τὴν ἐξομολόγησιν ὁλημερνὶς νὰ μπαίνουν,
ν' ἀφίνουν ὅλα τὰ κακὰ, καὶ νὰ μεταλαμπαίνουν.
Τίς τῶρπιξε στὸν πόλεμον ὁ Χάντακας νὰ λάχῃς
σὲ τόση καλορῥιζικιὰ καὶ πατριάρχη νἄχῃς;
Ταῖς ἁμαρτίαις τοῦ λαοῦ ἔλυσε καὶ ξεπλύνει,
καὶ τότες ἡ τριμάρτυρος πατριαρχιὸ ἐγίνη.
Ἀνάγκαζεν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ βγαίνουν νὰ κολλοῦσι,
τοὺς Τούρκους νὰ φονεύγουσι γιὰ νἀ συχωρεθοῦσι.
Μὰ ἀπὴς ἐκοινωνούσανε ὀλπίδα ἀποκτίζαν,
καὶ μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ μὲ νίκη ἐγυρίζαν.
Τοῦ πατριάρχη τ' ὄνομα, τοῦ νοῦ τοῦ παναγίου,
ἐκράζανε καὶ λέγανε ξεῦρε' Ἰωαννικίου.
Ὅσο καιρὸ 'καμε ἐδεκεῖ πολὺ καλὸ ἐστάθη,
κ' ἡ ἁμαρτίαις τοῦ λαοῦ ἡ ἄμετραις ἐχάθη.
Μέσα στὴ χώρα ἤρχουντα κ' ἤτονε νικημένοι,
κι' ἀποὺ τὸν πατριάρχη τως ἤτον εὐλογημένοι.
Σὲ τοῦτο ἡ Κρήτης ἔτυχε μέσα νὰ πολεμᾶται,
καὶ τοῦτα σὲ καμνιὰ βολὰ θέλει νὰ τὰ θυμᾶται.
Γι' αὐτῶς γιὰ τοῦτο εὐχαριστιὰ πρέπο'νε νὰ σοῦ δώσῃ,
χαρίσματα ποῦ πεθυμοῦ ἀφένταις νἄχουν τόσοι.
Καὶ τίς λογῆς χαρίσματα νὰ δώσουν εἰς ἐσένα,
ἀνθρώπου χέρι δὲ 'μπορεῖ νὰ γράψῃ μὲ ἕνα ἕνα.
Γιὰ νὰ σοῦ πῇ κι' ἀξιώθηκες τιμαὶς στὰ ὕστερά σου,
καὶ θρόνος πατριαρχικὸς ἦλθε στὴν ἐκκλησιά σου.
Χαίρου γιατὶ σ' εὐλόησε ὅταν ἐπολεμούσου,
κ' εὐκήστηκε τοῦ πρίντζιπου τ' ἀφέντη τοῦ δικοῦ σου.
Χαίρου πῶς ἀποκλείθηκε καὶ στέκει μετὰ σένα,
κι' ἀφῆκε τὰ βασίλεια κ' εὑρίσκεται στὰ ξένα.

Χαίρου, καυχοῦ, καὶ λέγε το εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου,
σὰν πέσουν οἱ πολέμοι σου κ' οἱ ἀναστεναγμοί σου (1).

Οἱ Μανιάται διεγερθέντες ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν πειρατικῶς διέτρεχον τὰς θαλάσσας διαρπάζοντες καὶ φονεύοντες τὰ τουρκικὰ πλοῖα καὶ πληρώματα. Εἰς τοιαύτην μάλιστα ἔρθασαν τόλμην, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1667 νύκτωρ εἰσέδυσαν μεταξὺ τοῦ πολιορκοῦντος τὴν Κρήτην ὀθωμανικοῦ στόλου, πυρπολοῦντες καὶ διαρπάζοντες, ὑπὸ αὐτὰς τὰς κανονοστοιχίας τοῦ μεγάλου βιζίρου, ὅστις προηγουμένως συλλαβών τινας ἐκ τούτων ἀνεσκολόπισεν. Ὁ Ἀχμὲτ Κιουπρουλῆς ἵν' ἀπαλλαγῇ τοιούτων ἐπιφόβων ἐχθρῶν, προσέφερεν αὐτοῖς διπλοῦν μισθὸν ἀφ' ὅ,τι ἐπληρόνοντο οἱ ἐν πολέμῳ στρατιῶται. Ἀλλ' οἱ Μανιάται, ἀγερώχως ἀπορρίψαντες τὰς προτάσεις του, ἐξηκολούθησαν οὐχ ἧττον τὰς πειρατικὰς ἐκδρομάς των. Ἔμπλεως θυμοῦ διὰ τὴν αὐθάδειαν ὁ Κιουπρουλῆς διέταξε τὸν Χασὰν-Μπαμπᾶν, περίφημον πειρατὴν, καὶ τὸν καλλίτερον ναυτικὸν τῆς Τουρκίας, ἵνα μεταβὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Μάνης φέρῃ αὐτοὺς εἰς ὑποταγήν. Ὁ Χασὰν-Μπαμπᾶς ἐνεφανίσθη μετὰ καλῶς ἐξηρτημένου στολίσκου εἰς τὸν λακωνικὸν κόλπον, καὶ ὑψώσας λευκὴν σημαίαν τοῖς προέτεινεν ἀμνηστείαν ἐπὶ τῇ παραδόσει ὁμήρων. Οἱ Μανιάται ἀντὶ ἀπαντήσεως τῷ ἔστειλαν χάλαζαν σφαιρῶν, καὶ δι' ἀποστόλων προσεκάλουν τοὺς κατοίκους εἰς γενικὴν συνέλευσιν, ἧς ἕδρα ὡρίζετο ἡ Ἀνδρούβιστα ἢ αἱ Κυτριαί. Τὰ γυναικόπαιδα, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον, διετάχθησαν ἵνα καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλ' ἐνῷ ἀνερρίχων τὸ αἱ γυναῖκες τὰ φρικαλέα ἐκεῖνα ὕψη, φέρουσαι ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ πενιχρά των ἔπιπλα, καὶ ὁδηγοῦσαι τὰ ποίμνια τῶν αἰγῶν, νεανίσκος στελλόμενος ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς, ἠρώτησε μίαν ἐξ αὐτῶν βυζάνουσαν βρέφος πρὸ τριῶν ἡμερῶν τεχθὲν, ποῦ εἶχε θέσει τὴν σπάθην καὶ τὸ τουφέκιον, κατὰ τὴν ὥραν τῆς κατεσπευσμένης ἀναχωρήσεώς της. Ἡ γενναία Σπαρτιάτις, ἐκ τοῦ ἐπισήμου οἴκου τῶν Γερακαρῶν καταγομένη, ἀπεκρίθη ὀργίλως: « Εἰπὲ εἰς τὸν ἄνδρα μου νὰ ἔλθῃ γλήγορα » νὰ φυλάξῃ τὴν γίδα, καὶ νὰ κρατήσῃ τὸ παιδί, καὶ ἐγὼ πηγαίνω » νὰ εὕρω τὰ ὅπλα του, καὶ θὰ τὰ μεταχειρισθῶ καλλίτερα ἀπὸ » αὐτόν. » Καὶ παραδοῦσα τὸ βρέφος εἰς τινα ὄπισθεν βαδίζουσαν

(1) Διήγησις τοῦ ἐν Κρήτῃ πολέμου, σελ. 279—281. — Παρβλ. Ἕλλην. Ἀνέκδοτα Β'. σελ. 251.

γραίαν ἔδραμε πρὸς τὴν παραλίαν· τὸ παράδειγμα αὐτῆς ἐμιμήθησαν καὶ αἱ ἄλλαι συμφυγάδες, αἵτινες ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐξ Ἀνδρουβίττης καὶ Κυτριῶν, ἐρχομένων πρὸς τὸ παράλιον πολεμιστῶν, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Χασὰν-Μπαμπᾶς ἡτοιμάζετο πρὸς ἀπόβασιν. Αἱ μέχρις οὐρανοῦ ἀπειλητικαὶ φωναὶ τῶν γυναικῶν, καὶ οἱ ἄγριοι ἀλλαλαγμοὶ τῶν ἀνδρῶν, ἠνάγκασαν τὸν Χασὰν ἵνα μὴ διακινδυνεύσῃ τὴν ἀπόβασιν. Καὶ τὴν νύκτα δέκα Μανιάται ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν ἔκοψαν τὰς κάλους τῶν ἀγκυρῶν τοῦ στολίσκου, ἐξ οὗ δύο πλοῖα ριφθέντα ἐπὶ τῶν βράχων συνετρίβησαν, καὶ διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν Μανιατῶν, οἵτινες καὶ πολλοὺς Τούρκους ἠχμαλώτισαν· μόλις δὲ ὁ Χασὰν-Μπαμπᾶς αἰσχρῶς φεύγων ἠδυνήθη ἵνα σωθῇ ἐπὶ ἑνὸς καὶ μόνου πλοίου (1).

Ἡ τοιαύτη ἀνέλπιστος ὑπεροχὴ τῶν Μανιατῶν κατ' ἀνδρὸς θεωρουμένου ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τολμηροτέρους κατέστησεν αὐτοὺς, μανιωδέστερον ἐξακολουθήσαντας τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ Τούρκων ἀδημονούντων περὶ τοῦ πρακτέου.

Ὁ μέγας βιζίρης Κιουπρουλῆς μὴ θεωρῶν τὴν ἐπιχείρησιν ἀξίαν τῆς διακινδυνεύσεως τῆς μεγάλης φήμης του κατέφυγεν εἰς στρατήγημα. Ἡ πατροπαράδοτος διαίρεσις ἐλυμαίνετο καὶ ἐν Μάνῃ, ἐν ᾗ μανιωδῶς ἐπάλαιον περὶ πρωτείων αἱ δύο ἰσχυραὶ φατρίαι τῶν Στεφανοπούλων καὶ Ἰατραίων. Εἷς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κοσμάδων Λιβέριος Γερακάρης, εἶχεν ἀρραβωνισθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ Γιακουμῆ Ἰατροῦ τῆς ὁποίας τὴν χεῖρα προεζήτει ὁ Μιχάλης Λεμηθάκης ἐκ τῆς ἀντιπάλου φατρίας τῶν Στεφανοπούλων, ὅστις, μετὰ τὸν ἀρραβῶνα, λῃστρικῶς ἀπελθὼν τὴν ἥρπασεν. Ἐντεῦθεν προῆλθον μάχαι καὶ φόνοι μεταξὺ τῶν δύο μερίδων (2).

Ὁ Λιβέριος Γερακάρης, γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὑποκοριστικὸν *Λιμπεράκης*, νεανίας εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς κωπηλάτης εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον· ἔπειτα δὲ ναυτικὸς γενόμενος ἠγόρασεν ἓν πλοῖον καὶ κατέστη εἷς τῶν τρομερωτέρων πειρατῶν (3). Μετὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν αὐτῷ προσβολὴν ἐξηκολούθησε τὸ πειρατικὸν στάδιον, καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἐπιδρομῶν συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων μετ' ἄλλων συμπατριωτῶν του, δέσμιος ἐφυλάσσετο εἰς τὰ κάτεργα.

(1) Guilletière, Athènes Anciennes.—Spon, Voyage.
(2) Χρονικὸν Κορσικῆς, ἔκδ. Γ. Παπαδοπούλου, σελ. 18.
(3) Cantemir, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1743, Tom. IV.

Τὸν Λιμπεράκην τοῦτον ἀπεφάσισεν ὁ μέγας βιζίρης ἵνα μεταχειρισθῇ ὡς ὄργανον πρὸς ὑποταγὴν τῶν ἀτιθάσσων συμπατριωτῶν του. Ἐλευθερώσας ὅθεν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῷ ἐχορήγησεν ἄφθονον χρυσίον, καὶ ἐφοδιάσας μὲ μυστικὰς ὁδηγίας ἀπέστειλεν εἰς Μάνην μετὰ μεγάλων δυνάμεων. Ὁ Λιμπεράκης λυσσῶν κατὰ τῆς ἀντιπάλου φατρίας, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν οἰκογενειακῶν ὀπαδῶν του, πρὸς οὓς ἀφειδῶς διεμοίρασε τὸ τουρκικὸν χρυσίον, καὶ μανιώδη ἐκήρυξε κατὰ τῶν Στεφανοπούλων πόλεμον.

Οἱ ἐν Μάνῃ διασπαρέντες πράκτορες τοῦ Κιουπρουλῆ ἐνέβαλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἱερέων καὶ καλογήρων, ὅτι ὁ μέγας βιζίρης ἐξαιρετικῶς θὰ τοῖς ἀφήσῃ τὴν χρῆσιν τῶν κωδώνων, καὶ τὸ δικαίωμα τῆς σταυροπηγίας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν κωδωνοστασίων, ὅτι θὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ τοῦ φόρου τῶν παιδίων, θὰ τοῖς χαρίσῃ τὸ ἥμισυ χαράτζιον, καὶ ὅτι οὐδεὶς Τοῦρκος θὰ κατοικήσῃ εἰς τὸν τόπον των.

Ἅμα ἐτελείωσεν ὁ κατὰ τῆς Κρήτης πόλεμος, ὁ μέγας βιζίρης ἔπεμψεν ἐκ Χίου λακωνικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Μανιάτας, δι' ἧς χορηγῶν ἀμνηστείαν καὶ δωρούμενος τοὺς καθυστερουμένους φόρους, προσεκάλει εἰς ὑποταγὴν ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ, ὅτι θέλουσι διέλθει διὰ στόματος μαχαίρας, ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως. Συγχρόνως δ' ἔστειλε τὸν Κεζὲ-Ἀλὴ-πασὰν μετὰ ἓξ χιλιάδων ἀνδρῶν στρατολογηθέντων ἐξ Εὐβοίας, Ἀθηνῶν καὶ Ναυπάκτου, ὅστις ἀποβιβασθεὶς εἰς Ζαρνάταν ἔκτισεν ἓν φρούριον εἰς Πόρτο-Κάλιο, καὶ ἕτερα εἰς Οἴτυλον καὶ Κελεφᾶν, τηρήσας διαγωγὴν εἰρηνόφιλον ἵνα μὴ τοὺς διερεθίσῃ, καὶ παριστῶν ὅτι τὰ φρούρια ἐκεῖνα ἠγείροντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου καὶ οὐχὶ πρὸς κατοχήν (1).

Ἅμα τὰ φρούρια κατεσκευάσθησαν, οἱ περὶ τὸν Λιμπεράκην συνέλαβον τινὰς τῶν ἐπισημοτέρων ἐχθρῶν των. Οἱ ὑποκινήσαντες τὴν σύλληψιν Τοῦρκοι ἔδειξαν φαινομένην ἀδιαφορίαν. Κατὰ τὴν δίκην ἐτηρήθησαν αἱ νόμιμοι διατυπώσεις, καὶ οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι, χαρακτηρισθέντες ὡς ταραξίαι τῆς κοινῆς ἡσυχίας, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, γενομένης τῆς ἐκτελέσεως ὑπὸ τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐξουσίαν παντὸς τοῦ σώματος τῶν Μανιατῶν (2). Ἕνεκα δὲ τῶν καταδιωγμῶν

(1) Hammer. VI, σελ. 329, 337. — Nani. II, σελ. 623.
(2) Guilletière, σελ. 39—45.

ἐκείνων ἡ πατριωτικὴ φάρα τῶν Στεφανοπούλων ἠναγκάσθη ἵνα ποιήσῃ τὸν εἰς Κορσικὴν γνωστὸν ἀποικισμόν.

Πολὺς ὅμως δὲν παρῆλθε χρόνος, καὶ οἱ Μανιάται συνειδότες τὴν πλάνην, ἐκήρυξαν τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Ὁ λαομίσητος Λιμπεράκης ἵνα ἐξαγνίσῃ τὴν προδοσίαν, ἐπεδόθη πάλιν εἰς τὸ πειρατικὸν στάδιον, λυσσωδέστερον κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιτιθέμενος· συλληφθεὶς ὅμως ἐρρίφθη εἰς τὸ Μπάνιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅθεν μετὰ ταῦτα ἐλευθερωθεὶς ἔλαβεν ἐνεργητικώτατον ὑπὲρ τῶν Τούρκων μέρος, ὡς ἀμέσως ῥηθήσεται.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γαρζόνη καὶ οἱ Χιμαριῶται διεγερθέντες ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, ἐπανέστησαν κατὰ τῶν Τούρκων.

Ὁ πόλεμος τῆς Κρήτης ἐγένετο ἀληθῶς ἡ καταβόθρα ἡ καταπιοῦσα τὴν ζωὴν τῶν διαμφισβητούντων τὴν κατοχὴν τῆς Ἀνατολῆς δύο τότε μεγάλων κρατῶν. Εἰς διεξαγωγὴν αὐτοῦ ἡ Ἑνετία κατηνάλωσεν ἑκατὸν εἴκοσιν ἓξ ἑκατομμύρια δουκάτων ἀντιστοιχούντων πρὸς ἑξακόσια τριάκοντα ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν· τριάκοντα δὲ χιλιάδες Χριστιανῶν, καὶ ἑκατὸν χιλιάδες Τούρκων ἔπεσαν ἐν μόνῃ τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Χάνδακος. Ἀμφότεροι γίγαντες ἀπηλείφθησαν ἐν τῷ ἀγῶνι, καὶ μετὰ λυσσώδους ἐπιμονῆς ἐπὶ εἴκοσι πέντε ἔτη σῶμα πρὸς σῶμα ἐπάλαισαν. Τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος κατέφαγον τὰς σάρκας αὐτῶν, καὶ μόνον οἱ σκελετοὶ παρέμειναν κατάμαυροι ἐν μέσῳ τῆς ὑπὸ τῶν ἀπείρων ὑπονόμων ἀνασκαφείσης μεγαλομάρτυρος νήσου. Μετ' ὀλίγα ἔτη ἡ Δημοκρατία καὶ ὁ σουλτάνος ἠθέλησαν ν' ἀνανεώσωσι τὴν πάλην ἐκλέξαντες θέατρον τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Ἑνετοὶ στρατολογήσαντες τοὺς λογάδας τῆς Ἰταλίας καὶ Γερμανίας καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εὐχερῶς κατέκτησαν τὴν Πελοπόννησον, τὴν ὁποίαν μετ' ὀλίγα ἔτη ἀμαχητὶ σχεδὸν ἐγκατέλιπον, ὡς στερηθέντες καὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐπικουριῶν καὶ τῆς συμπράξεως τῶν ἐντοπίων.

Διὰ τῆς μετὰ τὸ πέρας τοῦ Κρητικοῦ πολέμου συνομολογηθείσης εἰρήνης παρεχωροῦντο τῇ Ἑνετικῇ δημοκρατίᾳ αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐχθροπραξιῶν κατακτηθεῖσαι ἐν Δαλματίᾳ χῶραι· ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν ὁροθεσίων οἱ Τοῦρκοι προέβαλλον ἀδίκους ἀπαιτήσεις, οἱ περὶ τὰ μέρη ἐκεῖνα οἰκοῦντες Μορλάχοι μὴ ἀνεχόμενοι ἵνα ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγὸν συνώκησαν ἐν τῇ

Ἐνετικῇ περιφερείᾳ τοῦ Σεβενίκου, καὶ ἀντεκδικούμενοι διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπενεχθέντα μετὰ ταῦτα κακὰ συνεσωματώθησαν περὶ τοὺς τετρακοσίους καὶ ἐπιπεσόντες κατέσφαξαν τοὺς κατ' αὐτῶν βιαιοπραγήσαντας (1683). Τοῦτο πληροφορηθεὶς ὁ ἐν Ἀδριανουπόλει διατρίβων σουλτάνος ἐθεώρησε τὴν Δημοκρατίαν παραίτιον, καὶ προσεκάλεσε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντα βάϊλον ἵνα ἐμφανισθεὶς δικαιολογηθῇ, ἀπειλῶν ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὴν σφαγὴν ἰσαρίθμων Ἐνετῶν ὑπηκόων. Ἔντρομος μαθοῦσα τὰ συμβαίνοντα ἡ Γερουσία διέταξε τὸν μὲν προβλεπτὴν τῆς Δαλματίας ἵν' ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν τῶν Μορλάχων, τὸν δὲ βάϊλον ὅπως δωροδοκῶν τὸν μέγαν βιζίρην δυσωπήσῃ τὸν ἐξηγριωμένον σουλτάνον. Ἐν τούτοις ὁ μὲν βάϊλος ῥιφθεὶς μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ εἰς τὴν φυλακὴν ἤκουσε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀπόφασιν τοῦ διβανίου, κελεύουσαν αἷμα ἀνθ' αἵματος, ἐκτὸς ἐὰν ἐπλήρονεν εἰς τὸν σουλτάνον, τὸν μέγαν βιζίρην καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ἐν τέλει τριακοσίας δεκαπέντε χιλιάδας δουκάτων, οἱ δὲ Μορλάχοι λαβόντες πλέον τὰ ὅπλα ἐκυρίευσαν καὶ ἐπυρπόλησαν τουρκικά τινα φρούρια.

Ἐνῷ οὕτω τὰ πράγματα διέκειντο οἱ συμμαχοῦντες αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας, πάπας, καὶ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας ἐπωφεληθέντες τῆς περιστάσεως προσεκάλεσαν τὴν σύμπραξιν τῆς Δημοκρατίας πρὸς καταστροφὴν τῶν ἄρτι ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Βιέννης ἀποδιωχθέντων Μουσουλμάνων. Αὕτη δὲ μετὰ πολλὰς ἐν τῇ Γερουσίᾳ συζητήσεις παρεδέχθη τὴν προτεινομένην συμμαχίαν (1684), ὑπὲρ ἧς ἐπεκαλέσθη καὶ ἡ σύμπραξις διαφόρων ἄλλων τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνων, καὶ ἰδίως τοῦ τσάρου τῆς Μοσχοβίας. Ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ ἡ Δημοκρατία ἐπέσπευσε τὰς ἐν τῷ ναυστάθμῳ ἐργασίας, διατάξασα στρατολόγησιν ἐν Ἰταλίᾳ, Δαλματίᾳ, ὡς καὶ δύο χιλιάδων Ἑπτανησίων, καὶ διώρισεν ἀρχιστράτηγον τὸν περίβλεπτον ἥρωα τοῦ Χάνδακος Φραγκίσκον τὸν Μοροζίνην. Συγχρόνως δ' ἐνισχύσασα τὰ ἐν Δαλματίᾳ στρατεύματα διώρισεν ἔκτακτον γενικὸν προβλεπτὴν τὸν Δομένικον Μοτσενίγον, ὅστις περὶ τὸ ἔαρ τοῦ 1684 κατέπλευσεν εἰς Ζάραν μετὰ τοῦ προβλεπτοῦ τοῦ στόλου Γερολύμου Γαρζόνη, διαταχθέντος ἵνα ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ ναυάρχου πλεύσῃ εἰς τὰ ὕδατα τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῷ ὁ παρακολουθῶν ἔκτακτος κυβερνήτης Ἀλέξανδρος Μολίνος διετάσσετο νὰ καταπλεύσῃ ἀμέσως εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τοιαῦτα λαβοῦσα ἡ Δημοκρατία μέτρα διέταξε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει βάϊ-

λον αὐτῆς Καπέλλον ἵνα ἐκθέσῃ εἰς τὴν Πύλην, ὅτι ἡ τοσάκις παραβιασθεῖσα εἰρήνη, ἡ αὐθαίρετος καταπάτησις τῶν ὁροθεσίων τῶν ἐν Δαλματίᾳ κτήσεων αὐτῆς, ἡ ὑποστήριξις τῶν παραβλαπτόντων τὸ ἐμπόριον αὐτῆς πειρατῶν, αἱ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους ἀπειλαί, ἀναγκάζουσιν αὐτὴν ἵνα συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν παραβιαζομένων δικαιωμάτων της. Ἀλλ' ὁ πρεσβευτὴς μὴ τολμήσας νὰ ἐκθέσῃ ταῦτα εἰς ἔθνος ἀγνοοῦν καὶ αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τοῦ διεθνοῦς δικαίου μεταμφιεσθεὶς ἔφυγε λάθρα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Χίου πλοίου· οἱ δὲ Τοῦρκοι μόλις ἔμαθον τ' ἀποφασισθέντα λυσσαλέοι ἔδραμον εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ, καὶ συλλαβόντες τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Δημοκρατίας σιδηροδεσμίους ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακάς. Τὸ διβάνιον κατεσπευσμένως διέταξε τὴν παρασκευὴν τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων, προσκαλέσαν εἰς βοήθειαν καὶ τοὺς πειρατὰς τῆς Ἀφρικῆς.

Ἐπειδὴ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκστρατείας διηρέθησαν αἱ γνῶμαι ἐν Ἐνετίᾳ, διότι ἄλλοι ἐπρότειναν τὴν κατοχὴν τοῦ Δαλματικοῦ Καστελνουόβου καὶ τὴν μετὰ ταῦτα καθυπόταξιν τῆς Ἀλβανίας, θεωροῦντες ἀσύμφορον τῇ Δημοκρατίᾳ πᾶσαν μεμακρυσμένην ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατάκτησιν, ἡ Γερουσία ἀνέθηκεν εἰς τὴν σύνεσιν τῶν ἀρχηγῶν τὴν ἐκλογὴν τῶν προσβληθησομένων χωρῶν. Τὴν 10 Ἰουνίου ἀναχωρήσας ἐξ Ἐνετίας ὁ Μοροζίνης ἔπλευσε πρὸς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας καὶ ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ συνεζήτησε τὰ τῆς ἐκστρατείας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἅλωσις τοῦ Καστελνουόβου παρίστα δυσχερείας, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ πρὸ τῆς Κερκύρας ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, συγκροτουμένου ἐκ δώδεκα καλῶς ἐξωπλισμένων γαλερῶν τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐν Μελίτῃ τάγματος, κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς ὁμωνύμου τῇ νήσῳ πρωτευούσης.

Ὁ ὑπὲρ τοῦ πολέμου ἐνθουσιασμὸς τῶν Ἑπτανησίων ὑπῆρξεν ἀνώτερος παντὸς ἐπαίνου. Σημαντικὰ κατεβλήθησαν ποσά, ἐστρατολογήθησαν οἱ γενναιότεροι, καὶ ἰδιῶται προθύμως προσέφερον καὶ πλούτη καὶ σώματα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου πολέμου. Μεταξὺ τῶν τελευταίων καταριθμεῖται καὶ ὁ Εὐστάθιος Ῥωμανός, ὁ ἐπονομαζόμενος Μανέτας, ἀνδρεῖος καὶ ἐπιδέξιος καταδρομεύς, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἀρχηγὸς τοῦ καταδρομικοῦ στολίσκου. Ἐνῷ δ' ἔτι διέτριβεν ὁ στόλος ἐν Κερκύρᾳ ἐχθρικὰ πλοῖα ἐνεφανίσθησαν περὶ τὸ νησίδριον Σάζινον, εἰς

καταδίωξιν τῶν ὁποίων ἐστάλη ὁ ναύαρχος τοῦ στολίσκου τῆς Μελίτης μετὰ τοῦ Μανέτα.

Ὁ Μοροζίνης ἐπιθεωρήσας τὰ φρούρια τῆς πόλεως καὶ διατάξας τὰς ἀναγκαιούσας ἐπισκευὰς συνεκρότησε πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἡ ἐκπόρθησις τῆς νήσου Λευκάδος, τοῦ περιλαλήτου ἐκείνου ὁρμητηρίου τῶν λυμαινομένων τὴν Ἀνατολὴν πειρατῶν. Ἐπειδὴ δ' ἐθεωρήθη ἀναγκαία καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκαρνανίας ἀποβίβασις δυνάμεως καὶ πρὸς περισπασμὸν τῶν πολεμίων, καὶ πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς διετάχθησαν οἱ Κεφαλλῆνες Βαπτιστὴς Μεταξᾶς, προβιβασθεὶς εἰς βαθμὸν ταγματάρχου, καὶ ὁ Ἄγγελος Δελλαδέτσιμας ἵνα στρατολογήσωσιν ἐκ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης αὐτόχθονας ὁπλοφόρους. Μετὰ τοῦ Μοροζίνη συνεστράτευον τότε καὶ τρεῖς ἁρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, Ἀγγέλης ὁ Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος ὁ Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ τὸ Μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Οὗτοι ἐνοχοποιηθέντες προηγουμένως κατὰ τῶν Τούρκων περιεφέροντο ὡς ἀντάρται ἐν Ἀκαρνανίᾳ, προσβάλλοντες ἐξ ἴσου τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς Ἐνετούς. Ἀλλ' ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία κατώρθωσεν ἵνα συλλάβῃ διὰ προδοσίας αὐτοὺς κατὰ τὰ παράλια τῆς Βονίτσης. Ἐνῷ δὲ οὗτοι δέσμιοι ἐφέροντο ἐπὶ ἐνετικῆς γαλέρας, Ἀλγερινὴ φοῦστα παρουσιασθεῖσα κατὰ τὰ παράλια τῆς Δαλματίας προσεκάλεσεν εἰς πρᾶδοσιν τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες μετὰ μικρὸν ἀκροβολισμὸν ἐνέδωκαν εἰς τὸ ὑπερβάλλον τῶν πολεμίων. Οἱ αἰχμάλωτοι ἁρματωλοὶ ἀκούσαντες τὸν θόρυβον ἠρώτησαν ναύτην τινα περὶ τῆς αἰτίας, καὶ μαθόντες τὰ συμβαίνοντα παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν πλοίαρχον, ὅτι ἐὰν συνήνει νὰ λύσῃ τὰ δεσμὰ καὶ τοῖς δώσῃ τὰ ὅπλα αὐτῶν ἀνελάμβανον τὸν κατὰ τῶν Ἀλγερινῶν πόλεμον. Ὁ πλοίαρχος συλλογιζόμενος, ὅτι καὶ οὕτω καὶ ἄλλως ἤθελον ἀπολεσθῆ, καὶ γνωρίζων ἅμα τὴν φήμην τῶν δεσμωτῶν παρεδέχθη τὸ αἴτημα. Ἀφοῦ δὲ οἱ ἁρματωλοὶ ἀπηλευθερώθησαν καὶ ἔλαβον ἀνὰ χεῖρας τὰ προσφιλῆ των ὅπλα ἐπήδησαν πυροβολοῦντες καὶ ἀγρίως ἀλαλάζοντες ἐπὶ τῆς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν προσεγγισάσης πρὸς παραλαβὴν τῶν αἰχμαλώτων φούστας. Οἱ Ἐνετοὶ ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν Ἑλλήνων παρηκολούθησαν αὐτοῖς, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐκ τῶν Ἀλγερινῶν οἱ μὲν ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ ᾐχμαλωτίσθησαν. Μετὰ δὲ τοῦτο οἱ νικηταὶ δέσαντες ὄπισθεν τῆς γαλέρας τὸ πειρατικὸν πλοῖον ἐν θριάμβῳ εἰσῆλθον εἰς Ἐνετίαν, ἔνθα ὁ πλοίαρχος ἐκτιμῶν τὸ μέγε-

θος τῆς προσφερθείσης ὑπηρεσίας ἀνέφερε μετὰ μεγίστων ἐπαίνων εἰς τὴν Πολιτείαν, ἥτις ἀντήμειψε γενναίως τοὺς τρεῖς ἁρματωλοὺς, ἐπιχορηγήσασα αὐτοῖς βαθμοὺς καὶ γαίας (1).

Ὁ χριστιανικὸς στόλος ἀποτελούμενος ἐκ τριάκοντα ὀκτὼ γαλερῶν, ἓξ γαλεατσῶν, καὶ πολλῶν φορτηγῶν πλοίων, μετ' ἐπίσημον δοξολογίαν ἀπέπλευσεν ἐκ Κερκύρας, καὶ τὴν 20 Ἰουλίου προσορμισθεὶς εἰς Δέρματα τῆς Ἠπείρου ἀπεβίβασε τοὺς τρεῖς ἁρματωλοὺς καὶ παρεσκευάσθη πρὸς πολιορκίαν τῆς Λευκάδος, ἐκεῖ δὲ μετ' οὐ πολὺ ἔφθασαν καὶ τὰ στρατιωτικὰ σώματα τῶν Ἑπτανησίων συμποσούμενα εἰς ἐπέκεινα τῶν δύο χιλιάδων ἀνδρῶν· καὶ τῶν μὲν Κεφαλλήνων καὶ Ἰθακησίων ἡγοῦντο οἱ Μεταξᾶς, Δελλαδέτσιμας, καὶ Ἀναστάσιος Ἄνινος, τῶν δὲ Ζακυνθίων ὁ Ἰωάννης Κουτούβαλης καὶ Νικόλαος Κομοῦτος, καὶ τῶν Κερκυραίων οἱ ἱππόται Βαρβάτης καὶ Μιδάνος. Τούτους δὲ παρηκολούθει καὶ Σταματέλος ὁ Καπνίσης Ζακύνθιος εὐγενὴς, ἐξ ἰδίων ἐξοπλίσας μίαν γαλιόταν μετὰ ὀγδοήκοντα ἀνδρῶν.

Οἱ ἐν τῇ φρουρᾷ τῆς Λευκάδος ἐννεακόσιοι Ὀθωμανοὶ ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ τῶν πέριξ ἡτοιμάσθησαν πρὸς ἄμυναν· ὅθεν ἐξασφαλίσαντες τὰ γυναικόπαιδα καὶ ὀχυρώσαντες τὸν πρὸ τοῦ φρουρίου προμαχῶνα δι' ἐννενήκοντα πυροβόλων, διέλυσαν τὴν ἐν τῷ πορθμῷ ξυλίνην γέφυραν καὶ καρτερικῶς ἀνέμενον τὴν δύναμιν τῶν πολεμίων.

Ὁ Μοροζίνης καλῶς διαρρυθμίσας τὰ τῆς προσβολῆς κατέπλευσε τὸ ἑσπέρας τῆς 20 Ἰουλίου ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς νήσου, καὶ ἀποβιβάσας τὰ στρατεύματα διένειμεν αὐτὰ εἰς δύο σώματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τοῦ Στρασόλδου διετάχθη ἵν' ἀποβιβασθῇ ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν ξηρᾶς, τὸ δ' ἕτερον ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Φραγκίσκου Σαλβατικοῦ νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ νήσῳ τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγκαταλειφθέντα οἰκήματα. Πρὶν δὲ ἀρχίσῃ ἡ προσβολὴ τοῦ φρουρίου ὁ Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος ἔπεμψε τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Τούρκους.

---

(1) Περὶ τούτου διεσώθη καὶ τὸ ἑξῆς δημοτικὸν ἆσμα.

Μὴ νἄνε χιόνια στὰ βουνὰ, μὴ νἄν' πανιὰ ἁπλωμένα;
μὴ νἄν' Ἀγγέλης πῶρχεται, Ἀγγέλης καὶ Μεϊτάνης,
καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο πῶρχετ' ἀπὸ τ' Ἀγράφα,
μὲ τὰ μπαϊράκια ἀνοικτὰ τὰ κόκκινα τὰ ἄσπρα;
Στὴν Ἄρταν πᾶν κ' ἐκόνεψαν, στὴ Βόνιτσα τοὺς πιάνουν.
Μιὰ φούστα ἐξαγνάντιασε...

(Χρυσαλλὶς Ἀθηνῶν, φυλ. 71, σελ. 692).

« Ἡμεῖς Φραγκίσκος Μοροζίνης γενικὸς πληρεξούσιος τῶν στρατευμάτων τῆς γαληνοτάτης τῶν Ἐνετῶν πολιτείας, πρὸς ὑμᾶς τὸν Βεκὶρ ἀγᾶν, λοιποὺς ἀγάδες καὶ κατοίκους τῆς Ἁγίας Μαύρας. Ἡ πρωτίστη αἰτία ἡ ἀναγκάσασα τὴν γαληνοτάτην πολιτείαν εἰς συνένωσιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῆς στρατευμάτων εἶνε, διότι ἀσεβῶς κατεπατήθη ἡ εἰρήνη διὰ τοῦ ἐν τοῖς τόποις τούτοις χορηγουμένου ἀσύλου εἰς πλοῖα βαρβάρων πειρατῶν, καὶ τῶν ἐχθρικῶν κινημάτων καὶ πειρατιῶν, τὰς ὁποίας σεῖς, παρὰ τὰ συμπεφωνημένα, διαπράττετε, ὑβρίζοντες, ἐχθροπραγοῦντες, καὶ καταδιώκοντες ἀνυποφόρως πρόσωπα καὶ πράγματα τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων. Ὅθεν καὶ δικαίως ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπέσυρεν ἐφ' ὑμῶν τὴν φοβερὰν δεξιὰν τοῦ γαληνοτάτου ἡμῶν ἡγεμόνος ἵνα ῥίψῃ κατὰ τῆς κεφαλῆς σας τοὺς πρώτους κεραυνοὺς τῆς ἐξαφθείσης ὀργῆς αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἤλθομεν ἵνα ἐπιφέρωμεν καθ' ὑμῶν τὴν δεινοτέραν πληγὴν, ἐξ ἧς ἀναπόφευκτος θέλει εἶσθαι ἡ καταστροφὴ παντὸς τοῦ φρουρίου. Πρὶν ὅμως ἐκτελέσωμεν αὐτὴν ἠθελήσαμεν κατ' ἔλεος, οὐχὶ ἀξιομίμητον παρ' ὑμῖν, νὰ σᾶς νουθετήσωμεν, ὅτι ἐὰν μέχρις ὅλης τῆς σημερινῆς καὶ τελευταίας ἡμέρας δὲν ἀποφασίσητε τὴν εἰς χεῖρας ἡμῶν παράδοσιν τοῦ φρουρίου οὐδὲν δύνασθε νὰ προσδοκᾶτε ὄφελος ἐξ ἐλέους ἢ συμπαθείας· διότι ὅλον τὸ φρούριον θέλει ἀποτεφρωθῆ, δὲν θὰ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθου, καὶ οὐδένα οἶκτον θέλομεν δείξει πρὸς οὐδὲν γένος ἢ ἡλικίαν, ὅπως διὰ τῆς θυσίας ὑμῶν, τῶν οἰκογενειῶν, τῆς περιουσίας, καὶ τῆς χύσεως ὅλου τοῦ αἵματος ζώσητε δίκην ὅλων τῶν ὑμετέρων βαρβάρων κακουργιῶν. »

Εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς ὁ φρούραρχος Βεκὶρ ἀγᾶς.

« Πρὸς τὸν ἀξιοσέβαστον καὶ ἔντιμον στρατηγὸν μεταξὺ πάντων τῶν ἐθνῶν τοῦ Μεσσίου.

» Ἀποδίδοντες καὶ ἡμεῖς τὸν πρέποντα χαιρετισμὸν εἰς μεταξὺ ἡμῶν φιλίαν καὶ καλὴν ἀνταπόκρισιν, εὐχόμεθα πολλὰ ἔτη. Ἐλάβομεν τὴν ὑμετέραν ἐπιστολὴν καὶ ἐννοήσαμεν τὰ διαλαμβανόμενα. Ἐὰν ἐννοῆτε τὰ πλοῖα τῆς Ἀνατολῆς, πράξατε ὅ,τι στοχάζεσθε ἀναγκαῖον. Ἀλλὰ τὸ νὰ θέλετε νὰ μᾶς διώξητε ἀπὸ τὴν οἰκίαν ἡμῶν, διαφέρει τὸ πρᾶγμα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς συνθηκολογήσεως μᾶς ἐπρόσταξε νὰ μὴν ἔχωμεν γαλιότας. Ἡμεῖς στοχαζόμεθα, ὅτι ἔχετε φιλίαν μετὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ ὅτι εἴμεθα καλοὶ γείτονες. Ἀλλὰ σεῖς πρὸς ἐξεύρεσιν αἰτίας διὰ νὰ μᾶς ζημιώσητε, ὡς σκοπεύετε, ἐφευρίσκετε τοιαύτας προφάσεις. Ὅμως μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, εἰς τοὺς πράττοντας τὰ ἐναντία τῶν πρεπόντων, ἐπιφυλάσσεται ἡ πρέπουσα ἀνταμοιβή. Ἡμεῖς προητοιμάσθημεν ἐναντίον παντὸς, καὶ ὁ σουλτάνος ἕως τώρα (δόξα σοι ὁ Θεὸς) ἐτιμώρησε πάντας τοὺς διαταράξαντας τὴν καλὴν εἰρήνην, καὶ ἀκόμη μέλλει νὰ πράξῃ τὸ αὐτό. Καθεὶς λοιπὸν ἂς διαφυλάξῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ διά ν' ἀποδείξῃ ἐν ἀνάγκῃ τὴν ἱκανότητά του. Ἄλλην ἐπιστολὴν μὴ μᾶς στείλητε περὶ τούτου. »

Ὁ Μοροζίνης βλέπων τὴν ἀπόφασιν τῶν ἐν Λευκάδι διέταξε γε-

νικὸν καὶ συνεχῆ κατὰ τοῦ φρουρίου κανονοβολισμόν. Καὶ μολονοῦτο εἰ καὶ αἱ χαλαζηδὸν καταπίπτουσαι βόμβαι κατηρείπωσαν καὶ ἐπύρωσαν τὰ οἰκήματα, αἱ δὲ κραυγαὶ τῶν γυναικοπαίδων καὶ οἱ ὀλολυγμοὶ τῶν φονευομένων καὶ τραυματιζομένων ἀπετέλουν τρομερὰν καὶ ἀπαίσιον συναυλίαν, κατ' οὐδὲν ἐμειώθη τὸ θάρρος τῶν ὑπερασπιστῶν. Ὁ ἀρχιστράτηγος ἵνα καταβάλλῃ αὐτοὺς, ἐκτὸς τοῦ ἀδιακόπου ἀπὸ τῆς ξηρᾶς κανονοβολισμοῦ, διέταξε καὶ τὸ ναυτικὸν νὰ βομβαρδίζῃ τὸν προμαχῶνα. Ἐν τῷ μεταξὺ τινὲς τῶν νεωστὶ ἐλθόντων Κεφαλλήνων τραπέντες εἰς ἄτακτον λεηλασίαν κατεμηνύθησαν, ὅτι εἶχον ἀπὸ τῶν ἐγχωρίων διαρπάσει εἴκοσι τέσσαρας χιλιάδας προβάτων· καὶ ταῦτα μὲν παρευθὺς ὁ Μοροζίνης ἐκέλευσεν ἵν' ἀποδοθῶσιν, οἱ δὲ λεισάντες ἵν' ἀποβληθῶσιν ἐκ τοῦ στρατοῦ καὶ εἰσαχθῶσιν εἰς δίκην, θέσας συγχρόνως καὶ δύο πλοῖα κατὰ τὸν πορθμὸν τοῦ Δρεπάνου πρὸς διακώλυσιν τῶν μεταφερόντων τὰς λείας Κεφαλληνίων πλοίων καὶ σύλληψιν τῶν ἁρπάγων. Ἐν τούτοις προσεγγίσας μέχρι βολῆς κανονίου εἰς τὰ τείχη καὶ ὁ καταδρομεὺς Μανέτας ἐκανονοβόλει τὸ φρούριον. Οὗτος ὀλίγον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἀποβὰς μετὰ ἑκατὸν πεντήκοντα Ἑλλήνων εἰς Δέματα ἐκυρίευσε τὸ Χέλι, ἔνθα ἦν τὸ ἀγροκήπιον τοῦ διοικοῦντος τὴν Λευκάδα ἀγᾶ, καὶ ὑψώσας ἐπὶ τοῦ οἴκου τὴν σημαίαν τοῦ ἁγίου Μάρκου ἔμεινεν ἀβλαβὴς ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ διευθυνομένων ἐχθρικῶν κανονοβολισμῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας Τιμόθεος Τυπάλδος ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν πεντήκοντα ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς παρουσιασθεὶς εἰς τὸ στρατόπεδον ἐν μέσῳ γενικῆς ἐκπλήξεως προσέφερε τὴν ὑπηρεσίαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Ὁ Μοροζίνης μετὰ σεβασμοῦ δεξιωσάμενος τὸν μαχητὴν ἱεράρχην ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ προσφορᾷ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα καὶ δέηται πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ εὐοδώσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ στρατοῦ, καὶ καταστροφῆς τῶν ἐχθρῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Οἱ πολιορκηταὶ δὲν ἔπαυον ἐφορμῶντες μέχρι τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου ἵν' ἀναγκάσωσι τοὺς Τούρκους εἰς ἔξοδον, ἰδίως δ' ἔπραττον τοῦτο οἱ Παπο-Μελιταῖοι στρατιῶται, καὶ ὁ Μανέτας, ὅστις πρὸς τὸ ἑσπέρας τῆς 26 Ἰουλίου μετὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐπλησίασε τὴν πύλην τῆς πόλεως καὶ ἐπύρωσεν αὐτήν. Ὁ Στρασόλδος ἐφαρμόσας κλίμακα ἐπὶ τῶν τειχῶν διέταξεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἔφοδον, ἣν γενναίως

ἀπώθησαν οἱ πολιορκούμενοι. Ἐν τούτοις οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμενοι πρὸς παντοειδῆ καταπόνεσιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ, διότι ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὑπόνομον μέχρι τῶν τειχῶν προήγαγον, καὶ διακόψαντες τὸ ὑδραγωγεῖον ἐστέρησαν αὐτοὺς ἑνὸς τῶν ἀναγκαιοτέρων στοιχείων τῆς διατηρήσεως.

Ὁ Μοροζίνης πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Σαβὰν πασᾶς εἰσελθὼν ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Πρεβέζης ἡτοιμάζετο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Λευκάδι πολιορκουμένων διέταξε τὸν Μεταξᾶν ἵνα καταλαβὼν μετὰ τῶν συνεπομένων Κεφαλλήνων τὰ παρακείμενα μέρη διακόψῃ πᾶσαν συγκοινωνίαν μεταξὺ τῶν ἐν τῇ στερεᾷ καὶ τῇ νήσῳ πολεμίων, ἀποστείλας καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ γαλέρας εἰς τὸν κόλπον τῆς Πρεβέζης· οὗτοι διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης κανονοβολοῦντες ἀπεδίωξαν τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἠπειρωτικοῦ φρουρίου ἐσκηνωμένους Τούρκους. Ἐν τούτοις Ἕλλην λάθρα φυγὼν ἐκ Λευκάδος ἀνήγγειλε τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν πολιορκουμένων δεινοπαθούντων ἐκ τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου καὶ παντοειδῶν στερήσεων, καὶ μελετώντων τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου. Διὰ ταῦτα ὁ Στρασόλδος παρεκίνει τὸν ἀρχιστράτηγον εἰς σφοδροτέραν καταπόνεσιν τῶν πολεμουμένων. Καὶ οἱ μὲν εἰς τὰ πέριξ τῆς Πρεβέζης ἀποβάντες Κεφαλλῆνες διέτρεχον τὸ φρούριον καταδιώκοντες, συλλαμβάνοντες καὶ φονεύοντες τοὺς συναντωμένους ἀντιπάλους, ὁ δὲ καταδρομεὺς Μανέτας εἰσπλεύσας εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον διεκώλυε πᾶσαν διὰ θαλάσσης ἀπόπειραν πρὸς βοήθειαν τῶν ἐν Λευκάδι. Τέλος πάντων ἐκυριεύθη ἡ περιζώνουσα τὸ φρούριον τάφρος, καὶ ταύτην πηδήσαντες διακόσιοι στρατιῶται εἰσῆλθον διὰ τοῦ ἀνοιχθέντος ῥήγματος, θύοντες καὶ ἀπολλύοντες πᾶν τὸ προστυχόν. Οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι νὰ παρατείνωσιν ἐπὶ πλέον ταλαίαν ἀπόπειραν ἀνεπέτασαν λευκὴν σημαίαν, καὶ ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἐπὶ τῇ παραδόσει τοῦ φρουρίου.

Οὕτως οἱ ἐν Λευκάδι περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας συμποσούμενοι σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις μετὰ τῶν ὅπλων καὶ ἀποσκευῶν διεπέρασαν ἐπὶ ἐνετικῶν πλοίων εἰς Πρέβεζαν, οἱ δ' Ἐνετοὶ καταλαβόντες τὸ φρούριον εὗρον ἐν αὐτῷ ἑξήκοντα πυροβόλα, πλῆθος πολεμοφοδίων, καὶ ἑκατὸν τριάκοντα Χριστιανοὺς αἰχμαλώτους ἀμέσως ἀπελευθερωθέντας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πόλις παρεδόθη τὴν 6/18 Αὐγούστου, ὁ Μοροζίνης εἰς μνήμην τῆς ἑορταζομένης Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος διέταξεν ἵνα ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς μεταβληθῇ εἰς ἐκκλησίαν τὸ μουσουλ-

μανικὸν τσαμίον, ἔνθα μετὰ μεγάλης πομπῆς μεταβὰς ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ νίκῃ. Μετὰ δὲ τοῦτο διορίσας ἐν τῇ νήσῳ προβλεπτὰς, ἔκτακτον μὲν τὸν Λορέντζον Βενιέρην, καὶ τακτικὸν τὸν Φίλιππον Παρούταν, καὶ ἀναθέμενος τὴν καταγραφὴν τῶν κτημάτων εἰς τὸν προβλεπτὴν τῶν νήσων Κορνάρον ἐπιδιώρθωσε τὸ φρούριον, μεταχειρισθεὶς πρὸς τοῦτο τὰ πληρώματα τῶν πλοίων.

Μετὰ τῆς Λευκάδος οἱ Ἐνετοὶ προσέλαβον εἰς διακατοχὴν καὶ τὰ παρακείμενα νησίδρια, Σκορπίδι, Μεγανῆσι, Μικρονῆσι, Λιφτιὰ, Κατσούς, Ἀρνοῦδι, καὶ Κάλαμον (1).

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀκαρνανίας (Ξηρομέρου καὶ Βάλτου) ἀναπτερωθέντες ἐκ τῶν περὶ ἀπελευθερώσεως κηρυγμάτων, καὶ διεγειρόμενοι ὑπὸ τῶν ἁρματωλῶν Μεϊτάνη, Σουμίλα, καὶ Χορμοπούλου, ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ ἀποδιώξαντες τοὺς Τούρκους ἐζήτησαν δι' ἀπεσταλμένων τὴν προστασίαν τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Μοροζίνης οὐ μόνον ὑπεσχέθη αὐτοῖς εὐχαρίζως τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ αἰτουμένου, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐμψύχωσιν αὐτῶν καὶ ἀντιπερισπασμὸν τῶν ἐν Πρεβέζῃ συσσωματωθέντων Τούρκων, παραδώσας τὴν 10/22 Αὐγούστου τὴν διοίκησιν καὶ ἐπιδιόρθωσιν τοῦ φρουρίου εἰς τὸν γενικὸν προβλεπτὴν τῆς θαλάσσης διηυθύνθη εἰς τὸ περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου νησίδριον Πεταλᾶν, καὶ ἀποβιβάσας τὸν στρατηγὸν Στρασόλδον μετὰ πεντακοσίων στρατιωτῶν καὶ τὸν Δελλαδέτσιμαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑπτανησίων διέταξεν αὐτοὺς ἵνα διατρέξωσι τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ Αἰτωλίαν φθείροντες πᾶν τὸ τουρκικὸν καὶ ἐξεγείροντες τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν. Ἐκ τούτων δὲ ὁ μὲν Στρασόλδος ὁδεύων πρὸς Μεσολόγγιον (2) συνεπλάκη μετὰ τοῦ Σερφὲρ ἀγᾶ, τὸν ὁποῖον κατανικήσας ἐγένετο κύριος τοῦ τε Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ, καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Δημοκρατίας ἐπέβαλεν ἐτήσιον φόρον ἐκ τεσσάρων χιλιάδων ταλλήρων. Πλὴν ἐπειδὴ ἕνεκα τοῦ κόπου καὶ τῶν ἐκ τῶν τελμάτων ἀναθυμιάσεων ἐνέσκηψαν νόσοι καταθρύχουσαι τὸν στρατὸν ὁ Στρασόλδος ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν. Ὁ δὲ Δελλαδέτσιμας ἐπιτυχὼν νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς ἐντοπίους

(1) Π. Χιώτου, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Γ'. — Locatelli, istoria della Veneta guerra in Levante. — Garzoni, istoria della Republica di Venezia, libr. II. — Foscarini, libr. IV. — Χρονικὸν Μάτεση (Ἑλλην. Ἀνέκδοτα, τόμ. Α').

(2) Ὁ κύριος Σπυρ. Τρικούπης κατὰ λάθος λέγει, ὅτι τότε πρῶτον ἱστορικῶς ἀναφέρεται ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου ἐνῷ ὁ Παρούτας (Storia della guerra di Cipro) μνημονεύει τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίας.

ἔγραψε περὶ τούτου εἰς τὸν Μοροζίνην, ὅστις καταπλεύσας εἰς Ἀσταχὸν (Δραγαμέστον) ἀπεβίβασε πρὸς ἐπικουρίαν τῶν Κεφαλλήνων στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἐνωθέντα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐξῆλθον εἰς ἀναζήτησιν τῶν φευγόντων Τούρκων. Τὸ Ἀγγελόκαστρον, τὸ Ζαπάντι, ἡ Μουργιὰ, καὶ ἄλλα πολλὰ τουρκικὰ χωρία παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον τῶν ἐπιδρομέων, λαβόντων πλουσίαν ἐξ αὐτῶν λείαν. Ὁ δὲ Μοροζίνης διευθυνθεὶς πρὸς Πάτρας καὶ Ναύπακτον πρὸς περίσπασιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἐπανῆλθεν εἰς Πεταλὰν καὶ παραλαβὼν τοὺς ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἀποβάντας διηυθύνθη εἰς Λευκάδα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸν ἀντίπεραν ὅρμον τῶν Δεμάτων, ἔνθα μετὰ δύο ἡμέρας συγκροτήσας πολεμικὸν συμβούλιον ἀπεφάσισε τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Πρεβέζης (1).

Τὸ ὀχυρὸν τοῦ φρουρίου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ συγκέντρωσις πολυαρίθμων Τούρκων καθίστα ἂν μὴ δύσκολον οὐχ ἧττον πολυχρόνιον τὴν ἐκπόρθησιν. Τοῦτο δὲ προϊδὼν ὁ Μοροζίνης παντοιοτρόπως προσεπάθησεν ἵνα περισπάσῃ ἀλλαχοῦ τοὺς ἐν Πρεβέζῃ συνεσωματωμένους ἐχθρούς. ἐπὶ τούτῳ δὲ διέταξε τὸν μοίραρχον τῶν γαλιονίων Κορνάρον ἵν' ἀποπλεύσας εἰς τὸ ἀπέναντι τῆς Κερκύρας φρούριον τῆς Γουμενίτσας πειραθῇ τὴν ἐκπόρθησιν αὐτοῦ· συνάμα δ' ἓν μέρος τοῦ στόλου διευθυνόμενον δῆθεν πρὸς Κέρκυραν παλινδρομήσῃ εἰς Βόνιτσαν καὶ ἀρχόμενον τοῦ κανονοβολισμοῦ καὶ ἄλλων πολεμικῶν ἐπιδείξεων προσποιηθῇ τὴν κατοχὴν τῶν πέριξ. Τὸ τελευταῖον στρατήγημα πληρέστατα ἐπέτυχε διότι οἱ ἐν Πρεβέζῃ Τοῦρκοι ἅμα ἰδόντες τὰ ἐν Βονίτσῃ πραττόμενα ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου καὶ ἔδραμον εἰς ὑπεράσπισιν τῶν ἀπειλουμένων χωρίων των· τοῦτο δὲ παρατηρήσας ὁ ἀρχιστράτηγος διέταξε τὸν Στρασόλδον ὅπως μετὰ τριῶν χιλιάδων στρατιωτῶν ἐπιβιβαζόμενος εἰς γαλεότας, βριγαδίνια, καὶ ἑλληνικὰς λέμβους ἐν μέσῳ τοῦ σκότους τῆς νυκτὸς καὶ μετὰ βαθυτάτης σιγῆς εἰσέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἀποβιβασθῇ πλησίον τῆς πόλεως. Μετὰ τοῦτο ὁ μὲν καταδρομεὺς Μανέτας διαπλέων τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον διηυκόλυνε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ ἀποβάντος στρατοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων οἰκητόρων καὶ κατεσκόπευε τὰ κινήματα τῶν Τούρκων, ἡ δὲ προφυλακὴ τῶν Κεφαλλήνων κατέλαβε τὴν ὀλίγον ἀπέχουσαν τῆς Πρεβέζης θέσιν Βαθύ. Οἱ Τοῦρκοι ἐγκαταλιπόντες τὸ ἄστυ ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ φρούριον, καὶ ὁ χριστιανικὸς στρατὸς καταλαβὼν τὸ πρῶτον

(1) Coronelli, La Morée reconquise par les Venitiens.

ἡτοιμάσθη πρὸς καταπολέμησιν τοῦ δευτέρου. Πρὶν ὅμως ἀρχίσῃ ἡ πολιορκία ὁ Μοροζίνης ἔστειλε τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν φρούραρχον Μουσταφᾶν ἀγᾶν.

« Ἔφθασε τέλος πάντων ὁ παρὰ τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ ὡρισμένος καιρὸς ὅπως ὑπὸ τῶν πανενδόξων ὅπλων τῆς γαληνοτάτης Πολιτείας καταπολεμηθῇ καὶ τὸ φρούριον τοῦτο. Εἴδετε πλέον, ὅτι τὰ βοηθοῦντα ὑμᾶς πλήθη δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἀπόβασιν τῶν γενναιοψύχων στρατιωτῶν ἡμῶν, ἐξ ὧν οἱ ἡμίσεις εὑρίσκονται ἤδη ὑπὸ τὰ τείχη σας, καὶ μετ' ὀλίγον μέλλουσι ν' ἀποβιβασθῶσι καὶ οἱ ἐπίλοιποι ἐξ ὅλου τοῦ στόλου. Γινώσκετε, ὅτι μετὰ τῆς πτώσεως τοῦ φρουρίου θέλει ἐπέλθει καὶ ὁ ὄλεθρός σας· διὸ νομίζεται αὐθάδης ἀπείθεια ἡ ἐπὶ πλέον ἀντίστασις εἰς τὰς ἰσχυρὰς ἡμῶν δυνάμεις. Οὐδόλως πρέπει νὰ λάβητε τὸ παράδειγμα τῆς Ἁγίας Μαύρας, τῆς ὁποίας τὸ φρούριον καὶ διὰ τὴν θέσιν καὶ διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἐνομίζετο ἀπόρθητον, καθ' ὅλα δὲ ἀνομοιότατον πρὸς τὸ ἐδικόν σας καταστὰν ἀνίσχυρος βράχος πάσης ἀμύνης στερούμενος. Ὅθεν μάθετε καλῶς, ὅτι ἐὰν περισσότερον ἐπιμείνητε καταχρώμενοι τῆς ἡμετέρας καλοκἀγαθίας, ἕνεκα τῆς ὁποίας καὶ μόνης σᾶς παρακινοῦμεν ὅπως ἄνευ βραδύτητος παραδοθῆτε εἰς χεῖρας ἡμῶν, δύνασθε νὰ βεβαιωθῆτε, ὅτι κατ' οὐδένα λόγον θέλομεν ἐπιτρέψει τὰς συνθήκας δι' ὧν παρεδόθη ἡ Λευκάς. Ἤδη ὅλαι αἱ βόμβαι μετὰ παντὸς τοῦ ἄλλου πυρὸς εὑρίσκονται εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ σήμερον παρατίθενται αἱ κανονοστοιχίαι. Ἐὰν ὑπομείνητε τὰς πυροβολὰς σᾶς ἐπαναλαμβάνομεν ζωηρότατα, ὅτι δὲν εἶνε πλέον καιρὸς, μήτε θέλομεν δώσει ἀκρόασιν εἰς οἱανδήποτε συνδιαλλαγὴν, ἀλλὰ διὰ σφαγῶν καὶ φλογῶν καὶ παντοίας ἄλλης ἐρημώσεως καὶ καταστροφῆς θέλομεν διαπεράσει ἐν στόματι μαχαίρας ὑμᾶς μετὰ τῶν συζύγων, τέκνων καὶ οἰκείων, μηδενὸς φειδόμενοι. Διὸ εἰς πέλαγος μὲν αἱμάτων θέλει ναυαγήσει ἡ πεισμονή σας, ὁ δ' ἐπὶ κρεμάθρας θάνατος τῶν ἀρχηγῶν σας θέλει εἶσθαι τὸ τρομερὸν καὶ παραδειγματικὸν θέαμα τῆς ἀπειθείας τῶν φιλανθρώπων ἡμῶν προσταγῶν. Ὅθεν σκεφθῆτε καλῶς καὶ ἀποφασίσατε ἀμέσως, διότι ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων στιγμῶν ἐξαρτᾶται ἡ ἐκλογὴ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ὑμῶν. »

Εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ὁ Μοροζίνης διέταξε σφοδρὸν κανονοβολισμὸν αὐτοῦ. Οἱ Χριστιανοὶ ἀνεγείραντες κανονοστοιχίας ἐπὶ τοῦ παρακειμένου λόφου τοῦ Μωαμὲτ ἐφένδη ἐξεσφενδόνιζον σφοδρὸν καὶ ἀδιάκοπον πῦρ, οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἰδόντες αὐτοὺς ἑτοίμους νὰ ἐφορμήσωσι διὰ τοῦ ἀνοιχθέντος ῥήγματος παρέδωκαν τὸ φρούριον ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα μεταβιβασθῶσιν ἀσφαλῶς, περὶ τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους συμποσούμενοι εἰς Ἄρταν. Ὁ Μοροζίνης καταλκβὼν τὴν 8 Νοεμβρίου τὸ φρούριον τῆς Πρεβέζης διέταξεν ἵνα μεταβληθῇ τὸ κυριώτερον τσαμίον εἰς ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ, καὶ διότι τότε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἑωρτάζετο

ἡ μνήμη αὐτοῦ, καὶ διότι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λευκάδος οἱ Ὀθωμανοὶ ἐβεβήλωσαν ὡραίαν τοιχογραφίαν παριστῶσαν τὸν αὐτὸν ἀρχάγγελον ἐξορύξαντες τοὺς ὀφθαλμούς, συντρίψαντες τὴν ῥομφαίαν, καὶ κατακόψαντες τὴν κρατοῦσαν αὐτὴν χεῖρα. Μετὰ ταῦτα ὁ Μοροζίνης ἐγκαταστήσας διοικητὴν τοῦ φρουρίου τὸν Νικόλαον Λιόνην μὲ τίτλον ἐκτάκτου προβλεπτοῦ, καὶ τὸν Πέτρον Ζαγούρην ὡς ταχτικόν, καὶ προνοήσας περὶ ἐπισκευῆς τοῦ τε βλαφθέντος περιτειχίσματος καὶ τῶν λοιπῶν οἰκημάτων περιέπλευσε τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐκφόβισιν τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐνῷ δὲ ὁ συνταγματάρχης Δελλαδέτσιμας μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἐπορεύετο εἰς Βόνιτσαν πρὸς ἀποδίωξιν τῶν ἐπελθόντων ἐχθρῶν, μοῖρα τοῦ στόλου καταπλεύσασα εἰς Κραβασαρὰν ἀπεβίβαζε στρατὸν, ὅστις ἑνωθεὶς μετὰ διακοσίων Ἑλλήνων ἐκ τῶν πέριξ συρρευσάντων προσέβαλε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ Λουτράκιον. Ἐνῷ δὲ ἡ συμπλοκὴ διήρκει ὁ Δελλαδέτσιμας δραμὼν μεθ' ἑκατὸν Ἑπτανησίων συνετέλεσεν εἰς ταχυτέραν κατατρόπωσιν αὐτῶν, καὶ μετὰ τὴν νίκην ἦλθεν εἰς Πρέβεζαν, φέρων ἑξήκοντα κεφαλὰς Χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους θηριωδῶς κατέσφαζαν οἱ Ὀθωμανοὶ εὑρόντες ἐντὸς σπηλαίου. Εἰς ἄλλην δὲ μάχην συγκροτηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος Μεταξᾶ ἔπεσαν περὶ τοὺς διακοσίους πεντήκοντα ἐκ τῶν ἐχθρῶν.

Ὕστερον ὁ Μοροζίνης προετοιμασθεὶς ἕνεκα τοῦ προσεγγίζοντος χειμῶνος ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Κέρκυραν πρὸς περιθαλψιν τῶν ὑπὸ διαφόρων νοσημάτων κατατρυχομένων στρατιωτῶν, διώρισεν ἐπαξίως τῶν ἀνδραγαθημάτων αὐτοῦ τὸν Κεφαλλῆνα συνταγματάρχην Δελλαδέτσιμαν φρούραρχον καὶ κυβερνήτην Βονίτσης καὶ ὅλης τῆς ἐπαρχίας Βάλτου καὶ Ξηρομέρου, ὅστις καλῶς διοργανώσας τὴν χώραν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν μετέφερε καὶ συνῴκισεν εἰς Λευκάδα πολλὰς ἑλληνικὰς οἰκογενείας ἐκ τῶν μᾶλλον ἐκτιθεμένων εἰς τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας χωρίων τῆς Ἀκαρνανίας (1).

Ἐνῷ ταῦτα ἐλάμβανον χώραν ὁ καπιτὰν πασᾶς ἐξελθὼν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐφοδιάσας διὰ στρατῶν καὶ πολεμεφοδίων τὰς νήσους Τένεδον, Μιτυλίνην, Χίον καὶ Κρήτην, ἐπειράθη τὴν ἅλωσιν τῆς Ἐνε-

(1) Foscarini, σελ. 141—142. — Π. Χιώτου. Γ', σελ. 277—278. — Locatelli. σελ. 68—81. — Garzoni, σελ. 73—76.

τοκρατουμένης Τήνου· ἀλλ' ὁ μὲν ἐν αὐτῇ ἁρμοστεύων Αὐρήλιος Μάρκελλος γενναίως ὑπερασπίσθη κατὰ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ διατρέχων πρὸς λαφυραγώγησιν τὸ Αἰγαῖον Μολῖνος ἐπελθὼν κατεδίωξε τὸν ἐχθρικὸν στόλον ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Δυστυχῶς ὅμως ἐξ ἐπισυμβάσης τρικυμίας δύο μεγάλαι νῆες διοικούμεναι ὑπὸ Πέτρου τοῦ Γριμάνη ἐναυάγησαν ἔξω τῆς Σκοπέλου, καὶ ἐκ μὲν τῶν πληρωμάτων πολλοὶ ἐπνίγησαν, ὁ δὲ Γριμάνης διασωθεὶς ὑπὸ τοῦ Γάλλου προξένου Πέτρου Δαδίκη τοῦ Κρητὸς, ἀπεβίωσε μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Συγχρόνως δὲ οἱ ἐν Δαλματίᾳ Μορλάχοι καὶ Ἀϊδοῦκοι ἐπιτρέχοντες τὰς τουρκικὰς χώρας ἔθυον καὶ ἀπώλλυον, κυριεύσαντες καί τινα φρούρια· ὁ δὲ μετ' ὀλίγον ἀντὶ τοῦ ἀδρανοῦς Μοτσενίγου διορισθεὶς στρατηγὸς τῆς Δαλματίας Πέτρος Βαλιέρος διετάχθη νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ὀχυροῦ Καστελνουόβου. Ἀφ' ἑτέρου δὲ σπουδαίως ἀπησχόλουν τοὺς Τούρκους ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας καταπολεμῶν τοὺς Ταρτάρους, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας πολιορκῶν τὴν Βούδαν.

Οὕτω παρῆλθε τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ πολέμου.

Μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἤκουσαν καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες τὴν νέαν ταύτην πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτῶν σταυροφορίαν. Γενικὸς ἠλεκτρισμὸς κατέλαβε τὸ σῶμα τοῦ τουρκοκρατουμένου γένους, καὶ ἀρχιερεῖς, ἁρματωλοί, προὔχοντες, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ἑλληνικὸν ἤὐχετο ἵνα ἐπὶ τέλους ἴδῃ ἐκπληρουμένους τοὺς προαιωνίους αὐτοῦ πόθους. Ὁ περίπυστος τοῦ γένους ἱεροκῆρυξ Ἠλίας Μηνιάτης, νεαρὸς τότε σπουδαστὴς ἐν Ἐνετίᾳ, ἐπανέλαβε τότε τὴν πρὸ τριετίας ἐκφωνηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του Φραγκίσκου Σκούφου ἔνθερμον πρὸς τὴν Παρθένον δέησιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀπελευθερώσεως. « Πίπτωντας εἰς τοὺς παναχράντους σου πόδας ἄλλο δὲν ἐπιθυμῶ ἀπὸ ἐσὲ, παρὰ τὴν ἄμαχόν σου προστασίαν πρὸς βοήθειαν καὶ συντήρησιν τοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ, πρὸς διωγμὸν καὶ ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀντιθέου τυράννου. Ἕως πότε, Πανακήρατε Κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἕως πότε νὰ τοῦ πατῇ τὸν εὐγενικὸν λαιμὸν ὁ βάρβαρος Θρᾷξ; Ἕως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἥμισυν φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον

φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· τὸ πρῶτον ὅπου σὲ ἐγνώρισε διὰ μητέρα τοῦ θεανθρώπου Λόγου· τὸ πρῶτον ὅπου ἀντεστάθη τῶν τυράννων, ὅπου μὲ μύρια βάσανα ἐγύρευσαν νὰ ἐξερριζώσωσιν ἀπὸ τὰς καρδίας τῶν πιστῶν τὸ σεβάσμιόν σου ὄνομα. Τοῦτο ἔδωσεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἠμαυρωμένας διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων. Ἐτοῦτο τοὺς ποιμένας ποῦ μὲ τὴν ποιμαντικήν των ῥάβδον ἐξώρισαν τοὺς αἱμοβόρους λύκους ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ποίμνιον. Ἐτοῦτο τοὺς γεωργούς, ὅπου μὲ τὸ ἄροτρον τοῦ σταυροῦ καὶ μὲ τὸν ἱδρῶτα τοῦ προσώπου ἐγεώργησαν τὰς καρδίας, καὶ σπέρνοντες τὸν εὐαγγελικὸν σπόρον ἐθέρισαν τὰς ψυχὰς διὰ τὴν οὐράνιον ἀποθήκην. Ἐτοῦτο τοὺς μάρτυρας, ὅπου μὲ τὸ ἴδιον αἷμά των ἔβαψαν τὴν πορφύραν τῆς ἐκκλησίας. Λοιπὸν, εὔσπλαγχνε Μαριὰμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ Χαῖρε ἐκεῖνα ὁποῦ μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαρὰν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμὸν ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισαί του τὴν προτέραν του τιμήν! σήκωσαί το ἀπὸ τὴν κοπρίαν τῆς δουλείας εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἐτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχνος, ἂς σὲ παρακινήσωσιν ἐτοῦτα τὰ πικρὰ δάκρυα ὁποῦ μᾶς πέφτουσιν ἀπὸ τὰ ὀμμάτια. Ἀλλ' ἀνίσως καὶ ταῦτα δὲν φθάνουσιν, ἂς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ ἡ παράκλησαις τῶν Ἁγίων σου, ὅπου ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν Πόλιν, καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν. Ἀποδέξου λοιπὸν, Παναγία Παρθένε, τὰ δάκρυά μας τὰ ὁποῖα σημαδεύουσι τὸ μαρτύριον ὁποῦ εἰς σὲ ἐτελειώθη· διατὶ καθὼς τὰ δάκρυα τρέχουσι χωρὶς βλάψιμον τῶν ὀμμάτων ἔτσι καὶ ὁ Θεῖος Λόγος ἔτρεξεν ἀπὸ τὴν καθαράν σου μήτραν δίχως φθορὰν τῆς παρθενίας σου. Δῶσαι τόσην δύναμιν τοῦ εὐσεβετάτου ἡμῶν

δουκὸς τῶν Ἐνετῶν ἐναντίον τῶν ἀνθρωποκτόνων καὶ αἱμοβόρων βαρβάρων, ὥστε ὁποῦ νὰ σβυσθῇ τελείως τὸ φῶς τοῦ φεγγαρίου, νὰ λάμψῃ περισσότερον τοῦ μυστικοῦ ἡλίου ἡ ζωοποιὸς ἀκτῖνα, νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς τὸν κόσμον ὅλον ἡ δύναμις τοῦ Σταυροῦ καὶ νὰ δοξασθῇ ἀπὸ ὅλους τὸ ἅγιόν σου ὄνομα » (1).

Ὁ ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας καταμηνυθεὶς εἰς τοὺς Τούρκους, ὡς προσκαλῶν τοὺς Ἐνετοὺς εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον, καταταχθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἁγίων. Ἐν τῷ Νέῳ Μαρτυρολογίῳ ἐκτίθενται οὕτω τὰ περὶ τοῦ φιλοπάτριδος τούτου ποιμενάρχου. « Κατὰ τὸ αχπδ' ἐμαρτύρησεν ὁ ἀρχιερεὺς Ζαχαρίας εἰς τὴν Κόρινθον. Οὗτος ὁ μακάριος ἐπειδὴ καλῶς καὶ θεοφιλῶς ἐποίμαινε τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον, δὲν ὑπέφερεν ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας νὰ βλέπῃ τὸν λύχνον λάμποντα ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἀλλ' ἐπαρακίνησε τῶν Ἀγαρηνῶν τὸ ἔθνος καὶ τὸν ἐσυκοφάντησαν τάχα πῶς στέλλει γράμματα εἰς τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς παρακινεῖ νὰ ἔλθουν νὰ πάρουν τὴν Κόρινθον· καὶ μὲ τοιαύτην πρόφασιν ἔδραμον εἰς τὴν Μητρόπολιν ὥσπερ θηρία ἀνήμερα καὶ ἥρπασαν τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ δέρνοντες αὐτὸν καὶ σπρώχνοντες καὶ τὸν ἔβαλαν εἰς τὰ σίδηρα· ἔπειτα τὸν ἐπῆγαν εἰς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτὴς ὡς τὸν εἶδε τοῦ εἶπε νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν καὶ νὰ γένῃ Τοῦρκος· αὐτὸς δὲ ὁ τρισμακάριστος εἶπε, νὰ μὴ τὸ δώσῃ ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ ἀρνηθῶ ἐγὼ τὸν Κύριόν μου Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, ἀλλὰ πιστεύω αὐτὸν Θεὸν παντοδύναμον καὶ ποιητὴν τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ διὰ τὸ ὄνομά του τὸ ἅγιον εἶμαι ἕτοιμος νὰ χύσω τὸ αἷμά μου. Ταῦτα ὡς ἤκουσεν ὁ κριτὴς ἐπρόσταξε καὶ τὸν ἔδειραν πολλὰ, εἶτα τὸν ἔβαλαν εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ τὸν ἐπαίδευσαν ἀνηλεῶς τε καὶ ἀπανθρώπως μὲ πολλὰ βάσανα, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ μεταγυρίσουν τὴν γνώμην του. Τέλος ὡς εἶδεν ὁ δικαστὴς πῶς δὲν θέλει νὰ μεταβάλῃ τὴν γνώμην του ἐπρόσταξεν ὁ αἱμοβόρος κατὰ τοῦ εὐλογημένου ἀρχιερέως νὰ τοῦ δώσουν τοιοῦτον σκληρὸν θάνατον, ὁποῦ μόνον νὰ τὸν ἀκούσῃ ὁ ἄνθρωπος τρομάζει· ἤγουν ἐπρόσταξε νὰ τὸν βάλουν εἰς ἕνα σουβλὶ, καὶ νὰ τὸν ψήσουν εἰς τὴν φωτίαν ὡσὰν πρόβατον. Οἱ δὲ εὐλογημένοι Χριστιανοὶ ὡς τὸ ἤκουσαν ἐτρόμαξαν, καὶ συμπονέσαντες αὐτὸν ἔδραμον καὶ

(1) Μηνιάτη Διδαχαὶ, ἔκδοσις Ἀνθ. Μαζαράκη.

ἔδωκαν χρήματα πολλὰ τῷ ἐπάρχῳ τοῦ τόπου, καὶ ἐκεῖνος ἐπρόσταξε καὶ τὸν ἀπεκεφάλισαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ τῇ τρίτῃ Κυριακῇ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως. Καὶ οὕτως ἠξιώθη τῆς βασιλείας τῶν Οὐρανῶν, καὶ ἔλαβε τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου. »

Ἐκτὸς δὲ τούτων οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Τοῦρκοι ἐξαγριωθέντες ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς πολιορκίας τῆς Λευκάδος ἐξηνδραποδίσαντο πάντας τοὺς ἐνταῦθα διαμένοντας Ἑπτανησίους (1).

Οἱ Μανιάται συσκεφθέντες μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας, καὶ ἐπικαλεσθῶσι τὴν προστασίαν τῆς Δημοκρατίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἣν ἠπείλει ὁ τότε διορισθεὶς σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου Ἰσμαὴλ πασᾶς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ δεκαμελὴς πρεσβεία τῶν Μανιατῶν ἐλθοῦσα τὴν 20 Ὀκτωβρίου εἰς Ζάκυνθον συνεννοήθη μετὰ τῶν Νικολάου Δοξαρᾶ, Παύλου Μακρῆ, καὶ Θεοδώρου Βούλτσου, διεκοίνωσε τὰ περὶ τῆς συνωμοσίας εἰς τὸν προβλεπτὴν Σαγρέδον, καὶ μετὰ ταῦτα μεταβᾶσα πρὸς τὸν ἐν Λευκάδι διατρίβοντα ἀρχιστράτηγον ἐνεχείρισεν αὐτῷ τὴν ἐξῆς ἀναφοράν.

« Ἐκλαμπρότατε καὶ ἐξοχώτατε καπιτὰν γενεράλη τῆς γαληνοτάτης Ἀριστοκρατίας.

» Μὲ μεγαλότατον σέβας τῶν Ἐνετῶν πέφτομεν εἰς τὰ πόδιά σου ἡμεῖς οἱ ταπεινότατοι δοῦλοί σου, ἤγουν τὰ ὑπογεγραμμένα χωρία τῆς Μάνης, ἐπίσκοποι, προεστοί, γέροντες καὶ νέοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μικροὶ καὶ μεγάλοι, καὶ προσκυνοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σου φιλοῦντες τὸ δίκαιον καὶ ἅγιόν σου φόρεμα. Παρακαλοῦμεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν Παρθένον νὰ δίνῃ εἰς τὴν αὐθεντίαν σου ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν, καὶ νίκην αἰωνίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν σου. Ἀπὸ τοὺς ἀπερασμένους χρόνους ὁποῦ ἐκυρίευσε ὁ Ὀθωμανὸς τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης, καὶ ἔπειτα ἐγύρισε νικητὴς, ἀπεφάσισε ἀκόμη νὰ χαλάσῃ καὶ ἡμᾶς. Μὴν ἠμπορῶντας ὅμως νὰ τὸ κάμῃ τὸν ἐπροσκυνήσαμεν, καὶ τοῦ ἐτάξαμεν νὰ τοῦ πληρόνωμεν τὸ χαράτσι· καὶ αὐτὸς διὰ νὰ μᾶς ἔχῃ εἰς τὴν ὑποταγήν του ἠθέλησε καὶ ἔφτιασε ἕνα κάστρο εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βοιτύλου, ἀγκαλὰ νὰ ἔφτιασε καὶ ἕνα ἄλλο εἰς τὴ Ζαρνάτα ὁποῦ εἶνε τὸ τέλος τοῦ τόπου μας. Καὶ ἔχωντας αὐτὰ τὰ δύο κάστρα μᾶς ἔφερε εἰς τὴν ἐξουσίαν του, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους τοῦ Μο-

(1) « Ἰουνίου 6, ἦλθε (εἰς Ζάκυνθον) μία βάρκα ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ ἔφερε τὸν κονσόλο τῆς Ἀθήνας τὸν Φραντζέζο, καὶ εἶπε πῶς ἀπῆρε ὁ Μόσκοβος τὴ Καμινίτσα, καὶ ὁ γκενεράλες εἶνε στὴν Ἁγίαν Μαύρα καὶ πολεμάει, καὶ ἐκάμανε ὅλους τοὺς Φράγκους σκλάβους ὁποῦνε στὸ Μωριὰ, ἤγουν Ζακυθινοὺς καὶ Κεφαλλονίτας. » Ἡμερολόγιον Μάτεση (Ἕλλην. Ἀνέκδοτα. Α', σελ. 196).

ρέως θέλει τώρα νὰ μᾶς καταχαλάσῃ ὅλως διόλου. Διὰ τοῦτο ἐρχόμεθα ὅλοι ταπεινοὶ καὶ γονατίζομεν ἐμπροστά σου, καὶ ἐξαιρέτως ἡμεῖς ὁποῦ εἴμεθα γείτονες τοῦ κάστρου Βοιτύλου, καὶ κατοικοῦμεν τὸν Κελεφᾶν, Βλάχαν, Τσίμοβαν, Κρυονέρι, Καρυόπολιν, Λαγγάδαν, Ἴζιναν, Κουτήφαρι, Νομίκι καὶ Πλάτσαν, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα χωρία ὅσα εἶνε εἰς τὰ περίγυρα τῆς χώρας, καὶ σὲ παρακαλοῦμεν νὰ ἔλθῃς ἀκόμη καὶ εἰς ἡμᾶς, καὶ νὰ κάμῃς τὴν μεγάλην σου ἐλεημοσύνην, τὴν ὁποῦ θὰ περάσῃ ἡ μεγάλη ἁρμάδα σου νὰ ἀράξῃ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βοιτύλου. Καὶ τότε ὅλοι ἡμεῖς οἱ ἐπίλοιποι τῆς Μάνης εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ σὲ δεχθοῦμε, καὶ νὰ σὲ προσκυνήσωμε καθὼς πρέπει εἰς τὴν μεγάλην σου ἀξίαν καὶ δύναμιν. Καὶ ἐὰν ὅλαις ἡ δύναμές μας δὲν ἀξίζουν τίποτε ἡ ἀγάπη καὶ τὸ σέβας θὰ ἦνε ἔξοχα νὰ δουλεύσουν ἕνα ὑποκείμενον τόσον ἀξιώτατον, καθὼς εἶνε ἡ ἐκλαμπρότης σου· διατὶ μὲ τὸ μέσον τὸ ἐδικόν σου καὶ τὴν μεγάλην σου ἀξίαν καὶ φρόνησιν ἐλπίζομεν νὰ ἀπολαύσωμεν τὴν ποθουμένην καὶ τελευταίαν ἐλευθερίαν μας. Καὶ αὐτὸ τὸ κάστρον μας θὰ μείνῃ εἰς αἰώνιον κυριότητα τοῦ γαληνοτάτου πρίντσιπα· κρατῶντας δὲ αὐτὸ τὸ κάστρον τοῦ Βοιτύλου ὅλοι ἡμεῖς οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς Μάνης ὑποσχόμεθα νὰ μείνωμεν παντοτεινῶς ὑποκείμενοι εἰς τὸν πρίντσιπα, καὶ νὰ τελειώσωμεν τὴν ζωήν μας ἀποκάτου εἰς τὰ ἐνδοξότατα φλάμπουρα τοῦ ἁγίου Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. Ἐνθυμηθῆτε ἐκλαμπρότατε αὐθέντα τοὺς ὅρκους καὶ τὴν σύβασιν ὁποῦ ἐσυμφωνήσαμεν ἀναμεταξύ μας (1). Καὶ ἐπειδὴ εἰς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν δὲν ἠμπορέσαμεν, τώρα σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ μὴ μᾶς λησμονήσητε, καὶ νὰ μὴ σοῦ ἦνε ἐνοχλητικὴ καὶ πειρακτικὴ αὐτὴ ἡ ταπεινὴ γραφή μας διὰ νὰ καταφρονήσῃς τὴν παρακάλεσίν μας, καὶ νὰ μὴ πορευθῇς καὶ ἔλθῃς εἰς τὰ μέρη μας. Εἰς τὴν Ζάκυνθον κατοικεῖ ἕνας ἄνθρωπος ἐδικός μας ὀνομαζόμενος Νικόλαος Δοξαρᾶς πιστὸς εἰς τὴν γαληνὴν Ἀριστοκρατίαν, καὶ πολὺ ἀγαπητὸς εἰς ἡμᾶς, καὶ αὐτὸν νὰ μᾶς ἀποστείλῃς· ὁ ὁποῖος μὲ ἕναν ἄλλον φίλον του ὁμοίως φρόνιμον νὰ ἔλθῃ μὲ μίαν φελούκαν κρυφὰ ἐδῶ διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν προσωπικῶς, καὶ νὰ βάλωμεν τὰς συμφωνίας μας εἰς καλὴν θέσιν καὶ ἁρμονίαν, ὅπως ἔχωμεν τὴν πᾶσαν εὐκολίαν, καὶ νὰ μὴ κοινολογηθῶσι καὶ ὁμολογηθῶσι τὰ πράγματα, ὁποῦ πρέπει νὰ φυλάγωνται τόσον μυστικά. Ἐπαρακαλέσαμεν ἀκόμη τοὺς ἀρχιεπισκόπους μας καὶ τὸν κύριον Θεόδωρον Βοῦλτσον, τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἐπίτροπόν μας εἰς τούτους τοὺς καιροὺς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας νὰ ἀπογραφθῶσι διὰ ὅλους ἡμᾶς. Τέλος δὲ δεόμεθα τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ νὰ σοῦ ἦνε πάντοτε βοηθὸς, καὶ νὰ σὲ ὑψώσῃ εἰς τὸν μεγάλον Θρόνον τῆς γαληνοτάτης ρεπούμπλικας τῆς Βενετίας.

» Μάνη, 1684 Αὐγούστου 30.

» Ταπεινῶς (ὑπογραφόμεθα). Ὁ ταπεινότατος ἐπίσκοπος Μάνης μὲ τὴν θέλησιν τῶν ἄνω εὑρισκομένων χωρίων μαρτυρῶ τὸ παρόν. Ὁ ταπεινότατος ἐπίσκοπος Ἰωακεὶμ μὲ τὴν θέλησιν τοῦ χωρίου μαρτυρῶ τὸ παρόν. Θεόδωρος Βοῦλτσος δοῦλος τῆς ἐκλαμπρότητάς σας μαρτυρῶ τὸ παρόν. »

(1) Παράβλ. σελ. 301 καὶ ἑξῆς.

Ὁ Μοροζίνης εὐμενέστατα ὑποδεχθεὶς τοὺς πρεσβευτὰς τῶν Μανιατῶν, καὶ μετὰ τῶν Δοξαρᾶ καὶ Μακρῆ συζητήσας τὰ περὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἔγραψε τὴν 18/30 Ὀκτωβρίου πρὸς τὸν προβλεπτὴν Ζακύνθου παρακινῶν ἵνα παντοιοτρόπως περιθάλπῃ τὸν ἐν Μάνῃ ἐπαναστατικὸν ὀργασμὸν, ἐνθαρρύνων διὰ πάσης θυσίας τοὺς προϋχοντας· ὑποσχεθεὶς δὲ, ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ αὐτοπροσώπως θέλει καταβῆ πρὸς βοήθειαν αὐτῶν (1), διέταξε τοὺς ἀπεσταλμένους ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς Ζάκυνθον καὶ συσκεφθέντες μετὰ τοῦ ἐκεῖ πρεσβευτοῦ περὶ τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς διοργάνωσιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπλεύσωσι μετὰ τοῦ πλοίου τοῦ Φωτινοῦ εἰς τὸν κόλπον τῆς Μάνης καὶ ἐκεῖ ὁρίσωσι μετὰ τῶν προεστώτων τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας. Ἀκριβῶς ἐκπληρώσαντες τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου οἱ Δοξαρᾶς καὶ Μακρῆς ἦλθον εἰς Μάνην καὶ συνομιλήσαντες μετὰ τῶν προϋχόντων ἔλαβον τὴν ἔγκρισιν αὐτῶν εἰς ὑπογραφὴν τῆς ἐξῆς συμφωνίας προσχεδιασθείσης καὶ γραφείσης κατὰ τὴν ἐν Πρεβέζῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη συνέντευξίν των (23/4 Νοεμβρίου).

« Παρακινούμενοι ἀποφασιστικῶς ἀπὸ γενναιοψυχίαν οἱ λαοὶ ὅσοι κατοικοῦν τὴν ἐπαρχίαν τῆς Μάνης, καὶ ὁμολογοῦντες πάντοτε γνωστὴν καὶ διακεκριμένην πίστιν καὶ σέβας εἰς τὸ ὄνομα τὸ φοβερὸν καὶ ἀνίκητον τῆς γαληνοτάτης ἀριστοκρατίας δὲν ἄφησαν καμμίαν ἀφορμὴν ἀπὸ τὸ νὰ δείξωσι τὸν ζῆλόν τους. Τώρα δὲ μάλιστα ὁποῦ ἑνωμένα τὰ δυνατὰ στρατεύματα τῶν Χριστιανῶν κινοῦνται διὰ νὰ καταβάλλουν τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν βαρβάρων Ὀθωμανῶν, οἱ κάτοικοι τοῦ κόλπου τῆς Μάνης διατηροῦντες εἰς τὰ στήθη των τὴν πλέον σταθερὰν καρτερίαν διὰ νὰ ἠμπορέσουν ἄλλην μίαν φορὰν νὰ ἐπαναστατήσουν ἐναντίον τῆς τυραννίας, καὶ νὰ παραδοθοῦν εἰς αἰώνιον ὑποταγὴν πρὸς τὸ γλυκὺ καὶ χριστιανικὸν κράτος τῆς αὐτοῦ Γαληνότητος ἀναζωογονοῦσι τὴν πίστιν τὴν ὁποίαν εἰς τὸ διάστημα τοῦ ἀπερασμένου πολέμου εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ἐξοχωτάτου Φραντσίσκου Μοροζίνη καπετὰν γενεράλε. Ἐπὶ τούτου λοιπὸν κατὰ τὴν διαταγὴν ὁποῦ ἔκαμεν αὐτὸς εἰς τὴν γραφὴν καὶ ἀνταπό-

(1) « Ἤρθανε (εἰς Ζάκυνθον) δύο γαλιόταις ὁ Φαραὸς καὶ ὁ Βούργαρης ἀπὸ τὴ Μάνη καὶ ἐφέρανε δέκα Μανιάταις, καὶ ἐπήγανε εἰς τὸν καπετὰν γκενεράλε νὰ τοὺς δώσῃ μπούλπερι, μπάλαις, καὶ ἄρματα, νὰ πάνε κόντρα στοὺς Τούρκους, καὶ ἀφέντης τοὺς εἶπε πῶς τὴν ἄνοιξι πάγει ἐνπερσόνα. » Ἡμερολόγιον Μάτεσι (Ἕλλην. Ἀνέκδοτα. τόμ. Α'. σελ. 198).

χριστεν τούτων τῶν ἀρχηγῶν καὶ προεστῶν μας, καὶ κατὰ τὰς ὑποσχέσεις ὁποῦ μᾶς δίνει πρὸς ὄφελός μας, καὶ παρακίνησιν ὁποῦ κάμνουν εἰς ἡμᾶς τὰ ἄρματα, τὰ ὁποῖα ἀναγκάζουν τοὺς Τούρκους νὰ μὴν ἐκβοῦν ἀπὸ τὰ κάστρα τοῦ Κελεφᾶ, καὶ τοῦ Πασαβᾶ, καὶ Ζαρνάτα, δεχόμεθα τὸν ἀπεσταλμένον ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἐξοχότητά σου, καὶ κλίνομεν καὶ προσκυνοῦμεν ὅσα ἔγραψεν αὐτὸς μὲ τοὺς προεστούς μας, καὶ ὑπέγραψαν αὐτοί. Καὶ ἀφοῦ ἐσκεφθήκαμεν εἰς τὴν βοήθειαν ὁποῦ ὁ γαληνότατος πρίγκιπας ἠμπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ διὰ τὴν καλὴν ἔκβασιν εἰς ἀποκτήματα καὶ ἄλλαις ἀπόλαυσες, ὁποῦ ἕως νὰ περάσῃ ὁ χειμῶνας δύναται νὰ ἐνεργήσωμεν ἐναντίον τῶν Τούρκων, στέργομεν καὶ ἀποφασίζομεν καὶ τὰ δύο μέρη εἰς τὰς ἀκολούθους συμφωνίας.

« Ὅτι ἕως τὰ τέλη τοῦ ἐρχομένου Μαρτίου ἢ καὶ ἕως νὰ προχωρήσῃ ὁ Ἀπρίλιος, ὅταν ἐννοῆτε νὰ ξαναρχίσῃ ὁ πόλεμος, πρέπει ὁ ἐκλαμπρότατος καπιτὰν γενεράλης νὰ ἔλθῃ μὲ ὅλην του τὴν ἁρμάδα τῆς θαλάσσης εἰς τὸν κόλπον τῆς Μάνης, ἀφοῦ δεκαπέντε ἡμέρας προτήτερα μᾶς εἰδοποιήσῃ. Καὶ ἐὰν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ προτήτερα νὰ ἔλθῃ ἡ δύναμις, πρέπει νὰ στείλῃ ἕνα καλὸ μέρος ἀπὸ καράβια καὶ γαλόνια διὰ νὰ κάμουν τακτικὴν τὴν βοήθειαν μὲ πολεμάρχους, κανόνια, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα χρειαζόμενα τοῦ πολέμου. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τάζουν καὶ ὑπόσχονται οἱ Μανιάταις καὶ ὅλοι οἱ ἐγκάτοικοι τῆς περιχώρου τοῦ κόλπου, ἅμα μάθουν πῶς θὰ φθάσῃ ἡ ἁρμάδα ἡ Βενετικὴ, διὰ νὰ ἐβγάλῃ εἰς τὴν ξηρὰν τὴν βοήθειαν, θὰ ἤμεθα ἕτοιμοι αὐτὸς μὲ δέκα χιλιάδες ἀνθρώπους ἁρματωμένους καὶ δύο χιλιάδες ζῶα διὰ φόρτωμα νὰ δεχθοῦν καὶ νὰ σμίξουνε μὲ αὐτοὺς, καὶ νὰ τοὺς ἀκολουθοῦνε εἰς τὰ κάστρα τῶν Τούρκων ὁποῦ θὰ ἀποκλείσουνε. Ὅ,τι δὲ ψωμὶ, ζωοτροφίαι, καὶ ἄρματα χρειαστοῦνε δὲ θὰ λείψῃ ἀπὸ μέρος τῆς ἀφεντίας νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς διὰ νὰ γίνῃ ὁ διωγμὸς τοῦ βαρβάρου καὶ νὰ ἔλθῃ ἡ χώρα εἰς τὰς χεῖρας τῶν χριστιανικῶν ἁρμάτων » (1).

Μετὰ τοῦτο ὁ Μοροζίνης διέταξε τὸν προβλεπτὴν Ζακύνθου ἵνα χορηγηθῶσιν εἰς τοὺς Μανιάτας εἴκοσι πέντε βαρέλια πυρίτιδος, καὶ ἀρκετὸς μόλυβδος, παρακελεύσας ἵνα ἐπιστατήσῃ ὅπως μὴ λείψῃ οὐδὲν τῶν χρειωδῶν, ἢ ἐπέλθῃ κατάχρησις τῶν ἀποστελλομένων.

(1) Τὰ περὶ Μανιατῶν ἔγγραφα διασώζονται παρὰ τῇ ἐν Ζακύνθῳ οἰκογενείᾳ Μακρῆ καὶ ἐξελληνίσθησαν ὑπὸ Π. Χιώτου (Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα Γ', σελ. 281).

Ἐκτὸς τῶν Μανιατῶν ὁ Μοροζίνης ἐφρόντισεν ἵνα διεγείρῃ καὶ τοὺς φιλοπολέμους κατοίκους τῆς Χιμάρας. Τοῦτο ἰδεασθεὶς ὁ πασᾶς τοῦ Δελβίνου συνήθροισε χιλίους πεντακοσίους πεζοὺς καὶ πεντακοσίους ἱππεῖς καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει εἰσπράξεως τῶν καθυστερουμένων φόρων ἐπέπεσε κατὰ τῆς κωμοπόλεως Νιβίτσας. Ἀλλ' οἱ Χιμαριῶται ἐξασφαλίσαντες τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ βοσκήματα αὐτῶν ἐφώρμησαν καὶ φονεύσαντες ἱκανοὺς ἔτρεψαν αὐτὸν εἰς φυγήν, καὶ ἀποστείλαντες εἰς τὸν ἐν Κερκύρᾳ διατρίβοντα ἀρχιστράτηγον τὰς κεφαλὰς τῶν ἐχθρῶν παρεκάλεσαν αὐτὸν ἵνα τοῖς στείλῃ δύο γαλέρας μεθ' ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι συνετισθέντες ἐκ τῆς ἥττης δὲν ἐτόλμησαν πλέον νὰ προσβάλωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἐμπειροπολέμων τούτων Ἠπειρωτῶν (1).

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1684 ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη παρεσκευάσθησαν πρὸς ἀνανέωσιν τοῦ πολέμου ἐν τῷ προσεχεῖ ἔαρι. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ τῆς Τουρκίας κατάστασις εὑρίσκετο ἐν πλήρει παραλυσίᾳ. Ὁ σουλτάνος ἠθέλησεν ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὸν πατριωτισμὸν τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ· ὅθεν αὐτὸς μὲν προσέφερεν ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου ταμείου δύο χιλιάδας πουγγίων (1,000,000 γρ.) καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸ νομισματοκοπεῖον διάφορα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ αὐτοῦ κοσμήματα. Πλὴν οὐδεὶς, ἐκτὸς τοῦ μεγάλου βιζίρου ὑποσχεθέντος τὴν ἐξ ἰδίων μισθοδότησιν καὶ ἐξόπλισιν χιλίων στρατιωτῶν ἠθέλησεν ἵνα μιμηθῇ τὸ γενναῖον αὐτῶν παράδειγμα. Οἱ τιμαριοῦχοι μὴ ἐκπληροῦντες τὰς πρὸς τὸν θρόνον ὑποχρεώσεις αὐτῶν πρὸ πολλοῦ εἶχον παύσει ἵνα αὐτοπροσώπως παρευρίσκωνται εἰς τοὺς πολέμους, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν πασάδων στρατολογούμενοι ἦσαν ἄνδρες πτωχοὶ καὶ δειλοί, καταφθειρόμενοι εἰς τοὺς συνεχεῖς τῆς αὐτοκρατορίας πολέμους· ἡ δὲ τελευταία περίστασις ἠνάγκασε πολλοὺς κατοίκους τῶν πεδιάδων ἵν' ἀποσυρθῶσιν ἐπὶ τῶν ὀρέων ὅπως οὕτως ἀποφύγωσι τὴν στρατολογίαν. Ὅθεν αὐστηραὶ διαταγαὶ ἐστάλησαν εἰς τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς καταναγκαστικὴν στρατολογίαν, καὶ διὰ διατάγματος ὡρίσθη ἡ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς νεοσυλλεξία ἑνὸς ἄρρενος ἐξ ἑκάστης οἰκίας· Διετάχθη ἡ ναυπήγησις δεκαὲξ γαλερῶν καὶ κυβερνῆται αὐτῶν διωρίσθησαν οἱ πλουσιώτεροι μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ἵνα καταβάλωσι τὰ τοῦ ἐξοπλισμοῦ

(1) Foscarini, σελ. 164. — Garzoni, σελ. 98.

Συγχρόνως δὲ οἱ πειρατικοὶ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς προσεκλήθησαν εἰς βοήθειαν. Οἱ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεᾷ Ἑλλάδι Τοῦρκοι διετάχθησαν ἵνα ἐξοπλισθῶσιν ἀνεξαιρέτως, καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν μελετωμένης ἀποβάσεως τῶν Ἐνετῶν καὶ πρὸς κατάπνιξιν τῆς προετοιμαζομένης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως (1), καὶ ὁ Ὀσμὰν πασᾶς διορισθεὶς ἀρχιστράτηγος ἐνισχύθη δι' Ἀσιανῶν στρατευμάτων καὶ ἔλαβε διαταγὴν ἵν' ἀποπειραθῇ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Λευκάδος, τῆς ὁποίας ὁ φρούραρχος Βεκὶρ ἀγᾶς ὡς παραδοθεὶς τοῖς Ἐνετοῖς κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Ἀλλὰ καὶ ἡ Δημοκρατία κατεσπευσμένως ἐστρατολόγησεν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἀπηλευθέρωσε τοὺς καταδίκους, καὶ ἐπὶ χρήμασιν ἐπώλει βαθμοὺς καὶ τίτλους εὐγενείας. Ἀντὶ τοῦ ἀποθανόντος Στρασόλδου διωρίσθη στρατηγὸς ὁ Γάλλος Κλαύδιος Σαὶν-Πώλ· ὁ πρίγκηψ τῆς Βρουνσβὶκ Μαξιμιλιανὸς Γεώργιος διωρίσθη ἀρχηγὸς τῶν ὑπὸ τοῦ πατρός του στρατολογηθέντων, καὶ ὁ πρίγκηψ τῆς Σαβοΐας ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν ἐθελοντῶν προσέφερε τῇ Δημοκρατίᾳ τὴν σπάθην του.

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1685 ὁ Μοροζίνης ἑνωθεὶς ἐν Κερκύρᾳ μετὰ τῶν ἐξ Ἐνετίας σταλεισῶν ἐπικουριῶν καὶ ἐνισχύσας τὰ πληρώματα διὰ Κερκυραίων, Κεφαλλήνων, καὶ Ζακυνθίων ἔπλευσε πρὸς τὴν Λευκάδα, προαποστείλας τὸν κυβερνήτην Δανιὴλ Δολφῖνον μετὰ ναυτικῆς μοίρας εἰς τὸ Αἰγαῖον πρὸς διακώλυσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἐνταῦθα πληροφορηθεὶς ὁ ἀρχιστράτηγος, ὅτι οἱ Τοῦρκοι συσσωματωθέντες ἐξ Αἰτωλίας καὶ Ναυπάκτου προσέβαλλον τὸ Ξηρόμερον, δηοῦντες τὰς πεδιάδας, καὶ σφάζοντες τοὺς κατοίκους διέταξε τὸν συνταγματάρχην Δελαδέτσιμαν ὅπως μετὰ τετρακοσίων Ἑπτανησίων δράμῃ πρὸς ἀποδίωξιν αὐτῶν. Μετὰ ταῦτα πολεμικοῦ συμβουλίου γενομένου ἀπεφασίσθη ἡ ἅλωσις τῶν φρουρίων Ῥίου καὶ Ἀντιῤῥίου. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ὁ σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου Ἰσμαὴλ πασᾶς ἰδεασθεὶς περὶ τῆς μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεννοήσεως τῶν Μανιατῶν ἐπὶ κεφαλῆς δέκα χιλιάδων στρατιωτῶν εἰσβαλὼν εἰς Μάνην κατέκαυσέ τινα χωρία, καὶ ἔσφαξε πολλὰ γυναικόπαιδα. Ἀλλ' οἱ Μανιάται ἐφορμήσαντες κατ' αὐτοῦ ἐφόνευσαν περὶ

(1) « Prendessero l'armi non solo per la difesa del proprio paese, ma perchè tenessero oppressi i Greci, ostando alle unioni, et alle revolte, che fossero per tentare ». Foscarini, σελ. 158.

τοὺς χιλίους ὀκτακοσίους, καὶ στείλαντες πρεσβείαν πρὸς τὸν ἐν Ἀστακῷ διατρίβοντα Μοροζίνην ἐξώρκισαν ἵνα σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν. Διὸ ὁ ἀρχιστράτηγος ἀναβαλὼν τὴν κατὰ τῶν φρουρίων τῆς Ναυπάκτου ἀπόφασιν προέπεμψε τὸν ναύαρχον Δελφῖνον μετὰ τεσσάρων πλοίων, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον καὶ οἱ Μακρῆς καὶ Δοξαρᾶς κομίζοντες ἐνθαρρυντικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς προσεχοῦς ἐμφανίσεως τοῦ ἀρχιστρατήγου.

Ἐν Ἀστακῷ ἠνώθησαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη καὶ οἱ ἐξ Ἐνετίας καταπλεύσαντες ἐθελονταί, ὡς καὶ ὁ στολίσκος τοῦ Πάπα, τῆς Μελίτης, καὶ τῆς Φλωρεντίας· καὶ μετ' ὀλίγον ἅπας ὁ στόλος συγκροτούμενος ἐξ ἑβδομήκοντα ἓξ πλοίων καὶ ἐπιβαινόμενος ὑπὸ ἐννέα χιλιάδων καὶ πεντακοσίων στρατιωτῶν κατέπλευσε πρὸς τὰ παράλια τῆς Μεσσηνίας. Ἀλλὰ μόλις ὁ Μοροζίνης ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ νησιδρίου τῆς Σαπιέντσας καὶ ἀπεσταλμένος τῶν Μανιατῶν ὁ Πέτρος Ἰατράκος ἐκόμισεν αὐτῷ ἐπιστολὴν, δι' ἧς τὸν προέτρεπον ν' ἀναβάλῃ τὴν εἰς τὰ παράλια αὐτῶν προσέγγισιν, διότι ἐνδίδοντες εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ σερασκέρου ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσιν ὡς ὁμήρους τὰ τέκνα αὐτῶν. Τοῦτο δ' εὐχαρίστως ποιήσας ὁ ἀρχιστράτηγος ἔρριψε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τῆς Μεθώνης, προτρεπόμενος εἰς ἅλωσιν αὐτῆς καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες τῷ παρίστων, ὅτι εἰς ὑπεράσπισίν των εὑρίσκοντο τριακόσιοι χωρικοὶ στερούμενοι πολεμεφοδίων καὶ ζωοτροφιῶν, καὶ ἐπομένως εἰς μόνην τὴν ἐμφάνισιν τοῦ στόλου παραδοθησομένων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στρατηγὸς Σαὶν-Πὼλ παρέστησε μυρίας δυσκολίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν αὐτοῦ, μεταβαλὼν σχέδιον ἔστειλε μηχανικοὺς πρὸς ἐπιθεώρησιν τῆς Κορώνης, οἵτινες ἐλθόντες ἀνεγνώρισαν ὡς εὐχερεστέραν τὴν ἐκπόρθησιν αὐτῆς.

Τῆς Κορώνης τὸ φρούριον ἦτο ὀχυρὸν, τριγωνοειδὲς καὶ ἀπόκρημνον κείμενον ἐπὶ γλώσσης γῆς προβαλλούσης ἐν τῷ ὁμωνύμῳ κόλπῳ, καὶ προασπιζόμενον ὑπὸ μεγάλου ἐπιθαλασσίου πύργου. Κατῳκεῖτο δὲ ἡ πόλις ὑπὸ ἐννεακοσίων μουσουλμάνων, καὶ πολλῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑβραίων, καλῶς ἐφοδιασμένων διὰ πολεμεφοδίων καὶ πυροβολικοῦ. Ἡ φρουρὰ ἀποφασίσασα νὰ ὑπερασπισθῇ γενναίως ἀπεσύρθη ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Εἷς μόνον Τοῦρκος τολμήσας νὰ προτείνῃ συνθηκολόγησιν σκληρῶς ἀνεσκολοπίσθη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων. Τὴν 13/25 Ἰουνίου ἀπεβιβάσθη ὁ ἐνετικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σαὶν-Πὼλ

ὅστις ἀμέσως διέταξε τὸν διοικητὴν τῶν Σκλαβούνων Πέτρον Κεκλίναν ἵνα καταλαβῃ τὸ πρὸς δεξιὰ κείμενον προάστειον, αὐτὸς δ' ἐλθὼν ἐστρατοπέδευσεν ἀπέναντι τοῦ μεγάλου πύργου. Μετὰ παρέλευσιν δύο ἡμερῶν, καθ' ἃς κατεσκευάσθησαν τὰ χαρακώματα, ὁ Μοροζίνης ἔδωκε τὰς δεούσας διαταγὰς, πρὸς ἔναρξιν τῆς πολιορκίας, διατάξας καὶ μοῖραν τοῦ στόλου ἵνα περιπολῇ πρὸς ἀπομάκρυνσιν τουρκικῶν πλοίων, καὶ ἐμποδίσῃ τὴν φυγὴν τῶν ἐν τῷ λιμένι δύο ἐχθρικῶν γαλερῶν. Τρεῖς κανονοστοιχίαι φέρουσαι πεντήκοντα πυροβόλα ἀδιακόπως ἔπλησσον τὰ τείχη, πυρώσασαι τὰ ἐντὸς, διὰ τῶν ἐκσφενδονιζομένων ὅλμων. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολιορκούμενοι καρτερικώτατα ἀνταπεκρίνοντο φονεύσαντες ἕνα τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης, καὶ ἐξελθόντες προσέβαλον τοὺς Σκλαβούνους, οἵτινες γενναίως ὑπερασπισθέντες ἐπροχώρησαν μετὰ τὴν ὑποχώρησιν πρὸς τὰ τείχη, πλὴν μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἀπεδιώχθησαν. Ἐνῷ δὲ λυσσώδης ἐπεκράτει ἀμφοτέρωθεν ὁ πόλεμος Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι αὐτόμολοι ἐπληροφόρησαν τοὺς χριστιανοὺς, ὅτι ὁ Χαλὶλ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου καὶ ὁ Μουσταφᾶς πασᾶς ἡτοιμάζοντο νὰ εἰσαγάγωσιν ἐπικουρίας εἰς τὸ φρούριον. Καὶ τῳόντι οἱ Τοῦρκοι πρὸς ἀπασχόλησιν τῶν πολιορκητῶν ἐλθόντες ἐσκήνωσαν ἐπὶ παρακειμένου λόφου, καὶ δι' ἐπιδρομῶν ἀνησύχουν τὸ στρατόπεδον ἀναγκασθὲν νὰ φρουρῇ νυχθημερὸν ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν γνώμῃ τοῦ Σαὶν-Πὼλ ὁ γάλλος μηχανικὸς Βιζιμὸν διετάχθη ὅπως ἀνεγείρῃ πρὸς ἐκεῖνα τὰ μέρη προμαχῶνα περικλειόμενον διὰ τάφρου καὶ συγκοινωνοῦντα μετὰ τοῦ στρατοπέδου, καὶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν περαιωθέντος τοῦ ἔργου ἐστάλησαν εἰς φυλακὴν ἑκατὸν στρατιῶται. Οἱ Τοῦρκοι ἐνισχυθέντες ἀπεφάσισαν νὰ ἐφορμήσωσι κατὰ τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων, πλὴν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Μελιταίων καὶ τῶν Ἐνετῶν. Μετὰ δέ τινας ἡμέρας ὀκτακόσιοι ἐχθροὶ ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ προμαχῶνος μετὰ ζημιῶν ἀπεδιώχθησαν. Ἐν τούτοις ὁ σερασκέρης συναθροίσας τρεῖς μέχρι τεσσάρων χιλιάδων ἱππέων καὶ πεζῶν ἀποφασίσας νὰ εἰσαγάγῃ ἐπικουρίας εἰς τὸ φρούριον, ὁρμητικῶς ἐπροχώρησε πρὸς τὰ χριστιανικὰ χαρακώματα μέχρι βολῆς πιστολίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔφοδος αὕτη καὶ δευτέρα τῶν πολιορκουμένων ἔξοδος γενναίως ἀπεκρούσθησαν. Οὕτω παρερχομένων τῶν ἡμερῶν οἱ στρατιῶται καταληφθέντες ὑπὸ ἀθυμίας ἐσκέπτοντο περὶ φυγῆς, οἱ δὲ ὑπονομοποιοὶ κακοπαθοῦντες ἐκ τῶν κατ' αὐτῶν ἐκσφενδονιζομένων πυρῶν, ζέοντος ὕδατος, καὶ ἀναλελυμένων ὑλῶν δὲν ἐφαίνοντο πρόθυμοι

περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν διατασσομένων. Οἱ ἀρχηγοὶ ἐπὶ μεγάλαις ὑποσχέσεσιν ἐγκαρδιώσαντες πάντας ἀπεφάσισαν ἔφοδον. Ἡ ὑπόνομος τῶν Μελιταίων ἡτοιμάσθη, ἐννεακόσιοι στρατιῶται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ γάλλου Λατοὺρ ἔμελλον νὰ εἰσπηδήσωσι διὰ τοῦ ἀνοιχθησομένου ῥήγματος, καὶ ὁ στόλος διετάχθη νὰ πλησιάσῃ πρὸς ἀπασχόλησιν τῶν πολιορκουμένων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὑπόνομος ἀνατιναχθεῖσα δὲν παρήγαγε τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα, ἀνεβλήθη καὶ ἡ ἔφοδος. Ὁ σερασκέρης ὅμως ἀκούσας τὸν κρότον καὶ νομίσας τὸν ἐχθρὸν ἀλλαχοῦ ἀπησχολημένον ἔδραμεν εἰς κατάληψιν τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου προμαχῶνος, τὸν ὁποῖον κυριεύσας κατέκοψε τοὺς ἐν αὐτῷ φρουροῦντας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐφορμήσαντες οἱ δραγόνοι, Σκλαβοῦνοι, καὶ Μελιταῖοι ἀνέκτησαν αὐτὸν φονεύσαντες τριακοσίους ἐχθροὺς, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν σπαχίδων, καὶ κυριεύσαντες εἴκοσι σημαίας καὶ ἄλλα λάφυρα. Ὁ Μοροζίνης πρὸς ἐκφόβισιν τῶν πολιορκουμένων διέταξεν ἵνα ἐμπήξωσιν ἐπὶ δοράτων ἑκατὸν εἴκοσι κεφαλὰς τῶν πεσόντων μετὰ τῶν κυριευθεισῶν σημαιῶν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἐπανῆλθον πρὸς ἐπανάκτησιν τοῦ προμαχῶνος καὶ ἀπεκρούσθησαν μετ' ἀπωλείας τετρακοσίων ἀνδρῶν.

Ἡ ἐπιμονὴ τῶν πολιορκητῶν καὶ αἱ κατὰ τοῦ σερασκέρου νίκαι ἐνεκαρδίωσαν τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου, πρὸ πάντων δὲ τοὺς Μανιάτας, οἵτινες πέμψαντες δύο προϋχοντας ὡρκίσθησαν πίστιν τῇ δημοκρατίᾳ προσφέροντες ὑπὲρ αὐτῆς χιλίους πεντακοσίους μαχητὰς (24/5 Αὐγούστου). Ὁ δὲ Μοροζίνης ἐπωφεληθεὶς τῆς περιστάσεως ὅπως πλέον ἐκθέσει κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς πρότερον δυσπιστήσαντας ἀφοῦ ἐπήνεσε καὶ ἐφιλοδώρησε τοὺς ἀπεσταλμένους ἔπεμψε τὴν ἐπιοῦσαν ἀμέσως τὸν κολπάρχην Σανοῦτον μετὰ τεσσάρων γαλερῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Μάνης, ἐφ' ὧν ἐπιβιβασθέντες τριακόσιοι τριάκοντα τέσσαρες ἐμπειροπόλεμοι Μανιάται ἦλθον εἰς Κορώνην (6/18 Αὐγούστου). Κατανοῶν ὅμως, ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον παράτασις τῆς πολιορκίας τῆς Κορώνης ἠδύνατο ν' ἀποθαρρύνῃ τοὺς Ἕλληνας, ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ ἀπεφάσισε τὴν προσβολὴν τῶν χαρακωμάτων τοῦ σερασκέρου, καὶ περὶ τούτου ἐλήφθησαν τὰ κατάλληλα μέτρα. Πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἐχθρῶν ἀπεβιβάσθησαν ἐν κοιλάδι κειμένῃ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, τρεῖς χιλιάδες τῶν γενναιοτέρων στρατιωτῶν καὶ περὶ τὰ χαράγματα τῆς 25/6 Αὐγούστου δοθέντος τοῦ συνθήματος διὰ τριῶν κανονοβολισμῶν προσεβλήθη πανταχόθεν

τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον συγκείμενον ἐκ δώδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν, οἵτινες ἀμερίμνως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κοιμώμενοι ἐξεπλάγησαν διὰ τὸ αἰφνίδιον τῆς προσβολῆς καὶ τραπέντες εἰς ἄτακτον φυγὴν ἐγκατέλιπον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν πάσας τὰς ἀποσκευάς, ἓξ ὀρειχάλκινα πυροβόλα, ἄρθονα πολεμεφόδια, καὶ αὐτὴν τὴν δίουρον τοῦ σερασκέρου Χαλὶλ σημαίαν. Μετὰ τοῦτο ἀποδοὺς χάριτας τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ νίκῃ, προσεκάλεσε τοὺς πολιορκουμένους εἰς παράδοσιν, οἵτινες ἀπεκρίθησαν, ὅτι ἐν ἐλλείψει ἀνθρωπίνης θαῤῥοῦντες εἰς τὴν θείαν βοήθειαν ἔχουσι τὴν γενναιότητα ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὰ χριστιανικὰ ὅπλα μέχρι θανάτου. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ἡ ἔφοδος. Ὁ Φλωρεντινὸς ὅμως ναύαρχος θεωρῶν ἴσως ματαίαν πᾶσαν ἀπόπειραν πρὸς ἅλωσιν τῆς ὀχυρᾶς Κορώνης ἀνεχώρησε. Διὰ διακοσίων πεντήκοντα βαρελίων πυρίτιδος ἐπληρώθη ἡ ὑπὸ τὸν μέγαν πύργον ὑπόνομος, ἥτις τὴν πρωΐαν τῆς 31/12 ἀνατιναχθεῖσα ἐπροξένησεν ἱκανὸν ἐπὶ τοῦ τείχους ῥῆγμα, εἰς ὃ μανιωδῶς ἐφώρμησαν οἱ χριστιανοί, ἀλλ' ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ χαλαζηδὸν ἐκσφενδονιζομένου πυρὸς τῶν Τούρκων ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοδρομήσωσι. Πλέον τῶν τριακοσίων χριστιανῶν ἔπεσαν ἐν τῇ ἐφόδῳ ταύτῃ, ἰσάριθμοι δ' ἐπληγώθησαν, ἐν οἷς ὁ πρίγκηψ τῆς Σαβοΐας, ὁ μαρκέσιος Κορβὰν, καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι τῆς Μελίτης ἱππόται· οὐχ ἧττον ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπώλεσαν τοὺς ἀνδρειοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν των, καὶ τὸν μουφτῆν, ὅστις κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὸ κοράνιον ἐκήρυττε τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου εἰς τοὺς πίπτοντας, ἀπειλῶν ἅμα τοὺς ἀρχηγοὺς, ὅτι ἐν περιπτώσει δειλίας θέλει τοὺς καταμηνύσει πρὸς ἀποκεφάλισιν.

Τὴν παραμονὴν τῆς ἐφόδου ὁ Ζακύνθιος Παῦλος Μακρῆς ἐπὶ κεφαλῆς διακοσίων τριάκοντα Μανιατῶν καὶ εὐαρίθμων Ἑπτανησίων διαταχθεὶς ἵνα ἐξέλθῃ τῶν χαρακωμάτων καὶ περιτρέχων τὰ πέριξ διακωλύῃ πᾶσαν ἐχθρικὴν ἐπιδρομὴν, κατέκοψε μίαν ἴλην ἱππικοῦ ἐπερχομένην πρὸς κατασκόπευσιν τῶν ἐργασιῶν (1).

Μετ' ὀλίγας ὥρας οἱ Χριστιανοὶ λυσσωδέστερον ἀνενέωσαν τὴν ἔφοδον, καὶ τέλος πάντων μετὰ πολύωρον καὶ πολύνεκρον ἀγῶνα κατώρθωσαν ἵνα εἰσέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, φονεύοντες τοὺς ἀνθισταμένους. Τὸ πᾶν παρεδόθη εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον αὐτῶν, καὶ ἡ Κορώνη μετεβλήθη εἰς θέατρον στεναγμῶν, ὀργυμῶν, καὶ πτωμάτων. Αἱ

(1) Π. Χιώτου. Ἀπομνημονεύματα Γ', σελ. 288.

καθημαγμέναι ὁδοὶ ἠρημώθησαν· πολλοὶ τῶν δυστυχῶν κατοίκων προτιμῶντες θάνατον ἤττονα σκληρὸν κατεκρημνίζοντο ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων. Αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι εἰς πολλὰ μέρη μετέβαλον τὴν πόλιν εἰς φρικτὸν νεκροταφεῖον. Τρεῖς χιλιάδες παντὸς γένους καὶ ἡλικίας ἀπανθρώπως ἐσφάγησαν, διακόσιοι ἐρρίφθησαν εἰς τὰ κάτεργα, καὶ χίλια διακόσια γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν. Πλῆθος πολεμεφοδίων καὶ ζωοτροφιῶν, ὡς καὶ ἑκατὸν εἴκοσι πυροβόλα, ἐξ ὧν 86 ὀρειχάλκινα, περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Τὴν ἐπιοῦσαν ἀνεστηλώθη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἡ σημαία τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ ὁ Μοροζίνης εἰσελθὼν ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν ἐντὸς τσαμίου μεταβληθέντος εἰς ἐκκλησίαν, καὶ μετὰ ταῦτα διώρισε προβλεπτὰς ἔκτακτον μὲν τὸν Γεώργιον Βενζόνην, καὶ τακτικὸν τὸν Φαυστῖνον Ῥίβαν.

Ἐλθούσης ἐν Ἐνετίᾳ τῆς εἰδήσεως διετάγη ἐν μέσῳ πανδήμου χαρᾶς τριήμερος δοξολογία, ἐλεημοσύναι διενεμήθησαν εἰς τοὺς πτωχούς, καὶ ὁ Δόγης συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν γερουσιαστῶν κατέθεσε τὴν δίουρον σημαίαν τοῦ σερασκέρη ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἁγίου Γαετάνου, ὡς ἀλωθείσης τῆς Κορώνης ἐν τῇ ἐπετείῳ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτάσεως αὐτοῦ (1).

Διαρκούσης τῆς πολιορκίας ὁ καπιτὰν πασᾶς ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου μετὰ ἑξήκοντα τριῶν γαλερῶν καὶ ἄλλων πλοίων καὶ ἐπιθεωρήσας τὰ φρούρια τῆς Τενέδου καὶ Μιτυλήνης, κατεσκεύασε δύο φρούρια εἰς Φώκιαις. Μετὰ δὲ τοῦτο ἐλθὼν εἰς Χίον καὶ πληροφορηθεὶς τὸν εἰς Αἰγαῖον κατάπλουν τῆς καταδρομικῆς τῶν Ἐνετῶν μοίρας ἔπλευσε πρὸς πλειοτέραν ἀσφάλειαν εἰς Ῥόδον. Οἱ κυβερνῆται τοῦ στόλου τῆς Δημοκρατίας Μολῖνος καὶ Δελφῖνος ἐπῆλθον κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα διὰ πυρπολικῶν προσεπάθησαν νὰ καταστρέψωσιν· ἀποτυχόντες ὅμως ἐξῆλθον πρὸς καταδίωξιν τοῦ Ἀλγερινοῦ στόλου, ὅστις κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν συνάντησιν τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ καπιτὰν πασᾶς ἐξελθὼν τῆς Ῥόδου διηυθύνθη εἰς Χίον,

(1) Garzoni, σελ. 107—117. — Foscarini, σελ. 166—174. — La Morea combattuta dell'armi Venete, Venetia 1686. σελ. 173—182. — Coronelli, Description geogr. et histor. de la Morée. Ὁ Κορονέλλης ἀπεικονίζει καὶ τὴν κυρτευθεῖσαν δίουρον σημαίαν. Ἐπὶ κρημνισθείσης γωνίας τοῦ τείχους τῆς Κορώνης εὑρέθη καὶ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ μετακομισθεῖσα εἰς Ἐνετίαν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Μολίνου. « Hoc opus fieri fecerunt magnifici et clarissimi D. D. Bernardus Donato castellanus et Ludovicus Contareno capitaneus Coroni MCCCCLXIII. » (La Morea combattuta dell'armi Venete, σελ. 180—182).

καὶ ἐξασφαλίσας ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου τὸ καραβάνιον τῆς Συρίας, μετέβη εἰς Ναύπλιον, ἔνθ' ἀπεβίβασε πολλοὺς στρατιώτας πρὸς βοήθειαν τῆς Κορώνης. Μετὰ τὴν ἅλωσιν ὅμως αὐτῆς ὁ Ὀθωμανὸς ναύαρχος ἀποβιβάσας τὰ πληρώματα καὶ συναθροίσας τοὺς εἰς τὰ πέριξ διεσπαρμένους Τούρκους ἦλθεν ἔξω τῶν Καλαμῶν καὶ διὰ πολλῶν ἀπειλῶν καὶ ὑποσχέσεων προσεπάθησε νὰ καταστείλῃ τὸν ἐπαναστατικὸν ὀργασμὸν τῶν Μανιατῶν, διακηρύττων, ὅτι δωρεῖται τοὺς καθυστερουμένους φόρους, τριετῆ ἐν τῷ μέλλοντι ἀσυδοσίαν, ἀμνηστείαν τοῦ παρελθόντος, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ἦλθε πρὸς συνομολόγησιν τῆς μετὰ τῶν Ἑνετῶν εἰρήνης.

Ὁ Μοροζίνης ταῦτα μαθὼν ἀπέστειλεν ἀμέσως πρὸς τοὺς Μανιάτας τὸν Παῦλον Μακρῆν μετ' ἐπιστολῶν φιλοφρονεστάτων, ἐν αἷς ἀναγγέλλων αὐτοῖς τὴν ἅλωσιν τῆς Κορώνης, καὶ προτρέπων ἵνα κυριεύσωσι τὰ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν τουρκικὰ φρούρια, καὶ ἰδίως τὴν Ζαρνάταν, ἐφ' ᾧ ἔπεμπε τὸν Σανοῦδον μετὰ ἓξ γαλερῶν εἰς Ἀρμυρὸν ἵνα κωλύσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποστολὴν βοηθειῶν (1). Οἱ Μανιάται λαβόντες τὰς ἐπιστολὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐπολιόρκησαν τὸ φρούριον τῆς Ζαρνάτας, καὶ προσεκάλεσαν εἰς παράδοσιν τὸν φρούραρχον Χασὰν ἀγᾶν. Διὰ τῆς ἐξῆς πρὸς τὸν Μοροζίνην ἐπιστολῆς του ὁ Μακρῆς ἐκτίθησι τὰ τότε λαβόντα χώραν (10/22 Αὐγούστου).

« Τὸ φρούριον Ζαρνάτα κεῖται ἐπὶ ὑψηλοῦ ἀποκρήμνου ὀροπεδίου, περιφραττόμενον ὑπὸ ἓξ πύργων καὶ περιβόλου, ἔχον ἐν τῷ κέντρῳ πύργον ὑψηλὸν ἐξωπλισμένον δι' ἓξ πυροβόλων προσβαλλόντων τὴν πέριξ πεδιάδα, καὶ δύο θύρας πρὸς ἄρκτον καὶ νότον. Ἑπτακόσια γυναικόπαιδα εἰσὶν ἐγκεκλεισμένα ἐν τῷ εἰρημένῳ φρουρίῳ, ὑπερασπιζομένῳ ὑπὸ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα Τούρκων μαχητῶν. Δύο λόφοι ὀχυρωθέντες διὰ κανονοστοιχίας ἀποβιβασθείσης εἰς Κυτριὰς σπουδαίως προσβάλουσι τὸ φρούριον. Τῇ ἐμῇ προτροπῇ οἱ Μανιάται λαβόντες ἀμέσως τὰ ὅπλα καὶ συσσωματωθέντες περὶ τοὺς χιλίους πεν-

(1) L'origine della Morea, dove si descrivono tutte le provincie con tutti gl'acquisti fatti dall'anno 1684 sino per tutto l'anno 1686 etc. in Venetia et in Milano. Parte seconda, σελ. 45—47. Ἐν τῷ συγγράμματίῳ τούτῳ ἐσφαλμένως μνημονεύεται, ὅτι ὁ Μοροζίνης βλέπων τὸ ἀναποφάσιστον τῶν Μανιατῶν ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ζαρνάτας μετέβη μεθ' ὅλου τοῦ στόλου εἰς Κυτριάς, ἔνθα προσκαλέσας αὐτοὺς ἀπῄτησεν ἐγγυήσεις τῆς πρὸς τὴν Δημοκρατίαν σταθερᾶς αὐτῶν πίστεως, καὶ ἐστρατολόγησε περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας, καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι προσεκάλεσε τοὺς ἐν Ζαρνάτᾳ Τούρκους εἰς ταχεῖαν παράδοσιν ἀπειλῶν ἐκδίκησιν, καὶ ἀπελπίζων περὶ ἐλεύσεως βοηθείας, ἐνῷ ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μακρῆ καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Χασὰν ἀγᾶ καταδείκνυνται τὰ ἐναντία.

τακοσίους ἔστησαν τὴν πολιορκίαν. Ὁ φρουραρχῶν ἀγᾶς δὲν θέλει νὰ παραδοθῇ πρὸς αὐτοὺς, εἰμὴ εἰς τὴν ὑμετέραν ἐξοχότητα ἅμα μετὰ τοῦ στρατοῦ ἔλθητε εἰς τὴν πολιορκίαν. »

Μετ' ὀλίγον ὁ Μακρῆς λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ φρουράρχου ἔφερε πρὸς τὸν Μοροζίνην τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν τοῦ Χασὰν ἀγᾶ.

« Ἐνδοξότατε, ἐκλαμπρότατε αὐθέντη ἀρχιστράτηγε, χαιρετίσματα καὶ προσκυνήματα ἀπὸ ἐμὲ τὸν δισδάραγαν τοῦ φρουρίου Ζαρνάτας.

» Ἐπειδὴ ἦλθε προχθὲς, ὡς καὶ ἄλλοτε, ὁ κύριος Παῦλος Μακρῆς μετὰ τοῦ Παναγιωτάκη, ὡμιλήσαμεν μὲ τὸν ἄνωθεν Παῦλον Μακρῆν, καὶ αὐτὸς μοῦ εἶπε πολλὰ, ἐκ μέρους τῆς αὐθεντίας σου, τὰ ὁποῖα μ' εὐχαρίστησαν, βεβαιώσας με περὶ τῆς καλῆς σου καὶ σταθερᾶς φιλίας. Διὰ τοῦτο ἠθέλησα καὶ ἐγὼ νὰ ὁμιλήσω μετὰ τῆς ἐκλαμπρότητός σου. Ὅθεν, ἂν εὐκολύνεσαι, στεῖλέ μου τὴν σφραγίδά σου διὰ βεβαίωσιν καὶ ἡσυχίαν μου, τὴν ὁποίαν ἅμα ἴδω ἄνευ ἀναβολῆς θέλω ἔλθει μὲ ἄλλους δύο ἐδικούς μου διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ὅλων, καὶ ἐκτελεσθῶσιν αἱ διαταγαί σου.

» Τ. Σ.) Ὁ καθαρὸς καὶ ἠγαπημένος σου φίλος Χασάν. Ἀπὸ τὸ φρούριον τῆς Ζαρνάτας. »

Πρὸς τοῦτον ὁ ἀρχιστράτηγος ἀπήντησεν οὕτως.

« Ἡμεῖς Φραγκίσκος Μοροζίνης στρατάρχης τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας πρὸς σὲ τὸν δισδάραγαν τῆς Ζαρνάτας.

» Ἐλάβομεν τὴν ἐπιστολήν σου παρὰ τοῦ κυρίου Παύλου, ὅστις καὶ διὰ στόματος μᾶς ἐπληροφόρησε περὶ τῆς ὑμετέρας διανοίας καὶ θελήσεως. Ὅθεν ἐπιβεβαιοῦντες ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς ὑμετέρους, ὅτι οὐδεμίαν ἐνόχλησιν θέλετε λάβει παρ' ἡμῶν, πρὸς στερεὰν πίστιν καὶ ἔνδειξιν τῆς ἀληθείας πέμπομεν τὴν παροῦσαν ἐπιστολήν μας ἐσφραγισμένην διὰ τῆς ἡμετέρας σφραγίδος.

» Ἐκ τοῦ στραταρχικοῦ κατέργου, 9 Σεπτεμβρίου 1685.

Φραγκίσκος Μοροζίνης στρατάρχης. »

Ἐπιστρέψας εἰς Ζαρνάταν ὁ Μακρῆς διέταξεν ἀνακωχὴν, καὶ συνδιαλέξεως γενομένης ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ Χασὰν ἀγᾶ ἡ παράδοσις τοῦ φρουρίου ὡς ἑξῆς.

« 1685, 9 Σεπτεμβρίου, Κυτριαῖς.

» Χασὰν ἀγᾶς δισδάρης τοῦ φρουρίου Ζαρνάτας.

» Ἐπιθυμοῦντες νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ ἀρχιστρατήγου αὔριον, ἡμέραν τετράδην καὶ 11 τοῦ ῥηθέντος μηνὸς, τὸ ἄνω φρούριον γράφομεν καὶ ὑπογράφομεν ὅλοι τὰ ἀκόλουθα. Πρὶν παραδοθῶσιν εἰς χεῖρας τοῦ αὐθέντου αἱ κλεῖς τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον θέλει ἀνήκει εἰς τὴν Ἐνετικὴν δημοκρατίαν μεθ' ὅλων τῶν πυροβόλων, πολεμεφοδίων, σημαιῶν, καὶ ἄλλων πολεμικῶν

πραγμάτων, ὁ ἐκλαμπρότατος ἀρχιστράτηγος θέλει ἀφήσει τὸν ἀγᾶν μὲ ὅλους τοὺς Τούρκους καὶ τὰς οἰκογενείας αὐτῶν, μετὰ τῶν ὅπλων καὶ πραγμάτων των καὶ παντὸς τοῦ κομιστέου. Καὶ ἐὰν Χριστιανοὶ ὑπανδρευμέναι μετὰ Τούρκων θελήσωσι ν' ἀκολουθήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, μένουσιν ἐλεύθεραι ἐν τῇ βουλήσει των, ἐὰν ὅμως δὲν θελήσωσι θέλουσι μείνει ἀβλαβεῖς. Πάντες οἱ δοῦλοι, Χριστιανοὶ καὶ ἄλλοι, θέλουσι παραδοθῆ εἰς χεῖρας τῆς Αὐτοῦ Ἐκλαμπρότητος. Οἱ δὲ Τοῦρκοι θέλουσιν ἐξέλθει ἀβλαβεῖς τοῦ φρουρίου καὶ συνοδευθῶσι μέχρι τῆς παραλίας, ὅπου θέλουσιν ἐπιβιβασθῆ » (1).

Οὕτω τὴν 30/11 Σεπτεμβρίου ἡ φρουρὰ τῆς Ζαρνάτας ἐν συνοδίᾳ ἦλθε μέχρι τοῦ ὁρισθέντος μέρους τῆς ἐπιβιβάσεως, ὁ δὲ Χασὰν ἀγᾶς φοβηθεὶς τὴν ἐκδίκησιν τοῦ σουλτάνου ἐπαρουσιάσθη οἰκογενειακῶς εἰς τὸν Μοροζίνην καὶ παραδοὺς αὐτῷ τὴν σπάθην αὐτοῦ ἐζήτησεν ἄσυλον, καὶ ἐπὶ τῆς γαλέρας τοῦ Ἀγγέλη Μικιέλη ἦλθεν εἰς Ἐνετίαν (2).

Ὁ Μοροζίνης ἐγκαταλιπὼν ἐν Κορώνῃ τὸν διοικητὴν τῶν καταδίκων Βραγαδῖνον κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῶν Κυτριῶν, καὶ παραλαβὼν τὴν Ζαρνάταν διώρισε προβλεπτὰς τὸν Βαρθολομαῖον Κονταρίνην καὶ Ἄγγελον Ἔμον, καὶ φρούραρχον τὸν συνταγματάρχην Πραστίνην μετὰ διακοσίων πεντήκοντα ἀνδρῶν. Ἐν Κυτριαῖς ἔφθασε μετ' οὐ πολὺ μοῖρα ἓξ εἴκοσι δύο νηῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἄρτι ἐκλεχθέντος ἐκτάκτου προβλεπτοῦ Σούδας Λουΐζη Μαρκέλλου, φέρουσα ἐπικουρίαν τριῶν χιλιάδων Σαξόνων. Ὁ δὲ ἀρχιστράτηγος κατανοῶν, ὅτι πρὸς εὐχερεστέραν κατάκτησιν τῆς Μεσσηνίας καὶ Λακωνίας ἀπῃτεῖτο ἡ ἐκδίωξις τοῦ μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Ζαρνάτας ἐστρατοπεδευμένου καπιτὰν πασᾶ, ὅστις δὲν ἔπαυσεν ἐξορκίζων τὸν Χασὰν ἀγᾶν νὰ ἐπιμείνῃ ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ζαρνάτας ὑποσχόμενος συντόνους καὶ μεγάλας ἐπικουρίας, ἀπεβίβασεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῶν Καλαμῶν ὀκτὼ χιλιάδας στρατιωτῶν, καὶ χιλίους πεντακοσίους Μανιάτας. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς συγκείμενος ἐκ δέκα χιλιάδων πεζῶν καὶ δύο χιλιάδων ἱππέων κατεσκήνου ἐπὶ ὄρους ἔχοντος ἐπὶ τὰ νῶτα τὴν πόλιν τῶν Καλαμῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἐλαιῶνα. Ὁ στρατηγὸς Ἀννίβας Δεγγενφὲλδ συσσωματώσας τ' ἀποβιβασθέντα στρατεύματα καὶ θέσας ὡς ἐμπροσθοφυλακὴν μὲν τοὺς Μανιάτας καὶ

(1) Π. Χιώτου Γ'.

(2) Coronelli, σελ. 36. — Garzoni, σελ. 119—120. — Foscarini, σελ. 176.— La Morea Combattuta, σελ. 184—186. — Ὁ Φοσκαρίνης λέγει, ὅτι ἡ ἐν Ζαρνάτᾳ τουρκικὴ φρουρὰ ἀνέβαινεν εἰς ἑξακοσίους μαχητάς, ἐνῷ ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Μακρῆ λέγονται 180.

τοὺς Σκλαβούνους κατὰ μικρὰ σώματα ὑποστηριζομένους ὑπὸ τῶν δραγόνων, κύριον δὲ σῶμα τοὺς Ἑνετοὺς, ἐν τῷ δεξιῷ κέρατι τοὺς Βρουνσβίκους, καὶ ἐν τῷ ἀριστερῷ τοὺς Σάξονας, διέταξε νὰ προχωρήσωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ καπιτὰν πασᾶς ἅμα ἰδὼν τὴν πορείαν τῶν πολεμίων διέταξεν ἵνα τὸ μὲν ἱππικὸν καταλάβῃ τὴν πεδιάδα, τὸ δὲ πεζικὸν τοὺς παρακειμένους γηλόφους. Ὁ Δεγγενφέλδ φθάσας εἰς μεγάλην διασφάγα διακοπτομένην ὑπὸ γηλόφων ἐθεώρησε καλὸν ὅπως διανυκτερεύσῃ καὶ ἀναμείνῃ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὅστις συγκροτήσας πολεμικὸν συμβούλιον ἐκέλευσε τὸν στρατηγὸν νὰ συγκροτήσῃ μάχην. Ὅθεν οὗτος τὴν πρωΐαν θαμηγορήσας πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ προτρέψας ἵνα ἐγκαρτερήσωσιν ἐν τῷ ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνι διέταξε νὰ ἐξέλθωσι πρὸς τὴν πεδιάδα.

Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν Μανιατῶν παρακολουθουμένη ὑπὸ τοῦ ἐπιλοίπου στρατεύματος κατέλαβε τοὺς γηλόφους, ὁ δὲ καπιτὰν πασᾶς ἰδὼν τοὺς πολεμίους ἐστερημένους ἱππικοῦ διέταξε τὴν δύναμιν ταύτην ἵνα προσβάλῃ τὸ ὑπὸ τῶν Σαξόνων κατεχόμενον κέρας· ἀλλ' οὗτοι στερρῷ ποδὶ ἀντέστησαν καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐκπεμπομένου πυρὸς τῶν γαλερῶν ἀπέκρουσαν μετὰ μεγάλης φθορᾶς τοὺς ἐπιτεθέντας ἱππεῖς, οἵτινες τραπέντες εἰς φυγὴν μετέδωκαν τὴν ἀταξίαν καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον στράτευμα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πεζικὸν προσβαλὸν τὸ κέρας τῶν Βρουνσβίκων ἀπεδιώχθη καὶ φεῦγον συνεπλήρωσε τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου. Οἱ Τοῦρκοι σωθέντες εἰς Καλάμας ἔκαυσαν τὰ ἐν τῷ φρουρίῳ πολεμεφόδια καὶ καρφώσαντες τὰ πυροβόλα ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν φλογῶν καὶ τῶν εἰσελθόντων νικητῶν. Ὁ Μοροζίνης καταλαβὼν τὰς Καλάμας διέταξε τὴν κατεδάφισιν τοῦ φρουρίου, ὅπερ καὶ ἀπὸ τῶν παρακειμένων λόφων εὐκόλως προσεβάλλετο, καὶ ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς εἶχε μεγάλως βλαφθῆ, καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐν αὐτῷ πυροβόλων καὶ πολεμεφοδίων.

Μετὰ ταῦτα οἱ Μανιάται προσέβαλον τὸ Οἴτυλον, τὸν Κελεφᾶν, καὶ Πασαβᾶν. Ὁ Χασὰν πασᾶς, διοικητὴς τῆς Μάνης καὶ κεχαγιᾶς τοῦ πασᾶ τῆς Πελοποννήσου, ἐδρεύων ἐν Κελεφᾷ συνομιλήσας μετὰ τῶν ἀρχιγῶν τῆς πολιορκίας Μακρῆ, Δοξαρᾶ καὶ Βούλτσου μεταβὰς παρέδωκε τὰς κλεῖς εἰς χεῖρας τοῦ Μοροζίνη, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα ἡ ἐκ χιλίων ἀνδρῶν φρουρὰ ἀσφαλῶς μετακομισθῇ εἰς Ἐλαφονήσια. Τὴν 12/24 Σεπτεμβρίου προσεβλήθη ὁ Πασαβᾶς ὑπὸ τῶν Μανιατῶν

ὁδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Πέτρου 'Ιατράκου· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀρχιστράτηγος ἐπληροφορήθη, ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι ἐσκόπουν ἵνα ἐξέλθωσι κομίζοντες καὶ τὰ πυροβόλα, διέταξε τὸν σκλαβοῦνον Γρηγόροβιτς ἵνα δράμῃ μετὰ πεντακοσίων εἰς βοήθειαν τῶν Μανιατῶν. Οὕτω δὴ παρεδόθη καὶ ὁ Πασαβᾶς εἰς χεῖρας τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὅστις κατ' ἀπόφασιν τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου διέταξε τὴν καταστροφὴν τοῦ φρουρίου ὡς λίαν ἐπιβλαβοῦς, καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Ζακυνθίου Φωτεινοῦ ἐπιβίβασιν τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων εἴκοσιν ἑνὸς ὀρειχαλκίνων πυροβόλων, καὶ ἄλλων πολεμικῶν ὑλῶν (1).

Καλῶς διευθετήσας τὰ ἐν Μάνῃ ὁ Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος καὶ διορίσας προβλεπτὰς τῆς μὲν Ζαρνάτας τὸν Νικόλαον Πολάνην καὶ Φραγκίσκον Τιέπολον, τοῦ δὲ Κελεφᾶ τὸν Βερνάρδον Βάλβην, καὶ ἁρμοστὴν τῆς ἐπαρχίας τὸν Λορέντζον Βενιέρην ἐδρεύοντα ἐν Κελεφᾷ, καὶ φρουράρχους τὸν Πρατεσίνην καὶ Νικόλαον Μαχαιριώτην, ἀπέπλευσεν εἰς Κέρκυραν πρὸς παραχείμασιν. Κατὰ τὸν διάπλουν δ' εὑρὼν τὸν προβλεπτὴν Γαρζόνην κανονοβολοῦντα διὰ τῶν γαλερῶν τὸ φρούριον τῆς Γουμενίτσας, 30/11 Νοεμβρίου, ἀπεβίβασε στρατεύματα ὑπὸ τὸν ἱππότην 'Αλσενάγον, τὰ ὁποῖα εὐχερῶς ἐκυρίευσαν αὐτό, γνώμῃ τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου καταστραφὲν δι' ὑπονόμων, καὶ μεταχθέντων τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων δώδεκα πυροβόλων μετὰ παντὸς τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ εἰς Κέρκυραν.

Κατὰ τὸ δεύτερον τοῦτο ἔτος τοῦ πολέμου ἐν Δαλματίᾳ ὁ ἔκτακτος προβλεπτὴς Μαρῖνος Μικιέλης καὶ ὁ στρατηγὸς Βαλιέρος μετὰ τῶν Μορλάκων προσέβαλον τὸ ὀχυρὸν φρούριον Σίγν, εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου ἔδραμον οἱ πασάδες τῆς Βοσνίας καὶ 'Ερζεγοβίνης, οἵτινες μετὰ ταῦτα εἰς μάτην πολιορκήσαντες τὸ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχόμενον Δουάρε, διετάχθησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Οὐγγαρίαν. Μετὰ δὲ τὴν φυγὴν αὐτῶν ὁ Πασᾶς τοῦ 'Αντιβάρεως Σουλεϊμὰν δι' ἐπιδρομῶν παρέβλαψε τὰς ἐκεῖ ἐνετικὰς κτήσεις, πλὴν μετ' οὐ πολὺ μὴ ἔχων ἀναλόγους δυνάμεις ἵν' ἀντιτάξῃ πρὸς τὰ ὅπλα τῆς Δημοκρατίας περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν φρούρησιν τῆς σατραπείας του. Σπουδαιότερον ὅμως περιεσπάσθησαν αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Κροατίᾳ, καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Πο-

(1) Garzoni, σελ. 121. — Foscarini, σελ. 177. — Morea Combattuta, σελ. 188—191. — Coronelli, σελ. 36—37.

λωνίας, ὅστις ἐξακολουθῶν τὸν κατὰ τῶν μουσουλμάνων πόλεμον προέτεινεν εἰς τὸ Βιενναῖον ἀνακτοβούλιον εἰσβολὴν εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ Τρανσυλβανίαν πρὸς ἀποδίωξιν τῶν πολεμίων πέραν τοῦ Δουνάβεως καὶ ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἡγεμονιῶν τούτων. Διαρκοῦντος τοῦ δευτέρου τούτου ἔτους τοῦ πολέμου ἐκτὸς τῶν τριῶν ἁρματωλῶν Σουμίλα, Μεϊτάνη, καὶ Χορμοπούλου, ἤγειρε τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὁ ἁρματωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης, ὅστις κατενίκησε τοὺς Τούρκους ἐν τῷ ὑπεράνωθεν τοῦ χωρίου Γόλιανης λόφῳ, τῷ ἔκτοτε ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐπονομασθέντι *Λιβίνη*. Πλὴν μετ' οὐ πολὺ καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν συσσωματωθέντων ἐξ Εὐρυτανίας καὶ Φθιώτιδος ὀθωμανῶν ἠναγκάσθη νὰ συγκροτήσῃ δευτέραν μάχην ἐν Ἀραχώβῃ τοῦ δήμου Παρακαμπυλίων, καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς. Περὶ τούτου διεσώθη καὶ τὸ ἐξῆς ὡραῖον δημοτικὸν ἆσμα.

Τρία μεγάλα σύγνεφα στὸ Καρπενῆσι πᾶνε,
τῶνα 'φερν' ἀστραπόβροντα, τ' ἄλλο χαλαζοβρόχια,
τὸ τρίτο τὸ μαυρίτερο μαντάτα τοῦ Λιβίνη.
» Σὲ σένα Μῆτρό μου γαμπρὲ, Σταθούλα ψυχογυιέ μου,
ἀφίνω τὴ γυναῖκά μου, τὸ δόλιό μου τὸ Γιώργη,
ποῦνε μικρὸς γιὰ φαμελιὰ, κι' ἀπ' ἄρματα δὲν ξέρει.
Καὶ σὰ διαβῇ τὰ δεκαντὰ καὶ γίνῃ παλληκάρι,
ἐλᾶτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἄρματά μου,
ποῦ τά 'χωσα στὴν ἐκκλησὰ, μέσα στὸ ἅγιο Βῆμα,
νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ κι' ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης (1).

Κατὰ τὸν ἐπελθόντα χειμῶνα κατεσπευσμένως παρεσκευάσθησαν καὶ Ἕνετοὶ καὶ Τοῦρκοι πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο πλέον κατηφεῖς καὶ ἀπηλπισμένοι ἐπὶ ταῖς συχναῖς νίκαις τῶν Ἑνετῶν καὶ Γερμανο-Πολωνῶν. Ὁ ἐν τῇ στερεᾷ διατρίβων ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πληρωμάτων καὶ τῶν περισυναχθέντων στρατιωτῶν διετάχθη νὰ μένῃ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς σερασκέρης, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ στόλου ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀχμὲτ πασᾶν τοῦ Τεμισβάρ. Γαλλικὰ καὶ Ἀγγλικὰ πλοῖα ἐναυλώθησαν ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς μεταφορὰν στρατευμάτων καὶ πολεμεφοδίων ἐφ' ᾧ ἡ Δημοκρατία παραπονεθεῖσα εἰς

(1) Προεστὼς Καρπενησίου. Ὁ ἐν Καρπενησίῳ Κύρ. Ἰατρίδης λόγῳ ὑπηρεσίας ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἀράχοβαν ἐν ἔτει 1830 ἀνέγνωσεν ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τὴν ἑξῆς σημείωσιν. « Κατὰ τὰ 1680 ἐπολέμησε ὁ καπετὰν Λιβίνης. »

τοὺς βασιλεῖς τῶν δύο τούτων χριστιανικῶν κρατῶν ἤκουσεν ἐμπορεκὰς δικαιολογήσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ Πολιτεία μετὰ τάχους καὶ πάλιν ἐστρατολόγησεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, προσκαλέσασα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς ἐπὶ ἁδρῷ μισθώματι μηχανικοὺς καὶ στρατηγοὺς περιβλέπτους, ἐν οἷς καὶ τὸν Σουηδὸν ἀντιστράτηγον κόμητα Ὄθωνα Γουλιέλμον Καϊνιξμαρκ, διορισθέντα ἡγεμόνα παντὸς τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐπὶ ἐτησίῳ προσφορᾷ δεκαοκτὼ χιλιάδων φλωρίων, καὶ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅπως παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ τήν τε σύζυγον, καὶ τὴν κυρίαν τῆς τιμῆς, καὶ τὰς θαλαμηπόλους, καὶ πολλὴν ἄλλην ἀκολουθίαν.

Περὶ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου 1686 ὁ σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου ἡγούμενος δέκα χιλιάδων πεζῶν καὶ 2,500 ἱππέων ἐν τάχει βαδίζων ἔφθασεν αἰφνιδίως εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ἀγούσης εἰς Κελεφᾶν κλεισούρας ἐκτισμένον πύργον, καὶ τρέψας εἰς φυγὴν τοὺς ἐν αὐτῷ φρουροῦντας εὐαρίθμους Μανιάτας ἔφθασε θύων καὶ ἀπολλύων ὑπὸ τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης τῆς Μάνης (Κελεφᾶ) καὶ προσεκάλεσεν εἰς παράδοσιν τὸν ἐν αὐτῷ ἄρτι διορισθέντα προβλεπτὴν Μαρίνον Γρίτην, ὅστις ἀπήντησεν αὐτῷ ὡς ἑξῆς. « *Ἡ ἡμετέρα γαληνοτάτη Πολιτεία, τὴν ὁποίαν ἀείποτε ἀπεθαράτισεν ἡ δόξα, διατηροῦσα καὶ κηδεμονεύουσα τὸ φρούριον τοῦτο, ἐπρόβλεψε συνάμα καὶ τὴν ἐξόπλισιν αὐτοῦ πρὸς ἀπόκρουσιν οἱασδήποτε αὐθάδους ἀποπείρας· πάντες δὲ οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτοῦ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἐπιθυμοῦσιν ἢ νὰ ζήσωσιν ἐν αὐτῷ, ἢ ν' ἀποθάνωσιν ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ παντοδύναμος χεὶρ τοῦ ὑψίστου θέλει προστατεύσει τὸ δίκαιον, διδάσκουσα πόσον μηδαμινὰ εἶνε ἀπέναντι τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ θελήσεως αἱ ἀνθρώπιναι δυνάμεις, καὶ πόσον ἀνδρεῖοι εἶνε οἱ ἀγωνιζόμενοι τὸν δίκαιον ἀγῶνα* » (1). Ἐν τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Κελεφᾶ κατεδείχθη ἡ ἀπειρία τοῦ πρώην καπιτὰν πασᾶ σερασκέρου, διότι ἀντὶ νὰ περιζώσῃ παντα-χόθεν τὸ φρούριον διακόπτων πᾶσαν ἔξωθεν συγκοινωνίαν, προσέβαλλεν αὐτὸ ἐξ ἑνὸς μόνον μέρους ἐγκαταλιπὼν ἐλεύθερον τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος· καὶ δὴ ὁ ἄρτι διαδεχθεὶς τὸν Μολῖνον ἐν τῷ ἀξιώματι ἐκτάκτου κυβερνήτου Λορέντζος Βενιέρος, πρώην ἁρμοστὴς τῆς Μάνης καὶ προβλεπτὴς Κελεφᾶ, τυχαίως ἐκεῖ τότε παραπλέων ἀμέσως εἰσήγαγεν ἐπικουρίας. Ἐν τούτοις ὁ σερασκέρης ἀδιακόπως βομβαρδίζων τὸν Κελεφᾶν δι' ἓξ πυροβόλων μετὰ δέκα ἡμέρας ἤνοιξε ῥῆγμα ἐπὶ

(1) La Morea combattuta dell'armi Venete, σελ. 211—212.

τοῦ τείχους· ἀλλὰ καὶ ὁ γενναῖος Γρίτης διαθέσας θαυμασίως τὰ πάντα πρὸς ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν ἐματαίωσεν ὅλα τὰ σχέδια τῶν ἐχθρῶν, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν ὁποίων κατεσπευσμένως εἶχεν εἰδοποιήσει τὸν ἐν Κερκύρᾳ διατρίβοντα Μοροζίνην, ὅστις ἐν τάχει παρασκευασθεὶς ἀπέπλευσε πρὸς βοήθειαν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ γενικὸς προβλεπτὴς τῶν τριῶν νήσων Ἰάκωβος Κορνάρος παραλαβὼν τὰ ἐν Ζακύνθῳ στρατεύματα ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Κελεφᾶ καὶ μετὰ τοῦ Βενιέρου παρέσχε πᾶσαν συνδρομήν· τὴν 18/30 Μαρτίου ὁ ἀρχιστράτηγος καταπλεύσας εἰς Οἴτυλον ἀπεβίβασε τὴν ἐπιοῦσαν τέσσαρας χιλιάδας καὶ πεντακοσίους πεζοὺς ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τοῦ Στὸρφ, Ἀλσενάγου, καὶ Ἀνδρέα, οἵτινες ἑνωθέντες μετὰ δύο χιλιάδων Μανιατῶν διαταχθέντων νὰ καταλάβωσι τὰ παρακείμενα ὄρη, ἔσπευσαν πρὸς σωτηρίαν τῶν πολιορκουμένων. Ὁ σερασκέρης μόλις ἰδὼν τὰς ἐπερχομένας ἐπικουρίας ἐτράπη περὶ μέσας νύκτας εἰς ἄτακτον φυγήν· οἱ δὲ Μανιάται καταδιώξαντες αὐτὸν ἐπανῆλθον κομίζοντες πολλὰς κεφαλὰς, αἰχμαλώτους, καὶ τὰ ἐξ ὀρειχάλκινα πυροβόλα τῶν ἐχθρῶν (1).

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Κελεφᾶ ὁ Μοροζίνης ἐξασφαλίσας τὴν χώραν ἀπὸ πάσης ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς ἔπλευσεν εἰς Γλιμενὸν τῆς Λευκάδος, ἔνθα ἔφθασε καὶ ὁ Καϊνιξμαρκ μετὰ τοῦ νεαροῦ πρίγκηπος τοῦ Βρουνσβὶκ καὶ ἰσχυρῶν ἐπικουριῶν (21/3 Μαΐου). Καὶ μετ' ὀλίγον συγκροτηθέντος πολεμικοῦ συμβουλίου ἐπροτάθη ἡ ἅλωσις τῆς Κρήτης, Χαλκίδος, Χίου, ἢ Πελοποννήσου, πλὴν ὑπερίσχυσεν ἡ τελευταία γνώμη ὁρισθείσης καὶ τῆς ἐνάρξεως τῶν κατακτήσεων ἀπὸ Ναυαρίνων καὶ Μεθώνης. Ἐνῷ δὲ ὁ στόλος ἡτοιμάζετο πρὸς ἀπόπλουν ἔφθασαν καὶ τὰ δεκατρία ἐπικουρικὰ πλοῖα τοῦ πάπα καὶ τῆς Μελίτης ἐπιβαινόμενα ὑπὸ χιλίων ἱππότων, καὶ τετρακοσίων πεντήκοντα παπικῶν στρατιωτῶν.

Ὁ ἀρχιστράτηγος προπέμψας εἰς Αἰγαῖον καταδρομικὴν μοῖραν ἀποτελουμένην ἐκ δεκατεσσάρων πλοίων καὶ δύο πυρπολικῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν προβλεπτῶν Λορέντζου Βενιέρη καὶ Μάρκου Πιζάνη πρὸς παρεμπόδισιν τῆς συγκοινωνίας καὶ ἀποκλεισμὸν τοῦ καπιτὰν πασᾶ ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ νέος σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου Ἰσμαὴλ πασᾶς μετὰ μεγάλων δυνάμεων

(1) Garzoni, σελ. 147—148. — Foscarini, σελ. 196. — Morea combattuta, σελ. 210—216. — Coronelli.

εἶχε συγκεντρωθῆ περὶ τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια πρὸς περισπασμὸν αὐτοῦ διέταξε τὸν στόλον ἵνα εἰσέλθῃ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ πρὸς προσβολὴν ὄπισθεν τῶν φρουρίων τῆς Ναυπάκτου. Τὸ σχέδιον ἐντελῶς ἐπέτυχε, διότι οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Τοῦρκοι ἀθρόοι σπεύσαντες εἰς ὑπεράσπισιν τῶν φρουρίων ἤρχισαν νὰ κανονοβολῶσιν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὸν στόλον, ὅστις μετὰ διήμερον ἐντὸς τοῦ κόλπου περίπλουν παραλαβὼν καὶ τ' ἀποβιβασθέντα σώματα τῶν Σκλαβούνων ἐξῆλθε καὶ ἐν σπουδῇ διευθυνθεὶς εἰς Μεσσηνίαν, περὶ μέσας νύκτας ἠγκυροβόλησε πρὸ τοῦ φρουρίου τοῦ Παλαιοῦ Ναυαρίνου (Πύλου) καὶ ἀπεβίβασε δέκα χιλιάδας πεζοὺς καὶ χιλίους ἱππεῖς, οἵτινες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Καϊνιξμαρκ ὥδευσαν πρὸς ἐκπόρθησιν αὐτοῦ. Ἡ φρουρὰ προσεκλήθη εἰς παράδοσιν, πλὴν ζητήσασα προθεσμίαν μιᾶς νυκτὸς τὴν πρωΐαν ἐζήτησε παράτασιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἐμφανίσεως τοῦ σερασκέρου. Ἀλλ' ὁ Μοροζίνης ἐννοήσας τὰς προθέσεις αὐτῶν ἀπέῤῥιψε τὴν νέαν αἴτησιν καὶ διέταξε τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας. Τούτου ἕνεκα φοβηθέντες οἱ Τοῦρκοι ἔστειλαν τρεῖς τῶν προύχόντων πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον, μεθ' οὗ συνωμολόγησαν τοὺς ὅρους τῆς παραδόσεως, δηλ. σωτηρίαν ζωῆς καὶ ὑπαρχόντων, καὶ ἀσφαλῆ μεταφορὰν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Οὕτως ἡ φρουρὰ τοῦ Παλαιοῦ Ναυαρίνου ἀποτελουμένη ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι πέντε μαχητῶν, ὀλίγων γυναικοπαίδων καὶ Μαύρων ἐξεκένωσε τὸ φρούριον ἐν ᾧ οἱ νικηταὶ εὗρον πεντήκοντα τρία πυροβόλα, ἄφθονα πολεμεφόδια καὶ ζωοτροφίας. Ὁ Μοροζίνης διορίσας προβλεπτὴν τὸν Πέτρον Γριόνην, καὶ φρούραρχον τὸν κόμητα Ἀντωνίνην, διέταξε τὸν στρατὸν ἵνα μεταβῇ πρὸς κατάκτησιν καὶ τοῦ Νέου Ναυαρίνου, φρουρίου ὀχυροῦ κειμένου κατέναντι τοῦ Παλαιοῦ καὶ τῆς νήσου Σφακτηρίας. Ὁ Καϊνιξμαρκ διέταξεν ἵνα κατασκευασθῶσι τ' ἀναγκαῖα χαράκώματα, ἐφ' ὧν ἐπεστάτει ὁ Παῦλος Μακρῆς ἀρτίως προβιβασθεὶς εἰς βαθμὸν ταγματάρχου καὶ συστρατεύων μετὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ὀγδοήκοντα συμπατριωτῶν του Ζακυνθίων, καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων λόφων ἐγερθῶσι κανονοστοιχίαι προσβάλλουσαι τὰ ἐνδότερα τοῦ φρουρίου. Ἐπειδὴ δ' ἐθεωρήθη ἀναγκαία καὶ ἡ ἐν τῷ κόλπῳ εἴσοδος τοῦ στόλου πρὸς παντοειδῆ βοήθειαν, πλὴν ἕνεκα τῶν σκοπέλων καὶ τοῦ πυρὸς τῶν ἐχθρῶν δὲν ἠδύνατο ἀκινδύνως ν' ἀποπειραθῇ τοῦτο, οὗτος μὲν ἀπεσύρθη εἰς τὴν νῆσον Πρώτην, ὅθεν ἔνδεκα γαλέραι ἐξορμήσασαι ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσι νύκτωρ ἀποφυγοῦσαι καὶ τοὺς σκοπέλους καὶ τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τοῦ φρουρίου. Μετὰ τοῦτο ὁ Καϊνιξμαρκ θέσας ἐν

ἐμπροσθοφυλακῆ τοὺς Σκλαβούνους καὶ πεντακοσίους Μανιάτας διοικουμένους ὑπὸ τοῦ Μακρῆ κατέλαβε τὸ προάστειον καὶ ἤρξατο τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ φρουρίου διὰ τῶν δύο κανονοστοιχιῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν εἶχε δέκα ὀκτὼ ὅλμους τῶν πεντακοσίων λιτρῶν, ἡ δ' ἑτέρα εἰκοσιτηλεβόλα τῶν 50 λιτρῶν. Ἡ φρουρὰ διοικουμένη ὑπὸ τῶν πασάδων Μουσταφᾶ καὶ Τζαφὲρ καρτερικῶς ἠμύνετο, προσκαλέσασα εἰς βοήθειαν καὶ τὸν σερασκέρην, καὶ κατ' οὐδὲν δειλιάσασα ἐκ τῆς πυρώσεως τῶν οἰκημάτων καὶ τῆς κατακρημνίσεως τῶν τειχῶν. Μετ' ὀλίγον τὰ χριστιανικὰ στρατεύματα ἐνισχύθησαν διὰ τῆς προσελεύσεως χιλίων Τοσκανῶν καὶ ἰσχυροῦ σώματος ἐκ τῶν Ἀλβανῶν τῆς Πελοποννήσου· ὁ δὲ Μοροζίνης ἐθεώρησε καλὸν ἵνα προσκαλέσῃ τοὺς πολιορκουμένους, ἵνα μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Παλαιῷ Ναυαρίνῳ, καὶ μὴ ἐπιθυμήσωσι τὸ οἰκτρὸν τέλος τῶν ἐν Κορώνῃ προσθέσας, ὅτι στερούμενοι τῆς βοηθείας τοῦ φυγόντος σερασκέρου ἀδίκως ἤθελον παραδώσει τὴν πόλιν εἰς τὰς φλόγας καὶ τὸν σίδηρον. Οἱ Τοῦρκοι λαβόντες τὸ ἔγγραφον τοῦ ἀρχιστρατήγου μετὰ μικρὰν σύσκεψιν ἀπήντησαν, ὅτι *οὐδεὶς μεταξὺ αὐτῶν ἠδύνατο ὅπως ἀναγνώσῃ τὰ περιεχόμενα, ἀλλὰ καὶ περὶ παραδόσεως δὲν ἠδύναντο νὰ σκεφθῶσι πρὶν ἴδωσι νικόμενον τὸν σερασκέρην, ἐξ οὗ ἀνέμενον ἐπικουρίας.* Καὶ τῳόντι τὴν πρωΐαν ἐπαρουσιάσθη ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς εἰς ἀπόστασιν δύο μιλίων ἐπὶ κεφαλῆς ὀκτὼ χιλιάδων πεζῶν καὶ δισχιλίων ἱππέων. Ὁ Καϊνιξμαρκ ἡγούμενος ἑπτὰ χιλιάδων πεζῶν καὶ ἑπτακοσίων ἱππέων ἔδραμεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας μάχην ἔτρεψεν αὐτὸν εἰς φυγὴν ἀπολέσαντα πεντακοσίους καὶ πάσας τὰς σκηνάς. Μετὰ δὲ τοῦτο οἱ πολιορκούμενοι ἀπεφάσισαν ἵνα παραδοθῶσι (2/14 Ἰουνίου) ἐπὶ ταῖς αὐταῖς συνθήκαις τοῦ Παλαιοῦ Ναυαρίνου. Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ στόλος ἡσύχαζεν ἐν τῷ λιμένι, πλὴν περὶ τὰς δύο ὥρας τῆς νυκτὸς μετὰ μεγάλης λάμψεως τρομερὸς ἠκούσθη κρότος, καὶ πολλὰ πτώματα ἐξεσφενδονίσθησαν ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ Μοροζίνης διέταξεν ἀμέσως ἵνα ἐξέλθῃ ὁ στόλος τοῦ λιμένος καὶ μετ' ὀλίγον περίτρομοι οἱ Τοῦρκοι ἀνήγγειλαν αὐτῷ, ὅτι πῦρ τυχαίως ἐνσκῆψαν εἰς τὴν πυριταποθήκην ἀνετίναξεν εἰς τὸν ἀέρα τὸν Τσαφὲρ πασᾶν μεθ' ἑκατὸν πεντήκοντα. Διάφορα ἐρρέθησαν περὶ τοῦ αἰτίου τῆς καταστροφῆς ταύτης· καὶ παρ' ἄλλων μὲν ἐφημίζετο, ὅτι ὁ Τσαφὲρ ὢν ἐναντίος τῆς παραδόσεως μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ χριστιανικοῦ στόλου προσεπάθησε γὰ καταπείσῃ τὴν φρουρὰν πρὸς παράβασιν

τῆς συνθήκης καὶ καταστροφὴν τοῦ στόλου, ἀλλὰ μὴ εὑρὼν αὐτὴν σύμφωνον ἐξ ἀπελπισίας ἔθηκε τὸ πῦρ καὶ συνετάφη μετὰ πολλῶν ἄλλων, βαρβάρως οὕτως ἐκδικηθεὶς καὶ τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς πολεμίους· ἄλλοι δέ, ὅτι ἡ φρουρὰ ἐπιπληχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ δειλίᾳ ἐμηχανεύθη τὴν ἀποτρόπαιον ἐκείνην καταστροφήν. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐαν ἐξελθόντες οἱ Τοῦρκοι παρέδωκαν τὸ φρούριον εἰς τὸν Μοροζίνην, ὅστις εὑρὼν ἐντὸς αὐτοῦ πεντήκοντα τρία ὀρειχάλκινα πυροβόλα, καὶ διακοσίους ἵππους (destieri), διέταξε νὰ μεταβληθῇ εἰς ἐκκλησίαν μέγα τσαμίον, ἐν ᾧ ἐν μέσῳ πανδήμου χαρᾶς καὶ τοῦ κανονοβολισμοῦ ἀμφοτέρων τῶν φρουρίων ἐψάλη δοξολογία ἐπὶ τῇ νίκῃ.

Μετὰ ταῦτα ἀποφασισθείσης τῆς ἁλώσεως τῆς Μεθώνης 16/28 Ἰουνίου ὁ μὲν Καϊνιξμαρκ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ ὥδευσε διὰ ξηρᾶς, ὁ δὲ στόλος οὐριοδρομῶν ἔφθασεν ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν εἰς Σαπιέντσαν. Ἀμέσως δὲ ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν Σκλαβούνων ἐκτεθεῖσα εἰς τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τοῦ φρουρίου κατέλαβε τὸ παρακείμενον προάστειον, ὁ δὲ στρατὸς κατασκηνώσας εἰς τοὺς πέριξ κήπους ἤγειρεν ἀμέσως χαρακώματα πρὸς ἀπόκρουσιν οἱασδήποτε ἐφορμήσεως τοῦ σερασκέρου ὅστις ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ δι' ἐπικουρίας ἑξακοσίων ἱππέων ἐπροχώρει πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Μεθώνης. Ὁ Καϊνιξμαρκ ἐπιθεωρήσας τὰς τοποθεσίας καὶ διαγράψας τὸ σχέδιον τῆς πολιορκίας διέταξεν ὅπως ἀποβιβασθῶσι δέκα ὅλμοι καὶ ἰσάριθμα μεγάλα πυροβόλα, καὶ ἐγείρας δύο κανονοστοιχίας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν προσεκάλεσε τὸν φρουραρχοῦντα ἀγᾶν εἰς παράδοσιν, ἀπειλῶν ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει παντελῆ καταστροφήν. Ἡ φρουρὰ ὅμως ὑπερηφάνως ἀπήντησεν, ὅτι *εἶχεν ἀρκετὸν θάρρος ἵνα μὴ μιμηθῇ τὸ ἄτιμον παράδειγμα τῶν ἐν Ναυαρίνῳ, προτιμῶσα νὰ γίνῃ παρανάλωμα τοῦ πυρὸς παρὰ νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας Χριστιανῶν.* Μετὰ τοῦτο αἱ κανονοστοιχίαι ἤρξαντο μανιώδη κατὰ τοῦ φρουρίου πυροβολισμόν. Τὰ τείχη κατέπιπτον, αἱ βόμβαι ἐπύρουν τὰ ἐντός, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι μὴ ἀποθαρρυνθέντες, ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐξαγριωθέντες, λυσσωδῶς ἀντεπυροβόλουν. Ὁ Καϊνιξμαρκ ἐπαυξήσας τὰς κανονοστοιχίας διέταξεν ἔφοδον κατὰ τοῦ φρουρίου διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, καὶ ἀναπετάσας λευκὴν σημαίαν ὑπέδειξε τὸν κίνδυνον εἰς τοὺς πολιορκουμένους, οἵτινες ἐζήτησαν προθεσμίαν μιᾶς νυκτὸς πρὸς συζήτησιν τῆς προτάσεώς του. Τὴν ἐπομένην ὅμως πρωΐαν ἠτήσαντο δεκαπενθήμερον παράτασιν τῆς ἀνακωχῆς προφασιζόμενοι διχογνω-

μίαν, πράγματι ὅμως ἀναμένοντες τὴν βοήθειαν τοῦ σερασκέρη, ὡς τοῦτο ὑφ' Ἕλληνος αὐτομόλου ἐπληροφορήθη ὁ Καϊνιξμαρκ. Ὅθεν διαταχθείσης τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὰ ἑνετικὰ στρατεύματα προεχώρησαν μέχρι τῆς τάφρου τοῦ φρουρίου. Ὁ Μοροζίνης διέταξεν ἵνα ἐγερθῇ καὶ ἑτέρα κανονοστοιχία ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου τοῦ φρουρίου, καὶ συγχρόνως τριήρης μετὰ δύο ὅλμων προσβάλῃ τὸ φρούριον τὸ καλούμενον *Φανὸς*, ἔνθα εἶχον καταφύγει τὰ πεφοβισμένα γυναικόπαιδα. Οὕτως οἱ πολιορκούμενοι θεωροῦντες ματαίαν πᾶσαν ἀντίστασιν ἀπεφάσισαν ἵνα παραδοθῶσιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους τῶν ἐν Ναυαρίνοις (25/7 Ἰουλίου). Ὅθεν δοθέντων ὁμήρων παρεδόθη εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὁ Φανός, οἱ δὲ Τοῦρκοι χίλιοι τὸν ἀριθμὸν ἐκκενώσαντες ἐντὸς τοῦ ὁρισθέντος χρόνου τὸ φρούριον, ἀνάπλεων ἤδη αἰμάτων, ἐρειπίων καὶ πτωμάτων, ἐγκατέλιπον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν ἑκατὸν πυροβόλα, ἐξ ὧν τὰ ἐννενήκοντα ἐν ὀρειχάλκινα. Ὁ Μοροζίνης ἐν πομπῇ εἰσελθὼν εἰς Μεθώνην ἐδοξολόγησε τὸν θεὸν ἐν τσαμίῳ μεταβληθέντι εἰς ἐκκλησίαν καὶ μετὰ ταῦτα διώρισε τὸν Φίλιππον Παρούταν ἔκτακτον προβλεπτὴν μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ στρατηγοῦ Κορνάρου.

Ὁ σερασκέρης μὴ τολμήσας νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς Μεθώνης ἐξεδικήθη κατὰ τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων, ὡς συνεννοουμένων μετὰ τῶν Ἑνετῶν, πυρπολήσας πόλεις καὶ κώμας, καὶ ἐξανδραποδίσας πολλὰ γυναικόπαιδα (1).

Διαρκούσης τῆς πολιορκίας ὁ Σκλαβοῦνος ἀρχηγὸς Κορπονέζης μετὰ τριῶν γαλιοτῶν ἐκυρίευσε τὴν Κυπαρισσίαν (Arcadia) (2).

Ἀποφασισθείσης ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ τῆς ἐκπορθήσεως τοῦ Ναυπλίου, πρωτευούσης τότε τῆς Πελοποννήσου ὁ στρατὸς ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ τοῦ στόλου ἀνεχώρησεν ἐκ Μεθώνης τὴν 15/27 Ἰουλίου καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν ὅρμον Ῥόδι (Rogdi), ἀπέχοντα τέσσαρα μίλια ἀπὸ τῆς πόλεως, καὶ ἐγγὺς τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχε θελκτικὸν κτῆμα τοῦ Νασὰν πασᾶ μετὰ κήπων καὶ κρηνῶν. Ἵνα προλάβῃ τὴν ἔλευσιν τοῦ σερασκέρου ὁ Καϊνιξμαρκ διέταξεν ἵν' ἀμέ-

(1) Garzoni, σελ. 152–165. — Foscarini, σελ. 197–203. — Morea Combattuta, σελ. 218–240.

(2) « Dubitando di qualche rivolta dei Greci, stava attento a loro andamenti, esercitando atridi crudeltà contro i più sospetti, levando loro le mogli, et i figliuoli, et incendiando le case e le ville (Foscar, σελ. 203).

σως ἀποβιβασθῶσι τὰ στρατεύματα, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, συμπο-
σουμένων εἰς 9,500 πεζοὺς καὶ πεντακοσίους ἱππεῖς, ἐβάδισε πρὸς
κατάλειψιν τοῦ Παλαμηδίου, καθ' ὃν χρόνον ὁ στόλος προσωρμίζετο
εἰς τὸν λιμένα τοῦ Χαρίτωνος. Ἐντὸς τοῦ Ναυπλίου κατῴκουν τότε
ὀκτὼ χιλιάδες Ἑλλήνων, Τούρκων, καὶ Ἑβραίων, ἡ δὲ φρουρὰ συγ-
κειμένη ἐκ τριῶν χιλιάδων μαχητῶν διῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ
πασᾶ, καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ ἀδελφῶν, ἐξ ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ ὑπε-
ρασπιστὴς τοῦ Κελεφᾶ Χασάν. Ἀμέσως δ' ἑτοιμασθέντες πρὸς ὑπε-
ράσπισιν, καὶ ἐξασφαλίσαντες τὰς οἰκογενείας ἐμήνυσαν περὶ τοῦ
κινδύνου εἰς τὸν σερασκέρην, ὅστις διατρέχων τὴν Πελοπόννησον ἐξη-
κολούθει τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων διωγμὸν (1), ἀλλ' ἅμα μαθὼν τὴν
ἀπόβασιν τῶν Ἑνετῶν συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, καὶ τὴν
20/1 Αὐγούστου κατασκηνώσας εἰς τὰ πεδία τοῦ Ἄργους, ἀπέστει-
λεν εἰς ἐπικουρίαν τριακοσίους γιανιτσάρους κατορθώσαντας νὰ εἰσέλ-
θωσιν ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς διὰ τῆς πύλης τῆς θαλάσσης. Τοῦτο
μαθὼν ὁ Μοροζίνης διέταξε τρεῖς γαλέρας ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν
καταδίκων νὰ περιπολῶσι νυχθημερὸν, καὶ συγκροτήσας πολεμικὸν
συμβούλιον ἐξέθηκεν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ παρουσία τοῦ σερασκέρου ἐνέπνεε
μέγα θάρρος εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἀναπόφευκτος καθίστατο ἡ μετ'
αὐτοῦ συμπλοκή. Παραδεχθείσης τῆς προτάσεως ἑτοποθετήθησαν
ἐπὶ τοῦ Παλαμηδίου τρεῖς ὅλμοι καὶ νέα μεγάλα πυροβόλα ὑπὸ
τὴν κυβέρνησιν τοῦ προβλεπτοῦ Κεφαλληνίας Φαυστίνου Ῥίβα, διε-
τάχθησαν δύο τριήρεις ἵνα πλησιάσωσιν ὑπὸ τὸ φρούριον καὶ ἀρ-
χίσωσιν ἀδιάκοπον πυροβολισμὸν πρὸς περισπασμὸν τῶν πολιορκου-
μένων, καὶ εἰς τὸν προβλεπτὴν τοῦ στρατοπέδου Δανιὴλ Δελφῖνον
ἀνετέθη ἡ φρουρὰ τῶν χαρακωμάτων πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἐξόδου
αὐτῶν· οὕτω δὲ διευθετηθέντων τῶν πραγμάτων ὁ Ἑνετὸς ἀρχιστρά-
τηγος ἐλθὼν εἰς τὴν πρὸς τὸ Ἄργος παραλίαν ἀπεβίβασε δύο χιλιά-
δας μαχητῶν, οἵτινες ἑνωθέντες μετὰ τοῦ Καϊνιξμαρκ ὥδευσαν κατὰ
τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου (4/16 Αὐγούστου). Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς
ἔχων τέσσαρας χιλιάδας ἱππέων καὶ 3,000 πεζῶν ἅμα ἰδὼν τοὺς
πολεμίους διέταξε τὸ ἱππικὸν νὰ ἐφορμήσῃ κατ' αὐτῶν. Στερρῷ ποδὶ
ὑπεδέχθησαν τὴν ἐχθρικὴν δύναμιν καὶ δι' ἀδιακόπου πυρὸς ἀποδε-

(1) «Vagando da una provincia all'altra sfogava più tosto l'ira contra i sudditi del rito Greco, sospetti di genio verso la Republica e per la religione, e per il prisco vassallaggio.» Garzoni, σελ. 167.

κατίσαντες ἠνάγκασαν νὰ τραπῇ εἰς φυγήν. Τὸ παράδειγμα τῶν ἱππέων ἐμιμήθησαν καὶ οἱ πεζοί, ἐγκαταλιπόντες εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν τὸ στρατόπεδον, ἐν ᾧ οὗτοι εὗρον πολλὰς ζωοτροφίας, ἑκατὸν ὀγδοήκοντα κιβώτια πυρίτιδος, καὶ ἄλλα χρειώδη τοῦ πολέμου. Μετὰ ταῦτα ὁ σερασκέρης παραλαβὼν καὶ τὰς ἐν Ἄργει τουρκικὰς οἰκογενείας ἔφυγεν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ Χριστιανοὶ καταλαβόντες τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἀφαιρέσαντες πάντα τὰ ἐναπολειφθέντα πολεμεφόδια μετὰ ἑπτὰ λιθοβόλων καὶ δύο τηλεβόλων ἐπανῆλθον ἐν θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον.

Ἀδιάκοπον ἐξηκολούθει τὸ πῦρ τῶν πολιορκητῶν, πυρπολῆσαν καὶ καταφθεῖραν τὰ ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Εἰς ἐπισφράγισιν δὲ καὶ βόμβα μετέδωκε τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριταποθήκην, ἐξ ἧς ἀνατιναχθείσης μετὰ πολλῶν συγκατεστράφη τὸ πολυτιμότερον βοήθημα τῶν πολιορκουμένων τὸ ὑδραγωγεῖον. Ὁ Μοροζίνης ἐννοῶν τὴν θέσιν αὐτῶν ἀπέστειλε μετὰ τοῦ διερμηνέως Φόρτη ἐπιστολὴν προσκαλοῦσαν αὐτοὺς εἰς παράδοσιν, ἀλλ' οὗτοι ἀπήντησαν, ὅτι *ἐξ ἁμαρτιῶν ἐνέσκηψεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των ἡ τοιαύτη συμφορὰ*, καὶ ὅτι *οἱ χριστιανοὶ ἐκπληροῦντες τὸ πρὸς τὴν πίστιν καθῆκον αὐτῶν δύνανται νὰ ἐξακολουθῶσι καταστρέφοντες αὐτοὺς θαρροῦντας εἰς μόνον τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ*. Τοιαύτην λαβὼν ὁ ἀρχιστράτηγος ἀπάντησιν διέταξεν ἵν' ἀποβιβασθῶσι δώδεκα πυροβόλα πεντήκοντα λιτρῶν δι' ὧν κατεσκευάσθησαν δύο κανονοστοιχίαι εἰς τοὺς πέριξ κήπους, ἐξ ὧν ἡ μία ἐξωπλίσθη δι' ὅλμων πεντακοσίων λιτρῶν. Ἐκ τοῦ ἀδιακόπου πυροβολισμοῦ ἐξηκολούθουν κατακρημνιζόμενα τὰ τείχη, οἱ δὲ πολιορκούμενοι δὲν ἠδύναντο ἵνα παρουσιασθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων πρὸς χρῆσιν τῶν πυροβόλων. Ἐν τούτοις διάφοροι Ἕλληνες διὰ νυκτὸς φυγόντες ἐκ τοῦ φρουρίου (1), ἀνήγγειλαν εἰς τοὺς πολιορκητὰς, ὅτι πᾶσαι αἱ οἰκίαι, ἐκτὸς τριάκοντα, εἶχον πυρποληθῇ ὑπὸ τῶν ἐκσφενδονιζομένων βομβῶν, πολλοὶ οἱ νεκροὶ καὶ τραυματίαι, ἀπερίγραπτοι οἱ ὀδυρμοὶ τῶν γυναικοπαίδων, εἴκοσι δύο ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι εἶχον κατακρημνισθῇ, οἱ πολιορκούμενοι ἔπινον ἁλμυρὸν ὕδωρ, ἀλλὰ τὸ θάρρος αὐτῶν κατ' οὐδὲν εἶχε μειωθῇ, καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ σερασκέρης ἐνισχυθεὶς διὰ νέων δυνάμεων ἐξ Εὐβοίας ἀνεχώρησεν ἐκ Κορίνθου εἰς βοήθειαν αὐτῶν.

Τὴν 28/9 Αὐγούστου κατέπλευσεν ἐκ Βαρβαρίας ὁ ναύαρχος Δουό-

(1) Τὴν 22/3 Αὐγούστου ἑπτὰ Ἕλληνες διοικοῦντες μίαν κανονοφόρον ἀνήκουσαν εἰς τὴν μοῖραν τοῦ Μεχμὲτ πασᾶ ἠυτομόλησαν πρὸς τοὺς Ἐνετούς.

δος ἀποβιβάσας εἰς Τρίπολιν τοὺς Τούρκους τῆς Μεθώνης, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Μοροζίνην, ὅτι οἱ ἐν Μονεμβασίᾳ Τοῦρκοι πληροφορηθέντες τὰ συμβαίνοντα εἰς ἀντεκδίκησιν ἐλήστευσαν τοὺς Ἕλληνας τῶν περιχώρων.

Οἱ Ἐνετοὶ ἐκσφενδονίσαντες μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης κατὰ τῶν πολιορκουμένων τρεῖς χιλιάδας πεντακοσίας βόμβας, ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως τὸ πῦρ κατὰ τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ θαλασσίου φρουρίου, ἐξωπλισμένου διὰ δεκαεπτὰ πυροβόλων καὶ ἑκατὸν μαχητῶν διοικουμένων ὑφ' ἑνὸς ἀγᾶ.

Ἐν τούτοις Ἕλληνες ἐκ τοῦ προαστείου τοῦ Ναυπλίου παροικοῦντες ἐν Θερμισίῳ κατέπεισαν τὸν διοικοῦντα τὸ φρούριον τοῦτο ἀγᾶν ἵνα παραδοθῇ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, πρὶν ἐπισύρῃ κατὰ τῆς κεφαλῆς του τὴν ὀργὴν αὐτῶν· ὅθεν ὁ ναύαρχος Πέτρος Δουόδος μεταβὰς κατέλαβε τὸ ἐκκενωθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων Θερμίσιον, ἐν ᾧ εὗρεν ἓξ σιδηρᾶ πυροβόλα καὶ τινα πολεμεφόδια.

Τὴν 8/20 Αὐγούστου ἴλη τοῦ ἱππικοῦ ἐφώρμησε κατὰ τῶν χριστιανικῶν χαρακωμάτων, καὶ ταὐτοχρόνως οἱ πολιορκούμενοι ἐπειράθησαν ἔξοδον, ἀλλ' ἀμφοτέρωθεν ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης ζημίας. Τὴν 17/29 ὁ σερασκέρης ἡγούμενος μυριάδος πεζῶν καὶ ἱππέων κατέλαβε τὸ ὑπερκείμενον τοῦ ἐνετικοῦ στρατοπέδου ὄρος καὶ πήξας ἐπ' αὐτοῦ πολλὰς σημαίας ἐπροχώρησεν ἐναλλαγμοῖς πρὸς τὰ χαρακώματα τῶν χριστιανῶν. Οἱ Σκλαβοῦνοι μετὰ τῶν ποντιφικῶν καὶ ἱππότικῶν στρατευμάτων γενναίως ἀντιστάντες διέκοψαν τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων, μέχρις οὗ ἐλθόντες οἱ Μοροζίνης καὶ Καϊνιξμαρκ μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ συνεκρότησαν τρίωρον μάχην, καὶ μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἀπεδίωξαν τοὺς ἐχθρούς, οἵτινες ἀποσυρθέντες ἐπὶ παρακειμένου λόφου προσεβλήθησαν αὖθις ὑπὸ τῶν Σκλαβούνων, Παπομελιταίων, Σαξόνων, καὶ ναυτῶν καὶ εἰς ἐντελῆ ἐτράπησαν φυγήν. Οἱ Τοῦρκοι ἀπώλεσαν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ 1,400, οἱ δὲ Χριστιανοὶ 350.

Ὁ Μοροζίνης ἑορτάσας μετὰ τὴν νίκην, καὶ ἐμπήξας εἰς δόρατα τὰς κεφαλὰς τῶν πεσόντων προσεκάλεσε τοὺς πολιορκουμένους εἰς παράδοσιν, οἵτινες ἐπὶ τέλους ἀνεπέτασαν λευκὴν σημαίαν, καὶ ἐσυνθηκολόγησαν. Ὅθεν διαταχθείσης ἀνακωχῆς ἐδόθησαν οἱ ἐπισημότεροι ὡς ὅμηροι, καὶ ἐπετράπη αὐτοῖς ἵνα ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν πανοικὶ μεταχθῶσιν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Τενέδου Ἀσιατικὴν παραλίαν, καὶ τὴν αὔριον (18/30) παραδώσωσι τὸ θαλάσσιον φρούριον.

Ὁ Μοροζίνης εἰσελθὼν εἰς Ναύπλιον ἐδοξολόγησε τῷ Θεῷ ἐντὸς τοῦ κυριωτέρου τσαμίου μεταβληθέντος εἰς ἐκκλησίαν, καὶ ἀπηλευθέρωσε τοὺς εὑρεθέντας τετρακοσίους δούλους. Οἱ Ἕλληνες συμποσούμενοι εἰς δύο χιλιάδας προπορευομένου τοῦ ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν Σιλβέστρου ἐπαρουσιάσθησαν τῷ νικητῇ καὶ ἐκφράσαντες τὴν εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει ὡρκίσθησαν πίστιν τῇ Δημοκρατίᾳ. Ὁ δὲ Μοροζίνης ἀναγνωρίσας τὸ αὐτοδιοίκητον τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος κατέγραψε τοὺς προὔχοντας ἐν τῇ βίβλῳ τῶν εὐγενῶν.

Ἡ Γερουσία μαθοῦσα τὴν ἅλωσιν τοῦ Ναυπλίου διέταξε δοξολογίας καὶ πανηγύρεις, καὶ ἐδώρησεν εἰς μὲν τὸν Καϊνιξμαρκ χρυσοῦν νιπτῆρα ἀξίας ἓξ χιλιάδων δουκάτων, εἰς δὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μοροζίνη ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ ἱππότου διαδοχικῶς κατὰ πρωτοτοκίαν (1).

Μετὰ ταῦτα ὁ ἀρχιστράτηγος διορίσας ἐν Ναυπλίῳ ἔκτακτον προβλεπτὴν τὸν Φαυστῖνον Ῥίβαν (2), τακτικὸν τὸν Βενέδικτον Πολάνην, φρούραρχον τὸν Μάρκον Πριούλην, καὶ ἀρχηγὸν τὸν Παῦλον Μακρῆν, τιμηθέντα τῷ ἱπποτικῷ παρασήμῳ τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ διατάξας τὰ πληρώματα τῶν γαλεατσῶν ἵνα ἐργασθῶσι πρὸς ἐπι-

(1) Distinto ragguaglio di quanto è seguito nella resa di Napoli di Romania alli 29 di Agosto (La Morea Combattuta dall'armi Venete, σελ. 241—278).—Garzoni, σελ. 165—175.—Foscarini, σελ. 203—210.—Locatelli.—L' origine della Morea, II, σελ. 24—38.—Locatelli.—P. Coronelli, Description géographique et historique de la Morée reconquise par les Venitiens, du royaume de Negrepont, des lieux circonvoisins etc. Paris 1687. Ἐν τῷ κατὰ μέρος ἐπιτετμημένῃ γαλλικῇ ταύτῃ μεταφράσει τοῦ Κορονέλλη (Memorie istoriogeografiche della Morea) εὑρίσκονται ὡς καὶ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἀξιόλογοι πίνακες εἰς φύλλον ἐξεικονίζοντες τὴν Πελοπόννησον, Πάτρας, Ταίναρον, Καστὲλ-Τορνέζε, τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν Κορώνης, τὴν κυριευθεῖσαν σημαίαν τοῦ Χαλὶλ-πασᾶ, τὴν ἐν Καλάμαις μάχην, Ζαρνάταν, τὸν Κελεφᾶν, τὸ σχέδιον τοῦ φρουρίου τῆς Ζαρνάτας, τοῦ Κελεφᾶ, καὶ τοῦ Πασαβᾶ, τὸ φρούριον τῆς Μάνης, Μονεμβασίαν, Ναύπλιον, Κέρκυραν μετὰ τῶν φρουρίων, Κασσιώπην, Πάργαν, τὸν κόλπον τῆς Πρεβέζης, τὸ φρούριον τῆς Ἁγίας Μαύρας, τὸ τῆς Πρεβέζης μετὰ σχεδιογραφήματος τοῦ ἐν ἔτει 1685 ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου προβλεπτοῦ Νικολάου Δεόνη ἐγερθέντος πύργου, μέρος τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, τὴν Γομενίτσαν, Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον, Κύθηρα, τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Σαρωνικὸν κόλπον, τὴν Εὔβοιαν, τὰ Μέγαρα, τὸν Βῶλον, τὰ φρούρια τῆς Ναυπάκτου (Ῥίον καὶ Ἀντίῤῥιον), καὶ ἄλλα Δαλματικὰ φρούρια. Πολλαὶ τῶν ἄνω πόλεων καὶ φρουρίων ἐξεικονίζονται κατὰ διαφόρους ἐπόψεις.

(2) Τὸν Ῥίβαν μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντα διεδέχθη ἐν τῷ ἀξιώματι ὁ Γάσπαρος Βραγαδῖνος.

σκευὴν τοῦ φρουρίου, ἐξῆλθε μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον πρὸς καταδίωξιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τὸν ὁποῖον οὐδαμοῦ συναντήσας ἦλθεν εἰς Πειραιᾶ προτιθέμενος ἵνα διενεργήσῃ ἀπόβασιν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος μετὰ τῶν προϋχόντων Σταματίου Γάσπαρη, Μιχαὴλ Δημάκη, Γεωργίου Δούσμανη, καὶ Ἰακώβου Δαρίστρου ἐν ὀνόματι τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηνῶν πληρώσαντες αὐτῷ φόρον δέκα χιλιάδων δουκάτων, καὶ ὑποσχεθέντες τὴν κατ' ἔτος χορήγησιν ἰσαρίθμου ποσοῦ παρεκάλεσαν αὐτὸν ἵνα φεισθῇ τῆς πόλεως αὐτῶν (1). Καὶ οὕτως ὁ Μοροζίνης ἐπανῆλθε περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου εἰς Ναύπλιον πρὸς παραχείμασιν καὶ πρὸς περίθαλψιν τοῦ ὑπὸ διαφόρων νόσων ἀποδεκατιζομένου στρατοῦ.

Ὁ δὲ σερασκέρης μετὰ τὴν ἧτταν ἐγκαταλιπὼν τὸ Ἄργος εἰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν ἀπεσύρθη εἰς Αἴγιον (2), καὶ διέταξε τὸν μὲν Μεχμὲτ πασᾶν νὰ περιπολῇ, καὶ ἄλλους πασάδες νὰ στρατοπεδεύσωσιν εἰς Ἐξαμίλιον (Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου). Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ σῶμα ἐκ χιλίων ἑξακοσίων ἀνδρῶν διαταχθὲν νὰ παραχειμάσῃ ἐν Καρυταίνῃ ἐστασίασε, καὶ σφάξαν τὸν διοικητὴν αὐτοῦ ἔφυγεν ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ νίκαι τοῦ Μοροζίνη ἀστραπηδὸν διαδοθεῖσαι ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἐνεθουσίασαν τοὺς χριστιανούς, καὶ πολαὶ πόλεις, ὡς Πάτραι καὶ Καρύταινα, δι' ἀπεσταλμένων ὡρκίσθησαν πίστιν τῇ Δημοκρατίᾳ καὶ ἐζήτουν βοήθειαν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ. Ἀπ' ἐναντίας δὲ οἱ Τοῦρκοι περίτρομοι ἐκλείοντο εἰς τὰ φρούρια, διαταχθέντες μάλιστα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὡς ἐφημίζετο, ἵνα ἐκκενώσωσι τὴν Πελοπόννησον (3).

Οὕτως ἔληξε καὶ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πελέμου, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι ὑπέστησαν τρομερωτέρας συμφορὰς καὶ ἀλλαχοῦ, μάλιστα δ' ἐν Οὐγγαρίᾳ.

---

(1) « Ὀκτωβρίου 10, ἦρθε (εἰς Ζάκυνθον) ἕνα καράβι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ εἶπε πῶς ἀφέντης ὁ καπετὰν γκενεράλες ἐπῆγε 'ς τὴν Ἀθήνα καὶ ἔκαμε ἡμέραις εἴκοσι καὶ ἀπῆρε δέκα χιλιάδες ριάλια, ὁποῦ τοῦ τὰ δώσανε χαράτσι γιὰ νὰ μὴν τοὺς πολεμήσῃ, καὶ ἔτσι ὠμπλιγαριστήκανε νὰ δίνουν πᾶσα χρόνο, καὶ ἐγύρισε πάλι 'ς τ' Ἀνάπλι ». Ἡμερολόγιον Μάτεση (Ἑλλην. Ἀνέκδοτα, Α'. σελ. 210).—Π. Χιώτου ἱστορ. Ἀπομν. Γ', σελ. 297.

(2) « Venizza (Βοστίτσα), in poca distanza di Patrasso ». Foscarini, σελ. 209.

(3) « Νοεμβρίου 15, ἦρθε ἕνα καΐκι ἀπὸ τὴν ἀρμάδα καὶ εἶπε πῶς ἐμήνυσε ὁ βασιλειᾶς τῆς Πόλης ὁ Τοῦρκος τοῦ σελασκέρη ὁποῦνε 'ς τὸ Μωρέα νὰ πάγῃ ἀπάνω στὴν Πόλη, καὶ νὰ ἀφήσῃ τὸν Μωρέα καὶ νὰ τὸν πάρῃ ὁ Βενετσάνος ὁποῦ εἶνε ἐδικός του », Μάτεσης, αὐτόθι.

Πολιορκουμένης τῆς Μεθώνης οἱ Ἐνετοὶ μοίραρχοι Βενιέρης καὶ Πιζάνης συναντήσαντες ἔξω τῆς Νάξου τὸ ἐξ Ἀλεξανδρείας καραβάνιον συνοδευόμενον ὑπὸ ἐννέα σουλτανικῶν καὶ ὀκτὼ καταδρομικῶν πλοίων τῆς Τριπόλεως δὲν κατώρθωσαν μὲν ἵνα συλλάβωσιν αὐτὸ, ἐφόνευσαν ὅμως τὸν κυβερνήτην Μπαμπὰν πασᾶν. Ὕστερον ὁ Βενιέρης ἀποβιβάσας εἰς Μικρὰν Ἀσίαν τὴν φρουρὰν τοῦ Ναυπλίου προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ Καπιτὰν πασᾶ, ὅστις μετὰ πολύωρον κανονοβολισμὸν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐν Δαλματίᾳ ὁ πασᾶς τῆς Ἐρζεγοβίνης ἐκυρίευσεν ἓν φρούριον, τουρκικὰ δὲ σώματα διέδραμον τὸ διαμέρισμα τῆς Πολίτσας, καὶ ὁ πασᾶς τοῦ Ἀντιβάρεως προσέβαλε τὸ φρούριον τῆς Βουδούας. Εἰς ἀντεκδίκησιν ὅμως οἱ μὲν Μορλάχοι διέδραμον τὰς τουρκικὰς χώρας, ὁ δὲ στρατηγὸς Κορνάρος προσέβαλε καὶ ἐκυρίευσε τὸ ὀχυρὸν Σίγν, ἀποκρούσας καὶ τὸν ἐπελθόντα πασᾶν τῆς Βοσνίας. Συγχρόνως οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπυρπόλησαν τὸ ἐν Τρανσυλβανίᾳ φρούριον Ἀράδ, ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους ὑπὸ τὸ Σεγέδινον, ἐκυρίευσαν τὸν Σάντιόβε, πλὴν ἀπεκρούσθησαν ἐν Μογγάτς. Μετὰ ταῦτα προσεβλήθη καὶ μετὰ λυσσώδη πολιορκίαν ἠλώθη καὶ τὸ τελευταῖον ἐν Οὐγγαρίᾳ προπύργιον τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἡ Βούδα, μετὰ τοῦ Σεγεδίνου, Καποσβιβὰρ, Πέντε Ἐκκλησιῶν (Cinque chiese), Σίκλου, καὶ Δάρδα. Ἀφ' ἑτέρου δ' ἐνωθέντες Πολωνοὶ καὶ Ῥῶσσοι διέβησαν τὸν Προῦθον, καὶ κατέλαβον τὸ Ἰάσιον.

Ἡ εἴδησις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ νικῶν ἐπροξένησε μεγάλην ἀθυμίαν καὶ ταραχὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Πρὸς ἐξευμένισιν δὲ τοῦ Θεοῦ διετάχθη τριήμερος νηστεία, καὶ ὁ σουλτάνος πενθηφορῶν ἦλθε καὶ προσηυχήθη μετὰ πολλῶν ἐν τῷ τσαμίῳ. Τότε ὁ μουφτῆς κατηγόρησεν ἐνώπιον τοῦ φανατικοῦ πλήθους αὐτὸν τὸν σουλτάνον ὡς αἴτιον ὅλων τῶν δυστυχημάτων, λέγων, ὅτι οἱ μὲν πρόγονοι αὐτοῦ μὲ τὴν σπάθην ἀνὰ χεῖρας διέδωκαν καὶ ἐδόξασαν τὸν ἰσλαμισμόν, αὐτὸς δ' ἐκάθητο τερπόμενος καὶ κρύπτων τοὺς θησαυρούς του πρὸς διατροφὴν τῶν κυνῶν, καὶ διὰ τὰς ἡδονὰς τοῦ σεραγίου, ἐπομένως ἦτο ἀνάξιος τῆς βασιλείας. Ὁ σουλτάνος κεραυνόβλητος ἤκουσε τὸ κατηγορητήριον, καὶ μόλις ἠδυνήθη νὰ σωθῇ ἐκ τῆς ὀργῆς τοῦ ἐξηγριωμένου ὄχλου, ὅστις μόλις κατέστειλε τὴν λύσσαν αὐτοῦ διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ὅτι ὁ σουλτάνος αὐτοπροσώπως θέλει ἐκστρατεύσει εἰς Οὐγγαρίαν. Συνάμα δ' ἐδόθησαν κατεπείγουσαι διαταγαὶ πρὸς ἐξοπλισμὸν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν· ἐν ὀνόματι τοῦ σουλ-

τάνου προσεκλήθη εἰς τὰ ὅπλα ὁ λαὸς τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ἐκ τῶν τσα-
μίων ἀφηρέθησαν πάντα τὰ χρήματα, καὶ ἄλλα πολύτιμα ἀναθήματα.
Κατὰ τοῦ τελευταίου μέτρου ἀντέστη μανιωδῶς ὁ μουφτῆς, ὅστις ἐκ-
πεσὼν τοῦ ἀξιώματος ἐξωρίσθη εἰς Χίον. Μ' ὅλα ὅμως τὰ ληφθέντα
δραστήρια μέτρα τοσαύτη ἐπεκράτει ἀποθάρρυνσις, ὥστε προτροπῇ τοῦ ἐν
Οὐγγαρίᾳ μεγάλου βιζίρου Σουλεϊμάνη ἐπροτάθη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα
τῆς Γερμανίας ἡ εἰρήνη, τὴν ὁποίαν οὗτος γενναιοφρόνως ἀπέρριψε.

Παραχειμάζων ἐν Ναυπλίῳ ὁ Μοροζίνης ἀπησχόλει τὸν στρατὸν
καὶ τὰ πληρώματα τῶν πλοίων εἰς ἐπισκευὴν τοῦ φρουρίου, ὀχύρωσιν
τοῦ Παλαμηδίου, καὶ κατασκευὴν ὁδοῦ συγκοινωνούσης μετὰ τοῦ λι-
μένος. Περὶ τὰς ἀρχὰς ὅμως Μαρτίου πανώλης μεταδοθεῖσα ἐκ γαλ-
λικοῦ πλοίου, καὶ πρωτοφανεῖσα ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀρχιεπισκόπου
προσέβαλλε τοὺς κατοίκους καὶ τὰ στρατεύματα. Τὸ μόλυσμα ἀστρα-
πηδὸν μεταδοθὲν εἰς τὰ πέριξ, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνὰ πᾶσαν τὴν Πελο-
πόννησον τρομερὰν ἐπέφερε θραῦσιν· τῆς δὲ περιστάσεως ἐπωφεληθέν-
τες οἱ Τοῦρκοι ἐλευθέρως διέτρεχον τὴν Ἀργολίδα, καὶ φθάσαντες
ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Ναυπλίου κατηφάνισαν τοὺς ἐν τοῖς προαστείοις
κατοικοῦντας Ἕλληνας, οἵτινες οὐδεμίαν παρὰ τῶν Ἐνετῶν ἐλπίζον-
τες βοήθειαν, ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ ἀπελπιστικῶς πολεμήσαντες ἀπε-
δίωξαν τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ὁ Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος κεκλεισμένος ἐν
τῷ φρουρίῳ μετὰ λύπης ἔβλεπε τὸν στρατὸν καταφθειρόμενον ὑπὸ
τῆς τρομερᾶς νόσου, καὶ ἵνα προφυλάξῃ τοὺς ἐπιζῶντας ἀπεφάσισεν
ὅπως ἀναχωρήσῃ ἐκ Ναυπλίου· ὅθεν προσκαλέσας τὸν ἐν τῇ ἐπισκευῇ
τῶν τειχῶν τῆς Κορώνης ἐπιστατοῦντα Ἰάκωβον Κορνάρον, γενικὸν
προβλεπτὴν τῶν τριῶν νήσων, καὶ παραδοὺς αὐτῷ τὰ φρούρια, ἀνε-
χώρησε μετὰ τοῦ στόλου καὶ κατευθυνθεὶς πρὸς Μεθώνην καὶ Ναυα-
ρίνους, ἐξέλεξε τὸ νησίδριον τῆς Σαπιέντσας ὡς λοιμοκαθαρτήριον,
ἔνθα διανύσας τὰς ἀπαιτουμένας πρὸς κάθαρσιν ἡμέρας ἔπλευσε πρὸς
Γλιμενὸν τῆς Λευκάδος. Ἐνταῦθα μαθὼν, ὅτι πλοῖα πειρατικὰ ἀνε-
φάνησαν κατὰ τὸ Σάζινον ἀπέστειλε πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν τὸν
μοίραρχον Πιζάνην μετὰ τοῦ καταδρομέως Ῥωμανοῦ Μανέτα· συγ-
χρόνως δ' ἐπειδὴ τουρκικὸς στόλος ἔπλευσε κατὰ τῶν ἐν Κρήτῃ ἐνε-
τικῶν κτήσεων διέταξε τὸν ἕτερον τῶν μοιράρχων Κονταρίνην ἵνα
παραλαβὼν τὴν μοῖραν αὐτοῦ καὶ τὰ Ἑπτανήσια κάτεργα τοῦ τε
Σταματίου Χαλικιοπούλου καὶ Ἀνδρέα Μεταξᾶ μεταβῇ πρὸς ὑπερά-
σπισιν αὐτῶν. Ἐν Λευκάδι διατρίβων ὁ Μοροζίνης διώρισεν ἀντὶ τοῦ

ἀποθανόντος ταγματάρχου Δελλαδέτσιμα διοικητὴν Ξηρομέρου καὶ Βάλτου τὸν Γεώργιον Μόρμορην, καὶ διηυκόλυνε τὴν ἐν Ἐπτανήσῳ καὶ Ναυπλίῳ ἐγκατάστασιν τῶν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων διωκομένων Ἑλλήνων.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1687) ἐβράδυνεν ἡ ἔλευσις τῶν ἐξ Ἐνετίας ἐπικουριῶν, διότι τὸ ἔαρ εἶχεν ὁλόκληρον παρέλθει καὶ αὗται εἰσέτι δὲν εἶχον ἑνωθῆ μετὰ τοῦ ἐν Λευκάδι περιμένοντος ἀρχιστρατήγου· συγχρόνως δὲ ὁ συμμαχῶν στολίσκος τοῦ πάπα καὶ τῆς Μελίτης πολὺ ἀργὰ καταπλεύσας δὲν ἠθέλησεν ἵν' ἀκολουθήσῃ, ὡς ἔχων διαταγὰς ἵνα μείνῃ ἀδιάφορος· οὕτως ὁ Μοροζίνης μόλις κατώρθωσεν ἵν' ἀναχωρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου τὴν 8/20 Ἰουλίου μετὰ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ἐπιβαινομένου ὑπὸ ὀκτὼ χιλιάδων πεζῶν, καὶ χιλίων τετρακοσίων ἱππέων.

Μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεστράτευον ὡς ἐθελονταὶ καὶ πολλοὶ Ἑπτανήσιοι, ἰδίᾳ δαπάνῃ συγκροτήσαντες σώματα. Καὶ ἐκ μὲν τῶν Ζακυνθίων διαμνημονεύονται ὁ Νικόλαος Φοσκάρδης ἡγούμενος τεσσαράκοντα συμπατριωτῶν αὐτοῦ, οἱ ἀδελφοὶ Σπυρίδων καὶ Κωνσταντῖνος Νεράντση, ὁ κατεργοκύρης Νικόλαος Λογοθέτης μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Εὐσταθίου, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Καψοκέφαλος ἐπιβαίνων μετὰ τοῦ υἱοῦ Ἀντωνίου εἰς τὸ κάτεργον τοῦ συμπολίτου του Κ. Καπνίση. Ἐκ δὲ τῶν Κεφαλλήνων οἱ Ν. καὶ Μ. Πιανιατόροι, Ἰωάννης ὁ Λοβέρδος, ὁ Φωκᾶς, ὁ Χωραφᾶς, καὶ ὁ Τσιμάρας.

Ἐν τούτοις ἀνακληθέντος τοῦ Ἰσμαὴλ πασᾶ διωρίσθη σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὅστις στρατοπεδεύσας εἰς Πάτρας ἀνήγειρεν ἐπὶ τῆς παραλίας χαρακώματα καὶ πύργους πρὸς παρεμπόδισιν ἀποβάσεως τῶν Χριστιανῶν ἐν Ἀχαΐᾳ.

Εἰσελθὼν ὁ Μοροζίνης τὴν ἐπιοῦσαν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν Πατρῶν κατώρθωσε ἵν' ἀποβιβάσῃ τὰ στρατεύματα εἰς ἀπροφύλακτα μέρη, ὁ δὲ σερασκέρης ἅμα μαθὼν τοῦτο διέταξε τριακοσίους ἱππεῖς ἵνα σπεύσωσιν εἰς προσβολήν. Οὗτοι καταφθάσαντες ἐπέπεσαν κατὰ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ πεζικοῦ συγκροτουμένης ἐκ Σκλαβούνων καὶ Βρουνσβικίων, πλὴν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἀπεδιώχθησαν. Μετὰ τοῦτο συγκροτηθέντος συμβουλίου ἀπεφασίσθη ἡ ἀποδίωξις τοῦ σερασκέρου· ὁ δὲ Μοροζίνης πληροφορηθείς, ὅτι πρὸς τὰ παράλια τῆς Ναυπάκτου εὑρίσκοντο πολυάριθμα πλοιάρια Ἑπτανησίων μεταφέροντα τροφὰς καὶ ζωοτροφίας, διέταξε τὸν πλοίαρχον τοῦ Ἀδριατικοῦ Βενέδικτον Σα-

νοῦτόν ἵνα διελθὼν ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν φρουρίων Ῥίου καὶ Ἀντιῤῥίου, διακόψῃ πᾶσαν συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἐν Πάτραις Τούρκων καὶ τιμωρήσῃ τοὺς μετερχομένους τὴν ἀπρεπῆ ἐκείνην καπηλείαν. Ὁ Σανοῦτος συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ ἓξ κατέργων, ἐξ ὧν ἓν ἦτο καὶ τὸ τοῦ Ζακυνθίου ἱππότου Ἀγησιλάου Σιγούρου, κατώρθωσε τὴν νύκτα τῆς 11/23 Ἰουλίου ἵνα διαπεράσῃ ἀβλαβὴς τὸν πορθμὸν λυσσωδῶς κανονοβολισθεὶς ὑπὸ τῶν δύο φρουρίων, καὶ ἀποδιώξας τὰ πλοιάρια ἔμεινε περιπόλων ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς ἀπόστασιν ἐννενήκοντα μιλίων ἀπὸ τῶν φρουρίων. Συγχρόνως καὶ ὁ Καϊνιξμαρκ ἡτοίμασε τὸν στρατὸν διὰ τὴν μετὰ τοῦ σερασκέρου συμπλοκήν, καὶ πληροφορηθεὶς ὑπὸ χωρικοῦ, ὅτι ἐκτὸς τῆς συνήθους ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ὁδὸς ἄγουσα εἰς Πάτρας, δύσβατος ὅμως καὶ μακρὰ, διέταξεν ἵνα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἕλληνος δι' αὐτῆς διὰ νυκτὸς βαδίσωσι, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 12/24 εὑρέθη ἀπέναντι τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου εἰς ἀπόστασιν τριῶν μιλίων. Ὁ σερασκέρης ἦτο ἐστρατοπεδευμένος ἐπὶ καλῆς τοποθεσίας, ἔχων κατ' ὄπισθεν μὲν τὰς Πάτρας, κατ' ἔμπροσθεν δὲ μέγα τέναγος. Οἱ Τοῦρκοι ἀγρίως ἀλαλάζοντες ἐφώρμησαν κατὰ τῶν Ἑνετῶν οὐδόλως παρεμποδισθέντες ἐκ τοῦ συνεχοῦς αὐτῶν πυρός· ὁ δὲ Καϊνιξμαρκ ἰδὼν τὰς γραμμὰς τοῦ στρατοῦ κλονουμένας, πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ὁρμῆς τῶν πολεμίων ἐξηκόντισε κατ' αὐτῶν ἐχίνους (cavalli di frisa)· ἀλλ' ἐκ τούτου μᾶλλον ἐξαγριωθέντες οἱ Τοῦρκοι ξιφήρεις ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ἐναντίων, οἵτινες διὰ πυκνοῦ πυρὸς διέκοψαν τὴν λυσσώδη αὐτῶν ὁρμήν. Ὁ σερασκέρης ἐπιθεωρῶν τὰ συμβαίνοντα ἔστειλε παρευθὺς ἐπικουρίαν ἐκ χιλίων πεντακοσίων ναυτῶν, οἵτινες βαδίζοντες κατὰ μέτωπον κατετρόμαξαν τοὺς Χριστιανούς, ἀγνοοῦντας τὸ ποιὸν καὶ τὴν ποσότητα αὐτῶν. Τὰ τάγματα τῶν διμάχων καὶ τῶν Σκλαβούνων ἐφορμήσαντα ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν, περίτρομον διασωθὲν εἰς τὰ ὄρη. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθη καὶ ὁ σερασκέρης, ὅστις ἀπολέσας ἑπτακοσίους ἄνδρας ἐτράπη καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν νικητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκυρίευσαν πολλὰς σκηνὰς, πυροβόλα καὶ σημαίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ τρίουρος τοῦ Ἀχμὲτ πασᾶ. Ἡ φρουρὰ τῶν Πατρῶν ἐκκενώσασα τὴν πόλιν ἔφυγε πρὸς τὴν Κόρινθον μετὰ τοῦ σερασκέρου, ὅστις διερχόμενος τὴν παραλίαν, προσέβαλε τὰς πλησίον τῶν φρουρίων περιπολούσας γαλέρας, αἱ ὁποῖαι στρέψασαι κατ' αὐτοῦ τὰ πυροβόλα τὸν ἠνάγκασαν ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν φυγήν. Ἐν τούτοις αἱ ὑπὸ τὸν Σανοῦτον γαλέραι σπουδαίως ἀπα-

σχόλησαν τοὺς Τούρκους· διότι ὁ Ἀγησίλαος Σιγοῦρος πληροφορηθείς, ὅτι χίλιοι πεντακόσιοι Τοῦρκοι ἐνέδρευον ἐκτὸς τοῦ Ῥίου διεπέρασε μετὰ τοῦ κατέργου του ἐν μέσῳ πυρίνου βροχῆς κανονίων ἐκσφενδονιζομένων καὶ ἀπὸ τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐκεῖ ἐλλιμενισμένων φουστῶν, καὶ ἀποβιβασθεὶς μετὰ τῶν ἐπιβαινόντων Ζακυνθίων μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἐξεδίωξε τοὺς ἐνεδρεύοντας, τοὺς ὁποίους παρηκολούθησε καὶ ἡ ἐκκενώσασα τὸ Ῥίον φρουρά.

Ὁ Μοροζίνης ἀναιμωτὶ εἰσελθὼν εἰς Πάτρας μετέβαλε τὸ κυριώτερον τσαμίον εἰς ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, καὶ τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἀποστείλας τὸν Ζακύνθιον ὁπλαρχηγὸν Ἄγγελον Νέγρην εἰς κατάκτησιν τοῦ φρουρίου τῆς Γλαρέντσας, διηυθύνθη πρὸς ἄλωσιν τῶν φρουρίων τῆς Ναυπάκτου. Ὁ μεταξὺ τοῦ Ἀντιῤῥίου καὶ τῆς Ναυπάκτου ἐστρατοπεδευμένος μετὰ ἓξ χιλιάδων μαχητῶν Ἀχμὲτ πασᾶς, ἅμα μαθὼν τὴν προσέλευσιν τοῦ ἀρχιστρατήγου ἔθηκε πῦρ εἰς τὴν ἐν Ἀντιῤῥίῳ πυριταποθήκην καὶ ἀνατινάξας εἰς τὸν ἀέρα τὸ φρούριον μετὰ δύο πύργων ἀπεμακρύνθη ἐγκαταλιπὼν τὴν Ναύπακτον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Ὁ δὲ Μοροζίνης καταλαβὼν καὶ ἐφοδιάσας τὰ φρούρια, ἐν οἷς εὗρεν ἑκατὸν πεντήκοντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρειχάλκινα πυροβόλα, καὶ ἐγκαταλιπὼν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ναυπάκτου δεκατέσσαρας γαλέρας πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν κατοίκων ἀπὸ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, διηυθύνθη πρὸς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, ἔνθα εἶχε καταφύγει ὁ σερασκέρης· ἀλλ' οὗτος ἅμα μαθὼν τὴν προσέλευσιν τῶν νικητῶν ἔθηκε πῦρ εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἀποθήκας, καὶ κακοποιήσας τοὺς Ἕλληνας, ἔντρομος ἀπεσύρθη εἰς τὰς Θήβας.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον, ὁ εἰς Γλαρέντσαν ἀποσταλεὶς Νέγρης ἐπολιόρκησε τὸ ἐγγὺς φρούριον (Καστὲλ-Τορνέζε), καὶ προσεκάλεσε τοὺς ἐν αὐτῷ Τούρκους εἰς παράδοσιν. Ὁ δὲ φρούραρχος Μουσταφᾶς συγκροτήσας μετὰ τῶν ἀγάδων συμβούλιον παρέδωκεν εἰς χεῖρας τῶν Ζακυνθίων τὸ φρούριον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ τεσσαράκοντα τεσσάρων πυροβόλων καὶ ἀρκετῶν ζωοτροφιῶν. Ἐκ τούτου δὲ πᾶσα ἡ Γαστούνη καθυπετάγη εἰς τὰ Ἑνετικὰ ὅπλα καὶ διῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ Νέγρη.

Ὁ ἀρχιστράτηγος καταπλεύσας εἰς Κόρινθον κατέλαβε τὴν πόλιν ἀφρούρητον, ἐν ᾗ εὗρε τεσσαράκοντα ὀρειχάλκινα πυροβόλα κατεφθαρμένα ὑπὸ τῶν φυγόντων ἐχθρῶν (1).

(1) « Τὴν πρωΐαν τῆς 7 Αὐγούστου ἐφθάσαμεν εἰς τὰ παράλια τῆς Κορίνθου. Οἱ

Ἅμα ἐγνωστοποιήθησαν εἰς Ἑνετίαν αἱ ἐν Πελοποννήσῳ νίκαι διετάχθησαν πάνδημοι πανηγύρεις, καὶ πομπώδεις δοξολογίαι, μετ' ἄλλων διαδηλώσεων χαρᾶς. Εἰς τὸν Μοροζίνην ἀπενεμήθη τὸ ἐπώνυμον τοῦ Πελοποννησιακοῦ, καὶ ἡ προτομὴ αὐτοῦ μετὰ τῆς πρὸ τῶν Πατρῶν κυριευθείσης σημαίας τοῦ σερασκέρου ἐτέθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα. Ἡ Γερουσία ἀντήμειψε χρηματικῶς καὶ τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ Καϊνιξμαρκ δι' αὐξήσεως τῆς ἐτησίας αὐτοῦ ἐπιχορηγήσεως κατὰ ἓξ χιλιάδας δουκάτων, διαφοροτρόπως ἐκδηλώσασα τὴν εὐαρέσκειαν αὐτῆς καὶ πρὸς ἄλλους ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ἀξιωματικούς.

Ἐνῷ δὲ οἱ Τοῦρκοι περίτρομοι ἐξεκένουν τὴν Πελοπόννησον, σπουδαίως ἐξηπλοῦτο διὰ τῶν ἁρματωλῶν καὶ ἐπισκόπων ἡ ἐπανάστασις ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἐν μὲν τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ ἐκτὸς τοῦ Σουμίλα καὶ τοῦ Μεϊτάνη ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων καὶ οἱ ἁρματωλοὶ Χρῆστος Βαλαορίτης καὶ Σπαθόγιαννης, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἐκτὸς τοῦ Χορμοπούλου καὶ Λιβίνη ἐπανέστησαν καὶ οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανός, συνεργοὺς ἔχοντες τοὺς ἐπισκόπους Φιλόθεον Σαλόνων, Ἱερόθεον Θηβῶν, Μακάριον Λαρίσσης, καὶ Ἀμβρόσιον Εὐβοίας. Καὶ ὁ μὲν Κούρμας ἐπιπεσὼν κατὰ τοῦ Λοιδορικίου καὶ τῶν περιχώρων ἐξωλόθρευσε τοὺς Τούρκους, καὶ βοηθήσας τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου, ἔδραμε κατὰ τοῦ εἰς Θήβας καταφυγόντος σερασκέρου, τὸν ὁποῖον κατενίκησε φονεύσας δύο χιλιάδας καὶ αἰχμαλωτίσας διπλασίους. Ὁ δὲ Φιλόθεος ἀναπετάσας ἐν Σαλόνοις τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ ἀπεδίωξε τοὺς ἐν Παρνασσίδι ἐχθρούς, καὶ μεταβὰς εἰς Κόρινθον ἀνήγγειλε τῷ Μοροζίνῃ τὰ συμβάντα, καὶ παρευρέθη εἰς τὸ μετ' ὀλίγον συγκροτηθὲν συμβούλιον, ἐν ᾧ συνεζητήθησαν τὰ περὶ τῆς περαιτέρω ἐκστρατείας.

Συγχρόνως δὲ καὶ οἱ Μανιάται μετ' ἄλλων Πελοποννησίων ἐκστρα-

---

Τοῦρκοι εἰς δέκα χιλιάδας συμποσούμενοι ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν τὴν προτεραίαν μετὰ τῶν γυναικῶν, παιδίων, καὶ ὑπαρχόντων των. Ἅμα εἶδον τὰ πλοῖα ἡμῶν ἤναψαν πυρὰ εἰς σημεῖον συγκεντρώσεως. Εἰς Κόρινθον ἄφησαν τινὰς γέροντας, γραίας, καὶ ἀσθενεῖς, θέσαντες καὶ πῦρ ἐν τῇ πόλει. Τὸ πεζικὸν ἀποβιβασθὲν ἐστρατοπέδευσεν ἐκτὸς τῆς Κορίνθου. » Ἡμερολόγιον Ἄννης Ἀκερχελμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσσης Καϊνιξμαρκ (Laborde, Athènes, II, σελ. 307). — Garzoni, σελ. 208—212. — Foscarini, σελ. 244—248. — Π. Σκότου, Γ', σελ. 299—302.

τεύσαντες ἐκυρίευσαν τὴν Καρύταιναν, καὶ αἰχμαλωτίσαντες πολλὰ γυναικόπαιδα ἐλεηλάτησαν τὰ πέριξ (1).

Ἀποφασισθείσης τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ὁ Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος ἀνεχώρησε τὴν 6/18 Αὐγούστου μεταβαίνων εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον, καὶ ἐφοδιάσας τὰ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ φρούρια διώρισεν ἐν μὲν Ναυπάκτῳ προβλεπτὰς τὸν Θαδαῖον Γραδενίγον καὶ Ἰωσὴφ Ἀμέλην Λούπην, ἐν δὲ Ῥίῳ καὶ Ἀντιῤῥίῳ φρουράρχους τοὺς Μάρκον Βαρβαρίγον καὶ Ἱερόλυμον Τιέπολον εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Λουΐζη Σαγρέδου, καὶ ἐν Πάτραις προβλεπτὴν τὸν Ἱερόλυμον Πριούλην καὶ φρούραρχον τὸν Ἰωάννην Γριόνην. Τὴν 15/27 καταπλεύσας εἰς Μάνην προσεπάθησε νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ φρούριον τοῦ Μισθρᾶ, κατὰ τοῦ ὁποίου προηγουμένως εἶχε ἐκστρατεύσει ὁ προβλεπτὴς τῆς Ζαρνάτας Νικόλαος Πολάνης, πλὴν ἐπειδὴ οἱ παρακολουθοῦντες Μανιάται εἰς ἓξ χιλιάδας συμποσούμενοι ἐτράπησαν ἀτάκτως εἰς λεηλασίαν, καταδιωχθεὶς ὑπὸ εὐαρίθμων Τούρκων ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Οἱ ἐν Μισθρᾷ Τοῦρκοι μαθόντες τὰς νίκας τῶν Ἐνετῶν καὶ τὴν φυγὴν τοῦ σερασκέρου ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Μοροζίνην ἔνδεκα τῶν προύχόντων μετὰ δώρων πρὸς συνθηκολόγησιν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐφημίσθη, ὅτι ἡ πανώλης εἶχε μεταδοθῆ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα προσετέθη ἐν ταῖς συνθήκαις, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀφοπλιζόμενοι ἔπρεπε νὰ κλεισθῶσιν ἐν τοῖς φρουρίοις τοῦ Μισθρᾶ καὶ τῆς Βαρδούνιας μετὰ φρουρῶν διορισθησομένων ὑπὸ τοῦ Πολάνη, μέχρις οὗ ἡ ὑγειονομικὴ ἐπιτροπὴ ἀναγνωρίζουσα τὴν κάθαρσιν αὐτῶν ἐπιτρέψῃ τὴν φυγὴν αὐτῶν. Μετὰ δὲ τοῦτο ἀποφασίσας νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ τελευταῖον ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενον φρούριον τῆς Μονεμβασίας ἔπεμψεν ἀπεσταλμένους ζητῶν τὰς κλεῖς αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἐν αὐτῷ φρουροῦντες ἀπεκρίθησαν, ὅτι εἶχον ἀπόφασιν νὰ ὑπερασπισθῶσιν μέχρις ἐσχάτης πνοῆς, ἔστειλεν ἐκ δευτέρου μετὰ λευκῆς σημαίας τὸν διερμηνέα, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ ἐν Μονεμβασίᾳ ἀπήντησαν διὰ πυροβολισμῶν. Ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀπειθίᾳ ὁ ἀρχιστράτηγος μετέβη ἐκεῖ, καὶ διέταξε τὸν μοίραρχον Βενιέρην ἵνα μετὰ δώδεκα μεγάλων πλοίων

(1) « Ἰουνίου 20 ἦρθε μία βάρκα ἀπὸ τὸ Νειόκαστρο τὸν Ἀβαρῖνο καὶ ἤφερε καὶ τὸν πρεβεδόρο τῆς Κορώνης, καὶ ἐφερμάρισε γιὰ τὴν πανούκλα στὴ Μοθώνη, καὶ περιπλέον εἶπε πῶς ἐπήρανε καὶ τὴν Καρύταινα καὶ ἐπήρανε χίλιους τρακοσίους Τούρκους, γυναικοπαῖδι, καὶ ἦτανε τρεῖς χιλιάδες Μανιάταις καὶ χίλιοι Κορωναῖοι, καὶ ἐκδύσανε περὶ τὴν χώρα. » Ἡμερολόγιον Μάτεση, σελ. 214.

πλησιάσῃ καὶ κανονοβολίσῃ τὸ φρούριον. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας παρευρέθησαν καὶ πολλοὶ Μανιάται καὶ ἑκατὸν Κυθήριοι ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Νικόλαον Καλούτσην. Ἐνῷ δὲ ὁ ἀδιάκοπος τοῦ Βενιέρη βομβαρδισμὸς εἶχεν ἐμποιήσει μεγάλην σύγχυσιν καὶ ταραχὴν εἰς τοὺς πολιορκουμένους περιελθόντας εἰς ἐσχάτην ἀπελπισίαν ἀπρόοπτον συμβὰν ἐματαίωσε τὴν προσδοκωμένην τῆς πολιορκίας ἔκβασιν. Ἡ ναῦς τοῦ Γενουηνσίου ἱππότου Μαρκαντωνίου Καρατίνου ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα, τὸ δὲ πλήρωμα αὐτῆς ἐγένετο πυρὸς παρανάλωμα. Ὅθεν ὁ Βενιέρης λύσας τὴν πολιορκίαν ἔπλευσεν εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ προπορευθέντος ἀρχιστρατήγου.

Τὴν νύκτα τῆς 9/21 Σεπτεμβρίου κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ ὁ στόλος, καὶ τὴν πρωΐαν ἀπεβιβάσθησαν τὰ στρατεύματα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Καϊνιξμαρκ. Οἱ ἐν Ἀθήναις Τοῦρκοι ἅμα ἰδόντες τὰ κατ' αὐτῶν ἐχθρικὰ κινήματα τῶν Ἐνετῶν ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, οἱ δ' Ἕλληνες πέμψαντες εἰς Πειραιᾶ πρεσβείαν συγκειμένην ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου, παντὸς τοῦ κλήρου, καὶ τῶν προὔχόντων Πέτρου καὶ Δημητρίου ἀδελφῶν Γάσπαρι, Σπυρίδωνος Περούλη, καὶ τοῦ καθηγητοῦ Ἀργυροῦ Μπεναλδῆ ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν ἐν Πειραιεῖ Μοροζίνην πᾶσαν συνδρομὴν ἐὰν ταχέως ἐμβαλὼν εἰς τὴν πόλιν ἐξησφάλιζεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν προσβολῶν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολεμίων.

Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ πρὸς τὰς Ἀθήνας ὁδεύοντος Ἐνετικοῦ στρατοῦ συνέκειτο ἐκ Σκλαβούνων καὶ Λουνεβεργίων πεζῶν μετὰ ὀλίγων ἱππέων ἐσπαρμένων ὡς προσκόπων, καὶ μετ' αὐτὴν εἵπετο τὸ κύριον σῶμα ὑπὸ τὸν Καϊνιξμαρκ. Τὸ πρῶτον σῶμα κατεσπευσμένως ὁρμῆσαν εἰς τὴν πόλιν ἐξησφάλισε τοὺς κατοίκους ἀπὸ τῆς τουρκικῆς καταπιέσεως, τὸ δὲ δεύτερον προστατευόμενον ὑπὸ τοῦ ἐλαιῶνος ἵδρυσε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ καὶ ὀχυρῶσαν κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιθέσεως ἐπεχείρησε τὴν περικύκλωσιν τοῦ φρουρίου διὰ προτεταγμένων ἀποσπασμάτων ἐπιτηδείως τοποθετηθέντων. Ἅμα δὲ τούτων γενομένων, κῆρυξ διετάχθη νὰ φέρῃ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀπειλητικὴν περὶ παραδόσεως πρότασιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπανῆλθεν ἄπρακτος ἐδέησε ν' ἀρχίσῃ τακτικὴ πολιορκία.

Δύο ἐστήθησαν κανονοστοιχίαι, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία ἐκ δεκαπέντε μεγάλων πυροβόλων ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν ἐζήτει νὰ διαρρήξῃ τὴν εἴσοδον τῶν Προπυλαίων, ἡ δ' ἑτέρα ἐξ ὀκτὼ πυροβόλων ἐπὶ τῆς

Πυκνὸς ἔβαλλε κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς κλιτύος τουρκικῶν κανονοστοιχιῶν, καὶ συγχρόνως τέσσαρες ὅλμοι τῶν πεντακοσίων λιτρῶν στηθέντες εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πλησίον τῆς κατοικίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐξηκόντιζον τὰς καταστρεπτικὰς αὐτῶν σφαίρας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πῦρ αὐτῶν δὲν ἐπέφερεν ἀμέσως τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, καθότι αἱ μὲν σφαῖραι εἰς μάτην προσέκρουον εἰς τὰ θαυμαστὰ μαρμάρινα τείχη, οἱ δὲ ὅλμοι ἐκπέμποντες τὰς βόμβας αὐτῶν ὑπὲρ τὸ φρούριον ἔβλαπτον πολὺ μᾶλλον τὰς οἰκίας τῆς πόλεως, ἢ τὰ τῆς Ἀκροπόλεως μνημεῖα, ὁ Καϊνιξμαρκ διέταξε νὰ στηθῶσι δύο ἕτεροι ὅλμοι πλησίον τοῦ φρουρίου καὶ πρὸς ἀνατολάς. Μετ' οὐ πολὺ οἱ διευθύνοντες τὴν ἀνατολικὴν κανονοστοιχίαν Λουνεβέργιοι πληροφορηθέντες ἐξ αὐτομόλου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον σωρεύσει ἅπαντα τὰ πολεμεφόδια εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἤρχισαν νὰ ῥίπτωσιν ἐπ' αὐτοῦ πάσας τὰς βόμβας. Τὴν ἑσπέραν τῆς 13/25 Σεπτεμβρίου ἐκπυρσοκρότησις φοβερὰ ἔσεισε πάντα τὰ πέριξ καὶ διήγειρε τὴν προσοχὴν τῶν πολιορκητῶν, οἵτινες ἐπιστήσαντες ἅπαντες τὰ βλέμματα εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶδον ὅτι ἔκρηξις τρομερὰ ἣν παρηκολούθησε πυρκαϊὰ εἶχε κόψει εἰς δύο καὶ μεταβάλει εἰς ἐρείπιον τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀριστούργημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸν Παρθενῶνα. Ἡ ἔκρηξις ὑπῆρξε τόσον ἰσχυρὰ ὥστε ἐτίναξε τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ στρατοπέδου τῶν πολιορκητῶν, ἕως τοὺς πρόποδας τοῦ φρουρίου, ὅπου οἱ Λουνεβέργιοι καὶ οἱ σκαπανεῖς αὐτῶν ὑπέσκαπτον τὸν βράχον.

Ἐν τούτοις οἱ πολιορκούμενοι μὴ καταβληθέντες ὑπὸ τῆς συμφορᾶς διετήρησαν τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι μέχρις οὗ ὁ σερασκέρης ἐπελθὼν διώξῃ τοὺς ἐχθρούς. Ἀλλ' ὁ Καϊνιξμαρκ εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τῶν προσκόπων περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ σερασκέρου ἀπῆλθεν εἰς συνάντησιν αὐτοῦ καὶ μετὰ θάῤῥους προσέφερε τὴν μάχην, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος μὴ ἀποδεχθεὶς ὑπεχώρησεν ἄπρακτος. Οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἰδόντες αἴφνης τὴν ἐλπίδα τῆς ἔξωθεν συνδρομῆς ματαιωθεῖσαν καὶ θεωροῦντες τὰ καθ' ἑαυτοὺς οἰκτρά, διότι αἱ μὲν φλόγες, τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἡ ἔκρηξις τοῦ Παρθενῶνος, ἐξηκολούθουν καταβιβρώσκουσαι ἁπάσας τὰς κατοικίας, καὶ τὸ μεγαλείτερον μέρος πολεμεφοδίων ἐκ τούτου ἐξέλιπε, πλεῖστοι δὲ τῶν τῆς φρουρᾶς ἀπέθανον, ἐν οἷς καὶ ὁ πασᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ του, ἐνόησαν ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξωσι πλειότερον, καὶ ὅτι δὲν ὑπελείπετο

αὐτοῖς εἰμὴ ἐπίτευξις ἐντίμου συνθηκολογήσεως. Ὅθεν σημαῖαι λευκαὶ ἀνήγγειλαν τὴν τοιαύτην τῆς φρουρᾶς διάθεσιν, καὶ ἐνῷ αἱ σημαῖαι ὑψοῦντο ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, κατῆλθον ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως πέντε ὅμηροι κομίζοντες προτάσεις εἰρηνικάς.

Τὸ πῦρ τῶν πολιορκητῶν κατέπαυσεν ἀμέσως καὶ συμφωνηθείσης ἀνακωχῆς, ἐπετράπη τοῖς Τούρκοις τὸ ζῆν, πέντε ἡμερῶν ἄνεσις, καὶ τὸ δικαίωμα νὰ πωλήσωσι μὲν τὰ κτήματα αὐτῶν, νὰ διατηρήσωσι δὲ ὅσα ἠδύνατο ἕκαστος νὰ φέρῃ ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἡ ἐξ ἰδίων ναύλωσις πλοίων μελλόντων νὰ μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς Σμύρνην. Συνομολογηθείσης τῆς συμβάσεως τὴν πρωΐαν τῆς 17/29 Σεπτεμβρίου, ἐν τῷ ἅμα κατελήφθησαν αἱ προφυλακαὶ ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν, ἐπὶ δὲ τῶν Προπυλαίων ἀνεπετάσθη ἡ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ὁ Μοροζίνης ἀνήγγειλεν ἀμέσως εἰς τὴν Γερουσίαν τὴν νέαν ταύτην κατάκτησιν, καὶ προσέφερεν αὐτῷ τὸ νέον τοῦτο τρόπαιον μετὰ τῆς ἀλαζόνος μετριοφροσύνης τῆς ἐπιφαινομένης εἰς ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐκθέσεις. « Δὲν ζητῶ, ἔγραφε, νὰ ἐξογκώσω διὰ πολλῶν πλατυσμῶν τὰς ἀσθενεῖς ὑπηρεσίας μου· οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αὗται, ἀρκεῖ εἰς ἐμὲ νὰ γνωρίζῃ μὲν αὐτὰς ὁ κόσμος, ν' ἀποδέχηται δὲ ἡ πατρίς. Ὑμέτεραι εἰσὶν αἱ Ἀθῆναι, αἱ ἔνδοξοι καὶ πολυθρύλλητοι Ἀθῆναι, μετὰ τοῦ εὐρυτάτου καὶ περιφήμου αὐτῶν ἄστεος καὶ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ μνημείων, μεθ' ὧν συνδέονται τοσαῦται ἱστορίαι καὶ σοφίας ἀναμνήσεις. »

Ἡ Τουρκικὴ φρουρὰ συγκειμένη ἔτι ἐκ πεντακοσίων ἀνδρῶν κατῆλθεν εἰς Πειραιᾶ ἐν συνοδίᾳ δύο χιλιάδων πεντακοσίων ἀνθρώπων ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ὁ δὲ Μοροζίνης καταλαβὼν ἀμέσως τὴν Ἀκρόπολιν ἐγκαθίδρυσε φρούραρχον τὸν κόμητα Πομπέην.

Ὁ Μοροζίνης θέλων ἵνα ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὰς συνεχεῖς νίκας καὶ τὸν τρόμον τῶν Τούρκων συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος προέτεινεν ἀμέσως τὴν κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκστρατείαν, ἀλλ' ὁ Καϊνιζμαρκ καὶ φρονιμώτερον σκεπτόμενος καὶ συνειδὼς τὴν ἐπικειμένην αὐτῷ εὐθύνην ἀπέκρουσε τὴν γνώμην τοῦ γέροντος Πελοποννησιακοῦ, ἀξιῶν ὅτι δὲν εἶχε δυνάμεις ἀποχρώσας ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ τῆς Χαλκίδος ἐπίθεσιν, καὶ προτείνων νὰ παραχειμάσωσιν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ περιμένοντες τὰς ἐπικουρίας κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ὅτι ὁ στρατὸς θέλει παραμείνει ἀδιαίρετος ἐν σκέπῃ τοῦ καταλυμαινομένου τήν τε Πελοπόννησον καὶ Στερεὰν Ἑλλάδα λοιμοῦ περὶ τὰς Ἀθήνας. Τούτου δὲ ἀποφασισθέντος ἠσχολήθησαν πρὸς

ἐξασφάλισιν τῆς μετὰ τοῦ ἐν Πειραιεῖ στόλου συγκοινωνίας· καὶ ἐπὶ τούτῳ κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὸν λιμένα τρία ὀχυρώματα (1). Συγχρόνως δὲ ἵνα μὴ μένῃ ἀφρούρητος ὁ Ἰσθμὸς καὶ ὁ Κορινθιακὸς κόλπος εἰς μὲν τὸν προβλεπτὴν τῆς Κορίνθου Μικιέλην ἐχορήγησεν ἑξακοσίους ἄνδρας μετ' ἐμπείρων ἀξιωματικῶν, τὸν δὲ ναύαρχον Ἰωάννην Ζαγούρην διέταξεν ὅπως μετὰ πέντε πλοίων ἐπιβαινομένων ὑπὸ ὀκτακοσίων στρατιωτῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἑλλήνων Ἑπτανησίων καὶ Σφακιωτῶν, περιπολῇ ἐντὸς τοῦ κόλπου.

Τότε ἀπαριθμήσας καὶ τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν ἐχορήγησεν αὐτοῖς δημοτικὰ προνόμια, καὶ κυβέρνησιν ἐγχώριον, διατηρήσας καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχιεπισκόπου.

Ἐκτὸς τῶν ἄνω μνημονευθεισῶν καὶ ἄλλας ὑπέστησαν ἀλλαχοῦ ἥττας οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὸ τέταρτον τοῦτο ἔτος τοῦ πολέμου. Ὁ ἅμα τῇ κατὰ τῶν Πατρῶν ἐκστρατείᾳ ἀποσταλεὶς εἰς τὸ Αἰγαῖον πρὸς ἀπασχόλησιν τοῦ καπιτὰν πασᾶ μοίραρχος Βενιέρος μετὰ ἑπτὰ πλοίων καὶ τεσσάρων πυρπολικῶν φορολογήσας τινὰς τῶν νήσων ἀπέκλεισεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν Ῥόδῳ τὸ ἐξ Ἀλεξανδρείας καραβάνιον καὶ κατευθυνθεὶς εἰς Ἑλλήσποντον παρημπόδισε τὸν εἰς Πελοπόννησον μεταβαίνοντα τουρκικὸν στόλον. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Δουλχίνῳ πειραταὶ πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν Ἐνετῶν ἐξοπλίσαντες φούστας διὰ νυκτὸς ἔπλευσαν πρὸς τὴν Ἰστρίαν, καὶ ἀποβάντες εἰς Σιτανόβαν, ἠχμαλώτισαν τὸν προβλεπτὴν Βαρότσην μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ ἄλλων κατοίκων, τοὺς ὁποίους ὕστερον ἀπηλευθέρωσαν δι' ἀδρῶν λύτρων πληρωθέντων ὑπὸ τῆς Δημοκρατίας. Συγχρόνως δὲ καὶ ὁ πασᾶς τῆς Βοσνίας μετὰ μεγάλων δυνάμεων προσέβαλε τὸ ἐν Δαλματίᾳ φρούριον Σίγν, τὸ ὁποῖον γενναίως ὑπερασπισθεὶς ὁ στρατηγὸς Κορνάρος εἰς ἀντεκδίκησιν ἐπολιόρκησε καὶ μετ' ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐκυρίευσε τὸ ὀχυρὸν Καστελνουόβον, καθ' ὃν χρόνον ὁ μοίραρχος Δουόβος παραπλέων εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Δουλχίνου μεγάλως ἀπησχόλει τὸν πασᾶν τῆς Ἀλβανίας Σουλεϊμάνην. Ἀφ' ἑτέρου δὲ Πολωνοὶ καὶ Ῥῶσσοι μεγάλως περιέσπων τοὺς Τούρκους περὶ τὸν Δούναβιν, οἱ δὲ

(1) Laborde, Athènes aux XV, XVI, et XVII siècles, Tom. II, Paris 1854, σελ. 123—177. (Μετάφρ. Κ. Παπαῤῥηγοπούλου ἐν Πανδώρᾳ, τόμ. ΙΒ', φυλ. 265—266). Foscarini, σελ. 248—50. — Garzoni, σελ. 216—218. — Π. Χιώτου, σελ. 303—304.

Αὐστριακοὶ ἀποδιώξαντες αὐτοὺς ὁλοτελῶς ἐξ Οὐγγαρίας ἐγένοντο κύριοι καὶ πάσης τῆς Τρανσυλβανίας.

Ὁ παρὰ τὸν Δούναβιν ὀθωμανικὸς στρατὸς ἐξαγριωθεὶς καὶ παραλύσας ἐκ τῶν συνεχῶν νικῶν ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας καὶ καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ἔχων τὸν Τσαοὺς πασᾶν ὥδευεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κακὰ ἐν τῷ νῷ μελετῶν. Ἀντὶ τοῦ καθαιρεθέντος σουλτάνου Μωάμεθ Δ' ἐνεθρονίσθη ὁ Σουλεϊμάνης Β', τὸν δὲ καρατομηθέντα μέγαν βιζίρην Σουλεϊμάνην διεδέχθη ἐν τῷ ἀξιώματι ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐντούτοις οἱ γιανίτσαροι μὴ ἀρκεσθέντες ἐπὶ τοῖς γενομένοις διήρπασαν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκίας καὶ καταστήματα, κατέσφαξαν τὸν μέγαν βιζίρην Τσαοὺς, καὶ μόλις ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῆς σημαίας τοῦ προφήτου κατέπαυσαν τὰς λυσσώδεις αὐτῶν βιαιοπραγίας.

Ἤδη ἡ Ἐνετικὴ Γερουσία ἤρξατο σκεπτομένη περὶ διοργανίσεως τῆς Πελοποννήσου, ἐν ᾗ μόνον τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας ἐκρατεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Ἰάκωβον Κορνάρον, τέως διοικητὴν τῶν τριῶν νήσων τῆς Ἀνατολῆς καὶ διαπρέψαντα ἐν τῷ πολέμῳ τῆς Κρήτης καὶ τῷ παρόντι, διώρισε γενικὸν προβλεπτὴν τοῦ *βασιλείου τοῦ Μορέως* (Regno della Morea), ὡς τότε ὠνομάζετο ἡ Χερσόνησος, εἰς δὲ τοὺς Γερουσιαστὰς Ἱερόλυμον Ῥενιέρην, Δομένικον Γρίτην, καὶ Μαρίνον Μικιέλην ἀνέθετο τὴν οἰκονομικὴν καὶ διοικητικὴν τοῦ τόπου μεταῤῥύθμισιν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι κοινῶς λεγόμενοι *σύνδικοι* ἢ *καταστιχατόροι* ὤφειλον νὰ διανείμωσι τὰς γαίας καθ' ὡρισμένα ὁροθέσια, καταγράψωσι τὰ κτήματα, καὶ προσδιορίσωσι τὰ καταλληλότερα οἰκήματα δι' ἐκκλησίας, στρατῶνας, ἀποθήκας, καὶ διαμονὴν τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, πρὸς τούτοις δὲ κανονίσωσι τὸ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἰδιοκτησιῶν δέκατον, καταλάβωσι τὰ κτήματα τῶν Τούρκων, ἀποβάλλωσιν ἐξ αὐτῶν τοὺς ἄρπαγας, ἱδρύσωσι δικαστήρια, ἐπιβάλωσι δεσμοὺς, καὶ χορηγήσωσι τ' ἀπαιτούμενα δικαιώματα εἰς τὸ ἐμπόριον. Οὗτοι ἐλθόντες εἰς τὴν Πελοπόννησον διῄρεσαν τὸ βασίλειον εἰς τέσσαρας νομοὺς, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος τῆς Ῥωμανίας πρωτεύουσαν εἶχε τὸ Ναύπλιον καὶ συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Ἄργους, Κορίνθου, Τριπόλεως, καὶ ἁγίου Πέτρου τῆς Τσακωνίας, ὁ δεύτερος τῆς Ἀχαΐας πρωτεύουσαν ἔχων τὰς Πάτρας περιελάμβανε τὰς ἐπαρχίας Βοστίτσης, Καλαβρύτων, Γαστούνης, καὶ Πατρῶν, ὁ τρίτος τῆς Μεσσηνίας πρωτεύουσαν εἶχε τὸν Νέον Να-

Βαρῖνον καὶ συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Μεθώνης, Κορώνης, Ἀνδρούσης, Καλαμῶν, Λεονταρίου, Καρυταίνης, Φαναρίου, Ναυαρίνου, καὶ Κυπαρισσίας (Ἀρκαδιᾶς), καὶ ὁ τέταρτος τῆς Λακωνίας ἀποτελούμενος ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Μιστρᾶ, Βαρδούνιας, Κελεφᾶ, Πασαβᾶ, καὶ Ζαρνάτας πρωτεύουσαν εἶχε τὴν μετέπειτα κατακτηθεῖσαν Μονεμβασίαν (1). Ἐν ἑκάστῳ τῶν νομῶν τούτων ἐγκατεστάθη προβλεπτὴς

(1) Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ νομῷ ἡ ἐπαρχία τοῦ Ναυπλίου περιελάμβανε τριάκοντα ἐννέα κατῳκημένας κώμας καὶ ἕνδεκα ἐξολοθρευθείσας ἐπὶ τοῦ πολέμου, ἕνδεκα μοναστήρια, 2,401 οἰκογενείας, 9,985 ψυχὰς, καὶ 1,380,016 στρέμματα γῆς· ἡ τοῦ Ἄργους 30 κώμας οἰκουμένας καὶ ἓξ ἐξολοθρευθείσας, οὐδὲν μοναστήριον, 1,423 οἰκογενείας, 6,129 ψυχὰς, καὶ 628,168 στρέμματα· ἡ τῆς Κορίνθου ἑκατὸν δώδεκα κατῳκημένας κώμας, τεσσαράκοντα ἓξ κατεστραμμένας, δεκαεννέα μοναστήρια, 3,219 οἰκογενείας, 14,114 ψυχὰς, καὶ 2,911,552 στρέμματα· ἡ τῆς Τριπόλεως ἑξήκοντα δύο κατοικουμένας κώμας, δεκαὲξ ἐξολοθρευθείσας, ἑπτὰ μοναστήρια, 1,598 οἰκογενείας, 6,979 ψυχὰς, καὶ 661,008 στρέμματα.—Ἐν τῷ νομῷ Ἀχαΐας ἡ ἐπαρχία τῶν Πατρῶν περιεῖχεν ἐννενήκοντα ἐννέα κατῳκημένας κώμας, 12 ἐξολοθρευθείσας, 7 μοναστήρια, 3,024 οἰκογενείας, 11,918 ψυχὰς καὶ ἔκτασιν 1,222,544 στρεμμάτων· ἡ τῆς Βοστίτσης εἴκοσι μίαν κατῳκημένας καὶ ὀκτὼ ἐξαφανισθείσας κώμας, πέντε μοναστήρια, 992 οἰκογενείας, 4,165 ψυχὰς, καὶ 546,912 στρέμματα· ἡ τῶν Καλαβρύτων ἑκατὸν δεκαοκτὼ κατοικουμένας καὶ τριάκοντα ἓξ κατεστραμμένας κώμας, δέκα μοναστήρια, 3,370 οἰκογενείας, 16,561 ψυχὰς, 2,211, 760 στρέμματα· καὶ ἡ τῆς Γαστούνης ἑκατὸν ἑβδομήκοντα μίαν κατοικουμένας καὶ τεσσαράκοντα τέσσαρας ἐξωλοθρευμένας κώμας, δεκαὲξ μοναστήρια, 4,079 οἰκογενείας, 16,847 ψυχὰς, καὶ 2,783,184 στρέμματα.—Ἐν τῷ νομῷ Μεσσηνίας ἡ ἐπαρχία Ναβαρίνου περιελάμβανεν εἴκοσι πέντε κατῳκημένας καὶ τέσσαρας κατεστραμμένας κώμας, οὐδὲν μοναστήριον, 512 οἰκογενείας, 2,068 ψυχὰς, 683,439 στρέμματα· ἡ τῆς Μεθώνης πεντήκοντα μίαν κατοικουμένας καὶ τρεῖς κατεστραμμένας κώμας, δύο μοναστήρια, 664 οἰκογενείας, 2,679 ψυχὰς καὶ 331,312 στρέμματα· ἡ τῆς Κορώνης ἑξήκοντα δύο κατοικουμένας καὶ ἓξ κατεστραμμένας κώμας, οὐδὲν μοναστήριον, 1,127 οἰκογενείας, 4,293 ψυχὰς, καὶ 1,035,712 στρέμματα· ἡ τῆς Ἀνδρούσης ἑξήκοντα δύο κατῳκημένας καὶ δέκα κατεστραμμένας, τρία μοναστήρια, 1,600 οἰκογενείας, 9,642 ψυχὰς, καὶ 1,314,562 στρέμματα· ἡ τῶν Καλαμῶν εἴκοσι τέσσαρας κατῳκημένας καὶ δύο κατεστραμμένας κώμας, πέντε μοναστήρια, 1,228 οἰκογενείας, 4,801 ψυχὰς, καὶ 307,072 στρέμματα· ἡ τοῦ Λεονταρίου ἑξήκοντα κατῳκημένας καὶ δεκατέσσαρας ἐξηφανισμένας κώμας, δύο μοναστήρια, 1,237 οἰκογενείας, 4,891 ψυχὰς καὶ 797,328 στρέμματα· ἡ τῆς Καρυταίνης ἑκατὸν εἴκοσι τέσσαρας κατῳκημένας καὶ δεκαπέντε κατεστραμμένας κώμας, πέντε μοναστήρια, 3,080 οἰκογενείας, 12,207 ψυχὰς, καὶ 2,125,584 στρέμματα· ἡ τοῦ Φαναρίου ἑξήκοντα τέσσαρας κατῳκημένας καὶ ἓξ κατεστραμμένας, οὐδὲν μοναστήριον, 1,458 οἰκογενείας, 6,268 ψυχὰς, καὶ 1,142,672 στρέμματα.—Καὶ ἐν τῷ νομῷ Λακωνίας ἡ ἐπαρχία Μονεμβασίας περιελάμβανε δεκαεπτὰ κατῳκημένας καὶ δεκατρεῖς κατεστραμμένας κώμας, τρία μοναστήρια, 2,067 οἰκογενείας, 9,003 ψυχὰς, καὶ 1,296,256 στρέμματα· ἡ τοῦ Μιστρᾶ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐννέα κατῳκημένας

διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν, εἷς διευθυντὴς τῆς δικαιοσύνης, καὶ εἷς οἰκονομικὸς ἐπίτροπος. Ἐπὶ κεφαλῆς δὲ ὅλων ἦτο ὁ γενικὸς προβλεπτὴς ἔχων εἶδος αὐλῆς καὶ ἀμέσως ἀντεπιστέλλων πρὸς τὴν Γερουσίαν. Ἡ δὲ Λευκὰς μετὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῶν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι ὑποκειμένων τῇ Δημοκρατίᾳ τόπων ἀπετέλεσεν ἴδιον διαμέρισμα ἀνατεθὲν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ προβλεπτοῦ τῶν τριῶν Νήσων Ἀνδρέα Νοβαγιέρου.

Τὰ ἐν Ἑλλάδι στρατεύματα μεγάλας ὑπέστησαν φθορὰς καὶ ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ καὶ ἄλλων δυστυχημάτων. Τὴν 10 Φεβρουαρίου 1688 ὁ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ σταθμεύων στολίσκος ὑπὸ τὸν Ζαγούρην ἐκ τρομερᾶς τρικυμίας εἶχε καταστραφῇ· τετρακόσια πτώματα ἐξεβράσθησαν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν, ὁ δὲ ναύαρχος ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη· ἑτέρα δὲ τρικυμία μεγάλως ἔβλαψε συνοδίαν πλοίων μεταφερόντων στρατεύματα. Ὅθεν ἡ Γερουσία καὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀραιωθεισῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ, καὶ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου ἐφρόντισεν ἵνα στρατολογήσῃ ἐκ Γερμανίας, Ἑλβετίας, καὶ Δαλματίας.

Οἱ ἐν Ἀθήναις παραχειμάζοντες Ἐνετοὶ ἀπὸ τῆς 31 Δεκεμβρίου ἤρξαντο σκεπτόμενοι ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ περὶ τῆς τύχης τῆς κατακτηθείσης πόλεως, καὶ προβλέποντες τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτὴν προσεχῶς, ἐσυζήτησαν τὸ ζήτημα, ἐὰν θέλωσι καταστρέψει τὸ φρούριον πρὶν ἀναχωρήσωσιν. Ὅ,τι ἀληθῶς ἤγγιζε τὴν καρδίαν τοῦ Μοροζίνη δὲν ἦτο ἡ διατήρησις τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει μνημείων, ἀλλ' ἡ θλιβερὰ τύχη ἥτις περιέμενε τοὺς κατοίκους· ὅθεν καθυπέβαλεν εἰς τὸ συμβούλιον τὰ ἑξῆς τρία ζητήματα, ἐν οἷς συνεκεφαλαιοῦντο ἅπαντα τὰ δυνατὰ γενέσθαι καὶ ἅπασαι αἱ τοῦ

καὶ εἴκοσιν ἐξωλοθρευμένας κώμας, εἴκοσι μοναστήρια, 5,928 οἰκογενείας, 22,609 ψυχὰς, καὶ 1,254,560 στρέμματα· ἡ τῆς Βαρδούνιας δεκαεξ κατῳκημένας καὶ τρεῖς κατεστραμμένας κώμας, οὐδὲν μοναστήριον, 440 οἰκογενείας, 1,722 ψυχὰς, καὶ 323,344 στρέμματα, ἡ τοῦ Κελεφᾶ καὶ Πασαβᾶ τριάκοντα ὀκτὼ κατῳκημένας καὶ ὀκτὼ κατεστραμμένας κώμας, δύο μοναστήρια, 1,760 οἰκογενείας, 7,130 ψυχὰς, καὶ ὁ μὲν Κελεφᾶς 411,272 στρέμματα, ὁ δὲ Πασαβᾶς 355,160· καὶ ἡ τῆς Ζαρνάτας τριάκοντα μίαν κατῳκημένας καὶ ἓξ ἐξωλοθρευμένας κώμας, ὀκτὼ μοναστήρια, 1,522 οἰκογενείας, 6,332 ψυχὰς, καὶ 457,984 στρέμματα.

Ἐν συνόλῳ δ' ἦν Πελοποννήσῳ ὑπῆρχον τότε 1,498 κατῳκημέναι κῶμαι περιέχουσαι ψυχὰς 190,653, καὶ στρέμματα γῆς 25,959,736 ἀντιστοιχοῦντα πρὸς Τρεβιζιανὰ πεδία 12,929,818. (Βλέπε Ῥάγγε, Διατριβὴν περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίας, μεταφρασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κυρ. Π. Καλλιγᾶ, ἐν Εὐρωπαϊκῷ Ἐρανιστῇ, καὶ Πανδώρᾳ τόμ. ΙΒ', καὶ ΙΓ', σελ. 34).

πολέμου περιπέτειαι. 1) Τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν καταστροφήν των. 2) Τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῶν. Καὶ 3) εἰ μὲν ἀποφασισθῇ ἡ ὑπεράσπισις τίνα τὰ ἐπιτήδεια πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν στρατηγικὰ μέσα· εἰ δ' ἐξ ἐναντίας ἀποφασισθῇ ἡ ἐγκατάλειψις, τίς ὁ τρόπος καὶ ὁ τόπος τῆς μετοικήσεως τεσσάρων ἢ πέντε χιλιάδων ψυχῶν.

Ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀδύνατος, ὡς ἀπαιτοῦσα τρισχιλίους ἐργάτας καὶ πολλῶν ἐτῶν ἐργασίαν· ἀδύνατον ἐπίσης ἐθεωρήθη νὰ ἀφήσωσιν ἐν τῇ πόλει στρατιωτικὸν σῶμα ἱκανὸν νὰ ὑπερασπισθῇ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, διότι ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἐκστρατείας τοῦ ἐπιόντος ἔτους εἶχον χρείαν ὅλων τῶν δυνάμεων ἵνα προσβάλωσι τὴν Χαλκίδα. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ἡ ἐγκατάλειψις τῶν Ἀθηνῶν· καὶ ἐπειδὴ ἡ μακρὰ ἐργασία ἔδει ν' ἀρχίσῃ ἀμέσως, ἀπεφασίσθη νὰ εἰδοποιηθῶσιν οἱ κάτοικοι ὅτι θέλουσι λάβει γαίας εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὅσας ἔμελλον ν' ἀπολέσωσι, καὶ παντὸς εἴδους ἀποζημιώσεις διὰ τὴν πικρὰν ἐκείνην ἐξορίαν. Μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν Ἀθηνῶν συνεδέετο τὸ ζήτημα τῆς καταστροφῆς τῶν τειχῶν αὐτῶν καὶ τῶν μνημείων, ἅτινα, ἐσπαρμένα ἐν τῇ πόλει, ἠδύναντο, διὰ τὴν θέσιν ἢ τὴν ὀχυρότητα αὐτῶν νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἄμυνάν της. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπεφήναντο, ὅτι ἔχουσι καιρὸν νὰ σκεφθῶσι περὶ αὐτοῦ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ χειμῶνος. Ὥστε ἀνεβλήθη μὲν τὸ τῆς καταστροφῆς ζήτημα, ἀλλ' ὁ πέλεκυς καὶ ἡ σφύρα ἔμενον ἐπικρεμάμενοι ἐπὶ τῶν μνημείων.

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας συνεκροτήθη νέον συμβούλιον ἵνα ἀκούσῃ τὰς θλιβερὰς εἰδήσεις, αἵτινες πανταχόθεν ἤρχοντο περὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ θανατικοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὰς νήσους, εἰς τὴν Ἀττικὴν, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ στόλου ἐν τῷ λιμένι τῆς Κορίνθου, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ. Ὁ Μοροζίνης παρεκάλεσε τοὺς στρατηγοὺς νὰ προφυλάξωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ στρατεύματα, ἀλλὰ τὸ κακὸν ἦτο τοσοῦτον ὁρμητικὸν καὶ φοβερὸν, ὥστε τὸ συμβούλιον ὑπέδειξε μὲν προφυλακτικά τινα μέτρα, ἐπέφερεν ὅμως ὅτι ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ δὲν εἶνε πλέον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀρχηγοῦ του, ἀλλ' εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν καὶ ἀνέθετο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ. Ἡ εὐγενὴς καὶ εὐλαβὴς αὕτη δήλωσις δὲν προέβη ὅμως μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἀθυμίας, καὶ ἀπεφασίσθη ὅτι θέλει ἐπιταχυνθῇ ἡ ἐκτόπισις τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα κατορθωθῇ, τῆς νόσου προϊούσης νὰ

μεταφερθῇ ὁ στρατὸς εἰς ὑγιεινοτέραν χώραν, καὶ ὅτι συγχρόνως θέλει διοργανισθῆ διοίκησίς τις τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς (1).

Ὅλος ὁ Ἰανουάριος καὶ μέρος τοῦ Φεβρουαρίου διῆλθον οὕτως ἐν ἀγωνίᾳ ἕνεκα τῆς ἐπιδημίας, ἐν φροντίσιν ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων ἐπιθέσεων τοῦ σερασκέρου, ὃν ἐνεθάρρυνεν ἡ μελετωμένη ἐκείνη ὑποχώρησις, τελευταῖον ἐν θλιβεραῖς ἐνασχολήσεσιν ἕνεκα τῆς σκληρᾶς ἐκτοπίσεως ὁλοκλήρου λαοῦ προσηλωμένου εἰς τὰς ἑστίας του, εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς Ἀττικῆς, λαοῦ ὅστις ἤκουσε τὰς διαταγὰς αὐτὰς τῆς ἀναχωρήσεως ὡς τὴν ἀδικωτέραν ἐξορίαν, καὶ προέτεινε νὰ ὑποβληθῇ εἰς πᾶταν θυσίαν ἵνα συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν φρουράν, ἵνα πληρόνῃ κατ' ἔτος ἀξιόλογον εἰσφοράν, προτιμῶν ἐνὶ λόγῳ πᾶσαν θυσίαν μᾶλλον ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ πάτριον ἔδαφος (2). Ὁ Μοροζίνης ζητῶν ἀντιπερισπασμόν τινα εἰς τὸ ἐλεεινὸν τοῦτο θέαμα, ἐπεχείρησε τὸν διοργανισμὸν ἐγχωρίου στρατοῦ, ἀπὸ

---

(1) Ἐν ἐπισήμῳ ἐκθέσει (2 Ἰανουαρίου 1688) ἀναφέρονται ταῦτα περὶ τοῦ ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα βόσκοντος λοιμοῦ. « Μετὰ τὴν ὀλέθριον εἰς Ναύπλιον καὶ Μεθώνην εἰσβολὴν τὸ θανατικὸν μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλα χωρία τοῦ βασιλείου διὰ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν κατοίκων, οἵτινες ἀφρόνως καὶ ἐναντίον τῶν ἀκαταπαύστως ἀνανευομένων διαταγῶν ἐλευθέρως πορεύονται πανταχοῦ, ἰδίως δ' ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἄλλων σκευῶν τῶν ἐν Μισθρᾷ Τούρκων· μετὰ τοῦτο εἰσέβαλεν εἰς Πάτρας, Χλουμοῦτσι, Ναύπακτον, καὶ Ἀντίῤῥιον, καὶ ἐκ νέου εἰς Ναύπλιον. Προώδευσεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Τσακωνίας, εἰς Μισθρᾶν, καὶ τὰ περίχωρα. Εἷς ἐν τῶν πλοίων τοῦ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ σταθμεύοντος ναυάρχου Ζαγούρη προσεβλήθησαν δύο στρατιῶται. Ἐπὶ τέλους δὲ τὸ κακὸν ἐξηπλώθη εἰς Θήβας, Ἀταλάντην (Tolandi), Ζητούνιον (Titturie), καὶ καθ' ὅλον τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας. » Laborde, II, σελ. 199.

Ὁ Μάτεσης σημειοῖ τὰ ἑξῆς περὶ τούτου. « Νοεμβρ. 16, ἦρθε ἕνα καΐκι ἀπὸ τὴ Γλαρέντσα καὶ εἶπε πῶς ἔπιασε ἡ πανοῦκλα τὸ Χλομοῦτσι, καὶ ἔστειλε καὶ γραφαὶς ὁ πρεβεδοῦρος τοῦ Χλομουτσίου πῶς ἀπεθάνανε 15 νομάτοι.

» Δεκεμβρίου 3, ἦρθε ἕνα καΐκι ἀπὸ τὴ Γλαρέντσα καὶ εἶπε πῶς ἔπιασε καὶ τὰ Λεχῳνὰ, Γαστούνη, καὶ ἄλλα πολλὰ χωρία, καὶ ἐξεκληρήσανε ἀπὸ τὴ πανούκλα.

» Δεκεμβρίου 5, ἦρθε ἕνα καΐκι ἀπὸ τὸν Ἔπακτο μὲ γραφαὶς πούμπλικαις, καὶ ἠφέρανε καμπόσα ταεκίνια τοῦ Γιάννη Γερακάρη, καὶ καθὼς τὰ ἀδειάσανε στὸ ξεῖδι, τὸ χαρτὶ ἔγγιαξε στὸ πόδι τοῦ σανιτᾶ, καὶ ἐπεδιαρίστη μὲ ἄλλους δύο ἀρχοντόπουλους ποῦ 'γγιάξαν, καὶ ἄλλος ἕνας σανιτᾶς, ὅλοι δύο σανιτάδες, καὶ δύο ἀρχοντόπουλοι, καὶ ἐπήγανε στὸ λαζαρέτο. » (Ἑλλην. Ἀνέκδ. Α'. σελ. 215—216).

(2) Κατὰ Μάτεσην οἱ Ἀθηναῖοι ἐχορήγουν καὶ ἅπαν τὸ πρὸς ὀχύρωσιν τῆς πόλεως ἀπαιτούμενον ὑλικόν. « 1688 Γεναρίου 10, ἦρθε ἕνα καράβι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, καὶ εἶπε πῶς οἱ Ἀθηναῖοι δίνουν ὅλη τὴ σπέζα νὰ τοὺς φορτιφικάρῃ τὴν Ἀθήνα, καὶ νὰ μὴν τὴν χαλάσῃ. » Αὐτόθι.

τοῦ ὁποίου προσεδόκα πολλὴν τὴν ὠφέλειαν· πέντε δὲ λόχοι Ἀλβανῶν τὸ πρῶτον ὀργανισθέντες παρεῖχον ἤδη αὐτῷ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλει δυνηθῆ νὰ δώσῃ μεγίστην εἰς τὸ σύστημα τοῦτο ἀνάπτυξιν, καὶ νὰ κατορθώσῃ οὕτω ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν ἐπικουρικῶν τῆς Γερμανίας στρατευμάτων, ὧν ἀπεστρέφετο τὴν ἀπείθειαν καὶ τὴν αὐθάδειαν.

Ἐν τούτοις ἔδει ν' ἀποφασισθῇ τι ὁριστικὸν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, καὶ τὸ φοβερὸν τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ζήτημα προὐτέθη πάλιν εἰς μέσον ἐν τῷ συμβουλίῳ, τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη τῇ 12 Φεβρουαρίου. Ὁ Καϊνιξμαρκ προέτεινε ν' ἀφήσωσιν ἐπὶ τῆς περιωνύμου ἄκρας τριακοσίους ἄνδρας, ἔχοντας τροφὰς καὶ πολεμεφόδια δι' ἓν τοὐλάχιστον ἔτος, ἐπιτηδείους ν' ἀποκρούσωσι τὰς προσβολὰς καὶ νὰ περιμένωσιν ἐν ὑπομονῇ κατ' ἔτος τὴν ἀνανέωσιν τῶν τροφῶν ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς. Διὰ μόνου τοῦ τολμηροῦ τούτου βουλεύματος ἐφαίνετο δυνατὸν ν' ἀποφύγωσιν ἅμα μὲν τὴν ἄτιμον ἐγκατάλειψιν, ἅμα δὲ τὴν βάρβαρον καταστροφήν· ἀλλ' ἔπειτα ἐσυλλογίσθησαν ὁπόση ποσότης διπύρων, οἴνου, καὶ ὕδατος ἀπῃτεῖτο ἵνα ζήσωσι τριακόσιοι στρατιῶται καὶ ἐπιτελεῖον συγκείμενον ἐξ ἑκατὸν περίπου ἀνθρώπων, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι οἱ λογάδες οὗτοι ἄνδρες καὶ ἀξιωματικοί, ἀφαιρούμενοι ἀπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ ἤδη πολὺ ἐλαττωθέντος, ἔμελλον νὰ ἐπιφέρωσι τὴν ἔτι μείζονα αὐτοῦ ἐξασθένισιν· τελευταῖον ὅτι δυσκολώτατον ἦτο ν' ἀνανεῶνται τὰ ἐφόδια φρουρίου κεχωρισμένου ἀπὸ τῆς παραλίας διὰ δύο λευγῶν χώρας ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένης· ὥστε ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὸ φοβερὸν τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηνῶν ζήτημα, ὡς ἀνάγκης ἀναποδράστου τοῦ πολέμου. Κατ' εὐτυχίαν καὶ ὁ χρόνος καὶ οἱ βραχίονες ἔλειπον ἵνα κατορθωθῇ ἡ καταστροφὴ αὕτη, ἧς ἡ ὠφέλεια ἄλλως τε δὲν ἠδύνατο νὰ ἦνε μεγάλη, ἅμα ἤθελον ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τοῦ φρουρίου τὰ πυροβόλα αὐτοῦ καὶ τὰ παντὸς εἴδους ἐφόδια, ἅμα μάλιστα ὅλοι οἱ κάτοικοι ἤθελον ἐγκαταλείψει τὴν πόλιν. Ὅθεν ἀπεφασίσθη ὅτι θέλουσιν ἀφήσει τὰς Ἀθήνας εἰς ἣν ἔφερον αὐτὰς οἰκτρὰν κατάστασιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν ἀνακτήσει αὐτὰς ἁμαχητὶ βραδύτερον, ὅτε κύριοι γενόμενοι τῆς Εὐβοίας καὶ ἁπάσης τῆς Ἀττικῆς, θέλουσι δεσπόσει τῆς χώρας. Τοιουτοτρόπως διέφυγον τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων ὅσους ἀνὰ μέσον αἰώνων συμφορῶν ὑπέστησαν τὰ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀκροπόλεως τείχη, τὰ φέροντα ἐπὶ τῶν πλευρῶν αὐτῶν ἐγκεχαραγμένην τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Πελασγῶν μέχρι τῶν ὑστάτων δορυκτητόρων· τὰ προπύλαια ἀπὸ λαμ-

πρᾶς εἰσόδου ἀμυντικὰ καταντήσαντα προπύργια· τὰ μνημεῖα τῆς πόλεως τὰ θεωρηθέντα ἤδη ὡς ὀχυρώματα (1).

Τέλος πάντων δὲ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐξεκένωσαν τὴν φίλην πατρίδα καὶ μετήχθησαν εἰς Αἴγιναν, Σαλαμῖνα, Ναύπλιον, Κόρινθον, καὶ ἄλλας τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου νήσους (2), ὁ δὲ στρατὸς ἐξηκολούθει προφυλαττόμενος ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ θανατικοῦ καὶ τῶν προσβολῶν τοῦ σερασκέρη, ἀναμένων τὸ σύνθημα τῆς ἀναχωρήσεως.

Ὁ Μοροζίνης πρὶν ἐγκαταλίπῃ τὰς Ἀθήνας ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ ἱερόσυλον χεῖρα ἐπὶ τῶν περικοσμούντων αὐτὰς ἀριστουργημάτων. Ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ συνωρὶς τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος μετὰ τῆς ἀπτέρου Νίκης ἐθεωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ὡς τὰ μάλιστα ἄξια τῆς δόξης τοῦ κατακτητοῦ καὶ τῆς λαμπρότητος τῆς Δημοκρατίας· ἕνεκεν ὅμως τῆς ἀδεξιότητος τῶν ἐργατῶν τὰ θαυμάσια ταῦτα μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καταπεσόντα συνετρίβησαν· ὁ δὲ Πελοποννησιακὸς εἰς ἀποζημίωσιν ἠρκέσθη παραλαβὼν ἕνα λέοντα κατακείμενον πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως, καὶ μίαν λέαιναν, ἅτινα ἐπιβιβασθέντα ἐν Πειραιεῖ μετὰ τοῦ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ λιμένος καθημένου λέοντος τοῦ φέροντος ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν ἐπιγραφὰς τῶν κατακτησάντων τὰς Ἀθήνας Βαράγγων, μετεφέρθησαν εἰς Ἐνετίαν, καὶ διαταγῇ τῆς Γερουσίας ἐτέθησαν μετ' ἐπιγραφῆς ἔμπροσθεν τῆς κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναυστάθμου ἐγερθείσης θριαμβικῆς πύλης. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὁ μὲν πιστὸς γραμματεὺς τοῦ Μοροζίνη Σαγγάλος παρέλαβε τὴν λαμπρὰν κεφαλὴν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἕτερος δ' ἐνετὸς ἀξιωματικὸς τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν μιᾶς τῶν λιθίνων πλακῶν ἐφ' ὧν ὁ Φειδίας ἔγλυψε τὴν ἀμίμητον τοῦ Παρθενῶνος ζωοφόρον, καὶ Δανός τις λοχαγὸς ὀνόματι Ἀρτμάνδος δύο κεφαλὰς τῶν μεσημβρινῶν μετοπῶν καταπεσούσας ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως.

Τῇ 24/5 Ἀπριλίου 1688 διετάχθη ἡ ἐκ τῆς ἐρημωθείσης πόλεως

---

(1) Τότε καὶ ὁ μηχανικὸς Βερνέδας ὑπέβαλλε τῷ Μοροζίνῃ σπουδαίαν περὶ ὀχυρώσεως τῆς Κορίνθου καὶ τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ ἔκθεσιν (18 Μαρτίου 1688), δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀνθολογίᾳ (Κερκύρᾳ ᾠλδ', σελ. 537—566).

(2) Περῤῥαιβοῦ, Ἐπιτομὴ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν Πολιτείας ἐν παραρτήματι τοῦ Β' τόμου τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας. Ἐν Βενετίᾳ 1815, σελ. 172. — Κατὰ Ῥάγγε εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ προσφυγόντας Ἀθηναίους ἐχορηγήθησαν 7,394 ἀγροί, 7,919 ἄμπελοι, πλῆθος ἄλλων κήπων, καὶ πλέον τῶν 47,000 ἐλαιοδένδρων, ἐπὶ τῇ πληρωμῇ μόνον τοῦ δεκάτου. (Πανδώρα, ΙΒ', σελ. 581).

τῶν Ἀθηνῶν ἀναχώρησις τοῦ στρατοῦ, ὅστις τὴν πρωΐαν τῆς 29/10 ἐπεβιβάσθη εἰς τὰ πλοῖα (1).

Ὁ Μοροζίνης ἀναχωρήσας μετὰ ἔνδεκα γαλερῶν μετέβη εἰς Ναύπλιον, ὅπου σκληρῶς ἐτιμώρησε τοὺς Τούρκους τοῦ Μισθρᾶ ἐπὶ ἀπιστίᾳ. Οὗτοι, ὡς ἐρρέθη, παραδοθέντες διετάχθησαν ἵνα μένωσιν ἐν τοῖς φρουρίοις τοῦ Μισθρᾶ καὶ τῆς Βαρδούνιας πρὸς κάθαρσιν· παρελθόντος ὅμως τοῦ τεταγμένου χρόνου ἠρνήθησαν τὴν παράδοσιν τῶν φρουρίων· ὁ δὲ διαδεχθεὶς τὸν Πολάνην ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ προβλεπτοῦ τῆς Ζαρνάτας Γεώργιος Βενζόνης μάτην ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας ἀπαιτήσας τὸν σεβασμὸν τῶν συνθηκῶν ἠναγκάσθη ὅπως τοὺς ὑποτάξῃ διὰ τῆς βίας. Οἱ δυστυχεῖς συμπεσούμενοι εἰς 2,428 ψυχὰς μεταφερθέντες εἰς Ἄργος ἐπεκαλέσθησαν τὸ ἔλεος τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὅστις κρίνας ἀναξίους συγγνώμης κατεδίκασεν ἑπτακοσίους ἑβδομήκοντα ὀκτὼ ἄνδρας ἡλικίας δεκαὲξ μέχρι πεντήκοντα ἐτῶν εἰς κωπηλασίαν ἐν τοῖς κατέργοις, διένειμεν ἑξακόσια παιδία μετὰ τῶν μητέρων καὶ χιλίας περίπου γυναῖκας ἐν τῷ στόλῳ, καὶ μόνον πεντήκοντα μετὰ τοῦ ἀγᾶ διὰ λύτρων ἀπηλευθέρωσε. Μετὰ δὲ τοῦτο ἔπλευσεν εἰς Πόρον, καὶ πρὸς κάθαρσιν, καὶ πρὸς συζήτησιν τῶν κατὰ τὴν προσεχῆ ἐκστρατείαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ, ἀποθανόντος τοῦ δόγη Ἰουστινιάνη, ἡ Γερουσία ἀνεβίβασε τὸν περίπυστον Πελοποννησιακὸν ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς Πολιτείας ἀξιώματι, καὶ ἀπέστειλεν αὐτῷ ἕνα τῶν γραμματέων κομιστὴν τῆς εἰδήσεως καὶ τῶν δουκικῶν παρασήμων. Ἅμα ἐπισήμως ἐκοινοποιήθη τὸ ἄγγελμα ἐν Πόρῳ χαρμόσυνοι πανηγύρεις ἐτελέσθησαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ (2). Ἐνταῦθα πληροφορηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁ

(1) Laborde, Athènes aux XV, XVI et XVII siècles, tom. II, σελ. 191—254. (Ἀντέγραψα κατὰ μέρος τὴν γλαφυρὰν μετάφρασιν τοῦ Κυρ. Παπαῤῥηγοπούλου, δημοσιευθεῖσαν ἐν Πανδώρᾳ, φυλ. 267—268).

(2) Ἡ Σουηδὴ Ἄκερχελμ περιγράφει οὕτω τὰς τότ' ἐν Πόρῳ τελετὰς (8/20 Ἰουλίου). « Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἑωρτάσαμεν διὰ παντὸς εἴδους πυροτεχνημάτων ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Πολλὰ τῶν πυροτεχνημάτων τούτων ἦσαν ὡραιότατα. Ἓν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ὕδατος παρίστα φρούριον ἔχον ἐν τῷ μέσῳ τσαμίον. Δὲν γνωρίζω καλῶς ἂν δι' αὐτοῦ παρίστατο ἡ Χαλκίς. Γαλιόται τινὲς καὶ ἄλλα πλοῖα ἐκοσμοῦντο διὰ μυριάδων φανῶν τοποτεθειμένων καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν κεραιῶν καὶ τῶν ἱστίων εἰς τρόπον ὥστε βλέπων τις τὰς φανοστοιχίας διέκρινε καθαρότατα τὸ σχῆμα παντὸς πλοίου. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ὅλος ὁ στρατὸς ἐκανονοβόλει δὶς τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν τελευταίαν τρὶς, ὡς καὶ ὁ στόλος. Φωτοχυσίαι καθ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ τὸν στόλον. » Laborde, II, σελ. 283—283.

δόγης ἀρχιστράτηγος, ὅτι ἡ Κρήτη διετέλει ἐν πλήρει ἀναρχίᾳ, διότι ἡ φρουρὰ στασιάσασα εἶχε φονεύσει τὸν πασᾶν, καὶ ἄλλους ἀξιωματικοὺς (12 Μαΐου), ἀπεφάσισεν ἵνα δράμῃ εἰς κατάκτησιν τῆς ἄλλοτε τοσοῦτον ἐνδόξως ὑπ' αὐτοῦ ὑπερασπισθείσης νήσου· ὅθεν περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου ἀναχωρήσας ἐκ Πόρου μετὰ εἴκοσι δύο γαλερῶν καὶ ἑνωθεὶς ἐν Κυθήροις μετὰ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου τῆς Μελίτης ἐπαρουσιάσθη εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ ἐν Κρήτῃ Παλαιοκάστρου. Ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ κατέπαυσε τὰς διαιρέσεις τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς, ἥτις συσσωματωθεῖσα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν νέου γιανιτσάρου ἡτοιμάσθη πρὸς ὑπεράσπισιν, καὶ λαβοῦσα πρόσφορον τὴν περίστασιν δικαιολογήσεως ἐπὶ τοῖς συμβᾶσιν ἀτοπήμασι διέδωκεν ὅτι ἐφόνευσε τὸν πασᾶν, ὡς συνεννοούμενον μετὰ τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο ἰδὼν ὁ ἔξω τῆς Δίας περιπλέων Μοροζίνης ταχέως ἐπανέστρεψεν εἰς Πόρον, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 7 Ἰουλίου ἀνεχώρησε διὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Χαλκίδος. Ἐπὶ τούτῳ δὲ διετάχθη ἵνα ὁ μὲν Βενιέρος μετὰ ἐννέα νηῶν, ἑνὸς πυρπολικοῦ, ἓξ γαλερῶν κυβερνωμένων ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῶν καταδίκων Πιζάνη, καὶ ἄλλων γαλεοτῶν χριστιανῶν πειρατῶν, διαβῇ τὸν Καφηρέα καὶ περιπλεύσας τὴν νῆσον ἑνωθῇ μετὰ τοῦ στόλου διὰ τοῦ ἑτέρου στομίου τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου, ὁ δὲ καταδρομεὺς Μανέτας ὅπως μεταβὰς εἰς τὸν κόλπον τοῦ Βώλου παρεμποδίσῃ πᾶσαν διὰ θαλάσσης συγκοινωνίαν τῶν τούρκων. Ἕνεκα σφοδροῦ βορρᾶ ὁ στόλος προσωρμίσθη εἰς Σούνιον, καὶ, ἐπελθούσης γαλήνης, διὰ συντόνου κωπηλασίας ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Χαλκίδος. Ἀμέσως δὲ οἱ μὲν Σκλαβοῦνοι παρακολουθούμενοι ὑπὸ χιλίων Μελιταίων ἐπήδησαν ἐπὶ τῆς Βοιωτικῆς παραλίας (1/13 Αὐγούστου) πλησίον πύργου ἱδρυμένου ἐν τῷ στομίῳ τοῦ λιμένος, ὁ δὲ Καϊνιξμαρκ μετὰ τριακοσίων ἱππέων μεταβὰς πρὸς ἐπιθεώρησιν τοῦ παρακειμένου δάσους, δι' οὗ ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ὁ στρατὸς, καὶ ἰδὼν τὸν πύργον ἐγκαταλελειμμένον κατέλαβεν αὐτὸν διὰ μικρᾶς φρουρᾶς, καὶ μετ' ὀλίγον ὁ δόγης παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ σώματος τῶν μηχανικῶν καὶ τοῦ Καϊνιξμαρκ ἐπὶ τριῶν γαλερῶν ἐπεθεώρησε τό τε φρούριον καὶ τὰ πέριξ.

Ἡ ἐν Χαλκίδι φρουρὰ συμποσουμένη εἰς ἓξ χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐξ ὧν 4,500 ἦσαν γιανιτσάροι, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ σερασκέρου Ἰσμαὴλ, καὶ τοῦ φρουράρχου Μουσταφᾶ πασᾶ, εἶχε καλῶς ἐφοδιασθῇ πρὸς πολυχρόνιον ἀντίστασιν. Χάνδαξ περιεζώννυε τὸ φρούριον, ἐκτὸς δὲ τούτου εἶχεν ὑψωθῇ τὸ ἔδαφος διὰ πυκνῶν πάλων, καὶ τέσσαρες

κανονοστοιχίαι στηθεῖσαι ἐπὶ τῶν λόφων καὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιφράγματος ἐματαίουν πᾶσαν ἀπόπειραν ἐπιθέσεως. Ἐπὶ τέλους δ' ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν Βοιωτικῆς ἀκτῆς ὑψοῦτο τὸ φρούριον τοῦ Καραβαβᾶ συγκοινωνοῦν μετὰ τῆς ἐπὶ τοῦ πορθμοῦ γεφύρας δι' ὁδοῦ κατασκευασθείσης ἐπὶ τοῦ βράχου, καὶ ἐξωπλισμένον διὰ μεγάλων πυροβόλων καὶ ἰσχυρᾶς φρουρᾶς πρὸς διατήρησιν ἐλευθέρας τῆς μετὰ τοῦ φρουρίου συγκοινωνίας διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἀναγκαίων ἐπικουριῶν. Ἀξιοπερίεργον δὲ εἶνε, ὅτι Ἐνετὸς ὑπὸ τὸν Μοροζίνην ἄλλοτε πολεμήσας ἐναντίον τῶν Τούρκων, εἶχεν ἤδη κατασκευάσει τὰ ὀχυρώματα, πρὸ τῶν ὁποίων ἀπέθανεν ὁ Καϊνιξμαρκ, καὶ συνετρίβη ἡ δόξα τοῦ γέροντος Πελοποννησιακοῦ. Γερόλυμος Γαλόπος ἐκ Γουαστάλας ἀγωνισθεὶς ἐν Ναυπλίῳ ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ μετὰ ταῦτα ἕνεκεν ὕβρεως καταφυγὼν παρὰ τοῖς Τούρκοις μετὰ τοῦ συνήθους τοῖς ἐξωμότας ζήλου εἰργάσθη πρὸς ὀχύρωσιν τῆς ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του ἐπαπειλουμένης Χαλκίδος.

Ἀμέσως ὁ Καϊνιξμαρκ ἐπρότεινεν ἵνα διέλθωσι τὸν πορθμὸν μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων καὶ προσβάλλοντες τὸν Καραβαβᾶν διακόψωσι πᾶσαν ἐν τῷ φρουρίῳ εἰσαγωγὴν νέων δυνάμεων· δυστυχῶς ὅμως, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἐλλείψεως ὕδατος διὰ τὸν στρατὸν, ἀπερρίφθη ἡ πρότασις τοῦ συνετοῦ στρατηγοῦ, καὶ ἐσυζητήθη ἐὰν ἔπρεπε νὰ προσβληθῇ ὁ ἔτι ἀτελὴς μέγας χάνδαξ, ἢ προσεγγίσωσι διὰ λακκωμάτων (approci). Ὁ Σουηδὸς παραδεχθεὶς τὸ δεύτερον ἔδωκε τὰς ἀπαιτουμένας διαταγάς.

Ἐπειδὴ ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ, συμποσουμένου εἰς δεκατέσσαρας χιλιάδας πεζῶν, καὶ ὀκτακοσίους ἱππεῖς, μόνον τὸ ἥμισυ ἦτο παρὸν, ἐδέησεν ἵνα παρέλθωσι δύο ὁλόκληροι ἡμέραι μέχρι τῆς ἐλεύσεως καὶ τῶν ὑπολοίπων, ὅτε ὁλόκληρος τεθεὶς εἰς ὁδοιπορίαν ἐστρατοπέδευσεν εἰς τέναγός τι ἐγγὺς τῶν ἀψίδων μεγάλου ὑδραγωγείου. Οἱ Τοῦρκοι ἔρριψαν κατά τε τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ῥαγδαῖον πῦρ καὶ διὰ συνεχῶν ἐξόδων ἤρξαντο παραβλάπτοντες αὐτούς. Μετὰ ἕνδεκα ἡμέρας κατέπλευσαν καὶ τὰ καθυστεροῦντα πλοῖα παρακολουθούμενα ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στολίσκου, καὶ μετ' ὀλίγον ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς πόλεως καὶ ἡ καταδρομικὴ μοῖρα τοῦ Βενιέρου.

Ὁ Δανιὴλ Δολφῖνος διωρίσθη προβλεπτὴς τοῦ στρατοπέδου, καὶ διετάχθη ἡ ἀποβίβασις τῶν πυροβόλων καὶ ὅλμων. Ὁ δὲ στρατὸς μετὰ μεγάλης ἐργασθεὶς σπουδῆς κατεσκεύασεν ἐντὸς δύο μόνων

ἡμερῶν ἐξασφαλιστικὴν γραμμὴν, τέσσαρας κανονοστοιχίας ἐξ εἴκοσι τεσσάρων πυροβόλων, καὶ πέμπτην ἐπὶ μικροῦ σκοπέλου πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῶν περιφραγμάτων. Τέλος πάντων τὴν πρωΐαν τῆς 18/30 Ἰουλίου ἡτοιμάσθησαν καὶ τὰ χαρακώματα καὶ ἤρξατο ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ φρουρίου. Οἱ Τοῦρκοι ἐξελθόντες περὶ τοὺς χιλίους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς προσέβαλλον τοὺς ἐργαζομένους εἰς κατασκευὴν τῶν λάκκων στρατιώτας, ἀλλὰ μετὰ δίωρον ἀκροβολισμὸν ἐπανεκλείσθησαν.

Ἐν τούτοις αἱ τεναγώδεις ἀναθυμιάσεις, ὁ φλογερὸς ἥλιος, καὶ ἡ κόπωσις εἶχον μεγάλως καταβάλλει τοὺς πολιορκητὰς, μαστιζομένους καὶ ὑπὸ ἐνσκηψάσης ἐπιδημικῆς νόσου. Τέσσαρες χιλιάδες Ἐνετῶν καὶ τετρακόσιοι Μελιταῖοι ἀσθενήσαντες ἀπεσύρθησαν τοῦ ἀγῶνος. Ὁ θάνατος ἐθέριζε καθ' ἑκάστην πολλοὺς στρατιώτας καὶ διασήμους ἀξιωματικούς. Εἰς ἐπισφράγισιν δὲ τῆς δυστυχίας καὶ ὁ Καίνιξμαρκ, θεωρούμενος ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ στρατοπέδου, νοσήσας δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς ἐργασίας τῆς πολιορκίας. Οἱ Τοῦρκοι ἐπωφελούμενοι τῆς περιστάσεως διὰ συνεχῶν ἐξόδων ἔφθειρον τοὺς καταπεπονημένους πολιορκητάς. Ἰδίως δὲ τὴν νύκτα τῆς 30/11 Αὐγούστου, ἀφοῦ διὰ συνεχοῦς πυρὸς τῶν περιφραγμάτων προσεπάθησαν νὰ περισπάσωσι τοὺς Ἐνετοὺς, ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου πολυάριθμοι καὶ προσέβαλλον μεθ' ὁρμῆς τὰ χριστιανικὰ χαρακώματα. Ὁ πρίγκηψ τῆς Βρουνσβίκης ἀπέκρουσε τὴν πρώτην προσβολὴν, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ Σκλαβοῦνοι καὶ Μελιταῖοι γενναίως πολεμήσαντες ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὀπισθοχωρήσωσι.

Ὁ σερασκέρης στρατοπεδεύων ἐν Θήβαις μετὰ ἓξ χιλιάδων ἀνδρῶν μαθὼν τὰ γιγνόμενα ἔστειλεν εἰς ἐπικουρίαν τῶν πολιορκουμένων πολυάριθμον σῶμα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ Καραβαβᾶ εἰσῆλθεν εἰς Χαλκίδα. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀναθαρρήσαντες ἐξῆλθον ἐν μεγάλῃ σιγῇ περὶ τὰ χαράγματα, καὶ συμποσούμενοι εἰς δύο χιλιάδας πεζῶν καὶ τετρακοσίους ἱππεῖς, προσέβαλλον τὰς πρώτας δύο γραμμὰς τῶν χριστιανικῶν χαρακωμάτων. Αἱ προφυλακαὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ κατεκόπησαν, τὸ δὲ σῶμα τῶν Φλωρεντινῶν περίτρομον ὑπεχώρησεν. Ἐκ τῆς νίκης ταύτης οἱ Τοῦρκοι τολμηρότεροι γενόμενοι προσέβαλλον καὶ τὰς κανοστοιχίας, ἀλλὰ μετὰ πολυαίμακτον ἀγῶνα ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπισθοδρομήσωσιν. Ἐκ τῶν χριστιανῶν τότε ἔπεσαν διακόσιοι, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοί.

Τὴν 20 οἱ πολιορκούμενοι ἀνανεοῦσι τὴν ἔξοδον, ἀλλ' ἀποκρούονται μετὰ μεγάλων ζημιῶν, οἱ δὲ στρατιῶται τοῦ στόλου καταλαμβάνουσι τὴν ἐπὶ τοῦ ἐγγὺς λόφου κανονοστοιχίαν, καὶ διώκουσι τοὺς ἐχθροὺς, ἐξ ὧν πολλοὶ ῥίπτονται εἰς τὴν θάλασσαν. Τὴν 22 πάλιν ἐξελθόντες τρέπουσι τοὺς Φλωρεντινοὺς καὶ καταλαμβάνουσι τὸν λόφον, ὅθεν μετ' ὀλίγον ἀποδιώκονται. Ἐκ τῶν συνεχῶν καὶ καταστρεπτικῶν τούτων ἐξόδων ἀποδεκατισθέντες ἐπὶ τέλους ἀποφασίζουσι τὴν 26 Αὐγούστου ἵνα ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν. Τοῦτο ὅμως ἰδόντες οἱ ἐν Καραβαβᾷ φρουροῦντες καταβαίνουσι καὶ προσβάλλουσι τοὺς φεύγοντας μέχρι τῆς γεφύρας, ἥτις ἐνδίδουσα εἰς τὸ βάρος κρημνίζεται. Πλέον τῶν τριάκοντα πίπτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν, οἱ δ' ἐπίλοιποι ἀναγκάζονται ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς Χαλκίδα.

Ἐν τούτοις νυχθημερὸν ἐξηκολούθει τὸ ἀμοιβαῖον πῦρ. Τὴν δὲ 27 πέμπεται ἐπικουρία ἐκ χιλέων πεντακοσίων ἀνδρῶν εἰς τοὺς πολιορκουμένους, οἵτινες τὴν 6 Σεπτεμβρίου ἀποπειρῶνται νέαν ἔξοδον. Ὁ Μοροζίνης ἀποφασίσας ἐπὶ τέλους ἵνα κυριεύσῃ τὰ διὰ τῶν πάλων περιφράγματα διέθεσεν οὕτω τὰ τῆς προσβολῆς. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνδεκα χιλιάδες στρατιωτῶν ὤφειλον νὰ προσβάλλωσιν ἐκ πέντε διαφόρων μερῶν τὰ ἐχθρικὰ χαρακώματα, ἐννεακόσιοι ἐκ τῶν πλοίων τοῦ Βενιέρου τὸ ἀκρωτήριον, καὶ οἱ Μελιταῖοι μετὰ τοῦ σώματος τοῦ στρατηγοῦ Σπὰρ τὴν ἐπὶ τοῦ λόφου κανονοστοιχίαν· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Φλωρεντινοὶ μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Φουριέτη καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Ἀλβανὸν Ἰωάννην Γκίκαν Σκλαβούνων τὸν μεσαῖον λόφον, καὶ χίλιοι πεντακόσιοι ναῦται καὶ ἀπελευθερωθέντες κατάδικοι τὰς ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀριστερὰν λόφου κανονοστοιχίας. Συγχρόνως δὲ διετάχθη τὸ μὲν ἱππικὸν νὰ ἦναι ἕτοιμον ὅπως σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν, ἡ καταφόβισιν τῶν πολεμίων, ὁ δὲ στόλος νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς μοίρας, ἐξ ὧν ἡ μία νὰ διευθυνθῇ πρὸς τὸ ὄρος, ἡ ὑπὸ τὸν κολπάρχην πρὸς τὴν πεδιάδα, καὶ ἡ τρίτη ὑπὸ τὸν διοικητὴν τῶν καταδίκων μετὰ τοῦ Τοσκανικοῦ στολίσκου εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ.

Οὕτω πάντων διατεθέντων, περὶ τὰ χαράγματα τῆς 10 Σεπτεμβρίου ἐδόθη διὰ τριῶν πυροβολισμῶν τὸ σύνθημα τῆς προσβολῆς. Ἀμέσως ἐφώρμησαν ἅπαντα τὰ σώματα κατὰ τὴν ἄνω διαγραφεῖσαν τάξιν, ἀψηφοῦντα τὴν κατ' αὐτῶν ἐκσφενδονιζομένην χάλαζαν τοῦ ἐχθρικοῦ πυρός. Πρῶτοι οἱ Σκλαβοῦνοι μετὰ τῶν Μελιταίων προσέβαλλον τὸ περίφραγμα, καὶ ὑπερβάντες τὸ χαράκωμα ἔφθασαν ἐντὸς τοῦ

ἔρκους. Λυστώδης συνήρθη ἀγὼν ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸν λόφον προμαχῶνος ὑπερασπιζομένου ὑπὸ πολλῶν Τούρκων. Δὶς οἱ Μελιταῖοι μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Σπὰρρ προσβαλόντες τὸν προμαχῶνα τοῦτον μετὰ ζημιῶν ἀπεκρούσθησαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους εἰσπηδήσαντες ἐν αὐτῷ περιεκυκλώθησαν ὑπὸ πολλῶν πολεμίων, ὅτε ὁ μαρκέσιος Κουρβὼν μετὰ τῶν διμάχων ἔδραμεν εἰς βοήθειαν αὐτῶν.

Ἐπὶ τέλους οἱ Τοῦρκοι ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ πυρὸς καὶ τῆς χριστιανικῆς μαχαίρας περίτρομοι ἐξεκένωσαν τὸ διὰ πάλων περίφραγμα ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τριάκοντα ἐννέα πυροβόλων καὶ πέντε ὅλμων. Κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐκ μὲν τῶν χριστιανῶν ἔπεσαν διακόσιοι πεντήκοντα στρατιῶται καὶ ἀξιωματικοί, ἐν οἷς ὁ ἀνδρεῖος Γερόλυμος Γαρζόνης ταφεὶς ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ λόφου ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, καὶ ὁ πνευματικὸς τοῦ δόγη Ἀντώνιος Ἀτσιάγος, ὅστις μὲ τὸν σταυρὸν ἀνὰ χεῖρας ἐνεψύχου τὰ στρατεύματα, καὶ ἐτραυματίσθησαν ὁ γενναῖος πρίγκηψ Τουρένας, ὁ Φουριέτης, ὁ Ἀλβανὸς Γκίκας, καὶ ἄλλοι τῶν ἐπισήμων· ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν χίλιοι πεντακόσιοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ υἱὸς τοῦ σερασκέρου.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι ἐνισχυθέντες ἐκ Βοιωτίας ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου περὶ τοὺς χιλίους πεντακοσίους, καὶ ἀκράτητοι ἔπεσαν κατὰ τῶν Φλωρεντινῶν, πλὴν καταφθαρέντες ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ σώματος τῶν Βυτεμβεργίων ἔντρομοι ὑπεχώρησαν.

Ἐν τούτοις ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἔφοδον ἵνα περιζωσθῇ τὸ χριστιανικὸν στρατόπεδον διὰ προφυλακτικῆς γραμμῆς ἐκτεινομένης εἰς ἀπόστασιν διακοσίων πεντήκοντα βημάτων παραλλήλως τῷ φρουρίῳ, καὶ ἐξασφαλιζομένης διὰ νέων κανονοστοιχιῶν, συγχρόνως δὲ ν' ἀρχίσῃ ἡ κατασκευὴ τῶν πρὸς τὸ φρούριον λάκκων.

Νόσοι καὶ ἄλλαι κακουχίαι καθ' ἑκάστην ἀπεδεκάτιζον τοὺς πολιορκητάς. Ὁ Καίνιξμαρκ, μὴ ἐντελῶς ἀναλαβὼν ἐκ τοῦ πυρετοῦ ἐξῆλθε τῆς σκηνῆς πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν ἐργασιῶν τῆς προετοιμαζομένης ἐφόδου, πολλὰ δὲ εἰπὼν καὶ παραγγείλας ἀπεσύρθη, πλὴν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ στρατὸς ἐθρήνησε τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ ὑπὸ βολῆς πυροβόλου φονευθέντος ἐπιδεξίου μηχανικοῦ Βερνέδα.

Ὁ δόγης αὐτοπροσώπως διευθύνων τὰ τῆς πολιορκίας διέταξε τὴν προσβολὴν τῶν δύο πύργων τοῦ φρουρίου, ἐξ ὧν εἷς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ πρὸς τ' ἀριστερά, ὁ δ' ἕτερος πρὸς δεξιά. Ἑπτὰ κανονοστοι-

χίαι ὡπλισμέναι διὰ τριάκοντα δύο πυροβόλων καὶ δώδεκα ὅλμων ἀδιακόπως διευθύνουσαι κατ' αὐτῶν τὸ πῦρ ἤνοιξαν διάφορα ῥήγματα, ἐπύρωσαν τὰ ἐντὸς, καὶ κατέφθειραν τοὺς φρουροῦντας. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι γενναίως ἀνταπεκρίνοντο, ἔχοντες τὴν εὐκολίαν νὰ ἐξάγωσι διὰ τῆς γεφύρας τοὺς τραυματίας καὶ λαμβάνωσι συνεχῶς ἐπικουρίας ἀπὸ τοῦ ἐν Θήβαις σερασκέρου, ὅστις ἐπ' ἐσχάτων εἶχεν ἐνισχυθῆ διὰ νέων στρατευμάτων ἀποσταλέντων ὑπὸ τοῦ ἐν Βώλῳ καπιτὰν πασᾶ διὰ δεκατριῶν γαλερῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ δόγης πρὸς διακοπὴν τῆς ἐπιζημίου ταύτης συγκοινωνίας διέταξεν ἵνα στηθῶσιν ἐπὶ τῆς πρὸς δεξιὰ ἀκτῆς τέσσαρα πυροβόλα (κολοβρῖναι) πλήττοντα τὴν γέφυραν, οἱ πολιορκούμενοι ἀσφαλῶς συνεκοινώνουν διὰ νυκτός.

Ἐν τούτοις αἱ μὲν ἐργασίαι τῶν λάκκων ἐπροχώρουν, ὁ δὲ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ πύργου ἀδιάκοπος βομβαρδισμὸς ἤνοιξεν ἀρκετὸν ῥῆγμα, δι' οὗ ὁ ἀντισυνταγματάρχης Βαλέριος Οὔβερ ἀνεδέχθη νὰ ἐφορμήσῃ μετὰ πεντήκοντα μόνον στρατιωτῶν. Καὶ τῳόντι ὁ γενναῖος οὗτος διαπεράσας τὴν τάφρον εἰσεπήδησε διὰ τοῦ ῥήγματος καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ πύργου ἀνεπέτασε τὴν σημαίαν τοῦ ἁγίου Μάρκου. Ἡ ἡρωϊκὴ πρᾶξις τοῦ Οὔβερ μεγάλως ἀπεθάρρυνε τοὺς Τούρκους, ὁ δ' ἐξαφθεὶς τῶν χριστιανῶν ζῆλος ἐματαίωσεν αὐτήν· διότι οἱ τελευταῖοι, ἀντὶ κατὰ τὰ διατεταγμένα νὰ ἰσοπεδώσωσι τὴν τάφρον καὶ κατὰ μικρὰ σώματα εἰσέλθωσιν, ὥρμησαν σύσσωμοι πρὸς τὸ ῥῆγμα, πλὴν ἕνεκα τῆς στενότητος μὴ δυνηθέντες νὰ εἰσορμήσωσιν, ἀτάκτως ἐπεσωρεύθησαν εἰς τὸ χεῖλος αὐτοῦ. Ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης ἀναθαρρήσαντες οἱ Τοῦρκοι ἔῤῥιψαν κατ' αὐτῶν χάλαζαν πυρὸς καὶ πολλοὺς φονεύσαντες ἠνάγκασαν τοὺς ἐπιλοίπους νὰ τραπῶσι τῇδε κακεῖσε. Ὁ ἀνδρεῖος ὅμως Οὔβερ ἐξηκολούθει μαχόμενος κατὰ τῶν ἐν τῷ πύργῳ, καὶ ἤθελε καταφθείρει αὐτοὺς, ἐὰν μὴ ἀπρόοπτος ὑποχώρησις τῶν στρατιωτῶν ἐξηνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του· διότι ἀναφλεχθέντων τῶν πολεμεφοδίων ἑνὸς στρατιώτου, διεδόθη ὅτι ὁ πύργος ἀνετινάσσετο δι' ὑπονόμου, καὶ πάντες τότε περὶ σωτηρίας σκεπτόμενοι περίτρομοι ἐξῆλθον. Ἐκ τῶν χριστιανῶν ἔπεσαν ἑκατὸν, ἐν οἷς καὶ δύο συνταγματάρχαι, καὶ ἐτραυματίσθησαν τριακόσιοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἱππότης τῆς Μελίτης Ἰωάννης Λάσκαρις, καὶ ὁ κόμης Ῥοδρίγος Πομπέης.

Ἐνῷ οἱ πολιορκούμενοι καθ' ἑκάστην ἐλάμβανον ἀπὸ τοῦ σερασκέρου βοηθείας, οἱ ὑπὸ τῶν νόσων καὶ τοῦ πολέμου ἀποδεκατιζόμενοι

χριστιανοὶ ἐγκατέλειπον κενὰ δυσαναπλήρωτα. Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ οἱ Φλωρεντινοὶ ἀνεχώρησαν τὴν νύκτα τῆς 20 Σεπτεμβρίου, ἐγκαλιπόντες μόνον δύο ναῦς καὶ τριακοσίους πεζοὺς, τούτους δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἀνδρεῖοι ἱππόται τῆς Μελίτης.

Ἐν τούτοις οἱ πολιορκηταὶ ὑπογείως ἐργαζόμενοι ἔφθασαν μέχρι τοῦ ἀντιταφρίου ὑψώματος, καὶ στήσαντες χωστὴν κανονοστοιχίαν ἐξ ὀκτὼ πυροβόλων τῶν πεντήκοντα λιτρῶν ἤρξαντο νὰ πλήττωσι τὰ τείχη τοῦ φρουρίου πρὸς ἄνοιξιν ῥήγματος. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ δόγης παρὼν ἐνεψύχου καὶ προέτρεπε τοὺς στρατιώτας ν' ἀνδρίζωνται καὶ ἐπισπεύδωσι τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας. Περὶ τὰ χαράγματα τῆς 4 Ὀκτωβρίου οἱ Τοῦρκοι ἀνετίναξαν ὑπόνομον, καὶ ἐξεσφενδόνισαν σάκκους πυρίτιδος κατὰ τῶν ὑπὸ τὸ φρούριον τοποτεθειμένων στρατιωτῶν, οἵτινες ἔντρομοι ἐτράπησαν ἐγκαταλιπόντες καὶ τὴν χωστὴν κανονοστοιχίαν, τὴν ὁποίαν κατέλαβον οἱ ἀμέσως ἐξελθόντες ἐχθροί. Ἀλλ' ἀμέσως ἐφορμήσαντες οἱ κόμητες Βαϊνόφελ καὶ Ῥιπέτας ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια.

Ἐκ τῆς πρωϊνῆς ἐπιτυχίας ἀναθαῤῥήσαντες οἱ Τοῦρκοι ἐξῆλθον μανιωδέστεροι περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἀλλὰ καὶ πάλιν μετὰ μεγάλων ζημιῶν ἀπεδιώχθησαν.

Ὁ ἐν Καραβαβᾷ στρατοπεδεύων σερασκέρης ἔστησε δύο κανονοστοιχίας ἔξω τοῦ φρουρίου, δι' ὧν ἐκανονοβόλει τὰ ἐν τῷ πορθμῷ παραπλέοντα πλοῖα, καὶ τοὺς πρὸς τὴν πόλιν ἐστρατοπεδευμένους Σκλαβούνους, τοὺς ὁποίους καὶ διὰ συνεχῶν ἀκροβολισμῶν ἀπησχόλει. Τότε ἔπεσε μαχόμενος καὶ ὁ γενναῖος Ζακύνθιος συνταγματάρχης Παῦλος Μακρῆς διοικῶν τὰ σώματα τῶν Μανιατῶν καὶ Ἑπτανησίων, καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Ἀθηναῖος ταγματάρχης Πέτρος Γάσπαρης διαδεχθεὶς ἐν τῷ ἀξιώματι ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου.

Πρὸς ἀντιπερισπασμὸν δὲ τῶν πολεμίων οἱ μὲν ἐπαναστάντες Εὐβοεῖς ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Νικόλαον Καρυστηνὸν ἐπολιόρκησαν τὴν Κάρυστον (Castel-Rosso), ὁ δὲ καταδρομεὺς Μανέτας μετὰ σώματος νησιωτῶν (levendi) καὶ Βουλγάρων ἀποβὰς εἰς Βοιωτίαν διέτρεχε τὰ πέριξ λεηλατῶν καὶ αἰχμαλωτίζων τοὺς συναντωμένους πολεμίους.

Κλινήρης ἐκ πυρετοῦ ὁ δόγης ἔμαθεν, ὅτι ἐπὶ τῶν δύο πύργων εἶχον ἀνοιχθῆ ῥήγματα, καὶ διέταξεν ἵνα ἑτοιμασθῶσι τὰ στρατεύματα πρὸς ἀποφασιστικὴν ἔφοδον. Ἀμέσως ἀπεβιβάσθησαν ἐκ τῶν πλοίων ὅλοι οἱ ναῦται, ἑξακόσιοι ἄνδρες ἐκ τῶν πειρατικῶν

γαλιοτῶν, πολλοὶ ἐθελονταὶ, καὶ πεντακόσιοι κατάδικοι (galeotti), καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ, καὶ πρὸς ἀριθμητικὴν ἐπίδειξιν. Ἐν μὲν τῇ ἐμπροσθοφυλακῇ ἐτέθησαν οἱ Σκλαβοῦνοι καὶ οἱ κατάδικοι, ὁ δὲ κολπάρχης Ἀλέξανδρος Βόνος διετάχθη ἵν' ἅμα τῇ ἐφόδῳ προσποιηθῇ ἀπόβασιν ἐπὶ τῆς Βοιωτικῆς ἀκτῆς πρὸς παρακώλησιν τῶν ἐκ Καραβαβᾶ σταλησομένων ἐπικουριῶν, καὶ συνάμα ὁ Βενιέρος παρατάξῃ ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν ἀκτῆς τὰς λέμβους τῶν πλοίων ἐνόπλους. Ἀφοῦ δὲ πάντα καλῶς διετέθησαν, καὶ ἡτοιμάσθησαν αἱ πρὸς ἀνατίναξιν τοῦ ἀντιταφρίου ὑψώματος ὑπόνομοι καὶ οἱ πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς τάφρου σάκκοι χώματος, τὴν 12 Ὀκτωβρίου ἀνατιναχθεισῶν τῶν ὑπονόμων ἐδόθη διὰ δύο βομβῶν τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου. Ἀμέσως δὲ αἱ μὲν ἐμπροσθοφυλακαὶ ἐπροχώρησαν πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν Τούρκων, τὸ δὲ κύριον τοῦ στρατοῦ σῶμα ὁμοθυμαδὸν διηυθύνθη πρὸς ἀμφότερα τὰ ῥήγματα, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀριστερὸν εἶχεν ἐκλεχθῆ ὡς τὸ κυριώτερον τῆς προσβολῆς σημεῖον, οἱ ἐφορμήσαντες προσέβαλλον αὐτὸ μετ' ἀπαραδειγματίστου ἀνδρείας. Παρ' ἐλπίδα ὅμως τὸ ἀνωφερὲς καὶ ὀλισθηρὸν αὐτοῦ ἐματαίωσε τὰς γενναίας αὐτῶν προσπαθείας· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπωφεληθέντες τῆς ἐν τῷ στομίῳ συσσωρεύσεως διὰ τρομερᾶς χαλάζης σφαιρῶν, πετρῶν, καὶ ἐμπρηστικῶν ὑλῶν ἀφειδῶς διέσπειρον ἐν αὐτοῖς τὸν θάνατον. Ἐν τούτοις οἱ χριστιανοὶ ἀκλόνητοι καὶ ἀψηφοῦντες τὸ ἀδιάκοπον τῶν ἐχθρῶν πῦρ προσεπάθουν πατοῦντες ἐπὶ σωρῶν πτωμάτων νὰ εἰσπηδήσωσιν. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς δυσκολίας τοῦ ῥήγματος, καὶ ἕτερον ἐμπόδιον ἐπαρουσιάσθη· διότι μὴ ἰσοπεδωθείσης τῆς τάφρου διὰ τῶν παρασκευασθέντων σάκκων, οἱ δυστυχεῖς στρατιῶται ἠναγκάζοντο νὰ μένωσι μέχρι τῆς ὀσφύος ἐν τῷ ὕδατι ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς ἀσφαλεῖς προσβολὰς τοῦ ἐχθρικοῦ πυρός. Ἐπὶ τέλους ἰδόντες τὸ ἀδύνατον τῆς διὰ τοῦ ῥήγματος εἰσχωρήσεως προσέβαλλον τὸν ἐγγὺς πύργον, τὸν ὁποῖον προηγουμένως εἶχε πρὸς καιρὸν καταλάβει ὁ Οὔβερ, καὶ τοῦτο ἐπιτυχῶς κατορθώσαντες ἀνεστήλωσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς σημαίας τῆς Δημοκρατίας. Οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες τοῦτο ἀμέσως διέκοψαν πᾶσαν μετὰ τῆς πόλεως συγκοινωνίαν τοῦ πύργου, καὶ διὰ μανιώδους πυρὸς κατηνάγκασαν τοὺς εἰσελθόντας νὰ ὑποχωρήσωσιν· ἀλλ' οἱ ἀξιωματικοὶ πλήρεις ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως διέταξαν νέαν ἔφοδον, καὶ οὕτως οἱ χριστιανοὶ διαπεράσαντες ἐν μέσῳ αἱμάτων, καὶ πτωμάτων κατέλαβον ἐκ νέου αὐτόν· πλὴν ἀμέσως ἰδόντες τὸ στενόχωρον αὐτοῦ, μὴ ἐπιτρέποντος

ἐλευθέραν κίνησιν, καὶ τὴν διακοπὴν τῆς μετὰ τῆς πόλεως συγκοινωνίας, ἠναγκάσθησαν ἵνα τὸν ἐγκαταλείψωσιν. Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον, οἱ Σκλαβοῦνοι ἐφορμήσαντες πρὸς τὸ δεξιὸν ῥῆγμα ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ ἐκ δοκῶν ἐπιστηρίγματος, καὶ πρὸς οὐδὲν λογιζόμενοι τὸ κατ' αὐτῶν χαλαζηδὸν ἐκσφενδονιζόμενον πῦρ κατώρθωσαν ν' ἀναβῶσι ἐπὶ τοῦ πύργου, καὶ συμπλακῶσι μετὰ τῶν φρουρούντων· δυστυχῶς ὅμως μὴ λαβόντες οὐδεμίαν βοήθειαν, καὶ ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ πυρὸς τοῦ Καραβαβᾶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσωσι.

Κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον διαρκέσαντα ἐπὶ μίαν καὶ ἡμισείαν ὥραν ἐφονεύθησαν χίλιοι χριστιανοί, καὶ πολλοὶ βαρέως ἐτραυματίσθησαν, ἐν οἷς καὶ ὁ πρίγκηψ τῆς Δαρμστάδης, καὶ ὁ γενναῖος βαρόνος Σπάρρ.

Ἐκτὸς τούτου καὶ ὁ διαταχθεὶς ν' ἀπασχολήσῃ τοὺς ἐν Καραβαβᾷ Τούρκους κολπάρχης Βόνος παρασυρθεὶς ὑπὸ τῆς παλιρροίας τοῦ Εὐρίπου ὑπέστη μεγάλην βλάβην ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ φρουρίου.

Τὴν ἐπαύριον οἱ πολιορκούμενοι ἐξελθόντες προσέβαλλον τὰ χριστιανικὰ χαρακώματα, ἀλλὰ καταφθαρέντες ὑπεχώρησαν.

Ὁ Μοροζίνης ἐπιμένων εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Χαλκίδος ἀπεφάσισε νὰ παραχειμάσῃ ἐνταῦθα, καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ λαμβάνων ἐξ Ἑνετίας ἐπικουρίας ἐπαναλάβῃ τὰς ἐχθροπραξίας· ὅθεν διέταξεν ἵνα διατηρηθῇ στενὸς ἀποκλεισμὸς, καὶ ἐμποδισθῇ ἡ ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων ἐπισκευὴ τῶν ῥηγμάτων. Ὡριμώτερον ὅμως ὕστερον σκεφθείς, καὶ βλέπων τοὺς Τούρκους διὰ συνεχῶν ἐξόδων ἀποδεκατίζοντας τὰ στρατεύματα, ἐκέλευσε τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας.

Τὴν 21 ἐπεβιβάσθη ὁ στρατὸς ἐπὶ τῶν πλοίων, καὶ ἐδόθη τὸ σύνθημα τῆς ἀναχωρήσεως. Οἱ ἐν Εὐβοίᾳ Ἕλληνες, οἵτινες ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ἐνετικοῦ στόλου ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ παρέσχον μεγάλας τῷ Μοροζίνῃ ὑπηρεσίας, ἐπροτίμησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι διὰ παντὸς τὴν πατρίδα παρὰ νὰ διαμείνωσιν ὑπὸ τὴν μάχαιραν τῶν ἐξηγριωμένων νικητῶν. Ὅθεν εἰς πέντε ἢ ἓξ χιλιάδας συμποσούμενοι ἐζήτησαν ἄσυλον παρὰ τῷ χριστιανικῷ στόλῳ· καί τινες μὲν αὐτῶν παρελήφθησαν, ἄλλοι ἐπὶ ἰδίων πλοίων ἀνεχώρησαν, καὶ ἄλλοι ἐγκαταλειφθέντες ἐν τῇ παραλίᾳ κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ καὶ γενναίως πολεμήσαντες κατεσφάγησαν, ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ ἀπέλπιδες ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν.

Τὴν 24 Ὀκτωβρίου ὁ δόγης κατέπλευσεν εἰς Κάρυστον. Ἔχων δὲ κατὰ νοῦν τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιορκίας τῆς Χαλκίδος ἐσκέφθη περὶ

ἁλώσεως τοῦ φρουρίου τούτου, ὅπερ προηγουμένως εἶχε πολιορκήσει ὁ Νικόλαος Καρυστηνός. Ἄγνωστον ὅμως διατί μεταβαλὼν σχέδιον ἔπλευσε πρὸς τὰς Σπέτσας καὶ Ναύπλιον, ἔνθα καὶ παρεχείμασε.

Ἐλθοῦσα εἰς Ἐνετίαν ἡ χήρα τοῦ Καϊνιξμαρκ ὑπεδέχθη εὐμενέστατα ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἥτις εἰ καὶ βαρέως φέρουσα τὴν ἐν Χαλκίδι ἦτταν, ἐτίμησε τὴν μνήμην τοῦ ἀποθανόντος στρατηγοῦ δι' ἀνεγέρσεως μαρμαρίνου ἀνδριάντος ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ ναυστάθμου (1).

Ἐν τούτοις ὁ στρατηγὸς Κορνάρος ἐξεδικήθη ὀπωσοῦν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ ταπεινωθέντα δόγην, κυριεύσας τὰ φρούρια Κνὶν, Βερλίκαν, Ζουνιγρὰδ, Γρασὰτς, καὶ τὸν πύργον τῆς Ναρέντας. Ὁ δὲ συμμαχῶν τῇ Δημοκρατίᾳ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας κατέσπασε διὰ συνεχῶν νικῶν τὴν ἐπηρμένην τῶν μουσουλμάνων ὀφρὺν, καὶ κατέλαβε τὴν Ἄλβαν, Λίππαν, Σόλμοζ, Ἰοῦγον, Ἰλλὸκ, Πετερβαρδὶν, Τίτουλ, Κωνστανίτσαν, Γραδίσκαν, Βρὸτ, καὶ ἰδίως τὸ Βελιγράδιον.

Ὁ σουλτάνος περίτρομος μαθὼν τοὺς θριάμβους τῶν καισαρικῶν ὅπλων ἔπεμψε πρεσβευτὰς εἰρήνης τὸν Σουλφικὰρ ἀγᾶν καὶ τὸν περιώνυμον Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ὁ τελευταῖος παρουσιασθεὶς εἰς τὸν νικητὴν τοῦ Βελιγραδίου ἐκλέκτορα τῆς Βαυαρίας, εἶπεν ὅτι *οὐχὶ ἡ ἀνδρεία τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' αἱ ἁμαρτίαι τῶν Τούρκων ἐπροξένησαν τὰς καταστροφὰς ἐκείνας*· καὶ ὅτι *ὁ Σουλεϊμάνης καταδικάζων τὴν κακότροπον πολιτικὴν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἐπιθυμεῖ εἰρήνην εἰλικρινῆ καὶ διαρκῆ*. Μετ' ὀλίγον ἐλθόντες οἱ ἀπεσταλμένοι εἰς Βιέννην συνεζήτησαν μετὰ τῶν τριῶν συμμάχων κρατῶν τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Καὶ ἡ μὲν Αὐστρία ἀπῄτει τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων παραχώρησιν παντὸς παλαιόθεν ἀνήκοντος εἰς τὸ βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας, δηλαδὴ Τρανσυλβανίαν, Βλαχίαν, Μολδαβίαν, Βοσνίαν, Σερβίαν, καὶ Βουλγαρίαν, τὴν ἀποβολὴν τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ παραχώρησιν τῆς ἐπιστασίας αὐτοῦ εἰς τοὺς Φραγκισκανοὺς μοναχοὺς, τὴν ἐλευθέραν ἀξάσκησιν τοῦ δυτικοῦ δόγματος ἐν ἁπάσῃ τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ, καὶ ἐπὶ τέλους τὴν εἰς χεῖρας τοῦ αὐτοκράτορος παράδοσιν τοῦ παρὰ τοῖς Τούρκοις καταφυγόντος ἡγεμόνος τῆς Οὐγγαρίας Τεκέλη· οἱ δ' Ἐνετοὶ τὴν παραχώρησιν τῆς Εὐβοίας, καὶ πάντων τῶν ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ μέχρι Κερκύρας

(1) Garzoni, σελ. 266—288. — Foscarini, σελ. 288—301. — Journal d'Anna Akerhjelm (Laborde, II, 317—341). — Π. Χιώτης, Γ', σελ. 307—309.

κατεχομένων ἑλληνικῶν τόπων, τὴν αὔξησιν τῶν ὁρίων τῶν ἐν Δαλματίᾳ κτήσεων τῆς Δημοκρατίας, μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ Δουλχίνου καὶ τοῦ Ἀντιβάρεως. Καὶ ἐπὶ τέλους οἱ Πολωνοὶ ἀπῄτουν τὴν παραχώρησιν τῆς Βλαχίας, Μολδαβίας, Κριμαίας, καὶ πάντων τῶν μεταξὺ Βορυσθένους καὶ Δουνάβεως χωρῶν, ἀποζημίωσιν διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Ταρτάρων γενομένας ζημίας, τὴν πληρωμὴν τῶν ἐξόδων τοῦ πολέμου, τὴν παράδοσιν τῆς ἐπιστασίας τῶν ἁγίων τόπων εἰς τοὺς καθολικοὺς, καὶ ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ δόγματος.

Ἀλλ' αἱ ὑπερβολικαὶ αὗται ἀξιώσεις τῶν συμμάχων ἠνάγκασαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον.

Καταναγκαστικὴ στρατολογία διετάχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τὰς ἐπαρχίας, καὶ διὰ τῆς βίας ἐπεβλήθησαν ἔκτακτοι φόροι οὐ μόνον εἰς τοὺς χριστιανοὺς, ἑβραίους, καὶ μουσουλμάνους, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς λειτουργοὺς τοῦ προφήτου. Ὁ καπιτὰν πασᾶς Μισιρλιζαδὲς Ἰβραὶμ σταλεὶς πρὸς ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν τῆς Χαλκίδος, καὶ καλῶς ἐφοδιάσας τὰ φρούρια δι' ἓξ χιλιάδων στρατιωτῶν, διετάχθη νὰ παραπλέῃ εἰς τὰ ὕδατα τῆς Εὐβοίας καὶ μετὰ τοῦ διοικητοῦ αὐτῆς Ἰβραὶμ πασᾶ ἐπαγρυπνῇ πρὸς παρεμπόδισιν νέας ἀποπείρας τῶν Ἐνετῶν κατὰ τῆς νήσου. Συγχρόνως δὲ ὁ ἐν Ἑλλάδι σερασκέρης ἐνισχυθεὶς διὰ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ Πύλη κατανοήσασα, ὅτι αἱ ἐν Ἑλλάδι νίκαι τῶν Ἐνετῶν ὠφείλοντο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰς μετὰ τῶν ἐντοπίων χριστιανῶν συνεννοήσεις αὐτῶν, ἀπεφάσισεν ἵνα διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου περισπάσῃ τοὺς νικητάς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ διέταξε πάντας τοὺς ὑπαλλήλους ἵνα προσπαθήσωσι δι' ἡμερότητος καὶ παραχωρήσεων ὅπως προσοικειωθῶσι τοὺς ἀφηνιάσαντας ὑπηκόους, καὶ παντοιοτρόπως ἐξεγείρωσιν αὐτοὺς κατὰ τῶν Ἐνετῶν· εἰς ἐπισφράγισιν δὲ τῆς ἐξ ἀνάγκης φιλελληνικῆς πολιτικῆς της ἀπελευθερώσασα τὸν πρὸ ἑπταετίας στενάζοντα εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Ναυστάθμου (Μπάνιο) Διβεράκην Γερακάρην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ χριστιανῶν ἡγεμόνων.

Προηγουμένως εἴπομέν τινα περὶ τοῦ πειρατοῦ τούτου, ἐν τοῖς ἑξῆς δὲ ἀπολείπεται ἵνα συμπληρώσωμεν τὸν ρωμαντικὸν βίον τοῦ πρώτου τούτου ἐν Ἑλλάδι χριστιανοῦ ἡγεμόνος.

Ἀνελπίστως ὁ Γερακάρης ἀποφυλακισθεὶς καὶ εἰς ἡγεμονικὸν προα-

χθεὶς ἀξίωμα δὲν ἐλησμόνησε τὰς πειρατικὰς αὐτοῦ ἕξεις. Ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν ἡ ὡραία ἑλληνὶς Ἀναστασία, καταγομένη ἐκ τοῦ εὐγενοῦς οἴκου τῶν Βουχουζεστίδων καὶ ἀνεψιὰ τοῦ πρώην ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Δούκα, ἥτις σφοδρὸν πρὸς τὸν Γερακάρην συλλαβοῦσα ἔρωτα, καὶ μυστικῶς μετ' αὐτοῦ ἀρραβωνισθεῖσα, εἶχε καὶ ἀρκετὴν φιλοδοξίαν ἵνα μὴ ἐκτεθῇ εἰς τὴν χλεύην τῶν ἐν Βυζαντίῳ εὐγενῶν, οἰκειοθελῶς δίδουσα τὴν χεῖρα εἰς ἄνθρωπον τῶν κατέργων. Ἀλλ' ὁ εὐφυὴς Μανιάτης ἱκανοποίησε τὴν ἀπαίτησιν ταύτην τῆς ἐρωμένης του διὰ τοῦ ἑξῆς στρατηγήματος. Αὐτὸς μὲν δημοσίᾳ ἐζήτησε τὴν Ἀναστασίαν εἰς γάμον, αὕτη δὲ ἀλαζόνως ἀπέῤῥιψε τὴν πρότασιν ἐκείνου, διακηρύττουσα, ὅτι ὡς ἡγεμονόπαις οὐδέποτε ἤθελε καταδεχθῆ νὰ γίνῃ σύζυγος ἑνὸς πειρατοῦ. Μετὰ τοῦτο ὁ μὲν Λιμπεράκης μεταβὰς παρὰ τῷ μεγάλῳ βιζίρῃ ἐξαιτεῖται τὴν ἔκδοσιν φιρμανίου διατάσσοντος τὸν πατριάρχην πρὸς ταχεῖαν τέλεσιν τοῦ γάμου, ἡ δὲ Ἀναστασία μὲ δάκρυα προσποιητὰ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς παρακαλεῖ τὸν πατριάρχην ἵνα συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκριτοτέρων ὁμογενῶν μεταβῇ καὶ παρακαλέσῃ τὸν βιζίρην πρὸς ἀναστολὴν τοῦ διατάγματος. Ὁ πατριάρχης μεταβαίνει μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων Φαναριωτῶν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Ἀναστασίας πρὸς σύσκεψιν· αὐτὴ δὲ τότε λαβοῦσα τὸν λόγον ἀνελπίστως εἶπεν, ὅτι *ὡρίμως σκεφθεῖσα ἐνέδυσεν ὅπως νυμφευθῇ τὸν Λιμπεράκην ἐπὶ τῷ φόβῳ μὴ διὰ τῆς ἀρνήσεώς της προσβάλλῃ τὸν μέγαν βιζίρην.* Οἱ παρευρεθέντες ἐπείσθησαν εἰς τοὺς λόγους αὐτῆς καὶ ἐπήνεσαν τὴν γενναίαν ἀπόφασίν της. Ἅμα δὲ ἀπεσύρθησαν, ἡ Ἀναστασία εἰσήγαγεν ἱερέα, ὃν εἶχε κεκρυμμένον ἐν τῇ οἰκίᾳ της, καὶ οὕτω τὸ μυστήριον τοῦ γάμου παραχρῆμα ἐτελέσθη.

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἐπὶ εἴκοσι μόνον ἡμέρας συζήτας μετ' αὐτῆς ἔλαβε παρὰ τοῦ μεγάλου βιζίρου σημαίαν ἄνευ οὐρᾶς, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς πέντε χιλιάδων Τούρκων ἀνεχώρησε διὰ ξηρᾶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἐγγυηθέντος τοῦ διασήμου ὁμογενοῦς Κοπάνη περὶ τῆς πίστεώς του. Ἡ δὲ δυστυχὴς Ἀναστασία, αἰσχρῶς ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπ' ἐκείνου, πρὸς ὃν προσήνεγκε τὰ πλούτη καὶ τὸν ἔρωτά της, ἐνεδύθη διὰ παντὸς τὸ ἔνδυμα τῆς χηρείας, μεθ' οὗ παρακαίρως κατέβη εἰς τὸν τάφον.

Ἡ Γερουσία μαθοῦσα τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος κινήματα τῶν Τούρκων ἀνέθηκε, τῇ αἰτήσει τοῦ ἀσθενοῦντος δόγη Μοροζίνη, τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυνάμεων εἰς τὸν στρατηγὸν τῆς

Δαλματίας Γερόλυμον Κορνάρον, καὶ μὴ δυνηθεῖσα νὰ στρατολογήσῃ ἐν Γερμανίᾳ, ἕνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν, ἠρκέσθη εἰς τὴν ἐκ Δαλματίας παραλαβὴν δύο χιλιάδων ἐθνοφυλάκων (cernide) πρὸς ἐμψύχωσιν τοῦ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ καὶ τῶν πολέμων ἀποδεκατισθέντος στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἡγεμόνα προέστησε τὸν ἐξ Ἀβινιῶνος δοῦκα Γουαδάνη.

Μετ' οὐ πολὺ ἀναῤῥώσας ὁ δόγης συνεκάλεσε πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον ἐπροτάθη ἡ ἅλωσις τῆς Εὐβοίας. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ καλῶς εἶχεν ἐξοπλισθῇ ἡ νῆσος, καὶ ὁ στρατὸς τῆς Δημοκρατίας ἐθεωρήθη ἀνεπαρκὴς πρὸς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ἀπεῤῥίφθη ἡ πρότασις, καὶ συνεζητήθησαν τὰ περὶ ἁλώσεως τῆς Κρήτης, Αὐλῶνος καὶ Δουλχίνου, Θεσσαλονίκης, καὶ προσβολῆς τοῦ ἐν Φώκαις προσωρμισμένου ἐχθρικοῦ στόλου, ὑπὸ διαφόρων προταθέντα. Ἐπὶ τέλους δὲ τὸ πολεμικὸν συμβούλιον παρεδέχθη τὴν ἅλωσιν τῆς Μονεμβασίας, τοῦ μόνου ἐν Πελοποννήσῳ τουρκοκρατουμένου φρουρίου.

Ὁ δόγης μαθὼν τὰς κατὰ τῆς Πελοποννήσου προθέσεις τοῦ σερασκέρου καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης ἔστειλε τὸν στρατηγὸν Ἐῤῥίκον πρίγκηπα Ἀρκοὺρ μετὰ δύο χιλιάδων ἑπτακοσίων στρατιωτῶν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, καὶ διέταξε τὸν διοικητὴν τοῦ βασιλείου Ἰάκωβον Κορνάρον νὰ λάβῃ τ' ἀπαιτούμενα μέτρα πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ.

Τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας, καλουμένης ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν Ναύπλιον τῆς Μονεμβασίας (Napoli di Malvasia), ἐκτισμένον ἐπὶ μονήρους ἀποκρήμνου βράχου ἐφρουρεῖτο ὑπὸ δύο μεγάλων πύργων, ἐξ ὧν ὁ μὲν κείμενος ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς προσέβαλλε τὴν πεδιάδα, ὁ δὲ δεύτερος ἐξησφάλιζε τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου ξηρᾶς. Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βράχου καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἦτο τὸ προάστειον, καλῶς περιτετειχισμένον, κατὰ τὰς γωνίας ἐξησφαλισμένον διὰ δύο πύργων, καὶ συγκοινωνοῦν μετὰ τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ πόλεως διὰ διπλῆς καὶ ἰσχυρῶς ὑπερασπιζομένης πύλης καὶ δι' ἀτραποῦ δυσβάτου καὶ τόσον στενῆς, ὥστε μόνον δύο πεζοὶ ἢ εἷς ἱππεὺς ἠδύναντο ἀκινδύνως νὰ ὁδεύσωσιν δι' αὐτῆς. Τὸ νησίδριον συγκοινωνοῦν μετὰ τῆς Πελοποννησιακῆς ξηρᾶς διὰ γεφύρας ἀποτελουμένης ἐκ δεκατεσσάρων λιθίνων ἀψίδων (1), ἐστερεῖτο πηγῶν ὕδατος· πλὴν οἱ Ἐνετοὶ ἄλλοτε

(1) Ἡ Μονεμβασία κτισθεῖσα ἐπὶ τῶν Σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ὠνομάσθη οὕτως, ὡς ἔχουσα αὐτὴν καὶ μόνην τὴν ἐμβασίαν.

κάτοχοι αὐτοῦ εἶχον κατασκευάσει ἐν τῷ μέσῳ εὐρεῖαν δεξαμενὴν, ὀνομαζομένην *γαλέραν* διὰ τὸ σχῆμα, ἢ τὸ μέγεθος. Ὅθεν ἕνεκα τῶν φυσικῶν τούτων προτερημάτων καὶ τῆς στερεότητος τῶν τειχῶν ἡ Μονεμβασία ἐθεωρεῖτο ἀπόρθητος, καὶ μόνον διὰ τῆς πείνης ἠδύναντο νὰ ἐξαναγκασθῶσιν οἱ φρουροῦντες πρὸς παράδοσιν.

Τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν οἱ Ἐνετοὶ ἤγειραν ἀμέσως ἐπὶ τῆς Πελοποννησιακῆς ἀκτῆς δύο φρούρια, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρὸς δεξιὰ καὶ κατὰ τοὺς κήπους πρὸς βομβαρδισμὸν τοῦ φαινομένου προαστείου καὶ παρεμπόδισιν πάσης διὰ θαλάσσης ἐπικουρίας, τὸ δ' ἕτερον ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς γεφύρας πρὸς διακοπὴν τῆς μετὰ τῆς ξηρᾶς συγκοινωνίας τῶν πολιορκουμένων, καὶ κανονοβολισμὸν τοῦ πρὸς φυλακὴν αὐτῆς ἀπέναντι ἱδρυμένου προμαχῶνος καὶ καταστροφὴν τῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ στηθεισῶν ἐπὶ τοῦ βράχου κανονοστοιχιῶν (1). Μετὰ τοῦτο ἐστήθη ὀλίγον ἀπὸ τῆς γεφύρας κανονοστοιχία ἐξ ὅλμων ἵνα δι' ἀδιακόπου βομβαρδισμοῦ ἐμποδίζηται ἡ χρῆσις τῶν ἐχθρικῶν πυροβόλων, καὶ διὰ τῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἐσφενδονιζομένων βομβῶν καταστραφῶσιν ἡ δεξαμενὴ, καὶ τὰ πολεμεφόδια.

Οὕτω τὰ τῆς πολιορκίας διαθέσας ὁ δόγης διώρισεν ἀρχηγὸν τὸν Ἀντώνιον Μολίνον, ἔκτακτον προβλεπτὴν τοῦ βασιλείου τῆς Πελοποννήσου, ὅστις ἐξελθὼν εἰς τὴν ξηρὰν κατέλαβε καὶ ὠχύρωσε μονὴν κειμένην εἰς τοὺς πρόποδας ὄρους τινος καὶ ὄπισθεν τοῦ πρὸς τοὺς κήπους φρουρίου.

Μόλις τὰ δύο φρούρια ἤρχισαν τὸ πῦρ, καὶ παρεδόθη ὁ προασπίζων τὴν γέφυραν προμαχὼν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, οἵτινες ἐξ αὐτομόλου ἔμαθον, ὅτι ἡ ἐν Μονεμβασίᾳ φρουρὰ συγκειμένη ἐκ πεντακοσίων Τούρκων ἤθελεν ἐκβιασθῆ εἰς παράδοσιν, ἐὰν ἐξηκολούθει ὁ βομβαρδισμός. Τοῦτο μαθὼν ὁ δόγης διέταξεν ἵνα καὶ τὰ πλοῖα ἐκσφενδονίζωσι βόμβας ἐντὸς τοῦ φρουρίου.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔφθασεν ὁ Γερόλυμος Κορνάρος κομίζων ἐπικουρίας, ὅστις διαφοροτρόπως καθ' ὁδὸν παρηνοχλήθη ὑπὸ Μαυριτανῶν πειρατῶν. Ὁ δὲ Μοροζίνης θέλων ἵνα πυρπολήσῃ πέντε ἐχθρικὰς γαλέρας προπορμισμένας ὑπὸ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πυροβόλων τοῦ φρουρίου, διέταξε τέσσαρα πλοῖα ὅπως προσεγγίσαντα κανονοβολή-

(1) Τὰ φρούρια ταῦτα ἔλαβον ὕστερον τὰ ὀνόματα τῶν γενναίων συνταγματαρχῶν Μοντανάρη καὶ Λανόγια, παραχειμασάντων ἐν αὐτοῖς καὶ λίαν συντελεσάντων εἰς ἅλωσιν τῆς Μονεμβασίας.

σωσι κατὰ τοῦ φρουρίου, μέχρις οὗ ὁ καπνὸς πληρῶν τὴν ἀτμοσφαῖραν ἐμποδίσῃ τοὺς ἐχθροὺς νὰ ἴδωσι τὰς εἰσχωρούσας λέμβους, αἵτινες εἶχον λάβει τὴν διαταγὴν νὰ ῥίψωσι πυροτεχνήματα κατὰ τῶν γαλερῶν· συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ἕκτακτος πλοίαρχος Λορέντζος Βενιέρος εἶχε διαταχθῆ νὰ μένῃ ἐπὶ τῆς γεφύρας θεατὴς τῶν συμβησομένων, καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐφορμήσῃ κατὰ τῶν ἀνοιζόντων τὰς πύλας πολιορκουμένων. Ἕνεκεν ὅμως τοῦ πνέοντος βορείου ἀνέμου τὰ πλοῖα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πλησιάσωσιν, ὁ δὲ ἀνδρεῖος Βενιέρος μάτην ἐκτεθεὶς εἰς τὸ ραγδαῖον πῦρ τοῦ φρουρίου ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ σφαίρας πυροβόλου. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ἐν τῷ ἀξιώματι Δομένικος Διέγος βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ μεταβληθέντος ἀνέμου ἐπλησίασε καὶ κατακαύσας τὰς λέμβους ἠναγκάσθη ἕνεκα τοῦ χαλαζηδὸν ἐσφενδονιζομένου ἐχθρικοῦ πυρὸς νὰ ὑποχωρήσῃ.

Μετὰ ταῦτα ὁ στραταγὸς Γουαδάνης προέτεινε τὴν κατὰ τοῦ προαστείου ἔφοδον, ἀλλ' ὁ δόγης βλέπων τὸ ὀλιγάριθμον τῶν στρατευμάτων δὲν παρεδέχθη τὴν ἀμφίβολον ταύτην ἐπιχείρησιν, ἀπαιτοῦσαν μάλιστα θυσίαν πολλῶν ἀνδρῶν. Ἐν τούτοις οὗτος καθορῶν, ὅτι ἡ πολιορκία ἤθελεν ἐπὶ πολὺ παραταθῆ, ἀπεφάσισεν ἵνα παραλαβὼν μέρος τοῦ στρατοῦ ποιήσῃ ἐκδρομὴν εἰς τὸ Αἰγαῖον πρὸς συνάντησιν τοῦ καπιτὰν πασᾶ· μόλις ὅμως πρὸς τοῦτο ἑτοιμασθεὶς προσεβλήθη ἐκ νέου ὑπὸ πυρετοῦ. Ὅθεν ἀποφασίσας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἐνετίαν διέταξε τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πολιορκίας, καὶ διορίσας ἀρχιναύαρχον τὸν Γερόλυμον Κορνάρον, τὴν νύκτα τῆς 13 Σεπτεμβρίου ἐπιβαίνων τῆς ναυαρχίδος τῶν καταδίκων, καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ τριῶν ἄλλων νηῶν καὶ τοῦ στολίσκου τῆς Μελίτης ἀπέπλευσεν ἐκ Μονεμβασίας, καὶ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας παραμείνας ἐν τῷ λοιμοκαθαρτηρίῳ τοῦ Σπαλάτρου ἐν πομπῇ ἀπεβιβάσθη περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου εἰς Ἐνετίαν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Δαλματίᾳ δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστερα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1689) τὰ ὅπλα τῆς Δημοκρατίας· διότι ὁ γενικὸς προβλεπτὴς Ἀλέξανδρος Μολίνος εἰς μάτην πολιορκήσας τὸ ὀχυρὸν φρούριον Σικλοὺ, κατέλαβεν ὕστερον πύργους τινὰς ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Τρεβίγνης, ὅθεν μετ' οὐ πολὺ ἀπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ πασᾶ τῆς Ἐρζεγοβίνης. Ἐκ τῶν συμμάχων τῆς Ἐνετίας οἱ μὲν Πολωνοὶ κατενικήθησαν, οἱ δὲ Αὐστριακοὶ καταλαβόντες τὴν Νύσσαν, τὸ Βιδίνιον, καὶ ἐπαναστατήσαντες τὴν Σερβίαν καὶ Ἀλβανίαν ἔφθασαν τροπαιοῦχοι μέχρι τῶν

Σκοπίων, καὶ πανικὸν διέσπειραν εἰς τοὺς Τούρκους φόβον. Τεταραγμένος ὁ σουλτάνος συνεκρότησεν ἐν Ἀδριανουπόλει ἔκτακτον διβάνιον, καὶ ὠνόμασε μέγαν βιζίρην τὸν συνετὸν Κιουπρουλιζαδὲ Μουσταφᾶν, ἀδελφὸν τοῦ νικητοῦ τῆς Κρήτης.

Ὁ Κιουπρουλῆς ἅμ' ἀναλαβὼν ἐν ταῖς χαλεπαῖς ἐκείνοις χρόνοις τὴν ὑπερτάτην τοῦ κράτους διοίκησιν διεκήρυξεν, ὅτι ἐὰν οἱ μουσουλμάνοι δὲν τηρήσωσιν αὐστηρῶς τοὺς νόμους τοῦ προφήτου, οἱ ἐχθροὶ θὰ στρατοπεδεύσωσι μετ' ὀλίγον ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως· συνάμα δὲ καταργήσας τοὺς ὑπὸ τοῦ προκατόχου του ἐπιβληθέντας βαρεῖς φόρους, ἐφορολόγησεν ἀδυσωπήτως πάντας τοὺς ἐκ καταχρήσεων πλουτήσαντας ὑπαλλήλους, καὶ ἀπεκεφάλισε πολλοὺς, δημεύσας καὶ τὴν μεγάλην αὐτῶν περιουσίαν.

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Μοροζίνη ὁ Κορνάρος διευθύνας ἐπ' ὀλίγον αὐτοπροσώπως τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας, ἀνέθηκε τὴν ἐξακολούθησιν αὐτῆς εἰς τὸν ἔκτακτον προβλεπτὴν Μολίνον καὶ μετέβη εἰς Ναύπλιον πρὸς παραχείμασιν. Ἅμα δὲ τῷ ἔαρι τοῦ ἑπομένου ἔτους 1690 ἐπανελθὼν ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς, μὲ τὴν πρόθεσιν ἵνα παντὶ τρόπῳ ἐκβιάσῃ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου.

Ὁ Κιουπρουλῆς μαθὼν τὴν καταστενοχώρησιν τῶν ἐν Μονεμβασίᾳ διέταξε τὸν καπιτὰν πασᾶν ἵνα σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν αὐτῶν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ δέκα πλοῖα ἐξελθόντα τοῦ Ἑλλησπόντου ἠνώθησαν μετὰ δύο ἀλγερινῶν καὶ ἐστάθμευσαν ἐν Μήλῳ. Περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 25 Μαρτίου δύο ἐνετικαὶ νῆες ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀλέξανδρον Βαλιέρον ἀμερίμνως πλέουσαι πρὸς τὴν νῆσον περιεκυκλώθησαν ὑπ' αὐτῶν. Ὁ γενναῖος Βαλιέρος ἀναπετάσας ἀμέσως τὴν σημαίαν τοῦ πολέμου ἀνταπεκρίθη εὐστόχως εἰς τὰ ἐχθρικὰ πυρὰ, καὶ ὀπισθοπορῶν διηυθύνθη πρὸς τὸν Μαλέαν ἐπ' ἐλπίδι βοηθείας τοῦ ἐν Μονεμβασίᾳ στόλου. Πλὴν μετὰ τετράωρον λυσσώδη ἀγῶνα τὰ ἐνετικὰ πλοῖα ἐπυρπολήθησαν, ὁ Βαλιέρος ἐφονεύθη, καὶ ὀλίγοι ἐκ τῶν ναυτῶν ῥιφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν διεσώθησαν τοῦ ὀλέθρου. Ἡ Γερουσία μαθοῦσα τὸ συμβὰν ἐνήγαγε τὸν πλοίαρχον Μάρκον Πιζάνην, ὡς μὴ προλαβόντα ἐν καιρῷ τὴν ἀπώλειαν, καὶ δικάσασα ἐστέρησεν αὐτὸν τοῦ βαθμοῦ καὶ ἔῤῥιψεν εἰς τὰ δεσμά.

Τὴν 19 Ἰουνίου ἐνισχυθεὶς ὁ Κορνάρος διὰ τῶν ἐξ Ἑνετίας ἀφιχθεισῶν ἐπικουριῶν μᾶλλον ἐπέσπευσε τὴν ἅλωσιν τῆς Μονεμβασίας. Δυστυχῶς ἡ ἔλλειψις καταλλήλου χώρου πρὸς στῆσιν κανονοστοι-

χιῶν δυσχερῆ καθίστα τὴν θέσιν τῶν πολιορκητῶν, προσιωνιζομένων πολυχρόνιον τὴν ἀντίστασιν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἄρσιν τῆς δυσχερείας ταύτης ὁ ἀρχιστράτηγος Γουαδάνης προέτεινε τὴν πρὸς τὰ φρούρια τοποθέτησιν στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ προαστείου κατασκευῆς ὑπονόμων, οἱ συνταγματάρχαι Ὁρμπέης καὶ Βονομέτης ἐπὶ κεφαλῆς ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν, φερόντων ξύλα καὶ σάκκους πλήρεις χώματος, διεπέρασαν τὴν γέφυραν, καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας λάθρα ἔφθασαν πρὸς τὴν δεξιὰν ἀτραπόν. Τὴν πρωΐαν ἰδόντες αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι χαλαζηδὸν ἐπυροβόλησαν, καὶ συγχρόνως τινὲς ἐξῆλθον πρὸς καταδίωξίν των. Οἱ στρατιῶται πανταχόθεν περικυκλωθέντες ὑπὸ πυρὸς κατελήφθησαν ὑπὸ φόβου, ὁ δὲ γενναῖος Βονομέτης προτρέπων καὶ ἐξορκίζων ἔμεινεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος, μέχρις οὗ σφαῖρα βαλοῦσα ἐπὶ τοῦ στήθους κατέρριψεν αὐτὸν νεκρόν. Ἐπὶ τέλους ἀναθαρρήσαντες ἀπέκρουσαν τοὺς ἐξελθόντας καὶ ἐπὶ ἑξήκοντα ἡμέρας ἔμειναν ἐκεῖ ἐργαζόμενοι καὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ ἀδιάκοπον τῶν ἐχθρῶν πῦρ. Ἀφοῦ δὲ διακόσιοι ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθησαν, καὶ ἰσάριθμοι ἐτραυματίσθησαν, οὐδὲν δὲ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ἐκ τούτου προέκυπτεν, ἐκρίθη ἀσύμφορον τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς πολιορκίας καὶ ἐπροτάθη ἵνα περιορισθῇ αὕτη εἰς μόνον τὰ δύο φρούρια.

Ἐν τούτοις αὐτόμολοι ἐφανέρωσαν, ὅτι οἱ πολιορκούμενοι ἤρχισαν αἰσθανόμενοι τὴν ἔλλειψιν τροφίμων, καὶ ἕνεκα τούτου εἶχον ἀποφασίσει τὴν ἐκ τοῦ φρουρίου ἀποδίωξιν ἑκατὸν εἴκοσι ἑλληνίδων. Αἱ εἰδήσεις αὗται ἠνάγκασαν τοὺς πολιορκητὰς νὰ στενοχωρήσωσιν ἔτι μᾶλλον τὸ φρούριον.

Ὁ καπιτὰν πασᾶς παντοιοτρόπως προσπαθῶν νὰ εἰσαγάγῃ τροφὰς συνεφώνησεν ἐν Σμύρνῃ μετὰ τοῦ γάλλου πλοιάρχου Ῥεμποῦ τὴν ἐκ Χίου μεταφορὰν δημητριακῶν ἐπὶ ἀντιμισθίᾳ τριῶν χιλιάδων ῥεαλίων. Οὗτος ἑτοιμάσας τὸ φορτίον αὐτοῦ καὶ ἐλθὼν εἰς Κρήτην ἀνέμενεν οὖριον ἄνεμον ἵνα πνεύσῃ πρὸς τὴν Μονεμβασίαν, πλὴν ἐνετικὰ πλοῖα ἐπὶ τούτῳ περιπλέοντα ἐκεῖ συνέλαβον τὸ πλοῖον πρὶν ἐκτελέσῃ τὸν πλοῦν. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστη καὶ μία λόνδρα ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἐξελθοῦσα τῶν Χανίων.

Μετ' ὀλίγον οἱ πολιορκηταὶ ἔμαθον ἐκ τριῶν Ἑλλήνων αὐτομόλων, ὅτι ἡ φρουρὰ ἀπελπισθεῖσα εἶχεν ἀπειλήσει διὰ θανάτου τὸν ἀγᾶν, ἐὰν μὴ ταχέως ἀπεφάσιζε περὶ τῆς παραδόσεως. Ἕνεκα τούτου διετάχθη στενωτέρα ἡ πολιορκία καὶ ἀπὸ τῶν δύο φρουρίων καὶ διὰ τῆς προ-

τάσει καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ διοικητοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Σαμφελίτση στη-
θείσης ὑπὸ τὸ προάστειον κανονοστοιχίας, ἥτις μεγάλως παραβλά-
πτουσα τοὺς πολιορκουμένους διηυκόλυνε τὰς ἐργασίας τῶν ὑπονο-
μοποιῶν.

Ἤδη μία τῶν γωνιῶν τοῦ θαλασσίου πύργου εἶχε κρημνισθῇ, ὁ
ὑπόνομος ἐπροχώρει, καὶ τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τῶν ἐκτὸς κατέφθειρε τοὺς
πολιορκουμένους, οἵτινες εἰς τὰ ἔσχατα περιελθόντες ἐζήτησαν νὰ
συνθηκολογήσωσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν προταθέντες
ὅροι ἐφάνησαν αὐτοῖς βαρεῖς ἐπροτίμησαν νὰ ἐμμείνωσιν ἀμυνόμενοι.
Ἐπαναληφθεισῶν ὅμως τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἠναγκάσθησαν μετ' οὐ πολὺ
(10 Αὐγούστου) νὰ ὑπογράψωσι τὰς συνθήκας τῆς παραδόσεως. Τὸ
φρούριον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρισκομένων πολεμεφοδίων, πυροβό-
λων, χριστιανῶν δούλων, καὶ ἀρνησιθρήσκων παρεχωρεῖτο τοῖς νικη-
ταῖς, οἱ δὲ Τοῦρκοι φέροντες μεθ' ἑαυτῶν τὰ συνήθη ἐνδύματα, κοσμή-
ματα, καὶ σκεύη ἐξῆλθον τὴν πρωΐαν τῆς 12 Αὐγούστου, καὶ εἰς
1,200 ψυχὰς συμποσούμενοι, ἐξ ὧν τριακόσιοι πολεμισταὶ, ἀπεβιβά-
σθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης. Οὕτως οἱ Ἑνετοὶ μετὰ πολιορ-
κίαν δεκατεσσάρων μηνῶν κατέλαβον τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας,
ἐν ᾧ εὗρον ἐξήκοντα ὀκτὼ πυροβόλα, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ὀρειχάλ-
κινα, καὶ δύο ὅλμους, καὶ διὰ δοξολογίας, κανονοβολισμῶν τοῦ τε
στρατοῦ καὶ στόλου, ὡς καὶ παραδειγματικῆς τιμωρίας δέκα ἀρνη-
σιθρήσκων, ἐπανηγύρισαν τὴν νίκην. Ἐκ τῶν ἐν Μονεμβασίᾳ εὑρεθέν-
των ἀρνησιθρήσκων, εἷς μὲν πρώην ἀρχιβομβαρδιστὴς ὑπηρετῶν ἄλλοτε
ὑπὸ τὰς σημαίας τῆς Δημοκρατίας, καὶ δι' εὐστόχου βολῆς ἀποκεφα-
λίσας τὸν Βενιέρον, κατεσπαράχθη προσδεθεὶς ἐπὶ τεσσάρων γαλερῶν,
οἱ δ' ἕτεροι ἐννέα ἐκρεμάσθησαν ἐπὶ τῶν κεραιῶν τῶν πλοίων.

Μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ Κορνάρος ἐπρότεινεν ἵνα ἐπωφελού-
μενοι τοῦ μέχρι τοῦ προσεχοῦς χειμῶνος ὑπολειπομένου χρόνου ἐξέλ-
θωσι πρὸς καταδίωξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου, ἢ μεταβῶσι πρὸς
πολιορκίαν τοῦ Αὐλῶνος. Τὸ πολεμικὸν συμβούλιον ἠσπάσθη τὴν δευ-
τέραν πρότασιν, καὶ πρὸς κατοχὴν τῆς ἐπικαίρου ταύτης θέσεως, καὶ
πρὸς καταστροφὴν τῶν ἐκεῖ ἐμφωλευόντων πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας,
ἀφόβως λῃζομένων τὰ παράλια τοῦ Ἀδριατικοῦ. Ἐνῷ δὲ πρὸς τοῦτο
οἱ Ἑνετοὶ παρεσκευάζοντο ἔμαθον, ὅτι ὁ σερασκέρης στρατοπεδεύων
μετὰ τριῶν χιλιάδων ἐν Πέτρᾳ τῆς Λεβαδείας ἐπροτίθετο νὰ εἰσβάλ-
λῃ εἰς Πελοπόννησον. Τούτου ἕνεκεν ὁ ἀρχιστράτηγος ἐθεώρησε καλὸν

νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἐν Κορίνθῳ στρατόπεδον διὰ δύο χιλιάδων τετρακοσίων πεζῶν καὶ ἑξακοσίων ἱππέων, διατάξας ἅμα τὸν μὲν Ἰάκωβον Κορνάρον ἵνα καλῶς ἐπιτηρῇ, τὸν δὲ γενικὸν προβλεπτὴν τῶν τεσσάρων νήσων Ἀνδρέαν Ναβαγιέρον νὰ διαμένῃ ἐν Μεσολογγίῳ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀποστείλῃ πλοῖα καὶ στρατεύματα εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ ἰσθμοῦ. Μετὰ δὲ τοῦτο ἀναχωρήσας διὰ τὴν κατὰ τοῦ Αὐλῶνος ἐκστρατείαν ἔστειλεν εἰς τὸ Αἰγαῖον τὸν πλοίαρχον Δολφῖνον μετὰ μοίρας δώδεκα πλοίων καὶ δύο πυρπολικῶν πρὸς παρεμπόδισιν οἱασδήποτε ἀποπείρας τοῦ καπιτὰν πασᾶ κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Δελφῖνος μετ' οὐ πολὺ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ καπιτὰν πασᾶς μετὰ τριάκοντα δύο πλοίων ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ ἐξωμότου Μετσομόρτου ἔμενεν ἐν Μιτυλήνῃ, ὅθεν ἐπροτίθετο νὰ πλεύσῃ εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σερασκέρου, πλεύσας εἰς συνάντασιν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ κλεισθῇ ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου.

Ὁ ἀρχιστράτηγος Κορνάρος ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ πολλοὺς Ἕλληνας ἔφθασε περὶ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου ἔξω τοῦ Αὐλῶνος, καὶ τὴν 11 ἀποβιβασθεὶς εἰς Κρυονέρι (Aqua Fredda) ἠνώθη μετὰ πεντακοσίων Χιμαριωτῶν.

Οἱ Τοῦρκοι συμποσούμενοι εἰς ἑπτὰ χιλιάδας, μεταξὺ τῶν ὁποίων χίλιοι πεντακόσιοι ἱππεῖς, προσπαθήσαντες νὰ παρεμποδίσωσι τὴν ἀπόβασιν ἀπεδιώχθησαν, καὶ ἐκλείσθησαν εἰς Κάνινα καὶ Αὐλῶνα. Οἱ Ἐνετοὶ στενῶς πολιορκήσαντες τὸ φρούριον τῶν Κανίνων ἠνάγκασαν τοὺς ἐν αὐτῷ Τούρκους νὰ παραδοθῶσιν ἐπὶ συνθήκαις. Ἐκ δὲ τῆς πτώσεως τῶν Κανίνων φοβηθέντες οἱ ἐν Αὐλῶνι ἐχθροὶ ἐγκατέλιπον τὸ φρούριον, ὅπερ ἀμαχητὶ κατέλαβεν ὁ Κορνάρος. Μετὰ τοῦτο ὁ ἀρχιστράτηγος καταστήσας διοικητὰς ἐν μὲν Κανίνοις τὸν Ματθαῖον Βέμβον, ἐν δὲ Αὐλῶνι τὸν Θεόδωρον Κορράρον, μετέβη πρὸς ἅλωσιν τοῦ Δυρραχίου, πλὴν μὴ δυνηθεὶς ν' ἀποβιβασθῇ ἕνεκα τρικυμίας, ἐπέστρεψε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου εἰς Αὐλῶνα, ἔνθα προσβληθεὶς ὑπὸ κακοήθους πυρετοῦ ἀπεβίωσε.

Διαρκοῦντος τοῦ ἑβδόμου τούτου ἔτους τοῦ πολέμου ὁ γενικὸς προβλεπτὴς τῆς Δαλματίας Μολίνος ἐκυρίευσε τὸ Βεργοράζ, οἱ δὲ Μορλάχοι διέδραμον λῃστρικῶς τὰς τουρκικὰς χώρας, καὶ ὁ πασᾶς τῆς Ἐρζεγοβίνης Ἰζὶν Ἀλῆς κατατροπωθεὶς ὑπὸ τῶν Μαυροβουνιωτῶν συνελήφθη φεύγων ὑπὸ λῃστῶν καὶ παραδοθεὶς εἰς τὸν ἔκτακτον προβλεπτὴν τοῦ Καττάρου ἐστάλη εἰς Ἐνετίαν.

Μεγάλως ὅμως ἀπησχόλουν τοὺς Τούρκους οἱ Αὐστριακοί, οἵτινες ἱδρύσαντες ἐν Σκοπίοις τὸ στρατηγεῖον εἶχον ἐξεγείρει εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Σέρβους καὶ Ἀλβανούς. Ὁ μέγας βιζίρης ἀπέστειλε κατ' αὐτῶν τὸν σερασκέρην τῆς Πελοποννήσου Χαλὶλ πασᾶν, ὅστις μετὰ τοῦ χάνη τῆς Κριμαίας κατώρθωσε νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐν Σερβίᾳ ἐπανάστασιν καὶ πολιορκήσῃ τὴν Νύσσαν. Ἀλλὰ πρὸς ἀποτελεσματικὴν τῶν Γερμανῶν ἦτταν ἀπῃτοῦντο ἡρωϊκώτερα μέτρα· ὅθεν αὐτὸς ὁ γέρων Κιουπρουλῆς ἐκστρατεύσας ἀνεπέτασε τὴν ἱερὰν τοῦ προφήτου σημαίαν, καὶ ἐντὸς βραχέος χρόνου ἀνακτήσας τὴν Νύσσαν, Σεμένδρειαν, καὶ Βιδίνιον, ἐπολιόρκησε τὸ Βελιγράδιον, ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον ἀνεστήλωσε τὴν ἡμισέληνον. Ταὐτοχρόνως δὲ καὶ ὁ Τέκελης εἰσχωρήσας εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν κατενίκησε τοὺς αὐτοκρατορικούς, καὶ διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου ἀνεγνωρίσθη ἡγεμὼν τῆς χώρας (1).

Διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος, ἡ Ἑνετικὴ δημοκρατία προητοιμάσθη πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, καὶ ἀντὶ τοῦ Κορνάρου διώρισεν ἀρχιστράτηγον τῆς Ἀνατολῆς τὸν Δομένικον Μοτσενίγον, ἄνδρα διαπρέψαντα μὲν ἐν τῷ πολέμῳ τῆς Κρήτης, πλὴν ἀπὸ τῆς στρατηγίας τῆς Δαλματίας ἀνακληθέντα διὰ τὸ ἀδρανὲς καὶ ἀναποφάσιστον αὐτοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐν Κερκύρᾳ θαλάσσιον Συμβούλιον μαθὸν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀπόφασιν νὰ προσβάλλωσι τὰ Κάνινα καὶ τὸν Αὐλῶνα, διέταξε τὸν μὲν ἐπιμελητὴν ἀμφοτέρων τῶν φρουρίων νὰ ὀχυρώσῃ ἐν τάχει τὰ Κάνινα, τὸν δὲ διοικητὴν τῶν καταδίκων Μάρκον Πιζάνην ἵνα μεταβῇ μετὰ τεσσάρων γαλερῶν εἰς τὸν λιμένα τῆς Γυροβολιᾶς (Uroglia) πρὸς βοήθειαν τῶν ἀπειλουμένων Ἠπειρωτικῶν κτήσεων. Καὶ τῳόντι μετ' ὀλίγον ὁ Καπλὰν πασᾶς κατασκηνώσας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Λάου (Voiussa) κατεφόβισε τοὺς ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας συμπαθοῦντας Ἀλβανοὺς, καὶ διέκοψε πᾶσαν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις Ἑνετῶν, ἐξ ὧν πολλοὶ διὰ τὴν στέρησιν τῶν τροφίμων ἐλειποτάκτησαν, ἢ μετέβησαν εἰς Κέρκυραν. Μετ' ὀλίγον καὶ ὁ σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου Χαλὶλ Χοτσᾶς πασᾶς ἡγούμενος πέντε χιλιάδων πολεμιστῶν ἐστρατοπέδευσεν εἰς Ἐλβασάνιον (Νεόκα-

(1) Garzoni, σελ. 324—370. — Foscarini. — Hammer, XII, 312—313. — Cantemir. — Cappelletti, Istoria della Venezia, XI. — Χιώτου Γ', σελ. 314.

στρον (1), ὅθεν ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Σουλεϊμάνη πασᾶ τῆς Σκόδρας ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπὶ τοῦ Λώου κατεσκηνωμένων πασάδων Καπλὰν καὶ Τσαφέρ. Ὁ Πιζάνης ἔσπευσε νὰ ἐκθέσῃ τοὺς περὶ Κανίνων φόβους του εἰς τὸν ἄρτι ἐν Κερκύρᾳ καταπλεύσαντα Μοτσενίγον, ὅστις ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ ἀποφασίσας τὴν κατεδάφισιν καὶ ἐγκατάλειψιν τοῦ φρουρίου, ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ σῶμα ἐκ τετρακοσίων Σκλαβούνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀλβανοῦ Γκίκα. Ὁ Καπλὰν πασᾶς προσπαθήσας νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν αὐτῶν, ἀπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ γενναίου Γκίκα καὶ τοῦ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ δραμόντος Λανόγια. Καὶ οὕτω μετ' ὀλίγον οἱ ἐν Κανίνοις παραλαβόντες πάντα τὰ πολεμεφόδια καὶ πυροβόλα ἀνετίναξαν τὸ φρούριον δι' ὑπονόμων.

Ὁ ἀρχιστράτηγος θεωρῶν δύσκολον καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ Αὐλῶνος ἔγραψεν εἰς τὴν Γερουσίαν περὶ τῆς καταστροφῆς καὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ φρουρίου λέγων, ὅτι *ἡ Δημοκρατία δὲν ἠδύνατο ταυτοχρόνως νὰ πολεμῇ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ*. Σφοδρὰ δ' ἠγέρθη ἐν Γερουσίᾳ περὶ τούτου συζήτησις, καὶ ὁ μὲν Φραγκίσκος Φόσκαρης διὰ μακρῶν συνηγόρησεν ὑπὲρ συντηρήσεως τοῦ Αὐλῶνος, ἀρχαιολογικῶς καὶ στρατηγικῶς καταδείξας τὸ ἀκροσφαλὲς τῆς θέσεως, καὶ παρεκβατικῶς ἀναμνησθεὶς τοῦ Σκενδέρβεη καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Λορέτου, διεκήρυξεν ἐπὶ τέλους, ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ φρουρίου θέλει ἀποθαρρύνει τοὺς ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας λαβόντας τὰ ὅπλα Χιμαριώτας καὶ ἄλλους Ἠπειρώτας, ὧν ἐξῆρε τὸ φιλοπόλεμον ἦθος (2). Ὁ δὲ Μιχαὴλ Φοσκαρίνης διὰ μακρῶν ὁμοίως λαλήσας περὶ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ φρουρίου παρεδέχθη, ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις αὐτοῦ θέλει ἀποθαρρύνει τοὺς Ἀλβανούς, πλὴν ἀδυνατῶν νὰ ὑποβάλλῃ ὁριστικὴν γνώμην ἐπρότεινεν ἵν' ἀφεθῇ ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ Αὐλῶνος ἀπόφασις εἰς τὸ θαλάσσιον Συμβούλιον. Τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀσπασθεῖσα καὶ ἡ πλειονοψηφία ἐξουσιοδότησε τὸν Μοτσενίγον νὰ σκεφθῇ περὶ τούτου μετὰ τοῦ Συμβουλίου. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ ἐν Ἐνετίᾳ συνεζήτουν περὶ τῆς τύχης τοῦ Αὐλῶνος, ὁ ἀρχιστράτηγος πληροφορηθεὶς διὰ τῶν

(1) « Terranuova, in greco Neocastro, et in turchesco Elbassan. » Garzoni, σελ. 396.

(2) « La Vallona ce ne apre il varco; i popoli della Cimera confinanti c'invitano; e voi sapendo quanta gente nutrisca il Continente, quanto bellicosa, e quanto disposta di arrolarsi sotto le publiche insegne, non vorrete non rispondere a' loro ardenti voti, ed a' vostri rilevanti profitti? » Garzoni, 401.

κατασκόπων, ὅτι ὁ σερασκέρης μετὰ μεγάλων δυνάμεων ἐπροτίθετο νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ φρουρίου, ἀπεφάσισεν ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, καὶ χωρὶς νὰ λάβῃ τὴν ζητηθεῖσαν ἀπάντησιν τῆς Γερουσίας. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἐπὶ τούτῳ ἀποσταλεὶς ἀντιστράτηγος Κάρολος Σπὰρρ ἀπεφάνθη, ὅτι τὸ ἔργον καθίστατο λίαν κυνδυνῶδες διὰ τὴν προσέγγισιν τῶν ἐχθρῶν, ἀνεβλήθη ἡ ἐκτέλεσις τοῦ τελευταίου τούτου μέτρου. Καὶ τῳόντι οἱ Τοῦρκοι συμποσούμενοι εἰς δεκαὲξ χιλιάδας εἶχον παρουσιασθῆ περὶ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου (1691) πρὸ τοῦ Αὐλῶνος, καὶ καταλαβόντες τὸ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἡμιπυρποληθὲν προάστειον ἔστησαν ἐν τάχει τέσσαρας κανονοστοιχίας, ἐξ ὧν τὴν μίαν ἐξωπλισμένην δι' ὅλμων, καὶ τὰς ὑπολοίπους τρεῖς διὰ πυροβόλων τῶν εἴκοσι καὶ ἑξήκοντα λιτρῶν. Ὁ Πιζάνης καὶ ὁ Σπὰρρ ἤγειραν ἀμέσως δύο προμαχῶνας καλῶς ἐξωπλισμένους διὰ κανοστοιχιῶν, καὶ περιζώσαντες τὴν ἀντίταφρον διὰ προπυργίων ἡτοιμάσθησαν πρὸς ἄμυναν. Συγχρόνως δὲ ὁ Μοτσενίγος σπεύσας μετὰ μοίρας γαλερῶν εἰσήγαγε δύο χιλιάδας λογάδων στρατιωτῶν, καὶ ἀφθόνους ζωοτροφίας καὶ πολεμεφόδια.

Μόλις ἤρξατο ὁ πόλεμος, οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Αὐλῶνος ἀπεθαρρύνθησαν ἐκ δυστυχημάτων· διότι πυροβόλον ἐκραγὲν ἐφόνευσε τὸν προβλεπτὴν τῶν Κανίνων Βέμβον, καὶ σφαῖρα πυροβόλου ἔρριψε νεκρὸν τὸν γενναῖον ἀντιστράτηγον Σπάρρ. Οἱ Τοῦρκοι ὁρμητικῶς πρὸς τὸ φρούριον φερόμενοι ἔφθασαν μέχρι τοῦ ἀντιταφρίου προχώματος, οἱ δ' Ἐνετοὶ μάτην προσεπάθησαν διὰ συνεχῶν ἐξόδων ν' ἀποδιώξωσιν αὐτούς. Τότε ὁ Μοτσονίγος καθορῶν τὴν προσεχῆ ἀφευκτον τοῦ φρουρίου πτῶσιν διέταξεν ἵν' ἀνατιναχθῇ δι' ὑπονόμων. Ὁ δὲ Πιζάνης ἐκτελῶν τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου παρέλαβε τὸ πυροβολικὸν, καὶ ἐγκαταλιπὼν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τέσσαρα μόνον σιδηρᾶ πυροβόλα καὶ ἕνα ὅλμον πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἐχθρῶν, ἐπλήρωσε τὰς ὑπονόμους, καὶ τὴν νύκτα τῆς 13 Μαρτίου ἐπιβιβάσας τὴν φρουρὰν ἔθηκε τὸ πῦρ.

Μετὰ τοῦτο ὁ Μετσενίγος κατέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον καὶ πρὸς φρούρησιν αὐτῆς, καὶ τακτοποίησιν τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς τοῦ τόπου καταστάσεως· ὕστερον δὲ πλεύσας πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον προεκάλεσεν εἰς ναυμαχίαν τὸν καπιτὰν πασᾶν, ὅστις ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ μὴ δεχθῇ τὴν πρόκλησιν τοῦ Ἐνετοῦ στολάρχου (1).

(1) Garzoni, σελ. 394—410.

Ἐν τουτοις ὁ Λιβέριος Γερακάρης ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρου τῆς Ἑλλάδος Μισιρληζαδὲ εἶχε κατασκηνώσει πέριξ τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Μεγάρων. Ἐντεῦθεν δ' ἐξέδιδε προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας προτρέπων ἵνα προσέλθωσιν εἰς τὴν σουλτανικὴν κυριαρχίαν. Ἐκ τούτων ἡ ἑξῆς διεσώθη ὑπὸ τοῦ Λοκατέλλη.

« Ἀπὸ ἐμὲ τὸν μπέην τῆς Μάνης πρὸς ἐσᾶς ἱερεῖς καὶ προεστοὺς, καὶ ὅλους τοὺς Ἀθηναίους, καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὰς νήσους Σαλαμῖνα καὶ Αἴγιναν. Ἅμα λάβετε τὸ παρόν μου πρέπει νὰ ἐπιστρέψητε εἰς τὰς πατρίδας σας, καθὼς πρότερον, καὶ ἐγὼ ἂς ἔχω εἰς τὴν ψυχήν μου ὅ,τι κακὸν φαντάζεσθε πῶς θὰ σᾶς κάμουν οἱ Τοῦρκοι. Ἔχω σουλτανικὰ διατάγματα, διὰ τῶν ὁποίων σᾶς δίδεται ἀμνηστεία διὰ τὰ πραχθέντα. Μετ' ὀλίγον θὰ ἔλθω αὐτοῦ, θεοῦ εὐδοκοῦντος, μὲ μεγάλας δυνάμεις, καὶ ὅστις εἰσακούσει τοὺς λόγους μου θέλει ἀπολαύσει τῆς εὐνοίας μου· ὅσοι ὅμως παρακούσουν εἰς τὴν διαταγήν μου, ἂς ἦνε βέβαιοι πῶς μήτε ἡ Σαλαμὶς, μήτε ἡ Αἴγινα, μήτε κανεὶς ἄλλος τόπος θὰ τοὺς διαφυλάξῃ ἀπὸ τὴν δικαίαν μου ὀργήν ».

Ὁ σερασκέρης καὶ ὁ Γερακάρης ἀποφασίσαντες νὰ εἰσβάλλωσιν εἰς Πελοπόννησον ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ, καὶ ἔστειλαν ἓν σῶμα μέχρι Κορίνθου· ἀλλὰ μόλις ἰδὼν αὐτοὺς ὁ ἐνταῦθα φρουρῶν γενικὸς προβλεπτὴς τοῦ Βασιλείου Ἀντώνιος Ζένος διέταξε σῶμα Κροατῶν καὶ διμάχων διοικούμενον ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Μεδὶν καὶ τοῦ βαρόνου Πὲχ νὰ δράμῃ πρὸς ἀποδίωξίν των. Καὶ τῳόντι οἱ Τοῦρκοι μόλις ἰδόντες τούτους ἐν τάχει ὑπεχώρησαν.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Ἑλλάδι, ὁ μέγας βιζίρης Κιουπρουλῆς ἀναπετάσας καὶ πάλιν τὸ σανζιὰκ σεριφ καὶ ὑπ' αὐτὸ καλέσας πάντας τοὺς πιστοὺς τῷ προφήτῃ, διέβη τὸν Δούναβιν καὶ συμπλακεὶς μετὰ τῶν Αὐστριακῶν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος (1). Μετ' ὀλίγον

(1) Ὁ Ἄμμερ ἐξιστορεῖ οὕτω τὰ περὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου τούτου τῶν τουρκοκρατουμένων Χριστιανῶν προστάτου. « Τὴν 19 Αὐγούστου 1691 οἱ δύο στρατοὶ ἐπαρουσιάσθησαν κατ' ἀλλήλων πλησίον τοῦ Σλαγκάμεν. Ὁ μέγας βιζίρης συνεβουλεύθη τὸ ἐπιτελεῖόν του, ἐὰν ἔπρεπε νὰ προσβληθῇ ἀμέσως ὁ ἐχθρὸς, ἢ περιμείνωσι τὴν προσβολήν. Ὁ κουλκιαγᾶς, ὁ Ἐγγιλῆς Μωχαμὲτ, ὁ ἀγᾶς τῶν γιανιτσάρων, καὶ ὁ γηραιὸς βιζίρης Χοντσᾶς Χαλὶλ ἐγνωμοδότησαν ὑπὲρ τῆς τελευταίας προτάσεως. « Σὲ προσεκάλεσα νὰ μὲ ἀκολουθήσῃς, εἶπεν ὁ Κιουπρουλῆς εἰς τὸν γηραιὸν Χαλὶλ, διὰ νὰ σὲ δείξω ὡς ἄνθρωπον καὶ οὐχὶ ὡς φάντασμα! » Ὁ Χαλὶλ ἀπτόμενος τῆς γενειάδος του εἶπεν. « Ὀλίγας μόνον ἡμέρας θέλω ζήσει, ἐπομένως ὀλίγον μὲ μέλλει ἂν θ' ἀποθάνω σήμερον ἢ αὔριον· ἀλλὰ δὲν ἤθελον νὰ παρευρεθῶ

ὅμως ὁ διοικητὴς τοῦ Τεμεσβὰρ Τοπὰλ Χουσεὶν ἀπεδίωξε τοὺς πολιορκοῦντας τὴν Λίππαν αὐτοκρατορικοὺς, ὁ δὲ Καχρεμὰν πασᾶς νικήσας τὸν βασιλέα τῆς Πολωνίας ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Καμινιέκ· Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ ἐν Κρήτῃ τοῦρκοι πάντα

ἐκεῖ. Ὅπου ἡ αὐτοκρατορία θὰ συλλέξῃ αἶσχος καὶ δυστυχήματα! » Ἐμπρὸς τὰ πυροβόλα! ἀνέκραξεν ὁ Κιουπρουλῆς, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν σπαχίδων ἐξέρχεται τῶν χαρακωμάτων, καθ' ὧν ἐπήρχοντο οἱ πολέμιοι. Πυκνὸς καπνὸς μακρόθεν τοῦ Δουνάβεως θεώμενος ἐσημείου, ὅτι καὶ οἱ δύο στόλοι ἐμάχοντο. Οἱ Ὀθωμανοὶ νικηταὶ κατὰ θάλασσαν ἠττήθησαν ἐν τῇ ξηρᾷ. Ὁ Κερμαγκὲσχ πασᾶς μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἓξ χιλιάδων ἐφίππων Τουρκομάνων καὶ Κούρδων χιλιάκις ἀναφωνούντων τὸ ἀλλὰχ, ὥρμησε κατὰ τῶν χριστιανικῶν γραμμῶν. « Θαῤῥεῖτε! ἀνέκραζεν αὐτοῖς ὁ Κερμαγκὲσχ, αἱ οὐρὶ σᾶς περιμένουν! » Εἰς τὸ πρῶτον ὅμως ἐχθρικὸν πῦρ ἔστρεψαν τὰ νῶτα. Δευτέρα προσβολὴ, οὐχ ἧττον ὁρμητικὴ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας ἀπεκρούσθη. Οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπωφελούμενοι τῆς ἀταξίας διηυθύνθησαν πρὸς τὴν ἱερὰν σημαίαν. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς τῆς Καραμανίας ὁρμήσας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐν μέσῳ τῶν κεκομμένων δένδρων τῶν ὑπερασπιζόντων τὴν ἀριστερὰν τῶν αὐτοκρατορικῶν πτέρυγα ἀπεκρούσθη. « Τί πρέπει νὰ κάμωμεν; » ἐρωτᾷ ὁ Κιουπρουλῆς τὸν μουτεφερικάμπασην καὶ τὸν κεχαγιὰν τῶν σιλιχδάρων, βλέπων ὅλους τοὺς γενναίους τούτους πίπτοντας ὑπὸ τὸ φονικὸν πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, χωρὶς νὰ δυνηθῶσι νὰ τὸν πλησιάσωσιν. « Ἂς πολεμήσωμεν μὲ τὴν σπάθην ἀνὰ χεῖρας! » ἀποκρίνονται. Ὁ Κιουπρουλῆς ἐνδυθεὶς μέλαν φόρεμα ἐπικαλεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ῥίπτεται ξιφήρης κατὰ τοῦ μετώπου· οἱ γιδικλίδες καὶ οἱ σιλιχδάραι τὸν ἀκολουθοῦσιν. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι του ματαιοῦνται ὑπὸ τῆς γενναιότητος, μεθ' ἧς οἱ αὐτοκρατορικοὶ ὑπερασπίζονται τὰ χαρακώματα αὐτῶν. Ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ σφαῖρα κτυπᾷ τὸν μέγαν βιζίρην. Ὁ κεχαγιὰς Μουσταφᾶς ἐφένδης ἀντὶ νὰ κρύψῃ ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν τὸν θάνατον αὐτοῦ γεγονὸς τῇ φωνῇ τὸν διακηρύττει. Ζητεῖται βιζίρης ἕνα τῷ ἐμπιστευθῇ ἡ φύλαξις τῆς ἱερᾶς σημαίας· ἦδη ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς τῆς Καραμανίας τὴν εἶχε λάβει ἀνὰ χεῖρας, ὅτε ὁ κεχαγιᾶς τῶν γιανιτσάρων Δελῆ Ἰβραὶμ ἔδραμε καὶ τῷ διαμφισβητεῖ τὴν τιμὴν ταύτην, ἥτις ὁμοφώνως ἀπεδόθη εἰς τὸν γηραιὸν Χαλὶλ πασᾶν.

« Σὺν τῇ φήμῃ τοῦ ἁγίου ὁ Κιουπρουλῆς ἤνωσε καὶ τὴν τοῦ μάρτυρος. Τὸ ὡραιότερον ἐγκώμιον, τὸ ὁποῖον ποιεῖ περὶ αὐτοῦ ἡ ὀθωμανικὴ ἱστορία, εἶνε, ὅτι οὐδέποτε ἐξετέλεσεν ἔγκλημα, μήτε ἀπήγγειλεν ὑπερβολικὸν λόγον. Οὕτω τῷ ἀπενεμήθη τὸ ἐπώνυμον τοῦ ἐναρέτου (φαζίλ). Ἐν ἐκστρατείᾳ ἐβάδιζε πεζὸς, ὡς οἱ στρατιῶται· ἡ στρατιωτικὴ μουσικὴ πάντοτε τὸν δυσηρέστει· ὢν ἐχθρὸς τῆς ὀκνηρίας καὶ τῆς πολυτελείας ἀνεγίνωσκεν ἁπλήστως καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ὡς καὶ ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων του, ἡ δ' ἐνδυμασία του διεκρίνετο ἐκ τῆς μεγάλης ἁπλότητος. Ὢν μᾶλλον κυβερνήτης, παρὰ στρατηγὸς, μετῆλθε πολιτικὴν, μήτε μακιαβελικὴν μήτε καταθλιπτικὴν, ὡς ἡ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀχμέτ. Εἶνε ὁ πρῶτος μέγας βιζίρης, ὅστις διὰ τῶν νέων κανονισμῶν (νιζάμι τσεδὶδ) ἠθέλησε ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους ἀπὸ τῆς ἐσχάτης καταθλίψεως, ἐν ᾗ πρότερον ἐστέναζον, καὶ πρῶτος ὁμοίως, ὅστις διὰ τῶν οἰκονομικῶν του μέτρων ἔθετο τὴν ἀρχὴν, ὅτι αἱ ἀγοραπωλησίαι ἔπρεπε ν' ἀφεθῶσιν ἐλεύθεραι, καὶ ἀπηλλαγμέναι ἐπιβλητικῶν διατάξεων. » (Histoire de l'Empire Ottoman, XII, σελ. 319—322).

κινοῦντες λίθον πρὸς τελείαν ἀποδίωξιν τῶν Ἐνετῶν ἐκ τῆς νήσου, κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης, διὰ προδοσίας τοῦ ἀρχηγοῦ Λουκᾶ Δελλαρόκα (5 Δεκεμβρίου), καὶ εἰς ὁμοίας διαπραγματεύσεις ἦλθον μετὰ τῶν φρουρῶν τῆς Σούδας καὶ Σπιναλόγγας.

Ὁ ἐν Ναυπλίῳ παραχειμάζων Μοντσενίγος μαθὼν ταῦτα ἐπρότεινεν εἰς τὴν Γερουσίαν τὴν ἅλωσιν τῶν Χανίων, καὶ πρὸς ἀντεκδίκησιν, καὶ πρὸς εὐχερεστέραν παντὸς τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης ἀνάκτησιν. Περὶ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ ἔαρος τοῦ 1692, ἐλθόντος καὶ τοῦ νεωστὶ διορισθέντος στρατηγοῦ Σιγισμόνδου Τραουτμεστόρφ, συνεκροτήθη πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ ἐκτὸς τῶν Χανίων ἐπροτάθη ἡ ἅλωσις καὶ τῆς Χαλκίδος, Χίου, καὶ Μιτυλήνης. Ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ μὲν τὴν Χαλκίδα ἀπῃτοῦντο μεγαλείτεραι κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεις, ἡ δὲ Χίος καὶ Μιτυλήνη ἔκειντο πολὺ μακρὰν τῶν ἄλλων τῆς Δημοκρατίας κτήσεων, τὸ πολεμικὸν συμβούλιον παρεδέχθη τὴν περὶ Χανίων πρότασιν τοῦ ἀρχιστρατήγου. Καὶ οὕτω, ἀφοῦ καλῶς ἐξησφαλίσθη ὁ ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου διὰ χιλίων ἐκλεκτῶν πεζῶν, ἐξ' ὧν οἱ διακόσιοι πεντήκοντα Ἕλληνες ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Δελλαδέτσιμαν, καὶ τετρακοσίων ἱππέων, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ ἀντιστρατήγου Λανόγια, ὁ στόλος ἡτοιμάσθη διὰ τὴν κατὰ τῆς Κρήτης ἐκστρατείαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Γερουσία λαβοῦσα ἀνώνυμον καταγγελίαν κατὰ τοῦ γενικοῦ προβλεπτοῦ τῆς Πελοποννήσου Ζένου, κατηγορουμένου ἐπὶ ὀλιγωρίᾳ καὶ κακῇ διαχειρίσει τῆς διαπιστευθείσης αὐτῷ κυβερνήσεως, διέταξε τὸν Μοτσενίγον ἵνα ἐνεργήσῃ αὐστηρὰς περὶ τούτου ἀνακρίσεις. Οὗτος ὅμως σπεύδων ν' ἀπέλθῃ εἰς Χανία, μετ' ἐπιπόλαιον ἐξέτασιν λαβὼν ὑπονοίας κατὰ τοῦ Ζένου ἔρριψεν αὐτὸν εἰς τὰς φυλακὰς, καὶ ἀνέθετο τὴν διοίκησιν τοῦ Βασιλείου εἰς τὸν Μαρῖνον Μικιέλην. Ἀλλ' ὁ Ζένος μετ' οὐ πολὺ δραπετεύσας ἦλθεν εἰς Ἐνετίαν καὶ παρουσιασθεὶς ἐζήτησε δικαιοσύνην παρὰ τῆς Γερουσίας, ἥτις ἀπαθέστερον τὴν ὑπόθεσιν ἐξετάσασα ἐκήρυξεν αὐτὸν ἀθῷον καὶ ἐπανήγαγεν ἐν τῷ προτέρῳ ἀξιώματι.

Τὴν 17 Ἰουλίου ὁ Μοτσενίγος παρουσιασθεὶς πρὸ τῶν Χανίων ἀπεβίβασε τὸν στρατὸν συγκείμενον ἐκ δώδεκα χιλιάδων πεζῶν, ὀκτακοσίων ἱππέων, καὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ἐθελοντῶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἐστρατοπέδευσεν εἰς ἀπόστασιν δύο μιλίων ἀπὸ τοῦ φρουρίου. Ἀμέσως οἱ Ἕλληνες, καὶ ἰδίως οἱ Σφακιανοὶ ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Ἰωάν-

γην Μαχαιριώτην, ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ὁ δὲ πασᾶς τοῦ Χάνδακος ἔστειλε πολυάριθμον σῶμα εἰς βοήθειαν τοῦ ἀπειλουμένου φρουρίου. Οἱ πολιορκούμενοι ἀντέτασσον ἴσην ἀνδρείαν καὶ ἐπιμονὴν πρὸς τοὺς πολιορκητὰς, καταφθειρομένους ἐκ τῶν συνεχῶν ἐπιδρομῶν τοῦ γενναίου Καρᾶ Μουσᾶ καὶ διαφόρων νόσων. Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἀρχιστράτηγος λαμβάνων καθ' ἑκάστην καὶ λυπηρὰς ἐκ Πελοποννήσου εἰδήσεις ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων. Οὕτω δὴ παραλαβὼν καὶ δύο χιλιάδας Ἕλληνας (1) ἀπῆλθεν εἰς Ναύπλιον, ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ ὁποίου εἶχεν ἤδη στρατοπεδεύσει ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης μετὰ τοῦ σερασκέρου.

Τῳόντι ὁ Γερακάρης, ἅμα ἰδὼν τὸν στόλον ἐκπλέοντα, παρεκίνησε τὸν ἐν Θήβαις ἐστρατοπεδευμένον σερασκέρην νὰ εἰσβάλλωσιν εἰς Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάκτησιν ἐθεώρει βεβαίαν, ὡς ἔχων καὶ συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἐντοπίων. Ὁ ὑποπροβλεπτὴς Μικιέλης καθορῶν τὸν κίνδυνον, παρέλαβεν ἀμέσως ἀρκετὰ στρατεύματα, καὶ ὁπλίσας πολλοὺς Πελοποννησίους, διευθύνθη εἰς Κόρινθον, ἔνθα ἐπιθεωρήσας τὰ ὀχυρώματα διεθέρμανε διὰ λόγων κολακευτικῶν τὴν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν πίστιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀφοῦ δὲ καλῶς ἐξησφαλίσθη ὁ Ἀκροκόρινθος, ὁ ἄρτι ἐξ Ἐνετίας ἐπανελθὼν προβλεπτὴς Ζένος ἐθεώρησεν ἀναγκαίαν τὴν περίφραξιν τῆς πόλεως διὰ τείχους ἔχοντος περιφέρειαν χιλίων τετρακοσίων γεωμετρικῶν βημάτων, καὶ τὴν ὀχύρωσιν τῆς ἐκ Μεγάρων ὁδοῦ πρὸς τὴν Κακὴν Σκάλαν. Ὁ Διβεράκης στρατοπεδεύσας εἰς Μέγαρα ἔστειλε σῶμα ἑκατὸν ἱππέων πρὸς κατασκόπευσιν, οἵτινες ἀκροβολισθέντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν προσκόπων ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις, διαδοθείσης τῆς προσεγγίσεως τῶν Τούρκων, οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου περίτρομοι ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὁ δὲ Μικιέλης, τῇ προτάσει τοῦ ἀντιστρατήγου Λανόγια, διεμοίρασε τὸν στρατὸν εἰς τὰς ἐπικαιροτέρας θέσεις, καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς μετὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου συγκοινωνίας τῆς πόλεως, διέταξε τὴν κατασκευὴν προμαχῶνος. Εἰς ὑπεράσπισιν τούτου ἐτάχθησαν δύο χιλιάδες Ἑλλήνων, οἱ δὲ δίμαχοι καὶ οἱ Σκλαβοῦνοι ὑπὸ τὰς δια-

(1) « Due mila Greci de'l'isola, i quali e per scuotere il giogo, o per sottrarsi allo sdegno, che provocato havevano ne'gl'Ottomani in dichiararsi costantemente divoti al Veneto nome, passarono in Morea ad abitarvi con le famiglie ». Garzoni, σελ. 472.

ταγὰς τοῦ Στρὲλ καὶ τοῦ Σλάδε κατέλαβον τὸ ὑπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐφαπλούμενον πεδίον.

Ὁ Γερακάρης ἀναχωρήσας ἐκ Μεγάρων μετὰ τεσσάρων χιλιάδων στρατιωτῶν, καὶ χιλίων τῶν πασάδων Γιουρούκ καὶ Ἀλῆ, διεπέρασε τὸν Ἰσθμὸν, καὶ ἐπλησίασε πρὸς τὴν Κόρινθον· ἀμέσως δὲ διασπείρας ἱππεῖς τινας πρὸς κατασκόπευσιν τῶν ὁδῶν, ἐν σώματι ὥρμησε κατὰ τοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπερασπιζομένου προμαχῶνος, τοὺς ὁποίους διὰ τοῦ πρώτου πυρὸς ἀπεδίωξεν. Ὁ Στρὲλ δραμὼν μετὰ τῶν διμάχων ἐσταμάτησε τὴν ὁρμὴν τῶν πολεμίων, τῶν ὁποίων τὸ ἱππικὸν συγκεντρωθὲν συνῆψε μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἐνετοὶ ἡττηθέντες ὑπεχώρησαν μὲ ζημίαν ἑκατὸν δεκαπέντε στρατιωτῶν καὶ τινων ἀξιωματικῶν. Ἐπὶ τέλους ὁ Μικιέλης καθορῶν, ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιπαραταχθῇ ἐν τῇ πεδιάδι πρὸς τοὺς πολυαριθμοτέρους Ὀθωμανοὺς ἀπεσύρθη μετὰ πάντων τῶν στρατιωτῶν καὶ πολλῶν Κορινθίων εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπέστειλε τὸ ἱππικὸν δι' ἀγνώστων ἀτραπῶν εἰς Ναύπλιον, καὶ κατέστρεψε τὸ περικλεῖον τὴν πόλιν τεῖχος. Ὁ Γερακάρης καταλαβὼν ἀμέσως τὴν Κόρινθον παρέδωκε τὰ πάντα εἰς τὰς φλόγας καὶ τὸν σίδηρον, καὶ μετ' ὀλίγον ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρου ἐπολιόρκησαν τὸν Ἀκροκόρινθον, καταλαβόντες καὶ τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος, ἐξ ἧς ἐπρομηθεύοντο οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ, πρὸς ἐκβίασιν εἰς ταχυτέραν παράδοσιν. Μετὰ τοῦτο ἀμφότεροι ἐν πομπῇ ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ "Αργους· καὶ πυρώσαντες τὸ προάστειον ἔφθασαν ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Ναυπλίου. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξαπέστειλαν διάφορα σώματα μετὰ διαταγῶν ἵνα εἰσχωρήσωσι μέχρις Αἰγίου, Καλαβρύτων, Πατρῶν, καὶ Τριπόλεως, τὰ ὁποῖα ὅμως ἕνεκα τῆς φρουρήσεως τῶν ἐπικαίρων θέσεων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Ὁ Μικιέλης εἰδοποίησε περὶ τῆς δεινώσεως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων τὸν πολιορκοῦντα τὰ Χανία Μοτσενίγον, ὅστις ὡς ἐρρέθη, ἐπανῆλθεν ἐγκαίρως εἰς Ναύπλιον Ὁ δὲ ἡγεμὼν τῆς Μάνης, εἴτε φοβηθεὶς ἀπόβασιν ἐν τῷ Ἰσθμῷ, ἢ καὶ συγχισθεὶς, ὡς ἐλέχθη, μετὰ τοῦ σερασκέρου, ὡς μὴ ἐπαναστατήσας κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν του πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον, ἠναγκάσθη ἵνα λύσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ ὑποχωρήσῃ εἰς Μέγαρα.

Ἡ Γερουσία μαθοῦσα τὰς ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τοῦ Γερακάρη γενομένας βαρβαρότητας ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τῶν παθόντων, χορηγή-

σασα εἰς ἄλλους μὲν ὑλικὸν πρὸς ἀνέγερσιν τῶν πυρποληθέντων οἴκων, εἰς ἄλλους δὲ τὰ πρὸς σποράν γεννήματα, καὶ εἰς πάντας ὑποσχεθεῖσα ἀνακούφισιν ἐν τῇ προσεχεῖ φορολογίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος ἐλθὼν παρηγόρησε τοὺς δυστυχεῖς τούτους, καὶ ὀχυρώσας τὰς θέσεις ἔθηκεν ἐπαρκεῖς φρουρὰς πρὸς ἀπόκρουσιν νέας εἰσβολῆς.

Τὴν 5 Ὀκτωβρίου 1692 ὁ Χαλὶλ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων παρουσιασθεὶς μετὰ πολυπληθοῦς στρατιᾶς πρὸ τῆς Ναυπάκτου προσεκάλεσεν ἐγγράφως τὸν προβλεπτὴν Μάρκον Βενιέρον εἰς παράδοσιν, καὶ λαβὼν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν στενῶς ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον. Ὁ γενικὸς προβλεπτὴς τῶν τεσσάρων νήσων Βενδραμῖνος σπεύσας μετὰ τῶν κατέργων ἐνίσχυσε τὴν φρουρὰν μὲ τὸν λόχον τῆς σωματοφυλακῆς αὐτοῦ καὶ τρεῖς λόχους τοῦ συντάγματος Μεταξᾶ, καὶ δι' ἀδιακόπου κανονοβολισμοῦ ἀπεδίωξε τὸ ἐπὶ τῆς πεδιάδος ἱππικὸν τῶν ἐχθρῶν. Μετ' ὀλίγον ἔφθασεν ὑπὸ τὴν Ναύπακτον καὶ ὁ Γερακάρης μετὰ πεντακοσίων ἀνδρῶν, ὁ δὲ σερασκέρης ἀνήγγειλε τὴν προσεχῆ ἄφιξίν του μετὰ πολλῶν δυνάμεων καὶ πυροβολικοῦ. Ὁ Μοτσενίγος μαθὼν τὸν κίνδυνον τοῦ φρουρίου ἔστειλεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ δύο συντάγματα πεζῶν καὶ ἱππέων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἀντιστρατήγων Λανόγια καὶ Βόλου· ὀλίγον δὲ πρότερον καὶ ὁ προβλεπτὴς Πατρῶν Φαλιέρος εἶχε στείλει μικρὰν ἐπικουρίαν. Οὕτω δ' ἐνισχυθεῖσα ἡ φρουρὰ ἐξῆλθε καὶ προσβαλοῦσα τὰ χαρακώματα τῶν πολιορκητῶν, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγήν, σώσασα τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ κινδύνου (1).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οἱ μὲν Μορλάχοι διέδραμον τὴν τουρκικὴν Δαλματίαν καὶ Κροατίαν, ὁ δὲ Σουλεϊμάνης πασᾶς τῆς Ἀλβανίας εἰσβαλὼν εἰς Μαυροβούνιον ἐλεηλάτησε καὶ κατέφθειρε τὰς χώρας τῶν ὀρεσιβίων τούτων τῆς Δημοκρατίας συμμάχων.

Ἡ Γερουσία μὴ εὐχαριστηθεῖσα ἐκ τῶν πολεμικῶν ἔργων τοῦ Μοτσενίγου, πλὴν καὶ μὴ ἔχουσα ἄνδρα ἱκανὸν ἵνα διαπιστευθῇ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι στρατευμάτων, κατέπεισε τὸν δόγην Φραγκίσκον Μοροζίνην ἵνα καὶ πάλιν καταβῇ εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγου ὁδηγήσας τὰ ὅπλα τῆς Δημοκρατίας ἐν μέσῳ θριάμβων καὶ νικῶν ἀπέκτησε τὸ περίπυστον τοῦ Πελοποννησιακοῦ ἐπώνυμον. Οὕτω λοιπὸν τὴν 24 Μαΐου 1693 ἐν μεγάλῃ

(1) Garzoni σελ. 431—484.

πομπῇ ὁ γηραιὸς δόγης ἐπιβὰς ἐπὶ τοῦ Βουκενταύρου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐνετίας, καὶ περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου φθὰς εἰς Μονεμβασίαν ἠνώθη μετὰ τοῦ Μοτσενίγου, ὅστις παραχρῆμα μεταβὰς ἐν τῇ δουκικῇ ναυαρχίδι παρέδωκεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἐκεῖθεν ὁ Μοροζίνης ἀπάρας μετέβη εἰς Ναύπλιον καὶ Πόρον, καὶ πολεμικὸν συγκροτήσας συμβούλιον προέτεινε τὴν ἅλωσιν τῆς πρὸ πέντε ἐτῶν ἀμαυρωσάσης τὰς δάφνας αὐτοῦ Χαλκίδος. Ἐπειδὴ ὅμως διὰ τοιαύτην ἐπικίνδυνον ἐπιχείρησιν δὲν ὑπῆρχον καὶ αἱ ἀνάλογοι δυνάμεις, ὁ ἀρχιστρατηγῶν δόγης παρεδέχθη ἐκδρομὴν εἰς Αἰγαῖον πρὸς συνάντησιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου. Ὅθεν ἀφήσας πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ Ἰσθμοῦ ὀκτὼ περίπου χιλιάδας πεζῶν καὶ ἱππέων ὑπὸ τὸν κυβερνήτην τῆς Πελοποννήσου Ζένον, μετὰ χιλίων πεντακοσίων Ἑλλήνων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἐκτάκτου προβλεπτοῦ τῶν γαλεατσῶν Γραδενίγου, καὶ παραπλεύσας τὸν Σαρωνικὸν πρὸς ἐκφόβισιν τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ ἐστρατοπεδευμένου σερασκέρη, ἔπλευσεν εἰς Ἄνδρον, καὶ ἐκεῖθεν διὰ Σκύρου καὶ Χίου μέχρις Ἑλλησπόντου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε καταφύγει ὁ τουρκικὸς στόλος· ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ συγκροτήσῃ μάχην ἐπανῆλθεν εἰς τὸν Σαρωνικὸν πρὸς βοήθειαν τῆς ὑπὸ τοῦ βέη τῆς Μάνης ἀπειλουμένης Πελοποννήσου. Καὶ τῷ ὄντι ὁ Γερακάρης σταθμεύων μετὰ ἓξ χιλιάδων εἰς Μέγαρα, ὡς ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ ἐν Θήβαις κατεσκηνωμένου σερασκέρη, ἐπροτίθετο νὰ εἰσβάλλῃ διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ, πλὴν μόλις ἰδὼν ἐπανελθόντα τὸν στόλον ἐπυρπόλησε τὸ στρατόπεδόν του, καὶ ἐν βίᾳ ἀπεσύρθη.

Ὁ Μοροζίνης ἐπιθυμῶν νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ τὴν Αἴγιναν, διέταξε νὰ κατασκευασθῇ πύργος πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀνοικτοῦ αὐτῆς λιμένος, καὶ ἀνεγερθῇ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἄλλοτε κρημνισθὲν τεῖχος αὐτῆς (1), διορίσας καὶ προβλεπτὴν τῆς νήσου τὸν Δομένικον Μαλιπιέρον, ὑφ' ὃν ὑπήχθη καὶ ἡ Σαλαμὶς (Culuri). Συγχρόνως δὲ πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ στομίου τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου ἐφρόντισε καὶ περὶ ὀχυρώσεως τῶν νήσων Σπετσῶν καὶ Ὕδρας, ἃς ἤνωσε τῇ διοικήσει τοῦ Θερμισίου (2).

---

(1) Διαρκοῦντος τοῦ Κρητικοῦ πολέμου τὰ τουρκικὰ πλοῖα συγκεντρούμενα ἐν Αἰγίνῃ εὐκόλως μετέβαινον εἰς Χανία. Πρὸς παρεμπόδισιν τούτου ὁ Μοροζίνης, προβεπτὴς τότε τοῦ στόλου, ἐλθὼν κατέλαβε τὴν νῆσον καὶ κατέστρεψε τὸ φρούριον αὐτῆς (1655).

(2) Τὸ Θερμίσιον, καὶ ἕνεκα τῆς ἐπικαίρου θέσεως, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐτῷ ἁλατοπηγεῖα, ἐσήμαινε μεγάλως ἐν τοῖς τότε χρόνοις.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀποστείλαντες αὐτῷ πρεσβείαν ἐζήτησαν τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἐνετικῆς προστασίας, προσφέροντες ἐτήσιον φόρον δύο χιλιάδων φλωρίων (1).

Μετὰ ταῦτα ὁ δόγης ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον, ἐτελεύτησεν ἐνταῦθα ἐκ χρονίας λιθιάσεως (6 Ἰανουαρίου 1694).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οἱ Μορλάχοι εἰσβαλόντες ἐλεηλάτησαν τὰς ἐν Δαλματίᾳ τουρκικὰς χώρας, ὁ δὲ γενικὸς διοικητὴς τῆς Δαλματίας καὶ Ἀλβανίας Δολφίνος ἐκυρίευσε τὸ φρούριον Σιτκλοὺτ, εἰς ἀνάκτησιν τοῦ ὁποίου σταλεὶς ὁ Σουλεϊμάνης πασᾶς τῆς Σκόδρας μὲ τίτλον σερασκέρου ὑπεχώρησεν ἄπρακτος. Μετὰ τοῦτο πολλαὶ πόλεις ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες ὕστερον ἐγένοντο κύριοι καὶ τοῦ φρουρίου Κλοβοὺχ, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερασπισθῇ ὁ πασᾶς τῆς Ἐρζεγοβίνης. Οἱ δὲ Αὐστριακοὶ ἁλώσαντες δύο φρούρια τῆς Τρανσυλβανίας ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ Βελιγραδίου, τὸ ὁποῖον καλῶς ὀχυρωθὲν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς μηχανικοῦ Κορνάρου ἔσωσεν ὁ μέγας βιζίρης.

Μετὰ λύπης ἡ Γερουσία μαθοῦσα τὸν θάνατον τοῦ Μοροζίνη ἀνέθηκε προσωρινῶς τὴν ἀρχιστρατηγίαν εἰς τὸν ἔκτακτον προβλεπτὴν τοῦ στόλου Μαρίνον Μικιέλην, καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1694 εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ βασιλείου τῆς Πελοποννήσου Ζένον. Ὁ τελευταῖος, θέλων ἵνα δοκιμάσῃ τὸ θάρρος τῶν πολεμίων, ἔστειλεν ὀκτακοσίους ἐπιδρομεῖς ἵνα διατρέξωσι λεηλατοῦντες τὴν χώραν μέχρι Λεβαδείας. Οὗτοι πυρπολήσαντες καὶ διαφθείραντες ἀρκετὰς κώμας ἐπανέστρεψαν πλήρεις λαφύρων· καθ' ὁδὸν δὲ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμου σώματος τούρκων καὶ γενναίως ἀποκρούσαντες αὐτοὺς, εἰς ἀντεκδίκησιν παρέδωκαν καὶ ἄλλα χωρία εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον. Μετὰ τοῦτο ὁ Ζένος λαβὼν καὶ ἱκανὰς ἐξ Ἐνετίας ἐπικουρίας συνεκρότησε πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ κατὰ πρωτοβουλίαν ἐπροτάθη ἡ ἅλωσις τῆς Χαλκίδος, καὶ ὡς θέλησις τοῦ ἀποθανόντος δόγη, καὶ ὡς ἐξασφαλίζουσα τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ πάλιν αἱ δυνάμεις δὲν ἐκρίθησαν ἀνάλογοι πρὸς τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ἐτέθη ὑπὸ συζήτησιν ἡ ἅλωσις τῆς Χίου. Ἡ νῆσος αὕτη, οὖσα τότε ὁ κατ' ἐξοχὴν ναύσταθμος τῆς Τουρκίας, καταλαμβανομένη καὶ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Κρήτης καὶ Χαλκίδος διηυκόλυνε, καὶ πᾶσαν εἰς τὸ Αἰγαῖον

(1) Garzoni, σελ. 501—510.

ἔξοδον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου παρεκώλυεν. Ἐπομένως τὸ πολεμικὸν συμβούλιον παρεδέχθη τὴν κατ' αὐτῆς ἐκστρατείαν. Ὅθεν ὁ ἀρχιστράτηγος, ἀφοῦ ἐγκατέλειψεν ἐξ χιλιάδας πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ τέσσαρας χιλιάδας Ἑλλήνων πρὸς φρούρησιν τοῦ ἰσθμοῦ ὑπὸ τὸν ὑποστράτηγον Λανόγιαν, καὶ ἔστειλεν ἑξακοσίους ἐπιδρομεῖς εἰς Ῥούμελην πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἀναθέρενος ἅμα τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μικιέλην, δέταξε καὶ τὸν προβλεπτὴν τῶν τεσσάρων νήσων νὰ περιπολῇ ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ καὶ ἐν ἀνάγκῃ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ ἰσθμοῦ, περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου ἐξέπλευσεν ἐκ Ναυπλίου μετὰ ἐννενήκοντα τριῶν πλοίων ἐπιβαινομένων ὑπὸ ὀκτὼ χιλιάδων πεζῶν καὶ τετρακοσίων ἱππέων. Ὁ λατίνος ἐπίσκοπος τῆς Νάξου (Nissia) ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον πρὸς διέγερσιν τοῦ Ζένου διὰ τὴν κατὰ τῆς Χίου ἐκστρατείαν, ἐτέλεσεν ἐπίσημον ἱερουργίαν ἐπὶ κατευοδώσει τοῦ στόλου, τὸν ὁποῖον καὶ παρηκολούθησεν, ἵνα διαθερμαίνῃ τὸν ζῆλον τῶν στρατιωτῶν πρὸς κατάκτησιν τῆς νήσου, ἐν ᾗ οἱ σχισματικοὶ Ἕλληνες ἀπελάμβανον γενναιοτέρων προνομίων τῶν ἐκεῖ εὐαρίθμων δυτικῶν.

Τὴν 8 Σεπτεμβρίου ἀποβιβάσας ὁ Ζένος τὸν στρατὸν προσεκάλεσεν εἰς παράδοσιν τὸν διοικητὴν τῆς νήσου Χασὰν πασᾶν, γαμβρὸν τοῦ ἐκθρονισθέντος σουλτάνου Μωάμεθ Δ'. πλὴν ἀρνητικὴν λαβὼν ἀπάντησιν στενῶς ἐπολιόρκησε τὸ φρούριον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξεσφενδόνισε δύο χιλιάδας ἑπτακοσίας βόμβας. Ἐπὶ τέλους ὁ Χασὰν μὴ ἔχων ἀρκετὰς δυνάμεις ἵνα ἐπὶ πλέον παρατείνῃ ἀνωφελῆ ἀντίστασιν, καὶ προτρεπόμενος ὑπὸ τοῦ ἐνταῦθα ἐξορίστου μουφτῆ Φεϊζουλὰχ, παρεδόθη, ὑπὸ τὸν ὅρον ἵνα ἡ φρουρὰ μετὰ τῶν ὅπλων καὶ οἰκιακῶν σκευῶν ἀσφαλῶς μεταφερθῇ εἰς Τσεσμέν. Ὁ Ζένος διορίσας προβλεπτὴν τῆς Χίου τὸν Ἰουστίνον Ῥίβαν, ἐξῆλθεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν τοῦ ἐμφανισθέντος ὀθωμανικοῦ στόλου, ὅστις ἀμέσως ἀπεσύρθη ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Μία μοῖρα αὐτοῦ κατεδιώχθη μέχρι Σμύρνης ὑπὸ τοῦ ἐνετοῦ ἀρχιστρατήγου, ὅστις παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν προξένων τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων δὲν ἐπέμεινεν ἀπαιτῶν τὴν παράδοσιν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων.

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ζένου, ὁ Μικιέλης πληροφορηθεὶς ὑπὸ κατασκόπων, ὅτι ὁ σερασκέρης κατασκηνώσας πέριξ τῶν Θηβῶν ἡτοιμάζετο νὰ ἐφορμήσῃ κατὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἐλθὼν ἐστρατοπέδευσεν ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου, καὶ καλῶς ἐξησφαλίσθη πανταχόθεν

διὰ προμαχώνων καὶ χαρακωμάτων. Ὁ σερασκέρης ἀναχωρήσας ἐκ Θηβῶν ἐπροχώρησε μέχρι Μεγάρων, πλὴν δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλλῃ τοὺς φρουροῦντας τὸν ἰσθμόν. Ὁ Γερακάρης, τολμηρότερος αὐτοῦ, προσεπάθησε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῶν διὰ νυκτὸς καὶ δι' ἀγνώστων ἀτραπῶν, πλὴν μόλις σημειωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν προσκόπων ὑπεχώρησεν.

Πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τοῦ σερασκέρη καὶ πρὸς ἀντεκδίκησιν ὁ μὲν Μικιέλης ὁπλίσας δύο χιλιάδας Ἑλλήνων ἐξέπεμψεν εἰς τὴν ἀντιπέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἵνα ἐνούμενοι μετὰ τῶν ἐκεῖ ἁρματωλῶν καὶ Σκλαβούνων λεηλατήσωσι τὰς τουρκικὰς χώρας, ὁ δὲ γενικὸς προβλεπτὴς τῶν τεσσάρων νήσων Μολίνος προσορμισθεὶς εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀποβιβάσας στρατὸν ἐπολιόρκησε τὸ Ἀγγελόκαστρον, τὸ ὁποῖον ἐκπορθήσας, καὶ λεηλατήσας αὐτό τε καὶ τὰ πέριξ ἐπανῆλθε πλήρης λαφύρων εἰς Ζάκυνθον. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ σῶμα Ἀλβανῶν ἐνεδρεῦσαν εἰς Κούνδουρα προσέβαλλε πολλοὺς Τούρκους κομίζοντας τροφὰς εἰς τὸ ἐν Μεγάροις στρατόπεδον, καὶ φονεῦσαν πλέον τῶν ἑκατὸν ἀπῆλθε κομίζον εἴκοσιν αἰχμαλώτους, τέσσαρας σημαίας, καὶ πολλὰ φορτηγὰ ζῶα, γενναίως ἀποκρουσαν καὶ τοὺς μετ' ὀλίγον δραμόντας εἰς καταδίωξιν.

Ὁ σερασκέρης μὴ ἔχων τὸ θάρρος ἵνα προσβάλλῃ τὰ ἐνετικὰ ὀχυρώματα μετέφερεν ἐκ Μεγάρων τὸ στρατόπεδον εἰς Θήβας.

Ἐν τούτοις ὁ γηραιὸς Χαλὶλ διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου διαταχθείς, ἐπὶ ἀπειλῇ κεφαλικῆς ποινῆς, νὰ εἰσβάλλῃ εἰς Πελοπόννησον, ἔσπευσε νὰ προετοιμασθῇ πρὸς τοῦτο. Ὅθεν ἐνισχυθεὶς καὶ διὰ χιλίων πεζῶν ἐκ τῆς φρουρᾶς τῆς Χαλκίδος ἀνεχώρησεν ἐκ Θηβῶν, καὶ, προπορευομένου τοῦ βέη τῆς Μάνης, ἐπαρουσιάσθη πρὸ τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὁ Μικιέλης διέταξεν ἀμέσως τὸν στρατηγὸν Τραουτμεστὸρφ ἵνα ἐξέλθῃ μετὰ τοῦ ἱππικοῦ πρὸς συνάντησιν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ σερασκέρης διὰ νυκτὸς ὁδηγήσας τὸν στρατὸν δι' ἀτραποῦ ἀγνώστου, διῆλθεν ἀκινδύνως τὰ πλησίον τῆς Κορίνθου ὄρη, καὶ ἐν τάχει ὁδοιπορῶν ἐπαρουσιάσθη ὑπὸ τὸ Ἄργος. Ὁ Τραουτμεστὸρφ δραμὼν μετὰ τοῦ ἱππικοῦ πρὸς συνάντησιν τῆς ὀπισθοφυλακῆς τῶν ἐχθρῶν, πλὴν μὴ δυνηθεὶς νὰ προσβάλλῃ αὐτὴν διὰ τὸ τραχὺ τῶν μερῶν καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ ὑποστήριξιν, ἐπανέστρεψε. Μετὰ τὴν ἀπίστευτον ταύτην τῶν Τούρκων εἰσβολὴν οἱ Ἐνετοὶ συγκροτήσαντες πολεμικὸν συμβούλιον διαφοροτρόπως συνεζήτησαν τὰ περὶ τῆς ἀποδιώξεως τῶν ἐπιδρομέων. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐπρότειναν, ἵνα τὸ ἱππικὸν εἰσελαῦνον μέχρι Θηβῶν

καὶ Λεβαδείας λεηλατήσῃ τὴν χώραν πρὸς ἀντεκδίκησιν, ἕτεροι δὲ ἵνα μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ σερασκέρη, καὶ ὁ Τραουτμεστὸρφ, ἵνα καταληφθῶσι πᾶσαι αἱ ὁδοί, καὶ οὕτως εὐχερέστερον καταστραφῶσιν οἱ πολέμιοι. Ἐπὶ τέλους, μετὰ πολλὰς συζητήσεις, ὁ Μικιέλης ἀπεφάσισεν ἵνα στείλῃ κατὰ τοῦ σερασκέρη ἅπαν τὸ ἱππικὸν, συγκροτούμενον ἐκ δώδεκα ἴλων, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κονζῆ καὶ τοῦ ὑποστρατήγου Λανόγια. Ὁ τελευταῖος, ἀναχωρήσας διὰ νυκτὸς καὶ ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τουρκικὰ σώματα πυρπολοῦντα διάφορα χωρία ἔστειλεν εἰς καταδίωξιν αὐτῶν πεντήκοντα ἱππεῖς· οἱ ἐμπρησταὶ ἀπεδιώχθησαν, πλὴν ἐλθόντες εἰς Ἄργος ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Χαλὶλ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἑνετῶν. Μόλις ὁ Λανόγιας εἶχε στρατοπεδεύσει ἐν τῷ χωρίῳ Πετρῇ ὑπὸ τὸ ὄρος τῶν Τρικκάλων, καὶ ἔμαθεν, ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐπροχώρουν κατ' αὐτοῦ. Ἀμέσως ὁ μὲν Κονζῆς διέταξε δύο ἴλας νὰ προβῶσιν εἰς συνάντησιν, ὁ δὲ Λανόγιας καλῶς μετὰ τοῦ ὑπολοίπου ἱππικοῦ ὁχυρωθεὶς ἀνέμενε τὴν προσβολήν.

Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν Τούρκων συνάψασα ἀψιμαχίαν μετὰ τῶν πολεμίων, ἅμα ἐνισχυθεῖσα προσέβαλλεν τὸ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν συνταγματαρχῶν Μεδίνη καὶ Ὀνέγου ἱππικόν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος, μετὰ ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν, ἐνέδωκεν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν ὁρμὴν τῶν ἐχθρῶν, ὁ δὲ Ὀνέγος ἐσταμάτησεν αὐτοὺς μεγάλως ζημιώσας. Ἀμέσως δραμὼν ὁ Λανόγιας συνεπλήρωσε τὴν νίκην, φονεύσας πολλοὺς, καὶ λαβὼν δύο σημαίας. Μετ' ὀλίγον ὅμως οἱ ὑποχωρήσαντες Τοῦρκοι ἐνισχυθέντες διὰ νέων ἐπικουριῶν ἠθέλησαν ν' ἀνανεώσωσι τὴν μάχην. Ὁ Λανόγιας διέταξεν ἅπαν τὸ ἱππικὸν παραταχθὲν κατὰ μέτωπον νὰ διακόψῃ τὴν πρώτην αὐτῶν ὁρμήν. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ ἀνδρεῖος ἀρχηγὸς ξιφήρης εἰσεχώρει μέχρι τῶν χαρακωμάτων τοῦ πεζικοῦ, σώματά τινα τοποθετημένα ἐπί τινος λόφου, ὅπως ἅμα τῇ συμπλοκῇ δράμωσιν εἰς βοήθειαν, προσβληθέντα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Οὕτω δὴ ὁ Λανόγιας, στερηθεὶς τῆς ἐλπιζομένης βοηθείας, μετὰ μεγάλων ἀπωλειῶν κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὰς χεῖρας τῶν περικυκλωσάντων πολυαρίθμων Τούρκων. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην, διαρκέσασαν ἐπὶ τέσσαρας ὥρας, ἔπεσαν ἐκ τῶν χριστιανῶν διακόσιοι στρατιῶται μεθ' ἑνὸς ἀξιωματικοῦ, διπλάσιοι δὲ ἠκρωτηριάσθησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Χαλὶλ, εἰ καὶ νικητὴς, μὴ θέλων νὰ διακινδυνεύσῃ περικλειόμενος ἐνταῦθα ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ἐν καλῇ τάξει ἐξῆλθε τῆς χώρας· καὶ ἐγκαίρως, διότι οἱ μὲν διοικηταὶ τοῦ Ναυπλίου, Ἀχαΐας καὶ

Λακωνίας ἑτοιμάσαντες τέσσαρα ἐπικουρικὰ σώματα καὶ δύο χιλιάδας χωρικῶν ἀπέστειλαν εἰς τὸν Ἰσθμὸν, συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος ἔπεμπε νέαν βοήθειαν ὑπὸ τὸν Κουερίνην.

Ἐνῷ τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων, ὅλως διάφορον ὄψιν παρίστα ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς (1689—1694). Οἱ ἁρματωλοὶ ἀποδιώξαντες τοὺς Τούρκους κατέλαβον τὰς οἰκείας ἐπαρχίας, καὶ ἐνόσῳ μὲν ἔβλεπον ὑφισταμένην τὴν ἀνάγκην συνδρομῆς ἐκ μέρους τῶν Ἐνετῶν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν ὡμολόγουν αὐτοῖς ὑποταγὴν καὶ πολλὰ ἄλλα καταθύμια ὑπέσχοντο, ἅμα ὅμως ἐξέλιπε καὶ ὁ κίνδυνος οὗτος αὐτοκέφαλοι ἐκηρύχθησαν ἡγεμονίσκοι, καὶ οὐδεμίαν δεικνύμενοι πρὸς τοὺς τέως συμμάχους συμπάθειαν, κατὰ τὸ δοκοῦν ἐπέβαλλον φόρους, καὶ διατρέχοντες τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας κατέφθειρον πᾶν τὸ τουρκικὸν, καὶ ἐξίσου διενέμοντο τὰ λάφυρα. Μετ' ὀλίγον πολλοὶ τῶν εἰς Πελοπόννησον ὑπὸ τὰς Ἐνετικὰς σημαίας ὑπηρετούντων Ῥουμελιωτῶν ἤρχισαν νὰ λειποτακτῶσι μετὰ τῶν ὁμοθρήσκων Σκλαβούνων καὶ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν ἀντίπεραν Στερεὰν, ἢ χάριν τῶν τουρκικῶν λαφύρων, ἢ καταλήψεως ἀδεσπότου ἁρματωλικίου. Ἂν καὶ οἱ Ἐνετοὶ προεκήρυξαν θάνατον κατὰ παντὸς δραπετεύοντος, καὶ τὸ κήρυγμα ἐφηρμόσθη αὐστηρότατα, οὐδὲν ἧττον ὁ ἀριθμὸς τῶν λειποταξιῶν ὁσημέραι ηὔξανεν, εἰς τρόπον ὥστε μόνον οἱ ἐν Στερεᾷ Σκλαβοῦνοι ὑπερέβαινον τὰς δύο χιλιάδας.

Οὕτω, ὁ μὲν Κούρμας ἐνέμετο τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Παρνασσίδος μετὰ μέρους τῆς Δωρίδος καὶ Βοιωτίας, ἕδραν ἔχων τὰ Σάλονα· ὁ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννου τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας, καὶ Ναυπακτίας, ἐδρεύων εἰς Κατούναν· τὸ Χορμόπουλον τὸ τῶν Ἀγράφων, περιλαμβάνον μέρος τῆς Εὐρυτανίας καὶ Θεσσαλίας· ὁ Σπανὸς τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Ὑπάτης, καὶ ὁ Ἀγγέλης Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου μετὰ μέρους τοῦ Βάλτου. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἁρματωλοὶ, ὡς ἀνίδεοι τῆς πολεμικῆς τακτικῆς, ἀπήντων δυσχερείας περὶ τὴν στρατιωτικὴν διευθέτησιν τῶν ὑπ' αὐτοὺς τόπων, συνεστήθησαν δύο μεγάλα ἁρματωλικὰ στρατόπεδα· καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τοῦ συνταγματάρχου Γιαννάκη Λουδορέκα καὶ τοῦ Σκλαβούνου Ἠλία Διαμιανόβιτζ, περιλαμβάνον τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Κούρμα καὶ Μεϊτάνη, ἕδραν εἶχε τὸ Λοιδορίκιον· τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τοὺς Μποσίναν, καὶ Λουμποζόβιτζ, ἑδρεῦον ἐν Καρπενησίῳ, περιελάμβανε τὰ ἁρματω-

λίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ Χορμοπούλου. Οἱ διοικηταὶ τῶν στρατοπέδων τούτων, τρίβωνες περὶ τὰ στρατιωτικά, ὡς ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσαντες ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἐπώπτευον τὰ ἄνω ἁρματωλίκια, ἐπροτρύναζον τοὺς κατοίκους (1), ὠχύρουν τὰς ἐπικαιροτέρας θέσεις, καὶ ἀπεφάσιζον ἐν συμβουλίῳ περὶ τοῦ τρόπου τῆς προσβολῆς τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων φρουρίων.

Δυσανασχετοῦντες οἱ Ἐνετοὶ διὰ τὴν μὴ ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, διωργάνισαν ἐν Ναυπάκτῳ δύο μεγάλα σώματα, ἐξ Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μισθοφόρων, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν πιστῶν αὐτοῖς Χρίστου Βαλαωρίτου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀγγέλη Σουμίλα ἐξαπέστειλαν κατ' αὐτῶν. Ὁ Μεϊτάνης ἐξελθὼν κατ' αὐτῶν, διατρεχόντων τὴν Αἰτωλίαν, συνεπλάκη ἐν Σιβίστῃ τῆς Μακρυνίας, καὶ ἀπεδίωξε μέχρι τῆς Ναυπάκτου, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ δραμόντος εἰς βοήθειαν Λουδορέκα. Ἐπειδὴ δὲ τότε κατεστράφη ὁ ἐν Σιβίστῃ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου δι' ἐράνου ἀργότερον ἀνεκτίσθη ὁμοιομόρφως. Μετὰ τὴν νίκην ταύτην πολλοὶ τῶν ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἁγίου Μάρκου ὑπηρετούντων Ἑλλήνων, καὶ ἐμπαικτικῶς ὑπὸ τῶν ἁρματωλῶν καλούμενοι Μαρκολίνοι, προσῆλθον εἰς τοὺς ἁρματωλοὺς, παρ' ὧν ἔλαβον θέσεις ἀνταξίως τῆς γενναιότητος καὶ ἐπιρροῆς των.

Μετὰ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀποφασίσας νὰ

(1) Οἱ ἁρματωλοί, ἅμα συνεννοηθέντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν πρὸς κοινὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, ἔλαβον παρ' αὐτῶν νέα ὅπλα, καλλίτερα τῶν ἐν χρήσει πεπαλαιωμένων, καὶ μέχρι σήμερον τὸ ὄνομα μιλιόνια (Migliori=καλλίτερα) διατηρήσαντα. Ὁμιλῶν ἄλλοτε περὶ τῶν παρὰ τοῖς ἁρματωλοῖς συνειθιζομένων καριοφιλίων, εἶπον, ὅτι τὰ ὅπλα ταῦτα ἔλαβον τὸ ὄνομα, ὡς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ ὁπλοστασίου τοῦ Καρόλου υἱοῦ (Carlo figlio) προσελθόντα. Τοῦτο ἐσκανδάλισε τὸν φίλον μου κύριον Βαλαωρίτην, ὅστις εἰς ἀντίκρουσιν πολλὰ ἔγραψεν ἐν ταῖς σημειώσεσι τῆς ὡραίας ἐποποιΐας του Θανάσης Διάκος. Ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν παρ' ἁρματωλοῖς ὅπλων ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ὁπλοστασίου ἢ τῆς πόλεως, ἐξ ὧν προήρχοντο, τοῦτο καταδεικνύει καὶ αὐτὴ ἡ μέχρις ἡμῶν διατηρηθεῖσα ὀνομασία αὐτῶν. Π. χ. Μάντζαρι=Magiare, Οὐγγρικόν· Νταλιάνι=Italiano, Ἰταλικόν· Φιλίντρα=Fiandra, ἐκ Φλανδρίας· Ντάντσικα=Danzica, ἐκ Δανζίκης. Οὕτω καὶ οἱ Κρῆτες καλοῦσι τὰ ὅπλα αὐτῶν μοτσενίγους=Mocenigo, ἢ διότι ἐπὶ Μοτσενίγου εἰσήχθησαν, ἢ ὑπὸ ὁμωνύμου ὁπλοποιοῦ κατεσκευάζοντο. Περὶ τῶν τότε εἰσαχθέντων μιλιονίων μνείαν ποιεῖται καὶ ἐπίσημος Ἐνετικὴ ἔκθεσις τῶν χρόνων ἐκείνων. «Moschetti con l'azzalino alla greca, più che sia possibili per dispensar a pæsani del Regno.» Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων κατ' ἔκτασιν λόγος γενήσεται ἐν τῇ περὶ Ἁρματωλῶν πραγματείᾳ.

ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Στερεᾶς, ἦλθε μετὰ μεγάλων δυνάμεων εἰς Καρπενήσιον, καὶ ἐνταῦθα στρατοπεδεύσας ἔγραψε φιλικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Μποσίναν, καταφυγόντα εἰς τὰς πέριξ κώμας, δι' ἧς τὸν προσεκάλει ἵνα ἐνεργήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ πρὸς κατάκτησιν καὶ διαμερισμὸν τῶν τόπων ἐκείνων, πληρόνοντες πρὸς τὸν σουλτάνον τὸ νενομισμένον χαράτσιον καὶ ἀπαλλάτοντες τοὺς ὁμοθρήσκους των ἀπὸ πάσης ἐν τῷ μέλλοντι καταθλίψεως τῶν Τούρκων. Ὁ Μποσίνας ἀμφιβάλλων περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν γραφομένων, ἀπήντησε δι' ἀορίστου ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Γερακάρην, ὅστις ἐκδοὺς προκήρυξιν ἀπήτει παρὰ τῶν κατοίκων, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους καὶ καταναγκαστικῶς εἰσέπραξεν ἐν Καρπενησίῳ. Μετὰ δὲ τοῦτο ἤρχισεν ἵνα στρατολογῇ διὰ πολλῶν δώρων καὶ ὑποσχέσεων ἰθαγενεῖς, διορίσας καὶ πρωτοπαλλήκαρόν του τὸν ἁρματωλὸν Κώσταν Ῥάβδαν. Ἐπὶ τέλους δὲ, χάριν τοπικῆς ἐπιῤῥοῆς, ἦλθεν εἰς δεύτερον γάμον μετά τινος ὡραίας καὶ πλουσίας νεάνιδος ἐκ τοῦ χωρίου Μαυρόλου, τῆς ὁποίας ὁ οἶκος ἔχων μεγάλας ἐν Εὐρυτανίᾳ καὶ Ὑπάτῃ διακλαδώσεις ἦτο ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων (1), καὶ συγχρόνως, εἴτε πρὸς ἄφεσιν τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἁμαρτιῶν, εἴτε πρὸς σκόπιμον ἐπίδειξιν, ἔκτιζεν ἰδίοις ἀναλώμασιν ἐκκλησίας, ἐξ ὧν μία ἡ νῦν ἐν Καρπενησίῳ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Οἱ Ἐνετοὶ βλέποντες τὸν κίνδυνον, ἕνεκα τῆς ἀνυποταγῆς τῶν Ῥουμελιωτο-Σκλαβούνων, καὶ τοῦ ὁσημέραι κρατυνομένου Γερακάρη, παντὶ σθένει προσεπάθησαν νὰ προσελκύσωσι τοὺς πρώτους, καὶ ἀκολούθως ἐξεγείρωσι κατὰ τοῦ δευτέρου. Ἐπὶ τούτῳ δ' ἔστειλαν ἐκεῖσε τὸν Κροάτον Μάρκον Μεδίνην, ὅστις καὶ διὰ μεγάλων ὑποσχέσεων καὶ κολακευτικῶν λόγων, εἰς μάτην προσεπάθησε νὰ καταπείσῃ τοὺς σκληροτραχήλους τούτους. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ διαβήματος τούτου, οἱ Ἐνετοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθωσιν εἰς ὁριστικὴν μετὰ τοῦ Γερακάρη συνεννόησιν, μετὰ τοῦ ὁποίου πρὸ καιροῦ εἶχον ἀρχίσει μυστικὰς διαπραγματεύσεις. Παρ' αὐτοῖς ὑπηρέτει πιστῶς ὁ λοχαγὸς Ἰωάννης Λάμπης, ἀνδρεῖος ἀρχηγὸς, ὡς λέγει ὁ Λεκατέλλης, τῶν Ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, ἀνὴρ εὐφυέστατος, καλὸς στρατιώτης, εἰδήμων τῆς τουρκικῆς, ἑλληνικῆς, καὶ ἰταλικῆς διαλέκτου, ἐντριβὴς περὶ τὴν τουρκικὴν ἐθιμοταξίαν, ἕνεκα πολυχρονίου ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονῆς,

(1) Ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατάγονται οἱ μετέπειτα ἰσχυροὶ τῆς Ὑπάτης προῦχοντες Χαντζαῖοι, περὶ ὧν εἰδικώτερον ἐν τῷ περὶ ἁρματωλῶν καὶ προύχόντων.

καὶ τὸ σπουδαιότερον πάντων ἄκρος φίλος τοῦ Λιμπεράκη, πρὸς τὸν ὁποῖον ἄλλοτε δέσμιον ὄντα ἐν τῇ ναυαρχίδι τοῦ καπιτὰν πασᾶ ἐχορήγησε πᾶσαν δυνατὴν πρὸς ἀπόδρασιν συνδρομὴν, προμηθεύσας αὐτῷ ῥινία πρὸς ἐκκοπὴν τῶν ἀλύσεων. Οὗτος ἀπεφάσισεν ἵνα μεταβῇ παρὰ τῷ ἐν Βραχωρίῳ τότε διατρίζοντι βέη τῆς Μάνης, μὲ τὴν πρόθεσιν ἢ νὰ τὸν πείσῃ διὰ τῆς εὐγλωττίας του εἰς ἐγκατάλειψιν τῶν Τούρκων, ἢ ἐν ἀποτυχίᾳ τὸν προδώσῃ ὡς ἄπιστον καὶ ἐπίβουλον, διατηροῦντα μετὰ τῶν χριστιανῶν ἀλληλογραφίαν. Ὁ Λάμπης μεταβὰς εἰς Ναύπακτον καὶ συσκεφθεὶς περὶ τῶν πρακτέων μετὰ τοῦ προβλεπτοῦ Τρεβιζάνου, ἔστειλε πρὸς τὸν Λιβεράκην πεζοδρόμον, δι' οὗ ἀναγγέλλων, ὅτι ἀφιχθεὶς εἰς Ναύπακτον, ἕνεκεν ὑποθέσεών του, ἐπεθύμει ὡς παλαιὸς φίλος νὰ ἔλθῃ καὶ τῷ προσφέρῃ τὰ σεβάσματά του, ἐὰν τῷ ἐγγυᾶτο περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς. Ἀφοῦ δὲ ὁ Γερακάρης ἀπήντησεν, ὅτι μετὰ χαρᾶς ἀνέμενε τὴν ταχεῖαν ἔλευσιν αὐτοῦ, διαβεβαιῶν περὶ τῆς ἀσφαλείας, ὁ Λάμπης ἀναχωρήσας ἔφθασε μετὰ δύο ἡμερῶν ὁδοιπορίαν εἰς Βραχώριον, καὶ μεταβὰς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γερακάρη ἐπαρουσιάσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ Λεονάρδου Καρδερίνη. Μετὰ μεγάλης ἱλαρότητος ὑπεδέχθη ὁ Λιβεράκης τὸν ἀρχαῖον γνώριμόν του, τὸν ὁποῖον παρεκάλεσε νὰ καλύψῃ τὴν κεφαλὴν καὶ καθήσῃ, μὴ ἐπιτρέψας μάλιστα ν' ἀσπασθῇ κατὰ τὸ τουρκικὸν ἔθιμον τὴν ἡγεμονικὴν ἐσθῆτα, καὶ διατάξας νὰ φέρωσι καφὲν καὶ καπνόν. Μετὰ τοῦ Γερακάρη εὑρίσκοντο καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ὡς ὁ Καρδερίνης πρώην Ἐνετὸς πρόξενος ἐν Σκοπέλῳ, καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς Μάρκος Σταφυλῆς, ὅστις πειρατὴς τὸ πρότερον, διετέλεσε δέσμιος ἐν τοῖς ἐνετικοῖς κατέργοις, καὶ ἤδη διώκει ἴδιον σῶμα. Πολλοὶ Τοῦρκοι ἐκ περιεργείας εἶχον συρρεύσει ἐρωτῶντες τουρκιστὶ περὶ τοῦ ἐλθόντος· ὁ δὲ ἡγεμὼν ἀπήντησεν αὐτοῖς, ὅτι ἦρχετο ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ στρατοπέδου, ὧν ὁ προσφιλέστερος τῶν φίλων του, διότι τὸν ἐγνώρισε κατὰ τὰς μεγάλας ταλαιπωρίας τοῦ πολυταράχου βίου του. Ἅμα δὲ οὗτοι ἀρκεσθέντες εἰς τὰς διαβεβαιώσεις ταύτας ἀπεσύρθησαν, ὁ Γερακάρης τὸν ἠρώτησε περὶ τῶν συμβαινόντων, καὶ ἰδίως περὶ τῶν περὶ αὐτοῦ θρυλλουμένων. Ὁ Λάμπης καταδείξας τὸ ἄτοπον τῆς διαγωγῆς του, προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν θρησκείαν, τὴν ὁποίαν ἐνδομύχως ἐπρέσβευε, καὶ χάριν τοῦ ἔθνους του, καὶ χάριν τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες ἐξηκολούθουν προστατεύοντες τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν οἰκογένειάν του. Ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν τὸν παρεκάλεσεν ἵνα τῷ ὁμολογήσῃ

ἂν αὐτοθελήτως ἦλθεν, ἡ συναινέσει τῶν Ἐνετῶν, ὁ ἀπεσταλμένος ἐξέθηκε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐκ νέου τὸν ἐξώρκισεν ἵν' ἀπαλείψῃ τὸ στίγμα τῆς ἀτιμίας, προσερχόμενος εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, οἵτινες τῷ ἔδιδον βαθμοὺς καὶ μεγαλειτέρας δωρεάς. Ἀπαντῶν ὁ Γερακάρης εἶπεν, ὅτι ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν μήτε αὐτὸς, μήτε ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ διαρκῆ ὠφέλειαν, ὑπομνήσας ἐν τέλει, ὅτι σταλεὶς εἰς Ἑλλάδα ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμογενῶν, ἐὰν ἐκηρύσσετο ἐχθρὸς τῶν Τούρκων, ὁ Κοπάνης μετὰ τῶν ἄλλων ἐγγυητῶν ἤθελον διὰ τῆς κεφαλῆς των πληρώσει τὴν ἀπιστίαν αὐτοῦ. Ὁ Λάμπης εὐγλώττως τῷ ὑπέμνησε τὰς ἀλύσεις καὶ τὴν εἰρκτὴν, τὴν ἀπιστίαν τῶν μουσουλμάνων, καὶ ἐπὶ τέλους ἱεροπρεπῶς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς θείας δίκης. Ἡ συνδιάλεξις διεκόπη, ἕνεκα τοῦ παρατεθέντος δείπνου, ἐν ᾧ μετὰ τούτων ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ἀείποτε τὸν ἡγεμόνα συνοδεύων ὡς πνευματικὸς παπᾶς Στέργιος. Μετὰ τοῦτο, μείναντες μόνοι ἐξηκολούθησαν τὴν διακοπεῖσαν ὁμιλίαν, ὁ δὲ Λιβεράκης μὴ θέλων οὐδαμῶς νὰ καταπεισθῇ ἔδωκε πέρας λέγων, « τὸ μέλλον κεῖται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἂς τὸ διαθέσῃ ἐπὶ τὰ βελτίω », καὶ ὑποσχεθεὶς, ὅτι θέλει ἐνεργήσει τὸ κατὰ δύναμιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν Ἐνετῶν, πρὸς οὓς ἠδύνατο νὰ γνωστοποιῇ τά τε σχέδια καὶ τὰς κινήσεις τῶν Τούρκων, ἐὰν εὑρίσκετο ὁ πρὸς μυστηριώδη συνεννόησιν τρόπος, ὡς μὴ ἐμπιστευόμενος εἰς ἐπιστολὰς, δυναμένας νὰ παραπέσωσιν. Ἀφοῦ δ' ἐξεμυστηρεύθη αὐτῷ τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης σχέδια τῶν Τούρκων, ἀπεχαιρέτησεν αὐτὸν, συνοδεύσας μεθ' ἑξήκοντα ἱππέων εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων μιλίων ἀπὸ τοῦ Βραχωρίου.

Μετ' οὐ πολὺ ἐπιστολὴ τοῦ συνοδεύοντος τὸν Γερακάρην πνευματικὸν παπᾶ Στεργίου πρὸς τὸν προνοητὴν τῆς Ναυπάκτου, καὶ ἑτέρα τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸν Λάμπην, προσεκάλουν τὸν τελευταῖον εἰς δευτέραν συνέντευξιν. Ὁ Λάμπης, φρουρῶν τότε ἐπὶ κεφαλῆς τεσσάρων χιλιάδων Ἑλλήνων ἐν τῷ Ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου, διετάχθη ἵνα μεταβῇ εἰς Καρπενήσιον, τιμηθεὶς καὶ διὰ τὰς ἐκδουλεύσεις αὐτοῦ μὲ τὸ ἔξοχον ἀξίωμα *ἐφόρου τῶν σημαιῶν τῶν στρατιωτῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος*

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Λιμπεράκης πολλάκις προσπαθήσας νὰ διέλθῃ τὸν Ἀχελῷον ἀπεκρούσθη μετὰ ζημιῶν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη, μεθ' οὗ ἐνωθέντες ὁ Σπαθόγιαννος καὶ ὁ Λουδουρέκας κατεστενοχώρησαν αὐτὸν

ἐν Βραχωρίῳ καὶ μέχρι τοῦ Καρπενησίου κατεδίωξαν. Ἐκεῖθεν οὗτος ἔπεμψε νέας ἐγκυκλίους ἀπειλητικωτέρας τῶν πρώτων πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν ἐκείνων, καὶ ἰδίως τῶν Σαλόνων, ἀπαιτῶν ἵνα τῷ προσφέρωσι τ' ὀφειλόμενον σέβας, πληρόνοντες καὶ τοὺς καθυστερουμένους σουλτανικοὺς φόρους, ἐπὶ ἀπειλῇ καταστροφῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι τῷ ἀπήντησαν, ὅτι πρὸς οὐδὲν λογιζόμενοι τὰς ἀπειλάς του οὔτε ὑποταγὴν ὁμολογοῦσιν, οὔτε φόρους πληρόνουσιν, ἐξοργισθεὶς ἐξεστράτευσε μετὰ μεγάλων δυνάμεων κατὰ τῶν Σαλόνων. Ὁ ἀρματωλὸς Κούρμας καὶ ὁ ἐπίσκοπος Φιλόθεος, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν ἐγχωρίων ἐξελθόντες, συνεπλάκησαν μετ' αὐτοῦ, ἀναγκασθέντος ἵνα σωθῇ μετὰ τῶν συντριμμάτων τοῦ στρατεύματός του εἰς Καρπενήσιον. Ὁ Φιλόθεος καιρίως πληγωθεὶς ἐν τῇ μάχῃ ἀπῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς οὐρανίους μονὰς, ἐγκαταλείψας εἰς τὸν ἐπιζήσαντα ἀδελφόν του Δημήτριον Χαριτόπουλον τὴν τὸ μῦρον ἀγνοῦ πατριωτισμοῦ ἀποπνέουσαν εὐχὴν, *Νὰ κρύψῃ τὰ κόκκαλά του, καὶ ὅταν πλέον παγιωθῇ ἡ ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία νὰ τὰ θάψῃ ἐν πομπῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος των* (1).

---

(1) Μεταφέρομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀξιοσημείωτον διαθήκην τοῦ Χαριτοπούλου, ὡς ἐδημοσιεύθη ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ Χρυσαλλίδι (Τομ. Γ', 524), καὶ ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Ἀριφ. Βαλαωρίτου (Θανάσης Διάκος)· τῆς ὁποίας, ὡς μανθάνω, ὁ Κύριος Χιώτης κατέχει πληρέστερον ἀντίγραφον, ἐκδώσων, ὡς ὑπεσχέθη, ἐν παραρτήματι τοῦ τρίτου τόμου τῶν περὶ Ζακύνθου Ἱστορικῶν αὐτοῦ Ἀπομνημονευμάτων.

« Ἐφτὰ Ἀλωναρίου, εἰς χωρίο Ζακύνθου Καταστάρι.

» Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Γἱοῦ, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

» Ἐδῶ κάνω κατάγραμμο τῆς δυστυχισμένης φαμίλιας μας, ποῦ καταγόμαστε σκλιτάδα καὶ σκλιτάδα ἀπὸ τὴ Ῥούμελη, καὶ ἤρθαμε σὲ τοῦτο τὸ νησὶ τῆς Ζάκυνθου ἀπὸ κατατρεμὸ, καὶ ὄχι ἀπὸ ἄλλο.

» Ὁ πατέρας μας, ποῦ ν' ἁγιάσουν τὰ κόκκαλά του, ἐλέγονταν Γιάννης καὶ ἦταν ἀπὸ τὴν χώρα Ἀγιθυμία, καὶ ἡ μάνα μας, ποῦ ὁ Θεὸς νὰ τὴ σχωράῃ, Σαλονίτισσα, καὶ ἐλέγονταν Βιελέτα. Γεννηθήκαμε τέσσαρα ἀδέλφια. Ὁ μεγαλείτερος ἐλέγονταν Φίλιππος, καὶ καλογερεύωντας ἐπῆρε ὄνομα Φιλόθεος, καὶ εἶνε ὁ δεσπότης, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, ποῦ νὰ ἔχω τὴν ἁγίαν του εὐχὴ ἐγὼ καὶ πᾶσα ἄλλος χριστιανὸς, ἀγκαλὰ καὶ ἀποθαμένος. Ὕστερα ἔρχομαι στὴν ἀράδα ἐγὼ, καὶ ἡ ἀδελφή μου ἡ Μάρω, καὶ τὸ ἀδέρφι μου ὁ Γεώργης. Καὶ ὁ πατέρας μου πέθανε χρόνωνε ὀγδοῆντα μὲ θάνατο χριστιανικὸ, σὰν καλὸς χριστιανὸς ποῦ ἦτανε, κάνωντας ψυχικὰ, καὶ ποτὲ στὸ ζύγι μὴν ἀγελῶντας· καὶ ἀξιώθηκε νὰ τὸν ἐβγάλῃ ὁ Φιλόθεος ὁ δεσπότης, ποῦ τοῦ ἔδωκε καὶ τὴν ἁγίαν του εὐχή. Καὶ ἡ μάνα μας πέθανε ἀπὸ τὴ λοιμική, ποῦ μᾶς ἤφεραν οἱ Βενετσιάνοι, καὶ πολὺ κόσμο ἐχάθηκε, χρόνωνε ἑξῆντα τρία.

» Ὁ Φιλόθεος εἶχε γραμματαλλαγὴ μὲ τοὺς Βενετσιάνους νὰ τὸ βασέσουνε λευθε-

Ὁ Λοκατέλλης ἀναφέρει, ὅτι αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐν Σαλόνοις πεσόντων Τούρκων ἀποκοπεῖσαι ἐστάλησαν πρὸς τὸν ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ περιπολοῦντα Ἰάκωβον Κορνάρον. Ὁ δὲ Γερακάρης βαρέως φέρων τὴν ἦτταν ἐξεδικήθη πυρπολῶν μεμακρυσμένας τινας χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη.

ρόνοντας τὸ σκλαβωμένο γένος μας, καὶ ἀγροικῶταν μὲ τοὺς καπετανέους καὶ δεσποτάδες τῆς Ῥούμελης. Κατὰ καιρὸ ποῦ κατέβηκε ἡ ἀρμάδα στὰ Νησιὰ, οὖλη ἡ Ῥούμελη ἐδούλεψε σπαθί, καὶ ἐκλαδέψαν πᾶσα ψυχὴ ἀλλόπιστων Ἀγαρηνῶν. Τότε ἤτονε καπετάνιος Σάλονα καὶ Λοιδορίκι ὁ καπετὰν Κούρμας, καὶ μὲ πεντακόσιους ἀρματωλοὺς ἐπῆρε Σάλονα, Λοιδορίκι, καὶ Ἔπαχτο, καὶ περίττο ἀπὸ δύο χιλιάδας Τουρκῶν ἐσφάξαν.

» Ὕστερα σὲ λίγο μᾶς ἦρθε ἡ λοιμική, καὶ πολὺς κόσμος ἐχάθην· τότε καὶ ἡ μάνα μας ἡ μακαρίτισσα, ὁ Θεὸς νὰ τὴν σχωράῃ, πέθανε, καὶ ἡ ἀδερφή μου Μάρω χρονῶν εἴκοσι ὀκτώ.

» Σάμπως ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι, οἱ Βενετσιάνοι ἐμπῆκαν στὰ κάτεργα καὶ ἀφῆκαν ἐμᾶς τοὺς δύστυχους· καὶ ὁ καπετὰν Κούρμας μὲ τετρακόσους εὐγῆκε καὶ τοὺς ἐτσάκισε σὲ τέσσεραις πάνταις. Ἦρθε καὶ ὁ Φιλοθεος, ποῦ ὁ καπετὰν γκενεράλος τὸν εἶχε μαζῆ του, γιατὶ εἶχε ὑπόληψι καὶ στίμα, ἀκουόντας ἀπ' οὖλους τοὺς Ῥουμελιώτας, καὶ ἐκάμαν μὲ τὸν καπετὰν Κούρμα βουλὴ νὰ πάρουνε καὶ τὸ Ζητοῦνι· μὰ δὲν μπόρεσαν, γιατὶ ἐκλειστῆκαν ὀκτὼ πασάδες· καὶ ἐκάψαν καὶ τὴν Φήβα· ἐχτυπῆσαν καὶ τὸ ὀρδὶ τοῦ Τουρκοῦ κοντὰ στὸ Πατρατσίκι, καὶ τὸ Ταλάντι ἐπῆραν, καὶ ὁ Κούρμας λαβώθηκε. Ἦρθε ὁ Λιμπεράκης νὰ πάρῃ τὸ Σάλονα, μὰ ὁ Κούρμας τὸν πῆγε τοῦ κυνηγιοῦ στὸ Καρπενῆσι, καὶ σὲ τρίχα νὰ τόνε πιάσῃ καὶ ὁλοζώντανο. Ὁ δεσπότης ὁ Φιλόθεος ἐβαρέθη στὸ λαιμὸ, καὶ σὲ δέκα μέραις ἐπρίστηκε καὶ πέθανε, καὶ ὁ Κούρμας ἐσκοτώθη.

« Ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐδιῶξαν τοὺς Βενετσιάνους, καὶ ἐγὼ μὲ ἄλλους πολλοὺς, ἀγκαλὰ καὶ μᾶς ἐτάξαν οἱ Τοῦρκοι μὲ ὅρκο νὰ μὴ μᾶς πειράξουν, ἔφυγα μὲ τὸ ἀδέρφι μου τὸν Γεώργη, καὶ μὲ κάτεργο τοῦ καπετὰν Στάθη Βλαστοῦ ἤρθα σὲ τοῦτο τὸ νησὶ τῆς Ζακύνθου.

» Σὰν ἀληθινὸς χριστιανὸς χρῄζωντας νὰ ἤμαι ἕτοιμος σὲ πᾶσα ὥρα καὶ στιγμὴ νὰ παρουσιασθῶ εἰς τὸ τρομερὸν καὶ φρικτὸ τοῦ Θεοῦ κριτήριον, ἐρρεγολάρισα τὰ πράματά μου. Καὶ πρῶτο συχωράω πᾶσα ἄνθρωπον ποῦ μὲ ἔβλαψε, καὶ ζητάω ἀπὸ οὖλα τὰ ἀδέρφιά μου τοὺς χριστιανοὺς συγχώρεσι σὲ ὅ,τι τοὺς ἐπίκρανα καὶ ἐζημίωσα. Ἀφίνω τὸ τίποτές μου εἰς τὸ ἀδέρφι μου τὸν Γεώργη, καὶ θέλω νὰ μὲ θάψῃ χωρὶς καμμία ἐξόδευσι καὶ κοσμοπομπὴ, νὰ μοῦ ἀφήσῃ μονάχα τὸ βρακὶ καὶ τὸ μαῦρο ποκάμισο, καὶ τίποτες ἄλλο, καὶ νὰ μὲ βίξῃ 'ς ἕνα ταφὶ. Καὶ ἂν δώσῃ ὁ πανάγαθος καὶ πανοικτίρμονας Θεὸς καὶ καπιτάρῃ καὶ ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας ἀπὸ τὸν τρομερὸ, καὶ ἀπάνθρωπο, καὶ ἀντίχριστο, καὶ ἀνελέημονον Ἀγαρηνὸν, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά μου καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μας Φιλοθέου, ποῦ τὰ ἔχω κρυμμένα μὲ μία σακκούλα στὴ σπηλιὰ ποῦ ἐγνωρίζει, καὶ νὰ τὰ θάψῃ μαζὶ καὶ κοντὰ στὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας εἰς τὴν ἐκκλησιὰ τῆς πατρίδος μας· μὰ τὸ ξαναλέγω, σὰν ἐλευθερωθῇ, καὶ ὄχι τώρα ποῦ εἴμαστε σκλάβοι. Καὶ ἂν κάμῃ ἔτσι νὰ ἔχῃ τὴν εὐχὴ τοῦ Φιλοθέου καὶ ἐμένα, ἀλλέως τὴν κατάρα μας, γιατὶ ἔτσι μᾶς ὥρκισε στὸ εὐαγγέλιο ὁ μακαρίτης Φιλόθεος ὡσὰν ἐξεψύχου.

Ἀφοῦ ὁ Λάμπης, προτιθέμενος νὰ λάβῃ δευτέραν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης συνέντευξιν, μετέβη εἰς Ναύπακτον, εἰδοποιήθη δι' ἀπεσταλμένου τοῦ παπᾶ Στεργίου, ὅτι ἐπειδὴ οὗτος προσεκλήθη εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σερασκέρου, ἔπρεπεν ἵν' ἀναβληθῇ ἡ συνάντησις μέχρι νεωτέρας εἰδοποιήσεως. Καὶ τῳόντι ὁ Λιβεράκης ἐνωθεὶς εἰς Θήβας μετὰ τοῦ Χαλὶλ πασᾶ εἰσώρμησε διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ μέχρι τῶν Ἀργολικῶν πεδίων (1694).

Τὸ ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς Πελοποννήσου Μικιέλη σταλὲν τότε ἐπιδρομικὸν σῶμα τοῦ συνταγματάρχου Τορτοῦ ἐνωθὲν μετὰ τοῦ Λουδορέκα εἰσέβαλλεν εἰς Καρπενήσιον, καὶ λεηλατῆσαν τὴν χῶραν ἐπυρπόλησε τὴν ἐνταῦθα οἰκίαν τοῦ Γερακάρη, καὶ παραλαβὸν μετὰ τῶν ἄλλων λαφύρων πεντήκοντα αἰχμαλώτους, καὶ ἑκατὸν πεντήκοντα κεφαλὰς τῶν πεσόντων ἐχθρῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια.

Ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἅλωσις τῆς Χίου. Ἐνῷ δ' ἐν Ἐνετίᾳ διὰ φωτοχυσιῶν, πυροτεχνημάτων, καὶ ἱερουργιῶν ἐξεδηλοῦτο ἡ χαρὰ τῶν νικητῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐλάμβανον τὰ δραστηριώτερα πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῆς μέσα. Οὕτως ἐφυλακίσθη ὁ διοικητὴς τῆς νήσου Χασὰν πασᾶς, καὶ καθηρέθη ὁ καπιτὰν πασᾶς Γιουσοὺφ, καὶ ὁ μὲν Γεντσῆ Μωαμὲτ ἐστάλη εἰς Τσεσμὲ ὡς σερδάρης (φρούραρχος) μετὰ διαταγῶν ἵνα συγκεντρώσῃ ὑπ' αὐτὸν πάντας τοὺς ἐν ταῖς σατραπίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δυναμένοις φέρειν ὅπλα, ὁ δὲ Χουσεὶν πασᾶς διωρίσθη φρούραρχος Ἑλλησπόντου, καὶ συγχρόνως πέντε χιλιάδες πεντακόσιοι γιανίτσαροι καὶ πολλὰ σώματα ἐθελοντῶν μετ' ἐκτάκτων ἐπιχορηγήσεων ἐστρατολογήθησαν. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὁ σερασκέρης τῆς Ἑλλάδος Χαλὶλ πασᾶς, μὴ δυ-

---

»Ἀφίνω ἀκόμη διάτα καὶ τόνε βάνω σὲ ὅρκο φρικτὸ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παρθένος, εἰς τὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μας Φιλοθέου, καὶ ἐξορκίζω τὸν ἀδερφό μου Γεώργη, τὸ σταυρὸ τὸν μαλαματένιον νὰ μὴν τόνε πειράξῃ, νὰ τὸν ἀπιθώσῃ σὲ μία ἐκκλησία νὰ λειτουργιέται, καὶ νὰ κάμῃ κολάγι καὶ τόνε στείλῃ στὴν πατρίδα μας τοῦ Παπαθανάση νὰ τὸν ἀπιθώσῃ στὴν ἐκκλησία μας, γιατὶ εἴμαστε ἄνθρωποι καὶ δὲ ξέρομε ποῦ καταντᾶμε, καὶ τυχόντας σὲ καμμιὰ χρεία του μπορεῖ νὰ τὸν πουλήσῃ, γιατὶ ἀνθρῶποι εἴμαστε καὶ πέφτουμε σὲ λάθο. Αὐτὸς ὁ σταυρὸς εἶνε τοῦ μακαρίτου ἀδερφοῦ μας Φιλοθέου, καὶ νἄχῃς τὴν εὐχή του, Γεώργη μου, νὰ τὸν φυλάξῃς.

»Ἀφίνω καὶ στὸν ἀδερφό μου Γεώργη νὰ δώσῃ 50 τσεκίνια στὴν κάσα γιὰ ἐλευθέρωμα σκλαβῶν, καὶ 10 στὸ ὁσπιτάλε, καὶ χωρὶς ἄλλο νὰ τὸ κάμῃ.

»Ἄλλο τίποτε δὲν ἔχω νὰ εἰπῶ, καὶ αὐτὴ εἶνε ἡ τέλεια καὶ ὑστερινή μου θέλησι.

Δημήτριος Χαριτόπουλος.»

νηθεὶς ν' ἀνακτήσῃ τὴν Πελοπόννησον, ἀντικατέστη ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς Χαλκίδος Ἰβραὶμ πασᾶ, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν οἱ πασάδες τοῦ Σαρουχχὰν (Ἰωνικῆς Μαγνησίας), Ἐλβασανίου, Ἰωαννίνων, Τρικκάλων, Ναυπάκτου, καὶ Σκόδρας, μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Γιουρούκων, ἢ ἀτάκτων Τουρκομάνων (1).

Ἰδίως δὲ διεθέρμανε τὸν ὑπὲρ τοῦ πολέμου ζῆλον τῶν Τούρκων ὁ νεωστὶ ἀναβὰς εἰς τὸν σουλτανικὸν θρόνον Μουσταφᾶς Β'. Οὗτος μόλις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἐξέδωκε τὸ ἑξῆς χάτι σερίφιον. « Ὁ » Θεὸς, ὑπέρτατος πάντων τῶν ἀγαθῶν διανομεὺς, ἐχορήγησεν εἰς » ἐμὲ, ταπεινὸν ἁμαρτωλὸν, τὸ καλιφάτον ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. » Ὑπὸ μονάρχας παραδεδομένους εἰς τὰς ἡδονὰς, καὶ τὸν ὕπνον, οὐ» δέποτε οἱ πιστοὶ τῷ Θεῷ ὑπηρέται ἀπέλαυσαν οὐδεμιᾶς ἡσυχίας. » Ἀπὸ τῆς σήμερον ἡ ἡδυπάθεια, αἱ ἡδοναὶ, καὶ ἡ ἀργία ἀποσκορα» κίζονται τῆς αὐλῆς ταύτης. Ἐνῷ οἱ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἡμετέ» ρου ὑψηλοῦ πατρὸς κυβερνήσαντες πατισὰχ ἦσαν ἔκδοτοι μόνον εἰς » τὰς ἡδονὰς καὶ τὴν ἀργίαν, οἱ ἄπιστοι, τὰ ἀκάθαρτα ταῦτα ὄντα, » εἰσώρμησαν μετὰ τῶν στρατιωτῶν των καὶ πρὸς τὰ τέσσαρα ὅρια » τοῦ ἰσλαμισμοῦ, καὶ καθυπέταξαν τὰς ἡμετέρας ἐπαρχίας, ἥρπα» σαν τὴν περιουσίαν τοῦ λαοῦ τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἔσυραν εἰς δουλείαν » τοὺς πιστοὺς μετὰ τῶν οἰκογενειῶν. Ἕκαστος γνωρίζει τοῦτο, ὡς » ἡμεῖς. Ὅθεν ἀπεφάσισα νὰ ζητήσω τῇ ἀῤῥωγῇ καὶ τοῦ θείου ἡμῶν » κυρίου, λαμπρὰν ἐκδίκησιν παρ' αὐτῶν τῶν ἀπίστων, τοῦ διαβολικοῦ » τούτου γένους, καὶ ἀρχίσω αὐτοπροσώπως κατ' αὐτῶν τὸν ἱερὸν » πόλεμον. Ὁ εὐγενὴς ἡμῶν πάππος Σουλεϊμὰν (τοῦ ὁποίου ὁ τάφος » ἀναδιδοίη ἀπαύστως τ' ἀρώματα τοῦ λιβανιωτοῦ) κατὰ τὰ τεσσα» ράκοντα ὀκτὼ ἔτη τῆς βασιλείας του, δὲν περιωρίσθη ἵνα στείλῃ » τοὺς βιζίρας του κατὰ τῶν ἀκαθάρτων χριστιανῶν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ » ἴδιος τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν προμάχων τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἔλαβε » παρὰ τῶν ἀπίστων ἐκδίκησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς διέτασσε. Καὶ » ἐγὼ ὁμοίως ἀπεφάσισα νὰ τοὺς πολεμήσω αὐτοπροσώπως. Σὺ μέγα » μου βιζίρη, καὶ πάντες οἱ ἄλλοι βιζίραι, οὐλεμάδες, κεχαγιάδες » καὶ ἀγάδες τῶν στρατευμάτων, συνέλθετε πέριξ ἐμοῦ, καὶ μελε» τήσατε καλῶς τὸ αὐτοκρατορικὸν τοῦτο χάτι σερίφ Συσκέφθητε » ἐὰν πρέπῃ ν' ἀρχίσω αὐτοπροσώπως τὰς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος

(1) Locatelli, storia della guerra in Levante.—Garzoni, σελ. 574—597.

» ἐχθροπραξίας, ἢ νὰ διατρίψω ἐν Ἀδριανουπόλει. Ἐκ τῶν δύο τού-
» των ἐκλέξατε το συμφέρον εἰς τὴν πίστιν, τὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ
» τοὺς πιστοὺς τῷ Θεῷ. Ἡ ἀπόκρισίς σας, καθαρὰ ὡς ἡ ἡμέρα, πρέ-
» πει νὰ μοὶ ὑποβληθῇ πρὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀναβολέως. Σᾶς
» χαιρετῶ ».

Ἂν καὶ τὸ ἐπὶ τούτῳ συγκροτηθὲν μέγα διβάνιον ἀπέτρεψε τὸν σουλτάνον τῆς προτιθεμένης αὐτοπροσώπου ἐκστρατείας, οὗτος ὅμως ἐμμένων ἐν τῇ πρώτῃ ἀποφάσει ἐξέδωκε δεύτερον χάτι σερίφιον, περιέχον τὰς ἐξῆς τρεῖς μόνας λέξεις « Ἐπιμένω ἵνα ἐκστρατεύσω! »

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ζένος καλῶς ὀχυρώσας τὴν Χίον, *ἰσχυρότερον τοῦ Βελιγραδίου*, ὡς ἔγραφε, *καὶ ἱκανὴν ἴν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐχθρικὴν ἀπόπειραν*, ἐζήτησε παρὰ τῆς Γερουσίας στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς βοηθείας πρὸς ἐπέκτασιν τῶν κατακτήσεων. Καὶ τῳόντι ὁ ἀτυχὴς ἀρχιναύαρχος ἐνζήλως ἐργασθεὶς πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς νήσου, ἐπεσκεύασε τὰ τείχη, ἤγειρε νέα ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα, κατεσκεύασεν ὑπογείους δρόμους πρὸς συγκοινωνίαν, καὶ ἐπιδιώρθωσε τὴν προκυμαίαν. Ἐνῷ δὲ περὶ ταῦτα κατεγίνετο, μαθὼν, ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἐκ δεκαὲξ γαλιονίων, δεκατεσσάρων μαωνῶν, καὶ εἴκοσι τεσσάρων γαλερῶν, καὶ διοικούμενος ὑπὸ τοῦ καπιτὰν πασᾶ Ἀμουτσαζαδὲ Χουσεΐν, εἶχεν ἐξέλθει τοῦ Ἑλλησπόντου, ἔσπευσεν εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας μάχην μετὰ μεγάλων ζημιῶν ὑπεχώρησε (9 Φεβρουαρίου). Μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι ἐνθαῤῥυνθέντες ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης ἐπιτυχίας ἀνενέωσαν τὴν μετὰ τῶν Ἐνετῶν ναυμαχίαν, καὶ κατανικήσαντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Χίου κατεδίωξαν (18 Φεβρουαρίου). Ἐνταῦτα συγκροτήσας ὁ Ζένος πολεμικὸν συμβούλιον ἐπρότεινε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς νήσου, ἀφοῦ πρότερον ἐπιβιβασθῇ τὸ ὑλικὸν τοῦ πολέμου καὶ ἀνατιναχθῶσι τὰ ὀχυρώματα Τούτων δὲ γενομένων, οἱ Ἕλληνες προσεκάλεσαν τὸν παραπλέοντα τουρκικὸν στόλον, ὅστις ἐλθὼν παρέλαβε τὴν ἀφρούρητον νῆσον (1).

(1) Ἅμα γενόμενοι κύριοι τῆς Χίου οἱ Ἐνετοὶ βανδαλικῶς πρυσηνέχθησαν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους κατοίκους. Πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῶν ἐκλείσθησαν, καὶ τ' ἀνήκοντα αὐταῖς κτήματα ἐδημεύθησαν· διὰ παντὸς δὲ μέσου ἐξεβιάσθησαν εἰς ἐξωμοσίαν οἱ δυστυχεῖς οὗτοι, μάτην ζητήσαντες διὰ δακρύων, παρακλήσεων, καὶ δώρων τὴν χάριν ἵνα μείνωσιν ἀνενόχλητοι ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν πατέρων των. (Cantemir IV, σελ. 168—169). Ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ τοῦ περιπύστου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἀπευ-

Ἡ Γερουσία καταταραχθεῖσα ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς ἀπωλείας τῆς Χίου, καθήρεσε τὸν Ζένον ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος, καὶ διέταξεν αὐστηρὰς περὶ τούτου ἀνακρίσεις· μετ' ὀλίγον δὲ ὁ δυστυχὴς ἀρχιναύαρχος συλληφθεὶς μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων ἀξιωματικῶν ἐρρίφθη εἰς τὰ δεσμά, ἐν οἷς καὶ πρὸ τῆς δίκης ἐλεεινῶς ἐτελεύτησε μετὰ τοῦ συγκατηγορουμένου Πέτρου Κουερίνη ἐκτάκτου προβλεπτοῦ τοῦ στόλου.

θυνομένη πρὸς τὸν ἐν Χίῳ ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην γλαφυρῶς ἐκτίθησι τὰς τότε διαπραχθείσας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βαρβαρότητας.

« Τὴν σὺν ἐκομισάμην ἐπιστολὴν δάκρυσιν ὑποβρύχιον κατολοφυρομένην τὰ σοί τε συμβάντα, ᾗ τῇ πατρίδι, ᾗ πᾶσι ᾗ πάσαις, τοῖς αὐτοῦ λαχοῦσι τὴν οἴκησιν. Καὶ συνοδύρομαι λοιπὸν, καὶ τὸ κοινὸν τοῦτο συνάχθομαι πένθιμον. Συναπερρύη ἄρα καὶ συνεκλύσθη καὶ Χίος τῷ χεύματι τοῦ ὑπάρχοντος πολέμου, Χίος τὸ ἀμιγὲς καὶ ἀνόθευτον λείψανον τῆς πάσης Ἑλλάδος, Χίος τὸ ἄσυλον τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας, τῶν ἐν τῷ πελάγει νήσων ἡ εὐανθεστάτη βασιλὶς, ὁ ἐπίγειος παράδεισος, τὸ τῆς οἰκουμένης ἐμπόριον. Καὶ ἑάλω μὲν ἄρτι καὶ ἐσκύλευται, καὶ ἀνεστάθη· ἁλώσεται δὲ τὴν τελευτίαν μετ' οὐ πολὺ ἅλωσιν, καὶ σκυλευθήσεται, καὶ ἀνδραποδισθήσεται, καὶ γενήσεται ἐκ βάθρων ἀνάστατος· οὐδὲ γὰρ ἀνασχετὸν ἡγήσεται ὁ Βασιλεὺς τὴν αὐτόθι τῶν Ἐνετῶν παραμονὴν, ἀλλ' ὅσον οὔπω πλήθεσι στρατευμάτων συναυλισθεῖσι συγκρυφθήσεται, καὶ ἔσται αὖθις βραχύ τι πολέμου παρανάλωμα, καὶ κερδανοῦσιν οἱ πολέμιοι τὴν ἔξωσιν, πρὸς δὲ καὶ τοσούτων χριστωνύμων τὴν πτώχευσιν, καὶ τὴν αἰχμαλώτευσιν, καὶ συνελόντι φάναι τοιούτου φιλοχρίστου πολιτεύματος ἄρδην ἀνάστασιν, καὶ παντελῆ ἐρημίαν, σὺν τοσούτων ναῶν ἀνασκευῇ, καὶ μετατροπῇ. Τότε γὰρ ἐπικλύσει ὁπόσα δεινὰ εἰώθασιν ἐκτρίβεσθαι τοῖς χριστιανοῖς, ὀπηνίκα χαλεπαίνωσι, καὶ τιμωρεῖσθαι δικαίως αὐτοὺς ὑπολάβωσι. Τοῦτο τῆτες τὸ ἀνδραγάθημα τῶν Ἐνετῶν, οὗτος ὁ θρίαμβος, αὕτη ἡ πομπεία, καὶ τὸ τρόπαιον τοῦτο, χριστιανῶν ἁλώσεις, ἁλώσεων δοῦπος, εἰκόνων κατάπτωσις, παρθένων καὶ νέων διαφθοραὶ, καὶ ὑπερορίαι, καὶ ἐξωμοσίαι; εὖγε τῆς ἀριστείας, εὖγε τῆς στρατηγίας. Οὐκ ᾐδέσθησαν οἱ γεννάδαι τοὺς προγενεστέρους αὐτῶν, οἷς δι' ὅλου τοῦ Κρητικοῦ πολέμου οὐχί τι τετόλμηται τοιοῦτον; οὐκ ᾐδέσθησαν οἱ Ἥρωες τὸ σφῶν σέβας, ὃ θρησκεύουσι, καὶ ἀγιστεύουσιν οἱ τὴν Χίον ἐποικοῦντες οὐκ ὀλίγοι, ἀλλ' εὐτελὲς ἔρμαιον, ἀλλὰ κούφην καὶ εὐεπιχείρητον λείαν περὶ πλείονος ἔθεντο μεγάλης χριστιανῶν ἐξωλείας οἱ εὐσεβεῖς, οἱ δίκαιοι, οἱ πρᾷοι καὶ ἐλεήμονες, οἱ φιλόχριστοι καὶ φιλέλληνες, οἱ πολεμεῖν ὑπὲρ Χριστοῦ φρονηματιῶντες, καὶ ἐπὶ τούτῳ σφόδρα τυφούμενοι, καὶ χλιδῶντες, χριστιανοὺς ἀπολλύουσιν οἱ Χριστοῦ προασπίζεσθαι γαυριῶντες. Καὶ καταπενθοῦμεν ἄρα τότε προκατειληφὸς, τό τε ἐπιὸν ἀτύχημα τῆς ἐνεγκάσης. Σοὶ δὲ, ὦ φίλτατε καὶ τριπόθητε, ποῖον καὶ ὑπαγορεύσω παραμύθιον; Ποῖον σοῦ τῷ πραύματι τὸ ἀνώδυνον ἐπιθήσω; Ὅς οὐδὲν μεῖον ὑποπέπτωκα καὶ ἥλωκα τῷ πάθει τούτῳ, καὶ παραμυθίας ἐνδέομαι, μήτοιγε παρηγορήσασθαι ἕτερον; Καὶ γὰρ λογισμοὶ ποικίλοι, βαρεῖς δὲ πάντες καὶ ἐξ ἴσου ἀλγεινοὶ τῇ ψυχῇ προσβάλλοντες ἀθρόοι δεινῶς αὐτὴν καταπτύχουσιν. Ἆρα γε περίεστιν ὁ πατρῷος οἶκος; ἆρα γε πνέουσιν ἔτι οἱ τὸ γένος ἐγγυτάτω; ὅπερ ἄηδες ἐπίπαν ἐν ἁλώσεσι καὶ μεταβολαῖς ἐνυαλίοις. Καὶ ποταπὴ ἄρα γε ἡ ἐν τούτῳ ἐπήρεια, καὶ συμφορά; τί γεγόνασι τὰ θήλεα; τί τὰ βρέφη; οἷς ἱκανὸν εἰς ἀποψυχὴν πάθος τὸ δεῖμα τοῦ παθήματος; Τί δὲ καὶ περὶ σοῦ ἠγησαίμην πο-

Ὁ ἀντὶ τοῦ Ζένου διορισθεὶς ἀρχιστράτηγος Ἀλέξανδρος Μολίνος κατέπλευσε τὴν 12 Μαΐου μετὰ νέων ἐπικουριῶν εἰς Ναύπλιον, καθ' ἣν ὥραν ὁ νέος σερασκέρης Ἰβραὶμ πασᾶς ἡγούμενος δώδεκα χιλιάδων Τούρκων, καὶ τριῶν χιλιάδων Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης, ἐπροχώρει κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Οἱ Ἐνετοὶ ὀχυρώσαντες καλῶς τὸν Ἀκροκόρινθον διώρισαν ἔκτακτον ἐπ' αὐτοῦ προβλεπτὴν τὸν Ἰουστίνον Ῥίβαν· τέσσαρες δὲ χιλιάδες ἐγχωρίων στρατολογηθέντων ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου προβλεπτοῦ τοῦ βασιλείου Φιλίππου Δονάτου καὶ τοῦ προβλεπτοῦ τῆς Λακωνίας Βαρθολομαίου Μόρου εἶχον

λέμου τυφῶνα μηδέποτε τοιοῦτον ἰδέντος, ἤδη δὲ καὶ ὑπὸ γήρως ἀπηυδηκότος;» Ἐπιστολάριον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1804, σελ. 137—139.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἀνάκτησιν τῆς Χίου, οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ἀποστείλαντες πρεσβείαν εἰς τὸν σουλτάνον ἐζήτησαν τὴν ἀνανέωσιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ἐξαιρετικῶν προνομίων. Ταῦτο δὲ καὶ κατώρθωσαν τῇ συντόνῳ ἐνεργείᾳ καὶ τοῦ περιφανοῦς συμπατριώτου των Ἀλ. Μαυροκορδάτου, ὅστις γράφει αὐτοῖς τὰ ἑξῆς. «Ὁπόσα τοῖς πρέσβεσιν ἡμῶν συναντελαβόμην καὶ συνηγωνισάμην τοῖς ἔναγχος ἀφικομένοις εἰς τὴν μοναρχικὴν πύλην, καὶ ποτνιωμένοις ὅπως διὰ βασιλικῶν νέων συμβολαίων τὴν πρὶν ἀναλάβητε αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν, ὧν ἐξεπεπτώκατε τῇ ὑποχειρώσει καὶ καταδυναστείᾳ τῶν Ἐνετῶν, αὐτά τε τὰ πράγματα, καὶ ὁ τῶν πρέσβεων λόγος, ὁπόταν ἐπανέλθωσιν, ἐπιδηλώσει σαφῶς. Ἡ γὰρ ἡμῶν ἀφήγησις κόμπον ἕξει πολὺν, εἰ καὶ μείω τοῦ μεγέθους τῶν συμπεπραγμένων. Ὑμεῖς δὲ τῆς ὑπαρχούσης εὐποιΐας τὰς χάριτας ταῖς ὑπὲρ ἡμῶν εὐχαῖς ὡμολογηκότες, τῇ χρείᾳ πάλιν ἔξεσθέ με προθυμότατον. Ἔρρωσθε.» Ἐπιστολάριον, σελ. 103—106.

Ὁ Καντεμὶρ διηγεῖται, ὅτι οἱ ἐν Χίῳ Ἕλληνες ἐζήτησαν παρὰ τοῦ σουλτάνου ἵν' ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ νήσῳ Λατίνων, ὡς μόνων αἰτίων τῆς κατ' αὐτῶν καταφορᾶς τῶν Ἐνετῶν, τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου, λέγοντες, ὅτι ἀδυνατοῦντες ἵνα ἐπὶ πλέον συζήσωσι μετὰ τῶν ἀμειλίκτων διωκτῶν των ἐπροτίμων νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν φίλην πατρίδα καὶ συνοικισθῶσιν ἐπί τινος ἐρήμου νήσου, καὶ ζήσωσιν ἐν αὐτῇ πένητες ἀλλ' ἀσφαλεῖς, παρὰ νὰ μένωσι καθ' ἑκάστην ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς κακοπραγίας τῶν φανατικῶν τούτων. Ὁ δὲ σουλτάνος εἰσακούσας τὴν παράκλησιν αὐτῶν κατεδίκασεν ὅλους τοὺς ἐν Χίῳ Λατίνους εἰς τὴν δουλείαν τῶν κατέργων, διατάξας καὶ τὴν δήμευσιν πάσης τῆς περιουσίας αὐτῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, καὶ μόνον, δι' ἐπιμόνου παρακλήσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας καὶ μεγάλης διανομῆς χρημάτων ἀπηλλάγησαν οὗτοι τῆς καταδίκης τῶν κατέργων, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι παῤῥησίᾳ ἤθελον ἐξωμόσει τὸν καθολικισμὸν καὶ ἐναγκαλισθῇ τὸ ἑλληνικὸν θρήσκευμα. Συνεπείᾳ ὅμως καὶ τῆς τελευταίας δρακοντίου διατάξεως ἠναγκάσθησαν πάντες οἱ ἐν Χίῳ Λατῖνοι νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἔνθα οἱ Ἐνετοὶ παρεχώρησαν αὐτοῖς μετὰ γαιῶν καὶ πολλὰ προνόμια (Histoire de l'Empire ottoman, IV, 192, 219—221). Ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Χίου Λεονάρδος Βαλσαρίνης, λαβὼν πολλὰς γαίας ἐν Μεθώνῃ, διωρίσθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 1696 ἀρχιεπίσκοπας Κορίνθου (in partibus infidelium) καὶ ἤδρευεν ἐν Ναυπλίῳ, τῇ τότε ἕδρᾳ τοῦ Βασιλέου. (Garzoni, σελ. 677).

καταλάβει ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἕλληνος Λάσκαρι τὰς μᾶλλον περὶ τὸν ἰσθμὸν ἐπικαίρους διόδους.

Ὁ σερασκέρης ἐλθὼν κατεσκήνωσεν ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ Βρύσει τῆς Κυρᾶς (Fontana), καὶ ἀποστείλας πρὸς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Ἕλληνας προκήρυξιν τοῦ μεγάλου βιζίρου, προσκαλοῦντος αὐτοὺς εἰς σύμπραξιν πρὸς ἀποδίωξιν τῶν Ἐνετῶν, ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει χορηγήσεως μεγάλων προνομίων, ἀσυδοσίας, ἐλευθερίας, καὶ στρατιωτικῶν βαθμῶν, ἀνέμενε τὴν ἐν τῷ Σαρωνικῷ ἐμφάνισιν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου πρὸς περισπασμὸν τῶν χριστιανῶν δυνάμεων.

Ὁ Μολίνος συγκροτήσας πολεμικὸν συμβούλιον ἀπεφάσισεν ἵνα ὁ μὲν στόλος ἀποβιβάζων τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, παραμένῃ ἐν τῷ Σαρωνικῷ πρὸς βοήθειαν, τὸ δ' ἱππικὸν νὰ καταλάβῃ τὴν πρὸς τὸν Πόρον Πελοποννησιακὴν παραλίαν, καὶ συγχρόνως ἐπιδρομεῖς μεταβιβαζόμενοι ἐπὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καταφθείρωσι πᾶν τὸ τουρκικόν.

Μόλις εἶχον ληφθῆ τὰ μέτρα ταῦτα, καὶ ὁ Γερακάρης προσβαλὼν τὸ ὑπὸ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Μόρον ἑλληνικὸν σῶμα ἔτρεψεν αὐτὸ εἰς ἄτακτον φυγήν, καὶ ἀνενοχλήτως εἰσελθὼν εἰς Πελοπόννησον ἔφθασε λεηλατῶν μέχρι Τριπόλεως καὶ Λεονταρίου. Τοῦτον παρακολουθήσας καὶ ὁ σερασκέρης ἦλθε καὶ ἐστρατοπέδευσε πλησίον τοῦ Ἄργους, ἀναμένων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ στόλου ἵν' ἀρχίσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου. Ἐν τούτοις ὁ Γερακάρης πυρπολήσας τὴν Καρύταιναν (Karindjé) ἠνώθη μετὰ τοῦ σερασκέρη, ὅστις ἀπελπισθεὶς περὶ προσελεύσεως τοῦ στόλου προσέβαλλε τὸ Ἄργος, πλὴν ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τοῦ γενναίου αὐτοῦ διοικητοῦ Οὐραχία, ἤγειρε χαρακώματα πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπὸ πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς. Καὶ τῳόντι μετ' ὀλίγον ὁ στρατηγὸς Στενώ, καὶ ὁ Αὐγουστῖνος Σαγρέδος, νεωστὶ διορισθεὶς προβλεπτὴς τῆς Πελοποννήσου ἀντὶ τοῦ Μικιέλη, παραλαβόντες καὶ τὰ πρὸ μικροῦ σταλέντα ἐξ Ἐνετίας στρατεύματα ἐξῆλθον τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς Παλαιόκαστρον, δύο περίπου μίλια ἀπέχον τῆς Ἐνετικῆς πρωτευούσης· ἀμέσως δὲ συγκροτήσαντες πολεμικὸν συμβούλιον ἀπεφάσισαν ἵνα μὴ ἐπιτεθῶσι πρῶτοι κατὰ τοῦ σερασκέρου, καλῶς ὠχυρωμένου καὶ ἔχοντος ἀνωτέρας αὐτῶν δυνάμεις, καὶ διακυβεύσωσιν ἐν ἀνίσῳ πάλῃ τὴν τύχην ὁλοκλήρου τοῦ Βασιλείου. Ὁ Ἰβραὶμ. πασᾶς πληροφορηθεὶς ἐκ χριστιανῶν κατασκόπων περὶ τοῦ ὀλιγαρίθμου τῶν ἐν Παλαιοκάστρῳ, διέταξε τὸ ἄνθος τοῦ ἱππικοῦ ἵνα

προχωρήσῃ καὶ προκαλέσῃ τοὺς χριστιανοὺς εἰς μάχην. Ἅμα ἰδὼν τοῦτο ὁ Στενὼ εἰδοποίησε κατεπειγόντως τὸν ἐν Ναυπλίῳ ἀρχιστράτηγον, καὶ εἰς ἀπάντησιν διαταχθεὶς νὰ δεχθῇ τὴν μάχην, διήρεσε τὸν ὑπὸ τὰς διαταγάς του στρατὸν εἰς δύο σώματα, τοποθετήσας ἐν τῷ μέσῳ τέσσαρα τάγματα Σκλαβούνων· οὕτω δ' ἐκκινήσας ἐκ Παλαιοκάστρου κατέλαβε τὸ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενον χωρίον Μάνερα, καὶ καλῶς ἐν αὐτῷ ὀχυρωθεὶς συνεπλάκη μετὰ τοῦ ἐπελθόντος σερασκέρη. Αἱματώδης καὶ πολύωρος συνεκροτήθη ἀγών, καθ' ὃν ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ἔπεσαν ἑξακόσιοι καὶ ἐτραυματίσθησαν τετρακόσιοι, ἐν οἷς καὶ ὁ γαμβρὸς τοῦ σερασκέρη Βεκὶρ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν Ἑνετῶν ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν διακόσιοι πεντήκοντα ἐν συνόλῳ. Ἐπὶ τέλους ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς ἡττηθεὶς ἀπεσύρθη εἰς τὰ περὶ τὸ Ἄργος χαρακώματά του καὶ διὰ νυκτὸς ἀνεχώρησε πρὸς τὴν Κόρινθον, ἐγκαταλιπὼν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν πολλὰ πυροβόλα καὶ πολεμεφόδια. Σῶμα Ἀλβανῶν δραμὸν εἰς καταδίωξιν τῶν φευγόντων Τούρκων ἐφόνευσε διακοσίους, ᾐχμαλώτισεν ἰσαρίθμους, καὶ ἔλαβε πολλὰς τροφὰς καὶ φορτηγὰ ζῶα.

Ἡ Γερουσία μετὰ χαρᾶς μαθοῦσα τὴν νέαν ταύτην ἀπελευθέρωσιν τῆς Πελοποννήσου γενναιοφρόνως ἀντήμειψε τὴν πίστιν τῶν ὑπὲρ αὐτῆς συντελεσάντων κατοίκων τοῦ Ἄργους, Ναυπλίου, καὶ Κορίνθου, ἐν γένει μὲν ἀπαλλάξασα κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς φορολογίας, εἰς δὲ τοὺς Κορινθίους ἰδίως διανείμασα ἀμοιβὰς καὶ ἀξιώματα.

Ἀκολούθως ὁ Μολίνος διορίσας δύο χιλιάδας Ἑλλήνων εἰς τακτικὴν φρουρὰν τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐξῆλθε τοῦ Ναυπλίου μετὰ τριάκοντα ἓξ πλοίων καὶ τεσσάρων πυρπολικῶν πρὸς συνάντησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Χίου ὁ ἀρχιναύαρχος Ἀμουτσαζαδὲς διωρίσθη διοικητὴς τῆς νήσου, ἀντ' αὐτοῦ δὲ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καπιτὰν πασᾶ ὁ περιλάλητος ἐξωμότης Χουσεὶν πασᾶς, γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Μετσομόρτος (Ἡμιθανής) (1). Ὁ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ στόλος ἀποτελούμενος ἐκ δεκαοκτὼ γαλερῶν καὶ τριάκοντα ἓξ πλοίων, ἐφ' ὧν ἐπέβαινε καὶ ὁ Ἄγγλος ἐξωμότης Μουρὰδ, ἐφώρμησε κατὰ τοῦ ἐπερχομένου Μολίνου ἔξω τῆς Χίου, καὶ μετὰ ναυμαχίαν ἐπὶ πέντε ὅλας ἡμέρας διαρκέσασαν, ἀμφότεροι οἱ στόλοι ἀπεχωρίσθησαν, ὁμοίας ὑποστάντες ζημίας, καὶ ὁμοίως τὴν

(1) Ἐπωνομάσθη οὕτως, ὡς μείνας ἡμιθανὴς ἔν τινι μάχῃ ἐκ τῶν πληγῶν.

νίκην οἰκειοποιηθέντες. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας (21 Σεπτεμβρίου) ἀνενεώθη ἡ πάλη λυσωδεστέρα καὶ αἱματωδεστέρα. Ἀμφότεροι καὶ ἤδη ὑπέστησαν καταστροφάς, πλὴν οὐδεὶς καὶ πάλιν ἀνεδείχθη νικητής. Μετὰ τοῦτο ὁ μὲν Μετσομόρτος ἔπλευσε μετὰ τοῦ κατασυντετριμμένου στόλου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ Μολίνος περίλυπος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοσούτων ἀξιωματικῶν καὶ πλοίων ἐπανῆλθεν εἰς Πελοπόννησον (1).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οἱ Τάρταροι εἰσβαλόντες εἰς τὴν Πολωνίαν, καὶ τὰ πάντα παραδόντες εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον ἔφθασαν ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Λεμβέργης. Κατὰ τοὺς ὀθωμανοὺς χρονογράφους οἱ ἄγριοι οὗτοι ἐπιδρομεῖς ἐπυρπόλησαν τότε δέκα χιλιάδας χωρίων, καὶ ἐξηνδραποδίσαντο τριάκοντα χιλιάδας ψυχῶν.

Ὁ σουλτάνος αὐτοπροσώπως ὁδηγῶν τὴν κατὰ τῶν Αὐστριακῶν ἐκστρατείαν ἐπολιόρκησε καὶ ἐξεπόρθησε τὴν Λίππαν, τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ διεπεράσθη ἐν στόματι μαχαίρας. Ὕστερον δ' ἐλθὼν εἰς συνάντησιν τοῦ διαβάντος τὸν Μοράβαν ποταμὸν στρατηγοῦ τῶν Αὐστριακῶν Βετεράνη συνῆψε μετ' αὐτοῦ μάχην, καθ' ἣν ὁ λεοντόθυμος οὗτος Ἰταλὸς ἡττηθεὶς συνελήφθη ζῶν καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἀπεκεφαλίσθη. Μετὰ τὴν νίκην ταύτην ὁ Μουσταφᾶς κατέλαβε τὸ ὀχυρὸν φρούριον Λουγὸ, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι μετὰ τῆς φρουρᾶς βαρβάρως κατεσφάγησαν.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπιόντος ἔτους (1696) ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία πληροφορηθεῖσα, ὅτι ὁ σερασκέρης Ἰβραὶμ πασᾶς ἐπροτίθετο νὰ εἰσβάλλῃ ἐκ νέου εἰς Πελοπόννησον διέταξε τοὺς ἐν τῷ βασιλείῳ μηχανικοὺς ἵνα στείλωσι διάφορα τοπογραφικὰ τοῦ Ἰσθμοῦ σχέδια ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἀποφασισθῇ ἡ ὀχύρωσις. Συνάμα δὲ ἐπέσπευσε τὴν κατασκευὴν πλοίων πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ στόλου, καὶ στρατολογήσασα ἐξ Ἰταλίας καὶ Δαλματίας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι στρατευμάτων, διένειμε βαθμοὺς καὶ παράσημα εἰς τοὺς ἐν ταῖς προτέραις μάχαις διαπρέψαντας. Ἀφ' ἑτέρου δὲ καθορῶσα, ὅτι ὁ ἐπιφοβώτερος τῶν ἐχθρῶν ἦτο ὁ Γερακάρης, ἀνὴρ ἐπιχειρηματίας, καὶ εἰδημονέστατος τῶν τε μερῶν καὶ τῶν κατοίκων, διέταξε τὸν ἔκτακτον προβλεπτὴν τῆς Πελοποννήσου Ἰουστίνον Ῥίβαν ἵν' ἀνανεώσῃ τὰς περὶ προσελεύσεως αὐτοῦ διακοπείσας διαπραγματεύσεις ἀντὶ πάσης θυσίας.

(1) Garzoni, σελ. 638–49.– Hammer, XII, σελ. 371, 377, 381, 392.

Ἐν τούτοις αἱ μετὰ τοῦ Λάμπη ἐπαναληφθεῖσαι σχέσεις τοῦ βέη τῆς Μάνης δὲν διέφυγον τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσιν αὐτὸν, διὰ δηλητηρίου διαλυθέντος ἐντὸς προσφερθέντος καφέ. Ἀλλὰ τὸν δόλον ἐννοήσας ὁ πονηρὸς Λάκων εὐσχήμως ἀπεποιήθη τοῦ νὰ λάβῃ τὸ ποτὸν, καὶ ἔκτοτε πλέον σπουδαίως ἐσκέφθη περὶ ἀποδράσεως. Ὅθεν προσποιηθεὶς εἰσβολὴν πρὸς τὰ μέρη τῆς Ναυπάκτου, ἔφυγεν ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τριάκοντα πιστῶν ἔδραμε πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ ἐπεβιβάσθη εἰς τὰς ἀναμενούσας δύο ἐνετικὰς γαλέρας. « Διαδοθείσης, λέγει ὁ Γαρζόνης, τῆς ἀνελπίστου προσελεύσεως αὐτοῦ, ἐχάρησαν μεγάλως οἱ λαοὶ τοῦ βασιλείου (τῆς Πελοποννήσου), ἡ δὲ Γερουσία μετὰ θρησκευτικῆς πίστεως ἐπεδοκίμασε τὰ γενόμενα ». Ὅθεν ἀμέσως ὀνομασθεὶς ἱππότης τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ λαβὼν σταυρὸν ἀδαμαντοκόλλητον, διωρίσθη τοπάρχης τῆς Ῥούμελης (Livadia), διατηρῶν, κατὰ τὰς συνθήκας, σωματοφυλακὴν ἐκ δεκαπέντε πιστῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ ἀδελφός του Γεώργιος (1).

---

(2) Ἐκτὸς τοῦ Λάμπη σενετέλεσεν εἰς προσέλευσιν τοῦ Γερακάρη καὶ ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Παναγιώτης Δοξαρᾶς, στρατευόμενος ὑπὸ τὰς Ἐνετικὰς σημαίας (Νεοελλ. Φιλολογία. σελ. 425). Οὐχ ἧττον ὅμως πρὸς τοῦτο συνήργησε καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς περὶ τὴν Ναυπακτίαν μονῆς Βαρνακόβης Ἰάκωβος, ὡς δειλοῦται ἐκ τοῦ ἑξῆς πιστοποιητικοῦ, ὅπερ εὗρον ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ.

« Ἡμεῖς ὁ Ἀλέξανδρος Μολίνος διὰ τὴν Γαληνοτάτην πολιτείαν τῶν Ἐνετῶν καπιτὰν γενεράλης.

» Ἐπειδὴ καὶ τὸ ὑπερέντιμον μοναστήριον τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου θεμελιωμένον ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὰ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἐπάκτου καὶ εἰς τὴν γῆν τοῦ Λοιδορικίου, νὰ ἐζημιώθηκε δυνατὰ, ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἀπερασμένους περιδρόμους τῶν Ὀτωμανικῶν ἁρμάτων, ἀμὴ καὶ εἰς ταὶς παρούσαις περίστασαις, διατὶ ἐξεφανερώθηκε ὁ παπᾶς ἱερομόναχος Ἰάκωβος, ἡγούμενος τῆς αὐτῆς μονῆς, καὶ ἀγροικᾶτον μὲ αὐθεντικοὺς προεστοὺς, ὡς φανερόνουν ἡ ἀποδείξαις του, ὅθεν καὶ ἀλυσιδωμένος εἰς σκληρὰν αἰχμαλωσίαν, τὸν ἐφοβέρισαν διὰ νὰ τὸν χαλάσουν διὰ ταὶς ὑποψίαις πῶς ἐσύνδραμεν εἰς τὴν ἀποστροφὴν τοῦ ἀφεντὸς Λιμπεράκμπεη. Διὰ τοῦτο ἀναζητᾷ ὁ προειρημένος ἡγούμενος, διὰ ἀνταμοιβὴν ὁποῦ ἔλαβεν αὐτὸ τὸ μοναστήριον, νὰ τοῦ δοθοῦν ὀκτὼ ζευγαρίων χέρσα, ἅτινα βεβαιόνει νὰ ἦσαν πάλαι αὐτοῦ τοῦ μοναστηρίου, ἀμὴ ἀπὸ κάποιον Τοῦρκον ὀνόματι Δουράκμπεη εἰς τόπον ὁποῦ Λόγγος ὀνομάζεται, ἔτι καὶ θέλημα νὰ κτίσῃ ἕνα νερόμυλον τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια ἕως τοῦ νῦν φαίνονται πῶς ἄλλοτες ἦσαν τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου· ὁμοίως ζητᾷ τὴν βεβαίωσιν τοῦ σπιτίου ὁποῦ τοῦ ἐδόθηκεν εἰς τὴν Ἔπακτον ἀπὸ τὸν ἐξοχώτατον προβεδιτὸρ ἐστραορδινάριος Ὄρνος, ὅτι νὰ μὴ χρεωστῇ νὰ δίδῃ αὐτὸ τὸ μοναστήριον παρὰ ῥεάλια τριάντα δι' ὅλην του τὴν καρποφορίαν. Συγκατανεύοντας οὖν ἡμεῖς πρὸς τὰς αἰτήσεις αὐτοῦ ὡσὰν ἁρμόδιαις μὲ τὸ δίκαιον καὶ μὲ τῆς Αὐθεντίας τὸ συμφέρον, ὅσον διὰ τὰ ὑποστατικὰ, δίδομεν κατὰ τὴν

Συγκεντρωθέντος ἐν Πόρῳ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου καὶ τοῦ συμμαχοῦντος παπο-μελιταίου, συνεκροτήθη πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἡ καταδίωξις τοῦ ἐν Θήβαις στρατοπεδεύοντος σερασκέρου. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ μὲν Γερακάρης μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπεβιβάσθη εἰς Σάλονα πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Τούρκων, σῶμα δ' ἐκ χιλίων ὀκτακοσίων Ἀλβανῶν ἐξελθὸν τοῦ Ἰσθμοῦ ἐξέτεινε τὴν λεηλασίαν καὶ καταστροφὴν μέχρι Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν (2).

Μετ' ὀλίγον ὁ Μολίνος πληροφορηθείς, ὅτι ὁ καπιτὰν πασᾶς Μετσομόρτος ἐνεφανίσθη μετὰ τριάκοντα πλοίων εἰς Καφηρέα, ἀνέθηκεν εἰς τὸν προβλεπτὴν τοῦ βασιλείου Σαγρέδον τὴν φρούρησιν τῆς ἄρτι διαγραφείσης ὀχυρωτικῆς γραμμῆς τοῦ Ἰσθμοῦ, φρουρουμένης ὑπὸ πέντε χιλιάδων στρατιωτῶν καὶ πολλῶν ἑλληνικῶν σωμάτων, καὶ ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τοῦ ὀθωμανοῦ ναυάρχου, τὸν ὁποῖον καταναυμαχήσας μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Γιούρων ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Εὔβοιαν. Μετ' ὀλίγον ὁ Μετσομόρτος ἀποπειραθεὶς ἀπόβασιν εἰς Τῆνον, καὶ

ἀξίαν τοῦ γενεραλικοῦ ἡμῶν καπιτανεάτου, τὰ ἄνωθεν ὀκτὼ ζευγάρια ὁποῦ ἦσαν τοῦ Τούρκου τοῦ Δουράκ μπεη μὲ τὸ μοναχὸν χρέος τῆς δεκατίας· προσέτι δίδομεν ἐξουσίαν νὰ κτίσῃ τὸν μύλον εἰς τὸν τόπον ὁποῦ γυρεύει, καὶ ἀκόμη βεβαιόνομεν ἀπὸ κάθε μέρος τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βενδραμίνου 16 Μαΐου 1692· ὅθεν ἂς ἀκολουθῇ ἀσκανδάλιστα τὸ ἐξουσίασμα τοῦ σπιτίου εἰς τὴν Ἔπακτον, καὶ τὸ δεκρέτον τοῦ Ὄρνου 8 Φεβρουαρίου 1694, διὰ νὰ μὴν στενοχωρᾶται εἰς περισσότερον παρὰ εἰς ῥεάλια τριάντα διὰ τὰ εἰσοδήματα καὶ ὑπάρχοντα τοῦ μοναστηρίου.

» Καὶ οὕτως παρηγορημένη μὲ τέτοια εὐεργετήματα τῆς αὐθεντικῆς πολυδωρίας αὐτὴ ἡ ἁγία συντροφία ἂς ἀκολουθῇ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ τοῦ θείου ναοῦ, καὶ ἂς παρακαλῇ θερμὰ διὰ τὴν ὕψωσιν τῆς γαληνοτάτης Πολιτείας. Διὸ καὶ προστάττομεν νὰ μεταγραφθοῦν τὰ παρόντα μας γράμματα εἰς τὸ ῥεγίστρον μὲ ταῖς ἀναγκαίαις σημείωσαις ὁποῦ συμφέρουν διὰ τὴν ἀπαράλλακτον τήρησιν αὐτῶν.

» Εἰς πίστωσιν τῶν ὁποίων καὶ ἐγένετο εἰς Ναύπλιον 18 Δεκεμβρίου 1696 κατὰ τὸ νέον καλενδάριον.

Ἀλέξανδρος Μολίνος καπετὰν γενεράλης. »

(2) Οἱ ἐπὶ Μοροζίνη ἐκπατρισθέντες Ἀθηναῖοι, θλιβόμενοι ἐκ νοσταλγίας, καὶ ἄλλων ὑλικῶν κακουχιῶν, ἐζήτησαν παρὰ τῆς Πύλης ἵνα τοῖς ἐπιτραπῇ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰς πατρικὰς ἑστίας. Ὁ σουλτάνος ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας τὸν Ἀβδουλὰμ-πασᾶν, ὅστις ἐλθὼν κατεσκήνωσεν εἰς Καλλιῤῥόην. Εἰς προϋπάντησιν ἐξελθόντες οἱ προκριτότεροι τῆς πόλεως, διὰ τοῦ Νικολάου Χιλᾶ, εἰδήμονος τῆς ὀθωμανικῆς διαλέκτου, παρεκάλεσαν αὐτὸν ἵνα προσφερθῇ μετὰ γλυκύτητος μέχρι τῆς περισυνάξεως καὶ τῶν ἄλλων τῇδε κακεῖσε διεσπαρμένων. Τῷόντι ὁ Ἀβδουλὰμ ἐξ ὀνόματος τοῦ σουλτάνου, ἀφήσας τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τρία ἔτη ἀφορολογήτους, καὶ παραχωρήσας εἰς τοὺς ἐπιστρέφοντας ὅλα τὰ κτήματα προσείλκυσε πολλούς. Ὕστερον δ' ἐδημεύθη ἡ περιουσία τῶν μὴ ἐπιστρεψάντων. (Περαιβοῦ, Συνοπτικὴ κατάστασις Ἀθηνῶν, ἐν τῷ Β'. Τόμῳ Ἱστορίας Σουλίου καὶ Πάργας, ἐν Βενετίᾳ 1815, σελ. 172—173).

ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῆς ναυτικῆς μοίρας τοῦ Κονταρίνη καὶ τοῦ ἐκτάκτου προβλεπτοῦ τῆς νήσου Βαρθολομαίου Μόρου, ὁπλίσαντος ἀμέσως ἑξακοσίους Τηνίους, ἔπλευσεν εἰς Ἑλλήσποντον (1).

Ὁ σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου Μισιρλιζαδὲς Ἰβραὶμ πασᾶς πρὸς ἀντεκδίκησιν τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Γερακάρη καὶ τῶν Ἀλβανῶν, διέταξε τὸν φλαμπουριάρην (sandjak) τῆς Λεβαδείας Μωαμὲτ πασᾶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σάλονα μετὰ εἴκοσιν ἀποσπασμάτων πεζικοῦ. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ἐνδόντες εἰς τὴν ἐχθρικὴν δύναμιν ὡρκίσθησαν πίστιν, καὶ παραδόντες τρεῖς προὔχοντας (Kodjabaschis) ὡς ὁμήρους, κατεγράφησαν περὶ τοὺς διακοσίους ἐν τοῖς καταλόγοις τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (2).

Ὁ Γερακάρης μετὰ τῶν ἁρματωλῶν τῆς Στερεᾶς διαδραμὼν τὴν Φθιώτιδα καὶ Εὐρυτανίαν, εἰσῆλθεν εἰς Ἤπειρον, καὶ ἀπανθρώπως ἐλεηλάτησε τὴν Ἄρταν (27 Αὐγούστου). Διὰ τῆς ἑξῆς ἱκετηρίου πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ἀναφορᾶς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ἐξιστοροῦσι τὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ἐκείνην λαβόντα χώραν.

« Ὑψηλότατοι, ἐκλαμπρότατοι καὶ ἐξοχώτατοι αὐθέντα καὶ διοικηταὶ τῆς γαληνοτάτης ἀριστοκρατίας τῶν Ἐνετῶν, ἡμεῖς οἱ ἐκ τῆς ἠχμαλωτισμένης Ἄρτης ἄθλιοι καὶ ταλαίπωροι δοῦλοι ὑμῶν, δουλικῶς τὴν ἐξοχότητα ὑμῶν προσκυνοῦμεν, ἕως ἐδάφους τῆς γῆς προσκυνοῦντες, παρακαλοῦντες καὶ δεόμενοι τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ νὰ διατηρῇ τὸ ἔνθεον καὶ γαληνότατον κράτος τῆς δικαιοτάτης ἀριστοκρατίας ὑμῶν ἀσινὲς ἀπὸ πάσης ἐναντίας ἐπηρείας καὶ ἀνώτερον ἀνιαροῦ παντὸς συστήματος.

» Τὸ γράμμα μας, ἐξοχώτατοι καὶ ὑψηλότατοι αὐθέντα, εἶναι διὰ νὰ ἀναφέρωμεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας τὰς μεγάλας δυστυχίας καὶ αἰχμαλωσίας, καὶ δημεύσεις τῶν ὑπαρχόντων ἡμῶν, καὶ ἐμπρησμοὺς τῶν οἴκων καὶ ἐκκλησιῶν ἡμῶν, ὁποῦ ἔγιναν εἰς ἡμᾶς διὰ χειρὸς τοῦ ὑψηλοτάτου καβαλιὲρ Λιμπεράκη. Ἡμεῖς οἱ ἐλεεινοί, ἐξοχώτατοι αὐθέντα, εἴχαμεν ἕως τοῦ νῦν (ἀφ' οὗ ἡ Ἁγία Μαύρα καὶ ἡ Πρέβεζα ἐκυριεύθη ὑπὸ τῆς γαληνοτάτης ἀριστοκρατίας ὑμῶν) δέκα τρεῖς χρόνους, ὁποῦ μὲ τὸ νὰ εἴμεσθεν ὅμοροι, ἐφοβεριζόμεθα ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς αὐθεντίας νὰ αἰχμαλωτισθοῦμεν, ὅμως εἴχαμεν ἔννοιαν καὶ ἐφυλαγόμεσθεν κατὰ τὸ δυνατόν μας, καὶ εἴχομεν φυλαγμένο τὸ πρᾶγμά μας, καὶ δὲν ἐβλάφθημεν παντελῶς, καὶ εἴχαμεν προθυμίαν καὶ πρότερον νὰ προσπέσωμεν καὶ νὰ προσκυνήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν γαληνοτάτην αὐθεντίαν διὰ νὰ λυτρωθοῦμεν ἀπὸ τοὺς φόβους, ἀλλὰ ἐμποδιζόμεθα ὑπὸ τῶν κρατούντων ἡμῶν· μόλις δὲ μετὰ τοὺς δεκατρεῖς χρόνους ἐπήραμεν ἄδειαν, καὶ παρευθὺς

(1) Garzoni, 687—95.

(2) Hammer, XII σελ. 401.

μετὰ προθυμίας ἐπήγαμεν εἰς τὴν Ἁγίαν Μαύραν, καὶ ἐπροσκυνήσαμεν, καὶ ἐγίνημεν σούδιτοι τοῦ ἁγίου Μάρκου, διὰ μέσου τοῦ ὑψηλοτάτου ἀφέντου γενεράλη Ἀντωνίου Μολίνη, καὶ ἐσυμβιβάσθημεν μετ' αὐτοῦ νὰ πληρόνωμεν κατ' ἔτος ρεάλια τὸν ἀριθμὸν χίλια πεντακόσια, ἤτοι 1500, καὶ ἔστοντας νὰ ἤλθεν ὁ μισὸς καιρὸς ἐπληρώσαμεν τὴν ράτα ἡμῶν ρεάλια ἑπτακόσια πεντήκοντα ἤτοι 750, καὶ ἐχάρημεν ἅπαντες χαρὰν μεγάλην πῶς ἐλευθερώθημεν ἀπὸ τοῦ πολλοῦ φόβου τῆς αἰχμαλωσίας καὶ εἴμεσθεν ἐλεύθεροι. Ἐξαπίνης δὲ, δὲν ἠξεύρομεν πῶς, ἦλθεν ὡς φθοροποιὸς ἀστραπὴ ὁ ὑψηλότατος καβαλιὲρ Λιμπεράκης, καὶ ἔφθειρε καὶ ἠφάνισεν ἅρδην τὴν Ἄρταν καὶ τὰ χωρία αὐτῆς, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας χριστιανοὺς, ἅρπαξε τὰ ὑπάρχοντα ἡμῶν, ἔκαυσε τὰ ὁσπίτια, ἐβήμευσε τὰ ἱερὰ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν, ἔρριψαν κατὰ γῆς τὰ ἅγια ἀρτοφόρια μετὰ τοῦ ζωηφόρου ἄρτου, ἔσυραν γυναῖκας μετὰ τῶν παιδίων αὐτῶν, ἐτράβισαν καὶ ἔφθειραν παρθένους, καὶ ἄλλα μυρία κακὰ ἐποίησαν οἱ ἄνθρωποί του, χριστιανοὶ λεγόμενοι χριστιανοὺς ἡμᾶς ἐκακοποίησαν καὶ ἐλεηλάτησαν λεηλασίαν ἐσχάτην τῇ εἰκοστῇ ἑβδόμῃ τοῦ αὐγούστου μηνὸς, καὶ τελείως ἡμᾶς ἐστέρησαν τῶν ὑπαρχόντων. Πολλοὺς ἀπὸ λόγου μας, πιστεύσατε αὐθένται ὑψηλότατοι, ἐγύμνωσαν τελείως, ὡς τοὺς ἐγέννησεν ἡ μήτηρ αὐτῶν, καὶ ἐπεριπατοῦσαν γυμνοὶ, φεῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, θέαμα ἐλεεινὸν τοῖς ὁρῶσι· καὶ τί λέγομεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην μόνον; ὁποῦ καὶ ἕως τὴν σήμερον γυμνοὶ συνδιάγουσιν, οὔτε σκεπάσματα ἔχοντες πρὸς αὐτάρκειαν, οὔτε ἐνδύματα· τὴν ἡμέραν ἐκείνην, αὐθένται ἐξοχώτατοι, θάμβος ἦν νὰ ἰδῇ τις τὸν ἥλιον αὐτὸν ὁποῦ ἐσκοτίσθη συμπάσχων, λογιάζομεν, καὶ αὐτὸς τῇ μεγίστῃ δυστυχίᾳ τῇ γενομένῃ ἡμῖν· δὲν ἠξεύρομεν τί νὰ εἰποῦμεν διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν, εἰς τίνα θρησκείαν εὑρίσκεται, μὲ τοὺς Τούρκους ὄντας χριστιανοῖς ἐπολέμει, καὶ τώρα μὲ τοὺς χριστιανοὺς συνδιάγων, χριστιανοῖς πολεμεῖ· χριστιανὸς λέγεται, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ δὲν ὁμοιάζουσι χριστιανικὰ, διότι τινὰ τῶν Τούρκων δὲν ἔβλαψε, μήτε ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν ἔλαβε οὐδὲ ὀβολὸν ἔξω ἀπὸ δέκα σπίτια ὁποῦ ἔκαυσεν, ἀλλὰ μήτε τῶν Ἑβραίων ἔλαβέ τι, μόνον δὲ τοὺς χριστιανοὺς ἐζημίωσε καὶ ἠστέρησε τῶν ὑπαρχόντων, ὥστε καὶ μίαν ἐκκλησίαν τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου ἔκαυσε· δὲν ἠμποροῦμεν νὰ γράψωμεν καταλεπτῶς ὅλα τὰ κακὰ, ὁποῦ μᾶς ἔκαμε, τοῦτο μόνον γράφομεν, ὅτι ὡς ἐχθροὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐφέρθηκαν πρὸς ἡμᾶς· ἴσως καὶ οἱ γραμματοκομισταὶ ὁποῦ ἔρχονται πρὸς τὴν ὑμῶν ἐξοχότητα, διὰ ζώσης φωνῆς θέλει τὰ φανερώσει πλατύτερον. Ἔτι δὲ προσεπαπειλεῖ διὰ νὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν νὰ μᾶς ἀφανίσῃ τελείως καὶ νὰ μᾶς ἐξαλείψῃ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο προσκυνοῦμεν ὑμᾶς, ἐκλιπαροῦμεν, παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα ὑμῶν, αὐθένται ἐξοχώτατοι, ἵνα συμπασχήσητε ἡμῖν καὶ ἐλεήσετε ὡς ἐλεήμονες, καὶ ποιήσετε ἔλεος μεθ' ἡμῶν διὰ τὸν τοὺς ἐλεήμονας μακαρίζοντα Κύριον, καὶ ποιήσητε δικαιοσύνην εἰς ἡμᾶς, ὡς χριστομίμητοι καὶ δικαιότατοι κριταὶ, ἵνα εὕρητε τὸν δίκαιον κριτὴν Χριστὸν, τὸν θεὸν ἡμῶν, ἵλεον ἐν τῇ φρικτῇ καὶ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως, διότι θέλετε ἐλεήσει καὶ δικαιώσει ἀνθρώπους ὁμογενεῖς, ὁμοφύλους, καὶ ὁμοπίστους χριστιανοὺς, διὰ τοὺς ὁποίους ἔχυσεν ὁ δεσπότης Χριστὸς τὸ ἅγιον αὐτοῦ

αἷμα ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοὺς ἐξηγόρασεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου. Νεύσατε τοίνυν, ὦ βέλτιστοι καὶ ὑψηλότατοι αὐθένται, εἰς τὴν κάκωσιν καὶ ταπείνωσιν ἡμῶν τῶν ἀθλίων καὶ ταλαιπώρων ἀδελφῶν σας χριστιανῶν, καὶ μὴ ἀποτύχωμεν οἱ ἄθλιοι τῆς αἰτήσεως, καὶ ἀφανισθῶμεν καὶ ἐξαλειφθῶμεν τελείως ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα πληροῦν τὸ κατ' ἔτος συμπεφωνηθέν· καὶ προσέτι μένομεν χρεῶσται ἵνα εὐχώμεθα καὶ παρακαλῶμεν τὸν παντοδύναμον Θεὸν, νὰ διαφυλάττῃ καὶ νὰ διατηρῇ τὸ γαληνότατον κράτος καὶ δικαιότατον τῆς γαληνοτάτης ἀριστοκρατίας ὑμῶν ἀσινὲς καὶ ἀλώβητον πάσης ἐναντίας ἐπηρείας καὶ περιστάσεως εἰς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν.

1696 Ὀκτωβρίου 28, κατὰ τὸ παλαιόν.

Ἀκόμη παρακαλοῦμεν τὴν ἐξοχότητα ὑμῶν τὸ εἴτι ἤθελε φανῇ νὰ πληρώνωμεν, νὰ γένῃ κοινὸν εἰς τὴν Ἄρταν, τὰ χωρία της καὶ τὰ Τζιουμέρκα καὶ Ῥαδοβίζι· ἔτζι ἐφάνη κοινῶς εἰς ὅλους νὰ γένῃ μὲ τὸ ἴδιόν τους θέλημα.

† Γρηγόριος ἱερομόναχος ὁ διδάσκαλος καὶ ἐπίτροπος τοῦ Ἄρτης καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Θεόδωρος ἱερεὺς ὁ οἰκονόμος Ἄρτης καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Διάζος Μπουστρὼν ὁ λογοθέτης Ἄρτης καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† Χριστόδουλος ἱερεὺς ὁ σακελλάριος Ἄρτης εὐχέτης ὑμῶν.

† Ἰωάννης Χαϊκάλης ὁ σκευοφύλαξ Ἄρτης καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† . . . . . πηλιώτης ῥεφενδάριος Ἄρτης καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Ἰωάννης Ἀνδρόν[ικος] καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† Ἰωάννης ἱερεὺς ὁ Καστρίσιος καὶ εὐχέτης σας.

† Ἰωάσαφ ἱερομόναχος καθ' ὁδὸν Βρύσεως καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Γεώργιος ἱερεὺς ὁ ἐπὶ τῶν Γονάτων καὶ εὐχέτης σας.

† Δαμιανὸς ἱερομόναχος ἡγούμενος Βλαχέρνης καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Ἰωάννης Πετρῆς ὁ δικαιοφύλαξ Ἄρτης καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Βασίλης Βράνης καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† Δημήτριος ἱερεὺς ὁ οἰκονόμος Κωνστακέων καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† Δημήτριος Ῥάπτης πρωτονοτάριος Ἄρτης καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† Λεοντάρης Κατζούλη καὶ δοῦλος ὑμῶν.

† Ἀντώνιος ἱερεὺς ἱερομνήμων Ἄρτης καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Γερμανὸς ἱερομόναχος καὶ εὐχέτης σας.

† Χρύσανθος ἱερομόναχος ἡγούμενος τοῦ Θεοτοκίου καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

† Γαβριὴλ ἱερομόναχος καὶ ἡγούμενος τῆς Κυρίας Πεφανερωμένης καὶ εὐχέτης.

† Μηνᾶς Πατακηνὸς ἀπὸ Χαλικιάδες, καὶ δοῦλος ὑμῖν.

† Νικόλαος Γλυκὺς καὶ δοῦλός της» (1).

Μετὰ τὴν λεηλασίαν τῆς Ἄρτης ὁ Γερακάρης, εἴτε ὑποβλεπόμενος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, εἴτε καὶ πρὸς θεραπείαν ποδάγρας, μεγά-

(1) Miklosich et Muller, Acta et Diplomata Græca, III, σελ. 275—78.

λως αὐτὸν παρενοχλούσης, παρητήθη τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας, καὶ ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν, ἔνθα καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε.

Κατὰ τὰ ἑπόμενα δύο ἔτη τοῦ πολέμου (1697—1698) τὰ ἐν Ἑλλάδι πολεμικὰ ἔργα περιωρίσθησαν εἰς ἀπόπειραν τῶν Τούρκων πρὸς εἰσβολὴν εἰς Πελοπόννησον καὶ πρὸ πάντων μικράς τινας ναυμαχίας ἐν τῷ Αἰγαίῳ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1697 Τοῦρκοι ἀποβάντες νύκτωρ εἰς Τῆνον ὑπὸ τὸν βέην Κεσιντσῆν ἐλεηλάτησαν χωρία τινα, πλὴν μετὰ ζημιῶν ἀπεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων καὶ τοῦ γενναίου προβλεπτοῦ Μόρου. Τοῦτο μαθὼν ὁ ἐν Ναυπλίῳ παραχειμάζων Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος συνεκρότησε πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἡ καταδίωξις τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου τὴν ἐμφάνισιν ἀνέμενεν ὁ ἐν Θήβαις μετὰ ὀκτὼ χιλιάδων στρατοπεδεύων Γιουρὺκ πασᾶς, ἄρτι διορισθεὶς σερασκέρης ἀντὶ τοῦ Ἰβραὶμ Μισιρλιζαδὲ, ἵνα εἰσβάλλῃ εἰς Πελοπόννησον. Οὕτως ὁ Μολίνος ἐνισχύσας τὴν ὀχυρωτικὴν γραμμὴν τοῦ Ἰσθμοῦ διὰ νέων στρατευμάτων καὶ πολλῶν ἐμπειροπολέμων Ἑλλήνων, ἐξῆλθεν εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ τὴν 5 Ἰουλίου συναντήσας τὸν Μετσομόρτον ἔξω τῆς Τενέδου μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ. Μετὰ τὴν νίκην ὁ Ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος διατρέξας τὸ πέλαγος πρὸς ἐκφόβισιν τῶν ἐχθρῶν ἐπανῆλθεν εἰς Πόρον, καὶ ἀπεβίβασε δύο χιλιάδας στρατιωτῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ σερασκέρου ἀπειλουμένου Ἰσθμοῦ.

Καὶ τῳόντι μετ' ὀλίγον ὁ Γιουρὺκ πασᾶς ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τῆς περὶ τὸν Καφηρέα ἐμφανίσεως τοῦ Μετσομόρτου ἡτοιμάσθη πρὸς εἰσβολὴν, καὶ πρὸς κατασκόπησιν προέπεμψεν εἰς Μέγαρα ἑκατὸν ἱππεῖς, οἵτινες συναντηθέντες ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν προσκόπων ὑπεχώρησαν ἀπολέσαντες τινὰς τῶν ἑταίρων. Μετὰ τοῦτο ὁ σερασκέρης διέταξε τρεῖς χιλιάδας σπαχίδων ἵνα προσβάλλωσι τὰ ἐχθρικὰ χαρακώματα, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀποδεκατισθέντες ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ πυρὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπαναστρέψωσι. Ἐπὶ τέλους ὁ Γιουρὺκ πασᾶς αἰσθανθεὶς τὴν δύναμιν τῶν Ἐνετῶν, καὶ μὴ βλέπων τὸν στόλον ἐρχόμενον πρὸς σύμπραξιν, ἀπεσύρθη εἰς Θήβας.

Ὁ Μολίνος μαθὼν τὴν περὶ Καφηρέα ἐμφάνισιν τοῦ Μετσομόρτου ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, καὶ ναυμαχήσας ἐν Ἄνδρῳ ἀνεδείχθη νικητὴς (1 Σεπτεμβρίου). Τὴν 19 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀνενεώθη ἡ ναυμαχία μεταξὺ Κέας καὶ Καρύστου, καὶ ὁ μὲν Μετσομόρτος ἡττηθεὶς

ἀπεσύρθη εἰς Χίον, ὁ δὲ Μολίνος νικητὴς ἐπανῆλθεν εἰς Ναύπλιον πρὸς παραχείμασιν.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1698 ἡ Γερουσία ἀνακαλέσασα τὸν Μολίνον διώρισεν ἀρχιναύαρχον τὸν γερουσιαστὴν Ἰάκωβον Κορνάρον, διαπρέψαντα ἐν τῷ Κρητικῷ πολέμῳ, καὶ εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ διοικήσει τῶν τεσσάρων νήσων, καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Πελοποννήσου. Οὗτος ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν, ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ ἀπεφάσισε τὴν καταδίωξιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς φρουρήσεως τοῦ Ἰσθμοῦ διὰ τριῶν γερμανικῶν ταγμάτων καὶ ἀξιομάχων ἐντοπίων σωμάτων, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ γενικοῦ προβλεπτοῦ τοῦ Βασιλείου Φραγκίσκου Γριμάνη.

Τὴν 13 Ἰουνίου ἐκπλεύσας τοῦ Ναυπλίου ὁ ἔκτακτος προβλεπτὴς τοῦ στόλου Δολφίνος διηυθύνθη μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν μοίρας εἰς Ἑλλήσποντον, πλὴν ἐκ γαλήνης παρακωλυθεὶς ἐν Λήμνῳ καὶ παραδώσας τὴν νῆσον εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον, ἔπλευσεν εἰς Ἴμβρον, ἔνθα μετ' οὐ πολὺ ἠνώθη καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Κορνάρον στόλος. Μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Μετσομόρτος ἐξελθὼν τοῦ Ἑλλησπόντου προσωρμίσθη εἰς Τένεδον. Ὁ Δολφίνος μάτην προκαλέσας αὐτὸν εἰς ναυμαχίαν ἔπλευσε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ἵνα ἐξερεθίσῃ τὸν ἐχθρὸν εἰς μάχην. Ἐπὶ τέλους ὁ Μετσομόρτος καταδιωκόμενος ἠναγκάσθη νὰ συμπλακῇ δὶς (21 Σεπτεμβρίου), πλὴν μετὰ ζημιῶν ὑπεχώρησεν. Μετὰ τοῦτο ὁ Δολφίνος φορολογήσας πολλὰς νήσους, καὶ ἰδίως τὴν Θάσον, Σαμοθράκην, καὶ Ἴμβρον, ἐπανέστρεψεν εἰς Πόρον μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου πρὸς παραχείμασιν.

Ἐν τούτοις ὁ σερασκέρης στρατοπεδεύων ἐν Θήβαις δὲν ἐτόλμησεν ἵνα προσβάλλῃ τὸν Ἰσθμὸν, καὶ ἕνεκα τῆς καλῆς αὐτοῦ ὀχυρώσεως καὶ τοῦ πλήθους τῶν φρουρούντων, καὶ ἕνεκα τῆς μὴ ἐμφανίσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου (1).

Τέλος πάντων περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους τούτου, τῇ μεσολαβήσει τῆς Ἀγγλίας καὶ Ὁλλανδίας, κατωρθώθη ἡ λῆξις τοῦ μεταξὺ Τουρκίας, Ἐνετίας, Αὐστρίας, καὶ Πολωνίας δεκαπενταετοῦς τούτου πολέμου· καὶ τὴν 23 Ὀκτωβρίου 1698 συνελθόντες ἐν Κάρλοβιτς, πόλει κειμένῃ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Δουνάβεως, οἱ πληρεξούσιοι τῶν διαμαχομένων μερῶν, ἐν τριάκοντα ἓξ συνεδριάσεσι (17 Νοεμβρίου—26

(1) Garzoni, 748—59, 775—80.

Ἰανουαρίου) συνεζήτησαν καὶ ἀπεφάσισαν περὶ τῶν ὅρων τῆς εἰρήνης. Καὶ εἰς μὲν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας οἱ Τοῦρκοι παρεχώρησαν τὴν Τρανσυλβανίαν μετὰ τῶν φυσικῶν αὐτῆς ὁρίων ἀπὸ τῆς Ποδολίας μέχρι τῆς Βλαχίας, εἰς δὲ τοὺς Πολωνοὺς τὸ Καμινιὲκ, παραιτηθέντες πάσης ἐπὶ τῆς Ποδολίας καὶ Οὐκρανίας ἀξιώσεως, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Αἰγίνης, καὶ τὴν Λευκάδα. Ὁ Ἐνετὸς πληρεξούσιος μάτην μοχθήσας ἵνα διατηρήσῃ καὶ τὰ κατεχόμενα φρούρια τῆς Ναυπάκτου, Ἀντιρρίου, καὶ Πρεβέζης, μετὰ τοῦ Ξηρομέρου, καὶ ὑπὸ πάντων ἐγκαταλειφθεὶς τῶν συναδέλφων, ἠναγκάσθη ἵνα παραιτήσῃ αὐτὰ τοῖς Τούρκοις, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς κατεδαφίσεως αὐτῶν.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τὴν ῥύθμισιν τῶν ὁρίων τῆς Δαλματίας, ὁ σερασκέρης τῆς Ἑλλάδος Ἰσμαὴλ πασᾶς καὶ ὁ Γερόλυμος Δολφίνος, διορισθέντες ὑπὸ τῶν αὐλῶν αὐτῶν πληρεξούσιοι πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς συνόδου περὶ Ἑλλάδος ἀποφασισθέντων, ἐκανόνισαν τὰ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ὅρια τῆς Πελοποννήσου, καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἐκκενωθέντων καὶ ἀνατιναχθέντων τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης, Ἀντιρρίου, καὶ Ναυπάκτου, τουρκικαὶ φρουραὶ κατέλαβον αὐτά (1).

Αἱ κατὰ τὸν ΙΖ' περὶ Ἑλλάδος κρίσεις τῆς Δύσεως δὲν εἶνε ἀπηλλαγμέναι δυσμενοῦς προκαταλήψεως· διότι ἀναπτυχθέντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐμπαθεστάτου φανατισμοῦ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, παντοιοτρόπως προσπαθούσης νὰ ἐκλατινίσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἀπόστολοι τῆς προπαγάνδας, καὶ τὸ λυπηρότερον Ἕλληνες ἐξωμόται, διατρέχοντες τὰς *χώρας τῶν σχισματικῶν* πρὸς ἄγρευσιν ψυχῶν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κακῶς ὑποδεχόμενοι ὑπὸ τῶν ἀπαρασαλεύτως ἐμμενόντων πιστῶν ἐν ταῖς πατρίαις παραδόσεσι, διέχεον τὸν ἰὸν τῆς μοχθηρίας των ἐν ἐλεεινοῖς συγγράμμασι, καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ πάπα διεκήρυττον, ὅτι ἐνόσῳ ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀσπάζεται τὸ σανδάλιον τοῦ

(1) Garzoni, σελ. 794—826.—Hammer XII, σελ. 446—469.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Πρεβέζης καὶ Ναυπάκτου πολλοὶ τῶν προὐχόντων μὴ ὑποφέροντες τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἐπροτίμησαν νὰ ἐκπατρισθῶσιν εἰς Πελοπόννησον. (Allora lasciati in libertà i capi delle famiglie (τῆς Ναυπάκτου) fù in nome del seraschier praticato ogni più fino ed efficace blandimento per arrestargli; ma constanti di abbandonare il suolo natio, e di vivere sotto il dominio della Republica, chiesero d'imbarcarsi, e tragittarono proweduti, come que'di Prevesa, all'opposta ripa in Morea). Garzoni, σελ. 826.

αὐτοκαλουμένου ἀντιπροσώπου τοῦ Χριστοῦ οὐδαμόθεν δύναται νὰ ἐλπίσῃ τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπολύτρωσιν.

Ματθαῖος Καρυόφυλλος ὁ Κρὴς, εἷς τῶν φανατικωτέρων τροφίμων τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, ἐν στιχηρᾷ Μονῳδίᾳ *ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς τῆς δυστυχοῦς Ἑλλάδος* (1), ἀνακράζει καὶ τὰ ἑξῆς πρὸς τοὺς δεδουλωμένους ὁμοεθνεῖς.

Ὦ γένος δυστυχέστατον, καὶ τεταπεινωμένον,
γένος τὸ πρὶν ὑπέρλαμπρον καὶ νῦν ἐζοφωμένον,
τίς κλαύσεταί σου τὰ δεινὰ καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν;
τίς θρῆνος ἐξισώσει σου, φεῦ, τὴν πανωλεθρίαν;
Ἡ μήτηρ ἡ ἐκθρέψασα πᾶσαν φιλοσοφίαν,
τὴν ἐπιστήμην ἤμειψεν εἰς πλείστην ἀμαθίαν.
Τὰ σκῆπτρα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἔλαβε βασιλείας,
καὶ νῦν ζυγῷ ὑπόκειται, ὦ τῆς θεομηνίας!
Τῆς εὐγενείας ἡ ἀκτὶς πάντοθεν ἠφανίσθη,
καὶ πλοῦτος ὁ πολύχρυσος ὅλος κατεβυθίσθη.
Καὶ ταῦτα δεινὰ πέφυκεν, ἀλλ' οὖν οὐχ ὑπερβαίνει
ζωῆς προσκαίρου τὴν ἰσχὺν, οὐδὲ ψυχὴν μιαίνει.
Ἐκεῖνο τὸ δεινότατον, ἐκεῖνο ἡ ἀκρότης,
παντὸς ταλαιπωρήματος, καὶ μοχθηρὰ πικρότης,
ἡ νόσος ἡ φθοροποιὸς ἐκ τῶν Φωτίου χρόνων,
Φωτίου τοῦ ἐφευρετοῦ τῶν δολερῶν ἀγώνων,
τὸ σχίσμα τὸ δυσώνυμον, ὅπερ ἡ ἐκκλησία
νοσοῦσα τῆς ἀνατολῆς γέγονεν ἐρημία.
Τοῦτο κακῶν ἡ ἄβυσσος, τοῦτο ψυχῆς ὁ φθόρος,
ὅνπερ ἰάσασθαι πολλοῖς γέγονεν οὐδεὶς πόρος.
Καὶ νῦν οὐδεὶς διδάσκαλος ὡς χρὴ πεπαιδευμένος,
ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ τῶν τυφλῶν ὁ γλάμων ἐπηρμένος.
Εἰ δέ τις παρὰ τοῖς Γραικοῖς δόξαν ἔχει σοφίας,
τὸν Πάπαν εἰ κακολογεῖ νέος ἐστὶ Λοξίας.
Ἀρνείσθω τὸ πρωτόθρονον Πέτρου τοῦ κορυφαίου,
ἐναντιούσθω τοῖς ῥητοῖς Λουκᾶ καὶ τοῦ Ματθαίου,
γελάτω τὰ θεσπίσματα τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος,
καὶ τῶν συνόδων τὰ ῥητὰ, ὡς τὰ τῆς Ἰλιάδος.
. . . Οὐδὲ γὰρ ἁπαξάπαντες Γραικοὶ ἀποβλητέοι,
ἀλλ' ἔτι σπέρμα μένουσιν ἄνδρες ἐπαινετέοι.

(1) « Ἔλεγχος τῆς ψευδοχριστιανικῆς κατηχήσεως Ζαχαρίου τοῦ Γεργάνου ἀπὸ τὴν Ἄρτην. Romae, typis Propag. Fide, 1631 ». σελ. 526.—Περὶ Καρυοφύλλου καὶ Γεργάνου ὅρα Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν, σελ. 264, 308.

Οὐ πάντας τοὺς ἐξ αἵματος Γραικοὺς κακολογοῦμεν,
ἀλλὰ τοὺς κακογνώμονας, τοὺς ἄλλους εὐλογοῦμεν.
Ἄπαγε τῆς διαβολῆς, ἄπαγε τῆς κακίας,
τὸ γένος γὰρ κατηγορεῖν σαφοῦς ἐστὶ μανίας.

Ὁ Χῖος Λέων Ἀλλάτιος, τρόφιμος τοῦ αὐτοῦ Γυμνασίου, καὶ εἷς τῶν πολυμαθεστέρων ἀνδρῶν τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος (1), προσφωνῶν τῷ βασιλεῖ τῆς Γαλλίας Λουδοβίκῳ ΙΔ΄ τὸ *Περὶ Συμφωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν* (2) περισπούδαστον αὐτοῦ σύγγραμμα, προτάττει λαμπρὸν ποίημα *εἰς τὰ Γενέθλια τοῦ Δελφίνος*, ἐν ᾧ ἡ Ἑλλὰς παρισταμένη τῷ βασιλόπαιδι κλαίουσα καὶ ὀδυρομένη ἐπὶ τῇ δουλείᾳ ἐξορκίζει αὐτὸν πρὸς ἀπελευθέρωσιν. Τοῦ ποιήματος τούτου, ἐν ᾧ διαλάμπει ὁ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως τοῦ λυσσώδους τούτου τῆς ὀρθοδοξίας ἐχθροῦ, παρεντιθέμεθα τὰ ἑξῆς τεμάχια.

Ὦ βάθρα, καὶ τέραμνα, καὶ Θεῶν δόμοι
ἱεροί, θρόνοι θ' ὕψιστοι ἰφθίμων πρόμων,
οἰχώκατ' ἐπέσετ' ὀλώλατ' οὐδὲν ἐστ' ἄρα.
Οὐδὲν, φίλ', οὐδέν· σκόρπισεν αὖρα καὶ σποδὸν,
οὐδ' ἦν ποτ' ἦτε ἴσασιν ἴδριες μόγις.
. . . Ὦ θῖνες, ὦ κρηπῖδες. ὦ λέσχαι, στοαὶ,
καὶ ποικίλαι, καὶ σεμνὰ γῆς Ἰωνίδος,
τάπερ Μέλητος ἡδὺ, κάλλιστον θ' ὕδος,
ὧν ἴσμεν ἡμεῖς, προσβολαῖς πεδέρχεται,
ὀλώλατε πάντα θανασίμῳ πεσήματι.
Ὦ κλεινὸν Ἄργος, καὶ Μυκηναῖαι πλάκες,
Σπάρτη, Κόρινθος, Πήδασος, Δύμη, Πάτραι,
Φλιοῦς, Κλεωναὶ, Ταίναρος, Γερηνία,
Μεγάλη πόλις, Πάμμησος, Ἑλίκη, Στέμφιλος,
Ἐπίδαυρος, Ἦλις, Οἰνόη, Σικυὼν, Φεραὶ,
μενεγχέων ἄλλαι τε μυρίαι τροφοὶ
τὰς ἀμφὶς ἀγκώνεσσιν Ἥρωος σχέθει
Λυδοῖο νῆσος ἔννομος, πρινὴ Θεοῦ
σέθεν κάρητι λάβρον ἐμμάξαι κότον,
ζυγοῖς ὑφ' οἵοις δυσηλεῶς θητεύετε;
Πονοῦσι θ' οἷοι νῦν ἐφεστᾶσι σκοποί;

Μετὰ τοιαύτας καὶ παραπλησίας ἀναφωνήσεις ἡ Ἑλλὰς στρέφουσα τὸν λόγον πρὸς τὸν βασιλόπαιδα ἀνακράζει.

(1) Τὸν βίον τοῦ σοφοῦ τούτου Ἕλληνος βλέπε ἐν Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ σελ. 268.

(2) De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensisone. Coloniae 1648.

Ἰθ', ὦ ἴθ' ὦ ναξ, βάσκ' ἐπάρκεσον φίλῃ,
ἐμοὶ δ' ἀρωγὸς ἐλθὲ, τῷ Θεῷ θ' ἅμα.
Γενοῦ τύχης τιμωρὸς, εὐμενὴς πόνων
κοίνωσον, ἄταις δ' ἐν ὑστάταις προσμάχει.
Θεοῦ τ' ἐφετμὰς κρῆνον· ἆρ' οὖτι φρονεῖς;
Τί μοι, τὶ δηρὸν ἔργον ἀμβάλλεις; μέθες,
μέθες δύσοργον εἰς ἀναστάσεις δόμων,
ὅπλοις πέφραξαι, πρὸς δὲ τοὺς πέλας θύεις.
Θώρηξ προλάμπει, ἀλλὰ συγγενεῖς φοβεῖ·
ἔστ' ἀμφίθηκτον ἄορ, ὀξὺ δ' αὖ δόρυ,
ποστῶν δὲ λύθροις ἡματωμένον, κατὰ
βαλόντος αὐτὸ μαίνεται, διψῶν μένους.
Κράζουσιν αὐλοὶ, ἀλλ' ἐφ' ὑσμίνην μέλος.
Σάλπιγξ ὑπηχεῖ, ἀλλὰ σημαίνει φόνον
σοῖς φιλσάτοισιν, ἐν δ' ὑπερμάκει βοᾷ
πεζοί τ', ἰὸ' ἵππων, καὶ νεῶν ἐπεμβάται,
οἳ Θεῷ μέμηλον, οὐδὲν αἰτίους βροτοὺς
ἄνδρας, γυναῖκας θ' ὕβρεως ἀκηράτους
τείροντες, ἐκπέμπουσιν οἰκτίστῳ μόρῳ.
ὦ χερσὶ, καὶ κτήμασσι, καὶ ψυχῇ σθένων
τρέψαι πότ' ἤδη Ἄρεως παρποδίου νέφος,
ὀκτὰς πορεύων πρὸς Ἀχερουσίας ἄναξ,
οἳ μ' ἐξέτριψαν, δυσμενῶν βαρεῖς στίχας.
Ἄρου μ', ἢ γὰρ ἰσχύεις, ἐκ κακῶν βάθους,
ἀνδρῶν ἁπάντων ὄλβον εὐτυχεῖ μόρῳ
ἄλις γ' ὑπερσχὼν, σκῆπτρα κηδεύων χθονὸς,
τῶν ἆσσ' ὀπάζει γαῖα ἐμβριθοῦς πέδου.
Καὶ πεμμάτων ἄπεστιν οὐδὲν, ἐν τ' ἀγροῖς
κτήνεσσι, καὶ πυροῖσιν, ἐν δὲ θ' ὕδασιν,
ἔλλοψιν, ἐν δ' οὔρεσσιν εὐθηνουμένου
καρποῖς τε, χρυσῷ, κ' ἀργύρῳ, ἐνὸ' αὖ δόμοις
ῥυδὸν πάρεστι πάντα χλιδαῖσιν φίλα.
Παντᾷ δὲ πλῆθος ἀσπιδηφόρων βρέμει,
παντᾷ δ' ὁπλῖται χάλκεοι, ἐς ἀλκὴν θρασεῖς,
ἱππεὺς δὲ παντᾷ θάρσος ἐν στήθεσσ' ἔχων,
ἱπποκρότοις πεδίοισιν ἐντρέχει ταχύς.
Πρὸς τοῖς στρατηγοὶ ἀσφαλεῖς, μαχήμονες
Ἄρην πνέοντες, καὶ μάχης δαήμονες
πάσης, στρατῷ τ' ἐρυμνὸν ἕρκος. Τοὺς δ' Ἄναξ
πέμψαι κατ' ἐχθρῶν, πημονῶν τέλος τάμε.
Τά τ' ἄλλα πολλὰ πρόσθεν ἐκδέξω πτερὰ
Νίκης, πάλιν πείραζε· νικᾷν σ' οὐ ξένον.

Ὁ δ' ἐχθρὸς εἶδε, καὶ πεπείραται δόρυ,
ἔγχος τε βληθὲν Γαλλικῆς χειρὸς πάρα,
ἀρατὸν ὅσσον ἕλκος ἐμβάλλει φρεσίν.
. . . ἔθ', ἐγγόνει, πρόστηθι· ἦν τίς εὐχερὲς
ἔργον μάτην μηχυνθὲν ἐκτείνει μακράν,
σοφοῖς παρ' ἀνθρώποισιν οὐκ ὀρθῶς φρονεῖ.
Τί δ' ἔβριγας; τί δ' ἦλθε δεῖμα; τίς κέαρ
ἔπτηξε; κεῖνον ὡς ὁρᾷς, ἀάσπετος
φρύγη κλονεῖ, σπέρχει τε καὶ φθείρει φρένας.
Ἐφ' οἷς γὰρ ηὔχε καὶ πεπύργητο θράσει,
κεναῖς ἀνοίαις οὔτι πὰρ καιρὸν, πέσε,
κακῶς τ' ἐκάμφθη συσταλέντα τῷ χρόνῳ.
Καὶ δὴ μαρανθεὶς γυιβόρου νόσου πάρα,
κεῖται τανυσθεὶς, καὶ παρειμένως στένων,
τυτθὸν τ' ὀνείροις οἷον ἐμπνέων σθένος,
ὅστις γ' ἐμῶν πλούτων τε, καὶ τρυφῶν πλέος,
γαστρὸς, γνάθου τε δοῦλος, ἡδονῶν θ' ὕπο
ἡσσημένος, τὰ πρόσθ' ἑραστὰ πρήγματα,
καὶ μηχανὴν ἔμπρακτον, ἣν ἦντλει ποτὲ,
χαλκόν τε, καὶ σίδηρον. Ἄρεως θ' ὅπλα,
δι' ὧν βροτοὺς ἔκτεινε τηλαυγὴς φόβῳ,
πάντως ἀπεῖπε, κἀποπλήκτως ἔχθεται,
νωθρὸς καταργῶν χεῖρας ἀφθόνῳ σχολῇ.
Τῷ δὲ προτέρας ῥέεθρον ἠλλάχθη τύχης,
ὤφθεν τ' ἀεὶ νικῶντες ἐκνικώμενοι,
πρόσωπά τ' ἐξέτρεψαν ἐκδόντες φυγῇ
αὐτοὺς, κακοὶ φανέντες οἱ πρὶν δεξιοί.
Χ' οἱ πρόσθεν ἀκούειν σωφρόνως εἰθισμένοι,
μύθων ἀμελοῦσι δεσποτῶν· ἠὲ ἀντίοι
μίγδην ἐπενθρόντες ἀλλήλοις φόνον
τεύχουσιν οὐκ ἐπεικτὸν, ἐκ δ' ἀγροὺς πυρὶ
δηοῦντες ἁρπάζουσιν οἰκίας φίλων.
Τίς δ' οὖν ὅπλοις πάγχαλκος ἵππου μυρίας,
νεῶν ἀμέτρων, ἀλκίμου τ' ἔγχους βραβεὶς,
λεὼν ἄναλκιν, ἄφιλον, ἐμφύλῳ στάσει,
ὥστ' οἶδμα πόντου ἐμμενὲς κυκώμενον,
οὔ κηρὶ θείου τάρβος, οὐ σπινθὴρ ἕνι
κλέους, κραταιῶν τ' οὐδὲ μικρὸς ἔργων λόγος,
εὐθύς τε ῥεῖα, μηδὲ σὺν μακρῷ πόνῳ,
σφαγῶν ἄτερθ', ἐπειδὰν ἡγεῖται θεὸς,
οὐκ ἂν τροπώσαιτ', εὐτυχῶς κλίνας ποτέ;
Πέφραξο δὴ τεύχεσσι, θοῦ ξίφος, θίγε
λόγχης, βοείης πᾶν ἰσάνδρωσον πέδον.

Ῥύσαι μ', ἀμύνου νηλεῶς ἐφθαρμένην.
Θήκας πατρῴας, ἱρὰ, κοινὴν πατρίδα,
τέχνας περισσὰς, τύμβον, ὃν Σωτὴρ ἔδυ,
ἄτης παρούσης ἐξελοῦ γ' ὦ πάντ' ἀγαθὲ,
ταῖσιν πάρος κόσμηθεν ἀναστήσας δόσεις,
λαμπρόν τε σ' οὐ λόγοισιν, ἀλλὰ δρωμένοις.

Μετὰ τὴν μικρὰν τῆς Ἑλλάδος μονῳδίαν ὁ Δελφὶν συγκινηθεὶς μέχρι δακρύων, καὶ ὑπὸ πολεμικοῦ ἐμφορηθεὶς πνεύματος, παρορμᾷ τὸν πατέρα πρὸς ἀπελευθέρωσιν. Περαιοῦται δὲ τὸ ποίημα ὡς ἑξῆς.

Παιδὸς πρόθυμον ἦτορ ἐξειδὼς πατὴρ,
ἄνασσαν ἦγε, δεξιούμενος γόνῳ
πίστιν λαβὼν τ' ἔδωκε, δεξιὰς θ' ὁμοῦ
ὅρκους συνῆψαν. Καὶ δὴ εἰργάσθω τόδε
τοὔργον, προσεῖπε τεῦ μακρὰν τείνω μάτην:
Ἐμοῖς ὅπλοισιν, οὐδ' ἄτερ βουλῆς Θεοῦ,
ἐλευθερούσθω γαῖα τεχνέων τροφὸς,
δεινῆς ἀνάγκης, καὶ γενέσθω σύννομος
τέκνῳ νεογνῷ τε καὶ κοράνῳ χθονὸς,
πλέον γ' ἢ τὸ πρόσθεν ΕΛΛΑΣ εὐτυχεστέρα.

Μετὰ τούτους Νεόφυτος Ῥοδινὸς ὁ Κύπριος καθαρώτερον κατέδειξεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι μόνον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ὑπεροχῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσιν εἰς εἰλικρινῆ ἐκ τῆς Δύσεως ἐνέργειαν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐκπαιδευθεὶς καὶ ὁ δραπετίδης οὗτος, δαπάνῃ τῆς προπαγάνδας, ἐν τοῖς ἱεροσπουδαστηρίοις τῆς Ῥώμης καὶ Ἱσπανίας ἐστάλη εἰς Πολωνίαν καὶ Ἑλλάδα ὅπως ἐπιτοπίως *καταπολεμήσῃ τὸ σχίσμα*· λυσσωδῶς ὅμως διωχθεὶς ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ πλήθους, συνελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπωλήθη δίκην ἀνδραπόδου. Ὕστερον ἀπολυτρωθεὶς τῇ ἐπεμβάσει τῆς ἐνετικῆς Δημοκρατίας, ἐπέμφθη ἐκ νέου εἰς Ἤπειρον, καὶ ἰδίως τὴν Χιμάραν, πρὸς προσηλυτισμὸν, καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη διατρίψας μυρίας ὑπέστη κακουχίας, στερήσεις, καὶ διωγμούς (1). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην Ἰωάννης ὁ πρεσβύτερος καὶ ῥεφερενδάριος Παραμυθίας ἀκούων τὸν Ῥοδινὸν πολλὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑποσχόμενον ἐξ ὀνόματος τοῦ Πάπα ἀπηύθυνεν αὐτῷ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν.

(1) Νεοελλ. Φιλολογία, σελ. 266.

« Ποῦ εἶνε ὁ μακαριώτατος Πάπας, ὁποῦ λέγεται ποιμενάρχης καὶ τοῦ Πέτρου διάδοχος, τοῦ ὁποίου ὡς καὶ τοῦ Πέτρου εἶπεν ὁ Χριστὸς *ποίμαινε τὰ πρόβατά μου*, πῶς δὲν τὰ ζητᾷ; ποῦ εἶνε ἡ ἀγάπη; μὴ καὶ αὐτὸς, ὡς οἱ πολλοὶ, ποιμαίνει τοῦ λόγου του, καὶ δὲν τοῦ μέλει διὰ τὰ πρόβατα; »

Εἰς ταῦτ' ἀποκρινόμενος ὁ Ῥοδινὸς ἐκ Νιβίτσης τῆς Χιμάρας κατὰ Ἰανουάριον τοῦ **1648** λέγει τὰ ἑξῆς.

« Ἀλήθεια εἶνε, ὅτι ὅταν ὁ Πάπας δὲν ἔχῃ ἀγάπην εἰς τὰ πρόβατά του, καὶ ὅταν ποιμαίνῃ τοῦ λόγου του, καὶ ὄχι τὰ πρόβατα, ὡς ποιμενάρχης, καὶ δὲν φυλάγῃ τὸ ἀμπέλι ὡς ἀμπελουργὸς, καθὼς τὸν κράζει ἡ τετάρτη Σύνοδος, καὶ δὲν κηρύσσει τὴν πίστιν ὡς σωζομένην ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Πέτρου, ὡς λέγει ἡ ἕκτη Σύνοδος, μόνον γυρεύγει δουλείαις ἐδικαίς του καὶ ὄφελος τοῦ λόγου του μερικὸν, καὶ δὲν ἀγρυπνᾷ διὰ τὰ πρόβατα, ὁποῦ ὁ Θεὸς ἔβαλλεν εἰς τὰ χέριά του, ἂς ἠξεύρει βέβαια ὅτι τότε εἶνε Σίμων καθεύδων καὶ ῥαθυμῶν, καὶ ὄχι Πέτρος ποιμαίνων, καὶ ἀγρυπνῶν.

» Ἀμὴ ἂν αὐτὸς τὴν ἐκκλησίαν, ὁποῦ τοῦ ἔδωκεν ὁ Θεὸς, τὴν βόσκει, καὶ ἀγρυπνᾷ διὰ τ' ἐκείνην, τόσον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην, ὅσον καὶ εἰς τὸν λεγόμενον νέον κόσμον, καὶ εἰς ταῖς Ἰνδιαις, καὶ διὰ μέσου ἀναριθμήτων ἱερομονάχων καὶ διδασκάλων τῶν ἱερῶν ταγμάτων, καὶ διὰ μέσου τόσων σοφωτάτων ἐπισκόπων κηρύσσει καὶ καθημερινὸν ἐξαπλόνει τὸ Εὐαγγέλιον, πέμπωντας κάθε χρόνον ὁσιωτάτους καὶ σοφωτάτους ἄνδρες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλότατοι μαρτυροῦσι διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὡσὰν εἰς τοὺς ἀπερασμένους διωγμοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν, εἰς τοὺς ὁποίους τόπους γνωρισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ποσῶς δὲν εἶχαν, καὶ σήμερον εἶνε ἔθνη καὶ ἐπαρχίαις ὁλόκληραις χριστιανοὶ, τόσαις ἐκκλησίαις, τόσα μοναστήρια, τόσα σπουδαστήρια, ὁποῦ λάμπει περισσότερον ἀπὸ τὸν ἥλιον ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὑπάγει, χάριτι Θεοῦ, αὐξάνωντας, φανερὸν ὅτι ὁ Πάπας δὲν ποιμαίνει τὸν ἑαυτόν του, οὔτε εἶνε Σίμων καθεύδων, μόνον Πέτρος ποιμαίνων, καὶ κυβερνῶν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ αὐξαίνωντας τὸ Εὐαγγέλιον, ἁπλόνωντάς το εἰς ὅλον τὸν κόσμον, εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, καὶ τόπος δὲν εἶνε, ὁποῦ νὰ μὴ κηρύσσεται· καὶ τοῦτο ὁποῦ λέγω ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ τὸ ἀποδείξῃ ἤθελεν ἦσται ἱστορίας ἔργον καὶ ὄχι ἐπιστολῆς ἀπόκρισις. Καὶ ἂν εἰς τοὺς τόσον μακρυὰ κόσμους φθάνῃ ἡ ἐπιμέλειά του καὶ ἡ ποιμαντική του φροντίδα, φανερὸν ὅτι

εἰς τοὺς πλέον σιμὰ τόπους πολιτεύεται ἡ αὐτὴ εὐκολώτερα, καὶ ἴσως καλλιώτερα. Γινώσκει λοιπὸν ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος τὰ πρόβατά του, καὶ γινώσκεται ἀπὸ τὰ αὐτὰ, καὶ κυβερνᾷ ἐκεῖνα ὁποῦ πείθονται, καὶ γυρεύγει ἐκεῖνα ὁποῦ δὲν πείθονται, καὶ ποτὲ δὲν παύει εἰς τὸ νὰ χρειάζεται τὴν ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις καὶ αὐτοῖς τοῖς δαίμοσι ποιμαντικήν του ἐξουσίαν.

» Χρεία μὲ τοῦτον ὅλον, εὐλαβέστατε κύριε Ἰωάννη, νὰ γνωρίζουν καὶ τὰ πρόβατα τὸν βοσκόν των, καὶ νὰ τοῦ πείθωνται, καὶ νὰ ἀκούουσι τὴν φωνήν του. *Γινώσκω*, λέγει ὁ Χριστὸς ὁ ἄκρος βοσκὸς, *τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκομαι ὑτὸ τῶν ἐμῶν.* Ἀληθινώτατον εἶνε, ὅτι ὅσοι ἔχουσι τὸ ἱερώτατον βάπτισμα καὶ τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, κἂν τε θέλουσι κἂν τε μὴ, πρόβατα εἶνε τοῦ Πέτρου, καὶ χρέος μεγάλο ἔχει, ὡς λέγεις ὀρθοδοξότατα, νὰ τὰ ἀναζητᾷ καὶ νὰ μὴν ἀμελῇ. Ἀμὴ ὅταν τὰ πρόβατα δὲν ἀκούουν τοῦ Πέτρου, τί θέλεις νὰ πάθουν μακραίνοντας ἀπὸ τὸν βοσκὸν, καὶ ἀπειθῶντας εἰς τὸν αὐτόν; τί ἄλλο παρὰ νὰ ἀκούσουν ἀπὸ τὸν ἀφέντην καὶ ποιμενάρχην Χριστὸν, *ὁ χαλασμός σου, Ἰσραὴλ, ἀπὸ ἐσένα εἶτε.* Λογιάζει ἡ αἰδεσιμότης σου καὶ δὲν ἀναζητᾷ ἡ ἀγάπη τῆς Ῥώμης τὰ πρόβατα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἢ δὲν ἔχει καὶ ἐκείνην τὴν ἔγνοιαν; Ἐμεῖς αὐτοὶ καὶ εἴδαμεν καὶ μαρτυροῦμεν πόσαις σύναξες κάθε ὀλίγον δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν γίνονται, καὶ ποτὲ δὲν λείπει νὰ μὴ πέμπῃ ἡ ἱερὰ σύναξις ἀπὸ τὸ ἴδιον γένος τῶν Γραικῶν σοφοὺς ἀνθρώπους νὰ διδάσκουσι τὸν λαὸν, καὶ νὰ κηρύσσουσι τὸ Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ δὲν πείθονται, μόνον καταφρονοῦσιν ἐκείνους, ὁποῦ πέμπουσι, καὶ διώχνουσιν ἐκείνους ὁποῦ πέμπονται ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν· καὶ διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ καὶ αὐτὸς νὰ εἰπῇ τῶν ἀνατολικῶν ἐκεῖνο ὁποῦ καποτὲ ὁ κοινὸς δεσπότης Χριστὸς εἶπε τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, *πολλάκις ἠθέλησα συναγαγεῖν ὑμᾶς καὶ οὐκ ἠθελήσατε . . . .*

» Ἂς ἰδῇ καλὰ ἡ εὐλάβειά σου, ὅτι ἀφόντις ἄρχισε τὸ σχίσμα, κοντὰ ὀκτακόσιοι χρόνοι σήμερον, ὅλον ἕνα οὔτε ἡ βασιλεία, οὔτε ἡ ἐκκλησία ὠρθοπόδισεν, οὔτε ἐπρόκοψεν ὀλίγον τίποτες, μόνον ὑπάγει πάντα εἰς τὸ χειρότερον. Ὅλοι οἱ θρόνοι ἐρήμαξαν, ὅλοι ἀφανίσθησαν, καὶ τούτου ἀπόδειξις δὲν κάμνει χρεία· ἄρκτου παρούσης, λέγει ὁ λόγος, οὐ ζητήσω τὰ ἴχνη. Ἂς ἰδῇ ὅποιος θέλει ποῦ εἶνε ἡ Ἀνατολὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν τόσαις ἐπισκοπαὶς, καὶ τόσαις μητρόπολες; κἀπου χίλιαις εἶχε μόνος ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ποῦ εἶνε τοῦ Ἀλε-

ξανδρείας ἡ Αἴγυπτος, ἡ Αἰθιοπία, καὶ ἡ μισὴ Ἀφρική, ἡ ὁποία σήμερον οὔτε ἐπισκόπους ἔχει, οὔτε κληρικοὺς, οὔτε κανονικοὺς, οὔτε ἐκκλησιαστικὰ ἄλλα ὀφφίκια, εἶμητα τρεῖς ἢ τέσσαρες ἐκκλησίαις (καὶ ἐκείναις κρυμμέναις) εἰς ὅλην του τὴν ἐπαρχίαν; Ποῦ εἶνε τοῦ Ἀντιοχείας ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία, καὶ ἡ Περσία; Ποῦ τῶν Ἱεροσολύμων ἡ Παλαιστίνη ὅλη; Ἄλλο δὲν μᾶς ἐπόμεινε, μόνον ἡ φήμαις, καὶ τὰ ὑπερηρανευτικὰ ὀνόματα, καὶ οἱ τίτλοι. Ποίων ταῦτα θρήνων καὶ κλαυθμῶν ἄξια; Τίς ἡ αἰτία τοῦ τόσου κακοῦ; Ἀφήνω νὰ εἰπῶ διὰ τὴν κατάστασιν αὐτῆς τῆς ὀλίγης ἐκκλησίας, ὁποῦ ἐπόμεινε, καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν κυβέρνησιν, καὶ πῶς ἐμπορεῖ νὰ κυβερνηθῇ ἀπὸ ἀνθρώπους ἀγραμμάτους. Καλὰ ἠξεύρει ἡ εὐλάβειά σου τί ἔλεγεν ὁ Γλυκέων Νεκτάριος, πῶς τὰ χωριὰ τῆς ἐπαρχίας του, παγαίνωντας διὰ τὴν ζήτην, ἕνα χρόνον τὰ εὕρισκε χριστιανοὺς, τὸν ἄλλον τὰ εὕριτκε μεταβαλμένα (οἴμοι τῶν κακῶν) εἰς τὴν συχαντερὴν πίστιν τῆς Ἀραβικῆς ἀλουποῦς. Ἔξω νὰ ἐβγῆκε κανεὶς ἀπὸ τὸν νοῦν του, καὶ βέβαια ἐβγῆκεν ὅποιος εἰπῇ ἢ λογιάζει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀφήνει τὴν ὀρθὴν ἐκκλησίαν νὰ ἐρημάζῃ καὶ νὰ καταντᾷ καθημερινὸν εἰς τὸ μηδετίποτες, καὶ ἐκείνην ὁποῦ δὲν εἶνε ὀρθὴ νὰ τὴν αὐξαίνῃ, καὶ νὰ τὴν σκέπῃ μὲ τόσα σκῆπτρα, τόσην σοφίαν, τόσην ἐλευθερίαν, καὶ μὲ τόσην ἁγιωσύνην· ἢ νὰ ἦνε τόσον ἄγνωστος νὰ λέγῃ, ὅτι ἐκείνη ἡ ἐκκλησία εἶνε ὀρθὴ, ὁποῦ πούπετα δὲν κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιον, οὔτε ὅσον εἰς τὰ ἤθη, οὔτε ὅσον εἰς αὔξησιν τοῦ αὐτοῦ, μάλιστα καθημερινὸν τὸ χάνει, καὶ ὄχι ἐκείνη ὁποῦ τὸ κηρύσσει, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν καθημερινὸν γυρίζουν διάφορα ἔθνη καὶ βασιλείαις εἰς θεογνωσίαν, καὶ εἶνε ἁπλωμένη εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἐκείνη ὁποῦ πούπετα ἕνα καὶ μόνον σπουδαστήριον διὰ σοφίαν, καὶ διδασκαλίαν, καὶ παίδευσιν τῶν νέων δὲν ἔχει, καὶ ὄχι ἐκείνη, ὁποῦ χωρὶς ὑπερβολὴν ἔχει χιλιάδες καὶ μυριάδες σοφοὺς καὶ διδασκάλους, τόσον ἐκκλησιαστικοὺς, ὅσον καὶ κοσμικούς. Καὶ ἄμποτες, ὦ θεὲ θεῶν Κύριε, νὰ ἔπαυεν ἕως ἐδῶ τὸ κακὸν, ἢ νὰ ἀρχίναν νὰ ἐδιορθώνετον κἂν ἀπ' ἐδῶ καὶ ἐμπρός. Πλανᾶται βέβαια καὶ πλανᾷ ὅποιος τέτοιαν γνώμην κρατεῖ. Ἀφήνω λοιπὸν τὴν αἰδεσιμότητά σου νὰ στοχασθῇ κατὰ ἀλήθειαν διὰ ποίαν Ἐκκλησίαν γροικᾶται τὸ *πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*, καὶ ποία σχεδὸν ἀφανίσθηκε, καὶ ὅλον ἕνα ἀφανίζεται, ἂν ὁ Θεὸς δὲν τὴν ἐπισκεφθῇ, καὶ ποία προκόπτει, εἰς ποίαν τὰ ἔθνη γυρίζουν γνωρίζοντας τὸν Θεὸν, καὶ ἀπὸ ποίαν μετα-

γυρίζουν καθημερινὸν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ δαιμονιάρη. Τοῦτο τὸ βλέπομεν μὲ τὰ ὀμμάτιά μας, καὶ κάμνει χρεία νὰ τὸ εἰποῦμεν, καὶ νὰ ταπεινωθοῦμεν.

" Ὕστερα ἀπὸ πολλαὶς ἄλλαις Σύνοδαις ἔγινε δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, ἔγινεν ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος, ἐμπροστὰ εἰς τόσους ἀρχιερεῖς, βασιλειάδες, καὶ ἀφεντάδες τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἐκκλησίας, εἶδασι πᾶσαν διαφοράν, ἐδιαλέχθησαν ἀρκετὰ, ἀποφάσισαν ὅτι τὸ αὐτὸ φρονεῖ καὶ ἡ μία Ἐκκλησία καὶ ἡ ἄλλη, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν διδασκάλων, μόνον νὰ ἦνε ἑνωμέναις ὑποκάτω εἰς μίαν κεφαλὴν, ὡς καθὼς εἶνε ἕνα σῶμα, καὶ νὰ λείψουν τὰ σκάνδαλα ἀπὸ τὴν μέσην. Ἐδόξασαν ὅλοι τὸν Θεὸν, ἐγύρισαν ὀπίσω εὐχαριστημένοι εἰς τοὺς τόπους των· ἕνας καὶ μόνος *πεπαλαιωμένος*, κατὰ τὸν Δανιὴλ, *ἡμερῶν κακῶν*, ἀπὸ τὴν ἐντροπήν του, ὁποῦ πάντα εἰς ταὶς διάλεξες ἐνικᾶτον, διὰ τὸ μῖσος ὁποῦ εἶχε πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, δὲν ἐδέχθηκε τὴν Σύνοδον (1). Ἐγύρισεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὰ νησία, καὶ ἐψεματολόγησε πολλὰ ἐναντίον τῆς Συνόδου καὶ τοῦ γένους του ὁ μισάδελφος. Καὶ οἱ καλοί σας ἠθέλησαν καὶ ἄκουσαν πλειὰ γλήγορα ἑνὸς καὶ μόνου, παρὰ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὡσὰν νὰ ἤθελε πνεύσει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς μόνον τὸν, καὶ ὄχι εἰς ὅλην τὴν Σύνοδον τῶν πατέρων. Καὶ ἂν δεκαεπτὰ ἐπισκόποι, ὁποῦ δὲν ἔστερξαν τὴν πρώτην ἁγίαν Σύνοδον, δὲν εἶχαν δύναμιν νὰ πιστευθοῦν ἀπὸ τὸ κοινὸν, διατὶ ἕνας καὶ μόνος ἀπειθὴς τῆς ἐκκλησίας εἶχε δύναμιν νὰ ἀθετήσῃ μίαν οἰκουμενικὴν Σύνοδον, καὶ νὰ βάλλῃ τόσην σύγχυσιν εἰς τὸ γένος; Καὶ καθὼς ἐκείνους τοὺς δεκαεπτὰ Ἀρειανοὺς ἐπισκόπους τοὺς ἐκατεδίκασεν ἡ πρώτη Σύνοδος, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τὸ ἐδέχθησαν, ἔτσι ἔπρεπεν, εὐλαβέστατε κύριε Ἰωάννη, νὰ εἶχαν κάμει καὶ οἱ δικοί μας, ὄχι νὰ ἀκούσουν ἑνὸς καὶ μόνου γέροντος. Ἔτσι ἂν εἶχαν κάμει καὶ οἱ δικοί μας, οὔτε τὴν πολλὴν ὀλίγην ἐκείνην βασιλείαν ὁποῦ εἶχαν τὴν ἔχαναν, οὔτε εἰς τὴν ἀπανθρωποτάτην σκλαβίαν σήμερον εὑρίσκονταν· διότι οἱ βασιλειάδες τῶν χριστιανῶν μὲ συμβουλὴν καὶ συνδρομὴν τοῦ κοινοῦ πατρὸς καὶ βοσκοῦ, ἕτοιμοι ἦσαν νὰ πιάσουν ἅρματα ἐναντίον τῶν ἀσεβῶν· καὶ διὰ ταύτην καὶ μόνην τὴν ἀφορμὴν ἔπρεπε κἂν ὁ Μάρκος νὰ ἡσυχάσῃ, καὶ νὰ μὴ γένῃ αἴτιος νὰ ἐμποδισθῇ τὸ τόσον καλόν. Ἀφόντις εἴδασι λοιπὸν πῶς οἱ Ῥω-

(1) Μάρκος ὁ Ἐφέσου.

μαῖοι εἰς τὰ ὁμολογούμενα δὲν ἐστάθησαν, καὶ τὴν Σύνοδον δὲν ἔστερξαν, τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς λοιποὺς πατέρας τοὺς ἀπεστράφησαν, συνέδριον ἐναντίον τῆς ἀληθινῆς συνόδου ἐσύναξαν, τοὺς δυτικοὺς ἀδιάντροπα ἀναθεμάτισαν, καὶ σιωπαίνω τὰ ἄλλα ἄτοπα ὁποῦ ἔκαμαν καὶ ἐκ παραδόσεως ἔχομεν, τότε ἐθαύμασαν οἱ βασιλειάδες τῶν χριστιανῶν τὴν ἀπείθειαν, καὶ ἀβεβαιότητα τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἐλυποῦνταν διὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, ὁποῦ ἔμελλε νὰ τοὺς ἀπανέβῃ, καὶ κάθε ἕνας ἐσύρθηκε καὶ ἐγύρευε τὸ συμφέρον του, κρίνωντας πῶς δὲν χρεωστοῦν νὰ βοηθήσουν ἐκείνους, ὁποῦ τοὺς κακολογοῦν καὶ τοὺς ἀποστρέφονται καὶ μάλιστα εἰς τὰ πράγματα τῆς πίστεως. Δὲν ἔλειψε μὲ τοῦτον ὅλον ὁ πάπας Νικόλαος ὁ πέμπτος εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ τὰ πρόβατα, ὡς φαίνεται εἰς τὴν ἐπιστολήν, ὁποῦ γράφει εἰς τὸν ὕστερον βασιλέα Κωνσταντῖνον, καὶ νὰ στείλῃ λεγάτον, καὶ νὰ τοὺς ὑπόσχεται τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν εἰς βοήθειάν των, ἀμὴ ὁ μωρὸς ἐκεῖνος, καὶ οὐχὶ σοφὸς, λαὸς, οἱ καλοὶ πολίταις, οὔτε νὰ ἀκούσουν ἠθέλησαν, καὶ τὸν λεγάτον, καὶ ἐκεῖνον ὁποῦ τὸν ἔστειλεν ὕβριζαν καὶ ἐκακολόγουν, κατὰ πῶς ἐσυνειθοῦσαν νὰ κάμνουν κάθε ὀλίγον καὶ βασιλέων καὶ πατριαρχῶν, ὅταν ἐδύνουνταν, τόσον ὁποῦ ὁ ὑβρισμένος ἐκεῖνος λεγάτος ἀπὸ μέρος τοῦ ἀφεντός του τοὺς ἀφώρισε· καὶ ἂν ὁ ἀφορισμός του τοὺς ἔπιασεν ἢ ὄχι, ἂς τὸ λογιάσῃ ὅποιος θέλει. Ἂς λογιάσῃ τὶ ἔγινε γυρίζωντας ὁ χρόνος· πῶς τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐσέβηκε μέσα εἰς τὴν, ὥς τὴν σήμερον, πεισματάρισσαν ἐκείνην πόλιν, θριαμβεύωντας καὶ ἀφανίζωντας τοὺς χριστιανοὺς, ἂν καλὰ καὶ ὀλίγον τίποτες πριχοῦ νὰ παρθῇ ἐδιαλάλησαν οἱ πολίταις νὰ δεχθοῦν τὴν Σύνοδον, γνωρίζοντες καλὰ ὅτι διὰ ἐκείνην ἐπαιδεύονταν, ὡς γράφει Λαόνικος ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ἄλλοι ἱστορικοί· ἀμὴ αὐτὴ ἡ προμήθεια τίποτες δὲν τοὺς ὠφέλησεν, ἐπειδὴ, ὡς λέγει ὁ λόγος, τὰ ὕστερα μετανοιώματα τίποτες δὲν ᾽ξίζουν. »

Διὰ μακρῶν ὁ Ῥοδινὸς συνηγορῶν ὑπὲρ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας περαιοῖ τὴν ἀπόκρισιν οὕτως.

« Ἴδε λοιπὸν ἡ αἰδεσιμότης σου, εὐλαβέστατε, διατί ὀλίγον πρᾶγμα στέκονται οἱ δικοί μας τόσους χρόνους ἐναντίοι τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὁμονοίας τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ εὐχαριστοῦνται νὰ μὴν ἔχουν φιλίαν μὲ ἕνα ἄπειρον, εὐγενέστατον, καὶ εὐδαιμονέστατον γένος εἰς σοφίαν, καὶ εἰς ἄλλα καλὰ, μὲ τόσους χριστιανῶν βασιλειάδες, πολιτ

τείαις, καὶ ἀφεντάδες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, ὡς βλέπομεν, καὶ περνοῦσι τὰ πράγματα, εἰς ὅλον ὕστερον καρτεροῦμεν τὴν ἐλευθερίαν μας, καὶ ἄχι ἀπὸ χρῆσμοὺς, καὶ ἀνωφέλευταις προφητείαις, καθὼς τινὲς ὀνειρεύγονται» (1).

Περὶ τὰ μέσα τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος Λεονάρδος Φιλαρᾶς ὁ Ἀθηναῖος, διατρίβων ἐν Παρισίοις ὡς πρεσβευτὴς τοῦ δουκὸς τῆς Πάρμας, καὶ πολυειδῶς ἐργαζόμενος πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ τουρκοκρατουμένου γένους, ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν φίλον του Ἰωάννην Μίλτωνα καθικετεύων ἵνα καὶ οὗτος συντελέσῃ εἰς τὸν σκοπὸν, διεγείρων τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος. Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1652 ἁπαντῶν εἰς τὸν φιλοπάτριδα Ἕλληνα ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας ποιητὴς ἔγραφεν, ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος εἶνε τὸ πολυτιμότερον ὄνειρον τοῦ βίου του, καὶ θεωρεῖ μακάριον τὸν κατορθώσοντα τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔργον. Τελευτῶν δὲ ὁ Μίλτων ἀπευθύνει πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὴν ὅσῳ εἰλικρινῆ τόσῳ καὶ σπανίαν ἐν τοῖς τότε χρόνοις συμβουλὴν, ὅτι οὗτοι πρέπει πρότερον ν' ἀναλάβωσι τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων των, καὶ ὅταν οὕτως ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, ὅλα τὰ ἔθνη θέλουσι προθύμως συντελέσει εἰς τὴν ἀναγέννησιν αὐτῶν (2).

Ὁ περὶ τὰ 1656 περιηγηθεὶς τὴν Ἀνατολὴν γάλλος Θεβενὼ ἀποκαλεῖ τοὺς Ἕλληνας ἀπίστους, δεισιδαίμονας, καὶ ὑποκριτὰς, ὡς ἀπο-

---

(1) Νεοφύτου πρεσβυτέρου τοῦ Ῥοδινοῦ, ἀπόκρισις εἰς τὴν ἐπιστολὴν Ἰωάννου πρεσβυτέρου καὶ ῥεφερενδαρίου τῆς ἐκκλησίας τῆς Παραμυθιᾶς εἰς τὴν παλαιὰν Ἤπειρον, κλπ. Romæ, 1659, σελ. 15—20, 24—28, 30—35, 129—130.

(2) « Quod si mihi tanta vis dicendi accepta ab illis et quasi transfusa inesset, ut exercitus nostros ad liberandam ab Ottomanico tyranno Græciam, eloquentiæ patriam, excitare possem, ad quod facinus egregium opes pene implorare videris, faceram profecto id, quo nihil mihi antiquius, aut in votis prius esset. Quid enim vel fortissimi olim viri, vel eloquentissimi gloriosus aut se dignius esse duxerunt quam vel suadendo, vel fortiter faciendo «ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους ποιεῖσθαι τοὺς Ἕλληνας» verum et aliud quiddam præterea tentendum est, mea quidem sententia longe maximum, ut quis antiquam in animis Græcorum virtutem, industriam, laborum tolerantiam, antiqua illa studia, dicendo, suscitare atque accendere possit. Hoc si quis effecerit, quod a nemine potius quam abs te pro tua illa insigni erga patriam pietate, cum summa prudentia, reique militaris peritia, summo denique recuperande libertatis pristinæ studio conjucta, expectare debemus; neque ipsos sibi Græcos, neque ullam gentem Græcis defuturam esse confido. » Miltonis, Populo Anglicano etc. — Chardon de la Rochette, Mélanges de Critique, Paris 1812, tom. II.

τροπιαζομένους τοὺς καθολικοὺς πλειότερον καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων (1).

Ὁ γάλλος περιηγητὴς Κορνήλιος Λεβρὺν (1680) φανατικῶς ἐπιπίπτει κατὰ τῶν Ἑλλήνων, *τῶν μὴ ἀναγνωριζόντων τὸν πάπαν*. « Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, λέγει, δὲν ὑπάρχει πλέον τὸ ἐλάχιστον ἴχνος τῆς δυνάμεως ἐκείνης τοῦ πνεύματος, καὶ τῶν ὡραίων ἐπιστημῶν, αἵτινες ἄλλοτε ἀνέδειξαν αὐτοὺς τοσοῦτον ἐπιφανεῖς. Ἀπαραδειγμάτιστος ἀμάθεια ἐπικρατεῖ ἐκεῖ, ὅπου ἄλλοτε ἤνθει ἡ σοφία. Πρέπει ὅμως καὶ πρὸς δικαιολόγησιν αὐτῶν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ τυραννία ὑφ' ἣν στενάζουσιν ἀπέσβεσε τὴν φλόγα τοῦ πνεύματός των, πᾶν δὲ ἄλλο ἔθνος ἐν τῷ κόσμῳ ὑφιστάμενον τὴν ὀθωμανικὴν κατάθλιψιν τόσον ἐπαισθητῶς, ὡς οἱ Ἕλληνες, ἤθελεν ἀπολέσει ὅλην τὴν λάμψιν αὐτοῦ » (2).

Περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος οἱ γάλλοι περιηγηταὶ Μιραβὰλ καὶ Λακρουὰ ἐπαναλαμβάνουσι τὰς αὐτὰς περὶ Ἑλλάδος δυσμενεῖς κρίσεις. Ὁ πρῶτος λέγει σὺν τοῖς ἄλλοις. « Ἡ ἀρχαία τῆς Ἑλλάδος ἱστορία ἐγκατέλιπεν ἐν ἐμοὶ ἰδέαν μεγαλείου, ἥτις παραχρῆμα κατεστράφη ἐν τῇ θέᾳ τῆς σημερινῆς τῶν Ἑλλήνων καταστάσεως. Παρατηρεῖται εἰσέτι παρὰ τοῖς Ἕλλησι ζωηρότης τις πνεύματος, τὴν ὁποίαν ὀφείλουσιν εἰς τὴν λεπτότητα τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος· δυστυχῶς ὅμως τόσον κακῶς ἐκαλλιέργησαν τὸ πνεῦμα τοῦτο, ὥστε πάντες ζῶσιν ἐν μεγάλῃ ἀμαθείᾳ. Οὐδὲν ἴχνος τῶν ἄλλοτε ἀνθουσῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν ἀπαντᾶται σήμερον παρ' αὐτοῖς » (3). Λυσσωδέστερον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιπίπτει ὁ Λακρουά, γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας. « Οἱ Ἕλληνες δὲν πιστεύουσι, λέγει, τὴν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὅθεν καὶ τοῦτο, ὡς χορηγὸς τοῦ φωτὸς, ἔπαυσε πλέον νὰ φωτίζῃ αὐτοὺς, καὶ ὁ θεῖος οὗτος παράκλητος ἀπεμακρύνθη τῶν καρδιῶν των. Ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ βαρεῖα ἐπέπεσε κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ ὁ κεραυνὸς τῆς θείας ὀργῆς κατεκρήμνισε τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς ἀγερώχου περιωπῆς των εἰς τὴν

(1) Voyages de Mr de Thevenot en Europe, Asie, et Afrique. Amsterdam 1727. Ière partie, σελ. 262.

(2) Lebrun, Voyage au Levant, Paris 1714. σελ. 96 καὶ 152.

(3) Mirabal, Voyage d'Italie et de Grèce. Paris 1698, σελ. 5. — Τόσον μυθολόγος καὶ γελοῖος εἶνε ὁ Μιραβὰλ, ὥστε σὺν τοῖς ἄλλοις διηγεῖται, ὅτι τὸ ὕδωρ πηγῆς τινος ἐν Μακεδονίᾳ ἔχει γεῦσιν οἴνου, μὴ μεθύοντος τοὺς πίνοντας (σελ. 45), καὶ ὅτι ὁ περὶ τὴν Ναύπακτον Γαλατᾶς κατοικεῖται ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐκείνων Γαλατῶν, πρὸς οὓς ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔπεμπε τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ (σελ. 105).

ἄβυσσον τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δουλείας. Ἐνόσῳ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἀνεγνώριζε τὸν πάπαν ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς, διετηρεῖτο ἀνθηρά, λαμποβόλος, καὶ ἀμόλυντος νύμφη, ἀφ' ὅτου ὅμως ἀπεσπάσθη τοῦ καθολικισμοῦ, καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἐπανέστησαν καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν ἀρχηγόν, ἔμεινε δύσμορφος, καταπερρονημένη, ἠτιμασμένη, ὡς ἀπολέσασα τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν προτέραν λαμπηδόνα » (1).

Οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες καὶ τοὺς Τούρκους μισοῦντες ὡς τυράννους τῆς πατρίδος των, καὶ τὸν πάπαν ἐξ ἴσου ἀπεχθανόμενοι ὡς διώκτην τῆς ὀρθοδοξίας, ὑπῆρξαν κατὰ τὴν ΙΖ' ταύτην ἑκατονταετηρίδα ὁ ἄκμων, ἐφ' οὗ ἀλληλοδιαδόχως ἐκτύπα ἡ σφύρα ἀμφοτέρων τῶν λυσσαλέων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐχθρῶν. Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος, εἷς τῶν σπουδαιοτέρων λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐξεικονίζει οὕτω τὴν οἰκτρὰν τοῦ ἔθνους θέσιν. « Λόγιασε πῶς εὑρισκόμεθα ἡμεῖς οἱ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὀρθόδοξοι, ὡσὰν νὰ ἤμεσθε ἀνάμεσα εἰς δύο μεγάλας συννεφιάς· καὶ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς μεσημβρίας καὶ τῆς ἀνατολῆς νὰ ἦνε ἕνα μεγάλο σύγνεφον, μαῦρο καὶ σκοτεινό, ὡσὰν τὸ ψιλαφητὸν σκότος ἐκεῖνο τῆς Αἰγύπτου, ἡ παντελὴς ἀσέβεια τοῦ Μωάμεθ, ὁποῦ ἐπερίλαβε καὶ ἐσκέπασε σχεδὸν τὰ τρία μερτικὰ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐζόφωσε τελείως μὲ τὴν ἐσχάτην ἀσέβειαν. Ἀπὸ δὲ τὸ μέρος τῆς δύσεως νὰ ἦνε ἄλλο μεγάλο σύγνεφον, νὰ φθάνῃ ἕως αὐτὸν τὸν αἰθέρα εἰς τὸ ὕψος καὶ εἰς τὸ πλάτος, νὰ σκεπάζῃ ὅλην τὴν δύσιν καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ βορείου κλίματος, σκοτεινὸν καὶ αὐτὸ καὶ ζοφῶδες, ἔχον μέντοι καὶ ὀλίγην διαύγειαν, πάνυ ὁμιχλώδη, πολὺ τὸ πλάνον ἐμφερομένην· αὕτη ἐστὶν ἡ τῶν Λατίνων δοκοῦσα καὶ ὀνομαζομένη χριστιανοσύνη, ἐμπεπλησμένη δὲ οὖσα πάσης αἱρέσεως καὶ καινοτομίας, σμίγμα οὖσα πασῶν τῶν πάλαι αἱρέσεων, ἂν καὶ δοκῇ εἶναι ὀλίγον τι, διὰ τὸ μὴ εἶναι τοὺς ἐλέγχοντας, καθὼς εἶχον αἱ πάλαι αἱρέσεις τοὺς ἁγίους ἐκείνους πατέρας ὁποῦ ἔστεκαν μέχρις αἵματος καὶ ἔλεγχαν τὰς αἱρέσεις μὲ τὰς οἰκουμενικὰς καὶ τοπικὰς συνόδους, καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος μὲ λόγους καὶ ἐπιστολὰς πολλὰς, μὲ τὰ ὁποῖα παντοιοτρόπως ἀνέτρεπον τὰς αἱρέσεις μὲ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν· μὰ τώρα μὲ τὸ νὰ ἔλειψαν οἱ ἰατροί, ἔμεινε καὶ ἡ νόσος καὶ ἡ πληγὴ ἀνίατος, καὶ ἔκαμε νομὴν θανατηφόρον ὡσὰν γάγγραινα πεπαλαιωμένη,

(1) Etat present des nations et Eglises Grecque, Armenienne, Maronite, en Turquie, par le sieur Dela Croix. Paris 1741, σελ. 12—14.

καὶ περίλαβεν ὅλον τὸ σῶμα τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔγινεν ἀνεπιχείρητος παντελῶς ἕως τοῦ νῦν ἀπὸ χιλίους χρόνους, ἀφ' οὗ ἐφύτρωσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, καὶ ἐπρόκοψε νὰ περιλάβῃ ὅλον τὸ μέρος τῆς δύσεως, καθὼς καὶ ἡ τοῦ Μωάμεθ παραπληξία καὶ ἐμβροντησία εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ τέτοιας λογῆς αὗται αἱ θανατηφόροι ἀσθένειαι, μία ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς, καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ μέρος τῆς δύσεως, ὡσὰν δύο μεγάλα σκοτίδια, καὶ συγνεφίαι ἐνάδιαι ἐκατάσκέπασαν καὶ ἐζόφωσαν σχεδὸν ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ μάλιστα τὸ κυριώτερον, καὶ δὲν ἀπόμεινε σῶμα ὑγιὲς, καὶ μέρος φωτεινὸν, εἰμὴ ὀλίγον τίποτες ἀνάμεσα εἰς τὰς δύο συγνεφίας νὰ ἦνε ὀλίγον ξάστερον, καὶ νὰ λάμπῃ ὁ ἥλιος, καὶ αὐτὸς ὄχι καθαρὸς, ἀλλὰ νὰ ἦνε ἐξ ἡμισείας λαμπόμενος, καὶ θερμόψυχος (1).

Ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ ταύτῃ οἱ τλήμονες διεῖδον πλέον, ὅτι ἡ Ἑλλὰς μόνον διὰ τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο ν' ἀπελευθερωθῇ· οὐδόλως δὲ ἄπορον, ἐὰν ἕνεκα καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν ἐκ Ῥωσσίας ἀπατηλῶν ἐλπίδων, δὲν ἔπαυσαν ἀτενίζοντες καὶ πρὸς τὸ ὁμόδοξον τοῦτο κράτος, τοῦ ὁποίου τὰς ἐξανδραποδιστικὰς τάσεις κατὰ τὸν ἑπόμενον αἰῶνα ἀνεγνώρισαν.

Γάλλος περιηγητὴς, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, ἐκφράζεται περὶ τούτου ὡς ἑξῆς. « Οἱ Ἕλληνες » μήτε πιστεύουσι, μήτε εὔχονται τὴν ὑπὲρ τῶν Τούρκων διεξαγω- » γὴν τοῦ ἐν Κρήτῃ πολέμου. Ἂν καὶ δὲν ἀγαπῶσι τὴν κυριαρχίαν » τῶν Λατίνων ἡγεμόνων, καθισταμένην διὰ τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ » καταθλίψεων ὁσημέραι μυσαροτέραν, ἐκ ψυχῆς ὅμως ἐπιθυμοῦσι » τὸν περιορισμὸν τῆς ὑπερβαλλούσης τῶν Ὀθωμανῶν δυνάμεως. » Διατρέφουσι δὲ τὴν ἀπόκρυφον ἐλπίδα, ὅτι θέλει ποτὲ ἀναφανῇ » Ἕλλην ἀρχηγὸς ἐπάξιος τῶν ἀρχαίων μιμητὴς, καὶ ἀπελευθερώσει » αὐτοὺς ἐκ τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων, εὐχόμενοι ἵνα πρὸς τοιαύτην » ἐπανάστασιν ταχέως διατεθῶσι τὰ πράγματα. Ἡ τοιαύτη ἀναγέν- » νησις ἐλπίζουσιν, ὅτι θέλει διευκολυνθῇ καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς » τοῦ ὁμοθρήσκου τσάρου τῆς Μοσχοβίας, τὸν ὁποῖον ἀγαπῶσι μετ' » ἀνηκούστου τρυφερότητος » (2).

---

(1) Τίς ἡ βασιλεία τοῦ Μωάμεθ καὶ περὶ Ἀντιχρίστου. (Χειρόγραφον ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ).

(2) « Ils ne croyent pas qu'elle doive estre favorable au Grand Seigneur, et ne le souhaittent point. Quoy qu'ils n'aiment pas la domination des

Τοιαῦτα σκεπτομένους εὗρε τοὺς Ἕλληνας ἡ ἐνετικὴ Δημοκρατία, ὅταν ἀπεφάσισεν ἵνα κηρύξῃ τὸν κατὰ τοῦ σουλτάνου πόλεμον. Ἐπιδεξίως δ' ἐκμεταλλευθεῖσα τὸ κατὰ τῆς Τουρκίας πατροπαράδοτον αὐτῶν μῖσος, καὶ δι' ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων καὶ ἐλπίδων σαγηνεύσασα τοὺς ἐκ τῶν προὐχόντων καὶ ἀρχιερέων δυναμένους ἵνα κινήσωσι τὰ πλήθη, ἔφερεν ἀνὰ μέσον τὴν ἰδέαν τοῦ κατὰ τῶν μουσουλμάνων ἱεροῦ πολέμου, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἤθελεν εἶσθαι αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος. Δυστυχῶς οἱ Ἕλληνες ἐπιλαθόμενοι τῆς ἐν τῷ παρελθόντι προδοτικῆς διαγωγῆς τῶν ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐχὶ ἐξ αἰσθήματος φιλελλήνων τούτων προστατῶν, ἔδραξαν τὰ ὅπλα καὶ ἐνθουσιωδῶς ἐπολέμησαν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀγνοοῦντες, ὅτι ἔρμαιον ξένου καὶ πάλιν δυνάστου ἔμελλε νὰ μείνῃ ἡ τλήμων Ἑλλάς.

Δ'.

Κατὰ τὴν ἐν Κάρλοβιτζ εἰρήνην ἡ Ῥωσσία, καί τοι λαβοῦσα μέρος εἰς τὸν κατὰ τῆς Πύλης πόλεμον, δὲν συνωμολόγησεν, ὡς οἱ ἄλλοι σύμμαχοι, ὁριστικὴν καὶ διαρκῆ εἰρήνην. Ὅθεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπελθούσης ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος, ἐνῷ φιλικαὶ διετηροῦντο αἱ μεταξὺ Ἐνετίας, Αὐστρίας, Πολωνίας, καὶ τῆς Τουρκίας σχέσεις, αἱ ἐχθροπραξίαι πολλάκις ἐπανελήφθησαν ὑπὸ τοῦ φιλοδόξου τσάρου Πέτρου Α'. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πολέμου τούτου ὁ Μέγας Πέτρος θέλων ἵνα περισπάσῃ τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις εἶχε διοργανίσει ἐπανάστασιν ἐν Μαυροβουνίῳ, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἐδείχθη ἀμέτοχος καὶ ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη, καὶ μετὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν μεταξὺ τσάρου καὶ Πύλης εἰρήνην, εἶχε λάβει σπουδαῖον χαρακτῆρα, ὥστε ὁ πασᾶς τῆς Βοσνίας Νουουμὰν

---

princes latins, et que les indignités qu'on fait aux Grecs de l'Archipel la leur rendent de jour en jour plus odieux, ils desirent dans le fonds du coeur que l'on borne la puissance excessive des Othomans. Ils ont une secrete esperance qu'il s'élevera un jour un capitaine Grec, digne imitateur des anciens, qui les delivrera de la tyrannie des Turcs; et ils ne demandent pas mieux que de voir les affaires se disposer de bonne heure à cette revolution. Ils s'attendent qu'elle sera facilitée par le secours du grand Czar, où Duc de Moscovie, qui est de leur religion, et qu'ils aiment avec une tendresse qui n'est imaginable ». Guilletière, Lacédemone Ancienne et Nouvelle. Paris 1676. tom. II, σελ. 580.

Κιουπρουλῆς, πρώην μέγας βιζίρης, διετάχθη νὰ βαδίσῃ κατὰ τῶν ἀνταρτῶν, ἡγούμενος καὶ τῶν ὑπὸ τοὺς πασάδες τῆς Σκόδρας καὶ Ἐρσεκίου στρατευμάτων. Οἱ Μαυροβουνιῶται νικηθέντες ἐν Σβορνίκῳ κατέφυγον εἰς τὰ πέριξ τοῦ Καττάρου σπήλαια, πλὴν καὶ ἐνταῦθα καταδιωχθέντες κατεφθάρησαν. Ὁ βλαδίκας φεύγων τὴν λύσσαν τῶν νικητῶν προσέφυγεν εἰς Κάτταρον, ὁ δ' ἐνετὸς διοικητὴς τῆς χώρας, ἐναντίον τῆς πρὸς τὸν Κιουπρουλῆν ὑποσχέσεως τοῦ νὰ μὴ παράσχῃ ἄσυλον εἰς οὐδένα τῶν ἐπαναστατῶν, οὐ μόνον ὑπεδέχθη τὸν πρόσφυγα, ἀλλὰ καὶ προσκληθεὶς ἠρνήθη νὰ παραδώσῃ αὐτὸν τοῖς Τούρκοις. Ὁ Νουρμὰν ἀνήγγειλε τοῦτο εἰς τὴν Πύλην, καὶ ἐν διβανίῳ ἀπεφασίσθη ὁ κατὰ τῆς Δημοκρατίας πόλεμος (9 Δεκεμβρίου 1714).

Ἡ Ἐνετία πληροφορηθεῖσα τὸν κίνδυνον μάτην ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, καὶ ἐν σπουδῇ ἐστρατολόγησεν Ἰταλοὺς, Γερμανοὺς, Ἑλβετοὺς, Ἀλβανοὺς, Πελοποννησίους, καὶ Ἑπτανησίους. Ἀλλὰ μήτε ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐξισοῦτο πρὸς τὰ πολυάριθμα πλήθη τῶν ἀντιπάλων, μήτε ὁ ζῆλος τῶν μισθοφόρων τούτων ἐφάμιλλος ἐκείνῳ τῶν ὑπὸ τῆς λείας καὶ θρησκομανίας διαφλεγομένων γιανιτσάρων εἰς ἀνάκτησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀπίστων ἁρπαγέντος βασιλείου τῆς Πελοποννήσου. Εἰς ἐπισφράγισιν δὲ τοῦ κακοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, ἐπιλήσμονες σκληροῦ παρελθόντος, καὶ ὀπωσοῦν εἰρηνικοῦ παρόντος, ἐκ πνεύματος μᾶλλον νεωτερισμοῦ ἢ θρησκευτικοῦ μίσους (1), ἤρξαντο ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀγρίων αὐτῶν δεσποτῶν, πολλὰ αὐτοῖς ἐξ ἀνάγκης τότε ὑποσχομένων (2).

Ὁ γενικὸς προσβλεπτὴς τῆς Πελοποννήσου Ἱερώνυμος Δολφίνος καθορῶν τὴν ἐλεεινὴν τοῦ βασιλείου κατάστασιν συνεκρότησεν ἐν Ναυπλίῳ πολεμικὸν συμβούλιον, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἡ ἐκκένωσις τῶν ἀχρή-

(1) Συγγραφεῖς τινες ἐπιπολαίως μελετήσαντες τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας ἔγραψαν, ὅτι ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετοκρατία ὑπῆρξε τυραννικωτέρα τῆς τῶν Τούρκων. Τὸ ἀληθὲς εἶνε, ὅτι οἱ Ἐνετοὶ, οἱ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους πρακτικώτεροι τῶν κατακτητῶν, σπουδαίως εἰργάσθησαν πρὸς διοργάνωσιν τοῦ βασιλείου. Ἐσεβάσθησαν τὴν αὐτοδιοίκησιν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων, ἐδείχθησαν ἀδιάφοροι ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν, ὑπεστήριξαν τὸ ἐμπόριον, καὶ τὴν γεωργίαν, καὶ δραστηρίως κατεδίωξαν τὴν ληστείαν. (Βλ. Λεοπ. Ῥάνκε, Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετοκρατίας.—Π. Χιώτου, Γ. κεφ. ΙΓ').

(2) Προκηρύξεις τοῦ σουλτάνου προσεκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς ὑποταγὴν, ἐπὶ μεγάλαις ἀπειλαῖς, καὶ μεγάλαις ὑποσχέσεσιν. Ὁ δὲ Δολφίνος ἔγραφε τῇ Γερουσίᾳ οὕτως· «Οἱ ὑπήκοοι τοῦ βασιλείου, πρότερον τοσοῦτον πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι τῇ Δημοκρατίᾳ, ἤρξαντο ἤδη νὰ κλονίζωνται.» Αὐτόθι.

στων φρουρίων, καὶ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐγκατοίκων εἰς τὰ τοῦ Ναυπλίου, Κορίνθου, Μονεμβασίας, Ῥίου, Μάνης, Κελεφᾶ, καὶ Ζαρνάτας· ὁ αὐτὸς δὲ ἀναγορευθεὶς καὶ γενικὸς στόλαρχος ἐφωδίασε τὰ φρούρια ταῦτα καὶ διαπλεύσας τὸ Ἰόνιον ἐξησφάλισε τὰς νήσους πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένης ἐχθρικῆς προσβολῆς. Καὶ κατὰ τὴν περίστασιν δὲ ταύτην οἱ Ἑπτανήσιοι ἀνέδειξαν ζῆλον ἀξιέπαινον, διότι καὶ χρήματα προσήνεγκον, καὶ πλοῖα ἐξώπλισαν, καὶ πολλοὶ ὡς ἐθελονταὶ ἐπέβησαν τοῦ στόλου.

Ἐνῷ περὶ ταῦτα ἠσχολοῦντο οἱ Ἕνετοι, ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν καπιτὰν πασᾶν Τσανοὺμ Χότσαν (1) ἐκπλεύσας τοῦ Ἑλλησπόντου προσέβαλλε καὶ ἐκυρίευσε τὴν Τῆνον, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐξανδραποδισθέντες διεσπάρησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς.

Συγχρόνως δὲ διορισθεὶς σερασκέρης αὐτὸς ὁ μέγας βιζίρης Δαμὰδ Ἀλῆς παρέλαβε τὴν ἱερὰν σημαίαν καὶ μέχρι Λαρίσσης ὑπὸ τοῦ σουλτάνου συνοδευθείς, ἦλθε καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Θήβας. Ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ συνεζητήθη τὸ περὶ προσβολῆς τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὁ μὲν Λαρισσαῖος Τοπὰλ Ὀσμὰν ἄρτι διορισθεὶς ἁρματωλούμπασης (2), διαπεράσας ὡς ἐμπροσθοφυλακὴ τὸν ἰσθμὸν ἔφθασε

(1) Οὗτος ἐκ Κορώνης καταγόμενος ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἐν τῷ τελευταίῳ πολέμῳ, καὶ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δουλεύσας ἐν τοῖς κατέργοις τῆς Δημοκρατίας ἐξηγοράσθη ὕστερον ἀντὶ ἑκατὸν δουκάτων.

(2) Martolosbaschi. Μετὰ τοῦ Τοπὰλ Ὀσμὰν ἐξεστράτευσαν καὶ πολλοὶ τῶν Ἀκαρνάνων, Αἰτωλῶν, καὶ ἄλλων Στερεοελλαδιτῶν, ἁρματωλῶν, καὶ καταφθείραντες τὴν Πελοπόννησον ἐπανῆλθον πλήρεις λαφύρων εἰς τὰς ἑστίας αὐτῶν. Παροιμιωδῶς δὲ μέχρι τοῦ νῦν θρυλλεῖται ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἐπονομαζομένη τῆς Ἀλαμπάντας. Ἡ λέξις αὕτη σημαίνουσα λαφυραγώγησιν (alla banda), διέμεινεν ἐν Στερεᾷ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ περὶ τὸν Λουδορέκαν καὶ ἄλλους ὁπλαρχηγοὺς Σκλαβοῦνοι μετὰ τῶν ἁρματωλῶν ἐλαφυραγώγουν πάσας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας χώρας. Εἰς τὴν πελοποννησιακὴν ἀλαμπάνταν μόνον ὁ γενναιόφρων τῆς Ἀκαρνανίας ἁρματωλὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν ἔλαβε μέρος, μήτε ὡρκίσθη πίστιν τοῖς Τούρκοις, οἵτινες μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου ἐκστρατεύσαντες κατενίκησαν καὶ ἐφόνευναν αὐτὸν περὶ τὸν Ἀχελῷον.

Γεννηθεὶς ἐν Λαρίσσῃ (1670) ὁ Τοπὰλ Ὀσμὰν, ἐν ἔτει 1694 διωρίσθη βεηλέρβεης, καὶ μετὰ δύο ἔτη σταλεὶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Αἴγυπτον συνελήφθη περὶ τὴν Δαμιέτην ὑπὸ Ἱσπανοῦ πειρατοῦ καὶ ἀπήχθη εἰς Μελίτην. Ὁ ἐνταῦθα λιμενάρχης Ἀρνὼ, Μασσαλιώτης τὴν πατρίδα, γενναιοφρόνως ἐξαγοράσας αὐτὸν καὶ φροντίσας περὶ τῆς θεραπείας τῶν πληγῶν, ἀπέστειλε διὰ γαλλικοῦ πλοίου εἰς Δαμιέτην. Πρὸς τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ ὁ Ὀσμὰν διετήρησε ζωηρὰν αἴσθημα εὐγνωμοσύνης, καὶ ὅταν ἡ ἱκανότης αὐτοῦ προήγαγεν εἰς μεγάλα ἀξιώματα, προσεκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν Ἀρνὼ μετὰ τοῦ υἱοῦ του, καὶ ἐντιμότατα δεξιω-

μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ Ναυπλίου, ὁ δὲ βεηλέρβεης τοῦ Διαρβέκρ Καρὰ Μουσταφᾶς ἐπὶ κεφαλῆς τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν διηυθύνθη κατὰ τοῦ Ῥίου. Ἀφοῦ δὲ καὶ διὰ τῶν τιμαριωτικῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ πυροβολικοῦ ἐξησφαλίσθησαν αἱ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Κορίνθου ὁδοί, ὁ μέγας βιζίρης διέβη τὸν ἰσθμὸν (10 Ἰουνίου) καὶ ἐπελθὼν κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου προσεκάλεσε τὴν φρουρὰν εἰς παράδοσιν. Ὁ προβλεπτὴς Μινότος γενναίως ἀντέστη ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας, μετὰ παρέλευσιν τῶν ὁποίων διετάχθη ἔφοδος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Τοπὰλ Ὀσμάν· ἐν ᾧ δὲ πρὸς τοῦτο ἦσαν τετάγμέναι εἴκοσι χιλιάδες γιανιτσάρων πρὸς ἀριστερὰ, δύο χιλιάδες σπαχίδων μετὰ πεντακοσίων ἐθελοντῶν (τσεμπετσίδων) πρὸς δεξιὰ, καὶ δύο χιλιάδες λεβεντῶν ὑπὸ τὸν Τοπὰλ ἐν τῷ κέντρῳ, ἡ φρουρὰ παρεδόθη ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἀσφαλείας ζωῆς. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀνετινάχθη, εἴτε τυχαίως εἴτ' ἐπίτηδες, πυριταποθήκη, ἡ συνθήκη παρεβιάσθη, καὶ τὰ πάντα παρεδόθησαν εἰς τὴν μάχαιραν καὶ εἰς τὴν λείαν ἀχαλινώτου στρατοῦ (1).

θεὶς, ἐξεφράσθη οὕτως ἐνώπιον τῆς περικυκλούσης ὁμηγύρεως τῶν μεγιστάνων. «Ἤμην καὶ ἐγὼ δοῦλος, φορτωμένος μὲ ἁλύσεις, γεμάτος ἀπὸ πληγάς. Οὗτος εἶνε ὁ ἀνὴρ, ὅστις μὲ ἐξηγόρασε, μὲ ἐθεράπευσε, μὲ ἔσωσεν. Εἰς αὐτὸν ὀφείλω καὶ ζωὴν, καὶ ἐλευθερίαν, καὶ τὰ παρόντα ἀγαθά. Χωρὶς νὰ μὲ γνωρίζῃ ἐπλήρωσε μεγάλην ποσότητα χρημάτων, καὶ δωρεὰν μ' ἔστειλεν ὅπου ἐπεθύμουν. Τίς Μουσουλμάνος εἶνε ἱκανὸς νὰ δείξῃ τοιαύτην γενναιότητα; » Ὅλων οἱ ὀφθαλμοὶ προσηλώθησαν πρὸς τὸν Ἀρνὼ, τοῦ ὁποίου ὁ Τοπὰλ περίχαρις ἔσφιγγε τὴν χεῖρα. Τῷ 1723 ὁ Ὀσμὰν διωρίσθη διοικητὴς τῆς Πελοποννήσου (Μώρα-βαλεσῆς), ὕστερον δὲ τῆς Ῥούμελης, καὶ ἐπὶ τέλους μέγας βιζίρης. Ἐκπεσὼν τοῦ τελευταίου ἀξιώματος διωρίσθη διοικητὴς Τραπεζοῦντος, ἔπειτα δὲ Θεοδοσιουπόλεως καὶ Τιφλίδος, καὶ τελευταῖον ἀρχιστράτηγος κατὰ τῆς Περσίας. Νικήσας εἰς δύο μάχας τὸν ἀντάρτην Ναδὶρ, εἰς τὴν τρίτην ἐνικήθη καὶ ἔπεσε νεκρὸς ἐπὶ τοῦ πεδίου. Ἐπωνομάσθη Τοπὰλ (Χωλὸς), διότι εἶχε τὸν ἕνα πόδα βραχύτερον, καὶ ὑπεχώλαινεν ὅταν ἐπεριπάτει. (Κούμα, Ἱστορία Ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. 10 σελ. 372—374.—Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman).

(1) Μάνθος ὁ Ἰωαννίτης περιγράφει διὰ τῶν ἑξῆς στίχων τὸν ἐξανδραποδισμὸν τῶν δυστυχῶν Κορινθίων.

Σ' τὸν οὐρανὸν ἀκούονταν τὸ θρῆνος 'ποῦ φωνάζαν,
οἱ Τοῦρκοι σὰν τὰ πρόβατα 'ποῦ τοὺς διαμοιράζαν.
Ἄλλοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν, καὶ ἄλλοι νὰ πᾶν' 'ς τὴν Δύσι,
καὶ ἔκλαιαν τὰ μάτιά τους 'σὰν ἡ κατάκρυα βρύσι·
καὶ ἀπὸ τὰ δάκρυα ὀπῶχυναν ἐγίνονταν ποτάμια.
Ἔπρεπε νὰ τρέμῃ ἡ γῆ, νὰ κλαῖσι τὰ λιθάρια,
πῶς ἀποκεφαλίζασι τὰ ἄξια παλληκάρια.

Θύματα οἱ Ἕλληνες πολλάκις γενόμενοι τῆς πρὸς τοὺς Φράγκους εὐπιστίας, μετ' ἀλληλουχίαν πικρῶν μαθημάτων ἠναγκάσθησαν ἵν' ἀποβάλλωσι τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως διὰ τούτων χιμαιρικὰς ἰδέας, καὶ στρέψωσι πλέον τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν ὁμόθρησκον Ῥωσσίαν. Αἱ πρὸς τὴν δύναμιν ταύτην συμπάθειαι τῶν Ἑλλήνων διεφάνησαν μὲν ἀπὸ τῆς ὑπὸ Ζουὰν τοῦ Αὐστριακοῦ ἐλεεινῆς αὐτῶν ἐγκαταλείψεως, ἐξηκολούθησαν δὲ ἀναπτυσσόμεναι κατὰ τοὺς ἑπομένους χρόνους, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου.

Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Ῥωσσία ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος συλλαβοῦσα τὴν περὶ κατακτήσεως τοῦ Βυζαντίου ἰδέαν (1), παντοιοτρόπως προσεπάθησε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Ἕλληνας, ἀδελφικὸν μὲν οἶκτον κατὰ τὸ φαινόμενον ἐπιδεικνυμένη ἐπὶ τοῖς παθήμασι λαοῦ ὁμοδόξου, πράγματι ὅμως θεωροῦσα αὐτοὺς ὡς ὄργανα, δι' ὧν εὐχερέστερον ἠδύνατο νὰ ἐπισημοποιήσῃ τὰς ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων γελοίας ἀξιώσεις τῶν δουκῶν τῆς Μοσχοβίας. Τὰ περὶ Ἀνατολῆς φιλόδοξα τῶν Μοσχόβων σχέδια κατεδείχθησαν ἰδίως ἐπὶ Πέτρου τοῦ Μεγάλου. Εἰκὼν τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐν Ἀμστελοδάμῳ χαραχθεῖσα καὶ φέρουσα τὴν πομπώδη ἐπιγραφὴν *Πέτρος Πρῶτος Ῥωσσο-Γραικῶν Αὐτοκράτωρ* διενεμήθη εἰς τοὺς ἐν Τουρκίᾳ Χριστιανούς (2). Ἐν δὲ τῷ μητροπολιτικῷ λαῷ τῆς Μόσχας ἐξετέθη ἡ ρωσσικὴ σημαία φέρουσα τὰ γράμματα τοῦ λαβάρου *Ἐν τούτῳ Νίκα*. Ἐπὶ τέλους δ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἔν τινι ἀξιομνημονεύτῳ προσλαλιᾷ ἐκφωνηθείσῃ ἐν Ῥίγα προσέθηκε καὶ τοὺς ἑξῆς περὶ Ἑλλάδος κολακευτικοὺς λόγους. « Καὶ ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος διεδόθησάν » ποτε καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Ἡ πορεία αὐτῶν ὁμοιάζει τὴν ἐν » τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Οὕτω ἐπ' ὀλίγον » θέλουσιν αὗται διαμείνει ἐν Ῥωσσίᾳ, καὶ ἐντεῦθεν μεταβῶσι πάλιν

(1) Μία τῶν ἀνεψιῶν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, ἡ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου θυγάτηρ Σοφία, συζευχθεῖσα τῷ δουκὶ τῆς Μοσχοβίας Ἰβὰν μετεβίβασεν αὐτῷ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα. Ἀλλὰ τοῦτο λεγόμενον ὑπὸ τῶν Ῥώσσων χρονογράφων, δὲν ἀποδεικνύεται δι' ἐπισήμων καὶ γνησίων ἐγγράφων. Ἐπὶ δὲ τῇ ὑποθέσει, ὅτι τοιαῦται ἀξιώσεις δύνανται νὰ ἔχωσι τὸ κῦρος, τότε εὐλογώτεραι αἱ τοῦ Ἱσπανικοῦ οἴκου, πρὸς ὃν ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος, τελευταῖος νόμιμος ἀπόγονος τῶν Παλαιολόγων, καὶ ἀδελφὸς τῆς Σοφίας, παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου ἀναμφισβήτητα αὐτοῦ δικαιώματα.

(2) Sammlung Russischer geschichte II, σελ. 211.

» εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν πατρίδα. » Ὁ χάνης τῆς Κριμαίας κατανοήσας τὸ κατακτητικὸν πνεῦμα τοῦ τσάρου ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, ὅτι ἡ *Ῥωσσία διὰ τῶν ῥαγιάδων σκοπὸν εἶχεν ἵνα κυριεύσῃ τὴν Ῥούμελην*. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην καὶ μυστικοὶ ἀπόστολοι διατρέχοντες τὸ Μαυροβούνιον καὶ τὴν Ἑλλάδα, διένεμον ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις τοῦ ὁμοδόξου αὐτοκράτορος, καὶ ἀντίτυπα τῶν ἐν Ῥωσσίᾳ πλαστουργηθεισῶν *Προῤῥήσεων τοῦ Ἀγαθαγγέλου*, αἵτινες ἐδίδασκον τοὺς Χριστιανοὺς, ὅτι ἀπὸ μόνου τοῦ *ξανθοῦ γένους* ἔπρεπε νὰ προσδοκῶσι τὴν ἐκ τοῦ μουσουλμανικοῦ ζυγοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Πέτρου προσεφωνεῖτο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ δημοτελῶς ἐψάλλετο ὑπὸ τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων ἡ ἀνυπομόνως προσδοκωμένη ἔλευσις τοῦ νέου τούτου Μεσσίου. Ὁ ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατῶν τότε ἐπαναστατικὸς ὀργασμὸς ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥστε ἀκράτητοι οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν Τσεκούραν, διέπραξαν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστιανοῦ αὐτοκράτορος νέον Σικελινὸν ἑσπερινὸν, κατακόψαντες ἐν μιᾷ νυκτὶ τοὺς ἀμερίμνως κοιμωμένους Τούρκους. Κατὰ τοὺς χρόνους δ' ἐκείνους ἐποιήθη καὶ τὸ ἑξῆς δημοτικὸν ἆσμα.

Ἀκόμα τούτ' τὴν ἄνοιξι,
ῥαγιάδες, ῥαγιάδες,
Τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
καϋμένη Ῥούμελη,
Ὅσο νὰ 'ρθῇ ὁ Μόσκοβος,
ῥαγιάδες, ῥαγιάδες,
Νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι,
Μωρὴ καὶ Ῥούμελη.

Ἰδοὺ δὲ καὶ μία τῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς προκηρύξεων τοῦ ἐν λόγῳ αὐτοκράτορος.

» Εὐσπλαγχνώτατε μπέη Ἀβράμε ὁποῦ εὑρίσκεσαι εἰς τὸ Βαρνίκι, σοῦ στέλνω ἐτοῦτο τὸ παρὸν γράμμα, πολλὰ ἠγαπημένε μου, ἐγὼ ὁ τζάρης τῆς Μοσχοβίας καὶ βασιλεὺς τῆς Ῥωσσίας, ἐσένα καὶ πάντας τοὺς πιστοὺς, καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες, ὁποῦ μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοϊβοδάδες, καὶ τοὺς σερδάριδες, καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεπτῶν, καὶ τοὺς καπιτάνους καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάντας τοὺς χριστιανοὺς, ὁποῦ εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας, καὶ πάντας τοὺς παπάδες, καὶ τοὺς Σέρμπους, καὶ Χορβάτους, καὶ τοὺς Ἀρναούτιδες, καὶ τοὺς Μποσνάκιδες, καὶ πάντας ὁποῦ εἶναι εἰς τὸ Μονα-

στῆρι (1) τῆς Ῥούμελης, καὶ ἐκείνους ὁποῦ εἶναι εἰς τὸ μέρος τοῦ Μαυροχώρου, καὶ τοὺς Μοντενεγρίνους, καὶ τοὺς Γιαννιώταις, καὶ τοὺς Τιογιογιατλίδες, καὶ τοὺς Δερνικλίδες, καὶ τοὺς Τορνουβλίδες, καὶ τοὺς Χορβάταις, εἰς κοντολογίαν πάντας ὁποῦ ἀγαποῦν τὸν Θεόν, καὶ τοὺς χριστιανοὺς, χαιρετῶ, καὶ τῷ Θεῷ σας παραδίδω, καὶ πέρνω κόπον διὰ ἀγάπην Θεοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν ἐμπῆκα ὑποκάτω εἰς τὸ μεγάλο βάρος τῆς βασιλείας τοῦ Τούρκου διὰ νὰ πολεμήσωμεν· ἔτσι νὰ ἠξεύρετε καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ εἶναι ὑποτεταγμένοι σας, καὶ ὅποιος μᾶς ἀγαπᾷ, καὶ ὅποιος ἀγαπᾷ καὶ ἀκούμπησεν εἰς τὸν Θεὸν, καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἔμπῃ εἰς τὸν παράδεισον, ὅλοι μὲ καθαρὰν καρδίαν νὰ ἔμπωμεν εἰς αὐτὸν τὸν κόπον διὰ ταὶς ἐκκλησίαις μας καὶ διὰ τὴν πίστιν μας, διατὶ οἱ Τοῦρκοι ἐτσαλαπάτησαν τὴν πίστιν μας, καὶ μὲ δόλον ἐπῆραν ταὶς ἐκκλησίαις καὶ τοὺς τόπους μας, καὶ περισσαὶς ἐκκλησίαις καὶ μοναστήριά μας τὰ ἐδιαγούμισαν καὶ τὰ ἐκαταχάλασαν· καὶ τὸ νῦν ἀκόμη καὶ τὸ ῥωμαϊκὸν βασίλειον καὶ τὰ ἄλλα μὲ δόλους τὰ ἐπῆρε, καὶ πόσην πτωχολογίαν, πόσαις χήραις καὶ ὀρφαναὶς ἐσκλάβωσαν καὶ διεσκόρπισαν, καθὼς κάμνει ὁ λύκος τὰ πρόβατα, καὶ πόσους τόπους ἔχουν παρμένους μὲ δόλον· καὶ τὴν σήμερον ὅσους σκλαβόνουν μὲ δυναστείαν τοὺς τουρκεύουν, καὶ πόσους ἀνθρώπους μας καὶ πόσους τόπους μας ἔχει παρμένους μὲ δόλον. Λοιπὸν ἐγὼ πηγαίνω εἰς τὴν βοήθειάν σας. Ὁ Τοῦρκος ἔσμιξε μὲ τὸν Σφέτσον (2), ὅμως τὸ σπαθί μου ἔκοψε περισσοὺς ἀνθρώπους. Ἡ βασιλεία μου δὲν εἶνε μικρή· ὡς τώρα καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν πολλοὺς ἐχάλασα καὶ πολλοὺς ἐσκόρπισα. Ὁ τωρινὸς πόλεμος ὁποῦ κάμνω εἶναι δίκαιος. Μὲ τὴν γνῶσίν μου ἐκατάστησα τὸ βασίλειόν μου. Ὁ πόλεμος ὁποῦ κάμνω τώρα εἶνε διὰ τὴν κακίαν τοῦ Σφέκου· καὶ ἀκόμη τρία μεγάλα ῥηγάτα ὁποῦ εὑρίσκονται εἰς τὸ περιγιάλι τοῦ αἰγιαλοῦ θέλω νὰ τὰ πολεμήσω. Μὲ τὸ θέλημα καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ τὸ σπαθί μου εἶνε κοφτερό. Ἐὰν θελήσῃ ἡ καρδία σας μὴ φύγετε ἀπὸ τὸ μεγάλον μου βασίλειον, διατὶ δὲν εἶνε δίκαιον, μήπως σᾶς ξεμαυλίσουν οἱ Τοῦρκοι καὶ φύγετε ἀπὸ λόγου μου.

» Τοὺς ἀνθρώπους ὁποῦ ἔστειλα εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς ἐφολάκωσαν, ὅμως καὶ ἐκείνους καὶ περισσοὺς ἄλλους θέλομεν εὐγάλει ἀπὸ τὰ χέριά τως. Ἡμεῖς σᾶς ἀπαντυχαίνομεν, δὲν εἶνε εὔλογον νὰ

(1) Μακεδονία,

(2) Κάρολος ΙΒ' βασιλεὺς τῆς Σουηδίας.

ἀργοπορήσετε. Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου, καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστούς σας φίλους. Αὐτὸ νὰ τὸ ἠξεύρω ἀπὸ λόγου σας, καὶ νὰ σᾶς πιστεύσω, μόνον μήπως καὶ ἐμάθετε μὲ τοὺς Τούρκους, καὶ πατήσετε τοῦ λόγου μου. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὕρητε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυτώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Βοηθῶντας ὁ Κύριος σηκόνει τὴν τρομάρα ἀπὸ πάνω μας, καὶ τὸ χριστιανικὸν νικηφόρον ἀσκέρι μου ἀντιστέκεται τῷ ἐχθρῷ, καὶ κάμνει πόλεμον. Ἡ μεγαλοψυχία τῆς καρδίας σας εἶνε πρὸς χρέος νὰ σηκώσετε τὸν φόβον καὶ νὰ πολεμήσετε διὰ τὴν πίστιν καὶ διὰ ταῖς ἐκκλησίας σας ἂς χύσωμεν ἕως τὴν ὑστερινὴν σταλαματίαν το αἷμά μας. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι αὐθεντάδες καὶ μεγάλοι ἀγάδες καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνω. Ἕνας μὲ τὸν ἄλλον ἂς δοξασθοῦμεν μὲ τὸ σπαθί μας, ἔτσι ἦλθε προσταγὴ ἀπὸ τὸν Θεόν. Καὶ ἐκεῖνα ὁποῦ σᾶς γράφω νὰ τὰ πιάσετε. Εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ ἂς ἑνωθοῦμεν καὶ ἡμεῖς, ἂς ζωσθοῦμεν τὸ σπαθὶ εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἂς πολεμήσωμεν, τὰ βασίλεια ἂς μᾶς ἐπαινέσουν· διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα, καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ, καὶ θέλετε εὕρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν. Σᾶς λυποῦμαι νὰ σᾶς γλυτώσω ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀσεβῶν, νὰ ζωογονήσω ταῖς ἐκκλησίαις σας, νὰ στήσω τοὺς σταυρούς σας. Τέλος πάντων διὰ τὴν πίστιν θέλετε πολεμήσει. Ἂς δοξάσωμεν τὸν Θεὸν, ἂς χαροῦμεν, καὶ τοὺς τόπους τῶν πατέρων σας νὰ πασχίσωμεν νὰ τοὺς πάρωμεν. Τὸ βασίλειόν μου εἶνε παλαιὸν καὶ μεγάλον, καὶ διατὶ σᾶς λυποῦμαι πλειότερον παρὰ τοῦ λόγου μου, καὶ ἔγραψα ἐτοῦτα τὰ λόγια, καὶ σᾶς τὰ ἔστειλα.

1711 Μαρτίου 23.

ΤΖΑΡΗΣ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΒΙΑΣ (1). »

Ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίσσης Ἄννης (1730—1741) ἀνεφάνησαν αἱ αὐταὶ διαθέσεις πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ διάσημος στρατηγὸς Μύνιχ ὑπέβαλλε, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐν Κριμαίᾳ πολέμου, σχέδιον σπουδαίου τῆς Τουρκίας ἀντιπερισπασμοῦ διὰ τῆς ἀναστατώσεως τῆς Ἑλλάδος. Οὗτος εὑρισκομενος ἐν Μολδαβίᾳ διέσπειραν εἰς τὰς ὑπὸ τὸν σουλτάνον χριστιανικὰς ἐπαρχίας

(1) Miklosich et Muller, Acta et Diplomata Graeca, III, σελ. 279—281.

ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις, ὁ δὲ πρὸς ἀπελευθέρωσιν ὀργασμὸς εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον κορυφωθῆ ἐν Ἑλλάδι, ὥστε πάντες ἀνέμενον ὡς σύνθημα γενικῆς τῶν Τούρκων σφαγῆς τὴν πέραν τοῦ Δουνάβεως ἐμφάνισίν των Ῥώσσων. Ἡ ἐπελθοῦσα ὅμως μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσσίας εἰρήνη ἐματαίωσε τὰ σχέδια τοῦ τολμητίου στρατηγοῦ, ὅστις ὅμως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου διεκήρυττεν, ὅτι *ὅλοι οἱ Ἕλληνες θεωροῦσι τὴν αὐτοκράτειραν, ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον· ὅθεν ἐπωφελούμενοι τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων τῶν Ἑλλήνων βαδίσωμεν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι οὐδέποτε θέλει μᾶς παρουσιασθῆ τοιαύτη τῶν πνευμάτων εὐνοϊκὴ προδιάθεσις.* Ἐὰν τότε οἱ Ἕλληνες ἐλάμβανον τὰ ὅπλα, ἤθελον ἐπιτύχει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ῥουλιὲρ, τὰ ῥωσσικὰ σχέδια, διότι ἡ ἐπανάστασις ἤθελεν ὑποστηριχθῆ ὑπὸ στρατοῦ τέως νικηφόρου, καὶ ὁδηγουμένου ὑφ' ἑνὸς τῶν διασημοτέρων τοῦ αἰῶνος στρατηγῶν.

Ἡ αὐτοκράτειρα Ἐλισάβετ (1741—1762), δεισιδαίμων μᾶλλον ἢ πολιτικὴ, ἀσθενεῖς διετήρησε μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσεις. Ἐλκύσασα μόνον μεταναστάτας τινας εἰς τὸ κράτος αὐτῆς, ἔστειλε πάμπολλα δῶρα εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας, καὶ ἰδίως τὰς ἐν Ἄθωνι μονὰς, καὶ διένειμε περιτραχήλια εἴς τινας τῶν ἱερέων. Ἐπὶ τῆς βασιλείας ταύτης, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Τοῦρκοι διεγειρόμενοι ὑπὸ τοῦ Βρογλῆ παρεσκευάζοντο πρὸς πόλεμον, Ῥῶσσος ἱερεὺς ἐστάλη μυστικῶς εἰς Ἑλλάδα ὅπως λάβῃ πληροφορίας περὶ τοῦ τόπου, καὶ σταθμίσῃ τὰ πνεύματα.

Μόλις ὅμως ἀναβᾶσα ἐπὶ τοῦ Ῥωσσικοῦ θρόνου ἡ μεγαλεπήβολος Αἰκατερίνα Β' ὑπὸ σπουδαίαν ἔλαβεν ἔποψιν τὸ σχέδιον τοῦ Μύνιχ. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐνθρονίσεως αὐτῆς, Μακεδών τις τυχοθήρας, Γεώργιος Παπάζωλης(1), ἐγκαταλιπὼν δι' ἀγνώστους αἰτίας τὴν πατρίδα αὐτοῦ Σιάτισταν, καὶ ἐλθὼν εἰς Πετρούπολιν εἶχε καταταχθῆ εἰς τὸ πυροβολικὸν σῶμα, ἐν ᾧ μετ' οὐ πολὺ ἔλαβε τὸν βαθμὸν λοχαγοῦ. Ὁ Γρηγόριος Ὀρλὼφ, πρὸ τῆς συνωμοσίας, ἥτις ἀνεβίβασε τὴν Αἰκατερίναν ἐπὶ τοῦ θρόνου, ὑπηρετῶν εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα συνέδεσε σχέσεις μετὰ τοῦ Μακεδόνος τυχοδιώκτου· ὅταν δὲ ἡ δολοφονία τοῦ Πέτρου Γ' ἐπέτυχεν, ἡ αὐτοκρά-

(1) Τὸ ὄνομα, τὸ ἐπώνυμον, καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ παρεμορφώθησαν καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλογενῶν καὶ τῶν ἡμετέρων ἱστορικῶν. Μήτε Γρηγόριος, μήτε Παπάζογλους, μήτε Λαρισσαῖος τὴν πατρίδα ἦτο οὗτος, ἀλλὰ Γεώργιος Παπάζωλης ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας. (Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 479).

τειρα εὐγνωμονοῦσα εἰς τὸν πρωτουργὸν τοῦ φόνου τοῦ αὐτῆς συζύγου, διώρισε διοικητὴν τοῦ πυροβολικοῦ τὸν Ὀρλὼφ, θεωρούμενον ἤδη, ἕνεκα τῆς ὑπερβαλλούσης ὡραιότητος, καὶ τῶν μετὰ τῆς Αἰκατερίνης ἐρωτικῶν αὐτοῦ σχέσεων, τὸ δεύτερον τῆς αὐτοκρατορίας πρόσωπον. Ὁ Παπάζωλης ἐπωφελούμενος τότε τῆς μετὰ τοῦ περιλαλήτου εὐνοουμένου προτέρας φιλίας, ἐλάλησεν αὐτῷ περὶ ἐπαναστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Ὀρλὼφ ἐνθαῤῥυνθεὶς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς πρώτης συνωμοσίας, προθύμως ἤκουσε τὴν πρότασιν, ὑποσχομένην τῇ Αἰκατερίνῃ τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' ὁ πρωθυπουργὸς Πανίνης, εἴτ' ἐξ ἀτολμίας, εἴτ' ἐκ συνέσεως, ἢ καὶ προσωπικοῦ κατὰ τοῦ εὐνοουμένου μίσους, ἐθεώρησε τὸ σχέδιον πρόωρον καὶ χιμαιρικόν. Ὁ Ὀρλὼφ εἰς παντελῆ διατελῶν ἄγνοιαν τῆς καταστάσεως τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ τῶν μετὰ τοῦ ῥωσσικοῦ κράτους σχέσεων, ἐνέδωκεν εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ· ὕστερον ὅμως καταπεισθεὶς εἰς τὰς συχνὰς τοῦ Παπάζωλη προτροπὰς ἐχορήγησεν αὐτῷ ὑπὸ τὸ πρόσχημα κατεπειγουσῶν ὑποθέσεων, τριετῆ ἀπουσίας ἄδειαν, ἵνα κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο περιελθὼν τὴν Ἑλλάδα ὑποβάλλῃ αὐτῷ τὰς ἀναγκαιούσας πληροφορίας, δι' ὧν ἤλπιζεν ὅτι ἤθελε καταδείξει τὸ πιθανὸν καὶ εὔκολον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ Αἰκατερίνα, εἰς τῆς ὁποίας τὸν φιλόδοξον χαρακτῆρα ἀνταπεκρίνοντο πληρέστατα τὰ σχέδια ἐκεῖνα, ἐφρόντισεν ἵνα κατὰ πρῶτον συνάψῃ σχέσεις μετὰ τῶν Ἐνετῶν, κεκηρυγμένων ἐχθρῶν τῆς Τουρκίας. Ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὕτη ἀπέτυχε· διότι ἡ Δημοκρατία πρὸ πολλοῦ περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας μεριμνῶσα, εἶχεν ἀποβάλλει τὸν φιλοπόλεμον χαρακτῆρα, συνομολογήσασα καὶ μετὰ τοῦ σουλτάνου εἰρήνην. Μετ' οὐ πολὺ ἓξ Ῥῶσσοι ναυάρχοι ἦλθον ἵν' ἀποκατασταθῶσιν ἐν Μελίτῃ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐκπαιδεύσεως περὶ τὴν ναυπηγίαν τῶν γαλερῶν, τῶν ὁποίων ἡ Ῥωσσία χρῆσιν ἐποιεῖτο ἐν τῇ Βαλτικῇ, κύριον ὅμως μέλημα ἔχοντες τὴν ἐξερεύνησιν ὅλων τῶν διόδων τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς Ῥωσσίας στρατολόγησιν πάντων τῶν λυμαινομένων τὰς θαλάσσας ἐκείνας καταδρομέων. Ἐπὶ τέλους δύο Ῥωσσικὰ πλοῖα, τὰ πρῶτα ἐπιδείξαντα τὴν σημαίαν τῆς ἀρτιπαγοῦς ἐκείνης ναυτιλίας ἐπὶ τῆς Μεσογείου, ἔφθασαν εἰς Λιβόρνον μετὰ φορτίου διαφόρων προϊόντων τῆς Ἄρκτου. Ὁ Ὀρλὼφ καὶ ἡ Αἰκατερίνα εἶχον ἐξ ἰδίων δαπανήσει πρὸς τὴν ἀποστολὴν ταύτην· ἡ δὲ γλίσχρος τῶν ἐμπόρων ζηλοτυπία ἠρέ-

σκετο ὑπολογίζουσα τὰς ἐκ τοῦ ἀνοήτου τούτου ἐμπορίου ζημίας. Ὑπὸ τὸ ἐμπορικὸν ὅμως συμφέρον ὑπεκρύπτοντο ἄλλα σχέδια· διότι τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ φορτίου εἰσπραχθέντα χρήματα ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Παπάζωλη, ὅστις ἀγοράσας εὐαγγέλια, ἄμφια, σταυροὺς, καὶ ἄλλα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κόσμου εἴδη ἀπέστειλεν αὐτὰ ἐν ὀνόματι τῆς αὐτοκρατορίσσης εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν ᾧ ταῦτα διενηργοῦντο, ὁ Παπάζωλης φθάσας εἰς Ἐνετίαν ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἑλλάδα· ἀλλὰ συλληφθεὶς ἐν τῷ Ἀδριατικῷ κόλπῳ ὑπὸ Δουλχινιωτῶν πειρατῶν ἀπήχθη εἰς Ἀλβανίαν. Λυτρωθεὶς διὰ τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου ἐπέστρεψεν εἰς Τεργέστην, καὶ εὑρὼν ἐνταῦθα πολλοὺς Ἕλληνας καὶ Σκλαβούνους, ἀξιόλογον μετερχομένους ἐμπόριον, διεκοίνωσεν αὐτοῖς τὸν ἀληθῆ τῆς ἀποστολῆς του σκοπόν. Ἡ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἰδέα ἐνθουσιωδεστάτης ἔτυχεν ὑποδεξιώσεως. Διάφοροι αὐτῶν μετέβησαν ἀμέσως εἰς Ἤπειρον ἐπὶ τῷ κατηχῆσαι τοὺς Ἕλληνας, φέροντες καὶ τὰ διὰ τὰς ἐκκλησίας δῶρα μετὰ τῆς εἰκόνος τῆς δωρητρίας. Μετ' οὐ πολὺ καὶ ὁ Παπάζωλης ἐλθὼν ἐξηγήθη εἰς τοὺς μυηθέντας τὰς ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας εἰλικρινεῖς προθέσεις τῆς αὐτοκρατορίσσης τῶν Ῥωσσιῶν, καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἔπεμψε δύο ἐκ τῶν χειροτονηθέντων ἀποστόλων εἰς Πελοπόννησον. Πάντες, κληρικοὶ, ἀρματωλοὶ, προύχοντες, καὶ λοιποὶ λαϊκοὶ μετ' ἀπεριγράπτου ἐνθουσιασμοῦ ἤκουσαν τὰς προτάσεις ἐκείνας, καὶ ὑπεσχέθησαν τὴν ἀπὸ κοινοῦ σύμπραξιν πρὸς ἐπανάστασιν πάσης τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὄνομα τῆς Αἰκατερίνης ἐμνημονεύετο ἤδη ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ πάντων ἐξεφωνεῖτο.

Ὁ Παπάζωλης βλέπων τὸν κορυφούμενον ἐνθουσιασμὸν τῶν συμπατριωτῶν του ὑπέβαλλεν ὑπόμνημα τῷ κόμητι Ὀρλὼφ, ἐν ᾧ λεπτομερῶς ἀφηγεῖτο τάς τε ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπροσδόκητον αὐτῶν ἀποτέλεσμα. Μετ' ὀλίγον δὲ λαβὼν ἐνθαρρυντικὴν ἐκ Πετρουπόλεως ἀπάντησιν ἀνεχώρησε διὰ τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1766.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ῥωσσικοῦ θρόνου καθημένη μεγαλεπήβολος γυνὴ, ἡ ἐπαξίως Σεμίραμις τῆς Ἄρκτου ἐπονομασθεῖσα, ἤρξατο πλέον ἵνα σπουδαιότερον μελετᾷ πρὸς διοργάνωσιν γενικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπαναστάσεως, προοιωνιζομένη ὡς ἄμεσον αὐτῆς ἀποτέλεσμα τελείαν τοῦ τουρκικοῦ κράτους διάλυσιν. Ὅθεν ἐκτὸς τοῦ Παπάζωλη καὶ

ἄλλοι ἀπόστολοι μυστηριωδῶς διέτρεχον τήν τε Μολδοβλαχίαν, τὴν Σερβίαν, καὶ ἰδίως τὸ Μαυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς ἵνα λάβωσι τὰ ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος. Ὁ πρὸς ἐπανάστασιν ἐνθουσιασμὸς τῶν φιλοπολέμων κατοίκων τοῦ Μέλανος ὄρους ἐξεδηλώθη ἐνωρίτερον πάσης ἄλλης κατηχηθείσης χώρας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1765 ὁ μητροπολίτης τοῦ Μαυροβουνίου Σάββας, χαίρων μεγάλην φήμην μαθήσεως καὶ ἀρετῆς, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ στήθους τὴν εἰκόνα τῆς Αἰκατερίνης παρὰ τὸν ἀρχιερατικὸν σταυρὸν, ἤρξατο νὰ διακηρύττῃ δημοσίᾳ, ὅτι ἤγγικεν ὁ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένος χρόνος. Ὅλα τὰ πνεύματα εἶχον ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τῆς προφητείας ταύτης, ὅτε ἄγνωστός τις ἐνεφανίσθη ἐν μέσῳ τῶν ὀρεσιβίων τούτων. Ἦτο ἁπλοῦς μοναχὸς, εἰς ὃν γνῶσις τῶν κοινῶν γραμμάτων καὶ πρακτικῆς ἰατρικῆς, ἤρκεσεν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἵνα ἀνοιχθῶσιν ὅλαι αἱ θύραι. Ἀρκούντως ἐπιδέξιος πρὸς ἐπωφέλησιν τοῦ πλεονεκτήματος τούτου, εἰσδύων εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὰ οἰκογενιακὰ ἀπόῤῥητα, ἔχων τὴν ἀπαιτουμένην τόλμην καὶ ἑτοιμότητα ἵνα κατὰ πᾶσαν περίστασιν παριστᾷ καὶ τὸ ἁρμόζον πρόσωπον, καὶ πεπροικισμένος μὲ φαντασίαν ἀναπτυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, ἤρχισεν ἵνα εἰσχωρῇ πανταχοῦ καὶ διαθερμαίνῃ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ὄχλου. Ὑποδεχθεὶς μετὰ μεγάλων τιμῶν ὑπὸ τοῦ βλαδίκα, διέτρεχεν, ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ συστάσει αὐτοῦ τὰ διάφορα μέρη, θεραπεύων τοὺς πάσχοντας, παρηγορῶν τοὺς τεθλιμμένους, συμβιβάζων διὰ πειστικοῦ λόγου τὰς οἰκογενιακὰς διχοστασίας, καὶ συμφιλιῶν τοὺς ἐκ παλαιοῦ μίσους ἐχθρευομένους.

Αἱ ἀγαθοεργίαι του ἐφείλκυσαν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ λαοῦ, τὸ δὲ σχῆμά του τὴν ἀγάπην τῶν ἱερέων. Ἀείποτε συνεκαλύπτετο διὰ μεγάλης κορδύλης ἀποκρυπτούσης ὅλον τὸ πρόσωπον, εἴτε ἵνα μὴ γνωρισθῇ, εἴτε ἵνα ἐμπνέῃ σέβας καὶ φόβον. Ἡ μυστηριώδης αὐτοῦ διαγωγὴ διήγειρε τὴν γενικὴν προσοχὴν, καὶ παρὰ τῷ εὐπίστῳ ἐκείνῳ λαῷ διεθρυλλεῖτο ἤδη, ὅτι ἦτο μέγας τις Ῥῶσσος πρίγκηψ. Τὰ θρυλλήματα ταῦτα ὁσημέραι ἐκρατύνοντο, ὅταν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1767 ἔτους συνεκάλεσεν ἔν τινι κοιλάδι εἰς συνέλευσιν τοὺς ἐπισημοτέρους τοῦ Μέλανος Ὄρους· ἐνταῦθα δὲ κατέπεισεν αὐτοὺς ἵνα παύσωσι τὰς ἀμοιβαίας ἔριδας, καὶ συνομολογήσωσι μεταξύ των ἀνακωχὴν δι' ἓν ἔτος. Τούτου γενομένου, ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ φήμη ηὔξησε. Δεύτερον

δὲ συγκαλέσας εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι ἁπλῆ ἀνακωχὴ δὲν ἤρμοζεν οὔτε εἰς αὐτοὺς, οὔτε εἰς αὐτὸν, καὶ ὅτι ἐὰν δὲν ὤμνυον παραχρῆμα ἐνώπιόν του διαρκῆ συμφιλίωσιν, ἤθελεν ἀναχωρήσει διὰ παντός. Τὸ κράτος, ὅπερ ἐξήσκει ἡ ἀκατονόμαστος ἐμπιστοσύνη καὶ ὑπεροχὴ, τὸ σέβας ὅπερ ἀείποτε τῷ ἐδείκνυον, καὶ τὸ περικαλύπτον αὐτὸν βαθὺ μυστήριον, ἦσαν λόγοι ἀποχρῶντες ἵνα πείσωσι τοὺς ἁπλοϊκοὺς Μαυροβουνιώτας εἰς πίστιν κυκλοφορούσης φήμης, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄγνωστος ἐκεῖνος ἦτο αὐτὸς ὁ ἀτυχὴς σύζυγος τῆς Αἰκατερίνης Πέτρος Γ'. Διεθρυλλήθη μάλιστα καὶ ἐπιστεύθη, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐκληφθεὶς νεκρὸς ὑπὸ τῶν δολοφόνων, κατώρθωσεν ἵνα δραπετεύσῃ, καὶ ἐλθὼν ζητήσῃ παρ' αὐτοῖς ἄσυλον, ἰδρύων ἅμα καὶ διὰ τῆς ἀῤῥωγῆς αὐτῶν νέον χριστιανικὸν κράτος. Πολλοὶ Μαυροβουνιῶται διατελέσαντες ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἀτυχοῦς μονάρχου ἐπίστευσαν, ὅτι ἀνεγνώρισαν τοὺς χαρακτῆρας, τὸ βάδισμα, καὶ τὴν φωνήν του, διϊσχυριζόμενοι ὅτι διέκριναν ὑπὸ τὴν μυστηριώδη κορδύλην καὶ μεγάλην ἐπὶ τοῦ μετώπου φλέβα, οἵαν εἶχε, κατ' αὐτοὺς, καὶ ὁ Πέτρος Γ', καὶ εἰς ἐπισφράγισιν τοῦ διϊσχυρισμοῦ των προστιθέμενοι, ὅτι τὴν αὐτὴν ἡλικίαν, καὶ δημοτικότητα εἶχε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ.

Ὁ Στέφανος (οὕτως ὠνομάζετο ὁ μυστηριώδης μοναχὸς) ὠφελήθη ἐπιδεξίως τῆς ἀπάτης τοῦ ἁπλοϊκοῦ ἐκείνου λαοῦ. Πολυάριθμος φρουρὰ τῷ ἐχορηγήθη, καὶ πάντες εἰς τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἔκλιναν τὸ μέτωπον πρὸς τὴν γῆν. Δαπανήσας τὰ ὑπὸ τοῦ Παπάζωλη χορηγηθέντα χρήματα, ὑπέβαλλε φόρους, τοὺς ὁποίους οἱ Μαυροβουνιῶται μετὰ τυφλῆς προθυμίας ἐπλήρονον, καὶ ὑπέσχετο ἵνα ἐντὸς ἔτους ὁδηγήσῃ αὐτοὺς ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. *Ἐκεῖ θέλετε μάθει τίς εἶμαι!* ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ μέχρις ὅτου κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν του ὀνομασθῇ, ὑπεγράφετο εἰς τὰς δημοσιευομένας διαταγάς του οὕτω, *Στέφανος μικρὸς μετὰ μικρῶν, κακὸς μετὰ κακῶν, καλὸς μετὰ καλῶν.* Συνεπείᾳ δὲ τούτου τῷ ἐδόθη τὸ ἐπώνυμον Μάλης (Μικρός). Ἀπὸ δὲ τὴν παράδοξον ταύτην προσωνυμίαν ἔγραφε πρὸς τοὺς ὁμόρους λαοὺς, ὅτι ἦτο *ἀπεσταλμένος ἐκ Θεοῦ ἵνα συντρίψῃ τὸν ζυγὸν τῆς μουσουλμανικῆς τυραννίας.* Πάντες ἐπίστευσαν, ὅτι ἦτο ὁ ὑπὸ τῶν ἀποκρύφων τοῦ Ἀγαθαγγέλου χρησμῶν ἀναφερόμενος θεόπεμπτος βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Δύο δὲ ἀρχιεπίσκοποι τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν, ὁ Ἰπεκίου καὶ ὁ Βοσνίας, ἔδραμον ἵνα πρῶτοι ἀναγνωρίσωσι τὸν θρυλλούμενον τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτορα.

Ἡ ἐπιῤῥοὴ τοῦ Στεφάνου ὁσημέραι ἐξηπλοῦτο εἰς τὰς ὀρεινὰς ἐκείνας ἐπαρχίας, ὁ δὲ μυστηριώδης μοναχὸς νομίσας ἐπικίνδυνον τὴν ἐν ἀπραξίᾳ ἀπόσβεσιν τοῦ ἐκδηλουμένου ἐνθουσιασμοῦ, ἢ παράκαιρον ἔκρηξιν ἐπαναστάσεως ἐν Μαυροβουνίῳ πρὶν ἢ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Παπάζωλη προετοιμάσωσι καὶ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1767, ἀκολουθούμενος ὑπὸ πολυαρίθμου συνοδίας καὶ ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλου πολεμιστῶν σώματος, ἐπροχώρησε πρὸς τὰς ἐν Δαλματίᾳ κτήσεις τῆς Ἐνετίας, ἵνα, ὡς διεκήρυττε, συνεννοηθῇ καὶ ἐπιφέρῃ τὴν μεταξὺ τῶν ὁμόρων χωρῶν συμφιλίωσιν καὶ συμμαχίαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν νώτων διὰ τὴν προσεχῶς μελετωμένην κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσιν. Ὁ διοικητὴς τοῦ Καττάρου ἅμα μαθὼν τοῦτο προσεκάλεσεν αὐτὸν ἢ ν' ἀναγνωρισθῇ, ἢ, ἐὰν ἐπέμεινεν ἐν τῷ μυστηρίῳ, ἐξέλθῃ παραχρῆμα τῶν ὁρίων τῆς Δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ Στέφανος διὰ διφορουμένης ἐπιστολῆς ὑπεξέφυγεν ὁριστικὴν ἀπάντησιν, ἐλπίζων ὅτι ἕνεκα τοῦ ἀπροσδιορίστου τῶν μεθορίων θέλει ἐνοχοποιήσει παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν Δημοκρατίαν, ὡς ὑποθάλπουσαν τὴν συνωμοσίαν. Οἱ Ἐνετοὶ ὅμως ἐπολιτεύθησαν μετὰ μεγάλης περισκέψεως· διότι, θέλοντες ἵνα καὶ μετὰ τῶν ἰσχυρῶν γειτόνων των Μαυροβουνιωτῶν μὴ ἐχθρευθῶσι, καὶ τὴν αὐτοκράτειραν τῆς Ῥωσσίας, τῆς ὁποίας καθαρῶς διεφαίνοντο αἱ ὑπόκωφοι ἀπειλαὶ διὰ μέσου τοῦ καλύπτοντος τὴν ἀλλόκοτον ταύτην μηχανορραφίαν νέφους, μὴ προσβάλλωσι, συνάμα δὲ καὶ πρὸς τὴν Πύλην μὴ ἐκτεθῶσιν, ἔδειξαν διαγωγὴν ἀμφίβολον· καὶ οὕτω χωρὶς νὰ παρεκκλίνωσι τῆς αὐστηροτέρας οὐδετερότητος ἀπεκήρυξαν τοὺς ὑπόπτους, καὶ ἐπιδεικτικῶς ἐνήργησαν πολεμικὰς ἑτοιμασίας.

Ὅλη ἡ Εὐρώπη μετὰ μεγάλης ἀνυπομονησίας ἀνέμενε τὴν διαδήλωσιν τῆς διαγωγῆς τῆς Αἰκατερίνης ἐν τῇ παραδόξῳ ἐκείνῃ σκηνῇ. Ἀγνοεῖται ἂν ἡ ἐν Μαυροβουνίῳ μυστηριώδης τοῦ Στεφάνου ἐμφάνισις ἐχαλκεύθη ἐν Πετρουπόλει. Ὅλοι τότε ἐπίστευσαν, ὅτι οὐδεμίαν οὗτος εἶχε σχέσιν μετὰ τῆς Ῥωσσικῆς αὐλῆς· ἡ δὲ Αἰκατερίνα μαθοῦσα τὴν παράδοξον ταύτην εἴδησιν, καὶ οὐδόλως πτοηθεῖσα διὰ τὴν μεμακρυσμένην ἐμφάνισαν τοῦ διαθρυλλουμένου φαντάσματος τοῦ δολοφονηθέντος συζύγου της, ἀπέβαλλε τὴν κατ' ἀρχὰς δηλωθεῖσαν ἀνησυχίαν, καὶ μηδόλως τοῦ μυστικοῦ σχεδίου παρεκκλίνασα ἔκρινεν εὔλογον ἵνα ἀπ' ἀπεναντίας ἐπωφεληθῇ τῆς ἀνοήτου τῶν Μαυροβουνιωτῶν εὐπιστίας. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐφοβεῖτο

ἀκόμη τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, καὶ ἵνα ἀνετώτερον καταθλίβῃ τὴν πολυτλήμονα Πολωνίαν πᾶν μέσον μετήρχετο ἵν' ἀλλαχοῦ περισπᾷ τὸν νοῦν τοῦ σουλτάνου. Ἐπὶ τέλους, ἵνα δῆθεν λύσῃ τοὺς περὶ τοῦ μυστηριώδους Στεφάνου φόβους αὐτῆς, ἐφάνη συνεννοουμένη μετ' αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου, καὶ ὑπὸ τὸ εὔλογον πρόσχημα λήψεως πληροφοριῶν διάφοροι ἀπόστολοι αὐτῆς μετέβησαν, ἀδείᾳ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς, εἰς Μαυροβούνιον, καὶ κρυφίως μετεκόμισαν ὅπλα καὶ χρήματα. Ὁ σουλτάνος εἰδοποιηθεὶς περὶ τῆς ἀδιακόπου ἀποστολῆς Ῥώσσων ἀπεσταλμένων, ἀπεκρίθη, ὅτι *οὐδεὶς μᾶλλον τῆς αὐτοκρατορίσσης ἐνδιεφέρετο εἰς τὰ συμβαίνοντα.* Ἡ δὲ Αἰκατερίνα ὠφελουμένη τῆς ἀνοησίας τοῦ διβανίου, κατήντησεν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν σουλτάνον ὅπως στείλῃ στρατεύματα κατὰ τῶν λαῶν, πρὸς οὓς αὕτη δαψιλῶς μετεβίβαζε χρήματα καὶ πολεμεφόδια, καὶ δὲν ἔπαυεν ἐξερεθίζουσα πρὸς πόλεμον.

Οἱ Τοῦρκοι τὸ κατ' ἀρχὰς ἐξέλαβον τὸν Στέφανον, ὡς φανατικὸν μεμονωμένον, καὶ ἐπομένως ὀλίγον ἐπικίνδυνον. Πασᾶς τις τῶν ὁμόρων χωρῶν ἔστειλεν εἰς Μαυροβούνιον ἕνα καπιτσῆν, τὸν ὁποῖον ὁ Στέφανος συλλαβὼν ἐνεταφίασε ζῶντα. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ ὑπὸ τὸν Στέφανον στίφη ἤρχισαν ἵνα παρατάσσωνται πρὸς τὰ Ἀλβανικὰ μεθόρια, καὶ ἐληλάτουν χωρία, προσέβαλλον τὰς συνοδίας (καραβάνια), καὶ ἐλήστευον τοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν στελλομένους φόρους, μηδ' αὐτῶν τῶν πρὸς τὸν σουλτάνον πεμπομένων δώρων φειδόμενοι. Ἔκτοτε πλέον οἱ Τοῦρκοι κατενόησαν, ὅτι ἡ φλὸξ τῆς ἐπαναστάσεως ἔβοσκεν ὑποκώφως. Οἱ λαοὶ τῆς Σερβίας καὶ Βοσνίας ἔγραψαν πρὸς τὸν μυστηριώδη μοναχὸν, ὅτι ἐὰν τῳόντι ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ Πέτρος προθύμως τῷ ἐχορήγουν πᾶσαν βοήθειαν. Οἱ δὲ ὀρεσίβιοι Χιμαριῶται προέβησαν εἰς ἀνταρτικὰς διαδηλώσεις.

Ὁ σουλτάνος ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην ἵνα πνίξῃ ἀνταρσίαν, τὴν ὁποίαν μακροτέρα ἀνοχὴ ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ἐπικίνδυνον. Ὅθεν οἱ πασάδες τῆς Σκόδρας, Ῥούμελης, καὶ Βοσνίας ἔλαβον διαταγὴν πρὸς ἐκστρατείαν. Εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀλβανῶν οἱ Χιμαριῶται ἔντρομοι ἀπεσύρθησαν εἰς τοὺς ἀπροσίτους βράχους των. Τὰ ἄσυλα τῶν Μαυροβουνιωτῶν ἐξεβιάσθησαν ὑπὸ στρατῶν πολυαρίθμων καὶ ἐμπειροπολέμων. Αἱ συγκοινωνίαι τῶν ὀρέων διεκόπησαν, πολλαὶ αὐτῶν κῶμαι ἐπυρπολήθησαν, οἱ ἀνδρειότεροι ἔπεσαν ἢ ἐζωγρήθησαν, καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν φονευθέντων σταλεῖσαι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξετέθησαν πρὸ

τῶν θυρῶν τοῦ σεραγίου. Ἐν τούτοις ὁ Στέφανος διαφυγὼν τὸν σίδηρον τῶν νικητῶν διέμεινεν εἰς τὰ ὄρη, πλανώμενος ἀπὸ σπηλαίου εἰς σπήλαιον, καὶ ἀναμένων ἵνα ὑπὸ αἰσιωτέρους οἰωνοὺς παρουσιασθῇ ἐκ νέου ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Μολοντοῦτο, ἂν καὶ ἡ ἐν Μαυροβουνίῳ ἀνταρσία κατεπνίγη ἐν τῷ αἵματι καὶ διὰ κανονοβολισμῶν ἐπανηγυρίσθη ἡ νίκη, τοσοῦτον εἶχε καταφοβίσει τοὺς Τούρκους ὁ μυστηριώδης μοναχὸς, ὥστε καὶ μετὰ ταῦτα ἡ φαντασία αὐτῶν ἠρέσκετο παριστῶσα αὐτὸν πανταχοῦ παρόντα, ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ὑποσκάπτοντα τὰ θεμέλια τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως, ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ, ὅτι ὁ Στέφανος παρουσιασθεὶς εἰς Ἀρετσοῦν (Ῥύσιον) τῆς Βιθυνίας διένειμε χρήματα πρὸς ἐπανάστασιν, αὐστηραὶ διενηργήθησαν ἔρευναι, καὶ οἱ δυστυχεῖς διδάσκαλοι τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς σχολῆς ἀπαχθέντες μετ' ἄλλων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐρρίφθησαν εἰς τὰς φυλακάς (1).

---

(1) Σέργιος ὁ Μακραῖος ἀφηγεῖται ὡς ἑξῆς τὰ ἐν Ῥυσίῳ λαβόντα χώραν. « Οὕτως οὖν ἡ ἀδικία, ἡ φαυλότης, ἡ θηριωδία καὶ ἡ μυσαρὰ βδελυρία τούτοις κατίσχυε σφόδρα καὶ ἐκρατύνετο· ὑπελθοῦσα δὲ καὶ ἡ καθ' ἡμῶν διαβολὴ καὶ ἡ συκοφαντία, καὶ φλήναφος καὶ ληρώδης λογοποιία, καὶ ἀνύπαρκτος μετωνυμία, καὶ διάκενος μεταμόρφωσις, ὡς εἴρηται, ἐξηγρίου τοὺς καινοφανεῖς Κενταύρους καὶ καθ' ἡμῶν ἐξώπλιζεν. Ὑπέθραττε δὲ καὶ διεφόβει καὶ ὑφορᾶσθαι ἐποίει τοὺς ἄρχοντας, καὶ προσέχειν, εἴ ποθέν τι περὶ αὐτοῦ ἀκούσειεν. Καὶ δὴ ἦκέ τις τούτοις φάσις ἐκ τοῦ στρατηγείου ἔκ τινος διαβολῆς, ἡ ἀγροικίας, ἢ ἄλλης κακομηχάνου μοχθηρίας τῶν παρισταμένων τῷ στρατηγῷ, καὶ διευθυνόμενος, καὶ λάθρα περιὼν, καὶ διασείων τὸ ὑπήκοον Στέφανος ἐφάνη ἐν Ἀρητίῳ τῆς Βυθινίας, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ χιλιάδας φλωρίων καὶ διένειμεν ἐν τῷ ἐκεῖ σχολείῳ, καὶ τὸν θησαυρὸν τῷ διδασκάλῳ παρέθηκε. Ταύτης δὲ τῆς ἀγγελίας εἰς τὸν μονάρχην ἀνηνεγμένης, ἐπάγειν εὐθὺς τοῦτον ἐν δεσμοῖς, εἰ δὲ μὴ τόν τε διδάσκαλον καὶ τοὺς ἐν τῇ σχολῇ, ἐκέλευσεν. Οὕτω γὰρ εὔπιστοι δειλαὶ φρένες. Παραλαβόντες οὖν ἔγγραφον τὸν ὁρισμὸν οἱ προστεταγμένοι ὡς ἐπὶ μέγα τὸ θήραμα ἔκ τε τῆς βασιλείου θεραπείας καὶ τῆς τοῦ ἐπιτρόπου αὐλῆς, καὶ τῆς τοῦ στρατηγοῦ ἐξοπλίσεως, καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἐφορμήσαντες, παραλαβόντες καί τινας ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου τῇ Ἀρητίῳ κριτηρίου, οἱ μὲν περιέστησαν τὴν πενιχρὰν οἰκίαν τῆς σχολῆς μετὰ φανῶν καὶ ὅπλων, οἱ δὲ εἰσπηδήσαντες ξιφήρεις μετηλλῶντο τὸν θησαυρὸν, καὶ ἐζήτουν τὸ μέγα θήραμα. Ἀλλ' ἀντὶ θησαυροῦ ἄνθρακας ποθὲν καὶ τούτους λυπροὺς εὗρον, ἀντὶ δὲ τοῦ διοπετοῦς θηράματος τραγελάφων ἴχνη ἐδίωκον. Ἐπιλαβόμενοι οὖν τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀθώων, καὶ ἁπλουστάτων, καὶ ἀκάκων ἑπτὰ ἀνδρῶν, πενεστάτων καὶ δι' ἄσκησιν σώματος ἀπεσκληκότων, ἀντὶ τοῦ βασιλέως καὶ στρατηγοῦ καὶ πολυμόρφου αὐτοῖς Πρωτέως, τούτους οἱονεὶ λῃστὰς καὶ κακούργους δεσμοῖς περιβαλόντες κατήγαγον ὑπὸ πολὺν καὶ δημοχαρῆ τὸν κρότον, ὅτι τοὺς συνωμότας καὶ ὑπασπιστὰς τοῦ πολυθρυλλήτου στρατηγοῦ καὶ ἐπιβούλου συνέσχον, καὶ αὐτοῦ ὅσον οὔπω συλλήψονται. Ἀπαγαγόντες οὖν κατὰ μῆνα Φεβρουάριον (1769) εἰς Κωνσταντινούπολιν συνέκλεισαν ἐν δημοσίᾳ τῇ φυλακῇ. Ἦν δὲ τῶν ἑπτὰ συγ-

Ἐν ᾧ τοιαῦτα διεδραματίζοντο ἐν Μαυροβουνίῳ, ἕτερα ὁμοίας φύσεως συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1765 ἐλθὼν ἐξ Ἠπείρου εἰς Ἀκαρνανίαν ὁ Παπάζωλης μυστικῶς συνεννοήθη μετὰ τῶν ἐνταῦθα ἁρματωλῶν Χρήστου Γρίβα, Σταθᾶ Γεροδήμου, καὶ ἄλλων πολιτικῶν προὐχόντων. Ἐπὶ τέλους δὲ μεταβὰς εἰς Ἀγγελόκαστρον κατήχησε τὸν ἁρματωλὸν Λαχούρην, καὶ τὸν ἐν Μεσολογγίῳ διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν, καὶ ἐξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα, καὶ Παρνασσίδα. Μετὰ τοῦτο περάσας εἰς Πελοπόννησον ἀπεβιβάσθη εἰς Οἴτυλον πρὸς συνέντευξιν μετὰ τοῦ τότε παρὰ τοῖς Μανιάταις ἰσχύοντος ὁπλαρχηγοῦ Στεφάνου Μαυρομιχάλη. Ἐνταῦθα διέτριψε πολλοὺς μῆνας ἵνα σπουδάσῃ τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων, πρὸς οὓς δὲν ἔπαυε λέγων, ὅτι

κλεισθέντων Ἀγάπιος ἱερομόναχος καὶ Διονύσιος μοναχὸς, οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ ὁ Θετταλὸς Κωνσταντῖνος ὁ τῆς ἐκεῖ σχολῆς διδάσκαλος, μετὰ τεσσάρων ἑτέρων. Τούτους γοῦν μεθ' ἡμέρας παραστήσαντες ἐν βαθυτάτῃ νυκτὶ πάντα δείματα διεπυνθάνοντο τὰ περὶ τοῦ φαντασιώδους αὐτοῖς Στεφάνου, πόθεν ἦκοι, καὶ ὅσα αὐτοῖς παρέθετο χρήματα. Οἱ δὲ μήτε ἰδεῖν, μήτε κατ' ὄναρ τοιοῦτόν τινα φαντασθῆναι διαμαρτυρόμενοι, διήλεγχον καὶ περὶ τῶν χρυσίων ὅτι ἀνύπαρκτα καὶ ἀσύστατα τὰ τῆς διαβολῆς. Τῶν δὲ παραδυναστευόντων τινος προτρέψαντος συνομολογῆσαι αὐτοὺς καὶ ἐπ' ἄλλοις ἀναθέσθαι τὸ τῆς συνωμοσίας καὶ τὰς τῶν χρημάτων παρακαταθήκας, ὡς ἂν, τῆς ὀργῆς ἐπ' ἐκείνους δυνατοὺς ὄντας μεταστάσης, αὐτοὶ τῆς βαρυτάτης διὰ βασάνων ποινῆς ἀπαλλάξωνται, ἔμφοβοι γενόμενοι τῷ ἀγνοτάτῳ τοῦ Θεοῦ φόβῳ, καὶ βλοσυρῶς περιβλεψάμενοι τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο τῆς ἐτάσεως συνέδριον, καὶ κατολιγωρήσαντες τῶν βασάνων καὶ τῶν παρισταμένων δημίων, καὶ θανάτου αὐτοῦ, ἐξεβόησαν θαρραλέως. « Ἡμεῖς ἐσμὲν τέκνα τοῦ εὐαγγελίου τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ ψεῦδος ἴσα τῷ διαβόλῳ ἀποστρεφόμεθα. Οὔτε ἡμεῖς εἴδομεν τὸν ζητούμενον παρ' ἡμῶν, οὔτε τὰ λεγόμενα χρυσία ἐδεξάμεθα, οὐδέ τινα ἄλλον ἴδεῖν ἢ δέξασθαι γινώσκομεν, οὔτε δυνάμεθα καταμαρτυρῆσαι ἀδίκως ἀθώων ἀνδρῶν. Παίετε, καίετε, τέμνετε, ὅ,τι ἂν ᾖ βουλομένοις ὑμῖν ποιεῖτε! οὔτε εἴδομεν ὅλως, οὔτε γινώσκομεν περὶ ὧν ἐρωτᾶτε, οὔτε καταμαρτυροῦμεν ἀδίκως, οὔτε καταψευόμεθα ἀθώων ἀνδρῶν. Ἡμεῖς τὴν ἀλήθειαν ἐμάθομεν λαλεῖν, καὶ ταύτην ἔχομεν ἐντολὴν παρὰ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν. » Ταῦτα οὖν εὐσεβῶς εἰπόντας ἐνώπιον τοῦ ὑπάτου καὶ τῶν παρεδρευόντων, ἀπήγαγον αὐτοὺς βιαίως οἱ δήμιοι παίοντες κατὰ κεφαλῆς· οἱ δὲ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπιέναι λογισάμενοι, ἀναθαῤῥήσαντες τῷ τῆς ἀληθείας ζήλῳ, τὸ ψεῦδος, καὶ τὴν ἄνοιαν, καὶ τὴν ἀπάτην ἐπὶ τὴν δυσσέβειαν αὐτῶν προσέτριβον. Συνωθοῦντες γοῦν καὶ καθέλκοντες αὐτοὺς οἱ δήμιοι, τὸν μὲν κατέσπασαν, τὸν δ' ἕτερον ἀπώσαντο ἄνωθεν τῆς κλίμακος, καὶ οὕτω συντρίψαντες ἀπέῤῥιψαν εἰς φυλακὴν, μικρόν τι ἀναπνέοντας ὥστε ἐπιζῆν εἰκάζειν καὶ νοσήσαντας οὐκ ἔτι τοῦ λοιποῦ ἀνέκρινον. Ἐκ δὲ τῆς νόσου ὁ μὲν διδάσκαλος Κωνσταντῖνος πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν, οἱ δὲ ἄλλοι μετὰ τρίμηνον ἐπανῆλθον. » Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Μέρος Β'. (Ἀνέκδοτον χειρόγραφον κοινοποιηθέν μοι ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ φίλου Κ. Σοφ. Οἰκονόμου).

ἡ Αἰκατερίνα ὑποστηρίζει τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν· ὅτι ὅλα τὰ βασίλεια τῆς Εὐρώπης συνεφώνησαν πρὸς καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ κράτους· καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς σᾶς (τοὺς Μανιάτας) τοὺς ἀείποτε τὴν ἐλευθερίαν ὑπερασπισθέντας ἀπόκειται νὰ δώσητε τὸ παράδειγμα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, γινόμενοι οἱ πρῶτοι αὐτῆς ἐλευθερωταί.

Κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβήν του ὁ Παπάζωλης μεταφράσας ἐκ τοῦ ῥωσσικοῦ τὸν στρατιωτικὸν κανονισμὸν ἐξετύπωσεν εἰς τὸ ἐν Ἐνετίᾳ τυπογραφεῖον τοῦ Ἠπειρώτου Δημητρίου Θεοδοσίου, λέγων ἐν τῇ πρὸς τὸν Γρηγόριον Ὀρλὼφ προσφωνήσει, ὅτι συνέθετο τὸ πόνημα «*χάριν τῶν δυστυχισμένων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐξεμάκρυναν πολλὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην τῆς πολεμικῆς*» (1). Ἀντίτυπα δὲ τοῦ συγγράμματος τούτου διενεμήθησαν εἰς τοὺς ἐν Στερεᾷ μεμυημένους, πολλὰ δὲ καὶ ὁ ἴδιος διεμοίρασεν εἰς τοὺς Μανιάτας, παρακινῶν ἵνα συμμορφωθῶσι τῇ τακτικῇ τῶν ἀναμενομένων ἐλευθερωτῶν.

Οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλαι εἰλικρινῶς ἐξέθηκαν εἰς τὸν Παπάζωλην τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τοῦ τόπου, τὸν πραγματικὸν ἀριθμὸν τῶν δυναμένων φέρειν ὅπλα, καὶ τὸ σπουδαιότερον τὰς ἐξασθενούσας τὴν Μάνην προσωπικὰς διαιρέσεις. « Οἱ Μανιάται, τῷ ἔλεγον, δὲν ἀρκοῦσι » πρὸς καταπολέμησιν τῶν Τούρκων· αἱ δ' ἐπικρατοῦσαι φατριαστι- » καὶ διχοστασίαι παρεμποδίζουσι πᾶσαν συνεννόησιν ἐπὶ τῷ σκοπῷ » τούτῳ, ἑνόσῳ κοινὸς κίνδυνος δὲν ἀπειλεῖ αὐτούς. Ὅθεν οἱ Ῥῶσσοι » ὀφείλουσιν οὐχὶ ἁπλῶς νὰ ἐπαναστατήσωσι τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ νὰ » τὴν κατακτήσωσι. »

Ἐπὶ τέλους, ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Ὀρλὼφ μὴ ἔχων οὐδεμίαν ἐπι-

(1) « Διδασκαλία, ἤγουν ἑρμηνεία τῆς πολεμικῆς τάξεως καὶ τέχνης, ἡ ὁποία δείχνει τοὺς κανόνας καὶ τὴν μέθοδον τῆς πολεμικῆς ἐπιστήμης, κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν σήμερον τὰ στρατεύματα τῆς αὐτοκρατορικῆς μοναρχίας τῆς Ῥωσσίας γυμνάζονται εἰς ἄσκησιν, καὶ μικρὰ ἑρμηνεία τοῦ πῶς νὰ πορεύωνται μερικοὶ ἀξιωματικοί, διαλαμβάνουσά τε διὰ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ὁποῦ μεταχειρίζονται εἰς ἕνα στράτευμα, κατὰ τὸν τρόπον τῶν μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης, συντεθεῖσα παρὰ τοῦ κυρίου Γεωργίου Παπάζωλη Μακεδόνος, ὀφφικιάλου τῆς ἀρτελαρίας εὑρισκομένου εἰς τὴν στρατιωτικὴν δούλευσιν τῆς Αὐγούστης Αὐτοκρατορίσσης τῆς Μεγάλης Ῥωσσίας, εἰς πεζὴν Ῥωμαϊκὴν φράσιν, χάριν τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ Ῥωμαίων στρατευομένων ὑπὸ τὴν αὐτὴν μοναρχίαν. » Ἐνετήσι, ψξέ, 1765. Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. 8, σελ. 211.

στολὴν ἢ τίτλον δυνάμενον νὰ καταπείσῃ τοὺς ἐνδοιάζοντας περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν λεγομένων του, ἐθεωρήθη ὡς ἁπλοῦς ἀπόστολος. Μετ' οὐ πολὺ συνῆλθον καὶ οἱ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ καὶ πρωτόγεροι τῆς Μάνης, καὶ γενικὴν συγκροτήσαντες συνέλευσιν ὁμοθύμως ἐπεδοκίμασαν τὴν ἀπάντησιν τῶν Μαυρομιχαλαίων, λέγοντες αὐτῷ, ὅτι *ἐὰν δὲν ἐμφανισθῶσιν οἱ Ῥῶσσοι δὲν ἐπαναστατοῦσι.*

Ἡ ἔμφρων τῆς συνελεύσεως τῶν Μανιατῶν ἀπάντησις δὲν συνῆδε πρὸς τὸν διπλοῦν σκοπὸν τοῦ Παπάζωλη, ὅστις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκολακεύετο, ὅτι ἤθελε παρασύρει διὰ πομπωδῶν παραστάσεων εὐκόλου ἐπιτυχίας τὴν Αἰκατερίναν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπίστευεν ὅτι θέλει ἐξεγείρει δι' ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν. Ὅθεν βλέπων ἐνταῦθα παντελῆ τῶν σχεδίων του ἀποτυχίαν ἐστράφη ἀλλαχοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Μάνῃ διατριβῆς του πολλάκις μεταβὰς εἰς Καλάμας εἶχε σχετισθῇ μετὰ τοῦ ἐκεῖ προὔχοντος Παναγιώτη Μπενάκη. Οὗτος ἐγγονὸς ὢν τοῦ περιλαλήτου τῆς Μάνης ἡγεμόνος Λιβερίου Γερακάρη, εἶχεν ἀποκατασταθῆ ἐν Καλάμαις, καὶ κατορθώσας διὰ τῆς νοημοσύνης του ν' ἀποκτήσῃ μεγάλα κτήματα προσείλκυσε διὰ μὲν τῆς εὐπροσηγορίας τὴν ἀγάπην τῶν χριστιανῶν, διὰ δὲ τῆς γενναιοδωρίας τὴν εὔνοιαν τῶν κατὰ καιροὺς πασάδων, καὶ ἄλλων ἐν Πελοποννήσῳ Τούρκων ὑπαλλήλων. Κατὰ τὴν ἔλευσιν ἑκάστου πασᾶ ὅλοι οἱ προὔχοντες ὑπεχρεοῦντο, κατ' ἐπικρατοῦν ἔθιμον, νὰ παρουσιασθῶσι καὶ προσφέρωσι μετὰ τῆς διαβεβαιώσεως τῆς ὑποταγῆς ἑκούσιον φόρον. Ὁ Μπενάκης παρουσιαζόμενος ἐπὶ τῇ αὐτῇ αἰτίᾳ καὶ πάντας ὑπερβαίνων ἐπὶ τῇ γενναιοδωρίᾳ ἤλεγχε παρουσίᾳ τὴν γλισχρότητα τῶν ὑπὸ τῶν ἄλλων προσφερομένων δώρων. Ἀκολούθως δ' ἐφρόντιζε, καὶ πολλάκις ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ ζημίᾳ, ν' αὐξάνῃ τὰς προσόδους τοῦ πασᾶ, ἐπὶ ἐλπίδι ἀποζημιώσεως ἐπὶ τῶν πολυαρίθμων κτημάτων του. Οὕτω κατορθώσας νὰ ἑλκύσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν κατὰ καιροὺς διοικητῶν διέμενε σχεδὸν πάντοτε μετ' αὐτῶν. Ἡ δ' εὔνοια αὕτη ἦτο διὰ πάντας τοὺς Ἕλληνας ἀσφαλὴς προστασία· διότι διαβιβάζων εἰς τὸν διοικητὴν τὰ παράπονα αὐτῶν ἐπεκαλεῖτο τὴν ταχεῖαν θεραπείαν· πολλάκις δ' ἐκ διαταγῆς του Ἕλληνες κατηγορούμενοι ἀπελύοντο, καὶ Τοῦρκοι ἔνοχοι ἐτιμωροῦντο. Ὕστερον δ' ἔλαβε καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ παρουσιάζηται εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πασᾶ μετὰ πολυαρίθμου ἀκολουθίας. Ὁ ἀνὴρ οὗτος τοιαύτην ἐπιρροὴν ἔχαιρε παρὰ

τοῖς Μανιάταις, ὥστε ἐπιστεύετο, ὅτι δι' ἑνὸς μόνου λόγου του ἠδύνατο ἵνα τοὺς ἐξεγείρῃ εἰς ἐπανάστασιν, ἢ κατευνάσῃ αὐτοὺς ἀτακτοῦντας. Οἱ Τοῦρκοι ἀμερίμνως παραδεδομένοι εἰς κτηνώδεις ἡδονὰς, καὶ φοβούμενοι πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ διαταράξῃ τὸ ἄφροντι τῶν ἀπολαύσεων αὐτῶν ἐκολάκευον τὸν Μπενάκην πιστεύοντες, ὅτι εἰς αὐτὸν καὶ μόνον ὠφείλετο ἡ ἐπικρατοῦσα ἡσυχία. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Μπενάκης ἀνελπίστως ἀνελθὼν εἰς τὴν ὑψηλὴν ταύτην περιωπὴν ἠρέσκετο ἀναπολῶν τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ πάππου του ἀξίωμα, καὶ ἐπομένως, ὅτι ἐλευθερῶν τὴν Πελοπόννησον εὐκόλως ἠδύνατο ἵνα καταστῇ διὰ τῆς προστασίας τῆς αὐτοκρατορίσσης τῶν Ῥώσσων ὁ ἀληθὴς τῆς χώρας κυριάρχης. Οὕτως οἱ λόγοι τοῦ Παπάζωλη εὗρον εὐπρόσδεκτον ἠχὼ εἰς τὴν ἐξ ἀκράτου φιλοδοξίας ἔμπλεων ψυχὴν τοῦ γηραιοῦ τῶν Καλαμῶν προεστῶτος.

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μπενάκη συνήρχοντο ἀρκετοὶ προῦχοντες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τούτους ἐξέθηκεν ὁ Παπάζωλης τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του καὶ ἐξώρκισε πρὸς ἔνζηλον ἐνέργειαν. Ἀφοῦ δὲ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν συνεζήτησαν τὰ περὶ διοργανώσεως τοῦ κινήματος, πάντες οὗτοι συνέταξαν καὶ ὑπέγραψαν συνθήκην, ἐν ᾗ ὑπέσχοντο τὴν ἐπανάστασιν ἑκατὸν χιλιάδων Ἑλλήνων, ἅμα παρεχωροῦντο αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὅπλα, καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου ἐνεφανίζοντο τὰ ῥωσσικὰ πλοῖα (1).

Τοιαῦτα διενεργήσας ὁ Παπάζωλης ἐπανῆλθεν εἰς Τεργέστην, καὶ ἐνταῦθα συλλέξας τὰς πληροφορίας τῶν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀποστόλων του, ὑπέβαλλεν αὐτὰς μεθ' ὑπομνήματος εἰς τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετρουπόλεως.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ἐξ Οὐκρανίας Ταμάρας περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα, χάριν ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης, καὶ ἀγνοῶν τὰ τεκταινόμενα μετ' ἐκπλήξεως ἔβλεπε τὸν πρὸς ἐπανάστασιν ὀργασμὸν τῶν Ἑλλήνων. Πανταχοῦ ἐξεφράζοντο ἐνθουσιώδεις ἐλπίδες, καὶ τὸ ὄνομα τῆς αὐτοκρατορίσσης τῶν Ῥωσσιῶν μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ ἐπροφέρετο. Οἱ Ἕλληνες ἀπεκάλουν τὴν Αἰκατερίναν *ἁγίαν*, καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῆς πράγματι ἀπελάμβανε τιμῶν ἁγίας. Ἐπανελθὼν εἰς Ῥωσσίαν ὁ Ταμάρας ἐξέθηκεν ὅσα εἶδε, καὶ κατὰ προτροπὴν ἑνὸς τῶν προστα-

(1) Λέγεται, ὅτι ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἐπλαστογράφησαν τὰς ἐν τῇ συνθήκῃ φερομένας ὑπογραφὰς τῶν λοιπῶν προὐχόντων Πελοποννησίων.

τῶν αὐτοῦ, μεμυημένου εἰς τὰ μυστήρια τοῦ κράτους, ὑποβαλὼν ὑπόμνημα εἰς τὴν αὐτοκράτειραν ἐλάλησε μεθ' ὑπερβολῆς περί τε τῶν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων, καὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς Ῥωσσίας ἐνθουσιασμοῦ αὐτῶν. Κατὰ τὸν ῥῶσσον περιηγητὴν *μόνον ὅπλα καὶ πολεμεφόδια ἀπῃτοῦντο ἵνα ἐντὸς τινων ἑβδομάδων καθαρισθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ἀπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδες φράγκων ἐμπιστευόμεναι εἰς καλὰς χεῖρας ἤρκουν διὰ τὴν μεγάλην καὶ ἀπρόβλεπτον ἐκείνην ἐπανάστασιν. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες*, ἐξηκολούθει λέγων ὁ Ταμάρας, *μὲ ὅλον τὸν διαδηλούμενον ἐπαναστατικὸν ζῆλον, καὶ τὴν πρὸς τοὺς χρησμοὺς πίστιν των, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀπάτας τοῦ παρελθόντος, διότι πολλοὶ ἐκμεταλλευθέντες τὴν εὐπιστίαν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτῶν τοσάκις κατεπρόδωκαν αὐτούς, φαίνονται δύσπιστοι καὶ ἐπιφυλακτικοί. Εἷς μόνος λόγος τῆς αὐτοκρατορίσσης ἀρκεῖ ἵν' ἀναστατώσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὁ λόγος οὗτος πρέπει νὰ διαδοθῇ ὑπ' ἀνθρώπων πιστευτῶν, καὶ τῶν ὁποίων αἱ ὑποσχέσεις νὰ ἔχωσι καί τινα ἐπισημότητα.*

Ἕτερος περιηγητής, ὁ Ἄγγλος Σιάνδλερ, περιηγούμενος ἐν ἔτει 1767 τὴν Ἑλλάδα ἀναφέρει, ὅτι ἤκουσε τοὺς Ἕλληνας διακηρύττοντας, ὅτι θέλουσιν ἐλευθερωθῆ διὰ τῶν Ῥώσσων, ὅτι πρὸ μικροῦ σταυρὸς φεγγοβόλος ἐνεφανίσθη ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἄνω τοῦ θόλου τῆς Ἁγίας Σοφίας, καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι μάτην προσπαθήσαντες ἵν' ἀπομακρύνωσι τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο σημεῖον κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου(1).

Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἐνεφανίσθη εἰς Πελοπόννησον ῥῶσσός τις ἀπόστολος, ὅστις ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Χατζῆ-Μουράτης καὶ φορῶν ἰμάμη ἐνδυμασίαν, ἐπεθεώρησε μετὰ τῆς μεγαλειτέρας λεπτομερείας τὸν τόπον, καὶ ἀφοῦ πλέον κατεπείσθη, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπαυδήσαντες τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν, συνωμίλησε, τῇ μεσολαβήσει τοῦ Μπενάκη, μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων στρατιωτικῶν, πολιτικῶν, καὶ κληρικῶν, πρὸς οὓς ὑπεσχέθη τὴν συνδρομὴν τῆς Αἰκατερίνης, ἐὰν κατεπείθετο περὶ τῆς πρὸς αὐτὴν ἀφοσιώσεώς των. Ἀφοῦ δὲ πάντες ἐβεβαίωσαν αὐτὸν περὶ τῆς πρὸς τὴν αὐτοκράτορίσσαν εἰλικρινοῦς πίστεως αὐτῶν, καὶ ὑπεσχέθησαν ἵνα προετοιμάσωσι τὸν λαὸν πρὸς ἀνταρσίαν, ὁ Χατζῆ Μουράτης ὑποσχεθείς,

(1) Chandler's Travels, II.

ὅτι θελει μετέλθει πᾶσαν τὴν παρὰ τῇ αὐτοκρατορίσσῃ ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ πρὸς ταχεῖαν καὶ ἀποτελεσματικὴν τῆς Ἑλλάδος βοήθειαν, ἀνεχώρησε παραλαβὼν καὶ τὸν τοπογραφικὸν τῆς Πελοποννήσου χάρτην, τὸν ὁποῖον ὁ Μπενάκης τῷ παρέδωκε (1).

Μέλα ταῦτα τοιαύτῃ παραδόξως διετηρήθη μυστικότης, ὥστε οἱ Τοῦρκοι προαισθανθέντες τὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἐνήργησαν σπουδαίας ἐρεύνας, πλὴν οὐδόλως ἠδυνήθησαν ν' ἀνακαλύψωσι τὰς μεγάλας τῆς συνωμοσίας διακλαδώσεις. Μόνον πυρετώδεις τινες πατριῶται ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ ἐνθουσιασμοῦ αὐτῶν προβάντες εἰς ἀκαίρους ἐπαναστατικὰς ἐπιδείξεις ἐπλήρωσαν διὰ τῆς κεφαλῆς τὴν ἀσυνεσίαν των. Οὕτω μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκαρατομήθη ἐν ἔτει 1767 ὁ ἀοίδιμος τῆς Λακεδαίμονος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης (2).

---

(1) Ἐπίσημός τις προῦχων τῆς Πελοποννήσου διηγεῖτο ἐν ἔτει 1797 εἰς τὸν Καστελλάν ὡς ἑξῆς τὴν μετὰ τοῦ ῥώσσου ἀπεσταλμένου συνέντευξίν του. «Ὁ ξένος οὗτος ἦλθεν εἰς ἐπίσκεψίν μου, καὶ ἀφοῦ ἐπιδεξίως μοὶ συνέστησεν ἱερὸν σεβασμὸν καὶ ἄκραν ἐχεμυθίαν ἐπὶ τοῖς λεχθησομένοις, μοὶ ἐλάλησε μετὰ ζέσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος στεναζούσης ὑπὸ βάρβαρον ζυγόν, προσθεὶς ἐν τέλει, ὅτι ἔθνος ἰσχυρὸν καὶ πολεμικόν, κεκηρυγμένος ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς Τουρκίας, θέλει προσθάλλει αὐτὴν εἰς τὰς μεμακρυσμένας ἐπαρχίας της, καὶ μᾶς χορηγήσει τὰ πρὸς σύντριψιν τῶν δουλικῶν ἁλύσεων μέσα. Οἱ ἐνθουσιώδεις λόγοι τοῦ ξένου ἐκείνου ἐφλόγισαν τὴν καρδίαν μου, καὶ ἔκτοτε μοὶ ἐγεννήθη διάπυρος ἐπιθυμία ἵνα τὸ ἐπ' ἐμοὶ συντελέσω πρὸς ταχεῖαν ἔκρηξιν τῆς παρασκευαζομένης ἐπαναστάσεως. Μὲ προέτρεψεν ἵνα συνεργήσω ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐγὼ δὲ εἶχον τὴν ἀνοησίαν νὰ πιστεύσω εἰς τοὺς λόγους του, καὶ διακοινώσω τὸν ἐνθουσιασμόν μου εἰς πολλούς, οἵτινες μετὰ χαρᾶς συνεμερίσθησαν αὐτόν. Ὁ ἀπεσταλμένος ἔλαβε συνεντεύξεις πρὸ πάντων μετὰ τῶν ἱερέων μας, οἱ ὁποῖοι μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀπεριγράπτου ἤρχισαν νὰ ὑπεκκαίωσι τὸ κατὰ τῶν Τούρκων μῖσος τοῦ λαοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον δημοσίᾳ ἐκήρυττον, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς ἀπελευθερώσεως, ὁρκίζοντες τοὺς κατηχουμένους πρὸς τήρησιν τοῦ μυστηρίου.» A. Castellan, Lettres sur la Morée et les Iles. Paris 1808.

(2) Περὶ τοῦ Ἀνανίου βλέπε Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν (σελ. 604), καὶ Φραντσῆ Ἱστορίαν ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως (Τόμ. Α' σελ. 6, σημ.). Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τούτου Παρθενίου (1768) ἐτυπώθη μυστικῶς ἐν τῷ τυπογραφείῳ Μοσχοπόλεως ὑπὸ τοῦ Παπάζωλη, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ῥώσσων ἀποστόλων, περίεργόν τι σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον Ἀλήθεια κριτὴς εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν λατρειῶν τῶν Γραικῶν, Παπιστῶν, Καλβινιστῶν, καὶ Λουθηρανῶν, συνταχθὲν ὄπισθεν ὑπό τινος πρώην Ἡσυχίτου πατρὸς Βεντσόνη, τοῦ ὕστερον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐπιστρέψαντος. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ θεοσεβρησκευτικὸν πόνημα, μὴ φέρον οὔτε χρόνον, οὔτε τόπον ἐκτυπώσεως, ἐγκωμιάζονται οἱ προκριτώτεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προύχόντων, μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης εἶχε τελείως συνεννοηθῆ πρὸς ἐπανάστασιν. Εὐχαρίστως

Τοιαῦται ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας εἶχον γίνει ἐνέργειαι μέχρι τῆς κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἔτους κηρύξεως τοῦ μετὰ τῆς Τουρκίας πολέμου. Ῥωσσικὰ στρατεύματα εἰσβαλόντα εἰς τὴν Πολωνίαν, ἐναντίον τοῦ δικαίου καὶ τῶν συνθηκῶν, βαρβάρως ἐπίεζον τὸ εὐγενὲς πλὴν

δὲ χάριν περιεργείας παρατιθέμεθα ἐκ τοῦ σπανιωτάτου τούτου βιβλίου τοὺς ἐν τοῖς προλεγομένοις ὑπὲρ τούτων ἐγκωμιαστικοὺς λόγους. « Ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Κορίνθου, ὡς ἄλλος ἀπόστολος Παῦλος, ὄχι μὲ τὸ ξίφος ἁρματωμένος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀρετὴν κεκοσμημένος διοικεῖ καὶ κρατύνει τὴν ἐκκλησίαν ἀνὰ μέσον τῶν βαρβάρων ἀνεπηρέαστον, καὶ διατηρεῖ εἰς τὴν χριστιανικὴν εὐλάβειαν τὴν ἁγιωτάτην καὶ παλαιὰν αὐτῶν ἐπαρχίαν. Ὁ σοφολογιώτατος καὶ θεοπρόβλητος μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν, ὅστις ὡς ἄλλος ἀπόστολος Ἀνδρέας τῆς Ἀχαΐας, διοικεῖ καὶ προνοεῖ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ. Ὁ θεοπρόβλητος μητροπολίτης Λακεδαιμονίας, ἐπώνυμος τῆς παρθενίας Παρθένιος, Σπαρτιάτης Λυκοῦργος τῆς ἰδίας του ἐκκλησίας, ὅστις ὡς ἄξιος ἀρχιερεὺς διεμέρισε τὴν ζωήν του εἴς τε τὴν θεραπείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν κηδεμονίαν καὶ φροντίδα τῶν λογικῶν του προβάτων. Ὁ πρώην Παλαιῶν Πατρῶν, καὶ τὰ νῦν πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιὴλ, ὅστις ἀνταγωνίζεται ἀληθῶς ὡσὰν Δανιὴλ ὁ προφήτης ἐναντίον τῶν λυσσασμένων λεόντων τῶν ἀντικειμένων αἱρέσεων, καὶ μὲ ἔνθεον φρόνησιν διέπει τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀρκαδίων. Ὁ θαυμάσιος καὶ αἰδέσιμος ἐν πρεσβυτέροις Παναγιώτης, ἀληθινὸς καὶ ἔνθερμος δοῦλος τῆς Παναγίας Παρθένου, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, ὑψωμένος εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ γερουσίου καὶ τῆς προεστότητος ἀπὸ τὸ κοινὸν καὶ νόμιμον συγχρότημα τοῦ λαοῦ, ὡς ἄξιος διορισθεὶς εἰς τὴν τοιαύτην ἐπιστασίαν καὶ ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀπὸ ἀνθρώπων, διότι φωνὴ λαοῦ, φωνὴ Κυρίου.

» Ἀπὸ δὲ τοὺς προεστῶτας τῆς Πελοποννήσου ἡ κορωνὶς τῶν ἄλλων καὶ ἡ κρηπὶς εἶνε ὁ γενναῖος τὴν ψυχὴν Ἰωάννης ὁ Μελιτάκης ὁ Σπαρτιάτης, ὄχι μυθῶδες μαντεῖον τῆς Μιλήτου, ἀλλὰ αὐτόχρημα Σόλων τῆς τεθλιμμένης Πελοποννήσου, ἀληθινὸς καὶ δίκαιος δικαστὴς τῶν πολιτικῶν πράξεων, διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἀκόμη εἰς τὴν ζωὴν τὸ πυρπολημένον Βασίλειον τοῦ Μωρέως. Τὰ ἔνδοξα ἔργα ἑνὸς τοιούτου ὑποκειμένου εἶνε τόσον θαυμάσια καὶ μεγάλα, ὁποῦ μὲ σέβας μὲ παρκινοῦσι νὰ εἰπῶ,

Ἴσως τολμήσει καὶ ποτὲ τὸ χέρι νὰ ἁπλώσῃ
ἐκεῖνα ὁποῦ ἠθέλησε τώρα νὰ σημειώσῃ.

» Ὁ κὺρ Γεωργαντᾶς ὁ Κορίνθιος, ὅστις ὡς ἀληθέστατος καὶ ὄχι ὡς μυθολογικὸς Ἄργος εἰς τὸ νὰ προβλέπῃ καὶ νὰ καταβάλλῃ τὰς βλάβας ἐμποιούσας τῇ πατρίδι ὁρμὰς καὶ κινήσεις, διεχώρισεν εἰς τὸ μέσον τὴν δυσμενεστάτην ὕδραν τῆς διχονοίας, χωρὶς φόβον ν' ἀναδώσῃ νέας κεφαλὰς, καὶ ὡς θαλάσσιος σκόπελος ὁποῦ δὲν φοβεῖται τοὺς ὁρμητικοὺς καὶ σφοδροτάτους βορέας, ἢ τὰς ἀπειλὰς τῶν ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, ἀνεδείχθη εἰς τὰς μεγαλειτέρας καὶ ἀναγκαιοτέρας ὑποθέσεις τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, πληρόνοντας μὲ τοῦτο τὸ χρέος τῆς φύσεως, ὁποῦ τὸν ἔκαμε νὰ γεννηθῇ, καταγόμενος ἀπὸ μίαν σειρὰν εὐγενῆ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ διὰ τὰ ἔνδοξα καὶ ἡρωϊκὰ κατορθώματα, καὶ τὰς ἀριστείας τῶν προγόνων του. Ὁ τίμιος καὶ κόσμιος νέος Σπυρίδων Νοταρᾶς ὁ Κορίνθιος, ὁποῦ διαφυλάττει ἀκηλίδωτον τὸ ἐξαίρετον ὄνομα τῶν προγενεστέρων του, οἱ ὁποῖοι πρὸ πολλῶν χρόνων ἐλάμπρυναν τὸ

δύσμοιμον τοῦτο ἔθνος. Ὁ δὲ σουλτάνος Μουσταφᾶς, διεγειρόμενος ὑπὸ τῆς Γαλλίας, ἠθέλησεν ἵνα προστατεύσῃ τοὺς καταδυναστευομένους γείτονας αὐτοῦ, πλὴν μὴ εἰσακουσθεὶς ἀπεφάσισαν ἵνα διὰ τῶν ὅπλων καταστήσῃ σεβαστὰς τὰς συνθήκας.

Ἡ Αἰκατερίνα θέλουσα ἵνα καιριώτερον προσβάλλει τὸ ὀθωμανικὸν κράτος εἶχεν ἐνεργήσει παρασκευὰς γιγαντιαίας· ἐννενήκοντα πέντε χιλιάδες στρατοῦ ὑπὸ τὸν πρίγκηπα Μιχαλόβιτζ Γαλλιτσὶν καὶ τὸν στρατηγὸν Ῥομανζὼφ, καὶ ἀρκεταὶ ἄλλαι ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Τοτλέβεν καὶ Βέγερμαν, ἡτοιμάσθησαν ἵνα προβάλλωσι τὴν Τουρκίαν ἐξ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας. Συγχρόνως δὲ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ κόμητος Γρηγορίου Ὀρλὼφ, Ἀλέξιος καὶ Θεόδωρος, λαβόντες τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς ἀνεχώρησαν ἐκ Ῥωσσίας, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1768 ἔτους ἔφθασαν εἰς Ἐνετίαν, πρὸς διοργάνωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐθεωρεῖτο τὸ ἐπισημότερον τῆς ῥωσσικῆς αὐτοκρατορίας πρόσωπον, ἀξιοθέατος διὰ τὴν ὡραιότητα καὶ γενναιότητά του, καὶ λατρευόμενος ὑπὸ τῶν ταγμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ὁ Θεόδωρος, νεώτερος τῶν πέντε ἀδελφῶν Ὀρλὼφ, ἦτο ὁ πνευματωδέστερος αὐτῶν, καὶ γυναικοειδὴς τὴν μορφήν. Ἡ φαντασία αὐτοῦ κατεγοητεύετο ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ἐπίστευεν, ὅτι ἀνευρίσκει ἐφ' ὅλων τῶν ἀκτῶν τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς Μιλτιάδας καὶ Λεωνίδας, καὶ ἀκαταπαύστως προφέρων τὰ μεγάλα

κόσμον ὑποκάτω εἰς τὰ λαμπρὰ ἀξιώματα τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κεκοσμημένοι μὲ μίτρας καὶ στέμματα πατριαρχικὰ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, αἱ ὁποῖαι δόξαις ὅλαις εὑρίσκονται συνηθροισμέναις τὴν σήμερον εἰς τὸ προειρημένον ὑποκείμενον, διὰ τὸ ὁποῖον πρεπόντως δύναται νὰ εἰπῇ καθεὶς, ὅτι γηραλέον φρόνημα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν. Ὁ κύριος Λεονάρδος Καφεντσῆς, Σπαρτιάτης, λίαν δυνατὸς καὶ γενναῖος εἰς τὸ νὰ ἀνθίσταται εἰς τὰς σφοδρὰς προσβολὰς τῶν πλέον ἱεροσύλων πολεμίων τῆς ἰδίας πατρίδος, καὶ νάρδος εὔοσμος τῶν ἱερῶν γραφῶν, διὰ τὴν τῶν ἠθῶν κοσμιότητα, περὶ οὗ ἀληθεύει τὸ λεγόμενον, τί πνέει ὁ λέων; ῥώμην. Ἔστιν ἄρα ὁσμή τε καὶ ῥώμη, οὐ Λεονάρδος. Ὁ κύριος Πόλος ἀπὸ τὴν Πάτραν, εἷς τῶν πλέον ἐξαιρέτων προεστώτων τοῦ Μωρέως, ὅστις στολισμένος μὲ ὅλας τὰς χριστιανικὰς ἀρετὰς παρίσταται ἀληθῶς ὁ πλέον ζηλωτὴς πατρίκιος, ὁποῦ νὰ ἔλαβέ ποτε ὅλη ἡ Πελοπόννησος. Ὁ κύριος Παναγιώτης Μπενάκης ἀπὸ Καλαμάτας, ὅστις ἀγκαλὰ καταγόμενος ἀπὸ αἷμα τίμιον καὶ ἐξαίρετον τοῦ Μωρέως, ὅμως εἰς οὐδὲ καμμίαν ποτὲ περίστασιν ὑψηλόφρων ἀνεδείχθη, μάλιστα ταπεινὸς καὶ σώφρων, ὅσον σπουδαῖος, ἐνηγκαλίσθη πάντοτε μὲ ἀδελφικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀγάπην ὅμοια τοὺς φίλους καὶ ἐχθρούς του.»

ἐκεῖνα ὀνόματα ἐφαντάζετο, ὅτι αἱ σκιαὶ αὐτῶν περιϊπτάμεναι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀνήγγελλον εἰς τοὺς ἀπογόνους τὴν προσεχῆ ἀπελευθέρωσιν.

Μέγας ἀριθμὸς Ῥώσσων ἀξιωματικῶν συνηθροίσθησαν εἰς Ἰταλίαν, οἱ μὲν κρυφίως, οἱ δὲ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐμπορικῶν ἢ ἐπιστημονικῶν λόγων· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν δυσμένειαν τῆς αὐτοκρατορίσσης πεσόντες καὶ εἰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας πλανώμενοι ἐδράξαντο τῆς περιστάσεως ἵνα ἔλθωσι καὶ προσφέρωσι τὴν ὑπηρεσίαν των εἰς τοὺς παντοδυνάμους Ὀρλὼφ, ἐπ' ἐλπίδι ἐξιλεώσεως. Σημαντικαὶ ποσότητες ἀργυρίου ἐστέλλοντο καθ' ἑκάστην ἐκ Ῥωσσίας πρὸς ἐξοπλισμὸν τῶν εἰς τὴν Μεσόγειον περιμενομένων πλοίων. Ὁ δὲ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐνθουσιασμὸς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐμπορευομένων ὁμογενῶν ἐδείχθη ὑπέρτερος πάσης προσδοκίας. Πολλοὶ προσέφερον πᾶσαν τὴν περιουσίαν των ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ· ἰδίᾳ δὲ ἡ φιλογένεια τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ Ἰωαννίτου Μαρούτση, τοῦ Ἀγγελῆ Ἀδαμοπούλου, καὶ τοῦ ἐν Τοσκάνῃ Ἰωάννου Παλατινοῦ ὑπῆρξεν ἀνωτέρα παντὸς ἐπαίνου. Ὁ πρῶτος προσέφερε πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ καὶ τῶν συγγενῶν του κολοσσιαίαν περιουσίαν ὑπὲρ τῆς τότε φημιζομένης *μεγάλης ἰδέας*. Ἡ δὲ ρωσσικὴ κυβέρνησις ἀμείβουσα τὸν ζῆλον τῶν φιλοπατρίδων τούτων ἀπένειμεν αὐτοῖς τίτλους εὐγενείας καὶ παράσημα.

Οἱ δύο Ὀρλὼφ διακηρύξαντες, ὅτι χάριν περιηγήσεως ἦλθον εἰς Ἐνετίαν, δὲν ἔπαυον καθ' ἑκάστην ἐπισκεπτόμενοι τὰς ἐνταῦθα ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων μετὰ φαρισαϊκῆς εὐλαβείας. Ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ ἑσταμάτων περικυκλούμενοι ὑφ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων, καὶ μετὰ θεατρικῆς ἐπιδείξεως διένειμον ἐλέη εἰς τοὺς ἀπόρους. Ὁ δὲ πρὸς τὴν Ῥωσσίαν ἐνθουσιασμὸς τῶν ἐν Ἐνετίᾳ Ἑλλήνων εἶχε προβῆ μέχρι τῆς ἀπαισίας εὐχῆς, ἵνα ἴδωσι τὸ τουρκοκρατούμενον γένος ἐκρωσσιζόμενον (1).

(1) Οὕτως ὁ γνωστὸς τυπογράφος Νικόλαος Γλυκὺς μεταφράσας ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ τὴν Ἑρμηνείαν τῆς ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης εἰσαχθείσης ἐν Ῥωσσίᾳ νομοθεσίας, καὶ προσφωνῶν εἰς Ἀλέξιον τὸν Ὀρλὼφ ἔγραφε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ταῦτα. « Διὰ νὰ μὴ μείνῃ λοιπὸν καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ μίαν τόσον ἐπωφελῆ πραγματείαν ὑστερημένη, ἡ ὁποία τὴν σήμερον, φεῦ, διὰ τὴν τῶν κρατούντων ὠμότητα, κοντὰ εἰς ἄλλα κακὰ εὑρίσκεται ἀκόμη ἄμοιρος ἀπὸ πολλὰ βιβλία τῶν νόμων, ὁποῦ ἐκ περιουσίας εἰς ἄλλα γένη τῆς Εὐρώπης πλημμυροῦσιν, ἐπαρακινήθην, ἐξοχώτατε αὐθέντα, διὰ νὰ μεταφέρω καὶ εἰς τὴν ἁπλῆν μας τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον τὸ τέτοιον πόνημα.

Ἡ Ἑνετικὴ δημοκρατία παρατηρήσασα τὰ ἐν τῷ κράτει αὐτῆς τεκταινόμενα, ἐμμέσως πως προσεκάλεσε τοὺς δύο Ὀρλὼφ ἵνα ἐκλέξωσιν ἀλλαχοῦ τόπον διαμονῆς. Ἡ περιέργεια, τὴν ὁποίαν οὗτοι διεκήρυττον ὡς πρόσχημα τῆς ἐν Ἑνετίᾳ διατριβῆς των, ἐχρησίμευσεν ὁμοίως καὶ πρὸς μετάβασιν αὐτῶν εἰς ἄλλας τῆς Ἰταλίας πόλεις. Οἱ ἀπόστολοι ἔλαβον διαταγὴν ἵνα ἐπιστρέψαντες εἰς Ἑλλάδα ἀναγγείλωσιν εἰς τοὺς μεμυημένους τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ὀρλὼφ, φέροντες εὐαγγέλια καὶ ἱερὰ σκεύη διὰ τὰς ἐκκλησίας, πολυτελῆ ἐνδύματα διὰ τοὺς ἐπισκόπους, καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Ἀλεξίου πρὸς ὅλους τοὺς ἀρχηγούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Αἰκατερίνα ἔπεμπε τὴν εἰκόνα αὐτῆς μετὰ τῆς ἀδείας ἵνα τὴν κρεμῶσιν ἐπὶ τοῦ στήθους. Κύριος ὅμως αὐτῶν σκοπὸς ἦτο νὰ προτρέψωσι τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν συνωμοτῶν ἵνα ἔλθωσιν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ προσκυνήσωσι τὸν θεόπεμπτον ἐλευθερωτὴν τῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, ἐκτὸς τῶν στρατιωτικῶν, καὶ ναυτικοὶ ἐξοπλισμοὶ ἐνηργοῦντο κατεπειγόντως ἐν Πετρουπόλει διὰ τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχείρησιν. Τὸ ναυτικὸν τῆς Ῥωσσίας δὲν ἦτο εἰσέτι γνωστὸν ἐν τῇ Εὐρώπῃ· ἄμορφά τινα σκάφη ὑπῆρχον εἰς τοὺς λιμένας τῆς Βαλτικῆς ἐπισκευαζόμενα κατ' ἔτος ὑπὸ Ἄγγλων ναυπηγῶν· διότι οὔτε ναυπηγοὺς, οὔτε ναυηγοὺς, οὔτε ναύτας καὶ ἀξιωματικοὺς ἐμπείρους εἶχε τότε ἡ αὐτοκρατορία. Τοῦτο καλῶς ἡ Αἰκατερίνα γινώσκουσα διέταξε τὸν ἐν Λονδίνῳ πρέσβυν αὐτῆς ἵνα προσλάβῃ, διὰ τοῦ δελεάσματος πάσης ὑποσχέσεως, τοὺς ἀξιωτέρους τῶν Ἄγγλων ναυτικῶν· ταὐτοχρόνως δὲ ἀνεκλήθησαν οἱ εἰς Μελίτην ἀποσταλέντες νέοι ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐκμαθήσεως τῆς γαλεροπηγίας. Οὕτω μετὰ τῆς μεγαλειτέρας δραστηριότητος καὶ μυστικότητος τερατώδεις παρασκευαὶ ἐνηργοῦντο εἰς ὅλους τοὺς ῥωσσικοὺς λιμένας.

Μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τούτου οἱ ὁμογενεῖς μου πρῶτον θέλουσι καρποφορηθῆ εἰς τὴν ἀρετὴν, καὶ δεύτερον θέλουσι λάβει εὐφροσύνην καὶ παρηγορίαν τῶν θλίψεών των, βλέποντες τὸ ἠγαπημένον μας καὶ ὁμόπιστον γένος νὰ εὑρίσκεται εἰς εὐδαιμονίαν καὶ καλὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν, λαμβάνοντας ἐκ θείας προνοίας διὰ μονάρχισσαν μίαν φιλόσοφον καὶ φιλάνθρωπον νομοθέτριαν, ὁποῦ αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ μεγάλα της κατορθώματα περιβόητον εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἔκαμαν. Γέβαια τώρα θέλει πληρωθῆ ἡ μεγάλη σου ἐπιθυμία, ὦ σοφὲ Πλάτων, καὶ ἡ ἠγαπημένη πατρίς σου ἡ Ἑλλὰς νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἄκρον τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, ἂν αἱ θερμαὶ δεήσεις τοῦ ταλαιπώρου σου γένους ὁποῦ μετὰ δακρύων ἡμέραν καὶ νύκτα πρὸς τὸν ὕψιστον θέλει ἐξακουσθῶσι διὰ νὰ κυβερνηθῆ καὶ αὐτὸ μὲ τοὺς ἰδίους νόμους αὐτῆς τῆς φιλοσόφου Αὐτοκρατορίσσης, καὶ νὰ εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ προστασίαν της».

Οἱ ὑπουργοὶ τῆς Αἰκατερίνης μὴ συμμεριζόμενοι τὰ σχέδια αὐτῆς δὲν συνήνουν πρὸς ἀποστολὴν ναυτικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Μεσόγειον, διακηρύττοντες, ὅτι *δὲν ἔπρεπε νὰ διατεθῶσι τόσον μεγάλα μέσα δι' ἐπιχείρησιν, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα δὲν προοιωνίζοντο εὐτυχῆ, διότι ἔλειπον τὰ πρὸς τοῦτο χρειώδη πολεμεφόδια καὶ ζωοτροφίαι, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ὁ στρατὸς τῆς ξηρᾶς δὲν ἠδύνατο νὰ συνδράμῃ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω, δ' ἐξηκολούθουν* λέγοντες οἱ πεπειραμένοι οὗτοι πολιτικοί, *καὶ οἱ Ἕλληνες θέλουσι κατασφαγῇ, καὶ ὁ στόλος θὰ καταστραφῇ. Αἱ κατάραι τῶν προδοθέντων Ἑλλήνων θέλουσι πέσει βαρεῖαι κατὰ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν, καὶ ὁ ἐμπαιγμὸς τοῦ κόσμου ἐπαυξήσει τὴν ἀτυχίαν μας!* » Διὰ τοιαύτης γλώσσης κατεδικάσθη ἡ ἄφρων ἐπιχείρησις τῆς Αἰκατερίνης, ἥτις μόνον τὰς ὁρμὰς τῆς ἰδίας φιλοδοξίας ἀκολουθοῦσα διέταξε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ναυτικῶν παρασκευῶν μετὰ μείζονος δραστηριότητος.

Ἡ πρώτη παρασκευασθεῖσα ναυτικὴ μοῖρα, συγκειμένη ἐκ τεσσάρων πλοίων τῆς γραμμῆς, τεσσάρων φρεγατῶν, καί τινων μεταγωγῶν σκαφῶν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῶν ῥωσσικῶν λιμένων κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1769. Ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀποδίωξις τῶν Ῥώσσων ἐκ τῆς Μολδαυΐας ὑπὸ ἑξήκοντα χιλιάδων Τούρκων μεγάλως κατετάραξε τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετρουπόλεως, τὸ ὁποῖον ὡς μόνην καὶ συντελεστικὴν τῶν νικητῶν περίσπασιν θεωρῆσαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὁμοφώνως πλέον εἰργάσθη πρὸς ἐπίσπευσιν αὐτῆς. Οὕτως ἀμέσως ἡ μοῖρα αὕτη, καίτοι μὴ τελείως ἐξαρτυθεῖσα, διετάχθη ν' ἀναχωρήσῃ, συμπληροῦσα τὸν ἐξοπλισμὸν εἰς τοὺς Ἀγγλικοὺς λιμένας. Πυροβόλα παμπάλαια κατακείμενα ὡς ἄχρηστα ἔν τινι γωνίᾳ τῶν ὁπλοστασίων, βαρέα τουφέκια μετὰ λογχῶν ἐφηρμοσμένων διὰ σχοινίων, καὶ δυσμεταχείριστοι σπάθαι τοῦ μεσαιῶνος ἐντὸς τερατωδῶν θηκῶν, ἐχρησίμευσαν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν τε πλοίων καὶ πληρωμάτων. Ἐφαίνετο, διηγοῦνται εἰρωνικῶς οἱ αὐτόπται, *ὅτι οἱ Ῥῶσσοι ἔμελλον ἵνα παλαίσωσι πρὸς τοὺς μυθολογουμένους γίγαντας.*

Κατὰ πρῶτον διεδόθη καὶ ἐπιστεύθη, ὅτι ὁ στόλος ἐκεῖνος προωρίσται ἵνα παραπλεύσῃ τὴν Βαλτικὴν πρὸς ἀποκλεισμὸν τῶν Σουηδῶν, οὐδεὶς δ' ἐφαντάζετο, ὅτι ἡ ῥωσσικὴ σημαία ἔμελλεν ἵνα κυματίσῃ ἐπὶ τῆς Μεσογείου.

Τὰ πλοῖα ταῦτα, καί τοι ἀθλίως ἐξηρτυμένα καὶ ὑπὸ ἀμαθῶν τυχοδιωκτῶν ὁδηγούμενα, διῆλθον ἀνελπίστως ἄνευ μεγάλων ζημιῶν τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τρικυμιώδη Βαλτικὴν θάλασσαν· μικρὰν δὲ ὑποστάντα βλάβην καὶ ἀνεπαισθήτους ἀπωλείας κατὰ τὴν δίοδον τῶν στενῶν πορθμῶν, κατέπλευσαν μετ' οὐ πολὺ εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἀγγλίας, ἵνα τελειότερον ἐνταῦθα ἐξοπλιζόμενα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα μακρὸν πλοῦν.

Ἀδύνατον, λέγει ὁ Ῥουλιὲρ, *νὰ παραστηθῇ ἡ εἰρωνία μεθ' ἧς ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπεδέχθησαν τὰ ἐλίτινα ἐκεῖνα τέρατα, εἰς τὰς πρύμνας τῶν ὁποίων ἐκρέμαντο ὁρμαθοὶ ἁγίων λειψάνων, καὶ ἐπεβαίνοντο ὑπὸ κτηνῶν μᾶλλον ἢ ἀνθρώπων. Πλοῖον κινούμενον ὑπὸ πέντε ναυτῶν μόλις ἐσείετο ὑπὸ διακοσίων συνωθουμένων Ῥώσσων.*

Διοικητὴς τοῦ στόλου εἶχε διορισθῆ ὁ ναύαρχος Σπιριτὼφ, ἀνὴρ ἁπλοϊκὸς, θαῤῥαλέος, βαναύσων ἠθῶν, καὶ ἀπὸ κατωτέρου ἀξιωματικοῦ προβιβασθεὶς εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ἀξίωμα. Ἐστερημένος πείρας καὶ προτερημάτων ὁ Σπιριτὼφ, κατ' ὄνομα ἐκαλεῖτο ναύαρχος, πρὸς ἱκανοποίησιν μᾶλλον τῆς ἐθνικῆς τῶν Ῥώσσων φιλοτιμίας, διότι κυρίως ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἀντιναύαρχος Γρὲγγ, Ἄγγλος τὴν πατρίδα. Ἐφ' ἑκάστου πλοίου εὑρίσκοντο καὶ ἀρκετοὶ Ἕλληνες· διότι κατὰ τύχην, ἐν ᾧ ἐξωπλίζετο ὁ στόλος, ὁ ἐκ Μυκώνου πλοίαρχος Ἀντώνιος Ψαρὸς καταπλεύσας μετὰ τοῦ πλοίου του εἰς Ταγγαρόκον καὶ ἐλθὼν εἰς Πετρούπολιν δι' ὑποθέσεις του, ὑπεδέχθη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Ὀρλὼφ, καὶ μυηθεὶς εἰς τὰ περὶ Ἑλλάδος τεκταινόμενα, ἀμέσως προσέφερε τὴν ὑπηρεσίαν του ὑπὲρ τῆς ἐπιχειρήσεως, καὶ συνεβούλευσε τὴν κυβέρνησιν ἵνα ἐκ Ταγγαρόκου μεταφέρῃ καὶ τὰ πληρώματα τῶν ἐκεῖ προσωρμισμένων ἑλληνικῶν πλοίων. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι διωρίσθησαν ναυτικοὶ, ὁ δὲ Ψαρὸς ἐπέβη εἰς τὴν ναυαρχίδα μὲ βαθμὸν τοποτηρητοῦ τοῦ στόλου, ἔχων καὶ τὴν ἐντολὴν ἵνα χορηγῇ εἰς τὸν Σπιριτὼφ τὰς ἀναγκαίας πρὸς γνῶσιν τῶν τόπων ὁδηγίας.

Τὰ ῥωσσικὰ πλοῖα διαμείναντα ἐπ' ὀλίγας ἑβδομάδας ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὀπωσοῦν ἐπισκευασθέντα ἀνεχώρησαν, τινὰ δ' ἐκ τούτων ἐξοκείλαντα κατὰ τὴν ἔξοδον ἐπὶ τῆς ἄμμου, διὰ τῆς βοηθείας τῶν Ἄγγλων ἐσώθησαν ῥυμουλκηθέντα.

Συγχρόνως δευτέρα μοῖρα, συγκειμένη ἐκ τεσσάρων πλοίων τῆς γραμμῆς, δύο φρεγατῶν, καὶ δύο κορβετῶν, μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος παρεσκευάζετο εἰς τοὺς ῥωσσικοὺς λιμένας. Ἐν Πετρουπόλει

ἀπροκαλύπτως πλέον διεδίδετο, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ στόλου ἦτο νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ διερχόμενος τὸν Βόσπορον ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν τῇ Ἀζοφικῇ παρασκευαζομένου ἑτέρου στολίσκου, καὶ οὕτω τὰ πλοῖα πάντα παραταττόμενα ὑπὸ τὸ σεράγιον βομβαρδίσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡ μοῖρα αὕτη διῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ Σκώτου Ἐλφινστῶνος, γηραιοῦ ναυτικοῦ μεγάλως δοξασθέντος ἐν τοῖς πολέμοις τῶν Ἀγγλικῶν στόλων, καὶ ἰδίως ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ἀβάνης. Διὰ τῆς κεφαλῆς του ὑπέσχετο εἰς τὴν Αἰκατερίναν ὁ ἀγέρωχος Σκῶτος τὴν διάβασιν τοῦ Ἑλλησπόντου, προστιθέμενος, *ἀρκεῖ μόνον, Μεγαλειοτάτη, τὰ ἄθλια πλοῖά σας νὰ φθάσωσι σῶα εἰς τὸ ἀρχιπέλαγος.* Μετὰ τῆς δηκτικωτέρας εἰρωνίας ἀναφανδὸν κατηγόρει τὴν ἀμάθειαν τῶν Ῥώσσων ναυτικῶν καὶ τὴν ἀθλίαν κατασκευὴν τῶν δοθέντων αὐτῷ πλοίων. «*Ἡ παρακμὴ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ ἡ ἀπειρία τῶν διοικούντων αὐτὸ δύνανται μόνον νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς Ῥώσσους.*» Ἡ Αἰκατερίνα ἀπαντῶσα τῷ εἶπεν, ὅτι *ἡ μὲν τῶν Ῥώσσων ἀμάθεια εἶναι νηπιακὴ, ἡ δὲ τῶν Τούρκων γέροντος ἐκμωρανθέντος.*

Εὐνοϊκαὶ περιστάσεις συνετέλεσαν ἵνα ὁ ὑπὸ τὸν Ἐλφινστῶνα στόλος παρασκευασθῇ ἐν τάχει καὶ αἰσίως ἐκπλεύσῃ τῶν Ῥωσσικῶν λιμένων. Ἐν Λονδίνῳ μετ' ἀλαζόνος περιαυτολογίας ἐκτιθέμενος ὁ Ἐλφινστων τοὺς περὶ διαβάσεως τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ βομβαρδισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοπούς του, προσέθετο μετ' ἐλευθερίου ἁπλοϊκότητος, *κατὰ πρῶτον θὰ συγκροτηθῇ μάχη, τὴν ὁποίαν Θεοῦ θέλοντος θὰ κερδίσωμεν, μετὰ δὲ τοῦτο θέλομεν διέλθει τὸν περίφημον τοῦτον πορθμὸν τόσον εὐκόλως, ὡς τὴν στιγμὴν ταύτην πίνω αὐτὴν τὴν φιάλην τοῦ ζύθου.*

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐγίνοντο μεγάλαι ναυτικαὶ παρασκευαὶ καὶ εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν διαφόρων τῆς Ῥωσσίας ἀποστόλων. Τὸ δὲ παράδοξον εἶνε, ὅτι μὲ ὅλας τὰς ἀναφανδὸν ἐνεργείας, καὶ τὰς περὶ τούτου ἀνταποκρίσεις τοῦ Μαρούτση μετὰ πολλῶν προξένων, τραπεζιτῶν, καὶ Ἄγγλων ἐμπόρων, τὸ μυστήριον ἐτηρεῖτο θαυμασίως.

Ἀλλ' ἤδη ἤρχισεν ἀποκαλυπτομένη ἡ ἀπιστία τῶν ἐκθέσεων τοῦ Παπάζωλη. Ἀντιπρόσωπος τῶν Μανιατῶν ἐλθὼν ἐξέφρασε πρὸς τὸν κόμητα Ἀλέξιον τὴν ἔκπληξιν τῶν συμπατριωτῶν του, διότι ἐν ἐπιστολῇ πρὸς αὐτοὺς ἀπευθυνομένῃ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀρλὼφ ὑπαγε-

γραμμένη περιείχετο καὶ ἡ ἑξῆς προσβλητικὴ φράσις, *ἡ αὐτοκράτειρα ηὐδόκησεν ἵνα σᾶς θεωρήσῃ ὑπηκόους της.* Ἐπομένως οἱ Ἕλληνες ἀποῤῥίπτοντες τὸν προσβλητικὸν τοῦτον τίτλον, ὑπέσχοντο ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τῶν Ῥώσσων, ἀφοῦ πρότερον οὗτοι ἀποκαλύψωσι τοὺς περὶ Ἑλλάδος ἀληθεῖς σκοπούς των, καὶ ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ οὐδὲν ἐπαναστατικὸν κίνημα ἤθελε λάβει χώραν, ἐὰν μὴ ἐνεφανίζοντο τοὐλάχιστον δέκα χιλιάδες Ῥώσσων πρὸς σύμπραξιν.

Τὰ ἐπὶ τῶν πλοίων στελλόμενα στρατεύματα καὶ ὀλιγάριθμα ἦσαν, καὶ καθ' ἡμέραν ἀπεδεκατίζοντο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν μακρὰν θαλασσοπλοΐαν ἀναπτυχθέντος μολύσματος. Ἀλλ' οἱ δύο Ὀρλὼφ οὐδενὸς μέσου ἐφείδοντο πρὸς στρατολόγησιν. Αἱ χρηματικαὶ ποσότητες τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην ὑπὸ τὸ ὄνομα *ἐλέη* διεμοίραζον, προσείλκυσαν πολλοὺς Σκλαβούνους καὶ Ἕλληνας ἐν Ἰταλίᾳ παροικοῦντας, οἵτινες ὑπὸ τὸ πρόσχημα μεταβάσεως εἰς Ῥωσσίαν πρὸς ἐγκατάστασιν ἐγκατέλειπον τὰς ἐργασίας των καὶ συνήρχοντο εἰς τοὺς διαφόρους λιμένας. Πανταχοῦ διεσκορπίσθησαν μεσῖται ἐξαπατῶντες τοὺς χωρικοὺς καὶ στρατιώτας ἐπὶ τῇ διαβεβαιώσει, ὅτι ἡ Ῥωσσία ἔχουσα ἀνάγκην χειρῶν πρὸς ἐκχέρσωσιν ἐκτεταμένων γαιῶν, παρεχώρει αὐτοῖς μετὰ τῆς γῆς καὶ τὰ πρὸς καλλιέργειαν αὐτῆς ἀναγκαιοῦντα. Τούτους δ' ἐπεβίβαζον ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς δύο παραπλεούσας φρεγάτας, τὰς ὁποίας οἱ δύο Ὀρλὼφ εἶχον ἀγοράσει, ὑπὸ τὸ πρόσχημα προφυλάξεως τοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν πειρατῶν, ἀληθῶς δὲ ἵνα μεταφέρωσι τοὺς νεοσυλλέκτους τούτους εἰς ὡρισμένους λιμένας, ὅθεν ὁ στόλος διερχόμενος νὰ τοὺς παραλάβῃ.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ στρατολογίαι, αἱ ἀγοραὶ ὅπλων καὶ πλοίων, εἶχον πλέον διεγείρει τὴν κοινὴν περιέργειαν, πρὸς ἐξαπάτησιν ἐντέχνως διεδόθη, ὅτι αἱ παρασκευαὶ αὗται ἐνηργοῦντο πρὸς βοήθειαν τῶν Μαυροβουνιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀληθῶς διὰ τῶν φλυαρωτέρων ἀποστόλων ἐπιδεικτικῶς ἐστάλη ἀσήμαντος ποσότης ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων. Ὁ πρίγκηψ Δολγορούκης διατρίβων μετὰ τῶν Ὀρλὼφ ἐν Ἰταλίᾳ μετέβη εἰς Μαυροβούνιον μετὰ τῆς ἐπισημοτέρας ἐπιδείξεως, καὶ αἱ ἐφημερίδες δημοσιεύσασαι τοῦτο προσέθηκαν καὶ τὴν ἐπίτηδες διασπαρεῖσαν φήμην, ὅτι δηλαδὴ τρία μεγάλα πλοῖα ἐκπλεύσαντα τῶν λιμένων τῆς Ἰταλίας διηυθύνθησαν εἰς Μαυροβούνιον, φέροντα ἑξήκοντα ἀξιωματικούς, ἑκατοντάδας τινὰς στρατιωτῶν, καὶ ἀρκετὰ πολεμεφόδια.

Ἑξακόσιοι Μαυροβουνιῶται κατῆλθον εἰς τὴν παραλίαν πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Ῥώσσου ἀπεσταλμένου, ὅστις ἅμα ἐλθὼν συνέλαβε τὸν διαβόητον μοναχὸν Στέφανον, τῆδε κἀκεῖσε περιπλανώμενον μετὰ τὴν τουρκικὴν εἰσβολήν. Ἡ αἰχμαλωσία τοῦ ψευδο-Πέτρου μετὰ κρότου ἐδημοσιεύθη καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ἐπὶ δύο δὲ μῆνας ἐκεῖ διατρίψας ὁ Δολγορούκης, ἅμα ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ στόλος ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Μεσόγειον, ἠλευθέρωσε τὸν κρατηθέντα Στέφανον, ἀπονείμας αὐτῷ ἐν ὀνόματι τῆς αὐτοκρατορίσσης τὸν βαθμὸν ἀντισυνταγματάρχου (1), καὶ παραλαβὼν πολλοὺς Μαυροβουνιώτας, Χιμαριώτας, καὶ ἄλλους Ἠπειρώτας μετέβη εἰς συνάντησιν τῶν Ὀρλώφ.

Καθ' ὃν χρόνον ταῦτα διενηργοῦντο ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, ἡ θέσις τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁσημέραι δυσχερὴς καθίστατο. Οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ 1767 λαβόντες ὑπονοίας περὶ τῶν τεκταινομένων ἐθανάτωσαν, ὡς ἐρρέθη, τὸν μητροπολίτην Λακεδαίμονος, καὶ ἐκακοποίησαν διαφόρους ἄλλους, εὐλόγως ἢ ἀλόγως θεωρηθέντας συνωμότας. Τότε πολλοὶ τῶν Μανιατῶν, παρακινηθέντες ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ παρατυχόντος Ἄγγλου Ἰωάννου Τόρνβουλ, ἐγκατέλιπον τὰς ἀκρωρείας τοῦ Ταϋγέτου, καὶ μετακομισθέντες εἰς Ἀμερικὴν συνῳκίσθησαν ἐν τῇ Φλωρίδι (2). Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἅμα ἀρξαμένου τοῦ κατὰ τῆς Ῥωσσίας πολέμου, οἱ καθ' ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν διεσπαρμένοι Ἕλληνες ἀφω-

---

(1) Περὶ τοῦ τυχοδιώκτου τούτου, ἐκτὸς τοῦ Ῥουλιὲρ, ἀναφέρει λεπτομερείας τινὰς καὶ ὁ Chopin (Univers Pittoresque, tom. 39. Bosnie Montenegro etc. σελ. 172—174).

(2) Ὁ Ἐσχαβὰν διηγεῖται ὡς ἑξῆς τὴν εἰς Ἀμερικὴν τῶν Μανιατῶν μετοίκησιν. « Ἐν ἔτει 1767 ὁ Ἄγγλος Ἰωάννης Τόρνβουλ (John Thornbull) εὑρισκόμενος ἐν Κορώνῃ μετά τινων πλοίων, ἔλαβεν ἀντὶ χιλίων διακοσίων γροσίων παρὰ τοῦ διοικοῦντος τὴν πόλιν ταύτην βέη τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιβιβάσῃ μέγαν ἀριθμὸν Μεσσηνίων. Ἡ φωνὴ τῶν λειτουργῶν τοῦ Χριστοῦ, δίδουσα τὸ σημεῖον τῆς ἀναχωρήσεως ἀπέσπα τοὺς δυστυχεῖς τούτους ἐκ τῶν τάφων τῶν προγόνων των. Πλεύσαντες πρὸς τὴν Ἀμερικὴν, μετὰ μακρὸν καὶ ἐπίπονον πλοῦν προσήγγισαν εἰς τὰς Φλωρίδας, ὅπου καὶ ἔδρυσαν ἑλληνικὴν ἀποικίαν. » Eschavannes, Histoire de Corinthe, Paris 1834, σελ. 160—161. — Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἐξιστοροῦνται πολλὰ περίεργα συμβάντα· ἡ ἔλλειψις ὅμως τῶν πηγῶν, καὶ ἡ ῥωμαντικὴ τοῦ συγγραφέως τάσις, ὑποπτον καθιστῶσι τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Ἐσχαβὰν ὁ ὁμογενὴς Μελίρρυτος μνημονεύει τῆς μετοικήσεως ταύτης τῶν Μανιατῶν. « 1767. Ἀποικίαν Πελοποννησίων ἄγει εἰς Φλωρίδαν τῆς Ἀμερικῆς ὁ ἰατρὸς Τουρνβύλλος, οἵτινες ἐνωθέντες μετὰ Κορσικανῶν κληρουχοῦσιν 60,000 στρέμματα γεωπονίας. Οὗτοι κατοικοῦσι τὴν Νέαν Σμύρνην, γειτνιάζουσαν τῷ Ἁγίῳ Δομίγκῳ. » Κυριακοῦ Μελίρρυτου, Χρονολογία, ἐν Ὀδησσῷ 1836.

πλίσθησαν διὰ διαταγῆς τοῦ διβανίου, καὶ τὰ ὅπλα αὐτῶν συναθροισθέντα ἐπωλήθησαν ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς εἰς πάντα Μουσουλμάνον. Οἱ Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα αὐστηρᾶς ἐκτελέσεως τῶν περὶ ἀφοπλισμοῦ διαταγῶν διέπραξαν σκληρὰς βιαιοπραγίας, καὶ ἄπληστοι πασάδες ὑπέβαλλον ἀγγαρείας εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Πολλοὶ κατεσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ, καὶ ὁ πατριάρχης Μελέτιος Β' συκοφαντηθεὶς ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἐν Μαυροβουνίῳ Στεφάνου, ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς, καὶ καθηρέθη τοῦ ἀξιώματος (1).

(1) Σέργιος ὁ Μακραῖος ἐκτίθησιν οὕτω τὰ τότε λαβόντα χώραν. « Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ ἐφεξῆς Μαρτίου ἐξέβρασε καὶ ἀπέῤῥευσε τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ὁ λοιμώδης στρατὸς καταφοινίξας τὰς στενωποὺς ἐν τῇ ἐξόδῳ ἀθώοις τοῖς αἵμασιν. Οἱ γὰρ πράσινοι ἐκβακχευθέντες τῷ συνοίκῳ δαίμονι, εἴ τινα τῶν ὑποφόρων συνήντησαν, ἢ ἐκ θυρίδος καὶ ὀπῆς ἐν ἐργαστηρίῳ καὶ οἰκίᾳ καὶ ἁπλῶς καταλύματι ἐνόντα ὑποτοπάσειαν, ἐφαλλόμενοι μανικῶς τοῦτον κατέσφαττον, καὶ δῆθεν ὁράσει τῶν ὑπόπτων εἶτουν τῇ θέᾳ τῆς σημαίας θανάτου ἔνοχον. Συναπῆει δὲ καὶ ὁ ἐγκαυχώμενος Σεναχηρεὶμ τῆς βασιλείας ὁ ἐπίτροπος, λίαν ὑπέρφορυς καὶ βλοσυρὸς, πολλοῖς περιστοιχούμενος τοῖς καταφράκτοις, καὶ τῷ κυμαινομένῳ μυρίων ἐθνῶν ὄχλῳ ἐπιγαννύμενος καὶ κομπάζων πᾶσαν ἅμα ἐπικλύσαι, εἰ βουλητὸν, αὐτῷ τὴν Εὐρώπην καὶ ἐκ τοῦ παραχρῆμα ὑπαγαγεῖν τὸ ἀνθιστάμενον. Ἐξήεσαν γοῦν, καὶ λωφῆσαί πως τὸν δεινὸν κλύδωνα ὑπελάβομεν, καὶ σμικράντινα παῦλαν τῶν κακῶν εὑρεῖν, ἀλλ' ὀλίγαι ἡμέραι παρῆλθον, καὶ κατείδομεν βαρυτέρας τὰς καταιγίδας καὶ τὸν σάλον ἀνοίπιστον· ὅσον γὰρ ἐπεκύμαινεν ἔξω, καὶ τῇ ὕβρει ἐπέκλυζε τὰς χώρας, τοσοῦτον ἀπερῤῥώθει ἐντὸς ὑπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων συνελαυνόμενος. Ἐπανέστη οὖν κατ' αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ σκληρῶς προσέῤῥηξε, καὶ ἐκθορυβήσας τὰς ψυχὰς μικροῦ δεῖν πάντων ἐξέπληξεν· ἡ γὰρ ἐκ διαβολῆς λογοποιΐα, μᾶλλον δ' εἰπεῖν εἰδωλοποιΐα τοῦ παντοδυναμέου Στεφάνου παντοίας ἐμποιοῦσα τὰς ὑπονοίας, παντοίας τοῖς κρατοῦσι παρεῖχε τὰς πτοίας, καὶ ἐνειδωλοποίει τὰ δείματα, ὥστε τῷ τυχόντι πιστεύειν εἴ τι ἔχοι περὶ τούτου εἰπεῖν. Καθῆκε τοίνυν ἡ διαβολὴ καὶ ποθεν αὐτοῖς ἐξεθρόησεν, ὅτι Στέφανος ὁ στρατηγὸς ὁ τὸ ὑπήκοον ἀνασείων συνῆν τῷ παναγιωτάτῳ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ κυρίῳ Μελετίῳ ἐν τῷ πατριαρχείῳ περὶ τῶν ὅλων βουλευόμενος· καὶ δὴ αἴφνης περιστοιχήσας κύκλῳ τὸ πατριαρχεῖον ὁ ἀντιστράτηγος ὡς μὴ ἐκφύγοι αὐτοῖς τὸ ἴνδαλμα, καὶ ἔνδον πλῆθος εἰσπηδήσαντες καὶ διαχυθέντες εἰς τὰ οἰκήματα, πάντας μὲν κατελάβοντο, διηρευνῶντο δὲ καὶ τῶν οἰκημάτων τὰ ἀπόθετα, καὶ οὐδὲν οὐδὲ τὸ τυχὸν ἀφῆκαν ἀκίνητον· ὡς γοῦν τὰ τῆς ἐρεύνης ἠκρίβωσαν παραλαβόντες τὸν παναγιώτατον οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον Μελέτιον μετὰ τῆς θεραπείας καὶ τῶν παρευρεθέντων αὐτῷ κληρικῶν πάντας εἰς τὴν δημοσίαν φυλακὴν ἀπήγαγον πρῶτον καθείρξοντες (Ἀπριλίου ἡ ἡμέρᾳ δ'). Ὁ μὲν οὖν εὐσεβὴς λαὸς τὴν ἀδικωτάτην συκοφαντίαν καταμαθὼν, καὶ τὴν παράλογον ὁρμὴν συνεννοήσας ἠγωνία σφόδρα συλλυπούμενος καὶ δεδιὼς, καὶ γενικὸν τὸ ἔγκλημα λογιζόμενος, καὶ παρὰ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ ἀρωγὴν καὶ σωτηρίαν ᾐτεῖτο. Οἱ δὲ νυκτὸς ἀπαγαγόντες εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν ὑπὸ τὰ βασίλεια τοὺς καταδίκους, ἀπαρξάμενοι τῆς ἑτάσεως ἐν ἀπειλαῖς καὶ βασάνοις ταῖς βαρυτάταις, ὡς οὐδὲ μικρὰν λαβὴν οὐδὲ φαντασίαν γοῦν τῷ εἰδωλοποιουμένου σφίσιν αὐτοῖς Στεφάνου ἀνεῦρον, διε-

Μετ' αὐτοῦ δὲ καθείρχθησαν ὁ ἐπίσκοπος Καρύστου, ὁ πρωτοσύγγελος Δανιὴλ, ὁ γραμματεὺς τοῦ πατριαρχείου Δημήτριος, ὁ τοῦ κοινοῦ Θεόδωρος, ὁ καπικεχαγιᾶς Ἰωάννης, ὁ Χατζῆ Ἀσλάνης, ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ ὁ Λεονάρδος Ζωγράφος. Καὶ μολαταῦτα ὁ πρὸς ἀπελευθέρωσιν ὀργασμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐξηκολούθει κορυφούμενος. Ὅλων τὰ βλέμματα

γνωσαν ὁπωσοῦν ὅτι συκοφαντία τὸ ῥηθὲν, μικρὸν ἀνανήψαντες. Ἀλλὰ τὸ μὲν γένος εὐθὺς ἀπέλυσε τῆς χαλεπωτάτης ἀδίκου διαβολῆς, τὸν δὲ παναγιώτατον κύριον Μελέτιον, καίτοι ἀνέγκλητον καὶ ἀνέπαφον πάσης πονηρᾶς κατ' αὐτῶν ὑπονοίας, καὶ τῆς ἀνομωτάτης συκοφαντίας ἀκριβῶς διαγνόντες, ἠδοῦντο μὲν τῆς ἀρετῆς, ἀποκαταστῆσαι δὲ εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἠσχύνοντο· διὸ ἐπέτρεψαν τῷ γένει ἐκλέξασθαι κατὰ τὸ ἔθος ἄλλον πατριάρχην· καὶ ἐπεὶ ὁ παναγιώτατος κύριος Μελέτιος εἰς φυλακὴν καταδικασθεὶς παραίτησιν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐποιήσατο, καὶ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ἔγγραφον ἀπέστειλε συνταξάμενος γενναίως καὶ θεοφιλῶς εἰς τὴν ἐπαπειλουμένην ἄδικον σφαγὴν, ἐξαιτούμενος τὰς εὐχὰς παρὰ πάσης τῆς ἐκκλησίας καὶ πᾶσιν εὐχόμενος παρὰ Θεοῦ σωτηρίαν, συνελθόντες οἵτε ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ εὐγενέστατοι ἄρχοντες καὶ κληρικοὶ, κοινῇ ἐκλογῇ καὶ γνώμῃ πάντων ἐξελέξαντο οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν Θεσσαλονίκης μητροπολίτην κύριον Θεοδόσιον, καὶ παραλαβόντες παρέστησαν τῷ ἀνθυπάτῳ, καὶ λαβόντες τὰ καββάδια εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐκλογῆς ἐπανῆλθον εἰς τὸ πατριαρχεῖον, καὶ γενομένης τῆς μεταθέσεως κανονικῶς ἀνεφήμησαν αὐτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῇ δεκάτῃ πρώτῃ Ἀπριλίου τοῦ ἐξηκοστοῦ ἐννάτου ἔτους.

« Ἀνεθάῤῥησεν οὖν ὁ εὐσεβὴς λαὸς ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ καὶ ἀναῤῥήσει τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Θεοδοσίου, ἐλπίδας δικαιοτέρας λαβὼν καὶ περὶ τῆς ἀθωώσεως τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Μελετίου καὶ τῆς ἀπὸ φυλακῆς ἐλευθερίας, ὃς ἔτι παρέμεινεν ἐν τῇ φυλακῇ ἐν ἀνέσει μέντοι, ὁμοίως καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἀπαχθέντες ἅπαντες. Τούτων ἀλλ' οὖν οἱ μὲν λοιμικῇ νόσῳ συνεσχέθησαν, οἱ δὲ τῶν βασάνων ἐξιῶτο τὰ τραύματα, οἱ πάντες τῇ προτροπῇ καὶ εὐλογίᾳ τοῦ παναγιωτάτου γενναίως συναθλοῦντες καὶ συναποθανεῖν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἕτοιμοι ὄντες. Ὁ δὲ ἀοίδιμος ἐπίσκοπος Καρύστου Ἰάκωβος, ἐφ' ὃν ἐπέστησαν μείζονας τὰς βασάνους, καὶ ἐπέσκισαν ἀργαλεώτερα τὰ δείματα, δι' ὁμοιότητα τοῦ φανταζομένου αὐτοῖς Στεφάνου, ὡς ἔλεγον, αἰνῶν καὶ εὐλογῶν καὶ δοξάζων ἀπαύστως τὸν δεσπότην Χριστὸν ἐκ κακώσεως ἀφῆκε τὸ πνεῦμα εἰς χεῖρας Θεοῦ· τὸν δὲ παναγιώτατον κύριον Μελέτιον τὸν τῇ γνώμῃ καὶ προαιρέσει μάρτυρα καὶ ὁμολογητὴν, ἕτοιμον ἀεὶ ὄντα εἰς θάνατον, καὶ γενναίως καὶ περιχαρῶς πάντα παθεῖν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, πάσαις ἀπειλαῖς καὶ βασάνων ὀργάνοις περιστοιχηθέντα, ὅτε αὐτὸν ἐξέδυσαν οἱ δήμιοι, ἐξείλετο τῶν χειρῶν αὐτῶν ὁ κύριος φειδόμενος ἡμῶν· εἰ γὰρ ἐν βασάνοις ἀπέθνησκεν, ἐδόκει ἂν τοῖς συκοφάνταις ὑπ' αἰτίαν θανεῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ ἀνεξίτηλα ἦν τὰ τῆς διαβολῆς καὶ τῆς ἀνοσίου ἀπεχθείας καὶ δυσθύμου πονηρίας τοῖς ἐχθροῖς προχειρώτατα. Μεταμεμέληται γοῦν ὁ τύραννος οἷς ἔπραττε, καὶ ὅτε τοῖς βασάνοις τοῦτον παρέστησαν, καὶ ἐγύμνωσαν, τότε μεταβαλὼν ἀπολύειν ἐκέλευσε· διέγνω γὰρ καὶ ἐπιστώσατο διά τε τῶν μαρτυριῶν τῶν ἔξωθεν καὶ διὰ τῆς χαλεπωτάτης τῶν ἐν τῇ εἱρκτῇ ἔνδον ἐτάσεως ὅτι ἀθῶος ἐν πᾶσι καὶ ἀνέγκλητος ὁ παναγιώτατος κύριος Μελέτιος, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ περὶ αὐτὸν, καὶ προσεπεξετάσας, καὶ προσβεβαιωθεὶς, καίπερ

ἠτένιζον πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐναγωνίως ἔπαλλεν ἡ καρδία αὐτῶν μέχρις ὅτου ἴδωτι τέλος πάντων τὴν Ῥωσσικὴν σημαίαν πτερυγίζουσαν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν αἰγιαλῶν, καὶ σημάνῃ τὸ ἐγερτήριον τοῦ γένους. Πολλοὶ τῶν μεμυημένων μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τοὺς Ὀρλὼφ, καὶ ἐκθέσαντες τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, καὶ τὰς πρὸς τὴν Αἰκατερίναν ἐνθουσιώδεις ἐλπίδας τῶν συμπατριωτῶν των, καθικέτευσαν ἵνα ἐπισπευσθῇ ἡ ἀποστολὴ τῶν βοηθειῶν καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐμφάνισις τοῦ στόλου. Δυσπυχῶς ὅμως ἡ ἔνθερμος τῶν Ἑλλήνων διαδήλωσις εἰλικρινοῦς ἀφοσιώσεως πρὸς δύναμιν ὑποσχομένην αὐτοῖς ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ θρησκεύματος τὴν ἀποτίναξιν τοῦ βαρβαρωτέρου τῶν ζυγῶν, ἀμέσως παρεξηγήθη ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Αἰκατερίνης. Ἡ ἰδέα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος μετεβλήθη εἰς ἰδέαν ἐπιβούλου κατακτήσεως, καὶ ὁ Ὀρλὼφ, τὸν ὁποῖον μυσαρὰ συνωμοσία ἐκ τῆς κοπρίας ἀνύψωσεν, ἀντὶ ν' ἀναδείξῃ κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἐπιχείρησιν προσόντα κατακτητοῦ, ἀνέπτυξε μεγάλα προτερήματα αἰσχροῦ ἀρχισυνωμότου. Ἀδύνατον, ἐπιφέρει ὁ Ῥουλιὲρ, νὰ παρασταθῇ ἡ ἀλαζὼν αὐτοῦ διαγωγὴ πρὸς ἀνθρώπους ἐνθουσιῶντας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, καὶ αἱ ἔντεχνοι αὐτοῦ δολο-

---

τοῦ ἐκ Χωροβατίου γράμματος ἐπιμνησθεὶς ὅτι διὰ τῆς αὐτοῦ προσταγῆς ἀπεστάλη ἐκεῖσε ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Σαμουὴλ ὁ ἱερομόναχος, ὃς ἔγραφεν ἀπὸ Δαλματίας τῷ παναγιωτάτῳ περὶ τῶν συμβάντων ἐκεῖ ὅτι οὔπω ἠδυνήθη εἰς πέρας ἐνεγκεῖν τὰς αὐτῷ ἐντολὰς, ὅπερ, ὡς εἶπον, ἀποκομισθὲν τῷ ἐπιτρόπῳ τῆς βασιλείας ἐν τῷ στρατοπέδῳ κατὰ Ἀδριανούπολιν ἐπέμφθη εἰς βασιλεύουσαν πρὸς τὸν μονάρχην ἐξετάσεως ἕνεκεν, εἴτε ὂν, εἴτε πλαττόμενον. Οὐ γὰρ ἀπὸ τῆς πρώτης ὁρμῆς ἔστη τὰ τῆς ἐπιβουλῆς· προσεπετίθη δὲ καὶ ἐπηύξει πάντοθεν τὰς ὑπονοίας ἡ κακοήθης καὶ πολεμοποιὸς ἀπέχθεια καὶ ἔμμονος πτοία· ταῦτα οὖν πάντα ἐπελθὼν καὶ ἐξακριβώσας ὁ δεινὸς μονάρχης, καὶ διὰ πάντων καταμαθὼν, καὶ συνεννοήσας τὴν ἄδικον συκοφαντίαν καὶ διαβολὴν δι' ἡμερῶν, πάντας ἐξαγαγεῖν τῆς εἱρκτῆς βασιλικῷ διατάγματι, ὡς ἀθώους καὶ ἀναιτίους προσέταξε, καὶ τὸν παναγιώτατον κύριον Μελέτιον, ὡς δῆθεν τοῦ ἀναδεχθέντος τὸν θρόνον τοῦτο αἰτήσαντος, εἰς Μιτυλήνην ἐξόριστον ἔπεμψεν (Ἀπριλίου ιή). Οὕτως οὖν διελύθη ἡ πονηροτάτη καθ' ἡμῶν ἐπιβουλὴ, καὶ οὐδὲ βραχύ τι κηλῖδος ἀπέλιπεν ἡ ἀδικωτάτη συκοφαντία, μᾶλλον διεκάθηρε τὰς λήμας ἀπ' ὀφθαλμῶν τῶν κρατούντων, καὶ διεσκέδασε τὴν βαθυτάτην ὁμίχλην, καὶ ἔκτοτε ἤρξαντο διαγινώσκειν τὰς ἔξωθεν καθ' ἡμῶν διαβολὰς καὶ συκοφαντίας, καὶ μὴ ῥᾳδίως πιστεύειν τοῖς λεγομένοις καὶ τοῖς ἐπισυμβαίνουσι μετριοπαθεῖν, τὸ πολὺ τῆς ἀδίκου δυσθυμίας καὶ ἀπεχθείας καθιέντες λογισμῷ τῷ προσήκοντι τοῖς συγκυροῦσι χρώμενοι. » Πατριαρχικὴ Πεντηκονταετηρὶς, χειρόγραφος παρὰ τῷ Κυρ. Σοφ. Οἰκονόμῳ. Ἐκτὸς τοῦ Μακραίου καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Μελέτιος ἀφηγεῖται τὰ τότε αὐτῷ συμβάντα ἐν ἀπομνημονεύματι δημοσιευθέντι ἐν Πανδώρᾳ (Τόμ. ΙΑ', σελ. 572—576). — Παρ. Rulhière, III, σελ. 221.

πλοκίαι πρὸς ἐξαπάτησιν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων τὴν καρδίαν ὡς καὶ τὴν γλῶσσαν οὐδέποτε ἠννόησε.

Κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1769 τρία ἢ τέσσαρα πλοῖα τῆς πρώτης ρωσσικῆς μοίρας εἰσῆλθον εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἡ ἀπρόοπτος αὕτη ἐμφάνισις διήγειρε καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην θαυμασμὸν, καὶ θόρυβον. Πολλαὶ φῆμαι ἤρχισαν νὰ κυκλοφορῶσι, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις, ὅτι συμμαχία μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ῥωσσίας συνωμολογήθη. Ἡ Γαλλία ἐπρότεινεν ἀμέσως συμμαχίαν πρὸς τὸν σουλτάνον, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα οὗτος πρῶτος ζητήσῃ ταύτην ἐπισήμως. Ἡ δ' Ἐνετικὴ δημοκρατία ἐξωπλίζετο ἕτοιμος νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἰσχυροτέρου.

Ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στόλου τὰ πνεύματα ἐν Πετρουπόλει μεγάλως μετεβλήθησαν. Ὁ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος ἐξηκολούθει, καὶ εὐρύτερα σχέδια ἐμελέτα ἡ Αἰκατερίνα, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκτέλεσιν σπουδαίως ἤθελε συντελέσει ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Ἀπεφασίσθη δηλαδὴ ἵνα ταὐτοχρόνως προσβληθῇ ἡ Τουρκία ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου, ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως καὶ ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ οὕτως οἱ Ῥῶτσοι ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, ἀπ' ἄρκτου καὶ μεσημβρίας, βαδίσωσι πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρχεν ἡ πεποίθησις τῆς Αἰκατερίνης περὶ καταβροχθισμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε ἐκ προοιμίου εἶχε διαγραφῆ καὶ ἡ διοργάνωσις τῶν νέων τούτων κτήσεων. Ἡ Πελοπόνησος μετὰ τῶν πέριξ νήσων μετεβάλλετο εἰς ρωσσικὴν ἐπαρχίαν, διοικουμένην ὑπὸ Γερουσίας ἐξαρτωμένης ἀπὸ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετρουπόλεως.

Καταπλεύσας εἰς Μαῶνα (Mahon) ὁ ναύαρχος Σπιριτὼφ παρέμεινεν ἐνταῦθα μέχρι τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου 1770, ὅτε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοδώρου Ὀρλὼφ διηυθύνθη εἰς Μελίτην, ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ προσελκύσεως καὶ τῶν ἱπποτῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον. Τρία δὲ πλοῖα προηγουμένως ἀποσπασθέντα κατέπλευσαν εἰς τοὺς λιμένας τῆς Τοσκάνης καὶ Σαρδηνίας πρὸς παραλαβὴν τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ, τοῦ Παπάζωλη, καὶ τῶν νεοσυλλέκτων. Ὁ μέγας μάγιστρος τῆς Μελίτης ἀκούσας τὰ προταθέντα, οὐ μόνον ἠρνήθη πᾶσαν σύμπραξιν, ἀλλὰ καὶ ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τοὺς λιμένας αὐτοῦ προσέγγισιν τῶν ρωσσικῶν πλοίων. Μετὰ τοῦτο ὁ Θεόδωρος συγκροτήσας συμβούλιον ἐπρότεινεν ἵνα διευθυνθῶσιν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου, ὡς ἔλεγε, *μόνη ἡ ἐμφάνισις τῆς ρωσσικῆς σημαίας ἤθελε δώσει τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως.*

Ἅμα οἱ ἐν Ἑλλάδι ἔμαθον τὴν εἰς Μεσόγειον ἐμφάνισιν τοῦ ῥωσικοῦ στόλου ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσι παρὰ τοῖς Ὀρλὼφ πρὸς τελικὴν συνεννόησιν. Ἡ ἀπρεπὴς ὅμως καὶ βάναυσος τοῦ Ἀλεξίου συμπεριφορὰ, τὸ εὐάριθμον τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν πλοίων, καὶ ἡ βραδύτης τῆς ἀποστολῆς τῶν ζητουμένων ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων, ὑπῆρξαν σπουδαῖα αἴτια μεγάλως χαλαρώσαντα τὸν ζῆλον τῶν ἀπεσταλμένων. Ἀντὶ νὰ περιποιηθῇ αὐτοὺς ἐπαξίως καὶ χορηγήσῃ τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὴν ἐπανάστασιν ὑλικὰ μέσα, ἀπέλυσεν αὐτοὺς ἐφοδιάσας μὲ εὐαγγέλια, ἄμφια, διπλώματα ἀξιωματικῶν, χρυσᾶ εἰκονίσματα, καὶ ἐπιστολάς (1). Ἀπεναντίας δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, εὐγενέστερος τὴν συμπεριφορὰν, καὶ ἐνθουσιώδης λάτρης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐσκίρτα ἀγαλλόμενος εἰς τὴν ἐμφάνισιν οἱουδήποτε Ἕλληνος, καὶ ἀνυπομόνως περιέμενε τὴν ὥραν καθ' ἣν ἤθελεν ἀποβιβασθῇ ἐπὶ τῆς κλασικῆς ἐκείνης γῆς. Διὰ τοῦτο ἅμα λαβὼν τὴν ἀπάντησιν τοῦ μεγάλου μαγίστρου τῆς Μελίτης, ἄνευ χρονοτριβῆς κατηυθύνθη εἰς Ἑλλάδα, μὴ περιμείνας δευτέραν διαταγὴν τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου, ὅστις πολὺ ἀργότερον ἐσκέπτετο ἵνα πράξῃ τοῦτο (2).

Ὁ Ψαρὸς ὡδήγησε τὸν στόλον ἀντικρὺ τῆς Πελοποννήσου καὶ πρὸς τὸ νησίδριον τῶν Στροφάδων. Ὁ δὲ Ὀρλὼφ ἔστειλεν ἀμέσως ἀνθρώπους ἵνα μάθωσι ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ μονάζοντας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου, μεθ' ἧς συνεχῶς ἐκοινώνουν. Φῆμαι ὑπόκωφοι εἶχον ἐπὶ

(1) Vita e Fasti di Caterina II. Lugano 1797 tom. III. σελ. 29.—Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης σταλέντων εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας δώρων ἐθαυμάσθησαν τὰ τῆς Μαῶνος. « Ἡ αὐτοκρατόρισσα ἔστειλεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Γραικῶν (τῆς Μαῶνος) ἕνα δῶρον εἰς δύο κασέλαις ἡ σεντούκια, εἰς τὸ ἕνα ἦτον τὸ Εὐαγγέλιον τὸ ὕψος του δύο ποδῶν, καὶ τὸ πλάτος του 15 δακτύλων, δεμένον μὲ χρυσᾶ σκεπάσματα, ἕνα ποτήριον ἕνα ἥμισυ ποδάρι τὸ ὕψος, ἕνα δισκάρι μὲ τὸν ἀστερίσκον, δύο ἄλλους μικροὺς δίσκους, ἕνα θυμιατὸν καὶ ἕνα μεγάλον σταυρὸν, ὅλα χρυσᾶ· τὸ ἄλλο σεντοῦκι εἶχε πλουσιώτατα ἱερὰ ἄμφια, καὶ ἕνα σκέπασμα διὰ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ὑφασμένον μὲ ἀσῆμι, καὶ τριγυρισμένον μὲ γαλώνια χρυσᾶ πλατεῖα. » Ἱστορία τοῦ παρόντος πολέμου ἀναμεταξὺ τῆς Ῥουσίας καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας, Ἐνετίησιν 1770. Τόμ. Δ', σελ. 122.

(2) Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1769 ὁ Ἀλέξιος ἔγραφεν ἐκ Πίζης ὡς ἑξῆς πρὸς τὸν Ἀδαμόπουλον. « Ἐλπίζω, ὅτι ὅσον τάχιστα θέλετε φθάσει εἰς Τεργέστην, καὶ ἐν μεγίστῃ σπουδῇ ἐπιβιβασθῆτε. Παρακινήσατε τὸν φίλον Μπενάκην νὰ λάβῃ καλῶς τὰ μέτρα του, βεβαιῶν, ὅτι μεγαλειτέρα ποσότης θὰ σταλῇ ἐντὸς ὀλίγου. Οἱ φίλοι τοῦ Μπενάκη δύνανται νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ στόλος θὰ καταπλεύσῃ περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου, ἐκτὸς ἀπροόπτων λυπηρῶν συμβάντων. Ὑγιαίνετε, ἐστὲ φρόνιμοι, καὶ βεβαιωθῆτε, ὅτι αἱ ὑπηρεσίαι σας θέλουσιν ἀμειφθῆ ». Hammer, XVI, σελ. 248.

τέλους διεγείρει σπουδαίας παρὰ τοῖς Τούρκοις ὑπονοίας περὶ τῆς σοβαρότητος τῶν διενεργουμένων. Ἡ δὲ ἀνησυχία αὐτῶν ηὔξησεν ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἐμφάνισιν φρεγάτας ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας περιπλευσάσης εἰς τὰς ἀκτάς. Πᾶσα συνάθροισις, καὶ πᾶσα δημοσία θρησκευτικὴ πανήγυρις ἢ τελετὴ, ἀπηγορεύθησαν. Ἐν πρώτοις ἐμελετήθη γενικὴ τῶν χριστιανῶν σφαγὴ, πλὴν ἐπὶ τῷ φόβῳ ταχυτέρας καὶ λυσσωδεστέρας ἐπαναστάσεως δὲν ἐπραγματοποιήθη ἡ σκληρὰ ἀπόφασις. Ὁ φόβος μᾶλλον ἐδέσμευσε τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων, καὶ εἰς πολλὰς πόλεις ἔντρομοι οὗτοι ἤρχισαν νὰ κλείωνται ἐν τοῖς φρουρίοις, λαμβάνοντες καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν χριστιανῶν ὡς ὁμήρους διὰ πᾶν ἀπευκταῖον.

Τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἣν ὥραν ὁ ρωσσικὸς στόλος ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου. Ἅμα ὁ ἐν Κορώνῃ πρόξενος τῆς Γαλλίας Λεμαὶρ διέκρινε διὰ τοῦ τελεσκοποίου τὰ πλοῖα ἐγνωσοποίησε τοῦτο εἰς τὸν ἐν Τριπόλει διαμένοντα μουσελίμην, ὅς ἐν σπουδῇ συνγκεντρώσας τὰ διεσπαρμένα στρατεύματά του, εἰδοποίησε περὶ τοῦ κινδύνου τὸν ἐν Ναυπλίῳ ἐδρεύοντα πασᾶν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ τελευταῖος ἐκδώσας κατεπειγούσας διαταγὰς περὶ ἐξοπλισμοῦ πάντων, καὶ ζητήσας ἐπικουρίας ἐξ Ἀλβανίας, ἀνήγγειλε καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ διατρέχοντα. Ἡ Πύλη εἰδοποιηθεῖσα προηγουμένως περὶ τῆς ἐκ Βαλτικῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, οὐ μόνον δὲν ἐπίστευσε τὸ μήνυμα, ἀλλὰ καὶ ὑπωπτεύθη τοὺς διαβιβάσαντας αὐτὸ, ὡς ζητοῦντας νὰ τῇ ἐμπεύσωσι ματαίους φόβους πρὸς ἐπίτευξιν ἀγνώστων σχεδίων, μετ' ἀκατονομάστου ἀμαθείας διϊσχυρισθεῖσα, ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχε μεταξὺ Βαλτικῆς καὶ Μεσογείου συγκοινωνία. Ἤδη ὅμως μαθοῦσα τὴν ἀλήθειαν βλακωδῶς παρεπονέθη εἰς τὴν Ἑνετικὴν δημοκρατίαν, ὡς *ἐπιτρέψασαν εἰς τὰ ρωσσικὰ πλοῖα νὰ διέλθωσιν ἐκ τῆς Λευκῆς θαλάσσης εἰς τὸν Ἀδριατικὸν κόλπον, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν Μεσόγειον*, καὶ ἔλαβε δραστήρια μέτρα πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου. Εἰς τὸν πρώην μέγαν βιζίρην Μουσχίνζαδὲ-Μωχαμὲτ πασᾶν ἐδόθησαν πεντήκοντα χιλιάδες γροσίων, καὶ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα πρὸς στρατολόγησιν, ὁ δὲ μουσελίμης τοῦ Δουγατσὶν Ἀχμὲτ βέης προβιβασθεὶς εἰς βαθμὸν βεηλέρβεη ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ διοικητοῦ τῆς Ναυπάκτου βιζίρου Μουσταφᾶ πασᾶ (1).

Τὴν 28 Φεβρουαρίου 1770 ὁ ρωσσικὸς στόλος ἠγκυροβόλησεν ἐν

(1) Hammer, tom. XVI, σελ. 249. —Castellan, Lettres sur la Morée, σελ. 59.

τῷ λιμένι τοῦ Οἰτύλου, ἔνθα τὴν προτεραίαν εἶχε προσορμισθῆ ἡ φέρουσα τοὺς Μαυροβουνιώτας φρεγάτα. Αὐθημερὸν δὲ ἦλθον οἱ δύο Μαυρομιχάλαι ἵνα συνδιαλεχθῶσι μετὰ τοῦ Θεοδώρου Ὀρλὼφ, ὅστις ἀποτόμως τοὺς διέταξεν ἵνα ἐξοπλίσωσιν ἀμέσως τοὺς ἀνθρώπους των, εἰδοποιοῦντες ἐν τάχει καὶ τοὺς λοιποὺς ὁπλαρχηγοὺς ὅπως παρουσιασθῶσιν ἐνώπιον αὐτοῦ. Δυσαρεστηθέντες οἱ Μανιάται ἀπεποιήθησαν πᾶσαν μετὰ τοῦ Ὀρλὼφ σύμπραξιν, καὶ ἀπήτησαν συνθήκας ἐξασφαλιζούσας τὴν αὐτονομίαν των, πρὸ πάντων δὲ αὐτόγραφον ἐπιστολὴν τῆς αὐτοκρατορίσσης. Ὁ Θεόδωρος ἀντὶ ἀπαντήσεως ἐπαρουσίασεν αὐτοῖς τὸ ὑπὸ τοῦ Παπάζωλη διαβιβασθὲν εἰς Πετρούπολιν συμφωνητικὸν φέρον τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐπισημοτέρων αὐτῶν ὁπλαρχηγῶν. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο προσεβλήθη ὡς πλαστὸν, μετά τινας λογομαχίας συνετάχθη ἕτερον, δι' οὗ πολλὰ ἀμφοτέρωθεν συνωμολογοῦντο· μετὰ δὲ τοῦτο οἱ Μανιάται ὑποσχεθέντες εἰλικρινῆ σύμπραξιν προέτρεψαν τὸν Ὀρλὼφ ἵν' ἀμέσως προσβάλλῃ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης τὸ φρούριον τῆς Κορώνης, στερούμενον, ὡς ἔλεγον, καὶ τῆς πρὸς ἀντίστασιν ἀπαιτουμένης δυνάμεως, καὶ πολεμεφοδίων, καὶ ζωοτροφιῶν. Ἐπὶ δεκατρεῖς ἡμέρας τὰ πληρώματα τῶν πλοίων, μόλις συμπεσούμενα εἰς πεντακοσίους ἄνδρας, κατέγιναν εἰς κατασκευὴν γαλιοτῶν πρὸς μεταφορὰν ἀνδρῶν ἐκ τῶν πέριξ, καὶ μόνον τέσσαρα κιβώτια ὅπλων ἐστάλησαν εἰς τοὺς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ μεμυημένους ὁπλαρχηγούς.

Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ὀρλὼφ κατήρχετο εἰς Πελοπόννησον, ἀπεσταλμένος τῶν Ἑλλήνων ἔφθανεν εἰς Πετρούπουλιν (1), καὶ παρουσιασθεὶς εἰς τὴν Αἰκατερίναν εἶπεν ὅτι, *ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἕτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν· ἐπειδὴ ὅμως τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος ἐδίδαξαν αὐτοὺς ἵνα δυσπιστῶσιν, ἐν ὀνόματι καὶ τοῦ κοινοῦ θρησκεύματος καὶ τοῦ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων μίσους καθικέτευον τὴν μεγάλην βασίλισσαν ἵνα ἐνόρκως καὶ δημοσίᾳ διακηρύξῃ, ὅτι οὐδέποτε θέλει ἐγκαταλείψει τοὺς Ἕλληνας, μήτε συνθηκολογήσει μετὰ*

(1) Πιθανὸν ὁ Κορίνθιος Φερδινάνδος Νοταρᾶς, περὶ οὗ παραδίδει ὁ Ζαβίρας. «Οὗτος πρέσβυς ἀπῆλθεν εἰς Ῥωσσίαν πρὸς τὴν αὐτοκρατόρισσαν Αἰκατερίνην, ὀδυρόμενος τὴν δολερὰν καὶ θεοστυγῆ προδοσίαν τῆς πατρίδος τὴν διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου Ὀρλὼφ γενομένην. Εὐνοίας δὲ καὶ ὑποδοχῆς ἀξιωθεὶς παρὰ τῆς βασιλίσσης ἐπίστρεψε φέρων συστατικὰς προσταγὰς παρὰ τῆς αὐτοκρατορίσσης πρὸς τὸν Ὀρλὼφ, ὅστις φιλίαν προσποιηθεὶς δηλητηρίῳ φαρμάκῳ δολερῶς αὐτὸν ἔκτεινε σὺν τοῖς δυσὶν ἑτέροις τοῖς σὺν αὐτῷ εἰς Πετρούπολιν ἐπελθοῦσι. (Μακαρίου Νοταρᾶ βίος).

τοῦ ἐλθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος, ἐνόσῳ δὲν ἀποδιωχθῇ παντελῶς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀπεσταλμένου περιμένοντες οἱ Ἕλληνες οὐδόλως ἐκινήθησαν ἅμα τῇ ἐλεύσει τοῦ Θεοδώρου, ὅστις ἐκδώσας προκήρυξιν ἔλεγεν, ὅτι *μετ' ὀλίγον ἔρχεται καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς αὐτοκρατορίσσης, μὲ ἑξήκοντα πλοῖα κομίζοντα στρατοὺς καὶ πολεμεφόδια διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος* καὶ ὅτι *οἱ Ῥῶσσοι ἐλθόντες μετὰ τοσούτων ὀλίγων δυνάμεων θέλουσι ν' ἀποδείξωσι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι μόνος καὶ κύριος αὐτῶν σκοπὸς ἦτο ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος*. Ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Μαυροβουνίου κρατῶν τὸν σταυρὸν ἀνὰ χεῖρας καὶ συνοδευόμενος ὑπό τινων Σκλαβούνων περιήρχετο τὰς παραλίους κώμας, καὶ προσεκάλει τοὺς κατοίκους εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἱερὸν πόλεμον. Ὁ δὲ Ὀρλὼφ ὥρισε δι' ἑκάστην κεφαλὴν Τούρκου ἀμοιβὴν ἐκ δύο ἐνετικῶν φλωρίων. Εὐάριθμοι ὅμως ἐξαπατηθέντες ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοδώρου ἐδείχθησαν πρόθυμοι ἵνα τὰ πάντα θυσιάσωσιν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας, ἔστω καὶ ὑπὲρ ἀπατηλῶν ἐλπίδων.

Ὁ Παναγιώτης Μπενάκης διατρίβων τότε παρὰ τῷ πασᾷ, ἀνεχώρησεν ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀσθενείας, καὶ ἦλθεν εἰς Καλάμας· πλὴν μὴ τολμῶν ν' ἀναπετάσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως διωργάνισε σῶμα Ἑλλήνων πολιτοφυλάκων, πρὸς ἐξασφάλισιν δῆθεν τῆς πόλεως, καὶ ἀνέμενε τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ καὶ τοῦ Παπάζωλη, διὰ ν' ἀπορρίψῃ τὸ προσωπεῖον. Μυστικῶς εἰς Μάνην μεταβὰς συνωμίλησε μετὰ τοῦ Θεοδώρου, καὶ προέτρεψεν αὐτὸν ἵνα διαιρέσῃ εἰς δύο σώματα τοὺς ἐν Οἰτύλῳ συγκεντρωθέντας Ἕλληνας, ἐξ ὧν τὸ μὲν ν' ἀποσταλῇ πρὸς τὴν Σπάρτην ἐνούμενον καθ' ὁδὸν καὶ μετ' ἄλλων Μανιατῶν, τὸ δ' ἕτερον νὰ διατρέχῃ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν ἐνισχυόμενον καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπαναστατῶν. Ὁ δὲ Ὀρλὼφ σχηματίσας τὰ δύο ταῦτα σώματα καὶ ὀνομάσας *Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν τῆς Σπάρτης Λεγεῶνας* ὑπεχρέωσε νὰ ὁρκισθῶσι πίστιν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν τῶν Ῥωσσιῶν.

Ἀφοῦ αἱ Σπαρτιατικαὶ λεγεῶνες ἀνεχώρησαν πρὸς τὰς διαφόρους διευθύνσεις, ὁ Ὀρλὼφ μετέβη πρὸς πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τῆς Κορώνης. Ἐνῷ δὲ πλήθη Μανιατῶν ἐπλημμύρουν τὰς Μεσσηνιακὰς πεδιάδας καὶ διηυθύνοντο κατὰ τῆς Κορώνης, τῇ 10 Μαρτίου 1770 ἐπαρουσιάσθη πρὸ τοῦ φρουρίου ὁ Θεόδωρος μετὰ τριῶν πλοίων τῆς

γραμμῆς ἐπιβαινομένων ὑπὸ τετρακοσίων Ῥώσσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων, καὶ Μανιατῶν. Ἡ φρουρὰ τῆς Μεθώνης ἀποτελουμένη ἐκ τετρακοσίων ἀνδρῶν, ἅμα εἶδε τὸν Ῥωσσικὸν στόλον ἐσκέφθη ἵνα διαπεράσῃ πάντας τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ ἐξερχομένη παραδώσῃ τὰ πάντα εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπαθέστερον σκεφθεῖσα καὶ φοβηθεῖσα ἐκ τῶν θρυλλημάτων περὶ τῆς μυθώδους δυνάμεως τῶν Ῥώσσων, ἐκλείσθη ἐν τῷ φρουρίῳ καὶ ἤρχισε σκεπτομένη περὶ τῶν ὅρων τῆς παραδόσεως. Ἤδη ὁ διοικῶν ἀγᾶς εἶχε παρακαλέσει τὸν πρόξενον τῆς Γαλλίας ἵνα μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Ὀρλὼφ περὶ συνθηκολογήσεως (1), ὅτε ἐπικουρίαι διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἀφιχθεῖσαι ἐνέβαλλον θάρρος εἰς αὐτούς, ἀποφασίσαντας ν' ἀντιτάξωσιν ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν.

Οἱ ἐν τῷ προαστείῳ τῆς Κορώνης Ἕλληνες, ἐκτεθειμένοι ὑπὸ τὰ στόμια τῶν πυροβόλων τοῦ φρουρίου, δὲν ἐτόλμησαν ἵνα προβῶσιν εἰς οὐδεμίαν ἐπαναστατικὴν διαδήλωσιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι δυνάμενοι ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ κατακεραυνοβολήσωσιν αὐτούς, δὲν ἔπραξαν τοῦτο, διότι ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἀσφαλῆ ἐνέχυρα.

Οἱ Ῥῶσσοι ἀποβάντες κατεσκεύασαν τρεῖς ἀδυνάτους καρνοστοιχίας πρὸς τὴν θάλασσαν· τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν στερούμενα τῶν ἀναγκαιούντων πρὸς διεύθυνσιν πληρωμάτων ἔμειναν εἰς τοιαύτην ἀπὸ τοῦ λιμένος ἀπόστασιν, ὥστε τὸ πῦρ αὐτῶν πάντῃ ἀνωφελές ὑπῆρξε. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἴσου ἀπειροπόλεμοι καὶ εὐάριθμοι, μὴ τολμῶντες νὰ ἐκτεθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, ἐκένουν ἑκάστην πρωΐαν τὰ πυροβόλα αὐτῶν, καὶ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀπρακτοῦντες, περιέμενον τὴν νύκτα ἵνα πληρώσωσιν ἐκ νέου αὐτά. Οὕτω δὲ ἡ ἀκαταλόγιστος ἀδεξιότης τῶν πολιορκουμένων ἀνταπεκρίνετο θαυμασίως πρὸς τὴν ὁμοίως ἀδέξιον προσβολὴν τῶν πολιορκητῶν.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον αἱ Σπαρτιατικαὶ λεγεῶνες ἐκυρίευσαν ἀρκετὰ παράλια χωρία. Ἡ Δυτικὴ ἐκ διακοσίων Ἑλλήνων χωρικῶν, καὶ δώδεκα Ῥώσσων στρατιωτικῶν συγκειμένη, καὶ ὑφ' ἑνὸς λοχαγοῦ τοῦ ῥωσσικοῦ πεζικοῦ διοικουμένη, διῆλθε τὰς Καλάμας. Ὁ Μπενάκης προσποιηθείς, ὅτι ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ὡρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσσῃ, καὶ παρέμεινε πρὸς φρούρησιν τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τοῦτο ἡ λεγεὼν διασπαρεῖσα εἰς τὴν πεδιάδα ἤρχισε νὰ διαρπάζῃ ἐν πρώτοις

(1) Choiseul Gouffier, Voyage Pittoresque en Grèce, tom. I.

μὲν τουρκικὰ χωρία, ὕστερον ὅμως καὶ ἑλληνικά, καὶ νὰ σφάζῃ τοὺς αἰχμαλωτιζομένους. Οἱ ἐν Κυπαρισσίᾳ Τοῦρκοι περίφοβοι μαθόντες τὰ γιγνόμενα, παρεδόθησαν αὐτῇ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα μεταχθῶσιν εἰς τὰς παρακειμένας νήσους.

Ἡ Ἀνατολικὴ Λεγεὼν ἀποτελουμένη ἐξ ἴσης περίπου δυνάμεως, καὶ διοικουμένη ὑπὸ τοῦ Μυκωνίου Ἀντωνίου Ψαροῦ (1) ἐπροχώρησε πρὸς τὰς κλεισούρας τῆς Μάνης, καὶ διὰ τῆς προσελεύσεως πολλῶν ἐπαναστατῶν ἐνισχυθεῖσα ὥδευσε πρὸς τὴν Σπάρτην. Ἀξιόλογον τουρκικὸν σῶμα ἐνεδρεῦον πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐπερχομένων, ἅμα διέκρινον τὰς ρωσσικὰς στολὰς, ἃς ἔφερον οἱ πλείονες τῆς λεγεῶνος ἄνδρες, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, ῥίπτοντες πρὸς εὐχερεστέραν φυγὴν τὰ ὅπλα, τοὺς ἀκινάκεις, καὶ αὐτὰ τὰ ὑποδήματα, καὶ φωνάζοντες, *δὲν εἶνε Ῥωμαῖοι, εἶνε οἱ Μόσκυβοι!* Ἀμέσως δ' εἰσελθόντες εἰς Σπάρτην ἐκλείσθησαν ἐν τῷ φρουρίῳ, ἔνθα εἶχον καταφύγει τὰ γυναικόπαιδα, ὁ βέης, ὁ καδῆς, καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Ὀθωμανοί, κενώσαντες τὴν πόλιν. Τὸν φόβον αὐτῶν εἶχεν ἐπαυξήσει καὶ φήμη ἐντέχνως διαδοθεῖσα, ὅτι ὅλα τὰ φρούρια τῶν παραλίων κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Ῥώσσων, καὶ ὅτι ἄπειρα στρατεύματα διέτρεχον τὰ ὄρη. Ὁ Ψαρὸς ἔχων ἐμπροσθοφυλακὴν τοὺς Ῥώσσους καὶ τοὺς φέροντας ρωσσικὰς στολὰς Ἕλληνας, εἰσῆλθεν ἀμέσως εἰς Μιστρᾶν καὶ κατέλαβε τὸ ὑπὸ τὸ φρούριον κείμενον ἐπισκοπικὸν (5 Μαρτίου). Οἱ δὲ Τοῦρκοι οὐ μόνον δὲν ἐκανονοβόλησαν αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ στείλαντες πρεσβείαν ἐζήτησαν συνθηκολόγησιν. Ἐν ᾧ δὲ ἐπὶ τῇ πίστει τῆς συνομολογηθείσης συνθήκης ἐξήρχοντο ἡσύχως τοῦ φρουρίου καὶ μεταφέροντες τὰ ὅπλα αὐτῶν εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἐλάμβανον τὴν ἄδειαν πρὸς παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν διὰ τὴν συμφωνηθεῖσαν ἀναχώρησιν, στίφη Μανιατῶν ἐξορμῶσιν ἐκ τῶν ὀρέων καὶ τρέχουσι πρὸς λεηλασίαν τῆς Σπάρτης· ἀμέσως ἀναβαίνουσιν εἰς τὸν βράχον, ἐφ' οὗ ἠγείρετο τὸ φρούριον, καὶ ἀρχίζουσι νὰ διαρπάζωσι καὶ νὰ σφάζωσι τοὺς Τούρκους ἄνευ διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας. Οἱ δυστυχεῖς ἔντρομοι καταβαίνουσιν ἐκ τοῦ φρουρίου, καὶ ἀτάκτως συνωθούμενοι καταφεύγουσιν εἰς τὸ ἐπισκοπικόν· καταδιωκόμενοι ὅμως ὑπὸ τῶν Μανιατῶν, καὶ μὴ θεωροῦντες αὐτὸ ἀσφαλὲς

(1) Κατ' ἄλλην σύγχρονον πηγὴν τὴν ἀνατολικὴν λεγεῶνα διῴκει ὁ ἐκ Τήνου ὑπολοχαγὸς Ἀνδρομάχης (Vita e Fasti di Caterina II, Lugano 1797, tom. III, σελ. 31.

ἄσυλον, ἐμβαίνουσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος τῶν χριστιανῶν. Ἀμέσως ὁ ἀρχιεπίσκοπος, καὶ ὅλος ὁ κατώτερος κλῆρος, ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερὰς στολὰς, καὶ κρατοῦντες τὸν σταυρὸν ἀνὰ χεῖρας περικυκλοῦσι τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐξορκίζουσι τοὺς διώκτας ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως, εἰς ὑπεράσπισιν τῆς ὁποίας ἔλαβον τὰ ὅπλα, νὰ μὴ βεβηλώσωσι τὸν ναὸν τοῦ Ὑψίστου. Ἡ πομπώδης ἐκείνη ἐπίκλησις ἐμάλαξε τὴν ἐξηγριωμένην καρδίαν τῶν Μανιατῶν, οἵτινες διασπαρέντες εἰς τὴν πόλιν διαρπάζουσιν ἀδιακρίτως πᾶσαν οἰκίαν, καὶ φονεύουσι πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Οὕτω δὲ λαφυραγωγήσαντες καὶ καταφθείραντες τὸν Μισθρᾶν οἱ Μανιάται ἐπανέστρεψαν δρομαῖοι εἰς τὰ ὄρη των. Τετρακόσιοι Ὀθωμανοὶ ἔπεσαν θύματα τῶν λυσσαλέων τούτων ἐπιδρομέων, οἵτινες ἐκτὸς τῶν ἄλλων κακουργιῶν ἐτέρποντο ἐκσφενδονίζοντες τὰ βρέφη ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν μιναρέδων ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου (1).

Μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Μανιατῶν ὁ Ψαρὸς αὐτοχειροτονηθεὶς *διοικητὴς τῆς Σπάρτης καὶ τῶν περιχώρων* συνεκάλεσεν ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ εἰς συνέλευσιν τόν τε ἀρχιεπίσκοπον καὶ τοὺς δημογέροντας πρὸς σχηματισμὸν ἐπιτοπίου κυβερνήσεως, ἥτις ἀμέσως ἐκλεχθεῖσα κατέλαβε τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ ἐσχημάτισε τακτικὴν πολιτοφυλακὴν ἐκ τριῶν χιλιάδων Μανιατῶν, καὶ ἄλλων προσδραμόντων Ἑλλήνων. Οἱ διαφυγόντες τὴν σφαγὴν Τοῦρκοι ἀκούσαντες, ὅτι καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον ἔβοσκεν ἡ ἐπαναστατικὴ φλὸξ, δὲν ἠθέλησαν νὰ μεταναστεύσωσι, κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ λαβόντες τὴν ἄδειαν ἐκλείσθησαν ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ, ὑπὸ τὴν φρουρὰν δώδεκα Ῥώσσων στρατιωτῶν, καί τινων πολιτοφυλάκων.

Ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἐκστρατεία τῶν Ῥώσσων καθ' ὅλην φημισθεῖσα τὴν Ἑλλάδα, διεπέρασεν ὡς ἠλεκτρικὸς σπινθὴρ ὅλον τὸ σῶμα τοῦ τουρκοκρατουμένου γένους. Πυρετώδης ἐνθουσιασμὸς κατέκλυσε τὰς καρδίας ἁπάντων, καὶ λευκότριχες ἀρχιερεῖς, ἁρματωλοί, καὶ προεστοί, πρὸ μικροῦ τὰ πάντα σταθμίζοντες ἐν μέτρῳ πεπειραμένης συνέσεως, ἀνεπαισθήτως παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ κύματος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ φήμη ὑπερέβαλλε τὰς νίκας καὶ τὰς δυνάμεις τῶν Ῥώσσων, καὶ φαντασία ἐξαφθεῖσα ἐξ ἐπαναστατικῆς μέθης μετέβαλλε τὰ πλοῖα εἰς στόλους γιγαντιαίους, καὶ τὰ εὐάριθμα αὐτῶν

(1) Hammer, tom XVI, σελ. 280.

πληρώματα εἰς μυριάδας ἐμπειροπολέμων μαχητῶν. Οὕτω δὴ ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου τοῦ μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὸς Ἀνδριτσαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Καλάμαις ὁ Μπενάκης, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδῆμος, ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ ὁ Χρίστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδορικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος, καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Συγχρόνως δὲ καὶ δέκα χιλιάδες Θεσσαλῶν προέβησαν εἰς ἐπαναστατικὰς διαθηλώσεις, καὶ δι' ἀπεσταλμένων ἐζήτησαν τὰ ὑποσχεθέντα ὑπὸ τῶν Ῥώσσων ἀποστόλων πολεμικὰ βοηθήματα. Ἐν Κρήτῃ ὁ Δασκαλογιάννης ἐκήρυξε τὴν ἀνάστασιν τοῦ γένους, καὶ πολλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ὑπὸ Ῥωσσικὴν σημαίαν διέτρεχον τὴν θάλασσαν.

Ἅμα ὁ ῥωσσικὸς στόλος ἐνεφανίσθη εἰς Πελοπόννησον ἔξαλλος χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸς ἀπερίγραπτος μετὰ σκανδαλωδῶν ἐπιδείξεων ἐξεδηλώθησαν ἐν Ἐπτανήσῳ. Τὸ αἴσθημα τοῦτο, ἀπόρροια ἀγνοῦ πατριωτισμοῦ, διαφόρως ὑπεξέκαυσαν οἱ ἐνταῦθα πράκτορες τοῦ Ῥωσσικοῦ κινήματος. Πολλοὶ τῶν προκρίτων Πελοποννησίων φεύγοντες κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τὸν βάρβαρον τῶν Τούρκων ζυγὸν εἶχον μεταναστεύσει εἰς Ἐπτάνησον, ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν δημευθεῖσα ἁρπάγη ὑπὸ ἰσχυρῶν ἀγάδων. Εἰς τοὺς ἐπιγινομένους ζωηρὰ διετηρήθη ἡ παράδοσις τῆς τε καταγωγῆς καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν ξηρᾶς κτημάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰσέτι τὸ ὄνομα τοῦ χριστιανοῦ ἰδιοκτήτου, μεγάλης δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπήλαυον ὑπολήψεως ἢ διὰ τὴν ἀνάμνησιν ἐπιφανοῦς καταγωγῆς, ἢ διὰ τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις τὰς ὁποίας μετὰ τοῦ τόπου εἶχον συνάψει. Ταῦτα γνωρίζοντες οἱ ἐν Ἐπτανήσῳ διεσπαρμένοι τῆς Αἰκατερίνης ἀπόστολοι ἐδημοσίευσαν προκηρύξεις, ἐν αἷς ἐλέγετο, ὅτι *πᾶς Ἕλλην στερηθεὶς ποτε ὑπὸ τῶν Τούρκων τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, καὶ εἰς οἱονδήποτε μέρος καταφυγὼν ἐγκαθίστατο ἅμα ἐπαρουσίαζε τοὺς τίτλους τῆς ἰδιοκτησίας*· καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι *τὰ ἐν Πελοποννήσῳ κτήματα τῶν Τούρκων ἤθελον διαιρεθῆ μεταξὺ πάντων τῶν συντελεσάντων εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας*. Ὅθεν ὅλος ὁ λαὸς τῆς Ἐπτανήσου,

πρὸς οὐδὲν λογιζόμενος τὰς αὐστηρὰς ἀποτροπὰς τῆς Ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῶν Ῥώσσων, πλεῖστοι δ' ἐξοπλισθέντες διεπέρασαν εἰς Πελοπόννησον ἢ ἐπὶ ῥωσσικῶν γαλιοτῶν, ἢ ἐπὶ ἰδιοκτήτων πλοίων ἐφ' ὧν ἀνήρτων τὴν ῥωσσικὴν σημαίαν, ἢ καὶ ἐπὶ ἀλλοτρίων διὰ τῆς βίας ἁρπαζομένων. Αἱ Ἐνετικαὶ ἀρχαὶ διέταξαν τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας παντὸς μετανάστου ὑπὲρ τοῦ προδιδόντος, ἐτοποθέτησαν στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα πρὸς παρεμπόδισιν τῆς μεταφορᾶς, καὶ ἔστειλαν πολεμικὰ πλοῖα πρὸς σύλληψιν τῶν φευγόντων. Καὶ μολαταῦτα οὐδεὶς ἠθέλησεν ἵνα συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ἀπειλητικὰς ἐκείνας διαταγάς. Τινὲς μάλιστα ἐτόλμησαν ἵνα διώξωσι διὰ τῆς βίας τοὺς φρουροῦντας στρατιώτας, καὶ ἄλλοι συναντηθέντες ὑπὸ τῶν πολεμικῶν πλοίων ἐπροτίμησαν νὰ καταποντισθῶσιν ἢ νὰ παρεμποδισθῶσιν ἐκ τοῦ πρὸς Πελοπόννησον πλοῦ. Οἱ πλειότεροι τούτων ἦλθον ἄνευ ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων, καὶ ἁρπάσαντες εἰς τὴν χεῖρα πᾶν τὸ προστυχὸν ἐργαλεῖον ἢ ξύλον ὥρμησαν πρὸς τὰ μεσόγεια. Δύο χιλιάδες Ζακυνθίων ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην, καὶ Σέρραν εἰσβαλόντες εἰς τὴν Ἦλιδα ἀπετέφρωσαν τὰς κώμας καὶ ἀγροὺς τῶν Τούρκων, καὶ πολιορκήσαντες τὸν Πύργον προσεκάλεσαν τὴν φρουρὰν εἰς ταχεῖαν παράδοσιν. Οἱ Τοῦρκοι ζητήσαντες εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν προθεσμίαν, καὶ ἐπωφεληθέντες τῆς ἀνακωχῆς μετέβησαν τὴν νύκτα εἰς τὰς Πάτρας. Οἱ δὲ Ζακύνθιοι κύριοι τῆς Ἠλείας γενόμενοι ἐγκατέστησαν ἀρχὰς κατὰ τὸν Ἐνετικὸν τρόπον, καὶ ὁ Νικόλαος Φορτούνης ἐνδυθεὶς στολὴν Ἐνετοῦ ἐξέδιδε προκηρύξεις καὶ διαταγὰς αὐτοκαλούμενος *κυβερνήτης καὶ πρεβεδοῦρος Πύργου καὶ Γαστούνης* (1). Ἀφ' ἑτέρου δὲ τρεῖς χιλιάδες Κεφαλλήνων ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Σπυρίδωνα καὶ Ἰωάννην Μεταξᾶ, Γρηγόριον Πανᾶν, Σπυρίδωνα Λικιαρδόπουλον, καὶ Νικόλαον Φωκᾶν, ἐφαρμήσαντες εἰς τὴν Ἀχαΐαν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐτοκρατορίσσης τῆς Ῥωσσίας προσεκάλεσαν τοὺς Τούρκους εἰς παράδοσιν. Οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, εἰς ὀκτακοσίους συμποσούμενοι, ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ τῶν ἐκ Πύργου προσφυγόντων, ἐκλείσθησαν μετὰ τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν πολεμεφοδίων εἰς τὸ φρούριον, καὶ ἰδόντες τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπερχομένους, οὓς ἐξέλαβον ὡς Ῥώσσους περίτρομοι ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ παραδόσεως. Ἅμα ὅμως ἐκ

(1) Π. Χιώτης, Γ', σελ. 463.

τοῦ ἰδιάζοντος γλωσσικοῦ ἰδιώματος ἀνεγνώρισαν, ὅτι οὗτοι ἦσαν Ἑπτανήσιοι, ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες κατ' ἔτος ἤρχοντο πρὸς καλλιέργειαν τῶν κτημάτων αὐτῶν, μετέβαλλον γνώμην, καὶ μετά τινος θάρρους ἀπήντησαν, ὡς *παρουσιασθῇ ἕνας Ῥῶσσος καὶ ἀμέσως παραδίδομεν τὸ φρούριον.* Οὐχ ἧττον οἱ Κεφαλλῆνες ἐξηκολούθησαν τὴν πολιορκίαν, ἀπειλοῦντες καὶ ἐξυβρίζοντες τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, οἵτινες κατακλεισθέντες εἰς τὰς οἰκίας των οὐδεμίαν ἤθελον νὰ λάβωσι συμμετοχὴν ἐν τῷ κινήματι.

Ἐν τούτοις ὁ Θεόδωρος Ὀρλὼφ ἀσχολούμενος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐξηκολούθει προτρέπων διὰ πομπωδῶν ὑποσχέσεων τοὺς μὴ ἐπαναστάντας νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τῶν λαβόντων τὰ ὅπλα, διαβεβαιῶν συγχρόνως καὶ τοὺς τελευταίους περὶ προσεχοῦς ἀφίξεως πλοίων, ἐφοδίων, ὅπλων, καὶ στρατῶν. Ἡ φρουρὰ τῆς Κορώνης, συγκειμένη ἐξ ἀνάνδρων καὶ ἀπειροπολέμων Τούρκων, ἀθλίως ἐμάχετο πρὸς ἀνανδροτέρους καὶ ἀπειροτέρους. Ὀλιγάριθμος καὶ μὴ τολμῶσα νὰ ποιήσῃ κινδυνώδη ἔξοδον ἔμεινεν ὄπισθεν τῶν προμαχώνων, ἀλλὰ καὶ οἱ Ῥῶσσοι εὐαριθμότεροι καὶ δειλότεροι πρὸς ἔφοδον κατεγίνοντο εἰς κατασκευὴν ἀθλίων ὑπονόμων. Ἐπὶ τέλους οἱ Τοῦρκοι ἀναθαρρήσαντες ἐξῆλθον καὶ κατέστρεψαν τὰ ἔργα τῶν ὑπονομοποιῶν, οἱ δὲ Ῥῶσσοι ἀπελπισθέντας περὶ ἁλώσεως ἤρχισαν νὰ αἰτιῶνται τοὺς Ἕλληνας, ὡς δῆθεν μὴ ἐκπληρώσαντας τὰς περὶ σπουδαίων βοηθειῶν ὑποσχέσεις των. Ἀλλὰ καὶ οἱ τελευταῖοι βλέποντες ἐκείνην τὴν ἀδράνειαν πικρῶς κατηγόρουν τοὺς Ῥώσσους, ὡς μὴ παρέχοντας τὰ ὑποσχεθέντα μέσα. Ὁ Μαυρομιχάλης, τὸν ὁποῖον ἰδίως ὁ Ὀρλὼφ ἐμέμφετο ὡς παρακινήσαντα αὐτὸν εἰς τὴν ἀτυχῆ ταύτην πολιορκίαν, ἤλεγχε τοὺς Ῥώσσους ὡς βραδύνοντας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συμβουλῆς, λέγων αὐτοῖς μετὰ πικρᾶς εἰρωνίας, *ἐνῷ τόσον εὐκόλως καταστρέφετε τὰς οἰκίας τῶν Ἑλλήνων, ἀγνοεῖτε τὴν τέχνην τῆς καταστροφῆς ἑνὸς φρουρίου. Μᾶς κατηφανίσατε, καὶ τοὺς ἐχθρούς μας ἀφήνετε νὰ ζῶσι!* Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ὀρλὼφ ἠθέλησε ἵν' ἀπαντήσῃ μεθ' ὑβριστικῆς ἀλαζονίας πρὸς τὸν *ἀποστάτην τοῦτον*, ὁ Μαυρομιχάλης ὑπερηφάνως τῷ ἀπήντησε, *καὶ ἂν εἶχες ὑπὸ τὰς διαταγάς σου ὅλους τοὺς στρατοὺς τῆς αὐτοκρατορίσσης σου, δοῦλος πάντοτε θὰ ἦσαι, ἐνῷ ἐγὼ εἶμαι ἀρχηγὸς ἐλευθέρου λαοῦ. Ἐὰν δὲ ἡ τύχη μὲ καταστήσῃ τὸν ἔσχατον τῶν ἀνθρώπων, πάλιν ἡ κεφαλή μου θ' ἀξίζῃ περισσότερον ἀπὸ τὴν ἐδικήν σου.* Ἀμέσως ἀμφότεροι ἔθηκαν

τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ὅπλων των, ἀλλ' ὁ μὲν ἐσταμάτησεν ἐκ καταφρονήσεως, ὁ δ' ἐκ φόβου.

Μετ' ὀλίγον δ' ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον ἓν πλοῖον ἑξήκοντα πυροβόλων, μία βομβάρδα, μετὰ δύο φορτηγῶν, καὶ ἀνηγγέλθη ἡ προσεχὴς ἄφιξις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ μετὰ τοῦ ὑπολειπομένου στόλου. Ἡ ὀχληρὰ ἀντίστασις τοῦ πολιορκουμένου φρουρίου, ὅπερ ἐμπόδιζε τὴν ἐν τῷ λιμένι εἴσοδον, καὶ ἡ ἐν καιρῷ τρικυμίας μὴ ἐξασφάλισις τῶν πλοίων εἰς Οἴτυλον, ὅπερ οἱ Ῥῶσσοι κατεῖχον, ἠνάγκασε τὸν Ὀρλὼφ ἵν' ἀποσπάσῃ στρατιώτας τινὰς καὶ πλοῖα πρὸς κατάληψιν τῶν φρουρίων καὶ τοῦ λιμένος τῆς Πύλου, ἀναθέμενος τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὸν στρατηγὸν Ἀννίβαν, Ἀφρικανὸν τὴν καταγωγήν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος, ὅταν καὶ ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Κορώνης (23 Ἀπριλίου 1770). Ὁ ῥωσσικὸς στόλος συνέκειτο τότε ἀπὸ ἓξ πλοῖα τῆς γραμμῆς, τέσσαρας φρεγάτας τῶν εἴκοσι πυροβόλων, καὶ δύο φούστας, καὶ ἐπεβαίνετο ὑπὸ ὀκτακοσίων ἀνδρῶν στρατολογηθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἀμέσως ὁ πληρεξούσιος τῆς Αἰκατερίνης παραλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν διέταξε νὰ λυθῇ ἡ πολιορκία τῆς Κορώνης, ὁ δὲ στόλος μετὰ τῶν στρατευμάτων μεταβῇ εἰς Πύλον. Καθ' ἣν στιγμὴν ἀνεχώρουν τὰ Ῥωσσικὰ πλοῖα (26 Ἀπριλίου), οἱ εἰς τὴν λύσσαν τῶν Τούρκων ἐγκαταλειφθέντες Ἕλληνες τῆς Κορώνης καὶ τῶν περιχώρων, φέροντες τὰ πολυτιμότερα σκεύη καὶ σύροντες τὰ γυναικόπαιδα συνεσωρεύθησαν εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐζήτουν ὀδυρόμενοι ἄσυλον, τὸ ὁποῖον βαρβάρως ὁ Ὀρλὼφ τοῖς ἠρνήθη. Πλοιάριά τινα Ζακυνθίων παρέλαβον μέρος τῶν δυστυχῶν τούτων θυμάτων τῆς ῥωσσικῆς κακεντρεχείας, οἱ δὲ πλειότεροι πεζοὶ ἐπορεύθησαν πρὸς τὴν Πύλον. Μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Ῥώσσων οἱ Τοῦρκοι ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου διήρπασαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὰς οἰκίας τῶν χριστιανῶν.

Ἤδη νέοι ἀπόστολοι διέτρεχον τὴν Ἑλλάδα ἀναγγέλλοντες τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ, καὶ διανέμοντες τὰς πομπώδεις αὐτοῦ προκηρύξεις προσεκάλουν πάντας τοὺς κληρικοὺς καὶ προΰχοντας ἵνα μεταβῶσιν εἰς Πύλον καὶ προσφέρωσι τὰ σεβάσματα αὐτῶν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Αἰκατερίνης (1).

(1) Ἐκ τῶν τότε ἐκδοθεισῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας προκηρύξεων τοῦ Ὀρλὼφ παρεντίθημι τὰς ἑπομένας δύο.

Πᾶσα σχεδὸν ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκετο τότε ἐπὶ τῶν ὅπλων. Ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν οἱ μὲν παρασυρθέντες ὑπὸ τῆς πρώτης ὁρμῆς τοῦ ἐνθουσιασμοῦ κατέσφαξαν τοὺς παραδοθέντας Τούρκους ἄνευ διακρίσεως γένους καὶ ἡλικίας, ἕτεροι συλλαβόντες αὐτοὺς ἐφύλαξαν ὡς ὁμήρους διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον, καὶ ἄλλοι λαβόντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς συνεπείας τοῦ παρατόλμου ἐκείνου κινήματος, προειδοποίησαν αὐτοὺς περὶ τοῦ μέλλοντος κινδύνου καὶ συνεβούλευσαν ἵνα ἐκλέξωσιν ἀσφαλέστερα καταφύγια.

« Ἡμεῖς κόμης Ἀλέξιος Ὀρλὼφ, γενεράλης καὶ πληρεξούσιος τῆς αὐτοκρατορικωτάτης καὶ εὐσεβεστάτης βασιλίσσης πάσης Ῥωσσίας Αἰκατερίνης δευτέρας, ἀρχηγὸς τῆς τε διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς στρατείας, τῶν σωματοφυλάκων τῆς βασιλικῆς Μεγαλειότητος, ὑποχιλίαρχος, ἱππεὺς τοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου, καὶ ἁγίου Ἀλεξάνδρου τοῦ Νεύσκη κλπ. κλπ.

» Τοῖς προεστῶσι Μεσολογγίου, Ζυγοῦ, καὶ Ἀνατολικοῦ τὸ χαίρειν, καὶ τοῖς προεστῶσι Ξηρομέρου.

» Μὲ τὸν ἀποσταλέντα παρ' ὑμῶν κύριον Παναγιώτην Παλαμᾶν ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας, καὶ ἐκατάλαβα τὸν ζῆλόν σας πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην τῆς πατρίδος καὶ τὴν κυβέρνησιν, ἐκ στόματος τοῦ ἄνω εἰρημένου, ὁποῦ ἐκάμετε, δι' ὅλα αὐτὰ σᾶς ἐπαινῶ καὶ εὐχαριστῶ. Ὁ αὐτὸς συμπατριώτης σας μοῦ ἐπαράστησε τὴν χρείαν σας, πῶς ζητεῖτε ὀγλήγορα νὰ σᾶς προφθάσω μὲ βοήθειαν. Ὅταν ἐγὼ δὲν ἐψήφισα κινδύνους καὶ κάθε δυσχέρειαν καὶ ἦλθον ἀπὸ τόσον μακρυνοτάτους τόπους μὲ μόνον σκοπὸν νὰ λυτρώσω τοὺς συναδέλφους μου ὅλους κοινῶς τοὺς Ῥωμαίους καὶ νὰ τοὺς εὐτυχήσω, δὲν πρέπει ποσῶς ν' ἀμφιβάλλετε, ὅτι ἐγὼ δὲν θέλω κάμω αὐτοῦ κάθε κυβέρνησιν τὸ ὀγληγορότερον ὅπου δυνηθῶ. Κατὰ τὸ παρὸν σᾶς πέμπω εἰς συντροφίαν τοῦ συμπατριώτου σας δύο μου ὀφικιάλους διὰ νὰ βάλλωσιν εἰς τάξιν αὐτοῦ τὰ πράγματα ἐν κρυφίῳ, καὶ ὁ ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς θέλει ἐπιστρέψει ἐδῶ τὸ ὀγληγορότερον νὰ μοῦ φέρῃ εἴδησιν, καὶ θέλω ἐγὼ εἴτε πέμψω ἢ ὅπως ὁ καιρὸς τὸ καλέσῃ προτήτερον καράβια εἰς βοήθειαν. Ἔχω καλὰς ἐλπίδας νὰ εὕρω εἰς τὴν ἐπαρχίαν σας καὶ ἀληθινὸν ζῆλον τῆς πατρίδος καὶ μεγαλοψυχίαν καὶ σέβας εἰς ἐπακοὴν τῶν μικροτέρων εἰς τοὺς μεγαλειτέρους, ἀπὸ τὴν ὁποίαν καλὴν τάξιν καὶ τὴν πατρίδα σας ἐλευθερώνετε καὶ τὸν ἑαυτόν σας τιμᾶτε, καὶ θέλετε ἔχει τὴν χάριν μου καὶ ἀπολαύει τὸ ἔλεος τῆς βασιλίσσης μας. Ὑξεύρετε λοιπὸν ὅλοι κοινῶς τῆς ἐπαρχίας σας, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅτι ὅποιος παρέβη τὴν προσταγήν μου, ὅτι νὰ ἦναι ὑποταγὴ τῶν μικρῶν εἰς τοὺς μεγάλους καὶ προξενήσει σκάνδαλα, ἂς ἦνε βέβαιος ὅτι ἐβγαίνει ἀπὸ τὴν χάριν μου καὶ ξεπέφτει ἀπὸ τὸ ἔλεος τῆς βασιλίσσης. Στέκει τώρα εἰς ἐσᾶς ἅπαντας νὰ βάλλετε εἰς καλὴν τάξιν τὰ πράγματα ὅλα τῆς ἐπαρχίας ἀποῤῥίπτοντες κάθε μερικὴν ἔχθραν, καὶ γενόμενοι ἓν σῶμα καὶ μία ψυχή, καὶ νὰ οἰκονομήσετε τὸ χρειαζόμενον συντρέχοντας τὸ κατὰ δύναμιν εἰς ἐτοῦτο τὸ ἅγιον ἔργον. Καὶ κατὰ τὸ κατάστιχον ὁποῦ μοῦ ἐστείλατε ὅσοι ἔχετε γεννήματα νὰ τὰ φυλάξετε διὰ τὰ στρατεύματά μας, καὶ νὰ μοῦ γράψετε καθένας σας τὸ τί ἔχει καὶ ποῦ τὸ ἔχει, τόσον οἱ τοῦ Καρλελίου, ὅσον καὶ ἄλλοι προεστῶτες τοῦ Ζυγοῦ, καὶ ὅσοι εὐθὺς θελήσετε καὶ ἀργύρια θέλει σᾶς τὰ πέμψω. Ὅσοι δὲ συνδράμετε διὰ τὴν ὥραν χωρὶς ἀργύρια θέλετε κρατήσει λογαριασμὸν εἰς τὸ ὅ,τι πέμψετε καὶ θέ-

Μετὰ τὴν εἰρηνικὴν ἐκ Μεσολογγίου ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων ὁ ἐνταῦθα σχολάρχης Παναγιώτης Παλαμᾶς, καὶ οἱ προὔχοντες Ἀνδρέας Καλογεράκης καὶ Ἀναστάσιος Γουλιμῆς, συνέστησαν προσωρινὴν κυβέρνησιν, καὶ περιφράξαντες τὴν πόλιν διὰ τάφρου ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ὀρλὼφ ἓν πλοῖον πρὸς φρούρησιν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἀνα-

---

λετε ἀπὸ ἐμένα ἀνταμειφθῆ ὡς ζηλωταὶ καὶ συμβοηθοὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος. Καὶ προσμένω ἀπόκρισιν, καὶ θέλετε μοῦ δίδει κάθε ἀναγκαίαν εἴδησιν. Ὑγιαίνετε.

Ἐν Νεοκάστρῳ Ἀναβαρίνου 1770 Ἀπριλίου 24.

Κόμ. Α. ΟΡΛΩΦ.»

»Ἡ μεῖς πρίγκηψ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἀρχηγὸς καὶ πληρεξούσιος τῆς Α. Μεγαλειότητος τῆς πολυευσεβάστου Αὐτοκρατορίσσης πασῶν τῶν Ῥωσσιῶν Αἰκατερίνης Ἀλεξανδρίνης Β', διοικητὴς τῶν ναυτικῶν καὶ πεζικῶν δυνάμεων, συνταγματάρχης τῆς φρουρᾶς, καὶ ἱππότης τῶν παρασήμων τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, ἁγίου Ἀλεξάνδρου κτλ.

»Πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, ἱερεῖς, καὶ λοιποὺς κατοίκους τῆς Χιμάρας καὶ Βούμπαρι ἐπευχόμεθα καλὴν ὑγείαν.

»Παρὰ τῶν διαφόρων ἀπεσταλμένων παρ' ἡμῶν ἐβεβαιώθητε τὸν ζῆλον, ὃν ἡ Α. Μεγαλειότης τρέφει πρὸς τὸ ἔθνος ὑμῶν. Ἡ Βλαχία, ἡ Μολδαυΐα, καὶ Γεωργία μαρτυροῦσι μεγαλοφώνως, ὅτι οἱ τόποι ἐκεῖνοι δι' αὐτῆς ἠλευθερώθησαν ἀπὸ τοῦ δουλικοῦ ζυγοῦ, καὶ ἤδη εὐημεροῦσι. Τὸν αὐτὸν φιλάνθρωπον ζῆλον Αὐτῆς καὶ πρὸς τοὺς ἐδῶ τόπους δεικνύει ἀρκούντως ἡ ἀποστολὴ τῶν πολεμικῶν πλοίων ὅσα ἦλθον καὶ ὅσα περιμένονται εἰσέτι. Οἱ πρὸς ἡμᾶς ἀπεσταλμένοι ἀρχηγοὶ Πάνος Μπιτσίλης καὶ Ἀλέξανδρος Χριστοφόρου δύνανται χορηγῆσαι ἡμῖν λεπτομερείας. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐδώσαμεν πρὸς αὐτοὺς διὰ τὸ καλὸν τοῦ τόπου ὑμῶν τὴν ἔγγραφον ταύτην διακήρυξιν, φέρουσαν τὸ κῦρος τῆς ἀφραγῖδος ἡμῶν, καὶ ἐπράξαμεν πᾶν ὅ,τι ὠφελιμώτερον ἐνομίσαμεν κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν τεσσάρων ἐπιστολῶν, ἃς ἐκόμισαν οἱ παρ' ὑμῶν ἀπεσταλμένοι. Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ καιρὸς ἵνα ἀποδείξητε τὸν πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν ζῆλον ὑμῶν, καὶ ὁποίαν ἔχετε προθυμίαν πρὸς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν. Δι' αὐτὰ καὶ ὁ κόσμος τιμήσει ὑμᾶς, καὶ ἐγὼ ἀνταμείψω τούς τε ἀρχηγούς, ἱερεῖς, καὶ λοιποὺς διὰ τῆς τιμῆς καὶ εὐνοίας τῆς Αὐτοκρατορίσσης μου.

»Ὀρθόδοξοι ἀδελφοί! ὑμεῖς ἐχρησιμεύσατε καὶ τοῖς Βενετοῖς καὶ τοῖς Νεαπολιτανοῖς ἄνευ τινὸς ὠφελείας τῆς πατρίδος καὶ τῶν ἀπογόνων ὑμῶν· ἐρχόμενοι δὲ ἤδη ἵνα ὑπηρετῆτε μετὰ μεγαλοψυχίας τῇ Αὐτοκρατορίσσῃ θέλετε ὑπηρετεῖν τῇ ἁγίᾳ ἡμῶν θρησκείᾳ καὶ τῇ πατρίδι ὑμῶν, εὐτυχεῖς δὲ καταστήσετε τοὺς ἀπογόνους ὑμῶν, καὶ αἰωνίαν ἀφήσετε μνήμην ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Ἀποφασίσατε λοιπὸν ἵνα μένητε γενναῖοι καὶ ζηλωταὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Αὐτοκρατορίσσης μου διὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τοῦ ἔθνους ὑμῶν. Ἐνωθῆτε ὅλοι ὅπως φέρετε σύμφωνα φόβον καὶ τρόμον εἰς τὸν ἐχθρὸν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἐστὲ ἕτοιμοι εἰς πρώτην διαταγήν μου. Χαίρετε.

»Λάβετε παρὰ τοῦ ἀπεσταλμένου ὑμῶν 1100 φλωρία δι' ἀγορὰν ἄρτου, καὶ ἕτερα πεντακόσια ῥούβλια διὰ προμήθειαν τεσσάρων μικρῶν τηλεβόλων μετὰ τῶν πολεμεφοδίων αὐτῶν. Ὅσῳ δ' ἂν πλείονας πέμψητε ὁπλοφόρους πρὸς ἡμᾶς, τόσῳ κάλλιον ἐκτελέσετε τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν.

ΑΔΕΞΙΟΣ ΟΡΛΩΦ.»

δεχόμενοι τὴν ἐξ ἰδίων ἐξόπλισιν αὐτοῦ. Ὁ ὁπλαρχηγὸς τοῦ Ἀγγελοκάστρου Λαχούρης κατασφάξας τοὺς συναντηθέντας Τούρκους ἐτάχθη ὑπὸ τὸν Χρίστον Γρίβαν, καὶ ἀμφότεροι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τε ἀρματωλῶν καὶ ἄλλων ἐπαναστατῶν ἦλθον καὶ ἐπολιόρκησαν τὸ Βραχώριον. Ὁ Σταθᾶς Γεροδήμος ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐν Βάλτῳ εὐαρίθμων Τούρκων συνεκέντρωσεν ὑπ' αὐτὸν τοὺς μαχίμους κατοίκους τοῦ Σακαρετσίου, Δούνιστας, καὶ Χαλκιοπούλων, καὶ εἰσβαλὼν εἰς Εὐρυτανίαν καὶ Θεσσαλίαν κατέλαβε τ' ἀρματωλίκια τῶν Ἀγράφων καὶ Καρπενησίου, ἐν οἷς ἐγκατέστησε τοὺς σωματάρχας αὐτοῦ Γιάννην Μπουκουβάλαν καὶ Ἀλέξιον Καρακίτσον. Ὁ ἀρματωλὸς τῆς Ναυπακτίας Σουσμάνης σφάξας τοὺς συναντηθέντας Τούρκους ἐπὶ κεφαλῆς ἀπειραρίθμων Κραβαριτῶν ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ναυπάκτου· μαθὼν ὅμως τὴν ἐν τῇ ἀρματωλικῇ του περιφερείᾳ εἰσβολὴν τῶν Λοιδορικιωτῶν ἐδήωσε τὰ πέριξ καὶ ὑπεχώρησε. Καὶ τῳόντι ὁ ἀρματωλὸς τοῦ Λοιδορικίου Λωρῆς κρατήσας τοὺς ἐκεῖ Τούρκους, εἰσώρμησεν εἰς Κράβαρα καὶ ἐκυρίευσε τὴν Λομποτινάν, διϊσχυριζόμενος ὅτι μέχρις ἐνταῦθα ἐξετείνετό ποτε τὸ ἀρματωλίκιον τοῦ Λοιδορικίου. Ὁ Κομνηνὸς ἐγείρας εἰς ἐπανάστασιν τὰ Βλαχοχώρια τῶν Σαλώνων ἠνώθη μετὰ τοῦ Καλπούζου, καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Λεβαδείαν. Ὁ Μητρομάρας παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον πᾶσαν τὴν Μεγαρίδα, καὶ τὴν Ἀττικήν, μηδὲ τῶν χριστιανῶν φειδόμενος. Οἱ Κορίνθιοι ὑπὸ τοὺς Νοταράδες σφάξαντες τοὺς Τούρκους κατέλαβον τὸν Ἰσθμὸν πρὸς διακοπὴν πάσης μεταξὺ Στερᾶς καὶ Πελοποννήτου συγκοινωνίας. Ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος ὑψώσας ἐν Αἰγίῳ τὴν σημαίαν τῆς ἐπανκστάσεως ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Καλαβρύτων (1). Ὁ Χριστόπουλος ἀναλαβὼν

Τῶν προκηρύξεων τούτων ἡ μὲν πρώτη σώζεται χειρόγραφος παρὰ τῷ κυρίῳ Γεωργίῳ Γουλιμῇ νῦν βουλευτῇ Μεσολογγίου, ἡ δ' ἑτέρα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κυρ. Ἰω. Φιλήμονος (Δοκίμιον περὶ Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Α', σελ. 331—332). Ἰταλικὴ μετάφρασις ὁμοίας πρὸς τοὺς Ἕλληνας προκηρύξεως τοῦ Ὀρλὼφ (2 Μαΐου) ἐδημοσιεύθη (Vita e fasti di Caterina II, Lugano, 1797 tom. III, σελ. 36—41), ταύτης δὲ ἀνάλυσιν γαλλιστὶ δίδει καὶ ὁ Ῥουλιέρ.

(1) Τότε ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐξῆλθε μετὰ τῶν ἄλλων μοναχῶν καὶ κρατῶν τὸν σταυρὸν ἀνὰ χεῖρας διηυθύνθη εἰς Καλάβρυτα· διὰ πολλῶν δὲ ἐκεσιῶν, ἀπειλῶν, καὶ νουθεσιῶν κατορθώσας νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ παραλαβὼν τὰς τουρκικὰς οἰκογενείας καὶ σώζων αὐτὰς μετὰ καὶ τῶν πολυτιμοτέρων κειμηλίων ἀσφαλῶς διεβίβασεν εἰς τὸν Κρισσαῖον κόλπον. Ὅταν δ' ἔπειτα οἱ Ἀλβανοὶ ἐδῄουν τὴν χώραν, ὁ σεβάσμιος ἡγούμενος ἀναπολήσας τὴν ἀγαθοεργίαν ταύτην κατώρθωσε νὰ λάβῃ φρουροὺς μετὰ σημαίας πρὸς

τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου καὶ ἀνακηρύξας ἀρματωλὸν Θάνον τινὰ Μπαρακούραν, ἀπέστειλεν αὐτὸν ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν ὁπλιτῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Σπάρτῃ Ἑλληνο-Ῥώσσων.

Ἐν τῷ μεταξὺ πολιορκηθεῖσα ἡ Πύλος ὑπὸ τοῦ Ἀννίβα παρεδόθη μετὰ ἑξαήμερον πολιορκίαν. Ἡ συνθήκη, δι' ἧς παρεχωρεῖτο ἡ ζωὴ τῇ τουρκικῇ φρουρᾷ, εἰ καὶ ὑπογραφεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ προξένου τῆς Γαλλίας δὲν ἐσεβάσθη ὑπὸ τῶν Μανιατῶν, οἵτινες κατασφάξαντες αὐτοὺς παρέδωκαν τὴν πόλιν εἰς τὰς φλόγας. Ἐνταῦθα δ' ἐλθὼν ὁ Ἀλέξιος διέταξε τὸν ἐν Σπάρτῃ διαμένοντα Ψαρὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς, τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ προύχοντες ἦσαν ἐκ τῶν πρωτίστων συνωμοτῶν, αὐτὸς δὲ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐκ Κορώνης ἀτιμωτικῆς ὑποχωρήσεως ἐπελήφθη τῆς πολιορκίας τῆς Μεθώνης.

Ὁ Ψαρὸς ἐνθαῤῥυνθεὶς ἐκ τῆς ὑποταγῆς τῆς Σπάρτης προθύμως ἤκουσε τὴν διαταγὴν τοῦ Ὀρλώφ. Πολλοὶ πολλαχόθεν συνεκεντρώθησαν ἐν Σπάρτῃ ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν, καὶ τοσοῦτον ἐθεωρήθη ἀσφαλὴς ἡ αἰσία αὐτῆς ἔκβασις, ὥστε οἱ Μανιάται παρέλαβον καὶ τὰς γυναῖκάς των φερούσας σάκκους κενοὺς πρὸς μετακόμισιν τῆς λείας. Οἱ Τοῦρκοι ἅμα μαθόντες τὴν ἀπόφασιν τῶν ἐπαναστατῶν συνεκέντρωσαν ἐν τάχει μεγάλας δυνάμεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐπισήμου ταύτης πόλεως. Ὁ ἐκ Τρικκάλων Νιμετιζαδὲς, ὁ Λαρισσαῖος Ὀσμὰν βέης, ὁ ἐξ Ἀτταλείας Ἀλῆ ἀγᾶς, καὶ ὁ βεϊζαδὲς τῶν Θηβῶν συνεκέντρωσαν, διαταγῇ τοῦ σερασκέρου, παραχρῆμα τὰ σώματα αὐτῶν ὑπὸ τὸν μουτεσελίμην τῆς ἐν Συρίᾳ Τριπόλεως· ταὐτοχρόνως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ σερασκέρης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἰδίων αὐτοῦ στρατευμάτων ἔσπευσε πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου. Παρουσιασθέντες οἱ Ἕλληνες πρὸ τῆς Τριπολιτσᾶς κατεσκεύασαν κανονοστοιχίαν πλήττουσαν τὸν προμαχῶνα, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου εἶχον ὀχυρωθῆ οἱ Τοῦρκοι. Οὗτοι δ' ἐνισχυθέντες ἐκ τῆς προτελεύσεως τῶν ἄνω ἐπικουριῶν, ἔσφαξαν πολλοὺς τῶν ἐν τῇ πόλει Ἑλλήνων, καὶ διὰ τοῦ αἵματος τῶν δυστυχῶν τούτων βάψαντες τὰς κεφαλὰς τῶν ἵππων, καὶ τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἐφώρμησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων σατανικῶς ἀλαλάζοντες. Ἐπὶ μικρὸν ἀντιστάντες οἱ Ἕλληνες ἐτράπησαν ἐπὶ τέλους

φύλαξιν τοῦ Μοναστηρίου. Οἱ Μεγαλοσπηλαιῶται ὠφελούμενοι τῆς ἐξαιρετικῆς ταύτης προστασίας διέσωσαν πολλὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς μαχαίρας τῶν λυμαινομένων Ἀλβανῶν. (Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, Κτιτορικὸν Μεγάλου Σπηλαίου, σελ. 85).

εἰς ἄτακτον φυγὴν, ἐγκαταλιπόντες εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν καὶ τὴν κανονοστοιχίαν, καὶ τὰ πολεμεφόδια. Μετὰ δὲ τὴν νίκην οἱ Τοῦρκοι ἐπανελθόντες εἰς Τριπολιτσὰν διήρπασαν καὶ παρέδωκαν εἰς τὰς φλόγας τὰς οἰκίας τῶν χριστιανῶν· ἐν διαστήματι ὀλιγωτέρῳ τῶν δύο ὡρῶν ἐσφάγησαν τρεῖς χιλιάδες Ἑλλήνων ἄνευ διακρίσεως γένους καὶ ἡλικίας, τὰ δὲ πτώματα αὐτῶν ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. Μετὰ τὴν κατεύνασαν τῆς λυσσώδους τῶν Τούρκων ὀργῆς ὁ διοικητὴς τῆς πόλεως κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικοὺς, ὡς ῥωσσίζοντας. Οἱ δὲ κάτοικοι τῶν περιχώρων μαθόντες τὰς γενομένας βαρβαρότητας ἔντρομοι ἔδραμον ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὸ ἔλεος τῶν Ὀθωμανῶν (1).

Ἐν ᾧ οἱ περὶ τῶν Ψαρὸν ἀθλίως ἐκ τῆς Τριπολιτσᾶς ἐδιώκοντο,

(1) Αὐτόπτης Τριπολίτης ὁ Ἀντώνιος Πετρίδης ἀφηγεῖται ἐν ὀλίγοις οὕτω τὰ τότε λαβόντα χώραν. « Ἦλθε τὸ ἀπηνέστατον καὶ παμβαρβαρώτατον ῥωσσικὸν στράτευμα εἰς Πελοπόννησον εἰς τὸ μέρος τοῦ Νεοκάστρου καὶ Μοθώνης· εἰς δὲ τὸν Μιστρὰν ἐπῆγαν Μαρτίου ε, καὶ αὐτὸν κατεκυρίευσαν μετὰ τῶν Μανιατῶν καὶ τοὺς ἐκεῖ οἰκοῦντας Τούρκους ἅπαντας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ξίφει κατέσφαξαν. Μαρτίου δὲ κθ', τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ δευτέρᾳ, ὡσεὶ ὥρα ἡ, πολὺ πλῆθος Μανιατῶν καὶ ἄλλων Μωραϊτῶν φέροντες εἰς σημεῖον βασιλικοῦ στρατεύματος καὶ τεσσαράκοντα Ῥούσσους ἦλθον εἰς τὴν Τριπολιτσὰν τὴν τοῦ ἡγεμόνος καθέδραν, καὶ ἡμετέραν πατρίδα, εἰς τὸ μέρος ὀνομαζόμενον ἅγιος Βασίλειος· οἱ δὲ ἐκεῖ εὑρισκόμενοι Τοῦρκοι ξένα τε καὶ ἐντόπιοι λαμβάνοντες εἴδησιν ἐξῆλθον ἅπαντες μετὰ πολλῶν ἁρμάτων εἰς προϋπάντησίν τους, καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρα μιᾷ, οἱ μὲν νικηθέντες ἐπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, οἱ δὲ νικήσαντες καὶ θυμοῦ ἐμπλησθέντες πολλοὺς ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πάντας τοὺς ἐκεῖ χριστιανοὺς ἀνεῖλον μαχαίρᾳ. Ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἰδοὺ φανερόνω καὶ τοὺς συγγενεῖς μου, πρῶτον τὸν πατέρα μου, τὸν ἀδελφόν του καὶ θεῖόν μου Οἰκονόμον, τὸν ἀδελφόν μου Κωνσταντῖνον, τοὺς θείους μου Παρασκευᾶν Ῥογάρην, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Σπυρίδωνα, τὸν Γεώργιον Καρανικόλαν, καὶ ἐπιλοίπους. Τόση ἄδικος σφαγὴ ἔγινεν εἰς αὐτὴν τὴν δύστηνον χώραν, ὥστε ὁποῦ αἱ οἰκίαι καὶ δρόμοι ἐγέμισαν αἷμα, καὶ εἰ μὴ ἀπὸ θείων ἀνδρῶν πρὸς κύριον ἐντεύξεις τὴν ἐπιοῦσαν δὲν ἐπρόφθανεν ὁ τφόντι εὐσπλαγχνικώτατος Ὀσουμάν-μπεης μήτε κἂν ὄνομα χριστιανοῦ εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐσώζετο. Πολλάκις λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος αἰχμαλωσίας ἐδοκίμασε, πλὴν αὕτη ἡ ἐκ τῶν ἐν προβάτου δορᾷ προβάτων φθορὰν ἀπειργασαμένων βαρβάρων λέγω Ῥουσσῶν νῦν προξενηθεῖσα, μήτε ἀκούσθη, μήτε ὁ Κύριος νὰ δώσῃ εἰς ἄλλους χριστιανούς . . . Ἐκκλησίαι, μοναστήρια, καὶ σχολεῖα κατεσκάφθησαν καὶ ἠφανίσθησαν, ἄπειρα πλήθη ἀθλίων χριστιανῶν, ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν, μοναχῶν τε καὶ μοναζουσῶν, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, νέων τε καὶ γερόντων, παρθένων τε καὶ ἀπειροκάκων βρεφῶν, δορυάλωτοι καὶ αἰχμάλωτοι γενόμενοι καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διασπαρέντες ἀγεληδὸν ὡς ἄλογα ζῶα ἀπεμπωλοῦντο, πολὺ χειρότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλοτε ἐπὶ Τίτου καὶ Οὐεσπεσιανοῦ ἐξανδραποδισθέντας Ἑβραίους.» Φιλίστωρ τόμ. Δ', σελ. 537 —39. —Hammer XVI σελ. 451.—Vita e Fasti di Caterina tom. III. σελ. 32.

ὁ Ὀρλὼφ ἐπολιόρκει τὴν Μεθώνην. Ἡ ἐνταῦθα φρουρὰ συγκειμένη ἐξ ὀκτακοσίων γιανιτσάρων ἀνδρικὴν ἀντέξαξεν ἀντίστασιν. Οἱ Ῥῶσσοι πεντακόσιοι τὸν ἀριθμὸν καὶ μετ' αὐτῶν ἑκατὸν πεντήκοντα Μαυροβουνιῶται καὶ Ἕλληνες, στενῶς ἐπολιόρκουν τὸ φρούριον, πληττόμενον ὑπὸ τριῶν ἰσχυρῶν κανονοστοιχιῶν, δύο ὅλμων, καὶ τῶν πυροβόλων τεσσάρων πλοίων. Ὅλα τ' ἀπηρχαιωμένα τῶν Τούρκων τηλεβόλα διερράγησαν, οἱ δὲ προμαχῶνες τοῦ φρουρίου ἠνεώχθησαν εἰς δύο μέρη.

Ἐν τούτοις ὁ τουρκικὸς στόλος μετὰ μεγάλης σπουδῆς παρασκευασθεὶς εἶχεν ἐξέλθει τοῦ Ἑλλησπόντου. Ὁ τέως καπιτὰν πασᾶς Ἰβραὶμ ὁ Χαλκιδεὺς καθαιρεθεὶς τοῦ ἀξιώματος ἐστάλη διοικητὴς Εὐβοίας, ἀντ' αὐτοῦ δὲ διορισθεὶς ὁ Χοζαμεδὶν, ἔγγονὸς τοῦ περιλαλήτου Τζανοὺμ Χότσα, διετάχθη ἵνα ἐν τάχει ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς τὰ ὕδατα τῆς Πελοποννήσου.

Ἅμα τῇ εἰδήσει τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων οἱ Τοῦρκοι μανιώδεις ἀντεξεδικήθησαν κατ' ἄλλων ἀθώων χριστιανῶν. Ἡ Τρίκκη ἐπυρπολήθη καὶ διηρπάγη (1), ἡ ἐμπορικωτάτη καὶ εὐδαίμων Μοσχό-

(1) Ἐπὶ ἀντιτύπου Λαυσαϊκοῦ ἀνήκοντός ποτε εἰς Ἰωάννην ἱερέα τὸν ἐκ Τρίκκης, καὶ κατατεθειμένου ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν, ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς περίεργα σημειώματα περὶ τῶν ἐν Τρικκάλοις τότε συμβάντων. « 1768, ἐκίνησε πόλεμον ὁ σουλτὰν Μουσταφᾶς μὲ τοὺς Ῥούσσους, καὶ ἐν πρώτοις ἔστειλεν ἱστερὰν εἰς Τρίκκαλα βουβάλια πενῆντα καὶ ἐπλήρωναν ἀπὸ σαράντα γρόσια τὸ ζευγάρι. Νοεμβρίου 4, ἦλθεν ἄλλο φερμάνι διὰ ἄλογα, νὰ δίδῃ τὸ βιλαέτι τοῦ Τρικκάλου ἱστερὰν ἄλογα πεντακόσια μὲ σαμάργια, καὶ σακκιὰ διὰ νὰ κουβαλήσουν ζαερὲ εἰς τὸν πόλεμον. Νοεμβρίου 9, ἀπέρασαν ἀπ' ἐδῶ ἀπὸ Τρίκκαλα φορτώματα ἄσπρα εἴκοσι δύο, καὶ εἶπον ἦτον ἑκατὸν δέκα χιλιάδες γρόσια, καὶ ἐπῆγεν αὐτὰ τὰ ἄσπρα ἕνας μεγάλος καπουντζῆς εἰς τὰ Γιάννινα εἰς τὸν Μεμὲτ πασιᾶ, τὸ παρανόμι του πασιᾶ Καλὸ, διὰ νὰ μάσουν ἀσκέρια, καὶ εἰς τὸν Κατὶμ πασιᾶ γυιὸν τοῦ Μπεκίρ-μπεη. 1770, ἤφεραν Ἀρβανίταις οἱ ἀγάδες διὰ φύλαξιν τῆς πολιτείας χιλίους πεντακοσίους, καὶ ἀπέρασαν καὶ ἄλλοι Ἀρβανίταις καὶ ἐπῆγαν διὰ τὸν Μωρέαν, καὶ τὰ κακὰ ὁποῦ ἔκαμαν οὔτε ἔχουν σταθῆ ἄλλην βολά. 1770 Ἰουλίου 14, ἡμέρα τετράδη, οἱ ἄνωθεν Ἀρβανίταις, ὁποῦ τοὺς εἶχαν μπεκτζίδες, ἐδιαγούμισαν τὰ ἐργαστήρια ὅλα τοῦ παζαργιοῦ, ἕως πεντακόσια τὸν ἀριθμὸν, καὶ ἀπάνω εἰς τρεῖς ὥρας ἑκάη ὅλο τὸ τσαρσὶ, καὶ ἐσκοτώθησαν Ἀρβανίταις 13, ἐπειδὴ καὶ ἦτον δύο ταράφια· καὶ ἐπάτησαν ἀκόμη καὶ τὰ Ὀβρέϊκα τὰ σπίτια καὶ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶ, καὶ τὸν κάτω. Ἄσπρα ηὗραν εἰς τοὺς Ἑβραίους περισσότερα ἀπὸ σαράντα πέντε πουγγιὰ, καὶ τὸ ἐπόλοιπο βγιό τους, μαλαματικά τους, στολίδια τῶν γυναικῶν τους, χαλκώματα καὶ στρωσίδιά τους, καὶ μπιρσίμι, καὶ ἕτερα ἀκόμη, ὁποῦ τὸ κακὸν δὲν ἐστάθη. 1773 Ἰουλίου 17, ὁ Τιρβίσης μπουλούμπασης ἐσκότωσε τὸν μακαρίτην κὺρ Δημάκην ὁμοῦ μὲ τὸν υἱόν του Νικολὸν εἰς τὸ σπίτι τους, μέσα εἰς τὸν ὀντᾶ τους, οἱ ὁποῖοι ἐστά-

πολις ἄρδην κατεστράφη, οἱ προεστῶτες τῆς Φιλιππουπόλεως ἐρραβδίσθησαν, τὰ ὑπάρχοντα τῶν χριστιανῶν διηρπάγησαν, αἱ οἰκίαι των ἐκάησαν, καὶ πολλοὶ ἔπεσαν θύματα τῆς μαχαίρας τῶν ἐξηγριωμένων βαρβάρων. Εἰς Λῆμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προὔχοντες τῶν Ἑλλήνων, ἐν δὲ τῇ Σμύρνῃ πολλοὶ ἐφονεύθησαν ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς.

« Ἀπὸ ὅλας ὅμως τὰς πόλεις τῆς Ῥωμελίας, γράφει ὁ Λαρισσαῖος Κούμας, καμμία βέβαια δὲν εἶδε τραγικωτέρας σκηνὰς παρὰ ἡ Λάρισσα. Τρεῖς σατράπαι εὑρίσκοντο εἰς αὐτὴν τὸ 1770 ἔτος, τὸ μὲν νὰ στρατολογῶσι διὰ τὸν πόλεμον, τὸ δὲ καὶ νὰ προσέχωσι μὴ μεταδοθῇ τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα τῆς Πελοποννήσου διὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Θετταλῶν ἁρματωλῶν. Ἐκυρίευε τότε τὸ δαιμόνιον τῆς διχοστασίας δύο φατρίας προεστώτων τῆς ἐπαρχίας Τρίκκης, Δημάκη καὶ Γεωργάκη Χαλκιωτῶν, καί τινος ἄλλου Τρικκαίου, οἵτινες ἀνέφερον εἰς τὴν Λάρισσαν τὰς κατ' ἀλλήλων κατηγορίας. Ὁ Ἀγαπασᾶς (εἷς ἐκ τῶν τριῶν) ἐδιώρισε τοὺς στασιάζοντας προεστῶτας νὰ ὑπάγουν συνεπιφέροντες ὅσους δύνανται χριστιανοὺς καθεὶς, διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τίς ἐκ τῶν προεστώτων ἔχει τὰ δίκαια. Μὲ ἐνθουσιασμὸν οἱ μαινόμενοι ἐσύναξαν καθεὶς τοὺς συστασιαστάς του. Τρεῖς χιλιάδες Τρικκαῖοι ἐκ τῶν πολλῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἔφθασαν εἰς τὴν Λάρισσαν. Ἡ μεγάλη αὐλὴ τοῦ πασᾶ δὲν ἐχώρει τὸ πλῆθος τῶν φωναζόντων τῶν μὲν ὑπὲρ Δημάκη καὶ Γεωργάκη, τῶν δὲ ὑπὲρ τοῦ Τρικκαίου. Εἰς τὴν δευτέραν συνάθροισίν των ἐπρόσταξεν ὁ πασᾶς τὸν ὄλεθρον τῶν ἀόπλων τούτων καὶ ἀκάκων ἀνθρώπων. Ἤρχισεν ἡ κατ' αὐτῶν πυροβόλησις. Ὅσοι ἔφευγαν ἀπὸ τὴν αὐλὴν ἐφονεύοντο εἰς τοὺς δρόμους. Εἰς μίαν ἡμέραν ἡ πόλις ἐγεμίσθη νεκρῶν, καὶ τὰ ῥεῖθρα τοῦ Πηνειοῦ ἐβάφησαν ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν ἀθλίων Τρικκαλινῶν (Μαρτ. 9 1770). Οἱ Λαρισσαῖοι δὲν ἐδοκίμασαν μετριώτερα. Συνειθισθέντες οἱ γιανιτσάροι νὰ φονεύουν χριστιανοὺς, ἐτουφέκιζαν καθ' ἑκάστην 10—12 χριστιανούς. Ἕνα μόνον ναὸν εἶχαν πέντε χιλιάδες κάτοικοι τῆς πόλεως ἐκείνης,

θησαν γέροντες Τρικκάλου. Ἔπειτα ἔγινε γέροντας ὁ κὺρ Στάθης Δημουλᾶς. 1778, Ἰουνίου, 5, ἡμέρα Κυριακὴ, ἀπέθανεν ὁ ἄρχων κὺρ Εὐστάθιος ὁ γέροντας τοῦ Τρικκάλου, καὶ ἦρθε μποστατσῆς ἀπὸ τὴν Πόλιν, καὶ ἐβούλωσε τὸ σπίτι, καὶ ἐγύρευσε νὰ κάμῃ τὸ βιός του μιρί, διατί εἶχε φερμάνι, καὶ τοῦ ἔδωκαν πέντε πουγγιὰ καὶ ἔστειλε ἄρτζι εἰς τὴν βασιλείαν ὁ μποσταντσῆς διὰ νὰ χαρίσῃ τὸ βιός. »

τιμώμενον εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, καὶ τοῦτον τὸν ἐκρήμνισαν μὲ ὅρκον νὰ μὴ συγχωρήσωσι πλέον τὴν ἀνάκτησίν του. Οἱ ἀκμάζοντες διὰ τῆς ἐμπορίας πλούσιοι Λαρισσαῖοι ἐγυμνώθησαν, ἐσκοτώθησαν, καὶ ὅσοι ἠδυνήθησαν, ἔφυγαν εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία. Ἡ Λάρισσα ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον περιέχει χριστιανοὺς πέντας, χειρώνακτας, ἀποζῶντας μὲ τοὺς βαρεῖς κόπους των.... Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ περιγράψῃ ὅλα τὰ δεινά; Ἰδοὺ τὰ καλὰ ὁποῦ ἀπήλαυσε τὸ ἑλληνικὸν γένος ἀπὸ τὴν τῶν Πελοποννησίων μὲ τὸν Ὀρλόφιον συμμαχίαν [1] ».

Ἀπειράριθμα στίφη Ἀλβανῶν εἰσβαλόντα εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα διηυθύνοντο εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ ἁρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδῆμος, ἀντὶ ν' ἀντιτάξῃ τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἀκαρνᾶνας, ἠρκέσθη ἵνα συνομολογήσῃ μετ' αὐτῶν συνθήκην, ἐξασφαλίζουσαν αὐτῷ καὶ τοῖς σωματάρχαις αὐτοῦ Μπουκουβάλα, Καρακίτσῳ, καὶ Κοντογιάννῃ, τ' ἁρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενησίου, καὶ τῆς Ὑπάτης. Τὸ παράδειγμα ὅμως αὐτοῦ δὲν ἐμιμήθη καὶ ὁ λεοντόθυμος ἁρματωλὸς τῆς Βονίτσης καὶ Ξηρομέρου Χρῆστος Γρίβας. Οὗτος ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν εἰς Ἀκαρνανίαν εἰσβολὴν τῶν ἀγρίων ἐκείνων ὀρδῶν, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Βραχωρίου καὶ ἔδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτῶν. Διαβάντες οὗτοι τὸν Ἀχελῷον ἠνώθησαν μετὰ τῶν ἐν Βραχωρίῳ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀχμὲτ βαλῆ τοῦ Κάρλελι (Ἀκαρνανίας) καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ Σουλεϊμὰν διηυθύνθησαν πρὸς τὸ Ἀγγελόκαστρον. Ὁ Γρίβας μὴ δυνηθεὶς ν' ἀντικόψῃ τὴν ὁρμὴν αὐτῶν ἀμέσως ὠπισθοχώρησε καὶ ὠχυρώθη εἰς ἅγιον Ἠλίαν τῆς Μπέαινας ἔξω τοῦ Ἀγγελοκάστρου. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Τσέγιος μετὰ πεντήκοντα ὁπαδῶν κατέλαβε τὴν θέσιν Ῥαγγαβέϊκα, ὁ ὁπλαρχηγὸς Γεώργιος Λαχούρης τὴν γέφυραν τοῦ Ἀγγελοκάστρου καὶ τὸ παρ' αὐτῇ δάσος, ὁ δὲ Χρῆστος τοὺς ἐν ἁγίῳ Ἠλίᾳ ἑτοιμασθέντας προμαχῶνας. Οἱ Τοῦρκοι διηρέθησαν εἰς δύο σώματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Σουλεϊμάνην ὥδευσε κατὰ τοῦ Τσέγιου καὶ Λαχούρη, τὸ δ' ἕτερον ὑπὸ τὸν Ἀχμέτην κατηυθύνθη κατ' αὐτοῦ τοῦ Γρίβα. Ὁ Τσέγιος γενναίως ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἀγωνισθεὶς ἡρωϊκῶς ἔπεσεν, ὁ δὲ Λαχούρης μὴ δυνηθεὶς ν' ἀντισταθῇ, ἔκοψε τὴν γέφυραν, καὶ δραμὼν ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅστις δὶς εἶχεν ἀποκρούσει τὸν Ἀχμέτ. Ἐνῷ δὲ οὗτοι συμπλακέντες λυσσωδῶς ἐμάχοντο, καταφθάσας ὁ Σουλεϊμὰν

[1] Κούμα, Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. 10 σελ. 382—84.

κατέλαβε τὰ νῶτα αὐτῶν. Ἐπὶ ἓξ κατὰ συνέχειαν ὥρας τρομερὸς συνήφθη ἀγών, καὶ ἐπὶ τέλους οἱ ἐπαναστάται ἀπελπισθέντες ἀπεφάσισαν ἵνα διασχίσωσι ξιφήρεις τὰ στίφη τῶν Τούρκων. Ὁ Χρῆστος Γρίβας καὶ ὁ Λαχούρης πρῶτοι ἐξῆλθον ἀπὸ τοὺς προμαχῶνας, παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων ὁπαδῶν, καὶ τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην διασπείροντες εἰς τὰς ἐχθρικὰς φάλαγγας ἤρχιζον ἤδη νὰ διασχίζωσιν αὐτὰς, ὅταν οἱ Ἀλβανοὶ λοξοδρομήσαντες ἐπαρουσιάσθησαν πρὸ αὐτῶν. Οἱ λεοντόκαρδοι Ἀκαρνᾶνες ὥρμησαν καὶ κατὰ τούτων, ἀλλὰ περικυκλωθέντες κατεκόπησαν. Ὁ Γρίβας καὶ ὁ Λαχούρης ἔπεσαν ἐν μέσῳ σωρείας ἐχθρικῶν πτωμάτων, καὶ μόνον ἓξ ἁρματωλοὶ ὑπὸ τὸν Μαυροδῆμον ἠδυνήθησαν φεύγοντες νὰ ἔλθωσιν εἰς Αἰτωλικὸν, ἔνθα οἱ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντες Ὀθωμανοὶ συλλαβόντες ἐθανάτωσαν καὶ τούτους. Τριακόσιοι ἦσαν οἱ μετὰ τῶν Γριβαίων καὶ τοῦ Λαχούρη πεσόντες κατὰ τὴν ἔνδοξον τοῦ Ἀγγελοκάστρου μάχην. Τὰ πτώματα αὐτῶν διαταγῇ τοῦ Ἀχμὲτ ἔμειναν ἄταφα, καὶ αἱ κεφαλαὶ τοῦ Χρήστου καὶ τοῦ Τσέγιου Γρίβα, ὡς καὶ τοῦ Λαχούρη, ἀνεστηλώθησαν ἐπὶ δοκῶν ἐν τῷ διασταυρώματι τῆς ὁδοῦ τοῦ Ἀγγελοκάστρου. Ἡ δὲ θέσις, ἐν ᾗ ἔπεσαν οἱ μεγάθυμοι ἁρματωλοὶ, φέρει ἄχρι τοῦδε τὸ ὄνομα *τῶν Γριβαίων τὰ κόκκαλα* (1).

Ὀλίγον πρὸ τούτου οἱ ἐν Μεσολογγίῳ ἐπαναστάται μάτην κατ' ἐπαγάλψιν ζητήσαντες ἀπὸ τὸν Ὀρλὼφ τὴν ἀποστολὴν ἑνὸς πλοίου, καὶ ἤδη μαθόντες τὴν ἐπέλευσιν τῶν Ἀλβανῶν, ἀπεφάσισαν ἵν' ἀλλαχοῦ ζητήσωσι σωτηρίαν. Ὁ ἐσχάτως εἰς Πύλον ἀποσταλεὶς ἐκ μέρους τῆς κοινότητος, ἅμα ἐπανελθὼν συνήθροισε πάντας, καὶ εἰλικρινῶς ἀνήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι *ἀφοῦ τόσον ἀνοήτως ἔδραξαν τὰ ὅπλα, καὶ ἤδη ἐβεβαιώθησαν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσσων ἐγκαταλείψεως, μονομερὴς αὐτῶν στοχασμὸς πρέπει πλέον νὰ ἦνε οὐχὶ πρὸς ἀνωφελῆ ἀντίστασιν, ἀλλὰ πρὸς ἐκλογὴν καταφυγίου, καὶ σωτηρίαν τῶν γυναικοπαίδων.* Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ Μεσολογγῖται ἔδραμον ἀμέσως εἰς τὰς οἰκίας των καὶ παραλαβόντες τὰ πολυτιμότερα κοσμήματα καὶ τ' ἀναγκαιότερα σκεύη ἐπιβιβάζονται μετὰ τῶν γυναικοπαίδων εἰς τὰ τριάκοντα αὐτῶν πλοιάρια. Ἐν ᾧ ὅμως ἡτοιμάζοντο πρὸς ἀπόπλουν διευθυνόμενοι εἴς τινα χριστιανικὴν χώραν, πλοῖα τῶν Δουλχινιωτῶν ἐπαρουσιάσθησαν πρὸ τοῦ λιμένος. Οἱ Μεσολογγῖ-

(1) Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, Α', σελ. ρλδ'—ρλέ.

καὶ σχηματίζουσιν ἀμέσως κύκλον, καὶ ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ἑβδομάδα ναυμαχοῦσι θαῤῥαλέως κατὰ τῶν Ἀλβανῶν πειρατῶν. Κατὰ τύχην ὅμως πλοιάριά τινα ἐκ τούτων νύκτωρ εἰς Πάτρας διευθυνθέντα, καὶ ἰδόντα τὴν ἐκεῖ ἐπικρατοῦσαν ἐρήμωσιν, ἐπιστρέφουσι καὶ ἀναγγέλλουσι τὴν εἴδησιν εἰς τοὺς ἐν Μεσολογγίῳ ἑταίρους, οἵτινες ἀμέσως λύσαντες τὴν πολιορκίαν σπεύδουσι πρὸς κατάληψιν τῆς λείας. Τῆς ἀνακωχῆς ταύτης ὠφεληθέντες οἱ Μεσολογγῖται ἐγκαταλείπουσι πλέον τὴν πατρίδα, καὶ ζητοῦσι φιλοξενίαν εἰς Ἑπτάνησον, ἄλλοι δὲ καταφυγόντες εἰς Αἰτωλικὸν, ἔκοψαν πρὸς ἐξασφάλισιν τὴν μετὰ τῆς ξηρᾶς συγκοινωνίαν τοῦ νησιδρίου (1). Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἐξ Ἀγγελοκάστρου Ἀλβανοὶ ἐλθόντες εἰς Μεσολόγγιον καὶ εὑρόντες ἔρημον τὴν πόλιν, κατασκευάζουσι μονόξυλα, καὶ δι' αὐτῶν μεταβαίνουσιν εἰς Αἰτωλικόν. Οἱ ἐνταῦθα συγκεντρωμένοι δυστυχεῖς χριστιανοὶ

(1) Ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ κ. Γεωρ. Γουλιμῆ εὗρον καὶ τὸ ἑξῆς πιστοποιητικὸν περὶ τῶν ἐν Ζακύνθῳ προσφυγόντων προϋχόντων τοῦ Μεσολογγίου.

« Ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος παρασταθέντες οἱ εὐγενέστατοι ἄρχοντες ὅ τε κὺρ Ἀνδρέας Καλογεράκης καὶ ὁ κὺρ Ἀναστάσιος Γουλιμῆς ἀπὸ τῆς χώρας Μεσολογγίου, ἐζήτησαν πίστιν ἀληθῆ καὶ μαρτυρίαν βεβαίαν περὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν καὶ τῆς νῦν αὐτῶν κατασάσεως. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς εἰδότες αὐτοὺς καλῶς καὶ ἐπισταμένως διαμαρτυρόμεθα τούτους προεστῶτας ὄντας τῆς αὐτῆς πολιτείας Μεσολογγίου τῆς κατὰ τὴν Λιτωλίαν, μάλα καλῶς καὶ ἀξιοχρέως τά τε ἄλλα καὶ τὰ τῆς πολιτείας διάγοντας. Ἐν τῷ νῦν δὲ καιρῷ ἐπ' ἐλπίδι τῆς ἐλευθερίας τῶν χριστιανῶν ἀπώλοντο καὶ αὐτοί, καὶ εἰς τέλος ἠφανίσθησαν· ὡς γὰρ προεστῶτες καὶ τῶν ἄλλων προέχοντες πλεῖω τῶν ἄλλων ἐζημιώθησαν, καὶ μᾶλλον παρὰ τῶν ἐκ τῆς Ἄγαρ ἐπιπόνως μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπονειδίστου θανάτου καταδιώκονται· τοὺς γὰρ οἴκους αὐτῶν καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια πυρὶ κατέκαυσαν, καὶ πᾶσαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν διήρπασαν, τά τε χωράφια, ἀμπέλους, σταφίδας, μύλους, περιβόλια, καὶ ἐλαιῶνας ἐδήμευσαν, καὶ αὐτοὶ φυγόντες μόλις καὶ μονοχίτωνες ἐλυτρώθησαν, καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς ζωάρκειαν ὑστερούμενοι. Τόπον δ' ἐκ τόπου ἀμείβοντες, ἔνθεν κακεῖθεν περιπλανῶνται τὴν κατ' αὐτῶν ὀργὴν καὶ λύσσαν τῶν ἐχθρῶν δεδοικότες καὶ φεύγοντες. Ταῦτα ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως εἰδότες μαρτυρούμεθα καὶ διαβεβαιούμεθα ὡς τοῖς πᾶσι κατάδηλον. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον γράμμα, καὶ ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτῶν αἴτησιν. Ἐν Ζακύνθῳ 1771, Σεπτεμβρίου 4. — † Ὁ Κορίνθου — † Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν — † Ὁ Μεθώνης — † Ὁ Ἀμυκλῶν. » Πιθανῶς τὴν πιστοποίησιν ταύτην τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ προσφυγόντων ἐπισήμων τῆς Πελοποννήσου ἀρχιερέων, ἔλαβον οἱ δυστυχεῖς προτιθέμενοι ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὸ ἔλεος τῆς Αἰκατερίνης Β'. Μετὰ τετραετίαν δὲ οἱ αὐτοὶ προεστῶτες ἀπεφάσισαν ἵνα μεταβῶσιν εἰς Πετρούπολιν, καὶ αὐτοπροσώπως ἐξαιτήσωσι ἀνάλογον περίθαλψιν. Τότε δὲ καὶ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς διὰ μακρῶν συνέστησεν αὐτοὺς εἰς τὸν σοφὸν Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν, ἄδηλον ὅμως διά τινας λόγους καὶ τότε μεταμεληθέντες δὲν ἐξετέλεσαν τὴν εἰς Ῥωσσίαν μετάβασιν. (Πανδώρα, Τόμ. ΙΖ', σελ. 382).

παρεδόθησαν διὰ συνθήκης, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ἀποβάντες ἀπανθρώπως κατέσφαξαν πάντας.

Ἀποπλεύσαντες ἐκ Μεσολογγίου οἱ Δουλχινιῶται ἦλθον εἰς Πάτρας τὴν νύκτα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, καθ' ἣν ὥραν οἱ Ἕλληνες συνηθροίζοντο εἰς τὰς ἐκκλησίας πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ἐπιταφίων. Τῆς περιστάσεως ταύτης ὠφεληθέντες οἱ πειραταὶ ἀποβιβάζονται ἀνενοχλήτως, καὶ θέσαντες πῦρ εἰς τὰς οἰκίας ἐνοῦνται μετὰ τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ ἐγκλείστου τουρκικῆς φρουρᾶς, καὶ ὁρμῶσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας. Οἱ δυστυχεῖς χριστιανοὶ περίτρομοι φεύγουσιν ἀτάκτως, πλὴν εὑρόντες τὰς οἰκίας των πυρπολουμένας πλανῶνται τῇδε κακεῖσε καὶ κατασφάζονται. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐν τάχει τρέχουσιν εἰς τὸν λιμένα, καὶ ἐπιβιβασθέντες εἰς τὰ πλοιάριά των ἀποπλέουσιν· ἀλλὰ συναντήσαντες καθ' ὁδὸν ἕτερα πειρατικὰ σκάφη πεισματωδῶς πολεμοῦσι, καὶ πολλοὶ μὲν ἐφονεύθησαν, εὐάριθμοι δ' ἐσώθησαν. Οἱ Πατρεῖς διασκορπίζονται εἰς τὰ ὄρη, ὁ δὲ διοικητὴς τῆς πόλεως εὐγνωμονῶν διὰ τὴν ὑπὸ τῶν δυστήνων τούτων τηρηθεῖσαν οὐδετερότητα ἐδημοσίευσεν ἀμνηστείαν, πλὴν οὐδεὶς ἐτόλμησεν ἵνα παραδοθῇ.

Συγχρόνως δὲ καὶ ἄλλα στίφη Ἀλβανῶν καταφθείραντα τὴν Φθιώτιδα, εἰσέβαλον εἰς τὴν Παρνασσίδα, καὶ Λεβαδείαν. Ὁ Καλποῦζος καὶ ὁ Τράκας μὴ δυνηθέντες ν' ἀντικόψωσι τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, κατέφυγον ἐπὶ πλοιαρίων εἰς Πελοπόννησον. Ὁ δὲ Μητρομάρας καταφθείρας ἓν σῶμα αὐτῶν εἰς Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων, πλὴν καὶ μὴ δυνάμενος ν' ἀγωνισθῇ μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας κατὰ τῶν ἀδιαλείπτως ἐπερχομένων, ἐπυρπόλησε τὰ Μέγαρα, καὶ παραλαβὼν τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν ἔφερε καὶ ἐξησφάλισεν αὐτὰ εἰς Κούλουρην (Σαλαμῖνα). Οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Δωρίδος καὶ Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης λυσσωδῶς ἀλληλομαχοῦντες, ἔφθασαν μέχρι τοῦ προδοτικοῦ διανοήματος νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὡρισμένῳ μισθώματι. Οἱ μετὰ τοῦ Λωρῆ Ἀλβανοὶ εἰσβαλόντες εἰς Κράβαρα πολλὰς θηριωδίας διέπραξαν, καὶ πολλὰς κώμας ἐπυρπόλησαν, ἐξ ἄλλου δὲ μέρους οἱ μισθοφόροι τοῦ Σουσμάνη πολιορκήσαντες τὸν Λωρῆν ἐν Ζιλίστρᾳ κατέσφαξαν τοῦτον. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀμφότερα τὰ μισθοφορικὰ σώματα ἑνωθέντα ἐφόνευσαν τὸν Σουσμάνην, καὶ εἰσβαλόντες εἰς Δωρίδα κατέλαβον διάφορα χωρία καὶ σφάξαντες τοὺς χριστιανοὺς, ἐγένοντο κύριοι τῶν τε οἰκιῶν καὶ κτημάτων,

Πολυάριθμον στίφος Ἀλβανῶν πεζῶν καὶ ἱππέων διελθὸν τὴν Μεγαρίδα διηυθύνθη πρὸς Κόρινθον, οἱ δὲ προϋχοντες ἐξελθόντες εἰς προϋπάντησιν διὰ πολλῶν δώρων ἐξηγόρασαν τὴν ζωὴν αὐτῶν.

Ἡ ἀδράνεια καὶ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν Ῥώσσων, αἱ πομπώδες ὑποσχέσεις καὶ ἡ ἐλαχίστη βοήθεια, αἱ θηριωδίαι τῶν Τούρκων, καὶ αἱ κυκλοφοροῦσαι ἀπαίσιαι φῆμαι κατέσβεσαν παραχρῆμα καὶ τὸν ἐλάχιστον τῆς ἐπαναστάσεως σπινθῆρα. Πολλοὶ τῶν προϋχόντων καὶ κληρικῶν ἐλθόντες εἰς Πύλον καὶ ἐπ' αὐτοφώρῳ οὕτως εἰπεῖν συλλαβόντες τὸν Ὀρλὼφ ψευδόμενον, ἀπέλπιδες ἐσκέφθησαν πλέον περὶ μόνης τῆς σωτηρίας. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς Ἐπτάνησον, ἄλλοι ἐζήτησαν κρησφύγετον εἰς ἀπροσίτους φάραγγας, καὶ μόνον τὰ γυναικόπαιδα, γέροντες, καί τινες Μανιάται, στρατολογηθέντες ὑπὸ τοῦ Μπενάκη, ἔμειναν παρὰ τῷ Ὀρλώφ.

Μετ' οὐ πολὺ ἔφθασεν εἰς τὸν Λακωνικὸν κόλπον καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ἐλφινστῶνα δευτέρα μοῖρα τοῦ Ῥωσσικοῦ στόλου. Ἀμέσως δύο ἀξιωματικοὶ ἦλθον εἰς Σπάρτην, ἔνθα μετὰ τὴν ἐν Τριπολιτσᾷ ἧτταν εἶχε καταφύγει ὁ Ψαρός. Οὗτος περιστοιχούμενος ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρων κινδύνων ἔλαβεν ὅλα τ' ἀναγκαῖα πρὸς προφύλαξιν μέτρα, καταλαβὼν τὰς διόδους, καὶ τοποθετήσας σκοποὺς ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων. Κατὰ τὴν στιγμὴν δ' ἐκείνην μαθὼν ἐκ τῶν προσκόπων, ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ἐνεφανίσθη πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὅτι οἱ Ἀλβανο-Τοῦρκοι ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου ἐπήρχοντο κατὰ τῶν Ῥώσσων, μετεβίβασε τὰς ἀπελπιστικὰς ταύτας εἰδήσεις εἰς τὸν Ἐλφινστῶνα, ὅστις μετ' ἀγερωχίας τῷ ἀπήντησεν ἐν τάχει ὡς ἑξῆς. « Παραγγείλατε εἰς τὸν κόμητα Ἀλέξιον, ὅτι ἀνα- » χωρῶ διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξω τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου, καὶ ἂς μοὶ » πέμψῃ ταχέως βοήθειαν ». Τοιαῦτα δὲ παραγγείλας ὁ τολμηρὸς ναύαρχος, ἀπεβίβασεν ἐκ τοῦ στόλου σώματά τινα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Ψαροῦ, καὶ ἀμέσως ἔπλευσε πρὸς συνάντησιν τῶν πολεμίων.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ ἐν Τριπολιτσᾷ στρατοπεδεύων Ἀλβανὸς Χατζῆ Ὀσμὰν ἐπὶ κεφαλῆς ὀκτὼ χιλιάδων ἐξώρμησε πρὸς τὴν Μεσσηνίαν. Ὁ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης ἀποχωρισθεὶς τῶν Ῥώσσων ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ὀρλὼφ συγχύσεως, διέτριβε τότε ἐν Νησίῳ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Μανιατῶν. Ἅμα ὁ γενναιόφρων ἀνὴρ ἔμαθε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπέλευσιν τῶν πολεμίων, εἰδοποίησε περὶ τοῦ κινδύνου τὸν Ὀρλὼφ, ὑποσχόμενος, ὅτι θέλει ἀναχαιτίσει τὴν ὁρμὴν τῶν πολεμίων ἐν τῇ κλει-

σούρα μέχρις ὅτου ἔλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἐὰν ἤθελεν, ἢ ἀναχωρήσῃ ἐὰν ἐφοβεῖτο. Προσβληθεὶς ὑπὸ πέντε χιλιάδων Τουρκαλβανῶν, καὶ ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν διωκόμενος, ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς ἑταίρους πεσόντας, συλληφθέντας, ἢ καὶ φυγόντας, ὠχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ τῶν ἐπιμεινάντων εἴκοσι τεσσάρων ὁπαδῶν ἐντὸς μιᾶς οἰκίας, καὶ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας γενναιότατα ἠγωνίσθη. Ἐκ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἔπεσαν κατὰ τὸν ἄνισον ἐκεῖνον ἀγῶνα εἴκοσι δύο, ὅταν δὲ οἱ Τοῦρκοι ἔθηκαν πῦρ καὶ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦ Μαυρομιχάλη καταφύγιον, μετ' ἐκπλήξεως εἶδον ἐξερχομένους ἐκ μέσου τῶν πυρικαύστων ἐρειπίων ἕνα γέροντα καὶ ἕνα νεανίαν, ἡμικεκαυμένους ἐκ τοῦ πυρὸς, καὶ αἱμοφύρτους ἐκ τῶν πληγῶν. Ἦτο ὁ Μαυρομιχάλης μετὰ τοῦ υἱοῦ του. Οἱ ἄγριοι νικηταὶ μὴ σεβασθέντες τὸν ἡρωϊσμὸν ἐφόνευσαν αὐτοὺς, καὶ διηυθύνθησαν εἰς τὴν Κορώνην σπέροντες μὲ πτώματα χριστιανῶν τὴν ὁδόν. Ἐνταῦθα δὲ διανυκτερεύσαντες ἠνώθησαν μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ ἐπροχώρησαν εἰς βοήθειαν τῆς πολιορκουμένης Μεθώνης. Ἀμέσως δὲ ἀκράτητοι κατὰ τῶν Ῥώσσων ἐφορμήσαντες ῥίπτουσιν αὐτοὺς πέραν τῶν κανονοστοιχιῶν, καὶ μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τρέπουσιν εἰς φυγήν. Διακόσιοι Ῥῶσσοι διαφυγόντες τὴν σφαγὴν ἐσώθησαν εἰς Πύλον μετὰ τοῦ πληγωθέντος ἀρχηγοῦ των, ἀφέντες εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν τριάκοντα ὀκτὼ μεγάλα τηλεβόλα καὶ δύο ὅλμους. Μετὰ τοῦτο ἐξελθοῦσα καὶ ἡ φρουρὰ τῆς Μεθώνης ἐπυρπόλησε τὴν πόλιν, καὶ διήρπασε τὰς οἰκίας τῶν χριστιανῶν.

Ἐπειδὴ ἐφημίσθη, ὅτι οἱ νικηταὶ ἐπροχώρουν καὶ κατὰ τῆς Πύλου, ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ διέταξεν ἵνα κλεισθῶσιν αἱ πύλαι τοῦ φρουρίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ἠθέλησε νὰ παραλάβῃ καὶ τοὺς πανταχόθεν προσφεύγοντας Ἕλληνας, οἵτινες σπαραξικαρδίως ἐβόων ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας, *Μᾶς ὑπεσχέθητε τὴν ἐλευθερίαν.. Ἄσυλον μόνον τώρα σᾶς ζητοῦμεν.* Οἱ σκληροτράχηλοι Ῥῶσσοι οὐδόλως καμφθέντες ἐκ τῶν γοερῶν φωνῶν καὶ κλαυθμῶν τῶν γυναικοπαίδων δὲν ἠθέλησαν ν' ἀνοίξωσι τὰς πύλας. Ὅταν δὲ μετ' ὀλίγον πραγματικῶς ἐφάνησαν ἐρχόμενοι οἱ Τοῦρκοι, τὰ δυστυχῆ ταῦτα θύματα ὥρμησαν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀτάκτως ἐρρίφθησαν εἰς παρατυχόντα πλοιάρια. Τινὰ ἐκ τούτων ἐκ τῆς συσσωρεύσεως ἀνετράπησαν, καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες ἐπνίγησαν. Τέσσαρες ἕως πέντε χιλιάδες Ἑλλήνων κατώρθωσαν νὰ μεταβῶσιν ἐπὶ τῆς ξηρονήσου Σφακτηρίας, καὶ ἐνταῦθα πεινῶντες καὶ

διψῶντες ἐθεώρουν τὰ πτώματα τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων αὐτῶν συρήμενα ὑπὸ τῶν κυμάτων. Τὸ δὲ λυπηρότερον, ὅτι καὶ οἱ ἀναίσθητοι Ῥῶσσοι μετὰ πικρᾶς εἰρωνίας παρετήρουν ἄνωθεν τῶν προμαχώνων τὸ σπαραξικάρδιον ἐκεῖνο θέαμα.

Ὁ Ὀρλὼφ καταφοβηθεὶς ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν Τούρκων, διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος εἶχεν ἀναχωρήσει μετὰ τοῦ Σπιριτὼφ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς μοίρας τοῦ Ἐλφινστῶνος. Ὁ δὲ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης εἰς μάτην παρέστησαν αὐτῷ, ὅτι *τὸ πᾶν εἰσέτι δὲν ἀπώλετο, ἡ δ' ἐλπιζομένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται ν' ἀναζωογονήσῃ τὴν ἐπανάστασιν.* Οὐδεμίαν ὅμως δοὺς ἀκρόασιν εἰς τὰς προτροπὰς καὶ ἐξορκισμοὺς αὐτῶν ὁ θρασύδειλος Ἀλέξιος διέταξε νὰ ἐπιβιβασθῶσιν ἀμέσως τὰ πληρώματα, καὶ ἑκατοντάδες τινες Ἑλλήνων μετὰ τῶν προεστώτων, οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, ὁ Παπάζωλης (2), καὶ ὁ Μπενάκης (2).

---

(1) Ὁ Παπάζωλης ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολὺ ἔν τινι νήσῳ τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

(2) Ὁ ἐξ Ἀλαγωνίας φίλος μου Κύρ. Ἠλίας Στρουμπος μοὶ ἐχορήγησε τὴν ἑξῆς περὶ τοῦ Μπενάκη σημείωσιν, γραφεῖσαν ὑπὸ μεταγενεστέρου μέλους τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. «Ὅταν ἡ Τουρκία ἔκαμε ζάπτι τὸν Μορέαν ἀπὸ τοὺς Βενετσάνους ἐτότες ἔδωκε καὶ ὀρίκια τῶν Ῥωμαίων διὰ νὰ τοὺς ἐλκύσῃ. Ἔδωσε καὶ εἰς τὴν Βάθια (τόπος τῆς Μάνης) καὶ ἔκαμεν ἕναν ὀνομαζόμενον Λιμπεράκην Ἰκιτουκλῆ. Οἱ Μανιάταις ἀσυνείθιστοι εἰς τοιαῦτα ὀρίκια τὸν ὠνόμαζαν καπιτὰν Λιμπεράκη. Ἐπάσχισεν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος νὰ τοὺς φέρῃ εἰς εὐπείθειαν, καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ τοὺς φέρῃ εἰς τὰ γνωμικά του. Οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἀφοῦ εἶδεν, ὅτι δὲν ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ μὲ αὐτοὺς, ἀπεφάσισε, ἐπῆγε τὴν φαμίλιάν του μὲ τρία παιδιὰ ἀρσενικὰ, ὁποῦ εἶχεν, εἰς Καλαμάτα· ὄντας ἄνθρωπος μὲ προκοπὴν καὶ κατάστασιν, ἔκαμε καὶ ὀσπίτια καὶ ὑπάνδρευσε καὶ τὰ τρία ἀρσενικὰ παιδιά του. Ὁ πρῶτος ἐλέγετο Πανάγος, ὁ δεύτερος ἐλέγετο Καμαρινὸς, καὶ ὁ τρίτος ἐλέγετο Μπένος· ὑπανδρεύθη ὁ Πανάγος, ἔκαμε 4 υἱούς· ἀπὸ τοὺς 4 ὁ εἷς ἐλέγετο Θεοδωράκης, ὁ δεύτερος Γιαννάκης, ὁ τρίτος Δημητράκης, ὁ τέταρτος Μπένος, Ὁ Καμαρινὸς ἄκληρος, ὁ Μπένος ἔκαμε ἕνα παιδί, τὸ ὄνομά του Παναγιώτης ὁ λεγόμενος Μπενάκης· ἦλθεν εἰς ἡλικίαν, καὶ ἐδοξάσθη ἀρκετὰ εἰς τοὺς 1769. Ἔπειτα ὑπανδρεύθη. Εἶχε πρώτην γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ Βαλσαμῆ, ἔκαμε μὲ αὐτὴν θυγατέρας δύο τὴν Σωφρονίαν καὶ τὴν Μαρίτσαν, τὴν ὁποίαν Μαρίτσα ὑπάνδρευσε εἰς τὸν Μελέτην Κρεβατᾶν, ἡ δὲ Σωφρονία ἔγινε καλόγρια καὶ ἀπέθανε εἰς τὸ Γιάσι. Μὲ τὴν δευτέρα γυναῖκα ὁποῦ ἐπῆρε ἀπὸ τὴν Τριπολιτσὰν ἔκαμε ἓν ἀρσενικὸ ὀνόματι Κελεπῆς, ἔκαμε ἓν δεύτερο τὸν Λιμπεράκη, ἔκαμε καὶ ἓν θηλυκὸ ὀνόματι Χρυσοῦλα ὁποῦ ἦτον ἀρρεβωνιασμένη εἰς τὸν Ἀσημάκη Ζαΐμη καὶ ἀπέθανε πρὶν, ἐγέννησε καὶ τὴν Παγγεχρυσῆν.

«1769. Περιγραφὴ τοῦ μακαρίτου Παναγιώτου Μπενάκη, τὴν δόξαν ὁποῦ εἶχε εἰς αὐτοὺς τοὺς χρόνους εἰς τὴ Μπελοπόννησον. Αὐτὸς ἦτον ὁ πρώτιστος προεστὼς, καὶ διὰ τὰ ἔξοδά του ὅλοι οἱ προεστοὶ τοῦ Μωρέως τὸν ἐπροτιμοῦσαν, καὶ διὰ τὰ ἔξοδά

Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν καπιτὰν πασᾶν Χοζαμεδὶν προσ-
ωρμισμένος ἐν Ναυπλίῳ, ἐξῆλθε τὴν νύκτα τῆς 30 πρὸς τὴν 31 Μαρ-
τίου· ἅμα ὅμως ὁ δειλὸς ἀρχιναύαρχος εἶδε τὸν Ἑλφινστῶνα προ-
χωροῦντα κατ' αὐτοῦ διέταξε τὴν φυγήν. Οἱ Ῥῶσσοι καταδιώξαντες
αὐτὸν ἐπί τινας ὥρας δὲν κατώρθωσαν νὰ τὸν πλησιάσωσι πρὸς συμ-
πλοκήν. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Χοζαμεδὶν συγκεντρώσας ὅσα πλοῖα ἐν τῇ
φυγῇ εἶχον τῇδε κακεῖσε πλανηθῆ περιεφέρετο ἐν τῷ Αἰγαίῳ μὴ τολ-
μῶν νὰ δεχθῇ τὴν μάχην. Ὑπ' αὐτὸν ὑπηρέτει ὡς πλοίαρχος ὁ Τσεζαϊρ-
λῆς Χασὰν, ἀνὴρ θαυμασίου ἀνδρείας καὶ πεπειραμένης φρονήσεως.
Οὗτος μὴ δυνηθεὶς νὰ καταπείσῃ αὐτὸν εἰς μάχην, μετὰ παῤῥησίας
ἤλεγξε τὸ ἀνωφελὲς τῆς μὴ ἐντίμου ὑποχωρήσεως. « Ἔπρεπεν, εἶ-
» πεν, ἀφοῦ πλέον ἀπεφασίσθη ν' ἀποφύγωμεν τὴν συνάντησιν τῶν
» ἐχθρῶν, νὰ μὴ ἀτιμαζώμεθα ἐνώπιον αὐτῶν, διότι ἐξ ἀνάγκης
» μίαν ἡμέραν θέλομεν πολεμήσει. Ἔπρεπε καλλίτερον νὰ πορευθῶ-

---

του τοῦ ἔρχονται καὶ τὰ μιζίλια 20 παράδες τὸ χαρτί, διότι ὁ τόπος του ἦτον μικρὸς καὶ δὲν τὸν ἀρκοῦσε. Εἰς αὐτὸν τὸν καιρὸν ἦλθε καὶ τὸ σεφέρι τοῦ Ῥούσσου καὶ τῆς Τουρκίας, καὶ ἀπὸ τῆς Ῥουσσίας τὸ μέρος ἐστάλθησαν ἀπόστολοι καὶ ὠργάνισαν καὶ τὸν Μωρέαν ὁποῦ ἔρχονταν ὁ Ῥουσσικὸς στόλος νὰ πιάσουν τὰ ἄρματα κατὰ τοὺς Τούρκους. Καὶ πιάνοντας τὰ ἄρματα οἱ Ῥωμαῖοι ἐπῆραν τὴν Ἀντρούσαν, τὴν Ἀρκαδιὰ, Λεοντάρι, Καρύταινα, καὶ Μισθρᾶν. Ἐπῆγαν καὶ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν μὲ δώδεκα Ῥούσσους, καὶ ἐβγῆκαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἔπιασαν πόλεμον καὶ ἔκαμαν τσάκισμα τοὺς Ῥωμαίους, καὶ τοὺς κατασκοτῶσαν, καὶ ἐπῆραν σκλάβους καὶ σκλάβους ἀναρίθμητους. Τότες ὁ Μπανάκης μὲ τὴν φαμελιά του καὶ μὲ ἄλλους Καλαματιανοὺς ἐπέρασαν εἰς τὸ Τσιρίγο, καὶ ἄφηκε τὴν φαμελιά του εἰς τὸ Τσιρίγο καὶ ἐπῆγε εἰς τὰ νησιὰ ὁποῦ ἦτον ἡ ἁρμάδα ἡ Ῥούσσικη μὲ κόντη Ἀλέξιον καὶ Ὀρλώφ καὶ σὰν ἤθελε ἡ ἁρμάδα νὰ μιαέψῃ ἔστειλε καὶ ἐπῆρε τὴν φαμελιά του, καὶ ἐστάθησαν εἰς τὴν Ἀξιάν· καὶ ὁ Μπενάκης ἐμίσεψε μὲ τὴν ἁρμάδα διὰ νὰ πάῃ εἰς τὴν βασσίλισαν Αἰκατερίνη, καὶ εἰς τὴν Λιβόρνον ἀπόθανε, (λέγουν ὅτι τὸν ἐφαρμάκευσαν.) Μανθάνωντας τὸν θάνατον τοῦ πατέρα του ὁ υἱός του Λιμπεράκης ἐπῆρε τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἔφερε εἰς ταῖς Κυτριαῖς, ὁποῦ ἦτον ὁ καπετὰν Τσανετάκης Κουτήφαρης πρὶν γένῃ μπέης. Καὶ ἐστάθη ἡ μητέρα του ἕως ὁποῦ ἐξώσθη ἀπὸ τὸ μπεϊλίκι, καὶ φεύγωντας ὁ Τσανέτ μπεης ἦλθε ἡ Μπενάκαινα εἰς τὴν Καλαμάτα, καὶ μετὰ πέντε ἕξη χρόνους ἦλθε φερμάνι μὲ τὸν μουβελὲ, καὶ τὰ χάρισαν εἰς τὴν φαμιλιά του ὁποῦ βρίσκονται εἰς τὸ Γαργαλιάνο. Καθὼς τοῦ Μπενάκη ἔκαμε καὶ ἀλλωνῶν ὁποῦ ἦτον μιρὶ τὸ πρᾶγμά τους. » Ἐν μεταγενεστέρᾳ δὲ σημειώσει προστίθενται καὶ τὰ ἑξῆς. « Ἡ Παγγεχροῦλα ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῶν ἐπιζώντων σήμερον ἀδελφῶν Παναγιώτου καὶ Λιμπερίου Μπενάκιδων, ἡ ὁποία ἀπέθανε κατὰ τὸ 1840 — 1842. Ἕτερος ἀδελφὸς τούτων δαπάναις τῆς Ῥωσσικῆς κυβερνήσεως ἐκπαιδεύθη καὶ ἀπέθανεν εἰς Κέρκυραν, ὀνομαζόμενος Γιάννης. Οἱ Μπενάκιδες ἦσαν μέτοικοι εἰς Καλάμας, κατήγοντο δὲ ἀπὸ χωρίον Βάθια τῆς Μάνης, τὸ ὁποῖον κεῖται εἰς Ταίναρον, καὶ διαχωρίζει τὴν δυτικὴν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν Μάνην. »

» μεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἢ εἴς τινα ἄλλην ὀχυρὰν θέσιν, καὶ ἐκεῖ
» νὰ περιμείνωμεν τὴν ἀπόφασιν τῶν Ῥώσσων, οἵτινες ἐστερημένοι
» τροφῶν μόνον ἐχθροὺς θέλουσι ἀπαντᾷ ἐν ἑκάστῃ παραλίᾳ. »

Ἐπὶ τέλους ὁ καπιτὰν πασᾶς ἀπεφάσισεν ἵνα σταθμεύσῃ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σμύρνης. Πλὴν ἄνεμοι σφοδροὶ ἐγερθέντες πρὸ τῆς Χίου, καὶ ἡ ἀπειρία τῶν ναυτῶν ἔῤῥιψαν τὸν στόλον εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τσεσμέ. Οὗτος συγκείμενος ἐκ δεκαπέντε μεγάλων γαλερῶν, δύο κορβετῶν, πέντε σεμπεκίων, καὶ ἑπτὰ γαλιοτῶν, παρετάχθη ἀμέσως ἐν σχήματι ἡμισελήνου, τῆς ὁποίας τὰ δύο κέρατα κατέληγον ἐπὶ ἀμμωδῶν σκοπέλων, ἐφ' ὧν ἐστήθησαν κανονοστοιχίαι. Ἐν τῇ ἰσχυρᾷ ταύτῃ θέσει οἱ Τοῦρκοι ἐπίστευον, ὅτι δὲν θέλουσι προσβληθῆ ὑπὸ τῶν Ῥώσσων, ὅταν δ' ἔμαθον τὴν προσέγγισιν αὐτῶν ἐχάρησαν, βέβαιοι ὄντες περὶ τῆς νίκης.

Μετὰ τὴν ἐκ Ναυπλίου φυγὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου οἱ Ῥῶσσοι διευθυνθέντες πρὸς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, προσεπάθησαν νὰ ἐξεγείρωσι τοὺς Ἀθηναίους καὶ Εὐβοεῖς, οἵτινες γνωρίζοντες τὴν οἰκτρὰν τῆς Πελοποννήσου ἐγκατάλειψιν οὐδεμίαν ἀκρόασιν ἔδωκαν εἰς τὰ προτεινόμενα. Ἀποτυχόντες δὲ μετέβησαν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πλὴν καὶ ἐνταῦθα τὰς αὐτὰς ἀπήντησαν δυσκολίας. Μετ' ὀλίγον ἐνωθείσης καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Σπιριτὼφ μοίρας ἠγέρθη διένεξις περὶ πρωτείων. Ὁ Ἔλφινστων μεθ' ὅλης τῆς τραχύτητος τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τῆς ὑβριστικῆς κομπορῥημοσύνης τοῦ ἔθνους του ἀξιοῦντος τὴν ἡγεμονίαν τῶν θαλασσῶν, ὠρνεῖτο ὑποταγὴν εἰς οἱανδήποτε ἀρχήν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Σπιριτὼφ, γενναῖος καὶ τολμηρός, ἀλλ' ἄπειρος πολέμων, καὶ ἀδαὴς τῶν ναυτικῶν, ἐκλεχθεὶς ναύαρχος μόνον διότι ἦτο Ῥῶσσος, εἰς οὐδένα παρεχώρει τὴν τιμὴν ταύτην, ἀφοῦ μάλιστα ὑπεστηρίζετο καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ὁμοεθνῶν ἀξιωματικῶν καὶ πληρωμάτων. Μόνος ὁ συνετὸς Θεόδωρος Ὀρλὼφ, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸν κίνδυνον, ἀπεκρίνετο, ὅτι *ἡ ἐθνικὴ τιμὴ ἀπῄτει νὰ νικήσωσι*, καὶ χρῆσιν ποιούμενος τῆς ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου ἀρχιστρατηγίας, ἠνάγκασε τὸν Σπιριτὼφ νὰ ὑποταγῇ παραδίδων εἰς τὸν Ἐλφινστῶνα τὴν ναυαρχικὴν σημαίαν. Ἀλλ' ἅμα τῇ ἐλεύσει τοῦ Ἀλεξίου ἀνενεώθη ἡ περὶ ἀρχηγίας διένεξις. Οὗτος μὴ λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀκροσφαλὲς τῶν περιστάσεων, ἐκ περιωρισμένου ξενηλασίας πνεύματος διέταξεν ἵν' ἀνυψωθῇ ἡ σημαία ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σπιριτὼφ, μ' ὅλας τὰς παραφόρους διαμαρτυρήσεις τοῦ προσβληθέντος Σκώτου. Πληροφορηθέντες τότε, ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς στόλος εὑρί-

σκετο εἰς Χίον ἔπλευσαν πρὸς συνάντησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μόλις ὁ ἄναν-δρος Χοζαμεδὶν μαθὼν τὴν προσέγγισιν τῶν Ῥώσσων ἐγκατέλιπε τὴν ναυαρχίδα καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὴν ξηρὰν ὑπὸ τὸ πρόσχημα διευθετήτεως τῶν κανονοστοιχιῶν. Ὁ ἀνδρεῖος ὅμως Χασὰν ἀπομείνας διοικητὴς τοῦ στόλου καὶ διαταχθεὶς ἵνα προβάλλῃ μετὰ δύο φρεγατῶν καὶ ἐντέχνως ἑλκύσῃ τὸν στόλον πρὸς τὸν Τσεσμὲν, ἐπλησίασε, καὶ μετρήσας τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων ὠπισθοπόρησε καὶ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στόλου.

Τὴν ἐπαύριον 5 Ἰουλίου, περὶ τὴν ἑβδόμην ὥραν ὁ ῥωσσικὸς στό-λος, συγκείμενος ἐξ ἐννέα πλοίων τῆς γραμμῆς καί τινων φρεγατῶν, εἰσῆλθεν ἐπιβοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πνεύσαντος βορείου ἀνέμου. Ἡ πρὸς μάχην λαμπρὰ διευθέτησις τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποτελούντων τὴν δύναμιν αὐτοῦ πλοίων κατέπληξαν ἀμέσως τοὺς Ῥώσσους, καὶ κατέστρεψε πᾶσαν περὶ νίκης ἰδέαν αὐτῶν. Ἔχοντες ὅμως ὑπ' ὄψιν, ὅτι μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Πελοποννήσου ἔμενον ἐκτεθειμένοι ἄνευ λιμένος καὶ ἀσύλου εἰς τὰς προσβολὰς τῶν ἀνέμων καὶ των ἐχθρῶν, ἀπέλπιδες ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνι-σθῶσι τὸν περὶ ζωῆς ἢ θανάτου ἀγῶνα. Ἀμέσως πάντες οἱ ἀξιωμα-τικοὶ προσκληθέντες ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος συνεκρότησαν συμβούλιον, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἡ πρὸς ναυμαχίαν παράταξις τοῦ στόλου. Ὁ Σπι-ριτὼφ ἐτέθη ἐν τῇ ἐμπροσθοφυλακῇ ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἐπιδέ-ξιον Ἄγγλον ἀντιναύαρχον Γρὲγγ, ὁ Ἔλφινστων διῴκει τὴν ὀπισθο-φυλακὴν, τὸ δὲ κύριον σῶμα τοῦ στόλου διηύθυνεν ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ὡς ἀρχιστράτηγος. Ἀμέσως ἓν ῥωσσικὸν πλοῖον ἀποσπασθὲν ἐκ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς κατηυθύνθη μετ' ὅλης τῆς ταχύτητος τῶν ἱστίων πρὸς τὴν τουρκικὴν ναυαρχίδα, πλὴν δεχθὲν τὸ ῥαγδαῖον πῦρ τῶν πρώτων ἐχθρικῶν πλοίων εὑρέθη εἰς δύσκολον θέσιν, καὶ μόλις ῥυ-μουλκηθὲν διὰ τῶν λέμβων του ἠδυνήθη ν' ἀπομακρυνθῇ. Τὸ παρα-κολουθῆσαν ὅμως αὐτὸ, ἐπιβαινόμενον ὑπὸ τοῦ Σπιριτὼφ, τοῦ Γρὲγγ, καὶ τοῦ Θεοδώρου Ὀρλὼφ ἐπροχώρησε μετὰ μαγαλειτέρας ὁρμῆς, καὶ ἐκανονοβόλησεν ἐν μέσῳ τῶν τριῶν πλοίων τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τῶν Ὀθωμανῶν, τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἐκσφενδονίζωσι κατ' αὐτοῦ μεγάλας μαρμαρίνους σφαίρας. Μία ἐκ τούτων κατέστρεψε τὸ πηδά-λιον αὐτοῦ· μετὰ δὲ τοῦτο τὸ ῥωσσικὸν πλοῖον ἔχον ἀναπεταμένα ὅλα τὰ ἱστία καὶ μὴ δυνάμενον νὰ κυβερνηθῇ ἐφέρετο κατὰ τῆς ναυαρχίδος, διευθύνον κατ' αὐτῆς καὶ ὅλον τὸ πῦρ τῶν τηλεβόλων. Ἕνεκα τοῦ ἀδιαλείπτου κανονοβολισμοῦ, καὶ τῆς ταχύτητος μεθ' ἧς

ἐσύρετο ὁ μέγας οὗτος ὄγκος, σπουδαῖον αὖτη διέτρεχε κίνδυνον. Ὁ Χασὰν ἐπιδεξίως διαφυγὼν τὴν σύγκρουσιν ἔρριψεν ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἁρπάγας καὶ διέταξεν ἔφοδον. Τὰ πλοῖα ἦσαν τὰ ὡραιότερα τῶν δύο στόλων, τὰ πληρώματα πολυάριθμα, καὶ οἱ μάχιμοι ἄνδρες οἱ ἐκλεκτότεροι. Οἱ Τοῦρκοι ἐμψυχωθέντες ἐκ τῆς γενναιότητος τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ τῆς ἐλπίδος τοσοῦτον ὡραίας λείας ὥρμησαν ἐπὶ τοῦ ρωσσικοῦ πλοίου πανταχόθεν· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Ῥῶσσοι ἤρχισαν νὰ ῥίπτωσιν ἐπὶ τοῦ ἐχθρικοῦ πλοίου εὐφλογίστους ὕλας, πυραύλους, καὶ ἄλλα πυριφλεγῆ εἴδη, συγχρόνως δὲ εἴκοσι Μελιταῖοι δύται ῥιφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν προσεπάθουν ἵνα διατρυπήσωσιν αὐτὸ ὑπὸ τὸ ὕδωρ. Ταῦτα δ' ἔπραττον οἱ Ῥῶσσοι μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι οἱ Τοῦρκοι βλέποντες καιομένην ἢ βυθιζομένην τὴν ναυαρχίδα αὐτῶν ἤθελον σπεύσει πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς. Τὰ ἕτερα ρωσσικὰ πλοῖα ἑτοιμασθέντα ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος τῆς ἡμισελήνου, ἅμα προσεγγίσαντα δὲν ἐτόλμησαν νὰ περιπλεχθῶσιν ἐντὸς τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἡμικυκλίου.

Ἐν τούτοις ὁ μεταξὺ τῶν δύο πλοίων ἀγὼν λυσσώδης ἐξηκολούθει. Ὁ Χασὰν αἱματόφυρτος ἀπέκρουε πᾶσαν ἀντίστασιν. Τὸ Ῥωσσικὸν πλοῖον ἦτο κεκαλυμμένον ἀπὸ πτώματα, οἱ δὲ Ῥῶσσοι ἀπελπισθέντες περὶ ἀποκρούσεως τῶν εἰσπηδησάντων ὥρμησαν ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς ναυαρχίδος. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου καὶ τοῦ καπνοῦ οἱ Ῥῶσσοι ἔσφαζον τοὺς Ῥώσσους, καὶ οἱ Τοῦρκοι τοὺς Τούρκους. Πολλάκις μετεδόθη τὸ πῦρ καὶ ἐπὶ τῶν δύο πλοίων, ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη ἐκ κοινοῦ αἰσθήματος σωτηρίας ἔσβυνον τὴν πυρκαϊὰν, καὶ ἐξηκολούθουν τὴν μάχην. Ὁ Ἔλφινστων προσεκτικῶς παρακολουθῶν πάσας τὰς φάσεις τοῦ ἀγῶνος, ἐν τῷ ἀγερώχῳ στόμφῳ, ὅτι ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ καὶ σώσῃ τὸν Ῥῶσσον ναύαρχον, ἔπεμψε τρεῖς κανονοφόρους, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία κατεποντίσθη ὑπὸ τῶν τουρκικῶν πυροβόλων, αἱ δὲ δύο πλησιάσασαι ἀπεβίβασαν εἰς τὸ ρωσσικὸν πλοῖον νέα στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἀνεζωογόνησαν τὸ θάρρος τῶν ἀπηυδημένων πολεμιστῶν. Ἐπὶ τέλους οἱ Ῥῶσσοι κατώρθωσαν ν' ἀποδιώξωσι τοὺς Τούρκους καὶ ἀποσπάσωσι τὴν ναυαρχίδα αὐτῶν, ἥτις ῥυμουλκουμένη ὑπὸ τῶν κανονοφόρων, ἀπεμακρύνθη συμφέρουσα καὶ σῶμα Ὀθωμανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ νικητῶν εἰς αἰχμαλώτους μεταβληθέντες ἐξηκολούθουν ὑπερασπιζόμενοι. Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ναυαρχίδος, ἐν ᾗ ὠχυρωμένοι οὗτοι ἐμάχοντο, δύο Ὀθωμανικαὶ λέμβοι πλησιάσασαι ἡτοιμάζοντο

νὰ ἐπιβιβάσωσι στρατεύματα πρὸς βοήθειαν. Ὁ Χασὰν μόνος ἀπομείνας ἐπὶ τοῦ πλοίου του, καὶ βλέπων μετ' ἀπελπισίας τὴν λείαν διαφεύγουσαν τοὺς ὄνυχάς του, ῥίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν καὶ κολυμβῶν διευθύνεται πρὸς τὰς ἐπικουρικὰς λέμβους, καὶ ἀναβὰς ἐπὶ μιᾶς ἀπεκδύεται ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ τὰ βεβρεγμένα ἐνδύματά του, καὶ ἄνευ κιδάρεως μὲ μίαν σπάθην εἰς τὸ στόμα, καὶ δύο πιστόλια κρεμάμενα ἀπὸ τοῦ τραχήλου, ἀναβαίνει ἐπὶ τῆς ῥωσσικῆς ναυαρχίδος, ἡ δ' ἐμφάνισις αὐτοῦ δίδει τὸ σύνθημα μανιωδεστέρας ἀνανεώσεως τῆς μάχης. Ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου, τῶν ῥευμάτων, καὶ τῶν ἱστίων σύρουσα τὸ πλοῖον πρὸς τὴν ἀκτὴν, δεύτερον τὸ προσκολλᾷ ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς ναυαρχίδος. Ὁ Γρὲγγ βλέπων πλέον τὸ πλοῖον εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν ἀνέβη ὁ ἴδιος ἐπὶ τῶν κεραιῶν, καὶ θεὶς τὸ πῦρ εἰς τὰ ἱστία ῥίπτεται παρευθὺς εἰς τὰς κανονοφόρους μετὰ τοῦ Σπιριτὼφ καὶ εἰκοσάδος ἀξιωματικῶν, ἐγκαταλιπόντων τὴν ναυαρχίδα εἰς τὰς φλόγας καὶ τοὺς ἐχθρούς. Ὁ Χασὰν παρετήρησε διὰ μέσου τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ τὴν φυγὴν τῶν Ῥώσσων ἀξιωματικῶν. Συγχρόνως δὲ μετ' ἐκπλήξεως εἶδε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ναύτας εὐπειθοῦντας, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ συγχύσει τῆς ἥττης καὶ τῆς πυρκαϊᾶς μὴ φροντίζοντας περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἀλλὰ σεβομένους μεθ' ἡρωϊκῆς καὶ δουλικῆς ὑπακοῆς τὴν φυγὴν τῶν ἀνάνδρων διοικητῶν των. Ἐν τούτοις τὸ πῦρ ἐπροχώρει, καὶ αὐτὸς ἀντὶ νὰ σκεφθῇ περὶ σωτηρίας πλήρης θαυμασμοῦ παρετήρει τὴν πειθαρχίαν τῶν ἐχθρῶν του, ἐν ᾧ ἀπεναντίας οἱ Τοῦρκοι ἅμα ἰδόντες τὸν κίνδυνον ἐῤῥίφθησαν εἰς τὰς λέμβους, καὶ ἔφυγον οὐδόλως φροντίσαντες περὶ τοῦ ἀρχηγοῦ των. Ἄλλη πλέον ἐλπὶς σωτηρίας δὲν τῷ ἔμενεν, εἰμὴ νὰ ῥιφθῇ καὶ δεύτερον εἰς τὴν θάλασσαν, εἰ καὶ ἐξησθενημένος ὑπὸ τοῦ ἐκπέντε πληγῶν ῥέοντος αἵματος. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Χασὰν ἐῤῥίφθη εἰς τὴν θάλασσαν, Ἕλλην τις ἐπιβαίνων ἐπὶ ῥωσσικοῦ ἀκατίου, ἅμα μακρόθεν εἶδε καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ῥίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ πτῶσις καὶ τὰ κύματα ἀπέκρυψαν ἐπί τινα στιγμὴν τὸ θῦμά του, ὁρμᾷ καθ' ἑτέρου Τούρκου, οἱ δὲ δύο οὗτοι δυστυχεῖς ἐν μέσῳ τῶν κυμάτων συναρπάζονται καὶ ἀλληλοσφαγοῦνται. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον Ἀλγέριός τις δοῦλος παρακολουθῶν τὸν Χασὰν, λαμβάνει αὐτὸν ἀπηυδηκότα καὶ θέσας ἐπὶ ἐπιπλέοντος ναυαγίου, ἐξήγαγεν ἀβλαβῶς ἐπὶ τῆς ἀκτῆς.

Ἐν τούτοις τὰ δύο πυρπολούμενα πλοῖα ἀποσπασθέντα ἔπλεον

ἕρμαια τοῦ ἀνέμου καὶ τῶν κυμάτων. Τὸ ῥωσσικὸν ταχύτερον κατανα-
λωθὲν ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἀκτὴν καὶ πρῶτον ἀνετινάχθη. Τὸ δὲ ἕτε-
ρον ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καιόμενον ἐσύρθη ἐν μέσῳ τῶν Τουρκικῶν
πλοίων, τὰ ὁποῖα φοβηθέντα τὴν μετάδοσιν τοῦ πυρὸς ἔκοψαν τοὺς κά-
λους καὶ ἀναπετάσαντα τὰ ἱστία ἀπεμακρύνθησαν. Συγχρόνως δὲ καὶ
ὁ ῥωσσικὸς στόλος τὸν αὐτὸν διατρέχων κίνδυνον δὲν ἐπρόφλασε νὰ
παραβλάψῃ τὰ πρὸ τῶν πυροβόλων τοῦ διελθόντα ἐχθρικὰ πλοῖα,
τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὁρμίσκου τοῦ
Τσεσμέ. Ἀφοῦ δὲ καὶ οἱ Ῥῶτσοι διέφυγον τὸν κίνδυνον, ἤρχισαν συλ-
λογιζόμενοι περὶ καταστροφῆς τοῦ ἐν τῷ στενωτάτῳ τούτῳ χώρῳ
περικλεισθέντος ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἀμέσως ἔστειλαν τέσσαρα πλοῖα
ἵνα καταλάβωσι τὸ στόμιον καὶ ἐμποδίσωσι πᾶσαν ἔξοδον· παρ' ἐλπίδα
ὅμως ταῦτα παρασυρθέντα ὑπὸ τῶν ρευμάτων εἰς μάτην προσεπάθη-
σαν δι' ὅλης τῆς ἡμέρας νὰ συγκεντρωθῶσιν. Οὕτως ἀμφότεροι οἱ στό-
λοι εὑρέθησαν ἐκτεθειμένοι εἰς μέγαν κίνδυνον· διότι ὁ μὲν εἶχε
συσσωρευμένος μεταξὺ ὑφάλων καὶ βράχων, ὁ δὲ ἕτερος διηρημένος
καὶ ἀδυνατῶν νὰ χορηγήσῃ ἀμοιβαίαν βοήθειαν.

Ὁ Χασὰν κατανοῶν τὸ ἀκροσφαλὲς τῆς θέσεως παρέστησεν εἰς τὸν
καπιτὰν πασᾶν τὸν μέγαν κίνδυνον τοῦ στόλου ἐκτεθειμένου ἐν τῷ
στενωτάτῳ ἐκείνῳ ὅρμῳ, ἀλλ' οὗτος ἐμμένων ἐν τῇ πρώτῃ τῆς ἀπραξίας
ἰδέᾳ, ἐθεώρει αὐτὸν ἀρκούντως ἐξησφαλισμένον ὑπὸ τὰ πυροβόλα τοῦ
μικροῦ φρουρίου τοῦ Τσεσμὲ, καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐγειρομένων κανονο-
στοιχιῶν. Ἀπαγορεύσας δὲ τὴν ἔξοδον οἱουδήποτε πλοίου, καὶ ζητήσας
βοήθειαν ἐξ Ἑλλησπόντου, κατηνάλωσε πᾶσαν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν
εἰς διευθέτησιν τῶν κανονοστοιχιῶν. Ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ὁ ῥωσ-
σικὸς στόλος κατορθώσας νὰ συγκεντρωθῇ ἡτοίμαζε πυρπολικὰ δι'
ἐκστρατείαν τρομερωτέραν πάσης ἐκ τοῦ συστάδην ναυμαχίας. Οὕτως
ἐν μέσῳ τῆς νυκτὸς τὰ πυρπολικὰ ταῦτα ἐπροχώρησαν ὑπερασπιζό-
μενα ὑπὸ τριῶν πλοίων τῆς γραμμῆς, μιᾶς φρεγάτας, καὶ μιᾶς βομ-
βάρδας. Ἓν τῶν πλοίων τούτων διοικούμενον ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου
Γρεγγ ἔφθασε πρῶτον ἐν τῷ στομίῳ τοῦ ὅρμου, καὶ διαμεῖναν ἐνταῦθα ἐπὶ
πολὺ ἐκτεθειμένον εἰς τὸ πῦρ τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου κανονοστοιχίας καὶ
τῶν προασπιζόντων τὸν στόλον τεσσάρων πλοίων, ἤρξατο νὰ ἐκσφεν-
δονίζῃ συνεχῆ χάλαζαν πυραύλων, πολυβόλων, καὶ ἄλλων καταστρε-
πτικῶν πυροτεχνημάτων. Μετ' ὀλίγον ἐλθόντα καὶ τὰ ἕτερα δύο ἤρξα-
σαν παρόμοιον πῦρ, ἡ δὲ βομβάρδα προβαλοῦσα ἔρριπτε τὰς τρομερὰς

αὐτῆς βόμβας. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐπλησίασαν καὶ τὰ δύο πυρπολικὰ, κυβερνώμενα ὑπὸ Ἄγγλων ἀξιωματικῶν. Καὶ τὸ μὲν ἓν ἐξ αὐτῶν παρακαίρως καὶ ἀνωφελῶς ἐκάη, διότι ὁ διοικῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταδώσῃ καλῶς τὰς διαταγάς του εἰς τὸ ἐκ Σκλαβούνων καὶ Ἑλλήνων συγκείμενον πλήρωμά του· τὸ δ' ἕτερον εὐστόχως κυβερνηθὲν ἔφθασεν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἀμέσως προσκολληθὲν διὰ τῆς ἁρπάγης ἐφ' ἑνὸς τῶν μεγαλειτέρων πλοίων ἐπυρπολήθη. Ἐν διαστήματι πέντε λεπτῶν τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον περιεζώσθη ὑπὸ φλογῶν, αἵτινες μετ' ἀπιστεύτου ταχύτητος μετεδόθησαν καὶ ἐπὶ τῶν φραττόντων τὸν λιμένα τριῶν ἑτέρων· οἱ πυρπολισταὶ καὶ τὰ πλοῖα ὠπισθοχώρησαν, ἵνα μὴ ἐκτεθῶσιν εἰς τὸ ὑπὸ τῶν ἀνατινασσομένων πλοίων ἐκσφενδονιζόμενον πῦρ, ὁ δὲ τουρκικὸς στόλος ἐφαπτόμενος ἕνεκα τῆς στενότητος τοῦ χώρου μετεβλήθη μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀπέρανταν πυρκαϊάν. Ὁ κόλπος τοῦ Τσεσμὲ ὡμοίαζε πρὸς πύρινον ποταμὸν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου γοεραὶ ἀντήχουν αἱ φωναὶ τῶν καιομένων. Τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν πληρωμάτων εἶχον ἀπὸ τῆς προτεραίας ἀποβῆ εἰς τὴν ξηρὰν, οἱ δ' ἐπὶ τῶν πλοίων ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν κολυμβῶντες διηυθύνοντο πρὸς τὴν ἀκτήν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πυροβόλα ὅλων τῶν πλοίων ἦσαν πεπληρωμένα, ἐξερρήγνυντο καὶ ἐξεσφενδόνιζον τὰς σφαίρας κατὰ τῆς παραλίας. Ὅταν δὲ τὸ πῦρ μετεδόθη καὶ εἰς τὰς πυριταποθήκας, τρομεροὶ ἐξεπέμφθησαν κρότοι ἐκ μέσου τῆς τρομερᾶς πυρκαϊᾶς, καὶ εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἐξεσφενδονίζοντο τμήματα τῶν πλοίων, ἄνθρωποι ἐκπνέοντες, καὶ πτώματα ἠκρωτηριασμένα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Χίου δραμόντες εἰς τὴν παραλίαν καλῶς διέκρινον τὰς διαφόρους σκηνὰς τῆς φρικαλέας ἐκείνης καταστροφῆς· δηλαδὴ τὴν θάλασσαν πεπυρακτωμένην, ἀνθρώπους κολυμβῶντας ἐν μέσῳ τῶν περικαύστων ναυαγίων, τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τοῦ Τεσμὲ ἀρδην καταζρεφόμενα, καὶ πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίας ταύτης κατοικοῦντας φεύγοντας πρὸς τὰ μεμακρυσμένα ὑψώματα. Πρὸς τούτοις ἠκούοντο τὰ ὄρη καὶ οἱ βράχοι σαλευόμενοι ἐκ θεμελίων καὶ ὑποχθονίως μυκώμενοι. Τοιοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιγενόμενος τιναγμὸς, ὥστε ἐν Σμύρνῃ ἠσθάνθησαν τὴν γῆν σειομένην· λέγεται δὲ ὅτι καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἠκούσθη ὁ κρότος. Τὰ Ῥωσσικὰ πλοῖα ἐκινοῦντο ὡς δονιζόμενα ὑπὸ σφοδρᾶς λαίλαπος. Τὸ τρομερὸν ἐκεῖνο θέαμα διήρκεσεν ἀπὸ τῆς μιᾶς μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥρας μέχρι τῆς ἑβδόμης ἑωθινῆς.

Αἱ Ῥωσσικαὶ κανονοφόροι ἔσωσαν τινὰς τῶν δυστυχῶν, ὅσοι ἀναπιναχθέντες εἰς τὸν ἀέρα, ἢ ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν πρὸ τῆς ἐκρήξεως ἐπλανῶντο κυλινδούμενοι ὑπὸ τῶν κυμάτων. Μολονότι δὲ οἱ πλειότεροι τῶν Τούρκων κατώρθωσαν ν' ἀποβῶσιν, ὅλαι αἱ πέριξ ἀκταὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πτωμάτων. Ἐπυρπολήθησαν δεκαπέντε μεγάλα πλοῖα, δυνάμεως ἑβδομήκοντα τεσσάρων μέχρις ἑκατὸν πυροβόλων ἕκαστον, ἐννέα τῶν δεκαπέντε μέχρι τριάκοντα κανονίων, καὶ πολλαὶ γαλέραι. Ἓν μόνον πλοῖον ἑξήκοντα πυροβόλων, καὶ πέντε γαλιόται διέφυγον τὰς φλόγας, καὶ ἐζωγρήθησαν ὑπὸ τῶν Ῥώσσων (1).

Ἅμα ἐν Κωνσταντινουπόλει διεδόθη ἡ εἴδησις τῆς ἐν Τσεσμὲ καταστροφῆς πανικὸς φόβος κατέλαβε τὸ διβάνιον. Οἱ πάντες ἔτρεμον μὴ ὁ ῥωσσικὸς στόλος παραβιάζων τὸν Ἑλλήσποντον παρουσιασθῇ καὶ πυραναλώσῃ τὴν πρωτεύουσαν, ἐπιβάλλων ἀτιμωτικὴν εἰρήνην ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τοῦ σεραγίου.

Ἐν τούτοις ὁ Ἔλφινστων ὁρκισθεὶς διὰ τῆς κεφαλῆς του εἰς τὴν Αἰκατερίναν τὴν διάβασιν τοῦ περιφήμου πορθμοῦ, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τολμηρὰν ἀπόφασίν του. Ὁ Γρὲγγ καὶ πάντες οἱ Ἄγγλοι ἠσπάζοντο τὴν γνώμην του, ἀλλ' οἱ Ῥῶσσοι ἰσχυρίζοντο ὅτι διὰ τὴν κινδυνώδη ταύτην ἐπιχείρησιν ἔλειπον πάντα τ' ἀναγκαιοῦντα. Ἐν πρώτοις τὰ πλοῖα εἶχον καταφθαρῆ, τὰ δὲ πληρώματα ἀποτελούμενα ἐξ ὀλίγων Ῥώσσων, καὶ εἴκοσι χιλιάδων Ἀλβανῶν, Μαυροβουνιωτῶν, Ἑπτανησίων, Μανιατῶν, καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἕνεκα καὶ τῶν κόπων, καὶ τῶν ἀσθενειῶν, δὲν εὑρίσκοντο εἰς κατάστσιν πολέμου. Ἔπειτα ἔλειπον αἱ ζωοτροφίαι, καὶ τὰ πολεμεφόδια. Ἀλλ' ὁ Ἔλφινστων ἐπέμενε λέγων, ὅτι δι' αὐτὴν ἰδίως τὴν ἔλλειψιν τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκαίων, ἔπρεπε νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἀμέσως τοῦ ἐμπνευσθέντος τρόμου, καὶ δι' ἑνὸς τολμήματος κατευοδώσωσι τὴν ἐκστρατείαν. Ὁ Ἀλέξιος ὅμως Ὀρλὼφ, εἴτ' ἐκ μίσους εἴτ' δειλίας, δὲν ἠθέλησε νὰ παραδεχθῇ τὴν πρότασιν τοῦ πολυπείρου Σκώτου, ἀλλὰ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος ὀνειρευόμενος ἤρξατο διαλογιζόμενος νέαν πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς ἀπόπειραν. Οὕτως οἱ Ῥῶσσοι ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας ἔμειναν

(1) Ἐν τῇ καταστροφῇ ταύτῃ τοῦ στόλου σπουδαιότατον μέρος ἔλαβον οἱ Ἕλληνες, ὡς πυρπολισταὶ ἰδίως. Ἐν τῇ Ἱστορικῇ Χρονολογίᾳ τοῦ Κυριακοῦ Μελιρρύτου ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς περὶ τούτου. « 1770, ὁ ἐν Κύσσῳ (Τσεσμὲ) ἐμπρησμὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀρχηγοῦντος τοῦ Παναγιώτου Ἀλεξοπούλου, καὶ ἀρχιναυαρχοῦντος τοῦ τῆς Ῥωσσίας Ὀρλώφου. »

περιπλέοντες εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Τσεσμὲ, συλλέγοντες ἐκ τῆς θαλάσσης πᾶν τὸ χρήσιμον ναυάγιον, δηλαδὴ πυροβόλα, λέμβους, καὶ ἄλλα. Ἐπὶ τέλους διαπράσαντες καὶ τὴν κωμόπολιν τοῦ Τσεσμὲ, διενοήθησαν νὰ προσβάλλωσι τὴν Χίον, πλὴν μαθόντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἔστρεψαν τὰ βλέμματά των πρὸς τὴν Σμύρνην, θέατρον οὖσαν τότε φονικωτάτων σκηνῶν. Οἱ ἐκ τῶν πυρποληθέντων πλοίων διασωθέντες Τοῦρκοι καταφυγόντες ἐνταῦθα λυσσωδῶς ἐξεδικήθησαν κατὰ τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων. Χίλιοι ἐξ αὐτῶν ἐσφάγησαν, ὁ δὲ πασᾶς θελήσας ν' ἀναστείλῃ τὴν ἀγρίαν αὐτῶν ὁρμὴν ἐκινδύνευσε νὰ πέσῃ σφάγιον τῶν ἐξηγριωμένων ἐκείνων. Πολλοὶ Ἕλληνες ἐπὶ λέμβων διασωθέντες ἦλθον εἰς τὸν Ὀρλὼφ καὶ καθικέτευσαν αὐτὸν ἵνα τοὺς συντρέξῃ. Τοῦτο ὅμως μαθὼν ὁ πασᾶς παρεκάλεσε τοὺς ἐν Σμύρνῃ προξένους τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, οἵτινες πέμψαντες αὐτῷ πρεσβείαν, τὸν παρεκάλουν ἵνα μὴ προσβάλλῃ τὴν πόλιν, προστιθέμενοι, ὅτι μόνη ἡ ἐμφάνισις τοῦ ρωσσικοῦ στόλου θέλει δώσει τὸ σύνθημα τῆς σφαγῆς καὶ τῶν ὑπολοίπων ἐκεῖ χριστιανῶν. Ὁ Ὀρλὼφ εἰσακούσας τὰς εὐλόγους ταύτας παραστάσεις, δὲν ἠθέλησεν ἵνα διευθυνθῇ καὶ κατὰ τῆς Σμύρνης. Ἐν τούτοις μαθὼν, ὅτι ὀθωμανικά τινα πλοῖα εὑρίσκοντο ἐν Ἑλλησπόντῳ διέταξε τὸν Ἐλφινστῶνα νὰ προβάλλῃ εἰς καταδίωξιν αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀνήρεμος Σκῶτος ὀργιζόμενος τῆς περιστάσεως πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς διακαεστέρας τῶν εὐχῶν του, ἀμέσως ἀνεπέτασε τὰ ἱστία, καὶ τὴν 26 Ἰουλίου, περὶ τὴν πέμπτην τῆς ἑσπέρας ὥραν, προσβαλλὼν τὰ πρῶτα φρούρια, καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς εἰσελθὼν ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ, προχωρεῖ καὶ χωρὶς νὰ καταδεχθῇ νὰ ῥίψῃ οὔτε ἓν πυροβόλον κατὰ τῶν φρουρίων, ἀγκυροβολεῖ ἐν μέσῳ τοῦ πορθμοῦ, διατάσσει νὰ σημάνωσιν αἱ σάλπιγγες, νὰ κροτήσωσι τὰ τύμπανα, καὶ μετὰ τῆς μεγαλειτέρας ἀδιαφορίας πίνει τὸ τεῖόν του εἰς ὑγείαν τῶν Τούρκων, ὑβρίζων καὶ ἀναθεματίζων τοὺς *ἀνάνδρους Ῥώσσους*, οἵτινες δὲν τολμῶσι νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι. Μετὰ δὲ τὸ ἀνδραγάθημα, καίτοι πνέοντος ἐναντίου ἀνέμου, ἀφεθεὶς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ῥεύματος τῆς παλιῤῥοίας ἐξέρχεται καὶ ἑνοῦται μετὰ τῆς μοίρας του.

Ὁ Ὀρλὼφ μὴ τολμήσας νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀνδρείου Σκώτου, ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ, καὶ καταλαμβάνων τὰς περὶ τὸν Ἑλλήσποντον νήσους διακόψῃ πᾶσαν μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγκοινωνίαν, μέχρις ὅτου λαβὼν ἐκ Πετρουπόλεως ἐπικουρίας ἀποπειραθῇ τὴν διάβασιν αὐτοῦ· ὅθεν ἐκλέξας τὴν Λῆμνον

καὶ ὡς κατάλληλον χειμάδιον, καὶ ὡς ἀφετηρίαν τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπεβίβασε τὰ στρατεύματα πρὸς κατάληψιν αὐτῆς.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1770) διέτριβον ἐν Ἀθωνι μονάζοντες τρεῖς πρώην πατριάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλος ὁ Ε', Σεραφεὶμ ὁ Β', καὶ Σαμουὴλ ὁ Α'. Ἐκ τούτων ὁ δεύτερος, ἅμα μαθὼν τὴν ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος, δραπετεύσας κατέφυγεν εἰς τὸν ρωσσικὸν στόλον, καὶ ἐντίμως ὑποδεχθεὶς ὑπό τε τοῦ Ὀρλὼφ καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ, ἤρξατο ἐκδίδων ἐγκυκλίους ἐπιστολὰς, δι' ὧν προέτρεπε καὶ ἐξώρκιζε τοὺς Ἕλληνας ἵνα ἐμμείνωσιν ἐν τοῖς ὅπλοις, ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους ἀγωνιζόμενοι. Τὰ πατριαρχικὰ ταῦτα γράμματα λαβὼν καὶ ὁ μητροπολίτης Εὐρίπου Γεδεὼν, δι' ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν πατριαρχεύοντα Θεοδόσιον τὸν Β'. Οὗτος δὲ μεταβιβάσας αὐτὰ διὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, πικρῶς κατέκρινε τὴν διαγωγὴν τοῦ Σεραφεὶμ, ἐγγυώμενος μετὰ καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου περὶ τῆς πρὸς τὸν σουλτάνον πίστεως τῶν χριστιανῶν. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ ἐπιστολαὶ ἐκεῖναι μεγάλην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, καὶ δι' ἀλλεπαλλήλων ταχυδρόμων οἱ κατὰ τόπους Ὀθωμανοὶ διοικηταὶ, ἀγνοοῦντες τίς ἦτο ὁ Σεραφεὶμ, κατήγγελλον τὴν ἀπιστίαν τοῦ πατριάρχου, ὁ Θεοδόσιος περίτρομος ἐξέδωκε σιγγιλιώδη γράμματα, δι' ὧν ἐνουθέτει τὸν λαὸν νὰ ἐμμένῃ ἡσυχάζων ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου, οὐδεμίαν δίδων προσοχὴν εἰς τὰ *ληρήματα τοῦ καθῃρημένου Σεραφεὶμ, προσεπισυνάψας εἰς πίστωσιν καὶ τὴν συνοδικῶς γενομένην αὐτοῦ καθαίρεσιν, δι' ἧς ὡς ἀποστάτην, καὶ ταραχοποιὸν καὶ ἄνδρα αἱμάτων ἀπεγύμνου αὐτὸν πάσης ἱερατικῆς ἀξίας καὶ τάξεως, καὶ ὅλως καθῆρεν.* Ὁ σουλτάνος πέμψας ἀμέσως στρατὸν εἰς Ἄθωνα κατέσχε καὶ ἐδήμευσε πᾶσαν τὴν ἀκίνητον περιουσίαν τοῦ δραπέτου, καὶ πρόστιμον ἐπέβαλλεν εἰς τὰς ἐκεῖ μονάς (1).

Μετ' ὀλίγον οἱ Τοῦρκοι συνελθόντες ἐκ τοῦ τρόμου δραστηρίως εἰργάσθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀπειλουμένης πρωτευούσης. Ἐν ἔτει 1768 ἡ Γαλλία ἐπισπεύδουσα τὸν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσσίας πόλεμον ἀπέστειλε μυστικῶς παρὰ τῷ Χάνῃ τῆς Κριμαίας τὸν πολυμήχανον βαρόνον Τόττ. Οὗτος δὲ ἀποκτήσας τὴν εὔνοιαν

(1) Σεργίου Μακραίου, Πατριαρχικὴ πεντηκονταετηρίς, τμ. Γ'.

τοῦ Κριμ Γκεράη, καὶ μυριοτρόπως δι' αὐτοῦ ἐνεργήσας πρὸς κή-
ρυξιν τοῦ κατὰ τῆς Αἰκατερίνης πολέμου, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν
μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου (1), καὶ πάντα ἐκίνησε λίθον ἵνα λάβῃ θέσιν
ἐν τῷ τουρκικῷ στρατῷ, ὑποσχόμενος εἰς τὸν σουλτάνον τὴν ἐπιστημονι-
κωτέραν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατιωτικοῦ τῶν Τούρκων συστήματος. Ὁ
Μουσταφᾶς ἐκτιμῶν τὰς στρατιωτικὰς γνώσεις τοῦ ἀνδρὸς διώρισεν
αὐτὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ δὲ Τὸττ ἐπιθεωρήσας ἀμέσως
τὸ ὁπλοστάσιον, ἀνεγνώρισε τὴν ἐλεεινὴν τῶν Τούρκων κατάστασιν.
Ἅρπαγες ἐργολάβοι ἀναδεχόμενοι τὴν προμήθειαν τῶν ὅπλων καὶ
πολεμεφοδίων ἔκλεπτον ἀσυστόλως τὰ χρήματα, πάντῃ ἀδιαφο-
ροῦντες περὶ τῶν ἀπολύτων ἀναγκῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου.
Οὕτως ἐν τῷ ὁπλοστασίῳ, ἀντὶ παντὸς ἄλλου πολεμεφοδίου, εὗρεν
ὁ Τὸττ σωρούς τινας ἐξ ὅπλων πρὸ αἰώνων κυριευθέντων. Ὅθεν δρα-
στηρίως καὶ εὐσυνειδήτως ἐργασθεὶς ἐφωδίασε τὸ κράτος μὲ τὸ ἀπαι-
τούμενον ὑλικόν, καὶ ἔφερεν ἐκ Γαλλίας διάφορα στρατιωτικὰ συγ-
γράμματα πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν ἀξιωματικῶν. Δεινὴ ὅμως μετ' ὀλί-
γον ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις ὑπό τε τῶν πρώην ἐργολάβων,
καὶ τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξιωματικῶν, δυσχερῶς βλεπόντων
ἕνα φράγκον ἐπὶ κεφαλῆς των. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἐπῆλθεν ἡ ἐν Τσε-
σμὲ καταστροφή, καὶ ὁ συνεπείᾳ αὐτῆς κίνδυνος τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, καὶ πρὸς κατάπαυσιν τῶν παραπόνων, καὶ πρὸς ἐξασφάλι-
σιν τοῦ Ἑλλησπόντου, ὁ Τὸττ ἐστάλη διὰ νὰ ὀχυρώσῃ τὰ ἐν τῷ
πορθμῷ τούτῳ φρούρια, καὶ λάβῃ ὅλα τὰ μέτρα πρὸς παρεμπόδισιν
οἱασδήποτε ἀποπείρας τῶν ἐχθρῶν πρὸς διάβασιν αὐτοῦ.

Ἐλθὼν ὁ Τὸττ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐνζήλως βοηθούμενος
ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Μολδοβαντζῆ, πρώην μεγάλου βιζίρου, ἔστησε
τέσσαρας κανονοστοιχίας, τῶν ὁποίων τὰ διασταυρούμενα πυρὰ κατε-
κεραυνοβόλουν πᾶν ἐπὶ τοῦ πορθμοῦ πλέον. Συγχρόνως δ' ἐπεσκευά-
σθησαν τὰ παλαιὰ τῶν φρουρίων τείχη, ἡτοιμάσθησαν πυροπλικὰ
πλοῖα, καὶ ἀδιαλείπτως στρατὸς καὶ ἀξιωματικοὶ ἐγυμνάζοντο εἰς
τὴν σκοποβολήν. Οὕτως ἐν ὀλίγαις ἑβδομάσιν ἡ διάβασις τοῦ Ἑλ-
λησπόντου κατέστη πλέον ἀδύνατος (2).

(1) Κατὰ τὸν Τὸττ ὁ Κριμ Γκεράης ἐθηλητηριάσθη ὑπὸ τοῦ ἐκ Κερκύρας ἰατροῦ
Εὐροπούλου, ἀποσταλέντος ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας (Mémoires de
Tott, Amsterdam, 1784, II σελ. 268—272).

(2) Τὰ περὶ ὀχυρώσεως τοῦ Ἑλλησπόντου κατὰ πλάτος ἀφηγεῖται ὁ Τὸττ ἐν ταῖς
περιφήμοις αὐτοῦ ἀπομνημονεύμασι (tom. III, σελ. 38—96).

Ὁ Ἔλφιστων μετὰ τὸ πρῶτον τόλμημα, μὴ τὴν περιμένων δευτέραν περίστασιν πρὸς ἀποτελεσματικωτέραν ἐπιχείρησιν, ἅμα εἶδεν, ὅτι ὁ Τὸττ κατέστησε τὸν πορθμὸν ἀπόρθητον, ἐρρύαξεν ἐκ λύσσης, καὶ ὑβρίζων, καὶ ἀναθεματίζων συνέτριψε τὸ πλοῖον του ἐφ' ἑνὸς σκοπέλου. Μετὰ δὲ τοῦτο ὁ παράφορος Σκῶτος ἐπιβιβασθεὶς εἰς Ἀγγλικὸν πλοῖον ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν, καὶ ἐλθὼν εἰς Πετρούπολιν ἐπαρουσιάσθη εἰς τὴν Αἰκατερίναν, ἥτις παρ' ἐλπίδα ψυχρῶς αὐτὸν ὑποδεχθεῖσα ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμοιβῆς ἀπέπεμψε.

Μετὰ τὴν ἐν Τσεσμὲ ἧτταν ὁ Χοζαμεδὶν καθῃρέθη τοῦ ἀξιώματος, καὶ καπιτὰν πασᾶς διωρίσθη ὁ γηραιὸς Τζαφὲρ (1). Ἡ θέσις αὕτη κατὰ δίκαιον λόγον ἀνῆκεν εἰς τὸν γενναῖον Χασὰν τὸν Τζεζαϊρλῆν, ὅστις παρ' ἐλπίδα καὶ κατηγορήθη ὡς συντελέσας εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ στόλου. Ἀλλ' οὗτος πρὸς οὐδὲν λογισάμενος τὴν ἀδικίαν, ἀπεφάσισε δι' ἐνδόξου τολμήματος νὰ διαλύσῃ τὴν συκοφαντίαν. Ὅθεν μόλις θεραπευθεὶς ἐκ τῶν πληγῶν ἦλθεν εἰς Ἑλλήσποντον, καὶ συλλέξας τέσσαρας χιλιάδας ἀνδρείων (2), ὧν ἕκαστος ἔφερεν ἓν μόνον πιστόλιον καὶ ἓν ἐγχειρίδιον, ἀπορασίζει νὰ λυτρώσῃ τὴν πολιορκουμένην Λῆμνον. Ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας ἐπολιόρκει τὸν νῆσον ταύτην ὁ Ὀρλὼφ διά τε τοῦ στόλου, καὶ τῶν ἀποβάντων στρατευμάτων. Ἡ δὲ φρουρὰ αὐτῆς ἡρωϊκὴν ἀντιτάξασα ἀντίστασιν ἠναγκάσθη τὴν 24/6 Ὀκτωβρίου νὰ συνθηκολογήσῃ. Τοῦτο μαθὼν ὁ Χασὰν ἀποβιβάζεται τὴν νύκτα τῆς 27/9, καὶ λάθρα εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον καταβιβάζει τὴν λευκὴν σημαίαν, καὶ ἀναπετάσας τὴν ἐρυθρὰν διατάσσει ἔξοδον. Οἱ Ῥῶσσοι ἐξ ἀπροόπτου προσβληθέντες καταλαμβάνονται ὑπὸ πανικοῦ φόβου, καὶ ἐγκαταλιπόντες τὰς κανονοστοιχίας ὁρμῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐπιβιβασθέντες κόπτουσι τ' ἀπόγεια καὶ ἐν σπουδῇ ἀναχωροῦσι. Μετὰ τὴν ἐπονείδιστον ταύτην ἧτταν ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ τῆς ταχυτέρας φρεγάτας ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἰταλίαν (3), παραγγείλας εἰς τὸν Σπιριτὼφ νὰ ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς

(1) Ὁ Χοζαμεδὶν ἀπεδίωσε μετ' ὀλίγον ἐκ λύπης. Ἐν τούτοις ὁ σουλτάνος σεβόμενος τὴν μνήμην τοῦ πάππου αὐτοῦ Τζανοὺμ Χότσα τοῦ Κορωναίου, τὸν μὲν υἱὸν τοῦ Χοζαμεδὶν Ἀβδουλὰχ διώρισε διοικητὴν τῆς γαλέρας τοῦ πατρός του μὲ βαθμὸν πλοιάρχου, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Μουσταφάμπεην ὑπασπιστὴν τοῦ Τόττ.

(2) Ὁ Σαλαβερδῆς λέγει 1500.

(3) Ἐν τούτοις ἄσματα ἐν Ἰταλίᾳ ὕμνησαν τὴν γενναιότητα τοῦ Ὀρλὼφ, εἰς ὃν ἡ Αἰκατερίνα ἀπέδωκε τὸν τίτλον Τσεσμέσκοϊ, κόψασα εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ μετάλλια, τὰ ὁποῖα ἐξεικονίζει καὶ περιγράφει ὁ Ῥικὼ (Médailles del' Empire de Russie

Μαῶνα. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦντες τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν πληρωμάτων παρέστησαν εἰς τὸν Ῥῶσσον ναύαρχον, ὅτι ἡ ἐν Γαλλίᾳ ἢ Ἰταλίᾳ παραχείμασις τοῦ στόλου θέλει εἶσθαι πολυδαπανωτέρα τῆς ἐν Αἰγαίῳ, ἐν ᾧ ὑπῆρχον νῆσοι καὶ εὐλίμενοι, καὶ εὔφοροι, καὶ εὐάλωτοι· καὶ ἐπὶ τέλους, ὅτι ἡ παντελὴς αὕτη ἐγκατάλειψις τῶν Ἑλλήνων, ὅσον ἄδικος τόσον καὶ ἐπιζήμιος διὰ τὴν Ῥωσσίαν θέλει ἀποβῆ, διότι εἰς εὐνοϊκωτέρας περιστάσεις προσκαλούμενοι οἱ Ἕλληνες εἰς σύμπραξιν, οὐ μόνον δὲν θέλουσιν ἀκούσει αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅπλα θὰ λάβωσι κατὰ τῶν Ῥώσσων. Ὁ Σπιριτὼφ καταπεισθεὶς ἐκ τῶν εὐλόγων τούτων παραστάσεων συνήνεσεν ἵνα διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ, καὶ ἀνέθετο εἰς τὸν Ψαρὸν τὴν ἐκλογὴν τῆς πρὸς ναύσταθμον καταλληλοτέρας νήσου. Οὕτω δὴ ὁ Μυκώνιος ναυηγὸς ὡδήγησε τὸν στόλον εἰς Πάρον (1).

Μετὰ τὴν ἐκ Λήμνου φυγὴν τῶν Ῥώσσων οἱ νικηταὶ διήρπασαν τὴν πόλιν, καὶ πολλοὺς τῶν χριστιανῶν κατέσφαξαν (2).

---

par P. Ricaud de Tiregale. Postdam 1772). Ἐν Λιεδόρνῳ διατρίβων ὁ Τσεσμέσκος οὗτος παρήγγειλεν εἰς τὸν Ἀκέρτιον ἵνα ζωγραφήσῃ τὴν ἐν Τσεσμὲ μάχην εἰς τέσσαρας πίνακας, διατάξας καὶ πρὸς ἐπιβοήθησιν τῆς φαντασίας τοῦ ζωγράφου ἵν' ἀνατιναχθῇ εἰς τὸν ἀέρα ἓν πολεμικὸν πλοῖον (Κούμα, Ἱστορίαι Ἀνθρωπίνων πράξεων, Τόμ. 10, σελ. 346).

(1) Εἰς ἐξιστόρησιν τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσσων ὑποκινηθείσης ταύτης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἔλαβον πρὸ πάντων ὑπ' ὄψιν τὸν Γάλλον Κλαύδιον Ῥουλιὲρ, (Rulhières) τὸν ὁποῖον ἐν πολλοῖς καὶ κατὰ λέξιν μετέφρασα. Ὁ διάσημος οὗτος ἱστορικὸς, γραμματεὺς διατελέσας τῆς ἐν Πετρουπόλει γκλλικῆς πρεσβείας, κατέγινεν ἐπὶ εἴκοσι δύο ὁλόκληρα ἔτη εἰς συγγραφὴν τοῦ περιφήμου συγγράμματός του Ἡ ἐν Πολωνίᾳ ἀναρχία (L'Anarchie en Pologne), ἐν ᾧ ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἐν Ἑλλάδι κατέχει ὁλόκληρον τὸ δωδέκατον βιβλίον. Οὐχ ἧττον ὅμως ἀνέτρεξα καὶ εἰς ἄλλας πηγὰς, ὡς τὸν Hammer (Histoire de l'Empire ottoman, tom. XVI), τὸν Σαλαβερῆν (Hist. de l'Emp. ottom. III—IV), τὸν βίον καὶ τὰ κατορθώματα τῆς Αἰκατερίνης (Vita e Fasti di Caterina II, Lugano, 1787, III), τὸν Choiseul Gouffier, (Voyage Pittoresque de le Grèce, tom. I), τὸν Pouqueville (Histoire de la régénaration de la Grèce, I), τὸν Κούμαν (Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων πράξεων, 10), τὴν Ἱστορίαν τοῦ παρόντος πολέμου ἀναμεταξὺ Ῥουσσίας καὶ τῆς ὀθωμανικῆς Πόρτας, Ἐνετίησι 1770 (Τόμ. 3), τὴν ἔκθεσιν τοῦ Peyssonnel (Dallavvay, Constantinopole Ancienne et Moderne tom. II, σελ. 61), καὶ τὸν Raffenel. (Ἐκ τοῦ τελευταίου συγγράμματος μετέφρασε καὶ διὰ τῆς Πανδώρας ὁ μακαρίτης Γ. Ζαλακώστας ἐδημοσίευσε τὴν περιγραφὴν τῆς Πελοποννησιακῆς ἐπαναστάσεως. Ὁλόκληρον δὲ τὸν Ῥαφρενὲλ μεταφράσας ἐξέδωκεν ὁ μακαρίτης Κ. Κοκκίδης). Σημειωτέον δὲ, ὅτι πάντες οὗτοι ἀντέγραψαν τὸν Ῥουλιέρ.

(2) Ὁ ἐν Μιτυλήνῃ ἐξόριστος πατριάρχης Μελέτιος ἀφηγεῖται οὕτω τὰ ἐν Λήμνῳ λαβόντα χώραν. «Οἱ δὲ ἐκεῖσε χριστιανοὶ ὅσα δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν ὑπέστησαν

Παραχειμάσας ὁ στόλος ἐν Ναούσῃ τῆς Πάρου, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 1771 ἐκυρίευσε καὶ τὰς ἑξῆς νήσους, ἤτοι Μῆλον, Κίμωλον, Πολύκανδρον, Σίκινον, Ἴον, Θήραν, Ἀμοργὸν, Νάξον, Μύκωνον, Δῆλον, Τῆνον, Ἄνδρον, Κέαν, Κύθνον, Σέριφον, Σίφνον, καὶ Ἀντίπαρον. Ἑκάστη δ' ἐξ αὐτῶν διῳκεῖτο ὑπὸ συνδίκων καὶ ἑνὸς καντσιλιέρη, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς κοινότητος. Οὕτως ἡ μὲν Τῆνος εἶχεν ἐννέα συνδίκους, ἡ Ἄνδρος ὀκτὼ, ἡ Θήρα καὶ ἡ Πάρος ἕξ, καὶ αἱ ἐπίλοιποι ἀνὰ τέσσαρας ἢ τρεῖς (1). Ἐπιταγῇ τοῦ Σπιριτὼφ οἱ Αἰγαιοπελαγίται ὡρκίσθησαν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν αὐτοκράτειραν Αἰκατερίναν. Τὸ δ' ἔγγραφον τῆς ὁρκωμοσίας τῶν Μυκωνίων, ἐν πρωτοτύπῳ περισωθὲν, ἔχει ὡς ἑξῆς.

« Ἡμεῖς οἱ ὑποκάτωθεν γεγραμμένοι ὁμνύομεν εἰς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν, ὅτι θέλει εἶμεσθεν πιστοὶ εἰς ὅλας τὰς ὑπηρεσίας τῆς μεγίστης βασιλίσσης καὶ αὐτοκρατορίσσης πάσης Ῥωσσίας Αἰκατερίνης Ἀλεξίου, ὁμοίως καὶ τῆς πατρίδος μας, καὶ δὲν θέλομεν στοχασθῆ οὔτε συγγένειαν, οὔτε ἐντερέσο, οὔτε φιλοπροσωπίαν ὅταν τρατάρεται ὑπόθεσις διὰ τὴν μεγίστην βασίλισσαν τῆς πατρίδος μας καὶ ξένων προσώπων, ἀλλὰ νὰ κάμνωμεν νὰ δίδεται τὸ δίκαιον ἐκεινοῦ ὁποῦ τὸ ἔχει· ἔτι ὑποσχόμεθα νὰ δουλεύωμεν ὅλα αὐτὰ μὲ καθαρότητα εἰς τὰ πάντα, φυλάττοντας καὶ τὰ μυστικὰ ὁποῦ ἤθελε μᾶς διορίσουν

μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν ἐῶμεν λέγειν. Πολλοὶ γὰρ ἐξ αὐτῶν ἀνηλεῶς ἀνηρέθησαν καὶ κατεσφάγησαν, ἕτεροι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεγυμνώθησαν, τινὲς δὲ καὶ φυγάδες ἐγένοντο, φονευθέντος καὶ τοῦ ἀρχιερέως αὐτῶν κὺρ Ἰωακεὶμ Χίου, καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Τριάδος ἐπονομαζομένης κατακρημνισθείσης. » Ὁ αὐτὸς δὲ Μελέτιος διὰ μακρῶν ἐξιστορεῖ τὰς ἐν Μιτυλήνῃ διαπραχθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων ὠμότητας, ἅμα τῷ ἀπόπλῳ τοῦ ἐκεῖ ἐλλιμενισθέντος ῥωσσικοῦ στόλου μετὰ τὴν ἐν Τσεσμὲ νίκην. (Πανδώρα, Τόμ. ΙΑ, σελ. 574—75).

(1) **Breve descrizione dell'Arcipelago, e particolarmente delle diciotto isole sottomesse l'anno 1771 al dominio Russo, del conte Pasch di Krienen etc. Livorno 1773.**—Ὁ συγγράψας τὴν περιγραφὴν ταύτην Ὁλλανδὸς Λουδοβῖκος Πὰσχ Φὰν Κρίνεν, ὑπηρετῶν ἐν τῷ Ῥωσσικῷ στρατῷ, ἐνήργησε τότε διαφόρους ἐν ταῖς νήσοις ταύταις ἀνασκαφὰς, καὶ μεταξὺ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ μνημείων, ἀνεκάλυψεν ἐν Ἴῳ αὐτὸν τὸν τάφον τοῦ Ὁμήρου, φέροντα τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα. «Βοῦλος ἐποίει Σμυρναίου. Ἐνθάδε τὴν ἱερὰν κεφαλὴν κατὰ γαῖα καλύπτει ἀνδρῶν ἡρώων κοσμήτορα θεῖον Ὅμηρον.» Ἡ εἴδησις αὕτη μέγαν παρήγαγε κρότον, καὶ πολλὰ ἐγράφησαν περὶ τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον παραλαβὼν ὁ Κρίνεν ἔφερεν εἰς Λιβόρνον, προτιθέμενος ἵνα τὸ προσφέρῃ εἰς τὸν βασιλέα τῆς Πρωσσίας Φρεδερῖκον Β'. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Κρίνεν μετὰ σημειώσεων ἀνετύπωσεν ὁ Ῥὸς (Graf Pasch van Krienen beschreibung des Griechischen Archipelagus etc. abdruck von Ludwig Ross. Halle 1860).

οἱ μεγαλιώτεροί μας καὶ τελευταῖον διὰ τὴν καθαρὰν δούλευσιν τῆς μεγίστης βασιλίσσης μας καὶ πατρίδος μας δὲν θέλομεν λυπηθῆ οὔτε τὰ ὑπάρχοντά μας καὶ τὴν ἰδίαν μας ζωήν. Καὶ διὰ βεβαίωσιν τοῦ ὅρκου ἀσπαζόμεθα τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον, καὶ ὑπογραφόμεθα.

1771 Μαρτίου 7.

Γκιουζέπης Πάγκαλος ἀφέρμω.
Δομένιγος Ἀρτακηνὸς ἀφέρμω.
Ἰωάννης Παπαδάκης ἀφέρμω.
Γρηγόριος Ἀρτακηνὸς κανσιλιέρης μαρτυρῶ (1) ».

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ Ψαρὸς, αἰτήσει τῶν συμπατριωτῶν του Μυκωνίων (2), διωρίσθη ἐπιμελητὴς ὅλων τῶν ὑποταχθέντων νήσων, καὶ ὡς τοιοῦ-

---

(1) Πανδώρα, φυλ. 312.— Γ. Γρυπάρη, ὑπόμνημα περὶ τῶν εἰς τὴν Μύκωνον ἀνηκουσῶν ἐρημονήσων. Τὰ περὶ Μυκώνου ἔγγραφα παρέλαβον ἐκ τῆς Πανδώρας ἤτις ἀνετύπωσεν αὐτὰ πληρέστερον τοῦ Κ. Γρυπάρη.

(2) Ἐν τῇ ἄνω διατριβῇ καταχωρεῖται καὶ τὸ ἑξῆς τοῦ Σπιριτὼφ πρὸς τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας ἔγγραφον περὶ δορισμοῦ τοῦ Ψαροῦ. «Κύριοι προεστοί. Τὴν ἀναφορὰν ὅπου μᾶς ἐδώσετε παρακαλῶντάς μας διὰ τὸν τενέντε τῆς ρωσσικῆς φλότας Ἀντώνιον Ψαρὸν, ὁποῦ εὑρίσκεται μὲ ἐμένα, τὸν ὁποῖον διαλέγετε διὰ τὰ νησία σας ὅλα ἐπίτροπον καὶ ἐπιτηρητήν σας, καὶ ἀπὸ ἐμένα εἴτι ὑπόθεσαις ἔχομεν διὰ τὰ νησία σας νὰ δίδωνται εἰς αὐτὸν, καὶ αὐτὸς νὰ τὰς ἐνεργῇ, τοῦ ὁποίου νὰ δώσω καὶ ἄδειαν ὅπου νὰ περιέλθῃ εἰς ὅλα τὰ νησία διὰ νὰ βάλλῃ τὰ πράγματα εἰς καλὴν κατάστασιν. Ἐγ' ἀπὸ τὰς παρακαλέσεις σας δὲν ἀποφεύγω, μὲ τὸ νὰ ἠξεύρω ὅτι ὁ κὺρ Ψαρὸς εἶναι Ῥωμαῖος, γεννημένος εἰς τὴν νῆσον Μύκωνον, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς τὴν δούλευσιν τῆς μεγίστης βασιλίσσης ἰμπερατορίσσης μας τενέντες τοῦ στόλου της μὲ καλὴν σύστασιν, καὶ ἔδειξε μὲ τὴν γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν του εἰς τὰ πολεμικὰ καὶ ἄλλα καλαὶς δούλευσαις· ὁμοῦ μὲ τὸ νὰ τὸν διαλέξετε ὅλοι διὰ ἐπίτροπον καὶ ἐπιτηρητήν σας, σᾶς τὸν δίδω, ἔχωντας καὶ ἄδειαν ὅπου νὰ περιέλθῃ εἰς ὅλας σας τὰς νήσους, μὰ ὄχι νὰ παραιτήσῃ τὴν βασιλικὴν δούλευσιν καὶ τὸν τόπον τοῦ ὀφικίου του ὡς τενέντες τοῦ στόλου μας, ὁποῦ ὅταν δὲν κάμνῃ χρείαν διὰ λόγου σας νὰ παραιτῇ καὶ νὰ πέρνῃ τὸν τοῦ ὀφικίου του. Κύριοι προεστοί, ἕνας ἐπίτροπος δὲν ἠμπορεῖ μόνος του· μόνον τὸ ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε νησὶ νὰ ἦνε ἕνας ἐμπιστευμένος προεστὼς μὲ αὐτὸν διὰ κάθε του συμβουλὴν καὶ βοήθειαν, καὶ ἄλλοι μικρότεροι ὁποῦ νὰ τοὺς στέλνῃ εἰς ταὶς δουλευσαίς του. Καὶ ὅταν ὁ ἐπίτροπός σας περιέρχεται εἰς τὰς νήσους οἱ προεστοὶ ὁποῦ εἶνε μὲ αὐτὸν πρέπει νὰ μείνουν ὅπου ἐγὼ εὑρίσκομαι, διὰ νὰ γίνεται κάθε πρᾶγμα διὰ τὴν φλόταν, καὶ νήσους μὲ εὐκολίαν, καὶ ἀπ' αὐτοὺς νὰ λαμβάνωμεν καὶ κάθε εἴδησιν. Ἐκεῖνο ὁποῦ κάμνει χρεία διὰ νὰ μαντινιέρεται μὲ ὅλους ὁποῦ μὲ αὐτὸν εὑρίσκονται, τὸ ἀφίνω εἰς τὴν διάκρισίν σας ὁποῦ νὰ μείνῃ εὐχαριστημένος. 1771 Ἰανουαρίου 15, εἰς τὸ Ἀργιπέλαγος εἰς τὴν νῆσον Πάρον, πόρτο τῆς Νάουσας, εἰς τὸ Ῥωσσικὸν πολεμικὸν καράβι ὀνομάζον Εὐρώπα. Ἀμιράλιος Γρηγόριος Σπιριδώφ. »

τος ἐξέδωκε τὴν ἑξῆς προκήρυξιν περὶ ἐξακολουθήσεως τοῦ μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Ῥώσσων πολέμου.

« Πρὸς τοὺς προεστῶτας καὶ ὅλον τὸ κοινὸν τῆς νήσου Μυκώνου τὸ χαίρειν.

» Ὁ ὑπέρλαμπρος καὶ ὑπερένδοξος ἡμῶν γκενεράλης καὶ καβαλιέρης διαφόρων τάξεων πληρεξούσιος τῆς αὐτοκρατορικῆς μεγαλειότητος κύριος κύριος κόμης Ἀλέξιος Ὀρλὼφ μὲ διώρισε νὰ κοινολογήσω ἐγγράφως εἰς ὅλα τὰ ὑποταχθέντα νησία εἰς τὴν αὐτῆς Μεγαλειότητα, ὡς ἐπιτηρητὴς τῶν αὐτῶν ὁποῦ εἶμαι, ὅτι ἡ ἀνακωχὴ τῶν ἁρμάτων, δηλαδὴ ἡ τρέβα τῶν τε Ὀθωμανῶν καὶ τοῦτε βασιλείου τῆς Ῥωσσίας, ἐτελειώθη, καὶ ἄρχισε πάλε ἀπὸ τοῦ νῦν πόλεμος· καὶ ἐλπίζομεν, θείᾳ δυνάμει διὰ πρεσβειῶν τῆς Θεοτόκου, εἰς τὰ θεοσεβῆ καὶ τροπαιοῦχα ἅρματα τῆς ὑψηλοτάτης καὶ εὐσεβεστάτης ἡμῶν ἡμῶν βασιλίσσης κυρίας κυρίας ἰμπερατρίτσης Αἰκατερίνης τῆς δευτέρας, καὶ εἰς τὴν γενναιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν τοῦ ὑπερεκλάμπρου καὶ ὑπερενδόξου ἡμῶν αὐθεντὸς κόμητος Ἀλεξίου τοῦ Ὀρλὼφ, πῶς θέλει κατατροπωθῆ ὁ ἐχθρὸς τοῦ σήμερον ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος. Διὰ τοῦτο διορίζομεν καὶ τοῦ λόγου σας ἀπὸ τὴν σήμερον νὰ φυλάττετε μὲ ἄγρυπνον καὶ ἄσφαλτον ὀφθαλμὸν τὰς προτέρας φυλάξεις καὶ διαταγὰς, ὁποῦ εἰς καιρὸν κατ' ἀρχὰς πολέμου σᾶς ἐδώσαμεν ἀπροφασίστως.

» Ὅλος ἐδικός σας καὶ καλοθελητής σας Ἀντώνιος Ψαρός » (1).

Τὴν 27 Ὀκτωβρίου ὁ Ῥωσσικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἐξ ὀγδοήκοντα πλοίων, μικρῶν καὶ μεγάλων, ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Μιτυλήνης καὶ εἰς δύο διαμοιρασθεὶς μέρη ἤρχισε νὰ βομβαρδίζῃ τὴν πόλιν. Τὴν δὲ 2 Νοεμβρίου ἀποβάντα τὰ στρατεύματα ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν, καὶ διήρπασαν τὰς οἰκίας τῶν Ὀθωμανῶν. Οὗτοι περίτρομοι κλεισθέντες ἐν τῷ φρουρίῳ, ἀνεθάρρησαν μετ' ὀλίγον, καὶ εἰς πεντακοσίους συμποσούμενοι ἐξῆλθον καὶ ἐφώρμησαν κατὰ τῶν Ῥώσσων, πλὴν ἡττηθέντες μετὰ ζημιῶν ὑπεχώρησαν, καὶ αὖθις κατεκλείσθησαν. Οἱ δὲ Ῥῶσσοι κανονοβολήσαντες κατ' αὐτῶν ἀπό τε ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, διήρπασαν ἐπὶ τέλους τὰ οἰκήματα τοῦ διοικητοῦ Ὀσμὰν πασᾶ, καὶ τοῦ μουσελίμου Χαλὶλ βέη, ὡς καὶ ἄλλων ἐπισήμων Ὀθωμανῶν καὶ χριστιανῶν, καὶ ἀπῆλθον παραλαβόντες ὅλα τὰ ἐκεῖ ἐλλιμενισμένα

(1) Αὐτόθι.

πλοῖα, ἐν οἷς καὶ τρία πολεμικά. Μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι ἐμελέτησαν γενικὴν τῶν χριστιανῶν σφαγήν, πλὴν διὰ τῶν ἀποτροπῶν τοῦ διοικητοῦ, καὶ τοῦ ἐκ Σηστοῦ σπεύσαντος Χασὰν Τζεζαϊρλῆ, τότε καπιτὰν πασᾶ, παρεμποδίσθη ἡ ἐκτέλεσις τοῦ μιαροῦ ἐκείνου βουλεύματος (1).

Ὁ Ῥωσσικὸς στόλος ναυλοχῶν ἐν Πάρῳ εὐκόλως ἠδύνατο, ἐπωφελούμενος καὶ τοῦ τρόμου τῶν Τούρκων, καὶ τοῦ παρὰ τὸν Δούναβιν σπουδαίου αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ῥωμανζὼφ περισπασμοῦ, καὶ τὰς κατακτήσεις νὰ ἐπεκτείνῃ, καὶ τὴν Ἑλλάδα πράγματι ν' ἀπελευθερώσῃ. Παρ' ἐλπίδα ὅμως οἱ διοικοῦντες αὐτὸν ἢ ἐξ ἀνανδρίας ἢ καὶ ἀπειρίας εἰς οὐδεμιᾶς σπουδαίας ἐπιχειρήσεως τὴν ἐκτέλεσιν μετὰ ζήλου προέβησαν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ὀθωμανικὸς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου διατρίβων, ἐνίοτε δὲ καὶ μέχρι τῶν παρακειμένων νήσων Τενέδου, Λήμνου, καὶ Μιτυλήνης, στιγμιαίως ἐμφανιζόμενος δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ῥώσσων, καὶ τῶν λυμαινομένων τὸ Ἀρχιπέλαγος ἀπειραρίθμων πειρατῶν. Καὶ τῳόντι μετὰ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μητρομάρας καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα συνεκέντρωσε τὰ στίφη τῶν ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος φυγόντων ἀνταρτῶν, καὶ πειρατικὸν συγκροτήσας στολίσκον ἀπὸ τρομεροῦ ἁρματωλοῦ μετεβλήθη εἰς τὸν τρομερώτερον τῶν καταδρομέων. Ἐρημώσας ὅλα τὰ παράλια τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, καὶ μέχρι Σύρου (2), καὶ Χαλκίδος, ἐκτείνας τὰς πειρατικὰς αὐτοῦ ἐκδρομὰς, ὕστερον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἰδίως προσήλωσε τὴν προσοχήν του. Ὅθεν ἀποβὰς ἐπολιόρκησε στενῶς τὴν πόλιν καὶ μαθὼν, ὅτι ὁ ἐν Ναυπλίῳ ἀρχιστράτηγος Ἰσλὰμ ἔπεμπεν ἕνα μπουλούκμπασην πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐν Ἀθήναις φρουρᾶς, ἐξῆλθε κατ' αὐτοῦ καὶ μάχην φονικὴν συγκροτήσας εἰς Κερατόπυργον κατηφάνισε τὸν ἐπικουρικὸν στρατόν. Μετὰ δὲ τοῦτο στρατολογήσας καὶ ἄλλους ἐκ τοῦ χωρίου Λεμπεσίου διέδραμε τὴν Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν, καὶ πλησίον τῶν Ἀθηνῶν ἐκυρίευσε τὸ δημόσιον ταμεῖον. Οἱ Τοῦρκοι ἐξαγριωθέντες ἠπείλησαν τρομερὰν κατὰ τῶν ἐν Ἀθήναις χριστιανῶν ἐκδίκησιν· τότε οἱ δυστυχεῖς οὗτοι δι' ἐπιστολῶν παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ

(1) Μελετίου, Ἱστορικὸν Ἀπομνημόνευμα (Πανδώρα ΙΑ', σελ. 575—761).

(2) Rocca, (Traité sur les abeilles, tom. I.)—Ὁ Ῥόκκας κακῶς γράφει τοῦτον Mi-Tromara (sans peur), ἐν ᾧ εἶνε Μῆτρος Μάρας.

συλληφθέντα χρήματα, οὗτος δὲ προθύμως ἐξεπλήρωσε τὴν αἴτησιν αὐτῶν. Τότε καὶ ἡ πόλις περιετειχίσθη διὰ τὸν φόβον τοῦ Μητρομάρα, ὅστις μετ' οὐ πολὺ πληγωθεὶς ἔν τινι μάχῃ ἀπεβίωσε (15 Φεβρουαρίου 1772) (1). Ἐκτὸς τούτου, ἕτερος πειρατικὸς στολίσκος Μανιατῶν καὶ Σφακιωτῶν (2) ἐληΐζετο τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, καὶ Κρήτης. Μεγάλως ὅμως κατετρόμαξαν τοὺς Τούρκους οἱ Ψαριανοὶ καταδρομεῖς, πρὸς οὐδὲν λογιζόμενοι τὴν προσέγγισιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου. «Ὅλα τὰ καταδρομικὰ τῶν Ψαριανῶν, γράφει ὁ σεβάσμιος ὑπονα ύαρχος Κ. Νικόδημος, συνεποσοῦντο ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα πέντε· τὸ πλήρωμα ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ἐσυγκροτεῖτο ἀπὸ ἄνδρας ὀγ-

---

(1) Ἀνθίμου ἱερομονάχου ἱστορία Ἀθηνῶν (χειρόγραφος παρὰ τῷ μακαρίτῃ Κυρ. Πιττάκῃ).

(2) Ὁ Ὀλιβιὲ περιγράφει οὕτω τὴν κατάπνιξιν τῆς ἐν Σφακίοις ἐπαναστάσεως. «Οἱ Κρῆτες καὶ ἰδίως οἱ Σφακιανοὶ ἠγέρθησαν ὁμοίως εἰς τὴν φωνὴν τῆς Αἰκατερίνης. Ὁ δὲ πασᾶς τῆς Κρήτης ἅμα μαθὼν τὴν ἐξέγερσιν τοῦ μαχίμου τούτου λαοῦ ἐβάδισε κατὰ τῶν Σφακίων ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν ἐν τῇ νήσῳ δυνάμεων, εἰς δεκαπέντε χιλιάδας συμποσουμένων. Ἐπὶ τέσσαρας μῆνας διετηρήθη λυσσώδης πόλεμος· ὅλα τὰ χωρία αὐτῶν ἐπυρπολήθησαν, τὰ ποίμνια, καὶ τὰ ἄλλα ὑπάρχοντά των διηρπάγησαν, αὐτοὶ δ' ἐπὶ τῶν ὀρέων πολιορκούμενοι ἄνευ τινὸς ἐλπίδος, ἀνέστιοι, ὑπὸ μυρίων κακουχιῶν κατατρυχόμενοι, καὶ τῶν πάντων στερούμενοι, ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ δεχθῶσι τοὺς προτεινομένους τῆς ὑποταγῆς ὅρους. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου τούτου οἱ Τοῦρκοι λαβόντες πλῆθος αἰχμαλώτων, ἔσυρον αὐτοὺς ὡς ὑποζύγια διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν σκευῶν καὶ πολεμεφοδίων, προτάττοντες αὐτοὺς ἐν ὥρᾳ μάχης ὡσεὶ προμαχῶνας.» Olivier, voyage, tom. II, σελ. 312, 316.— Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως Δασκαλογιάννης, ἡ Ἰωάννης Δασκαλάκης, γεννηθεὶς εἰς Ἀνώπολιν τῶν Σφακίων, καὶ ὢν εἷς ἐκ τῶν προκριτωτέρων, νοημονεστέρων, καὶ πλουσιωτέρων τῆς νήσου ἐπεσκέφθη χάριν μαθήσεως καὶ τὴν Εὐρώπην, ἔνθα ἔκοψεν, ὡς λέγεται, ἴδιον χρυσοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε φέρουσιν αἱ Σφακιαναὶ γυναῖκες ὡς κόσμημα. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως συλληφθεὶς ἀπήχθη δέσμιος εἰς Ἡράκλειον καὶ ὑπέστη τὸν μαρτυρικώτερον τῶν θανάτων, ἐκδαρεὶς ζῶν διὰ πυροπετρῶν. Ὁ υἱὸς τοῦ Δασκαλογιάννη, ὁ περίφημος ὁπλαρχηγὸς Γεώργιος Τσελεπῆς, πρῶτος ὑψώσας ἐν Κρήτῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως (15 Ἰουνίου 1821) καὶ πολλὰς κατὰ τῶν Τούρκων συνάψας μάχας, ἔπεσεν ἡρωϊκῶς. (Λόγοι Νικάνορος Ζαννουδίου εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν ἐν Κρήτῃ πεσόντων. Ἀλήθεια, Γ', 1868, ἀριθ. 670, 673). Δημοτικὸν ἆσμα διὰ μακρῶν ἐξυμνοῦν τὸν πατριωτισμόν, τὰ πλούτη, καὶ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Δασκαλογιάννη, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ Κυρ. Μαρ. Βρετοῦ (ἔτος Ε'. σελ. 48—50), καὶ τελευτᾷ ὡς ἑξῆς.

Πιάνουν καὶ καταιβάζουν τον κάτω εἰς τὸ τιμπροῦκι,
καὶ πιάνουν καὶ τοῦ γδέρνουνε τὸ χειλομάγουλό του,
κ' ἕνα γυαλὶ τοῦ 'δώκανε νὰ ἰδῇ τὸ πρόσωπό του.
κι' ἀπῆς καὶ ἀπογδάρανε καὶ τὴν δεξιά του χέρα,
ἐτότες ἐτσυρκέψανε τὴν μιά του θυγατέρα.

δοῦκόντα μέχρις ἑκατόν· ὁτάκις δ' ἀπήρχοντο δι' ἀποβάσεις ἐσυγκρότουν τὰ πληρώματα ἀπὸ πλείονας. Μὲ τὰ καταδρομικὰ ταῦτα ἔκαμον πολλὰς ἐχθρικὰς λείας καὶ λάφυρα· διέκοψαν πᾶσαν τὴν θαλασσοπλοΐαν τῶν ἐμπορευομένων ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν σημαίαν κατὰ τὴν Μακεδονίαν, Θράκην, καὶ τὴν Ἰωνίαν, καὶ ἐπεξέτεινον τὰς ἐκστρατείας των ἕως εἰς τὴν Συρίαν. Εἰς τὰς ἐκστρατείας ταύτας συνέβ-βον ἐχθρικὰ πλοῖα μὲ μεγάλας χρηματικὰς ποσότητας. Οἱ κατὰ τὴν Συρίαν καταδρομεῖς, τοὺς εἰς κιβώτια εὑρισκομένους γρούπους ἀπὸ νομίσματα ἀργυρᾶ τουρκικὰ τοὺς ἐλάμβανον ἀπὸ τὰς λείας εἰς τὰ καταδρομικὰ μὲ παλάγκας, ὡς ἔλεγον οἱ γέροντες. Ποιήσαντες δὲ ἀποβάσεις εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἰωνίας καὶ λοιπῶν παραλίων μερῶν, ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου καὶ ἠχμαλώτισαν τὸ Πλουμάρι, καὶ Πλαγιά, χωρία τῆς Μιτυλήνης· εἰς δὲ τὴν νῆσον Λῆμνον τὸ Μοῦντρος καὶ τὰ πλησιέστερα μέρη αὐτοῦ. Ἡ Χίος ὡς πλησιεστέρα τῶν Ψαρῶν ἐνωχλεῖτο περισσότερον ἀπὸ τοὺς Ψαριανούς (1) ».

Διαρκοῦντος τοῦ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσσίας πολέμου, ὁ περίφημος Αἰγύπτιος Ἀλήβεης καὶ ὁ σεΐκης Ταχίρ, διεγειρόμενοι ὑπὸ τῶν Ῥώσσων, ἀνεπέτασαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας, καὶ καταφθείραντες τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ἐκυρίευσαν τὴν Γάζαν, Ἱερουσαλήμ, Ἰόππην, Σαΐδὰν, καὶ Δαμασκόν. Ἐν ᾧ δὲ οὗτοι λυσσωδῶς ἐπολέμουν κατὰ τοῦ Ὀσμὰν πασᾶ τῆς Δαμασκοῦ (1773), μοῖρα τοῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ῥωσσικοῦ στόλου μεταβᾶσα εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐβομβάρδισε τὴν Βηρυττόν. Μετὰ τὸν ἡρωϊκὸν ὅμως θάνατον τοῦ Ἀλήβεη, καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συμπολεμούντων τετρακοσίων Ῥώσσων, ὁ στόλος ἀποσυρθεὶς ἐκ τῶν παραλίων τῆς Συρίας, διέμεινεν ἐν Πάρῳ πάντῃ ἀπρακτῶν, μέχρι τῆς ἐν Καϊναρτζῇ συνομολογηθείσης εἰρήνης, ὅτε ἡ Αἰκατερίνα διὰ ῥητοῦ τῆς συνθήκης

κι' ἀπῆς καὶ ἀπογδάρανε καὶ τὴν ζερβιάν του χέρα,
ἐτότες χαζιρεύουνε τὴν ἄλλη θυγατέρα·
κ' ἐρώτησεν ἡ ὀρφανὴ, παιδιὰ ποῦν' ὁ μπαμπᾶς μου;
κάτω 'ς τὸ γλέντι κάθεται μὲ τ' ἄλλα παλληκάρια.
Κ' ἐκεῖνον τὸν ἐτρώγανε τῆς θάλασσας τὰ ψάρια.

(1) Ὁ Κ. Νικόδημος ἀφηγεῖται διαφόρους ἐκδρομὰς καὶ περίεργα ἀνέκδοτα τῶν Ψαριανῶν καταδρομέων, ἰδίως δὲ τοῦ Καραπατάκη, Μανόλαρου, Σαρηγιάννη, Καλημέρη, καὶ τοῦ Βαρδάκη. (Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, Ἀθήνησι 1862, τόμ. Α' σελ. 21—27).

ἄρθρου ὑπεχρεώθη νὰ παραδώσῃ ἀμέσως εἰς τὴν Τουρκίαν τὰς ἐν Αἰγαίῳ κρατουμένας δεκαοκτὼ ἑλληνικὰς νήσους (9/21 Ἰουλίου 1774).

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ῥώσσων ὁ καπιτὰν πασᾶς Χασὰν Τζεζαϊρλῆς, συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους τοῦ Παρίου, ἐπεσκέφθη τὰς νήσους. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ χριστιανοὶ ἔντρομοι ἀνέμενον νὰ ἴδωσι κατὰ τῆς κεφαλῆς των ἐκρηγνυμένην τὴν ὀργὴν τοῦ Ὀθωμανοῦ στολάρχου, παρ' ἐλπίδα οὗτος εἶτ' ἐκ πολιτικῆς συνέσεως λησμονήσας τὸ παρελθὸν, ἢ καὶ κατα-πεισθεὶς εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ μέγα παρ' αὐτῷ δυναμένου Ἕλληνος διερμηνέως, πατρικώτατα προσεφέρθη πρὸς τοὺς τέως ἀντάρτας. Ἐκτὸς δὲ τούτου πολλὰς καὶ μεγάλας χάριτας ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸν φιλέλληνα Χασὰν τὸν Τζεζαϊρλῆν καὶ διὰ τὴν ἐξῆς αἰτίαν. Μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Ῥώσσων, ἐπροτάθη εἰς τὸ διβάνιον γενικὴ σφαγὴ καὶ ἐξολόθρευσις πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἀδιακρίτως φύλου καὶ ἡλικίας. Πάντες οἱ σύμβουλοι παρεδέχθησαν τὸ τρομερὸν ἐκεῖνο μέτρον, μόνος δὲ ὁ Χασὰν ἀνθίστατο, διαφοροτρόπως καταδεικνύων τὸ ἀδίκημα. Ἐπὶ τέλους ἐξαντλήσας ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ κάμψῃ τὸ σκληροτράχηλον αὐτῶν, προσέφυγεν εἰς εὐφυὲς δίλημμα, εἰπών. « Ἐὰν φονευθῶσιν ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ποῖος θὰ πληρώνῃ τὸ χαράτσι; » Οἱ πάντες ἔμειναν ἀναπολόγητοι, καὶ ὁ Χασὰν ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα (1).

Ἐν ᾧ ταῦτα ἐν τῷ Αἰγαίῳ διέτρεχον, ἐλεεινὴ καὶ ἀξιοθάκρυτος ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Πελοποννήσου. Ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἐνταῦθα Ὀθωμανοὶ ἀγνοοῦντες τὰς δυνάμεις τῶν Ῥώσσων, ἐζήτησαν, ὡς ἐρρέθη, καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Ἀλβανῶν. Εὐχαρίστως δὲ δεχθέντα τὴν πρόσκλησιν τὰ τέκνα ταῦτα τῆς λείας εἰσώρμησαν πανταχόθεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀφοῦ ἐν τῷ αἵματι κατέπνιξαν τὴν θνησιγενῆ ἐπανάστασιν (2), παρεξετράπησαν εἰς βάρβαρον λεηλασίαν,

---

(1) Williams Eton, Tableau Hist. de l'Emp. Ottoman. Paris, 1801, tom. II.

(2) Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτσης ἅμα πληροφορηθέντες τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀλβανῶν κατέφυγον εἰς τὴν πλησίον μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, καὶ ὀχυρωθέντες μετὰ τῶν καλογήρων παρήγγειλαν αὐτοῖς, ὅτι οὐδὲν μέρος ἔλαβον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἐπομένως ἀδίκως καταδιώκονται. Οἱ Ἀλβανοὶ συμποσούμενοι εἰς ἓξ χιλιάδας ἤρχισαν τὴν κατὰ τῆς μονῆς ἔφοδον, τὴν ὁποίαν γενναίως ἀπέκρουσαν οἱ πολιορκούμενοι, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν ἡγούμενον Θεοφάνην. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ὅμως ἐφόδῳ ἡ μονὴ ἐκυριεύθη, ἐπυρπολήθη, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἀνεξαιρέτως ἐσφάγησαν, πλὴν τοῦ ἡγουμένου Θεοφάνους, ὅστις παραλαβὼν τὰ ἱερὰ κειμήλια κατώρθωσε νὰ σωθῇ φεύγων μετὰ τριῶν συναδέλφων μοναχῶν. (Φραντζῆ, Ἱστορ. Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, Δ'

καὶ ἀπάνθρωπον καταστροφήν. Ὅταν δὲ οἱ πρῶτοι τῶν ἀγρίων τούτων ἐπιδρομέων πλήρεις λαφύρων ἐπανέστρεφον εἰς τὰς ἑστίας των, πολυαριθμότεροι καὶ ἀπληστότεροι διεδέχοντο αὐτοὺς, φρικαλεώτερα διαπράττοντες κακουργήματα. Οὗτοι, μὴ εὑρίσκοντες πρόχειρον λείαν, συνελάμβανον τοὺς ἀπογυμνωθέντας Πελοποννησίους, καὶ ἐξηνάγκαζον εἰς ὑπογραφὴν χρεωστικῶν ὁμολογιῶν πληρωτέων ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ (1), ἢ δίκην κτηνῶν ἀντὶ ἐλαχίστου τιμήματος ἐπώλουν εἰς μεμακρυσμένους τόπους (2). Τὰ πάντα εἶχεν ἀφανίσει ἡ Ἀλβανικὴ πανώλης. Ἐκεῖ ἔνθα πρὸ ὀλίγου ὑπῆρχον πόλεις καὶ κῶμαι πολύανδροι καὶ εὐδαίμονες, ἤδη ἔβλεπέ τις θανάτου ἐρήμωσιν, καὶ πυριφλεγῆ ἐρείπια. Ἡ Πελοπόννησος πᾶσα εἶχε σχεδὸν ἀπογυμνωθῆ κατοίκων, διότι οἱ μὲν ἐσφάγησαν, ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν, οἱ δὲ μετηνάστευσαν εἰς Ἑπτάνησον, καὶ εὐάριθμοι ἐκρύβησαν εἰς ἀπρόσιτα ὄρη καὶ ἀπόκρυφα σπήλαια. Μόνον οἱ κάτοικοι τοῦ Λάλα καὶ τῆς Βαρδούνιας διέμειναν ἀσφαλεῖς, καὶ συμβοηθοῦντες τοὺς συμπατριώτας αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς καταστρεπτικῆς λαφυραγωγίας, ἐλάμβανον τὸ ἀναλογοῦν μερίδιον. Καὶ αὐτοὶ οἱ Μανιάται μὴ δυνηθέντες ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὰ κρησφύγετα τοῦ Ταϋγέτου, πολλαὶ δὲ κῶμαι αὐτῶν διηρπάγησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν.

Σέργιος ὁ Μακραῖος ἐκτραγῳδεῖ οὕτω τὰ ἐν Πελοποννήσῳ τότε συμβάντα.

σελ. 14—21). — Ὁ Καστελλὰν ἀναφέρει καὶ τὸ ἑξῆς ἀνδραγάθημα μιᾶς γυναικός. « Ὅταν οἱ Ἀλβανοὶ ἐδήουν τὴν Κυπαρισσίαν (Arcadie) νέα τις εὑρισκομένη ἐν τῇ πεδιάδι διέκρινε τὰς περικυκλούσας τὴν οἰκίαν της φλόγας· ὅθεν ἀμέσως ὁρμήσασα κατώρθωσε παλαίουσα κατὰ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν Ἀλβανῶν νὰ διασώσῃ τὸ βρέφος της. Πλὴν καταδιωκομένη ὑπερπηδᾷ ὡς δορκὰς πᾶν τὸ πρὸ ποδῶν, καὶ φθάνει μετὰ τοῦ πολυτίμου φορτίου ἐπὶ ἀποκρήμνου βράχου. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐπροχώρουν κατ' αὐτῆς, ἥτις μίαν μόνην διέξοδον εἶχε, τὸ ὑποχαῖνον βάραθρον. Καθ' ἣν στιγμὴν οἱ ἅρπαγες πλησιάσαντες ἐξήπλουν τὰς χεῖρας πρὸς σύλληψιν τῆς λείας, ἡ γενναία Ἑλληνὶς ὑψοῖ τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀπαγγείλασα βραχεῖαν δέησιν, κρημνίζεται μετὰ τοῦ παιδὸς εἰς τὸ βάραθρον! Σταυρὸς ἠγέρθη εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ποία μήτηρ δύναται νὰ τὸν ἴδῃ ἄνευ φρικιάσεως, καὶ τίς ψυχὴ εὐαίσθητος δὲν θὰ χύσῃ δάκρυα εἰς τὴν θέαν αὐτοῦ; Τὸ ἁπλοῦν ἐκεῖνο μνημεῖον, ὁ ταπεινὸς ἐκεῖνος σταυρὸς, δυνατὸν νὰ καταστραφῇ, ἀλλὰ τὸ βάραθρον ὑπάρχει, καὶ θέλει διαμείνει, ὡς αἰώνιον μνημεῖον μητρικοῦ ἔρωτος, καὶ σχεδὸν παράφρονος ἐλευθερίας ». Lettres sur la Morée et les îles, Paris 1808, II, σελ. 110.

(1) Ἕκαστος τῶν Ἀλβανῶν εἶχε τοιαύτας ὁμολογίας 500,000 ἢ 600 χιλ. γροσίων (Φραντζῆς, Α', 20).

(2) Εἴκοσι χιλιάδες ἐπωλήθησαν εἰς τοὺς Ἀφρικανοὺς, καὶ τοὺς Τούρκους τῆς Ῥούμελης. (Pouqueville, voyage dans la Grèce, III, σελ. 487.)

« Οἱ δὲ (Ἕλληνες) τῶν κοινῶν ἐλπίδων ἐκπεσόντες, οἱ μὲν Μανιάται εἰς τὰ ἴδια σπήλαια, καὶ τοὺς δυσάντεις αὐτῶν αἰγίλωπας κατέφυγον, συνεπαγόμενοι πολλοὺς ἐκ τῶν ἔξωθεν· οἱ δὲ εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς νήσους καὶ Κυθήραν ἐσώθησαν· οἱ δὲ ὡς πρόβατα, φεῦ μοι, σφαγῆς ἀπελείφθησαν. Οἱ γὰρ Ὀτμανοὶ ἐκ πάσης Ἀχαΐας καὶ Θετταλίας, συμπάσης Ἠπείρου καὶ τῆς ἐπέκεινα Ἰλλυρίδος ἀγεληδὸν συῤῥεύσαντες, μηδενὸς ἀνθισταμένου καὶ ἀντιβαίνοντος κατά τε τὸν Ἰσθμὸν καὶ τὴν παραλίαν ἑκατέρου τοῦ κόλπου, ὡς λύκοι αἱμοβόροι πολλῷ τῷ μέτρῳ ὑπερήλασαν τῶν Μανιατῶν τὴν ὠμότητα· οὐ γὰρ τοῖς μιαιφόνοις ἀπῆν ὅσα ποτὲ ἐφάνη χαλεπωτάτης ἀπηνείας καὶ ἀπανθρώπου γνώμης ἐπινοήματα, ἀλλὰ καὶ ὅσα οὐδέπω ἐν ἐφόδῳ ἐχθρικῇ χειρὸς καὶ γνώμης ὑπῆρξε τολμήματα προσεπενοεῖτο καὶ ἐξευρίσκετο, καὶ οὐδὲ κόρον εἶχε λωφήσων αἱμάτων τὸ βάρβαρον· ἐλύσσα δὲ καὶ χρημάτων καὶ τοῖς προκειμένοις μὴ ἐπαρκούμενον ἀνευρεῖτο, τοὺς ἔχειν τι ὑπονοουμένους κατέκαιέ τε καὶ ὠβελίζετο ὡς μή τι λάθῃ κρυπτόμενον. Τοσαύτῃ γοῦν μανίᾳ τῶν ἀπανθρωποτάτων Τελχίνων καταπορθουμένης πάσης πόλεως καὶ χώρας καὶ ἁπλῶς οἰκήσεως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ χριστιανῶν, οὐδὲ τῶν ὀρέων τὰ κρησφύγετα καὶ ἀπόκρημνα ἄντρα καὶ διασφάγας καὶ μυχοὺς γῆς ἀνευρενήτους παρῆκαν, ἀλλὰ πάντα λεηλατοῦντες καὶ λῃζόμενοι, ὅτε ἐκ πάσης ἡλικίας καὶ τάξεως αἱμάτων πλειόνων ἀθώων τοῖς ῥείθροις τὴν γῆν ἔβαψαν, καὶ πάντα πλοῦτον φανερὸν καὶ ἀφανῆ ἔκ τε τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἁπλῶς οἴκων καὶ ἐξ ἑνὸς ἑκάστου συνήθροισαν, ἔσχατον ἡνδραποδίζοντο. Ἀλλ' ἐν οἷς φιλοχρηματοῦντες μᾶλλον ἐφιλανθρωπεύοντο οἱ βάρβαροι, ἐν τούτοις μᾶλλον οἱ δυστυχοῦντες ἐπωλοφύροντο, πατέρες τέκνων διαχωριζόμενοι, καὶ ἀνδρῶν τιμίων σώφρονες γυναῖκες ἀποσπώμεναι, ἀδελφοὶ τ' ἀδελφῶν στερούμενοι, καὶ νεογνὰ τέκνα τῶν μητρικῶν ὠλενῶν ἁρπαζόμενα, παρθένοι τε τρυφεραὶ τῶν θαλάμων ἐκπίπτουσαι, ὑπὸ χειρῶν βαρβάρων ἑλκόμεναι, συγγενεῖς συγγενῶν καὶ φίλοι φίλων καὶ οἰκείων οἰκεῖοι χωρὶς ἀπαγόμενοι καὶ καταδουλούμενοι· οὐ γὰρ ἐλύπει αὐτοὺς τὸ θανεῖν, ὡς τὸ ἐπ' ἀλλήλοις εἶναι καὶ παθεῖν τι τῆς εὐσεβείας ἀνάξιον, ὑπὲρ ἧς πάντα δεινὰ ἐκαρτέρησαν. Οὐδὲ γὰρ ἐν τοσούτοις μυρίοις θανοῦσι τῆς εὐσεβείας τις ἐκπέπτωκεν » (1).

---

(1) Πατριαρχικὴ Πεντηκονταετηρίς.— Ἀκριβῶς καὶ εἰς πλάτος ἀφηγεῖται ὁ Μα-

Ἐπὶ ἐντεῦθεν ὀλόκληρα ἔτη (1770—1779) ἡ δύσμοιρος Πελοπόννησος διετέλεσεν ἔρμαιον τῶν ἀγρίων καὶ πολυαρίθμων τούτων λῃστῶν (1), οἵτινες ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισαν ἵνα καὶ ἐνταῦθα ἐγκαταστα-θῶσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Πύλη πολλάκις προσεπάθησε διὰ προτρο-πῶν καὶ ἀπειλῶν νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς εὐπείθειαν τοὺς σκληροτραχήλους τούτους ἀντάρτας, πλὴν οὗτοι ἀναιδῶς ἐμπαίζοντες τὴν θρησκείαν ἐποδοπάτουν τὰ σουλτανικὰ διατάγματα, καὶ ἤρχισαν νὰ παρενο-χλῶσι καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους, ἀπαιτοῦντες τὴν πληρωμὴν μισθῶν καὶ φόρων. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὁ σουλτάνος, εἰς μάτην ἐξαντλήσας ὅλα τὰ μέσα τῆς συμφιλιώσεως, διέταξε τὴν ἐξόντωσιν αὐτῶν, καὶ ἀνέ-θετο τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως εἰς τὸν περιλάλητον ἀρχιναύαρ-χον Χασὰν Ἰζεζαϊρλῆν (2).

κρατῶς τὰ τότε ἐν Πελοποννήσῳ λαβόντα χώραν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ Ἐθνικῇ καὶ Πολιτικῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν ἀγνοοῦμεν ὅπου κατάκειται τὸ πολύτιμον τοῦτο χειρόγραφον.

(1) Ὁ Φραντζῆς ἀναβιβάζει εἰς 60,000 τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

(2) Ἐπειδὴ πολλάκις ἀνεφέρομεν τὸ ὄνομα τοῦ Χασὰν, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ βιογραφικάς τινας εἰδήσεις περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός. Ὁ Τζεζαϊρλῆς Χα-σὰν, Πέρσης ἢ Ἀλγέριος τὴν καταγωγὴν, νήπιον ᾐχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπωλήθη εἴς τινα κάτοικον τῆς Ῥαιδεστοῦ, παρ' ᾧ ἐπὶ πολὺ ὡς κωπηλάτης ὑπη-ρέτησεν· ὕστερον δὲ δραπετεύτας, τῇ συνδρομῇ ἑνὸς Ἕλληνος, καὶ ὑπ' αὐτοῦ εἰς Σμύρνην ὁδηγηθείς κατεγράφη εἰς τοὺς νεοσυλλέκτους τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀλγερίας. Ἐνταῦθα δ' ἐλθὼν διέπρεψεν ἰδίως ἐν τῇ θήρᾳ τῶν λεόντων. Δὶς κατὰ τὰς ἐπικινδύ-νους ταύτας ἐκδρομὰς ἐγκαταλειφθεὶς ὡς νεκρὸς ἐν μέσῳ τῶν αὐχμηρῶν ἐρήμων, ἐπὶ πολὺ ἐπλανήθη συρόμενος ἐπὶ τῆς καυστικῆς ἄμμου, αἱματόφυρτος, ἄνευ τροφῆς, καὶ ἄνευ ὕδατος. Διασωθεὶς ὡς ἐκ θαύματος εἵλκυσε τὴν εὔνοιαν τοῦ δέη, καὶ ἐντὸς ὀλί-γου ἀνῆλθεν εἰς τὴν δευτέραν τῆς ἡγεμονίας περιωπήν· πλὴν ἕνεκα τούτου ἐπισύ-ρας πολλῶν τὸν φθόνον, καὶ πρὸ πάντων τὸ μῖσος δύο σφοδρῶς ἐρειζόντων εὐνοουμέ-νων, εἰς τῶν ὁποίων τὰς μικροῤῥαδιουργίας ἐκ γενναιοφροσύνης δὲν ἠθέλησε ν' ἀνα-μιχθῇ, ἅμα ἐνόησε τὴν ζωήν του κινδυνεύουσαν ἀπέδρα ἐκ τῆς πειρατικῆς ἐκείνης αὐλῆς, καὶ ὑποδεχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας διῆλθε πᾶσαν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν Εὐρώπην, πλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συλληφθείς, αἰτήσει τοῦ ἀπε-σταλμένου τοῦ δέη, ἐῤῥίφθη εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ σεραγίου. Ἡμέραν τινὰ ὁ σουλτά-νος Μουσταφᾶς μετημφιεσμένος ἠθέλησεν ἵνα ἐπισκεφθῇ τὰς φυλακάς· πλὴν μόλις ὁ Χασὰν ἀναγνωρίσας αὐτὸν μετὰ τόλμης τῷ παρέστησεν, ὅτι ἀδίκως καταδικασθεὶς ἐν Ἀλγερίᾳ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ζητῶν ἄσυλον, οὐχὶ ὡς ἄνανδρος φυγὰς εἰς ξένην γῆν, ἀλλ' ὡς καταθλιβόμενος εἰς τὸν ὁποῖον αὐτὴ ἡ ἀθωότης δίδει τὸ δι-καίωμα νὰ προστρέξῃ εἰς τὸν ὑπέρτατον τῶν Μουσουλμάνων ἀρχηγόν· δυστυχῶς ὅμως εὑρίσκων καὶ ἐνταῦθα τὴν καταπίεσιν, τὴν αἰχμαλωσίαν, καὶ τὸν θάνατον, ἀπλη-στισμένος ἐγκαλεῖ αὐτὸν τὸν σουλτάνον εἰς τὸ μέγα τοῦ Θεοῦ κριτήριον, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου καὶ ὁ κύριος καὶ ὁ δοῦλος, καὶ ὁ δικαστὴς, καὶ ὁ κατηγορούμενος εἰσὶν ἴσοι. Ὁ Μουσταφᾶς, ἐκτιμῶν τὴν ἀνδρίαν, καὶ ἀγαπῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξεπλάγη

Ὀνομασθεὶς ὁ Χασὰν σερασκέρης τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἡτοιμάσθη ν' ἀναχωρήσῃ τῆς Κωνσταννινουπόλεως ἐπὶ κεφαλῆς δύο χιλιάδων λεβεντῶν, εἰς οὓς ἔπρεπε νὰ ἑνωθῶσι καθ' ὁδὸν καὶ τριάκοντα χιλιάδες ἀνδρῶν στρατολογηθέντων ὑπὸ τῶν σατραπῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ Ῥούμελης. Μόλις ὅμως οἱ Ἀλβανοὶ μαθόντες τὰς ἑτοιμασίας ταύτας, ἔσπευσαν νὰ παραστήσωσιν εἰς τὴν Πύλην, ὅτι *πιστοὶ τοῦ σουλτάνου ὄντες ὑπήκοοι μόνον δικαιοσύνην ἐζήτουν· ἅμα δὲ τοῖς πληρωθῶσι τὰ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων νομίμως ὀφειλόμενα χρήματα, ἀμέσως θέλουσιν ἐκκενώσει τὴν χώραν.* Ὁ σουλτάνος παρευθὺς ἔπεμψεν εἰς Πελοπόννησον ἕνα νομοδιδάσκαλον μεθ' ἑνὸς δεφτερδάρη πρὸς ἐξέλεγξεν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν Ἀλβανῶν, καὶ συγχρόνως διέταξε τὸν Χασὰν νὰ μεταβῇ μετὰ τοῦ στόλου πρὸς τὰ ἐκεῖ ὕδατα, καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἀνταρτῶν. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀνεγνώρισαν τὸ ἄδικον τῶν ἀπαιτήσεων, πλὴν φοβούμενοι καὶ τὴν βίαν δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐκφέρωσιν οὐδεμίαν ἀπόφασιν. Ἐν τούτοις ὁ σερασκέρης περιπλέων ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ ἀπεβιβάσθη καὶ κατεσκήνωσεν ὑπὸ τὸ Ἄργος. Τὸ κυριώτερον σῶμα τῶν ἀνταρτῶν ἐκ δέκα χιλιάδων ἀποτελούμενον καὶ ὑπὸ δύο Τόσκιδων[1] διοικούμενον, εἶχεν ὀχυρωθῇ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τριπολιτσᾶς. Τὴν 10 Ἰουλίου 1779 ἀναχωρήσας ἐξ Ἄργους ὁ Χασὰν, καὶ ἐν τάχει δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ὁδεύσας, ἐπαρουσιάσθη αἰφνιδίως πρὸ τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ ἀμέσως προσέβαλεν αὐτούς. Λυσσωδῶς ἀγωνισθέντες οἱ ἀντάρται, πρὸ τῆς κλίσεως τῆς ἡμέρας ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, καὶ ἀνηλεῶς κατεσφάγησαν. Μετὰ τὴν νίκην ὁ Τζεζαϊρλῆς διέταξεν ἵνα ἐγερθῇ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως πυραμὶς ἐκ τεσσάρ-

---

ἐκ τῆς τόλμης τοῦ Χασὰν, καὶ ἀπολύσας τὸν δέσμιον, ἐντὸς αὐτῆς τῆς φυλακῆς διώρισε διοικητὴν πολεμικοῦ πλοίου. Μετ' ὀλίγον ἡ ἀνδρία, καὶ ἡ σύνεσις προήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τρίτου ναυάρχου, καὶ ὡς τοιοῦτος διέπρεψεν, ὡς εἴδομεν, ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Τσεσμέ. Μετὰ ταῦτα διωρίσθη καπιτὰν πασᾶς, καὶ ἐπιθεωρητὴς τοῦ ναυστάθμου (1773). Κατέστρεψε τοὺς ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἀντάρτας, καὶ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀλβανούς. Μετὰ δὲ τὸ τελευταῖον κατόρθωμα προήχθη εἰς τὸ ὕπατον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἀξίωμα, διορισθεὶς μέγας βιζίρης. Τιθασσευμένος λέων παρηκολούθει τὸν Χασὰν ὡς ζωηρὸν ἔμβλημα, λέγει ὁ Σαλαβερῆς, τοῦ καταπληκτικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. Ἐκτὸς τοῦ Τζεζαϊρλῆ ἔφερε καὶ τὰ ἐπώνυμα Γαζῆς (τροπαιοῦχος) καὶ Μουστάκας, τὸ μὲν διὰ τὰς νίκας, τὸ δὲ διὰ τοὺς μεγάλους καὶ δασεῖς αὐτοῦ μύστακας (Βλ. Rulhiere, III, σελ. 430—433—Biographie Nouvelle).

(1) Οὕτω Βεσιάραι ὀνομαζόμενοι κατήγοντο ἐκ τῶν περιχώρων τοῦ Τεπελενίου.

ρων χιλιάδων κεφαλῶν προσκεκολλημένων δι' ἄμμου καὶ ἀσβέστου. Τὸ δὲ τρομερὸν τοῦτο τρόπαιον ἐπὶ πολλὰ διετηρήθη ἔτη (1).

Οἱ ἐπίλοιποι ἐν Πελοποννήσῳ Ἀλβανοὶ περίτρομοι ἔφυγον τῆδε κακεῖσε, ἀλλ' ὁ Χασὰν συντόνως καταδιώξας μέχρις ἑνὸς κατηφάνισε.

Εἰς τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν λυμεώνων τούτων οὐχὶ μικρὸν συνετέλεσαν καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, ἰδίως δὲ ἡ οἰκογένεια τῶν Κολοκοτρωναίων. « Εἰς τοὺς 79, διηγεῖται ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἦλθεν ὁ καπετάμπεης μὲ τὸν Μαυρογέννη, καὶ ἐρχόμενος ἔρριξεν εἰς τοὺς Μύλους καὶ Ἀνάπλι. Ἔστειλεν εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον μπουγιουρτὶ (προσκυνοχάρτι) καὶ ἐπῆγαν καὶ ἐπροσκύνησαν τὸν καπετάμπεη εἰς τοὺς Μύλους. Εἰς τὸν πατέρα μου ἔστειλε χωριστὸ μπουγιουρτὶ, νὰ ἐλθῆτε νὰ βγάλουμε τοὺς Ἀρβανίταις καὶ νὰ εὑρῇ ὁ ραγιᾶς τὸ δίκηό του. Ὁ πατέρας μου ἐκίνησε μὲ χίλιους στρατιώτας, καὶ ἔπιασε τὰ Τρίκορφα, εἰς τὴν Τριπολιτσάν· δὲν ἐπῆγεν εἰς τὸν καπετάμπεη, διότι ἐφοβεῖτο. Ὁ καπετάμπεης ἐσηκώθηκεν ἀπὸ τοὺς Μύλους, ἐπῆρεν 6,000 ταγκαλάκια, καὶ τοὺς κλέφταις 3,000 καὶ ἐπῆγεν εἰς τὰ Δολιανὰ, Τριπολιτσὰ, καὶ ἔρριξε τὸ ὀρδί. Ὁ πατέρας μου ἦσαν ἦτον 'ς τὰ Τρίκορφα, τῶ ἔστειλεν ὁ καπετάμπεης νὰ πάγῃ σὲ δαύτονε διὰ νὰ τὸν προσκυνήσῃ. Ὁ πατέρας μου ἀποκρίθηκε, δὲν εἶναι καιρὸς νὰ ἔλθω νὰ προσκυνήσω· οἱ Ἀρβανίταις εἶνε εἰς τὴν Τριπολιτσὰ, ἠμποροῦν νὰ πιάσουν τὸν ἄγριον τόπον, καὶ νὰ σκορπίσουν τότε μέσα εἰς τὴν Πελοπόννησον, νἄχουν τὸν τόπον. Τότε τοῦ ἔστειλεν 20 μπινίσια γιὰ τοὺς καπεταναίους, κ' ἕνα καπότο διὰ τὸν ἑαυτόν του. Τὸν καιρὸν 'ποῦ ἐζύγωσε τὸ στράτευμα τὸ τούρκικο εἰς τὴν Τριπο-

(1) « Per perpetuare la memoria dall' inflessibile sua severità et crudeltà, fece elevare nelle vicinanze di Tripolizza una pyramide colle teste dei rebelli trucidati; si orrido trofeo si conservò più anni ». Gesairli Hassan Pascia grand amiraglio dell' impero Ottomano. (Fundgrufen des Orients. Wien 1818, V, σελ. 227).—Pouqueville, voyage dans la Grèce, III, σελ. 486—7. Histoire de la régénaration de la Grèce, I. σελ. 45—47.—Castelan, Letres sur la Morée, II, σελ. 59—72.—Φραντζῆ, Ἱστορία Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως Α'. —Salaberry, Historie dell'Empire Ottoman, IV, σελ. 88—89. Ὁ τελευταῖος διηγεῖται οὕτω τὴν καταστροφὴν τῶν Ἀλβανῶν. « Ἐν τῇ πύλῃ ἑκάστης πόλεως ἀπεκεφάλισε τοὺς ἐγκληματίας ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας καὶ γένους· καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Τζεγγὶς Χὰν, τοῦ Ταμερλάνου, τοῦ Ταμᾶ-Κουλῆ Χὰν, καὶ ὅλων τῶν ἀγρίων τούτων ἡρώων, τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορία ἀποθανατίζει διὰ νὰ τοὺς ἀπεχθάνηται τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὁ Χασὰν διέταξε νὰ ἐγερθῇ διὰ τῶν κεφαλῶν πυραμὶς, μετ' ἐπιγραφῆς ἀπειλούσης θάνατον κατὰ παντὸς τολμήσοντος νὰ τὴν κρημνίσῃ ».

Ἡτσὰν κ' ἐπολιορκοῦσε τοὺς Ἀρβανίταις, ἐχώρισαν 4,000 Τοῦρκοι Ἀρβανίταις νὰ τὸν βγάλουν ἀπὸ τὰ ταμπούρια, καὶ αὐτὸς ἀντιστάθηκε καὶ τοὺς ἐκυνηγοῦσε, καὶ ἐμβῆκαν πίσω. Ἦλθον τὰ στρατεύματα τὰ τούρκικα τοῦ καπετάμπεη ἕως τὸν ἅγιον Σώστην· πάλι ἐβγαίνουν 6,000 διὰ νὰ πᾶνε εἰς τὸν πατέρα μου, καὶ αὐτὸς πάλι τοὺς ἀντέκρουσε. Εἶδανε ὅτι δὲν ἠμποροῦν νὰ βαστάξουν οἱ Ἀρβανίταις μέσα εἰς Τριπολιτσὰ, διατὶ δὲν ἦτον τότε τειχογυρισμένη· ἐσυνάχθησαν ὅλοι καὶ πᾶνε εἰς τὸν πατέρα μου, καὶ αὐτὸς τοὺς ἐστάθηκε μὲ ὁρμὴν, καὶ τοὺς ἐγύρισε κατὰ τὸν κάμπον· ἐνώθησαν καὶ ἄλλοι καπεταναῖοι· ἐμβῆκαν εἰς τὰ χωράφια, εἰς τὸν κάμπον τοὺς ἐσκότωσεν ἡ καβάλα ὡς οἱ θεριστάδες· ἔπεσεν ἡ καβαλαριὰ μέσα καὶ τοὺς ἐθέρισαν· ἀπὸ τὴν μιὰν μεριὰν ἡ καβαλαριὰ, ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ πατέρας μου. Ἀπὸ 12,000 ἑπτακόσιοι ἐπέρακαν εἰς τὸ Δαδί. Ὅταν τοὺς ἐπολέμησε ὁ πατέρας μου τοῦ ἔλεγαν, Κολοκοτρώνη δὲν κάμεις ἰσάφι; Τί νισάφι νὰ σᾶς κάμω, ὁποῦ ἤλθετε καὶ ἐχαλάσατε τὴν πατρίδα μου, μᾶς πήρατε σκλάβους, καὶ μᾶς ἐκάμετε τόσα κακά; Τοῦ ἀπεκρίθησαν, ἐφέτο δικό μας τοῦ χρόνου δικό σου. Τὰ κεφάλια τῶν Ἀλβανῶν ἔφτιασαν πύργον εἰς τὴν Τριπολιτσά (1) ».

« Μετὰ τοῦτο, λέγει ὁ Κούμας, ἀφήσας (ὁ Χασὰν) ἥσυχον τὴν Πελοπόννησον περιῆλθε τὴν Ἑλλάδα καὶ Θετταλίαν καὶ ὅλην τὴν Ρωμελίαν, συνιστῶν πανταχοῦ τὴν εὐταξίαν, τιμωρῶν τὴν ἀδικίαν, καὶ μὲ θάνατον περιορίζων τοὺς Ἀλβανοὺς εἰς τὴν πατρίδα των· ὅπου μάλιστα ἤξευρεν Ἀλβανὸν κακοῦργον καὶ πλεονέκτην ἐκεῖ ἔδειχνεν

(1) Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836. Ἀθήνησι 1846, σελ. 5—6.—Κατὰ τὸν Φραντζῆν ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης πρότερον ἐφόνευσε καὶ τὸν Μὲτζ-Ἀράπην. Ὁ Ἀλβανὸς οὗτος δῶν τὰ περὶ τὴν Ἀκράταν ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν Χαλὶλ βέην τῆς Κορίνθου, καὶ πάππον τοῦ περιφήμου Κιαμὶλ-μπεη, διαμένοντα τότε μετὰ τοῦ μουσελίμου εἰς Ναύπλιον, καὶ ἐζήτησε τὴν μεσολάβησιν αὐτοῦ παρὰ τῷ εἰρημένῳ μουσελίμῃ πρὸς ἐπιχορήγησιν τριῶν χιλιάδων μισθῶν (χαρτσίων) τῶν ὑπ' αὐτὸν Ἀλβανῶν. Ἐπειδὴ ὁ Χαλὶλ ἀπεποιήθη τοῦτο, ὁ Μὲτζ-Ἀράπης ἠπείλησεν, ὅτι θέλει καταστρέψει ὅλα τὰ ἐν Κορινθίᾳ κτήματά του. Τότε ὁ Χαλὶλ ἔγραψεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ὡς ἑξῆς » Παιδί μου καπετὰν Κωνσταντῆ Κολοκοτρώνη. Ὁ Μὲτζ-Ἀράπης θέλει εὔγει μὲ ἀπόφασιν νὰ ἀφανίσῃ τὰ χωριά μου καὶ τοὺς ραγιάδες μου, καὶ ἂν ἦσαι παιδί μου νὰ τὸν ἀφανίσῃς ». Λαβὼν ὁ Κολοκοτρώνης τὴν ἐπιστολὴν, κατέλαβε τὴν πλησίον τοῦ Μεγάλου Ἁγίου Γεωργίου (Νεμαίας) κλεισούραν μετὰ ὀγδοήκοντα πέντε παλληκαρίων, καὶ καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος διήρχετο τὸν ἐπυροβόλησαν. Ὁ Μέτζος φέρων ἑπτὰ ἐπὶ τοῦ στήθους πληγὰς κατέβη τοῦ ἵππου, καὶ σύρας τὴν σπάθην ὥρμησε κατ' αὐτῶν, πλὴν ἔπεσε νεκρός· οἱ Ἕλληνες καταλαβόντες ἠρειπωμένον ναὸν ἐπολέμησαν καὶ κατὰ τῶν

ὅλην τὴν δραστηριότητά του. Εἰς τὸν Τύρναβον τοιοῦτός τις μεγαλο- δικητὴς, ὀνόματι Βικιράκος, ἐπλουτίσθη ἐκ πτωχοῦ, καὶ ἔκτισε καὶ λαμπρὸν οἶκον διὰ νὰ ζῇ ἐκεῖ πάντοτε. Τοῦτον διὰ νὰ τιμωρήσῃ ὁ Χασὰν πασᾶς μετέβη αὐτὸς ἀπὸ Λαρίσσης εἰς Τύρναβον. Ὁ Βικιράκος διέφυγε μεταμορφωμένος. Ἀλλ' ὁ Χασὰν πασᾶς καθίσας πρὸ τῆς πύλης τοῦ οἴκου του ἐξέτριψε μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας φωτιὰν διὰ πυρίτιδος καὶ χάλυβος καὶ κατέκαυσε τὸν οἶκον μὲ ὅλα τὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη του, παραφυλάξας πανταχόθεν νὰ μὴ μεταδοθῇ εἰς ἄλλους οἴκους τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον οὐδ' ἦτο δυνατὸν διὰ τὴν ἀραιότητα καὶ εὐρυχωρίαν τῶν οἰκοδομημάτων τῆς πολίχνης ἐκείνης. Τὸν δὲ φυγάδα αὐτὸν εὑρὼν ἔπειτα μετὰ δύο ἐνιαυτοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸν ἔστειλεν εἰς τὸν ᾅδην. Τρόμος ἐκυρίευσε πανταχοῦ τοὺς δυστήνους Ἀλβανούς· ἐκρύπτοντο, ἤλλασσαν τὴν συνήθη των στολὴν, ἀλλ' ἡ γλῶσσά των ἐπρόδωκε πολλοὺς, καὶ μετὰ τῶν ἀδίκων ἐσφάγησαν καὶ ὄχι ὀλίγοι τίμιοι Ἀλβανοί (1) ».

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1780) καταβὰς ὁ Χασὰν πασᾶς μετὰ τοῦ στόλου εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατώρθωσε διὰ τοῦ συνοδεύοντος διερμηνέως Μαυρογένους (2), νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὴν σουλτανικὴν κυριαρχίαν καὶ τοὺς τέως ἀνεξαρτήτους Μανιάτας, παρ' οἷς διώρισεν ἐγχώριον ἡγεμόνα, τὸν Τζανέτον Κουτήφαρην, ὑποχρεώσας νὰ πληρώνωσιν ἐτησίως τριάκοντα χιλιάδας γροσίων εἰς σημεῖον ὑποταγῆς. Δυστυχῶς ὅμως τότε κατέστρεψε καὶ τινας τῶν ὁπλαρχηγῶν, οἵτινες πρὸ ἑνὸς ἔτους τῷ παρέσχον χεῖρα βοηθείας εἰς ἐξόντωσιν τῶν Ἀλβανῶν.

μετ' αὐτοῦ 62 Ἀλβανῶν, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν, πλὴν ἑνὸς, ὅστις ἐλαφρῶς πληγωθεὶς ἠδυνήθη νὰ σωθῇ. Περὶ τούτου ἐποιήθη καὶ τὸ ἑξῆς δημοτικὸν ἆσμα.

Καλά 'σουν Μέτζο μ' 'ς τὰ βουνὰ, καλὰ καὶ 'ς τὴν Ἀκράτα.
Τί χάλευες, τί γύρευες 'ς τὸν κάτω Ἁγιώργη,
νὰ σὲ σκοτώσουν ἄξαφνα οἱ Κολοκοτρωναῖοι,
μαζῆ μὲ τοὺς συντρόφους σου καὶ μὲ τὰ παλληκάρια;
Ἐγὼ κλέφταις δὲν σικάζουμαι, καὶ κλέφταις πάγω ναὔρω.
Μιὰ μπαταριὰ τοῦ δώσανε μ' ἑξῆντα δυὸ κομμάτια,
κ' ἐκεῖνος τὸ σπαθ' εὗγαλε κι' ἐπάνω τους ἐχύθη.

(Φραντζῆ, Ἱστορ. Ἑλλην. Ἐπαναστ. Α', 21).

(1) Ἱστορίαι Ἀνθρωπίνων πράξεων, 10, σελ. 387.

(2) Περὶ τοῦ περιφήμου τούτου ἀνδρὸς βλέπε κατ' ἔκτασιν Κούμαν 10, 388—398. —Thornton, Etat actuel de la Turquie 1812, II, σελ. 305.—Dallaway, Constantinople ancienne et moderne, I. σελ. 77.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἀφηγεῖται οὕτω τὰ τότε λαβόντα χώραν.

« Τοὺς 80 ἐκατέβη ὁ ἴδιος ὁ καπετάμπεης καὶ χάλασε τὸν πατέρα μου καὶ τὸν Παναγιώταρον Βενετζιανάκη. Ἦλθεν ἡ ἁρμάδα εἰς τὸ Μαραθωνῆσι, τὰ στρατεύματα στερηᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ Καστανίτζα ἀποικία, ὅπου ἦτον ὁ Κολοκοτρώνης κι' ὁ Παναγιώταρος, ἔξη ὥρας μακρὰν ἀπὸ τὸ Μαραθωνῆσι. Ἔρχοντας ἡ ἁρμάδα, ὁ Παναγιώταρος, ὡς Μανιάτης, ἐπροσκάλεσε βοήθειαν ἀπὸ τοὺς Μανιάταις, καὶ οἱ Μανιάταις ὑποσχέθησαν ὅτι πᾶνε βοήθεια· καὶ ὁ δραγουμάνος ὁ Μαυρογένης, ὡς Ἕλλην καὶ τεχνίτης, ἔκαμε τὸν Μιχάλη Τροπάκη μπέη, καὶ διὰ νὰ τὸν κάμῃ ἀλικώτισε τὴν βοήθεια κ' ἐπῆρε τὸ Κάστρο (1). Ἐπῆγε τὸ ἀσκέρι 14 χιλιάδες καὶ τοὺς ἐπολιόρκησε· μία ὥρα στράτα ἀλάργα ἔστησε τὸ ὀρδί. Ἔστειλεν ὁ σερασκέρης Ἀλήμπεης ἕνα γράμμα διὰ νὰ προσκυνήσουν καὶ νὰ δώσουν ἐνέχυρα ἕνα παιδὶ ὁ ἕνας καὶ ἕνα ὁ ἄλλος, καὶ νὰ τραβήξῃ χέρι ἀπὸ δαύτους· αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν, δὲν προσκυνοῦμεν, θέλομε πόλεμο, καὶ ὅποιος μείνει νικημένος ἂς προσκυνήσῃ. Αὐτὸς ἤλπιζε ἀπὸ τὴν Μάνη βοήθεια. Τοὺς πολιόρκησαν τὰ τούρκικα στρατεύματα, ἔβγαλαν κανόνια καὶ βόμβαις, τοὺς πολεμοῦσαν ἡμέρα καὶ νύκτα· οὔτε ἡ βόμβαις τοὺς ἔκαναν φόβον οὔτε τὰ κανόνια, ὅμως ἐπολέμησαν 12 ἡμέραις καὶ 12 νύκταις μὲ ἀνδρεία καὶ γενναιότητα. Ὅταν εἶδαν ὅτι βοήθεια δὲν ἔρχεται, ἀποφάσισαν νὰ φύγουν ἀπὸ τοὺς πύργους· οἱ πύργοι ἦτον δύο, καὶ ὁ ἕνας ἦτον τοῦ πατέρα τοῦ Παναγιώταρου, καὶ ὁ ἄλλος ἦτον τοῦ πατέρα μου καὶ τοῦ Παναγιώταρου. Ὁ πατέρας τοῦ Παναγιώταρου ἦτον 80 ἐτῶν, ὡς καὶ ἡ μητέρα του, καὶ μὴ ἠμπορῶντας νὰ φύγουν εἰς τὸ γιουροῦσι μὲ τἄλλα γυναικόπαιδα, εἶπε τοῦ Παναγιώταρου καὶ τοῦ πατέρα μου, βάλτε φωτιὰ 'ς τοὺς ἄλλους πύργους, ἐγὼ μένω ἐδῶ· ἔμεινε μ' ἕνα δοῦλο καὶ μὲ τὴν γυναῖκά του καὶ δούλα, μὲ σκοπὸν νὰ πολεμήσῃ, ἐλπίζωντας νὰ ἔλθῃ βοήθεια ἀπὸ τὰ παιδιά του ἔπειτα. Ὁ πόλεμός του ἦτον μὲ τὸν δοῦλον, ἡ τέχνη του μεγάλη· εἶχε φυτίλι νὰ γυρίσῃ μαζὶ μὲ τοὺς Τούρκους. Αὐτοὶ ποῦ ἐπολεμοῦσαν μέσα ἔπεσαν εἰς τὸ ὀρδὶ τοῦ σερασκέρη μὲ τὰ σπαθιὰ εἰς τὸ χέρι, μόνον τρεῖς ἐσκοτώθησαν ἄνδρες, καὶ μέρος γυναῖκες, καὶ ἔμειναν πολλὰ παιδιὰ σκλάβοι· καὶ ἔτζι ἔμειναν δύο

(1) Ὁ πρῶτος βέης Τζανέτος Κουτήφαρης καθηρέθη τοῦ ἀξιώματος, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ ἐν λόγῳ Τρουπάκης, οὐχὶ τὸ 1780, ἀλλὰ τὴν 21 Σεπτεμβρίου 1779. (Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα, Ἀθήνησι 1856, σελ. 636).

ἀδέλφιά μου σκλάβοι, τὸ ἕνα τριῶν χρόνων, καὶ τὸ ἄλλο ἑνὸς, ἄλλα δύο ἐσκλαβώθηκαν καὶ ἔπειτα ἐλευθερώθηκαν· ὅταν ἔκαμαν τὸ γιουροῦσι ἔπιασαν τὰ βουνὰ οἱ Τοῦρκοι διὰ νυκτός· ἐβασίλευσε τὸ φεγγάρι εἰς τὴν μέσην νύκτα, καὶ βασιλεύοντας τὸ φεγγάρι, ἐβγῆκαν· νύκτα μικρὴ, καὶ δὲν ἔλαβαν καιρὸν νά φύγουν ἀπὸ τὴν Μάνην· ἐπῆγαν 'ς τοὺς λόγκους κ' ἐπῆρε ἡμέρα. Τὸν Παναγιώταρον ζωντανὸν τὸν ἔπιασαν καὶ ἔπειτα τὸν ἐσκότωσαν οἱ Μπαρδουνιῶταις. Ὁ πατέρας μου ἐσκοτώθηκε μὲ δύο του ἀδέλφια, Ἀποστόλη καὶ Γεώργη, ὁ ἕνας εἰς τὸν λόγκον, ὁ ἄλλος μοναχός του διατὶ ἐλαβώθηκε· ἐγλύτωσε ἕνας μπάρμπας μου Ἀναγνώστης ἀπὸ τοὺς κλεισμένους τέσσερους ἀδελφοὺς Κολοκοτρώνη. Ἐγὼ, ἡ μάνα μου, ἡ ἀδελφή μου ἐγλύτωσαν μὲ τὰ παλληκάρια τοῦ πατέρα μου. Εἰς τὸ γιουροῦσι ἐλαβώθηκε μὲ σπαθὶ ὁ Κωνσταντῆς Κολοκοτρώνης, καὶ μὲ προδοσιὰ ἑνὸς Τούρκου φίλου ἐσκοτώθηκε· δὲν ἐφάνη τὸ κεφάλι του· οἱ φονεῖς του τὸν ἐσκότωσαν καὶ τὸν ἔκρυψαν διὰ τὸ βιό του, ὅσα εἶχεν ἀπάνω του· σὲ τρία χρόνια τὸν ξέθαψαν τὸν Κολοκοτρώνη Κωνσταντῆ· ἀπὸ τὸ μικρό του δάκτυλο τὸν γνώρισαν ὁποῦ εἶχε γυρισμένο ἀπὸ μία σπαθιὰ τουρκική· τὸν εἶχαν κρύψει εἰς μίαν τροῦπα τῆς Ἄρνης καὶ Κοτζατίνας, τὸν ἔθαψαν ἔπειτα εἰς τὴν Μηλιά· ἦτον μελαψότερος, μονοκόκκαλος, δυνατὸς, ὀγλήγορος, μὲ ἕνα καθάριο ἄτι δὲν τὸν ἔπιανες· 33 χρόνων, μέτριος, μαυρομμάτης, λιγνός· οἱ Ἀρβανίταις τὸν εἶχαν τόσο τρομάξει, ποῦ ἔκαμναν ὅρκον, νὰ μὴν γλυτώσω ἀπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη τὸ σπαθί· 700 μπουλουκτσίδες ἐσκότωσε πρίν.

» Ὁ Παναγιώταρος ἦτον γίγαντας, νέος, μαῦρα μαλλιὰ, σοῖ ἄνθρωπος, ἄσπρος, 37,38 χρόνων. Εἰς τὴν Ἀνδροῦσαν ἐσκοτώθη ὁ γέρο Γιάννης Κολοκοτρώνης, ἔπειτα τὸν ἐκδίκησε ὁ υἱός του. Ὁ γέρο Γιάννης Κολοκοτρώνης τοῦ ἔκοψαν χέρι καὶ πόδια καὶ τὸν ἐκρέμασαν. Ὁ γέρων πατέρας τοῦ Παναγιώταρου ἐπολέμαε ἀπὸ τὸν πύργον, καὶ ἐμαρτύρησε τὸ φυτίλι ὁ δοῦλος ποῦ ἐπροσκύνησε, καὶ τὸν γέροντα τὸν ἔπιασαν ζωντανόν. Ὁ καπετάμπεης ἐρώτας, διατί δὲν προσκυνάει; τώρα προσκυνῶ, προσκυνημένο κεφάλι δὲν κόβεται. Τοῦ ἔκοψαν χέρι καὶ πόδια, τὸν κατράμισαν (1) ».

Ὕστερον ὁ Χασὰν πασᾶς ἐλθὼν εἰς Τριπολιτσὰν προσεκάλεσεν ὑπὸ τὸ πρόσχημα συμφιλιώσεως τὸν ἔξαρχον Γρηγοράκην, τὸν ὁποῖον

(1) Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, σελ. 6—9.

ἀνεσκολόπισε μετὰ τῶν συνοδευόντων Μανιατῶν. Μετὰ ταῦτα ὅμως οἱ συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος εἰς τρεῖς χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα συμποσούμενοι ἐπέπεσαν μανιωδῶς κατὰ τῶν πλησιοχώρων Τούρκων, ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον τοῦ Πασαβᾶ, καὶ κατέσφαξαν ὅλους τοὺς ἐν αὐτῷ καὶ τοῖς περιχώροις Τούρκους, περὶ τὰς ἑπτακοσίας οἰκογενείας, ἄνευ διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας (1). Κατὰ τοὺς ἐν Μάνῃ πολέμους ἐφονεύθη καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς τῶν Καλαβρύτων Βασίλειος Πετιμεζᾶς (2).

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ὑπὸ τῶν ὁμοθρήσκων Ῥώσσων ὑποκινηθείσης ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα δὲν ἔπαυσεν ἡ μεγαλεπήβολος Αἰκατερίνα ὀνειρευομένη τὴν διάλυσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ *τὴν ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας Γραικικῆς μοναρχίας, ὑπὸ τὸν ὅρον ἵνα καταλάβῃ τὸν ἀνεγερθησόμενον θρόνον ὁ νεώτατος τῶν ἐγγόνων αὐτῆς μέγας δοὺξ Κωνσταντῖνος*, καὶ συγχρόνως παραχωρηθῶσιν αὐτῇ *μία ἢ δύο νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς ἀσφάλειαν καὶ εὐκολίαν τοῦ ῥωσσικοῦ ἐμπορίου*. Εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν μεγάλων ἐκείνων σχεδίων ἡ Σεμίραμις τῆς Ἄρκτου ἐζήτησε καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Ἰωσὴφ Β', ὅστις παρεδέχθη τὴν περὶ διαμελισμοῦ τῆς Τουρκίας καὶ ἀνίδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου πρότασιν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα ἀφαιρεθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ ἡ Πελοπόνησος, ἡ Κρήτη, καὶ ἄλλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι καὶ παραδοθῶσιν εἰς τὴν Ἐνετικὴν δημοκρατίαν· τοῦτο ὅμως δὲν ἤρεσε καὶ τῇ Αἰκατερίνῃ. Χάριν περιεργείας παρεντιθέμεθα τὰς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀνταλλαγείσας ἐπιστολὰς μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν ἡγεμόνων.

Ἡ αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνα τῷ αὐτοκράτορι Ἰωσήφ.

Ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Τσάρκοε-Τσέλου.
10 σεπτεμβρίου 1782.

« .... Μεταβαίνω εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἐνδεχομένης ἡμῶν συνεννοήσεως τὸ ἀποβλέπον τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, τοσοῦτον κραταιὰ ἄλλοτε, καὶ ἐπιβάλλουσα τρόμον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, σπαράσσεται σήμερον ὑπὸ δεινῶν, δυναμένων νὰ καταστρέψωσι καὶ τὰς στε-

(1) Ἱστορικαὶ ἀλήθειαι συμβάντων τινῶν τῆς Μάνης ἀπὸ τοῦ 1769 καὶ ἐντεῦθεν. Ὁ Τζανέτμπεης Καπετανάκης Γρηγοράκης καὶ ἡ οἰκογένειά του. Ἀθήνησι 1858, σελ. 4—5.

(2) Ἱστορικαὶ ἀλήθειαι, ἢ ἡ Πετιμεζαϊκὴ οἰκογένεια, Ἀθῆναι 1850 σελ. 2. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 ἔπεσεν ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετιμεζᾶς, ἐν δὲ Ἄργει Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετιμεζᾶς.

ρεωτέρας μοναρχίας. Αἱ ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις αὐτῆς χωρίζονται ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ διὰ τῆς θαλάσσης. Οἱ πλεῖστοι τῶν διοικούντων τὰς ἐπαρχίας πασάδων μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ὑποτάσσονται εἰς τὴν Πύλην καὶ περιμένουσι κατάλληλον στιγμὴν, ὅπως ὑπεκφύγωσι τὴν δεσποτείαν αὐτῆς, ἰδίως δὲ τὴν δήμευσιν τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν, δι' ἧς πληροῦται τὸ πάντοτε κενὸν θησαυροφυλάκειον τοῦ Σουλτάνου. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δατελοῦσι καὶ οἱ ὑπὸ τὴν Πύλην Χριστιανοὶ, πεντάκις ἢ ἑξάκις πολυαριθμότεροι τῶν Τούρκων. Τὸ ἐμπόριον αὐτῶν καταστρέφεται ὑπὸ παντοειδῶν μονοπωλείων καὶ καταχρήσεων. Οἱ λησταὶ λυμαίνονται τὴν χώραν, οἱ δὲ κάτοικοι φεύγοντες δι' ἔλλειψιν ἀσφαλείας ἐκ τῶν ἀγρῶν αὐτῶν, συρρέουσιν εἰς τὰς πόλεις, αὐξάνοντες αὐτόθι τὴν ἀταξίαν, τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ὑπερτίμησιν τῶν τροφίμων. Ἡ στρατιωτικὴ πειθαρχία καὶ ἐν ξηρᾷ καὶ ἐν θαλάσσῃ μόνον κατ' ὄνομα ὑπάρχει. Οἱ Γιανίτσαροι, μετερχόμενοι συνήθως ἄλλα ἐπιτηδεύματα, δυσαρέστως καταλείπουσι τὰ ἐργαστήρια αὐτῶν, γινώσκοντες ὅτι ἡ μισθοδοσία των ἐξοφλεῖται πάντοτε διὰ λόγων. Τὰ στρατεύματα τῶν ἐπαρχιῶν, φοβούμενα διὰ τὰς ἰδίας ἑαυτῶν ἑστίας, οὐδὲ πρὸς τὸ στρατόπεδον βαδίζουσιν, οὐδὲ φόρους ἀποτίουσι. Τὸ Διβάνιον πληροῦται κατ' ἔτος ἐξ ἀνθρώπων μᾶλλον ἁρμοδίων ὅπως πλουτῶσιν ἐξ ἁρπαγῆς, ἢ ὅπως θεραπεύσωσι τὰς κακίας κυβερνήσεως καταῤῥεούσης καὶ θεμελιουμένης ἐπὶ μόνου τοῦ Κορανίου. Δὲν ὁμιλῶ περὶ πανικοῦ τινος τρόμου, ὅστις καταλαμβάνει νῦν τὸν τουρκικὸν λαὸν, τὸ διβάνιον, καὶ αὐτὸ τὸ σεράγιον, ἅμα ὡς διασπαρῶσι φῆμαι πολέμου, καὶ ὅστις προέρχεται ἐκ ῥήσεώς τινος τοῦ κορανίου. Καὶ ὅμως οἱ Τοῦρκοι δὲν παύουσι χαλκεύοντες ἀπαύστως ῥᾳδιουργίας, αἵτινες δύνανται νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν ἀνατροπὴν συνθηκῶν ἀπαρεσκουσῶν μὲν αὐτοῖς, ἀλλ' ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἀπολαύουσι τοσοῦτον ἐπωφελοῦς ἡσυχίας.

» Μετὰ τὴν προκαταρκτικὴν ταύτην ἔρευναν, ἰδοὺ τί φρονῶ. Βάσις τῆς ἐνδεχομένης ἡμῶν συνεννοήσεως πρέπει νὰ ἦναι αἱ ἑξῆς δύο ἀμετάτρεπτοι ἀρχαί. 1. Νὰ τακτοποιηθῶσι τὰ πράγματα κατὰ τρόπον προλαμβάνοντα πᾶσαν διένεξιν μεταξὺ τῶν τριῶν κρατῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συντελεστικώτατον ἔσται τὸ ν' ἀποφύγωμεν, κατὰ τὸ δυνατὸν, τὴν ἄμεσον αὐτῶν γειτνίασιν. 2. Νὰ ὑπάρξῃ ἐντελὴς ἰσότης μεταξὺ τῶν ἀποκτήσεων τῆς ὑμετέρας μοναρχίας καὶ τῆς ἐμῆς, ἐν περιπτώσει πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας.

» Ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν πρῶτον ὅρον δυνάμεθα, μοὶ φαίνεται, ν' ἀποφασίσωμεν τὸν μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτοκρατοριῶν σχηματισμὸν κράτους, ἐσαεὶ ἀνεξαρτήτου. Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βασσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα, καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλάς. Ταὐτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικὸς, δὲν δύναται οὐδέποτε νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Ῥωσσίας ἢ τῆς Αὐστρίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑτέρας τινὸς δυνάμεως. Ὅρια τοῦ νέου κράτους ἔσονται ὁ ποταμὸς Δνίστερος καὶ ὁ Εὔξεινος πρὸς τὴν Πο-

λωνίαν καὶ τὴν Ῥωσσίαν, πρὸς τὴν Αὐστρίαν δὲ αἱ κτήσεις, ἃς ἐγγυήθην τῇ Υ. Μ. διὰ τοῦ μυστικοῦ ἄρθρου τῆς συνθήκης ἡμῶν, καὶ ὁ ποταμὸς Ἀλούτας ἄχρι τοῦ σημείου ἔνθα ἑνοῦται μετὰ τοῦ Δουνάβεως. Τὰ πρὸς τὴν Τουρκίαν σύνορα τοῦ νέου κράτους θ' ἀποτελῇ ὁ Δούναβις ἄχρι τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ.

» Ὁ προσδιορισμὸς τῶν συνόρων μεταξὺ τῆς αὐστριακῆς μοναρχίας καὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς Υ. Μ. περὶ τῶν ἀποκτήσεων, ἐφ' ὧν τοσαῦτα κέκτηται δικαιώματα. Περὶ τούτου ἁρμόζει νὰ ἐξηγηθῶμεν λεπτομερέστερον, συμφώνως πρὸς τὸ μυστικὸν ἄρθρον τῆς μεταξὺ ἡμῶν συνθήκης. Περιμένω ἑπομένως ὅπως ἡ Υ. Μ. ἀνακοινώσῃ εἰς ἐμὲ τὰς ἰδέας Αὐτῆς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μετὰ τῆς ἐμπρεπούσης εἰς τὴν στενὴν ἡμῶν φιλίαν ἐμπιστοσύνης.

» Τὰ φυσικώτερα σύνορα μεταξὺ τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς Τουρκίας εἶναι ὁ Εὔξεινος. Ἡ Πολωνία θὰ μείνῃ, ὡς ἔχει τανῦν.

» Ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἰσότητα τῶν ἀποκτήσεων, ἡ Ῥωσσία κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐκ τῶν ὀθωμανικῶν χωρῶν ἐπιθυμεῖ· 1. Τὴν πόλιν τοῦ Ὀτζακὼφ μετὰ τοῦ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Βόλγα καὶ Δνίστερ διαμερίσματος αὐτῆς. 2. Μίαν ἢ δύο νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους πρὸς ἀσφάλειαν καὶ εὐκολίαν τοῦ ρωσσικοῦ ἐμπορίου.

» Ἀνακοινώσασα Ὑμῖν μετὰ πληρεστάτης εἰλικρινείας τὰς περὶ τοῦ πολέμου τούτου ἰδέας μου καὶ πᾶν ὅ,τι ἐπιθυμῶ ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων μου, παρακαλῶ τὴν Υ. Μ. νὰ μὲ τιμήσῃ διὰ τῆς αὐτῆς ἐμπιστοσύνης, συναδούσης πρὸς τὴν ἡμετέραν φιλίαν καὶ τὰς μεταξὺ ἡμῶν συμφωνίας, καὶ νὰ μοὶ ὁρίσῃ ἀκριβῶς τὰς ἰδέας καὶ ἀξιώσεις Αὐτῆς. Ἡ Υ. Μ. πέποιθε βεβαίως ὅτι οὐδὲν μᾶλλον εὐχάριστον δι' ἐμὲ ἢ τὸ νὰ ὑποβοηθήσω τὰς εὐχὰς Αὐτῆς καὶ νὰ συντελέσω εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν διὰ τῶν δυνάμεών μου, ἐλπίζουσα ἀφ' ἑτέρου τὴν ὑποστήριξιν τῶν δυνάμεων τῆς Υ. Μ. Καίτοι ἡ γεωγραφικὴ θέσις καὶ ἡ εὐφορία τῶν παρὰ τὰ ὑμέτερα μεθόρια ὀθωμανικῶν χωρῶν καθιστῶσι τὰς κατακτήσεις, ἃς δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ Υ. Μ. πολλῷ σπουδαιοτέρας ἐκείνων, ἃς ἐποφθαλμιᾷ ἡ Ῥωσσία, οὐχ ἧττον χάριν τῆς ἀτομικῆς μου φιλίας πρὸς τὸν προσφιλέστατόν μοι σύμμαχον θὰ στέρξω ἀδιστάκτως εἰς τὴν θυσίαν ταύτην. Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου πρὸς Ὑμᾶς ἐμπιστοσύνης ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θὰ μοὶ ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς, πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας γραικικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, ὑπὸ τὸν ῥητὸν ἐκ μέρους μου ὅρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτατον τῶν ἐγγόνων μου, Μέγαν Δοῦκα Κωνσταντῖνον. Ὁ νέος μονάρχης θὰ παραιτηθῇ ταυτοχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ρωσσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἑνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς.

Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θὰ παράσχῃ ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου Μέγας Δοὺξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἑτοίμη νὰ παράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου πᾶσαν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν θὰ ἐπιζητήσωμεν ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἕνα ἡγεμόνα.

» Σύνορα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσσίαν ὁ Εὔξεινος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις, ἃς θὰ προσλάβῃ ἡ Γ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θὰ τεθῶσιν ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.

» Ὅπως ἐκδηλώσω τῇ Γ. Μ. τὴν εὐγνωμοσύνην μου δι' ἣν θὰ μοὶ παράσχῃ συνδρομὴν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς μεγάλης ταύτης ἐπιχειρήσεως, τοσοῦτον λυσιτελοῦς τῷ χριστιανισμῷ, ἔσομαι ἕτοιμος νὰ προμηθεύσω Ὑμῖν, πλὴν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν αὐστριακῶν ὁρίων, ἥτις θὰ προέλθῃ φυσικῶς, λιμένας τινὰς εἰς τὴν Μεσόγειον, ἐὰν ἡ Γ. Μ. θεωρήσῃ τοῦτο ὠφέλιμον εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν ὑπηκόων Αὐτῆς.

» Αἱ δύο αὐλαὶ θὰ ὑποσχεθῶσιν ἀλλήλαις ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν εἰς πᾶν παρὰ ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι διάβημα, σκοπὸν ἔχον νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὰς ν' ἀντιστῶσιν εἰς συμφωνίαν τοσοῦτον ἐπωφελῆ διὰ τὸν χριστιανισμόν.

» Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν θὰ πολεμήσωσι τὴν ἐπιθυμίαν, ἣν τυχὸν τρέφουσιν οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ν' ἀποκτήσωσιν ἐμπορικοὺς σταθμοὺς δαπάναις τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον τοῦτο συμβιβάζεται μετὰ τῆς ἀμοιβαίας εὐημερίας τῶν κρατῶν. Ἀλλ' ἐὰν ἐκ μίσους κατὰ τῆς στενῆς ἡμῶν συμπνοίας, δύναμίς τις θελήσῃ νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὰ κοινὰ ἡμῶν σχέδια, αἱ ἡνωμέναι ἡμῶν δυνάμεις θὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἡμῶν ὑπεράσπισιν, συνῳδὰ πρὸς τὰ ἐν τῷ μυστικῷ ἄρθρῳ τῆς συνθήκης ἡμῶν συμπεφωνημένα. Ὅσῳ μεγαλεπήβολα καὶ μεμακρυσμένα καὶ ἂν φαίνωνται τὰ σχέδια ταῦτα, πιστεύω ὅτι ὀλίγαι ἐπιχειρήσεις εἰσὶν ἀδύνατοι εἰς τὰ δύο ἡμῶν κράτη, ἀτενῶς ἡνωμένα. »

« *Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωσὴφ τῇ Αἰκατερίνῃ.*

Βιέννη, 13 νοεμβρίου 1782.

» .... Ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς ἐκ τοῦ τουρκικοῦ πολέμου ἀμοιβαίας ὠφελείας θὰ ὁμιλήσω ὑμῖν μετὰ πάσης τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ εἰλικρινείας.

» Ἡ κατοχὴ τοῦ Ὀτσακὼφ καὶ τῆς πέριξ χώρας, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἀπόκτησις νήσων τινῶν τοῦ Ἀρχιπελάγους οὐδεμίαν παρουσιάζει δυσχέρειαν. Ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ δακικοῦ βασιλείου, ὑπὸ βασιλέα κληρονομικὸν, προσβεύοντα τὸ ὀρθόδοξον θρῄσκευμα, καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἐγγόνου ὑμῶν Κωνσταντίνου ὡς αὐτοκράτορος τῆς γραικικῆς αὐτοκρατορίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ταῦτα ἐξήρτηνται ἐκ τῶν τυχῶν τοῦ πολέμου· ἐὰν διεξαχθῇ εὐτυχῶς, οὐδεμίαν θὰ παρεμβάλω δυσχέρειαν εἰς τὴν πραγματοποίησιν πασῶν τῶν εὐχῶν ὑμῶν, ἐὰν εὑρεθῶσι συνᾴδουσαι πρὸς τὰς ἐμάς.

» Δὲν δύναμαι ν' ἀποκρύψω ὑμῖν ὅτι, σκεφθεὶς ἐμβριθῶς περὶ τοῦ τί τὸ συμφερώτερον εἰς ἀμφοτέρους ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ τί τὸ δυνάμενον νὰ γεννήσῃ ἥττονας περιπλοκὰς καὶ δυσχερείας, εὗρον ὅτι τῇ αὐτῇ

στριακῇ μοναρχίᾳ μόνα τὰ ἐξῆς ὅρια ἔσονται εὐπρόσδεκτα· ἡ πόλις τοῦ Σοτὶμ μετὰ τῶν περιχώρων, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλούτα περικλειόμενον μέρος τῆς Βλαχίας καὶ αἱ ἀπὸ Νικοπόλεως ἄχρι Βελιγραδίου ὄχθαι τοῦ Δουνάβεως, συμπεριλαμβανομένων τῶν πόλεων Βιδινίου, Ὀρσόβας καὶ Βελιγραδίου· ἐκ Βελιγραδίου θ' ἀχθῇ γραμμὴ εὐθεῖα καὶ ὅσῳ ἐπιτρέπει ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους σύντομος πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν ἄχρι τοῦ κόλπου τοῦ Δρίνα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τούτου· τέλος ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐνετικῆς Ἰστρίας καὶ Δαλματίας δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ προϊόντα τῶν χωρῶν μου. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους δύνανται νὰ παράσχωσι πλουσίαν ἀποζημίωσιν εἰς τοὺς ἐνετοὺς δημοκράτας, οἵτινες ἄλλως τε ἀπέσπασαν ἤδη ἐκ τοῦ κράτους μου, διὰ τοῦ δόλου ἢ ἐπωφελούμενοι ἐκ στιγμιαίας ἀδυναμίας πᾶν ὅ,τι κατέχουσιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦ Δουνάβεως ἔσται ὅλως ἐλεύθερον διὰ τοὺς ὑπηκόους μου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ δίοδος τοῦ Ἑλλησπόντου. Τὰ δύο νέα κράτη τῆς Δακίας καὶ τῆς Ἑλλάδος θὰ ὑποχρεωθῶσι νὰ μὴ ὑποβάλωσι ποτὲ τὰ πλοῖά μου εἰς κωλύματα ἢ διοδίους φόρους.

» Τῶν ὅρων τούτων γινομένων δεκτῶν, ἡ αὐτοκρατορία, ἣν ἡ Γ. Μ. προορίζει εἰς τὸν ἔγγονον αὐτῆς, ἔσται οὐχ ἧττον μεγάλη, πᾶσα δὲ διένεξις περὶ συνόρων καὶ διανομῆς, ἀναπόφευκτος ὑπὸ ἄλλους ὅρους, θὰ παύσῃ.

» Πρὸ παντὸς ἄλλου ἀπαιτεῖται νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς συνδρομῆς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσσίας, ὧν ἄνευ θὰ μοὶ ἦναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑπηρετήσω τελεσφόρως τὴν Γ. Μ Εἰς τὴν πεφωτισμένην ὑμῶν διάνοιαν ἐναπόκειται νὰ ὁρίσητε τὸ πῶς καὶ πότε ὀφείλω νὰ βολιδοσκοπήσω τὰς διαθέσεις τῆς Γαλλίας ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο. »

« *Ἡ Αἰκατερίνα τῷ αὐτοκράτορι Ἰωσήφ.*

Πετρούπολις, 4 Ἰανουαρίου 1783.

« .... Ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ περὶ ἐπεκτάσεως τῆς Αὐστρίας ὑμέτερα σχέδια, ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας, καὶ τὰ ὅρια, ἅτινα διαγράφετε τῇ μοναρχίᾳ ὑμῶν δαπάναις τοῦ ἐχθροῦ τῆς χριστιανοσύντης, ἐπαναλαμβάνω ὅτι θὰ συντελέσω μετὰ μεγίστου ζήλου καὶ μετὰ πάσης τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας. Αὐτὸ τοῦτο φρονῶ καὶ περὶ τῆς πληρεστάτης ἐλευθερίας τοῦ αὐστριακοῦ ἐμπορίου ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Εὐξείνου ....

» Ἐπίσης θὰ εὐχαριστηθῶ ἐὰν ἡ Γ Μ ἀποκτήσῃ λιμένας τινὰς ἐν τῇ Μεσογείῳ. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἐπιτρέπον τῇ Γ. Μ. νὰ διατηρῇ ἐν ταῖς θαλάσσαις ἐκείναις στόλον θὰ καταστήσῃ τὴν συμμαχίαν ἡμῶν σεβαστοτέραν, ἰδίως εἰς τὰ μεσημβρινὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης. Νομίζω ὅτι αἱ χῶραι, ἃς προτίθεσθε ν' ἀποκτήσητε δαπάναις τῶν Τούρκων, θὰ προμηθεύσωσιν ἡμῖν τοὺς καταλλήλους λιμένας. Οὐχ ἧττον, ἐπειδὴ φρονῶ ὅτι ἡ συνδρομὴ τῶν Ἑνετῶν ἤθελεν εἶσθαι ἐπωφελὴς, ἐν ᾗ περιπτώσει οἱ Τοῦρκοι ἀναγκάσωσιν ἡμᾶς νὰ κηρύξωμεν τὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον, νομίζω συμφέρον νὰ περιποιηθῶμεν τὴν δημοκρατίαν ταύτην. Ἀλλ' εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ γραικικὸν

κράτος προπάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ παρ' αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Ἀρχιπέλαγος. Βάσις τῆς συνεννοήσεως ἡμῶν πρέπει νὰ ἦναι ἐν γένει ἡ ἰσότης τῶν ἀποκτήσεων . . . (1). »

Τοιαῦτα διαλογιζομένη ἡ Αἰκατερίνα ἐνζήλως εἰργάσθη πρὸς δευτέραν τῆς Ἑλλάδος ἐπανάστασιν. Ἀπόστολοι αὐτῆς διέτρεχον τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν διανέμοντες ἐξεγερτικὰς προκηρύξεις, δι' ὧν προσεκαλοῦντο οἱ χριστιανοὶ *ἵνα λάβωσι τὰ ὅπλα καὶ βοηθήσωσιν αὐτὴν πρὸς ἐκδίωξιν τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος ἐκ τῶν τόπων τοὺς ὁποίους ἥρπασαν*, ἰδίᾳ δὲ οἱ Ἕλληνες *πρὸς ἀνάκτησιν τῆς παλαιᾶς αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας*. Ἐν Ἑπτανήσῳ διωρίσθησαν ὡς πρόξενοι καὶ ὑποπρόξενοι τῆς Ῥωσσίας Ἕλληνες ἀπολαύοντες μεγάλης ὑπολήψεως ἐν τῇ αὐτῶν πατρίδι, καὶ ἐπομένως δυνάμενοι νὰ συντελέσωσιν εἰς διοργάνισιν τῆς ἐπαναστάσεως. Οὕτως ἐν μὲν Κερκύρᾳ διωρίσθη ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη, ὡς γενικὸς πρόξενος, ἐν Κεφαλληνίᾳ ὁ Αἰγαιοπελαγίτης Κομνηνός, καὶ ἐν Ζακύνθῳ ὑποπρόξενος ὁ τέως ἁρματωλὸς Ζαγορίσκης. Ἐπαναστατικὸς ὀργασμὸς καὶ πάλιν κατέλαβε τὸ τουρκοκρατούμενον γένος, καὶ ἀπὸ τότε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν τοὺς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους. Ἡ ἐν Τεργέστῃ κοινότης κατέβαλε μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ διὰ τὴν *μεγάλην ἰδέαν*, καὶ πανταχόθεν συνήρχοντο ἐνταῦθα Ἕλληνες ἵνα ἐπιβῶσιν εἰς καταδρομικὰ πλοῖα, καὶ ἀρχίσωσι τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Εἷς τῶν φιλοπατρίδων τούτων Ἑλλήνων καταβαλὼν δύο χιλιάδας χρυσῶν νομισμάτων ἠγόρασε δύο καταδρομικὰς ναῦς. Οἱ δὲ Τοῦρκοι πληροφορηθέντες τοῦτο ἀπέκτειναν τὸν ἐν Ἑλλάδι ἀδελφὸν καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, δημεύσαντες καὶ τὴν περιουσίαν τῆς οἰκογενείας. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1788 ἦλθεν εἰς Τεργέστην ὁ ἐν τῇ ῥωσσικῇ ὑπηρεσίᾳ Λοκρο-Βοιωτὸς Λάμπρος Κατσόνης, καὶ διὰ τῶν συνεισφορῶν τῶν Ἑλλήνων ἀγοράσας ἓν Ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν εἴκοσιν ἓξ πυροβόλων, καὶ *Ἀθηνᾶν τῆς Ἄρκτου* ὀνομάσας, ἀπέπλευσε μετὰ τοῦ ἐπιλοίπου στολίσκου, ἀποκλειστικῶς δαπάνῃ τῶν Ἑλλήνων ἐξοπλισθέντος, καὶ κατελθὼν εἰς Αἰγαῖον ἤρχισε τὰς κατὰ τῶν Τούρκων περιλαλήτους αὐτοῦ καταδρομάς.

Συγχρόνως τῷ Κατσόνῃ ἦλθεν εἰς Σικελίαν καὶ ὁ Μυκώνιος Ἀντώ-

(1) Ἡμέρα ἐφημ. Τεργέστης, ἀρ. 711.— Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται μετεφράσθησαν ἐκ τῆς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος ἔτους (1869) ἐκδοθείσης ἐν Βιέννῃ ἀλληλογραφίας τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσήφ Β'.

νιος Ψαρὸς κομίζων μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ. Ἀλλ' ὁ πλεονέκτης οὗτος καὶ οἰηματίας μηδ' ἓν ῥούβλιον δαπανήσας, πλὴν τὰ πάντα ἀθεμίτως σφετερισθεὶς, ἐκίνει πάντα λίθον ἵν' ἀναγορευθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιστράτηγος. Τούτου ἕνεκα πρεσβεία Ἑλλήνων ἐστάλη εἰς Πετρούπολιν ἵνα παρουσιασθεῖσα ἐκθέσῃ τῇ Αἰκατερίνῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ παραστήσῃ αὐτῇ, ὅτι οἱ Ἕλληνες φλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των ἔρωτος προθύμως κατέβαλον ἅπασαν τὴν δαπάνην πρὸς ἀγορὰν καὶ ἐξοπλισμὸν τοῦ στολίσκου τοῦ Κατσόνη, καὶ εἰσὶν ἕτοιμοι τὰ πάντα νὰ θυσιάσωσι ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἔργου· μόνον δὲ ὀλίγην πυρίτιδα καὶ σφαίρας ἐζήτουν νὰ τοῖς χορηγηθῶσι· συγχρόνως δὲ νὰ διαβεβαιώσωσιν αὐτὴν, ὅτι ἐπειδὴ ἐξέλιπε τὸ βασιλικὸν τῶν Ἑλλήνων γένος, εὐχαρίστως ἐδέχοντο τὸν νεώτερον τῶν ἐγγόνων της Κωνσταντῖνον ὡς αὐτοκράτορα.

Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐλθόντες εἰς Πετρούπολιν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας παρέμειναν θυροκοποῦντες καὶ παρεμποδιζόμενοι ὑπὸ τῶν αὐλικῶν τοῦ νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τὴν αὐτοκράτειραν. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἐλεηθέντες εἶδον τὴν Αἰκατερίναν, καὶ ὑπέβαλον αὐτῇ τὴν ἐξῆς ἀναφοράν, ἐν ᾗ τοσοῦτον διαλάμπει ὁ ὑπὲρ πατρίδος ἔρως τῶν ἀπατρίδων Ἑλλήνων.

« Τῇ ὑψηλοτάτῃ, ἐνδοξοτάτῃ, καὶ θεοσεβεστάτῃ αὐτοκρατορίσσῃ καὶ βασιλίσσῃ πασῶν τῶν Ῥωσσιῶν, καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ τὰ ἑξ. καὶ τὰ ἑξ.

» Καὶ τοῦτο οὐ πρὸς ἕτερόν τι, εἰμὴ τὸ διὰ μάκρος χρόνου ματαίως δεηθέντες τοῖς ὑπουργοῖς τῆς ὑμετέρας αὐτοκρατορικῆς μεγαλειότητος πρὸς ἀπόκρισιν ἀναφορᾶς ἣν πρὸ χρόνου αὐτοῖς προσεφέρομεν· οὐκ ἀποκτησάμενοι δὲ καὶ μάλα ἐν ἐσχάτῃ ἀπελπισίᾳ φερόμενοι, διανοοῦντες τὰς φρικτὰς συμφορὰς ἃς ἡ ταύτης βραδύτης προξενήσει ἂν τοῖς ἡμετέροις συμπατριώταις, (οἳ γὰρ ἐλκυσθέντες παρὰ τῶν προδήλων κλίσεων τῆς αὐτῆς Αὐτ. Μεγαλειότητος ἔφερον τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος· ἀπέστειλαν οὖν ἡμᾶς προσφέρειν τοῖς ποσὶ τοῦ ὑψηλοῦ Αὐτῆς θρόνου ὡς σημεῖον καὶ δῶρον τῆς ἡμῶν εὐλαβείας τὴν ζωὴν καὶ περιουσίαν αὐτῶν).

» Ναὶ, βασίλισσα καὶ κυρία, τοῦτο οὐ πρός τι ἕτερον εἰμὴ ἀπολωλότες πᾶσαν ἐλπίδα μιᾶς ταχείας ἀποκρίσεως, τολμῶμεν γόνυ κλίνοντες προσφέρειν τὴν ταπεινὴν ἡμῶν ἀναφορὰν πρὸς τοὺς πόδας τῆς Αὐτ. Μεγαλειότητος ὅπως τοὺς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν αἱμάτων ῥύακας ξηραίνειν, οἳ ἤδη ἀναμφιβόλως ῥέουσι.

» Ἕτερον ἓν ἱερὸν ὄφλημα ἡμῶν, τὸ καὶ κύριον εἶδος τῆς ἡμῶν παραγγελίας, ὃ καὶ ἠρέθισεν ἡμᾶς ἐν ταύτῃ τῇ τολμηρᾷ ἐπιχειρήσει, ἐστὶν ὅπως ἐξαιτήσωμεν τὴν αὐτῆς Αὐτ. Μεγαλειότητα ἐξ ὧν ἐτόλμησαν ἀπαιτεῖν (ὡς

δὴ καὶ οἱ μεγιστᾶνες αὐτῆς)· ἔγνωμεν γὰρ, ὅτι ὁ ἱππεὺς Ψαρὸς, ἀνὴρ βδελυρώτατος ἐκ τοῦ ἡμῶν ἔθνους, ἕνεκεν τῆς κραιπάλης αὐτοῦ, ὡς ἐξῆλθε καὶ ὡς εὑρίσκεται. Ὁ γὰρ ἐὰν μὴ πλανῶν ἀνεπαισχύντως τοὺς ὑπουργοὺς αὐτῆς, ἑαυτὸν ὡς ἄξιον μεγάλων κατορθωμάτων, ἃ ποτὲ οὐκ ἐποίησε. Οὗτος οὖν καὶ ἔτι ἐγείρεται ὡς ἄρχων καὶ ὁδηγὸς τοῦ ἡμῶν ἔθνους, καυχώμενος, ὅτι ἐμμένομεν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἡμῶν γῆς ἵνα κηρύξωμεν ἡμῶν αὐτὸν ἀρχιστράτηγον, καυχήσεις ἃς μόνον γράφει καὶ οὐκ ἐργάζεται. Θεωρήσει ἂν ἡ Α. Α. Μεγαλειότης ἐν τῇ ἡμῶν ἀναφορᾷ τί οὗτος ἐποίησεν ἡμῖν. Ἐγνώκαμεν γὰρ, ὅτι αὐτὸς λαβὼν ἀπείρους ποσότητας χρημάτων φημίζει ὅτι ἐδαπάνησεν αὐτὰ ὑπὲρ ἡμῶν. Δυνάμεθα πληροφορῆσαι τὴν Α. Α. Μεγαλειότητα, ὅτι οὐδὲ αὐτὸς, οὐδέ τις ἄλλος ὁποῦ εἰς ἡμᾶς ἀπεστάλθη ἐκ τῶν σῶν ὑπουργῶν, δέδωκεν ἡμῖν ἓν μόνον ῥούμπλιον. Ἡ μικρὰ φλοτίγλια (1), καὶ ἕτεραι ναῦς τοῦ Λάμπρου κατεσκευάσθησαν καὶ ὡπλίσθησαν διὰ τῆς τῶν ἡμῶν χρημάτων δαπάνης. Εἷς μόνος ἐξ ἡμῶν ἐάσας τὴν εἰρηνικὴν αὐτοῦ κοίτην ἐδαπάνησε δέκα καὶ δύο χιλιάδας χρυσᾶ νομίσματα ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρημάτων, ὁπλίσας δύο ναῦς· ἕνεκεν τούτου οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπέκτειναν τὸν ἀδελφὸν καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, τοῦ ἐλεηλάτησαν τὰ ὑπάρχοντα καὶ τοῦ ἔφθειραν τοὺς ἀγρούς.

» Οὐκ ἠτήσαμέν ποτε καὶ οὐκ αἰτοῦμεν τοὺς σοὺς θησαυροὺς, οὐκ ἠτήσαμεν εἰμὴ πύριον κόνιν καὶ σιδηρίους σφαίρας (ἃ οὐ δυνάμεθα ὠνίζειν), καὶ ἐν τῷ ὁδηγεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν μάχην.

» Ἐξ ἐναντίας ἀπέστειλαν ἡμᾶς προσφέρειν σοι τὴν ζωὴν καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ οὐκ' αἰτεῖν τοὺς σοὺς θησαυρούς.

» Νεῦσον, ὦ κραταιὰ βασίλισσα, δόξα τῆς τῶν Ἑλλήνων πίστεως, νεῦσον δεόμεθα ἀναγινώσκειν τὴν ταπεινὴν ἡμῶν ἀναφοράν.

» Ὁ οὐρανὸς ἐφύλαξε τὴν ὑμετέραν ἀπολύτρωσιν πρὸς δόξαν τῆς σῆς Α. Μεγαλειότητος· ὑπὸ τὴν αὐτῆς προστασίαν προσδοκῶμεν λυτρῶσαι τὴν αὐτοκρατορίαν ἡμῶν χρωμένην, τὴν πατριαρχίαν καὶ ἱερὰν θρησκείαν καταφρονηθεῖσαν καὶ καταπατηθεῖσαν ἐκ τῶν βεβήλων καὶ βαρβάρων Ὀθωμανῶν. Προσδοκῶμέν σοι λυτρῶσαι τοὺς τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων ἀπογόνους τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ τούτων τῶν ἀγρίων, ὑφ' ὃν στενάζει ἓν ἔθνος, οὗ τὸ πνεῦμα οὐκ ἀπεσβέσθη, οὗ ὁ ἔρως πυρπολεῖ τῆς ἐλευθερίας· οὐκ ἠδυνήθησαν γὰρ αἱ σιδηραῖ ἅλυσοι τῶν βαρβάρων ἀποσβέννειν· ἔχει δὲ πρὸ τῶν ἑαυτοῦ ὀμμάτων τὴν εἰκόνα τῶν ἡρωϊκῶν πράξεων τῶν αὐτοῦ προγόνων ἕως νῦν.

» Αἱ λαμπραὶ ἡμῶν οἰκοδομαὶ ἀναγινώσκουν ἡμῖν τὴν παλαιὰν ἡμῶν μεγαλειότητα· οἱ ἄπειροι λιμένες, ἡ εὐφορία τῶν ἀγρῶν μας, ὁ οὐρανὸς ὁ ἀεννάως γελῶν ἐφ' ἡμᾶς, ἡ ἄκρα θερμότης ἣν ἡ φύσις ἐμπνέει οὐ μόνον τοῖς νέοις ἀλλὰ καὶ τοῖς βεβαρυμένοις γηραλέοις λέγει ἡμῖν, ὅτι ἔσται πρὸς ἡμᾶς πρόχειρος ὡς καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν.

» Νεῦσον οὖν, Κυρία, διδόναι ἡμῖν τὸν σὸν ἔγγονον Κωνσταντῖνον δι' ἄνα-

(1) Στολίσκος (flottiglia).

κτα ἡμῶν, τοῦτο μόνον τὸ γένος ὅλον ἡμῶν αἰτεῖ δεόμενον (γένος γὰρ τῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων ἀπεσβέσθη), καὶ ἔσεται ὡς τοὺς προγόνους αὐτοῦ.

» Ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἐκ τῶν ἀπατηλῶν, οἵτινες ἐτόλμησαν ἀπατῆσαι τὴν μεγαλοψυχοτέραν τῶν ἀνασσῶν. Ἡμεῖς ἐσμὲν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος προμηθευμένοι ἀπολύτου δυνάμεως. Ὡς δὲ τοιοῦτοι προσπίπτοντες τοῖς ποσὶν Αὐτῆς, ἣν μετὰ θεὸν σωτῆρα ἐλπίζομεν, ὀμνύομεν ἔσεσθαι μέχρι τελευταίας ἡμῶν ἀναπνοῆς, οἱ τῆς Ὑμετέρας Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος δοῦλοι, καὶ τὰ ἑξῆς.

Πετρουπόλει Ἀπριλίου 1790.

Πάνος Κύρης
Χρίστος Λαζότης
Νικόλαος Πάγκαλος (1)».

Ἡ Αἰκατερίνα εὐμενέστατα ὑποδεχθεῖσα αὐτοὺς ὑπεσχέθη τὴν αἰτουμένην συνδρομήν. Ἀκολούθως δὲ οὗτοι ὁδηγηθέντες εἰς τοὺς θαλάμους τῶν ἐγγόνων αὐτῆς ἠθέλησαν ἵν' ἀσπασθῶσι τὴν χεῖρα τοῦ μεγάλου δουκὸς Ἀλεξάνδρου, ὅστις δείξας τὸν ἀδελφόν του Κωνσταντῖνον εἶπεν, ὅτι πρὸς αὐτὸν ὤφειλον ν' ἀπευθύνωσι τὸν σεβασμόν των. Εἰς τὸν τελευταῖον ἐξέθηκαν τὸ αἴτιον τῆς ἀποστολῆς των, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνεγνώρισαν αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ πρίγκηψ ἀπέπεμψεν αὐτοὺς λέγων ἑλληνιστὶ « ὑπάγετε, καὶ ὅλα θέλουσιν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας (2). »

Οἱ πρέσβεις μετὰ τῆς ἀναφορᾶς των ὑπέβαλλον καὶ ὑπόμνημα, ἐν ᾧ ἐκτιθέμενοι διὰ μακρῶν τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας ἐζήτουν ἵνα ἡ αὐτοκράτειρα τοῖς χορηγήσῃ πυροβόλα τινὰ, καὶ αὐξήσῃ τὸν στολίσκον τοῦ Κατσόνη, ἀποστέλλουσα ἅμα καὶ μηχανικοὺς πρὸς διεύθυνσιν τῆς πολιορκίας τῶν φρουρίων. Ἐπροτείνετο δὲ ἵνα ἡ ἐπανάστασις ἀρχίσῃ ἐκ Σουλίου, ἔνθα συνεκροτεῖτο ἡ ἑλληνικὴ συνέλευσις, καὶ ὅθεν εὐκόλως ἀνταπεκρίνετο μεθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἐπαναστάται ἀναχωροῦντες ἐξ Ἠπείρου ἤθελον βαδίσει κατὰ τῆς Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς, διαιρούμενοι εἰς δύο σώματα. Συγχρόνως δὲ ἄλλα σώματα ἐκ Πελοποννήσου καὶ Εὐβοίας ἤθελον συγκεντρωθῆ ἐν ὡρισμέναις θέσεσι, καὶ ὁ στόλος τοῦ Κατσόνη μεταβῆ εἰς Εὔβοιαν. Ἐκεῖθεν ὅλοι οἱ ἐπαναστάται ἤθελον βαδίσει κατὰ τῆς Θεσσαλίας, καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ λαμβάνοντες ἐκ Μακεδονίας ἀρκετὰς βοηθείας

(1) Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἔτον πλῆρες τυπογραφικῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα διώρθωσα.

(2) Ἡ Αἰκατερίνα εἶχεν ἀναθρέψει αὐτὸν δι' Ἑλλήνων παιδαγωγῶν.

νὰ ἐξορμήσωσιν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀδριανουπόλεως, συμποσούμενοι ἤδη εἰς τριακοσίας χιλιάδας, κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς των, καὶ ἐνταῦθα μετὰ τῶν Ῥώσσων ἐνούμενοι νὰ βαδίσωσι κατ' εὐθεῖαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ταὐτοχρόνως ἤθελε φθάσει καὶ ὁ ἐκ τῆς Ἀζοφικῆς θαλάσσης στόλος. Ἐν οἱαδήποτε δὲ περιπτώσει οἱ Ἕλληνες ἔλεγον, ὅτι εἶχον ἀρκούσας δυνάμεις πρὸς κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τελικὴν ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἐν τῷ ὑπομνήματι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἐπροβλέποντο οἱ στρατιωτικοὶ σταθμοί, καὶ αἱ ἀποθῆκαι, ἐν ἀποτυχίᾳ δὲ τὰ μέσα τῆς ὑποχωρήσεως· ἀκριβῶς ὑπελογίζοντο αἱ ἐν ἑκάστῃ θέσει δυνάμεις τῶν Τούρκων, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἑκάστη πόλις ὑπέσχετο νὰ χορηγήσῃ, καὶ ἐπὶ τέλους ὅτι μυστικὴ ἀλληλογραφία συνέστη μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς καταμήνυσιν ὅλων τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ Αἰκατερίνα ἔστειλε τοὺς πρέσβεις εἰς τὸν διοικοῦντα τὸν ἐν Μολδαυίᾳ στρατὸν πρίγκηπα Ποτεμκῖνον, δοῦσα ἑκάστῳ ἀνὰ χίλια δουκάτα διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ὁδοιπορίας. Τὴν 13 Μαΐου 1790 ἀναχωρήσαντες οὗτοι ἦλθον εἰς Μολδαυΐαν, καὶ κατὰ τὸν ἐπιόντα Αὔγουστον διὰ τῆς Βιέννης ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ταμάρα, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ Αἰκατερίνα ἀνέθετο τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκστρατείας καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀπαιτουμένων βοηθειῶν.

Ἡ περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ αὐτοῦ ἔτους γενομένη εἰρήνη ἐναυάγησε καὶ πάλιν τὰ μελετηθέντα σχέδια. Οὐχ ἧττον ὅμως ἐστάλησαν τά τε ὑποσχεθέντα χρήματα καὶ ὅπλα, μετὰ τῆς ἐντολῆς ἵνα γίνωσιν αἱ προετοιμασίαι, ἀλλὰ παρεμποδισθῇ πᾶν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς (1).

---

(1) Εἶπε, Π,—Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐκ Πετρουπόλεως ἀναχώρησιν τῶν ἀπεσταλμένων, δὲν ἔπαυσαν οἱ Ἕλληνες καθικετεύοντες τὴν Αἰκατερίναν ἵνα ἐπινεύσῃ τέλος πάντων εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς πολυτλήμονος Ἑλλάδος. Οὕτως ὁ πολυμαθὴς Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλίδας προσφωνῶν αὐτῇ τὸ ἐν ἔτει 1791 ἐν Βιέννῃ λατινοελληνιστὶ ἐκδοθὲν σύγγραμμα αὐτοῦ «Ἡ Ἀληθὴς Εὐδαιμονία» ἔλεγε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς. «Ταῖς σαῖς οὖν ἀκτῖσι καὶ ἡ Ἑλλὰς, ἡ τὸ πάλαι μὲν ἔνδοξος καὶ εὐδαίμων διὰ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἄρην, νῦν δὲ ἄδοξος καὶ δυστυχὴς διὰ τὸν τῶν βαρβάρων θλίβοντα καὶ ἐπιβαρύνοντα ζυγὸν, ψυχρὰ οὖσα θερμαίνεσθαι ἤρξατο καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα, καὶ τῷ νῷ ὡς παροῦσαν ὁρᾷν σε τὴν αὐτῆς ἀντιλαμβανομένην καὶ ὑπερασπιζομένην, καὶ τοῦ δεινοῦ ζυγοῦ λυτρωσομένην, καὶ δέσποιναν αὐτῆς ἐσομένην, ἀνακαινίσουσαν πάντα ἐκεῖνα ἅπερ

Ἐν τούτοις ὁ ὑπὸ τὸν Κατσόνην καταδρομικὸς στολίσκος διατρέχων τὸ Αἰγαῖον πέλαγος κατετρόμαζε τοὺς Τούρκους, καὶ κατηφάνισε τὰ πλοῖα αὐτῶν· ἀναγκαῖον δὲ θεωροῦμεν ἵνα ἐν συντομίᾳ περιγράψωμέν τινας τῶν ἀνδραγαθιῶν τοῦ περιλαλήτου Ἕλληνος καταδρομέως.

Ὁ Λάμπρος Κατσόνης γεννηθεὶς ἐν Λεβαδείᾳ περὶ τὸ 1752 ἑπτα-

τοῖς σοῖς παραβαλλόμενα σκιὰ καὶ σύμβολα καθίσταται. Σὲ, φημὶ, κραταιοτάτη! προσδοκᾷ, ἐπὶ σὲ ἐλπίζει, καὶ ἐλπίζουσα οὐκ ἐπαισχυνθήσεται, ὡς σὲ τὴν ἐξ ὕψους τῳόντι πρόνοιαν ταύτης λυτρωτὴν καὶ δέσποιναν ἀφορίσαι πιστεύουσα, καὶ μίαν ἀληθῶς βασίλισσαν εὐσεβεστάτην πάντων τῶν εὐσεβῶν ἀναδεῖξαί τε καὶ στεφανῶσαι· ἡ γὰρ πολυκοιρανίη τὴν κοινὴν ὠφέλειαν διαστρέφει, ὡς ὁ Ὅμηρος ὁ ταύτης ποιητὴς προειδὼς ἔφη: οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς. Τὸ γὰρ εἷς ἑνοῖ καὶ ἑνοῦν τελειοῖ. Τῆς τοῦ ἑνοῦν οὖν καὶ τελειοῦν γνώμης καὶ τὴ γλιχομένη τε καὶ ἀφιεμένη ἀδιαλείπτως μίαν πάντων Ἄνασσαν καταστα θῆναι ἀγωνίζεται, καὶ πᾶσαν ἁπλῶς εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα παρασκευάσασθαι σπεύδει ...»

Καθ' ὃν ὅμως χρόνον ὁ Ψαλίδας κολακεύων τὴν Αἰκατερίναν ἠύχετο ἵνα ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα Ῥωσσικὴν ἐπαρχίαν, δύο Θεσσαλοὶ, Δανιὴλ ὁ ἱερομόναχος, καὶ Γρηγόριος ἱεροδιάκονος ὁ Κωνσταντᾶς, ἐκδόντες ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τὴν Νεωτερικὴν Γεωγραφίαν, προέτασσον τὴν ἐξῆς λαμπρὰν πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον τῶν ῥωσσικῶν στρατευμάτων πρίγκηπα Γρηγόριον Ποτέμκιν προσλαλιὰν, ὡς ἐκ στόματος τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος· «Δέσποτα! Ἦν ὅτε κἀγὼ περίβλεπτος ἦν, καὶ κατὰ λειμῶνα κομῶσα οὐχ ὅτι γε φύλλοις καὶ ἄνθεσι, καὶ ὅσα πέφυκε λειμῶνας μόνον κοσμεῖν, ἀλλὰ δὴ καὶ δρυσὶν εὐπετάλοις καὶ ταναῳσὶ κυπαρίττοις, καὶ παντοίῳ γένει φυτῶν ὅσα πέφυκε κόσμον ἅμα καὶ σκέπην οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κράτος παρέχεσθαι. Ἦδη δ' ἐγὼ ἐκείνη ἡ περίβλεπτος καὶ ζηλωτὴ οἰκτρὰ τὰ πάντα καὶ τραγῳδίας ὑπόθεσις. Ἡ γάρ τοι βάσκανος δαίμων πνεῦμα βαρύθρουν καὶ πονηρὸν ἀφ' ἑφας ἐπεγείρασα, τὰς μὲν ὑψικόμους καὶ κυπαρίττους ἐκείνας καὶ δρῦς προῤῥίζους ἀπέσπασε, καὶ ἐς ἔδαφος τὰ πάντα κατέλυσεν, ἐμὲ δὲ ψιλὴν τῶν ὅλων κατέλιπε, καὶ ὀρχήστραν θηρῶν ἀγρίων κατέστησεν· εἰ δέ τι καὶ λείψανον τῆς βιαίας ἐκείνης καταιγίδος παρείληπται, καὶ τοῦτο δὴ τυγχάνει ὂν οὐ κατὰ θρύον οὐδὲ μαλάχην, ἃ δὴ καὶ καθ' αὑτά πως ἀνορθοῦσθαι καὶ τῆς γῆς ὁπωσοῦν ἐξαίρεσθαι πέφυκεν, ἀλλὰ κατὰ κισσὸν τὸ τῶν φυτῶν ἀθρανέστατον, ὃς εἰμή γέ τινος ἐπιτηδείου ἐπιλάβηται δένδρου, αὐτοῦ που κατὰ γῆς ἕρπει καὶ φθείρεται.

Οἵ ἐγὼ μελέα! τίποτ' ἀπύσω;
Ποίαν ἀχὼ, ποῖον ὀδυρμόν;
. . . . . ποῦ τις θεῶν
Ἢ δαιμόνων ἐπαρωγός;
Τίς ἀμύνει μοι....

»Τίς δ' ἄλλος; ἡ σύγε ὁ ὑψικομος καὶ εὔσκιος φοίνιξ, ὁ μέγας παρὰ τῇ μεγίστῃ καὶ ἁγλαοκάρπῳ ἐλαίᾳ, τῇ τελεθούσῃ, καὶ τὴν ὑφήλιον πᾶσαν μονονοὺ τοῖς κλάδοις ἐπισχούσῃ; Σὺ δή μοι ὁ ἀρωγὸς, ἡ σκέπη, τὸ στήριγμα, τὸ σωτήριον φυτὸν, δι' οὗ τὰ καὶ αὐτοῦ κισσοῦ ἐλεεινότερον κατὰ γῆς ἕρποντα καὶ παρὰ πάντων πατούμενα βλαστήματα ἐκείνων μου τῶν πάλαι δρυῶν ἀναστήσονται, ὧν δὴ τυγχάνουσι καὶ οὗτοι οἱ πρὸ ποδῶν σου νῦν κυλινδούμενοι, καὶ ταῖς σαῖς κόμῃσιν ὑποκλιθέντες.»

καιδεκαέτης ἐξεπατρίσθη, καὶ ἐλθὼν εἰς Λιβόρνον, κέντρον τότε τῶν περὶ Ἑλλάδος πολεμικῶν παρασκευῶν τῆς Ῥωσσίας, κατετάχθη εἰς τὸ σῶμα τῶν κυνηγῶν, καὶ οὐκ ὀλίγον διέπρεψεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ (1770—1774). Ἀφοῦ δὲ οἱ Ῥῶσσοι διὰ τῆς ἐν Καϊναρτσῇ συνομολογηθείσης εἰρήνης ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐκκενώσωσι τὰς κρατουμένας νήσους, ὁ Κατσόνης μετὰ τριῶν ἄλλων χιλιάδων Ἑλλήνων ἠκολούθησεν αὐτοῖς, καὶ κατοικήσας εἰς τὴν ἐν Κριμαίᾳ παραχωρηθεῖσαν εἰς τοὺς Ἕλληνας κωμόπολιν Γενὶ Καλὲ, κατετάχθη μὲ βαθμὸν ἀξιωματικοῦ εἰς τὸ τότε ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης ἱδρυθὲν ἑλληνικὸν τάγμα. Μετ' οὐ πολὺ παρηκολούθησε τῷ πρίγκηπι Ποτέμκιν εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον, καὶ ἀριστεύσας προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα λοχαγοῦ. Τῷ 1787 ἐπιβὰς μετὰ 98 Ἑλλήνων καταδρομικοῦ πλοίου ἠνδραγάθησεν εἰς Κὶλ-Μπουρνοὺ, καὶ Οὐσακὼφ τῆς Κριμαίας, καὶ ἕνεκα τούτου διαφοροτρόπως ἠμείφθη. Κατὰ δὲ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1788 ἐλθὼν εἰς Τεργέστην καὶ παραλαβὼν τὸν δαπάνῃ τῶν Ἑλλήνων ἐξοπλισθέντα στολίσκον κατῆλθεν εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος, ἔνθα συναντήσας Δουλχινικὸν πλοῖον κατεναυμάχησε καὶ ἐκυρίευσεν αὐτό. Μετὰ τοῦτο διευθύνας τὸν πλοῦν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἠχμαλώτισεν ἓξ ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα συνήνωσε τῷ στολίσκῳ του, καὶ κατὰ τὸν Ἰούνιον μεταβὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας ἐπολιόρκησε καὶ ἐκυρίευσε τὸ φρούριον τοῦ Καστελλορρίζου, τὸ ὁποῖον γυμνώσας τῶν πυροβόλων κατηδάφισεν. Ἐκεῖθεν δὲ πλεύσας εἰς Κύπρον καὶ Συρίαν ἐζώγρησεν ἕτερα ἓξ ὀθωμανικὰ πλοῖα, καὶ ὁπλίσας ἥνωσε καὶ ταῦτα τοῖς ἑαυτοῦ ἐπιλοίποις. Οὕτω δὲ μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ δεκαπέντε ἐπαυξήτας τὸν καταδρομικόν του στόλον περιέπλευσε μέχρι τῶν παραλίων τῆς Αἰγύπτου λεηλατῶν καὶ καταφθείρων πᾶν τὸ Τουρκικόν. Τὰ ἀνδραγαθήματα ταῦτα τοῦ Κατσόνη μεγάλην ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐποιξένησαν ἐντύπωσιν καὶ ταραχὴν, καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου ὁ ὀθωμανικὸς στόλος, συγκροτούμενος ἐξ ἑνὸς πολεμικοῦ τῶν 74 πυροβόλων, ἑνὸς καταδρομικοῦ, καὶ 55 ἑτέρων τῶν 28—30 πυροβόλων, ἐξῆλθεν εἰς καταδίωξιν τοῦ τολμηροῦ καταδρομέως.

Τῇ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐπιστρέφων ὁ Λάμπρος ἐκ Συρίας καὶ Κύπρου μετὰ ἓξ πλοίων καὶ δύο μεγάλων ἠχμαλωτισμένων ὁλκάδων συνήντησε τὸν ἐχθρικὸν στόλον ἔξω τῆς Καρπάθου, καὶ ἀμέσως ἐφορμήσας, μετὰ πολύωρον καὶ πεισματώδη ἀγῶνα ἔτρεψεν αὐτὸν εἰς φυγὴν, φονεύσας πεντακοσίους, καὶ ἰσαρίθμους τραυματίσας. Ὁ ἐν

Ῥόδῳ πρόξενος τῆς Γαλλίας ἰδὼν τὴν φθορὰν τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων τουρκικῶν πλοίων συνεχάρη τῷ Κατσόνῃ ἐπὶ τῇ νίκῃ, *ἐπαίνους ἀπείρους ἀποδιδοὺς, καὶ συμπαραβάλλων τῷ Θεμιστοκλεῖ, καὶ ἐπονομάζων αὐτὸν ἄξιον ἀπόγονον τῶν πρωπατορικῶν ἑλληνικῶν ἡρώων.*

Μετὰ ταῦτα ὁ Κατσόνης ἐλθὼν εἰς Ζάκυνθον ἀνήγγειλε τὰ γενόμενα εἰς τὸν πρίγκηπα Ποτέμκιν, ὅστις ὑπέρχαρις ἔσπευσε νὰ φανερώσῃ αὐτὰ δι' ἐκτάκτου ταχυδρόμου εἰς τὴν Αἰκατερίναν· αὕτη δὲ καθ' ὑπερβολὴν χαρεῖσα ἐπροβίβασε τὸν Λάμπρον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποχιλιάρχου, καὶ ἐκέλευσεν ὅπως ὁ στόλος αὐτοῦ ὀνομάζηται τοῦ λοιποῦ *στόλος τῆς ῥωσσικῆς αὐτοκρατορίας*, δοῦσα ἅμα καὶ τὴν πληρεξουσιότητα τοῦ νὰ διορίζῃ ἐξ ὀνόματος αὐτῆς ἀξιωματικοὺς ἀπὸ σημαιοφόρου μέχρι ταξιάρχου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1788, ἐν ᾧ ὁ Κατσόνης ἡτοίμασε τὸν στόλον αὐτοῦ πρὸς νέαν ἐκδρομὴν, ὁ ἐν Τοσκάνῃ πρέσβυς τῆς Ῥωσσίας ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν πρίγκηπα Μασιζέρσκην ὡς συνεργὸν καὶ συμπράκτορα. Οὗτος ὅμως ἐκ φθόνου κυριευθεὶς, οὐ μόνον οὐδεμίαν αὐτῷ βοήθειαν προσήνεγκεν, ἀλλὰ τοὐναντίον ζημίαν καὶ καταδρομὴν, εἰς τοιαύτην ἐπὶ τέλους φθὰς μανίαν, ὥστε ἀφοῦ διαφοροτρόπως τὸν Λάμπρον εἰς ἀπείθειαν παρώξυνεν, ἐζήτησε τὴν σπάθην αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ φρούριον τῆς Τεργέστης νὰ φυλακισθῇ διέταξε (Ἰανουαρ. 1789). Ὁ Κατσόνης ἀναγγείλας τὰ γενόμενα εἰς τὸν ἐν Φλωρεντίᾳ πρέσβυν ἐζήτησε δικαιοσύνην. Οὗτος δὲ ἀναγνωρίσας τὸ μοχθηρὸν καὶ ἄδικον τῆς κατ' αὐτοῦ καταφορᾶς, τὸν μὲν Μασιζέρσκην παραχρῆμα ἀνεκάλεσε, τὸν δὲ Λάμπρον ἐλευθερώσας ἀνεξάρτητον κατέστησε.

Κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1789 ὁ Κατσόνης ἐκπλεύσας τῆς Τεργέστης, τῇ 15 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς συνήντησε τὸν ὀθωμανικὸν στόλον ἔξω τοῦ Δυῤῥαχίου ἀναμένοντα αὐτόν. Ὁ Λάμπρος προθύμως δεχθεὶς τὴν μάχην ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἐπονείδιστον τοὺς ἐχθροὺς, παρασυρθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν ῥευμάτων τῇ ἐπιούσῃ ἐπαρουσιάσθη εἰς Δυῤῥάχιον καὶ καταστρέψας τοὺς προμαχῶνας, ἐκ τῶν πλοίων ἄλλα μὲν κατέκαυσεν ἄλλα δὲ κατεβύθισε, καὶ τοὺς ἐκεῖ συγκεντρωθέντας Ἀλβανοὺς, εἰς 12,000 συμποσουμένους, κατεσκόρπισε. Τὴν νύκτα καὶ πάλιν πλησιάσας ἐξεσφενδόνισε κατὰ τῆς πόλεως ὑπὲρ τὰς χιλίας σφαίρας, καὶ πολλοὺς τῶν Ὀθωμανῶν φονεύσας, πλείστους οἴκους πυρώσας, καὶ τσαμία κατακρημνίσας, ἀπῆλθε τῇ 17 εἰς τὸ Αἰγαῖον. Διερχόμενος δὲ

τότε διὰ Ζακύνθου ἀπήντησε τὸν ἀρχιναύαρχον τῆς ἑνετικῆς δημοκρατίας Ἔμον, ὅστις εὐμενῶς αὐτὸν δεχθεὶς εἰλικρινῶς συνεχάρη ἐπὶ ταῖς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν νίκαις.

Πλεύσας ὁ Λάμπρος εἰς τὸ Ἰκάριον πέλαγος, καὶ μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου προχωρήσας, ὕψωσε ἐφ' ὅλων τῶν πλοίων τὰς σημαίας ἵνα γίνῃ πλέον καταφανὴς εἰς τοὺς φρουροῦντας Ὀθωμανοὺς, ἐκεῖθεν δὲ ἀναχωρήσας καὶ περιπλεύσας τὰς νήσους προσωρμίσθη εἰς Κέαν, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἑπτὰ τῶν ζωγρηθέντων ἐχθρικῶν πλοίων.

Ὁ σουλτάνος μαθὼν τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Ἕλληνος καταδρομέως διέταξε τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου Στέφανον Μαυρογένην ἵνα γράψῃ αὐτῷ τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν.

« Ἀνδρειότατε ἥρω καὶ γενναῖε Λάμπρε Κατσόνη.

» Ἔφθασαν εἰς τὰ ὦτα τοῦ μεγαλειοτάτου καὶ εὐσπλαγχνικωτάτου κυρίου μου καὶ αὐθέντου σουλτάνου Χαμίτου τὰ ἀνδρεῖά σου κατορθώματα, καὶ ἀπορεῖ καὶ αὐτὸς καὶ ὅλον τὸ διβάνιόν του διὰ ποίαν αἰτίαν, καθὸ ὑπήκοος αὐτοῦ, ἀπεστατήσατε καὶ κατατρέχετε τὴν ἐπικράτειαν αὐτοῦ, ἤτις εἶνε πατρίς σας, χωρὶς ἄλλως νὰ πάθητε ἀδικίαν παρ' αὐτοῦ, μὲ μίαν τοιαύτην θαλάσσιον δύναμιν φερόμενος ὡς ἄσπονδος ἐχθρὸς αὐτοῦ. Μολοντοῦτο ὅσην φθορὰν καὶ ἂν ἐπράξατε, καὶ ὅσα ὀθωμανικὰ αἵματα ἐχύσατε, ὅλα αὐτὰ τὰ συγχωρεῖ, καὶ σᾶς ἀναγνωρίζει μὲ ὅλους τοὺς ὀπαδούς σας ὡς εὐγενεῖς καὶ παντὸς φόρου ἐλευθέρους. Πρὸς δὲ τούτοις εἰς μὲν τοὺς ὀπαδούς σας χαρίζει, διαδοχικῶς μίαν τῶν νήσων, ὁποίαν αὐτοὶ εἰς τὸ Ἰκάριον πέλαγος ἐκλέξωσι, τὴν δὲ ὑμετέραν γενναιότητα καθιστάνει ἡγεμόνα, καὶ χαρίζεται αὐτῇ διακοσίας χιλιάδας χρυσίου, ἂν παραιτηθῆτε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσσίας. Τὴν ἐκπλήρωσιν πάντων τούτων μεθ' ὅρκου ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου ὑπόσχομαι. Ἐὰν δὲ παρακούσητε, τότε θέλει στείλει καθ' ὑμῶν μεγίστην δύναμιν διὰ νὰ σᾶς ὑποτάξῃ. »

Ὁ γενναιόφρων Λάμπρος ἀναγνοὺς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην κατεφρόνησε καὶ τῶν ὑποσχέσεων καὶ τῶν ἀπειλῶν τοῦ σουλτάνου, πρὸς ὃν μήτε ν' ἀπαντήσῃ κατεδέχθη.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ Μαΐου ἐκπλεύσας τῆς Κέας περιέπλευσε παντοχοῦ ζητῶν τὸν ἐχθρικὸν στόλον· περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς 3 Ἰουνίου καταχθεὶς εἰς Τῆνον διέκρινεν αὐτὸν, συγκείμενον ἐκ δεκατεσσάρων μεγάλων πλοίων, καὶ πλέοντα μεταξὺ Μυκώνου καὶ Σύρου. Ἀμέσως ἐξορμήσας κατ' αὐτοῦ συνεπλάκη, καὶ μετὰ τρίωρον ἀγῶνα ἔτρεψεν εἰς φυγὴν, φονεύσας πολλοὺς, καὶ πληγώσας αὐτὸν τὸν ναύαρχον εἰς τὴν σιαγόνα. Ὁ πλοίαρχος γαλλικοῦ τινος πολεμικοῦ θεατὴς τῆς ἀνίσου ἐκείνης μάχης καὶ τοῦ ἡρωϊσμοῦ τοῦ Λάμπρου καὶ τῶν

περὶ αὐτὸν, ἐπῆνεσε δημοσίᾳ, λέγων· « Εἶνε γνωστὸν εἰς ὅλους τοὺς Εὐρωπαίους, ὅτι οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων εἰσέτι καὶ νῦν διασώζουσι τὴν προπατορικὴν ἀρετὴν καὶ ἀνδρείαν. Ἡ παιδεία μόνον ἀπέλιπεν αὐτούς· ἂν ὅμως, Θεοῦ θέλοντος, ἐπιδώσωσιν εἰς αὐτὴν τότε ποῖος δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι καὶ οἱ ἀπόγονοι θέλουσι γίνει τοιοῦτοι, ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ πρόγονοι; »

Ἐπανελθὼν εἰς Κέαν ὁ Κατσόνης ἐπιδιώρθωσε τὸν στόλον του, καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἀποθάνει ἡ πρώτη του σύζυγος ἔλαβεν εἰς δεύτερον γάμον τὴν ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου Μαρίαν Σοφιανοῦ. Ὕστερον δὲ πλεύσας εἰς Ὕδραν ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ τῆς μανίας τοῦ ὑπὸ ρωσσικὴν ὁμοίως σημαίαν καταδρομέως Γουλιέλμου τοῦ Κορσικανοῦ, μεθ' οὗ ὕστερον περιεπλέχθη εἰς ἔριδας περὶ πρωτείων.

Τῇ 3 Αὐγούστου ὁ Λάμπρος μαθὼν, ὅτι ἐξ Ἀλγερινὰ πλοῖα ἐφάνησαν ἔξω τῆς Ὕδρας, ἔπλευσεν εἰς συνάντησινα ὐτῶν, καὶ συναντήσας αὐτὰ μεταξὺ Κέας καὶ Μακρονησίου κατεναυμάχησε καὶ μέχρι τοῦ Ναυπλίου κατεδίωξε.

Τῇ 7 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ναυλοχῶν ἐν Κέᾳ ἐπληροφορήθη ὑπὸ τῶν σκοπῶν, ὅτι ἐνεφανίσθη ὁ ὀθωμανικὸς στόλος, συγκείμενος ἐξ εἴκοσιν ἓξ πλοίων· ὅθεν ἀμέσως ἐξελθὼν ἐπροκάλεσεν εἰς μάχην τοὺς ἐχθροὺς, οἵτινες καταπτοηθέντες ἀπεποιήθησαν. Μετὰ τοῦτο πλεύσας ὁ Κατσόνης εἰς Κύθηρα ἔστειλεν ὀκτὼ ταχύπλοα πρὸς καταδίωξιν τοῦ ἐχθροῦ, αὐτὸς δὲ διηυθύνθη εἰς Ἰθάκην πρὸς παραχείμασιν. Ἡ ἀποσπασθεῖσα καταδρομικὴ μοῖρα οὐδαμοῦ τὸν στόλον συναντήσασα περιέπλευσε τὸ Αἰγαῖον, καὶ κατακαύσασα τρία ἐχθρικὰ πλοῖα τῶν 20—24 πυροβόλων, καὶ διάφορα ἐμπορικὰ ζωγρήσασα, ἠνώθη τῷ Λάμπρῳ ἐν Ἰθάκῃ. Ὁ δὲ Ὀθωμανὸς ναύαρχος ἐπωφεληθεὶς τῆς ἐκ τοῦ Αἰγαίου ἀποχωρήσεως τῶν Ἑλλήνων καταδρομέων ἀσυστόλως ἔγραψεν εἰς τὸ διβάνιον, ὅτι αὐτὸς ἀπεδίωξεν αὐτοὺς, καὶ ἐξησφάλισε τὴν θαλασσοπλοΐαν.

« Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, γράφει εἷς τῶν βιογράφων τοῦ Κατσόνη, ἐφάνη τὸ ἐναντίον, διότι εἰς ὅλην τὴν παραθαλασσίαν τῆς τουρκικῆς ἐπικρατείας δὲν ἠκούετο ἄλλο, εἰμὴ ἀφανισμὸς καὶ θρῆνος, ἐπιδρομαὶ ἀπὸ τὸν στόλον τοῦ Λάμπρου, καὶ κοινὸς φόβος εἶχεν ἐπιπέσει εἰς τοὺς Τούρκους, ὥστε δὲν ἐτόλμων μήτε εἰς μικρὸν διάστημα νὰ πλέωσιν ἐλευθέρως, καὶ νὰ μεταβαίνωσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, προσέτι καὶ εἰς τὴν κατὰ τῶν Ῥώσσων στρατολογίαν ὅλαι αἱ παραθαλάσσιαι

πόλεις ἠρνοῦντο νὰ στέλλωσι στρατεύματα εἰς τὸ μέγα στρατόπεδον, κρίνοντες ἀναγκαῖον νὰ ἦνε ἀρκετὰ ἐνδυναμωμένοι διὰ νὰ ἀποκρούωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Λάμπρου, ἐπαπειλοῦντος ἄλλως νὰ κυριεύσῃ τὰς πόλεις των, ὥστε ἡ εὐτολμία καὶ ἡ ἀπαραδειγμάτιστος ἀνδρεία αὐτοῦ ἐπροξενοῦσε τοιουτοτρόπως οὐκ ὀλίγην ζημίαν εἰς τοὺς ἐχθρούς, καὶ ἔφερεν ἀμέσως ὠφέλειαν εἰς τὸ ρωσσικὸν κράτος. »

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1790 λαβὼν ὁ Κατσόνης μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν περιλάλητον Ἀνδροῦτσον, ἡγούμενον ὀκτακοσίων ἁρματωλῶν, ἔπλευσεν εἰς τὸ Ἰκάριον πέλαγος, καὶ ἐλθὼν εἰς Τένεδον ἔστειλεν εἰς διαφόρους διευθύνσεις πλοῖα πρὸς λαφυραγώγησιν, μετὰ τῆς ἐντολῆς ἵνα πάντα συγκεντρωθῶσιν ἐν Κέᾳ κατὰ τὸν Ἀπρίλιον. Ἐνταῦθα δὲ ναυλοχῶν ὁ Λάμπρος πληροφορηθείς, ὅτι δύο στόλοι ὁ μὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δ' ἐξ Ἀλγερίας ἀναχωρήσαντες ἤρχοντο κατ' αὐτοῦ, ἀμέσως ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῶν ἐχθρῶν, ἔχων μόνον ἐννέα πλοῖα. Τὴν 6 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς περὶ τὴν ἑνδεκάτην τῆς μεσημβρίας ὥραν ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν, ὅτι μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Εὐβοίας ἐφάνη ὁ στόλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συγκείμενος ἐκ δεκαπέντε μεγάλων πλοίων. Ὁ Κατσόνης πλησιάσας ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς μάχης. Ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους ὥρας διήρκεσεν ἀγὼν πεισματωδέστατος, οἱ δ' Ἕλληνες κατορθώσαντες νὰ παραλύσωσι τὴν τάξιν τῶν ἐχθρῶν ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγήν, καὶ μέχρι τῆς νυκτὸς ἐξηκολούθουν καταδιώκοντες. Μετὰ τοῦτο συγκεντρώσας ὁ Λάμπρος τὸν στόλον του, συνεκρότησε συμβούλιον τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἐπρότεινε τὴν ἐξακολούθησιν τῆς καταδιώξεως, πλὴν ἐπειδὴ καὶ τὰ πλοῖα αὐτοῦ ἱκανὴν εἶχον ὑποστῆ βλάβην, δὲν ἐγένετο δεκτὴ ἡ τολμηρὰ αὐτοῦ πρότασις. Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης ἡμέρας ἐμφανισθεὶς ὁ Ἀλγερινὸς στόλος, ἐκ δώδεκα πλοίων συγκείμενος, ἡνώθη μετὰ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οὕτως ἀμφότεροι ἐπροκάλεσαν εἰς μάχην τὸν Κατσόνην. Οὗτος μόνον ἑπτὰ ἔχων (1), προθύμως ἐδέχθη τὴν πρόκλησιν, καὶ παραχρῆμα ὑπὸ τῶν δύο στόλων περικυκλωθεὶς ἀντιπαρετάχθη ἀνδρικώτατα, καὶ εὐστόχως πυροβολῶν κατώρθωσε νὰ παραλύσῃ τὰς κινήσεις τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἀναγκασθέντες νὰ διακόψωσι τὴν μά-

(1) Τὰ ἕτερα δύο, κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη ἀπομακρυνθέντα κατὰ τὴν καταδίωξιν, δὲν ἐπρόφθασαν ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν ναυμαχίαν.

χην πεισματωδέστερον μετ' ὀλίγον ἀνενέωσαν τὸν ἀγῶνα. Αἱ εὔστοχοι τῶν Ἑλλήνων σκοποβολαὶ εἶχον καταφθείρει τοὺς ἐχθροὺς, οἱ ὁποῖοι βλέποντες τὸ καταστρεπτικὸν τοῦ ἐξ ἀντιπαρατάξεως ἀγῶνος, ἀπεφάσισαν νὰ ἐφορμήσωσι, καὶ προσκολλώμενοι εἰς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα μεταβάλλωσι τὴν ναυμαχίαν εἰς πεζομαχίαν. Πρώτη ἡ ὀθωμανικὴ ναυαρχὶς, φέρουσα ἑβδομήκοντα τέσσαρα πυροβόλα, διηυθύνθη κατὰ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Λάμπρου, τὴν ὁποίαν διώκει ὁ γενναῖος Ζιγούρης πλοίαρχος τοῦ Ἀχιλλέως. Οὗτος ἅμα παρατηρήσας τὰ κινήματα τοῦ ἐχθροῦ ἥναψε φῶτα ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἕτοιμος ἵνα μεταδώσῃ τὸ πῦρ εἰς τὸ προσεγγίζον ἐχθρικὸν πλοῖον. Ἀλλ' ἡ ναυαρχὶς ἰδοῦσα τὸν κίνδυνον ὠπισθοχώρησε, καὶ ἑνωθεῖσα μετὰ πέντε Ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐφώρμησε καθ' ἑνὸς πλοίου τῆς ὀπισθοφυλακῆς, ὀνομαζομένου Μαρία, 24 πυροβόλων, καὶ διοικουμένου ὑπὸ τοῦ Πασχάλη Κασίμη. Οἱ Ἀλγερινοὶ ἀμέσως εἰσπηδήσαντες ἐφόνευσαν ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑπτὰ Ἕλληνας, καὶ τραυματίσαντες τόν τε πλοίαρχον καὶ τοὺς ἀπολειφθέντας δεκατρεῖς ναύτας, ἐζώγρησαν αὐτό. Συγχρόνως δὲ τὸ μεγαλείτερον τοῦ Ἀλγεριναῦ στόλου *σεμπέκιον*, φέρον τριάκοντα ἓξ μεγάλα πυροβόλα, καὶ ἑξακοσίους ἄνδρας ἐφώρμησε κατὰ τοῦ πλοίου τοῦ Λάμπρου. Ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ κατάστρωμα τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἄρκτου ἐπληρώθη Ἀλγερινῶν. Ὁ Κατσόνης ὅμως οὐδόλως πτοηθεὶς ἐκ τῆς αἰφνιδίου εἰσβολῆς ἠγωνίσθη γενναιότατα, καὶ ἐντὸς ὀλίγου πάντες οἱ εἰσπηδήσαντες κατεσφάγησαν. Τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀνυπόμονον ἤθελε νὰ εἰσπηδήσῃ ἐπὶ τοῦ προσκεκολλημένου ἐχθρικοῦ σεμπεκίου, ἀλλ' οὗτος μὴ κρίνας τοῦτο εὔλογον κατώρθωσε δι' ἀκαταπαύστου καὶ εὐστόχου πυροβολισμοῦ νὰ διαχωρίσῃ αὐτό. Ἐκ τῶν ἑξακοσίων Ἀλγερινῶν μόνον τριάκοντα ἓξ διεσώθησαν. Ἕτερον σεμπέκιον ἑτοιμαζόμενον νὰ ἐφορμήσῃ κατὰ τῆς Βορείου Ἀθηνᾶς, μόλις εἶδε τὴν συμφορὰν τοῦ πρώτου ἀνήχθη ὑπήνεμον. Διαρκούσης τῆς συμπλοκῆς, τὸ πλοῖον τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη ἀποβαλὸν τὸν πρυμνήσιον ἱστὸν ἐτράπη εἰς φυγὴν, καὶ σῶον κατώρθωσε νὰ διέλθῃ ἐκ μέσου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀπολέσαν μόνον τὸν γενναῖον αὐτοῦ πλοίαρχον. Εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Δημητρίου Ἀλεξοπούλου ἔμειναν ζῶντες μόνον δέκα, καὶ αὐτὸς ἑνδέκατος· οὗτοι μὴ δυνάμενοι νὰ διασωθῶσιν ἔρριψαν αὐτὸ εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες ἀμέσως διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀνδρεῖος Ἀλεξόπουλος μὴ ἀνεχόμενος ἵνα ἴδῃ τὸ πλοῖον καὶ πρὸ πάντων τὴν σημαίαν εἰς χεῖρας

τῶν ἐχθρῶν, ἔθηκε πῦρ εἰς τὴν ἀπομείναϲαν ὀλίγην πυρίτιδα, καὶ πυρίκαυϲτος ἀνετιναχθη μετά τε τοῦ πλοίου καὶ τῆς ϲημαίας. Ὁ Εὐϲτράτιος Νικηφοράκης, ἂν καὶ περικεκυκλωμένος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἅμα εἶδε τὸν κίνδυνον τοῦ Μπουρζουνάκη ἀνήχθη ὑπήνεμος, καὶ ῥίψας τὸ πλοῖον εἰς τὴν ξηρὰν ἔφυγε μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς ϲημαίας εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήϲου. Τὰ πλοῖα τοῦ Κωνϲταντίνου Παταράκη, καὶ τοῦ Ζιγούρη εὑρεθέντα κατ' ἐναντι τοῦ ἀνέμου δὲν ἠδυνήθηϲαν νὰ λάβωϲι μέρος ἐν τῷ ἀγῶνι.

Μόνος μείνας ὁ Λάμπρος, καὶ φέρων τραῦμα εἰς τὴν κεφαλὴν, ἐξηκολούθει γενναιότατα καὶ κατὰ τῶν δύο ϲτόλων μαχόμενος. Ἀλλ' ἀθλία ἦτο ἡ κατάϲταϲις τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἄρκτου· διότι οἱ μὲν ἱϲτοὶ εἶχον ϲπουδαίως βλαφθῆ, αἱ κεραῖαι κατακοπῆ, τὰ ἱϲτία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῆ, αἱ ἐφολκίδες καταϲτραφῆ, καὶ αὐτὸ τὸ ϲκάφος πανταχόθεν διέῤῥεε. Τοῦτο ἰδόντες οἱ ἀξιωματικοὶ ἐζήτηϲαν διὰ ϲημείου παρὰ τῶν ὑπηνέμων ἑταίρων τὰς λέμβους. Ἡ τοῦ Παταράκη πρώτη ἦλθεν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἤθελεν ἵνα ἐγκαταλίπῃ τὸ πλοῖόν του, δηλώϲας ὅτι μετ' αὐτοῦ θέλει ταφῆ· ἐπὶ τέλους ὅμως καταπειϲθεὶς εἰς τὰς προτροπὰς καὶ τοὺς ἐξορκιϲμοὺς τῶν περὶ αὐτὸν, ἀπεφάϲιϲε ν' ἀναχωρήϲῃ, καὶ ἐπιβιβαϲθεὶς μετὰ τοῦ γραμματέως του Καρδαμίτϲη καὶ δύο ϲωματοφυλάκων μετεφέρθη αἱματόφυρτος εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Παταράκη. Τὴν ἑβδόμην μετὰ μεϲημβρίαν ὥραν ἐπρόϲταξε νὰ πυρποληθῇ τὸ πλοῖόν του, καὶ ϲυναπέλθωϲι καὶ οἱ λοιποὶ ἐν αὐτῷ ναῦται καὶ ἀξιωματικοί. Οὕτως ἐκ τοῦ πληρώματος τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἄρκτου, ἀποτελουμένου ἐκ διακοϲίων ἐννενήκοντα πέντε ἀνδρῶν, μόνον πέντε ἀξιωματικοὶ καὶ πεντήκοντα πέντε ναῦται, ἐξ ὧν οἱ τριάκοντα ὀκτὼ πληγωμένοι, διεϲώθηϲαν.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεϲε δύο πλοῖα αἰχμαλωτιϲθέντα, τὸ τοῦ Καϲίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη (1), καὶ τρία καέντα ὑπὸ τῶν κυβερνητῶν των· πρὸς δὲ πεντακοϲίους ἑξήκοντα πέντε ναύτας καὶ ἀξιωματικούς. Ἀλλὰ καὶ οἱ διαϲωθέντες εὐάριθμοι ναῦται καὶ ἀξιωματικοὶ πολλὰς ἔφερον πληγάς. Ἐκ τῶν ἐχθρῶν δ' ἐφονεύθηϲαν τρεῖς χιλιάδες, καὶ πάμπολλοι ἐπληγώθηϲαν

Οἱ ἐπιζήϲαντες ἐπιβάντες εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Παταράκη διαλαθόν-

(1) Τοῦτο ῥίψαντες εἰς τὴν ξηρὰν δὲν ἐπρόφθαϲαν νὰ καύϲωϲιν οἱ ἐπιβαίνοντες.

τες τὴν προσοχὴν τῶν πολεμίων ἔφυγον νύκτωρ ρυμουλκοῦντες πρὸς τὴν ἀρκτικὴν τῆς Ἄνδρου ἄκραν, καὶ ἐκεῖθεν ἔπλευσαν εἰς τὴν Μῆλον. Ἐνταῦθα εὗρον γαλλικὴν φρεγάταν διοικουμένην ὑπὸ τοῦ κόμητος Τετὶν, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς θεατὴς τοῦ ἀγῶνος γενόμενος, ἐθαύμασε τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ μεγάλως περιποιηθεὶς τὸν Λάμπρον ἐχορήγησεν αὐτῷ δύο χειρουργοὺς πρὸς θεραπείαν τῶν τραυμάτων αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτόν (1).

Μετ' οὐ πολὺ ἀναχωρήσας ὁ Κατσόνης ἐκ Μήλου ἦλθεν εἰς Κύθηρα, ἔνθα εὗρε τὰ τῶν δύο Σπετσιωτῶν καταδρομικὰ, τὰ ὁποῖα ἀπομακρυνθέντα, ὡς ἐρρέθη, δὲν ἐπρόφθασαν νὰ λάβωσι μέρος ἐν τῇ ναυμαχίᾳ. Παραλαβὼν ὁ Λάμπρος ταῦτα καὶ ὁπλίσας ἕτερα δύο ὑπ' αὐτῶν αἰχμαλωτισθέντα, καὶ ἐντὸς βραχέος ἐξ ἐννέα πάλιν ἀποτελέσας τὸν στολίσκον, τὰ μὲν ἑπτὰ ἔπεμψε πρὸς καταδίωξιν καὶ ἀφυραγώγησιν τῶν ἐχθρῶν, αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν ὑπολοίπων δύο ἦλθεν εἰς Ἰθάκην. Ἐνταῦθα ἐπισκεφθεὶς αὐτὸν ὁ Ἐνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος παρηγόρησεν ἐπὶ τῇ συμβάσῃ ἀπωλείᾳ, λέγων « Ἔχω εἰδήσεις διαφόρων προξένων τῆς Ἀριστοκρατίας, ὅτι οἱ Ἀλγερινοὶ εἰς τὰς δύο ἡμέρας τῆς μάχης ἔχασαν ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας ἄνδρας καὶ τὸ ἄνθος τῶν ἀξιωματικῶν. Τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν τόσην φθορὰν ἔλαβον, ὥστε τὰ περισσότερα ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ διορθωθῶσιν. Ἡ φθορὰ τῶν Ὀθωμανῶν ὑπερβαίνει ἀσυγκρίτως τὴν ἐδικήν σας. Περὶ ταύτης οὖν τῆς ναυμαχίας, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἔγραψα πρὸς τὸν μέγαν δοῦκα, καὶ πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον πρίγκηπα Ποτεμκῖνον. » Οἱ λόγοι οὗτοι, ἐπιφέρει εἰς τῶν βιογράφων του, ἔτερψαν ἱκανῶς τὸν Λάμπρον, οὐκ ὀλίγον θλιβόμενον ἄλλως διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ἀξίων ἀνδρῶν. »

Ἐν τῷ μεταξὺ δύο πλοῖα τοῦ Κατσόνη συναντήσαντα ἓν ἐχθρικὸν σεμπέκιον τριάκοντα δύο πυροβόλων προσέβαλον καὶ ἔκαυσαν αὐτό.

---

(1) Πρὸς τὸν Πάτμιον Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα, ὅτι ἐνικήθησαν, ὁ γάλλος πλοίαρχος εἰς ἀπάντησιν ἀνέγνω τὸ ἡμερολόγιον αὐτοῦ, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν περιέγραφε τὴν γενναιότητα αὐτῶν, προσθέσας ἐπὶ τέλους. « Ἐγὼ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζω τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἠπατήθην νομίσας, ὅτι ἡ δουλεία ἀπομακρύνασα ἀπ' αὐτῶν τὰς μαθήσεις ἀπεμάκρυνε καὶ τὴν ἀνδρείαν· νῦν δὲ βλέπω, ὅτι ἡ ἀνδρεία σώζεται καὶ τὴν σήμερον καθὼς καὶ τὸ πάλαι. » Πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον ἔλεγε, καὶ ὁ Ἔμος. «Ἐὰν ἐχάσετε πέντε πλοῖα, ἑξακοσίους ναύτας, δύο πλοιάρχους, τεσσαράκοντα καὶ ἐννέα ἀξιωματικοὺς, ἡ δόξα εἰς ὑμᾶς μένει αἰώνιος. »

Οἱ Τοῦρκοι ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν ἀπέβησαν εἰς τὴν νῆσον Ἴον, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ὁμοίως ἀποβάντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἐξηνάγκασαν αὐτοὺς εἰς παράδοσιν, πλὴν ἀμέσως ἀπέλυσαν, κατὰ παράκλησιν τῶν κατοίκων φοβηθέντων τὴν κατ' αὐτῶν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου.

Μετ' ὀλίγον ὁ ἀρχιστράτηγος Ποτέμκιν πληροφορηθεὶς ἔκ τε τῶν ἐκθέσεων τοῦ γάλλου Τετὶν, τοῦ ἐνετοῦ Ἔμου, καὶ ἄλλων ἀπροσωπολήπτων κριτῶν, παρέστησε τὰ κατὰ τὸν Λάμπρον εἰς τὴν Αἰκατερίναν, ἥτις ἀμέσως προεβίβασεν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, ἀπονείμασα καὶ τὸ στρατιωτικὸν παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Τὸ δὲ διάταγμα τοῦ προβιβασμοῦ του προσυπεγράφη καὶ ὑπὸ τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐπιδιορθώσας καὶ καλῶς ἐξοπλίσας τὸν στολίσκον του ὁ Κατσόνης ἐσκόπευεν ἵνα ποιήσῃ ἐκδρομὴν εἰς τὸ Ἰκάριον πέλαγος, ἔλαβε διαταγὴν τοῦ Ποτέμκιν, προσκαλοῦντος αὐτὸν ἐν τάχει παρ' αὐτῷ. Ὅθεν καταστήσας στόλαρχον τὸν ταξίαρχον Νικόλαον Κασίμην, καὶ παραγγείλας αὐτῷ ἵν' ἀναφέρηται πρὸς τὸν ἄρτι μετὰ τριῶν πλοίων καταπλεύσαντα στρατηγὸν Ἀντώνιον Ψαρὸν, ὡς ἀρχαιότερον καὶ ἀνώτερον, εὐθὺς ἀνεχώρησε διὰ Τεργέστην. Ἀφιχθεὶς ὅμως εἰς Βιέννην διετάχθη παρὰ τοῦ πρέσβεως πρίγκηπος Γαλλιτσὶν νὰ περιμείνῃ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐρχόμενον στρατηγὸν Ταμάραν, τὸν ὁποῖον ὁ Ποτέμκιν ἀπέστελλεν ὡς διοικητὴν τῶν ἐν Μεσογείῳ ῥωσσικῶν δυνάμεων. Οὕτως ὁ Λάμπρος συναπελθὼν ἐκ Βιέννης μετὰ τοῦ Ταμάρα ἦλθεν εἰς Λιβόρνον, ἔνθα ἀναγνωρισθεὶς ἀνώτερος πάντων ἀρχηγὸς, ἦλθεν εἰς Τεργέστην, καὶ ἀγοράσας ἓν κόττερον εἴκοσι δύο πυροβόλων, καὶ δύο κανονιοφόρους ἀπέπλευσε μετὰ τοῦ Ταμάρα δι' Ἰθάκην. Ἐνταῦθα ὁ Κατσόνης συγκεντρώσας ὅλον τὸν καταδρομικὸν στόλον, ἐξ εἴκοσι τεσσάρων πλοίων συγκροτούμενον, ἔθετο κατὰ νοῦν οὐ μόνον τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλὰ καὶ τὴν διάβασιν τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἡτοιμάζετο πρὸς ἀπόπλουν, ἔκτακτος ταχυδρόμος ἐκ τοῦ κατὰ τὴν Μολδαβίαν ῥωσσικοῦ στρατοπεδαρχείου ἔφθασε φέρων προσταγὴν τοῦ πρίγκηπος Ῥεπνὶν, διακηρύττοντος, ὅτι ἐπειδὴ συνωμολογήθη μετὰ τῆς Τουρκίας ἀνακωχὴ ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας, ὁ Κατσόνης πρέπει νὰ παύσῃ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τὰς ἐχθροπραξίας, ὧν ὅμως ἕτοιμος εἰς πρώτην διαταγὴν νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐκδρομάς του. Μετὰ μεγάλης λύπης ἰδὼν τὰ μεγάλα αὐτοῦ σχέδια καταστρεφόμενα, ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν· καὶ

οὕτω διανείμας τὸν στόλον, τὸν μὲν ἥμισυν ἀπέστειλεν εἰς Σικελίαν, τὰ δ' ἕτερα πλοῖα ἔμειναν ἐν Ἰθάκῃ πρὸς παραχείμασιν.

Παρελθόντος τοῦ χειμῶνος καὶ διαρκούσης ἔτι τῆς ἀνακωχῆς, ὁ Λάμπρος ἀθυμῶν ἐπὶ τῇ ἀπραξίᾳ ἤρξατο νὰ μελετᾷ συστηματικὴν διοργάνωσιν ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰς ἣν ἠδύνατο σπουδαίαν νὰ παράσχῃ βοήθειαν. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ δὲ τούτῳ παραλαβὼν τὰ δώδεκα πλοῖα καὶ ἐπιβιβάσας πεντακοσίους ἄνδρας, ἀνεχώρησεν ἐξ Ἰθάκης κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1791, καὶ καταπλεύσας εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ταινάρου (Πόρτο-Κάγιο) ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν Μανιατῶν περὶ ἐξεγέρσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Μανιάται ἐπρότειναν, ὅτι πρὸς διοργάνωσιν τοῦ κινήματος δὲν ἤρκει μόνον ὁ ἐνθουσιασμός, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπῃτοῦντο καὶ χρηματικὰ μέσα, ὁ Κατσόνης ἔγραψε περὶ τούτου εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν τῆς Ῥωσσίας Χουβάτσωβ, ὅστις τὸ κατ' ἀρχὰς ὑποσχεθείς, ὑπὸ διαφόρους ὕστερον προφάσεις ἠρνήθη· ὁ δὲ Λάμπρος μάτην ἀναμένων τὰς χρηματικὰς βοηθείας ἠναγκάσθη νὰ διαμείνῃ καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀπρακτῶν ἐν Ταινάρῳ.

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἡ Ῥωσσία ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπὸ τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθη ἵνα συνομολογήσῃ μετὰ τῆς Πύλης τὴν ἐν Ἰασίῳ εἰρήνην (9 Ἰανουαρίου 1792), καθ' ἣν μήτε τῆς Ἑλλάδος, μήτε τῆς Μολδοβλαχίας ἐμνήσθη. Πλήρης θυμοῦ ἔμαθεν ὁ Κατσόνης καὶ τὴν νέαν ταύτην τῆς πατρίδος του ἐγκατάλειψιν ὑπὸ τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ὑπὲρ ἧς τοσαύτας ὁ ἑλληνισμὸς προσήνεγκε θυσίας, ἐπ' ἐσχάτων δὲ αὐτὸς τηλικαῦτα διέπραξε, καὶ τοσούτους ὑπέστη κινδύνους. Ὅθεν, ὅταν ὁ στρατηγὸς Ταμάρας προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ παύσῃ τὰς κατὰ τῶν Τούρκων ἐχθροπραξίας, καὶ φέρων εἰς Τεργέστην ἀφοπλίσῃ τὸν στόλον του, ὁ Λάμπρος ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ, καὶ ὑπερηφάνως ἀπεκρίθη, ὅτι *ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην της, ὁ Κατσόνης ἀκόμη δὲν συνωμολόγησε τὴν ἐδικήν του*(1). Ἀμέσως δ' ἐκδώσας διαμαρτύρησιν (μανιφέστον) κατὰ τῆς εἰρήνης, *εἰς τὰς συμφωνίας τῆς ὁποίας ἤλπιζεν, ὅτι ἤθελε πραγματευθῆ κάποιόν τι καὶ διὰ τὸ ἑλληνικὸν γένος, ὁποῦ νὰ ἔχῃ μικρὸν τόπον ἐλεύθερον*, διεκήρυξεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες οἱ *διὰ τοῦ ἰδίου*

(1) Τοὺς λόγους τούτους ῥητῶς ἀναφέρει ὁ τότε ἐν Ἑπτανήσῳ πρόξενος τῆς Γαλλίας Σαιν-Σωβαὶρ (Voyage Historique etc. II, σελ. 294).

αὐτῶν αἵματος καταχρωματίσαντες τὰς ῥωσσικὰς σημαίας θέλουν ἐξακολουθήσει τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, μέχρις ὅτου *λάβουν τὰ δίκαια ὁποῦ τοὺς ἀρήκουν*. Τὸ δὲ περίεργον τοῦτο ἔγγραφον ἔχει ὡς ἑξῆς.

« Φανέρωσις τοῦ ἐξοχωτάτου χιλιάρχου καὶ ἱππέως Λάμπρου Κατσόνη.

« Δὲν εἶναι χρεία μήτε μὲ λόγους δικανικοὺς, μήτε μὲ πολλὰς ἀποδείξεις νὰ βεβαιώσῃ τινὰς μίαν ἀλήθειαν, ὁποῦ ἀφ' αὐτή της λάμπει καθὼς ὁ ἥλιος, ὅταν τὰ πράγματα μαρτυροῦν περισσότερον ἀπὸ τοὺς λόγους. Ἤθελεν εἶναι λοιπὸν ματαίως ἐξωδευμένος ὁ καιρὸς ἂν τινας ἐκαταγίνετο νὰ ἀπαριθμήσῃ μίαν πρὸς μίαν τὰς ἐκδουλεύσεις ὁποῦ τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων εἰς κάθε περίστασιν ἐπρόσφερε πρὸς βοήθειαν τῆς Ῥωσσικῆς αὐτοκρατορίας, ὅταν δὲν εἶναι ἄνθρωπος ὁποῦ νὰ μὴν ἠξεύρῃ εἰς τί καὶ πῶς καὶ πότε τοῦτο τὸ γένος ἐκινήθη κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν, τώρα μὲν ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας του, τώρα δὲ ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις τῶν ἐνταῦθα στελλομένων Ῥώσσων ἀρχηγῶν, καὶ τέλος εἰς ὅλα ταῦτα καταπεπεισμένοι ἀπὸ τὸ ὁμόπιστον, καθὼς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα πόλεμον. Ὁ σκοπός μας λοιπὸν εἰς τὸ παρὸν εἶναι νὰ σημειώσωμεν εἰς βραχυλογίαν ταὶς ἐδικαίς μας αἰτίαις, ὁποῦ ἠνάγκασαν τὸν κύριον κολονέλον καὶ ἱππέα Λάμπρον Κατσόνην, ἀρχηγὸν τοῦ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ῥωσσικοῦ στόλου, καὶ ὅλον ἐκεῖνον τὸν ἐξάκουστον ἀριθμὸν τῶν Ῥωμαίων στρατιωτῶν ὁποῦ παριστῶσι τὸ ἑλληνικὸν γένος, καὶ συνιστῶσιν ἕνα σῶμα ἀξιόλογον, νὰ παραπονεθῇ πρὸς ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀναξίως ἔμειναν ἀδικημένοι· ἀλλ' εἶναι χρεία νὰ θυσιάσητε ὀλίγον τὴν ὑπομονήν σας, καὶ ἀκούσατε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχήν. Ἐτοῦτος ὁ ἀνδρεῖος χιλίαρχος, Λειβάδιος τὸ γένος, ἄξιος τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς πατρίδος, ἀφοῦ ἐδούλευσε τὴν Ῥωσσίαν εἰς τὴν ἀπερασμένην μάχην πιστῶς καὶ ἐπωφελῶς, τέλος πάντων καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος πολέμου εὑρεθεὶς μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὸν Ὄζοῦ μαχομένων στρατευμάτων, γνωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀξιοθαύμαστον πρίγκιπα Ποτεμκίνον τὸν Ταυρικὸν καὶ ἀγαπημένος ἀπ' αὐτὸν διὰ τὰς ἀξίας καὶ ἐκδούλευσίν του, ὕστερον ἀπὸ ἀρκεταὶς ἀποδείξεις τῆς ἀνδραγαθίας του, ἐστάλη ἀπὸ τὸν αὐτὸν πρίγκηπα εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, τὸ ὁποῖον καὶ μὲ εὐτυχῆ καὶ ἔνδοξον ἔκβασιν ἐτελείωσεν, ἀγκαλὰ χωρὶς ἔξοδα βασιλικὰ, ὁποῦ εἶναι τὰ νεῦρα τῶν πραγμάτων, καὶ ὁποῦ κάθε ἄλλος ὑστερημένος ἀπὸ χρηματικὴν βοήθειαν

δὲν ἤθελε δυνηθῆ ὄχι μόνον νὰ τελειώσῃ, ἀλλὰ κἂν νὰ ἀρχίσῃ ἕνα πρᾶγμα τόσον ἀξιόλογον. Τοῦ κυρίου Κατσόνη ὅμως οἱ μεγάλοι σκοποί, ὁ ἔνθερμός του ζῆλος τόσον διὰ τὴν ὠφέλειαν τῆς Ἰμπερατορικῆς ἐκδουλεύσεως καθὼς καὶ διὰ τὸ καλὸν τοῦ γένους του, καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ὅλου ὁ γλυκύς του χαρακτῆρας καὶ ὁ δεξιός του τρόπος εἰς τὸ νὰ ὑποχρεώνῃ τὰς καρδίας, συντροφιασμένα ἀπὸ μίαν ἀξιοαγάπητον φιλαλήθειαν, ἠδυνήθησαν νὰ ἑλκύσουν πολλοὺς ὁμογενεῖς του νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ὅθεν καὶ κατέστησεν ἕναν στόλον ἀπὸ δεκαοκτὼ πλοῖα μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὸς ὡς ἀρχηγὸς κατὰ τὰς δοθείσας αὐτῷ προσταγὰς ὥρμησεν εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν.

» Τί ἔκαμεν ἄξιον τῆς μεγαλοψυχίας του, τί ἐνέργησε πρὸς βλάβην τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὠφέλειαν τῆς Ῥωσσίας εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους· καὶ μ' ὅλον τοῦτο ἡ ἀλήθεια μὲ βιάζει νὰ εἰπῶ κάποιόν τι ἐν συντομίᾳ. Αὐτὸς ἦτον ὁ κύριος τοῦ ἀρχιπελάγους, καὶ ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ἐφοβεῖτο νὰ ἀπαντήσῃ ἐκεῖνον τοῦ Λάμπρου, μ' ὅλον ὁποῦ ἐκεῖνος ἦτον ἀσυγκρίτως ἀνώτερος ἀπὸ τοῦτον καὶ κατὰ τὴν ποσότητα καὶ κατὰ τὴν ποιότητα· καὶ ὅμως ὁ μικρὸς στόλος τοῦ Λάμπρου σχεδὸν μέσα εἰς τὸ κέντρον τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας ὄχι μόνον δὲν ἐκρύπτετο ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου, καὶ ἐπεραίωσε τὸν ναύσταθμόν του εἰς τὴν νῆσον τῆς Τζιᾶς, πλησίον τόσων καὶ τόσων ὀθωμανικῶν δυνάμεων, καὶ σχεδὸν εἰς αὐτὰς τὰς θύρας τῆς βασιλικῆς [καθέδρας]. Κανένας δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ ὅτι εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος διορισθεὶς ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ἦτον διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὰς ζημίας ὁποῦ οἱ Ὀθωμανοὶ ὑπέφεραν ἀπὸ τὸν Λάμπρον. Κανεὶς δὲν εἰμπορεῖ νὰ εἰπῇ ὅτι ἂν ὁ στόλος τοῦ Λάμπρου δὲν ἐφόβιζε τοὺς Ὀθωμανοὺς δὲν ἤθελαν ἐνώσουν τὸν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος στόλον τους μὲ ἐκεῖνον τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦσε νὰ διπλασιασθῇ ἡ δύναμις τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τῶν Ῥώσσων ἐκεῖ ὁποῦ ἦτον τὸ ἀληθινὸν θέατρον τῆς μάχης καὶ ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ διορθώσῃ ἡ τύχη τους. Κάθε ἕνας πιστεύει ὅτι ἡ ἕνωσις τῶν δύο ὀθωμανικῶν στόλων ἤθελε βάλει τὰ πράγματα τῆς Μαύρης θαλάσσης εἰς ἀμφιβολίαν. Ὅθεν οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ὅτι ὁ Λάμπρος ἐστάθη ἕνα μέσον εἰς τὸ εὐτυχισμένον τέλος τῆς διὰ θαλάσσης εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον νίκης τῶν Ῥώσσων. Καὶ μ' ὅλον τοῦτο αὐτὸς ὁ ἄξιος ἄνδρας ὁποῦ ἔδειξε καὶ πόσον εἶναι ζηλωτὴς διὰ τὴν δόξαν τῆς Ῥωσσίας

καὶ πόσον εἶναι δυνατὸς νὰ κάμῃ, σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἐστάθη καὶ φθονούμενος καὶ κατατρεχόμενος καὶ ἀδικούμενος ἀπὸ τοὺς σταλέντας ἐπὶ αὐτοῦ ἐξουσιαστάς. Ὁ φθόνος ἔκαμεν εἰς τὰς ἀρχὰς νὰ διαιρεθοῦν ἡ δύναμίς του εἰς τρία σώματα, τῶν ὁποίων τὰ δύω τοῦ ἦτον πλέον ἐχθροὶ παρὰ οἱ ἴδιοι Ὀθωμανοί. Ὁ φθόνος ἔκαμε νὰ τὸν ἀφήσουν μόνον ἀνάμεσα εἰς τὰς φλόγας τῶν ἐχθρῶν του, μὰ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τὸν ὑστερήσῃ ἀπὸ τὴν μεγάλην καρδίαν του, ἀλλὰ μὲ τὴν μικράν του δύναμιν ἐστάθη ἐναντίον εἰς δυνάμεις ἀσυγκρίτως μεγαλειτέρας ἀπὸ τὰς ἐδικάς του, καὶ δὲν ἔφθειρε τὰ ὀλίγα του πλοῖα παρὰ εἰς ἕνα μέγαν ἀφανισμὸν τῶν ἐχθρῶν τους, καὶ ἤθελε θυσιασθῇ καὶ ὁ ἴδιος χωρὶς νὰ φοβηθῇ τὸν θάνατον, ἂν δὲν ἐφύλαττε τὸν ἑαυτόν του δια νὰ κάμῃ μίαν μεγάλην ἐκδίκησιν εἰς τοὺς ἐχθρούς.

» Ἀφοῦ μὲ τὴν φθορὰν τῶν ἰδίων πλοίων του ἐστεφάνωσε τὴν μεγαλοψυχίαν του καὶ ἔκαμε νὰ παγώσῃ τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας τῶν ἐχθρῶν, δὲν ἄργησε νὰ συνθέσῃ πάλιν ἕναν δεύτερον στόλον, ἀγκαλὰ μικρὸν, πλὴν γεμάτον ἀπὸ μεγαλοκαρδίαν ὁποῦ ποτὲ δὲν ἔχασεν, ἡ συνηθισμένη του γλυκύτης ἀνάπαυσε τὰς καρδίας τῶν ἀκολούθων του καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ἀφοβίας του τοὺς ἐνεψύχωσε. Μὰ δὲν ἔφθασε μόνον αὐτό. Ἦτο χρεία διὰ ζωοτροφίαν καὶ ὅλων τῶν εἰς τὸν πόλεμον ἀναγκαίων, τὰ ὁποῖα δὲν γίνονται παρὰ μὲ χρήματα μὲ τὰ ὁποῖα ποτὲ οἱ Ῥῶσσοι ἐξουσιασταὶ δὲν τὸν εἶχαν προβλέψει, μ' ὅλον ὅπου ᾄδεται ὅτι ἡ Αὐγούστη κυρία του δὲν ἀμέλησε νὰ δείξῃ τὸ ἔλεος ὁποῦ εἰς τὸ ὅλον τοῦ κόσμου κατέσπειρε, ὅθεν καὶ συνάζει τοὺς καρποὺς τῶν κοινῶν ἐκθειάσεων· πλὴν καὶ ἡ ἐπιμέλειά του ἐστάθη ἀρκετὴ νὰ διορθώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάγκην, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς χρείας τοῦ γκενεράλ Ταμαρᾶ εὑρέθη ὑπουργὸς ἑτοιμότατος καὶ διὰ χρημάτων καὶ διὰ ἄλλων ἀναγκαίων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐπρόσμενε βοήθειαν ἀπὸ Μεσσήνην, καὶ αὐτὸς τὴν ὑπόσχεσιν ὁποῦ εἶχε δώσει, εἰς τὴν ὁποίαν θεμελιωμένος ὁ Λάμπρος ἑτοιμάσθη πρὸς πόλεμον κατὰ τὴν προσταγὴν τοῦ εἰρημένου γκενεράλ Ταμαρᾶ, μὲ δύο χιλιάδες πεντακοσίους στρατιώτας, καὶ ἤθελε τελειώσει κάθε ὑπομονὴν ἡ τοιαύτη ἀργοπορία καὶ ἀμέλεια τοῦ εἰρημένου γκενεράλ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἐξ ἐλόγου του ἂν τὸ ὑπὸ τὸν κύριον Κατσόνην στράτευμα δὲν ἠμπόρεσε νὰ ὑποφέρῃ νὰ ἐξαπατᾶται τόσον συχνὰ καὶ νὰ διαπαίζεται, ὅταν δὲν εἶδε τελειωμένας τὰς ὑποσχέσεις.

» Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁποῦ ἡ ἰσχυρὰ ἐγκατάλειψις τοῦ Ταμαρᾶ κατέθλιβε τὰς καρδίας τῶν Ῥωμαίων, εἶχε φθάσει εἰς Ζάκυνθον ἕνας κορριέρης τοῦ αὐτοῦ Ταμαρᾶ, φέρων δώδεκα χιλιάδας τάλαρα, τὰ ὁποῖα ἐνεχείρισεν εἰς τὸν ἐκεῖ κόντεν Μακρῆ. Ὁ λόγος οὗτος διεσπάρη, ὅτι τὰ ἄσπρα ταῦτα ἐστάλθησαν διὰ τὸν Λάμπρον, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἦτον βέβαιον· διότι ὁ κύριος Ταμαρᾶς δὲν εἶχε μετρήσει τόσον ὅσον νὰ κάμῃ μίαν μικρὰ φανέρωσιν τοῦ Λάμπρου· πλὴν καὶ αὐτὴ ἡ ἐλπὶς ἔκαμε τοὺς στρατιώτας Ῥωμαίους νὰ μακρύνουν ἀκόμη τὴν ὑπομονήν τους ἕως ἐκεῖ ὁποῦ εἰμποροῦσε νὰ εἶναι ὑπομονὴ ἀνθρώπινος· ἀλλὰ ὅταν ἡ ἀργοπορία ἔδειξεν, ὅτι ὑπερβαίνει τὴν δικαίαν προθεσμίαν, ἐτελείωσε νὰ βάλῃ εἰς ὀργὴν καὶ ἐσχάτην ἀπελπισίαν τόσους πιστοὺς προμάχους τῆς Ῥωσσίας.

» Ὅθεν φυλάττωντας ἕνα μέγα σέβας εἰς τὴν ἀμίμητον ἀρετὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν τῆς Ἰμπερατορικῆς αὐτῆς μεγαλειότητος Αἰκατερίνης τῆς δευτέρας, αὐτοκρατορίσσης πασῶν τῶν Ῥωσσιῶν, ἣν πάντοτε ἔδειξεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος, καὶ ὄντες βέβαιοι, ὅτι ἡ αὐτῆς Ἰμπερατορικὴ μεγαλειότης δὲν ἔλειψε νὰ ἐνεργήσῃ τὸ ἔλεός της καὶ εἰς τοῦτον τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν στρατιωτῶν, ὁποῦ ποτὲ δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τὸ χρέος τῆς πρὸς τὴν Ἰμπερατορικὴν αὐτῆς μεγαλειότητα πίστεώς του, καὶ δὲν θέλει λείψει μέχρι ἐκχύσεως τῆς τελευταίας σταλαγματίας τοῦ αἵματος, παραπονεῖται ἀπὸ τοὺς ἐξουσιαστὰς ὁποῦ κατὰ καιρὸν ἐστάθησαν ἐπιστάται αὐτῆς τῆς φλοτίλιας, οἱ ὁποῖοι ἀποβλέποντες μόνον εἰς τὸ ἴδιόν τους κέρδος καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ βαλαντίου τους, ἀμέλησαν τὸ χρέος ὁποῦ τοὺς ἐδόθη νὰ βοηθοῦν καὶ νὰ ἀναπαύουν ἕνα γένος, τὸ ὁποῖον ἠξεύρει νὰ θυσιασθῇ καὶ πάντοτε ἐθυσιάσθη διὰ τὴν δόξαν τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης, κοινῆς αὐτῶν μητρὸς, καὶ περιπλέον, διότι κατέτρεξαν ἄχρι θανάτου τὸν ἀξιώτατον Κατσόνην ἐναντίον τῆς δικαιοσύνης, ὁ ὁποῖος δὲν ἐστοχάσθη ποτὲ νὰ ἀποκτήσῃ, ἀλλὰ νὰ δουλεύσῃ καὶ τὴν κυρίαν του καὶ τὴν πατρίδα του· καὶ τοῦτο τόσον εἶναι ἀξιόπιστον, ὅσον ὅλος ὁ κόσμος μαρτυρεῖ, ὅτι εὑρίσκεται εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν, καὶ τὸ ὀσπίτιόν του ὁμοιάζει περισσότερον μιᾶς καλύβας ποιμενικῆς παρὰ ἑνὸς ὀσπιτίου πολιτικοῦ· εἰς καιρὸν ὁποῦ ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν του νὰ θησαυρίσῃ, καθὼς καὶ οἱ λεγόμενοι ἐπιστάται τοῦ στόλου. Εἰσέτι τοῦτος ὁ ἀξιόλογος ἀριθμὸς τῶν πολεμιστῶν ὁποῦ παριστῶσι τὸ ἑλληνικὸν γένος, διὸ καὶ προμαχῶντας ἤλπιζε πάντοτε ὅτι εἰς τὰς συμφωνίας τῆς εἰρήνης

ἤθελε πραγματευθῆ κἄποιόν τι καὶ διὰ τὸ ἑλληνικὸν γένος, ὁποῦ νὰ ἔχῃ ἕναν μικρὸν τόπον ἐλεύθερον, καὶ ἀμοιβὴν τῶν κόπων ὁποῦ ὑπέφερε, καὶ ἀκόμη ἐστοχάζετο νὰ ὑποφέρῃ, περὶ τοῦ ὁποίου τίποτες δὲν ἐφάνη, εἰς καιρὸν ὁποῦ τόσα ἄλλα γένη ἔχουν μεγάλαις δοκιμαὶς τῆς προστασίας τῶν Ῥωσσιῶν, χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ δικαιώματα ὁποῦ ἔχουν οἱ Ῥωμαῖοι. Αὐτὰ ὅλα κάμνουν τοὺς Ῥωμαίους νὰ στοχασθοῦν, ὅτι πρέπει νὰ ἐλπίζουν ὀλίγον πλέον· ἡ πολλότεραις φαμελίαις γυναικῶν καὶ βρεφῶν ἐκείνων ὁποῦ ἀπέθαναν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ῥωσσίας καθημέραν καὶ στενάζουσι καὶ κλαίουσι διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐσχάτην ἔνδειάν τους, ὑστερημέναι ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ τοὺς ἐβοήθουν, καὶ προσέτι κατατρεχόμεναις ἀπὸ τοὺς τυράννους τους καὶ στερούμεναις ἀπὸ τὰ κτήματά τους χωρὶς νὰ ἔχουν ἄλλην παρηγορίαν παρὰ τὰ δάκρυά τους, διηνάγκασαν τὸν κύριον Κατσόνην μὲ τὸ ὑπ' αὐτὸν στράτευμα νὰ λάβῃ τὴν ὑπεράσπισίν τους, ἐκδικῶν τὸ χυμένον αἷμα τῶν ἀποθανόντων.

» Ὅθεν ἀποφάσισαν ἀφίνοντας πλέον τὰς μακρυνὰς καὶ ἀτελευτήτους ἐκτάσεις τῶν ἐλπίδων ὁποῦ ὁ γκενεράλ Ταμαρᾶς τοὺς εἶχε δώσει διὰ νὰ τοὺς ἐξαπατήσῃ, καθὼς ἔδειξεν ἡ μεγάλη του ἀμέλεια καὶ τελεία ἐγκατάλειψις, νὰ κάμουν τὴν ἐκδίκησιν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τους χωρὶς τῶν ἐπιστατῶν, ὁποῦ διὰ ἄλλο δὲν ἐδούλευσαν παρὰ διὰ νὰ ἀδικήσουν τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Ἰμπερατορικῆς αὐτῆς Μεγαλειότητος καὶ τοῦ γένους του ὁ κύριος Κατσόνης μὲ τὰς Ῥωσσικὰς σημαίας ὁρμᾷ ἐκεῖ ὁποῦ ἤθελε δυνηθῆ, νὰ κάμῃ ὅσον δύναται ἡ μεγαλοκαρδία καὶ ἐδική του καὶ τῶν στρατιωτῶν του, χωρὶς νὰ λάβουν οὐδεμίαν βλάβην ἡ παντιέραις τῶν Εὐρωπαίων ἐξουσιαστῶν. Τὸ νὰ φέρῃ τὴν ῥωσσικὴν σημαίαν, τὸ νὰ ἐνεργῇ ἐν ὀνόματι τῆς Τρισαυγούστης κυρίας του ὁ Λάμπρος βεβαιοῖ, ὅτι δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ μίαν ἀποστασίαν, ἀλλὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐκδουλεύσεως ὁποῦ ἡ ῥωσσικὴ αὐτοκρατορία διὰ προτρεπτικοῦ γράμματος ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι ὁποῦ μὲ τὸ ἴδιόν τους αἷμα κατεχρωμάτισαν τὰ ῥωσσικὰ σημεῖα, τότε θέλει παύσουν νὰ ἐχθρεύωνται τοὺς ἐχθροὺς ὁποῦ ἡ Ῥωσσία μεθ' αὐτῆς διεφιλίωσεν, ὅταν λάβουν τὰ δίκαια ὁποῦ τοὺς ἀνήκουν, τὸ ὁποῖον ἐλπίζουν ἀπὸ τὸ ἔλεος τῆς Ἰμπερατορικῆς αὐτῆς Μεγαλειότητος, κοινῆς αὐτῶν μητρός· διότι εἶναι πολλὰ γνωστὸν εἰς ὅλας τὰς αὐλὰς, ὅτι εἰς τὴν ἀπερασμένην μάχην ἐχάθησαν 77 σημεῖα τῶν διαφόρων ἐξουσιῶν,

ὅπου ἐξ ἐναντίας καὶ εἰς τὴν εἰσέτι παροῦσαν ἐξόχως ὁπού ὅλοι ἐπορεύοντο, διατὶ ἦτο Ῥωμαῖος ἐξουσιαστὴς εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος μὲ ἀσφάλειαν ἐστάθησαν, ἀκόμη συχνάκις εἰς ταὶς χρείαις των ἀπὸ τὸν στόλον μου φιλικῶς βοηθούμενοι.

1792 ἐν μηνὶ Μαΐῳ.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΑΤΣΟΝΗΣ μὲ τὸ στράτευμά του (1). »

Σκοπῶν ὁ Λάμπρος τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου παρέλαβε καὶ τὸν Ἀνδροῦτσον, καὶ ἦλθεν εἰς Ταίναρον (Πόρτο-Κάγιο), ὅπερ ἐξελέξατο ὡς κατάλληλον ὁρμητήριον τῶν εἰς τὸ Αἰγαῖον προσεχῶν αὐτοῦ ἐπιδρομῶν. Ἅμα δὲ καταπλεύσας ἤρξατο νὰ ἐγείρῃ ὀχυρώματα, ἐξασφαλίσας καὶ τὴν στενὴν τοῦ λιμένος εἴσοδον διὰ πέντε κανονοστοιχιῶν.

Ἡ Πύλη πληροφορηθεῖσα περὶ τῶν διανοημάτων τοῦ Κατσόνη, ἀπεφάσισεν ἵνα παντοιοτρόπως ἐργασθῇ πρὸς ἐξόντωσιν αὐτοῦ, τὸ μὲν διότι ἐφοβεῖτο τὰς μετὰ τῶν Μανιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων σχέσεις του, τὸ δὲ διότι ἀπόφασιν ἔχουσα ἵνα συμμαχήσῃ τῇ ὑπὸ τῶν Ῥώσσων πολεμουμένῃ Πολωνίᾳ, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἤθελε νὰ ἔχῃ καὶ τὸν περισπασμὸν τοῦ τρομεροῦ καταδρομέως. Ὅθεν ἐν ᾧ ἔτι διέκειτο εἰς φιλικὰς μετὰ τῆς Αἰκατερίνης σχέσεις ἠρώτησε περὶ τοῦ Λάμπρου τὸν Ῥῶσσον πρεσβευτὴν Χουβάτσωβ, ὅστις ἀγνοῶν τὴν κατὰ τῆς Ῥωσσίας διαμαρτύρησιν αὐτοῦ ἀπεκρίθη, ὅτι ὁ *Κατσόνης εἶνε Ῥῶσσος ὑπήκοος, ἱππότης τοῦ ἁγίου Γεωργίου, καὶ στόλαρχος τῆς Μεσογείου*· εἰς τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην ἀπαντῶσα ἡ Πύλη εἶπεν, ὅτι ὁ *Λάμπρος μετέβαλλε τὴν ρωσσικὴν σημαίαν*· εἰς δὲ τὴν ἔνστασιν ταύτην ὁ Χουβάτσωβ ἀπεκρίθη, ὅτι *ἐὰν ὁ Κατσόνης τῳόρτι μετέβαλλε σημαίαν ἡ Πύλη ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ κάμῃ κατ' αὐτοῦ ὅ,τι θέλει*· ἐὰν ὅμως τοὐναντίον φέρῃ τὴν ρωσσικὴν σημαίαν πρέπει νὰ *προσέξῃ καλὰ μὴ παραβιασθῇ, διότι ἡ παραμικρὰ κατὰ τῆς σημαίας ταύτης βία θέλει ἐκληφθῇ ὡς κήρυξις πολέμου*.

Μετὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην ἡ Πύλη μαθοῦσα, ὅτι ὁ Κατσόνης μήτε τὴν ρωσσικὴν σημαίαν εἶχεν ἔτι ἀποβάλλει, μήτε εἰς ἐχθροπραξίαν προβῇ (2), ἐπὶ μόνῃ τῇ προφάσει, ὅτι ὠχυροῦτο ἐν Ταινάρῳ

(1) Πανδώρα, φυλλ. 349, σελ 309—11.

(2) Ὁ Σαὶν-Σωβαὶρ δυσμενῶς πρὸς τὸν Λάμπρον διακείμενος ἀφηγεῖται, ὅτι οὗτος ἅμα ἐλθὼν εἰς Ταίναρον ἐξέθετο προκήρυξιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐν ᾗ βασιζ

διέταξε τὸν καπιτὰν πασᾶν νὰ πλεύσῃ κατ' αὐτοῦ. Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἐκ δώδεκα μεγάλων πλοίων, ἓξ φρεγατῶν, καὶ ἑτέρων δύο μικροτέρων, φέρων καὶ ἱκανὰ πρὸς ἀπόβασιν στρατεύματα, ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου, καὶ ἔξω τῆς Μονεμβασίας συναντήσας ἓν ἐκ τῶν πλοίων τοῦ Λάμπρου πλοιαρχούμενον ὑπὸ τοῦ Σπετσιώτου Μήτρου Καρακατσάνη, ἀφόβως διευθυνομένου εἰς τὴν πατρίδα του πρὸς παραλαβὴν τῆς οἰκογενείας, προσεκάλεσεν αὐτὸ πρὸς φιλικὴν ἐπίσκεψιν. Ὁ ἀνύποπτος Καρακατσάνης προσελθὼν ἐν τῇ ναυαρχίδι δολίως συνελήφθη, ἐπὶ δὲ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἀνεπετάσθη ἡ ἡμισέληνος.

Ἐλθὼν ἔξω τοῦ Ταινάρου ὁ καπιτὰν πασᾶς ἡνώθη μετὰ δύο Γαλλικῶν φρεγατῶν, καὶ ἀμέσως ἔστειλε διὰ λέμβου γράμματα τοῦ Καρακατσάνη πρὸς τὸν Λάμπρον προσκαλούμενον ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος πρὸς φιλικὴν συνέντευξιν. Ὁ Κατσόνης ἰδὼν τὴν ὀθωμανικὴν λέμβον δὲν τῇ ἐπέτρεψε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα, καὶ προβαλὼν εἰς τὸ ἀκρωτήριον ἔμαθε τὴν θέλησιν τοῦ καπιτὰν πασᾶ, πρὸς ὃν ἀπήντησεν, ὅτι ἐὰν εἰλικρινῶς ἐπιθυμῇ φιλικὴν συνέντευξιν πρέπει νὰ ἔλθῃ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἀκρωτήριον φέρων καὶ τὸν Καρακατσάνην, προσθεὶς, ὅτι *ἐὰν θέλῃ ν' ἀναχωρήσω πρέπει αὐτὸς πρότερον νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὸ Ναύπλιον, καὶ τότε καὶ ἐγὼ θέλω ἐκπλεύσει εἰς Σικελίαν· ἄλλον συμβιβασμὸν δὲν δέχομαι, οὔτε ἀφίνω τὸν στόλον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα.* Ὁ καπιτὰν πασᾶς βλέπων, ὅτι διὰ τοῦ δόλου οὐδὲν κατορθοῖ, ἀπεφάσισε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν. Ὅθεν ἀμέσως τὰ γαλλικὰ πλοῖα πλησιάσαντα εἰς τὸ ἀκρωτήριόν ἤρχισαν νὰ κανονοβολῶσι κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Κατσόνη, ὅστις ἀντιπυροβολῶν ἠνάγκασεν αὐτὰ νὰ ὀπισθοχωρήσωσι παθόντα μεγάλην βλάβην, καὶ ἀπολέσαντα πολλοὺς ναύτας. Μετὰ ταῦτα ἐπροχώρησαν τὰ ὀθωμανικὰ, ἀλλὰ καὶ ταῦτα μετὰ τετράωρον μάχην ὑπεχώρησαν μετὰ μεγαλειτέρας φθορᾶς. Ὁ στόλος τοῦ Κατσόνη ἀποκρυπτόμενος ὑπὸ τὴν προ-

---

λεὺς τῆς Σπάρτης αὐτοκαλούμενος προσεκάλει αὐτοὺς εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἀμέσως ἁρξάμενος τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐλαφυραγώγησε διάφορα πλοῖα οἱασδήποτε σημαίας, ἐν οἷς καὶ τρία γαλλικὰ, τῶν ὁποίων κατέσφαξε τὰ πληρώματα, καὶ ὅτι συνεπείᾳ τούτου ἐστάλησαν κατ' αὐτοῦ ἐκ Τουλῶνος αἱ μετὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ἑνωθεῖσαι δύο φρεγάται (Voyage, II, σελ. 295). Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ἡ Γαλλία παρακινοῦσα τὴν Τουρκίαν εἰς συμμαχίαν μετὰ τῆς Πολωνίας, παρέσχεν αὐτῇ χεῖρα βοηθείας πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Κατσόνη, καὶ πρὸς δικαιολόγησιν τῆς συμπράξεως ἰσχυρίσθη, ὅτι οὗτος ὅθεν πρωΐβαλλε τὴν γαλλικὴν σημαίαν.

βάλλουσαν ἄκραν οὐδεμίαν ὑπέστη ζημίαν, καθὼς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ὀχυρωμάτων ἀγωνιζόμενοι στρατιῶται.

Τὴν ἐπιοῦσαν (6/18 Ἰουλίου), οἱ Τουρκογάλλοι ἀπὸ πρωΐας πλησιάσαντες ἤρχισαν νὰ κανονοβολῶσι πεισματωδέστερον κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων· τὸ ἓν δὲ γαλλικὸν πλοῖον τοσοῦτον προσήγγισεν, ὥστε οἱ ναῦται ἠδύναντο νὰ πυροβολῶσι καὶ μὲ τουφέκια. Παρευθὺς ὅμως ὁ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἁρματωλῶν ἤρξαντο νὰ ῥίπτωσι κατ' αὐτῶν σφαίρας συρματοδεδεμένας (μπαλαρμάδες) τόσον εὐστόχως καὶ πυκνῶς, ὥστε οἱ Γάλλοι πολλοὺς ἀπολέσαντες ἀξιωματικοὺς καὶ ναύτας ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσωσι. Τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐμιμήθησαν καταφθαρέντες.

Τὴν τρίτην ἡμέραν (7/19) ὁ καπιτὰν πασᾶς ἔμπλεως θυμοῦ διέταξε τὴν ἀπόβασιν· ὁ δὲ Λάμπρος εἰ καὶ δυνάμενος νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἀποβαίνοντας δὲν ἠθέλησεν, ὡς διανοούμενος μεγαλειτέραν αὐτῶν φθοράν. Ὅθεν ἅμα ἔπαυσαν ἀποβιβαζόμενοι, οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ Ἀνδρούτσου ἅπαξ μόνον πυροβολήσαντες ἐφώρμησαν ξιφήρεις, ὡς ἀετοί, καὶ ἤρχισαν νὰ κατακόπτωσιν αὐτούς. Ἐπὶ τρεῖς ὥρας διήρκεσεν ἡ τρομερὰ ἐκείνη σφαγή. Τέσσαρες χιλιάδες κατεσφάγησαν, δώδεκα λέμβοι ἡχμαλωτίσθησαν, καὶ μόνον ἑκατὸν ἐκ τῶν ἀποβιβασθέντων ἠδυνήθησαν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ τριῶν λέμβων.

Ὁ καπιτὰν πασᾶς ἰδὼν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον ἠδύνατο νὰ καθυποτάξῃ τὸν Λάμπρον, ἔγραψε πρὸς τὸν τότε βέην τῆς Μάνης Τζανέτον Γρηγοράκην ζητῶν παρ' αὐτοῦ τὸν Κατσόνην ζῶντα ἢ νεκρόν· ὁ δὲ ἡγεμὼν φοβηθεὶς τὰς ἀπειλὰς τοῦ ναυάρχου συνήθροισεν ἑπτὰ χιλιάδας Μανιατῶν, καὶ ἐκινήθη κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ προηγουμένως στείλας αὐτῷ διά τινος ἱερομονάχου τὴν ἐπιστολὴν τοῦ καπιτὰν πασᾶ ὑπεδείκνυε τὴν δυσχερῆ θέσιν του, καὶ παρεκάλει ἵνα τὸν ἀπαλλάξῃ αὐτῆς, δι' οἱουδήποτε τρόπου σωζόμενος. Ὁ Κατσόνης ἀπαντῶν ηὐχαρίστησε τὸν Τζανέτμπεην λέγων, ὅτι αὐτὸς μὲν ἀναχωρεῖ ὅπως δυνηθῇ, ἀλλὰ τὸν παρακαλεῖ ἵνα χορηγήσῃ τὰ μέσα τῆς σωτηρίας εἰς τοὺς ἐγκαταλειπομένους στρατιώτας του. Οὕτω δὲ περὶ τὴν μίαν τοῦ μεσονυκτίου ὥραν ἐπιβὰς τῆς μικροτέρας καὶ ταχυπλοωτέρας κανονιοφόρου ἀνεχώρησε, συνοδευόμενος ὑφ' ἑνὸς ἀξιωματικοῦ Κωνσταντίνου Σέρβου, καὶ ἕνδεκα ναυτῶν, καὶ ἀσφαλῶς διελθὼν ἐκ μέσου τοῦ Γαλλοτουρκικοῦ στόλου ἔπλευσεν αἰσίως εἰς Κύθηρα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἰθάκην.

Οἱ ἐν Ταινάρῳ ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται μεγάλως ἐχάρησαν μαθόντες τὴν σωτηρίαν τοῦ Λάμπρου· καὶ οὗτοι μὲν διασπαρέντες εἰς τὴν Λακωνίαν, καὶ ἐπιτυχόντες λέμβους ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀρματωλῶν διασχίσας τὴν Μάνην ἐρρίφθη εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν, καὶ ὑπὸ ἓξ χιλιάδων Τούρκων ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ νύκτας καταδιωκόμενος, κατώρθωσε νὰ διαπεράσῃ εἰς τὴν Ῥούμελην. Κατὰ τὴν περιλάλητον ταύτην κάθοδον, ἣν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ πρόξενοι *Ξεροφόρτιον* ἐκάλεσαν, ὁ Ἀνδροῦτσος νυχθημερὸν μαχόμενος ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς χιλίους πεντακοσίους Τούρκους, ἐκ δὲ τῶν ἑταίρων ἀπέβαλλεν ἐννενήκοντα ἓξ στρατιώτας καὶ ἕνα σωματάρχην (1).

Ὁ καπιτὰν πασᾶς ἀγνοῶν τὴν φυγὴν τοῦ Λάμπρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δὲν ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸν λιμένα· οἱ δ' ἐκεῖ πέριξ οἰκοῦντες Μανιάται ἐπιπεσόντες εἰς τὰ πλοῖα πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Τζανέτμπεη διήρπασαν τὰς ἀποσκευάς, ἐγκαταλιπόντες μόνον τὰ σκάφη κενά. Μετ' ὀλίγον ἐλθὼν ὁ Τζανέτος ἐβεβαίωσε τὸν ναύαρχον περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Κατσόνη, καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν ἕνα ἐλθὼν παραλάβῃ τὰ ἔρημα πλοῖα. Τότε δὲ μόνον οὗτος εἰσελθὼν μεθ' ὅλου τοῦ στόλου κατέλαβεν αὐτὰ, δέκα τὸν ἀριθμὸν, καὶ μετὰ τοῦτο ἤρχισε νὰ ἐπιπλήττῃ τὸν Τζανέτον ὡς διευκολύναντα τὴν φυγὴν αὐτῶν. Ἀλλ' ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν ἀπολογηθεὶς εἶπεν, ὅτι ὁ Λάμπρος δὲν ἔφυγε διὰ ξηρᾶς, ἀλλὰ διὰ θαλάσσης, πεισθεὶς εἰς τὴν διαβεβαίωσιν αὐτοῦ ὁ καπιτὰν πασᾶς ἀπέλυσεν αὐτὸν φιλοδωρήσας γενναίως. Μετὰ δὲ τοῦτο παραλαβὼν τὰ γυμνὰ τοῦ Κατσόνη πλοῖα ἀνεχώρησε διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπολέσας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ περὶ τὰς ἓξ χιλιάδας ἀνδρῶν.

Εἰς ἐπισφράγισιν τῆς θριαμβευτικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰσόδου του ὁ καπιτὰν πασᾶς ἐκρέμασε τὸν Καρακατσάνην καὶ τέσσαρας ἄλλους ἐπὶ τῶν ἱστίων τοῦ ἑαυτῶν πλοίου. Πλὴν μόλις μαθὼν τὸ ἀνοσιούργημα τοῦτο ὁ πρέσβυς τῆς Ῥωσσίας ἐντόνως διεμαρτυρήθη,

(1) Κατὰ λάθος ἐγράφη καὶ ἐξακολουθεῖ γραφόμενον ὑπό τε τῶν Εὐρωπαίων καὶ τῶν ἡμετέρων ἱστοριογράφων, ὅτι ὁ Ἀνδροῦτσος ἐπὶ τοῦ Ὀρλὼφ εἰσελθὼν εἰς τὴν Πελοπόννησον, μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Ῥώσσων (1770) ἐποίησε τὴν εἰς Ῥούμελην κάθοδον διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἀπειραρίθμων Ἀλβανῶν. Ὁ ἀοίδιμος Γενναῖος Κολοκοτρώνης θελήσας ἵνα διορθώσῃ αὐτοὺς ὑπέπεσεν εἰς ἕτερον λάθος, ἀνάγων τὰ κατὰ τὸν Ἀνδροῦτσον εἰς Πελοπόννησον συμβάντα ἐν ἔτει 1796, ὅτε ὁ ἁρματωλὸς οὗτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν τοῖς ζῶσι. (Βλ. Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα).

καὶ κατώρθωσε μὲν νὰ διασώσῃ τὴν ζωὴν τῶν ἐννενήκοντα ἐξ ναυτῶν, ἀλλ' ὁ Καρακατσάνης μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν εἶχον πλέον ἐκπνεύσει (1).

Ἡ Πύλη μαθοῦσα, ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ὑπέθαλπον ἐν Ἑπτανήσῳ τόν τε Κατσόνην καὶ τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ, ἀπηύθυνεν ἐντόνους παραστάσεις εἰς τὴν Δημοκρατίαν, ἥτις ἀμέσως διέταξε τὴν σύλληψιν καὶ παράδοσιν αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους. Αἱ διαταγαὶ τοῦ δόγη ἐξετελέσθησαν αὐστηρότατα, καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ἐν Ἑπτανήσῳ διεσπαρμένοι τοῦ Λάμπρου συναγωνισταὶ ἐκρατήθησαν. Ἐκ τούτων δὲ ἄλλοι μὲν παρεδόθησαν εἰς τὸ ἐπίτηδες καταπλεῦσαν εἰς Κύθηρα ὀθωμανικὸν πλοῖον, οἱ δ' ἕτεροι ἐρρίφθησαν ἀλυσόδετοι εἰς τὰ κάτεργα τῆς Δημοκρατίας. Μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς Τούρκους παραδοθέντων ἦτο καὶ ὁ ἀρματωλὸς Ἀνδροῦτσος, ὅστις ὁδηγηθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐρρίφθη σιδηροδέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου, ἔνθα πολυτρόπως καταταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησεν. Ὁ Λάμπρος ἐγκαίρως φυγὼν εἰς Ἤπειρον δὲν συνελήφθη, ἡ σύζυγος ὅμως αὐτοῦ ἀπαχθεῖσα μετὰ τῶν δύο υἱῶν εἰς Κέρκυραν ἐφυλακίσθη.

Ἐν Πάργᾳ κρυπτόμενος ὁ Κατσόνης ἔστειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ πρέσβυν τῆς Ῥωσσίας καταγγέλλων καὶ στιγματίζων τὴν προδοτικὴν τῆς Δημοκρατίας διαγωγήν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Αἰκατερίνα γράψασα πρὸς τὸν δόγην ἐζήτησε τὴν ἀποφυλάκισιν τῆς οἰκογενείας τοῦ Λάμπρου, καὶ πάντων τῶν ἀναιτίως κρατουμένων ἑταίρων αὐτοῦ. Ἡ δὲ αἴτησις τῆς αὐτοκρατορίσσης προθύμως καὶ ἐν τάχει ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἐξεπληρώθη. Τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν μαθοῦσα ἡ Πύλη ἀπῄτησε τὴν ἐξ Ἑπτανήσου ἀποδίωξιν πάντων τῶν ἀπὸ τοῦ 1770 ἐνταῦθα προσφυγόντων Ἑλλήνων. Ἡ Γερουσία μὴ δυναμένη ν' ἀπορρίψῃ τὴν ἀπαίτησιν ἀπέστειλεν ἔκτακτον ἐξεταστὴν (ἰνκουϊζήτορα) τὸν Ἰωάννην Βουρδοὺν, ὅπως ἐλθὼν εἰς τὰς νήσους ἐρευνήσῃ καὶ ἀποδιώξῃ τοὺς Ἕλληνας πρόσφυγας. Ἅμα δ' ἔμαθον τὴν σκληρὰν ταύτην ἀπόφασιν οἱ ἐν Ζακύνθῳ συγκεντρωμένοι

(1) Ὁ Ἄγγλος Θόρντων λέγει, ὅτι κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1792 ἤχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ ἐν τῷ Αἰγαίῳ συλληφθέντες ὀπαδοὶ τοῦ Κατσόνη, καὶ ἐκ τούτων οἱ μὲν πλειότεροι ἐκρεμάσθησαν ἐπὶ τῶν κεραιῶν τῶν πλοίων, οἱ δ' ἕτεροι κρατηθέντες ἐπί τινας ἡμέρας ἀπεκεφαλίσθησαν ἐν ταῖς γωνίαις τῶν διαφόρων τῆς πόλεως ὁδῶν. (Thornton, Etat actuel de la Turquie, tr. franç. Paris 1812, tom. II, σελ. 20—21.

καὶ εἰς ὀκτακισχιλίους ἀπαριθμούμενοι δυστυχεῖς, ἤρξαντο τοῦ θρήνου καὶ τοῦ κοπετοῦ, βοῶντες καὶ ὀδυρόμενοι, ὅτι ἔμελλον νὰ σταλῶσιν εἰς τὸ σφαγεῖον τοῦ Τούρκου. Οἱ Ζακύνθιοι ἀγανακτήσαντες ἤρχισαν νὰ ποιῶσιν ἐντόνους παραστάσεις ὑπὲρ ἀδελφῶν, οἵτινες ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνισθέντες προσέδραμον εἰς χώραν χριστιανικὴν ὅπως διασωθῶσιν ἀπὸ τῆς μαχαίρας τῶν Μουσουλμάνων. Συγχρόνως δ' ἐν σώματι παρουσιασθέντες εἰς τὸν ἐξεταστὴν οἱ προεστῶτες τῶν προσφύγων μετὰ πλήθους γυναικοπαίδων κλαίοντες ἱκέτευον τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἐπιλέγοντες, ὅτι προτιμῶσιν ἐν πείνῃ καὶ γυμνότητι ν' ἀποθάνωσιν ἐπὶ τῶν χωρῶν τῆς *χριστιανικῆς αὐθεντίας*, παρὰ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν βαρβάρων. Μεγάλως συγκινηθεὶς ἐπὶ τῷ σπαραξικαρδίῳ ἐκείνῳ θεάματι ὁ ἐξεταστὴς διέταξε καὶ ἐδόθη κρυφίως εἰς ἕκαστον πρόσφυγα πιστοποιητικὸν ὑπηκοότητος, φέρον τὴν σφραγῖδα τοῦ ἁγίου Μάρκου καὶ χρονολογίαν προγενεστέραν τοῦ 1770, καὶ μετὰ τοῦτο ἐδημοσίευσε προκήρυξιν κελεύουσαν ἵν' ἀπέλθωσι πάντες οἱ πρόσφυγες, ἐκτὸς τῶν πρὸ τοῦ 1770 ἐγγεγραμμένων ὡς Ἑνετῶν ὑπηκόων. Οὕτω δὲ διεσώθησαν πάντες οἱ ἐν Ζακύνθῳ προσφυγόντες Πελοποννήσιοι, οἵτινες ἔκτοτε ἀνενοχλήτως ἐνταῦθα ἀποκαταστηθέντες καὶ παντὸς ἀστυκοῦ ἀπολαύσαντες δικαιώματος, διέπρεψαν ἐμπορευόμενοι· οἱ δὲ ἀπόγονοι αὐτῶν μέχρι τοῦδε ἐπονομάζονται Ζακυνθο-Μωραΐται (1).

Μετ' οὐ πολὺ ὁ Κατσόνης ἐλθὼν εἰς Πετρούπολιν δὲν ἔτυχε παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ τῆς ἀπαιτουμένης δεξιώσεως. Ὁ διαδεχθεὶς ὅμως αὐτὴν Παῦλος Α' κάλλιον ἐκτιμήσας τοὺς ἀγῶνας τοῦ περιλαλήτου καταδρομέως ἐδωρήσατο αὐτῷ τετρακοσίας ἑβδομήκοντα χιλιάδας ρουβλίων, ἐξ ὧν ἱκανὰ διεμοίρασεν ὁ Κατσόνης εἰς πολλοὺς τῶν μετ' αὐτοῦ συναγωνισθέντων. Ὕστερον ζητήσας καὶ λαβὼν τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν μετέβη οἰκογενειακῶς εἰς Κριμαίαν, καὶ κατῴκησεν ἐν τῇ κωμοπόλει Καράσουϊ. Μετὰ τρία δ' ἔτη ἀπελθὼν αὖθις εἰς Πετρούπολιν, καὶ ἐν τῇ ἐπανόδῳ ἀσθενήσας ἐτελεύτησε (1804) πεντήκοντα καὶ δύο ἐτῶν γενόμενος (2).

Ἐν τούτοις ἐξέσπασε τὸ ἐν Γαλλίᾳ ἡφαίστειον, τοῦ ὁποίου ἡ λάβα

---

(1) Π. Χιώτης, Γ', σελ. 483.

(2) Τὰ κατὰ Λάμπρον τὸν Κατσόνην λεπτομερέστατα ἐξιστοροῦνται ἐν τῷ προσεχῶς ἐκδοθησομένῳ συγγράμματί μου «Οἱ Ἡρωϊκοὶ Χρόνοι τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος.»

πυρπολήσασα τὸ μεσαιωνικὸν τοῦ κόσμου οἰκοδόμημα, ἀνέπλασε τὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ Γάλλοι ἀμαχητὶ γενόμενοι κύριοι τῆς Ἐνετίας ἀναιμωτὶ κατέλαβον καὶ τὴν ὑπήκουσαν αὐτῇ Ἑπτάνησον (1797). Ὁ ἔξαλλος τῶν Ἑπτανησίων ἐνθουσιασμὸς καὶ τὰ πρὸς τοὺς λαοὺς φλογερὰ τῶν δημοκρατῶν κηρύγματα (1), ἰσχυρῶς συνεκίνησαν καὶ τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα, ἥτις ἐπιλήσμων τῶν χθεσινῶν παθημάτων ἤρξατο μελετῶσα νέαν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐπανάστασιν (2). Ἀλλ' ἐν ᾧ τοιαῦτα οἱ τλήμονες Ἕλληνες διενοοῦντο

---

(1) Χάριν περιεργείας δημοσιεύομεν τὴν ἐξῆς ἀνέκδοτον προκήρυξιν τοῦ διοικητοῦ τῆς Λευκάδος Royer, ἐν πρωτοτύπῳ διατηρουμένην ἐν τῷ ἀρχειοφυλακείῳ τῆς νήσου ταύτης.

«Οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι σᾶς διδάσκουν στοχασμοὺς ἀνθρωπινοὺς, γενναίους, καὶ μεγαλοψύχους, ὁποῦ χαρακτηρίζουν ἀνθρώπους ἐλευθέρους, ὁποῦ νὰ ἤθελαν νὰ ἠμποροῦν νὰ συντρίψουν τὰ σίδερα ὁλωνῶν τῶν λαῶν, καὶ κάμουν νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ γλόμπου ἐκείνους τοὺς ἀλύσους ὁποῦ ταπεινόνουν, καὶ ὁποῦ εἶναι τὰ βάρβαρα ἐργαλεῖα τῆς σκληρότης τῶν τυράννων.

»Οὔτε ἡ ἀποστρεφομένη ὑψηλόφροσύνη, οὔτε ἡ ἀχόρταγος φιλοδοξία μᾶς ἤφεραν ἐπάνω εἰς τὰς ἡσύχους σας ἐπαρχίας. Πολλὰ εὐτυχισμένοι ἐμεῖς, ὁποῦ ἔπειτα ἀπὸ ἀνακάτωσαις καὶ ἐπανάστασαις τὰς πλέον τρομακτικαὶς, τὰς ἔρεις τὰς πλέον αἱματοχυτικὰς, καὶ τοὺς πολέμους τοὺς πλέον σκληροὺς, ἐθεμελιώσαμεν καὶ ἐστερεώσαμεν τὴν δημοκρατίαν μας, ξανασπῶντας τῆς τυραννίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ πολλὰς γενεὰς, κάνοντας νὰ μάθουν οἱ βασιλεῖς συνωμόται νὰ σέβωνται τὴν δημοκρατικὴν ἐνέργειαν, σᾶς προσφέραμεν τὸ πλέον ἀξιοτίμητον ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ, τὴν ἐλευθερίαν· ἤλθαμεν νὰ σᾶς ξαναστερεώσωμεν εἰς τὰ προτερήματά σας, προτερήματα ἀπερίγραπτα ὅλων τῶν λαῶν, καὶ νὰ σᾶς ἑνώσωμεν εἰς τοὺς θριάμβους μας, καὶ εἰς τὴν μεγάλην μας τύχην. Ὑπερασπισταὶ τῶν προσώπων σας, τῶν ἰδιοτήτων σας, τῶν λατρειῶν σας, ἡμεῖς θέλει εἴμαστε πάντοτε μὲ ἐσᾶς εἰς μίαν εὐεργετικὴν καὶ ἐπιφυλακτικὴν διαφέντεψιν, καὶ ἕτοιμοι νὰ ἀποδιώξωμεν τὸν μισθωτὸν, τὸν κακοποιὸν, τὸν διαστραμμένον, ὁποῦ ἤθελε τολμήσει νὰ πασχίσῃ ἐναντίον σας.

»Μακρὰν ἀπὸ ἐσᾶς κάθε φόβος, καὶ κάθε μικρὸς στοχασμός· τοῦτα τὰ νοήματα δὲν πρέπουν, καὶ δὲν γίνονται παρὰ ἀνὰ μέσος εἰς τοὺς τυράννους. Ἡμεῖς δὲν εἴμαστεν οἱ κύριοί σας. Τίτλοι πλέον γλυκοὶ μᾶς ἀπαρθενίζουν· νὰ εἴμαστεν φίλοι σας, ἀδελφοί σας, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν πλέον θερμῶν μας ζητήσεων. Καὶ τέλος πάντων νὰ σᾶς κάμωμεν πολλὰ εὐτυχισμένους, πολλὰ εὐχαριστημένους, διότι ἡ εὐτυχίαν σας νὰ προξενᾷ τὴν εὐζήλιαν εἰς τοὺς κοντακιανοὺς, θέλει εἶναι ὁ μοναχός μας σκοπὸς, καὶ ἐκεῖνος ὅλων τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων.

»Ἀγία Μαύρα χρόνος ἕκτος τῆς Δημοκρατίας.» — Ἐν ἑτέρᾳ προκηρύξει (8 φλωριὰ) ὁ Ῥουαγὲ προλογίζεται οὕτω. » Ἔπειτα ἀπὸ μίαν μακρυνὴν σκλαβίαν εἶνε τέλος πάντων συμπαθισμένον νὰ ἀναπνεύσετε τὸν καθαρὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ μεραστῇ ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ἐλπίδες εἰς τὸ πρῶτον γένος τοῦ κόσμου.»

(2) Ἐν ἰδίῳ συγγράμματι «οἱ Ἕλληνες ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας» θέλω κατ' ἔκτασιν λαλήσει περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι πολλῶν καὶ ποικίλων ἐνεργειῶν τῆς

ἔμπληκτοι εἶδον τὴν ὁμόθρησκον δύναμιν, ὑπὲρ ἧς πρὸ μικροῦ χειμάῤῥους αἱμάτων ἔχυσαν, συνομολογοῦσαν τὴν κατάπτυστον ἐκείνην συμμαχίαν, ἐν ᾗ ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἡμισέληνος ἠδελφώθησαν πρὸς ἀποδίωξιν τῶν *κακοποιῶν, ἀθέων, καὶ ἀπίστων Φραντζέζων ἐκ τῆς Ἑπτανήσου.*

Οἱ Τουρκο-Ῥῶσσοι ἐντέχνως διήγειραν τὸν φανατισμὸν τῶν Ἑλλήνων, μεταχειρισθέντες ὡς ὄργανον καὶ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, καὶ ἀφοῦ διὰ τῆς ἐνζήλου αὐτῶν συμπράξεως ἀμαχητὶ σχεδὸν ἀπεδίωξαν τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, ὡς ἀγελαῖα κτήνη μετεχειρίσθησαν αὐτούς. Οὕτω ὁ ὑποναύαρχος Οὐσακώφ προσκαλῶν καὶ τοὺς Κερκυραίους νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς.

« Σκληρῶς παραγγέλνω καὶ προστάζω ὁλουνῶν τῶν ὀφφικιαλέων, τοὺς ἱερεῖς δὲ παρακαλῶ μὲ τὸ καλόν τους παράδειγμα καὶ νουθεσίας νὰ παρακινοῦν ὅλον τὸν λαὸν νὰ συντρέξουν διὰ αὐτὸ τὸ θεάρεστον ἔργον διὰ νὰ χαλασθῇ ὁ ἐχθρὸς τῆς πίστεώς μας.

« Ὅλοι ἐκεῖνοι ὁποῦ θέλουν δείξει περισσότερον ζῆλον καὶ προθυμίαν θέλουν ἀπὸ ἐμὲ λάβει καὶ ἀπὸ τὸν κραταιότατον αὐτοκράτορα πλούσια ἐλέη καὶ δεστιντζιόναις, ἐκεῖνοι δὲ ὁποῦ δὲν συντρέξουν μὲ προθυμίαν θέλουν εἶσθαι καταφρονεμένοι, καὶ παιδευμένοι παραδειγματικῶς . . . (1) ».

Ὁ δὲ διοικῶν τὸν ὀθωμανικὸν στόλον βαναύσως μεταχειρισθεὶς τοὺς δυστυχεῖς Κερκυραίους εἰς σύλληψιν τῶν λειποτακτούντων Ἀλβανῶν, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ἐδημοσίευσε τὸ ἑξῆς πρόσταγμα.

« Ὁ ἐξοχώτατος ἀλμιράντης τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου Κατὶρ μπέη. Εἰς τοῦ λόγου σου σοπραϊντενδέντε Βούλγαρι. Ἔμαθα πῶς οἱ Ῥωμαῖοι στοχάζονται νὰ ἔμβουν ἁρματωμένοι εἰς τὴν χώραν, ὅθες νὰ προστάξῃς νὰ μὴν τολμήσῃ νὰ ἔμβῃ κανένας ἁρματωμένος, διατὶ τοὺς πέρνει ὁ διάβολος (2). »

Καὶ εἰς ἀπισφράγισιν τῆς βαρβαρότητος ὁ ἄθλιος ὀθωμανὸς διέταξεν ἕνα πληρώσωσιν οἱ Ἕλληνες τοὺς μισθοὺς τῶν στρατευμάτων του, ἀναθέμενος τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προστάγματος εἰς τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Κερκύρας Νικόλαον Βούλγαριν. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος, εἰ καὶ τυφλὸν διατελέσας ὄργανον τῶν Ῥώσσων, πρὸς οὓς προδώσας τοὺς Γάλλους εἶχε καταφύγει, δὲν ἐτόλμησε νὰ διαπράξῃ τὴν αἰσχρὰν ταύτην τῶν συμπατριωτῶν του λῃστευσιν, ἀλλ' ἀνέθετο εἰς αὐτὸν τὸν ὀθωμανὸν ναύαρχον τὸ βανδαλικὸν τοῦτο ἔργον.

Γαλλίας, διὰ τοῦτο δὲ παραλείπω ἤδη καὶ τὰ κατὰ Ῥήγαν τὸν Φερῥαῖον ἐκεῖ εἰς πλάτος ἐξιστορούμενα.

(1) Προκήρυξις τῆς 16 Νοεμβρίου 1798.

(2) 21 Φεβρουαρίου 1799.

« Ἄφησα, λέγει ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει του, τὸν μπέην πατρόναν νὰ κάμῃ ἐκεῖνος, διὰ νὰ μὴ πάρωμεν ἐμεῖς τὴν ἔχθρητα τοῦ κόσμου, καὶ διατὶ ἡ αὐστηρότης ἡ τούρκικη θέλει κάμνουν νὰ μαζωχθοῦν μία ὥρα προτήτεραι αἱ γαζέταις (1). »

---

(1) 22 Φεβρουαρίου 1799.—Τὰ ἔγγραφα ταῦτα μετ' ἄλλων περιέργων εὗρον ἐν τῇ σπανιωτάτῃ συλλογῇ « Documenti del servigio prestato alle arme delle potenze coalizzate nella conquista della Città e fortezza di Corfù, dal nobile conte Nicolò Bulgari, sopraintendente dell'isola, e commandante delle truppe Greche etc. 1799. Dalla stamperia di Corfù ».—Ἐν τῇ πρὸς Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν προσφωνητικῇ ἐπιστολῇ του ὁ Νικόλαος οὗτος καὶ τάδε λέγει περὶ ἑαυτοῦ κομπορρήμονων. « Uomo che può vantarsi del nome greco del merito di aver cooperato alla salvezza della sua patria, afflita e gemente sotto il peso della dinastia Francese, e dell'onore di aver servito due volte sotto l'insegne gloriose dell'imperial immortale corte Russa. » Τὸ βέβαιον ὅμως εἶνε, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Ῥωσσο-Τούρκους αὐτομόλησις οὐδόλως τιμᾷ τὸν Κερκυραῖον κόμητα. Ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ καταχωρεῖται καὶ ἡ ἐξῆς τοῦ ἐν Ἑπτανήσῳ γαλλικοῦ στρατοδικείου ἀπόφασις, καταδικάζουσα τὸν Βούλγαριν εἰς θάνατον, ἐπὶ λειποταξίᾳ, μετὰ δημεύσεως τῆς περιουσίας του. « Ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλικῆς Πολιτείας. Τὴν σήμερον, 28 Νεφελώδους, χρόνος 7 τῆς Πολιτείας, εἰς Κορυφοὺς νῆσον τοῦ Λεβάντε, εἰς μίαν στάσιν τῆς Κομεσιόνος τῆς Κοινῆς Ἀσφαλείας, διωρισμένην διὰ τὰς συνελεύσεις τῆς στρατιωτικῆς κομεσιόνος, Ἡ στρατιωτικὴ κομεσιὼν συστημένη κατα τὸ ψήφισμα τοῦ γενικοῦ κομεσιαρίου τῆς 20 τρέχοντος μηνὸς, καὶ συνθεμένη ἀπὸ τοὺς πολίτας Δουφοὺρ, ἀρχηγὸς τῆς χιλιαρχίας, προεδρεύοντα, Λανδραγὲν, καπιτάνιος κουαρτιὲρ μέτρ, Οὐρὲτ, καπιτάνιος, Βατιλλιὸ, ὑποτοποτηρητὴς, Λεμπρὲτ, καπιτάνιος, Λιμουζὲν, καπιτάνιος ἀναφερτὴς, καὶ Δαροὺς, σεκρετάριος γραφέας. Ἐνωμένοι διὰ νὰ κρίνουν τὸν πολίτα Νικόλαον Βούλγαρι, κάτοικον τῶν Κορυφῶν, κατηγορημένος, ὅτι νὰ μὴν ὑποτάχθη εἰς τὸ πρόσταγμα τῆς κομεσιόνος τῆς Κοινῆς Ἀσφαλείας, ὁποῦ τὸν ἐπρόσταζε νὰ ἔμπῃ εἰς Κορυφοὺς εἰς ὥρας εἴκοσι τέσσαρας. Ἡ Κομεσιὼν ἀφοῦ ἔκαμε τὸν ὅρκον ἔχθρας πρὸς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἀναρχίαν, καὶ ἐμπιστοσύνην καὶ προσκολλήματος εἰς τὸ σύστημα τοῦ τρίτου χρόνου, ἰδοῦσα τὰ κάτωθεν χαρτία 1) ἕνα ψήφισμα τῆς Κομεσιόνος τῆς Κοινῆς Ἀσφαλείας τῶν 25 τοῦ τρέχοντος μηνὸς, ὁποῦ στέλνει πρὸς τὴν στρατιωτικὴν κομεσιὸν τὸν Νικόλαον Βούλγαρι διὰ νὰ κριθῇ· 2) τὸ πρόσταγμα ὁποῦ ἐδόθη εἰς εἴδησιν ἀπὸ τὴν Κομεσιὸν τῆς Κοινῆς Ἀσφαλείας τῶν 19 τρέχοντος τοῦ ἰδίου Βούλγαρι διὰ νὰ ἔμπῃ εἰς Κορυφοὺς εἰς 24 ὥρας, ὑπὸ ποινῆς ὅτι νὰ ἐξεκαθαρισθῇ εἰς ἐμιγράτος καὶ νὰ κριθῇ ὡς τέτοιος· 3) τὴν ἀναφορὰν τοῦ ἐξουσιαστοῦ τῶν ἁρματωλῶν τῶν 26 τρέχοντος, ἡ ὁποία φανερόνει, ὅτι ὁ Νικόλαος Βούλγαρι δὲν εὑρέθη εἰς Κορυφοὺς, καὶ δὲν ἠμπόρεσε νὰ πιασθῇ. Ἀκούσασα τὴν ἀναφορὰν, καὶ τοὺς ἐπιλόγους τοῦ καπιτάνιου, ἀναφέρεται. Ἡ στρατιωτικὴ κομεσιὼν ἐξεκαθαρίζει τὸν Νικόλαον Βούλγαρι πταίστην καὶ τὸν ἀποφασίζει εἰς φυγάδα εἰς τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου· τὰ ἀγαθά του θέλει περιλαβωθοῦν καὶ κονφισκαρισθοῦν διὰ συμφέρον τῆς Πολιτείας, κατὰ τὸ ἄρθρον δεύτερον τοῦ ψηφίσματος τῆς Κομεσιόνος τῆς Κοινῆς Ἀσφαλείας, κυρωμένον ἀπὸ τὸν γενικὸν κομεσάριον τῶν 22 τοῦ τρέχοντος, τοῦ ὁποίου ἡ περίληψις ἐγράφθη εἰς τὴν ἄνωθεν ἀπόφασιν. Προστάζει, ὅτι ἡ παροῦσα ἀπόφασις νὰ μεταγλωττισθῇ εἰς ἁπλῆν ἑλληνικὴν φράσιν, καὶ νὰ τυπωθοῦν εἰς διακόσια πρω-

Οὐχ ἧττον δὲ καταδείκνυται ἡ ἀπότομος πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπεριφορὰ τῶν Τουρκο-Ῥώσσων, καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς βαναύσου προστάγματος τοῦ ὑπ' αὐτῶν διορισθέντος στρατιωτικοῦ ἐπιμελητοῦ Κερκύρας Βούλγαρη.

« Καπιτὰν Γρηγόρη Μηνζίλα, χωρίον Σκριπερό. Σὲ προστάζω ἀπὸ ὀρδινίαν, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὅτι τὰ κάτωθεν ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων, ὁποῦ σᾶς γράφω, νὰ κάμετε παντοίου τρόπου νὰ πιασθοῦνε, καὶ ἔστωντας νὰ ἦνε μπαντίδοι, ἂν δὲν ἠμπορέσετε νὰ τοὺς πιάσετε σκοτῶστέ τους. Κύτταξε νὰ γένῃ τὸ ἔργος, ὅτι τί εἶχαν νὰ πάθουν αὐτοί, τὸ παθαίνετε ἡ αὐθεντείαν σας, καὶ δὲν σᾶς λέγω ἄλλο. Καὶ τῶν φρονίμων ὀλίγα, καὶ ὁ θεὸς βοηθός σας.

» Πάνος Πηγῆς ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Δέκα. Πάνος καὶ Σπῦρος ἀδελφοὶ Μωραΐτη ἀπὸ χωρίον Σκριπερὸ, καὶ ὁ ἀναθεματισμένος υἱὸς τοῦ Λαλαβᾶ, ὁποῦ ὅλους τοὺς ἔχει κοντά του ».

Συγχρόνως δὲ ὁ ὑποναύαρχος Οὐσακὼφ διέτασσε τοὺς Ἑπτανησίους νὰ μὴν χορηγῶσιν ἐπ' οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἄσυλον εἰς τοὺς ἁρματωλοὺς, τοὺς ὁποίους λυσσωδῶς κατεδίωκε τότε ὁ Ἀλῆς πασᾶς. Ὁ τελευταῖος ἔγραφε περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου εἰς τοὺς Λευκαδίους καὶ τὰ ἑξῆς. « Ὅτι μαντὰμ ὁποῦ αὐτὰ τὰ δύο βασίλεια ἐγένηκαν ἕνα, καὶ εἶνε ἀγαπημένα ὡσὰν ἀδέλφια, καὶ ὡσὰν γειτόνοι ὁποῦ εἴμασθε καὶ ἡμεῖς, διὰ *κάτι δραπέταις* ὁποῦ ἦταν εἰς ταῦτα τὰ μέρη μὲ ἀφορμὴν καπετὰναίων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐσκότωσα πολλοὺς καὶ τοὺς ἐκυνήγησα, καὶ ἦλθαν καὶ τρυπόνουν εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καὶ φυλάγονται, καὶ πάλιν ξεναβγαίνουν καὶ χαλοῦν τὸν ῥαγιὰ, καθὼς σᾶς γράφει καὶ ὁ ἀρμιράλιος Ὀσακὼφ νὰ τοὺς διώξετε, καὶ 'ς τὸ τουφέκι νὰ τοὺς βάλλετε, καὶ κανέναν νὰ μὴν ματαζυγώσετε αὐτῶν, διὰ νὰ γλυτώσῃ ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ κακά τους καμώματα [1] ».

Μετ' ὀλίγον ἀναχωρήσαντος τοῦ συμμαχικοῦ στόλου δι' Ἀγκῶνα, οἱ ἐν Κερκύρᾳ ἐναπομείναντες Τοῦρκοι βαρβαρικῶς διάγοντες, καὶ ἐν ὑπαίθρῳ κατὰ τὴν πλατεῖαν διαιτώμενοι, πολλὰς διέπραξαν ὠμότητας. Ἐν Ζακύθῳ ἐδάρησαν διὰ τοῦ ῥωσσικοῦ κνούτου φιλοδημοκράται τινὲς, καὶ ἡ κεφαλὴ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν καταδικασθέντος εἰς τὸν διὰ τουφεκισμοῦ θάνατον, διαταγῇ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ῥωσσικῶν ὅπλων

τότυπα, νὰ τεθοῦν καὶ νὰ σταλθοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ καπιτάνου ἀναφερτοῦ. Καμωμένη, τελειωμένη, καὶ ἀποφασισμένη τὴν ἡμέραν, μῆνα, καὶ χρόνον, ὡς ἄνωθεν, τὰς 10 ὥρας τὸ ταχύ ».

[1] Ἀρ. Βαλαωρίτου, Ποιήματα. σημ.

ἀποκοπεῖσα προσηλώθη ἐπὶ πασσάλου, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας διέμεινε σηπομένη ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Μόλου (1).

Χάριν τῆς ἀληθείας ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Τουρκο-Ῥῶσσοι ἐνδίδοντες εἰς τὴν ἀνάγκην τῶν περιστάσεων πληρέστατα ἱκανοποίησαν τοὺς Ἑπτανησίους, ἀναγνωρίσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ γωνίας (21 Μαρτίου 1800).

Ὁ Ναπολέων εἰ καὶ ἀναγνωρίσας διὰ τῆς ἐν Ἀμιένῃ συνθήκης τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν τῆς Ἰονίου Πολιτείας, μὲ δυσμενὲς ὅμμα ἔβλεπε τὴν ἐν τοῖς Κερκυραϊκοῖς καὶ ἄλλοις φρουρίοις συσσώρευσιν ῥωσσικῶν στρατευμάτων, καὶ τὰς ἐν Ἑλλάδι μηχανορραφίας αὐτῶν. Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ δραξάμενος τῆς περιστάσεως ἀνεκάλεσε τὸν ἐν Κερκύρᾳ ἀπεσταλμένον του, καὶ πάντα λίθον ἐκίνησεν ἵν' ἀποσπάσῃ τὴν Τουρκίαν ἐκ τῆς μετὰ τῆς Ῥωσσίας φιλίας, γράφων πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτήν του στρατάρχην Βροὺν (Brune) ὡς ἑξῆς.

« Ἡ Πύλη ἀπόλλυται ἐξαπατωμένη, διότι δύο πράγματα θέλουσιν ἐξαλείψει αὐτὴν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς τιμῆς τοὐλάχιστον τοῦ μαχητοῦ· πρῶτον μὲν διότι ὑποφέρει καὶ ἐξουσιοδοτεῖ μάλιστα τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἀποκατάστασιν τῶν Ῥώσσων, παρέχουσα αὐτοῖς καὶ ἐλευθέραν διᾳ τοῦ Ἑλλησπόντου διάβασιν, καὶ δεύτερον, ὅτι παραχωρεῖ εἰς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα τοῦ Ἀρχιπελάγους τὸ νὰ πλέωσιν ὑπὸ ῥωσσικὴν σημαίαν. Ὑμεῖς θέλετε καλῶς γνωρίζει πόσος ὁ ἀριθμὸς τοῦ ῥωσσικοῦ στρατοῦ, ὅστις διέπλευσε τὸν πορθμόν. Ἐγὼ δὲ νομίζω αὐτὸν ὑπερβάντα τὰς τέσσαρας χιλιάδας ἀνδρῶν, οἵτινες μετὰ τῶν προλαβόντως διαβάντων 1,500 συμποσοῦνται εἰς 5 ἢ 6 χιλιάδας. Ποῖος δὲ ὁ σκοπὸς τοιαύτης στρατιᾶς; Βεβαίως ἄλλος δὲν εἶνε, ἢ τὸ νὰ κυριεύσωσι τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐπωφελούμενοι τῶν μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Αὐστρίας διενέξεών μου εἰσβάλλωσιν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν. Ἡ δὲ Πύλη τοσοῦτον ἀναισθητεῖ, ὥστε ἀφίνει αὐτοὺς ἐλευθέρως διευθυνομένους κατ' αὐτῆς. Παντοιοτρόπως ποιήσατε καταληπτὸν εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτι ἓξ χιλιάδες Ῥώσσων, καὶ ἄλλοι τόσοι μάλιστα, κατ' οὐδὲν ἤθελον μὲ ταράξει ἐν Ἰταλίᾳ, ἔνθα ἐγὼ ἔχω ἑκατὸν χιλιάδας μαχητῶν, ὅσον μὲ ταράττει τὸ ὅτι οὗτοι θέλουσιν εἶσθαι ἕτοιμοι νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανισταμένους Ἕλληνας, καὶ συμπολεμήσωσι μετὰ τῶν Ἠπειρωτῶν κατὰ τῆς Τουρκίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ Κωνσταντινούπολις θὰ ἐπαπειλῆται ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας. Δυνατὸν ἴσως νὰ ἐκλάβωμεν καὶ εἰλικρινῆ τὰ κινήματα ταῦτα· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα ν' ἀναιρέσωμεν καὶ τὸ, ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀδιακόπως παραχωροῦσα εἰς τοὺς Ῥώσσους τὴν ἐκ τοῦ πορθμοῦ ἀκώλυτον ἔξοδον θέλει ἐπιφέρει αὐτοῖς τὴν τοιαύτην ἀνάγκην. Διὸ οὐδὲν κινδυνωδέστε-

(1) Π. Χιώτης, Γ', σελ. 742—743.

ρον τῇ Πύλῃ ἢ τὸ νὰ βλέπῃ εὐχαρίστως τοὺς Ῥώσσους ἐγκαθιδρυομένους ἐν Κερκύρᾳ. Ἐγὼ ἵνα μὴ ἐπισημοποιήσω τὴν τοιαύτην αὐτῶν διαπαγὴν ἀνεκάλεσα τὸν ἐν Κερκύρᾳ ἐπιτετραμμένον μου. Θέλω δὲ ποιήσει καὶ τὰς προσηκούσας ἐνστάσεις μου, ἀφοῦ πληροφορηθῶ περὶ τῶν διανοημάτων τῆς Πύλης. Ὅθεν ἐναντιώθητε παντὶ σθένει ἐπιμένοντες, ὅπως ἡ Πύλη παρεμποδίσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τοῦ νὰ διαπλέωσι τὸν πορθμὸν μὲ σημαίαν οὐχὶ τουρκικήν. Ἐὰν ἐξακολουθῇ τὸ ἐναντίον πράττουσα, ἅπασα ἡ Ἑλλὰς θὰ γίνῃ ῥωσσικὴ, καὶ ὁ Τοῦρκος θ' ἀποδιωχθῇ. Νῦν δὲ προσήκει ἵνα ψυχρῶς διάγητε πρὸς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσσίας, κοινοποιῶν πρὸς τοὺς Τούρκους, ὅτι ἐγὼ δὲν θέλω τοὺς Ῥώσσους, ἀλλ' οὔτε καὶ τοὺς φοβοῦμαι . . . (1) ».

Ἀλλὰ τότε μὲν οὐδεμίαν προσοχὴν ἔδωκεν ἡ Πύλη εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Ναπολέοντος. Ἡ ἐν ἔτει ὅμως 1805 κατανίκησις καὶ ταπείνωσις τῆς Ῥωσσίας μετὰ τῆς συμμαχούσης Αὐστρίας ἐν Ἀουστερλίτζ, ἠνάγκασε τοὺς καταθορυβηθέντας Τούρκους ἵνα μεταβάλλωσι πολιτικήν· ὅθεν ὁ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1806) ἀποσταλεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβυς τοῦ Ναπολέοντος στρατηγὸς Σεβαστιάνης εὐκόλως ἠδυνήθη ἵνα προσοικειωθῇ τὸν σουλτάνον Σελὶμ Γ', καὶ τὸν μεταχειρισθῇ ὡς ὄργανον τῶν συμφερόντων τῇ Γαλλίᾳ. Τῇ ἀπαιτήσει τούτου ἀμέσως καθῃρέθησαν οἱ ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ Ἀλέξανδρος Μουρούζης, οὓς ἐθεώρει ὡς ὄργανα τῆς Ῥωσσίας ὑποθάλποντα τὴν ἐν Σερβίᾳ ἐπανάστασιν. Εἰς μάτην προσεπάθησαν ἀπὸ κοινοῦ ὅ τε πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ τῆς Ῥωσσίας νὰ παραστήσωσιν εἰς τὸν σουλτάνον τὴν πλεκτάνην εἰς ἣν ἐρρίφθη, ἐπιμόνως ἐξαιτούμενοι καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν διωχθέντων ἡγεμόνων. Ἐνῷ δ' ἔτι διήρκουν αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεις, ὁ στρατηγὸς Μίχελσων, ἄνευ προηγουμένως κηρύξεως πολέμου, διαβὰς τὸν Δνίστερον κατέλαβε τὴν Μολδοβλαχίαν (Νοέμβρ. 1806).

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους (1807) Ἀγγλικὸς στόλος ἐλθὼν αἰφνιδίως ἠγκυροβόλησεν ἐν Τενέδῳ καὶ μετ' ὀλίγον διαπεράσας τὸν Ἑλλήσποντον ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν μέσῳ γενικῆς τῶν Τούρκων ἐκπλήξεως καὶ τρόμου, καὶ ἐζήτησε τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Σεβαστιάνη, καὶ τὴν μετὰ τῆς Ῥωσσίας καὶ

(1) Correspondance de Napoléon I, Tom. IX. — Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἔγραφε καὶ ὁ ὑπουργὸς Ταλλεϋράνδος πρὸς τὸν ἐν Πρωσσίᾳ πρεσβευτὴν (12 Αὐγ. 1804). Πρὸς τούτοις δὲ τοὺς αὐτοὺς φόβους περὶ ἐκρωσσίσεως τῆς Ἑλλάδος διεκοίνου καὶ ὁ Πάπας Πίος Ζ' τῷ Ναπολέοντι. (Βλ. Π. Χιώτην Γ', σελ. 868).

Ἀγγλίας συμμαχίαν τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ Ναπολέοντος. Ὁ Σελὶμ ἐγκαρδιωθεὶς ὑπὸ τοῦ πολυμηχάνου καὶ τολμητίου πρεσβευτοῦ διέταξε τὴν ταχεῖαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀχύρωσιν, καὶ ἀφοῦ αὕτη διὰ τῆς ἐνζήλου ἐπιστασίας τοῦ Σεβαστιάνη ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ἐξησφαλίσθη ἐδήλωσεν, ὅτι οὐδεμίαν τῶν προτάσεων τῶν Ἀγγλο-Ῥώσσων ἔχει τὴν διάθεσιν νὰ ἐκπληρώσῃ. Οἱ Ἄγγλοι ἐπιδεικτικῶς μόνον παρουσιασθέντες πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μὴ ἔχοντες τὰ ἀνάλογα πρὸς προσβολὴν αὐτῆς μέσα, ἀνεχώρησαν ἄπρακτοι, καὶ ἐξελθόντες τοῦ Ἑλλησπόντου κατηυθύνθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου.

Οἱ ἐν Ἑπτανήσῳ συγκεντρωθέντες Ῥῶσσοι δὲν ἔπαυον ἐνζήλως ἐργαζόμενοι εἰς προσοικείωσιν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἐν ἀνάγκῃ καὶ πάλιν μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς πρὸς περισπασμὸν τῆς Τουρκίας. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων μεγάλως περιεποιοῦντο τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ λυσσωδῶς καταδιωκομένους ἁρματωλοὺς τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀκαρνανίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐφρόντιζον καὶ ἵνα διαδίδωσι τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους παλαιὰς προφητείας. Οὕτω δ' ἐπιδεξίως καὶ πάλιν ἡ Ῥωσσία κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν Ἑλλήνων. Κάλλιστα δὲ διερμηνεύει τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὁ ἐν Πετρουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Ἰονίου Πολιτείας Νεράντσης, ὅστις ἀπαντῶν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν Βαῦβδεργ δικαιολογοῦντα αὐτῷ τὴν ὑπὸ Μιχελσῶνος κατάληψιν τῆς Μολδοβλαχίας, ἔλεγε καὶ τὰ ἑξῆς.

« Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐν ἀλύσεσι καὶ ὑπὸ ζυγὸν τυραννικὸν διετήρησεν ἄσβεστον τὴν ἐλπίδα περὶ ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας του, τὸ δὲ τοιοῦτον εὐεργέτημα προσδοκᾷ παρὰ τῆς Ῥωσσίας, μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες σφιχτῶς συνδέονται διὰ τὸ ὁμόθρησκον καὶ τὴν ταὐτότητα τῶν ἰδεῶν, πρόθυμοι νὰ χύσωσιν, ὡς ἄλλοτε, ὅλον τὸ αἷμά των ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ ἑπτανήσιος Πολιτεία δὲν ἀγνοεῖ τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει ὑποφέρει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τούτου. Δύναται ὅμως νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν Α. Αὐτοκρατορικὴν Μεγαλειότητα, ὅτι ἔχει τὸ θάρρος νὰ ὑποστῇ τὰ πάντα, ἀρκεῖ μόνον ὅτι ἡ τύχη αὐτῆς συνδέεται μετὰ τῶν ὅπλων τῆς Α. Α. Μ.... Πεποιθυῖα δὲ ἡ Πολιτεία ὅτι ἡ δύναμις αὕτη (ἡ Ῥωσσία) ἐπιθυμεῖ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν στερέωσιν τῆς πολιτικῆς της ὑπάρξεως, θέλει δώσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὸ παράδειγμα τῆς καρτερίας μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες ὀφείλουσι νὰ ὑπομένωσιν ὅλα τὰ δεινὰ ὑπὲρ δικαίας αἰτίας, καὶ ὅτως ἴδωσι τὴν πατρίδα ἀπαλλαττομένην τυραννικοῦ ζυγοῦ, ὅστις ὑπὲρ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας καταβαρύνει αὐτὴν (1) ».

(1) Lunzi, della republica settinsulare, Bologna 1863, σελ. 198—199.

Ὁ σουλτάνος διεγειρόμενος ὑπὸ τοῦ Σεβαστιάνη ἐξέδωκε διαμαρτύρησιν κατὰ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ συναθροίσεως τῶν Ῥωσσικῶν στρατευμάτων (5 Ἰανουαρίου 1807), ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔλεγε καὶ ταῦτα.

« Ἡ αὐλὴ τῆς Πετρουπόλεως κατέστησε τὰς ἑπτὰ νήσους κέντρον ἑνώσεως ὅλων τῶν ἀποστατῶν τοῦ σουλτάνου, τῶν κατοικούντων τὰς πλησιοχώρους τῆς Ῥούμελης ἐπαρχίας. Τούτους δὲ λάθρα προσελκύουσα φανερῶς ὁδηγεῖ καὶ φέρει ὡς λῃστὰς καὶ ὀλετῆρας τῶν ἡμετέρων ἐπαρχιῶν, ἀνοίγουσα δὲ αὐτοῖς καταφύγιον διαφυλλάττει ἀπὸ τῆς δικαίας ἡμῶν καταδιώξεως. Ἂσαν δὲ ῥαδιουργίαν διὰ τῶν ἀξιωματικῶν της καὶ πρακτόρων μετεχειρίσθη πρὸς διέγερσιν τῶν λαῶν ἐκείνων κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἰδίως (1) ».

Καθ' ἣν ἐποχὴν ταῦτα ἡ Πύλη ἔγραφε, συνελθόντες ἐν Λευκάδι οἱ εἰς τὰ Ἰονικὰ στρατεύματα κατατεταγμένοι ἐπισημότεροι τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου, συνεσκέποντο μετὰ τῶν Ῥώσσων πρακτόρων περὶ νέας κατὰ τῶν Τούρκων ἐπαναστάσεως τῆς Ἑλλάδος. « Ὅλα τὰ στρατεύματα, ἀφηγεῖται ὁ γερο-Κολοκοτρώνης, τὰ καπετανάτα τὰ κλέφτικα τῆς Ῥούμελης, εἶχαν καταφύγει εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἀπὸ τὸν ἴδιον κατατρεγμὸν τὸν ἐδικόν μου. Ἡ Ῥωσσία ἐκήρυξε τὸν πόλεμον τῆς Τουρκιᾶς καὶ διετάχθησαν ὅλα τὰ στρατεύματα νὰ ἐβγοῦν εἰς τὴν Ῥούμελην διὰ νὰ κτυπήσουν τοὺς Τούρκους. Ἐδοκίμασα καὶ ἐγὼ νὰ ὑπάγω εἰς τὴν Ἀγιὰ Μαύρα ὁποῦ εὑρίσκοντο ὅλοι αὐτοί, νὰ πάρω μερικοὺς καὶ νὰ ἔβγω εἰς τὴν Πελοπόννησον. Εἰς τὴν δούλευσιν τῆς Ῥωσσίας ἦσαν δύο τάγματα ἕνα Μανιάτικο ἐπὶ κεφαλῆς Πιεράκης Ζανέτμπεης, ὁ υἱός, καὶ τὸ ἄλλο Πελοποννησιακὸ ἐπὶ κεφαλῆς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς. Αὐτοὶ ἦσαν εἰς τὴν Ζάκυνθο. Ὁ Παπαδόπουλος τοὺς ἐπρόσταξε νὰ φκιάσουν ἕνα πλοῖο πολεμικό. Ὅταν ἑτοιμαζόμουν διὰ νὰ ὑπάγω εἰς Ἅγια Μαύρα μὲ ἔπεσαν ἐπάνω ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, οἱ Πετιμεζαῖοι, ὁ Γιαννάκης Κολοκοτρώνης, ὁ Μέλιος, καὶ λοιποὶ ὀφφικαλέοι, καὶ μὲ εἶπαν, ὅτι μὴν πηγαίνῃς καὶ ἡμεῖς ἔχομεν τὴν ἄδειαν νὰ ἔχωμεν ἕνα πλοῖο, καὶ ἂν θέλῃς ἐμβαίνεις εἰς αὐτό· καὶ ἔτσι εὕρηκαν ἕνα σαμπέκο τούρκικο μὲ 10 κανόνια, τὸ ἀγοράσαμεν, καὶ ἐμβῆκα καπετάνιος εἰς αὐτό. Ἐπῆρα διαβατήριο, ἐπῆγα εἰς τὴν καθέδρα τῆς ῥεπούμπλικας εἰς τοὺς Κορφοὺς, ἐκεῖ μὲ ἔδωσαν τὴν ἄδειαν διὰ νὰ κτυπῶ στερηᾶς καὶ θαλάσσης τοὺς Τούρκους, ὅθεν μὲ ἐβόλειε. Ἐπῆρα καὶ μιὰ ὀγδοντάρια στρατιώτας τῆς ξηρᾶς καὶ ἐπῆγα πλησίον τῆς Πάτρας, Ἀχαΐαις

(1) Π. Χιώτης, Γ', σελ. 872.

λεγόμενο, καὶ ἔκαψα τὰ σπίτια, ταὶς ἰδιοκτησίαις, τὰ μαγαζιὰ τοῦ Σαὶτ ἀγᾶ, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψα εἰς τὴν Ζάκυνθον. Οἱ Ζακύνθιοι ἐπειδὴ καὶ εἶχαν ἀνάγκην ἀπὸ τροφὰς φερμένας ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἔκαμαν μίαν ἀναφορὰν εἰς τὴν διοίκησιν, καὶ ἔλεγαν ὅτι νὰ μὴ κτυπήσουν πλέον τὸν Μωρηὰ, διότι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐδέχοντο τοὺς παγαίνοντας ἐκεῖ διὰ ἐμπόριο· ἔτσι ἡ κυβέρνησις μ' ἐμπόδισε νὰ κτυπήσω τὴν ξηρὰ καὶ διετάχθηκα μόνον νὰ περιορισθῶ εἰς τὸν πόλεμον τῆς Ἁγίας Μαύρας (1). Εἰς τοὺς Κορφοὺς εὗρηκα τὸν Παπαδόπουλο καὶ τὸν Σινέβη, ὅστις ἑτοιμάζετο μαζὶ μὲ τὰ Ἀγγλικὰ νὰ κτυπήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τοῦ ἔδωκα μίαν γνώμην· ὅτι εἰς τὴν Ἑπτάνησον εὑρίσκονται 1,000 Ῥῶσσοι, καὶ 5,000 Ἕλληνες εἰς τὴν δούλευσιν τῆς Ἑπτανήσου, καὶ εἶχαν καὶ 12 κομμάτια ντελίνια τῆς Βαλτικῆς καὶ τῆς Μαύρης θαλάσσης· ἦσαν 40 ντελίνια, φρεγάδαις, καὶ μπρίκια, τὰ ὁποῖα εἶχε βγάλει διὰ νὰ κτυπήσῃ τὸν Βονοπάρτη· καὶ μὲ ἄλλους 10,000 νησιώτας, νὰ γίνωμε χιλιάδες 25, καὶ ἔξη καράβια διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, καὶ τὰ ἄλλα διὰ τῆς Αἰγίνης νὰ ἀποβιβασθῶμεν ἔξω, καὶ τοὺς ὑποσχόμουν εἰς δύο μῆνας νὰ ἐλευθερώσω τὴν Πελοπόννησον. Ὁ στρατηγὸς Παπαδόπουλος ἐδέχθηκε τὴν πρότασίν μου, ἔγινε συμβούλιο ἀπὸ τὸν Σινέβη, Μοτσενίγο (γενικὸς διοικητὴς), Μπενάκη, καὶ ἀντιναύαρχον Λέλη, καὶ στρατηγὸν Ἀτρέμ. Ὁ Παπαδόπουλος τὸ ἀνάφερε εἰς τὸ συμβούλιο, καὶ ὁ Μπενάκης ἐναντιώθη λέγων, ὅτι τὴν πατρίδα μου ἐγὼ δὲν τὴν χαλάω ἄλλη μιὰ φορὰ σὰν τὸν πατέρα μου. Ὁ Μοτσενίγος εἶπε, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάγουν νὰ κτυπήσουν μὲ τὰ Ἀγγλικὰ τὸ κεφάλι ὁποῦ

(1) Συνεπείᾳ καὶ τῶν παραστάσεων τῶν Ζακυνθίων, καὶ τῆς ἀναμνήσεως τῶν ἐπὶ Ὀρλὼφ παθημάτων παρεμποδίσθη ἡ νέα τῶν Πελοποννησίων ἐξέγερσις. Οὕτω ὁ στρατηγὸς Παπαδόπουλος ἁπάντων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ πρώην ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτμπεη, διαβεβαιοῦντα περὶ τῶν πρὸς νέαν ἀνταρσίαν διαθέσεων τῶν συμπατριωτῶν του, ἔγραφε καὶ τὰ ἑξῆς (21 Φεβρ. 1807) « Διὰ τὸ ζήτημα ὁποῦ κάνετε διὰ τὴν πατρίδα σας καὶ τὴν καλὴν προθυμίαν ὅπου παρασταίνει εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ἐπαινῶ τὸν στοχασμόν τους, καυχῶ τὴν ἀνδρίαν τους, μὰ τὸ διάστημα τοῦ καιροῦ δὲν καλεῖ νὰ εὐχαριστηθοῦμε μὲ τὸ ποθούμενον, καὶ διὰ τὸ παρὸν δὲν τὸ εὑρίσκομεν εὔλογον· στοχάζομαι τὸ πρῴην συμβεβηκὸς τὸν καιρὸν τοῦ Ὀρλώφ. . . . Ὅλα τὰ παλληκάρια ἂς ἦναι πάντοτε ἕτοιμα διὰ κάθε μας χρείαν, τὰ ἅρματά τους κατὰ τάξιν ὡς εἶναι τὸ πρέπον, καὶ μετὰ ταῦτα θέλω σᾶς διορίσει ὡς ἀκολουθήσει . . . Ἐσήμερης ἔλαβα καὶ ἄλλο ἓξας γράμμα καὶ τὴν γραφὴν τοῦ πατρός σας καλῶς ἐκατάλαβα, καὶ ἐπαινῶ τὴν προθυμίαν τῶν συμπατριωτῶν σας, ὡς τόσον πρέπει ὑπομονὴ, καὶ κάθε πρᾶγμα ἔχει τὸν καιρόν του. » Ἱστορικαὶ Ἀλήθειαι περὶ Μάνης, σελ. 38—39.

εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ ἔπειτα ὅταν κτυπήσωμεν τὸ κεφάλι, τὸ ἐπίλοιπον εἶναι ἐδικόν μας. Ἔτσι ἐδέχθησαν τὴν γνώμην του καὶ ἀπέῤῥιψαν τὴν ἐδικήν μου (1). »

Ὅταν ὁ Ἀγγλικὸς στόλος παραβιάσας τὸν Ἑλλήσποντον ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἐν Ἑπτανήσῳ διαμένων ναύαρχος τῆς Ῥωσσίας Δημήτριος Σινιάβιν ἀναχωρήσας ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ, ἐξέδωκε τὴν ἑξῆς προκήρυξιν.

« Τοῖς ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ ἐπικρατείᾳ κατοικοῦσι Χριστιανοῖς.

» Μὲ τὸ νὰ ἀθέτησεν ἡ ὀθωμανικὴ διοίκησις τὰς συνθήκας, ὁποῦ ἐσυμφώνησε μὲ τὸ ῥωσσικὸν κράτος, πραγματευομένη μυστικὰς ἀνταποκρίσεις μὲ τὸν ἐχθρὸν τῆς ἡσυχίας τοῦ κόσμου, ἐβίασε τὴν Μεγαλειότητά του νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις ὁποῦ ὁ Κύριος τῶν Κυρίων ἔθεσεν εἰς χεῖράς του, νὰ ἐμποδίσῃ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβουλῆς πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἐπικρατείας του, καὶ ἐπρόσταξεν ἐπιδρομὴν εἰς τὰς ὀθωμανικὰς ἐπαρχίας.

» Χριστιανοί! Ἐὰν ἡ περίστασις τοῦ κόσμου δὲν ἐσύντρεξεν εἰς τὸν ἀπερασμένον καιρὸν διὰ νὰ ὠφεληθῇ ἡ κατάστασίς σας, ὁ παρὼν ὄντας ὁ πλέον εὐπρόσδεκτος, σᾶς παρακαλῶ ἐν ὀνόματι τοῦ Αὐγούστου μου νὰ προσδεχθῆτε τὰς Ῥωσσικὰς δυνάμεις μὲ τὸν ζῆλον ὁποῦ ἡ πίστις καὶ τὸ χρέος τῆς ἐνεργείας διατάζουν· νὰ ἑνωθῆτε, ὅσοι δύνασθε, μὲ ἀνδρίαν εἰς τὰς ἐκστρατείας μας ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, καὶ σᾶς τάζω, ὅτι θέλετε ἀπολαύσει τὸ Αὐτοκρατορικὸν ἔλεος εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς ἐπιμελείας σας.

» Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου καὶ στρατευμάτων τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ῥωσσικῆς Μεγαλειότητος καὶ διαφόρων ταγμάτων ἱππεὺς

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΝΙΑΒΙΝ.

» Ἐδόθη ἀπὸ τὸ καράβι ὀνομαζόμενον Τβέρντ, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1807 (2) ».

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ῥωσσικοῦ στόλου ὁ θηριώδης τῶν Ἰωαννίνων σατράπης Ἀλῆς πασᾶς, διεγειρόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἤρχισε τὰς κατὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας ἐχθροπραξίας. Ὅθεν περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1807 ἕνδεκα χιλιάδες Ἀλβανῶν πεζῶν καὶ ἱππέων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βελῆ πασᾶ ἐπιπεσόντες κατὰ τῆς Πρεβέζης καὶ Βονίτσης διήρπασαν καὶ κατέφθειραν πᾶν τὸ ἑλληνικόν, καὶ μετὰ τοῦτο ἀκράτητοι ἐφώρμησαν κατὰ τῆς Λευκάδος. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι

(1) Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, σελ. 29—31.

(2) Ἀλήθειαι περὶ Μάνης, σελ. 10. Ὁ Κύριος Φιλήμων (Δοκίμιον περὶ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Α'. σελ. 321) ἐσφαλμένως ἀνάγει τὴν προκήρυξιν ταύτην εἰς τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ περὶ Μάνης διατριβῇ κακῶς αὕτη φέρει τὸ ἔτος 1803, ἀντὶ 1807.

τῆς νήσου μετὰ τῶν παρατυχόντων Ῥώσσων καὶ ἀρματωλῶν, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν ἀείμνηστον Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἡρωϊκῶς ἀπέκρουσαν τὰ ἀλβανικὰ στρατεύματα (1). Συνεπείᾳ τούτου ἡ Γερουσία τῆς Ἑπτανήσου ἐπισήμως κηρύξασα (17 Ἰουνίου) τὸν κατὰ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ σουλτάνου πόλεμον, προσεκάλεσεν ἐν ὀνόματι τῆς *ἑλληνικῆς φιλοτιμίας* τοὺς Ἰονίους πλοιάρχους ἵνα κατατρέχωσι τὰ ὑπὸ τὴν γαλλικὴν σημαίαν πλοῖα. Συγχρόνως δὲ, προτροπῇ καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ Καποδιστρίου, οἱ ἐν Λευκάδι τέως ὑποθαλπόμενοι ἀρματωλοὶ ἐξελθόντες εἰς τὴν Στερεὰν καὶ ἑνωθέντες μετ' ἄλλων κλεπτῶν, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Κατσαντώνη καὶ τοῦ Κίτσου Μπότσαρη διέτρεχον τὴν Ἤπειρον, Ἀκαρνανίαν, καὶ Θεσσαλίαν, καὶ εἰς συνεχεῖς μάχας κατέφθειραν τοὺς στρατοὺς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (2).

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1807 ὁ ὑπὸ τὸν Σινιάβιν ρωσσικὸς στόλος ἐλθὼν εἰς τὴν Ὕδραν προσεκάλεσε τοὺς κατοίκους εἰς ἐπανάστασιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δύο φατρίαι σπουδαίως ἐν τῇ νήσῳ περὶ πρωτείων ἤριζον. Ἡ μία ἀρχηγὸν εἶχε τὸν διοικητὴν Γεώργιον Βούλγαρην, ἄνδρα ἀκέραιον, ἀνδρεῖον, καὶ διὰ μόνης τῆς προσωπικῆς του ἱκανότητος ἐξ ἁπλοῦ ναύτου ἀνελθόντα εἰς τὸν βαθμὸν διευθυντοῦ τῆς ναυαρχίδος καὶ πάντων τῶν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ στόλῳ ὑπηρετούντων Ἑλλήνων. Ἡ δὲ δευτέρα ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς διοικήσεως τοῦ Βούλγαρη δυσηρεστημένων ἤγετο ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέα Λαζάρου Κουντουριώτου, ἀνδρὸς ἐξέχοντος ἐπὶ πλούτῳ καὶ ἐπὶ πατριωτισμῷ ἀγνοτάτῳ, καὶ τετιμημένου ὑπὸ τῆς Ἰονίου Πολιτείας τῷ τίτλῳ τοῦ ὑποπροξένου. Καὶ ὁ μὲν Βούλγαρης θεωρῶν τὸ κίνημα ἄσκοπον, ὑπερηφάνως ἀπέῤῥιψε τὰς προτάσεις τῶν Ῥώσσων, πλὴν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ καταστείλῃ τὴν ὁρμὴν τοῦ φιλορωσσίζοντος ὄχλου, ἀνεχώρησεν εἰς Ἀθήνας, καὶ πληροφορήσας τὸ διβάνιον περὶ τῶν συμβάντων, οὐδένα τῶν συμπατριωτῶν του ἠθέλησε νὰ ἐνοχοποιήσῃ, ἀλλ' εἰς τὴν βίαν τῶν Ῥώσσων ἀπέδωκε τὰ γενόμενα. Οὕτω οἱ Ὑδραῖοι ἐπαναστατήσαντες ἀνεπέτασαν ἐν μέσῳ πανδήμου χαρᾶς τὴν ρωσσικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν πλοίων των· ἐξ ὑπερβάλλοντος δ' ἐνθουσιασμοῦ οἱ ἀνδρεῖοι πλοίαρχοι Κυριάκος Σκούρτης, Ἀντώνιος Χατσῆ Τούκας, καὶ Ἀναστάσιος Βαλῆς καταδρομικῶς διατρέχοντες

(1) Ἀρ. Βαλαωρίτου, Ἀθανάση Διάκος, σελ. 204—209.
(2) Π. Χιώτης. Γ', σελ. 878.

τὸ Αἰγαῖον, πανηγυρικῶς ἐν τῇ νήσῳ των ὠδήγουν τὰ αἰχμαλωτιζόμενα ὀθωμανικὰ πλοῖα (1).

Ὁ Σινιάβιν ἀποπλεύσας ἐξ Ὕδρας ἔστειλεν εἰς Ψαρὰ τὸν ὑπασπιστήν του Παλατίνον· οὗτος δὲ παρουσιασθεὶς εἰς τὴν δημογεροντίαν τῆς νήσου ἐδήλωσε τὸ αἴτιον τῆς ἀποστολῆς του, καὶ παραστήσας τὴν ἄφευκτον διάλυσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους (2), ἐν ὀνόματι τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας προσεκάλει αὐτοὺς εἰς ἐπανάστασιν. Ἀλλ' οἱ Ψαριανοὶ ζωηρὰν διατηροῦντες τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐπὶ Ὀρλὼφ ἐγκαταλείψεως, πρὸς μὲν τοὺς Ῥώσσους ἀπήντησαν, ὅτι *εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐπαναστατήσωσι κατὰ τοῦ σουλτάνου· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τόπος εἶναι νῆσος, καὶ ἔχουν ἀνάγκην τὰ πρὸς ζωάρκειάν των νὰ προμηθεύωνται ἀπὸ τὴν Τουρκίαν, νὰ μένουν πρὸς καιρὸν φαγιάδες καὶ νὰ ταξειδεύουν μὲ τὰ πλοιάριά των εἰς τὸ τουρκικὸν κράτος διὰ νὰ λαμβάνουν τ' ἀναγκαῖα τρόφιμα καὶ νὰ τὰ κομίζουν εἰς τὴν νῆσόν των. Εἰς ὁποιανδήποτε δὲ περίστασιν ὁ στόλος ἤθελε τυχὸν πάθει ἔλλειψιν τροφίμων, οὗτοι ἔχοντες ἐπὶ τῆς νήσου των ἄφθονα νὰ χορηγῶσι καὶ εἰς αὐτόν. Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἐπανάστασιν, τοῦτο θέλει γένει ἀφοῦ ἰδοῦν τὰς ῥωσσικὰς δυνάμεις στερεωμένας εἰς τὰ μέρη ταῦτα.* » Συνάμα δὲ κρυφίως ἐβεβαίωσαν καὶ τὸ διβάνιον περὶ τῆς πρὸς τὸν σουλτάνον πίστεώς των (3).

Μετὰ ταῦτα ὁ Σινιάβιν καταλαβὼν τὴν Τένεδον (22 Ἀπριλίου), καὶ νικήσας ἐν ναυμαχίᾳ τὸν ὑπὸ τὸν Σεὶδ Ἀλῆν ὀθωμανικὸν στόλον δὲν ἐτόλμησε νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου, διελθόντος πρὸ ὀλίγου τὸν Ἑλλήσποντον, ἀλλ' ἐνταῦθα παραμείνας περιωρίσθη ἵνα διακόψῃ πᾶσαν μετὰ τοῦ Αἰγαίου συγκοινωνίαν τῶν ἐχθρῶν.

Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ῥωσσικοῦ στόλου ὁ ἄγριος τῶν Ἰωαννίνων σατράπης, κύριος ἤδη ὢν τῆς Ἠπείρου, Στερεᾶς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου, καὶ Θεσσαλίας, παντοιοτρόπως προσεπάθησεν ἵνα κατα-

---

(1) Γεωρ. Δ. Κριεζῆ, ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας, Ἐν Πάτραις 1860, σελ. 123—125.—Ἀντωνίου Μιαούλη, Ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου Ὕδρας. Ἐν Ἀθήναις 1864. σελ. 36—37.

(2) Ὁ Παλατίνος, τόσον ἐν Ὕδρᾳ καθὼς καὶ εἰς Ψαρά, ἵνα παραστήσῃ, ὅτι ἡ Τουρκία ἀπόλλυται παρωμοίαζεν αὐτὴν πρὸς πρέζαν ταμβάκου, ἣν ἀμέσως ἐβρόφα. Ἀλλ' οἱ Ψαριανοὶ ἐχαμογέλασαν καὶ κρυφομιλοῦντες εἶπον μεταξύ των « Τοῦτος μᾶς ἔκαμε τὴν Τουρκία μία πρέβα ταμβάκο, ἡμεῖς ὅμως εἰξεύρομεν τί ἐπάθαμεν! »

(3) Κ. Νικοδήμου, ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, σελ. 47—49.

στρέψῃ καὶ τὴν ἐν Ὀλύμπῳ φωλεὰν τοῦ ἑλληνισμοῦ, παραλύοντος διὰ τῆς καρτερικῆς αὐτοῦ ἀντιστάσεως τὰ σχέδια τοῦ νέου ἐκείνου Φαλάριδος. Τὴν Θεσσαλίαν εἶχον κατακλύσει στίφη ἀγρίων Ἀλβανῶν, οἵτινες μετὰ τῆς συνήθους βαρβαρότητος διήρπαζον καὶ κατέφθειρον πᾶν τὸ ἑλληνικόν. Ἀλλ' οἱ φιλοπόλεμοι τοῦ Ὀλύμπου ἁρματωλοὶ διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου ἀντέκρουσαν τοὺς λῃστὰς τούτους, καὶ τὴν ἐπηρμένην τοῦ Ἀλῆ ὀφρὺν κατέῤῥιψαν. Ἐπὶ τέλους οὗτος ἀδυνατῶν ἵνα διὰ τῆς δυνάμεως κατορθώσῃ τι συντελοῦν εἰς παγίωσιν τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ αὐτεξουσιότητός του, προσέφυγεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀτίμου τῆς δολοφονίας καὶ τῆς ἀλληλοκτονίας μέσου. Ὅθεν διαφθείρας τινὰς τῶν ἐντοπίων, παρὰ τὰ εἰθισμένα ὠνόμασεν αὐτοὺς ἁρματωλοὺς ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταστρέψωσι τοὺς ὑπὸ τῆς Πύλης ἀνεγνωρισμένους. Πρῶτος δὲ τοιοῦτος διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ ἁρματωλὸς Ἐλασσῶνος ὁ ἐκ Βλαχολειβάδου Βλαχοθόδωρος, ἀντὶ τοῦ Νίκου Τσάρα.

Ὁ τελευταῖος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἁρματωλῶν τὸν κλεπτικὸν ἀσπαθεὶς βίον ἤρχισε νὰ διατρέχῃ τὴν Θεσσαλίαν, τὰ πάντα φθείρων καὶ ἀπολύων. Ἐπὶ τέλους δὲ συγκροτήσας ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου μονιδρίῳ τῆς Παναγίας *σύνοδον* ἀπεφάσισεν ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν Ἀλῆν διὰ πρωτακούστου ἴσως πραξικοπήματος. Ὅθεν καταρτίσας ἐν Πλαταμῶνι στολίσκον, καὶ ἀπὸ τρομεροῦ ἁρματωλοῦ εἰς τὸν τρομερώτερον τῶν καταδρομέων μετασχηματισθεὶς, διὰ συνεχῶν ἀποβάσεων παρηνόχλει τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, ἐξαναγκάζων τοὺς κατοίκους, χριστιανοὺς καὶ Τούρκους, ἵνα στείλωσιν ἐπιτροπὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ *προσκλαυθῶσιν* εἰς τὸν σουλτάνον κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὡς ἀνικάνου νὰ διατηρήσῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν ὑπὸ τὴν κυβέρνησίν του τόπων. Ναύλοχον δ' ἔχων ὁ Νικοτσάρας τὰς νήσους Σκίαθον καὶ Σκόπελον ἤρξατο ἵνα συλλαμβάνῃ καὶ πᾶν διερχόμενον πλοῖον, μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου ἐκτείνων τὰς πειρατικὰς αὐτοῦ ἐκδρομὰς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀλῆ ἐπιῤῥίπτων πᾶσαν τὴν εὐθύνην.

Ἐν ἔτει 1806 ὁ Νικοτσάρας καταδιωχθεὶς ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ἦλθεν εἰς Ὕδραν, καὶ λαβὼν πιστοποίησιν Ἰονικῆς ὑπηκοότητος παρὰ τοῦ ἐνταῦθα ὑποπροξένου τῆς Πολιτείας (1), μετέβη εἰς

(1) Παρὰ τῷ ἐν Ἀταλάντῃ ἐπιζῶντι μονογενεῖ αὐτοῦ υἱῷ Παναγιώτῃ Τσαροπούλῳ, εὑρὼν τὸ πιστοποιητικὸν τοῦτο ἐν πρωτοτύπῳ ἰταλιστὶ χάριν περιεργείας ἐξελληνίζω.

« Ἡμεῖς Λάζαρος Ἀνδρέα Κουντουριώτης πρόξενος ἐν Ὕδρᾳ τῆς ἐξοχωτάτης Δημοκρατίας τῶν ἑπτὰ νήσων. Πιστοποιοῦμεν καὶ ἐπιβεβαιοῦμεν παντὶ τῷ θεωμένῳ,

Ἐπτάνησον πρὸς παραχείμασιν. Κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ ἑπομένου ἔτους ἐπανελθὼν εἰς Ὕδραν ἔλαβεν ἐπίσημον διαβατήριον τῆς κοινότητος, ὅτι μεταβαίνει εἰς τὰς Σποράδας πρὸς στρατολόγησιν ἐθελοντῶν (1). Ὁ Σινιάβιν γνωρίζων καὶ ἐκ συστάσεων ἐπισήμων καὶ ἐκ φήμης τὰ κατορθώματα καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ τολμηροῦ καταδρομέως, παντὶ σθένει προσεπάθησεν ἵνα προσοικειούμενος αὐτὸν μεταχειρισθῇ πρὸς ἀποτελεσματικώτερον τῆς Τουρκίας ἀντιπερισπασμόν. Ὅθεν κατὰ πρῶτον μὲν διὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ του Παλατίνου, ἀκολούθως δὲ ὁ ἴδιος ἔγραψεν αὐτῷ τὰς ἑξῆς ἐπιστολάς.

Τῇ 28 Μαΐου 1807 Τένεδο.

« *Καπετὰν Νίκο Τσάρα ἀκριβῶς σὲ χαιρετῶ.*

» Τὰ δύο σου γράμματα πρὸς τὸν ὑπερεξοχώτατον ναύαρχον ἔλαβα καὶ τὰ ἔκαμα γνωστὰ τῆς ὑπερεξοχότητός του. Εἰς ἀπόκρισιν μὲ προστάζει νὰ σοῦ γράψω καὶ νὰ σὲ εὐχαριστήσω διὰ τὸν ζῆλόν σου. Γράψε μου διατί ἐκατὲ-

---

ὅτι ὁ ὑπήκοος τῆς Ἰονίου δημοκρατίας Νικόλαος Τσάρας ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ ὑπὸ σημαίαν ὀθωμανικὴν ὑδραϊκοῦ πλοίου τοῦ καπετὰν Σταμάτη, καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ τριῶν ὑπηρετῶν του διευθύνεται εἰς Κύθηρα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ζάκυνθον καὶ Κέρκυραν. Διὸ δίδομεν αὐτῷ τὸ παρὸν, παρακαλοῦντες τοὺς πάντας ἵνα τῷ χορηγήσωσιν ἐν ἀνάγκῃ τὴν πρέπουσαν συνδρομὴν καὶ ὑποστήριξιν.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΑΝΔΡΕΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ Γ. Πρόξενος.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ Γραμματεύς ».

(1) Καὶ τοῦτο ἰταλιστὶ συντεταγμένον διασώζεται παρὰ τῷ Κυρ. Τσαροπούλῳ, καὶ ἔχει ἐν μεταφράσει οὕτω. « Ἡμεῖς ἀντιπρόσωποι καὶ σύνδικοι τῆς κοινότητος τῆς νήσου Ὕδρας. Πιστοποιοῦμεν, ὅτι ἀναχωρεῖ ἐντεῦθεν ὁ καπετὰν Νικόλαος Τσάρας μετὰ δεκατεσσάρων ἐθελοντῶν, καὶ ἐπιβαίνων εἰς τὸ μαρτίγγον « Ἅγιος Ἀθανάσιος » διοικούμενον ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Ἰωάννου Νικολάου Ἕλληνος, μεταβαίνει εἰς τὰς νήσους Σκύρον, Σκόπελον, καὶ Σκίαθον, διὰ νὰ στρατολογήσῃ ἐθελοντὰς, καὶ ἐκεῖθεν μεταβῇ εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ῥωσσικὸν στρατόπεδον τῆς Τενέδου. Ὅθεν παρακαλοῦμεν τοὺς πάντας ὅπως τῷ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν δίοδον. Ἐξεδόθη ἐν τῇ καγγελαρίᾳ Ὕδρας τὴν 2 Μαΐου 1807. Δημήτριος Τσαμαδὸς σύνδικος. Νικόλαος Οἰκονόμου σύνδικος. Γεώργιος Τρίπος γραμματεύς ».

Ὁ ἐν Σκιάθῳ διαμένων ταγματάρχης Ἀλβέρτης ἐξέδωκε τὸ ἑξῆς ὑπὲρ τοῦ Νικοτσάρα πιστοποιητικόν.

« Ὁ ἐπιφέρων τὸ παρὸν ἀξιωματικὸς τῆς ἰμπερατορικῆς μεγαλειότητος κύριος καπετὰν Νικόλαος Τσάρας, κατὰ τὰ εἰς χεῖράς του ντοκουμέντα, τὸν ἐγνώρισα ὡς ἄνθρωπον ἀξιωματικὸν καὶ ἀπεσταλμένον δι' ὑπόθεσιν βασιλικὴν παρὰ τοῦ ἐξοχωτάτου γενικοῦ ἀρχιστρατήγου Ἐμμανουὴλ Γρηγοροβιτζ Παπαδόπουλου, καὶ διὰ κάθε ἀσφάλειαν τοῦ δίδω τὸ παρὸν ὑπογεγραμμένον μὲ τὴν βοῦλάν μου.

Τῇ 1 Ἰουνίου 1807, Σκιάθῳ.

ΜΑΓΙΟΡ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΜΠΕΡΤΗΣ.

ζης ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον εἰς ἐτοῦτα τὰ μέρη, καὶ τί στοχάζεσαι νὰ κάμῃς. Ἐγὼ ὡς φίλος ὅλων τῶν παλληκαριῶν, καθὼς ἐλπίζω νὰ ἔχῃς ἀκουστὰ, σὲ συμβουλεύω νὰ ἀπολύσῃς ἀπὸ κατατρεμοὺς τοὺς τόπους ὁποῦ ζοῦν Χριστιανοί, διατὶ ὅ,τι κακὸ τῶν Τουρκῶν κάμνεις ξεθυμαίνουν ὕστερα ἀφοῦ ἀναχωρήσῃς ἀπάνω εἰς τοὺς ὁμοπίστους. Ἐὰν ἦσαι καλὸς νὰ κάμῃς καμμίαν ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία νὰ πληγώσῃ τὸν ἐχθρόν, μὲ σίγουρο ἐνκόντρο (1) ἔλα ἐδῶ νὰ σὲ παραστήσω τοῦ ἀρμιράλιου, νὰ σοῦ δώσῃ ταὶς νουθεσίαις του. Ἐλπίζω, ὅτι ἔτσι θέλεις κάμει, καὶ εἶμαι ὁ εἰλικρινής σου φίλος καὶ δοῦλος,

ΠΑΛΑΤΙΝΟΣ».

Νὰ δοθῇ εἰς ἴδια χέρια τοῦ καπετὰν Νίκου Τσάρα, ὅπου εὑρίσκεται.

Τῇ 7 Ἰουνίου 1807 Τένεδο.

«*Καπετὰν Νίκο Τσάρα.*

» Μοῦ ἐπαράστησαν τὸ ὄνομά σου, καὶ ἀνδρείαν σου. Ὅθεν χωρὶς νὰ χάνῃς αὐτοῦ τὸν καιρόν σου, λαμβάνωντας τὸ παρόν μου πάραυτα νὰ ἔλθῃς διὰ νὰ σὲ ἐπιχειρισθῶ καὶ νὰ σὲ ὑποτάξω εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὑψηλοῦ θρόνου τοῦ τρισαυγούστου Αὐτοκράτορος διὰ λόγου σου. Γράφω τῶν αὐτοῦ προεστῶν νὰ σοῦ δώσουν τὸ ἱμπάρκο μὲ ἐξεπίτηδες καίκι.

Εἶμαι ὁ καλοθελητής σου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΝΙΑΒΙΝΣ».

Τῇ 9 Ἰουνίου 1807 Τένεδο.

«*Εὐγ. καπετὰν Νίκο Τσάρα.*

» Ταύτην τὴν στιγμὴν λαμβάνω ἕτερόν σου γράμμα, ἀκούω τὰ γραφόμενα. Τὸ δὲ ἐκεῖνο ἀπὸ τὴν Ὕδραν ἀπὸ τὴν εὐγενείαν σου καὶ μαγγιὸρ Ἀναγνώστη, μὲ τὸ νὰ μὴν ἤλθεν ἀκόμη ὁ Κὺρ Σάρος, δὲν ἔλαβα. Μὲ τὸ σημερινὸ (7 τρέχοντος) ἐκατάλαβες τὴν ἐπιθυμίαν ὅπου ἔχω νὰ σὲ ἰδῶ, καὶ βέβαιος εἰς τὴν ἀνδρείαν σου καὶ προκοπὴν νὰ σὲ ἐπιχειρισθῶ ἀναλόγως τοῦ καιροῦ καὶ αἰτίας ὅπου μᾶς δώσουν. Ἰδοὺ ὅπου σοῦ στέλνω ἐξ ἐπίτηδες τὸ παρὸν ἁρμαμέντο (2), μὲ τὸ ὁποῖον ἔλα διὰ νὰ συνομιλήσωμεν διὰ τὰ πάντα.

Εἶμαι ὁ καλοθελητής σου.

(Τ. Σ.) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΝΙΑΒΙΝΣ».

Ἐλθὼν εἰς Τένεδον ὁ Νικοτσάρας συνωμίλησε μετὰ τοῦ Ῥώσσου ναυάρχου, καὶ προὐτείνεν ἐκστρατείαν παρατολμωτάτην· ὑπεσχέθη

(1) Εὐκαιρία.

(2) Πολεμικὸν πλοῖον.

δηλονότι ἵνα συγκεντρώσῃ πολυάριθμον ἁρματωλῶν σῶμα, καὶ διασχίζων τὴν Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Μολδοβλαχίᾳ ῥωσσικοῦ στρατοῦ, καὶ ὕστερον ῥιπτόμενος εἰς τὴν Σερβίαν βοηθήσῃ τὸν Καραγεώργην. Ὁ Σινιάβιν γνωρίζων τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ ῥιψοκινδύνου ἁρματωλοῦ διαφοροτρόπως ἐνεθάῤῥυνεν αὐτὸν, ὑποσχεθεὶς, ὅτι θέλει παραπλέει τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐκστρατείας, ἢ παραλαβὴν αὐτοῦ ἐν ἀποτυχίᾳ.

Μετὰ τοῦτο ὁ Τσάρας περάσας ἀμέσως εἰς τὴν Στερὰν Ἑλλάδα διεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἁρματωλοὺς τὸ ἡρωϊκὸν αὐτοῦ σχέδιον, παριστῶν εὔκολον τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ πολλὰ ἐν ὀνόματι τῆς Ῥωσσίας ἐγγυώμενος αὐτοῖς. Διακόσιοι πεντήκοντα Στερεοελλαδῖται προθύμως δεχθέντες ἵνα συνεκστρατεύσωσιν αὐτῷ μυστικῶς συνεκεντρώθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Φθιώτιδος, καὶ διὰ πλοιαρίων μεταβάντες εἰς Σκόπελον ἡνώθησαν μετὰ τῶν ἐκεῖ συνελθόντων ἰσαρίθμων Θεσσαλῶν, Μακεδόνων, καί τινων Αἰγαιοπελαγιτῶν. Ἀφοῦ δὲ τὰ πάντα ἐξωμαλύνθησαν ὁ Νικοτσάρας ὤρκισεν ἅπαντας ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου, καὶ ἀφοῦ ἀνεπέτασε τὰς ὑπὸ τοῦ Σινιάβιν σταλείσας τρεῖς σημαίας ἡτοιμάσθη πρὸς ἀπόπλουν.

Τὴν 23 Ἰουλίου ὁ ἁρματωλικὸς στρατὸς, ἀποτελούμενος ἐκ πεντακοσίων πεντήκοντα λογάδων, ἀναχωρήσας ἐκ Σκοπέλου ἀπεβιβάσθη εἰς Κατερίναν τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ὁδεύσας διὰ τῆς κορυφοσειρᾶς τοῦ Πιερίου ὄρους διῆλθε τὰς γεφύρας τοῦ Ἀλιάκμωνος, Καραμσὰκ, καὶ Ἀξιοῦ. Ὁ Νικοτσάρας ἵνα ἐξαπατήσῃ τοὺς Τούρκους εἶχεν ἀναπετάσει τουρκικὰς σημαίας διακηρύττων, ὅτι κατὰ διαταγὴν σουλτανικὴν ἐστέλλετο ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Σερβίᾳ στρατευμάτων. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι Ὀθωμανοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τοῖς κηρυττομένοις, ἀλλ' ὁ πασᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ὑποπτευθεὶς, ἔστειλε τὸν σερδάρην μὲ τὴν ἐντολὴν ἵνα ζητήσῃ τὰ διαβατήρια. Οὗτος εὑρὼν τὸν Νικοτσάραν διαμένοντα ἐν τῷ σταθμῷ τοῦ Κουϊμεντσὲ, ὡς *βασιλικὸν ἄνθρωπον*, ἐξ ὀνόματος τοῦ πασᾶ τὸν παρεκάλεσεν ἵνα ἔλθῃ εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν διαβατηρίων, καὶ μετὰ τοῦτο ἐλευθέρως ἐξακολουθήσῃ τὴν πορείαν του. Ὁ Νικοτσάρας ἰδὼν τὸ σχέδιόν του ἀνακαλυπτόμενον κατεβίβασεν ἀμέσως τὰς τουρκικὰς σημαίας, καὶ ἀναπετάσας τὰς χριστιανικὰς ἀπεδίωξε τὸν σερδάρην· οὗτος ὅμως συγκεντρώσας καὶ ἄλλα στρατεύματα ἦλθε διὰ νυκτὸς καὶ ἐπολιόρκησε τοὺς ἁρματωλοὺς, οἵτινες περὶ τὰ χα-

ράγματα ξιφήρεις ἐφορμήσαντες κατέφθειραν τοὺς πολεμίους, καὶ μετὰ τοῦτο πυρπολήσαντες τὰ ἐν Κονϊμετσὲ χάνια, ἀνῆλθον τὸ Κερκίνιον ὄρος καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ Κονιαροχωρίου, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς βίας καταλαβόντες διενυκτέρευσαν. Ἐντεῦθεν δὲ ἀπελθόντες ᾤδευσαν διὰ τῆς κορυφοσειρᾶς μέχρι τῆς κωμοπόλεως Βέτερνας καὶ διελθόντες τὸν Στρυμόνα κατέλυσαν εἰς τὸ Δεμὶρ Χισσάρ. Οἱ ἐν Μελενίκῳ Τοῦρκοι ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ πολλῶν Γιουρούκων καὶ Βουλγάρων κατέλαβον τὴν ἄνω τοῦ Δεμὶρ Χισσὰρ κλεισούραν καὶ ὀχυρωθέντες ἀνέμενον τὸν Νικοτσάραν· ἀλλ' οὗτος διὰ μόνης τῆς παρουσίας του τρέψας αὐτοὺς εἰς φυγὴν, εἰσῆλθεν εἰς τὸ Κερκίνιον δάσος καὶ διηυθύνθη εἰς Νευροκόπον. Πλὴν οἱ Τοῦρκοι καταλαβόντες ὅλας τὰς διόδους παρεκώλυσαν τὴν παραιτέρω πορείαν του. Ὁ Νικοτσάρας ὀπισθοχωρήσας εἰς Τσέρνοβαν, καὶ ἀφοῦ ἐπ' ὀλίγον ἐπανεπαύθη νύκτωρ διῆλθε τὸν ποταμὸν Νευροκόπη, καὶ ἐν σπουδῇ διηυθύνθη πρὸς τὸν Ἀξιόν. Ἐν τούτοις οἱ Τοῦρκοι πανταχόθεν συγκεντρωθέντες εἶχον πολιορκήσει τὸν Νικοτσάραν, ὅστις βλέπων, ὅτι ἀδύνατος καθίστατο ἡ περαιτέρω πορεία του ἠναγκάσθη ἵνα ὑποχωρήσῃ. Ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως πολιορκηθεὶς ὑπὸ τεσσάρων χιλιάδων Τούρκων, Ἀλβανῶν, καὶ Γιουρούκων (1), ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν διοικητῶν τοῦ Νευροκόπου, καὶ τῶν Σερρῶν, ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια ἠγωνίσθη καρτερικώτατα, καὶ ἐπὶ τέλους ξιφήρης διασχίσας τοὺς ἐχθροὺς διηυ-

(1) Οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουσιν οὕτω (Γιουρούκ=ὁδοιπόροι) τοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ σκηνίτας τουρκομάνους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ἀποκαλοῦσι Κονιάριδες, ὡς ἐκ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς των. Οὗτοι μεταφερθέντες κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς σατραπείας τοῦ Ἰκονίου ἐπὶ σκοπῷ ἐπιτηρήσεως καὶ καταπνίξεως πάσης πρὸς ἐπανάστασιν τῶν χριστιανῶν ἀποπείρας, διαφόρως κατέστησαν διὰ τὸ φιλοπόλεμον αὐτῶν ἦθος, καὶ τὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἄγριον μῖσος. Μετὰ ταῦτα ὅμως ἐκφυλισθέντες κατέθεντο τὸν αἰδηρον, καὶ ἀπὸ πολεμιστῶν εἰς κτηνοβοσκοὺς μετεβλήθησαν· τὸ δὲ πρότερον παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ Ἀλβανοῖς τρομερὸν ὄνομα αὐτῶν ὑβριστικὴν ἔχει νῦν σημασίαν. «Questi Juruck sono stati trasportati da Conia, allor quando fu conquistato l'imperio Greco, e furono espressamente obligati a spargersi nelle montagne e passagi, affine di tenere in freno li popoli conquistati abitanti nelle pianure e colline, e per ciò vengono distinti dai Greci col nome di Coniari, da Conia loro primitiva patria. Li sudetti juruck godono dei gran privilegi, e sono diretti da un juruck bey, da cui dipendono intieramente». Descrizione della Macedonia (Fundgrufen des Orients. Wien 1816, tom. V, σελ. 447.—Βλέπε πρὸς τούτοις Cousinery, Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, tom. I, σελ. 183—196.—Pouqueville, Voyage dans la Grèce, II, σελ. 427, 431, III, σελ. 97—98).

θύνθη πρὸς τὴν Ζίχναν. Ἐν τούτοις ἔφθασε καὶ ὁ ναζίρης τῆς Δράμας ἐπὶ κεφαλῆς πέντε χιλιάδων Τούρκων καὶ Γιουρούκων, ὡς καὶ ἕτεραι τρεῖς χιλιάδες ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ βέην τῶν Σερρῶν. Ὁ δὲ Νικοτσάρας ὀχυρωθεὶς εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Ζίχνας, συνεκρότησε πολύωρον κατ' αὐτῶν μάχην, καὶ πολλοὺς καταφθείρας εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ζίχναν, καὶ ἐπὶ ἀπειλῇ πυρὸς καὶ σιδήρου ἐξουδετέρωσε τοὺς κατοίκους. Ἀλλ' ἤδη ὅλος ὁ λεγόμενος καζᾶς τῆς Ζίχνας, ἐξ ἑβδομήκοντα πέντε περίπου χωρίων ἀποτελούμενος, εἶχε λάβει τὰ ὅπλα, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ δερβέναγα Γιουσοὺφ βέη ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ περὶ τὸν Νικοτσάραν καρτερικώτατα ἀγωνίζονται πρὸς δεκαπέντε χιλιάδας ἐχθρῶν, καὶ διὰ συνεχῶν ἐξόδων ἀποδιώκουσι καὶ καταφθείρουσιν αὐτούς. Κατὰ τὸν ἐν Ζίχνᾳ πόλεμον λέγεται, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς βλέπων τὴν ἔλλειψιν πολεμεφοδίων διέταξε τοὺς ἑταίρους ἵνα μόνον κατ' ἐπισήμων Τούρκων πυροβολῶσι, καὶ διὰ συνεχῶν ἐξόδων μὲ τὰ ξίφη κατακόπτωσιν αὐτούς. Τὴν νύκτα ὁ Νικοτσάρας ἐξαναγκασθεὶς ὑπὸ τῶν ἀποδεκατισθέντων συντρόφων του ἐξέρχεται τῆς Ζίχνας κατευθυνόμενος πρὸς τὸν Στρυμονικὸν κόλπον, ἔνθα ἤλπιζεν, ὅτι θέλει εὕρει τὰ ῥωσσικὰ πλοῖα. Κατευθυνόμενος ὅμως εἰς Πράουσταν (Πράβι) εὑρίσκει τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀγγίτου ποταμοῦ γέφυραν πεφραγμένην δι' ἀλυσοδέτου πυλῶνος καὶ φρουρουμένην ὑπὸ πολλῶν Τούρκων. Ἀμέσως ἐφορμήσας κόπτει ὁ ἴδιος τὴν ἄλυσον, θραύει τὴν πύλην, καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν ἑταίρων ἀποδιώκει τοὺς ἐχθροὺς καὶ κατευθύνεται εἰς Πράουσταν. Ἐνταῦθα δὲ ὀχυρωθεὶς καὶ διανυκτερεύσας, περὶ τὰ χαράγματα ἐξέρχεται καὶ διὰ τῆς κορυφοσειρᾶς τοῦ Παγγαίου ὄρους καταβαίνει εἰς Ὀρφανὸν, πλὴν μὴ εὑρὼν οὔτε Ῥώσσους οὔτε πλοῖα, διὰ τῆς παραθαλασσίου ὁδοῦ εἰσέρχεται εἰς τὴν Χαλκηδικὴν Χερσόνησον καὶ σώζεται ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθωνος, ὅθεν διὰ πλοίων ἐπανέρχεται μετὰ δίμηνον ἀπουσίαν εἰς Σκόπελον (20 Σεπτεμβρίου). Κατὰ τὴν περίφημον ταύτην ἐκστρατείαν του καὶ τὴν ἔτι περιφημοτέραν κάθοδον ὁ Νικοτσάρας ἀπώλεσε τριακοσίους ἑβδομήκοντα ἄνδρας, πολλὰς δ' ἕφερον πληγὰς αὐτός τε καὶ οἱ πλείονες τῶν ἐπιζησάντων ἑταίρων.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ συνωμολογήθη ἡ ἐν Τιλσὶτ εἰρήνη (7 Ἰουλίου 1807), καθ' ἣν ὁ Ναπολέων ἐπιθυμῶν τὴν μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τῆς Ἀγγλίας συμμαχίαν, ἐθυσίασε τὰ συμφέροντα τῆς Πύλης, ἥτις χάριν αὐτοῦ τοσούτους εἶχεν ὑποστῆ κινδύνους. Μετ' ὀλίγον δὲ συν-

ομολογηθείσης καὶ ἀναχωρῆς μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας (12/24 Αὐγούστου), ὁ ἐν Τενέδῳ ναυλοχῶν Σινιάβιν διετάχθη ἵνα λύσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἑλλησπόντου, καὶ ἐντελῶς παύσῃ τὰς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν ἐχθροπραξίας.

Οὕτω λοιπὸν καὶ πάλιν οἱ πολυτλήμονες Ἕλληνες ὑπὸ τῆς ὁμοδόξου Ῥωσσίας ἐγκατελείφθησαν εἰς τὴν ἀγρίαν τῶν Μουσουλμάνων ἐκδίκησιν.

Ὁ διοικητὴς τῆς Ὕδρας Γεώργιος Βούλγαρης μετὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ἐπικράτησιν τοῦ λεγομένου ῥωσσικοῦ κόμματος εἰς Πόρον μεταβὰς, ἔμενεν ἐνταῦθα καὶ ἐν Ἀθήναις ἰδιωτεύων, καὶ περιμένων τὴν παρέλευσιν τῆς παρακαίρου ἐκείνης ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐξάψεως. Ὅ,τι δὲ μεγάλως τιμᾷ τὸν ἔξοχον ἄνδρα εἶνε, ὅτι οὐ μόνον δὲν κατεδέχθη νὰ ὁδηγήσῃ τὰ ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν Πελοποννησιακῆς ἀκτῆς συγκεντρωθέντα σουλτανικὰ στρατεύματα κατὰ τῶν ἀπρεπῶς προπηλακισάντων αὐτὸν συμπατριωτῶν, ἀλλ' ἀπεναντίας μάλιστα ἀπέτρεψε τὸν βιζίρην Βελῆν πασᾶν ἀπὸ τῆς μελετωμένης ἀποβάσεως, λέγων ὅτι *οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πρόκριτοι, οἵτινες ἀνέλαβον ἀπορετονημένον ἔργον, γλήγορα θὰ ἐννοήσωσι τὸ λάθος των, καὶ ἡ τάξις δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ ἔλθῃ. Τὸ κατ' ἐμὲ τὸ αἷμά μου χύνω εὐχαρίστως, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ εὐτυχήσῃ μία μόνον ὕπαρξις ἐξ αἰτίας μου ἐν Ὕδρᾳ*».

Τῷόντι δὲ μετ' οὐ πολὺ οἱ ἐν Ὕδρᾳ ἐπαναστάται μὴ βλέποντες πραγματοποιουμένας τὰς κομπορρήμονας τῶν Ῥώσσων ὑποσχέσεις, καὶ ἀπελπιστικὰς μανθάνοντες πανταχόθεν εἰδήσεις, ἤρχισαν ἵνα κατανοῶσι τὸ λάθος των, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς κατὰ τῆς κεφαλῆς των ἐπικρεμαμένης ὀργῆς τοῦ σουλτάνου ἀπεφάσισαν, ὅπως πανοικὶ ἀλλαχοῦ ζητήσωσιν ἄσυλον, ὁρίσαντες μάλιστα καὶ τὴν 24 Ἰουνίου ὡς ἡμέραν τῆς μεταναστεύσεως. Ἅμα πληροφορηθεὶς τ' ἀποφασισθέντα ὁ Βούλγαρης ἔπεμψε τὸν Α. Μιαούλην, ἄνδρα δημοφιλῆ καὶ τολμητίαν, πρὸς ματαίωσιν τοῦ καταστρεπτικοῦ ἐκείνου σχεδίου. Οὗτος δ' ἐλθὼν εἰς Ὕδραν καὶ κρύφα συνεννοηθεὶς μετὰ πολλῶν ἐν τῇ νήσῳ ὁπαδῶν τοῦ Βούλγαρη, ἀπὸ πρωΐας τῆς 24 Ἰουνίου σημαίνει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συνωμοτῶν ἀμέσως καταλαβὼν τὰ παράλια ἁφαιρεῖ τὰ πηδάλια τῶν πλοίων, καὶ ἐπωφεληθεὶς τῆς ταραχῆς καὶ ἐκπλήξεως τῶν ἐναντίων καταλαμβάνει τὴν διοίκησιν τῆς νήσου, καὶ ἀπαγορεύει τὴν φυγήν. Οἱ ῥωσσόφρονες βλέποντες τὸ πλῆθος τῶν περὶ τὸν Μιαούλην ἀδιακόπως συγκεντρουμένων πολιτῶν

τῶν, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ περὶ μεταναστεύσεως σχέδιον, ἀλλὰ μήτε τῶν οἰκιῶν νὰ ἐξέλθωσιν ἐτόλμησαν.

Τὴν 20 Αὐγούστου ὁ Σινιάβιν κατὰ τὰ αὐτῷ διαταχθέντα ἀπερχόμενος ἐξ Αἰγαίου ἐλιμενίσθη εἰς τὸ Μετόχιον τῆς Ὕδρας καὶ πρὸς τοὺς εἰς ἐπίσκεψίν του μεταβάντας προκρίτους ἀναγγείλας τὴν περὶ ἐκταλείψεώς των λυπηρὰν εἴδησιν, προέτρεψεν αὐτοὺς ἵνα σωθῶσιν εἰς Ἑπτάνησον. Οὗτοι δὲ μετὰ μεγάλης ἀθυμίας ἐπιβάντες εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Κυριακοῦ Σκούρτη μέχρι τοῦ Μαλέα παρηκολούθησαν τὸν ῥωσσικὸν στόλον. « Ἀλλὰ τὰ δάκρυα τῶν γυναικῶν, προστίθησιν ὁ μακαρίτης Γ. Κριεζῆς, ἡ νοσταλγία ἥτις ἐξηγέρθη τρομερὰ τόσον διὰ τὴν στέρησιν τῶν συγγενῶν των καθὼς καὶ διὰ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς εἰς τὰ ξένα τύχης των, τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν Ὕδραν. Ὁ φόβος ὅμως τῶν Τούρκων τοὺς ἐδίωξεν ἐκεῖθεν εἰς Τῆνον, καὶ τοὺς περιεπλάνησεν ἀκολούθως εἰς πολλὰς τῶν Κυκλάδων νήσων ὡς ἀπηλπισμένους . . . Ἐξεδόθη τέλος πάντων τὸ συγχωρητήριον αὐτῶν φερμάνι, ἐπὶ τῇ βάσει δύο χιλιάδων διστήλων, καὶ μετὰ τρίμηνον περιπλάνησιν ἐπέστρεψαν τὸν μῆνα Νοέμβριον τεταπεινωμένοι εἰς Ὕδραν οἱ ῥωσσίζοντες πρόκριτοι » (1).

Ἐκτὸς δὲ τῶν Ὑδραίων, καὶ οἱ Τενέδιοι, Λήμνιοι, Σάμιοι, καὶ ἄλλοι τῶν κατοικούντων τὸ Αἰγαῖον νησιωτῶν, φοβούμενοι τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, ὡς ἐκφράσαντες συμπαθείας ὑπὲρ τῶν Ῥώσσων, διὰ πρεσβειῶν, καὶ πρὸ πάντων διὰ πληρωμῆς μεγάλων χρηματικῶν ποσοτήτων ἐπρόλαβον ἵνα ἐξαγοράσωσι τὴν ἀμνηστείαν, ἥτις ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφυλάξῃ τοὺς πλείστους τῶν δυστυχῶν τούτων ἐκ τῆς μανίας τοῦ τε καπιτὰν πασᾶ Σεϊδ Ἀλῆ, καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν Τούρκων.

Ἅμα τῇ φυγῇ τοῦ ῥωσσικοῦ στόλου, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἐπλημμύρησε πειρατῶν· διότι πολλοὶ τῶν παρακολουθησάντων τὸν Σινιάβιν ἁρματωλῶν τῆς Στερεᾶς, ὡς ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, ὁ Καζαβέρνης, καὶ ἄλλοι, μὴ θελήσαντες νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ἑστίας ἠνώθησαν μετά τινων νησιωτῶν καὶ τῶν μετ' ὀλίγον ἐκπατρισθέντων καπεταναίων τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ἀνυπολογίστους ζημίας εἰς τοὺς Τούρκους ἐπροξένησαν.

Ὁ Ἀλῆς πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, ἅμα μαθὼν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ

(1) Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας. Ἐν Πάτραις 1860, σελ. 132—138. —Ἀντωνίου Μιαούλη, ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου Ὕδρας. Ἐν Ἀθήναις 1864, σελ. 38.

Νικοτσάρα ἐφρύαξεν ἐκ λύσσης, καὶ ἐν τῇ λυσσώδει ὀργῇ του ἠπείλησεν, ὅτι *θὰ πτίξῃ τὸν Ὄλυμπον εἰς τὸ αἷμα.* Ὅθεν ἀμέσως ἀλλεπάλληλα στίφη Ἀλβανῶν εἰσέβαλλον εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον παραδώσαντες τὴν ἀτυχῆ ταύτην χώραν, ἀνεξαιρέτως προσέβαλλον τοὺς χριστιανοὺς ἁρματωλούς. Οὗτοι δὲ ἡρωϊκώτατα διεκδικήσαντες τὴν γῆν των σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμήν, ἐπὶ τέλους ἐνέδωκαν εἰς τὰ πλήθη τῶν πολεμίων. Φεύγοντες λοιπὸν τὴν λύσσαν τοῦ Ἀλῆ οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἐν οἷς διέπρεπον οἱ Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τσαχίλας, Μπιζώτης, καὶ Σύρος, κατέφυγον εἰς Σκίαθον, καὶ ἐνταῦθα ἑνωθέντες μετὰ τοῦ Σταθᾶ ἐξώπλισαν πειρατικὸν στολίσκον, καὶ διέτρεχον ἀπὸ τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου καταφθείροντες τὰ παράλια, καὶ αἰχμαλωτίζοντες τὰ τουρκικὰ πλοῖα, τῶν ὁποίων τὰ πληρώματα ἀπανθρώπως κατέσφαζον. Μετ' ὀλίγον προσετέθησαν αὐτοῖς καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ἐν οἷς καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ ἁρματωλὸς τῆς Νιάουστας Ῥομφέης (1), καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Νικοτσάρας.

Ἅμα ἐλθόντος καὶ τοῦ τελευταίου ὁ ἀριθμὸς καὶ τῶν πλοίων καὶ τῶν καταδρομέων ἐδιπλασιάσθη. Ὁριστικὸς ναύλοχος ὡρίσθη ἡ Σκίαθος, καὶ ὁ καταδρομικὸς στόλος, ἐξ ἑβδομήκοντα περίπου πλοιαρίων ἀποτελούμενος, διῃρέθη ἀνὰ δέκα εἰς *ταξιάδες* (σώματα), ὧν ἕκαστος

(1) Σκληρῶς ἐτιμώρησεν ἀκολούθως ὁ Ἀλῆς τούς τε συμπατριώτας τοῦ Ῥομφέη καὶ τὸν συγγενῆ αὐτοῦ ἄρχοντα Βασίλην. Ὁ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους περιηγηθεὶς τὴν Μακεδονίαν Κουζινερῆς διηγεῖται ὡς ἑξῆς τὸν κατὰ τῆς Νιάουστας πόλεμον τοῦ αἱματοδιψοῦς ἐκείνου θηρίου. « Ὁ τελευταῖος τῶν τυράννων τῆς Νιάουστας, Βασίλης ὀνομαζόμενος, ἡλικίας τριάκοντα πέντε ἐτῶν, καὶ μεγάλης γενναιότητος, ἐτόλμησεν ἵν' ἀντισταθῇ εἰς τὸν περιβόητον Ἀλῆν, προσπαθοῦντα νὰ καταλάβῃ καὶ τὴν πόλιν ταύτην, ἥτις μεγάλως τὸν ἐνδιέφερεν ἀπὸ τῆς κυριεύσεως τῆς Βερβοΐας. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας διήρκεσεν ἡ πολιορκία, καθ' ἣν οἱ ἀνδρεῖοι Νιαουσταῖοι ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τὸν λεοντόκαρδον ἀρχηγόν των ἀντέστησαν καρτερικώτατα. Οἱ βέηδες τῆς Θεσσαλονίκης τῷ ὑποσχέθησαν βοηθείας, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἔστειλαν φοβούμενοι μὴ ὁ Ἀλῆς καταστρέψῃ τὰ ἐν τῇ κοιλάδι κτήματά των. Ἐπὶ τέλους δὲ οὐδεμιᾶς ἐρχομένης τῷ Βασίλῃ ἐπικουρίας, καὶ τῶν Ἀλληπασικῶν καθ' ἑκάστην ἐνισχυομένων, οἱ πολιορκούμενοι ἐξῆλθον τοῦ χωρίου ἐν νυκτὶ σκοτεινῇ, καὶ διαπεράσαντες διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν ἐφόνευσαν πολλοὺς καὶ σῶοι ἔφθασαν εἰς Θεσσαλονίκην, ἔνθα ὁ ἀρχηγός των ἐζήτησε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας. Τὰ ἀποτελέσματα τοιαύτης ἡρωϊκῆς ἀντιστάσεως εἰσὶν ἀντάξια τέρατος, οἷον ἦτο ὁ Ἀλῆς. Ἡ σύζυγος, ὁ υἱὸς καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Βασίλη μείνασαι ἐν τῇ κώμῃ μετεφέρθησαν εἰς Ἰωάννινα, καὶ ὁ δυστυχὴς ἄρχων μὴ δυνηθεὶς νὰ τὰς ἀπελευθερώσῃ μήτε διὰ λύτρων, μήτε δι' ἄλλων μέσων ἐπῆγε καὶ ἐκλείσθη εἰς ἓν τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἄθωνος, ἐν ᾧ καὶ παρεφρόνησε. » Voyage dans la Macédoine, I, σελ. 74.

ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ, ὡς *Βάλτος*, *Μωραΐτης*, *Ῥούμελη*, *Ὄλυμπος*, *Ἄσπρη Θάλασσα* (Αἰγαῖον), *Σκιάθο*, *Καστέλλα*, καὶ τὰ ἑξῆς. Γενικὸς τοῦ στόλου διοικητὴς (πρῶτος καπετάνιος) ὁμοθύμως ὠνομάσθη ὁ Σταθᾶς, καὶ ὑποστόλαρχος ὁ Νικοτσάρας, ἀμφότεροι ἄνδρες δεδοκιμασμένου ἡρωϊσμοῦ, καὶ ὁδηγοὶ συνετώτατοι. Ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν ὁ Σταθᾶς ἀμέσως διέταξε νὰ ἀπορριφθῇ ἡ ῥωσσικὴ σημαία, καὶ ἀντ' αὐτῆς κατασκευάσας ἀνεπέτασεν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος του τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου σταυρὸν κατάλευκον. Ἡ παράδοσις καὶ τὰ δημοτικὰ ἄσματα παριστῶσι τὸν Σταθᾶν ἄνδρα πελωρίου ἀναστήματος, τεσσαρακονταέτη περίπου, μὲ μαύρην γενειάδα μέχρι τοῦ στήθους κατερχομένην, μὲ μακρὰν καὶ πυκνὴν κόμην ἐπὶ τῶν ὤμων του ἀφειμένην, ἐνδεδυμένον μέλαν ποδῆρες φόρεμα, καὶ ἐπιβαίνοντα πλοίου καταμέλανα ἔχοντος καὶ τὰ ἱστία καὶ τὸ σκάφος. Ἐκτὸς τοῦ Σταθᾶ μέλαν εἶχε χρωματίσει τὸ πλοῖόν του καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς Νικοτσάρας, μὴ φέρων ὅμως ὡς ἐκεῖνος καὶ τὸ μέλαν φόρεμα.

Οὕτω διοργανισθέντος τοῦ καταδρομικοῦ στόλου, περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου οἱ ταϊφάδες ἔλαβον διαφόρους διευθύνσεις, ὁ δὲ Σταθᾶς κατάμονος ἔπλευσε πρὸς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης· Ἀποβὰς δὲ καὶ πορθήσας διαφόρους παραλίους κώμας, συνήντησε τουρκικὸν κορβέτον καθ' οὗ ναυμαχήσας νικητὴς ἐγένετο. Τὸ ἑξῆς δημοτικὸν ἆσμα περιγράφει τὰ κατὰ τὴν μάχην.

Μαῦρο καράβι ἀρμένιζε 'ς τὰ μέρη τῆς Κασάντρας,
εἶχε πανιὰ κατάμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.
Ἔμπρὸς κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε.
» Μάννα! φωνάζει τὰ πανιὰ, ρίξε τα λέγει κάτω! »
» Δὲν τὰ μαΐνάρω τὰ πανιὰ, οὐδὲ τὰ ρίχνω κάτω!
» Μὴ μὲ θαρρεῖτε νειόνυφη, νὰ 'βγῶ νὰ προσκυνήσω.
» Ἐγὼμαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα.
» Τράκο λεβέντες! ρίξετε 'ς τὴ πλώρη τὸ καράβι!
» Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἄπιστους μὴ ψηφᾶτε.
Οἱ Τοῦρκοι βόλταν ἔρριψαν, κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ 'ς τὸ χέρι.
Σ' τὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, ἡ θάλασσα κοκκινίζει.
Ἀλλά! ἀλλά! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Ἀφόβως οἱ ἀτρόμητοι καταδρομεῖς λῃζόμενοι τὰ παράλια τῆς Εὐβοίας, Θεσσαλίας, καὶ Μακεδονίας, ἐξέτειναν καὶ μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὰς ἐκδρομάς των, προσβάλλοντες

πάντα τὰ συναντώμενα τουρκικὰ πλοῖα, ἐμπορικὰ ἢ πολεμικά. Θέλοντες δὲ ἵνα ἐμπνεύσωσι τὸν τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους προέβησαν εἰς ἀνηκούστους ὠμότητας, καὶ ἐπυρπόλησαν κώμας, ἔσφαξαν τοὺς κατοίκους, καὶ ἐξηνδραπόδισαν τὰ γυναικόπαιδα. Ἐπὶ τέλους οἱ κλαυθμοὶ καὶ οἱ ὀδυρμοὶ τῶν θυμάτων, καὶ αἱ ἀπελπιστικαὶ ἀναφοραὶ τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὴν λύσσαν αὐτῶν, ἔφθασαν καὶ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ διβανίου, καὶ ἐπὶ ἀπειλῇ κεφαλικῆς ποινῆς διετάχθη ὁ καπιτὰν πασᾶς νὰ καταστρέψῃ τὴν φωλεὰν αὐτῶν. Περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου δύο κορβέτα, καὶ μία φρεγάτα προσέβαλλον τοὺς ἐν Σκιάθῳ καταδρομεῖς· οὗτοι δὲ ἡρωϊκῶς ἀντιστάντες προσεκάλεσαν εἰς βοήθειαν καὶ μίαν ἐκεῖ παραπλέουσαν Ἀγγλικὴν φρεγάταν, ἥτις τὰ μὲν κορβέτα κατεβύθισε, τὴν δὲ φρεγάταν ἐζώγρησε (1).

Ἐκ τούτου οἱ μὲν Ἕλληνες θρασύτεροι κατέστησαν, τὸ δὲ διβάνιον ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ ἀπειλητικῶς τὸν Ἀλῆν, ἵνα παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἁρματωλῶν καταδίωξιν, καὶ ἀποσύρῃ ἀμέσως τοὺς Ἀλβανοὺς ἐξ Ὀλύμπου.

Οἱ καταδρομεῖς προτραπέντες καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης ἐκλησίας, ἀφιερένης αὐτοῖς τὰ παρελθόντα ἐγκλήματα, καὶ ἐν ἀπειθείᾳ ἀπειλούσης κατὰ τῆς κεφαλῆς των τοὺς κερανοὺς τοῦ ἀναθέματος, ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι, καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἑστίας των, συνωμόσαντες, ὅτι ἅμα τις κινδυνεύσῃ πάντες νὰ σπεύδωσιν εἰς βοήθειαν.

Ὅλοι τοῦ Ὀλύμπου οἱ ἁρματωλοὶ κατέλαβον τὰς οἰκείας ἐπαρχίας, ἐκτὸς τοῦ Νικοτσάρα παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Μετ' ὀλίγον ὅμως οὗτοι ἐννοήσαντες τὰ κατ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πανούργου Ἀλῆ τεκταινόμενα, συνάμα δὲ καὶ ὑπὸ μυστηριωδῶν ἀποστόλων διεγειρόμενοι ἤρξαντο περὶ νέας ἀνταρσίας διαβουλευόμενοι. Τῳόντι περὶ τὰς ἀρχὰς

(1) Τοῦτο ἀφηγεῖται ὁ Γέρο-Κολοκοτρώνης ὡς ἑξῆς. « Ἐπῆγα μὲ τὸν καπετὰν Ἀλεξανδρῆ εἰς τὸν Λεβάντε 10 μῆνας ἐναντίον τῶν Τουρκῶν. Ἐκεῖ ἐπῆγα εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Μᾶς ἐπολιόρκησαν τρία καράβια τούρκικα πολεμικὰ, 2 κορβέτα καὶ μία φεργάδα εἰς τὴν Σκιάθο· ἐδώκαμεν εἴδησι μιᾶς φεργάδας Ἀγγλικῆς, καὶ ἦλθε εἰς βοήθειάν μας· τὰ 2 κορβέτα τὰ ἐβούλιαξε, καὶ τὴν φεργάδα τὴν ἐπῆρε ζωντανήν. Εἴμεθα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες 1,400, ὅλοι οἱ καπετανέοι τοῦ Ὀλύμπου, καθὼς Παπα-Μπλαγάδας, Λιόλιος, Λαζόπουλα, τοῦ Τσάρα οἱ καπετανέοι. Αὐτοὶ εὑρέθησαν εἰς τὴν Σκιάθο κατατρεγμένοι ἀπὸ τὸν Μουχτάρπασα καὶ λοιποὺς Τούρκους τῆς ξηρᾶς. Μᾶς ἐπῆρε ὁ χειμῶνας ἐπήγαμεν εἰς τὴν Μάνην, ἀπὸ 'κεῖ ἐπῆγα εἰς τὴν Ζάκυνθο ». Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, σελ. 32.

τοῦ ἔτους 1808 Ῥῶσσοι ἀπεσταλμένοι ἐλθόντες ἐκ Σερβίας εἰς τὸν Ὄλυμπον ἔφερον ἐπιστολὰς τοῦ Καραγεώργη, καὶ τοῦ παρ' αὐτῷ διατρίβοντος συμβούλου τοῦ Ῥωσσικοῦ κράτους Ῥοδοφοινίκη, Ἕλληνος τὸ γένος, δι' ὧν οἱ Ἕλληνες προετρέποντο ἵνα λάβωσι *διὰ τελευταίαν φορὰν τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους, μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τῆς ὑπὸ τοῦ Καραγεώργη ἀπελευθερωθείσης τότε Σερβίας.*

Οἱ Ῥῶσσοι πράκτορες τοσοῦτον ἐντέχνως εἶχον ἐξυφάνει τὰς δολοπλοκίας, καὶ ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπαναστατικὸς ὀργασμὸς ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἐπιταθῆ, ὥστε ὁ ἁρματωλὸς τῶν Χασίων Παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου τοῦ 1808 ἔτους συγκαλέσας σύνοδον τῶν καπιταναίων, καὶ παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἀναγορευθεὶς ἤρξατο σπουδαίως ἐργαζόμενος καὶ πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἁρματωλῶν, ἐπὶ τέλους δὲ καὶ τῶν ἐν Τρικκάλοις, καὶ Λαρίσσῃ Τούρκων, ὁμοίως μυσαττομένων τὴν τυραννικὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατάθλιψιν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνωμοτῶν ὁσημέραι ηὔξανεν, ἀφ' ὅτου μάλιστα καὶ ὁ τέως δυσπιστῶν πρὸς τὰς ῥωσσικὰς ὑποσχέσεις Νικοτσάρας καταπεισθεὶς ἐνζήλως συνέπραττε. Ἐπὶ τέλους νέα σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ὡς ἡμέραν ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως τὴν 29 Μαΐου, ἐπέτειον ἡμέραν τῆς πρὸ τριακοσίων πεντήκοντα πέντε ἐτῶν ἁλωθείσης πρωτευούσης τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ πάντα κατ' εὐχὴν πρὸς τὸν ποθητὸν σκοπὸν ἐβάδιζον, κατάπτυστος Ἕλλην, ὁ ἁρματωλὸς τοῦ Μετσόβου Δεληγιάννης, ἐπρόδωκεν εἰς τὸν Ἀλῆν τό τε σχέδιον καὶ τὰς διακλαδώσεις τῆς ἐπαναστάσεως (1 Μαΐου), μεθ' ἧς καὶ οὗτος ἐνόρκως συνεδέετο.

Οἱ ἐν Ἠπείρῳ συνωμόται εἰδοποίησαν ἀμέσως τὸν Βλαχάβαν περὶ τοῦ κινδύνου· οὗτος δὲ ἀκράτητος ὕψωσεν ἐν Χασίοις τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως (5 Μαΐου) καὶ μετὰ ἑξακοσίων συνωμοτῶν καταλαβὼν τὴν Καλαμπάκαν (Καστράκι) ἀπέκοψε πᾶσαν μετὰ τῆς Ἠπείρου συγκοινωνίαν, καὶ δι' ἐκτάκτων πεζοδρόμων ἀναγγείλας τὰ γενόμενα προσεκάλει καὶ τοὺς ἐπιλοίπους ἁρματωλοὺς εἰς βοήθειαν. Συγχρόνως δ' ἐζήτησε καὶ τὴν σύμπραξιν τῶν ἐν Τρικκάλοις Τούρκων, γράφων αὐτοῖς,

νὰ κάμωμε τὸ ἕ α μας καὶ Τοῦρκοι καὶ ῥαγιάδες,
τὸν τόπον νὰ παστρέψωμε ἀπ' τοὺς Ἀρβανιτάδες.

Δυστυχῶς ὅμως οἱ συνωμόται Τοῦρκοι παλιμβουλήσαντες,

εὑρῆκαν τὸ καλλίτερο ὅλοι νὰ σκοτωθοῦνε,
'ς τὸν παπᾶ Θύμιο σήμερον νὰ μὴ παραδοθοῦνε.

Ἀπομονωθεὶς ὁ Βλαχάβας ἐγκατέλιπεν ἐν Καλαμπάκᾳ ἀρχηγὸν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, καὶ ἔδραμεν εἰς τὸν Ὄλυμπον ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσιν τῆς ζητηθείσης συνδρομῆς.

Ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν τοῦ Παπᾶ Εὐθυμίου Δημήτριος Βλαχάβας καταλαβὼν ἀμέσως μετὰ τριακοσίων ἐπαναστατῶν τὴν γέφυραν τοῦ Μπαμπᾶ ἀπεδίωξε τὸν ἐν τῷ Χανίῳ τῆς Κρύας Βρύσης σταθμεύοντα δερβέναγαν Γιουσοὺφ ἀγᾶν. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἑνωθέντες μετὰ τούτου καὶ οἱ ἐν Τρικκάλοις σταθμεύοντες Ἀλβανοὶ Βελή-μπεης Ῥούσης ὁ ἐκ Πρεμετῆς, καὶ ὁ Μπεκὴρ ἀγᾶς ἐφώρμησαν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, καὶ λυσσωδῶς ἐπολέμησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Ἀλῆς ἔξω φρενῶν γενόμενος πέμπει ἀμέσως τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουχτὰρ πασᾶν ἐπὶ κεφαλῆς πέντε χιλιάδων Τουρκαλβανῶν, μὲ τὴν ἐντολὴν ἵνα τὰ πάντα παραδοθῶσιν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον. Ὅθεν ἀναχωρήσας ἐξ Ἰωαννίνων ὁ Μουχτὰρ ἦλθεν εἰς Μέτσοβον (7 Μαΐου), καὶ παραλαβὼν καὶ τὸν Δεληγιάννην ἀμέσως ὥδευσε κατὰ τῶν ἐν Καλαμπάκᾳ συγκεντρωμένων ἀνταρτῶν. Ἀπὸ πρωΐας τῆς ὀγδόης Μαΐου ἤρξατο λυσσώδης ἀγὼν τῶν ἑξακοσίων Ἑλλήνων κατὰ ἐχθρῶν δεκαπλασίων. Αἱ πρωτοφυλακαὶ τῶν Ἀλβανῶν κατεκόπησαν, καὶ ὁ Μουχτὰρ ξιφήρης ἐμπόδιζε τὴν ὑποχώρησιν τῶν ἀποδεκατιζομένων στρατευμάτων του. Πλὴν, μετὰ δεκάωρον συνεχῆ καὶ λυσσώδη ἀγῶνα, οἱ ἐπαναστάται στερούμενοι πολεμεφοδίων καὶ διὰ μόνον τῆς σπάθης ἀγωνιζόμενοι, ἀπέλπιδες περὶ ἐλεύσεως βοηθείας, καὶ βλέποντες τοὺς ἐχθροὺς ἐνισχυομένους διὰ νέων στρατευμάτων, ἐξῆλθον τῶν προμαχώνων, καὶ διὰ μέσου τῶν ἐχθρικῶν φαλάγγων ἐζήτησαν διέξοδον. Πάντες ἡρωϊκῶς ἀπέθανον. Μετὰ δύο ὥρας ἐπαρουσιάσθη καὶ ὁ Παπαθύμιος φέρων βοήθειαν πεντακοσίων περίπου Ὀλυμπίων· πλὴν μαθὼν τὴν καταστροφὴν, δὲν ἠθέλησεν ἵνα πολεμήσῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἤδη εἰς δέκα χιλιάδας συμποσουμένων. Ὅθεν ἐν τάξει ὑποχωρήσας ἀνῆλθε τὸν Ὄλυμπον, θρηνῶν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοσούτων συγγενῶν, καὶ καταρώμενος τοὺς προδότας.

Μετὰ τὴν Καδμείαν ταύτην νίκην ὁ Μουχτὰρ πασᾶς ἦλθεν εἰς Τρίκκαλα, πυρπολῶν τὰ χριστιανικὰ χωρία καὶ κατασφάζων τοὺς ἀθώους.

Χριστιανικῶν δὲ αἱμάτων κορεσθεὶς διέταξεν ἵνα φέρωσι καὶ ἐκδάρωσι

τὰς κεφαλὰς τῶν πεσόντων ἐπαναστατῶν, καὶ τὰ μὲν δέρματα ἁλατίσας ἔστειλεν ἐπὶ καραβανίου ἡμιόνων εἰς Ἰωάννινα, τὰ δὲ αἱματόφυρτα αὐτῶν λείψανα μετ' ἀσβέστου ἐν εἴδει πυραμίδος ἔκτισε.

Ὁ Βλαχάβας ἐλθὼν εἰς Κασάνδραν, καὶ ἀμέσως περάσας εἰς Σκόπελον ἀποφασίζει ἵνα κατὰ θάλασσαν πράξῃ ὅ,τι ἡ προδοσία ἐναυάγησεν ἐν τῇ ξηρᾷ. Ὅθεν στείλας ἐγκυκλίους πρὸς τοὺς Ἕλληνας,

καράβια νὰ μοῦ δώσετε νὰ κλείσω τὸ μπογάζι (1),
νὰ γκεζερῶ 'ς τὴ θάλασσα, ὁ κόσμος νὰ τρομάζῃ,

ἑνοῦται μετὰ τοῦ Νικοτσάρα, τῶν Λαζαίων, καὶ ἄλλων ἐξ Ὀλύμπου φυγόντων ἁρματωλῶν, καὶ συγκροτήσας ἀξιόλογον καταδρομικὸν στολίσκον, μετὰ τῆς μανίας ἀπηλπισμένου ἥρξατο προσβάλλων τὰ τουρκικὰ πλοῖα, καὶ ἐνεργῶν εἰς τὰ παράλια, ἰδίως τῆς Θεσσαλίας, τολμηροτάτας ἀποβάσεις, καὶ ἀπανθρωποτάτας σφαγάς.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ ὁ Ἀλῆς ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ τοῦ *Διαβολόπαπα* λυσσωδέστερος καταστὰς ἤγαγεν εἰς Ἰωάννινα πλῆθος Θεσσαλῶν αἰχμαλώτων, καὶ ἐπὶ στιγμὴν ἀποκοιμίσας τὴν κατὰ τῶν ἄλλων καπιταναίων ἐκδίκησιν ἐδημοσίευσε τελείαν ἀμνηστείαν, καὶ προσεκάλεσε τοὺς πάντας ἵνα συγκεντρώσωσι τὰς προσπαθείας των πρὸς σύλληψιν τοῦ τρομεροῦ ἀντάρτου.

Ἐν τούτοις καθ' ἑκάστην ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν περὶ τὸν Βλαχάβαν καταδρομέων, μυρίας διαπραττόντων βιαιοπραγίας καὶ κακώσεις, καὶ αὐτὴν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ σουλτανικοῦ στόλου ἀψηφούντων. Τούτου ἕνεκα ἡ Πύλη ἠναγκάσθη, συνεργὸν ἔνθερμον λαβοῦσα καὶ τὴν Μεγάλην ἐκκλησίαν, ἵνα παντὶ τρόπῳ περιποιηθῇ αὐτὸν, καὶ ἀντὶ πάσης θυσίας ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγήν. Ὅθεν σουλτανικὸν φιρμάνιον χορηγοῦν ἀμνηστείαν τῷ τε Παπᾶ-Εὐθυμίῳ καὶ πᾶσι τοῖς μετ' αὐτοῦ ἐπαναστήσασιν ἐδημοσιεύθη μετὰ πάσης ἐπισημότητος ἐν Θεσσαλίᾳ, σταλὲν καὶ ἐν Σκοπέλῳ πρὸς γνῶσιν τῶν ἐνδιαφερομένων, συνάμα δὲ ὁ Ἀλῆς διετάσσετο ἵνα παύσῃ πᾶσαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐχθρικὴν ἐπίδειξιν, καὶ εἰς ἐπισφράγισιν ὅλων τούτων αὐτὸς ὁ πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου γράφει τῷ Βλαχάβᾳ παραινετικὰ γράμματα, καὶ λύων αὐτὸν ἀπὸ πάσης προηγουμένης ἁμαρτίας, ἐξορκίζει πρὸς ἐγκατάλειψιν σταδίου μῶμον μέγιστον προστρίβοντος εἰς αὐτὸν, καὶ ὡς χριστιανὸν, καὶ ὡς ἱερέα τοῦ Ὑψίστου.

(1) Ἑλλήσποντος.

Ἐκ τοιούτων καὶ τηλικούτων προτροπῶν καὶ ἐξορκισμῶν δελεασθεὶς ὁ Βλαχάβας ἔπαυσε τὰς καταδρομὰς, καὶ διαλύσας τὸν πειρατικὸν στολίσκον ἀπολύει τοὺς μετ' αὐτοῦ συναγωνιζομένους, ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει, ὅτι οὗτοι ἀναλαμβάνοντες τὰ ἁρματωλίκια ἐν περιπτώσει καταδιωγμοῦ θέλουσι τῷ παράσχει ἔνθερμον βοήθειαν. Ὁ Ἀλῆς ἀφήσας αὐτοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν ἀνενοχλήτως εἰς τὰς πατρικὰς ἑστίας, ὕστερον τοῖς ἐπρόβαλλεν, ὅτι ἂν τῳόντι ἐπιθυμοῦσι νὰ ζήσωσι μετ' αὐτοῦ εἰρηνικῶς πρέπει νὰ τῷ παραδώσωσι τὸν Βλαχάβαν.

Τὸν Παπαθύμιον ἀβόλετο ὅπου καὶ νὰ τὸν ντέσουν
μουτλὰκ νὰ μοῦ τὸν πιάσουνε αὐτοὶ καὶ νὰ τὸν δέσουν.

Τὸ βέβαιον, ὅτι οἱ ἁρματωλοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν προδοτικὴν ἐντολὴν τοῦ αἱμοβόρου σατράπου· πλὴν οὗτος προλαβὼν εἶχε συλλάβει τὴν μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ Βλαχάβα ἀλληλογραφίαν, καὶ πλαστογραφήσας ἐπιστολὴν τῶν Λαζαίων, ἐν ᾗ προσεκαλεῖτο ἄνω τῆς Κατερίνης ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ, συνέλαβεν αὐτὸν ἅμα ἀποβάντα διὰ τῶν ἐκεῖ ἐνεδρευόντων πολυαρίθμων Ἀλβανῶν.

Ἐν τάχει καὶ ἐν πομπῇ ὁδηγηθεὶς εἰς Ἰωάννινα ὁ Βλαχάβας ἐδέθη ἐπὶ πασσάλου, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ σεραγίου, καὶ ἐπὶ δύο ἡμέρας ἔμεινεν ἐκεῖ ἐκτεθειμένος εἰς τὰς ὕβρεις, τοὺς προπηλακισμοὺς, καὶ τοὺς κολαφισμοὺς τοῦ φανατικοῦ ὄχλου.

Ὁ Πουκβίλλ, πρόξενος τότε τῆς Γαλλίας παρὰ τῷ Ἀλῇ, ἐξιστορεῖ οὕτω τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ ἐθνομάρτυρος. » Προσδεδεμένον ἐπὶ πασσάλου ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ σεραγίου ἐπανεῖδον τὸν Εὐθύμιον Βλαχάβαν, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε συνήντησα μετὰ τῶν στρατιωτῶν του ἐν τῷ Πίνδῳ. Αἱ ἀκτῖνες φλογεροῦ ἡλίου προσέβαλλον τὴν ἀγέρωχον ἐκείνην κεφαλὴν, ἥτις τοῦ θανάτου κατεφρόνει, καὶ ἄφθονος ἱδρὼς ἔρρεεν ἀπὸ τῆς πυκνῆς αὐτοῦ γενειάδος. Ἐγνώριζε τὴν τύχην του, καὶ μᾶλλον ἀτάραχος τοῦ μελετῶντος τὴν σφαγήν του τυράννου, ὕψωσε πρὸς ἐμὲ τοὺς πλήρεις γαλήνης ὀφθαλμούς του, ὡς νὰ μ' ἐλάμβανε μάρτυρα τοῦ κατὰ τὴν ἐσχάτην ἐκείνην ὥραν θριάμβου του. Μετὰ τῆς γαλήνης τοῦ δικαίου εἶδε τὴν τόσον τρομερὰν διὰ τὸν κακοῦργον ὥραν ἐκείνην ἐγγίζουσαν· ἠσθάνθη, ἄνευ τρόμου, καὶ παραπόνου, τὰ κτυπήματα τῶν δημίων· τὰ δὲ μέλη αὐτοῦ συρθέντα διὰ μέσου τῶν ὁδῶν τῶν Ἰωαννίνων, ἔδειξαν εἰς τοὺς ἐντρόμους Ἕλληνας τὰ λείψανα τοῦ τελευταίου τῶν ἀρχηγῶν τῆς Θεσσαλίας.

Φεῦ! τόσον ἔνδοξος τελευτὴ ἔφερε τὴν κηλῖδα ἐγκλήματος ἀνταρσίας, παρασυράσης τοσούτους ἀθώους εἰς τὸν τάφον; Ἄδυτοι τῆς προνοίας βουλαί, πάντοτε ἑρμηνεύεσθε διὰ θαυμασίων συγχεόντων τοὺς συνήθεις ὑπολογισμοὺς τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας! »

» Τὸ μαρτύριον καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Βλαχάβα, συνεχίζει ὁ Πουκεβίλλ, προητοίμαζον τὸν θρίαμβον ἀσθενοῦς τινος θνητοῦ, ἔχοντος ὡς μόνα ὅπλα τὴν προσευχὴν καὶ τὴν πραότητα, ἑνὸς ἐξ ἐκείνων τῶν λειτουργῶν τοῦ Χριστοῦ τῶν προωρισμένων νὰ στηρίζωσι τοὺς δειλοὺς ἐν τῷ κοσμικῷ κλύδωνι, καὶ τῶν ὁποίων τὸ αἷμα συγχεόμενον μετὰ τοῦ τοῦ πολεμιστοῦ ἐπανήγαγε διὰ τοῦ μαρτυρίου τὴν τιμὴν τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος εἰς τὴν πρώτην αἴγλην.

» Ὁ μοναχὸς Δημήτριος, ἐκ Σαμμαρίνας τοῦ Πίνδου, ἐμφορούμενος ἐκ τοῦ εὐαγγελικοῦ ἐκείνου ζήλου, ὅστις ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ χριστιανικοῦ διωγμοῦ ὑπῆρξεν ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, διέτρεχε κατὰ τὰς θυελλώδεις ἐκείνας ἡμέρας τὰς διηρεθισμένας ἐπαρχίας ἵνα κατευνάσῃ τὰ πνεύματα, καὶ ἐπαναγάγῃ τοὺς ἀντάρτας ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ὑπακοῆς. Πλὴν καταγγελθεὶς ὡς δημεγέρτης συνελήφθη μετὰ τοῦ Βλαχάβα καὶ πλήρης ἀλύσεων ἐσύρθη πρὸ τοῦ σατράπου τῶν Ἰωαννίνων. Παντὶ τρόπῳ προσεπάθησαν ἵνα τὸν ἐξαναγκάσωσι πρὸς καταγγελίαν τῶν διακλαδώσεων τῆς συνωμοσίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐνοχοποιήσεως καὶ τῶν κατεχόντων τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θρόνους τῆς Θεσσαλίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων. Ἀλλ' οὗτος ἐνισχυόμενος ὑπὸ πίστεως διακαοῦς ἐμαρτύρησε τὴν ἀλήθειαν Θεοῦ τοῦ ζῶντος, αἱ δὲ ἀπαντήσεις αὐτοῦ ἐξήγειραν τοῦ βιζίρου τὴν λύσσαν, ἥτις ἐξερράγη ἐν τῷ ἑξῆς διαλόγῳ ἀξίῳ νὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν χριστιανοσύνην, ὡς ἓν ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ μαρτυρολόγιον τῆς ἐκκλησίας μνημείων.

» *Ἀλῆς*. Ἐκήρυττες τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπομένως τὴν πτῶσιν τῆς ἐδικῆς μας θρασκείας καὶ τοῦ σουλτάνου;

» *Δημήτριος*. Ὁ Θεός μου βασιλεύει ἐν ὅλῃ τῇ αἰωνιότητι, καὶ διὰ τὴν αἰωνιότητα.. Σέβομαι τοὺς κυρίους, τοὺς ὁποίους μᾶς ἔδωκε.

» *Ἀλῆς*. Τί φέρεις ἐπὶ τοῦ στήθους σου;

» *Δημήτριος*. Τὴν σεβασμίαν εἰκόνα τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ μητρός.

» *Ἀλῆς*. Θέλω νὰ τὴν ἴδω.

» *Δημήτριος*. Εἶνε ἀδύνατον νὰ βεβηλωθῇ. Διάταξον νὰ μοῦ λύσωσι τὴν μίαν χεῖρα καὶ θέλω σοὶ τὴν παρουσιάσει.

Ἀλῆς. Οὕτω λοιπὸν ἀποπλανᾷς τὰ πνεύματα. Εἴμεθα βέβηλοι! Ἐκ τῶν λόγων τούτων καταταλαμβάνω τὸ ὄργανον τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες προσκαλοῦσι τοὺς Ῥώσσους διὰ νὰ μᾶς ὑποδουλώσουν. Ὁμολόγησον τοὺς συνενόχους σου!

» *Δημήτριος.* Συνένοχοί μου εἶναι ἡ συνείδησις καὶ τὸ καθῆκον, τὰ ὁποῖα μὲ ὑποχρεοῦσι νὰ παρηγορῶ τοὺς χριστιανοὺς, καὶ τοῖς διδάσκω τὴν εἰς τοὺς νόμους σας ὑποταγήν.

» *Ἀλῆς.* Εἰπὲ εἰς τοὺς ἐδικούς σας νόμους, σκύλε χριστιανέ.

» *Δημήτριος.* Αὐτὸ τὸ ὄνομα ἀποτελεῖ τὴν δόξαν μου.

» *Ἀλῆς.* Φέρεις μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδουσι τερατουργήματα.

» *Δημήτριος.* Εἰπὲ θαύματα. Ἡ μήτηρ τοῦ Σωτῆρός μου εἶνε ἡ παρὰ τῷ ἀθανάτῳ αὐτῆς Υἱῷ καὶ Θεῷ μεσίτριά τῶν χριστιανῶν. Καθ' ἑκάστην θαυματουργεῖ δι' ἡμᾶς, καὶ καθ' ἑκάστην καὶ ἐγὼ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἀντίληψίν της.

» *Ἀλῆς.* Ἂς ἴδωμεν ἐὰν καὶ τώρα θέλει σὲ ὑπερασπισθῇ. Δήμιοι, βασανίσατέ τον.

» Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἀπαγγελθέντας μεθ' ὅλης τῆς ἐνεργείας τῆς μανίας, οἱ ἀκόλουθοι τοῦ σατράπου κρύπτονται, οἱ δ' ἐκτελεσταὶ τοῦ ἐγκλήματος ἁρπάζουσι τὸ θῦμα, καὶ τὸ ῥίπτουσιν εἰς τοὺς πόδας τοῦ σατράπου, ὅστις πτύει κατὰ τῆς μορφῆς αὐτοῦ. Τοῦ ἀποσπῶσι τὴν ἱερὰν εἰκόνα, καὶ ἐμπήγουσι βραδέως ἀκίδας καλαμίους ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν χειρῶν, καὶ ποδῶν, διατρυπῶντες καὶ τοὺς βραχίονάς του. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ὀδύνης ἐξέρχονται τοῦ στόματος τοῦ μάρτυρος οἱ λόγοι οὗτοι· *Κύριε ἐλέησον τὸν δοῦλόν σου· βασίλισσα τῶν οὐρανῶν ἱκέτευε ὑπὲρ ἡμῶν.* Περαιωθείσης τῆς διὰ τῶν καλάμων βασάνου, ἐφαρμόζουσι πέριξ τοῦ σεβασμίου μετώπου τοῦ λειτουργοῦ τοῦ Χριστοῦ ἅλυσον ἐξ ἀστραγάλων, τὴν ὁποίαν ἰσχυρῶς σφίγγουσι, κράζοντες αὐτῷ· *νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἔγκλημα, καὶ κατορθώσῃ τοὺς συνενόχους.* Ἀλλ' αὕτη θραύεται χωρὶς νὰ τῷ ἀποσπάσῃ οὐδεμίαν ὀδύνην. Ὁ μάρτυς μόνον ἐνοχλεῖται διὰ τὰς κατὰ τοῦ Αἰωνίου ὕβρεις τῶν ἀθέων. Ἐπὶ τέλους οἱ δήμιοι κεκμηκότες ζητοῦσιν ὅπως αἱ βάσανοι διακοπῶσι μέχρι τῆς ἐπαύριον, καὶ τὸ θῦμα ῥίπτεται εἰς τὰ βάθη ὑγροῦ δεσμωτηρίου.

» Ὁ σατράπης δὲν παρευρέθη πλέον εἰς τὰς διαταγῆ του ἐπαναληφθείσας βασάνους. Ὁ μάρτυς ἐκρεμάσθη, ὡς ὁ ἅγιος Παῦλος, κατὰ

κέφαλα ἐπὶ πυρὸς βραδέως καταβιβρώσκοντος τὸ δέρμα τοῦ κρανίου. Φοβούμενοι ὅμως μὴ ταχέως ἐκπνεύσῃ, ἀποσύρουσιν αὐτὸν τοῦ πυρὸς, καὶ θέντες ὑπὸ σανδίδα ἀναβαίνουσιν ἐπ' αὐτῆς καὶ χορεύουσιν ἵνα συντρίψωσι τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ μήτε αἱ ἀκίδες, μήτε τὸ πῦρ, μήτε ὁ σχοινισμὸς, μήτε ἡ ὀστεοθλασία ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσι τὸν μάρτυρα, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐκτίσθη ἐντὸς τοίχου μὲ τὴν κεφαλὴν μόνον ἐλευθέραν, καὶ πρὸς παράτασιν τῆς ὀδύνης ἐτρέφετο· ἐξέπνευσε τὴν δεκάτην τῆς ἀγωνίας του ἡμέραν, τὸ ὄνομα τοῦ Παντοδυνάμου μετὰ κατανύξεως ἐπικαλούμενος.

» Ἡ παρὰ φύσιν καρτερία αὐτοῦ κατέπληξε τὴν Ἤπειρον, καὶ παρευθὺς ὁ Δημήτριος ὡς ἅγιος ἐδοξάσθη. Τοῦρκός τις ἐκ Καστορίας, μάρτυς τῶν βασάνων αὐτοῦ, ἐζήτησε τὸ βάπτισμα, δι' ὃ μετ' ὀλίγον χρόνον ἠξιώθη τοῦ στεφάνου τοῦ μαρτυρίου. Λόγος ἐγίνετο περὶ θαυμάτων ἐκτελουμένων διὰ μόνης τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ λειτουργοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν δὲ μὴ δυνάμενον νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἀμφιβολίαν εἶνε, ὅτι τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκόρεσε τὴν λύσσαν τοῦ σατράπου, καὶ ὁ Δημήτριος ἐγένετο τὸ ἐξιλαστικὸν θῦμα τῆς Θεσσαλίας, ἔνθα αἱ βάσανοι καὶ οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν (1) ».

Περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Βλαχάβα ἐλεεινός τις γραμματοδιδάσκαλος, Ἰωάννης Κεροσοβίτης, ἔγραψεν ἄθλιον στιχούργημα, ἐν ᾧ μυρίας ἐπισωρεύων κατὰ τοῦ ἐθνομάρτυρος ὕβρεις χαμερπέστατα ἐξυμνεῖ τὸν Ἀλῆν πασᾶν. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ ὁ τὴν Ἀλησιάδα ποιήσας Τουρκαλβανὸς Χατσῆ Σεχρέτης μετὰ τοῦ συνήθους μισελληνισμοῦ διὰ μακρῶν ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὸν Παπᾶ Θύμιον.

Ἐκ τῶν ποιητῶν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος πρῶτος ὁ καλλικέλαδος Παναγιώτης Σοῦτσος ὕμνησε τὸν ἀείμνηστον τῆς Θεσσαλίας ἐπαναστάτην (2). Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης συγκινητικώτατα περιέγραψε τὸ μαρτύριον τοῦ μεγάλου ἐθνομάρτυρος διὰ γλώσσης ἀποπνεούσης τὸ μῦρον τοῦ ἁρματωλισμοῦ (3).

---

(1) Voyage dans la Grèce, Paris 1820. tom, III, σελ. 92—96.—Παραβ. tom. II, σελ. 311, 312, 313, καὶ V, σελ. 405.—Histoire de la Régénation dela Grèce, I, σελ. 294—97.

(2) Εὐθύμιος Βλαχάβας, τραγῳδία. (Ἐν τῷ δημοσιευθέντι πρώτῳ τόμῳ τῶν Ἀπάντων Π. Σούτσου).

(3) Μνημόσυνα.—Νέος τις Μακεδὼν μοὶ ἔδωκε τὸ ἐξῆς περὶ Βλαχάβα δημοτικὸν

Χάριν δὲ περιεργείας ἀποσπῶ ἐκ τοῦ μεγάλου ποιήματος τοῦ Χατσῆ Σεχρέτη τὴν περὶ Βλαχάβα διήγησιν (1).

Ὁ χαλασμὸς τοῦ Παπᾶ-Θύμου ἀπὸ τὸν Βεζὶρ Ἀλῆ-πασᾶ.

Ὁ Παπᾶ-Θύμιος ὁ πικρὸς κ' ὁ φιδοδαγκαμένος
Σ ὅλα τὰ Χάσια βρίσκονταν καλὸς καὶ προκομμένος.
Κ' Ἀλήπασας ἀφέντης του τὸν εἶχε στὸ ναζάρι
Καὶ τὸν καζάντησε πολλὰ φλωρὶ μὲ τὸ καντάρι
Σ ὅλα τὰ Χάσια Ἀλήπασας αὐτὸν εἶχε ναζίρη
Καὶ 'ς ἄλλα πράγματα πολλὰ τὸν εἶχε οἰκοκύρη.
Ἀλήπασας ἀφέντης του ντεστοῦρι τοῦχε δώσει
Νὰ κάμῃ 'κεῖνο π' ἀγαπᾷ, κ' ὅ,τι τοῦ κόβ' ἡ γνῶσι.
Τούρκους, ραγιάδες ὁ παπᾶς, κανένα δὲν σαϊδίζει,
Τὴν ἐξουσίαν πούλαβε αὐτὸς δὲν τὴν γνωρίζει.
Τέτοιο ἐγιάμι πέρασε στὸν τόπου του στὰ Χάσια,
Ποῦ βγαίνει στὸν Ἀλῆ-παπᾶ, καὶ κραίνει μπάσα, μπάσα.
Τέτοιος βεζίρης προβοδᾶ αὐτὸν καὶ τὸν γυρεύει,
Καὶ βγαίνει στὸν Ἀλη-πασᾶ, γελάει καὶ χωρατεύει.
Καὶ τὰ ριτζάλια τοῦ πασᾶ ὅλοι τὸν ἀγαποῦνε,
Νὰ κρένουνε παράξενα καθόλου δὲν τρομοῦνε.
Κι' ὅλοι τοῦ κάνουν τοῦ παπᾶ μεγάλο μουχαμπέτι,
Γιατὶ τὸν ἐχ' Ἀλήπασᾶς σταλμένον σὲ χισμέτι.

ποίημα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐγὼ μέχρι μὲν τοῦ δεκάτου στίχου θεωρῶ γνήσιον, τοὺς δ' ἑπομένους τέσσαρας στίχους ἀπομίμησιν ἐκ διαφόρων ποιημάτων τοῦ Κυρ. Βαλαωρίτου.

Ἀηδόνιά μου περήφανα, πεύκια καμαρωμένα,
'φέτο νὰ μὴ λαλήσετε, 'φέτο νὰ μαραθῆτε.
Τὸν Παπᾶ Θύμιο πιάσανε, τὸν καπετὰν Μπλαχάβα.
'Σ τὴ μέσητ' ὁ Μουχτὰρ πασᾶς πίσω οἱ τσοχανταραῖοι,
κι' ἀπὸ κοντὰ οἱ μπέηδες, κ' οἱ τουρκοπουλημένοι.
Κι' Ἀλήπασας σὰν τό 'μαθε, δὲν πίστευε τὸ θάμα.
'Ατός του τὸν προβόδισε, ἀτός του τοῦ μιλάει.
« Παπᾶ! βρὲ κερατόπαπα, μοῦ χάλασες τὸν τόπο!
» Δὲ σ' ἄρεθ' ὁ Ἀλήπασας, δὲ σ' ἄρεθ' ὁ σουλτάνος,
» καὶ μπαϊράκι σήκωσες νὰ γένῃς βασιλέας.
—» Μὴ βλαστημᾷς, Ἀλήπασα, μὴ βλαστημᾷς βεζίρη,
» σῶφταιξα, σὲ πολέμησα, καὶ σῶπεσα 'ς τὰ χέρια.
—» Γίνεσαι Τοῦρκος, βρὲ παπᾶ, κι' οὔλα σ' τὰ συμπαθάω.
—» Ῥωμηὸς ἐγὼ γενήθηκα, Ῥωμηὸς θενὰ 'πεθάνω.. »

(1) Ὁλόκληρον τὸ ποίημα τοῦ Χατσῆ Σεχρέτη ἐκδίδεται μετ' οὐ πολύ.

Γιατὶ τὸν ἔχ' Ἀλῃπασᾶς ὁ ἴδιος χισμεχιάρη,
Γιὰ τοῦτο τὰ ριτζάλιά του τὸν ἔχουν σὲ ναζάρι
Κι' Ἀλῃπασᾶς ἀφέντης του τὸν ἔχει πιστεμένον,
Σ ὅλα τοῦ Χάσια τὰ χωριὰ γκοτζιάμπαση σταλμένον.
Κι' Ἀλῃπασᾶς ἀφέντης του ποτὲ δὲν τὸν ξετάζει,
Μηδὲ χεσάπι τοῦ παπᾶ ποτὲ δὲν τοῦ τηράζει.
Κι' ὁ Παπᾶ-Θύμιος ὁ πικρὸς ὀδίζει τοῦ σεϊτάνη,
Κι' ὅ,τι τοῦ λέγ' ὁ δαίμονας ἀρχίνησε νὰ κάνῃ.
Ὅ,τι τοῦ λέγ' ὁ δαίμονας, κι' ὅ,τι τὸν ἐξετάζει
Ἐκεῖνο πάντα ἀγαπᾷ, κ' ἐκεῖνο πάντα πράζει.
Ὁ δαίμων λέγει τοῦ παπᾶ « ἐσεῖς τί καρτερεῖτε;
» Δὲν στέλνεις 'ς ὅλο τὸν ραγιᾶ ὅλοι ν' ἁρματωθῆτε;
» Τὸν Τοῦρκο νὰ βαρέσετε, ἐκεῖνον τὸν ἀβάνη,
» Ὁποῦ παιδεύει τὸν ραγιᾶ, κι' ὅτ' ἀγαπᾷ τοῦ κάνει;
» Ν' ἁρματωθ' ὅλος ὁ ραγιὰς τὸν Τοῦρκο νὰ κτυπήσῃ,
» Στὴν Λάρσα καὶ στὰ Τρίκκαλα ἀβάνη μὴν ἀφήσῃ.
» Ὁ Σέρβος μὲ τὸν Μόσκοβο δὲν βλέπετε τί κάνει;
» Κ' ὁ Τοῦρκος ἐφοβήθηκε, δὲν βγαίνει στὸ μεϊδάνι. »
Αὐτὰ τοῦ λέγ' ὁ δαίμονας κ' αὐ-τὰ τόνε διατάζει,
Τὸν ἀδελφό του ἔστειλε εὐθὺς καὶ τὸν φωνάζει.
Τοῦ λέγει : « Ἀκοὺς μπρὲ Θόδωρε, τί βάνω μὲ τὴν γνῶσι,
» Ἀπόψε διαλογίζομουν ὅσο νὰ ξημερώσῃ,
» Πῶς στὸ τουφέκι, Θόδωρε, ἐγῶμ' ἀλκοτισμένος.
» Καὶ καπετάνος φοβερὸς στὸν κόσμο ξακουσμένος.
» Ἀκόμα, μωρὲ Θόδωρε, καὶ σὺ καὶ τὰ παιδιά μου,
» Θὰ βγῆτε δυνατότεροι ἀπὸ τὴν ἀφεντιά μου.
» Ὁ Καραγεώργος ἔβαλε στοῦ λόγου του ξουσία,
» Νὰ λάβ' ἀπὸ τὸ Μόσκοβο στὸ Σέρπι βασιλεία.
» Γραφθῆκαν μὲ τὸν Μόσκοβο ὅλοι μικροὶ μεγάλοι
» Γιὰ νὰ τὸν κάμ' ὁ Μόσκοβος τὸν Καραγιῶργο κράλη.
» Κι' ὁ Καραγιῶργος ζάπωσε ὅλο τὸ Μπελιγράτι,
» Κι' ὥραν τὴν ὥραν βρίσκεται μὲ τὸ σπαθὶ στὴ πλάτη.
» Καὶ τὸ δικό μου τῶνομα κ' ἐγὼ θέλ' νὰ τ' ἀξιώσω,
» Κ' ἀπὸ ταῖς τέσσαρες μεριαὶς ραγιάδες θὰ σηκώσω.
» Κ' ἀπὸ ταὶς τέσσερατς μεριαὶς γραφάδες θενὰ στείλω
» Νὰ καταιβοῦν στὰ Τρίκκαλα, σὰν τὰ σκυλιὰ στὸν μόλο.
» Ἀκόμα καὶ τ' Ἀλήπασα ταὶς στράταις θὰ τοῦ κλείσω,
» Καὶ Τάταρο στὰ Γιάννινα ποτὲ δὲν θὰ τ' ἀφήσω.
» Τὴν Λάρσα καὶ τὰ Τρίκκαλα ἐγὼ νὰ τὰ ζαπώσω,
» Τοὺς Τούρκους τοὺς ἀβάνιδες νὰ πάγ' νὰ θανατώσω.
» Ἐγὼ θὰ βάλλω τὴν βουλὴν ν' ἀξιώσω τῶνομά μου,
» Νὰ κάμῃ χάζι ὁ Μόσκοβος ἀπὸ τὴν ἀφεντιά μου.
» Τοῦ κάμπου οἱ Κονιάριδες εὐθὺς μὲ προσκυνοῦνε,
» Τὰ Φέρσαλα καὶ τ' Ἀρμυρὸ κ' αὐτὰ δὲν νταγιαντοῦνε.

» Τὰ Φέρσαλα καὶ τ' Ἀλμυρὸ κι' αὐτὸ τὸ Βελεστῖνο,
» Κ' ἂν δὲν μὲ προσκυνήσουνε κανένα δὲν ἀφίνω.
» Ἀκόμα καὶ τὸν Τούρναβο, καὶ Σέρβια, κι' Ἀλασσῶνα,
» Τοὺς φέρνω, γὼ στὰ Τρίκκαλα κείνους μὲ τὴν σφενδόνα ».
Ταὶς ἴσας' ὅλαις ταὶς δουλειαὶς αὐτὸς μὲ τὴν καρδιά του,
Νὰ δοῦμε καὶ τὰ 'στερινὰ καὶ σκοτεινὰ γραφτά του.
Πιάνει καὶ γράφει γράμματα 'ς ὅλα τὰ μεμλεκέτια,
Καὶ δίνει 'ς ὅλον τὸν ραγιᾶ λογῆς λογιῶν λεζέτια.
« Ἀκοῦτε σεῖς οἱ Χριστιανοί, ὅλοι μικροὶ μεγάλοι,
» Ὁ Παπᾶ-Θύμιος γίνηκε στὰ Τρίκκαλα κεφάλι,
» Ἀβόλετο νὰ ξέρετε ταμποῦρλο θὰ σηκώσω,
» Ἐφέτ' ἀπ' τοὺς ἀβάνηδες θαῤῥῶ νὰ σᾶς γλυτώσω.
» Σᾶς ἔδωκα τὴν εἴδησι, κ' ὅλοι ν' ἁρματωθῆτε.
» Κι' ἀπόξω ἀπ' τὰ Τρίκκαλα ἐδῶ νὰ μαζωχθῆτε. »
Στέλνει καὶ στ' ἄγρια τὰ βουνὰ τῆς κλεφτουργιᾶς χαμπέρι,
Νὰ καταιβοῦνε γλήγορα ἐδῶ 'ς αὐτὰ τὰ μέρη.
« Ταὶς στράταις νὰ τοῦ κλείσωμεν τ' Ἀλήπασα τ' ἀβάνη,
» Νὰ γίνωμε καὶ Μόσκοβοι νὰ πάρουμε μετζάνι.
» Νὰ γίνῃ τὸ Ῥωμέϊκο αὐτὸ ποῦ καρτεροῦμε,
» Γιὰ πούρθε στὴν ἡμέρα μας κ' ἐμεῖς θελὰ χαροῦμε.
» Κ' ἐκεῖνο ποῦ γυρεύαμε ἐφέτο θὰ τὸ βροῦμε,
» Τὸ βιὸ νὰ τοὺς τὸ πάρωμε, κρασὶ νὰ τοὺς τὸ πιοῦμε. »
Ἡ κλεφτουργιὰ μαζώχθηκαν ἀπάνω στὸ Καστράκι
Κ' εὐθὺς στὴν ὥρα κούρτισαν ταμποῦρλο καὶ μπαϊράκι.
Ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς μαζόνονται ραγιάδες,
Σὲ τρεῖς ἡμέραις γίνηκε μὲ τέσσεραις χιλιάδες (4).
Οὐρδὶ μεγάλο γίνηκε ἀπάνου στὸ Καστράκι,
Καὶ κυβερνήτην ἔχουνε αὐτοὶ τὸν Θοδωράκη.
Τοῦ Παπα-Θύμιου τῶνομα μουτλὰκ νὰ τοῦ τ' ἀξιώσουν
Τοὺς Τούρκους νὰ βαρέσουνε, τὸν τόπο νὰ ζαπώσουν.
Ἀπάνω εἰς τὴν μάζωξι, σὰν γίνηκαν χαζίρι,
Στοχάζονται νὰ κλείσουνε ταὶς στράταις τοῦ βεζίρη.
Ταὶς στράταις νὰ τοῦ κλείσουνε, πουλὶ νὰ μὴ περάσῃ
Νὰ καταιβῇ στὰ Γιάννινα, χαμπέρι νὰ προφθάσῃ.
Τριακόσιους ἐπροβόδισεν αὐτὸς στὴν Κρύαν Βρύση,
Μηδ' ἄνθρωπο καὶ Τάταρο στὴν στράτα νὰ μ' ἀφήσῃ.
Ῥαγιάδες κακοκέφαλοι τί θέλετε νὰ ἰδῆτε;
Τί ἀπόκρισι τ' Ἀλήπασα ἐσεῖς θενὰ τοῦ 'πῆτε;

---

(4) Ὁ Ἰωάννης Κερασοβίτης, ὡς ἐῤῥέθη, γράψας ὁμοίως στιχηρὰν διήγησιν τοῦ χαλασμοῦ τοῦ Μπλαχάβα, ἀνέκδοτον παρὰ τῷ Κυρ. Σοφ. Οἰκονόμῳ, λέγει ἑξακοσίους. Τοῦτο δὲ καὶ ἐξ ἄλλων ὁμολογεῖται πηγῶν.

Ῥαγιάδες κακοκέφαλοι! τί λέτε μὲ τὸν νοῦ σας!
Ἀτοί σας θελὰ κάμετε κακὸ τοῦ κεφαλιοῦ σας..
Δὲν εἶν' ἐκεῖνος ὁ καιρὸς, ὁποῦ τὸν καρτερεῖτε,
Καὶ τὸ σπαθὶ τ' Ἀλήπασα γλήγορα θὰ τὸ ἰδῆτε.
Σὰν ἔλθῃ κεῖνος ὁ καιρὸς αἷμα πολὺ θὰ τρέξῃ,
Τὸ πρᾶμα, λέν' οἱ γνωμικοὶ, στὸ γαῖμα θενὰ πλέξῃ.
Κι' ὁ Παπα-Θύμιος ὁ πικρὸς ποῦ κάνει τὰ δικά του,
Τὴν λύσσα θελὰ πάρουνε κι' αὐτὸς καὶ τὰ παιδιά του.
. . . . . .
Ὁ Παπα-Θύμιος ἔστειλε χαμπέρι στὸ ἀσκέρι,
Στὴν Λάρσα, καὶ στὰ Τρίκκαλα, φαρμακερὸ χαμπέρι.
« Ἀηκοῦτε, σεῖς οἱ μπέηδες ἀγάδες κ' ἀφεντάδες,
» Νὰ μὴ θαῤῥῆτε σήμερα πῶς ἔχετε ῥαγιάδες.
» Κι' ἂν θέλετε τὸ ἔρζι σας ἐσεῖς καὶ τὸν ῥαγιᾶ σας,
» Νὰ κάμωμε τὸ ἕνα μας κ' ἐμεῖς κ' ἡ ἀφεντιά σας.
» Νὰ κάμωμε τὸ ἕνα μας καὶ Τοῦρκοι καὶ ῥαγιάδες,
» Τὸν τόπο νὰ παστρέψωμε ἀπ' τοὺς Ἀρβανιτάδες.
» Κι' ἂν φοβηθῆτε τίποτες ἐσεῖς ἀπ' τὸν βεζίρη,
» Μ' ἕξη χιλιάδες γίνηκα καὶ βρίσκομαι χαζίρι.
» Μ' ἕξη χιλιάδες σήμερα τὸν τόπο του τὸν πιάνω,
» Καὶ σύνορο στὸ Μέτζοβο τ' Ἀλήπασα τοῦ βάνω.
» Κι' ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς ἀσκέρια συμμαζόνω,
» Νὰ κάμ'ω θρῆνο πόλεμο τὸν φετεινὸ τὸν χρόνο.
» Καὶ τούτη τὴν Ἀρβανιτιὰ, ὁποῦνε στὰ δερβένια,
» Ἀπ' τὸν ἀέρα τοῦ ντουνιᾶ τοὺς χάνω χωρὶς ἔννοια.
» Κι' ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς χαρτιὰ μοῦ προβοδοῦνε,
» Κι' ὥραν τὴν ὥρα γίνονται χαζίρι ποῦ νὰ βγοῦνε.
» Κι' ὁ Καραγιῶργος μὥστειλε τέτοιας λογῆς χαμπέρι,
» Ἂν κάμῃ χρεία τίποτε, μοῦ προβοδάει ἀσκέρι.
» Ἀκόμα κι' ὅλα τὰ νησιὰ κ' ἐκεῖνοι μὲ βοηθοῦνε,
» Μολύβι καὶ τζιμπιχανὲ ἐδῶ μοῦ προβοδοῦνε ».
Οἱ μπέηδες σὰν ἄκουσαν τέτοιας λογῆς μαντάτο,
Ἕνα τελάλη βάνουνε ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὸν πάτο.
» Μικροὶ, μεγάλοι σήμερα ὅλοι νὰ μαζωχθοῦμε,
» Μουσιαβερὲ νὰ κάμωμε, καὶ νὰ κουβεντιασθοῦμε ».
Μαζώχθηκαν εἰς τὸν μουλᾶ, κ' ἀνοίγουν τὰ χαρτιά του,
Κι' ὁ Παπα-Θύμιος ἔστελνε κατὰ τὸ θέλημά του.
Ὅλοι βουκοῦφοι γίνηκαν κ' ἕνας τὸν ἄλλο λένε,
Καὶ τί εἶνε τὸ καλλίτερο, ἐκεῖνοι τὸ διαλένε.
Κ' εὑρῆκαν τὸ καλλίτερο ὅλοι νὰ σκοτωθοῦνε,
Στὸν Παπα-Θύμιο σήμερο νὰ μὴ παραδοθοῦνε.
Ἡ Λάρσα τοῦ προβόδησε. « Κάμε ὅ,τι μπορέσῃς,
» Τί δὲν μᾶς κάνεις τίποτας, στὴ λάσπη θελὰ πέσῃς,

» Κι' ὅ,τ' ἔλθῃ ἀπὸ τὸ χέρι σου κουσοῦρι μὴν ἀφήσῃς,
» Τὸ σκοτεινὸ τὸ σπίτι σου ἀτός σου θὰ τὸ σβύσῃς.
» Τ' εἶναι κἄποιος Ἀλήπασας αὐτὸς ποῦ σᾶς ὁρίζει,
» Καὶ γδέρνει τὰ κεφάλια σας μὲ κόπρια τὰ γεμίζει.
» Τ' ὁρμίζεται στὰ Γιάννενα τ' Ἀλήπασα τ' ἀσλάνι,
» Κ' ἐσένα καὶ τ' ἀσκέρι του τὸ βλέπεις τί σοῦ κάνει.
» Ῥαγιάδες κι' ὅλη ἡ κλεφτουργιά, ὁποὖλθανε στὲ σένα,
» Σᾶς δείχνει τὸ μιγδάρι σας μὲ στράτα τὸ καθένα.
» Σᾶς κάνει τὸ πρεπούμενο, κι' αὐτὸ ποῦ σᾶς τυχαίνει,
» Κ' ὕστερα στρώνετ' ὁ ῥαγιᾶς μὲ τὴν καρδιὰ καϋμένη ».
Ἀκόμα καὶ τὰ Τρίκκαλα τὰ ἴδια προδοδοῦνε,
Κ' ἐκεῖνοι χαζιρεύονται σὲ πόλεμο νὰ βγοῦνε.
Ὁρμίζετ' ὁ Βελή-μπεης, ὁποὖν' ἀπὸ τὸ Πρεμέτι,
Ποῦ βρίσκεται δερβέναγας 'ς αὐτὸ τὸ βιλαέτι.
Ἔχει καμμιὰ τρακοσαριὰ αὐτὸς δικό τ' ἀσκέρι,
Κι' ἄλλους διακόσιους διάλεξε χαλίδες καὶ τοὺς πέρει.
Νὰ πάγῃ μουτλὰκ νὰ σκοτωθῇ στὸ ἴρζι τ' ἀφεντός του,
Στὸ τζιάκι νὰ μὴ βρίσκεται λερὸς ὁ πρόσωπός του.
Ὡρμήθηκ' ὁ Βελήμπεης καὶ κάνει τὸν ντουᾶ του,
Καὶ βγαίνει ἀπ' τὰ Τρίκκαλα, καὶ πάγει στὸ γαζᾶ του.
Ν' ἀφήσω τὸν Βελήμπεη, νὰ πιάσω τὸν βεζίρη.
Ὁρμίζει τὸν Μουχτάρ-πασα καὶ γίνεται χαζίρι.
Ὁ Μπάρκας τοῦ προδόδισε τ' Ἀλήπασα χαμπέρι,
« Ἡ Καλαμπάκα γέμισε λογῆς λογιῶν ἀσκέρι.
» Ὁ Παπα-Θύμιος ἄγριεψε καὶ σήκωσε κεφάλι,
» Καὶ σύνορο στὸ Μέτζοβο κοιτάζει νὰ σοῦ βάλλῃ.
» Ταὶς στράταις σου ταὶς ἔκλεισε κι' ὅλα τὰ μονοπάτια,
» Καὶ κάνει στὴν ἡμέρα σου λογῆς λογιῶν ζανάτια.
» Ἐμάζωξε τὴν κλεφτουριὰ καὶ κάνουν τὰ δικά τους,
» Ἀκόμη καὶ ὅλος ὁ ῥαγιᾶς ἐτζιούλωσε τ' αὐτιά του.
» Ἐτζιούλωσ' ὅλος ὁ ῥαγιᾶς, κι' ὁρμίζονται νὰ βγοῦνε,
» Νὰ στείλουνε στὸ Μόσκοβο, Μοσκόβοι νὰ γραφτοῦνε.
» Κι' ὁ Παπα-Θύμιος ἔστησε ταμποῦρλο καὶ μπαϊράκι,
» Κ' ἐμάζωξ' οὖλο τὸν ῥαγιᾶ ἀπάνω στὸ Καστράκι.
» Στρατιῶται νὰ περάσουνε εὐθὺς τοὺς θανατόνει,
» Καὶ Τάταρος στὰ Γιάννενα γιὰ τοῦτο δὲν ζυγόνει.
» Βεζίρη! ἀπ' τὰ Τρίκκαλα μὴ καρτερῇς χαμπέρι,
» Κι' ὁ Παπα Θύμιος γέμισε ταὶς ποταμιαὶς ἀσκέρι.
» Στὴν Λάρσα καὶ στὰ Τρίκκαλα προδόδησε καὶ γράμμα,
» Νὰ κάνουνε τὸ ἕνα τους, νὰ γίνουν ὅλα ἀντάμα.
» Εἰς τὸ χρυσό σου τ' ὄνομα τῶχουνε τὸ ἰνάτι,
» Νὰ γίνουν μὲ τὸν Μόσκοβο, νὰ κάνουνε φεσάτι ».

Ὁρμίζει τὸν Μουχτάρ-πασαν, αὐτὸς μὲ δυὸ χιλιάδες,
Νὰ κάμῃ τὸ πρεπούμενο, 'ς κείνους τοὺς μασκαράδες.
Καὶ τοῦ εἶπε τοῦ Μουχτάρ-πασα· « Νὰ μὴ χασομερήσῃς,
» Τὸν Παπα-Θύμιο ζωντανὸ νὰ μοῦ τὸν προβοδίσῃς.
» Στὸ 'πίλοιπο τ' ἀσκέρι του κάμε ὅ,τι μπορέσῃς·
» Ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς σπαθὶ νὰ τοὺς βαρέσῃς.
» Ἐμένα νὰ μὲ φρουκασθῇς, ἂν θέλῃς τὴν εὐχή μου,
» Ῥαγιάδες νὰ μὴ λυπηθῇς, δικοί σου καὶ δικοί μου ».
Σηκώθηκ' ὁ Μουχτὰρ πασᾶς καὶ τοῦ 'πιασε τὸ χέρι,
Καὶ βγῆκ' ἀπὸ τὸ Γιάννενα καὶ 'σήκωσε τ' ἀσκέρι.
Καὶ κάν' ἕνα μερόνυχτο Μουχτάρ-πασας νὰ σώσῃ,
Τοῦ Παπα-Θύμιου τοῦ οὐρδιοῦ τὴν λύσσα νὰ τοῦ δώσῃ.
Καὶ φαίνεται σὰν ἄνεμος στὴ στράτα, ποῦ περνάει,
Σὰν ἀστραπὴ καὶ σύννεφο στράφτει καὶ μπουμπουνάει.
Ἐπέρασε τὸ Μέτζοβο, καὶ πάει στὸ Μαλακάσι,
Κι' ἐξέταξε καὶ τοῦ εἶπανε ταὶς στράταις ποῦ 'χε πιάσει.
Ταὶς στράταις καὶ τὴν δημοσιὰ τὴν ἔχουνε πιασμένη,
Κι' αὐτὸς δὲν ἀλκοτίζεται, σὰν σύγνεφο παγαίνει.
Ὁ ἴδιος ὁ Μουχτάρ-πασας ὅσο ποῦ νὰ προφθάσῃ,
Ἐπρόφθασ' ὁ Βελήμπεης, καὶ πόλεμο εἶχε πιάσει.
Κι' ὁ Παπα-Θύμιος ὁ πικρὸς δὲν τὤκαμε καμποῦλι,
Γιὰ νὰ ταράξῃ τὴν οὐρδὴ, νὰ πολεμήσουν οὖλοι.
Καὶ στέλνει στὸ Βελή μπεη ἕνα μεγδὰρ ἀσκέρι
Νὰ κάμῃ θρῆνο, πόλεμο, καὶ ξαηκουστὸ σεφέρι.
Ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς τὸν ἔβαλλαν στὴν μέση,
Καὶ λέγει « νὰ μοῦ τὸν πιάσετε τὸν Τοῦρκο τὸν μπαμπέση. »
Βελή-μπεης στ' ἀσκέρι του τοὺς ἔδινε γαϊρέτι,
Σείτιδες νὰ γίνουνε, νὰ πᾶνε στ' ἀχιρέτι
» Νὰ βάλωμε τὸ γκιόξι μας ὅσο νὰ σκοτωθοῦμε,
» Καὶ στὸ ντουσμάνη σήμερα νὰ μὴ παραδοθοῦμε. »
Βελή-μπεης καὶ τ' ἀσκέρι του θὰ γένονταν χελιάκι,
Καὶ βλέπουν ἕνα σύγνεφο ποῦ φθάνουν στὸ Καστράκι,
Τὸ φοβερὸ τὸ σύγνεφο, τ' Ἀλήπασα τ' ἀσλάνι,
Ποῦ τοὺς γεράτισ' ὁ Θεὸς στὸν κόσμο μὲ τὸ νάμι·
Σὰν ἀστραπὴ καὶ σύγνεφο στράφτει καὶ μπουμπουνίζει,
Σὰν τὰ σαΐνια στὰ πουλιὰ, ἐπάνου τους γιουρδίζει.
Κι' ἀρχίνησαν ἡ κλεφτουργιὰ ταὶς πλάταις νὰ γυρίσουν,
Τ' ἐκεῖνοι δὲν προφθαίνουνε ντουφέκια νὰ γεμίσουν.
Τί πέφτουν στὰ κεφάλιά τους σπαθιαὶς σὰν τὸ χαλάζι.
Γιὰ νὰ θυμιέται στὸν ντουνιᾶ, ὁ κόσμος νὰ τρομάζῃ.
Τὸν Θοδωράκην βρίσκουνε ἐκεῖ πελεκημένον,
Ἀπὸ τὸν πάτ' ὡς τὴ κορφὴ στὰ αἵματα πνιμένον,

Τί χάλευες, τί γύρευες, καϋμένε Θοδωράκη,
Καὶ θὰ σοῦ λυώσῃ τὸ κορμὶ ἀπάνω στὸ Καστράκι!
Καὶ νὰ σοῦ λυώσῃ τὸ κορμὶ κι' ὅλα τὰ κόκκαλά σου,
'Απ' τὴν πολλὴν τὴν ζούρλιά σου κι' ἀπὸ τὴν ἀγνωμιά σου.
'Εγύρισ' ὁ Μουχτάρ-πασας καὶ χούγιαζε τ' ἀσκέρι,
« Ψυχὴ νὰ μὴν ἀφήσετε στὸν κόσμο γιὰ χαμπέρι. »
Τ' ἀσκέρι τοῦ Μουχτάρ-πασα κόβουν καὶ πελεκοῦνε·
Τὸν Παπα-Θύμιο ψάβουνε καὶ δὲν μπορ' νὰ τὸν βροῦνε.
'Ασλάνης ὁ Μουχτάρ-πασας μὲ τ' ἄξια τ' ἀνδρειωμένα,
"Εστειλε πράματα πολλὰ κεφάλια φορτωμένα.
Καὶ τἄστειλε στὰ Γιάννινα, ὁ κόσμος νὰ θαμάξῃ,
Νὰ βλέπουν νὰ θαμάζουνται κι' αὐτοὶ ποῦχαν λυσάξει.
Βουλήθηκ' ὁ Μουχτάρ-πασας ψυχὴ νὰ μὴν ἀφήκῃ·
Κι' ὁ Παπα-Θύμιος γλύτωσε καὶ πάει στὴ Σαλονίκη.
Πολλοὺς ραγιάδες ἔπιασε αὐτὸς ἀπ' τὰ χωριά του,
« 'Αμάν! ἀμάν, Μουχτάρ πασα — τοῦπαν — τῆς ἀφεντιᾶς σου.
» Μὲ τὸ στανιὸ προβόδησε ἐδῶ νὰ μᾶς σηκώσῃ,
» Π' ἀπ' τὸ δικό σου τὸ σπαθὶ αὐτὸς νὰ μὴ γλυτώσῃ.
» "Η νἄρθετε, μᾶς ἔγραφε, ἢ θἄρθω νὰ σᾶς γδάρω,
» Καὶ βιὸ καὶ τὰ κεφάλια σας ἐγὼ θὰ σᾶς τὰ πάρω.
» Αὐτ' ἦταν ἡ αἰτία μας ποὖρθαμ' οἱ μαυρισμένοι,
» Καὶ τώρα καταντήσαμε πικροὶ καὶ τρομασμένοι. »
Τὸ χάρισ' ὁ Μουχτάρ-πασας ὅλο τὸ φταίξιμό τους,
Καὶ βρίσκοντ' ὡς τὰ σήμερα, καὶ βγάζουν τὸ λαιμό τους.
'Ο Παπα-Θύμιος γρώνισε ποῦ τοὖρθ' ὁ χαλασμούς του.
Καὶ στὸ Καστράκι χάθηκε ὁ δόλιος ἀδελφός του.
'Απόκρυφα σηκώθηκε αὐτὸς καὶ τὰ παιδιά του,
Καὶ πέφτει σταὶς ἀκρογιαλιαὶς νὰ ἰδῇ τὴν ἐρημιά του.
Νύχταις καὶ μέραις περπατεῖ, καὶ ποῦ νὰ πάῃ δὲν ξέρει,
Καὶ ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς τοῦ πῆραν τὸ χαμπέρι.
Πρὸς τὴν Κασσάνδρα κτύπησε καὶ δὲν μπορ' νὰ καθήσῃ,
Νὰ βρῇ καράβια πολεμεῖ, κρυφὰ νὰ μπαρκαρίσῃ,
Γιὰ νἄμπῃ μέσα στὰ νησιὰ νὰ χάσῃ τὸν τορό του,
Καὶ νὰ τὸν κλάψῃ θλιβερὰ αὐτὸς τὸν ἀδελφό του.
Βρῆκε καὶ μπαρκαρίσθηκε ἐθὺς κείνην τὴν ὥραν,
'Εμβῆκε μέσα στὰ νησιὰ στοῦ Σκόπελου τὴν χώραν.
Κ' εὑρῆκε ὅλα τὰ νησιά, πολλὰ ἀνακατωμένα,
'Οποὖταν μὲ τὸν Μόσκοβο περσότερα γραμμένα.
Πάλε τοῦ 'μπῆκ' ὁ δαίμονας καὶ τὸν ἀνακατεύει,
Στὴν Σκιάθο καὶ στὴ Σκόπελο καράβια τοὺς γυρεύει.
« Καράβια νὰ μοῦ δώσετε νὰ κλείσω τὸ μπογάζι,
» Νὰ γκεζερῶ στὴν θάλασσα, ὁ κόσμος νὰ τρομάζῃ.

» Ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς ταὶς θάλασσαις νὰ κλείσω,
» Τούρκους σὲ τοῦτα τὰ νερὰ ποτὲ νὰ μὴν ἀφήσω.
» Τὶ θὰ γραφθῶ στὸ Μόσκοβο ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά μου,
» Κ' ἔτζι θαῤῥῶ στὴ θάλασσα ν' ἀξιώσω τ' ὄνομά μου.
» Καὶ τώρα μὴ μὲ βλέπετε, γιατ' εἶμαι χαλασμένος,
» Εἶμαι κι' ἀπ' τὸν Ἀλήπασα ἐδῶ κυνηγημένος.
» Μ' ἀσκέρια καὶ μὲ πόλεμο ἐ῾ώμαι μαθημένος,
» Καὶ καπετάνος φοβερὸς στὸν κόσμο ξακουσμένος.
» Καράβια νὰ μοῦ δώσετε, καὶ ὕστερα νὰ μὲ ἰδῆτε,
» Καὶ καπετάνον φοβερὸν ὅλοι σας θὰ μὲ εἰπῆτε. »
Κι' αὐτοὶ καράβια τοῦ 'δωκαν καΐκια καὶ φεργάδαις,
Σὲ μιὰ ὲβδομάδα γίνηκε αὐτὸς μὲ δυὸ χιλιάδες.

. . . . . .

Ἀλήπασας προβόδησε τέτοιας λογῆς μαντάτα,
Στὴν κλεφτουργιὰ, στὸν Ὄλυμπο, καὶ στὰ καπετανάτα.
« Ῥαγιάδες νὰ μοῦ γίνετε ὅλοι μικροὶ μεγάλοι,
» Καὶ σεῖς ἀπὸ τὰ μένανε νὰ μὴν ἔχετε ζεβάλι.
» Τί γίνηκ' ὡς τὰ σήμερα εἶνε συμπαθισμένο,
» Ἀκόμα καὶ τὸ φταίξιμο σᾶς τῶχω χαρισμένο. »
Οἱ κλέφταις τοῦ προβόδησαν: « Βεζίρη, προσκυνοῦμε,
» Καὶ νἄρθωμε στὰ Γιάννενα βεζίρη, δὲν τρομοῦμε.
» Καὶ σκλάβοι νὰ σοῦ γίνωμεν, νὰ μποῦμε στὰ φτερά σου,
» Μόν' σκιαζομέσθε νἄρθωμε αὐτοῦ στὴν ἀφεντιά σου.
» Ἀλήπασα φοβούμεσθε τὴν δόλια τὴν ψυχήμας,
» Γιατί μᾶς πιάνεις ζωντανοὺς, καὶ γδέρνεις τὸ κορμί μας ».
Ὀπίσω τῆς προβόδισε τῆς κλεφτουριᾶς χαμπέρι.
« Ἀπ' αὐτου ἀπὸ τὸν Ὄλυμπο ἐσεῖς τραβᾶτε χέρι,
» Τὸν Παπα-Θύμιο θέλω 'γὼ νὰ πᾶτε νὰ μοῦ βρῆτε,
» Κ' ὕστερ' ἀπὸ ἐμένανε ποτὲ μὴ φοβηθῆτε.
» Γυρέψτε μ' ὅ,τι θέλετε καὶ ἐγὼ σᾶς τὸ χαρίζω,
» Καὶ τὸ δικό σας τὸ ψωμὶ ἀκόμα τ' αὐγατίζω ».
Μαζώχθηκαν ἡ κλεφτουριὰ νὰ πᾶνε μὴ τὸν πιάσουν,
Μὲ τρόπον καὶ μὲ πονηριὰ αὐτοὶ νὰ τὸν γελάσουν.
Καὶ 'μπῆκαν μέσα στὰ νησιὰ μουτλὰκ νὰ τὸν εὑροῦνε,
Πολλὰ λεζέτια τοῦ παπᾶ νὰ πάνε νὰ τοῦ ποῦνε.
Κ' ἐπῆγαν κι' ἀνταμώθηκαν, κι' ἀρχίνησαν καὶ λένε,
Μὲ τὴ καρδιά τους χαίρονται καὶ μὲ τὰ χείλη κλαῖνε.
Τοὔπαν « ξακουσθήκαμε κι' ἐμεῖς 'ς ὅλο τὸ μεμλεκέτι,
» Θὰ πάθωμε κἄνα τζεζᾶ ἡμεῖς ἀπὸ τὸ δοβλέτι.
» Νὰ στείλωμε στὸν βασιλὴ νὰ γίνωμε ῥαγιάδες,
» Τί γλυτωμὸ δὲν ἔχομε ἀπὸ τοὺς ἀφεντάδες.
» Νὰ στείλωμε στὸ βασιλὴ νὰ βγάλωμε φερμάνι,
» Τ' Ἀλήπασας ὑστερινὰ ζαράρι δὲν μᾶς κάνει ».

Τοῦ Παπα-Θύμιου τ' ἄρεσε, καὶ πάει στὸ δραγουμάνο,
Τοῦ εἶπε « καλῶς τον τὸν παπᾶ, τὸν πρῶτο καπετάνο ».
Τοῦ εἶπε νὰ γράψῃ μιὰ γραφὴ ψηλὰ στὸν πατριάρχη,
« Τί 'Αλήπασας τὴν ἔκαμε τὴν Ῥούμελη χελιάκι.
» 'Αλήπασας ἐβάρεσε σπαθὶ καὶ στοὺς ραγιάδες,
» Κ' ἐμπῆκαν μέσα στὰ νησιὰ καμπόσοι φουκαράδες.
» Νὰ τζιαλιστήσῃ γλήγορα φερμάνι νὰ μᾶς βγάλλῃ,
» Τί ἀπὸ ταὶς τέσσεραις μεριαὶς σπαθὶ θενὰ μᾶς βάλλῃ.
» 'Ο Πατριάρχης σήμερα μπέλκιμ καὶ μᾶς γλυτώσῃ,
» Τί θὰ μᾶς βάλλῃ τὸ σπαθὶ καὶ θὰ μᾶς θανατώσῃ ».
'Ο δραγουμάνος ἔγραψε αὐτὰ ποῦ μολογοῦνε,
Τὸν χαλασμὸ ποῦ γίνηκε, καὶ τοῦτα π' ἀκλουθοῦνε.
Κ' ἐσώσανε τὰ γράμματα ἀπὸ τὸν δραγουμάνη,
Κι' ὁ πατριάρχης εὔγαλε εὐθὺς ἰτλὰκ φερμάνι.
Τοῦ Παπα-Θύμιου τὤστειλε νὰ μὴν ἔχῃ κασαβέτι,
Τί τώρα γίνηκε ραγιᾶς στὴ Πόλι στὸ δεβλέτι.
Κι' ἄλλο φερμάνι ἔστειλε τ' 'Αλήπασα, « Βεζίρη,
» 'Ο βασιλιὰς δὲν 'πρόσταξε νὰ βάλλῃς τὸ σατίρι.
» 'Ο βασιληὰς δὲν πρόσταξε πῶς νὰ τοὺς θανατώσῃς,
» Μόν' πρόσταξε στὴ 'Ρούμελη νιζάμι νὰ τοὺς δώσῃς.
» Ὅ,τ' ἔκαμε ἂς ἔκαμε λάκιμ νὰ βασγεστίσῃς,
» Κάθε ραγιᾶ στὸν τόπο του ἐσὺ νὰ τὸν ἀφήσῃς. »
'Αλήπασας ἐλούφαξε, ὅσο νὰ μαζωχθοῦνε,
Νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν θάλασσα ὀλίγο νὰ στρωθοῦνε.
'Εγύρισαν καὶ βγαίνουνε οἱ κλέφταις μὲ φερμάνι,
Καθένας καὶ στὸν τόπον του σηκώθηκε καὶ πάνει.
Καὶ στέλνει στὰ σκαλώματα 'Αλήπασας χαμπέρι,
» Ὄντας νὰ βγοῦν ἡ κλεφτουργιὰ, πᾶς ἕνας νὰ τὸ ξέρῃ,
» Τὸν Παπα-Θύμιο ἀβόλετο ὅπου καὶ νὰ τὸν ντέσουν
» Μουτλὰκ νὰ μοῦ τὸν πιάσουνε αὐτοὶ καὶ νὰ τὸν δέσουν. »
Τοῦ Παπα-Θύμιου τοῦ πικροῦ σὰν τοὔρθε τὸ φερμάνι,
Στῆς Κατερίνης τὰ νερὰ σηκώθηκε καὶ πάνει.
Γιὰ νὰ πατήσῃ στὴ στερνὰ, μιὰ ψύχα νὰ γλεντήσῃ,
'Σ ὅλους τοὺς φίλους καὶ 'δικοὺς χαρτιὰ νὰ προβοδήσῃ,
Νὰ πάρῃ καὶ τοὺς φίλους του νὰ μπῇ στὸ Σαλονίκι,
Τί 'Αλήπασας ἀδύνατον αὐτὸν νὰ τὸν ἀφήκῃ.
'Ο κόσμος σὰν τὸν ἔμαθαν πᾶνε νὰ τὸν ἰδοῦνε,
Καὶ « κακὴ 'μέρα » τοῦ παπᾶ γυρίζουν νὰ τοῦ ποῦνε,
» Μωρὲ παπᾶ κακόχρονε, καὶ κακομοιριασμένε,
» Τί γύρευες στὴν Ῥούμελη, μπρὲ φιδοδαγκαμένε;
» Δὲν ἐχονώσουν στὴν Φραγκιὰ νὰ γλύτῃς τὴν ψυχή σου,
» Μόν' ἤθελες στὴ Ῥούμελη νὰ δείξῃς τὴν τιμή σου!

» Καὶ τὸ φερμάνι ποὖφερες ποτὲ δὲν σὲ γλυτόνει,
» Μήτε τ' αὐτὶ τ' Ἀλήπασᾶ ἀπὸ αὐτὸ ἰδρόνει. »
Τὸν ἔδεσαν τὸν ἔρημον, τὸν ῥίχνουν στὸ σιντζίρι,
Τὸν πάνουνε στὰ Γιάννενα πεσκέσι τοῦ βεζίρη.
Τὸν ἔδεσάνε στὴν αὐλὴ, κι' ὁ κόσμος τὸν τηροῦνε,
Μαζώχθηκαν τὰ Γιάννενα καὶ πᾶνε νὰ τὸν ἰδοῦνε,
Δύο μέραις τὸν ἐκράτησε δεμένον στὴν αὐλή του,
Καὶ 'στερινὰ τὸν ἔλυσε νὰ κάμῃ τὴν τιμή του.
Τὸν δίδει τοῦ μπουλούκ-μπαση νὰ πάῃ νὰ τὸν χαψώσῃ,
Γιὰ νὰ ξετάξῃ τὸν παπᾶ χαμπέρια νὰ τοῦ δώσῃ.
Πῶς ἦταν ἡ αἰτία του ποῦ σήκωσε κεφάλι,
Καὶ σύνορο στὸ Μέτζοβο πῶς ἤθελε νὰ βάλλῃ.
Τοὺς εἶπε· « μὴν μὲ βάνετε ἐμένα στὸ σιντζίρι,
» Καὶ μαρτυρῶ τοὺς φίλους μου σήμερα στὸ βεζίρη.
» Τοὺς φίλους μου ποῦ μ' ἔφεραν ἐδῶ σὲ τέτοιο χάλι,
» Ποῦ μ' ἔκαμαν καὶ τράνεψα καὶ 'σήκωσα κεφάλι
» Ἐγὼ δὲν ἤμουν μοναχὸς σὲ τούτη τὴν αἰτία,
» Σὲ τοῦτον τὸν μουσιαβερὲ εἶχα μπουλούκια τρία.
» Ἕνα μπουλοῦκι κλεφτουργιὰ, καὶ δυὸ ἦτανε ραγιάδες,
» Καὶ σήμερα, δὰ σήμερα φιλάω ταὶς γραφάδες. »
Ἀλήπασας δὲν τῶτρεξε πολλὰ νὰ μαρτυρήσῃ,
Μόνον εὐθὺς ἐπρόσταξε τὸν δήμιο νὰ τὸν σκίσῃ.
Ἀλήπασας τὸν ἔσχισε τὸν ἔκαμε κομμάτια,
Ὁποῦ 'ξερε καὶ δούλευε τέτοιας λογῆς ζενάτια.

Κατανικηθεὶς ἐν Φρειδλάνδῃ ὁ Ἀλέξανδρος Α' ἐζήτησε τὴν μετὰ τοῦ Ναπολέοντος εἰρήνην, ἥτις καὶ συνωμολογήθη ἐν Τιλσὶτ (2 Ἰουν. 1807). Διὰ μυστικοῦ τῆς συνθήκης ταύτης ἄρθρου ἡ Ῥωσσία παρεχώρει εἰς τὴν Γαλλίαν τὴν προστασίαν τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας. Συγχρόνως δὲ οἱ τέως πολέμιοι μονάρχαι ἐσχεδίασαν καὶ τὴν διάλυσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐξ οὗ ἡ μὲν Ῥωσσία ἤθελε λάβει τὴν Βεσσαραβίαν, Μολδοβλαχίαν, καὶ τὴν Βουλγαρίαν μέχρι τοῦ Αἵμου, ἡ δὲ Γαλλία τὴν Ἀλβανίαν, Θεσσαλίαν, Πελοπόννησον, καὶ Κρήτην. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος, ὁ παραλύσας τὰ περὶ Τουρκίας πονηρὰ διανοήματα πάντων τῶν ἰσχυρῶν κατακτητῶν, συνέχυσε καὶ τὰς διαθέσεις τούτων, καὶ οὕτως ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ βεβαίου καὶ τότε ἐσώθη ναυαγίου. « Ἠδυνάμην, ἔλεγεν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Ἑλένῃ ὁ Ναπολέων, νὰ διαμοιράσω τὸ τουρκικὸν κράτος μετὰ τῆς Ῥωσσίας, διότι περὶ τούτου ἐγένετο μεταξὺ ἡμῶν σκέψις. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις πάντοτε διέσωσεν αὐτό. Ἡ πρωτεύουσα αὕτη ἦτο τὸ μεγαλείτερον ἐμπόδιον, ἀληθὴς

πέτρα σκανδάλου. Ἡ μὲν Ῥωσσία ἤθελεν αὐτὴν, ἐγὼ δὲ δὲν ἠδυνάμην νὰ τὴν παραχωρήσω. Εἶνε κλεὶς πολυτιμοτάτη, καὶ αὐτὴ μόνη ἀξίζει μίαν αὐτοκρατορίαν. Ὁ κατέχων τὴν Κωνσταντινούπολιν δύναται νὰ κυβερνήσῃ τὸν κόσμον ». Καὶ ἀλλαχοῦ προστίθησι. « Ἡ κρίσις εἶνε μεγάλη καὶ διαρκὴς διὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἤπειρον, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλέξανδρος πολὺ ἐπεθύμησε νὰ τῷ τὴν ἀφήσω. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολὺ ἐκολακευόμην, ἀλλὰ πάντοτε ἔκαμνα τὸν κωφόν. Αὐτὸ τὸ κράτος, ὅσον σεσαθρωμένον καὶ ἂν φαίνεται, ἐπέπρωτο νὰ μένῃ τὸ σημεῖον τοῦ ἀποχωρισμοῦ ἀμφοτέρων. Ἦτο τέναγος κωλύον τὰς κινήσεις μου. Διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅμως τὸ πρᾶγμα διαφέρει (1) ».

Ἅμα τῇ ὑπὸ τῶν Γάλλων κατοχῇ τῆς Ἑπτανήσου διάφοροι τῆς Ἑλλάδος ὁπλαρχηγοὶ διενοήθησαν περὶ νέας κατὰ τοῦ σουλτάνου ἐπαναστάσεως, θαρροῦντες εἰς τὴν σύμπραξιν καὶ αὐτῶν τῶν Ὀθωμανῶν.

« Ἀπεφασίσαμεν, ἀφηγεῖται ὁ γερο-Κολοκοτρώνης, νὰ ὑπάγωμε εἰς τὸ Παρίσι διὰ νὰ εὕρωμε τὸν Βοναπάρτε, καὶ ἐπήγαμε εἰς τοὺς Κορφούς· καὶ ὁ τότε γενικὸς διοικητὴς Δονζελὸτ μᾶς ἐμπόδισε λέγωντάς μας, ὅτι μείνετε ἐδῶ καὶ ἐγὼ γράφω καὶ θέλετε ἔχει ἀπόκρισιν, μόνον ἡμεῖς νὰ κάμωμε τὸ σχέδιο, ἕως ὅτου νὰ ἔλθῃ ἡ ἀπάντησις τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ σχέδιο ὁποῦ ἐκάμαμε μὲ τὸν Δονζελὸτ ἦτον τὸ ἀκόλουθο· νὰ μᾶς δώσῃ 500 κανονιέρους μὲ φουστανέλαις ἐνδυμένους, 5,000 Ἕλληνες ὁποῦ εὑρίσκοντο εἰς τὴν γαλλικὴν δούλευσι. Καὶ μᾶς ἔδωσε γρόσια διὰ νὰ στρατολογήσωμεν εἰς τὴν Τσαμουριὰ, ὁποῦ ἦσαν ἐχθροὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐπεράσαμεν εἰς τὴν Τσαμουριὰ, καὶ ἐκάμαμε 3,000 μισθωτοὺς Τσάμιδες, καὶ ἤλθαμεν εἰς τὴν Πράγα, καὶ τοὺς ἐμβαρκάραμε διὰ τὴν Ἅγια Μαύρα καὶ Ζάκυνθο. Ἐπέρασα μὲ 600 εἰς τὴν Ἅγια Μαύρα. Τὸν αὐτὸν καιρὸν εἰς τὰ 9 ἤλθανε οἱ Ἄγγλοι εἰς τὴν Ζάκυνθο, τοὺς δὲ Φραντζέζους τοὺς ἔστειλαν εἰς τοὺς Κορφοὺς, τοὺς δὲ Ἕλληνας ἕως 400 τοὺς ἔβαλαν εἰς τὰ καράβια πριζονιέριδες (αἰχμαλώτους). Ἐπῆραν καὶ τὴν Κεφαλλονιὰ, Θιάκι, καὶ Τσιρίγο, καὶ ἔκαμαν τὸ ἴδιο. Ἔλαβε ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγο τῶν Ἄγγλων, ὁποῦ ἦτον εἰς τὸ Παλέρμο, ὁ γκενεράλ Ὀσβὰλ διαταγὴ νὰ λάβῃ εἰς δούλευσιν ὅλους τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐπὶ κεφαλῆς ὁ Τζοὺρτζ, ὅστις ἦτον τότε ταγματάρχης. Ἡμεῖς ἀφοῦ εἴδαμεν ὅτι

(1) Mémorial de Sainte-Hélène, tom. III. σελ. 126, καὶ tom. II.

ἦλθαν Ἄγγλοι εἰς τὰ νησιὰ, ἐγράψαμεν 'ς τὴν Πάργα νὰ μὴν ἔλθουν πλέον στρατεύματα, διατὶ τὸ σχέδιο ἐχάλασε μὲ τὴν παρησίαν τῶν Ἄγγλων. Τὸ σχέδιον ἦτον, ὅτι ὅλα τὰ κάστρα τῆς Μεσσηνίας, τῆς Πάτρας, τῆς Μονεμβασίας, ἅμα ἐβγοῦμε νὰ κηρυχθοῦν ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ ἦλθαν ὅλοι οἱ Τοῦρκοι καὶ Ῥωμαῖοι οἱ σημαντικοὶ καὶ ὡμίλησαν εἰς τὴν Ζάκυνθο, νὰ κάμωμε μία κυβέρνησι συνθεμένη ἀπὸ 12 Τούρκους καὶ 12 Ἕλληνας νὰ κυβερνοῦν τὸν λαόν. Οἱ Τοῦρκοι ἐπίσης νὰ καταδικάζωνται καθὼς καὶ οἱ Ἕλληνες· τοὺς νόμους τοὺς εἴχαμε ἔγγράφους εἰς τοὺς Κορφοὺς ἀπὸ τὸν Δονζελότ. Ἡ σημαία μας ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὸ φεγγάρι, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ σταυρό· καὶ τὸ σχέδιό μας ἦτον, ἅμα ἐπατούσαμε τὸν Μωρέα νὰ κάμωμε ἀναφοραὶς εἰς τὸν σουλτάνο καὶ νὰ τοῦ λέγωμεν, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἀποστατήσαμεν ἐναντίον σου, πλὴν ἐναντίον τοῦ τυράννου τοῦ Βελῆ πασᾶ. Καὶ ὁ Δονζελὸτ ἠκούετο μὲ τὸν Σεμπαστιάνη πρέσβυν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὥστε νὰ ἐμποδίσουν τὸν σουλτάνο διὰ κάθε κίνημα. Ὁ μυστικός μου σκοπὸς, ἀφοῦ ἐμβαίναμε καὶ ἐπιάναμε ὅλα τὰ φρούρια, τότε ἐκάμναμε ἐθνικώτερο, καὶ ἐχαλούσαμε τοὺς Τούρκους. Αἱ περιστάσεις ἤθελαν μὲ ὁδηγήσει τί ἔμελλα νὰ κάμω. Εἰς τὸ σχέδιόν μας ἦτον, ὅτι ἂν μᾶς κάμῃ χρεία νὰ ἐβγάνωμε ἕως 15,000 Ἑπτανησίους. Διὰ τρεῖς ἡμέραις καὶ νύκταις ἐγὼ, ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης, καὶ ὁ Δονζελὸτ μὲ ἕνα γραμματικὸ ἐκάμαμε τὸ σχέδιο αὐτὸ, καὶ προετοιμάσαμεν ὅσα ἔμελλαν νὰ γείνουν (1).

Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ Ναπολέων καὶ ὡς στρατηγὸς, καὶ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, καὶ ὡς αὐτοκράτωρ, σπουδαίως ἐμελέτησε καὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος· πλὴν θέλων πρότερον νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀλλαχόθεν περιωρίσθη εἰς τακτικὴν μετὰ τῶν προϋχόντων Τούρκων καὶ Ἑλλήνων συνεννόησιν. Τῇ 26 Μαΐου 1797 ἔγραφε πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντίλην ἐνταλθέντα τὴν κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου. « Ἐὰν οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων τείνουσι πρὸς ἀνεξαρτησίαν, κολάκευσον τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν, καὶ μὴ λείψῃς εἰς τὰς προκηρύξεις σου νὰ ὁμιλῇς περὶ Ἑλλάδος, Ἀθηνῶν, καὶ Σπάρτης ». Γράφων δὲ ἐκ Μιλάνου (28 Ἰουλίου 1797) πρὸς τὸ Διευθυντήριον ἔλεγε. « Τὰ στρατεύματά μας ἔφθασαν εἰς Κέρκυραν καὶ μετὰ μεγάλης χαρᾶς ὑπεδέχθησαν. Ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ Ἑλλάδι ἐνθυμοῦνται ἀκόμη τὴν Σπάρ-

(1) Διήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς, σελ. 37—38.

την καὶ τὰς Ἀθήνας. Διατηρῶ ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων τοῦ τόπου ἀρχηγῶν, καὶ ἡ Ἑλλὰς ἴσως ἀναγεννηθῇ ἐκ τῆς τέφρας της ».

Συγχρόνως δ' ἔπεμψεν ἀξιωματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροπολικοῦ πρὸς σχεδιογράφησιν τῶν πολεμικῶν σημείων τῆς Μακεδονίας καὶ Σερβίας, καὶ ἀπεσταλμένους μετ' ἐπιστολῶν φιλικωτάτων πρὸς τὸν βέην τῆς Μάνης, τὸν Ἀλῆν πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων, τὸν τῆς Σκόδρας, καὶ ἄλλους προκρίτους Ὀθωμανοὺς καὶ Ἕλληνας, καὶ ἐφρόντιζεν ἵνα διαδίδωνται αἱ νίκαι αὐτοῦ παρὰ πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις τοῦ σουλτάνου. Ὕστερον δ' ἔλεγε· « Κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἐκστρατείαν μου εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ βασίλειον τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀργότερα συνέδεσα σχέσεις μετὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, καὶ ὅταν μᾶς ἀφήρεσαν τὴν Κέρκυραν, εὗρον ἐκεῖ πολεμεφόδια καὶ πλήρεις ἀποσκευὰς τεσσαράκοντα μέχρι πεντήκοντα χιλιάδων στρατιωτῶν. Ἔλαβον τοὺς χάρτας τῆς Σερβίας, Ἀλβανίας, Μακεδονίας κλπ . . . Ἡ Ἑλλὰς, ἡ Πελοπόννησος τοὐλάχιστον, πρέπει νὰ ἦνε κλῆρος τῆς καταλαβούσης τὴν Αἴγυπτον Εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως· ἡμέτερος δ' ἔπρεπε νὰ ἦνε. Καὶ ἔπειτα πρὸς βορρᾶν ἓν ἀνεξάρτητον βασίλειον, ἡ Κωνσταντινούπολις μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν της, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς φραγμὸς εἰς τὴν ῥωσσικὴν δύναμιν (1) ».

Πρὸ τῆς ἐν Βάγραμ μάχης μυστικὴ ἑταιρία συνέστη ἐν Παρισίοις, ἀδείᾳ καὶ ἐμψυχώσει τοῦ Ναπολέοντος, μονομερῆ σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν ἔτει 1810, καὶ 1811 πᾶσαι αἱ ἐν Γαλλίᾳ στρατιωτικαὶ ἑτοιμασίαι εἶχον περαιωθῆ, καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδες τουφεκίων ἐστάλησαν πρὸς τοὺς ὀρεινοὺς κατοίκους τῆς Ἠπείρου, Πελοποννήσου, καὶ Μακεδονίας, μεθ' ὧν εἰς συνεχῆ εὑρίσκετο ἀλληλογραφίαν ἡ ἑταιρία. Αἱ ζωοτροφίαι, αἱ ἀποθῆκαι, οἱ σταθμοὶ, αἱ τοπικαὶ δυνάμεις τῶν χριστιανῶν εἶχον καλῶς ὑπολογισθῆ καὶ διευθητηθῆ ὑπὸ ἐμπείρων Γάλλων ἀξιωματικῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐλέγετο μάλιστα, ὅτι καὶ οἱ Σέρβοι ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἐξέγερσιν. Εἰς ἐπισφράγισιν δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰταλίᾳ Γαλλο-Ἰταλικὸς στρατὸς εἶχεν ὁρισθῆ πρὸς τοιαύτην κατὰ τῆς Τουρκίας ἐκστρατείαν, τὴν ὁποίαν ἐναυάγησεν ὁ

(1) Oeuvres Complètes de Napoléon, Stutgart, 1822, tom. II, σελ. 8, 81, 333, 359, 360.—Louise Belloc, Bonaparte et les Grecs, Paris 1826, σελ. 377—Mémorial de Sainte-Hélène.

κατὰ τῆς Ῥωσσίας κηρυχθεὶς πόλεμος (1). Ἐν ἔτει 1814, τῇ συνεργείᾳ τοῦ Ναπολέοντος, συνέστη ἐν Παρισίοις μυστικὴ ἑταιρία, κατὰ τὸ φαινόμενον μὲν κηρύττουσα τὸν φωτισμὸν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, κύριον ὅμως μέλημα ἔχουσα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Μέλη αὐτῆς ἦσαν ὁ κόμης Σουαζὲλ Γουφφιὲ, πρώην πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρόεδρος, ὁ Στέφανος Χατσῆ Μόσχος γενικὸς γραμματεὺς καὶ ταμίας, ὁ Γεώργιος Ζαλύκης ἀντιπρόσωπος τοῦ προέδρου. Ὁ Ζαλύκης μυσταγωγικῶς ὠνομάσθη *ξεροδόχος*, τὸ δὲ κατάστημα *Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον*. Οἱ κατηχούμενοι ὠρκίζοντο ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς, ὅτι θέλουσι φυλάξει εὐλαβῶς τὸν μυστηριώδη σκοπὸν τῆς ἑταιρίας, ἐνεργοῦντες ὅλαις δυνάμεσι διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν αὐτῆς πρόοδον. Εἶχε δύο κώδικας ἐγγραφῶν, ὀνομαζομένους τὸν μὲν ἐσωτερικὸν, τὸν δὲ ἐξωτερικόν. Ἐν τῷ πρώτῳ κατεγράφοντο οἱ ἐν Παρισίοις διαμένοντες προσήλυτοι, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ κατεχωροῦντο τὰ ὀνόματα τῶν ἐκεῖθεν διερχομένων. Εἰς πάντα προσήλυτον ἐδίδετο, μετὰ τὸν ὅρκον ὡς ἀρραβὼν τοῦ συνεταιρισμοῦ, χρυσοῦν συμβολικὸν δακτύλιον, ὅπερ ὠνομάζετο χρυσόβουλλον, καὶ ἔφερε ἐγκεχαραγμένας δύο χεῖρας συνδεδεμένας, καὶ κύκλῳ τὰ ἑξῆς τέσσαρα κεφαλαιώδη γράμματα Φ Ε Δ Α, ἀναγινωσκόμενα οὕτω *Φιλίας Ἑλληνικῆς Δεσμὸς Ἄλυτος*.

Ὁ Μακεδὼν λεξικογράφος Ζαλύκης ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τῆς ἑταιρίας ταύτης, ἀριθμούσης ὡς μέλη πολλοὺς φιλέλληνας (2), καὶ πολλοὺς

---

(1) Eugène De Genoude, Considérations sur les Grecs et les Turcs. Paris 1821, σελ. 28.

(1) Μεταξὺ τῶν πρωτευόντων τῆς Ἑταιρίας μελῶν συγκατηριθμεῖτο καὶ ὁ ἐκ Κορσικῆς Δημήτριος Κομνηνὸς, ἀξιῶν κληρονομικὰ ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου δικαιώματα, ὡς ὄντων ἀπόγονος Δαβὶδ Κομνηνοῦ, τοῦ τελευταίου τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκράτορος.—Ἐν ἔτει 1781 ἑλληνικὴ πρεσβεία ἐλθοῦσα εἰς Παρισίους ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς συγκινηθεὶς ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῆς κοιτίδος ταύτης τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὑπεσχέθη τοῖς Ἕλλησι τὴν ζητουμένην βοήθειαν· καὶ ἐπειδὴ τότε ἐθρυλλεῖτο ἡ ἐξ αὐτοκρατόρων καταγωγὴ τῶν ἐν Κορσικῇ ἐκ Μάνης μετοικησάντων Κομνηνῶν, ὁ ὑπουργὸς Βερζὲν (comte de Vergennes), εἰδημονέστατος τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων, διέταξε τὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ διάσημον γενεαλόγον Σερὲν (Cherin) ἵνα ἐπιθεωρήσῃ τὰ τῆς οἰκογενείας ταύτης ἔγγραφα. Ἀφοῦ δὲ οὗτος ἐπιστοποίησε τὴν πραγματικὴν ἐκ τοῦ ὁμωνύμου αὐτοκρατορικοῦ οἴκου καταγωγὴν τοῦ Δημητρίου Κομνηνοῦ, λοχαγοῦ τοῦ ἱππικοῦ, ὁ βασιλεὺς καὶ αἱ βουλαὶ ἐπισημοποίησαν (1783—1784) τὸ ἡγεμονικὸν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ. Μετὰ τοῦτο ὁ Λουδοβίκος ἐνζήλως

ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτῆς προσηλυτισθέντας. Ὁ Τσακάλωφ, ἀποτελῶν μέλος αὐτῆς, ἐν ἔτει 1815 διερχόμενος ἐκ Βουκουρεστίου (1), κατήχησέ τινας, καὶ φθάσας εἰς Μόσχαν παρέλαβε συνεργὸν καὶ τὸν Νικόλαον Σκουφᾶν. Μετὰ δὲ τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος, ἡ ἑλληνικὴ ἑταιρία, ἀπολέσασα τὸν σπουδαιότερον τῶν ὑποστηρικτῶν της, μετεφέρθη εἰς Μόσχαν, καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τὸν γνωστὸν τίτλον *Φιλικὴ Ἑταιρία* θαυμασίως διωργάνωσε τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν (2).

Μὴ δυνάμενοι ἕνεκα τοῦ σχοινοτενοῦς νὰ παραθέσωμεν πάσας τὰς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους εὐμενεῖς ἢ δυσμενεῖς κρίσεις τῶν κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος περιελθόντων ἢ μὴ τὸ Τουρκικὸν κράτος ἀλλογενῶν συγγραφέων, περιοριζόμεθα εἰς τὴν τῶν ἐπισημοτέρων ἀνάλυσιν.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος ἔτους εἷς τῶν ἐξόχων τῆς Γαλλίας ἀνδρῶν, ὁ Κ. Γουστάβος Ἐϊχθὰλ, ὁ τοσοῦτον εὐγενῶς τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα συνδέσας μετὰ τοῦ περὶ ἑλληνικῆς γλώσσης ζητήματος, ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Παρισινῇ ἐφημερίδι « Le Temps » περισπούδαστον ἄρθρον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « ὁ Βολταῖρος καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα ἐπὶ τοῦ 1770 ». Ἐκ τούτου δὲ ἀποσπῶμεν τὰς ἑξῆς περικοπάς.

« Ἡ πρώτη ἀφύπνωσις τῆς ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας καθευδούσης Ἑλλάδος συνεκίνησε τὴν Εὐρώπην βαθέως, πολλῷ δὲ βαθύτερον συνεκίνησε τὸν γηραιὸν μαθητὴν τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, τὸν ἐν Φέρνεῖ πατριάρχην, ὡς

εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, πλὴν αἱ μετ' ἄλλων αὐλῶν μυστικαὶ διαπραγματεύσεις τοῦ Δημητρίου Κομνηνοῦ, ὁ ἐν ἔτει 1786 κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος, καὶ αἱ πρόδρομοι τοῦ 1789 θέλλαι ἀπέτρεψαν τὴν ἐξ Ἀνατολῆς προσοχὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου μονάρχου. Ὁ ἐν λόγῳ Δημήτριος προβιβασθεὶς ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΗ' εἰς βαθμὸν ὑποστρατήγου, καὶ ἐν ἔτει 1821 ἀποθανὼν ἐγκατέλιπεν ἕνα ἀδελφὸν, τὸν Γεώργιον, ὅστις κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1829 ἀπευθύνας ὑπόμνημα εἰς τὸν βασιλέα Κάρολον Ι', καὶ ἐν αὐτῷ ἀναπολῶν τὴν τε πρὸς τὸν ἀδελφόν του ὑπόσχεσιν τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ', καὶ τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς ἐξ αὐτοκρατόρων καταγωγῆς του, ἔλεγεν, ὅτι παραιτεῖται τῶν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου δικαιωμάτων του ὑπὲρ τοῦ συναινέσει καὶ συνδρομῇ τῆς Γαλλίας ἐκλεχθησομένου βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει κτηματικῆς ἐπιχορηγήσεως. (Sur la Grèce, par le prince Georges Comnène. Paris Octobre 1831).

(1) Τὸν Τσακάλωφ διεδέχθη ὕστερον ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ συμπατριώτης του Σεραφεὶμ Βρετὸς.

(2) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως Τόμ. Δ' πρόλεγ.

αὐτὸς ἑαυτὸν ἀπεκάλει συνήθως. Τὸ αἴσθημα τοῦτο ἀνευρίσκεται ἐν ἑκάστῃ γραμμῇ τῆς ἀλληλογραφίας του πρὸς τὸν Φρειδερῖκον, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν Αἰκατερίναν. Μετὰ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ χαιρετίζει ὁ ἐπιφανὴς γέρων τὰ πρῶτα δείγματα τῆς παλιγγενεσίας τῆς Ἑλλάδος· τὰ πάντα κατ' αὐτὸν προανήγγελλον συνεπείας βεβαιοτάτας. Μετὰ μεγάλης καὶ εἰλικρινοῦς χαρᾶς φαντάζεται βλέπων τὴν ἐπικειμένην πτῶσιν καὶ τὴν προσεγγίζουσαν ἔξωσιν τῶν τῆς παιδείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας βαρβάρων τούτων ἐχθρῶν, τῶν θηριωδῶν Τούρκων καὶ τοῦ σουλτάνου των, ὃν ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀδροφροσύνης του ἀπεκάλει *μέγαν Μουσταφᾶν*. Ἀλλὰ καὶ ἡ δυσαρέστησις πάλιν τοῦ Βολταίρου δὲν ἦτο μικρά. Τὸν πόλεμον εἶχον ὑποκινήσει αἱ ῥαδιουργίαι τῆς ῥωμαϊκῆς αὐλῆς, ἥτις ἀνεύρισκεν ἐν τούτῳ ἀντιπερισπασμόν τινα ὠφέλιμον εἰς τοὺς ἐν Πολωνίᾳ δυστυχεῖς πελάτας της, καὶ ἥτις διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου κατέστησεν ἀνεπανόρθωτον τὸν ὄλεθρόν των. « Ἐν » ὀνόματι τοῦ Θεοῦ (γράφει τῇ Αἰκατερίνῃ) πατάξατε τοὺς Τούρκους » μεθ' ὅλην τὴν πρὸς τούτους φιλίαν τοῦ ἐν Πολωνίᾳ ἀντιπροσώπου » τοῦ Πάπα· θριαμβεύσατε συγχρόνως κατὰ τοῦ Ἁγίου Πατρὸς καὶ » κατὰ τοῦ Μουφτῆ ». Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐνόησεν ὁ Βολταῖρος ὁποῖα προσκόμματα παρενέβαλλεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πόθων του εἴτε ἡ εὐρωπαϊκὴ εἴτε ἡ ῥωσσικὴ διπλωματία. Μάτην διὰ των ὀρθῶν εἰσηγήσεων καὶ τῶν εὐλαβῶν ἱκεσιῶν του σπεύδει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν *προσφιλῶν αὐτῷ Ἑλλήνων*. Ἡ θυσία θὰ τελεσθῇ. Οὕτω τοίνυν ἀπὸ τῶν πρώτων περιπετειῶν ἀναφαίνονται ὡς περ ἐν μικρογραφίᾳ ὅλοι οἱ πόθοι καὶ ὅλαι αἱ δυσχέρειαι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τοιοῦτον ἐκηρύχθη κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν· τοιοῦτον ἀνεπτύχθη πεντήκοντα ἔτη βραδύτερον, μετὰ τὸ 1821· τοιοῦτον μέχρι τινὸς παρίσταται καὶ σήμερον. Ἰδοὺ ὁ λόγος δι' ὃν ἀποβαίνει μᾶλλον διαφέρουσα ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βολταίρου καὶ τῶν προειρημένων ἡγεμόνων. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ ἀπὸ τῆς Βαλτικῆς εἰς Μεσόγειον κατάπλους τοῦ ῥωσσικοῦ στόλου ὑπῆρξέ τι μέγα καὶ καινοφανές. Σήμερον οὐδὲν τούτου φαίνεται ἁπλούστερον· τῷ 1770 ἐνομίσθη ὅμως ἀνήκουστον τόλμημα. « Δὲν γινώσκω τὸ ὑμέτερον » μυστήριον (ἔγραφεν ὁ Βολταῖρος τῇ αὐτοκρατείρᾳ τῇ 30 ὀκτ. 1769) » ἀλλ' ὁ ἀπόπλους τοῦ στόλου σας ἐμβάλλει μοι θαυμασμόν.... » εἶναι τὸ κάλλιστον ἔργον τὸ ἐπιχειρηθὲν μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ » Ἀννίβα ». Τῇ 2 ἰαν. 1770 ἔγραφεν ἐκ νέου « μανθάνω ὅτι ὁ στό-

» λος τῆς Ὑμ. Μεγ. σταθμεύει ἐν Port-Mahon καὶ διάκειται ἐν » καλλίστῃ καταστάσει. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ συγχαρῶ ὑμῖν. Ὁ Μου- » σταφᾶς θὰ ἐκπλαγῇ βλέπων, ὅτι προσβάλλεται συγχρόνως ἀπό τε » τοῦ Εὐξείνου καὶ τοῦ Αἰγαίου, ἐκεῖνος ὅς τις ἀγνοεῖ τί ἐστὶν Αἰ- » γαῖον καὶ τί Εὔξεινος, ὡς τὸ ἀγνοεῖ ὁ μέγας βεζίρης του καὶ ὁ » μουφτῆς του ». Τοῦτο εἶναι ἁπλῆ ἀλήθεια· γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι ὁ τῆς Γαλλίας πρεσβευτὴς ἐμόχθησε πολὺ ἕως οὗ ἐξηγήσῃ εἰς τὸ Διβάνιον, ὅτι εἰς στόλος ἠδύνατο νὰ καταβῇ διὰ τῆς μεσογείου ἀπὸ Κρονστάδης εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν πρόκειται περὶ Ἑλλάδος. Ὁ Βολταῖρος, καθ' ἅπερ αὐτὸς ὁμολογεῖ, δὲν ἐγίνωσκε τὸ ἀπόῤῥητον. Ὁ στόλος κατέπλευσε τῇ 17 φεβρ. 1770 εἰς τὸν λιμένα Οἰτύλου τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀμέσως ἡ ἐπανάστασις ἔλαβε μεγάλας διαστάσεις.

» Οἱ Ῥῶσσοι κατέλαβόν τινας κώμας ἐπὶ τῆς παραλίας. Περὶ τὰ τέλη μαρτίου ὁ πόλεμος εἶχε προβῆ ἕως τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Τὰς εἰδήσεις ταύτης ἀνεκοίνωσε τῷ Βολταίρῳ ἡ αὐτοκράτειρα δι' ἐπι- στολῆς ἀπὸ τῆς 16/28 μαΐου, ἐπιλέγουσα « δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θά » σοι ἐμποιήσω χαράν.... ἰδοὺ ἡ Ἑλλὰς πρόκειται νὰ γείνῃ ἐλευ- » θέρα. Βεβαίως πολὺ ἀπέχει τοῦ εἶναι ὅ,τι ὑπῆρξεν ἄλλοτε. Ἐν » τούτοις χαίρομεν ἀκούοντες τοὺς τόπους ὧν τὰ ὀνόματα ἦσαν » ἔναυλα εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ νεότητι ». Αἱ διαβε- βαιώσεις αὗται ἦσαν ὀλίγον ψυχραί· νοήσας τοῦτο ὁ Βολταῖρος ἀπήν- τησε τῇ αὐτοκρατείρᾳ. « Τὸ ὑμέτερον ἐν Ἑλλάδι ἐπιχείρημα εἶναι » ἀναντιῤῥήτως τὸ κάλλιστον τῶν ἀπὸ δισχιλίων ἐτῶν ἐπιχειρηθέν- » των στρατηγημάτων. Ἀνάγκη πᾶσα ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ πληρέστατα. » Δὲν ἐξαρκεῖ νὰ περιποιήσῃ ὑμῖν ἄπειρον τιμήν.... Θὰ ἐθυσίαζον » πᾶν ὅ,τι κέκτημαι ἐν τῷ κόσμῳ ὅπως ἴδω τὴν Ὑμ. Αὐτ. Μεγα- » λειότητα ἐπὶ τοῦ ἀνακλίντρου τοῦ Μουσταφᾶ.... Δὲν ἀκούω πλέον » νὰ γίνηται λόγος περὶ τῆς λεγομένης ἐν Αἰγύπτῳ ἐπαναστάσεως. » Ταῦτα πάντα ἐμποιοῦσί μοι παντοίας μερίμνας περὶ τῶν προσφι- » λῶν μοι Ἑλλήνων καὶ περὶ τῶν ὑμετέρων νικηφόρων ὅπλων, ἅτινα » εἶναι οὐχ ἧττον εἰς ἐμὲ προσφιλῆ. Φρίττω ἀναλογιζόμενος ὅτι » ἴσως ἡ κακοβουλία τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας θὰ βιάσῃ τὴν αὐτο- » κράτειραν εἰς κατεσπευσμένην εἰρήνην. Φοβοῦμαι μήπως οἱ αὐτοκα- » λούμενοι χριστιανοὶ ἡγεμόνες φθονοῦσι τὸ ἄστρον τοῦ βορρᾶ. » Ὑπάρχουσι μυστήρια εἰς ἃ δὲν ἐπιτρέπεταί μοι νὰ εἰσδύσω· ἐὰν

» ποιήσητε τὴν εἰρήνην πιστεύω, ὅτι αὕτη ἔσται ἐνδοξοτάτη· *ἀλλὰ τί* » *θὰ ἀποβῶσιν οἱ πτωχοί μου Ἕλληνες;* » (ἐπιστολὴ 4 Ἰουλ. 1770).

» Ὁ Βολταῖρος ἐπεθύμει ἀληθινὴν σταυροφορίαν τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας, τῆς αὐτοκρατείρας τῆς Αὐστρίας, καὶ τῆς αὐτοκρατείρας τῆς Ῥωσσίας ἐναντίον τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος. « Τί θελκτικὸν » θέαμα τὸ βλέπειν δύο αὐτοκρατείρας ἑλκούσας τὸν Μουσταφᾶν ἀπὸ » τῶν ὤτων καὶ ἀποπεμπούσας αὐτὸν εἰς τὴν Ἀσίαν; » Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνα οὐχὶ εὐκόλως συγκινουμένη διατηρεῖ τὴν ἠρεμίαν αὐτῆς. « Ἀπὸ μόνων τῶν Ἑλλήνων ἐξήρτηται (λέγει) νὰ διενεργήσωσι τὴν » ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ προσφιλεῖς σοι Ἕλληνες ἐν πολλαῖς » περιπτώσεσι παρέσχον δείγματα τοῦ ἀρχαίου θάρρους των, οὐδα- » μῶς δὲ εἶνε πνεύματος ἄμοιροι (2 αὐγ. 1770). Ἄλλως ὅμως δὲν » θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποκλεισθῶσιν ἐκ τῆς εἰρήνης οἱ λεγεῶνες τῆς » Σπάρτης ». Ὁ Βολταῖρος δὲν ἀρκεῖται εἰς ταῦτα.

» Ἡ ἀνησυχία του καταφαίνεται ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Πρωσσίας ἐπιστολῇ του. « Ἡ Πρόνοια (λέγει) ὅπως ταπεινώσῃ τὴν » ἀγερωχίαν μου θέλει ἵνα ἀναλάβωσι τὴν Ἑλλάδα οἱ Τοῦρκοι, ἡ » τοὐλάχιστον ἐπιτρέπει νὰ λέγωσι τοῦτο αἱ ἐφημερίδες. *Τὸ πρᾶγ-* » *μα προξενεῖ μοι λύπην βαθυτάτην.* Οὐχὶ διότι κατέχω σπιθα- » μήν τινα γῆν ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν Κορίνθῳ· μόνον ἐν Ἑλβετίᾳ κατέχω » ὀλίγην γῆν. Δὲν ἠξεύρετε ὅμως ἡλίκην θὰ ἠσθανόμην χαρὰν βλέ- » πων τοὺς ἀπογόνους τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Δημοσθένους ἀπηλ- » λαγμένους τοῦ ἀμαθοῦς πασᾶ. Θὰ μεθηρμηνεύετο ἑλληνιστὶ ἡ λαμ- » πρὰ ὑμῶν ἀνασκευὴ τοῦ Συστήματος τῆς Φύσεως καὶ θὰ ἐτυποῦτο » λαμπρότατα ὅπου ἄλλοτε ἦτο τὸ Λύκειον (20 αὐγ. 1770) ».

» Ὁ Βολταῖρος ἄγων τὸ 74 ἔτος ἐγένετο προφήτης. Ἄγεται καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀπάτης, ἐν ᾗ ἄλλοτε συνίστατο τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ ἀτοπία τῶν παρ' αὐτοῦ τοσάκις σκωφθέντων ἑβραίων προφητῶν. Ἐκ τῆς διανοίας του ἐξηλείφθη ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου· τὸ δὲ μέλλον συγ- χέεται μετὰ τοῦ παρόντος. Ὅ,τι ἐπεθύμει εἶχεν ἐλπίσει νὰ τὸ ἴδῃ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς. Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τοῦ Sans-Souci δὲν συνεμερί- ζετο τὰς ἀπάτας καὶ τὰς μερίμνας τοῦ ἐν Φέρνεῳ πατριάρχου. Ἀπο- κρίνεται λοιπὸν αὐτῷ, ὅτι οὐδὲν μὲν ἀκούει περὶ τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τὸ ἐπικὸν αὐτοῦ (τοῦ Βολταίρου) ποίημα Henriade ἀντικαθίστησι τὴν Ἰλιάδα, αἱ τραγῳδίαι του τὰς τοῦ Σοφοκλέους, τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα του τὰ τοῦ Θουκυδίδου, ἡ δὲ φιλοσοφία του εἶναι πολὺ

ἀνωτέρα τῆς τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ζήνωνος »· « Περὶ δὲ τῆς μοιροκρατίας τῆς κυβερνώσης τὰ συμβάντα (ὡς ἰσχυ- » ρίζεται ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συστήματος τῆς Φύσεως) ἀγνοῶ πότε » αὕτη θὰ ἐπενέγκῃ ἐπαναστάσεις ἐνδεχομένας νὰ ἐξαναστήσωσι τὰς » ἐπιστήμας, αἵτινες πρὸ πολλοῦ εἶναι τεθαμμέναι ἐν τοῖς τόποις » ἐκείνοις τοῖς δεδουλωμένοις καὶ τοῖς ἐκπεσοῦσιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας » αὐτῶν λαμπρότητος (26 σεπτ. 1770) ». « Οἱ Ἕλληνες, ὑπὲρ ὧν » τοσοῦτον ὑμεῖς ἐνδιαφέρεσθε, τοσοῦτον ἀπεδειλίασαν, ὥστε εἶναι » ἀνάξιοι ἐλευθερίας ». Τελευταῖον ὁ Φρειδερῖκος οὐχὶ ἄνευ λόγου ἀναμιμνήσκει τὸν Βολταῖρον τὰς εὐφραδεῖς τῶν φιλοσόφων διαμαρτυρήσεις τῆς εἰρήνης· ἀλλ' ἐν τῇ πρακτικῇ τὰ τῆς εἰρήνης εὐεργετήματα ἐξαγοράζονται μόνον διὰ πολλῆς ὑπομονῆς καὶ ἀνοχῆς. Ἄλλως δὲ οἱ Τοῦρκοι κέκτηνταί τινα καλὰ ἰδιώματα, ἐὰν μὴ ἄλλο, τὸ φρουρεῖν τοὐλάχιστον τὰ Ἱεροσόλυμα.

» Τελευταῖον μηνὶ μαρτίῳ 1771 λέγει τάδε· « Πρεπωδέστερον » τῇ ἀγαπητῇ συμμάχῳ μου θὰ ἦτο νὰ δώσῃ τὴν εἰρήνην εἰς τὴν » Εὐρώπην μᾶλλον ἢ νὰ ἀναφλέξῃ γενικὴν πυρκαϊάν. Βεβαίως ἡ » εἰρήνη θὰ γίνῃ· ὁ Μουσταφᾶς θὰ ἀποτίσῃ τὰς δαπάνας, ἡ δὲ Ἑλ- » λὰς θὰ ἀποβῇ ὅ,τι ἂν δυνηθῇ ».

» Ὁ Βολταῖρος δὲν παύεται παρακαλῶν τὴν Αἰκατερίναν. Τῇ 14 σεπτ. 1770 διατρανοῖ πρὸς αὐτὴν ὅλον τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν διάνοιάν του. « Οἱ εὐχόμενοι τῇ Ὑμ. Μεγ. ὀνειροπολήσεις, θὰ περιέλ- » θωσιν εἰς δεινὴν σύγχυσιν. Καὶ διὰ τί εὔχονται αὐτῇ δυστυχή- » ματα ἐν ᾧ ἐκδικεῖ τὴν Εὐρώπην; Ὑπάρχουσι προφανῶς ἄνθρω- » ποι μὴ θέλοντες νὰ λαλῇ τις ἑλληνιστί. Ἐπειδὴ ἐὰν ἡ Ὑμ. Μεγ. » ἦτο αὐτοκράτειρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ταχέως θὰ ἀνίδρυεν » ὡραίαν ἑλληνικὴν ἀκαδημίαν. Θὰ συνετάσσετο μία Αἰκατερινιάς. » Ἄλλοι καλλιτέχναι, ὡς ὁ Ζεῦξις καὶ ὁ Ἀπελλῆς θὰ ἐκάλυπτον τὴν » γῆν διὰ τῶν ὑμετέρων εἰκόνων. Ἡ πτῶσις τοῦ ὀθωμανικοῦ κρά- » τους θὰ ἐξυμνεῖτο διὰ στίχων ἑλληνικῶν. Αἱ Ἀθῆναι θὰ ἦσαν μία » τῶν ὑμετέρων πρωτευουσῶν. Πάντοτε οἱ ἔμποροι τοῦ Αἰγαίου θὰ » ἤπουν ἑλληνικὰ διαβατήρια. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα θὰ ἀπέβαινε » γλῶσσα καθολική ». Ἡ προφητεία αὕτη ἐπανελήφθη παρ' ἄλλων ἕνα αἰῶνα καὶ ἐπέκεινα μετὰ τὸν Βολταῖρον, διεσαφηνίσθη δὲ ἀρ- κούντως καὶ ἐν ταῖς στήλαις τῆς παρούσης ἐφημερίδος. Τὰ αὐτὰ φρο- νοῦσι πάντες οἱ ἀσχοληθέντες εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο· τῷ ὄντι, ἀφ' οὗ

ἀνεγεννήθη ἡ Ἑλλὰς, ἀφ' οὗ πανταχοῦ τῆς ὑφηλίου καθιερώθη ἡ κλασικὴ ἐκπαίδευσις, ἀφ' οὗ ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταδηλοῦται ἡ ἀνάγκη μιᾶς γλώσσης διεθνοῦς ἐπαρκούσης εἰς τὰς ὁσημέραι πολλαπλασιαζομένας διεθνεῖς σχέσεις, δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τί ὑπολαμβάνεται φαντασιώδης καὶ δυσεφάρμοστος ἡ ἰδέα ἣν ἐνεποίησε τῷ Βολταίρῳ τὸ θέαμα τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε πρῶτον ἐξεδηλώθη ἡ ἰδέα αὕτη ἐφάνη βεβαίως μᾶλλον παρακεκινδυνευμένη ἢ νῦν. Ἡ Αἰκατερίνα ἔγραψε τῷ Βολταίρῳ μετά τινος εἰρωνείας « παρατηρῶ ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ἦναι καιρὸς νὰ μεταβῶ » εἴς τι πανεπιστήμιον ὅπως μάθω τὴν ἑλληνικήν.... ἐν τούτοις » ὁ Ὅμηρος μεθερμηνεύεται ῥωσσιστί. Ὁπωσδήποτε εἶναι μία καλὴ » ἀρχή. Κατὰ τὰς περιστάσεις θὰ ἴδωμεν ἐὰν ἦναι ἀνάγκη νὰ πο» ρευθῶμεν μακρότερον » (6/18 ὀκτ. 1770). « Ἐὰν οἱ Ἕλληνες εἶ» χον σταθῆ ἄξιοι πάντων ὅσα ἐπράξατε ὑπὲρ αὐτῶν (γράφει τῇ » αὐτοκρατείρᾳ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου) ἡ ἑλληνικὴ » γλῶσσα θὰ ἦτο σήμερον γλῶσσα καθολική. Ἡ ῥωσσικὴ γλῶσσα » θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν θέσιν της (προστίθησιν ὁπωσοῦν εἰρωνευό» μενος καὶ αὐτός) ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι γέρων ἵνα μάθω τὴν γλῶσσαν » τοῦ Ὑμ. κράτους (σεπτ. 1772) ». Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐξεδήλωσε καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Πρωσσίας. Οὔτε ἁπλῆ λοιπὸν φαντασία ἦτο οὔτε στιγμιαία ἔμπνευσις, ἀλλὰ προεσκεμμένη πρόνοια καὶ νέον δεῖγμα τῆς εὐτόλμου καὶ πρακτικῆς ὀρθοφροσύνης του. Πρὸς τούτοις ὁ Βολταῖρος ἐπόθει Ἑλλάδα ἀνεξάρτητον καὶ ἐλευθέραν, οὐχὶ ἐπαρχίαν ῥωσσικὴν, ὡς ἤθελέ τις συμπεράνει ἐκ τῶν πρὸς τὴν Αἰκατερίναν λόγων του « αἱ Ἀθῆναι θὰ ἦσαν μία τῶν πρωτευουσῶν της ». Ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον ὡςπερεὶ ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ διασκεδάσῃ πᾶσαν περὶ τούτου ὑποψίαν ἐπιστέλλει τῇ αὐτοκρατείρᾳ τάδε. « Ὁπότε ἐλάλουν περὶ εἰρήνης φοβούμενος αὐτὴν, ὁπότε ἔλεγον ὅτι » Ὑμεῖς θὰ ὑπηγορεύετε τοὺς ὅρους της πολὺ ἀπεῖχον τοῦ φαντά» σθῆναι ὅτι ἡ Ὑμ. Μεγ. ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλίπῃ τοὺς ἀνδρείους » τούτους Σπαρτιάτας. Μὴ γένοιτο νὰ ὑποπτευθῶ τὸ τοιοῦτον! » Ἀλλὰ μετὰ τοσαύτας νίκας δὲν πρόκειται νὰ ποιήσῃ τις ὅπως » εὕρωσιν αὐτοὶ χάριν παρὰ τῷ ἀγρίῳ δεσπότῃ των· καιρὸς εἶναι » νὰ μὴ ἔχωσιν ἄλλον δεσπότην ἢ τὴν προστάτιδά μου ἡ *μᾶλλον* » *νὰ ἦναι ἐλεύθεροι ὑπὸ τὰς σημαίας της* ».

» Ἐν ταῖς ἀδιαλείπτοις ταύταις εὐχαῖς καὶ προσπαθείαις ὑπὲρ

τῆς Ἑλλάδος ἀνευρίσκομεν τὴν αὐτὴν ἔμπνευσιν, ἥτις ἀνέδειξε τὸν τὸν ἐν Φέρνεϋ πατριάρχην ἀπολογητὴν τῶν Καλὰς, τῶν Σιρβὲν, καὶ τοῦ Λαβάρ. Ἡ αὐτὴ ὑπάρχει φρίκη τῆς καταπιέσεως καὶ τῆς θρησκομανίας, ἡ αὐτὴ δίψα τῆς δικαιοσύνης, ὁ αὐτὸς ἔρως τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι ἡ Ἑλλὰς παρασυρθεῖσα τότε ὑπὸ τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς εἰς πρόωρον ἐπανάστασιν, δὲν ἦτο ἑτοίμη νὰ λάβῃ τὰς τύχας ἃς προώριζεν αὐτῇ ὁ Βολταῖρος. Ἔχρηζεν αὐτὴ πεντακονταετοῦς ἐργασίας βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς, ἀναπτύξεως ναυτικῆς, καὶ παιδείας, ἥτις προητοίμασε τὴν ἐπάναστασιν τοῦ 1821, ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτυχίαν της καὶ κατέστησεν ἀπὸ τοῦδε ἀκαταμαχήτους τὰς συνεπείας της.

» Ἐὰν σήμερον μετὰ αἰῶνα ἀνήρχετο ὁ Βολταῖρος εἰς τὴν γῆν θὰ ἐχαιρέτιζε τὰς Ἀθήνας, οὐχὶ ὡς πρωτεύουσαν ρωσσικῆς ἐπαρχίας, ἀλλ' ὡς κράτος ἀνεξάρτητον (1). »

---

(1) Κλειὼ, ἐφημ. Τεργέστης, ἀριθ. 404.—Εἰς ταῦτα ἐπιπροστιθέμεθα καὶ τὰ ἑξῆς. Τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1770 ἡ Αἰκατερίνα ἔγραφε τῷ Βολτάρῳ, « Οἱ Ἕλληνες, οἱ Σπαρτιάται, μεγάλως ἐξεφυλίσθησαν· ἀγαπῶσι τὴν ἁρπαγὴν μᾶλλον ἢ τὴν ἐλευθερίαν. Διὰ παντὸς δὲ ἀπολεσθήσονται ἐὰν μὴ ὠφεληθῶσι τῶν διαθέσεων καὶ τῶν συμβουλῶν τοῦ ἥρωος (!) τὸν ὁποῖον ἔστειλα αὐτοῖς ». Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ Βολταῖρος ἔγραφεν αὐτῇ. « Ἐὰν συνομολογήσητε τὴν εἰρήνην εἶμαι ὑπερβέβαιος, ὅτι θέλει εἶσθαι ἔνδοξος... Ἀλλὰ τί θὰ γίνωσιν οἱ δυστυχισμένοι μου Ἕλληνες; Τί θέλουσι γίνει οἱ νέοι τῆς Σπάρτης λεγεῶνες; Ἀναμφιβόλως θέλετε ἀνανεώσει τοὺς Ἰσθμικοὺς ἀγῶνας, ἐν οἷς οἱ Ῥωμαῖοι διὰ δημοσίου ψηφίσματος ἀνεκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο θέλει εἶσθαι τὸ ἐνδοξότερον τοῦ βίου σας κατόρθωμα ». Κατὰ δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἑπομένου ἔτους ἐπανελάμβανε. « Ἐάν, ἀφοῦ λάβητε τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον, δώσητε εἰς τὸν Μουσταφᾶν τὴν εἰρήνην, τί θὰ γίνῃ ἡ δυστυχής μου Ἑλλάς; τί θὰ γίνῃ ὁ ὡραῖος οὗτος τόπος τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Σοφοκλέους; Μετὰ πάσης εὐχαριστήσεως ἀφίνω τὴν Ἱερουσαλὴμ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους, διότι οἱ βάρβαροι οὗτοι ἐπλάσθησαν διὰ τὸν τόπον τοῦ Ἐζεκιὴλ, τοῦ Ἠλία, καὶ τοῦ Καϊάφα. Ἀλλὰ πάντοτε ἐποδύνως θὰ λυποῦμαι βλέπων τὸ θέατρον τῶν Ἀθηνῶν μεταβεβλημένον εἰς ἀλογοποτίστραν, καὶ τὸ λύκειον εἰς σταύλους». Ἡ Αἰκατερίνα ἔγραψεν ἀπαντῶσα. « Ἐὰν ἡ προσφιλής σοι Ἑλλὰς ἐνήργει μετὰ τόσης ἀνδρείας, μεθ' ὅσης καὶ ὁ αὐθέντης τῶν Πυραμίδων (Ἀλήμπεης) ἤθελε παρευθὺς παύσει τὸ θέατρον τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ νὰ ἦνε ἀλογοποτίστρα, καὶ τὸ λύκειον σταῦλος». Περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔγραφεν ὁ Βολταῖρος. « Κολακεύομαι μαθὼν, ὅτι ὁ Κ. Ὀρλὼφ εἶναι κύριος τῆς Εὐβοίας. Τοῦτο μ' εὐελπίζει καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας, πρὸς ἃς ἀείποτε προσηλοῦμαι, χάριν τοῦ Σοφοκλέους, Εὐριπίδου, Μενάνδρου, καὶ τοῦ γηραιοῦ Ἀνακρέοντος, τοῦ συναδέλφου μου. » Διὰ τῆς ἑξῆς δὲ πρὸς τὴν Αἰκατερίναν στιχηρᾶς ἐπιστολῆς του ἀποκαλεῖ τοὺς μὴ λαβόντας ὑπὲρ χῆς ἐπαναστάσεως μέρος Ἕλληνας χαμερπεῖς ῥαδιούργους.

Les descendans d'Hercule et la race d'Homère

Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ἀρχιεπίσκοπος Σλαβινίου καὶ Χερσῶνος χειροτονηθεὶς ἐποίησεν ᾠδὴν εἰς Αἰκατερίναν, ἑλληνορωσσιστὶ ἐν Μόσχᾳ δημοσιευθεῖσαν (1775) (1). Ἐν ταύτῃ ἐξυμνῶν καὶ τὴν ἐν Αἰγαίῳ κατάβασιν τοῦ Ῥωσσικοῦ στόλου, τελευτᾷ προφητικῶς περὶ τῆς πλήμονος πατρίδος ἀναφωνῶν.

. . . Ὅσσα παρβάντες τάχα κ' ἐκπεσοῦνται
Ἑλλάδος ἄρδην.
Πῶς γάρ; ἢ σφᾶς παιπαλόεντες αἰὲν,
Ἔνθ' ἄρ' Ἄϊμου ἠλιβάτων κορύμβων,
Ἔνθα δ' αὖ ἀγάῤῥοος ὁλκὸς Ἕλλης
Στεῦτο σαώσειν;

---

sans cœur et sans esprit couchés dans la poussière,
à leurs divins aieux craignant de ressembler,
sont des fripons rampans, qu'un aga fait trembler.

Περίεργος δὲ εἶνε καὶ ἡ ἐξῆς ἐπιστολή του πρὸς τυπογράφον προσενεγκόντα αὐτῷ ἀντίτυπον περὶ Στρατιωτικῆς Τακτικῆς, περὶ ἧς καὶ ὁ γνωστὸς τοῦ Ἑλληνσπόντου ὀχυρωτὴς Γάλλος Τόττ εἶχε γράψει.

Allez de Belzebuth détestable libraire,
portez votre tactique au chevalier de Tott,
qui fait marcher les Turcs au nom de Sabaoth.
C'est lui qui des canons couvrant les Dardanelles
à tuer les chrétiens instruit les infidèles.

Ἡ τελευταία τοῦ Βολταίρου πρὸς τὴν Αἰκατερίναν ἐπιστολὴ (5 Δεκεμβρίου 1777) περιέχει τὰ ἑξῆς. « Ἤθελον νὰ προταθῇ βραβεῖον διὰ τὸν ἐφευρέτην τοῦ ταχυτέρου καὶ ἀσφαλεστέρου μέσου πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων εἰς τοὺς τόπους ὅθεν ἦλθον. Ἀλλὰ πιστεύω πάντοτε, ὅτι τὸ μυστήριον τοῦτο ἐπιφυλάσσεται διὰ τὸ πρῶτον ὃν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπερ καλεῖται Αἰκατερίνα Β'. Ῥίπτομαι εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς καὶ ἐν τῇ ἀγωνίᾳ μου ἀνακράζω, ἀλλὰχ, ἀλλὰχ, Αἰκατερίνα ρεζοὺλ ἀλλάχ! » Oeuvres complètes de Voltaire (Correspondance)— Οὐχ ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτοί εἰσι καὶ αἱ ἑξῆς περὶ Ἑλλάδος κρίσεις τοῦ βιογράφου τοῦ Βολταίρου Τυργώ. « Κατακρίνεται ὡς ἄδικος ὁ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος· πλὴν δύναται νὰ ἦνε ἄδικος κατὰ μιᾶς ὁρδῆς λῃστῶν κρατούντων εἰς τὰς ἀλύσους λαὸν, καθ' οὗ ἡ ἄπληστος θηριωδία αὐτῶν ἐπιδαψιλεύει τόσας ὕβρεις; Ἂς ἐπανέλθωσιν οἱ βάρβαροι εἰς τὰς ἐρήμους των, ἐξ ὧν ἡ ἀδυναμία τῆς Εὐρώπης ἐπέτρεψε νὰ ἐξέλθωσι. Τέλος πάντων δὲ ἡ πατρὶς ἐκείνων πρὸς οὓς ὀφείλομεν τὰ φῶτα, τὰς τέχνας, καὶ αὐτὰς τὰς ἀρετάς μας ἂς παύσῃ ἀτιμαζομένη διὰ τῆς παρουσίας λαοῦ, τὰ ἄτιμα τῆς μαλθακότητος κακὰ συνενοῦντος τῇ σκληρότητι τῶν ἀγρίων λαῶν. »

(1) Ἐν τῇ πρὸς τὴν Αὐτοκράτειραν εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ προσλαλιᾷ ὁ Εὐγένιος λέγει καὶ ταῦτα. « Θρόνος τώρα Ἀρχιεπισκοπικὸς συνιστάμενος, μάνδρα νεαρὰ εἰς ὑποδοχὴν τῶν προσφευγόντων λογικῶν προβάτων, ἀναμέσον ἡ κατέναντι τῶν ἀγρίων λύκων ἰσχυρῶς περιφραττομένη. Ἡ Κιβωτὸς μεταξὺ τῶν ἀλλοφύλων προσκυνουμένη ; Καὶ ὁ Δαγὼν πρὸ τῆς Κιβωτοῦ πίπτων ἀθλίως, καὶ ἐλεεινῶς συντριβόμενος. »

Ἐκγόνων, ἆ! πῶς λελάθοιτο Ἕλλη;
Πῶς δ' ἀπ' Αἵμου ἔμμεναν ἄνδιχ' υἷος,
Ὠριθείη, καὶ Βορέης τετλαῖεν;
Νωλεμὲς αἰεί;

Οὔτι αἴσιμόν γε τέκη ἀμέρσαν,
Ἐς διαμπερὲς, λάχος οἷς πατρῷον,
Σπέρμα μᾶψ δ' ὀθνήϊον ἀμφιθάλπειν.
Οὔτι κατ' αἶσαν.

Σπέρμα θηρῶν αἱμοχαρῶν τε φέρβειν,
Αἰολουργέων τε, ἀναρσίων τε.
Τῶν θ' ὕβρις, βίη τε, σιδήρεόν δε
οὐρανὸν ἵκει.

Μὴ γὰρ ἀσπερχὲς θέμις ἐγκοτήσει;
Μὴ ὕπνον δ' ἀπείρονα τόν δ' ἰαύσει;
Ὀψὲ γοῦν ὑπέρβιον οὐδὲ λεύσσει
Τοὔρκιον ὕβριν;

Ὄψεθ' ὕβριν δυσμενέων Τυράννων
Ἐς τέλος Δίκη. Χέρας ἀσχέτους δὲ
Σύν τε θραύσει μάστιν ἀτὰρ βαρεῖαν
Συγκατεάξει.

Τούς δ' ἀπωτεῖται πάρος ἦχι ναῖον,
Ἠμὲν ἔνθα Καυκασίων συλάων,
Ἠδὲ τ' ἔνθα Ἀράβιης πετρήης
οὔρεα μακρά.

Οὔτι κομπέω παρὰ καιρὸν οὕτως.
Οὐδὲ Πυθὼ μ' ἀπύει· ἀλλὰ μ' ἔλπει,
Ὧδε ἡ Δίκη, τάδε ὡς ἐσεῖται.
Οὐκ ἀτέλεστα.

Δὴ πότ'; Ἀλλ' ἐν γούνασι ταῦτα κεῖται
Ζηνὸς, Ἀβράστεια παρ' ᾧ ἑδρεύει,
Ἣ τέως περ κατ' ὄλιτρους κιχάνει.

Ὁ ἐπὶ τῆς ρωσσικῆς κατοχῆς ἐνεργήσας τὰς ἐν Αἰγαίῳ πολυθρυλλήτους ἀνασκαφὰς κόμης Πάσχ Κρίνεν, πικρῶς ἐλέγχων τῶν νησιωτῶν τὴν ἀμάθειαν, λέγει ὅτι κατ' οὐδὲν οὗτοι δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς ἐνδόξους προγόνους των (1). Μετ' ὀλίγα δ' ἔτη εἷς τῶν

(1) «Anche i popoli che oggidì abitano quell'isole sono d'indole affato diversa da quella de' Greci antichi. In quelli se venerano dei maestri in ogni scienza et in ogni arte; in questi si compiagne una generale ignoranza. Né ciò dée far maraviglia, imperocchè perduta fra questi l'idea della loro gran-

συμπατριωτῶν τοῦ Κρίνεν, ὁ παραδοξολόγος Πάουβ (Pauw) δημοσιεύσας φιλοσοφικόν τι σύγγραμμα (1), διέχυσεν ἐν αὐτῷ ὅλην τοῦ μισελληνισμοῦ τὴν χολὴν ἰσχυρισθείς, ὅτι ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπάρχουσι. Τὰς παραδοξολογίας ὅμως τοῦ Ὁλλανδοῦ φιλοσόφου δι' ἀναντιῤῥήτων ἀποδείξεων ἀνέτρεψαν πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ Γάλλος Σοννίνης. Οὗτος, μέλος ὢν διαφόρων σοφῶν ἑταιριῶν, καὶ διαταγῇ τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' καὶ συγκατανεύσει τοῦ σουλτάνου περιελθὼν τὴν Αἴγυπτον καὶ Ἑλλάδα (1777—1780), μεγάλως ἐξετίμησε τὰ προτερήματα τῶν Ἑλλήνων, περὶ ὧν ἐκφράζεται οὕτω.

« Ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τοῦ καθ' ὁλοκληρίαν ἐκφυλισθέντος τούτου λαοῦ (τῶν Αἰγυπτίων), καὶ τοῦ ἔτι κατοικοῦντος τοὺς ὡραίους τῆς Ἑλλάδος τόπους. Ὑπ' οὐρανὸν καθαρὸν, ἐν ἀτμοσφαίρᾳ ὑγιεῖ, συγκεκερασμένῃ, καὶ ἐμπεφορημένῃ ἐκ τῶν μᾶλλον ἡδυπνόων ἀναθυμιάσεων, ἐπὶ ἐδάφους ὑπὸ τῆς φύσεως προικοδοτηθέντος δι' ἀεννάου ἔαρος, ἀναμφιβόλως προσδοκᾷ τις ν' ἀπαντήσῃ εὐτραπελίαν ἠθῶν καὶ ἡδύτητα χαρακτῆρος. Ὁμιλῶ περὶ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων αἱ γενεαὶ ἀδιακόπως διαδέχονται· διότι ὁ ἀγροῖκος καὶ ἄγριος ἅρπαξ δύναται διὰ τῆς βλακώδους ἀγριότητός του νὰ βεβηλώσῃ τὸ εὐτυχέστερον κλίμα, τὴν μᾶλλον διαγελῶσαν γῆν, ἀπαιτοῦνται ὅμως πολλοὶ αἰῶνες μέχρις ὅτου ἡ ἐπήρεια αὐτῶν συγκεράσῃ τὴν τραχύτητα τῶν κλίσεων αὐτοῦ.

» Ὁ κατοικῶν τὰς θελκτικὰς ταύτας χώρας Ἕλλην ἔχει ὡραῖον ἀνάστημα, φέρει τὴν κεφαλὴν ὑψωμένην, τὸ σῶμα εὐθὺ καὶ μᾶλλον

---

dezza, abbattuto et avilito l'animo in ciascuno individuo, e combattento con l'indigenza e la miseria, doveano necessariamente vedersi cambiati ancora gli antichi costumi. » Descrizione dell'Arcipelago, σελ. 17.

Ἐκ τῶν ἀναλύσεων τοῦ Κρίνεν ἀφορμὴν λαβὼν καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνταποκριτὴς μιᾶς Γαλλικῆς ἐφημερίδος ἔγραψε τὰ ἑξῆς περὶ Ἑλλήνων. « Μ' ὅλον τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διετήρησεν αἴσθημα ὑπερηφανείας, δι' οὗ διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἄλλων. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους ἀνεπόλει τὴν πάλαι λαμπηδόνα, δυστυχῶς ὅμως σήμερον περιῆλθεν εἰς τὴν παχυλοτέραν ἀμάθειαν. Ὁ χρόνος τοῦ ἀφῄρεσε τὴν ἀνάμνησιν τοῦ τί ἦτο, καὶ ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ ἀμάθεια, καὶ ἡ δουλεία ἀπέμειναν τὰ μόνα χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ. Ὅλα σχεδὸν τ' ἀρχαῖα μνημεῖα ἐκρημνίσθησαν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ, μετ' αὐτῶν δὲ οἱ Ἕλληνες ἀπώλεσαν καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν δόξης. Ἐὰν ἡ γῆ περικλείῃ εἰσέτι τινὰ ἐν τοῖς κόλποις της, οἱ κατοικοῦντες αὐτὴν ἀγνοοῦσιν ὅτι ποδοπατοῦσι τὴν τέφραν τῶν προγόνων των. » Mercure de France, Avril 1773, II vol. σελ. 181—182.

(1) Recherches philosophiques sur les Grecs, 1788.

ὄπισθοκλινὲς, καὶ εἶναι εὐγενὴς ἐν τῇ στάσει, εὐτράπελος ἐν τῇ συμπεριφορᾷ, καὶ ἐλαφρὸς εἰς τὸ βάδισμα Οἱ ὀφθαλμοί του εἰσὶ πλήρεις ζωηρότητος, ἡ παρρησία αὐτοῦ εἰλικρινὴς, ἡ φυσιογνωμία του ἐπαγωγός. Καθάριος καὶ κομψὸς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ, ἔχει τὴν καλαισθησίαν τοῦ στολισμοῦ, ὡς καὶ παντὸς ὡραίου. Ἐνεργητικὸς, ἐργατικὸς, ἐπιχειρηματίας, εἶνε ἐπιδεκτικὸς πρὸς σύλληψιν μεγάλων πραγμάτων. Ὁμιλεῖ μετὰ στωμυλίας, καὶ ἐξηγεῖται μετὰ θερμότητος· γνωρίζει τὴν γλῶσσαν τῶν παθῶν, καὶ καταπλήττει διὰ τῆς φυσικῆς του εὐγλωττίας. Ἀγαπᾷ τὰς τέχνας, χωρὶς νὰ τολμᾷ καὶ νὰ τὰς καλλιεργῇ, ἕνεκα τοῦ βαρύνοντος ἐπὶ τοῦ τραχήλου του σιδηροῦ ζυγοῦ. Εὐθὺς καὶ πανοῦργος ἐν τῷ ἐμπορεύεσθαι, ἔχει καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κυριώδη τοῦ ἐπιτηδεύματος τούτου βάσιν. Ἀλλ' ἐὰν ἐν τῷ σημερινῷ Ἕλληνι ἀνευρίσκωνται πολλὰ τῶν πλεονεκτημάτων τῶν περικοσμούντων τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ προγόνων, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν καὶ τὸ, ὅτι ἡ δεισιδαιμονία, θυγάτηρ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δουλείας, ἀμαυροῖ, κατά τι τὴν λαμπηδόνα αὐτῶν, συνάμα δὲ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτῷ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἀστάθειαν, καὶ εὐκαμψίαν, τὴν ἐπιπόλαιον πίστιν, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ πολυμήχανον ἐκεῖνο πνεῦμα τὸ παρεμφερὲς τῇ ἀπιστίᾳ, ἐφ' οἷς οἱ τῆς ἀρχαιότητος Ἕλληνες κατηγορήθησαν.

»Ἀλλ' ἡ εὐστροφία αὕτη τοῦ χαρακτῆρος εὐτυχῶς δὲν ἐπεκτείνεται, ἢ τοὐλάχιστον λίαν ἐξησθενημένη εἶνε, καὶ ἐπὶ τῶν γυναικῶν τῆς αὐτῆς χώρας. Αἱ Ἑλληνίδες ἐν γένει διαπρέπουσι διὰ τὸ εὐγενὲς καὶ θελκτικόν των ἀνάστημα, καὶ διὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς στάσεως. Τὰ ὑπὸ τῆς ὡραιότητος ἰχνογραφούμενα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου των ἀντανακλῶσι τὰ ζωηρὰ καὶ βαθέα τῆς αἰσθητικότητος πάθη. Ἡ γαλήνη τῆς μορφῆς των ἐξεικονίζει τὴν ἀξιοπρέπειαν, ἐστερημένην τῆς ψυχρότητος καὶ τῆς ἐπιτετηδευμένης σοβαρότητος. Εἰσὶν ἀξιέραστοι ἄνευ ἀξιώσεως, εὐπρεπεῖς ἄνευ σοβαρότητος, θελκτικαὶ ἄνευ ἐπιτηδεύσεως. Ἐὰν εἰς τὰ λαμπρὰ ταῦτα πρωτερήματα προστεθῇ καὶ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν, ἡ περὶ τὴν ἔκφρασιν ζέσις, αἱ ὁρμαὶ ἁπλῆς καὶ ἀφελοῦς εὐγλωττίας, ἥτις θέλγει καὶ προσελκύει, ἡ περὶ τὰ προσφιλῆ ἀντικείμενα ἄκρα ἀφοσίωσις, ἡ περὶ τὰ καθήκοντα ἀκρίβεια καὶ πίστις, λαμβάνει τις πλήρη ἰδέαν περὶ τῶν πρωνομιούχων τούτων ὄντων, δι' ὧν ἡ φύσις ἐν τῇ γενναιοδωρίᾳ της ἐκόσμησε τὴν γῆν, καὶ ἅτινα δὲν σπανίζουσιν ἐν Ἑλλάδι. Τὸ πνεῦμα

τῶν ἀριστοτεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος ἠδύνατο εἰσέτι νὰ ἐκλέξῃ ἐν ταῦθα πολλὰ καλλονῆς πρότυπα.

» Ὅ,τι περὶ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων εἶπον ὅλως ἀντίκειται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Πάουβ γραφέντα. Δύσκολος ἡ ὕπαρξις παρομοίας αἰσθημάτων ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ἐκτιθεμένου πᾶν ὅ,τι εἶδε περιηγητοῦ, καὶ τοῦ σοφοῦ, ὅστις ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ σπουδαστηρίου του ἰσχυρίζεται, ὅτι κάλλιον παρετήρησεν ὅ,τι δὲν βλέπει. Ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῆς ἥκιστα φιλοσοφικῆς μανίας τοῦ ἀπορρίπτειν τὰ πρὸς τὸ σύστημά του ἀντιδοξοῦντα γεγονότα, ὁ κ. Πάουβ ἀναγνωρίζει μόνον ἐκεῖνα ἐφ' ὧν δύναται νὰ στηριχθῇ, συνοδεύων καὶ ταῦτα μετὰ σχολίων εἰδικῶν καταδεικνυόντων τὴν ἐπιμέλειαν μᾶλλον παρὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ γράψαντος.

» Ἀφοῦ ἀπεσόβησε πᾶν τὸ μὴ συνᾴδον πρὸς τὴν γνώμην του, καὶ πικρότατα ἐπέκρινε συγγραφεῖς ἀξιοσεβάστους, ὁ κ. Πάουβ ἀνοίγει ἐλεύθερον στάδιον εἰς τὴν φαντασίαν του, καὶ διὰ μαρτυριῶν ὑπόπτων, καὶ παρατόλμων ἀποφάνσεων, παρισταμένων ὡς ἀληθειῶν ἀκαταμαχήτων, ἀγωνιᾷ νὰ καταστρέψῃ πάσας τὰς παραδεδεγμένας ἰδέας καὶ τὰς ἧττον ἀμφιβόλους παρατηρήσεις. Ἀκούων τις αὐτὸν δὲν δύναται νὰ εὕρῃ ἐκφράσεις ἐξεικονιζούσας τὸν ἐξευτελισμὸν, εἰς ὃν ἐξ ἰδίων ἁμαρτημάτων περιέπεσαν νῦν οἱ Ἕλληνες. « Ὁ λαὸς οὗτος, λέγει, ἐπανελθὼν ἐν τῇ νηπιότητι δὲν εἶνε πλέον ἢ οὐτιδανὸν βάρος τῆς γῆς, καὶ ἡ αἰσχύνη τῶν προγόνων του, ὧν ποδοπατεῖ τοὺς τάφους χωρὶς νὰ τοὺς γνωρίζῃ ». Οὐδὲν σκληρότερον καὶ ἀδικώτερον. Ἐὰν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν συγγραφέα μάτην ἤθελέ τις ζητήσει τὴν ὡραιότητα ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα κατ' αὐτὸν, ἄλλοτε σπανιώτατα ἔλαμψεν. « Νῦν, προστίθησιν, εὑρίσκει τις γενικῶς γυναῖκας ἀπολύτως κατωτέρας τῶν τῆς βορείου Εὐρώπης, ὡς πρὸς τὴν κανονικότητα τῶν χαρακτήρων, τὴν ζωηρότητα τῆς χροιᾶς, καὶ τὴν κομψότητα τοῦ ἀναστήματος. Εἷς τινας μάλιστα πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶνται γυναῖκες εἰδεχθεῖς ἐκ φύσεως. » Ταῦτα εἶνε ἰδέαι ἡμαρτημέναι, οὐχὶ σπανίως ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ κ. Πάουβ ἀπαντῶσαι. Αἱ δὲ ὕβρεις αὐτοῦ κατὰ λαοῦ, πρὸς ὃν συνέχεται ἡ ἔξις τοῦ συμφέροντος, αἱ βλασφημίαι αὗται κατὰ τῆς ὡραιότητος εἰσὶ τοσαῦται κηλῖδες ἀσχημίζουσαι καὶ τὰς φιλοσοφικωτέρας ἐρεύνας.

» Ὁ ἀξιάγαστος καὶ ἐνδιαφέρων λαὸς τῆς Ἑλλάδος κάμπτεται ὑπὸ τὸν βαρύτατον ζυγὸν τοῦ ἀγρίου καὶ ἀλαζόνος Μουσουλμάνου,

Ἡ δουλεία αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ τῶν ἀπογόνων τῶν Αἰγυπτίων, εἶνε παλαιὰ καὶ ἀπόλυτος. Οἱ Κόπται ἔζων ἐν ἀπονάρκωσει, καὶ τῇ ἀποκτηνώσει ἐξηχρειωμένης καταστάσεως. Οὐδέποτε διενοήθησαν ἵνα συντρίψωσι τὰ δεσμά των, ἐὰν οἱ Γάλλοι δὲν ἀνελάμβανον τὴν ἀπελευθέρωσίν των. Καὶ οἱ Ἕλληνες δὲ, εἰ καὶ ἔχοντες μεγαλειτέραν ἐνέργειαν καὶ περισσότερα μέσα οὐδέποτε θέλουσιν οἱ ἴδιοι ἀποτινάξει τὰ δεσμὰ, ἅτινα τόσον εἶνε μισητά Ἐὰν πνεῦμα μεγαλεπήβολον, φιλόδοξον καὶ φιλόπατρι, ἠγείρετο ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ προσεφέρετο ἵνα τοὺς ὁδηγήσῃ εἰς κτῆσιν τῆς ἐλευθερίας, πολὺ ἤθελε κοπιάσει μέχρις εὑρέσεως ὁπαδῶν πολυαρίθμων. Ἁπλοῦς ἀρχηγὸς ἀνταρτῶν ἤθελε πολεμεῖ κατ' αὐτῶν τῶν συμπατριωτῶν του, πίπτων ἐπὶ τέλους καὶ θῦμα τῆς προδοσίας τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἐπὶ τοσοῦτον δουλεία μακρὰ ἐξαλείφει τὴν ἐνέργειαν, διαφθείρει τὰ ψυχικὰ προτερήματα, καὶ μόνον ἐπὶ τῶν ἐλαττωμάτων τῆς ἀδυναμίας καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ ἐπεγεργεῖ. Ἐὰν ὅμως ξενικοὶ στρατοὶ, ἀλλ' ἀρκούντως ἰσχυροὶ πρὸς ἔμπνευσιν θάρρους, ἐπαρουσιάζοντο ὡς ἐλευθερωταὶ τῆς Ἑλλάδος, ἡ κατὰ τῆς τυραννίας ἐξέγερσις θέλει γίνει γενική. Ἡ ἐθνικὴ ἐνεργητικότης ἤθελεν ἀναπτύξει ὅλας τὰ ἑαυτῆς ἑλατήρια, συντάγματα θαῤῥαλέων πολεμιστῶν ἤθελον πανταχόθεν σχηματισθῆ, καὶ ἐπιδέξιοι ναῦται καλύψει τὴν θάλασσαν δι' ἐλαφρῶν πλοιαρίων, μετακομιζόντων βοηθείας εἰς ὅλας τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια. Πάντες ἤθελον συντρέξει πρὸς ἐπιτυχίαν, καὶ ἅπαντες βοηθήσει καὶ εὐλογήσει τοὺς ἐλευθερωτάς των. Οἱ χρόνοι, καθ' οὓς εἷς τῶν ὡραιοτέρων τῆς ὑφηλίου τόπων καὶ μᾶλλον πλουτῶν ἀναμνήσεων πολυτίμων θέλει ἀποσπασθῆ τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ, ἴσως δὲν εἶνε μακράν. Τὸ εὐρὺ καὶ τερατῶδες τῶν Τούρκων κράτος δὲν δύναται νὰ λάβῃ ἐπὶ πλέον μακροχρόνιον ὕπαρξιν. Τὰ ἀσυνάρτητα αὐτοῦ μέλη κλονίζονται, καὶ εἰσὶν ἕτοιμα πρὸς ἀποσύνθεσιν. Πανταχόσε ἡ ἀνταρσία πτερυγίζει τὰς σημαίας της. Ἡ ἐξουσία τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους παραγνωρίζεται καὶ καταφρονεῖται, περιορισθεῖσα ἐντὸς μόνων τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κυριαρχία ἱδρυμένη ἐπὶ τῆς ἀμαθείας δὲν δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν συνάφειαν τῶν φώτων. Θέλει καταῤῥεύσει μετὰ τῆς δεισιδαίμονος βαρβαρότητος, εἰς ἣν ὀφείλει τὴν ἀρχήν της, μὴ ἐγκαταλείπουσα ἄλλα ἴχνη, ἐκτὸς ἐκείνων, δι' ὧν παρακολουθεῖται ὁ βίος ὅλων τῶν τυράννων, δηλαδὴ τῶν καταρῶν τῶν μεταγενεστέρων (1) ».

(1) C. Sonnini, Voyage en Grèce et en Turquie. Paris 1801, tom. I. σελ. 1—

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἕτερος σοφὸς περιηγητὴς ἔγραφε τὰ ἑξῆς περὶ τῶν ἐπὶ ἀφιλοπατρίᾳ διασυρομένων Ἑλλήνων. « Τὸ αἴσθημα τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης, τὸ τοσοῦτον βαθέως ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς ὅλας τὰς καρδίας χαραχθὲν, ἡ Ἑλλὰς ἐξαιρέτως διατηρεῖ, μὴ δυνηθὲν νὰ σβεσθῇ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ὡραιοτέρων μνημείων τῆς πρὸ τοσούτων αἰώνων ἐκλιπούσης δόξης της... Ἀδύνατον νὰ συμμερισθῇ τις τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν μεθ' ὧν οἱ Ἕλληνες λαλοῦσι περὶ τῆς γενεθλίου γῆς. Μόνον τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος ταράττει αὐτοὺς ἰσχυρῶς, τοὺς καταθέλγει, τοὺς θερμαίνει, καὶ τοὺς καθιστᾷ εὐγλώττους... Τὸν ἔρωτα τοῦτον τῆς πατρίδος τὸν τοσοῦτον ἰσχυρὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, οὔτε ὁ χρόνος οὔτε αἱ ἐπαναστάσεις ἠδυνήθησαν νὰ ἐξασθενήσωσιν... Οἱ Ἕλληνες ἀείποτε θελγόμενοι ἐκ τῆς γενεθλίου γῆς περιηγοῦνται διὰ νὰ διδαχθῶσιν ἢ νὰ ἐμπορευθῶσι, καὶ ἐπανέρχονται πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς ποθητῆς των πατρίδος. Φαίνεται, ὅτι αὐταὶ αἱ τῆς δουλείας ἀλύσεις μᾶλλον τοὺς προσηλοῦσιν εἰς τὴν γῆν τῶν προγόνων των. Ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς κεκαλυμμένη διὰ τοῦ μεγάλου τῆς δουλείας πέπλου ὁμοιάζει πρὸς μητέρα αἰχμάλωτον καὶ τεθλιμμένην, τὴν ὁποίαν τὰ ἑαυτῆς τέκνα ἐναγκαλίζονται μετὰ τρυφερότητος, ὁρκιζόμενα, ὅτι οὐδέποτε θέλουσι τὴν ἐγκαταλείψει

Per omnes tibi adjuro Deos
nunquam eam me deserturum (1) ».

Ἐν ἔτει 1788 ὁ Βόλνεϋ γράψας τὰς *περὶ τοῦ τουρκικοῦ πολέμου σκέψεις* ζωηρότατα ἐξεικόνισε τὴν παρακμὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς Αἰκατερίνης Β' ἀπεφήνατο γνώμην παραδοξοτάτην, ὅτι δηλαδὴ *διὰ μόνης τῆς Ῥωσσίας ἡ διεφθαρμένη καὶ ἔρημος Ἑλλὰς ἠδύνατο ν' ἀνέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς περιωπήν* (2). Ἀλλὰ τὰς παραδοξολογίας ταύτας κριτικώτατα ἀνεσκεύασεν ὁ Πεϋσοννὲλ, ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσας πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Κριμαίᾳ, Σμύρνῃ, καὶ Κρήτῃ, καὶ ἑπομένως κάλλιον γιγνώ-

---

24.—Ἐκτὸς τούτου καὶ ὁ ἡμέτερος Κοραῆς ἀνήρεσε τὰ περὶ Ἑλλήνων σαθρὰ σοφίσματα τοῦ Πάουδ. (Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce).

(1) Voyage littéraire de la Grèce par M. Guys. Paris 1783. tom. II, σελ. 91, 93, 116.

(2) Considérations sur la guerre actuelle des Turcs.

σκων τοὺς λαοὺς, περὶ ὧν τοσοῦτον παρατόλμως ἐδογμάτιζεν ὁ περιβόητος τῶν *ἐρειπίων τῆς Παλμύρας* συγγραφεύς (1).

Ὁ περίπυστος κόμης Σουαζὲλ Γουφφιὲ, ὁ ὕστερον πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσσων διενεργηθείσης ἐπαναστάσεως, εὐμενέστατα συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ τόπου. « Αἱ βαρεῖαι τῶν Ἑλλήνων ἁλύσεις δὲν εἶνε δύσκολον νὰ διαῤῥηχθῶσι. Ἡ στιγμὴ ἡ τὴν δουλείαν αὐτῶν συμπληροῦσα εἶνε αὐτὴ ἴσως ἡ μᾶλλον πρὸς τὴν τῆς ἀπελευθερώσεως προσεγγίζουσα. Ἡ ἐλπὶς δύναται νὰ διαμένῃ εἰς τοὺς νικηθέντας, ἐνόσῳ οὗτοι δὲν ἀναμιχθῶσι μετὰ τῶν νικητῶν. Ἐνταῦθα δὲ καὶ θρησκεία, καὶ ἤθη, καὶ ἔθιμα διαχωρίζουσι τὰ δύο ἔθνη.

» Διὰ τοῦτο αἱ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων προσπάθειαι ὑπῆρξαν συνεχέστεραι. Ὁ σφαδάζων καὶ ἐν τῷ κλοιῷ τῆς δουλείας βασανιζόμενος δοῦλος δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς παράφρων, οὐδέποτε ὅμως θέλει ὀνομασθῇ καὶ οὐτιδανός.

» Αὐτὸς ὁ σφαδασμὸς ἀπαλλάττων αὐτὸν τῆς καταφρονήσεως ἐπιφυλάττει δικαιώματά τινα ἐκτιμήσεως. Ὑπὸ δὲ τὴν ἔποψιν ταύτην οἱ ἐπὶ τῷ καταθλίβοντι τοὺς τραχήλους των ζυγῷ ἀσχάλλοντες κινοῦσι τὸ ἐνδιαφέρον. Καὶ ποῖον ἔθνος κατεδήλωσε τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτά του διὰ μίσους διαρκεστέρου πρὸς τοὺς στερήσαντας αὐτῆς τυράννους; Ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας μυριάκις οἱ Ἕλληνες ἐπανέστησαν, καὶ ἕτοιμοι εἰσὶν ἵνα καθ' ἑκάστην λάβωσι τὰ ὅπλα.

» Οὐχὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλ' εἰς τὰς πεδιάδας, καὶ μακρὰν τῆς ἕδρας τῆς αὐτοκρατορίας, πρέπει νὰ ἴδῃ τις τοὺς Ἕλληνας. Ὁ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρως οὐδέποτε ἐσβέσθη ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ἁπλήστως δ' ἐπιλαμβάνονται καὶ τῆς ἐλαχίστης περιστάσεως τῆς δυναμένης νὰ κολακεύσῃ τὴν ἄσβεστον ταύτην ἐλπίδα των. Τόσαι ἀνωφελεῖς, ἢ μᾶλλον δύσμοιροι, ἀπόπειραι δὲν ἠδυνήθησαν ἵνα δαμάσωσι τὴν αὐθάδειαν τῆς θαῤῥαλεότητός των, καὶ αἱ τόσον συνεχῶς συσφιγγόμεναι ἁλύσεις των δὲν δύνανται νὰ τοὺς κρατήσωσιν ἐν τῇ ἀπραξίᾳ, ἣν ἐπιτάττει ὁ ὕποπτος τῶν τυραννούντων ὀφθαλμός. Διατί εἰς εὐνοϊκωτέρας περιστάσεις, ὑπ' ἀρχηγοὺς ἐπιτηδειοτέρους, μετὰ μέσων καταλληλοτέρων, νὰ μὴ πληρωθῶσιν αἱ προσπάθειαί των δι' αἰσιωτέρας

(1) Examen du livre intitulé «considérations sur la guerre des Turcs» par M. Peyssonnel. Amsterdam 1788.

ἐπιτυχίας; Τὰ κλίματα ταῦτα δύνανται νὰ παραγάγωσιν ἔτι ἔργα πατριωτισμοῦ καὶ ἄλλων ἀρετῶν ἱκανῶν ἵνα καταπλήξωσι τὰ μᾶλλον πεπολιτισμένα τῆς Εὐρώπης ἔθνη. Λέγομεν μετὰ τόλμης, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐν Ἑλλάδι ἄνδρες ἱκανοὶ ν' ἀναπολήσωσι τὴν μνήμην τῶν προγόνων των. Εἰς τοὺς ὀρεσιβίους διατηρεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ζωογονῆσαν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀναπνεόμενον ἔτι ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν βράχων τῶν ἀπωθούντων μακρὰν τὰς κακίας. Καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας καὶ τοὺς τόπους τὰ ὄρη, ὡς πλειστάκις παρετηρήθη, εἰσὶ τὸ ἄσυλον τῆς ἐλευθερίας, προμαχῶνες καὶ φρούρια ὑπὸ τῆς φύσεως κατασκευασθέντα κατὰ τῶν δυναστῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ τῶν ὁποίων ὁ φιλελεύθερος ἀείποτε καλὴν ἐποίησε χρῆσιν.

Μετὰ ταῦτα ἀναφέρων ὁ φιλελληνικώτατος ἀνὴρ τὴν ἀποτυχίαν τῆς Ῥωσσικῆς ἐκστρατείας ἐπιπροστίθησι. « Καὶ ὅμως μὴ νομίσῃ τις, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπεθαρρύνθησαν. Ἐὰν μὴ πέπρωται τὸ νὰ ἐλευθερωθῶσιν, ἴδιον ὅμως ἑαυτῶν εἶνε νὰ λατρεύωσι πάντοτε τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας. Πρὸς τοῦτο ἀναμφιβόλως δὲν κινοῦνται ἐκ τοῦ πεφωτισμένου αἰσθήματος τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, αἰσθήματος βεβαίως ὑψηλοῦ καὶ προσηλοῦντος μίαν ἀρετὴν εἰς ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας. Ἔμφυτος ἀποστροφὴ τῆς καταθλίψεως, διατρεφομένη καὶ ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν καταχρήσεων τῶν πασάδων ἐμπνεομένου μίσους, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν κυριεῦον τὰς καρδίας αὐτῶν πάθος, πάθος ἀχώριστον τῆς ὑπάρξεώς των. Τὸ πάθος δὲ τοῦτο, καὶ τοι ὅλως τυφλόν, καὶ μὴ δυνάμενον ν' ἀποβῇ ἰσχυρὸν ἐλατήριον, ὁποῖα ἀποτελέσματα ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ ἐπὶ λαοῦ, ἐν ᾧ εὑρίσκονται ἔτι ὄντα πεπροικισμένα διὰ τῆς μᾶλλον δραστηριωτέρας ἐνεργητικότητος καὶ τῆς ταχυτέρας ἀντιλήψεως! Πόσα σπέρματα προτερημάτων πνιγομένων καὶ ἀπολλυμένων. Καὶ ἂν ταῦτα συλλεγόμενα ἐκαλλιεργοῦντο, ἡλίκους καρποὺς ἤθελε περιμένει ὁ κόσμος! (1) ».

---

(1) Choiseul Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce. Paris 1782 I, Disc. prélim. — Ἐν τῇ προμετωπίδι τοῦ πολυτελεστάτου τούτου συγγράμματος ὑπάρχει λαμπροτάτη χαλκογραφία παριστῶσα τὴν Ἑλλάδα, ὡς ὡραίαν ἀλυσοδέσμιον γυναῖκα περικυκλουμένην ὑπὸ τῶν ἐπιταφίων μνημείων τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνισαμένων, ὡς Λυκούργου, Μιλτιάδου, Θεμιστοκλέους, Ἀριστείδου, Ἐπαμινώνδου, Πελοπίδου, Τιμολέοντος, Δημοσθένους, Φωκίωνος, Φιλοποίμενος, στηριζομένην δ' ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Λεωνίδου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται στήλη φέρουσα τὸ ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν ἐπίγραμμα εἰς τιμὴν τῶν ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων, καὶ ἐπικαλουμένη

Ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ Τουρκίᾳ διατελέσας πρόξενος τῆς Μεγάλης Βρεττανίας Οὐίλλιαμ Ἔτων, διὰ μελανῶν ἐξεικονίζων χρωμάτων τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ὁμολογεῖ τὰ πλεονεκτήματα τῶν Ἑλλήνων (1780).

« Διὰ νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς, λέγει ὁ πρακτικώτατος οὗτος Ἄγγλος, περὶ τῆς ἰσχύος μεγάλου κράτους δὲν πρέπει νὰ γνωρίζωμεν μόνον τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ἐν αὐτῇ ἀληθῶς ὑπάρχει τὸ κέντρον τῆς διοικήσεως καὶ τῆς εὐζωΐας. Ἐκεῖ ἡ τὰ πάντα διευθύνουσα χεὶρ, καὶ ἐκεῖ συνάμα καταλήγουσιν αἱ προσπάθειαι ἑνὸς ἑκάστου. Ὁ τύραννος βεβυθισμένος ἐν ὀλεθρίᾳ ἀπαναρκώσει ἀγνοεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐγκλήματα τὰ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων διενεργούμενα, καὶ δὲν παρατηρεῖ τὴν κατάθλιψιν ἐν ᾗ οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ στενάζουσι, διότι ἡ κραυγὴ τῆς ἀπαρεσκείας δὲν φθάνει μέχρι τῶν ὠτων αὐτοῦ. Μένει ἥσυχος ἐν μέσῳ τῆς προετοιμαζομένης καταιγίδος, καὶ μόνον ὅταν ἡ τρικυμία ἐνσκήπτῃ κατὰ τῆς ἐμπλήκτου κεφαλῆς αὐτοῦ τότε ἀναλαμβάνει ἐκ τοῦ ληθάργου. »

Μετὰ τὸ προοίμιον τοῦτο ὁ Ἔτων ἐμβριθῶς ἐξετάζων τὴν κατάστασιν τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ἐκφράζεται περὶ τῶν Ἑλλήνων οὕτω. » Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις πρὸ πολλοῦ παρίστα εἰς τὸν ἐμβριθῆ παρατηρητὴν τὰ συμπτώματα τῆς ὑπὸ τῶν ἀρτίως συμβάντων ταχέως προκληθείσης ῥήξεως. Ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺ τῶν Τούρκων ὑπόδουλος. Τείνει πρὸς ἀπελευθέρωσιν, ὀργᾷ εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ θέσιν μεταξὺ τῶν ἀνεξαρτήτων τῆς Εὐρώπης κρατῶν. Ἐποχὴ σπουδαία θέλει εἶσθαι, ὅταν ἀπολαύσῃ ἢ μᾶλλον ἐπανακτήσῃ πολιτικὴν ὕπαρξιν. Πρὸς ἐκτίμησιν τῶν πιθανῶν συνεπειῶν τοιαύτης ἀναμορφώσεως ἀναγκαῖον εἶνε νὰ ἐπιθεωρήσῃ τις τὴν ἀρχαίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῆς περιφήμου ταύτης χώρας. Πρέπει ν' ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς χρόνους, ὅτε ἡ λαμπρότης αὐτῆς ἠμαυρώθη διὰ τῶν Τουρκικῶν κατακτήσεων· νὰ διασχίσωμεν ἀκολούθως τὰ μακρὰ ἐκεῖνα τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς καταπιέσεως σκότη, ἐν οἷς ἐβυθίσθη, ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀρτίως γενομένων ἀποπειρῶν, αἵτινες καθιστῶσι πιστευτὴν τὴν ἐγγίζουσαν ἀνέγερσιν, καὶ τὴν προσεχῆ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς ἀνάκτησιν. »

τὰς σκιὰς τῶν μεγάλων τούτων ἀνδρῶν. Ἐπὶ δὲ τοῦ πλησίον ὑψουμένου βράχου ἀναγινώσκεται « Exoriare aliquis ».

Ἐπὶ τροχάδην δὲ μνημονεύων τῆς παλαιᾶς δόξης, καὶ τῆς κατὰ τῆς Ῥώμης πάλης τῶν Ἑλλήνων ἐξακολουθεῖ. « Τοιοῦτον ἔθνος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποδουλωθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐὰν ἡ πτῶσίς του δὲν προητοιμάζετο διὰ προοδεύοντος ἐξευτελισμοῦ καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τρομερᾶς ἐκείνης καταστροφῆς ἡ Ἑλλὰς εἶδε τὰς πόλεις καὶ τὰ ἑαυτῆς μέγαρα ἀποτεφρωθέντα, τὰ δὲ ἀρχαῖα καὶ ὑπερήφανα τῆς δόξης της μνημεῖα κατεστραμμένα ἢ κατατριβόμενα ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῶν βαρβάρων· εἶδε τὰ τέκνα της, στολισμὸν καὶ τιμὴν ἄλλοτε τῆς κοινωνίας, ἀνηλεῶς καὶ ἀδιακρίτως σφαζόμενα, ἢ ὑποκύπτοντα εἰς δουλείαν τρομερωτέραν τοῦ θανάτου. Τὸ θρηνῳδοῦν αὐτῆς πνεῦμα πλανηθὲν ἐπί τινα χρόνον μεταξὺ τῶν λυπηρῶν ἐρειπίων αὐτῆς μετ' ὀδύνης ἐγκατέλειψεν αὐτά, ἵνα μεταβιβάσῃ τὰ συντρίμματα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς καλαισθησίας εἰς εὐτυχεστέρας χώρας, ἐν αἷς τὰ σπέρματα ταῦτα παραχρῆμα βλαστήσαντα ὑπῆρξαν διὰ τὴν Εὐρώπην ἡ ἀρχὴ τοῦ ἤδη τοσοῦτον ἐξόχως διακρίνοντος αὐτὴν πολιτισμοῦ. Ἡ Ἑλλὰς κατακτηθεῖσα ἐξεπολίτισε τὴν Ῥώμην, ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ ἦσαν Ῥωμαῖοι. Ἡ αὐτὴ ὅμως Ἑλλὰς κατακτηθεῖσα οὐδόλως τὴν Τουρκίαν ἐξεπολίτισε, διότι οἱ κατακτηταὶ εἶνε Τοῦρκοι. Ἡ ἀκηδία τῶν βαρβάρων τούτων μόλις κατανοεῖται. Πᾶσα τοῦ πνεύματος λάμψις θαμβοῖ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ οὐδ' ἐλάχιστον ἐξ αὐτοῦ ἔλαβον σπινθῆρα. Βλέπει τις αὐτοὺς παρατηροῦντας μετ' ἀγρίας ἠλιθιότητος τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, φανταζομένους, ὅτι δαίμονες ὑπῆρξαν οἱ ἀρχιτέκτονες, καὶ καταστρέφοντας τὰ μάρμαρα πρὸς κατασκευὴν ἀσβέστου καὶ κόνεως, δι' ὧν ἐπιχρίουσι τὰς ἀπειροκάλως καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης γνώσεως τῆς ὡραίας ἀρχιτεκτονικῆς ἐκτισμένας οἰκίας των. Ἐνταῦθα ἐνοικοῦσιν ἡ ἀμάθεια, ἡ τυραννία, ἡ δεισιδαιμονία, καὶ ὑλισμὸς βάναυσος. Μανιωδῶς ῥιπτόμενος ὁ ἄγριος Τοῦρκος ἐπὶ τῆς δυστυχοῦς ταύτης χώρας, ἣν ὑπόζυγον κρατεῖ, λεηλατεῖ αὐτήν, καὶ σφάζει ἀνηλεῶς καὶ ἄνευ τύψεως συνειδότος τοὺς ἑστερημένους ὑπερασπίσεως κατοίκους αὐτῆς. Οὕτω ὁ ὡραιότερος τοῦ κόσμου τόπος κατέστη ἐρημία. Τὸ μὲν ἓν μέρος κατοικεῖται ὑπ' ἀγρίων θηρίων, τὸ δ' ἕτερον κατέχεται ὑπ' ἀγριωτέρων ἀνθρώπων, καὶ καθ' ὃν χρόνον οἱ ἰθαγενεῖς δίκην *δειλῶν λαγωῶν* (καθὼς οἱ Τοῦρκοι εἰρωνικῶς τοὺς ἀποκαλοῦσι) κρύπτονται εἰς ἄγνωστα καταφύγια, τὰ σαρκοφάγα ταῦτα θηρία μακρόθεν περιστρέφονται.

» Ὁμοία πρὸς τὰς πᾶν θιγόμενον καταστρεφούσας ἁρπυίας ἡ Τουρ-

κική τυραννία διέφθειρε καὶ ἐμάρανεν ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς τάς τε πνευματικὰς τῶν λαῶν λειτουργίας, ὡς καὶ τὴν ὡραιότητα τῶν τόπων. Ἐκ τῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας προσαπτομένων ἐλαττωμάτων τινὰ μὲν ἀναμφιβόλως εἰσὶν ἀποτέλεσμα τῆς παλαιόθεν διαφθορᾶς, τὰ πλεῖστα ὅμως ἔχουσι τὴν πηγὴν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς δουλείας, ἐν ᾗ ἡ Τουρκία κρατεῖ αὐτούς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἀποκτηνώσεως ἐπενεργοῦσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας θέλει παραγάγει τὰ λυπηρὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων. Ἐὰν ὅμως ἀνεκουφίζοντο ἀπὸ τοῦ καταθλίβοντος βάρους, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἤθελεν ἀμέσως ἀναλάβει τὴν ζωηρὰν ἐκείνην ἐλαστικότητα· καὶ ἀναμφιβόλως μὲν δὲν ἠδύναντο διὰ μιᾶς νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ὑψηλὴν περιωπὴν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἡρώων, ἀναντίρρητον ὅμως, ὅτι ἤθελον ἀναπτύξει τὴν μεγαλειτέραν ἐνέργειαν ἐὰν ὁ διὰ σιδηρᾶς χειρὸς καταθλίβων αὐτοὺς δεσποτισμὸς μὴ ἐκώλυε τὴν ὁρμήν των. Καταπληκτικὸν μάλιστα εἶνε πῶς διετήρησαν τοιαύτην ἀκμὴν χαρακτῆρος, καὶ δὲν ἐξεφυλίσθησαν πλέον. Ὡς οἱ γενναῖοι κέλητες δάκνουσι τὸν χαλινόν των, ὁ δὲ βαρύνων ζυγὸς παροξύνει αὐτούς. Ἅμα τὸν ἐκτινάξωσι θέλουσι μεγάλοις βήμασι χωρήσει εἰς τὸ στάδιον τῆς δόξης. Ἡ ἀλήθεια τῶν παρατηρήσεων τούτων δὲν εἶνε πρόβλημα διὰ τοὺς θεωροῦντας τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ τὰς γενικὰς αὐτῶν σχέσεις, ὡς ἀποτελοῦντας ἕνα μόνον λαόν, ἢ διὰ τοὺς ἐξετάζοντας τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχούσας τοπικὰς καὶ ἰδίας διακρίσεις. Ἐὰν θεωρήσωμεν αὐτοὺς ὡς λαόν, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἀπὸ τῶν Τούρκων ὑπεροχὴ αὐτῶν εἶνε καταπληκτική. Διατηροῦσιν ἐξόχως ἀνεπτυγμένον τὸ πνεῦμα τῆς ἐφευρέσεως· ἡ δὲ ζωηρότης τῆς φαντασίας των εἶνε τοιαύτη, ὥστε δὶς διηγούμενοι τὴν αὐτὴν ἱστορίαν ἀδύνατον νὰ μὴ καθωραΐσωσι διὰ νέων περιστατικῶν, ἢ τῶν θελγήτρων ποικίλης ἐκφράσεως. Ὁμιλοῦσι πολὺ ἄνδρες καὶ γυναῖκες μεθ' ὁμοίας ἐξ ἴσου εὐγλωττίας καὶ παῤῥησίας. Εἶνε φυσικοὶ ῥήτορες. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν γιγνώσκουσι καὶ τὴν ἰταλικὴν διάλεκτον. Ὅ,τι δὲ ἀποτελεῖ καταπληκτικωτάτην ἀντίθεσιν εἶνε ἡ ἐνεργητικότης καὶ ἡ ἐλαφρότης αὐτῶν συγκρινομένη πρὸς τὴν βαρβάρως ἐπιτεταδευμένην τῶν Τούρκων ἠλιθιότητα. Ἐν μέσῳ τῶν Ἑλλήνων ὁ Εὐρωπαῖος νομίζει, ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι συναναστρεφόμενος ἀνθρώπους τοῦ εἴδους του. Τρομερὰ ὅμως εἶνε ἡ μεταξὺ τοῦ εὐρωπαίου καὶ τοῦ μουσουλμάνου, διαφορά. Οὐδεμία μεταξύ των ὑπάρχει προσέγγισις οὔτ' ἐν τῇ καλαισθησίᾳ,

οὔτε ἐν ταῖς ἰδέαις. Ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὅμως δὲν ἔχει οὕτω· ὅσῳ μᾶλλον ζῇ τις μεταξὺ αὐτῶν τοσοῦτον παρατηρεῖ συνταύτισμὸν τῶν ἑλληνικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων πρὸς τὰ τῶν ἄλλων εὐρωπαίων. Δὲν εἶνε ἐπάξιοι τῆς δυσφημίας, ἣν οἱ Γάλλοι ἐκ μίσους προσῆψαν αὐτοῖς. Ἐν γένει δὲ εἰσὶν ὑποχρεωτικοὶ καὶ ἀξιάγαστοι, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐλαφροὶ, φιλόδοξοι μέχρις ὑπερβολῆς, καὶ τιμῶν ἄπληστοι. Ἀλλ' ἡ φιλοδοξία αὕτη, ἥτις νῦν θεωρεῖται ἀδυναμία, θέλει τοῖς ἐμπνεύσει μεγάλα πράγματα, ὅταν εὐγενέστερος σκοπὸς παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἐνεργητικότητά των.

» Οἱ Ἕλληνες ὑποφέρουσι τὸν τουρκικὸν ζυγὸν μᾶλλον δυσθύμως ἢ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ οἱ ἄνευ καρτερίας ἐπὶ πολὺ ὑποκύψαντες. Τὸ ἐπιχειρηματικὸν αὐτῶν πνεῦμα τρέπεται οὐχ ἧττον εἰς εὐγενεῖς πράξεις. Δὲν ἐπελάθοντο τῆς ἀρχαίας δόξης. Πάντα τὰ δημοτικὰ αὐτῶν ἄσματα ἀναμιμνήσκουσιν αὐτῆς, λαλοῦντα ὡς περὶ συμβάντος ὅλως νέου.»

Μετὰ ταῦτα ἐξετάζει τοὺς διαφόρους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ χαρακτῆρας, καὶ καταπολεμῶν τὴν νομιμότητα τῆς Τουρκικῆς τυραννίας ἐπὶ τέλους προτείνει εἰς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν καὶ τὴν Ῥωσσίαν ἵνα συντείνωσι πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἀναφωνῶν τάδε. « Ἡ ὕπαρξις τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ εἶνε ὕβρις τῇ ἀνθρωπότητι. Ἡ κυρίαρχος τῆς δικαιοσύνης φωνὴ ἀπαιτεῖ τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν καταθλιβομένων Ἑλλήνων, καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῶν (1) ».

Ἀλλ' ἐν ᾧ οὕτω περὶ τῶν Ἑλλήνων ἔκρινεν ὁ Ἕτων, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Θόρντων, οὐχ ἧττον ἀκριβῶς τὰ κατὰ τὴν Τουρκίαν ἐξερευνήσας, ὑφ' ὅλως ἀντίθετον ἔποψιν παριστᾷ αὐτούς.

« Τί δύνανται ἄνθρωποι, ἀνακράζει ὀξυχόλως, οἵτινες κατὰ τὴν μακρὰν ἐπανάστασιν δέκα μεγάλων αἰώνων, οὐδεμίαν ἐποίησαν ἀνακάλυψιν ἐκ τῶν δυναμένων ν' ἀνυψώσωσι τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ συντελέσωσιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Κρατήσαντες εἰς τὰς παραλελυμένας αὐτῶν χεῖρας τὰ πλούτη τῶν πατέρων των, χωρὶς ὅμως νὰ κληρονομήσωσι καὶ τὸ δημιουργῆσαν καὶ

(1) Tableau historique, politique, et moderne del' empire Ottoman, par Williams Eton. trad. fr. Paris 1801, II, σελ. 1, 63, 69, 81, 187.

αὐξῆσαν τὴν κληρονομίαν ταύτην παραγωγικὸν ἐκείνων πνεῦμα, νενικημένοι καὶ κύπτοντες κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τριακοσίων πεντήκοντα ἐτῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν, ἀπώλεσαν καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ἐλευθερίας ἔρωτα, ἢ τὴν δύναμιν τῆς χρήσεως αὐτοῦ. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι εἶνε δυνατὸν ἀπὸ τοσοῦτον τρομερᾶς πτώσεως αἰφνιδίως ν' ἀνεγερθῶσι, καὶ μιμηθῶσι τὰς ἀρετὰς τῶν ὅσῳ μεμακρυσμένων τοσούτῳ καὶ ἐνδόξων προγόνων των; (1) »

Ὁ τὰς *περὶ Ἑλλάδος* γράψας *ἐπιστολὰς* Γάλλος Σαβαρὺ περιελθὼν τὸ τουρκικὸν κράτος γράφει τὰ ἑξῆς. « Μὴ κατηγορηθῶ παριστῶν τοὺς Ὀθωμανοὺς μὲ πολὺ μέλανα χρώματα. Διέρχομαι τὸ κράτος των, ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ παντοειδῆ κακὰ, ἅτινα ἐπήνεγκον εἰς τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, τοὺς ἀνθρώπους. Βλέπω αὐτοὺς μεταδίδοντας τὴν πανώλη ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον, ἀπὸ χώρας εἰς χώραν, χωρὶς νὰ φωτίζωνται διὰ τοῦ παραδείγματος ὅλων τῶν ἐθνῶν. Καὶ ἔπειτα νὰ μὴ ἐγερθῶ κατὰ τῆς ἀκηδίας τοῦ βαρβάρου τούτου λαοῦ, νὰ μὴ στιγματίσω τὴν ὀλετῆρα αὐτῶν μοιροκρατίαν, νὰ μὴ ἐκφέρω λόγους πυρίνους πρὸς παράστασιν τῶν ἐγκλημάτων τῆς ἐχθρᾶς ταύτης τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει κυβερνήσεως, ἥτις κατέστρεψε περισσοτέρους ἀνθρώπους διὰ τῶν κακουργημάτων, παρ' ὅσους ὁ σίδηρος τῶν καταχτητῶν ἐθέρισεν! Ἐν τῇ θέᾳ τῶν οἰκτρῶν τούτων θεαμάτων ἡ καρδία μου παροξύνεται, ἡ χολή μου ἀνάπτει, καὶ ἤθελον νὰ ἐξορκίσω ὅλην τὴν Εὐρώπην κατὰ τῶν Τούρκων τούτων, οἵτινες ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας κατελθόντες συνέτριψαν ἐν τῇ διαβάσει αὐτῶν τὰ ἔθνη, καὶ διὰ μέσου χειμάρρου αἱμάτων ἤνοιξαν ὁδὸν μέχρι τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ὡραῖοι τόποι, τοὺς ὁποίους κατοικοῦσιν, οὐδόλως ἐμετρίασαν τὴν ἀγριότητα τοῦ χαρακτῆρός των. Ἡ ἰσχὺς εἶνε νόμος, καὶ ἡ σπάθη δικαιοσύνη αὐτῶν. »

---

(1) Th. Thornton, Etat actuel de la Turquie. Paris 1812. tom. II, σελ. 186. —Δριμὺς ἐπιτίθεται κατὰ τῶν κοτσαμπασίδων ἰδίως: « Οἱ Ἕλληνες, λέγει, ἔχουσι τοὺς μεγαλειτέρους ἐχθρούς των παρ' αὐτοῖς. Οὗτοι δὲ εἰσὶν οἱ κοτσαμπασίδες, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, κυλιόμενοι πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Τούρκου, φορολογοῦντες σκληρότατα ἐκείνους οὓς ὤφειλον ν' ἀγαπῶσι καὶ παρηγορῶσιν. Ἕνεκα τῆς ἀναιδείας, τῆς ἀγερωχίας, καὶ τῆς ἐξόχως χαρακτηριζούσης αὐτοὺς ταπεινοφροσύνης, ἔθηκαν ὅρια μεταξὺ ἑαυτῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· τὸ ἐκτεθλυμένον τοῦτο γένος ἔχει ὅλα τὰ ἐλατώματα τῶν δούλων. Ἐν τοῖς ναοῖς κατέχουσι τὴν παρὰ τῷ ἐπισκοπικῷ θρόνῳ ἕδραν, καὶ ἀναπτύσσοντες φαρισαϊκὴν ὑπεροψίαν, ἀρέσκονται ἐξαγοράζοντες ἐλεεινὴν πρωτοκαθεδρίαν ἀντὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν συμπατριωτῶν των. Ὑπὸ τὴν

Μετὰ συμπαθείας δὲ περὶ τῶν Ἑλλήνων λαλῶν προστίθησι.

« Οἱ κατὰ τόπους Ὀθωμανοὶ διοικηταὶ συλλογιζόμενοι πῶς νὰ πλουτήσωσι ταχύτερον μεταχειρίζονται ὅλα τὰ μέσα πρὸς φορολογίαν τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων ἡ κατάθλιψις εἶνε ἀνέκφραστος. Τῇ ἀληθείᾳ οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες στενάζουσιν ἐν τοῖς σιδήροις· ὁ κατατρώγων αὐτοὺς πόθος καθ' ἑκάστην βάλλει τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας· Ἐάν τις ἐξ αὐτῶν ἐντίμως ἀπέκτησε περιουσίαν τινα σύρεται ὡς ἐγκληματίας ἐνώπιον τοῦ πασᾶ, ὅστις τῆς περιστάσεως ὠφελούμενος τὸν ἀπεκδύει αὐτῆς· φαίνεται, ὅτι πικρανθέντες ὑπὸ τῆς δυστυχίας ἀνέκαμοι πλέον εἰσὶ δι' οἱονδήποτε γενναῖον αἴσθημα. Τὰ σκληρὰ παραδείγματα, τὰ καθ' ἑκάστην πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των ἀνανεούμενα, οὐδόλως διορθοῦσιν αὐτούς. Ὅθεν οὐδὲν παράδοξον, ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὁσημέραι ἐλαττοῦται (1) ».

Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος περιελθὼν τὴν Ἑλλάδα καλλιτέχνης Καστελλὰν ἰδοὺ τί ἔγραφεν ἐν ἔτει 1796.

« Οἱ Τοῦρκοι θεωροῦντες ἑαυτοὺς κυρίους τῆς χώρας ὑποβάλλουσι τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἀπολυτοτέραν κατάθλιψιν. Διὰ δὲ τῶν καταχρήσεων αὐτῶν καταστάντες μισητοὶ καὶ ἐπικίνδυνοι, οὐδέποτε ἐξέρχονται τῶν οἰκιῶν, οὔτε εἰς τὰς ὁδοὺς περιπατοῦσι, μὴ φέροντες ἐγχειρίδιον καὶ πολλὰ πιστόλια. Διέρχονται τὴν ἡμέραν ἐν τῷ καφενείῳ, ἐν κήπῳ, ἢ παρὰ τὰς ὄχθας ῥύακος, καὶ ἐνταῦθα μένουσιν ἐφ' ὁλοκλήρους ἡμέρας σταυροποδητί, βραδέως καπνίζοντες, σκεπτικοί, λαμβάνοντες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καφὲν, καὶ τέρπονται ἀπαύστως μετρῶντες τοὺς κόκκους τοῦ ἀχωρίστου αὐτοῖς κομβολογίου. Πολλῶν τὸ φλέγμα καὶ ἡ ἠρεμία ἐκούρασαν τὴν ὑπομονήν μου. Ἐγκαταλείπων αὐτοὺς καὶ μετά τινας ὥρας ἐπανερχόμενος τοὺς εὕρισκον καθημένους ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ στάσει. Βλέποντες τοὺς περιηγητὰς ἐκλαμβάνουσιν αὐτοὺς τρελλοὺς μισανθρώπους, εἰς τὰ χαμένα ἐξοδεύοντας τὸν καιρόν των, ἐν ᾧ αὐτοὶ σοφώτεροι ἐντρυφῶσι καθ' ὅλας τὰς στιγμὰς τῆς ὑπάρξεώς των, τὰς ὁποίας βλέπουσι παρερχομένας ὡς ἡ ἄμμος τῶν ὡρολογίων των, τῆς ὁποίας ἀπαριθμοῦσι τοὺς κόκκους. Τὸ αὐτὸ τῆς ὀκνηρίας πνεῦμα ἐπικρατεῖ καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ἀπαιτούσας δραστηριότητα ἐργασίας. Εἶδον σιδηρουργὸν ἐπὶ πρόσκε-

μάχαιραν τοῦ Τούρκου ὁ "Ελλην εἶνε δοῦλος, ὑπὸ τὴν δύναμιν ὅμως τοῦ συμπατριώτου του ἀπογυμνοῦται, ὢν ἑκατοντάκις δυστυχέστερος. » σελ. 437.

(1) Savary, Lettres sur la Grèce, Paris 1788, σελ. 335, 361.

φαλαίου καθήμενον, μὲ τὸ σιγάρον ἐν τῷ στόματι, καὶ ἀργότατα πλήττοντα τὸν σίδηρον ἐπὶ μικροῦ ἄκμονος, ὃν μεταξὺ τῶν γονάτων του εἶχε. Ἡ ἀπάθεια αὕτη πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ κλίμα; Ἐν τούτοις αὐτὸ τοῦτο παρήγαγε τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους, τὸν εὐθυμότερον, ἀξιαγαστότερον, καὶ ἐνεργητικώτερον λαὸν τῆς ὑφηλίου. Βλέπομεν δὲ, ὅτι καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ἀπομακρυνόμενοι τῶν τυράννων των καὶ εἰς ἑαυτοὺς πλέον ἀνήκοντες, παραδίδονται ἐν ὅλῃ τῇ παραφορᾷ τῆς ἀγαλλιάσεως. Μὴ δὲν καλλιεργοῦσι τὰς τέχνας μετ' ἐνθουσιασμοῦ; Μὴ δὲν ἔχουσι ποιητὰς, ζωγράφους, μουσικοὺς, μετρίους μὲν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' οἵτινες ἐν ἄλλῳ θεάτρῳ, ὑπὸ καλοὺς διδασκάλους ἀμιλλώμενοι, ἠδύναντο ν' ἀποβῶσιν ἐπάξιοι τοῦ ὀνόματος; Μὴ δὲν καλύπτουσι τὴν Μεσόγειον διὰ τῶν ἐμπορικῶν των πλοίων; Ἀκαταπαύστως κινούμενοι ὑπὲρ τῶν συμφερόντων οἱ Ἕλληνες κατέστησαν οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι, καὶ οἱ διαχειρισταὶ ὅλου τοῦ ἐμπορίου τῆ Ἀνατολῆς. Ἐν τέλει δὲ τὸ ἐνδόμυχον αἴσθημα τῆς παλαιᾶς δόξης δὲν ἀπεσβέσθη ἐν αὐτοῖς. Ἀναμιμνήσκονται τοῦ Ὁμήρου, (πολλοὶ μεταξὺ τούτων καὶ τὸν ἀναγινώσκουσι), τὰ δὲ μεγάλα τῶν προγόνων αὐτῶν ὀνόματα προξενοῦσιν αὐτοῖς φρικίασιν ἐξ ὑπερηφανείας καὶ λύπης. Ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ ἠθικὸς τῶν Τούρκων χαρακτὴρ ἀντίκειται πρὸς τὸν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην δ' ἐζήτησα νὰ ἐξηγήσω ἐπαρκῶς τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, ἥτις πολλάκις μ' ἐξέπληξε. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο θέμα ἀφίνω ἵνα ἐρευνηθῇ ὑπὸ τοῦ ἠθικολόγου καὶ τοῦ πεφωτισμένου παρατηρητοῦ. Ἡ ἀκηδία τῶν Τούρκων ἐπροξένησε μεγαλειτέρας βλάβας εἰς τὰς τέχνας, παρὰ ἡ τοῦ χρόνου ἐπήρεια. Μὴ θέλοντες ἵνα κοπιάσωσι πρὸς λιθοτομίαν καταστρέφουσι λαμπρὰ τῆς ἀρχαιότητος μνημεῖα, τῶν ὁποίων τὸ ὑλικὸν μεταχειρίζονται πρὸς κατασκευὴν παραπηγμάτων. Εἶδον τὰ ἐρείπια ναοῦ τῆς πλουσιωτέρας ἀρχιτεκτονικῆς, ὄγκους γρανίτου, μάρμαρα πολύτιμα, ἀνάγλυφα καὶ κοσμήματα τῆς λεπτοτέρας ὡραιότητος μεταχειριζόμενα εἰς κατασκευὴν βαναύσου προχώματος πρὸς παρατροπὴν τῶν ὑδάτων ῥύακος κινοῦντος τοὺς τροχοὺς ἀθλίου ξυλίνου μύλου. Ἄλλως τε καὶ στῆλαι παντοειδοῦς κόσμου ἀποσπῶνται ἐκ διαφόρων μνημείων ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς ὑποστήριγμα ἑτοιμορρόπου σταύλου, καὶ τάφοι ἐξαίσιοι συντρίβονται καὶ τοποθετοῦνται ἐν τῷ στομίῳ τῶν φρεάτων. Ἄγαλμα μὴ δυνάμενον ὡς ἐκ τοῦ ὄγκου αὐτοῦ νὰ μετατοπισθῇ καταστρέφεται ὑπὸ τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν τοῦ κορανίου, προγράφοντος πᾶν ἀνθρώ-

πινον ἀφομοίωμα. Ἐπὶ τέλους εἰς ἐργαστήριον γλύπτου, ἢ μᾶλλον βαρβάρου κατασκευαστοῦ τάφων, εἶδον μάρμαρα, ὧν κατεγίνοντο ἵνα ἐξαλείψωσι πολυτίμους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιότητος ἐπιγραφὰς, ὅπως χαραχθῇ ἐπιτάφιον ἐλεεινοῦ ἀπογόνου τοῦ Μωάμεθ. Ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ τις ἓν βῆμα καὶ μὴ στενάξῃ ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς καταστροφῆς τῶν σεβαστῶν τούτων λειψάνων, καὶ τῆς ὀσημέραι ἐξαφανίσεως τῶν μαρτύρων τοσούτων αἰώνων δόξης! (1) »

Καὶ ταῦτα μὲν ἡ Δύσις περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τότε ἐσκέπτετο· ἀνάγκη δὲ ἵνα ἐν ὀλίγοις καταδείξωμεν καὶ τὸ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φρόνημα τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς ἑαυτῶν πατρίδος.

Ἐν ἔτει 1791 Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς οἱ Θετταλομάγνητες ἔγραφον ταῦτα « Τὸ ἑλληνικὸ ἐκεῖνο πνεῦμα ὁποῦ ἐμψύχωνε τοὺς προπάτοράς του, ἕνας πολυχρόνιος ζυγὸς ὁποῦ ζωόνει ὅλα καὶ τὰ νεκρόνει, δὲν ἠμπόρεσε νὰ τὸ σβύσῃ· δὲν προσμένει παρὰ ἕνα αἴσιο ἄνεμο νὰ πνεύσῃ διὰ νὰ ἀνάψῃ καὶ νὰ λάμψῃ πάλιν εἰς τὸ θέατρο τοῦ κόσμου. Τί ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ τώρα ἀποκάτω εἰς μιὰ ὁμίχλη ὁποῦ ἐπιπολάζει; (2) »

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰ περὶ ἐλευθερίας κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ῥήγα ἐπὶ τοσοῦτον εἶχον καὶ Τούρκους καὶ χριστιανοὺς ἐνθουσιάσει, ὥστε ἡ Πύλη βλέπουσα τὸν κίνδυνον ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως, διαφοροτρόπως εἰργάσθη πρὸς καταστολὴν τοῦ ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως ὀργασμοῦ (3). Ὅθεν ἀφοῦ διὰ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ἀνεθεμάτισε τοὺς *ἀθέους Γάλλους*, διέταξε τὸν ἐνάρετον πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἄνθιμον ἵνα προτρέψῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς εὐπείθειαν. Οὗτος δὲ, ἢ ἂν πιστεύσωμεν τὸν Κοραῆν ἄλλος καταχρασθεὶς τοῦ ὀνόματός του, δημοσιεύσας τὴν *Πατρικὴν Διδασκαλίαν* ὑπερεκθειάζει τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν, ὡς *ἀπὸ Θεοῦ συστηθεῖσαν*, καὶ λάβρος ἐπιπίπτει κατὰ τῆς ἐλευθερίας, ἣν θεωρεῖ *γέννημα τοῦ διαβόλου, σύστημα φαντασιῶδες, ἀντικειμένην εἰς τὴν θρησκείαν, προξενοῦσαν πτωχείαν, φόνους, ζημίας,*

---

(1) Lettres sur la Morée et les Iles par A. Castellane. Paris 1808. II vol, σελ. 63—67.

(2) Γεωγραφία Νεωτερικὴ ἐν Βιέννῃ 1791, σελ. 141.—Ταύτην προσεφώνησαν οἱ φιλοπάτριδες συγγραφεῖς τῷ πρίγκηπι Ποτεμκίνῳ, ὡς ἐρρέθη.

(3) Περὶ τοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἐπαναστατικοῦ ὀργασμοῦ πολλὰς εἰδήσεις σποράδην περιέχει ὁ Moniteur Universel τῶν τότε χρόνων.

ἁρπαγὰς, ἀσέβειαν τελείαν, ψυχικὴν ἀπώλειαν, καὶ ἀνωφελῆ μεταμέλειαν, καὶ κατὰ τῶν κηρυττόντων τὰς ἰδέας τῶν Γάλλων, τῶν ὁποίων αἱ ὑποσχέσεις εἶναι ψευδεῖς καὶ ἀπατηλαὶ, τὰ δ' ἑπόμενα ὄχι πλούτη καὶ δόξαι, ἀλλὰ πτωχεία, δυστυχία, ἀκαταστασία, καὶ τὸ καθ' αὐτὸ σκοπούμενον ταύτης τῆς ἐλευθερίας μία μισητὴ ὀλιγαρχία καὶ τυραννία, ὡς ἐκ τῆς πείρας φαίνεται. Ταῦτα καὶ τηλικαῦτα διδάσκων ὁ συνήγορος τῆς Πύλης τελευτᾷ οὕτω. « Ὄχι χριστιανοί! ἂς ἔχωμεν σταθερότητα καὶ φρόνησιν· ἂς μὴ χά- » σωμεν διὰ μίαν ψευδῆ καὶ ἀνύπαρκτον τάχα ἐλευθερίαν τοῦ παρόν- » τος βίου, τοὺς ἀμαράντους στεφάνους τῆς αἰωνίου μακαριότητος· » ἂς μὴ ἀκροασθῶμεν ὁλοτελῶς, διὰ νὰ καταισχύνωμεν ἀπαρηγόρητα » τὸν διάβολον, καὶ νὰ ἀπολαύσωμεν τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ὁποῦ ὁ Θεὸς » ἡτοίμασεν ἀπ' αἰῶνος διὰ ἐκείνους ὁποῦ τὸν ἀγαποῦν. Ἐνδυνα- » μοῦσθε λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ πλήθει τῆς ἰσχύος » αὐτοῦ, ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ ἠμπορέσητε νὰ » ἀντισταθῆτε εἰς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνα- » λάβετε τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου, » καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, διὰ νὰ » κατατροπώσητε πᾶσαν ἔφοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ νὰ ἀξιωθῆτε τῆς » οὐρανίας βασιλείας (1) ».

Τῇ Πατρικῇ Διδασκαλίᾳ συνεξεδόθη καὶ νουθετικὸν ποίημα ἐπὶ τῷ αὐτῷ γραφὲν σκοπῷ, καὶ περαιούμενον οὕτω.

Πάροικοι, παρεπίδημοι πάντες ἐν βίῳ τῷδε,
γιὰ τοῦτο μηδὲ ἔχομεν μένουσαν πόλιν ὧδε,
ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἀεὶ θερμῶς ἐπιζητοῦμεν,
ἂν ἔχωμεν ὑπομονὴν νὰ τὴν ἀξιωθοῦμεν.
Αὐτὰ ἂς τὰ φυλάξωμεν, Θεὸν ἂς φοβηθῶμεν,
καὶ εἰς τὸν Βασιλέα μας πιστῶς ὑποταχθῶμεν,
μὴ συμπεριφερόμενοι διδαχαῖς ξέναις ὅλως,
γνωρίζοντες καλότατα πῶς ταῦτα πάντα δόλος.
Ταῦτα ποιοῦντες ἅπαντες, ἐμμένοντες ἑδραίως,
κατ' ἄμφω καλῶς ἔξομεν, ζησόμεθα βεβαίως,
ζωὴν ταύτην τὴν πρόσκαιρον καὶ ζωὴν αἰωνίαν,
ὡς πρέπει τοῖς ἐλπίζουσιν οὐρανῶν βασιλείαν.

(1) « Διδασκαλία πατρικὴ συντεθεῖσα παρὰ τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κὺρ Ἀνθίμου εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν. Νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα δι' ἰδίας δαπάνης τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ τυπογράφῳ Πογὼς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων, ᾳψῃή. »

Ἀλλὰ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀνθίμου ἐκδοθὲν βιβλιάριον ἀμέσως ἀνήρεσεν ὁ Κοραῆς διὰ τῆς *Ἀδελφικῆς διδασκαλίας* (1).

« Εἰς τὴν Ῥώμην, λέγει ὁ πατριωτικώτατος ἐκεῖνος ἀνὴρ, εὑρισκόμενος μὲ πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς μου, ἀφ' οὗ ἡ Ῥώμη παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα ἠλευθερώθη ἀπὸ τῶν Μακαριωτάτων αὐτῆς Πάπων τὴν τυραννίαν, ἔλαβον ἀπὸ φίλον τινα, τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάτοικον, τὸ βιβλιάριον ἐπιγραφόμενον « Πατρικὴ Διδασκαλία, συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς Ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κτλ. » Μόλις ἀναγνόντες τὸ ἥμισυ ἐπληροφορήθημεν, ὅτι ἡ πατρικὴ αὕτη διδασκαλία εἶνε ψευδεπίγραφος, ἐπειδὴ ἐν ἐξ ἀνάγ-

(1) « Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὑρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικοὺς, εἰς ἀντίῤῥησιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως ἐν ὀνόματι τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατρικῆς Διδασκαλίας. Ἐν Ῥώμῃ (γρ. Παρισίοις) ἀχῃή. »

Ἐν τῇ ἀπαντήσει ὁ Κοραῆς καταδεικνύει τὸ πλαστώνυμον τοῦ λιβελλογράφου « τολμήσαντος νὰ ἐπιγράψῃ τὸ σεβάσμιον ὄνομα τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων εἰς » τὸ μωρὸν αὐτοῦ συγγραμμάτιον, καὶ ὅστις φαίνεται νὰ εἶναι ἐχθρὸς ἐπίσημος » καὶ τοῦ γένους τῶν Γραικῶν, καὶ τῆς θρησκείας τὴν ὁποίαν οἱ Γραικοὶ πρεσβεύουσι » σήμερον. Βλέπων τὸ κατὰ τῶν βαρβάρων τυράννων τῆς Ἑλλάδος μῖσος αὐξανόμενον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἠθέλησεν ὁ φιλότουρκος συγγραφεὺς νὰ κοιμήσῃ τὴν » δικαίαν τῶν Γραικῶν ἀγανάκτησιν, καὶ νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ ἀπὸ τὸ νὰ μιμηθῶσι » τὰ σημερινὰ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας κινήματα πολλῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης » σελ. 26, 58.

Ἀνατρέπων δ' ἓν πρὸς ἓν τὰς ἐν τῇ Πατρικῇ Διδασκαλίᾳ παραδοξολογίας, ὁ Κοραῆς παῤῥφδεῖ ὡς ἑξῆς καὶ τοὺς στίχους, δι' ὧν προτρέπονται οἱ Ἕλληνες ἵνα ὑποτάσσωνται εἰς τὸν σουλτάνον, ὡς οἱ ναῦται εἰς τὸν καραβοκύρην.

Οἱ ναῦται ὑποτάσονται 'ς ἕνα καραβοκύρην,
ἐνόσῳ κυβερνᾷ καλῶς τοὺς ναύτας καὶ τὸ πλοῖον.
Ἀλλ' ὅταν τοὺς τῆς ναυτικῆς κανόνας δὲν ἠξεύρῃ,
ὅταν ἀτάκτως κυβερνᾷ, μεθοκοπῇ 'ς τὴν ζάλην,
κ' ἀντὶ τοῦ νὰ τοὺς εὐοδοῖ εἰς ἀσφαλῆ λιμένα,
τυραννικῶς αὐτὸς ζητεῖ τοὺς σύμπαντας νὰ πνίξῃ,
τότε συμφώνως ἅπαντες πισθάγκωνα τὸν δένουν,
καὶ τὸ πηδάλιον εὐθὺς δίδουν εἰς ἄλλου χεῖρας.

Σφοδρῶς δ' ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τῶν κοτσαμπασίδων λέγων. « Γελῶ καὶ μὴ θέλων δσάκις συλλογισθῶ, ὅτι τοὺς νῦν ὀνομαζομένους καὶ νομιζομένους Ἄρχοντας τῶν Γραικῶν προσφυέστατα ἤθελέ τις συγκρίνει μὲ τὰ πολλὰ ἐκεῖνα τετράποδα ἀρχοντόπουλα, ὅσα βλέπομεν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν μακελλείων τρεφόμενα· λακτίζονται, δάκνονται, τρώγονται συναλλήλως, ἕως νὰ φθάσῃ ἑκάστου ἡ φοβερὰ τῆς σφαγῆς ὥρα, καὶ τότε ὁ Σουλτὰν χασάπης παραδίδει ἄκριτον καὶ ἀνεξέταστον εἰς τοῦ δημίου τὰς χεῖρας τὸν ὑψηλότατον Ἄρχοντα διὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ μὲ τὴν ἀκαταμάχητον ἀπόδειξιν τῆς μαχαίρας, ὅτι δὲν ἦτο πλὴν φύτιδανὸν καὶ κτηνῶδες ἀνδράποδον. »

κης ἀπὸ τὰ δύο ἔπεται, ἂν τὴν ὑποθέσωμεν γνήσιον τοῦ Ἱεροσολύμων γέννημα· ἢ ὅτι ἔχασε παντελῶς ἡ Μακαριότης του τὰς φρένας, ἢ ὅτι μετεσχηματίσθη ἐκ ποιμένος εἰς λύκον, διὰ νὰ σπαράξῃ τοῦ Χριστοῦ τὴν Ἐκκλησίαν.

» Ὑπερασπίζει καὶ δικαιολογεῖ τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου. Θρηνεῖ τὴν κατάργησιν τῆς Παπικῆς ἐξουσίας, ἀγκαλὰ ῥητῶς νὰ τὸ φανερώσῃ δὲν τολμᾷ· καὶ τοὺς Γραικοὺς νὰ ὑποτάσσωνται ἀλόγως εἰς τοὺς τυράννους σπουδάζει νὰ πείσῃ μὲ μαρτυρίας τῆς θείας Γραφῆς, τὰς ὁποίας ἡ παρεξηγεῖ ἡ κολοβὰς φέρει εἰς τὸ μέσον, κατὰ τὴν συνήθειαν ὅλων τῶν αἱρετικῶν. Εἰς ὀλίγα λόγια, ἡ Πατρικὴ αὕτη Διδασκαλία γέμει ἀπὸ τοσαύτας βλασφημίας, ἐναντίας εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, εἰς τὴν ἱερὰν ἡμῶν θρησκείαν, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περὶ ἐλευθερίας δόξαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὥστε εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον ἑνὸς ὀρθοδόξου καὶ συνετοῦ Πατριάρχου.

» Οὐδεμίαν βέβαια βλάβην οἱ Γραικοὶ φοβοῦνται τὴν σήμερον ἀπὸ τοιοῦτον μωρὸν σύγγραμμα. Ἀλλ' εἶναι φόβος μήπως οἱ Εὐρωπαῖοι, ἀναγνόντες αὐτὸ κατὰ τύχην, συμπεράνωσιν ὅτι τοιαῦτα εἶναι ὅλων τῶν Γραικῶν τὰ φρονήματα· ὅτι εἴμεθα ὄχι μόνον δοῦλοι, ἀλλὰ καὶ φίλοι τῆς δουλείας, ὄχι μόνον δέσμιοι, ἀλλ' ὅτι καὶ καυχώμεθα εἰς τὰ δεσμά, καὶ τὴν μαστίζουσαν ἡμᾶς χεῖρα τοῦ τυράννου μὲ ἀνδραποδῶδες σέβας ἀσπαζόμεθα.

» Ἀνάγκη λοιπὸν εἶναι νὰ κηρύξωμεν εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην (ἀντιλέγοντες εἰς τὸ μωρὸν τοῦτο σύγγραμμα) ὅτι τὸ κατὰ τῶν τυράννων μῖσος ἦναι ῥιζωμένον εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας· ὅτι τοῦ νὰ μὴν ἐλευθερωθῶμεν μέχρι τῆς σήμερον ἀπὸ τὸν ζυγὸν, αἴτιον εἶναι ὄχι ἡ ἡμετέρα ἀνανδρία, ἀλλ' ἡ ζηλοτυπία πολλῶν Ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι κολακεύοντες ἀναισχύντως τὸν ἡμέτερον τύραννον βραδύνουσι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

» Πρὸ ὀλίγου ἔτι τῆς Γερμανίας ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀγκαλὰ βασανιζόμενος ἀπὸ ὀδυνηρὰν καὶ θανάσιμον νόσον, ἡ ὁποία κἂν ἔπρεπε νὰ τὸν διδάξῃ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν συμπάθειαν, παρέδωκεν ἀσπλάγχνως εἰς τὸν τύραννον τῆς Ἑλλάδος ὀκτὼ Γραικοὺς, οἱ ὁποῖοι ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας ἐζήτουν ἡσύχως τὰ ἁρμόδια μέσα τοῦ νὰ φωτίσωσι, καὶ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς ἰδίους ὁμογενεῖς. Παρίστανται ἴσως ταύτην τὴν ὥραν δέσμιοι ἔμπρο-

σθεν τοῦ τυράννου οἱ γενναῖοι οὗτοι τῆς ἐλευθερίας μάρτυρες· ἴσως ταύτην τὴν ὥραν καταβαίνει εἰς τὰς ἱερὰς κεφαλάς των ἡ μάχαιρα τοῦ δημίου, ἐκχέεται τὸ γενναῖον ἑλληνικὸν αἷμα ἀπὸ τὰς φλέβας των, καὶ ἵπταται ἡ μακαρία ψυχή των, διὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ συγκατοικήσῃ μὲ ὅλων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀποθανόντων τὰς ἀοιδίμους ψυχάς.

» Ἀλλὰ τοῦ ἀθώου αἵματος ἡ ἔκχυσις αὕτη ἀντὶ τοῦ νὰ καταπλήξῃ τοὺς Γραικοὺς θέλει μᾶλλον τοὺς παροξύνει εἰς ἐκδίκησιν. Ἡ Ἑλλὰς ὅλη μὲ τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς παρακαλεῖ τοὺς ἐν Τεργεστίῳ πραγματευομένους Γραικοὺς νὰ ἀφήσωσι εἰς ἐρήμωσιν τὴν πόλιν τοῦ ἀχαρίστου καὶ μισέλληνος Αὐτοκράτορος, καὶ νὰ μετοικισθῶσιν εἰς τὰς νεωστὶ ἐλευθερωθείσας αὐτῆς νήσους, ὅπου χωρὶς κανένα φόβον προδοσίας εὐτυχεῖς καὶ ἐλεύθεροι δύνανται νὰ ζήσωσιν.

» Δέξαι λοιπὸν εὐμενῶς, ὦ φίλη μου πατρὶς, δέξασθε φίλοι μου ὁμογενεῖς, φίλοι Γραικοί, ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἐκείνων Ἡρώων, τὴν παροῦσαν Ἀδελφικὴν διδασκαλίαν, κατὰ πάντα διάφορον ἀπὸ τὴν ψευδεπίγραφον Πατρικὴν Διδασκαλίαν. Μήτε πῦρ, μήτε σίδηρος ψυχράνῃ ποτὲ εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας τὴν διάπυρον τῆς ἐλευθερίας ἀγάπην, τὸ ἄσπονδον κατὰ τῆς τυραννίας μῖσος. Ἔχετε πάντοτε ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν τὰ πάνδεινα κακὰ, ὅσα καθ' ἑκάστην ὑποφέρετε ἀπὸ τὸ ἄγριον ἔθνος τῶν Τούρκων, καὶ ἐνθυμεῖσθε ὅσα ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, παροξύνοντες ἀλλήλους κατὰ τῶν Περσῶν.

. . . . . Ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε,
Ἐλευθεροῦτε πατρίδα, ἐλευθεροῦτε δὲ
Παῖδας, γυναῖκας, νεῶν τε πατρῴων ἕδη,
Θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ ἁπάντων ὁ ἀγών. »

Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ νῖκαι τῶν Γάλλων κατενεθουσίασαν τὸν Κοραῆν, ὅστις ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον *Ἀτρόμητος ὁ Μαραθώνιος* ἐτύπωσεν ἐν Παρισίοις (1801) *σάλπισμα πολεμιστήριον* πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας (1).

(1) Σάλπισμα πολεμιστήριον, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (γρ. Παρισίους) ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας Ἀτρομήτου τοῦ Μαραθωνίου. ΧΗΧΧΧΙ. — Προτάσσεται λαμπρὰ χαλκογραφία τῆς Ἑλλάδος ῥακενδύτου, πλήρους τραυμάτων, πατούσης ἐπὶ συντριμμάτων μνημείων, καὶ τὰς χεῖρας πρὸς οὐρανὸν ἀνατεινούσης. Ἄγριος δὲ Ὀθωμανὸς διὰ σπάθης καταφέρει αὐτῇ πληγὰς ἀναφωνούσῃ,

Οἴμοι ἐγὼ παγά ποτ μος, ἐπεὶ μ' ἕλε δούλιον ἦμαρ.

» Ἀδελφοὶ, φίλοι, καὶ συμπατριῶται, ἔγραφεν ὁ φιλελεύθερος οὗτος Ἕλλην, ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων, καὶ γενναῖοι τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους ὑπέρμαχοι, οἱ κατὰ τὴν Αἴγυπτον εὑρισκόμενοι Γραικοὶ καὶ ὅσοι ἄλλοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ καὶ ἀλλαχοῦ διατρίβετε, προσμένοντες τὸν ἁρμόδιον καιρὸν τῆς κοινῆς τοῦ γένους ἐλευθερίας, ἀξιωματικοί τε καὶ στρατιῶται πάσης τάξεως καὶ παντὸς βαθμοῦ, χαίρετε, ἐπειδὴ ἡ χαρά σας εἶναι κοινὴ χαρὰ ὅλων τῶν Γραικῶν, ὑγιαίνετε, ἐπειδὴ ἡ ὑγεία σας εἶναι κοινὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος.

» Διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ! ἀδελφοὶ, μὴ ἀφήσωμεν νὰ μᾶς φύγῃ τὰς χεῖρας ὁ ἁρμόδιος οὗτος καιρὸς, τὸν ὁποῖον προσφέρει εἰς τῶν Γραικῶν τὸ γένος, ἡ ἅλωσις τῆς Αἰγύπτου. Ὅσοι εὑρίσκεσθε εἰς Αἴγυπτον μιμήθητε τὰς ἀνδραγαθίας τῶν Γάλλων, οἱ ὁποῖοι μιμηθέντες τοὺς προγόνους ἡμῶν, ἔφθασαν εἰς τῆς δόξης τὸν ἀνώτατον βαθμόν. Ὅσοι εἴσθε τὴν ἡλικίαν νεώτεροι, προθυμήθητε νὰ μάθετε ἀπὸ τοὺς σοφοὺς Γάλλους τὴν τακτικὴν, ἤγουν τὴν ἐπιστήμην τοῦ πολέμου, ἐπιστήμην ἡ ὁποία πολλαπλασιάζει τὴν φυσικὴν δύναμιν, αὐξάνει τὸ θάρσος καὶ τὴν ἀνδρείαν, ἐπιστήμην, εἰς ὀλίγα λόγια ἀναγκαιοτάτην εἰς ἐκείνους ὅσοι θέλουσι νὰ ζῶσιν ἐλεύθεροι. Εὐταξία, ὁμόνοια, σύμπνοια μετ' ἀλλήλων, ζῆλος ἐλευθερίας θερμότατος, ὑποταγὴ εἰς τοὺς νόμους, ἀγάπη θερμὴ καὶ φιλία ἄδολος πρὸς τοὺς Γάλλους, εἰρήνη μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Αἰγύπτου, τοὺς ὁποίους, ἐπειδὴ ὑπετάχθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τοὺς νόμους, ἐκδυθέντες τὴν τουρκικὴν ἀγριότητα, ὡς τούρκους πλέον νὰ στοχάζεσθε δὲν εἶναι δίκαιον· ταῦτα χρειάζονται, φίλοι καὶ ἀδελφοὶ, διὰ νὰ αὐξήσῃ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος σας, διὰ νὰ βρέξῃ ἐπάνω εἰς τὰ ὅπλα σας ὅλας τὰς εὐλογίας τοῦ οὐρανοῦ ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, καὶ νὰ σᾶς καταστήσῃ ἥρωας ἀνικήτους, καθὼς ἦσαν οἱ πρόγονοί σας, ἐν ὅσῳ ἐκυβερνῶντο ἀπὸ νόμους καλοὺς, ἐν ὅσῳ ἦσαν στολισμένοι μὲ ἤθη χρηστά.

» Ὅσοι δὲ εὑρίσκεσθε διεσκορπισμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέρος μὲν δράμετε μὲ προθυμίαν καὶ γρηγορότητα εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ αὐξήσετε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀδελφῶν σας. Ὑπηρετήσατε τοὺς Γάλλους μὲ προθυμίαν, προσφέρετε εἰς αὐτοὺς τὰ πρὸς ζωὴν ἀναγκαῖα. Βοηθήσατε μὲ τὰ καράβια, μὲ τὰς χεῖρας, μὲ τὰς καρδίας, καὶ μὲ τὴν ζωήν σας αὐτὴν, ἂν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ, τοὺς φίλους τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, εἰς τὴν παντελῆ τῆς Αἰγύπτου κατάσχεσιν, τῆς ὁποίας ἡ ἐλευθερία εἶναι τῆς Ἑλλάδος ὅλης κοινὴ σωτηρία. Εἰς τὴν Αἴγυπτον,

ἀφοῦ ἠμαυρώθη τῶν Ἀθηνῶν ἡ δόξα, κατέφυγον αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι, καὶ ἀνέζησαν πάλιν τὸ δεύτερον οἱ Γραικοί, συστήσαντες ἀκαδημίας, συναθροίσαντες βιβλιοθήκας θαυμαστὰς, τὰς ὁποίας ἔπειτα κατέκαυσαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, οἱ σημερινοὶ τύραννοι τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καὶ πάλιν ἂς ἀναφθῶσι τὰ φῶτα, τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ φωτίσωσι καὶ τρίτον τοὺς Γραικούς. Τὸ δὲ λοιπὸν μέρος μείνατε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξωπλισμένοι, καὶ ἕτοιμοι νὰ δεχθῆτε τοὺς ἐλευθερωτὰς τῆς Ἑλλάδος Γάλλους, καὶ τοὺς φίλους τῶν Γάλλων καὶ συμμάχους, τοὺς στρατιώτας τοῦ κραταιοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσσίας, κληρονόμου τῆς δοξης καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν ἀειμνήστων αὐτοῦ προπατόρων. Οἱ Ἠπειρῶται ἐνθυμήθητε τὰ κατωρθώματα τῶν προγόνων σας· ἐσεῖς καὶ παλαιὰ ἐφάνητε ἀνδρεῖοι, καὶ σήμερον ἀκόμη ἐδείξατε μὲ τὰς κατὰ τῶν ἀγρίων πασάδων νίκας, ὅτι δὲν ἐχάσατε τὴν προγονικὴν μεγαλοψυχίαν. Οἱ Θεσσαλοὶ καὶ Μακεδόνες ἐνθυμήθητε ὅτι οἱ πρόγονοί σας κατετρόπωσαν τὸν Δαρεῖον, ὅστις ἦτον ἀσυγκρίτως φοβερώτερος βασιλεὺς ἀπὸ τὸν σημερινὸν ἄνανδρον καὶ γυναικώδη τύραννον τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Πελοποννήσιοι καὶ λοιποὶ Ἕλληνες μὴ λησμονήσετε τὰ τρόπαια, ὅσα κατὰ τῶν βαρβάρων ἀνέστησαν οἱ προπάτορές σας· καὶ σεῖς ἐξαιρέτως οἱ Μαϊνῶται συλλογίσθητε ὅτι εἶσθε αἷμα Σπαρτιατῶν. Ὅλοι ὁμοῦ ὅσοι μὲ τὸ λαμπρὸν ὄνομα τῶν Ἑλλήνων δοξάζεσθε, βάλλετε καλὰ εἰς τὸν νοῦν σας, ὅτι ἀφ' ὅσας δυστυχίας δύναται νὰ πάθῃ ὁ ἄνθρωπος ἡ πλέον ἀπαρηγόρητος εἶναι ἡ δουλεία· ὅτι ὁ δοῦλος οὔτ' ἀρετὴν οὔτε τιμὴν οὐδεμίαν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ· ὅτι σιμὰ εἰς ἄλλα κακὰ ὅσα καθ' ἑκάστην πάσχει ἀπὸ τὸν τύραννον, ὑποφέρει ἀκόμη καὶ τὴν καταφρόνησιν ὅλων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, τὴν φοβερὰν καταισχύνην νὰ λογίζεται κτῆνος ἄλογον, καὶ ὄχι ἄνθρωπος. Φίλοι καὶ ἀδελφοί, μὴ φοβεῖσθε παντάπασι τοὺς Τούρκους. Αὐτοὶ δὲν εἶναι πλέον ὅ,τι ἦσαν πρὸ τριακοσίων χρόνων. Αὐτοὶ ἠξεύρουν νὰ φονεύωσιν εἰς τὰς ἀγορὰς ἀνθρώπους εἰρηνικοὺς καὶ ἀόπλους· ἀλλ' εἰς πόλεμον, κατὰ πρόσωπον ἐχθρῶν ἀνδρείων, γίνονται καὶ ἀπ' αὐτὰς τὰς γυναῖκας ἀνανδρότεροι, καθὼς ἡ πεῖρα σᾶς ἐπληροφόρησε περὶ τούτου, καθὼς πολλάκις τοὺς εἴδετε φεύγοντας ὡς λαγωοὺς ἀπὸ προσώπου τῶν Γραικῶν.

» Πολεμήσατε λοιπὸν, ὦ μεγαλόψυχα καὶ γενναῖα τέκνα τῶν Παλαιῶν Ἑλλήνων, ὅλοι ὁμοῦ ἑνωμένοι τοὺς βαρβάρους τῆς Ἑλλάδος τυράννους. Ὁ σκοπὸς εἶναι μικρὸς παραβαλλόμενος μὲ τὴν δόξαν, ἡ

ὁποία θέλει σᾶς ἐξισώσει μὲ τοὺς Ἥρωας τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Σαλαμῖνος, τῶν Πλαταιῶν, τῶν Θερμοπυλῶν, τοὺς ἀκαταμαχήτους προγόνους σας. Ἀλλὰ τί λέγω *θέλει σᾶς ἐξισώσειν*; Τῶν τούρκων ὁ διωγμὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα θέλει σᾶς καταστήσειν τόσον ἐνδοξοτέρους καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Μιλτιάδας, τοὺς Θεμιστοκλέας καὶ τοὺς Λεωνίδας, ὅσον εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἐμποδίσῃ τις τὴν ἀρχὴν τὸν ἐχθρὸν νὰ ἐμβῇ εἰς τὴν κατοικίαν του, παρὰ νὰ τὸν διώξῃ ἀφοῦ χρόνους πολλοὺς ριζωθῇ εἰς αὐτήν.

» Πολεμήσατε, φίλοι καὶ ἀδελφοί, τοὺς ἀπανθρώπους καὶ σκληροὺς Τούρκους· ὄχι ὅμως ὡς Τοῦρκοι, ὄχι ὡς φονεῖς, ἀλλ' ὡς γενναῖοι τῆς ἐλευθερίας στρατιῶται, καὶ ὑπερασπισταὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας καὶ πατρίδος. Χύσατε χωρὶς ἔλεον τὸ αἷμα τῶν ἐχθρῶν, ὅσους εὕρετε ἐξωπλισμένους κατὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἑτοίμους νὰ σᾶς στερήσωσι τὴν ζωήν. Ἂς ἀποθάνῃ ὅστις τυραννικῶς σφίγγει τῶν Γραικῶν τὰς ἁλύσεις, καὶ τοὺς ἐμποδίζει νὰ ῥήξωσι τὰ δεσμά των.

» Ἐπικαλεσάμενοι λοιπὸν τὴν ἐξ οὐρανοῦ βοήθειαν, καὶ ἀσπασάμενοι εἷς τὸν ἄλλον μὲ τὰ δάκρυα τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς χαρᾶς, οἱ νέοι μὲ τὰ ὅπλα, οἱ γέροντες μὲ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς παραινέσεις, οἱ ἱερεῖς μὲ τὰς εὐλογίας καὶ τὰς πρὸς Θεὸν δεήσεις, ὅλοι ὁμοῦ ἑνωμένοι, γενναῖοι τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος κληρονόμοι, πολεμήσατε γενναίως περὶ πίστεως, περὶ πατρίδος, περὶ γυναικῶν, περὶ τέκνων, περὶ πάσης τῆς παρούσης καὶ τῆς ἐρχομένης γενεᾶς τῶν Γραικῶν, τὸν τρισβάρβαρον, τὸν ἄσπλαγχνον τύραννον τῆς Ἑλλάδος, ἂν θέλετε νὰ φανῆτε ἄξιοι τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἀπόγονοι, ἂν θέλετε νὰ ἀφήσετε, ὡς ἐκεῖνοι, τὸ ὄνομά σας ἀείμνηστον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Γένοιτο. »

Ἐπὶ τέλους δ' ἐπισυνάπτομεν σύντομον ἀνάλυσιν ἐπαναστατικοῦ βιβλιαρίου γραφέντος ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπ' ἀνδρὸς σπουδαιότατον λαβόντος μέρος ἔν τε τῷ μεγάλῳ ἀγῶνι τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, καὶ τῇ μετὰ ταῦτα τρικυμιώδει διαπλάσει τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου (1).

---

(1) « Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἤτοι λόγος περὶ Ἐλευθερίας κλπ. Συντεθεὶς καὶ ἐκδοθεὶς ἰδίοις ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων, παρὰ Ἀνωνύμου τοῦ Ἕλληνος. Ἐν Ἰταλίᾳ 1806 ». Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀναφέρων ὁ Κ. Παπαδόπουλος Βρετὸς (Κατάλογος Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Β', ἀριθ. 402) ἡμαρτημένως λέγει, ὅτι ἐτυπώθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ, καὶ συνεγράφη ὑπό τινος Σπυρίδωνος Σπάχου. Καθὰ ὅμως διαβεβαιοῖ ὁ ἐν Ζακύνθῳ Κ. Ῥαφτάνης, ἀνὴρ κάλλιον παντὸς ἄλλου δυνάμενος νὰ γιγνώσκῃ τὰ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος Ἠπείρου, συγγραφεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας εἶνε ὁ διάση-

Εἰς τὸν τύμβον τοῦ ἐθνομάρτυρος Ῥήγα ἀφιερῶν ὁ Κωλέτης τὸ πονημάτιον αὐτοῦ (1), ἄρχεται ἐπικαλούμενος ἐμπαθέστατα τὰς σκιὰς τῶν προπατόρων (2), καὶ μετὰ πυρετώδους πατριωτισμοῦ διδάσκων τί ἐστὶν ἐλευθερία, περιγράφει τὰ ἡρωϊκὰ τῶν προγόνων κατορθώματα, συνιστᾷ τὴν ἐκμάθησιν τῆς στρατιωτικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκθειάζων τοὺς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους τῶν Σουλιω-

---

μος Ἰωάννης Κωλέτης, ὅστις περαιώσας τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἰατρικάς του σπουδὰς καὶ ἑτοιμαζόμενος νὰ καταβῇ εἰς Ἑλλάδα, ὑπὸ τὸ πρίσμα νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ συνέλαβε τὸ παρατολμώτατον σχέδιον, ἵν' αὐτὸς παρουσιασθῇ ὁ ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης τοῦ Ῥήγα. Ὅθεν φέρων πολλὰ ἀντίτυπα εἰς κιβώτια ἦλθεν εἰς Ἰωάννινα κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, καὶ διεκοίνωσε τὸν σκοπὸν εἰς τὸν συμπατριώτην του Τουρτούρην, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁποίου κρυφίως εἶχεν ἀποθέσει καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ βιβλία. Ἀλλ' ὁ συνετὸς προϊδὼν καταδείξας τὴν ἀσυνεσίαν τοῦ πυρετώδους ἰατροῦ, κατέστρεψε διὰ νυκτὸς ὅλα τὰ ἐν τοῖς κιβωτίοις ἀντίτυπα. Τοῦ σπανιωτάτου τούτου βιβλίου ἀντίτυπον διασώζεται παρὰ τῷ Κ. Παύλῳ Λάμπρῳ, ὅστις μοὶ διεκοίνωσε καὶ τὰ περὶ Κωλέτου, ὡς ἐκ στόματος τοῦ Κ. Ῥαφτάνη ἐσημείωσε. Ὅτι δὲ ἐν Πίζῃ τῆς Ἰταλίας πραγματικῶς ἐτυπώθη τοῦτο, καὶ οὐχὶ ἐν Ἀμστελοδάμῳ, δείκνυται καὶ ἐκ τῆς τῶν τυπογραφικῶν χαρακτήρων ἀντιπαραθέσεως πρὸς ἄλλα ταὐτογρόνως ἐκεῖ τυπωθέντα. Ἐπιγράφει δὲ τὸ πόνημα αὐτοῦ Νομαρχίαν ὁ Κωλέτης, ὡς συμβουλεύων τὴν ἐν Ἑλλάδι ὕδρυσιν φιλελευθέρου πολιτεύματος, ἐν ᾧ πρώτιστα οἱ νόμοι ν' ἄρχωσι.

(1) « Εἰς τὸν τύμβον τοῦ μεγάλου καὶ ἀειμνήστου Ἕλληνος Ῥήγα, τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος σφαγιασθέντος, χάριν εὐγνωμοσύνης τὸ πονημάτιον τόδε ὡς ζῶρον ἀνατίθησι.—Ἀναφανῆναί τις ἐκ τῶν ὀστέων ἡμῶν ἔκδικος (Βιργ.) — Εἰς ποῖον ἄλλον ἔπρεπε νὰ ἀναθέσω ἐγὼ τὸ παρόν μου πονημάτιον, ὦ ἀξιάγαστε ἥρως, παρὰ εἰς ἐσὲ ὁποῦ ἐστάθης ὁ πρόδρομος μιᾶς ταχείας ἐλευθερώσεως τῆς κοινῆς πατρίδος μας Ἑλλάδος, καὶ ἐθυσίασες τὴν ζωήν σου δι' ἀγάπην της; Δέξαι το λοιπὸν μὲ τὸ συνηθισμένον ἑλληνικόν σου ἱλαρὸν καὶ καταδεκτικὸν βλέμμα, καὶ δέξαι τὰ πρὸς τούτοις ὡς ἀῤῥαβῶνα ἐκδικήσεως τοῦ λαμπροῦ αἵματός σου κατὰ τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ Ἑλλὰς ἅπασα θέλει δοξάσει διὰ παντὸς τὸ ἀθάνατον ὄνομά σου, συναριθμοῦσα αὐτὸ εἰς τὸν κατάλογον τῶν Ἐπαμινωνδῶν, Λεωνιδῶν, Θεμιστοκλέων, καὶ Θρασυβούλων ».

(2) « Ἐσεῖς, ὦ ἀθάνατοι ψυχαὶ τῶν ἐλευθέρων προγόνων μου! ἐνδυναμώσατε τώρα τὸν ζῆλόν μου μὲ τὰ ἡρωϊκά σας ἐντάλματα διὰ νὰ ἐκφράσω καθὼς πρέπει τὰ τῆς ἐλευθερίας κάλλη εἰς τοὺς ἀπογόνους σας. Καὶ σὺ ἱερὰ πατρὶς, ἐγχαρδίωσον καὶ στερέωσον τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην μου μὲ τὴν ἐνθύμησιν τῶν παλαιῶν τερατουργημάτων σου, διὰ νὰ παραστήσω μὲ σαφήνειαν εἰς τὰ τέκνα σου τὰς φοβερὰς χρείας σου, καὶ νὰ ἐνθουσιάσω τὰς ἑλληνικάς των καρδίας μὲ τὸν θεῖόν σου ἔρωτα. Ναί, φίλτατοί μου Ἕλληνες, τὸ ἐπιχείρημα εἶναι δύσκολον δι' ἐμὲ, ἀλλ' ἡ πατρὶς τὸ ζητεῖ, τὸ χρέος μου μὲ βιάζει, καὶ μόνον ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων μου μοῦ προμηνύει καλὴν ἔκβασιν. Ἀντὶ ῥητορικῶν φράσεων θέλει καλλωπίσει τὸν λόγον μου ἡ διήγησις τῶν θαυμαστῶν ἔργων τῶν πάλαι ἡρώων, ἡ μεγαλειότης δὲ τοῦ θέματος καὶ τὸ κοινὸν ὄφελος μοῦ τάζουσι τὴν παρ' ἐμοῦ ποθουμένην ἀνταμοιβὴν, λέγω τὴν κατάπεισιν τῶν ὁμογενῶν μου Ἑλλήνων ».

τῶν, καὶ τὰς ὑπὲρ ἐλευθερώσεως τοῦ γένους πατριωτικωτάτας ἐνεργείας τοῦ Ῥήγα, προσκαλεῖ καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰς μίμησιν τῶν τελευταίων.

« Ἡ ἐλευθερία, ὦ Ἕλληνες, εἰς ἡμᾶς εἶναι ὅ,τι ἡ ὅρασις εἰς τοὺς ὀφθαλμούς· ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ τὴν διαφοράν του ἀπὸ τὸν δοῦλον· καὶ ἐξακολούθως εἶναι ἀναγκαῖον πρᾶγμα εἰς τὸν δοῦλον νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν διὰ νὰ μισήσῃ τὴν δουλείαν καὶ νὰ τὴν ἀποστραφῇ· ἂς μὴν σᾶς φανῇ λοιπὸν παράξενον, ἂν ὁ σκλάβος δὲν γνωρίζει παραχρῆμα τὴν ἡδύτητα τῆς ἐλευθέρας ζωῆς· αὐτὸς ἠμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς ἕνα ἄῤῥωστον, ὁ ὁποῖος ἀποστρέφεται κάθε νόστιμον φαγητόν, ὡτὰν νὰ μὴν ἦτον πλέον συνθεμένον ἀπὸ τὰ ἴδια πράγματα ὁποῦ πρότερον τοῦ ἤρεσκον. Ἡ ἐλευθερία εἶναι περισσότερον ἀναγκαία εἰς τὸν δοῦλον, ὁποῦ ἀσθενεῖ κατὰ τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ γνωρίζωντας εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ πρόσκαιρος ζωὴ, ζῇ διὰ νὰ τρώγῃ καὶ εἶναι ὡσὰν νὰ μὴν εἶναι.

» Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀναγκαιοτέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὕπαρξιν εἰς τὸν ἄνθρωπον! αὐτὴ γὰρ ἀποκαταστῇ γλυκεῖαν τὴν ζωὴν, αὐτὴ γεννᾷ διακυθεντευτὰς τῆς πατρίδος, αὐτὴ νομοδότας, αὐτὴ ἐναρέτους, αὐτὴ σοφοὺς, αὐτὴ τεχνίτας, καὶ αὐτὴ μόνον τέλος πάντων τιμᾷ τὴν ἀνθρωπότητα. Πόσοι ἆρά γε ἄνδρες ἄξιοι γεννῶνται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καθὼς γεννῶνται οὕτω καὶ ἀποθνήσκουν μὴ ἔχοντες τὰ ἀναγκαῖα μέσα εἰς τὸ νὰ κατορθώσουν μεγάλα πράγματα ....

» Τῶν ἁρμάτων ἡ ἐπιστήμη εἶναι διεξοδικωτάτη, καὶ χρειάζεται ἓν πόνημα ὄχι μικρὸν περὶ αὐτῆς, διὰ τὸ ὁποῖον οἱ νῦν Ἕλληνες μεγάλην χρείαν ἔχουσι διὰ νὰ μάθωσιν ὅλοι πόσον ἡ τέχνη τοῦ πολέμου εἶνα μεγάλη, καὶ νὰ κλαύσουν πικρῶς βλέποντες τοὺς ἑτερόφυλους, οἵτινες ἐδανείσθησαν τὰς τέχνας, καὶ ἐπιστήμας ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, νὰ μᾶς καταφρονῶσι τόσον καὶ ἀψηφίζωσι. Ἀλλὰ δι' ὀλίγον θέλουσι χαρῇ εἰς τὴν ἀγνωμοσύνην των ἐλπίζω. Ἡ διαυθέντευσις τῶν Σουλιωτῶν κατὰ τοῦ τῆς Ἠπείρου τυράννου ἀρκετῶς θέλει τοὺς ἀποδείξει, ὅτι ἡ Ἑλλὰς γεννᾷ ἀκόμη Λεωνίδας, καὶ Θεμιστοκλεῖς. Ὦ πόσον θέλουν μείνει ἔκθαμβοι, ὅταν ἀναγνώσουν τὰ θαυμαστὰ κατορθώματα τοῦ μεγάλου Φώτου, ἐκείνου λέγω τοῦ ἥρωος τοῦ Σουλίου, καὶ ὅλων τῶν Σουλιωτῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀνδρεία, ἡ μεγαλοψυχία, καὶ ὁ ζῆλος περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος των ἀθανάτιζ

σαν τὸ ὄνομά των, καὶ ἔφερον εἰς ἀπελπισμὸν χιλίας φορὰς τὸν ἐχθρόν τους τύραννον, τὸν ἀχρειέστατον λέγω Ἀλῆν. Ἡ Ἑλλὰς, οὐχί! οὐχί! δὲν εἶναι πάντως ὑστερημένη ἀπὸ μεγάλους ἀνθρώπους. Ἡ διαυθέντευσίς των διὰ δεκαπέντε χρόνους περιέχει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ἡρωϊκὰς πράξεις, ὥστε παράδοξον ἤθελε φανῆ καὶ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἂν δὲν εἴμεθα μάρτυρες αὐτόπται τῶν κατορθωμάτων των. Αὐτοὶ ἦσαν μόνον χίλιοι καὶ διὰ τόσους χρόνους καθημερινῶς σχεδὸν συνεκρότουν πολέμους μετὰ τοῦ τυράννου ἐχθροῦ των, ὁ ὁποῖος διὰ πολλὰς φορὰς ἐκινήθη ἐναντίον των μὲ ἕως δεκαπέντε χιλιάδας στρατεύματα, καὶ πάντοτε ἐνικήθη. Ἔπρεπε βέβαια νὰ ἔζη ὁ Θουκυδίδης ἢ ὁ Ξενοφῶν διὰ νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν τῶν πολέμων, καὶ τὰς κακίας αὐτοῦ τοῦ αἱμοβόρου τέρατος, ὁποῦ ἕως ἀπὸ τοὺς 1787 μέχρι τῆς σήμερον δὲν ἔπαυσε ἀπὸ τοῦ νὰ τυραννῇ τοὺς ταλαιπώρους Ἠπειρώτας, καὶ Θετταλοὺς, σκληρῶς καὶ ἀσπλάγχνως (1).

» Ἀλλ' ἰδοὺ τῆς ἐλευθερίας τὸ ξίφος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν γῆν του ἀποδεικνύει (2) τὴν φυσικὴν μικρότητα τῆς τυραννίας, καὶ τὸν ἀποκαταστῇ ποταπώτερον τοῦ ἰδίου του τυραννικοῦ ὀνόματος. Δὲν τοῦ χρησιμεύουν πλέον αἱ συνειθισμέναι του ἀπάται, οὔτε χρήματα, οὔτε δόλοι, διὰ μέσου τῶν ὁποίων διὰ παντὸς ἐνίκησε καὶ κατέφθειρε τοὺς ἀνάνδρους καὶ ἀνοήτους ἐχθρούς του. Ἓν μικρὸν χωρίον, τὸ προειρημένον λέγω θαυμαστὸν Σοῦλι, ἔφερεν εἰς φῶς τὴν ἀλήθειαν, ὁποῦ οἱ ὑπὸ τῆς δουλείας ἀγνοοῦσι, ἤτοι τὴν μεγαλειότητα τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἐλευθερίας. Οἱ Σουλιῶται, ἄνδρες συνειθισμένοι εἰς τὸν θελληματικὸν κόπον μιᾶς ἡσύχου ζωῆς, ἀνυπόδουλοι ἐξ ἀρχῆς τῆς κατοικήσεώς των εἰς ἐκεῖνα τὰ ὑψηλὰ βουνὰ, ἔζων εὐτυχεῖς μακρὰν ἀπὸ τὴν πολυτέλειαν καὶ κακοήθειαν τῶν διεφθαρμένων πολιτειῶν, ἀνδρεῖοι ὡς ἐλεύθεροι, φιλόξενοι ὡς Ἕλληνες, καὶ στρατιῶται ὡς διαυθεντευταὶ τῆς πατρίδος των. Αὐτοὶ λέγω οἱ ἥρωες, ἡ τιμὴ τῆς ὑποδουλωμένης Ἑλλάδος, καὶ βεβαία ἀρχή τε καὶ πρόξενος τῆς πλησίον ἐλευθερώσεώς της, παρακινούμενοι ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας καὶ πατρίδος των, ἐταπείνωσαν τὴν αὐθάδειαν τοῦ τυράννου, πολεμοῦντές τον ἀδιακόπως, καὶ νικοῦντές τον, καὶ οὕτως ἐδιαυθέντευσαν διὰ δεκαπέντε χρόνους τὴν πατρίδα των, μὲ ἀνήκουστον θάρρος καὶ μεγαλοψυχίαν. Τίς ἄλλη παρακαλῶ ἠμποροῦσε νὰ ἦτον ἡ αἰτ-

(1) Σελ. 22, 29.

(2) Ἐξακολουθεῖ λαλῶν περὶ Ἀλῆ πασᾶ.

τία, εἰμὴ ὁ ἔρως τῆς ἐλευθέρας ζωῆς; μήπως δὲν ἦτον καὶ ἄλλα χωρία εἰς τὴν Ἤπειρον ἄξια νὰ ἐναντιωθοῦν τοῦ τυράννους διατί τάχατε; ὅλα κλίνουν τὸν αὐχένα; καὶ δὲν ἦτον ἴσως καὶ μεγαλείτερα καὶ εἰς τὴν ἰδίαν καλὴν τοποθεσίαν καθὼς τὸ Σοῦλι; Αἴ! φανερὰ εἶναι, ἀδελφοί μου, ἡ αἰτία. Ὅσα ὑποδουλώθησαν παρ' αὐτοῦ ἦτον καὶ πρότερον ὑποδουλωμένα, καὶ μόνον ἄλλαξαν τύραννον. Τὸ Σοῦλι ὅμως, μόνον τὸ Σοῦλι δὲν ὑποτάσσεται, ἀλλ' ἀψηφεῖ τὸν τύραννον ὅσον ἀγαπᾷ τὴν ἐλευθερίαν του, τὸν πολεμεῖ, τὸν νικᾷ, καὶ τὸν καταπατεῖ μὲ τοὺς πόδας του. Εἰς αὐτὸ λοιπὸν ἂς στρέψουν τοὺς ὀφθαλμούς των οἱ δοῦλοι διὰ νὰ καταπεισθοῦν εἰς τὰ τερατουργήματα τῆς ἐλευθερίας. Εἰς αὐτὸ θέλουν ἰδεῖ ἐνθουσιασμένους ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα τῆς πατρίδος οὐ μόνον τοὺς ἄνδρας καὶ νέους, ἀλλὰ καὶ τοὺς γέροντας, καὶ τὰ παιδία, καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας γυναῖκας. Θέλουν ἀκούσει τὴν φοβερὰν φωνὴν τῆς θαυμαστῆς Μόσχως, ἡ ὁποία ἀνάμεσα εἰς τὸν πολεμικὸν θόρυβον, πολεμοῦσα καὶ τρέχουσα, βλέπει ἔμπροσθέν της φονευμένον τὸν υἱόν της, καὶ ἐγκαλιάζουσα μὲ ἔνθερμον ἀγάπην τὸ νεκρόν σῶμά του, *καλότυχε*, λέγει, *σὺ ὦ υἱέ μου, ὁποῦ τόσον τιμίως ἀπέθανες! τὸ ὄνομά σου ἐγράφη εἰς τὸν κατάλογον τῆς ἀθανασίας!* ἀσπάζουσα δὲ τὸ αἱματωμένον ἡρωϊκόν του πρόσωπον, χαίρεται διὰ τοιοῦτον διαυθεντευτὴν τῆς πατρίδος, ὁποῦ ἐγέννησε, καὶ λαβοῦσα τὸ ἴδιόν του σπαθὶ ὁρμεῖ κατὰ τῶν δειλῶν καὶ μισθωτῶν δούλων τοῦ τυράννου καὶ ἐκδικεῖ τὸν θάνατόν του μόνη της. Ἂς ἴδουν τὸν ἄλλον ἥρωα, ὁποῦ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος του παραδίδεται ἑκουσίως εἰς τὸν τύραννον διὰ ἐνέχυρον τῶν συνθηκῶν του μετ' αὐτοῦ, καὶ ὕστερον ἀπὸ ὀλίγον καιρὸν θέλωντας ὁ ἄπιστος τύραννος νὰ τὸν ξαρματώσῃ, αὐτὸς φονεύεται μόνος του. Καὶ τέλος πάντων βλέποντες ἓν τόσον μικρὸν χωρίον, ἀπὸ μόνον χιλίους διαυθεντευτὰς, χωρὶς τινα μάθησιν, οὔτε προετοιμασίαν, νὰ φιλάττεται σῶον διὰ τόσους χρόνους ἐναντίον ἑνὸς τυράννου τόσον μεγάλου, ἂς συλλογισθῆ προσεκτικῶς ὁποίων μεγάλων κατορθωμάτων εἶναι πρόξενος ἡ ἐλευθερία, καὶ ἂς βεβαιωθῶσι πλέον, ὅτι μόνον τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας φθάνει διὰ νὰ δειλιάσῃ τὰς ἀνάνδρους καρδίας ὅλων τῶν μιαρῶν τυράννων τῆς γῆς.

» Αἴ πόσον ἤθελε τὸ ἀποδείξει ἐμπράκτως ὁ ἀείμνηστος Ἕλλην, ὁ ἥρως, ὁ μέγας λέγω καὶ θαυμαστὸς Ῥήγας, ἂν μία ἀνέλπιστος προδοσία δὲν ἤθελε τὸν θανατώσει! Αὐτὸς ὁ ἀξιάγαστος ἀνὴρ ἦτον

ἐστολισμένος ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ ὅλας τὰς χάριτας τῶν μεγάλων ὑποκειμένων, εὐφυὴς, ἀγχίνους, καὶ ἄοκνος, ὡραῖος τῷ σώματι καὶ ὡραιότερος τῷ πνεύματι, δίκαιος καὶ ἐξακολούθως ἀληθὴς φιλέλλην καὶ φιλόπατρις. Ἐξ ἀρχῆς οὖν ἐπεχειρίσθη τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα εἰς ἀλλοτρίαν γῆν, ἀλλ' ὁ θεῖος ἔρως τῆς πατρίδος του Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ἔβλεπεν ὑπὸ δουλείας τοσοῦτον ἀδίκως βασανιζομένην, μὴν συγχωρῶντας εἰς τοιοῦτον ἄνδρα τοιαύτας μικρὰς ἀσχολίας, ἀνεβίβαζε τὰς ἐλπίδας εἰς ἄκρον, καὶ ἕως ἀπὸ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν του προεμελέτει κατορθώματα ἡρωϊκὰ, καὶ μόνον ἀνέμενε τὴν ποθουμένην εὐκαιρίαν διὰ νὰ τὰ βάλλῃ εἰς ἔργον. Ὅθεν γνωρίζωντας τὴν χρείαν τῆς μαθήσεως δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τὸ νὰ ἀγωνισθῇ ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὰς ἐπιστήμας, καὶ εἰς ὀλίγον καιρὸν ἔμαθεν ἐντελῶς τὰς χρησιμωτέρας.

» Τότε λοιπὸν ἤρχισε νὰ βάλλῃ θεμέλιον εἰς τὸ μεγάλον κτίριον ὁποῦ ἡτοίμαζε, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐσύνθεσε εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον μὲ ἀκροτάτην σαφήνειαν τοὺς δώδεκα γεωγραφικοὺς πίνακας τῆς Ἑλλάδος, καὶ διάφορα ἄλλα ἐπωφελῆ πονήματα ἔδωσεν εἰς φῶς ἰδίοις ἀναλώμασι πρὸς φωτισμὸν τῶν συναδελφῶν του Ἑλλήνων. Ἔπειτα δὲ συλλέγωντας τὸ ἔχειν του ὅλον καὶ συνδρομητὰς ἐπιτυχὼν, καὶ συνεργοὺς, ἡτοίμασε κηδεμόνας καὶ μετὰ πάσης τῆς καλῆς τάξεως ὅλα τὰ ἀναγκαῖα, καὶ εἰς ἀκμὴν ἔφερε βεβαίαν ἐπιδόσεως. Ἀλλὰ φεῦ τῆς βασκάνου καὶ φθονερᾶς τύχης τῶν Ἑλλήνων! ὅτε ὁ τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερωτὴς ἦτον ἕτοιμος διὰ νὰ μισεύσῃ πρὸς καταπρόπωσιν τῶν τυράννων αὐτῆς, καὶ νὰ συνθλάσῃ τὰς ἁλύσεις ὁποῦ τὴν φυλάττουσιν ὑπὸ τῆς δουλείας μὲ μίαν γενικὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπανόρθωσιν τῶν ταλαιπώρων συμπατριωτῶν του, ὅταν λέγω ὁ ἄξιος Ῥήγας βλέπωντας τὰ πάντα ἕτοιμα ὡς ἐβούλετο, ἐκαλοτύχιζε τὸν ἑαυτόν του διὰ μίαν τόσον τιμίαν καὶ μεγάλην ἐπιχείρησιν, καὶ ἐπρόσμενε νὰ ἰδῇ ὀγλήγορα ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν, ἐξαλειμμένον δὲ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος, ὅταν τέλος πάντων σχεδὸν βέβαιος διὰ τὸ καλὸν τέλος τοῦ ἔργου του ἐστοχάζετο εἰς τὴν μέλλουσαν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος του καὶ εὐφραίνετο, τότε ἕνας προδότης, ὁ οὐτιδανώτερος τῶν ἀνθρώπων, ὁ πλέον μιαρὸς σκλάβος τῆς γῆς, ἀναιτίως καὶ παραλόγως τὸν παραδίδει εἰς χεῖρας τῶν τυράννων, καὶ ἡ Ἑλλὰς χάνει εἰς αὐτὸν ἕνα ἀντιλήπτορα καὶ σωτῆρά της. Ἀλλ' ἂν ἡ φθονερὰ τύχη ἔκλεψε τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ζωὴν τοιούτου ἥρωος, δὲν ἠμπόρεσεν ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἀναγκαῖον καὶ φοβερὸν

κρότον, ὁποῦ ἡ φήμη τοιαύτης ἐπιχειρήσεως ἀνέπεμψεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν Ἑλλήνων, οὔτε ἠμπόρεσε λέγω νὰ ἐκλείψῃ εἰς τὴν ὁρασίν των τὴν λαμπρότητα τοιούτου ἔργου. Τὸ ἀθῶον αἷμα τοῦ Ῥήγα προετοίμασε τὴν ταχεῖαν ἐξάλειψιν τῶν βαρβάρων τυράννων, καὶ ὀγλήγορα θέλουσιν ἐμφανισθῆ βέβαια οἱ ὀπαδοί του. Τότε δὲ θέλομεν ἀποδείξει ἐμπράκτως τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην μας, ὑψόνοντες εἰς τὸ κέντρον τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος στεφάνους δόξης, καὶ θριάμβους εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς, ὡς ἀρχηγοῦ, καὶ πρώτου συνεργοῦ εἰς τὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθέρωσιν (1).

Μετὰ ταῦτα ἀναπτύσσων διὰ μακρῶν τί ἐστὶ πατρὶς, καὶ διατρέχων τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δριμύτατα ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἱερατείου, ὅπερ θεωρεῖ αἴτιον τῆς καταπτώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

« Ἀπὸ τότε λοιπὸν ὁποῦ ἐστερεώθη ὁ χριστιανισμὸς ἕως εἰς τοὺς 1453, ἀντὶς νὰ αὐξήσουν, τὰ μέσα τῆς ἐλευθερώσεώς των, φεῦ! ἐσμικρύνοντο· ἡ δεισιδαιμονία, καὶ ὁ ψευδής τε καὶ μάταιος ζῆλος τῶν ἱερέων καὶ πατριαρχῶν κατεκυρίευσε τὰς ψυχὰς τῶν βασιλέων, οἱ ὁποῖοι ἀντὶς νὰ ἐπιμελοῦντο εἰς τὸ νὰ διοικῶσι τὸν λαὸν καθὼς ἔπρεπε, ἄλλο δὲν ἐστοχάζοντο παρὰ νὰ φιλονεικῶσι, καὶ νὰ κτίζωσιν ἐκκλησίας. Τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐφάνησαν τρεῖς κυριότητες, ἡ τυραννία, τὸ ἱερατεῖον, καὶ ἡ εὐγένεια, αἱ ὁποῖαι διὰ ἔνδεκα αἰῶνας σχεδὸν κατέφθειραν τοὺς Ἕλληνας, καὶ κατερήμωσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ματαιότης τῶν πατριαρχῶν καὶ παπῶν ἐπροξένησε τὸ σχίσμα ἀναμέσον ἡμῶν καὶ τῶν Λατίνων, καὶ ἡ δεισιδαιμονία ἤνωσε εἰς αὐτὸ ἓν μῖσος φοβερὸν μέχρι τῆς σήμερον. Ἀφ' οὗ λέγω τὸ ἱερατεῖον ἠθέλησε νὰ ἑνώσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐντάλματα μὲ τοὺς πολιτικοὺς νόμους διὰ νὰ τιμᾶται ἐν ταὐτῷ καὶ νὰ ὁρίζῃ, χωρὶς δυσκολίαν ἐκατάλαβεν, ὅτι ἀναγκαῖον ἦτον πρότερον νὰ τυφλώσῃ τὸν λαὸν μὲ τὴν ἀμάθειαν διὰ νὰ στερεώσῃ καλλιώτερα τὸν σκοπόν του, καὶ οὕτως ἐπροσπάθησε νὰ σβύσῃ κάθε σπουδὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὑπερασπίσθη τὴν ἀμάθειαν. Αἱ ἐπιστῆμαι ὁποῦ πρότερον ἤνθιζον ἄρχισαν νὰ μαρανθῶσι, τὰ σχολεῖα ἐσφαλίσθησαν, οἱ διδάσκαλοι ἐμωράνθησαν, καὶ ἡ ἀλήθεια μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἐξωρίσθησαν· ἄλλο βιβλίον δὲν εὑρίσκετο εἰμὴ τὰ πονήματα τῶν ἱερέων, κάθε φιλολόγος

(1) Σελ. 42—51.

δὲν ἠμποροῦσε νὰ ἀναγνώσῃ εἰμὴ τὰ θαύματα καὶ τοὺς βίους τῶν ἁγίων· καὶ οἱ παλαίπωροι Ἕλληνες, ἀγκαλὰ καὶ φιλελεύθεροι ὑστερημένοι ὅμως ἀπὸ τὸ φῶς τῆς φιλοσοφίας ἔγιναν σχεδὸν δοῦλοι κατὰ συνήθειαν, μεμεθυσμένοι δὲ ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπήκουον καὶ ἐφοβοῦντο τοὺς τυράννους των, χωρὶς νὰ ἠξεύρουν τὸ διατί. Ἕνας ἀφορισμὸς τοῦ ἀρχιερέως ἐτρόμαζε τόσα μιλλιούνια ἀνθρώπων. Ὦ δεισιδαιμονία! πόσον φόβερὰ εἶσαι ἀνάμεσα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ πόσον οὐτιδανόνεις τὴν ἀνθρωπότητα ὅταν κυριεύσῃς τὰς ψυχὰς τῶν ἁπλῶν καὶ ἀμαθῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι τόσον ἀπομωρόνονται, ὁποῦ τρέμουσιν εἰς τὴν ψευδῆ λαλιάν σου, καθὼς τὰ βρέφη φοβοῦνται ἕνα ὄφιν ξίλινον, ἢ ἕνα χαλκοῦν λέοντα! Εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ἀδελφοί μου, εὑρίσκετο ἡ Ἑλλὰς, ὅταν πρὸ 453 χρόνων ἀπὸ τὴν σήμερον ἡ αὐτὴ δεισιδαιμονία καὶ ἀμάθεια εἶχεν ἀναβιβάσει εἰς ὑψηλὸν θρόνον ἕνα ἀχρεῖον αἰθίοπα, ὁ ὁποῖος ὥρμησε μὲ τὰ ἅρματα τοῦ ψεύδους καὶ τῆς πλάνης καὶ ἐκυρίευσε σχεδὸν τὸ τέταρτον μέρος τῆς γῆς. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠμπόρεσε βέβαια νὰ ἀποφύγῃ τὸν ζυγόν του, οὕτω προητοιμασμένη, ὅθεν καὶ εἰς βραχύτατον διάστημα ἔκλινε τὸν αὐχένα εἰς τὴν τυραννικὴν ῥάβδον τοῦ Μωάμεθ, ἡ εὔκαρπος γῆ τῆς Ἑλλάδος ἐγέμισεν ἀπὸ βαρβάρους ἀλλοτρίου ὁρίζοντος, καὶ τοιούτης λογῆς ὁ οὐτιδανὸς καὶ ἀχρεῖος θρόνος τῶν Ὀθωμανῶν ὑψώθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ εὑρίσκεται μέχρι τῆς σήμερον, ἀγκαλὰ καὶ νὰ εἶναι εἰς τὸ τέλος του πλησιέστατος. Ὦ πόσον ἔκλαυσαν οἱ Ἕλληνες μετέπειτα! ἀλλὰ ματαίως· ὁ ἐχθρός των ἦτον μεγάλος, αὐτοὶ δὲν εἶχον στρατεύματα γυμνασμένα, οὔτε πόλεμον ἐδιδάσκοντο ἀπὸ τοὺς κυρίους των πλέον, αὐτοὶ ἐκυβερνοῦντο ἀπὸ σκιὰς καὶ φαντάσματα, καὶ ἀφοῦ ἐπέρασαν τὴν τυραννίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ ἔπειτα τῶν ἱερέων, ἐκατήντησαν τέλος πάντων νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν πλέον συχαμερὰν καὶ βάρβαρον κυριότητα, λέγω εἰς τὴν τυραννίαν τῶν Ὀθωμανῶν (1).

Περιγράφων λεπτομερῶς τὴν ὀθωμανικὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ κηρύττων, ὅτι *δύο αἴτια εἶναι ὁποῦ μέχρι σήμερον φυλάττουσι τὴν Ἑλλάδα δεδεμένην εἰς τὰς ἁλύσους τῆς τυραννίας, τὸ ἀμαθὲς ἱερατεῖον, καὶ ἡ ἀπουσία τῶν ἀρίστων συμπολιτῶν*, πικρότατα ἐλέγχει τὰ ἐλαττώματα τοῦ παρα-

(1) Σελ. 103—109.

γνωρίζοντος τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ κλήρου, καὶ *μετὰ δακρύων παρακαλῶν τοὺς σοφοὺς καὶ ἐναρέτους ἄνδρας, ὁποῦ φέρουσι τὸ σεβάσμιον ἔνδυμα τῆς ἱερωσύνης νὰ τὸν συγχωρήσουν, ἂν μὲ ἄχραν τόλμην ἀποφασίζῃ νὰ ἐλέγξῃ αὐστηρῶς τοὺς ἀναξίους καὶ ἀμαθεῖς καλογήρους, καὶ ἀποδείξῃ μὲ γεωμετρικὴν βεβαιότητα τὸ πόσον κακὸν προξενοῦσι τὴν σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα*, ἐπὶ τέλους ἀναφωνεῖ.

« Ὦ γλυκύτατε Ἰησοῦ! ὦ δίκαιοι Ἀπόστολοι! ὦ φιλόσοφοι πατέρες! ποῦ εἶσθε τὴν σήμερον νὰ ἰδῆτε τοὺς ἀπογόνους σας, καὶ νὰ συγκλαύσητε μαζὴ μὲ ὅσους τὴν ἀλήθειαν γνωρίζουσι διὰ τὴν ἀθλιότητά τους. Ἐσεῖς ἐπαραγγείλατε τὴν νηστείαν διὰ νὰ χαλινώσητε ὀπωσοῦν τοὺς γαστριμάργους, αὐτοὶ ἀναθεματίζουσι καὶ τοὺς ἀσθενεῖς ὅταν κρεωφαγῶσι· ἐσεῖς ἐδιορίσατε τὰς ἐλεημοσύνας διὰ νὰ στερεώσητε τὴν ἀρετήν, αὐτοὶ δὲ ἁρπάζουσι καὶ ἀπὸ πλουσίους καὶ ἀπὸ πτωχοὺς ὅσα περισσότερα δυνηθῶσι· ἐσεῖς ἐνομοθετήσατε τὴν ἐξομολόγησιν διὰ νὰ παρηγορῆτε τοὺς λυπημένους καὶ βασανισμένους, διὰ νὰ νουθετῆτε τοὺς χρείαν ἔχοντας καὶ ἀμαθεῖς, αὐτοὶ δὲ τὴν ἐνεργοῦσι διὰ μόνην περιέργειαν εἰς τὸ νὰ μάθωσι τὰ ξένα πράγματα, καὶ ἔπειτα νὰ τὰ κοινολογοῦσι ὄχι μόνον ὅταν τοὺς ὠφελῇ, ἀλλὰ καὶ ὅταν δὲν τοὺς βλάπτῃ (1). Ἐσεῖς ἐκηρύξατε τὴν ὁμόνοιαν, τὴν ἀδελφότητα, τὴν ὁμοιότητα, καὶ τὴν ἐλευθερίαν, αὐτοὶ δὲ διδάσκουσι μὲ τὰ παραδείγματά των τοὐναντίον. Ἐσεῖς τέλος πάντων εἴχετε τὴν ἀρετὴν διὰ ὁδηγόν, αὐτοὶ ἔχουσι τὰ χρήματα. Τί ἤθελεν εἰπῆ στοχάζεσθε, ὦ Ἕλληνες, ὁ λόγος τῆς Σοφίας, ὁ ἡδύτατος Χριστός, εἰς αὐτοὺς τοὺς ὑπηρέτας του; ὦ! ἡ ἀπόφασίς του εἶναι φανερὰ, καὶ ἄμποτε οἱ ταλαίπωροι νὰ διορθωθοῦν ὀπωσοῦν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν ἄφευκτον ποινὴν τῶν πλημμελημάτων των.

» Ποῖος δὲν βλέπει, ὦ Ἕλληνες, τὸν ἀφανισμὸν ὁποῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα προξενεῖ τὴν σήμερον τὸ ἱερατεῖον; Ἑκατὸν χιλιάδες, καὶ ἴσως περισσότεροι μαυροφορεμένοι, ζῶσιν ἀργοὶ, καὶ τρέφονται ἀπὸ τοὺς ἱδρῶτας τῶν ταλαιπώρων καὶ πτωχῶν Ἑλλήνων. Πόσαι ἑκατοντάδες μοναστήρια ὁποῦ πανταχόθεν εὑρίσκονται, εἶναι τόσαι πληγαὶ εἰς τὴν πατρίδα, ἐπειδὴ χωρὶς νὰ τὴν ὠφελήσουν εἰς τὸ παραμικρὸν, τρώγουσι τοὺς καρπούς της, καὶ φυλάττουσι τοὺς λύκους διὰ νὰ ἁρπάζουν καὶ ξεσχίζουν τὰ ἀθῶα καὶ ἱλαρὰ πρόβατα τῆς ποίμνης τοῦ

(1) Ἐννοεῖ ἰδίως τὸν ἐν Ἰωαννίνοις κλῆρον μεγάλως διαφθαρέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Χριστοῦ. Ἰδοὺ, ὦ Ἕλληνες ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἡ σημερινὴ ἀθλία καὶ φοβερὰ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἱερατείου, καὶ ἡ πρώτη αἰτία ὁποῦ ἀργοπορεῖ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Αὐτοὶ οἱ ἀμαθέστατοι, ἀφοῦ ἀκούσουν ἐλευθερίαν τοὺς φαίνεται μία θανάσιμος ἁμαρτία. Τί λοιπὸν διδάσκουσι τὸν ἁπλούστατον λαόν; τί στοχάζεσθε νὰ λέγωσιν οἱ ἱεροκήρυκες ἐπ' ἐκκλησίας; φέρουσιν ἴσως τὰς παραβολὰς τοῦ Εὐαγγελίου διὰ νὰ παρακινήσουν τοὺς ἀκροατὰς εἰς τὴν ὁμόνοιαν; ἐξηγοῦσιν ἴσως τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολὴν *τοῦ ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν*; λέγουσιν ἴσως ποτὲ ποῖος εἶναι ὁ πλησίον, καὶ ποῖος ὁ ξένος; Ἀναφέρουσι ποτὲ τὸ ῥητὸν *μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος*; Ἐξηγοῦσι ποτὲ τί ἐστὶ Πατρίς; λέγουσι πῶς καὶ πότε καὶ ποῖοι πρῶτον πρέπει νὰ τὴν βοηθήσουν; Φέρουσι ποτὲ τὰ παραδείγματα τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Σωκράτους, καὶ ἄλλων μυρίων ἐναρέτων καὶ σοφῶν; Μᾶς εἶπον ποτὲ ποῖοι ἦτον καὶ πόθεν κατάγονται; μᾶς ἀνέφερον ποτὲ πῶς διοικεῖται ὁ κόσμος, καὶ ποία εἶναι ἡ καλλιτέρα διοίκησις; Μᾶς ἐξήγησαν ποτὲ τί ἐστὶ ἀρετὴ, καὶ ὁποῖα εἶναι τὰ μέσα διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ τινὰς, καὶ πότε λάμπει ἡ ἀρετή; ἢ ποῖος νὰ μᾶς τὰ εἰπῇ αὐτὰ, ἂν δὲν τὰ λέγουσιν αὐτοί; Φεῦ, βαβαὶ τῆς ἀθλιότητός μας! Οἱ ἱεροκήρυκες ἀρχινοῦν ἀπὸ τὴν ἐλεημοσύνην καὶ τελειόνουν εἰς τὴν νηστείαν. Πῶς θέλεις λοιπὸν νὰ ἐξυπνήσουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ὀμίχλην τῆς τυραννίας; οἱ ἱεροκήρυκες οἱ ὁποῖα ἦτον εἰς χρέος νὰ τοὺς ἀποδείξωσι τὴν ἀλήθειαν δὲν τὸ κάμνουσι. Ἀλλὰ τί ἀποκρίνονται αὐτοὶ οἱ φιλόζωοι καὶ αὐτόματοι ἱεροκήρυκες; « Ὁ Θεὸς, ἀδελφοὶ, μᾶς ἔδωσε τὴν τυραννίαν ἐξ ἁμαρτιῶν μας καὶ πρέπει, ἀδελφοὶ, νὰ τὴν ὑποφέρωμεν μὲ καλὴν καρδίαν, καὶ χωρὶς γογγυσμὸν, καὶ νὰ εὐχαριστηθῶμεν εἰς ὅ,τι κάμνει ὁ Θεός », καὶ ὕστερον ἀπὸ τέτοια ξυλολογήματα λέγουσι καὶ τὸ ῥητὸν *ὃν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει*.

» . . . Ὦ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας, τοὐτέστι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν βλέπετε ὁποῦ μὲ αὐτὴν τὴν κακήν σας καὶ ἄτοπον παρηγορίαν ὑποχρεόνετε τοὺς Ἕλληνας ἀντὶς νὰ μισήσουν τὴν τυραννίαν, καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ ἐλευθερωθοῦν, ἐξ ἐναντίας νὰ τὴν ἀγαπῶσι καὶ μάλιστα νὰ νομίζωνται εὐτυχεῖς, πιστεύοντες ἀπὸ ἁπλότητά των, ὅτι παιδεύονται εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὸν παράδεισον; Ποῖος Ἰσκαριώτης σᾶς ἔβαλεν εἰς τὸν νοῦν νὰ προσφέρητε τοιαύτην παρηγορίαν, ὅταν δὲν ἠξεύρετε νὰ τὴν ἐξηγήσητε, ὦ ἀναί-

σχυντοι; Τὰ ἁμαρτήματα ἴσως παιδεύονται μὲ ἄλλα ἁμαρτήματα ὦ ἄφρονες; Δὲν στοχάζεσθε πόσον ἀτιμεῖτε καὶ τὸν ἑαυτόν σας καὶ τὴν ἐκκλησίαν μὲ τοὺς παραλογισμούς σας; Ὅτι ἡ τυραννία εἶναι μισητὴ καὶ ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὅτι εἶναι κακὸν, ποῖος δὲν τὸ ἠξεύρει; Πῶς ἐσεῖς λοιπὸν τὴν παρασταίνετε σχεδὸν σχεδὸν ὡς ἕνα καλὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας; Ποῖος φίλος παρηγορεῖ τὸν φίλον του διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του πρὶν ἀποθάνῃ; καὶ ἐσεῖς ὁποῦ ὀνομάζεσθε ὑπερασπισταὶ καὶ φίλοι τῆς ἀνθρωπότητος παρηγορεῖτε τοὺς Ἕλληνας, ὡσὰν νὰ εἶχαν χάσει τὴν πατρίδα των, καὶ τοὺς νομίζετε ὡσὰν τοὺς Ἑβραίους; (1)

Κατωτέρω δὲ συνιστῶν τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ ἱερατείου προτείνει καινοτομίας παρατολμωτάτας διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

« . . . Σὺ, ὦ πατριάρχα, ὁποῦ ὡς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας σέβεσαι παρὰ πάντων καὶ τιμᾶσαι, προσπάθησον νὰ διορθώσῃς τὰ κακὰ ὁποῦ ἐπροξένησεν ἡ ἀμέλειά σου. Ἔκλεξον ἀρχιερεῖς τοὺς σοφοὺς καὶ ἐναρέτους, κατεδάφισον ὅλα τὰ μοναστήρια διὰ νὰ ὀλιγωστεύσῃς τὰ βάρη τοῦ λαοῦ, διόρθωσον μερικὰς συνηθείας τῆς ἐκκλησίας, ὁποῦ τὴν σήμερον φανερῶς βλάπτουσι κατὰ πολλὰ τοὺς χριστιανούς· ὑποχρέωσε ὅλους τοὺς καλογήρους νὰ ὑπάγωσι νὰ σπουδάζουν εἰς τὰ σχολεῖα, καὶ νὰ μεταχειρισθοῦν ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ὁποῦ ἐξοδεύουσιν εἰς τὸ νὰ περιφέρωνται ἀπὸ ὁσπίτιον εἰς ὁσπίτιον εἰς τὴν μελέτην τῶν σοφῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Πρόσταξε νὰ μένουν τὰ λείψανα τῶν ἁγίων εἰς τὰς ἐκκλησίας, καὶ νὰ μὴν ἀποκατασταίνωνται εἶδος ἐμπορίου. Ἐμπόδισε τὰ θαύματα, διὰ νὰ ἐξαλείψῃς τὴν δεισιδαιμονίαν. Μὴν στοχάζεσαι νὰ φανῇς ἀνευλαβὴς εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ μεγαλειότης του εἶναι ἄκρα, καὶ ἀκατάληπτος, ἡ κτῆσις τοῦ παντὸς εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἀποδείξῃ κάθε ἀνθρώπου τὴν παντοδυναμίαν του, χωρὶς νὰ ἔχῃ χρείαν ἀπὸ τὰ ψευδολογήματα τῶν καλογήρων. Ἢ τέλος πάντων ἂν παντάπασι δὲν ἠμπορέσῃς νὰ τὰ ἐξαλείψῃς σμίκρυνε κἂν τὸν ἀριθμόν των, καὶ τὴν ἀναίσχυντον καὶ βάρβαρον κατάχρησιν ὁποῦ οἱ καλόγηροι τῶν μοναστηρίων ἔκαμαν. Εὔγαλλε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας τὰς γυναῖκας ἤτοι τὰς καλογραίας, διὰ νὰ ὀλιγωστεύσουν τὰ ἁμαρτήματα τῶν καλογήρων. Καὶ κάμε τέλος πάντων μίαν φορὰν τὸ χρέος σου διὰ νὰ φανῇς πιστὸς δοῦλος, καὶ ἐπίτροπος ἀληθὴς τοῦ Χριστου (2). Τότε

(1) Σελ. 180—187.

(2) Καὶ ἐν σημειώσει προτείνει τὴν ὀλιγώστευσιν τοῦ πλήθους τῶν ἑορτῶν, καὶ

τὸ ἱερατεῖον, ὁποῦ σήμερον ὁ φιλόσοφος καὶ ἐνάρετος κατηγορεῖ, καὶ ἀποστρέφεται, θέλει σέβεται καὶ ἐπαινεῖ. Τότε θέλει ἀποκατασταθῆ ἡ εὐτυχία καὶ ἡ παρηγορία τῶν πιστῶν, ὄχι δὲ ἡ μάστιξ καὶ ἡ λύπη. Καὶ τότε τέλος πάντων, ὁποῦ εἶναι τὸ ἀναγκαιότερον, ἡ τυραννία θέλει ἀδυνατίσει, καὶ πολλὰ εὐκολώτερα θέλει λάμψει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ εὐαγὲς ἄστρον τῆς ἐλευθερίας. Ναὶ, πατριάρχα, ἀρχιεπίσκοποι, ἐπίσκοποι, πνευματικοὶ, καὶ ἁπαξάπαντες Ἕλληνες ἀγαπητοί μου ὁποῦ τὸ ἔνδυμα τῆς ἱεροσύνης φέρετε, μὴν ἀδημονήσετε ἀπὸ τοὺς λόγους μου, ὁποῦ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πατριωτικὴ ἀγάπη μου μοὶ ὑπαγόρευσε· συγχωρήσατέ με πρὸς τούτοις, ἂν οὕτως σᾶς φανῇ εὔλογον, διὰ τὴν τόλμην καὶ τὸ θάρρος μὲ τὸ ὁποῖον σᾶς ὡμίλησα, καὶ κάμετε μὲ τὸ παράδειγμά σας νὰ σιωπήσῃ εἰς τὸ ἑξῆς κάθε χριστιανὸς ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς συμβουλεύῃ· μὴν καταδέχεσθε πλέον νὰ σᾶς κράζουν προδότας καὶ λαοπλάνους· ἀγκαλιασθῆτε τὴν ἀρετὴν, τιμήσετε τοὺς τόσους καὶ τόσους ἐναρέτους ἱερεῖς, ὁποῦ ἡ πολυτέλεια τῶν θρόνων σας ἀπεδίωξεν εἰς τὰς ἐρημίας, καλέσατε τὴν ἀξιότητα εἰς τὴν διοίκησιν. Ἐσεῖς δὲ, ὦ ἐνάρετοι καὶ σεβάσμιοι ἄνδρες, ἂν καὶ ἀναγνώσετε ποτὲ τοῦτον μου τὸν λόγον, παρακαλῶ σας θερμῶς νὰ μὴν ὑποψιάσητε εἰς ἐμένα οὔτε ἀνευλάβειαν, οὔτε κακοήθειαν. Ὁ ζῆλος τῆς πατρίδος μας, ὁ ἔρως τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ ἐλεεινὴ σημερινὴ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων τὸν ἔγραψαν διὰ μέσον μου. Ἐγὼ βέβαια ἂν δὲν ἐγνώριζα καὶ ἐμμέσως καὶ ἀμέσως πολλοὺς ἐναρέτους σοφοὺς ἱερεῖς καὶ ἀληθεῖς ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ, δὲν ἤθελα ἀρχίσει ποτὲ διὰ νὰ γράψω. Ἔγραψα, διότι ἐλπίζω τὸ περισσότερον ἀπὸ ἐσᾶς, ἔγραψα ἐπειδὴ ὅλος μου ὁ σκοπὸς εἶναι πρὸς τὸ καλὸν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀγκαλὰ καὶ βεβυθισμένη εἰς τόσα κακὰ, φυλάττει ὅμως πάντοτε πολυτίμους θησαυροὺς εἰς τὸν κόλπον της, καὶ ἐσεῖς εἶσθε ἐκεῖνοι. Ναὶ, σεβάσμιοι πατέρες, μὴν ἀπελπισθῆτε διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος, μὴ σᾶς τρομάξει τὸ μέσον, ὁ καιρὸς ἤγγικε, καὶ ἡ Ἑλλὰς ζητεῖ ἀπὸ τὸ ἱερατεῖον τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερώσεώς της. Προετοιμάσατε τὰς ψυχὰς τῶν χριστιανῶν εἰς τὸ νὰ ἀναστηθῶσι ἀπὸ τὸν βόρβορον τῆς δουλείας, διὰ νὰ δοξασθῆτε καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ (1).

τῶν νηστειῶν, λέγων, « ὅτι αἱ μὲν ἑορταὶ ἐμποδίζουσι τὸ κέρδος μὲ τὴν ἀργίαν εἰς τὸν λαὸν, καὶ αἱ νηστεῖαι τοῦ ἀφανίζουν τὴν ὑγείαν ».

(1) Σελ. 190—195.

Μετὰ τοῦτο προσκαλῶν πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης διεσπαρμένους ὁμογενεῖς ἐμπόρους, ἵνα κατέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα, καὶ διὰ τῶν φώτων καὶ τοῦ πλούτου των συντελέσωσιν εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, λέγει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος δὲν πρέπει νὰ ἐλπίσωσιν εἰς οὐδεμίαν ξενικὴν βοήθειαν.

« Ἂν λοιπὸν ἕως τὴν σήμερον, ὦ ἀκριβοί μου Ἕλληνες, ἡ ἀπὸ ἄγνοιάν σας ἡ ἀπὸ ἀδιαφορίαν σας, ἢ τέλος πάντων ἀπὸ μόνην ἀστοχασίαν σας ἐμείνατε ἔξω ἀπὸ τὴν πατρίδα σας, μὴ μένετε περισσότερον, ἂν θέλετε ὁποῦ αἱ μέχρι τοῦ νῦν εὐεργεσίαι σας πρὸς αὐτὴν νὰ μὴν καταστα θῶσι σημεῖα κατακρίσεώς σας. Μὴν καυχᾶσθε πρὸς τούτοις διὰ τὰς εὐεργεσίας ὁποῦ τῆς ἐκάματε, ἐπειδὴ τὸ χρέος σας ζητεῖ περισσότερον παρὰ τὰ περισσεύματα τῶν πλούτων σου· τὴν παρουσίαν σας, τὴν συνέργειάν σας ζητεῖ, ὦ Ἕλληνες, καὶ ὄχι ἄλλην βοήθειαν. Μὴν ἀμφιβάλλετε δὲ διὰ τὸ καλὸν τέλος. Ὑπάγετε εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς ὀλίγον καιρὸν θέλετε αἰσθανθῆ τὴν διαφορὰν ὁποῦ θέλει προξενήσει ἡ παρουσία σας εἰς τὴν κατάστασίν της. Αἱ ἐρμηνεῖαί σας καὶ οἱ ὀρθοὶ στοχασμοί σας θέλουν ξεμακρύνει ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν Ἑλλήνων τὴν δεισιδαιμονίαν, αἱ συμβουλαί σας θέλουν ἀποδείξει εἰς τοὺς συμπατριώτας μας τὸ εἶναί των. Οἱ Ἕλληνες, ἐσεῖς τὸ ἠξεύρετε, δὲν εἶναι οὔτε Σκύθαι οὔτε βάρβαροι, ὁποῦ νὰ χρειασθοῦν πολλοὺς χρόνους διὰ νὰ καταλάβουν τὸ εἶναί τους, ἀρκεῖ μόνον νὰ τοὺς δείξῃ τινὰς τὸ χρέος των καὶ εὐθὺς τὸ ἐκτελοῦσι. Αλλ' ἔχουν χρείαν ἀπὸ διδασκάλους, ἀληθεῖς φιλέλληνας, ἀπὸ ἀνθρώπους προκομμένους τέλος πάντων, καὶ ἐσεῖς μόνοι εἶσθε ἐκεῖνοι.

» Μήπως, ἀδελφοί μου, προσμένετε νὰ ἐλευθερωθῇ πρῶτον ἡ Ἑλλὰς καὶ ἔπειτα νὰ ὑπάγετε ἐσεῖς; τότε εἶναι τὸ ἴδιον ὡσὰν νὰ ἐλέγετε, ὅτι δὲν θέλομεν νά ἐλευθερωθῇ ποτέ. Θέλετε ἴσως νὰ κτίσετε πύργον χωρὶς θεμέλια. Καὶ ποῖος θέλετε νὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα, καὶ ἐσεῖς νὰ λείπετε; Δὲν ἐντρέπεσθε κἂν ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς ὁποῦ σᾶς ἀκούουν νὰ λέγετε τὰ τοιαῦτα; Ἀλλ' ἂν οἱ ἀλλογενεῖς ὑστερημένοι ἀπὸ πατρίδος ἔρωτα δὲν σᾶς καταφρονοῦν, ὄχι ὅμως οἱ ἴδιοι Ἕλληνες τοὺς μιμοῦνται. Αὐτοὶ θέλει σᾶς ἀναθεματίζουν ἀπὸ τὸ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ θέλει σᾶς νομίζουν μὲ κάθε δίκαιον τόσους ἔχθρους τῆς πατρίδος. Ὦ τῆς ἀναισχυντίας σας ἀχάριστα τέκνα τῆς πατρίδος! Καὶ ἀπὸ ποῖον προσμένετε, παρακαλῶ σας, τὴν ἐλευ-

θερίαν; νὰ σᾶς ἔλθῃ ἴσως φορτωμένη ἀπὸ τὸν Ὠκεανὸν μὲ κανένα ἐμπορικὸν πλοῖον, καὶ νὰ τὴν ἐκστρατεύσητε εἰς τὴν Ἑλλάδα; Προσμένετε νὰ ἐλευθερωθοῦν μόνοι τους, καὶ ἔπειτα νὰ ὑπάγετε ἐσεῖς νὰ εὕρητε ἕτοιμα τὰ ἀγαθὰ, καὶ νὰ χαρῆτε πάλιν κατὰ τὸ συνειθισμένον σας εἰς τοὺς ἱδρῶτας τῶν ἄλλων; Φεῦ! τὸ πρῶτον εἶναι ἀδύνατον· καὶ ἂν πάλιν κατὰ τὸν δεύτερον στοχασμόν σας δὲν συνεργήσετε καὶ ἐσεῖς εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας, θέλουσιν ἐκχυθῆ ποταμοὶ αἵματος περισσότερον παρὰ ἂν εἴσθε παρόντες. Ἡ ἐλπίδα σας ὅμως εἶναι ματαία. Ἐσεῖς δὲν θέλετε ἀπολαύσει βέβαια τὴν πατρίδα σας ἐλευθέραν, καθὼς τώρα δούλην τὴν ἐλησμονήσατε, ἀλλ' ἐξωρισμένοι διὰ παντὸς εἰς βαρβάρους γαίας δὲν θέλετε ἀναπνεύσει πλέον τὸν ζωηρότατον ἑλληνικὸν ζέφυρον, καὶ τὰ ὀνόματά σας θέλουσι καταστραθῆ λέξεις ἀτιμίας καὶ μίσους εἰς τὰς ἀκοὰς καὶ στόματα τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων.

« Ἴσως τέλος πάντων προσμένετε νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐλευθερίαν κανένας ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς δυνάστας; Ὦ Θεέ μου ἕως πότε, ὦ Ἕλληνες, θὰ πλανώμεθα τόσον ἀστοχάστως; διατὶ νὰ μὴ στρέψωμεν καὶ μίαν φορὰν τοὺς ὀφθαλμούς μας εἰς τὰ ἀπελθόντα διὰ νὰ καταλάβωμεν εὐκολώτερα καὶ τὰ μέλλοντα; Ποῖος ἀγνοεῖ, ὅτι ὁ κύριος στοχασμὸς τῶν ἀλλογενῶν δυναστῶν εἶναι εἰς τὸ νὰ προσπαθήσουν νὰ κάμουν τὸ ἴδιόν των ὄφελος μὲ τὴν ζημίαν τῶν ἄλλων; Καὶ ποῖος στοχαστικὸς ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὅποιος ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς δυνάστας ἤθελε κατατροπώσει τὸν Ὀθωμανὸν ἤθελε μᾶς ἀφήσει ἐλευθέρους; Ὦ ἀπάτη ἐπιζήμιος! μὴν εἴσθε, ἀδελφοί μου, τόσον εὐκολόπιστοι· ἀναγνώσατε τὴν ἱστορίαν καὶ μάθετε, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔταξαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διαυθέντευσιν καὶ ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἐμβῆκαν εἰς τὴν Ἑλλάδα εὐθὺς τὴν ἐκήρυξαν ἐπαρχίαν των. Ἴδετε καὶ τὰ τωρινὰ παραδείγματα ὁποῦ ἡ πολυποίκιλος στροφὴ τῆς γαλλικῆς στάσεως μᾶς παρασταίνει. Ὁ δυνάστης των μὲ ταξίματα μεγάλα, καὶ μὲ τοιαῦτα μέσα ἀπέκτησεν ὅσα κατὰ τὸ παρὸν ἔχει, καὶ πῶς ἐσεῖς νομίζετε νὰ σᾶς δοθῇ ἡ ἐλευθερία ἀπὸ ἀλλογενεῖς; Πῶς νὰ μὴν εἰπῇ τινὰς, ὅτι ὀνειρεύεσθε ἔξυπνοι; Καὶ εἰς τί παρακαλῶ σας θεμελιόνετε τὰς ἐλπίδας σας; Εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν ἀλλογενῶν δυναστῶν ἴσως; Ἐλπίζετε νὰ κινηθοῦν εἰς σπλάγχνος ἐκεῖνοι διὰ τὰς δυστυχίας τὰς ἐδικάς μας; Δὲν ἠξεύρετε, ὦ Ἕλληνες, ὅτι ἡ ἀρετὴ τὴν σήμερον δὲν εὑρίσκεται εἰς τοὺς θρόνους; δὲν ἠξεύρετε, ὅτι οἱ Ἕλληνες

μισοῦνται δοῦλοι, ἐπειδὴ ἤθελε τοὺς φθονήσει ἐλευθέρους κάθε μεγάλη δυναστεία ἀπὸ τὰς παρούσας τῶν ἀλλογενῶν; Ἀλλὰ τέλος πάντων ὑποθέτοντας κανένα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δυνάστας ὁπωσοῦν φιλλέλληνα δὲν ἠξεύρετε, ὅτι μόνος του δὲν ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ τὸ οὐδέν, καὶ ὅτι οἱ ἐπίτροποί του εἶναι ἐχθροί μας, ἢ εἶναι ἀδιάφοροι, ἢ τέλος πάντων ἄσωτοι καὶ διεφθαρμένοι τὰ ἤθη; Τί στοχάζεσθε τέλος πάντων ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν διὰ χειρὸς ἄλλου δυνάστου νὰ γίνῃ ἀληθῶς εὐτυχής; Ὦ ἀλήθεια, ἀλήθεια! διατί δὲν ἀπομακραίνεις τοιαύτην ἀπάτην ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας; διατί δὲν τοὺς μαθαίνεις, ὅτι ὅσοι πατοῦσιν εἰς θρόνον εἶναι ὅλοι τύραννοι; Διατί, ἀδελφοί μου, νὰ θέλωμεν νὰ ἀλλάζωμεν κύριον, ὅταν μόνοι μας ἠμποροῦμεν νὰ ἐλευθερωθῶμεν; Νομίζετε νὰ ἦναι ἐλαφρότερος ὁ ζυγὸς μιᾶς ξένης δυναστείας; Δὲν στοχάζεσθε, ὅτι πάλιν ζυγὸς εἶναι; Στρέψατε τὰ ὦτά σας καὶ τοὺς ὀφθαλμούς σας εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀκούσατε τοὺς γογγυσμούς της, καὶ ἴδετε τὰ δάκρυά της, διὰ νὰ καταλάβητε τί θέλει νὰ εἰπῇ ἐλευθέρωσις ἀπὸ ξένους. Καταδέχεσθε ἐσεῖς νὰ ὁμολογῆσθε χρεῶσται ἀλλογενῶν τῆς ἐλευθερώσεώς σας; Μὴ λοιπόν, μὴ ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, μὴ δεικνύεσθε τόσον παράφρονες εἰς τὸν ἀναγκαιότερον συλλογισμόν, ἐσεῖς ὁποῦ τόσον ἀψευδῶς βλέπετε εἰς τὰς ἐμπορικάς σας ἐπιχειρήσεις τὸ μέλλον, καὶ ἀναγκάζονται οἱ ἴδιοι ἀλλογενεῖς, ὁποῦ μᾶς μισοῦσι, νὰ μᾶς θαυμάζουσι. Μὴν ἀπατᾶσθε, καὶ μὴ τρέφετε καμμίαν ἀπὸ τὰς εἰρημένας ἐλπίδας, ἀλλὰ προβλέψετε τὸ πλέον φανερὸν ἀπὸ κάθε μέλλον, τὴν ἀναγκαίαν λέγω ἐπανόρθωσιν τοῦ γένους μας ἀφ' ἑαυτοῦ του, καὶ μὴν ἀργοπορεῖτε αὐτὴν μὲ τὴν ἀπουσίαν σας.

» Ἐσεῖς δὲ φίλοι μου καὶ σύγχρονοι νέοι, ἀγαπητοί μου Ἕλληνες, ὁποῦ μὲ τόσους κόπους καὶ ἀγρυπνίας διδάσκεσθε τὰς ἐπιστήμας εἰς τὰς ἀκαδημίας τῶν ἀλλογενῶν, καὶ ὁποῦ ἐξ ἀνάγκης ἐγνωρίσατε τί ἐστὶ Πατρὶς, καὶ ἤδη ἀρχίσατε παντοίοις τρόποις νὰ ξαναδώσητε εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τὸ παλαιὸν σέβας, ὁποῦ εἶχε καὶ ἔχασεν, ἐσεῖς λέγω ὁποῦ μὲ τὴν φυσικήν σας ἀγχίνοιαν ἀποδεικνύετε φανερῶς τῶν ἀλλογενῶν συμμαθητῶν σας τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ὁποῖον εἶναι, μὴν βραδύνετε πλέον τὸν μισευμόν σας διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὑπάγετε νὰ προετοιμάσητε τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν συμπατριωτῶν μας. Ἡ δόξα σᾶς προσμένει μὲ τοὺς στεφάνους τῆς νίκης εἰς τὰς χεῖρας, καὶ μὲ τὰς ἀγκάλας ἀνοικτάς. Μὴν ξεχάσετε, ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ

ἀληθὴς φιλοσοφία εἶναι τὸ νὰ ζῇ τις εἰς πολλοὺς, καὶ αὐτὸ ἀποκτᾶται ὠφελῶντάς τους. Σπουδάσατε μὲ ταχύτητα, ὅσοι μέχρι τοῦ νῦν δὲν τὸ ἐπράξατε, τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ μεταχείρισιν τῶν ἁρμάτων. Ἐσεῖς ἔχετε τὴν διάθεσιν ἐξαίρετον. Ἂς διώξωμεν μίαν φορὰν τὸν Ὀθωμανὸν εἰς Ἀφρικὴν, ὦ Ἕλληνές μου, καὶ ἔπειτα θέλετε ἰδεῖ εἰς πόσον ὀλίγους χρόνους ἡ Ἑλλὰς θέλει ξαναλάβει τὴν προτέραν της λάμψιν. Ἂς εὐγάλλωμεν, ἀδελφοί μου, τὴν βρῶμαν διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν μυρωδίαν τῶν ἀνθῶν. Τὰ μέσα τὴν σήμερον εἶναι ἀρκετὰ, ἡ μηχανὴ τέλος πάντων εἶναι τελειωμένη, ἄλλο δὲν λείπει παρὰ νὰ τὴν κινήσῃ τινὰς, καὶ ἔπειτα μόνη της θέλει δουλεύσει (1).

Κηρύττων δὲ ὅτι ἐπέστη πλέον ἡ τῆς ἀπελευθερώσεως ὥρα, καταδεικνύει διὰ μακρῶν τὴν παρακμὴν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ τὰς ἐν Ἑλλάδι γενομένας προόδους.

«Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος τὴν σήμερον εὑρίσκεται εἰς τὰ ὀλίσθια τοῦ θανάτου, καὶ ἠμπορεῖ νὰ παρομοιασθῇ εἰς ἓν σῶμα ἀνθρώπινον κατακρατημένον ἀπὸ ἀποπληξίαν, μὴ ἔχον ἐλευθέραν εἰμὴ τὴν κεφαλὴν, ἡ ὁποία μὴ λαμβάνουσα τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος κατ' ὀλίγον ἀδυνατίζει, καὶ τέλος πάντων θνήσκει. Οὕτω καὶ ἡ τυραννία τῶν Ὀθωμανῶν τὴν σήμερον εἰς ἄλλο δὲν γνωρίζεται ὅτι ὑπάρχει, εἰμὴ εἰς τὴν βασιλεύουσαν (2).

» Ὢ πόση διαφορὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἑλλάδαα ἀπὸ δέκα χρόνους ἕως τὴν σήμερον! μεγάλη, ὦ ἀδελφοί μου, μεγαλοτάτη, καὶ καθ' ἑκάστην πρὸς τὸ κρεῖττον φέρεται. Τώρα ἄρχισαν αἱ Μοῦσαι νὰ ἀναλάβουν καὶ πάλιν να ἐπανορθωθῶσιν εἰς τὰ χρυσόχροα ὄρη τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἀπόλλων πάλιν ἐμφανίσθη εἰς τὸ ἀρχαῖόν του παλάτιον. Δὲν εὑρίσκεται πόλις τὴν σήμερον ὁποῦ νὰ μὴν ἔχῃ δύο ἢ τρία σχολεῖα· ἐξαλείφθη εἰς τὰ περισσότερα μέρη ἡ δεισιδαιμονία τῶν γραμματικῶν, καὶ οἱ νέοι ἄρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὸν ἀξιοτιμότερον καιρὸν τῆς ζωῆς των εἰς γνώσεις ὠφελίμους, καὶ ὄχι νὰ τὸν ἐξοδεύουν εἰς τὸ νὰ ἐκστηθίζωσι λέξεις. Ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Φυσικὴ ἄνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν περισσοτέρων, οὔτε οἱ διδάσκαλοι τὴν σήμερον ἔχουσι τὴν ἐνοχλητικὴν ἐκείνην καὶ βραδεῖαν μέθοδον τῆς

(1) Σελ. 216—223.

(2) Σελ. 230. Ἀναφέρει τὰς ἀνταρσίας διαφόρων πασάδων, καὶ τὴν παντελῆ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἔλλειψιν κυβερνητικῆς σκιᾶς.

παραδόσεως, οὔτε οἱ μαθηταὶ φυλάττουσι τὴν ὀκνηρίαν καὶ ἀμέλειαν ὁποῦ εἶχον, ἀλλ' ἀμφότεροι μὲ ἄκραν εὐχαρίστησιν καὶ ἐπιμέλειαν ἀντλίζουν ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς μαθήσεως ἐκεῖνα τὰ φῶτα ὁποῦ στολίζουσι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ τὸ ἀποδεικνύουσιν ἄξιον τοῦ πλάστου του... Τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι πλέον ἔρημα ὡς καὶ πρότερον, ἀλλὰ τὸ καθὲν περιέχει πενῆντα καὶ ἑκατὸν μαθητὰς, οἵτινες ἀφοῦ ἀνέγνωσαν τὸν ἡδύτατον Ξενοφῶντα, τὸν νουνεχῆ Πλούταρχον, καὶ τοὺς λοιποὺς ἱστορικοὺς καὶ φιλοσόφους τῶν προγόνων μας, ἐγνώρισαν τὸν βόρβορον τῆς τυραννίας, καὶ κλαίουσι πικρῶς διὰ τὴν δυστυχίαν τῆς πατρίδος μας. Δὲν προφέρουσι πλέον τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας μὲ φόβον, μήπως καὶ τοὺς ἀκούσωσιν οἱ προεστοὶ ἢ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς κηρύξουσι ἀθέους, ὡς πρότερον ἔκαμνον, ἀλλὰ τὸ προφέρουσι μὲ ἐκεῖνο τὸ θάρρος, ὁποῦ οἱ δοῦλοι δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχωσι (1) ».

Ἀμέσως δὲ ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἁρματωλῶν, « ἐκείνων τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι μὴν ὑποφέροντες τὰς φοβερὰς τυραννίας τῶν Ὀθωμανῶν, ἐκλέγουσιν ἐκείνους ὁποῦ γνωρίζουσιν ἀξιωτέρους, καὶ φεύγουσιν εἰς τὰ δάση διὰ νὰ διαυθεντεύσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Ποῦ ἐσπούδαξαν ἐκεῖνοι τακτικὴν διὰ νὰ ἀντισταθῶσι εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν των, καὶ νὰ τοὺς νικῶσι πάντοτε; Δὲν ἀποδεικνύουσιν αὐτοὶ φανερὰ καὶ τὴν ἄφευκτον πτῶσιν τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας, καὶ τὴν εὐκολίαν τῆς ἐπανορθώσεώς μας; Ἢ μήπως εἶναι ὀλίγοι; Τὴν σήμερον εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα εὑρίσκονται βέβαια ἀπὸ αὐτοὺς περισσότεροι ἀπὸ δέκα χιλιάδας, τῶν ὁποίων ἡ ἀνδρεία εἶναι ἀδιήγητος, καὶ ἡ ἀγάπη διὰ τὴν ἐλευθερίαν τους ἀπερίγραπτος. Αὐτοὶ οἱ ἥρωες πολλάκις μὴν ἀπαντῶντες ἐχθροὺς διὰ νὰ λάβωσι μὲ τὴν νίκην τὰ ὅσα τοὺς εἶναι ἀναγκαῖα, ζῶσι δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας μὲ νερὸν καὶ χόρτα, καὶ οὕτω δὲν ἐνοχλοῦσι τοὺς χωριάτας εἰς τὸ οὐδέν. Καθεὶς ἀπὸ αὐτοὺς ἀξίζει δέκα ἀρχιστρατήγους ἀλλογενεῖς, διὰ τὴν ἐξυπνότητα τοῦ νοὸς, καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς ἐφευρέσεις, διὰ δὲ τὴν ἀγάπην τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοὺς παρομοιάσῃ τινὰς μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς τωρινοὺς ἀρχιστρατήγους (2) ».

---

(1) Σελ. 232—36.

(2) Σελ. 237—39. « Τὸ μικρὸν παιδάριον ἑνὸς ἥρωος Σουλιώτου, γράφει ἐν ὑποσημειώσει τῆς σελίδος 238, ὁποῦ ὁ τύραννος Ἀλῆς ὡς αἰχμάλωτον ἐφύλαττε εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Ἰωαννίνων μαζὴ μὲ τὴν μητέρα του καὶ ἀδελφάς του, δὲν ὑπέ-

Καὶ περιγράφων τὸ πολεμικὸν ἦθος τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἑκάστου συγκέντρωσιν δύο ἢ τριῶν ὅπλων, σημαίνει ἐπὶ τέλους τὸν πολεμιστήριον παιᾶνα.

« Μὴν βραδύνετε λοιπὸν, ὦ ἀγαπητοί, τὴν ὑπόθεσιν· ἂς ξεσπαθώσωμεν μίαν φορὰν, καὶ τὸ πρᾶγμα θέλει ἔλθει μόνον του εἰς τέλος. Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος, πάλιν σᾶς τὸ ξαναλέγω, πρέπει νὰ πέσῃ ἐξ ἀποφάσεως, ἢ οὕτως ἢ οὕτως· ἀλλοίμονον λοιπὸν εἰς τὸ γένος μας ἂν κυριευθῇ ἀπὸ ἑτερογενὲς βασίλειον· τότε οἱ Ἕλληνες δὲν θέλουν μείνει Ἕλληνες, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ὀλίγον θέλουν διαφθαρῇ τὰ ἤθη των, καὶ θέλομεν μείνει πάλιν δοῦλοι, καὶ δοῦλοι ἴσως πάλιν ἀνελευθέρωτοι διὰ πολλοὺς αἰῶνας... Μὴ σᾶς πλανήσουν τὰ ταξίματα τῶν ἐπιτρόπων καὶ ἀποστόλων τῶν ξένων Βασιλειῶν· αὐτοὶ εἶναι τόσοι σκλάβοι, καὶ διὰ νὰ μετριάσουν τὴν ἐντροπήν των προσπαθοῦν νὰ αὐξήσουν τὸν ἀριθμόν των. Ὦ, κάλλιον ἕνας σεισμὸς, ἢ ἕνας κατακλυσμὸς νὰ μᾶς ἀφανίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας, παρὰ νὰ ὑποκύψωμεν πλέον εἰς ξένον σκῆπτρον. Διατί, ὦ Ἕλληνες ἀγαπητοί μου, νὰ προσμείνωμεν νὰ μᾶς δανείσῃ ἄλλος ἐκεῖνο ὁποῦ ἡμεῖς ἔχομεν; Χίλιαις φοραὶς περισσότερον αἷμα ἤθελεν ἐκχυθῇ ἂν ἤθελεν εἰσέλθει ξένον σπαθὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρὰ ἂν ἠθέλαμεν ἐλευθερωθῇ μόνοι μας.

» Ἡ τυραννία τῶν Ὀθωμανῶν αὐξησε τόσον, ὁποῦ μόνη της προδεικνύει τὸν ἀφανισμόν της. Ἡ ἐλευθερία ἐπλησίασεν εἰς τὴν προτέραν της κατοικίαν. Ὁ ἦχος τῆς σάλπιγγος τοῦ Ἄρεως ἐξύπνισεν ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν προγόνων μας τοὺς Ἥρωας. Ἰδοὺ ὁ Δημοσθένης ἀπὸ τὸ ἓν μέρος θεωρεῖ δεύτερον Φίλιππον εἰς τὸν τύραννον τῆς Ἠπείρου. Ἰδοὺ ὁ Λυκοῦργος βλέπει ἄλλους Σπαρτιάτας εἰς τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Μανιάτας· ὁ μέγας Λεωνίδας ἀκούει τὰ τύμπανα τῆς νίκης καὶ εὐφραίνεται. Ὁ τύραννος τῆς Συρακούσης Διονύσιος βλέπει καὶ αὐτὸς μακρόθεν τὸν τύραννον τῶν Ὀθωμανῶν καὶ προβλέπει τὸ τέλος του. Ἤγγικεν ἡ ὥρα, ὦ Ἕλληνες, τῆς ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος μας· τὸ τέλος τῶν τυράννων εἶναι ἀδελφοί μου πασίδηλον· ὅλοι ἀπὸ τὸν θρόνον μετέρχονται εἰς τὸν ἅδην μὲ βίαιον θάνατον, καὶ δὲν μένει ἀπὸ αὐτοὺς ἄλλο, εἰμὴ τὸ βρωμερὸν ὄνομά των διὰ κατάραν εἰς τὰ στόματα τῶν μεταγενεστέρων. Ὦ Ἕλληνες! οἱ πο-

---

φερνε τοιαύτην φυλακὴν, καὶ ἀλλέως δὲν ἠμπόρεσαν νὰ τὸ ἡμερώσουν, παρὰ δίδοντάς του τὰ πολεμικὰ ἄρματα, μὲ τὰ ὁποῖα παίζοντας ἡσύχασεν ».

ταμοὶ αἵματος τῶν συγγενῶν μας καὶ φίλων μας, ὁποῦ ἐχύθησαν ἀπὸ τὸ ὀθωμανικὸν σπαθὶ ζητοῦσιν ἐκδίκησιν, τόσοι ἄλλοι ὁποῦ μέλλουσι νὰ χυθῇ ζητοῦν βοήθειαν· ἀλλοίμονον λοιπὸν εἰς τὰ ἀπρόσεκτα πνεύματα, καὶ μακάριοι οἱ συνδρομηταί. Ναί, ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἀκόμη μίαν φορὰν διὰ πάντα σᾶς τὸ ἐνθυμῶ, ὅτι ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἔφθασε, καὶ κάθε μικρὰ ἀναβολὴ εἶναι ἐπιζήμιος κατὰ πολλά. Ἂς τρέξωμεν λοιπὸν ὅλοι μας, ναὶ ὅλοι μας, πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν, καὶ ἄμποτες κἀγὼ σὺν τοῖς λοιποῖς φιλογενέσι μου νὰ ἀξιωθῶ ὀγλήγορα νὰ χύσω τὸ αἷμά μου διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς γλυκυτάτης μου Πατρίδος, καὶ νὰ αἰσθανθῶμεν ὅλοι μας ἢ τὴν χαρὰν τοῦ Θεμιστοκλέους ἢ τοῦ Ἐπαμινώνδα » (1).

(1) Σελ. 251—253.

ΤΕΛΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

1453 Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνέργειαι Ἑλλήνων πρὸς ἐξέγερσιν τῆς Δύσεως. Γεωργιλᾶς. Κάλλιστος. Βησσαρίων. Ἰσίδωρος. Διάφοροι ἡγεμόνες ἐπιτιμῶσι τὸν πάπαν Νικόλαον Ε', καὶ ἐν διαίτῃ συσκέπτονται περὶ ἀνακτήσεως τοῦ Βυζαντίου. Ἐγκύκλια γράμματα καὶ ἐξορκισμοὶ μεγάλου μαγίστρου Λαστίκ. Θάνατος Νικολάου Ε', καὶ ὑποψηφιότης Βησσαρίωνος. Ἐκλογὴ Καλλίστου Γ'. Ἐνζηλοι προσπάθειαι πρὸς συγκρότησιν σταυροφορίας, καὶ πείσμιον ἀντίστασις Καρόλου Ζ' τῆς Γαλλίας. σελ. 1—5.

1457—1463 Παπικὸς στολίσκος εἰς Αἰγαῖον. Κατάληψις Λέσβου, Σαμοθράκης, καὶ Θάσου. Πίος ὁ Β' ψυχῇ καὶ σώματι ἀφιεροῦται εἰς πραγματοποίησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Προσκαλεῖ τοὺς ἡγεμόνας εἰς συνέλευσιν. Ὁ Βησσαρίων εἰς Ἐνετίαν. Ἀποποίησις τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἐν Μαντούῃ συνέλευσις. Ὁ κορδιλιέρος Λουδοβῖκος ἀποστολεὶς εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπανέρχεται συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πρέσβεων τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ σουλτάνου τῆς Μεσοποταμίας, καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας καὶ Γεωργίας. Ὁ Πάπας ἀπελπισθεὶς ἐκ τῆς ἀναλγησίας τῶν χριστιανῶν γράφει τῷ Μωάμεθ Β' ἵνα βαπτισθῇ. Ἱεροκήρυκες διατρέχουσι τὴν Εὐρώπην ἐξεγείροντες τὸ δημόσιον πνεῦμα κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Βησσαρίων ἐν Ἐνετίᾳ. Ὁ Λουδοβῖκος ΙΑ' προσπαθεῖ νὰ ματαιώσῃ τὴν σχηματιζομένην σταυροφορίαν. Ἐπιστολαὶ προτρεπτικαὶ καὶ ἀπειλητικαὶ τοῦ Πίου. Ὁ Βησσαρίων διατρέχει τὴν Γερμανίαν. Συνάθροισις τῶν σταυροφόρων ἐν Ἀγκῶνι. 5—11.

1463 Πόλεμος μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων. Ἅλωσις Ἄργους, λεηλασία τῶν περὶ Ναύπακτον καὶ Μεθώνην Ἐνετικῶν χωρῶν. Κατάπλους Βερτόλδου Ἔστε εἰς Πελοπόννησον, καὶ πρόσκλησις Ἑλλήνων εἰς ἐπανάστασιν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, Μανιάται, καὶ Ἀρκάδες λαμβάνουσι τὰ ὅπλα. Ὁ Λορεδάνος κυριεύει τὰ Βάτικα καὶ διατρέχει τὸ Αἰγαῖον ἐξεγείρων τοὺς χριστιανοὺς κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀνάκτησις Ἄργους. Σφαγὴ τῆς ἀλβανικῆς φρουρᾶς. Ἐπανάστασις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ράλλην, καὶ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολιορκία Κορίνθου, καὶ ἀνέγερσις τοῦ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τείχους. Θάνατος Βερτόλδου. Ἐκστρατεία Μαχμοὺτ πασᾶ. Ἐγκατάλειψις τοῦ τείχους καὶ φυγὴ τῶν Ἐνετῶν. Ἅλωσις Ἄργους, καὶ σφαγὴ τῆς φρουρᾶς

ρᾶς. Ὁ Μαχμοὺτ ἐν Λεονταρίῳ καθαιρεῖ τὸν Ἰσὰν καὶ διορίζει τὸν Σαγάνον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὀμὰρ λεηλατεῖ τὰ περὶ Κορώνην. Μαρτυρικὸς θάνατος Ἑλλήνων αἰχμαλώτων. Οἱ Ἕλληνες ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ Ἐνετῶν ἐξακολουθοῦσι μαχόμενοι, καὶ ἐπὶ τέλους καταφεύγουσιν εἰς τὰς δυσπροσίτους τοῦ Ταϋγέτου ἀκρωρείας. Ὁ Ὀμὰρ καὶ ὁ Χασὰν προσκαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς ὑποταγὴν ἐπὶ ὑποσχέσει ἀμνηστείας. Ὁ Κομνηνὸς παραδίδει τὴν Λῆμνον τοῖς Ἐνετοῖς. Πολιορκία Λέσβου ὑπὸ Ἰουστινιάνη, καὶ μετοικισμὸς πολλῶν Ἑλλήνων εἰς Εὔβοιαν. Ὁ Μαλατέστας πολιορκεῖ τὴν Σπάρτην. Πολλαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις τῷ ἀνοίγουσι τὰς πύλας. Τὰ ὀστᾶ τοῦ Πλήθωνος ἐκ Σπάρτης μεταφέρονται εἰς Ῥιμίνιον. Πολιορκία Πατρῶν. Ἧττα καὶ θάνατος Βαρβαρίγου. Ἀνασκολοπισμὸς Ῥάλλη. Νίκη Τούρκων ὑπὸ τὰς Καλάμας. Ὁ Βενιέρος διαπερᾷ τὸν Ἑλλήσποντον. Ὁ Καπέλλος κυριεύει Ἴμβρον, Θάσον, Σαμοθράκην, Πειραιᾶ καὶ Ἀθήνας. Ἐγκατάλειψις τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Ἐνετοὶ μόνοι κατὰ Μωάμεθ πολεμοῦντες εἰς μάτην ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομὴν τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων. Γεώργιος ὁ Καστριώτης ἔρχεται εἰς Ῥώμην καὶ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ πάπα. σελ. 11—17.

1469—1472 Ἀνανέωσις τοῦ μεταξὺ Ἐνετίας καὶ Τούρκων πολέμου. Ὁ Κανάλες λεηλατεῖ τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, καὶ κυριεύει τὴν Αἶνον. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καταλαμβάνει τὴν Ἴμβρον, πολιορκεῖ τὴν Λῆμνον, λεηλατεῖ τὴν Σύρον, καὶ ἀποβιβάζει στρατεύματα εἰς Εὔβοιαν. Πολιορκία καὶ ἅλωσις Χαλκίδος. Μαρτυρικὸς θάνατος τῶν Ἐνετῶν. Ἐκλογὴ νέου ἀρχιστρατήγου. Ὁ Κανάλες στέλλεται εἰς Ἐνετίαν σιδηροδέσμιος καὶ καταδικάζεται εἰς ἀειφυγίαν. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιτρέχουσι τὴν Δαλματίαν καὶ Φριούλην. Ὁ Βησσαρίων καὶ πάλιν ὑποψήφιος πάπας. Ἐκλογὴ Σίξτου Δ'. Ὁ Βησσαρίων ἐξακολουθεῖ ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας. Ἀποστέλλεται εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας, πλὴν ἀποτυχὼν καὶ προπηλακισθεὶς ἀποθνήσκει ἐκ λύπης. 18—20.

Συμμαχία Ἐνετῶν, πάπα, μαγίστρου τῆς Ῥόδου, καὶ βασιλέων τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Νεαπόλεως, κατὰ Μωάμεθ Ὁ Μοτσενίγος καταπλέει εἰς Ἀττάλειαν καὶ βομβαρδίζει τὴν Σμύρνην. Νίκαι Οὐσοὺμ Χασάν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Οὐγγαρίας καὶ Πολωνίας προσκαλοῦνται εἰς συμμαχίαν κατὰ τῶν Τούρκων. 21—22.

1474—79. Ἐκστρατεία Τούρκων κατὰ Σκόδρας. Εἰσβολὴ Οὐσοὺμ Χασὰν εἰς Τραπεζοῦντα. Προδοσία τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ τοῦ πάπα. Ὁ Λορεδάνος λεηλατεῖ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ δὲ Σουλεϊμὰν πασᾶς τὴν Λῆμνον. Ἡρωϊσμὸς τῆς Ἑλληνίδος Μαρούλας. Πολιορκία Ναυπάκτου, καὶ Κροίας. Ἧττα τῶν Τούρκων. Εἰσβολὴ εἰς Φριούλην. Οἱ Ἐνετοὶ προτείνουσι τῷ Μωάμεθ εἰρήνην ἐπὶ τῇ παραδόσει τῆς Κροίας, Λήμνου, καὶ Μάνης. Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως προτρέπει τὸν Μωάμεθ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον, καὶ ἀναγκάζει τὸν Οὐσοὺμ Χασὰν νὰ ἐγκαταλίπῃ τοὺς Ἐνετούς. Ὁ μέγας μάγιστρος προσκαλεῖ τοὺς ἱππότας εἰς ὑπεράσπισιν τῆς Ῥόδου. Ὁ Μωάμεθ κυριεύει τὸ Σεβ-

νῖκον, καὶ Ἀλέσιον, καὶ πολιορκεῖ τὴν Κροΐαν, καὶ τὸ Ἀντίβαρι. Συνομολόγησις τῆς εἰρήνης. σελ. 36—45.

1480 Πολιορκία τῆς Ῥόδου. Ἅλωσις Ὑδρουντος. Συνασπισμὸς τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων. 25—36.

1481 Ἡ ἐν Μάνῃ ἐπανάστασις τοῦ Κορκοδείλου Κλαδᾶ. Ἐκστρατεία Καστριώτου καὶ Κλαδᾶ εἰς Ἤπειρον. Ἐπανάστασις τῶν Χιμαριωτῶν. 36—45.

1482 Περὶ Ζὲμ καὶ τῶν πρὸς συγκρότησιν σταυροφορίας προσπαθειῶν τῶν ἱπποτῶν τῆς Ῥόδου. 46—49.

1489 Ἐπανάστασις ἐν Ἑλλάδι. Ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ΣΤ', καὶ ὁ Ζέμ. σελ. 49.

1492—1496 Κάρολος Η' μελετᾷ τὴν κατάκτησιν τοῦ Βυζαντίου. Εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Ἀλέξανδρος ΣΤ' διαπραγματεύεται μετὰ Βαϊαζίτου περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζέμ. Ἀνδρέας Παλαιολόγος, τελευταῖος τοῦ ὁμωνύμου αὐτοκρατορικοῦ οἴκου ἀπόγονος, μεταβιβάζει τῷ Καρόλῳ Η' τὰ ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου δικαιώματά του. Οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι. Ὁ Κάρολος κυριεύσας τὴν Ῥώμην, παραλαμβάνει τὸν Ζὲμ καὶ εἰσβάλλει εἰς Νεάπολιν. Ὁ Ζὲμ δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα τελευτᾷ καθ' ὁδόν. Συνεννοήσεις Καρόλου μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀνδρέας Παλαιολόγος. Κωνσταντῖνος Ἀριανίτης Κομνηνός. Ἀρχιεπίσκοποι Δυῤῥαχίου. Πέντε χιλιάδες ἐπαναστατῶν κυριεύουσι τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία προδίδει τὰ σχέδια τοῦ Καρόλου εἰς τοὺς Τούρκους, συλλαμβάνει τὰ πολεμεφόδια, φυλακίζει τὸν Δυῤῥαχίου, καὶ διατάσσει τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀριανίτου. Τρόμος τῶν Τούρκων. Ἀποσύρονται ἐκ τῶν παραλίων, καὶ ἑτοιμάζονται νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν. Συνασπισμὸς τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων κατὰ Καρόλου, καὶ ταχεῖα ἐπιστροφὴ αὐτοῦ εἰς Γαλλίαν. Οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάται κατασφάζονται. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας μελετᾷ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Οἱ Ἐνετοὶ κύριοι τῆς Ζακύνθου. σελ. 50—59.

1499 Ὁ Βαϊαζίτης ἐγείρει πόλεμον κατὰ τῶν Ἐνετῶν. Πολιορκία καὶ ἅλωσις Ναυπάκτου. Ναυμαχία ἔξω τῆς Κυλλήνης. Ἀνέγερσις τῶν ἐν Ῥίῳ καὶ Ἀντιῤῥίῳ φρουρίων. Ὁ Γριμάνης προσβάλλει τὴν Κεφαλληνίαν. σελ. 59—64.

1500 Ὁ Βαϊαζίτης ἀποῤῥίπτει τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις καὶ ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Πολιορκία καὶ ἅλωσις Πύλου, Μεθώνης, καὶ Κορώνης. Πολιορκία Ναυπλίου. Ἐκδρομαὶ Πεζάρου. Λεηλασία Μιτυλήνης καὶ Τενέδου, κυρίευσις τῆς Σάμου, ἀνάκτησις Αἰγίνης καὶ Πύλου. Ἅλωσις Κεφαλληνίας, καὶ συνοικισμὸς ἐν αὐτῇ τῶν Πυλίων καὶ Κορωναίων. Ἅλωσις Πύλου ὑπὸ Καμαλῆ. Ἐκδρομαὶ Πεζάρου εἰς Ἤπειρον. σελ. 64—66.

1501—3 Συνασπισμὸς Ἱσπανίας, Γαλλίας, Οὐγγαρίας, Ῥόδου, καὶ Ἐνετῶν, κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀσυμφωνία τῶν συμμάχων. Πολιορκία Μιτυλήνης. Ὁ μέγας μάγιστρος τῆς Ῥόδου ἐπανειλημμένως ἐξορκίζει καὶ

Χριστιανοὺς καὶ Μωαμεθανοὺς ἡγεμόνας κατὰ τοῦ σουλτάνου. Ἐκδρομαὶ Πεζάρου. Ἅλωσις Λευκάδος. Συνομολόγησις εἰρήνης. 66—72.
1505—1510 Ἔνζηλοι προσπάθειαι πάπα Ἰουλίου Β, καὶ Λουδοβίκου ΙΒ' πρὸς συγκρότησιν σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων. 72—73.
1513—1510 Ἐπανειλημμέναι προτροπαὶ τοῦ πάπα Λέοντος Ι' διὰ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Μάρκος Μουσοῦρος. 73—75.
1522 Πολιορκία καὶ ἅλωσις τῆς Ῥόδου καὶ τῶν ἐξαρτωμένων νήσων. 75—83.
1525 Ἰάνος Λάσκαρις ἀπεσταλμένος τοῦ Κλήμεντος Ζ' ἐξορκίζει τὸν Κάρολον Ε' πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. 84—89.
1525—31 Οἱ ἐκ Ῥόδου διωχθέντες ἱππόται συνεννοοῦνται μετὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἐπανάστασιν. Ἐνέργειαι Βαζίου πρὸς κατάληψιν τῆς Μεθώνης, καὶ δυστυχὴς ἐκστρατεία τῶν ἱπποτῶν. Ἀνακάλυψις τῆς ἐν Ῥόδῳ συνωμοσίας, καὶ σφαγὴ τοῦ μητροπολίτου Εὐθυμίου καὶ ἄλλων προύχόντων Ἑλλήνων. 89—192.
1532—33 Πόλεμος Σουλεϊμάνου καὶ Καρόλου Ε'. Ὁ Δόριας κυριεύει τὴν Κορώνην, λεηλατεῖ τὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, καὶ ἐξεγείρει τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν. Ἐγκατάλειψις καὶ σφαγὴ αὐτῶν. Πολιορκία καὶ ἀνάκτησις τῆς Κορώνης ὑπὸ τῶν Τούρκων Μετοικισμὸς Κορωναίων εἰς Ἰταλίαν. 102—100.
1537 Ναυμαχία περὶ Παξούς. Χαϊρεδὶν ὁ Βαρβαρόσας. Ἐκστρατεία κατὰ Χιμαριωτῶν. Κήρυξις τοῦ κατὰ τῆς Δημοκρατίας πολέμου. Πολιορκία Κερκύρας. Οἱ Χιμαριῶται ἀποφασίζουσι τὴν διαρπαγὴν τῆς σουλτανικῆς σκηνῆς. Ὁ Χαϊρεδὶν λεηλατεῖ Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον, καὶ Κύθηρα, καὶ κυριεύει Σύρον, Γύαρον, Ἴον, Ἀστυπάλαιαν, Αἴγιναν, Πάρον, Ἀντίπαρον, Τῆνον καὶ Νάξον. 111—119.
1538 Πολιορκία Ναυπλίου καὶ Μονεμβασίας. 219—121.
Συμμαχία Καρόλου, Φραγκίσκου, καὶ Ἐνετίας, κατὰ τῶν Τούρκων, ἐπ τῷ ὅρῳ ἵνα ἡ Ἑλλὰς παραδοθῇ τοῖς Ἐνετοῖς. Σφαγὴ τῶν ἐν Στροφάσι μοναχῶν. Ὁ Χαϊρεδὶν κυριεύει τὴν Σκίαθον, καὶ Κάρπαθον, φορολογεῖ τὴν Τῆνον, Σέριφον, καὶ Ἄνδρον, λεηλατεῖ τὸ Μηλοπόταμον, καὶ τὴν Σιτίαν, καὶ ἐκ Κῶ πέμπει πειρατὰς πρὸς καταδίωξιν χριστιανικῶν πλοίων καὶ λαφυραγώγησιν. Ὁ συμμαχικὸς στόλος πλέει πρὸς κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Ἡττᾶται ὑπὸ Χαϊρεδίν. Ἅλωσις Καστελνόβου. 121—125.
1540 Ἡ Ἐνετία συνομολογεῖ τῷ σουλτάνῳ εἰρήνην ἐπὶ τῇ παραχωρήσει Ναυπλίου καὶ Μονεμβασίας, δύο ἐν Δαλματίᾳ φρουρίων, πασῶν τῶν ὑπὸ Χαϊρεδὶν καταληφθεισῶν νήσων, καὶ πληρωμῇ 300 χιλ. δουκάτων. Ὁ μητροπολίτης Μητροφάνης προτρέπει τοὺς Μονεμβασιώτας ἵνα συνοικισθῶσιν εἰς Κέρκυραν. 125—126.
1543—1562 Ἀντώνιος Ἔπαρχος. Ἰάκωβος Βασιλικός. Ἰάκωβος Διασωρῖνος. Αὐγέριος Βουσβέκιος. 126—128.
1565 Ἐπανάστασις ἐν Ἠπείρῳ διὰ τὸ παιδομάζωμα. 128—129.
1566 Ἅλωσις Χίου Ἐκστρατεία κατὰ Χιμαριωτῶν. 129.
1567 Συνομολόγησις εἰρήνης μεταξὺ Καρόλου Ε' καὶ σουλτάνου. 130.

1570 Πολιορκία καὶ ἅλωσις Κύπρου. Κυρίευσις Σοποτοῦ. Πολιορκία Μαργαριτίου. Ὁ Βενιέρης καταλαμβάνει τὸ φρούριον τῆς Μάνης, καὶ λεηλατεῖ τὴν Ἄνδρον. Ἐπανάστασις ἐν Ἠπείρῳ. Ἐπιδρομὴ Οὐλουτσαλῆ κατὰ Κερκύρας. Ἔνεδρα Μόρμορη καὶ σφαγὴ τῶν Τούρκων. σελ. 130—155.

1571 Συμμαχία Ἑνετῶν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας, καὶ τοῦ πάπα. Καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου περὶ τὴν Ναύπακτον. Λεηλασία Ἀποκορώνων, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, καὶ ἐξανδραποδισμὸς ἓξ χιλιάδων χριστιανῶν. Πολιορκία καὶ ἅλωσις Σοποτοῦ. Κατάληψις Δουλχίνου, Βουδούης, καὶ Ἀντιβάρεως, πολιορκία Καττάρου, καὶ ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Κερκύρας. Οἱ Ἕλληνες ἐξεγείρονται εἰς ἐπανάστασιν. Σφαγὴ ἐν Παρνασσίδι. Μελισσηνοί. Ἐπιστολαὶ δὸν Ζουάν. Παράδοσις Μαργαριτίου, καὶ πολιορκία Λευκάδος. Σφαγαὶ ἐν Αἰγαίῳ, Θεσσαλονίκῃ, καὶ Ἄθωνι. Οἱ μητροπολῖται Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης καίονται ἐπὶ πυρᾶς. Ἀλληλογραφία Σελὶμ, καὶ δὸν Ζουάν. Οὐλουτσαλῆς. Ἀσυμφωνία τῶν συμμάχων. Ἐκατάλειψις τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Μελισσηνοὶ καταφεύγουσιν εἰς Νεάπολιν. 166—176.

1573 Εἰρήνη μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ σουλτάνου. Οἱ Ἕλληνες καταπροδοθέντες ὑπὸ τῆς Δύσεως στρέφονται πρὸς τὴν Ῥωσσίαν. 177.

1578 Ἀνταρσία ἐν Κύπρῳ. 178.

1585 Ἐπανάστασις ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ Ἠπείρῳ ὑπὸ Μπούα Γρίβα, Πούλιου Δράκου, καὶ Μαλάμου. Ὁ πάπας Σίξτος Ε' ἐκφράζει ἐλπίδας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. 178—179.

1588 Οἱ Ὀρσίναι καθικετεύουσι τὸν αὐτοκράτορα Ῥοδόλφον Β πρὸς ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ἐξ Ἠπείρου. 179—183.

1593 Παῦλος ὁ Μέλισσος προτρέπει τὸν αὐτὸν αὐτοκράτορα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Βυζαντίου. 183.

1598 Τοσκανικὸς στόλος καταλαμβάνει τὴν Χίον. 184.

1600—1671 Ἀξιώσεις τοῦ Σαβοϊκοῦ οἴκου ἐπὶ τῆς νήσου Κύπρου. Ἐπὶ ὀγδοήκοντα ἑπτὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη οἱ Κύπριοι ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τῶν δουκῶν τῆς Σαβοΐας πρὸς ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων. 184—196.

1603—1606 Ἐπιδρομαὶ Τοσκανῶν, Νεαπολιτανῶν, καὶ Μελιταίων ἐν Ἑλλάδι. Ἀπόπειρα κατὰ τῆς Κύπρου, καὶ Πύλου, κατάληψις τῆς Κῶ, καὶ λεηλασία ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ἐπαναστατικὸς ὀργασμὸς τῶν Ἑλλήνων. 195—196.

1609—1624 Ἀνταρσία Μανιατῶν. Ἐνέργειαι τοῦ δουκὸς Νεβὲρ πρὸς ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἐπισημοτέρων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Ἐπιστολαὶ καὶ ὑπομνήματα. Τὸ τάγμα τῆς χριστιανικῆς στρατιᾶς. 196—210.

1616 Ἐπανάστασις Διονυσίου Τρίκκης. Θάνατος αὐτοῦ, καὶ μαρτύριον Σεραφεὶμ Νεοχωρίου. 210—221.

1620 Ἀπόπειρα ἱπποτῶν Μελίτης κατὰ Χλουμουτσίου. 222.

1645—1669 Πόλεμος ἐν Κρήτῃ. Ἀνάλυσις τοῦ ποιήματος τοῦ Τζάνε Μπουνιαλῆ. σελ. 222—300.
1647 Ἀνταρσία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀλβανῶν 300.
1659—1667 Ἐπανάστασις Μανιατῶν. Πειρατικαὶ αὐτῶν ἐκδρομαί. Ἰωαννίκιος Β' ἐν Μάνῃ. Ληλασία Καλαμῶν. Λιβεράκης Γερακάρης. 300—309.
1684 Πόλεμος μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων. Ἐπαναστατικὸς ὀργασμὸς τῶν Ἑλλήνων. Οἱ ἁρματωλοὶ Σουμίλας. Μεϊτάνης, Χορμόπουλος. Ἅλωσις Λευκάδος. Ἐξέγερσις Ἀκαρνάνων. Ἅλωσις Πρεβέζης. 310—22.
1685 Λόγος Μηνιάτη. Ἐπανάστασις Μανιατῶν. Ἅλωσις Κορώνης. Παράδοσις Ζαρνάτας. Μάχη ἔξω τῶν Καλαμῶν. Παράδοσις Οἰτύλου, Κελεφᾶ, Πασαβᾶ. Ἐπανάστασις ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Λιβίνης. 330—342.
1686 Ὁ σερασκέρης τῆς Πελοποννήσου πολιορκεῖ τὸν Κελεφᾶν. Ἅλωσις δύο Ναυαρίνων, Μεθώνης, Θερμισίου καὶ Ναυπλίου. Ἀπεσταλμένοι τῶν ἐν Πάτραις καὶ Καρυταίνῃ Ἑλλήνων. 342—352.
1687 Πανώλης καταμαστίζει πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἅλωσις Πατρῶν, Χλουμουτσίου, Ῥίου καὶ Ἀντιῤῥίου, Ναυπάκτου, καὶ Κορίνθου. Οἱ Τοῦρκοι ἐκκενοῦσι τὴν Πελοπόννησον. Ἡ Γερουσία ἀπονέμει τῷ Μοροζίνῃ τὸ ἐπώνυμον Πελοποννησιακός. Ἐπανάστασις ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Σπαθόγιαννος, Βαλαωρίτης, Κούρμας, Σπανὸς, Φιλόθεος Σαλόνων, Ἱερόθεος Θηβῶν, Μακάριος Λαρίσσης, Ἀμβρόσιος Εὐβοίας. Ἅλωσις Καρυταίνης ὑπὸ Μανιατῶν. Παράδοσις Μισθρᾶ καὶ Βουρδούνιας. Πολιορκία Μονεμβασίας. Ἅλωσις Ἀθηνῶν. Ἀνατίναξις Παρθενῶνος. Διοργάνωσις τοῦ βασιλείου τοῦ Μορέως. 351—366.
1688 Ναυάγιον Ζαγούρη. Ἐγκατάλειψις Ἀθηνῶν. Ἐκλογὴ Μοροζίνη ὡς δόγη. Πολιορκία Χαλκίδος. Ἀποκλεισμὸς Καρύστου. Φυγὴ τῶν Ἑνετῶν. Ὁ σουλτάνος ζητεῖ δι' Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τὴν εἰρήνην. 366—382.
1689 Λιβέριος ὁ Γερακάρης ἀποφυλακισθεὶς ἀναγορεύεται βέης τῆς Μάνης καὶ πέμπεται κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Πολιορκία Μονεμβασίας 382—387.
1690 Ἅλωσις Μονεμβασίας. Παράδοσις Κανίνων καὶ Αὐλῶνος 387—391.
1691 Ἐγκατάλειψις Κανίνων καὶ Αὐλῶνος. Ὁ Γερακάρης προτρέπει τοὺς Ἕλληνας εἰς ὑποταγήν. Ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Θάνατος τοῦ μεγάλου βιζίρου Κιουπρουλῆ. 392—396.
1692 Πολιορκία Χανίων. Ὁ Γερακάρης εἰσβάλλει εἰς Πελοπόννησον. Πολιορκία Ναυπάκτου. 396—399.
1693 Ἡ ἀρχιστρατηγία ἀνατίθεται καὶ πάλιν εἰς τὸν δόγην Φραγκίσκον τὸν Μοροζίνην. Ὀχύρωσις Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος, Σπετσῶν, καὶ Ὕδρας. 400—401.
1694 Θάνατος Μοροζίνη ἐν Ναυπλίῳ. Ἅλωσις Χίου. Ὁ σερασκέρης Χαλὶλ καὶ ὁ Γερακάρης εἰσβάλλουσιν εἰς Πελοπόννησον. Μάχη ἐν Πετρῇ. Ἁρματωλικὴ διοργάνωσις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Προσπάθειαι τῶν Ἑνετῶν πρὸς προσέλευσιν τοῦ Γερακάρη. Ἀποδίωξις αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ἀχελῴου, καὶ μέχρι Καρπενησίου. Θάνατος Κούρμα, καὶ Φιλο-

Θέου. Διαθήκη Χαριτοπούλου. Νέος γάμος τοῦ Γερακάρη ἐν Καρπενησίῳ. σελ 410—412.

1695 Ἄλωσις Χίου. Νέα εἰσβολὴ εἰς Πελοπόννησον τοῦ Γερακάρη καὶ τοῦ σερασκέρου. Πυρπόλησις Κρυταίνης. Ἥττα τῶν Τούρκων ἔξω τοῦ Ἄργους. 414—418.

1696 Ὀχύρωσις τοῦ Ἰσθμοῦ. Προσέλευσις τοῦ Γερακάρη. Ἐστρατεύει εἰς Σάλονα. Οἱ Ἀλβανοὶ λεηλατοῦσι μέχρι Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν. Ναυμαχία μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Γιούρων. Ὁ Μετσομόρτος προσβάλλει τὴν Τῆνον. Ὁ Μωχαμὲτ πασᾶς κατὰ τῶν Σαλόνων. Ὁ Γερακάρης λεηλατεῖ τὴν Ἄρταν. 419—425.

1697 Λεηλασία Τήνου. Ἀπόπειρα τοῦ Γιουρούκ πασᾶ πρὸς εἰσβολὴν εἰς Πελοπόννησον Ναυμαχία μεταξὺ Κέας καὶ Καρύστου. 425—26.

1698 Ὁ Δολφῖνος καταδιώξας τὸν Μετσομόρτον φορολογεῖ τὴν Θάσον, Σαμοθράκην, καὶ Ἴμβρον.

1699 Ἡ ἐν Κάρλοβιτς εἰρήνη. Τὸ βασίλειον τῆς Πελοποννήσου παραδίδεται τοῖς Ἐνετοῖς. 427.

Κρίσεις περὶ Ἑλλάδος. Ματθαῖος Καρυόφυλλος. Λέων Ἀλλάτιος. Νεόφυτος Ῥοδινός. Μίλτων. Θεβενώ. Κορνήλιος Λεβρούν. Μιραβάλ. Λακρουά. Ἀναστάσιος Γόρδιος. Γυλλετιέρ. 427—442.

1716 Ἀνάκτησις Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων. 443—447.

1716—17 Πολιορκία Κερκύρας. Ὁ Σουλεμβοῦργος κυριεύει τὴν Πρέβεζαν καὶ Βόνιτσαν. 447.

Οἱ Ἕλληνες ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς Δύσεως ῥίπτουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὴν ὁμόδοξον Ῥωσσίαν. Ἐνέργειαι Πέτρου τοῦ Μεγάλου. Χρησμοὶ Ἀγαθαγγέλου. Ἀνταρσία ἐν Ἀκαρνανίᾳ Προκηρύξεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἄννα. Ἐλισάβετ 448—452.

1766—1769 Αἰκατερίνα Β'. Σχέδια περὶ Ἑλλάδος. Γεώργιος Παπάζωλης. Στέφανος Μικρός. Ἀνταρσία Χιμαριωτῶν. Συλλήψεις ἐν Ῥωσίᾳ. Μαυρομιχάλαι. Μπενάκης. Ταμάρας. Χατσι-Μουράτης. Θάνατος Ἀνανίου Λακεδαιμονίας. Οἱ ἀδελφοὶ Ἀλέξιος καὶ Θεόδωρος Ὀρλὼφ ἀναχωροῦσι διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐνθουσιασμὸς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐμπορευομένων Ἑλλήνων. Ἔκπλους Ῥωσσικοῦ στόλου διὰ τὸ Αἰγαῖον. Ἀποικία Μανιατῶν εἰς Ἀμερικήν. Κάθειρξις Μελετίου Β' καὶ ἄλλων ἐπισήμων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. 452—459.

1770 Ἐπαναστατικὸς ὀργασμὸς ἐν Ἑλλάδι. Κατάπλους Ῥωσσικοῦ στόλου εἰς Ὄϊτυλον. Διένεξις μετὰ Μανιατῶν. Ἑλληνικὴ πρεσβεία εἰς Πετρούπολιν. Λεγεῶνες τῆς Σπάρτης. Πολιορκία Κορώνης. Ἅλωσις Σπάρτης. Ἐνθουσιασμὸς Ἑπτανησίων. Ζακύνθιοι καὶ Κεφαλλῆνες πολιορκοῦσι τὸν Πύργον καὶ τὰς Πάτρας. Ἔριδες μεταξὺ Θ. Ὀρλὼφ καὶ Μαυρομιχάλη. Ἄφιξις ἐν Πελοποννήσῳ τοῦ ἀρχιστρατήγου Ἀλεξίου Ὀρλώφ. Λύσις πολιορκίας Κορώνης. Προκηρύξεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπανάστασις ἐν Στερεᾷ. Ἅλωσις Πύλου. Πολιορκία Μεθώνης. Ἥττα τῶν Ἑλληνο-Ῥώσσων πρὸ τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ σφαγὴ τῶν ἐν αὐτῇ

χριστιανῶν. Διαρπαγὴ Τρίκκης. Καταστροφὴ Μοσχοπόλεως. Φόνοι ἐν Φιλιππουπόλει, Λήμνῳ, Σμύρνῃ. Σφαγὴ τῶν Τρικκαίων ἐν Λαρίσσῃ. Εἰσβολὴ τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μάχη ἐν Ἀγγελοκάστρῳ, καὶ ἡρωϊκὸς τῶν Γριβαίων θάνατος. Πολιορκία Μεσολογγίου. Σφαγὴ ἐν Αἰτωλικῷ. Κατάπλους εἰς Ἑλλάδα καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ἐλφινστῶνα δευτέρας μοίρας τοῦ Ῥωσσικοῦ στόλου. Ἡρωϊκὸς θάνατος Ι. Μαυρομιχάλη ἐν Νησίῳ. Οἱ Ῥῶσσοι διώκονται ἐκ Μεθώνης. Αἰσχρῶς ἐγκαταλείπουσι τοὺς Ἕλληνας. Παπάζωλης. Μπενάκης. 480—503.

Ναυμαχία ἐν Τσεσμέ. Ὁ Ῥωσσικὸς στόλος πρὸ τῆς Σμύρνης. Ὁ Ἔλφιστων διαπερᾷ τὸν Ἑλλήσποντον. Πολιορκία Λήμνου. Ὁ πατριάρχης Σεφαφεὶμ Β'. 504—513.

Ὁ Τόττ ὀχυροῖ τὸν Ἑλλήσποντον. Ὁ Χασὰν ἐλευθεροῖ τὴν Λῆμνον. Ὁ Ῥωσσικὸς στόλος ἐν τῷ Αἰγαίῳ 513—517.

Πειραταί. Μητρομάρας. Μανιάται. Σφακιανοί. Ψαριανοί. Ὁ Χασὰν Τζεζαϊρλῆς σώζει τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. 520—523.

1770—1779 Ὡμότητες Ἀλβανῶν ἐν Πελοποννήσῳ. Καταστροφὴ αὐτῶν ὑπὸ Χασάν. Εἰρήνευσις Πελοποννήσου. 523—530.

1780 Ὑποταγὴ Μανιατῶν. Ἡγεμονία τῆς Μάνης. Καταστροφὴ τῶν Κολοκοτρωναίων, καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ἔξαρχος Γρηγοράκης. Ἀντεκδίκησις Μανιατῶν 530—533.

1782—1783 Αἰκατερίνης καὶ Ἰωσὴφ Β' ἀλληλογραφία περὶ καταστροφῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Γραικικὴ Αὐτοκρατορία 533—538.

1788—1792 Νέαι τῆς Αἰκατερίνης ἐνέργειαι πρὸς ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Λάμπρος Κατσόνης. Ἑλληνικὴ πρεσβεία εἰς Πετρούπολιν. Κατορθώματα Κατσόνη. Διαμαρτύρεται κατὰ τῆς εἰρήνης. Διοργανίζει ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Προσβάλλεται ὑπὸ Γαλλο-τουρκικοῦ στόλου ἐν Μάνῃ. Ἀνδρούτσου κάθοδος. Ἡ Πύλη ζητεῖ τὴν παράδοσιν τῶν ἐν Ἐνετίᾳ κρυπτομένων ὀπαδῶν τοῦ Κατσόνη, καὶ πάντων τῶν ἄλλων προσφύγων. 538—564.

1797—1799 Γάλλοι ἐν Ἑπτανήσῳ. Τουρκο-Ρωσσικὴ συμμαχία. 565—69.

1806—1807 Ὀναπολέων προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ τὸν σουλτάνον ἐκ τῆς μετὰ τῶν Ῥώσσων συμμαχίας. Ἀγγλο-Ῥωσσικὴ συμμαχία κατὰ τῆς Τουρκίας. Ἀγγλικὸς στόλος διέρχεται τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἀπειλεῖ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐνέργειαι τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ πρακτόρων τῆς Ῥωσσίας πρὸς ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων. Ἔγγραφον Νεράντση. Συνέλευσις τῶν ἀρματωλῶν ἐν Λευκάδι πρὸς διοργάνωσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ ὑπὸ τὸν Σινιάβιν Ῥωσσικὸς στόλος πλέει κατὰ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ναπολέων διεγείρει τὸν Ἀλῆν πρὸς ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἐπιδρομὴ εἰς Πρέβεζαν. Πολιορκία Λευκάδος. Οἱ ἀρματωλοὶ διατρέχουσι τὴν Ἤπειρον, Ἀκαρνανίαν, καὶ Θεσσαλίαν. Ἐπανάστασις ἐν Ὕδρᾳ καὶ φυγὴ Γ. Βούλγαρη. Ὑδραῖοι καταδρομεῖς. Ὁ Παλατινὸς εἰς Ψαρά. Ὁ Σινιάβιν καταλαμβάνει τὴν Τένεδον, καὶ νικᾷ τὸν Σεϊδ-Ἀλῆν. Διωγμὸς τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου.

Ὁ Νικοτσάρας διασχίζει τὴν Μακεδονίαν. Συνομολόγησις ἀνακωχῆς με αξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσσίας. Οἱ Ἕλληνες ἐγκαταλείπονται εἰς τὴν ἀγρίαν τῶν Τούρκων ἐκδίκησιν. Ἐπάνοδος Βούλγαρη εἰς Ὕδραν. Τὸ Αἰγαῖον πληροῦται καταδρομέων. Γιάννης Σταθᾶς. Καζαβέρνης. Βλαχάβας. Λάζος. Τσαχίλας. Μπιζώτης. Σύρος. Νικοτσάρας. Κολοκοτρώνης. Ῥομφέης. σελ. 569—587.

1808 Νέαι προσπάθειαι τῆς Ῥωσσίας πρὸς ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων. Ἐπανάστασις Παπᾶ Εὐθυμίου Βλαχάβα. Μάχη ἐν Καλαμπάκᾳ, καὶ καταστροφὴ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ Βλαχάβας πειρατής. Ἀμνηστεύεται διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου, καὶ προσκαλεῖται ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εἰς εἰρήνευσιν. Δόλῳ συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ, καὶ μαρτυρικῶς ἀποθνήσκει. Ὁ μοναχὸς Δημήτριος. 588—604.

Ἐνέργειαι Ναπολέοντος ἐν Ἑλλάδι. Οἱ ἁρματωλοὶ διοργανίζουσιν ἐν Ἑπτανήσῳ νέαν ἐπανάστασιν. Μυστικὴ ἑταιρία ἐν Παρισίοις περὶ Ἑλλάδος. Ἑλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον. Φιλικὴ ἑταιρία. 604—609.

Κρίσεις περὶ Ἑλλάδος ἐν τῷ ΙΖ' αἰῶνι. Βολταῖρος. Εὐγένιος Βούλγαρις. Πάσχ Κρίνεν. Πάουβ. Σοννίνης. Γουῆς. Βόλνεϋ. Πεϋσονέλ. Σουαζὲλ Γουφφιέ. Οὐίλλιαμ Ἔτων. Θόρντων. Σαβαρύ. Καστελλάν. Φιλιππίδης καὶ Κωνσταντᾶς. Ἄνθιμος Ἱεροσολύμων. Κοραῆς. Κωλέτης. 619—57.